BIBLIOTECA FACULTĂȚII
de
Limba și literatura română

Cota II 28907

Inventar 27086

Cuvînt înainte

Lucrarea privind instituțiile feudale expune în ordine alfabetică instituțiile existente în Moldova, Transilvania și Țara Românească de la primele lor atestări documentare pînă la epoca modernă. Ea prezintă atît cercetătorilor în domeniul istoriei, cît și unui public mai larg, doritor să cunoască multiple aspecte ale vieții sociale din trecut, prețioase elemente pentru reconstituirea societății feudale de pe teritoriul României.

Volumul de față este în primul rînd un Dicționar istoric de instituții. *El cuprinde însă și o serie de termeni tehnici, mulți ieșiți din uzul limbii. Cunoașterea acestora este necesară pentru cine vrea să înțeleagă mai profund structura și funcționarea instituțiilor propriu-zise. Este vorba nu de un* vocabular istoric, *în care se explică, prin definiții didactice, sensul general al noțiunilor, ci de un* dicționar enciclopedic.

După importanța sintagmei, în el se înfățișează, la nevoie sub formă de micromonografie, istoria instituției, pe o bază documentară riguroasă și semnificativă și, acolo unde este posibil, cu o sinteză a concepțiilor sau interpretărilor care nu pot fi ignorate.

În cuprinsul lucrării, termenul de instituție *desemnează orice formă de viață socială care, printr-un proces de organizare și structurare în jurul unor funcțiuni și obiective tipice, ajunge să fie reglementată de obicei (dreptul — așa-numit, de la o vreme — nescris, aflat pe una din treptele lui de dezvoltare), de lege (dreptul scris, fie pravilă laică sau bisericească receptată, fie drept domnesc și, la capătul perioadei studiate, pravila țării) sau de convenții și tratate internaționale.*

În acest sens, instituțiile prezentate în dicționar sînt juridice; dar ele n-au fost privite numai sub aspectul lor normativ și tehnic juridic, ci în dezvoltarea lor istorică și ca instituții sociale, adică în toată complexitatea procesului lor de formare, de aplicare și de dezagregare.

De conceptul de instituție continuă să fie legată în vremea noastră una din cele mai importante și mai fecunde direcții de cercetare istorică. Ea poartă, în general, chiar numele de istorie a instituțiilor, *fiind adesea înfățișată ca o disciplină independentă. Din acest punct de vedere, problematica de bază a conceptului de instituție și a implicațiilor lui teoretice*

și metodologice, asupra cărora nu este locul să insistăm, dar de care istoriografia actuală nu poate face abstracție, va fi expusă strict orientativ în „Introducerea" volumului.

Fenomenul instituției este un proces de „sistem". Instituțiile nu apar și nu se dezvoltă liniar și monadic, juxtapuse ca niște cantități independente unele de altele. Ele se găsesc într-o complexă conexiune; se interferează și se condiționează reciproc, ordonîndu-se în ansambluri tot mai vaste. La fiecare nivel, noul ansamblu poate fi privit ca o nouă instituție, înlăuntrul căreia instituțiile alcătuitoare sau participante apar ca subinstituții, ca aspecte sau elemente instituționale.

Din această cauză articolele n-au putut fi consacrate unui nivel omogen de instituție și nici n-a putut fi adoptată o soluție riguros unitară în reflectarea în dicționar a diferitelor niveluri „sistemice" de instituție. Au fost cazuri în care s-a impus definirea separată atît a unor structuri componente, cît și a noțiunii mai largi care le cuprinde pe cele dintîi. Bineînțeles, la articolul consacrat celei din urmă nu s-a mai insistat asupra „instituțiilor" subordonate, ci s-a făcut o simplă trimitere la ele. În alte cazuri, toate nivelurile au fost definite la sintagma noțiunii globale, unde se face trimiterea la fiecare din noțiunile subordonate, pe care cititorul le găsește fără altă trimitere, la ordinea lor alfabetică.

În sistematizarea completă a materialului cercetat o piedică se datorește și faptului că printre instituțiile analizate sînt unele foarte apropiate între ele, fără a fi identice; aceasta este, de altfel, caracteristic terminologiei feudale, căreia îi sînt străine structurile juridice bine definite. În asemenea situații ne-am ocupat separat de fiecare din aceste instituții. Am recurs la toate distincțiile de mai sus, preocupați de ideea că trebuie evitată orice eroare sau surpriză pentru cititor.

S-a căutat ca toate afirmațiile autorilor să fie dovedite documentar și s-a plecat de la document, iar principalele interpretări ale istoriografiei au fost rezumate concis și selectate critic. Textul fiecărei sintagme reprezintă rezultatul obiectiv și documentat al cercetărilor personale ale autorului său și de aceea este semnat cu inițiale care permit ușor identificarea.

În general, denumirile sintagmelor figurează la singular; în mod excepțional s-a întrebuințat pluralul atunci cînd ele desemnează o categorie fiscală (exemplu: hrisovuliți) sau au fost curent folosite la plural în realitatea socială (exemplu: jurători, lazi, mîncături, ruzumaturi etc.).

Bibliografia generală *(peste 1 700 de titluri) cuprinde toate lucrările folosite în dicționar. Din lipsă de spațiu, a trebuit să renunțăm la bibliografia făcută pentru fiecare sintagmă, păstrînd-o numai la cele mari, unde trimiterile se fac la numerele lucrărilor din bibliografie.*

Definițiile și unele explicații în materie de drept civil, date fără indicație de autor, au fost luate după Principiile dreptului civil român *de I. Rosetti-Bălănescu, Ovid Sachelarie și Nic. G. Nedelcu (1947).*

★

Ideea alcătuirii lucrării de față este mai veche. Radu Dimiu și Ovid Sachelarie au pregătit, între 1963 și 1964, circa 15 000 de fișe analitice, extrase din colecțiile de documente, care au fost folosite cînd lucrarea a fost reluată în 1968. Începută în cadrul Sectorului de istorie medie al Institutului de istorie „N. Iorga", lucrarea a fost continuată și completată în cadrul Departamentului de bibliografie, informare și instrumente de lucru al aceluiași institut.

Colectivul de autori a fost alcătuit inițial din Petre Strihan, Alexandru Constantinescu, Tudor Voinea, Dan Amedeu Lăzărescu, Ovid Sachelarie și Valeriu Șotropa; la acesta din urmă s-a recurs pentru cea mai mare parte a materiei privind Transilvania. Colectivului de mai sus i s-au alăturat apoi: Valentin Al. Georgescu, Nicolae Stoicescu și Florin Constantiniu pentru completarea lucrării cu un număr de sintagme.

În vederea întocmirii referatelor, textul a fost citit în întregime de Val. Al. Georgescu și Nicolae Stoicescu, precum și de Damaschin Mioc în ceea ce privește sintagmele relative la economie și fiscalitate. Aurel Decei și I. Matei au cercetat fondul sintagmelor privind relațiile româno-otomane. Au putut fi astfel prezentate, în special de primii doi referenți, observații și sugestii care au fost supuse unei discuții în Consiliul științific al Institutului „N. Iorga". După aceasta, fiecare autor a ținut seama de ele în măsura cuvenită. Autorii și-au transmis constant, în cursul elaborării, materiale și sugestii.

Pentru publicarea în bune condiții a unei opere atît de dificile, Institutul de istorie „N. Iorga" a avut cel mai larg și înțelegător sprijin din partea Editurii Academiei, căreia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

Lucrarea de față aparține unui gen de lucrări științifice care rămîn mereu perfectibile; cu atît mai mult această operă realizată într-un răstimp relativ scurt și fără a se fi putut sprijini pe vreun precedent. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că majoritatea instituțiilor noastre nu au fost încă studiate monografic și că pentru secolele XVII—XVIII publicarea documentelor este doar parțială. Cît privește o istorie completă a tuturor instituțiilor n-o posedăm încă; prima încercare de acest fel este posterioară elaborării dicționarului și adaptată la cadrul general pe care îl cere un tratat de Istoria dreptului românesc, *din care vol. I a apărut în 1980, iar vol. II, partea I, în 1984.*

În aceste condiții, autorii sînt conștienți de greutățile cu care au fost confruntați; ei nu-și fac iluzia de a fi izbutit să le înfrîngă pe toate

şi pe deplin. Au însă ferma convingere că alcătuirea dicţionarului era o necesitate pentru istoriografia noastră; totodată, nutresc speranţa că şi în forma actuală — pentru a cărei îmbunătăţire solicită şi aşteaptă observaţii critice competente, completări utile şi orice alte sugestii — volumul va putea aduce serviciile multiple avute în vedere.

Avem ferma convingere eă el constituie un instrument util de lucru pentru cercetătorii istoriei instituţiilor şi răspunde uneia din sarcinile trasate ştiinţei noastre istorice în actuala etapă de dezvoltare a culturii în ţara noastră.

Autorii îşi fac o plăcută datorie mulţumind conf. univ. dr. Ioan Pătroiu pentru lectura atentă a manuscrisului, ci şi pentru numeroasele sugestii de îmbunătăţire propuse coordonatorului Nicolae Stoicescu care le-a rezolvat.

O. SACHELARIE

Introducere

Noțiunile de „instituție" și „sistem de instituții" și locul lor în istoriografia modernă și contemporană

Note în lumina unui dicționar de instituții feudale din țările române

Necesitatea prezentului dicționar, cu structura lui particulară, expusă în *Cuvînt înainte*, a decurs atît din dezvoltarea originală a istoriografiei românești în domeniile respective (I), cît și dintr-o problematică specifică istoriei instituțiilor și conceptului de instituție (în general, și mai ales în istoriografia noastră) (II)[1].

I. Din primul punct de vedere, numai o bună cunoaștere a instituțiilor permite cercetătorilor să recurgă la logica internă a acestora și la aceea a sistemului ierarhizat de instituții, pentru a se acoperi, astfel, unele goluri de documentare directă, atît de viu resimțite în istoria noastră, mai ales pînă în secolul al XIV-lea.

Criteriul instituțional înlocuiește absența celui documentar sau îi confirmă labilitatea punctuală. Altfel, cele două criterii consună, alcătuind o semnificativă unitate.

Totodată, o cunoaștere adîncită a sistemului național de instituții permite să subliniem convingător *unitatea* de structură și de dezvoltare istorică a instituțiilor în cele trei țări ale poporului român, pînă în secolele XIX și XX. De asemenea, putem pune în lumină rolul jucat de instituții în cristalizarea continuității de viață a româ-

[1] Vz. Valentin Al. Georgescu, *N. Iorga et l'histoire des institutions*, în *Nicolas Iorga. L'homme et l'ouvre, à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, Buc. (1972), 65—84 (cf. 67—70); idem, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la jumătatea sec. XVIII*, Buc. (1980), 13—17 (Instituție și structură).

nilor pe teritoriul lor de la nord de Dunăre. Şi aceasta, pentru că instituţii cardinale au dobîndit trăsături specifice, care izvorăsc tocmai din continuitatea lor de dezvoltare instituţională. Dintre acestea citäm : *Ţara, voievodatul, cnezatele, crainele, judeciile, juzii, judecii, satul, obştea, cojurătorii* şi *jurătorii, moşia, moşul, bătrînul, trupul de moşie, devălmăşia românească, satul românesc* etc.

Cu alte cuvinte, dicţionarul de faţă ne va ajuta pe toţi să înţelegem mai bine *identitatea istorică a poporului român* care se oglindeşte şi se exprimă atît de grăitor şi de autentic în şi prin instituţiile şi aşezămintele sale. Dicţionarul va lumina *contactele noastre cu alte medii* (arii, cîmpuri, teritorii) instituţionale, influenţele reciproce şi împrumuturile făcute, după împrejurări (în relativitatea lor); de la cotropitori, predatori, vecini şi de mai departe şi invers, ca unele ce nu pot lipsi din istoria nici unui popor, a nici unei civilizaţii.

Pentru a folosi dicţionarul în problema continuităţii, utilizatorii lui vor trebui să dispună separat de o adevărată metodologie tematică [2], nediscutată pînă acum în lucrările de specialitate ale problemei. Descoperirea unui document care atestă practica unei instituţii româneşti oarecare la o dată anterioară secolelor XI-XII este de o importanţă evidentă; ea aparţine însă cronologiei documentare generale, nu în mod propriu istoriei instituţiilor. Această disciplină este pusă în cauză numai atunci cînd, tocmai în lipsa unui document datat, un element instituţional vine să impună în mod convingător o dublă concluzie : a. că datele şi procesele identificate se desfăşurau sigur la nordul Dunării şi b. că aceasta a avut loc înainte de secolele XI-XII.

Elementul instituţional la care ne referim poate fi : 1. o particularitate stilistică de structură, 2. intensitatea de dezvoltare a acestei structuri ; 3. o diaconie semnificativă ; 4. unele corelaţii interinstituţionale.

Astfel de elemente instituţionale, de la caz la caz, ne conduc la concluzii convingătoare de continuitate, atunci cînd, de pildă, s-a invocat originea ilirică (deci anterioară secolului al III-lea) a Tîrgului de fete de pe Muntele Găina, regiune de implant demografic originar din Illyricum (Val. Şotropa) [3], sau cînd s-a subliniat constant în istoriografia noastră (ultimul, foarte documentat, Val. Şotropa) amploarea semantică şi de utilizare a grupurilor de structuri derivate de la lat. *legem* şi *judicem*; sau atunci cînd, de la I. Bogdan la Şt. Pascu [4],

[2] Vz. Valentin Al. Georgescu, la Masa rotundă organizată de Secţia de ştiinţe juridice a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice pe tema: „Argumente juridice şi instituţionale în sprijinul continuităţii de dezvoltare a elementului autohton în nordul Dunării" (5 nov. 1977), rezumat de Barbu Berceanu, în Revista de drept 34 (1978) 71—74.

[3] Teză prezentată la Masa rotundă menţionată în nota precedentă.

[4] În *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986. Vz. rezumatul din „Magazin istoric" 5—6/1986 : *Cnezi şi voievozi ai Transilvaniei. O impresionantă lume a obştii româneşti.*

specialiștii lărgesc și aprofundează demonstrația că o terminologie alogenă (*cnez, voievod, crainic*), departe de a vehicula instituții străine necunoscute anterior, se grefează, ca implant politico-administrativ sau cultural, cu semnificative particularități locale (*cnez* față de *cneaz*, *voievod* față de *voievodul* rămas *belli dux* sau devenit *palatinus* sau *guvernator de provincie-ținut* la unii vecini), pe vechi realități instituționale ale mediului românesc receptor, unele din ele putînd merge cu multe secole înapoi, în unele cazuri (*hotar*, dacă se consolidează etimologia autohtonă cu derivație paralelă în albaneză [5]; *obște*, *obicei* etc.) dincolo de secolul al III-lea e.n. și deci de etnogeneza română, în cadrul unei continuități instituționale de substrat traco-geto-dac și de fond roman sau daco-roman. Termeni alogeni ca *graniță* și *hotar* (dacă este un implant tardiv) n-au apărut într-un vid terminologic, ci au înlocuit pe alții vechi, ca *lature*, *margine* etc.

De procesul aici implicat se leagă numeroasele și semnificativele mutații sau extinderi de terminologie instituțională. Amintim acum numai pe *bătrîn*, care pe lîngă sensul de *bătrîn*-fundator, îl capătă și pe acela de *trup* sau *corp de moșie de neam*. Acest *trup* este supus unei *umblări pe bătrîni* care, cum a arătat H. H. Stahl, cunoaște trei grade sau modalități, cristalizate în epoci succesive. Ele oglindesc o crescîndă privatizare a stăpînirii (ținerii) inițiale de perfectă egalitate în devălmășie. Din vechimea lui *bătrîn* (<**betranus*< *veteranus*) ca atare, cu o semnificativă continuitate începînd din secolul al III-lea e.n., nu decurge aceeași vechime pentru toate gradele umblării pe bătrîn, ca structuri instituționale. Exemplele se pot înmulți.

Complexa mînuire, ca mai sus, a terminologiei în context și într-o problematică de continuitate cere stăpînirea de către cercetător a istoriei instituțiilor respective.

II. Din al doilea punct de vedere mai sus enunțat, la alcătuirea dicționarului s-a ținut seama de permanența conceptului de instituție în istoriografia modernă, inclusiv în cea românească. De asemenea, de dialectica istoricului acestui concept. În fine, de rolul lui înnoitor pe care l-a avut, la anumite date de cotitură, în studierea realităților sociale și colective și deci în sistematizarea și interpretarea lor. Nu s-au ignorat critic nici manipulările tendențioase și primejdioase ale conceptului în cadrul unor regimuri politice condamnate de istorie, nici încercările de doctrină instituționalistă cu pretenția de a oferi, peste stat și în afară de stat, o filozofie a culturii și ordinii sociale, cu implicații politico-ideologice mărturisite sau mai puțin mărturisite.

[5] Prezența unei rădăcini identice în albaneză, cu caracter autohton, a fost semnalată incidental de Jovan Cvijič. Problema a fost reluată de lingvistica albaneză actuală cu o documentare și o motivare neintrate în circuitul comparativ al istoriei instituțiilor, și adîncirea ei trebuie rezervată după ce lingviștii își vor spune cuvîntul.

În acest loc nu se pot schița nici în linii generale istoricul, dialectica și rolul înnoitor al conceptului de instituție la care ne referim. De altfel, ne lipsește încă un studiu monografic exhaustiv și adus la zi al acestor probleme interdisciplinare și cu caracter comparativ. Totuși, bibliografia de lucru este vastă[6], cu numeroase sinteze parțiale sau depășite, problemele fiind dintre cele care au mers neconteuit înainte, în pas cu o activă viziune de ansamblu asupra societății, a omului și a istoriei.

Instituția și sistemele ierarhizate de instituții, pînă la limita de obște, tnib, *polis-civitas*, stat, imperiu și societate internațională de tip modern, n-au lipsit niciodată ; dar au existat îndelungi și tenace tradiții istoriografice axate pe *eveniment* (momentul anecdotic și singular), pe războaie și cuceriri, pe dinastii și monarhi, pe performanțe eroice sau individualiste. O astfel de istorie lasă impresia că viața socială nu se inserează nici într-o disciplină obștească, nici în solidarități colective, nici în mersul determinat și determinant al unor structuri și ansambluri sociale care să aibă, prin nivelul lor „instituțional", întîietate față de voința, de proiectele și interesele individuale și de emergențele voluntariste, mozaicate și perisabile. Dacă nu transformăm „instituția" într-un *deus ex machina*, cum o face G. Renard[7], concepția lui K. Marx despre rolul și locul proprietății în viața socială este mai corect și fidel înțeleasă de cei care pot vedea cum (adesea)

[6] Val. Al. Georgescu, *Originile și evoluția generală a proprietății în dreptul roman*, curs de doctorat juridic, 1936—1937, Cernăuți, 165—206 (Problemele instituționale ale proprietății. Noțiunea de instituție juridică); Paolo Cappellini, *Systema iuris*, I. *Genesi del sistema e nascita delle scienze delle Pandette*, Milano (1984), 37, n. 88, (Per la storia del pensiero giuridico 17). În 1926, C. C. Giurescu a ținut un curs de *Vechi instituții* la Facultatea de istorie din București, iar C. A. Spulber la cea din Cernăuți mai multe cursuri de instituții juridice medievale. Teza de doctorat despre vînzare (Paris, 1903) a lui I. Peretz era o monografie a unei instituții-lucru (sau mecanism); cursul său despre *Robie* (Buc. 1931) ca instituție a rămas dactilografiat. Istoriei instituțiilor aparține excelenta teză de doctorat a lui G. Fotino (Paris, 1926). Între cele două războaie mondiale s-au susținut la Iași o serie de teze de doctorat de istorie a instituțiilor, bine reprezentată în opera lui P. P. Panaitescu. Ca un model de monografie în această disciplină a fost gîndită *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, Buc. (1965) de Val. Al. Georgescu. Compară *Instituții feudale din Moldova*, Buc. (1971) de N. Grigoraș, și *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie — Jurătorii*, Buc. (1969) de Gh. Cronț. Încă la 1885, Nicolas Blaramberg își intitula lucrarea sa *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie*. Locul instituțiilor, modest și inegal la A. D. Xenopol, coerent și ferm la N. Iorga *(Geschichte...*, Gotha, 1905 și în multiple lucrări), merită să fie subliniat în *Istoria românilor* de C. C. Giurescu (1935 și urm.). Bogata literatură juridică a instituțiilor s-a desfășurat în general fără suficientă legătură cu istoriografia.

[7] *La théorie de l'Institution. Essai d'ontologie juridique*. I. *Partie juridique*, Paris (1930): adevărata instituție ar fi cea corporativă, cu sursa într-un act de fundație, *summa institutio* fiind omenirea, inseparabilă pentru autor de ideea de „bine comun" și de dreptul natural. G. Renard este un reprezentant al neotomismului francez și a prefațat, după 1930, *La notion thomiste du Bien commun et le problème de la laïcité de l'Etat* de Suzanne Michel.

instituția proprietății prevalează asupra voinței sau iluziilor unui simplu proprietar funciar sau de bunuri mișcătoare. *Ubi societas, ibi institutiones* (*instituta et mores maiorum*). Istoria evenimențială, cînd fetișizează, cînd exclude regularitatea, raționalitatea explicativă și acțiunea determinată a unor legi istorice. Instituția și istoria instituțională apar deschise unor răspunsuri pozitive la aceste grave probleme. În general însă istoriografia burgheză a avut tendința să deschidă instituțiile și istoria lor numai unui redus determinism instituțional, unor „regularități" timide sau limitate.

La 1900 s-a făcut un mare pas înainte. După al doilea război mondial, problema sau n-a fost pusă deschis, sau s-a sugerat posibilitatea unei istorii instituționale fără implicații deterministe.

Cu premise la Aristot și Toma de Aquino, la Jean Bodin și în statistica descriptivă (ca *statologia* lui D. Cantemir din *Descriptio Moldaviae*, 1716) [8], problema modernă a „instituției", privită ca o categorie de existență socială și ca structură cognitivă și metodologică, începe la finele enciclopedismului luminilor cu școala istorică a lui Gustav Hugo și mai ales cu F.-C. von Savigny, în fine cu idealismul kantian. În istoriografia franceză de după Revoluția de la 1789 — de la A. Thierry, A. Mignet și Fr. Guizot la H. Taine și Fustel de Coulanges — rolul instituțiilor reflectă treptat ascensiunea capitalistă a burgheziei și consolidarea poziției ei dominante după lărgirea „mondialistă" a revoluției industriale (fără o repetare mecanică a tipului englez inițial al acestei revoluții, cu punctul ei de decolare — *take off*, atît de caracteristic).

De pe pozițiile unei gîndiri social-juridice „liberal" — conservatoare și a unui evoluționism lent și gradual (revoluționarofobul, s-a spus adesea), F.-C. Savigny a dat o relevanță deosebită — teoretic și practic, antiindividualistă — noțiunilor de „instituție" și de „sistem al instituțiilor". În largul și profundul impact european și mai ales sud-est european [9] și estic [10] al școlii istorice, pentru Savigny ideile fundamentale ce trăiesc în popor — el căuta în *Volksgeist* originea dreptului și deci a instituțiilor juridice — polarizează formele individuale ale dreptului în jurul instituțiilor pe care istoricul le defi-

[8] Val. Al. Georgescu, *Rénovation de valeurs européennes et innovations roumaines chez D. Cantemir: Statistique descriptive* ..., în R.E.S.E.E. 20 (1982), 3—23.

[9] Larga difuzare a istorismului savignyan în procesul de modernizare de tip sud-est european a dat istorismului în această regiune identități specifice și multiple, asupra cărora n-avem sinteze monografice, îndeosebi comparative. Vz. unele indicații în raportul despre modernizare (sec. XVIII—XIX) al lui Val. Al. Georgescu la al XIV-lea Congres internațional de științe istorice, San Francisco, 1975 și o interesantă prezentare a receptării școlii istorice germane în cultura juridică greacă în teza de doctorat semnată de Ch. Argyriadis (în curs de apariție). Cf. R.E.S.E.E. 17 (1979), 726—730.

[10] Vz. K.-D. Grothusen, *Die historische Rechtsschule Russlands. Ein Beitrag zur russischen Geistesgeschichte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Giessen, 1962.

neşte, sistematizîndu-le ca o latură filozofică a elaborării juridice. Cum s-a arătat recent [11], numai dezvoltarea istorică a acestor idei fundamentale arată ce este mort sau depăşit în fiecare instituţie la un moment dat şi ceea ce este încă viu şi activ. Această justă dialectică a istorismului nu recuperează însă îndeajuns celelalte impasuri ale şcolii istorice. Sistemul instituţional rezultă declarativ, pentru această şcoală, din analiza istorică a societăţii, dar istoria instituţiilor este, după Savigny, o istorie a ideilor (*Geistesgeschichte*), nu luptă de idei şi de interese [12]. Iar raportul *societate — instituţie* a fost controversat de chiar sociologia burgheză a grupurilor [13].

Karl Marx — în parte contemporan cu Savigny şi critic virulent al şcolii istorice a lui G. Hugo şi F.C. von Savigny, şi al premiselor ei hegeliene [14] — a deosebit epocal şi cu un durabil răsunet teoretic şi de practică politică şi politologică, *suprastructura instituţională şi ideologică* (juridico-socială) a societăţii, de *infrastructura* ca bază economică a acesteia, din punct de vedere genetic şi funcţional. Dualitate în care instituţiile sînt dominate de lupta de interese ca luptă de clasă, principal motor şi cauză explicativă a istoriei nespeculative, care schimbă societatea şi o duce înainte. Socialul este o textură de instituţii, fără ca acestea să devină o realitate primă sau un dinamism formativ. Chiar dacă figura instituţiei economice poate fi constructiv aplicată forţei de muncă şi relaţiilor de producţie. Dreptul şi sistemul mereu adaptabil al instituţiilor lui şi al celor nejuridicizate formal au, la Marx, un rol secund şi secundar faţă de infrastructura economică,

[11] Helmut Coing, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, New York — Berlin (²1976), 42—43; idem, *Rechtsverhältnis und Rechtsinstitution im allgemeinen und internationalen Privatrecht bei Savigny*, in *Eranion in honorem G. S. Maridakis*, Athen (1964) III, 17 urm.; idem, *Savigny rechtsphilosophische und methodologische Anschauungen in ihrer Bedeutung für die gegenwärtige deutsche Rechtswissenschaft*, in „Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins, Bern, Heft 9 (1955), 329—343 (cf. 341), reimpr. în *Gesammelte Aufsätze zu Rechtsgeschichte, Rechtsphilosophie und Zivilrecht*, 1947—1975, hg. von Dieter Simon, Frankfurt (M), (1982), 178—190; cf. H. Kiefer, *Lex frater a fratre. Institution und Rechtsinstitut bei Savigny*, în Rechtstheorie 10 (1979), 129 urm.; 285, n. 305 urm.

[12] H. Coing, *Grundzüge* ..., 42—43.

[13] Fl. Znaniecki, *op. cit.*, infra, n. 27, p. 200—201.

[14] K. Marx — F. Engels, *Opere. Manifestul filozofic al şcolii istorice a dreptului*, şi *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere*, Buc., 1 (1957), 85—94 şi 413—422 (p. 87: G. Hugo vrea „să dovedească pînă la evidenţă că nici o necesitate raţională nu însufleţeşte instituţiile pozitive, ca de exemplu proprietatea, orînduirea de stat, căsătoria etc., şi că, dimpotrivă, ele sînt chiar în contradicţie cu raţiunea").

Marx face o grăitoare aplicare a noţiunii de instituţie, ca realitate socială superindividuală, în articolul polemic despre Proiectul de lege cu privire la divorţ, 1842, care, pentru desfăşurarea ei, trata în spirit burghez căsătoria numai ca un contract dominat exclusiv de voinţa soţilor cocontractanţi. Cu vigoare Marx opune arbitrarului unor astfel de voinţe cu preeminenţa structurii instituţionale a căsătoriei (*Opere*, I (1957) 165—168).

fără ca acest rol să înceteze de a fi necesar dialecticii sociale și creator pentru sinteza fiecărei trepte de dezvoltare istorică.

Sub impactul tuturor forțelor legate de gîndirea marxistă și folosind din plin aportul și terminologia sociologiei lui H. Spencer [15], la finele secolului trecut sociologia și istoriografia societății capitaliste au avut nevoie de un popas autocritic, de o autoreglare a pozițiilor lor, de o recuperare a decalajului în care se găsea. S-a cerut atunci, în multe centre istoriografice, ca o doctrină instituționalistă să reacționeze în fața contractualismului individualist al burgheziei ieșite din ascensiune. Și în mod eclectic, nu fără contradicție, școala sociologică a lui Emile Durkheim [16], istorici și filozofi ai istoriei deschiși sociologiei, ca A.A. Cournot, Paul Lacombe, F.-H. Berr [17], H. Sée, la care, în 1906, se adaugă, avînd un persistent și lărgit ecou, juristul de o certă orientare catolică Maurice Hauriou [18] și școala sa de juriști, toți aceștia au ridicat *instituția* la rangul unei mutații conceptuale și metodologice în toate științele sociale.

Cunoașterea și prioritatea instituțiilor, prin definiție juridice și sociale, devin temeiul interpretării, pînă atunci izolate, a regulilor de drept, împingînd pe un plan secundar celelalte procese și structuri sau evenimente istorice. Spre deosebire de cea evenimențială, istoria instituțiilor este globală, axată pe durata mijlocie și pe cea lungă, și inseparabilă de un determinism social, exprimat îndeosebi prin structura sistemică a ansamblurilor de instituții. De aici constituirea firească, dar și necesară, a istoriei instituțiilor, ca disciplină relativ autonomă în cadrul științelor social-istorice și umane.

În secolul al XIX-lea, materia instituțiilor era dominată de definiții generalizatoare, cu o ușoară distincție între asociațiile corporative și fundațiile aparent reduse la un patrimoniu de afectațiune, atunci cînd se discuta personalitatea juridică a unei instituții. Astfel de definiții generalizatoare întîlnim la Henri Ahrens [19]: instituția ar fi „funcțiunea organizată prin care se manifestă elementele vieții sociale

[15] Vz. Fl. Znaniecki, *op. cit. infra* n. 27, p. 276—280.

[16] Care vede în sociologie „știința instituțiilor, a genezei și funcționării lor". În linie directă, Gaston Bouthoul, *Traité de sociologie*, Paris 1 (1968), 55—56: „forma faptului social cea mai imediat perceptibilă rezidă în instituții", ceea ce totuși nu transformă orice fapt social în instituție. N. Iorga înclina să vadă, de pildă, în opinia publică o instituție.

[17] „Le social c'est l'institutionnel", vz. în *La synthèse en histoire*, Paris (1911) ([2]1953), 302; „où il y a société, il y a institutions", in *En marge de l'histoire universelle*, 1934, Paris ([2]1954) 7, 8, 12, 119. Aceste teze, azi de la sine înțelese, corespundeau la data formulării lor unei reechilibrări a hiperindividualismului renascentist și post 1789.

[18] Continuat de L. Rigaud, P. Cuche, J. T. Delos, G. Renard, A. Desqueyrat, asupra căror vz. scurte prezentări și bibliografie în cursul de doctorat, 1936/1937 cit. *supra*, n. 6.

[19] *Cours*, Bruxelles, 1855, 228.

INVENTAR CĂRȚI Nr. 27086

Biblioteca Fac. de Lit. și Lit. Bucureș
SECȚIA
LIN. VIEȚII

fundate pe natura rațională a omului, elemente care îi servesc acestuia drept scop al activității sale reflectate", sau la M.-P. Emile Littré [20] : este instituție „tout ce qui est inventé et établi par les hommes, en opposition à ce qui est de nature". Bineînțeles, ambele definiții implică o opțiune de filozofie socială în a cărei discuție critică nu se poate intra aici.

După 1906, continuîndu-se eforturile secolului precedent (M. Hauriou își formulase poziția încă din 1896), juriștii din diferite ramuri ale dreptului (istorici, filozofi, civiliști, publiciști, procedurişti), sociologii și filozofii și-au adus, mai ales în Franța, o prețioasă contribuție la analiza conceptului de instituție, deși nu totdeauna îndestulător asimilată de istoricii generaliști și uneori nici de sociologi. Efortul depus acum a invederat complexitatea structurală a fenomenului instituțional [21], privit la nivelul juridic, preconizîndu-se deosebirea următoarelor modalități :

a. Instituția-grup (M. Hauriou), instituția-persoană sau instituția-organism (P. Cuche), adică instituția corporativă, de exemplu satul, obștea, familia, mănăstirea, stina, cortegiul funebru. Ea se naște din axarea pe „une idée d'œuvre à réaliser" (Maurice Hauriou, 1906), într-un grup social sau în folosul unui astfel de grup. În acest ultim caz, avem o fundație, analizată în secolul al XIX-lea ca un patrimoniu de afectațiune, drept bază juridică a personalității recunoscute acestor instituții care deveneau astfel entități necorporative.

b. Instituția-regulă (de drept) rezultă dintr-un ordin al autorității organizate, avîndu-se în vedere realizarea unui scop colectiv, adesea înserat într-o acțiune de guvernare (dominație socială cu caracter exploatator), prevăzută cu o sancțiune executivă. Regula, una sau mai multe, poate avea și forma unui obicei popular sau adagiu savant, de pildă : redeschiderea proceselor în vechiul nostru drept cel mult sub trei domni ; *non bis in idem* ; autoritatea lucrului judecat ; *pacta sunt servanda* ; *nulla poena sine lege* ; *onus probandi incumbit ei qui dicit, non ei qui negat.*

c. Instituția-lucru sau mecanism, adică ansamblul (totalitatea) instituțiilor-regulă coordonate în jurul și în vederea unui scop social tipic, adică un scop unitar prin organicitatea lui sau prin structura lui sistemică, de pildă : proprietatea, căsătoria, prescripția, catastihele (domnești, orășenești, mănăstirești), cartea funciară, judecata civilă (penală sau canonică).

[20] *Dictionnaire* V° institution.

[21] Cf. Wilhelm E. Mühlmann, V° Institution, în *Wörterbuch der Soziologie*, hg. von W. Bernsdorf, Stuttgart (1969), 466 ; cf. 467 : „Conceptului de Instituție îi aparține așadar și conceptul de *Garanție* a ordinei în care el este valabil. Aceasta este de o importanță izbitoare pentru funcția instituției".

Aceasta din urmă este modalitatea de instituție „juridică", definită în general de juriști în așa fel încît să cuprindă și instituția-persoană: „Instituția este totalitatea regulilor de drept privitoare la raporturile juridice cînd sînt identice din punct de vedere al obiectului și al scopului lor generic" [22]. Iar un neokantian ca Mircea Djuvara [23] vedea în instituția juridică un sistem obținut din „toate regulile abstracte care se adaptează la o serie similară de fapte concrete", căruia îi atribuia misiunea de a cobori raționamentul juridic „spre cazurile concrete, spre a constata cum se aplică principiile și construcțiile juridice", obținute la început printr-un travaliu de abstracțiune, operată tot asupra unor elemente concrete.

Problema de a ști dacă instituția este cu necesitate *juridică* sau dacă, dimpotrivă, pot exista instituții și în afară de ordinea de drept, deci un fel de instituții *de fapt*, cu un simplu statut social sau sociologic (opinia publică, un cortegiu, o manifestație ocazională) n-a fost rezolvată și istoricii au avut tendința de a se ocupa de o materie instituțională care poate depăși definițiile riguroase ale instituției juridice. S-a vorbit adesea de instituții sociale, economice, religioase, fără a se invedera că toate au acest statut fiindcă îndeplinesc și criteriul unei instituții juridice. Totuși chiar juriștii au admis un proces de maximă și minimă instituționalizare, ca în cazul acelor administrații și servicii publice care ocupă o poziție mediană între forma perfectă a instituției și absența ei.

Chiar cu aceste probleme nerezolvate, cotitura din anii 1890 — 1910 a dus istoriografia burgheză la rezultate notabile, dar și la o absolutizare ideologic tendențioasă a conceptului de instituție, sub forma doctrinelor instituționaliste, în a căror discutare critică de amănunt nu este locul să intrăm aici. Aceasta explică însă în parte de ce în anii 1930, sub impactul sociologiei structuraliste, conceptul de instituție a intrat într-o criză care se accentuează mondial. Unii sociologi americani au cerut abandonarea sau depășirea conceptului de instituție [24], pentru ca în Franța G. Gurvitch să-l declare primejdios. Îngropată sub numărul de definiții catalogate și analizate, fără elucidarea trebuitoare, de Joyce G. Hertzler[25], și pe care Fl. Znaniecki[26]

[22] *Elemente de drept roman*, 2 (1926) 100; cf. 1908, 28.

[23] *Precis de enciclopedia dreptului*, Buc. 2 (1931) 552.

[24] E. C. Tolman. În schimb, Talcott Parsons vede în structură o integrare instituțională și rămîne excesiv conservator, după opinia lui Gurvitch, acesta văzînd în instituție termenul cel mai confuz și fluctuant de care dispune sociologia, inutil și nociv și care ar trebui eliminat.

[25] *Social Institutions*, New York (1929), vz. discuția la Fl. Znaniecki, *op. cit. infra*, n. 27, p. 174—175.

[26] Fl. Znaniecki, *op. cit.*

le va evoca critic în 1947 sub egida lui G. Gurvitch, *instituția* suferea concurența plină de succes neconsolidat a noii idei de *Gestalt* și de *structură*. O conviețuire a lor n-ar fi fost imposibilă, nici sterilă, dar clarificarea dispărea în zgomotul pe care Gurvitch îl orhestra de-a lungul multiplelor paliere de realitate pe care le desfășura în căutarea confuză a unei sociologii de adîncime și a adîncimilor structurii sociale. Rămînea însă nexul fundamental între *instituție* și *organizare socială*, cu polarizarea ei sistemică [27]. În schimb se ataca, de pe pozițiile unui realism social, nexul fundamental între *instituție* și *societate*, încercîndu-se ca o sociologie a *grupurilor sociale* să substituie sintagmei de *societate* pe aceea, aparent mai formalizată, de *grup social*. Adevărul era că ambele sintagme erau necesare și jucau un rol diferențiat în viața și randamentul socio-juridic al instituției [28].

Într-un radicalism sociologizant și antijuridic se respingea juridicizarea riguroasă a conceptului de instituție, ridicîndu-se „faptul social" la rangul de structură instituțională (J. Godeschot, E. Ponteil) [29], poziție temeinic contestată de istoricii instituțiilor formați deopotrivă în facultățile de drept și la École des Chartes (Paul Ourliac, G. Sautel) [30]. Istoricii dreptului și ai instituțiilor vor avea totdeauna o nevoie esențială de a distinge instituția de simplul fapt social, chiar dacă vor exclude orice dogmatism tehnicist.

În 1954, o importantă reformă modernizatoare a învățămîntului de istorie a dreptului (roman, francez) în facultățile de științe juridice franceze este — pe o linie sociologizantă — axată pe istoria instituțiilor și a faptelor sociale, cele două structuri fiind în același timp apropiate și totuși diferențiate [31]. În 1960, rezultatele experienței au cerut

[27] Idem, *Organisation et institution*, in *Sociologie au XXe siècle*, sous la dir. de G. Gurvitch, Paris 2 (1947), 174—222 (cf. 203—208), *adde* bibl. cit. în *Bizanțul și instituțiile românești* (supra, n. 1) 14, n. 7. Pentru Gurvitch, vz. bibl. cit.

[28] Vz. Fl. Znaniecki, *op. cit.*, 199—222; cf. George C. Homans, *The Human Group*, New York (1950).

[29] J. Godeschot, *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris (1951), și *A propos de l'histoire des institutions. L'origine des institutions à l'époque révolutionnaire*, in R.I.H.P.C. (1951), 92—99; Félix Ponteil, *Les institutions de la France de 1814—1870*, Paris (1966), *Préface*. Ca și acești istorici, sociologul G. Bouthoul (*supra*, n. 16) introduce în noțiunea de instituție credințele ideologice neîmplinite și obișnuințele difuze încă neformulate.

[30] Vz. *Bizanțul și instit. rom.* ... (*supra*, n. 1), 14, n. 6. În fața poziției lui Godeschot și Ponteil, Paul Ourliac (R.H.D., 33, 1955, 282—293) și G. Sautel (44, 1966, 630—632), au apărat conceptul mai bine cristalizat de instituție, totdeauna folosit de istoricii instituțiilor cu formație juridică. Pentru pozițiile nuanțate ale lui G. Le Bras și Jean Gaudemet (Année sociologique, seria III, 20 (1979) 307—308), vz. *Bizanțul și instit. rom.*..., 14, n. 6.

[31] Fl. Znaniecki, *op. cit.*, 186 observa că fenomenele studiate de școala lui Durkheim, diferite prin conținutul lor empiric, ar fi avut o semnificație socială care permitea să fie aduse la același concept și denumite „instituționale", nume deja dat majorității lor.

o reducere a sociologizării și cursurile Facultății de drept au rămas simple istorii ale instituțiilor, departe de negativismul lui Gurvitch.

În istoriografia generală, istoria instituțiilor a rămas mai departe cultivată ca disciplină relativ independentă, alături sau în cadrul unor mai largi istorii ale civilizațiilor. Domenii sau teritorii întregi au intrat sub obiectivul istoricilor pluridisciplinari : iubirea, moartea, nașterea, ciuma, foametea, cerșetoria etc., peste cadrele instituționale deja recunoscute și studiate, de totdeauna.

Istoria mentalităților, istoria demografică și imagologia se constituie în discipline autonome, iar metoda cantitativă sau cea serială cu evaluări globale nu se opun istoriei instituțiilor, dar îi impun acesteia mutații sau adaptări de metodă, de conținut și de interpretare sau semnificație, care nu pot fi evocate aici mai în amănunt.

Și în istoriografia celorlalte țări, și îndeosebi în Germania, Anglia, Italia, Rusia pînă la 1917 și U.S.A.[32], noțiunea de instituție a jucat, în condiții specifice fiecăreia din ele, un rol important, cu o vie problematică instituțională. Economia acestor note nu permite

[32] *Anglia:* H. J. Sumner Maine (1828—1888), autorul răsunătorului *Ancient Law* (1861), și-a axat gîndirea pe instituțiile primitive (străvechi): *primitive institutions*, cf. *Lectures on the early history of institutions* (1875) cu o trad. franceză. *Germania:* în dreptul roman, catedre și manuale de *Institutionen* (Sohm, ed. 17, 1928, cu trad. engl., americ. și span: C. Salkowski, ed. 9, 1907; K. Czyhlarz, ed. 18, Viena, 1928); cf. L. Wenger, *Institutionen des römischen Zivilprozessrechts* (1925) cu trad. americ. și ital.; *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, hg. von H. Coing. Munchen (1973 și urm.; 11 tomuri Bd. I—III), deși axat pe surse și literatură, are o parte consacrată instituțiilor (Bd. II 3 și o parte corespunzătoare în Bd. III în curs de apariție). Vz. bibl. din cap. *Institution* al lui W. E. Mühlmann *(supra*, n. 21). *Italia:* în dreptul roman, catedre și manuale de *Istituzioni* (P. Bonfante, Silvio Perozzi, C. Sanfilippo, Ed. Volterra etc.). Pentru opoziția între *istituto* (instituție juridică ca „entitate abstractă, liniară și izolată, de norme îmbinate și organizate în *sistem*") și *istituzione* (instituție social-juridică ca „realitate concretă, complexă și foarte vie, în consistența ei umană și socială, în dinamica ei istorică, în multiplicitatea componentelor și convergențelor ei"), vz. Riccardo Orestano, "Ventotto pagine necessarie", in *Diritto. Incontri e scontri*, Il Mulino, Saggi 209, Bologna (1981) 118, 122; cf. 16, 124, 125. Opoziția nu este unanim admisă, iar Cesarini Sforza vede în ea o problemă de diversitate a subiectelor fenomenelor juridice care alcătuiesc institutul (de ex., căsătoria) sau instituția (de ex., familia). *Belgia*: Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, cu o reputată serie de *Recueils*, din 1936 în curs de publicare. *U.R.S.S.*: vz. *supra*, n. 10 și *Bizanțul și instit. rom. (supra*, n. 1) 15, n.13. În Rusia țaristă, M. Kovalevski poate fi reținut ca promotor al istoriei instituțiilor (cultivată și în cadrul școlii istorice a dreptului; cf. *supra*, n. 10).

În cadrul Comitetului internațional de științe istorice funcționează o Asociație internațională de istoria instituțiilor și o Comisie internațională pentru istoria adunărilor de stări și a instituțiilor parlamentare. În Germania, Austria și Italia, termenul de *Institutie (iuni)* aplicat manualelor de drept roman evoca la început exclusiv sensul de „carte elementară de învățămînt", obiectul fiind învățarea instituțiilor juridice, ca în Gaius sau la Iustinian.

să intrăm în amănunt, peste ceea ce va fi consemnat incidental în unele note de subsol.

Examinind critic și prospectiv această complexă problematică a istoriei instituțiilor, promotorii și autorii lucrării de față au socotit că istoriografia noastră, cu un recul explicabil, are încă nevoie de împlinirea unui gol viu resimțit și dicționarul așteptat de istorici, de economiști, de etnologi, de juriști, de lingviști și de istoricii culturii a luat ființă fără să închidă calea spre nici unul din instrumentele de lucru cerute de unele cuceriri recente ale istoriografiei mai sus evocate.

Deși durata și durabilitatea instituției se opune perisabilității și puținătății evenimențiale, istoria instituțiilor, critic și dialectic înțeleasă, cere un ascuțit simț al mișcării și al convertirilor istorice, precum și un refuz al limitărilor ieșite din idei preconcepute. Recent, Pierre Nora, într-o culegere de „Nouveaux problèmes" purtînd titlul sugestiv de *Faire de l'histoire* (I, 1974[33]), a putut enunța *Le retour de l'événement* [34].

Să notăm însă imediat că nu este vorba de un rechizitoriu împotriva istoriei instituțiilor și de o pledoarie pentru istoria evenimențială dinainte de 1900. În revendicarea lui Pierre Nora, evenimentul prezentului nostru este analizat în noutățile lui pentru a se cere o reală și semnificativă intrare a lui în istoriografie, care, astfel, să înceteze de a mai fi, pozitivist, o știință numai a unui trecut convențional și aseptizat. De o opoziție între *eveniment* și *instituție* nu se face vorbire în textul citat. Noul eveniment care s-ar părea că vine să tulbure confortul istoricilor instituțiilor este astăzi cu totul altceva decît anecdota singulară și nesemnificativă de la 1900. La capătul unei analize subtile și noi, ni se atrage atenția că „evenimentul" nu are nimic arbitrar. Cu excepția poate a apariției lui, „cel puțin erupția lui, volumul lui, ritmul său, înlănțuirile lui, locul lui relativ, sechelele și reizbucnirile lui ascultă de regularități care conferă fenomenelor celor mai îndepărtate o înrudire certă și o întunecată identitate" [35]. Este ceea ce se poate numi invariantul instituțional al oricărui eveniment. Acesta din urmă se vede recuperat și devine astfel susceptibil de a fi integrat unei adevărate istorii instituționale lărgite, fiind studiat cu metode și finalități definite și experimentate de această disci-

[33] Cu trimitere la Roland Barthes, *L'écriture de l'événement*, în Communications, 12 (1968) și Georges Auclair, *Le Mana quotidien, structures et fonctions de la chronique des faits divers*, Paris (1970). La P. Nora apare noțiunea de *(pan)-événementialité* (p. 214; 225).

[34] *Op. cit.*, 210—228.

[35] *Ibidem*, 224; „Și cel mai important dintre evenimente este cel care aduce la suprafață moștenirea cea mai arhaică".

plină, fără a se pune însă accentul pe caracterul de supremă instituție a statului.

Iată de ce acest *Retour de l'événement* este un semnificativ omagiu adus istoriei instituțiilor, așa cum a fost ea înțeleasă de promotorii și autorii dicționarului de față.

Dar în problematica *instituției* este fundamental nu numai contrastul între ea și *eveniment*, între *cauzalitate/determinism* și *emergență/ hazard*, ci și între *individ* și *societate/ grup social/ solidaritate instituțională*. Ceea ce nu înseamnă că simpla formă sau tehnică instituțională închid în ele, în mod necesar și integral, tot *adevărul* sau *binele social*, pe care îl căutăm în sistemul de instituții, ca structură optimă pentru societate și individ.

Cît privește dreptul socialist actual, el respinge analiza structurii fundației ca patrimoniu de afectațiune și extinde analiza grupului corporativ la maximum de figuri de instituții (de pildă fundațiile), nepunînd accentul pe statutul de *summa institutio* al statului, a cărui personalitate juridică de natură instituțională joacă un rol redus și nedefinitoriu, fără ca cineva s-o tăgăduiască.

Pe de altă parte, în măsura în care instituțiile tind și reușesc să îmbrace haina de drept a personalității juridice, se pune accentul pe prezența și rolul activ al grupului uman, al unui colectiv umanist, în orice persoană juridică (numită altădată și *persoană morală*) [36].

În concepția materialist-istorică despre binomul infra-/suprastructură instituțională se pune accentul pe valorile colective și sociale, fără confuzii individualiste și nedeterministe, ceea ce asigură instituțiilor o audiență și o tratare care a călăuzit munca autorilor prezentului dicționar. Aceasta, fără a se ignora, cum am spus, rolul secundar și recurent, dar creator, al acestui factor suprastructural, inclusiv asupra infrastructurii și, mai larg, asupra altor diferite sectoare ale suprastructurii. Problema fiind clară pentru orice istoric stăpîn pe principiile materialismului istoric și dialectic, alte dezvoltări nu sînt aici necesare pentru a invedera din acest punct de vedere necesitatea principială și utilitatea de ordin practic a dicționarului de față.

Această poziție reconsiderată față de problema instituției duce la o nouă clasificare în raport cu cea din dreptul burghez al ani-

[36] Vz. S. O. Joffe, *Drept civil sovietic*, trad de Yolanda Eminescu, Buc. (1969) *Organizațiile socialiste cu persoane juridice în România* de Traian Ionașcu și un colectiv de autori, Buc. (1967) 13—14. Teza colectivului a fost elaborată și impusă în doctrină de A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, II, Buc. (1951) 428 și urm. Pentru punctele fundații care continuă să existe ca atare în dreptul românesc, vz. *Org. sociale*, 8, n. 6. O sinteză a materiei adusă la zi, cu noile orientări ale dreptului nostru, la Yolanda Eminescu, *Subiectele colective de drept în România*, București (1981) 15—99; 184—190.

lor 1906—1933. Statul, cu poziția lui eminentă, nu mai este privit ca o *summa institutio*, dar în măsura personalității lui juridice are totuși o astfel de calificare. Esențial în fenomenul instituției este prezența colectivului de oameni (*corpus*), pus în lumină atît la instituțiile corporative propriu-zise, cît și la fundații și la instituțiile de stat, categorie distinctă, de o importanță firească. Organizațiile economice și cele obștești formează de asemenea categorii deosebite. Majoritatea instituțiilor-regulă sau lucruri (mecanism) din doctrina burgheză rămîne să fie tratată ca instituții fără personalitate juridică, aceasta fiind, așa cum s-a arătat mai sus, inseparabilă de un colectiv uman, de un grup social.

În cadrul acestei clasificări noi, se poate continua efortul de a degaja elementul instituțional comun al tuturor categoriilor de instituție, toate fiind legate de un statut juridic de o variabilă intensitate : durată, stabilitate, structură sistemică și structurare organizatorică în lanț, lent transformism cu continuitate instituțională chiar peste necesarele salturi și rupturi revoluționare. Acestea nu pot ocoli instituțiile existente, dar orice revoluție creatoare și generatoare de ordine nouă, atacînd instituțiile învechite și depășite, nu le poate opune nici strategia socială a unei *tabula rasa*, nici tehnica unei *terre brûlée*. Oricum, istoricul, ținînd seama de trăinicia și prioritățile instituționale, nu poate uita că există instituții învechite, inadaptabile unor noi condiții de viață socială, și caduce, după cum, în condiții date, pot fi instituții nocive, abia născute sau foarte vechi. Peste toate aceste distincții, poate istoria instituțiilor să-și elaboreze din propria ei substanță criteriile de judecată și de acțiune ? Numai indirect dicționarul ar putea arunca lumini și informații asupra tuturor acestor probleme dificile.

III. *Definiția instituției. O privire de ansamblu. Instituția* este un ansamblu coerent pînă la a deveni *sistemic* de *elemente ale organizării sociale* [37], fie ea relativ *spontană* sau *voluntarist dirijată*, în cadrul unei *acțiuni sociale*. Ansamblu unificat printr-o *structură* sau *corp de structuri ierarhizate* și printr-o *finalitate tipică* și *productiv dinamică*. Participarea unui colectiv uman, redus sau enorm, la constituirea și funcționarea acestui ansamblu nu este de esența oricărei instituții. Dar ea imprimă marilor familii ale *instituțiilor corporative* (de la familie

[37] Pentru locul *Organizării* și *Acțiunii sociale* într-o *sociologie generală*, vz. Fl. Znaniecki, *op. cit., supra*, n. 27; Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*. 1. *L'Action sociale;* 2. *L'Organisation sociale;* 3. *Le Changement social et l'action historique*, Coll. „Points" 13—15, Editions H M H, Paris (1968); W. H. R. Rivers, *Social Organization*, ed. by W. J. Perry, New York (1924); Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, New York (1932); François Bourricaud, *Eléments pour une théorie de l'Action*, Paris (1956). Vz. o mai amplă bibliografie la Znaniecki și Rocher.

la naţiune, de la sat la metropolă, de la biserică, armată, mănăstiri şi congregaţii la breaslă, societăţi anonime, cluburi sportive şi societăţi savante) o caracteristică şi preeminenţă certă şi semnificativă faţă de *instituţia-regulă/lucru/mecanism*, de care nu se poate face abstracţie nici într-o *teorie generală şi unitară a instituţiei*, nici aplicativ în *istoria instituţiilor*.

Instituţia fiind organizare socială, ea are vocaţia înaltă şi necesară de a deveni *instituţie juridică*, de o intensitate variabilă, adesea neobservată sau considerată ca mergînd de la sine [38]. Instituţia juridică nu încetează de a aparţine unui sector concret al vieţii sociale : instituţie economică, religioasă, militară, culturală etc. Ea lasă în jurul ei un halo de *fapte sociale* sau de instituţii fără tradiţionala cristalizare juridică, precum : un cortegiu, opinia publică, o procesiune în ţările laicizate, publicul unui spectacol. Totuşi *egalitatea* între *faptul social* şi *instituţie* nu măreşte cunoaşterea socialului, nici nu armonizează *acţiunea socială*, inseparabilă de *organizarea socială instituţionalizată*, aservită ei.

Orice *dezinstituţionalizare* măreşte banca de fapte sociale. Orice *instituţionalizare* [39] o reduce, oarecum. Pe de altă parte, viaţa instituţiei, pentru cel ce n-o vede ca atare, este un şuvoi sau un aglomerat inform de fapte sociale neorganizate. Cînd organizarea conştientă ne sileşte să nu mai punem accentul pe simplele fapte sociale anterioare, vorbim de instituţionalizare. Constantin N. Mavrocordat ar fi instituţionalizat, sub formă de instanţe judiciare modernizate (tribunale), judecăţile anterioare. Adevărul este că şi acestea, la nivelul lor şi în felul îngăduit de feudalism, erau instituţii. Iar *departamentele* ieşite din reformele lui C. Mavrocordat şi Alex. Ipsilanti nu se ridicau încă la nivelul instituţional al instanţelor judecătoreşti din dreptul burghez al secolelor XIX şi XX. În realitate, se substituie treptele şi tipurile de instituţionalizare, mai mult decît asistăm la un real început de instituţionalizare.

[38] Pentru o istorie a instituţiilor în sens larg, peste sensul strict tehnicist juridic al lor, şi pentru captarea spiritului lor, vz. Jacques Ellul, *Histoire des Institutions*, tom. I, Paris (1955), *Préface* (şi ediţiile urm.) şi Denis Richet, *La France moderne : L'esprit des institutions*, Coll. „Science" Flammarion, Paris (1973) 6 : „relier l'histoire des lois et des règlements à la vie mouvementée de la vie et de l'Etat, nous intéresser moins aux institutions en elles-mêmes, qu'à leur *Esprit*, c'est-à-dire à leur logique et à leur cohérence historiques".

Pentru figura de instituţie socială la T. Parsons, ca ansamblu structural concret (familie, rudenie, aparat politic, administraţie judiciară), vz. Guy Rocher, 2. *L'organisation sociale*. cit., 213.

[39] *Institutionnalisation* este la T. Parsons un termen tehnic, avînd sensul de concretizare a unor elemente culturale (aparţinînd sistemului culturii) şi transpunere a lor în forme aplicabile şi aplicate ale sistemului social; cf. Guy Rocher, 2. *L'organisation sociale* cit., 210—211.

Orice nouă acțiune socială trebuie gîndită în funcție de realitățile instituționale prezente. Succesul va lipsi, dacă timpul unit cu imaginația creatoare a noului, luminată rațional, nu izbutește să substituie unor instituții dezafectate sau caduce un nou sistem instituțional, cu tot contextul tehnic, mental și afectiv, fără de care un astfel de sistem nu poate funcționa viu și rodnic. Acest dificil sistem de autoreglare[40] nu poate însă justifica apologia necondiționată a instituțiilor existente, care să ducă la un imobilism absolut. Instituțiile contribuie mult la descoperirea și înțelegerea adevărului social, dar nu-l conține mecanic și exclusiv nici în simpla lor structură existențială, nici în simpla lor funcționare dată.

Instituționalismul social al lui G. Renard[41] sau cel economic american al lui T. B. Veblen, W. C. Mitchel, Talcott Parsons sînt transpuneri ideologice ale adevărului istoric.

[40] Fiecare instituție cu structura ei sistemică și ansamblul instituțiilor unei societăți rămîn un sistem deschis și imbricat. Deschis ca număr și ca dimensiuni ale fiecărui element component, și susceptibil de multiple imbricări între diferitele instituții ale sistemului global. O catalogare rigidă și exhaustivă a instituțiilor astfel existente la un moment dat devine iluzorie. Într-adevăr, o masă instituțională participă organic la o alta mai largă, într-o vizibilă ierarhie, sau se poate divide în subinstituții cu o notabilă independență, fără ca legăturile cu masa inițială să dispară; elemente coerente din masa unei vaste instituții pot fi sudate cu altele dintr-o instituție vecină pentru a forma o a treia, unitară, ceea ce nu provoacă însă dispariția vreuneia din ele. Astfel, retractul de rudenie, de devălmășie și de vecinătate poate fi privit ca un fascicol de trei instituții segmentate, sau ca una singură axată pe factorul retract. Prin aceasta ele nu încetează de a face parte din instituția rudeniei, devălmășiei și vecinătății, sau, împreună, din aceea a proprietății generale sau din a proprietății condiționate (prin retract), ca una din formele de condiționare feudală a proprietății.

[41] Pentru juriștii sociologizanți de orientare neonomistă ca M. Hauriou, G. Renarg, J.-T. Delos, instituțiile sînt realități ontologice, ceea ce ducea la urmări notabile cu privire la poziția ideologică a vechilor instituții ale bisericii. Prin sintagma de *drept instituțional*, M. Hauriou, profesorul celorlalți doi, subliniază „structura de instituție" a dreptului, pe care J.-T. Delos (*Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique*, Paris (1931) (133) o extinde la *contract* și la *lege*, spre deosebire de G. Renarg care admitea o opoziție între *contractual* și *legal* pe de o parte, și *instituțional* pe de alta. În contrast cu centralismul de tip iacobin al statului ieșit din revoluția de la 1789, neotomiștii și tradiționaliștii în general afirmă existența unui *gol* între stat și individ și susțin că acest gol nu poate fi umplut, recuperat, decît prin instituțiile cărora li se recunoaște realitatea lor „ontologică". Una din urmări este că monismul juridic bazat pe binomul creator *stat-drept* se schimbă în pluralism al unor sisteme de drept anterioare și posterioare apariției statului (*ibid.*, 107). După M. Hauriou pînă la 1907, *l'âge de l'institution* s-a substituit unui *âge de la souveraineté* (fiind vizată îndeosebi structura statului ieșit din Revoluția de la 1789), dar se admite că instituția nu este sursa întregului drept pozitiv (vz. Georges Gurvitch, *ibid.*, 189; M. Hauriou, *Précis de droit administratif* (1907) 5—6, cu un reviriment de poziție, mai puțin instituționalistă (*op. cit.* ([12]1933) 5—6), pe care sociologul citat îl regretă ca fiind prea „etatist" și monist ca doctrină despre originea dreptului (*Archives cit., l.c.*). Astăzi, în aceeași zonă de cultură juridică și de structuri economico-politice, dreptul instituțional, generat de sistemele de instituții și adaptat acestora, ca un drept social și popu-

Ca încheiere a acestei sinteze introductive, vom schița un dublu aspect „modern" de terminologie și de epistemologie instituțională.

a. Curente vehement denunțătoare, care și-au găsit și o expresie cinematografică de succes, califică drept „instituționale" mai ales terapia psihică și pedagogia, atribuind instituției respective (azil, clinică, școală, internat) și întregului sistem social-politic de instituții în sens larg (capitalist, burghez, tehnocrat) rezultatele negative ale celor suferinzi și tratați sau a celor educați în mod neadecvat din punctul de vedere critic ce se adoptă. Fără a cere schimbarea tipului de societate capitalist existent, aceste curente propun ca remediu paliativ tot o instituție, dar nouă, „reformată" : instaurarea unui alt mediu terapeutic/pedagogic, prin raporturi *comunitare* între medic/educator și bolnav/subiect de educat, raporturi de tipul (practic și teoretic) al unei „grupări instituționale" (a se vedea mai sus interesul manifestat față de *sociologia grupelor* supervalorificată).

Cu privire la acest proiect criticat ca fiind o aporie între permanentizarea fenomenelor de *ruptură* („Cassure") și carcanul „discursului interior" pornit din viața comunității însăși, a se vedea sintetic Sumpf, Joseph și Hugues Michel, *Dictionnaire de sociologie „Larousse"*, *Les dictionnaires de l'homme du XXe siècle*, D 45, Paris (1973) 151 *V^0 Institutionnel*; 58 *(V^0 communauté de langage)*. Această aporie, materialismul istoric o socotește exclusă în tabloul de ansamblu al genezei sociale și al mecanismelor de autoreglare structurală la care a putut ajunge.

b. Pierre Naville, *Sociologie d'aujourd'hui. Nouveaux temps, nouveaux problèmes*, Paris (1981) 84 ; *Diachronie, synchronie, structure* 83—112, subliniază o importantă distincție între diacronia istoricizantă de tip clasic [al cărei cîmp logic justifică „periodizările" tradiționale sau disciplinele „mixte" ca istoria sociologică (sociologia istorică) și o nouă diacronie autonomă]. Aceasta a fost definită chiar

Iar (?) a fost de toți înlocuit cu tradiționalele cutume *(dreptul cutumiar)*, orînduite alături de dreptul statal *(stricto sensu)*, de cel statuar, disciplinar și de cel sindicali într-un pluralism juridic privind originea dreptului și izvoarele lui formale, a căruanalizăcritică ar cere un alt cadru problematic decît acela al prezenței introduceri (vz. *Le pluralisme juridique*, studii publicate sub îngrijirea lui John Gilissen, Institut tul de Sociologie (fondé par E. Solvay), *Histoire et ethnologie juridique*, Bruxelles (1972); vz. sintezele lui John Gilissen și Jaques Vanderlinden asupra noilor criterii reținute pentru a defini pluralismul juridic la care s-au oprit : 7—17 ; 19—56 ; Léon Ingber, *Le pluralisme juridique dans l'œuvre des philosophes du droit*, 57—88, p. 66—67 despre instituționalismul lui Hauriou, cu referință la *Les idées de M. Duguit*, Recueil de l'Academie de Législation de Toulouse (1911) 19 și G. Gurvitch, cu critica lui numai parțială din *L'Experience juridique et la philosophie pluraliste du drșit* (1935) 60 a se vedea, de asemenea, John Gilissen, *Introduction á l'histoire du droit*, Bruxelles (1979) *passim*.

de F. de Saussure ca fiind calitativ formată din elemente neomogene în comparație cu cele de sincronie și simultaneitate structurală. Faptele sincronice și cele diacronice n-ar fi deci nici reductibile unele la altele, ele fiind captabile numai printr-un sistem de echivalențe (corespondențe), cum a arătat tot F. de Saussure, raționînd pe fapte de limbă și de economie. Iar Jean Piaget consideră că unele fapte diacronice (inclusiv instituțiile în dezvoltarea lor în timp) se interpretează ca o „cauzalitate diacronică și nu pot explica direct modificările structurilor totale" (adică instituția structurală la un moment dat, neabsorbită total și în mod explicativ de propria ei devenire anterioară, deci de cauzalitatea tradițional istorică, strict cronologică). Se revine astfel la respingerea tezei : nimic nu este și nu va fi în realitățile (noi), care să nu fi fost mai înainte și în istoria (în sens de istoric, cronică) știută sau neștiută a acestora *(nihil est nec erit in realibus quod non prius fuerit aeque in gnota aeque in ignota historia eorum)*.

Nu este locul să abordăm aici problema raportului dintre instituție și teoria seriilor istorice a lui A. D. Xenopol. Acesta în a sa *Théorie de l'histoire* (Paris, 1908) nu folosește nici în mod incidental termenul de instituție. Totuși, structura serială a instituțiilor este evidentă, deși nu pot fi trecute cu vederea, în textura unei instituții, elementele cantitative și factorii cutumiari repetitivi. Ceea ce complică orice confruntare — necesară — a determinismului serial cu cel instituțional. Xenopol vorbește de rînduirea în serii a faptelor istorice, fără a lăsa să se întrevadă cum se face serierea unei mase instituționale, cu rațiunea ei de a fi și cu regularitățile ei sistemice. Problema se pune și în cadrul metodei seriale cu aprecierea globală a lui Pierre Chaunu.

VALENTIN AL. GEORGESCU

Abrevierile folosite

I. *Termeni*

aor.	= aorist.	Mold.	= Moldova.
ap.	= apendice.	n.	= notă.
art.	= articol.	sg.	= singular.
civ.	= civil.	sin.	= sinonim.
deriv.	= derivat.	stj.	= stînjen.
gl.	= glavă.	s.v.	= sub voce.
lb.	= limbă.	Trans.	= Transilvania.
loc. adv.	= locuţiune adverbială.	Ţ. Rom.	= Ţara Românească.
m.	= mare (înaintea unui dregător; m. logofăt).	ug.	= ughi.
		urm.	= următoarele.
		var.	= variantă (e).
med.	= medieval (ă).	vb.	= verb.
		z.	= zaceală.

II. *Semne convenţionale*

* = atestat pentru prima dată la (prim-doc. din...).
↑ după un termen = vezi acel termen.

III. *Periodice şi alte publicaţii citate la bibliografie*

A.A.R.M.S.I.	= „Analele Academiei Române". Memoriile Secţiei istorice, Bucureşti, 1880 urm.
A.B.	= „Arhivele Basarabiei", Chişinău, 1929—1938.
A.F.D.Cl.	= „Analele Facultăţii de drept din Cluj", Cluj, Sibiu, 1933—1934/1944.
A.I.I.A.	= „Anuarul Institutului de istoric şi arheologie «A. D. Xenopol»", Iaşi, 1964 urm.
A.I.I.C.	= „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Cluj-Napoca.

A.I.I.N. = „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj", 1921/1922—1945.
A.I.R. = „Arhiva istorică a României", București, 1864—1867.
A.M.N. = „Acta Musei Napocensis", Cluj-Napoca, 1964 urm.
A.O. = „Arhivele Olteniei", Craiova, 1922—1943.
A.P.A.E. = „Anciens pays et assemblées d'états", Bruxelles, 1949 urm.
A.R. = „Arhiva românească", București, 1848; ed. 2, 1860—1862.
„Arhiva" = „Arhiva Societății științifice și literare din Iași", 1889—1940.
A.S. = „Arhiva someșeană, Năsăud, 1924—1940; 1972 urm.
A.S.U.I. = „Arhivele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»"; științe sociale, serie nouă, Iași, 1955 urm.
A.U.B. = „Analele Universității din București"; științe sociale, istorie, 1954 urm.
A.V.S.L. = „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", Sibiu, 1867.
B.C. = „Buletinul Curții de casație", București, 1862 urm.
B.C.I.R. = „Buletinul Comisiei istorice a României", București, 1916; 1923 urm.
B.C.M.I. = „Buletinul Comisiei monumentelor istorice", București, 1908 urm.
B.M.I. = „Buletinul Monumentelor istorice", București, 1972 urm.
B.N. = „Ion Neculce, Buletinul Muzeului municipal din Iași", 1921—1931.
B.O.R. = „Biserica ortodoxă română", 1874—1916; 1921 urm.
B.S.H.A.R. = Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, 1912 urm.
Bsl. = „Byzantinoslavica", Praga, 1928 urm.
Bul. F.O. = „Buletin. Foaie oficială", Iași, 1833—1850.
Bul. G. A. = „Buletin. Gazetă administrativă", București, 1832—1850.
C.I. = „Cercetări istorice", Iași, 1925—1943.
C.J. = „Curierul judiciar", București, 1892—1948.
C.L. = „Convorbiri literare", Iași, 1867 urm.
„Columna" = „Columna lui Traian. Revistă pentru istorie, lingvistică și psihologie poporană", București, 1872—1877; 1882—1883.
C.R. = „Curierul românesc. Gazetă politică, comercială și literară", București, 1829/1830—1859.
„Dacia" = „Dacia. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne", București, 1957 urm.
Dr. = „Dreptul", București, 1871—1945.
„Dacia" = „Forschungen zur Volks- und Landes-Kunde", Sibiu, 1959 urm.
„Gaz. Trans." = „Gazeta de Transilvania", Brașov, 1838—1873; 1875—1945.
G.B. = „Glasul bisericii", București, 1944 urm.
G.T. = „Gazeta tribunalelor. Jurnal judecătoresc", București, 1860—1864.
Hr. = „Hrisovul. Buletinul Școalei de arhivistică", București, 1941—1947.
„Întregiri" = „Întregiri. Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc", Iași, 1938.

K.V.S.L. = „Korespondenzblat des Vereins für Sieben. Landeskunde", Sibiu 1878.

M.A. = „Mitropolia Ardealului", Sibiu, 1951 urm.

M. Ant. = „Memoria Antiquitatis", 1969 urm.

M.I. = „Magazinu istoricu pentru Dacia", București, 1845—1848; 1851.

M.I.M. = „Materiale de istorie și muzeografie" (Muzeul de istorie a orașului București), 1964—1966; 1971 urm.

M.J. = „Magazin județătoresc", București, 1855; 1872.

M.M. = „Mitropolia Moldovei și Sucevei", Iași, 1951 urm.

M.N. = „Muzeul național", 1977 urm.

N.E.H. = Nouvelles études d'histoire, București, 1955 urm.

N.R.H. = „Nouvelle revue historique de droit français et étranger", Paris, 1877—1916.

P.R. = „Pandectele române", București, 1921—1948.

R.A. = „Revista arhivelor", București, serie veche: 1924—1947; serie nouă: 1958 urm.

R.C. = „Revista clasică", București, 1936 urm.

R.D.I.J. = „Revista critică de drept, legislație și jurisprudență", București, 1911—1912.

R.D.P. = „Revista penitenciară și de drept penal", București, 1912—1923.

„Recherches = „Recherches sur l'histoire des institutions et du droits", București, 1977 urm.

R.E.S.E.E. = „Revue des études sud-est européennes", București, 1963 urm.

„Rev. ist." = „Revista de istorie", fostă „Studii. Revista de istorie". Numerotarea tomurilor se face în continuare (v.S.)

R.H.D. = „Revue historique de droit français et étranger", Paris, 1922 urm.

R.H.S.E.E. = „Revue historique du sud-est européen", București, 1924—1946.

R.I. = „Revista istorică. Dări de seamă, documente și notițe", București, 1915 urm.

R.I.A.F. = „Revista pentru istorie, arheologie și filologie". Organ al Societății istorice române, București, 1882 urm.

R.I.E.B. = „Revue internationale des études balkaniques", Belgrad, 1934—1938.

R.I.H.P.C. = Revue internationale d'histoire politique et constitutionnelle, Paris, 1956 urm.

R.I.R. = „Revista istorică română", București, 1931—1947.

R.M. = „Revista muzeelor", București, 1964 urm.

R.P.H. = „Roumanie. Pages d'histoire", București, 1976 urm.

R.R.H. = „Revue roumaine d'histoire", București, 1962 urm.

Rsl. = „Romanoslavica". Asociația slaviștilor din R. S. România, București, 1958 urm.

R.T. = „Revista teologică", Sibiu, 1907 urm.

S. = „Studii. Revista de istorie", București, 1948 urm.

S.A.I. = „Studii și articole de istorie", București, 1956 urm.

S.A.O. = „Studia et acta orientalia", Bucureşti, 1958 urm.
S.C. = „Studii clasice", Bucureşti, 1958 urm.
S.C.I.A. = „Studii şi cercetări de istoria artei", Bucureşti, 1955 urm.
S.C.I.M. = „Studii şi cercetări de istorie medie", Bucureşti, 1950—1951.
S.C.I.V. = „Studii şi cercetări de istorie veche", Bucureşti, 1950 urm.
S.C.L. = „Studii şi cercetări literare", Bucureşti, 1950 urm.
S.C.N. = „Studii şi cercetări de numismatică", Bucureşti, 1957 urm.
S.C.Ş. = „Studii şi cercetări ştiinţifice". Istorie, Iaşi, 1949 urm.
S.M.I.M. = „Studii şi materiale de istorie medie", Bucureşti, 1956 urm.
S.M.I. Mod. = „Studii şi materiale de istorie modernă", Bucureşti, 1957 urm.
S.R.I.R. = „Studii şi referate privind istoria României", Bucureşti, 1954.
S.T. = „Studii teologice", Bucureşti, 1929 urm.
S.U.B.-B. = „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1958 urm.
„Z. D. Savigny-Stift. f.r." = „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte", Rom. Abt., Weimar, 1880 urm.

IV. *Lucrări citate în text*

App. const. = *Approbatae constitutiones* (V. nr. 48 şi 733).
Arm. = Armenopol (V. nr. 55).
C. Cal. = *Codul Calimah* (V. nr. 268).
C. pen. Ips. = *Codul penal Ipsilanti* (V. nr. 270).
C.R.I. = *Carte românească de învăţătură* (V. nr. 200).
Cond. crim. = *Condica criminalicească* (V. nr. 283).
Î. L. = *Îndreptarea Legii* (V. nr. 830).
L. Car. = *Legiuirea Caragea* (V. nr. 890).
Prav. Cond. = *Pravilniceasca condică* (V. nr. 1 247).
Reg. org. = *Regulamentul organic* (V. nr. 1 292).
Sin. alf. Bas. = *Sinopsa alfabetică a Basilicalelor* (V. nr. 1 391).
S.M.S. = *Statuta iurium municipalium saxonum* (V. nr. 1 426).
Sob. hr. = *Sobornicescu hrisov* (V. nr. 1 400).
Trip. = *Tripartitum* (V. nr. 1 555).

abate. În Trans. conducătorul unei mănăstiri catolice, corespunzător egumenului ↑ mănăstirilor ortodoxe din Ţ. Rom. şi Mold. **A.** era reprezentantul mănăstirii ↑, persoană juridică. În calitate de şef al acesteia, i se datora ascultare din partea călugărilor; de asemenea, îi datorau ascultare — şi, în plus, slujbe — iobagii de pe domeniile mănăstirii. Asupra ambelor categorii, el avea drept de judecată; asupra celei dintîi, în calitate de conducător direct, asupra celei de-a doua în calitate de stăpîn feudal. Dreptul de stăpînire feudală nu-i revenea **a.** singur, ci împreună cu „conventul"; tot împreună cu conventul exercita şi dreptul de judecată. **A.** făceau parte, alături de episcopi, dintre feudalii ecleziastici ai ţării. Omagiul ↑ pentru ei se cifra la 100 de mărci, echivalent cu al marilor nobili. Jurămîntul lor avea putere, ca şi al baronilor şi prelaţilor în slujbă, al prelaţilor cu cruce şi inel cît acela a 10 nobili.

V. Ş.

abitaţie. Cunoscută în vechiul nostru drept fără denumire tehnică, **a.** e dreptul de uz asupra unei case de locuit. Aceasta poate fi închiriată numai dacă nu a fost îngrădită folosinţa titularului dreptului *(C. Cal.:* „şerbirea locuinţei", § 674—677). Se stabilea de obicei prin donaţie sau testament, mai ales în favoarea soţiei rămase în viaţă. În dreptul feudal transilvănean, în caz de deces al soţului, femeii văduve îi revenea chiar în virtutea legii un drept de **a.** în casa fostului soţ, pe timpul vieţii, drept care se stingea însă în caz de recăsătorire. Acest drept forma una din laturile conţinutului complex al dreptului de întreţinere, numit *ius viduale.* Similar, în caz de deces al tatălui, fetele aveau un drept de **a.** în casa părintească pînă la căsătoria lor, în cadrul dreptului complex la întreţinere numit *ius capillare.* V. *moştenitor.*

O. S. — V. Ş.

abrogare. Desfiinţarea totală şi expresă a unei legi existente printr-o nouă dispoziţie legală. Desfiinţarea (modificarea) parţială în numele de derogare. **A.** se numeşte *implicită,* cînd legea este înlăturată prin dispoziţiile contrare (fără clauză abrogativă) ale unei legi noi. Se admite că legea specială derogă de la o lege generală, fără s-o abroge. Aplicarea riguroasă a principiului abrogării este o structură fundamentală a drepturilor moderne şi actuale. El se aplică numai relativ sau era necunoscut în cele sclavagiste şi mai ales în cele feudale. Structura vechilor drepturi, dominate de fenomenul obiceiului, care explică rolul redus al **a.,** este astăzi admisă de numeroşi autori, independent de problema **a.** Obiceiul nu se abrogă, el se cenzurează sau i se refuză recunoaşterea şi confirmarea. În vechea limbă juridică, ideea de **a.,** referită mai ales la obicei, se regăseşte în expresii ca *a obori, a pune jos, a strica, a călca, a ru(m)pe.* În sec. 18 se foloseşte termenul tehnic grecesc *a anerisi, anerisire.* În dreptul care nu aplică raţionalist şi consecvent principiul abrogării, dispoziţiile vechi („legea bătrînă, din veac, de totdeauna", hotărîrile domnilor „vechi şi bătrîni") au mai mare autoritate decît cele mai noi contrare (o spune încă Al. Moruzi la 1804 în Mold.). Odată în

ființă, legea rămîne veșnic valabilă. La Roma, Legea celor XII table n-a fost niciodată abrogată pînă la Iustinian. *Novelae constitutiones* (nearale) se opuneau dreptului vechi *(ius antiquum)* care nu este abrogat și are, în general, o mai mare autoritate. Dreptul imperial receptat la noi are valoare de drept general comun *(ius gentium)*, față de care „legile" domnești („așezămînt", „legătură", „tocmeală") apar de un rang inferior, completîndu-l, dar neavînd ca scop **a.** *pravilei*. Contradicțiile între legi sau părerile concurente sînt posibile și conservate: dintr-o astfel de învățătură, domnul și judecătorii săi aleg ceea ce „se cade" sau „se cuvine", „după drept și dreptate", sau cum cere folosul țării. Legea poate pătrunde lent, avînd nevoie de a fi repetată și de a se insista asupra respectării ei, ca pentru orice învățătură. În Ț. Rom. la 1555 domnul consacră libertatea de a testa (consacrată de pravilă); la 15 iul. 1631, adunarea stărilor edictează aceleași principii, fără a se referi la norma din 1555. Caracterul viager al puterii domnești îngreuna aplicarea în sens modern a **a.** În multe texte bizantine triumfa o concepție mai dezvoltată despre **a.** La noi pravila a promovat implantarea acestui principiu, care în sec. 18 a început a se aplica mai larg, cerut de nevoile de reînnoire a dreptului și de restructurare a societății. Domnia procedează la **a.** (expresă) a unor dispoziții depășite ale pravilei bizantine (Ț. Rom., 1 apr. 1751 și aug. 1764, în materie de zălogiri făcute de soție în folosul bărbatului). În conceptul modern de suveranitate al sec. 19 și în concepția istoricistă despre societate și drept, **a.** legii vechi prin legea nouă intră ca o prerogativă indispensabilă.

V. G.

absenteism. V. *confiscare.*

abuz. A avut forme și denumiri variate: *cotropi e*↑, *învăluire*, *impresurare*↑, *silă*↑, *osupreală*↑, *urgie*, *milă*↑, *fățărie*↑, *zulum*, *catahrisis*. Caracteristic orînduirii feudale este că, prin însăși structura ei, ea înlesnea **a.** Principiile care generau **a.** erau: *a.* privilegiul stăpînilor de moșii (boieri și mănăstiri) de a exercita pe domeniile↑ lor (v. *imunitate)* comanda militară, poliția, justiția; *b*: dreptul dregătorilor de a realiza venituri din îndeplinirea slujbei: gloabe, zeciuieli, plocoane, peșcheșuri; *c*. pluralitatea sistemelor de drept coexistente (obiceiul, pravila, dreptul domnesc), între care judecătorul alegea adesea după interesul de clasă; *d*. solidaritatea de clasă între domn și dregători care făcea ca uneori **a.** să rămînă nesancționate. **A.** erau săvîrșite de: *1*. turci; *2*. domn; *3*. stăpînii de moșii; *4*. dregătorii mari; *5*. dregătorii mici. *1. Turcii* au început **a.** după accentuarea dominației otomane (sec. 16) prin: omoruri, răpiri de oameni, siluiri de femei, bătăi, jafuri sau amestecul la stringerea dărilor. **A.** turcești au continuat pînă în sec. 19, cînd se întîlnesc chiar sub forma de ucidere a unei persoane din anturajul domnului. *2. Domnii* lacomi sau vicioși au practicat tot felul de **a.**: omoruri, violuri, confiscări, cumpărări „cu sila", cotropiri „cu asupreala", complicitate cu delapidatorii. Unii domni, ca Gh. Ștefan sau Grig. Ghica, au mărturisit sincer **a.** Domnii abili, ca C. Mavrocordat, au căutat să frîneze **a.**, ca să prevină răscoale sau spargerea satelor. *3. Stăpînii de moșii* săvîrșeau **a.** prin cotropiri de ocine de la țăranii liberi, prin constrîngerea acestora de a se vinde ca vecini ca să se salveze din foamete sau din închisoare pentru neplata dărilor, prin creșterea obligațiilor etc. *4.* **A.** *marilor dregători* creaseră tradiție: o cotropire de ocină de către un mare postelnic e explicată: „după obiceiul celor mari și puternici". Zadarnic domnul declară că „domnia vinde slujbele, iar nu zulumurile". Marii dregători luau mită de la impricinați, de la contribuabili, traficau influența lor la scutiri de oaste, iertări de pedepse, numiri în dregătorii. Cînd nu cotropeau, cumpărau ocine de la oameni „cu sila și fără voia lor". **A.** lor erau greu de reprimat: îndrăzneala boierilor era mare, datorită poziției lor sociale. Mircea cel Mare, ca să asigure mănăstirea Tismana contra **a.**, a permis locuitorilor din satele mănăstirii, în caz de **a.**, să lovească în cap pe boierii abuzivi. *5. Micii dregători*, la stringerea dărilor, în sec. 18 închideau pe neplătnici chiar femei, uneori și copii și îi torturau prin foame, bătăi, afumare cu ardei. **A.** era organic legat de structura orîndu-

irii; s-a spus că aceasta a legalizat „bunul plac și arbitrariul". Faptul transpare uneori și în terminologia oficială. „Prădarea", mijloc legal de executare, își are originea în modul prădalnic de procedare al oamenilor domnești. Un caz care ilustrează că sistemul în sine era abuziv: procedîndu-se legal, dintr-o moștenire care valora 50 600 lei, „împlineala" cuvenită vornicului obștei a fost de 35 060 lei, iar suma rămasă moștenitorilor: 15 540 lei. Cele mai grave a. se petreceau în Trans., unde erau îndreptate îndeosebi împotriva populației românești majoritare. La 1756, episcopul unit Petru Pavel Aron afirma că locuitorii români erau „striviți de greutățile publice și ale stăpînilor, [...] cum se citește în aceste ținuturi numai despre locuitorii Paraguayului și ai Braziliei". La 1763, naturalistul Hacquet recunoștea: „neamul acesta, neglijat și asuprit, are parte de pămînturile cele mai rele din întreaga țară. Nu-i destul că românii — numai cerul știe cu ce drept — sînt surghiuniți de către celelalte neamuri din principat pe pămînturile cele mai pustii și mai părăsite, dar chiar și acestea li se răpesc îndată ce sînt lăzuite sau desfundate de români cu sudoarea frunții lor [...]. Orice sas sau ungur poate lua în stăpînire aceste locuri, chiar dacă românul le-a stăpînit sute de ani, gonindu-l pe acesta în munți, unde nu se găsește nimic de cît stinci, sau chiar silindu-l să iasă din țară [...]. Cu românul nu se leagă nici o prietenie și el este sortit numai pentru munca cea mai grea și mai umilitoare. El nu aude nici un cuvînt bun din gura cuiva și nu are niciodată zile de sărbătoare". A. erau recunoscute și de autorități. În 1746, o comisie numită de Maria Tereza pentru a cerceta cauzele emigrării românilor constata că iobagilor „li se stoarce și măduva din oase", iar în timpul călătoriilor sale prin Trans. la 1773, viitorul împărat Iosif II recunoștea că românii — deși *„cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei"* — „sînt maltratați de fiecare, fie ungur sau sas, fiind copleșiți de toate nedreptățile".

P.S.—N.S.

acău. *1.* Măsură de capacitate pentru lichide și cereale de 52 l sau 54,30 l. A reprezentat una dintre măsurile cele mai vechi (sec. 13) și mai răspîndite în Trans., fapt care explică și existența unei dări asupra vinului și grînelor, purtînd același nume *2.* Prestație în natură, a constituit în Trans. obligația iobagului față de stăpînul său, spre deosebire de dijmă, care era ecleziastică. Din sec. 14, prestația a. este înlocuită legal cu *nona* ↑, dar practic a continuat să se încaseze alternativ cu aceasta, fiind preferată de stăpînii feudali, deoarece cuantumul ei putea fi determinat arbitrar.

A.C.

accea. V. *aspru.*

accesiune. V. *sporire.*

acciș; var. *acsis, acciz.* Taxă asupra mărfurilor intrate în orașe; se încasa la bariera tîrgului și constituia venitul lui. Ca nomenclatură, a. apare în prima jumătate a sec. 19, înlocuind termeni mai vechi, precum „vama" ↑ în Ț. Rom. sau „pircălăbia" ↑ în Mold. Mărfurile în tranzit nu plăteau taxa, în schimb tutunul, care întîrzia în antrepozitul (carvasaraua) Bucureștilor peste 6 luni, era supus a. Venitul orașului București se concesiona prin licitație. Importanța a. a crescut progresiv după reformele *Reg. org.* prin care au fost desființate celelalte vămi interne. V. *dare.*

A.C.

achingiu. V. *ogeac.*

act de stare civilă. În Europa feudală, principalele **a.s.c.** (documentele prin care se constatau nașterea, căsătoria și moartea) au fost încredințate organelor bisericești: în Italia și în toate țările catolice de către Conciliul din Trento (1545—1563). Situația a dăinuit în Franța pînă la Revoluția din 1789; în alte țări pînă în sec. 19. În răsărit, în Principate, pînă la *C. civ.* din 1865; în Rusia, Grecia, Serbia pînă în sec. 20.

Explicația: evenimentele constatate prin **a.s.c.** erau unele socotite taine ale bisericii (căsătoria), altele legate de o taină (nașterea, de botez) sau însoțite de slujbe religioase (adopția). *Reg. org.* au hotărît ca preoții să facă (pentru nașteri, căsătorii și morți) condici de **s.c.** *(mitrice)* în dublu exemplar, din care unul să fie păstrat la tribunalul județului (Ț. Rom.) sau la isprăvnicie (Mold.), iar altul, sub privegherea episcopului și a mitropolitului, de către paroh. Aceasta a fost consacrarea legislativă a vechiului obicei, potrivit căruia preoții care oficiau slujbele religioase cu prilejul evenimentelor de **s.c.** țineau și o evidență a acestora. Pentru dovedirea lor, preoții obișnuiau să elibereze o *mărturie* scrisă despre săvîrșirea actului. Registrele se chemau în Mold. *metrice*. Existența lor la 1817 este dovedită prin *C. Cal.* (§ 164). Înainte de a fi existat asemenea condici, principalele **a.s.c.** se dovedeau cu martori, în special cu preotul care oficiase ceremoniile respective și oamenii bătrîni, contemporani ai persoanelor pe care le priveau **a.s.c.** În Trans. sînt documente din care rezultă existența condicilor în care se înscriau **a.s.c.** din sec. 16. *Trip.* impunea înfățișarea actului de naștere pentru rezolvarea unor probleme controversate privind pe pupili. O largă competență în emiterea documentelor privitoare la starea persoanelor au posedat locurile de adeverire. În districtele grănicerești, vicariatul năsăudean a dat prin circulară instrucțiuni preoților relativ la redactarea și păstrarea în special a actelor de căsătorie, numite *fidule de cununie*; printr-o circulară din 1 aug. 1819 s-a trasat sarcina păstrării cu grijă a originalelor actelor.

P. S. — V. Ș.

adaosul haraciului (Ț. Rom., sec. 18). Obligație fiscală pentru completarea **h.**, menționată la 24 iul. 1714.

N.S.

adetul de casă (Mold., sec. 18). Sin. cu leu de casă, obligația clăcașilor de a plăți bani în locul sarcinilor feudale.

N.S.

adetul pășunii. V. *suhat.*

administrația imperială și regală a țării. Era autoritatea supremă a Banatului în timpul stăpînirii habsburgice (1718—1918). Se compunea dintr-un președinte și 6 consilieri, care aveau un număr corespunzător de secretari, contopiști și personal necesare registraturii, contabilității, casieriei imperiale (A. Griselini).

N.S.

adopție. V. *înfiere.*

aducere de grumazi. În Mold. aducerea unui om la judecată sau la locul de muncă, împotriva voinței sale, cu puterea stăpînirii. Povestind conspirația marelui logofăt Gheorghe Ștefan contra lui Vasile Lupu, la care participaseră frații Ciogolea, Miron Costin arăta că, prins, unul din aceștia s-a oferit „să aducă de grumazi pe Ștefan Gheorghe logofătul". Stăpînii de moșii erau împuterniciți de domn prin cărți de volnicie† să-și caute vecinii sau robii țigani fugiți și să-i aducă înapoi „de grumazi", iar dacă nu reușeau, constrîngerea o exercitau, la porunca domnului, curteni sau slujitori domnești. După ce țăranii dependenți au pierdut dreptul de strămutare, iar fuga s-a intensificat, cazurile de **a.g.** s-au înmulțit (sec. 17 și primele decenii ale sec. 18). În Ț. Rom., procedeul era folosit în aceleași scopuri, sub denumirea „aducere la urmă".

P. S.

adulter. Denumirea modernă a infracțiunii de *preacurvie*. Sub această ultimă denumire era cunoscută, în Ț. Rom. și Mold., în limba bisericii și a cancelariei, infracțiunea pe care o săvîrșea unul din soți cînd avea o legătură extraconjugală. Era pedep-

sită de biserică. dar și de autoritățile laice. În dreptul roman vechi, adulterul femeii era pedepsit în cadrul justiției domestice: sancțiunea putea ajunge pînă la pedeapsa capitală. În vremea lui Augustus se pedepsea numai **a.** femeii, dar cu pedepse blînde (deportare, confiscare). Creștinismul a înăsprit pedepsele pentru **a.** Dreptul bizantin a introdus tăierea nasului, iar, mai tirziu, bătaia, tunderea și tăierea nasului Aceleași pedepse le prevedea și *Synt.* lui Vlastares. *C.R.I.* și *I.L.* cuprindeau prevederi asemănătoare cu *Synt.:* bărbatul care-și ucidea soția prinsă în **a.**, nu pe complice, era pedepsit ca ucigaș; femeia care trăia în concubinaj cu un bărbat era vinovată de **a.**; în toate cazurile de **a.**, femeia vinovată își pierdea zestrea în favoarea soțului, afară numai dacă avea copii, cărora le rămînea averea. Pînă în sec. 18, numai soția putea fi pedepsită pentru **a.** Arm. prevede că și bărbatul însurat săvîrșește **a.** cînd păcătuiește cu altă femeie (§ 1 981). Nici una din pravilele care au circulat în țările române nu prevedea pedeapsa cu moartea pentru **a.**; cu toate acestea, obiceiul pămîntului pedepsea cu moartea atît pe femeia vinovată de **a.**, cît și pe bărbatul complice. Bărbatul care își prindea soția în **a.** avea dreptul să-i taie capul; o putea însă ierta. Vechea normă de drept consuetudinar făcea parte din tradiția comună a popoarelor indoeuropene. La români, pedeapsa cu moartea a fost înlocuită de timpuriu cu practica compoziției. D. Cantemir arată că pentru „împreunare neîngăduită" nu ai a te teme de vreo primejdie de moarte „cîtă vreme vei plăti banii șugubinei". Suedezul Weismantel scria că desfriul și **a.** se pedepsesc la moldoveni, „dar nu cu viața". După D. Cantemir **a.** erau rare. **A.** era considerat vinovăție mare; judecata lui era de competența domniei, iar gloaba era apropiată de aceea pentru moartea de om: 60 de taleri sau 60 de zloți. În numele domniei, judecau marii vornici sau înlocuitorii lor: globnicii și deșugubinarii. În sec. 16, un document menționează „șugubina de muieri". Ea trebuie să fi cuprins toate infracțiunile în legătură cu morala sexuală. Ideea că **a.** este vinovăție mare o găsim și în *Prav. cond.;* aceasta interzicea ispravnicilor să îl judece, obligîndu-i să trimită la domnie (XV, 2). Inițial, dreptul transilvănean a incriminat **a.** în cazul cînd era săvîrșit de soție. Judecarea cazurilor de **a.** era de competența instanțelor ecleziastice. Pentru Țara Făgărașului, constituțiile din 1657 ale acesteia dădeau judecata **a.** în competența scaunului superior din Făgăraș *(Fogarasiensis sedes superior),* numit și scaunul căpitanatului *(sedes capitaneatus),* ca unic for cu *ius gladii* din acest ținut. În caz de **a.** al soției, urmat de divorț, femeia pierdea — ca pedeapsă complementară — dotalițiul. Statutele orășenești pedepseau cu moartea **a.** ambilor soți. V. *dreptul de paloș.*

P. S. — V. Ș.

adunarea norodului. Numele sub care este cunoscută oastea revoluționară organizată de Tudor Vladimirescu la 1821, după proclamația de la Padeș, cînd el a chemat pe locuitori în „adunarea cea orînduită spre binele și folosul a toată țara".

N. S.

adunarea stărilor. *1. Privire comparativă și tipologică.* Instituție caracteristică pentru feudalismul european [Franța: *Etats généraux* și *provinciaux, assemblée des notables* ; Spania: *Cortès* (Catalonia: Cort); Germania: *Reichstag, Hoftag, Landtag, Ständeversammlung* ; Anglia: *convenluc, witanegemots, parliament* ; Țările de Jos: *Landstände ;* Italia: *parliamento* (Piemont: *iornata* ; Sardinia: *curia generalis)* ; Polonia: *sejm ;* Rusia: *ziemske sobor* ; Serbia: *sobor* ; Ungaria: *dieta*], cu multe variante locale, în cele mai diferite forme de guvernămînt, cu excepția Imperiului otoman [monarhie, republică burgheză (Țările de Jos) sau aristocratică avînd un rege în fruntea ei (Polonia), stat centralizat (unde, ca în Franța, declina) sau confederație de state]. În țările române, împreună cu domnia și sfatul domnesc, este al treilea organ fundamental al structurii feudale de stat. Prin definiție, **a.s.** este legată de existența unei societăți cu structură de stări *(Stände-Struktur, Ständestaat, Ständeverfassung),* fără sensul dogmatic al autorilor corporatiști germani, de la F. C. Dahlmann la O. Hintze, primul „corporatist" fiind A. Thierry, condiție îndeplinită de țările române pînă în sec. 19.

Stările participă la viața de stat și la conducerea politică prin adunări organizate pe baza unei reprezentări „organice" sau „naturale", în realitate ierarhică, autoritară și simbolic-fictivă. Apărînd privilegiile de stare și un „bine comun" întemeiat pe inegalitate și exploatare, **a. s.** prestau sfat *(consilium)* și ajutor *(auxilium)* șefului piramidei feudale și șefului statului. Această structură este denaturată în teoriile parlamentariste ale istoriografiei moderne din sec. 18 pînă de curînd. În măsura în care, ca în materie fiscală și militară, intervenția era explicată ca o aplicare a principiului „ceea ce privește pe toți, de toți să fie aprobat" *(quod omnes tangit ab omnibus comprobetur)*, se poate vorbi de o formă specifică de „democrație" feudală. Acest principiu își avea originea în solidaritatea difuză a obștilor țărănești, înlocuită — se poate spune „confiscată" — de aceea a suitei feudale *(družina, Gefolgschaft)* și a cetelor, precum și în soboarele de clerici și mireni ale bisericii (oglindind și ele stările, așa cum le găsim și la Bizanț și în țările vecine). Principiul amintit, îmbinîndu-se cu celelalte structuri feudale fundamentale, va fi repede limitat la stările privilegiate, inclusiv, uneori, orășenii. În Principate nu s-a cristalizat reprezentarea unei „a treia stări". Masele țărănești vor fi excluse, iar reprezentarea electivă va fi restrînsă, devenind strict autoritară, la libera apreciere a șefului statului, care acționa după unele tradiții, potrivit echilibrului de forțe în joc la acel moment. În monarhiile centralizate, ca Franța și Spania, instituția statelor generale a fost de la o vreme „înghețată". În Țările de Jos ca a devenit depozitara suveranității, iar în Anglia s-a îndreptat mai repede spre un parlament reprezentativ al „națiunii" burgheze. În multe țări, inclusiv în Mold., apare vădit legătura **a. s.** și a sfatului domnesc cu o primitivă *curia regis*, din care s-au desprins amîndouă, specializîndu-se. **A.s.** erau prin natura lor o limitare a absolutismului și arbitrariului monarhic, dar și o structură de promovare a fărîmițării nobiliare; fără ea, totuși, „legalitatea feudală" era amenințată. Virtualitățile de opoziție ale instituției se manifestă și în cea românească la nivelul îngăduit de dominația otomană. Existența **a.s.** la Bizanț a fost mult pusă la îndoială. Analogia normativă cu Occidentul a dus aici, ca și pentru țările române, la hipercriticism. În realitate, instituția a cunoscut o structurare particulară, în condițiile create de autocrația basileului, de slaba dezvoltare „comunală" a orașelor și de coexistența și influența **a.s.** ale bisericii. În țările române, condițiile obiective fiind în mare măsură asemănătoare și impactul experienței și tradiției bizantine de neînlăturat, se regăsesc în sinteza românească a **a.s.** evidente trăsături bizantine, alături de cele feudale din alte direcții de contact. Schema tipologică a instituției europene nu poate fi decît complexă. Din p.d.v. *teritorial*, **a.s.** sînt generale, regionale (provinciale) și locale (de pildă orășenești). Ca *stabilitate*, ele sînt permanente (Anglia, Polonia), periodice sau neregulat intermitente (în Principatele române; în Franța și Spania, îndelungi eclipse). *Structural*, **a.s.** au 1 pînă la 4 camere, după numărul stărilor reprezentate. Din p.d.v. al *genezei*, **a.s.** sînt elective sau cu membri desemnați autoritar. Sub raportul *competenței*, sînt **a.s.** consultative (marea majoritate) sau deliberative (excepțional ca în Țările de Jos, în Ungaria la finele sec. 13) uneori cu drepturi de control și cu *ius resistendi* [în *Magna charta* engleză (1215) și numeroase alte cazuri, îndeosebi Polonia]. *Cronologic*, o schemă europeană acceptabilă nu există. În țările române, în afară de periodizările lui P. P. Panaitescu și Gh. Brătianu, s-a propus să se deosebească un tip voievodal (sec. 15—16), unul nobiliar (sec. 17—1750), sfatul de obște fanariot (1750—1821), tipul regulamentar de tranziție (1821—1858) și formare de adunare parlamentară cu vestigii de **a.s.** (1858—1864). Pentru formele sub care se concretizează aceste tipuri vezi mai jos 7. Îndeobște formele de parlamentarism moderne au fost precedate de **a.s.**, ca un fel de premise istorice. Această „continuitate" este sugestiv ilustrată în Franța (după 2 secole de suspendare) prin transformarea statelor generale în adunare națională; dar, instituția revoluționară burgheză constituia, în fond, o mutație de structură, care deschidea o nouă epocă istorică. 2. *Terminologie.* În Mold.: seim, seim de obște *(rada)* și, în sec. 17, *singlit*. În Ț. Rom. și Mold.: sobor, mare sobor, soborul țării sau al obștii, adunare obștească, sfat de obște; în doc. latine: *congregatio, parlamentum*. În Trans.: pînă la 1543, adunare obștească; după

aceea, dietă. Un document italian vorbește de „*dieta do Buchareste*" (1595). *3. Aparițiile și origine.* Trans.: *1288; Mold.: *1441; Ț. Rom.: stările constituite (sept. 1368) nu apar lui Gh. Brătianu ca adevărată reprezentare corporativă. Privilegiul brașovenilor (25 aug. 1413 și 2 mart. 1460) indică: primul o consultare a 2 stări fără regim de **a.s.** regulat, iar al doilea, o adunare reprezentativă a nobilimii, legată de rolul Craioveștilor în opoziție față de domnie. La Chalcocondil, P. P. Panaitescu semnalează o aluzie indirectă (**a.s.** pentru alegerea urmașilor lui Mircea). În Ț. Rom. s-au căutat influențe bizantine, iar în Mold. polone (Gh. Brătianu) sau rusești (A. Boldur). P. P. Panaitescu, subliniind concepția justă a E. V. Gutnovci, explică apariția instituției prin dezvoltarea internă a societății românești. *4. Compunere și convocare.* În Ț. Rom. și Mold., **a.s.** se compun din: *a.* Sfatul domnesc și *b. țara* (Mold., 1448: *tot poporul);* acest termen desemnează stările privilegiate și mai adesea (altă țară) pe cele mijlocii și mici, în opoziție cu boierii sau marii boieri; prin enumerare figurează: sfat, dregători, boieri mari și mici, fii de boier, viteji, mazili, roșii, slujitori; *c.* Clerul: mitropolitul și episcopii (aproape fără excepție; episcopii nu totdeauna cu toții), arhimandriți, egumeni, rar protopopi; *d.* Orășeni (excepțional, prima dată la 1538, în Mold.); țăranii și preoții de jos erau excluși (o excepție la 9 dec. 1668 în Ț. Rom.), dar preoților din eparhia Buzău li se elibera carte după hotărîrile prilejuite de **a.s.** dinainte de 15 iul. 1631. În Trans.: în sec. 13—14, **a.s.** erau alcătuite din nobilime și, după împrejurări, din secui și șasi și stăpînii de pămînt de orice condiție; cnezii și voievozii români participă la 1291 și 1355. După 1433 se aplică și aici *Unio trium nationum*, cu excluderea românilor, populația majoritară. După 1543, dieta Trans. e compusă din nobili și prelați celor 4 confesiuni receptate, fără ortodocși, din secui și patriciatul săsesc, Sfatul princiar. Membrii dietei erau aleși de colectivitățile locale; se adunau în plenul lor sau parțial. La 1791, românii prin *Supplex Libellus Valachorum* cer reprezentare în dietă, proporțional cu numărul lor. Compunerea, elastică, era fixată de domn, pînă în sec. 18, cel mult 200 de persoane. În Trans., 150, dar în dieta din 1790 la 120 aleși se adaugă 296 desemnați de împărat. La **a.s.** din 1456 (Mold.) participă 60 de boieri. Pentru adunarea din 1671, convocată paralegal de revoltați, la Iași, sînt aleși 2 călugări de soborul fiecărei mănăstiri, iar tîrgurile trimit orășeni, probabil tot aleși de obștea lor. După Cantemir, în transpunerea literară din *Ist. ierogl.*, convocarea unei **a.s.** se făcea prin crainici cu scrisori, care „strigau" în piața orașelor și satelor, sub pedeapsă aspră pentru neurmători. La 1756 (Mold.) se aleg 7 delegați, mazili și ruptași, de fiecare ținut. Convocarea o făcea domnul, de la sine sau la cererea stărilor, uneori sub presiunea lor. Convocarea se făcea adesea pentru o zi de sărbătoare. Ca și la Bizanț, soborul unei sărbători (Boboteaza) se transforma uneori în adunare obștească de judecată. *5. Funcționare.* În Trans. pînă în sec. 14, periodicitatea **a.s.** variază (1—2 ori pe an); ele se reuneau chiar în afara capitalei, la Turda, apoi la Cluj (1543, 1790), Sebeș (1556), Alba Iulia (1599), Brașov (1600), Mediaș (1611). În Mold. se adună la Bulgari (Scheia, lîngă Suceava) în 1441, Vaslui (1456), Bădăuți (1538), în Cîmpia Direptății (1457, alegerea lui Ștefan cel Mare). Ulterior, la curtea domnească (postelnicie, spătărie, divanul cel mic) și mai ales la Mitropolie sau în Mold. (în sec. 18) la biserica Trei Ierarhi (1749). Membrii **a.** își dădeau părerea (*consilium*, sfatul). Nu erau excluse discuțiile ca în **a.** lui Nifon (Ț. Rom., începutul sec. 16) sau în **a.** din Mold. privind *văcăritul*. În cea de-a doua domnie (1704—1705), C. Duca, desființînd văcăritul, a trebuit cu capul plecat să-și ceară iertare, să jure că va respecta „legătura", **a.** absolvindu-l cu un „Dumnezeu să-l ierte". Invers, în **a.** pentru desființarea rumînicei și veciniei (1746, 1749) boierii au fost siliți la București, prin solemne atestări canonice a 2 patriarhi orientali și a mitropolitului Neofit Cretanul, aliatul domniei, să-și recunoască vina de a fi încălcat preceptele evanghelice, înrobind pe aproapele lor. Hotărîrea se lua însă totdeauna de domnie, sub formă de hrisov domnesc, cu referire la hotărîrile **a. A.s.** paralegală din 1667 emite o carte obștească de nevinovăție a postelnicului C. Cantacuzino, pe baza căreia domnul emite actul propriu-zis de reabilitare. În Trans., reprezentanții votează în bloc, cu starea, iar cei desemnați de împărat, individual. Votarea se face prin aclamații. În

Principatele române se slujea o liturghie, iar domnul jura că va respecta hotărîrile, punîndu-se adesea blestem general. În Mold. (1597), starea duhovnicească și cea mirenească deliberează separat, ca roșiii care judecă separat de boieri la 1636 în Ț. Rom. La 1633, în Mold., Alexandru Iliaș declară că, nevrînd să treacă peste *voia țării*, a impus bisericile la plata birului în bani. După D. Cantemir, boierii cei mici votau de formă, iar hotărîrea scrisă a **a.** se numea *„chirograf"* și exprima în fond părerea marilor boieri. La 1746 și 1749, domnia, unită cu biserica, își impunea politica, deși o mare parte a boierimii boicotează fără succes. Se consideră utilă atestarea solemnă a 2 patriarhi orientali și a mitropolitului Nifon Cretanul că Evanghelia condamnă robia țăranilor creștini la alți creștini. Domnia simțea nevoia acestui sprijin ideologic și etic. *6. Atribuții. I. Interne. a.* Alegerea domnului, urmată, cu unele excepții, pînă la C. Brîncoveanu, ultima fiind a lui C. Mavrocordat. Sînt aleși: Mircea cel Mare, Neagoe Basarab, Radu de la Afumați, Ștefan cel Mare, Bogdan III, Ștefăniță, Petru Rareș, Gh. Ștefan. Dicta Trans. alege pe principe de la 1543 pînă la 1711; *b.* declararea războiului și încheierea păcii; *c.* decizii importante în materie religioasă; pentru obținerea de privilegii printr-o *charta libertatum*, în materie de proprietate, de statut al țăranilor, de așezare și desființare de dări, de control al cheltuielilor domniei, tinzînd să devină cheltuieli ale țării; atribuțiile în așezarea impozitelor sînt mai largi în Trans., după 1437; *d.* judiciare (numeroase exemple în sec. 17, mai rar după 1750); între 1721—1830 se cere insistent suprimarea lor, ca incompatibile cu natura instituției, ceea ce era greșit din punct de vedere istoric, dar concorda cu noul principiu burghez al „separației puterilor"; în Trans., pînă la 1437, atribuțiile dietei erau precumpănitor judiciare. *II. Externe. a.* „închinarea" țării către turci; *b.* plata haraciului; *c.* întărirea jurămîntului de credință față de suzeran; *d.* relații cu biserica catolică; sau reluarea problemei mănăstirilor închinate (sub Matei Basarab și Const. Șerban). *7. Forme.* Gh. Brătianu a arătat transformările istorice ale **a.s.** vorbind de declinul lor între 1750—1829 și așezînd trecerea de la regimul de stări la parlamentarism între 1829—1858. P. P. Panaitescu a prezentat *marea adunare a țării* ca o singură formă de **a.s.** ce se impune istoricului și consideră că ea dispare odată cu adunările din 1746 și 1749 pentru eliberarea țăranilor (or, cele mold. din 1756 și sub I. T. Calimah au încă aceleași caractere). N. Grigoraș deosebește pentru Mold., fără referire la Ț. Rom., 2 tipuri de **a.s.**: *Marea adunare a țării*, care ar fi fost adunarea „tuturor categoriilor sociale" convocate pentru probleme generale ale țării și *Sfatul de obște*, adunare a uneia sau mai multor stări, pentru problemele lor particulare. Dacă ținem seama de forma dominantă a sfatului de obște oligarhic, autoritar convocat de domn, din perioada 1750—1831, trebuie să distingem: *a. Marea adunare a țării*, cu o largă reprezentare a țării privilegiate, nu totdeauna aceeași, eventual cu orășenii sau, ca spectatori marginali activi, cămășii, la 1749 la Iași; avea atribuții de: alegere a domnului, pacea, războiul, tributul, *charta libertatum*, statutul țăranilor, grave măsuri fiscale, judecăți importante; *b. Sobor, adunare sau sfat de obște*, cu boierii și o parte redusă din ierarhia bisericească, pentru probleme și judecăți de importanță mai redusă; *c. Sfat sau hotărîre* luată cu boierii mari și mici în mod real sau ca simplă clauză de stil; *d. Soboare de clerici și mireni* pentru alegerea ierarhiei bisericești și alte probleme; *e. Marea adunare a țării*, lărgită neprecis spre baza ei, caricaturală prin rolul ei: adresează Porții declarații de fidelitate și mulțumiri pentru domnii trimiși, dar care la 1774, în Ț. Rom., mai reclama redarea vechilor drepturi ale țării; *f. Sfatul de obște fanariot*, cu un număr redus de mari boieri, adesea numai cu mitropolitul, lucrînd la Mitropolie sau (în Mold.) cu atribuții lărgite, îndeosebi în materie de codificare și pentru măsuri administrative complexe și cu caracter tehnic. Acestuia i s-a contestat pe nedrept caracterul de **a.s.**, fiind evidentă îngustarea bazei lui sociale, față de marea adunare a țării; *g. Adunările obștești regulamentare, extraordinare*, pentru alegerea domnului, redată după 1821 în competența țării, și *ordinare;* **a.s.** lărgite, cu caracter preparlamentar, fără atribuții judiciare, introducîndu-se astfel sub o formă relativă principiul burghez al separării

puterilor în stat; *h. adunările paralegale* și chiar *nelegale*, după 1774, care duc la reclamații sau adrese de sprijin privind domnia, dar mai ales la proiecte de reformă și reorganizare a statului, în aceste proiecte găsindu-se un bogat și interesant material critic și prospectiv din care s-a desprins organizarea adunărilor regulamentare. Îmbinarea vechilor structuri de **a.s.**, în continuu declin, și a celor noi cu caracter parlamentar burghez se regăsește de la proiectul de Constituție a cărbunarilor și pînă la adunările elective instituite de Convenția de la Paris (1858). *Adunarea poporului* ↑ din proclamația de la Padeș a lui Tudor Vladimirescu (1821) și adunarea națională a programului revoluției de la 1848 nu mai aparțineau schemei feudale a instituției. V. și *dietă*. *Bibl.*: 135, 136, 151—153, 181, 239, 540, 548, 553, 558, 566, 909, 947, 963, 1 028, 1 029, 1 164, 1 170, 1 299, 1 358, 1 526, 1 668.

V.G.

adunarea țării. V. *adunarea stărilor*.

afierosire. Hărăzire, consacrare, închinare a unui lucru sacru sau profan. *15 febr. 1568, A, apoi, în mod continuu pînă în primele decenii ale sec. 19. Prin extinderea sensului termenului, un târg „este dat veșnică *afierosire* tîrgoveților, spre a fi pururea și în veci tîrg slobod".

O.S.

afurisenie; var. *afurisanie, aforisire*. Blestem↑; pedeapsă canonică prin care cineva era exclus din comunitatea creștină și i se interzicea accesul în biserică, pe timp limitat sau definitiv. Apare ca sancțiune în numeroase acte juridice în sec. 17 și 18 și în pravilele sec. 17. „Și s-au făcut mare afurisanie între dinșii (este vorba de 12 boieri jurători) de la părintele vlădică Luca, ca să nu facă fățărie". *C.R.Î.* (gl. 37, z. 10) prevede: „silitorul" fetei „de a nu o va îndzestra, [...] giudețul besericii [...] îl va aforisi". **A.** patriarhului era folosită uneori ca mijloc extrem de presiune asupra unei persoane. V. *anatemă*.

O.S.

agă. Mare dregător cu începere din sec. 16. În Ț. Rom., *10 dec. 1567, B. Către sfîrșitul sec. 16, **a.** comanda dorobanții. Sub Mihai Viteazul, **a.** purta titlul de *mare* **a.** și participa la ședințele sfatului domnesc. În sec. 17, **a.** comanda ostașii pedeștri: dorobanți, seimeni, lefegii, scutelnici; era, după marele spătar, al doilea comandant al armatei. Atribuțiile **a.**, inițial exclusiv militare, apoi predominant militare (sec. 17), au evoluat, **m.a.** devenind cu timpul șeful poliției capitalei. În sec. 18 — primele decenii ale sec. 19, sarcina **m.a.** a fost asigurarea ordinii în capitală, excepțînd mahalalele (în jurisdicția spătarului). Avea controlul piețelor, circiumilor, prevenirea și stingerea incendiilor, poliția moravurilor. *Prov. cond.* a creat o jurisdicție a lui *vel* **a. M.a.** avea judecătorie la el acasă și închisoarea sa. Subalternii săi erau căpitanul de dorobanți ș. a. Însemnătatea lui, mare sub Mihai Viteazul, a crescut în timpul lui Matei Basarab. În sec. 19, **m. a.** era al 16-lea boier din clasa I. Venitul lui provenea, la început, din daruri de la ostași și de la judecăți. Atribuțiile polițienești i-au sporit venitul. De aceea, în Ț. Rom. n-a avut leafă pînă în sec. 19, cînd venitul său legal era de peste 80 000 piaștri anual, în afară de abuzuri. În Mold.,* 11 febr. 1592. Evoluția dregătoriei a fost similară cu cea din Ț. Rom. În sec. 17, era predominant militară, dar nu exclusiv militară. Încă din sec. 17, **m.a.** avea în sarcina sa „paza Iașilor"; judeca pricinile mici din Iași, pedepsea desfrînarea și beția pe ulițe. Atribuțiile polițienești le exercita și asupra tîrgurilor, prin bulucbașii de sub comanda sa. În sec. 18, **m.a.** a continuat să comande pedestrimea. După reforma lui C. Mavrocordat (1741) s-a accentuat caracterul lui polițienesc. Era coordonat cu hatmanul care comanda poliția teritorială, inclusiv marginile țării și mahalalele Iașilor; **m.a.**, poliția capitalei și a tîrgurilor. **M.a.** a păstrat paza orașului și poliția economică; el supraveghea circiumile ș.a. În sec. 18, **m.a.** a primit atribuții cu privire la bresle, care se lărgesc în sec. 19. Atribuțiile judecătorești ale **m.a.** s-au dezvoltat: judeca pricini penale mici și chiar pricini civile ale tîrgoveților. Avea dreptul să cerceteze și să execute

creanțe civile și să închidă pe debitorii răi platnici „birnici" sau „proști" în „grosul agiei". Rangul său de mare dregător a fost, în sec. 17—18, după armaș (Gr. Ureche, M. Costin). În sec. 18, a fost ridicat în rang, înaintea vel-armașului. În sec. 19, **m.a.** a rămas dregător de cl. I considerat „ministru al poliției". Venitul lui provenea, la început, mai ales de la subalterni. „Ploconul agiesc" în sec. 18 a fost reglementat, fiind perceput și de la staroștii de bres'e, de la circiumi, de la cei liberați din închisoare („banii grosului"). În Mold. mai sînt amintite bani de loc agesc și pecetea agească, taxe percepute de la circiumi din Iași. Prin aceeași condică, **m.a.** a primit leafă, 1 800 lei pe an, în afară de plocoanele amintite. În sec. 19, cîștigul lui se urca pînă la 50 000 lei pe an.

P.S.

agentul săracilor. În perioada dominației habsburgice, în cadrul organizării Cancelariei de Curte a Trans. *(Concelaria Caesareo-Regia Transilvanico-Aulica*↑), care avea sediul în capitala imperiului și misiunea de a asigura legătura dintre guvernul vienez și autoritățile locale transilvănene, a funcționat (pe lîngă cancelar, consilieri etc.) și un funcționar intitulat **a.s.** Sarcina lui era de a ajuta locuitorilor săraci în redactarea plîngerilor lor către împărat sau către amintita cancelarie și în susținerea acestora. În memoriul românesc din 1804 se arată că acest agent nu lucrează „cu temei" pentru săraci și numele lui nu este făcut cunoscut în satele din Trans.; se propune ca împăratul să controleze prin doi oameni de încredere activitatea lui, iar în cazul cînd se constată că nu a activat în mod corespunzător, să-l înlocuiască prin altul, harnic, care să fie „publicăluit" în toată țara și se sugerează să fie român, atît pentru motivul că majoritatea suplicilor se înaintează de către români, cît și pentru faptul că aceștia erau lipsiți de drepturi și erau asupriți, deși constituiau majoritatea locuitorilor Trans.

V.Ș.

agent diplomatic. V. *capuchehaia; consul; sol.*

agie. V. *agă.*

agnat. Rudă civilă prin legătura numită *agnatio,* opusă celei de sînge, *cognatio,* de unde *cognot.* Sînt **a.** rudele care descind dintr-un autor comun numai prin bărbați. Forma cea mai rigidă de agnațiune a fost practicată de lumea romană, în cadrul familiei patriarhale, condusă de șeful ei, *pater familias.* Respinsă de biserică, agnațiunea de tip roman nu se regăsește la români, ca structură de bază a familiei. Dar atît în obște, cît și în neamul boierilor, familia are uneori puternice caractere patriarhale, exprimate prin forme atenuate de agnațiune: privilegiul masculinității în Ț. Rom., înzestrarea fetelor de preferință „cu carul" (adică o dotă mobilă, transportabilă la casa bărbatului, căsătoria fiind patrilocală), cu excluderea de la anumite acte a celor care nu coboară prin bărbați sau favorizarea acestora, de pildă, la moștenirea căminurilor părintești tot în Ț. Rom. Ultima structură agnatică, coborîrea prin bărbați, deși persistentă, nu apare mai puțin sporadică și inegală, uneori și în Mold., în sec. 17. Lipsa unui inventar exhaustiv a atestărilor documentare și a cartografierii lor face imposibil studiul interpretativ al acestei structuri și aprecierea ponderei sale. În ceea ce privește originea, ispita de a vedea încă ecouri destrămate, dar tenace, de „cutume" romane este mare. Poate fi însă mai degrabă vorba de o potențare, în regiuni și condiții neprecizate încă, a unor structuri general patriarhale, care nu mai sînt specifice lumii romane. V. *aristocrație; cognat; moștenitor; zestre.*

V.G.

agonisită. Apare în texte române în sec. 17, ca urmare a influenței culturale grecești, cu sensul de: *1.* străduință în vederea dobîndirii de bunuri economice; *2.* venitul mijloacelor economice astfel dobîndite; *3.* averea cuiva fie în general, fie, în sens restrîns, averea dobîndită prin străduință personală, spre deosebire de averea moștenită, de baștină. În sensul de bunuri dobîndite, în contrast cu patrimoniul (moștenit), termenul

intră în discuție în cazuri de protimisis și de hiclenie (mai ales în sec. 17). V. *moștenitor*; *trădare*.

D.L.

aiar. A desemnat.: *1.* reglementarea și controlul măsurilor și greutăților; *2.* analiza costului în vederea stabilirii prețului maximal (nart); *cișniu*↑; *3.* controlul monedelor. Acestea erau supuse unui control trimestrial (în 1835), în scopul descoperirii alterărilor și falsificărilor.

A.C.

ajutoare. În Trans. a fost o contribuție excepțională în sec. 14, care a tins să devină, sub diferite motive, aproape permanentă, adăugîndu-se censului. La 1474, cuantumul său a fost de 1 florin de poartă↑. În sec. 16 chiar darea pentru plata tributului turcesc se numea uneori **subsidia**; în 1552, fiecare colon cu bunuri în valoare de 6 florini a plătit astfel drept **s.** 99 dinari. **S.** era în general mai mică decît censul. La 1599, pe satele domeniului Bran, censul era în medie de 3,8 florini, iar cu **s.** media dărilor trecea de 4 florini anual. În sec. 16 se plăteau **s.** în cazuri de primejdie pentru țară, ca și pentru întreținerea oastei princiare. La 1594, în vederea pregătirii războiului, pe lîngă darea obișnuită de 99 de bani, fiecare gospodărie plătea drept **s.** suma de 50 de bani. În afară de puterea centrală, și stăpînii feudali puteau impune **s.**, sub diferite forme și cu diverse prilejuri. În sec. 16 mai este amintit și un **s.** *caritativ (subsidium charitativum)*, strîns de biserică în vederea ajutorării săracilor.

N.S.

ajutorința împăratului. Dare plătită de preoții din Trans., cîte un galben anual la sfîrșitul sec. 18.

N.S.

ajutorință. Dare excepțională, creată în a doua jumătate a sec. 18, și vărsată într-un fel de buget extraordinar. A fost înființată în locul văcăritului, după reforma lui C. Mavrocordat, în Mold. de I. T. Calimah, la 1760, iar în Ț. Rom. de C. Racoviță, la 11 ian. 1754, și greva numai pe țărani, bresle, preoți, slujitori și mazili. Repartizarea **a.** în Mold. se făcea „pe ogeacuri" ca și fumăritul din Ț. Rom., iar în Ț. Rom. pe vite, după sistemul cislei. Cuantumul **a.** în Mold. era de 11 lei, 5 1/2 lei și 3 lei, după importanța casei. Plata se efectua în două rate (iul.—aug. și dec.), de unde și numele de **a.** de vară și **a.** de iarnă. Unele documente menționează și o **a.** de 4 ciferturi. **A.** de vară se numea uneori și *ajutorul cheltuielilor vistieriei*. La 1799, **a.** de iarnă trebuia să aducă importanta sumă de 512 428 lei.

A.C. — N.S.

albinărit. Veche dare asupra produselor albinelor (miere și ceară), deosebită de darea asupra stupilor, care apare ca un impozit pe avere (capital). Termenul **a.** este întîlnit în documente muntene și transilvănene (datul albinelor, „banii albinelor"). Darea de ceară și miere s-a achitat în natură; ridicarea ei se făcea de *albinari*, care percepeau și dijma din stupi. La ⟨1392⟩ mănăstirea Cozia primea de la Mircea cel Mare dreptul „în județul Vîlcea, pe fiecare an, să-și adune călugării albinăritul, să le fie mierea pentru nevoia mănăstirii, iar ceara să fie pentru biserică". Cuantumul abișnuit al **a.** era de 1/10 din produse (dijmă, zeciuială). În Trans., datul (dijma) albinelor sau stupilor era general și reprezenta, de obicei, 1/10, putînd fi răscumpărat (cu 1—4 dinari pentru un stup). V. *desetină*; *dijmărit*.

A.C. — N.S.

aldămaș; var. *adălmaș*. Miklosich este de părere că termenul are o origine veche, slavonă *(aldov* „sacrificiu", *aldomaš* „onorariu"), de unde a pătruns în limbile bulgară,

croată, română și ungară. Această explicație etimologică corespunde dublului sens al termenului: sacrificarea de animale pentru **a.** și plata *aldămășarilor* (var. *adălmășarilor*) pentru participarea lor la încheierea actului juridic, participare care la început era necesară pentru a-i da putere obligatorie; aldămășarii puteau deveni martori într-un viitor proces. Explicația pare a corespunde, pe de altă parte, și realității istorice românești, **a.** fiind o ceremonie străveche, inițial cu caracter religios, cu puternice rădăcini în obștea sătească românească, atestată în sec. 6 e. n. în nordul Dunării. După cum s-a arătat, **a.** „reprezenta nu numai o mărturie și o aprobare a vînzării de către obște, dar și, mai ales, o răscumpărare a dreptului ei de proprietate suprapusă asupra celei individuale", deși — cu timpul — devin valabile și transferările făcute cu consimțămîntul obștii, chiar fără **a.** Acesta ajunge mai tîrziu de aplicație generală, în sensul că poate apărea în orice fel de transmisiuni de proprietate, fără legătură cu obștea, și-i supraviețuiește. Sub numele de **a.** se înțeleg atît instituția în sine, cît și alimentele, băutura sau chiar banii care se ofereau aldămășarilor. Întîlnim **a.** în cele trei țări locuite de români. În Trans. — folosit atît la români, cît și la maghiari și sași — , **a.** * *Gesta Hungarorum* (cronica scrisă de Anonymus, cap. XVI și XXII, relativ la fapte petrecute la sfîrșitul sec. 9), se accentuează faptul că obiceiul este „păgîn", deci străvechi, găsit de unguri la localnici, la cucerirea Trans. Sacrificiul animalelor grase, menționat în primul text, dezvăluie caracterul originar, de sacrificiu religios însoțit de libațiuni, al ritului. Păstrarea unui anumit caracter religios al obiceiului și după creștinare o relevă existența altor denumiri care îl desemnează: *poculum sancti Ioannis, Ukko pohár*. Alte denumiri ale obiceiului în textele medievale lat.: *mercipotus, poticula*, iar în textele ger.: *Weinkauf, Bierkauf, Leitkauf, Leikauf* la sașii din Trans., și *almesch, aldomasch*, acestea din urmă derivații din cuvîntul maghiar corespunzător. Cutuma devine cu timpul pur laică, deși păstrează un rest din caracterul originar în urarea cu caracter benedicțional privind stăpînirea fericită a lucrului, ori folosirea fericită a banilor primiți. La reapariția în documentele din sec. 14 a termenului, se arată că el desemnează un obicei vechi:„ pentru ca un obicei juridic să fie deja aprobat, trebuia să fi avut, între alte caractere, o vechime care să-i permită consacrarea". În districtul grănicerească năsăudean, vînzările de imobile sau de vite se făceau în mod obișnuit cu **a.** În Ț. Rom. și Mold., numeroase documente atestă **a.** pe o lungă perioadă de timp. În afară de vînzările de bunuri, în special imobile, mai întîlnim **a.** și la vînzările de oameni liberi cu ocinele lor, la schimburi de ocine, întăriri domnești, înfrățiri, testamente, înțelegeri între descendenți asupra averii rămase de la părinți, pentru evitarea unor procese viitoare și chiar în cazul cînd un țigan se vinde el însuși rob. În unele acte se arăta numai că s-a dat și **a.**, fără să se precizeze în ce a constat; dar de cele mai multe ori indicația este completă. În general se consumau multe alimente și îndeosebi băutură. Uneori aldămășarii erau diferiți de martori, dar nu sînt rare actele în care aceleași persoane apar ca „aldămășari și martori". În orice caz aldămășarii, chiar dacă aveau inițial numai această calitate, puteau fi chemați în justiție ca martori într-un eventual proces privind operația juridică la încheierea căreia fuseseră prezenți. De obicei, **a.** îl da cumpărătorul, cheltuielile corespunzătoare adăugîndu-se la preț. Darea **a.** — cu toată frecventa folosire — nu era o condiție esențială pentru validitatea operației juridice; în numeroase documente nu se face nici o mențione despre **a.**

O.S. — V.Ș.

aleși (de la vb. *a alege*) (Ț. Rom.). Primii locuitori ce au purtat acest nume au fost „roșii aleși" (sec. 17), cărora li se spunea astfel deoarece erau separați sau *aleși* din masa contribuabililor obișnuiți, datorită situației lor materiale mai bune. La sfîrșitul sec. 17, a apărut o categorie fiscală cu numele de **a.** care își achitau dările separat de restul locuitorilor. În timpul domniei lui C. Brîncoveanu plăteau cca 70 galbeni de familie. Un dicționar alcătuit la 1726 în Oltenia ocupată de austrieci îi definește: „oameni cu averi de mijloc, adică nici boieri, nici țărani, care plătesc o sumă determinată drept

contribuție, separat de boieri și țărani". În timpul ocupației austriece, **a.** din Oltenia au plătit drept contribuție cîte 40 de florini anual, sumă redusă apoi la 25 florini în 1736. În vremea *Reg. org.*, **a.** satelor îndeplineau anumite rosturi administrative și fiscale.

N.S.

alimente. V. *hrană.*

alișpan. V. *comitat; ișpan.*

alim; var. *alăm.* Dare (arendă, chirie) plătită de tătari domnului pentru păscutul vitelor pe o porțiune de pămînt de la marginea Mold. Așezămîntul s-a făcut sub Mihai Racoviță (1716) cu tătarii din Bugeac. Prin extensiune, s-a numit **a.** arenda plătită de orice străin pentru pășunatul în zona respectivă. Împreună cu *ușurul* ↑, **a.** a constituit regimul fiscal al acestui ținut de margine. La 1769, **a.** era de 2 lei la 100 de oi și de 6 bani de cal, iapă sau vacă; în 1802, era de 2 parale de cal, o para de bou și 2 bani de oaie. Tătarii plăteau **a.** și pentru fîn (30 bani de stog în 1802), stupi și case. Perceperea **a.** se făcea de *alimgii.* După exemplul ușurului, este probabil că și **a.** să fi devenit rentă feudală atunci cînd pășunile se aflau pe moșiile mănăstirilor sau boierilor.

A.C.

alodiu. Rămășiță a proprietății romane cviritare, reluată de popoarele migratoare care și-au împărțit provinciile romane occidentale, **a.** a devenit, în momentul feudalizării, un sistem de proprietate *fără sarcini*, opusă *beneficiului* și apoi *feudului*, care constituiau inițial concesii *viagere* și cu *sarcini.* Tendința de feudalizare a puținelor **a.** păstrate în Europa apuseană a dus la apariția unor **a.** specifice (franc-alleux), care s-au menținut pînă la Revoluția franceză, în urma căreia întreaga proprietate fostă feudală alodială păstrase idei fundamentale, amîndouă principial contrarii concepțiilor feudale, și anume: *proprietatea fără sarcini* și *caracterul ei ereditar.* Acest caracter îl găsim în proprietățile de *baștină* ↑ din Bulgaria și Serbia, opuse posesiei feudale cu sarcini, de inspirație bizantină, și în marile domenii nobiliare ungare și polone. Tot un caracter alodial l-a avut și proprietatea otomană de tip *mülk.* În Ț. Rom. și Mold., proprietatea boierească fie anterioară întemeierii statelor feudale, fie cea concedată de domnitori și transformată prin novațiune, a tins să se apropie de **a.** prin jocul imunităților concesionate de domni prin hrisoave, eliberîndu-se de sarcini *feudale* și devenind ereditară. Un regim și mai favorabil l-a avut proprietatea ecleziastică. Domnii au căutat să-și păstreze, pînă în sec. 18, două prerogative derivate din dreptul feudal, și anume dreptul de confiscare a proprietăților pentru hiclenie și *dominium eminens* (în virtutea concepției patrimonialității). În Trans., **a.** a devenit instituția specifică a proprietății nobiliare, *fără sarcini* și *ereditară.* V. *rezervă seniorială; trădare.*

D.L.

amendă. Dintre pedepsele privind averea, **a.** au fost prevăzute ca sancțiuni în mai multe acte normative pentru variate infracțiuni și au fost frecvent aplicate în cazurile judecate în Trans., în practica tuturor categoriilor de instanțe (comitatense, orășenești, bisericești etc.) de aici. Din prevederile textelor normative și din cazurile judecate, relevăm ca mai caracteristice, în ordine cronologică: menționarea în Registrul din Oradea (1235) a aplicării unei amenzi de 6 mărci pentru pîră nedreaptă; menționarea, din actul emis de capitlul din Alba Iulia (24 sept. 1288), a **a.** încasate de proprietarul moșiei Noșlac de la oamenii așezați pe acea moșie; menționarea, din actul emis de cancelaria regelui Carol Robert (29 ian. 1322), a **a.** încasate de abatele și conventul mănăstirii din Cîrța; obligarea stăpînului de pămînt prin decr. III din 1405 al regelui Sigismund, de a încasa de la iobagi **a.** în termen de o lună, după acest termen intervenind prescripția; stabilirea la 1508 de către Statutele Țării Făgărașului a gloabei de 4 florini pentru vărsare de sînge (în loc de 13 florini, cît fusese înainte); menționarea (1517) de către *Trip.* (III, 7) a unor *iuridica gravamina seu onera judicialia*, ori *birsagiorum solutio*, pentru cazurile de *minores*

actus potentiarii, de *violatio sedis iudiciariae* sau de *emenda linguae*; prevederea pedepsei cu *muleta* în 1583 de către *S.M.S.* pentru neprezentarea în instanţă a părţii citate şi a martorului citat, pentru mărturie falsă, pentru căsătoria rudelor de al 4-lea grad în caz de *copula carnalis*, pentru neglijenţa tatălui copiilor femeii decedate de a împărţi în termen de 3 luni cu copiii averea rămasă de la femeie, pentru neglijenţa mamei copiilor soţului decedat de a efectua aceeaşi operaţie în termen de 2 luni cu privire la averea rămasă de la bărbat, pentru creditorii care se satisfac cu de la sine putere din averea debitorului, pentru ucidere *(homagium)* sau mutilare, pentru injurii verbale *(emenda linguae)*, pentru provocarea la duel, pentru neprezentarea de către garant a infractorului pentru care a garantat, pentru desfriu, pentru seducţie, pentru acuzaţia nedovedită de paternitate etc.; *Const. ap.*, la 1653, prevăd de asemenea în multe cazuri **a.** pentru arestări ilegale, neprezentarea la dietă a reprezentanţilor aleşi sau a regaliştilor, obligarea la găzduirea gratuită etc. Numeroase sînt şi cazurile de **a.** prevăzute în actele normative forestiere şi sanitare pentru contravenţiile la prevederile lor. V. *gloabă* pt. Mold. şi Ţ. Rom.; *ştraf*.

V.Ş.

ameninţare. Faptă săvîrşită de o persoană, cu intenţia de a intimida pe un altul, pentru a obţine ceva de la el. În evul mediu românesc, **a.** a constituit o infracţiune, fără să fie numită astfel. Pravilele din sec. 17 pedepseau ca pe un hoţ pe acela care, cerînd un lucru de la cineva şi neputîndu-l obţine, se lăuda „că-i va face ceva, vreo răutate". Aceleaşi pravile apărau de pedeapsă pe cel care, fiind ameninţat cu moartea de un altul, îl ucidea, sau pe femeia care, descoperind sabia sau cuţitul puse sub pat de soţ pentru a o ucide, îl ucidea ea, socotind-o în legitimă apărare.

T.V.

amestecare de sînge; sin. *incest*. Relaţia sexuală a 2 persoane de sex diferit, între care căsătoria este oprită din cauza rudeniei sau a afinităţii. Noţiunea de *incest* este o creaţie a omului evoluat; în faza raporturilor sexuale nereglementate, **i.** nu exista. În dreptul bizantin, **i.** între părinţi şi copii, între fraţi şi surori era pedepsit cu moartea, în celelalte cazuri, cu tăierea mîinii. În pravile şi în documente, **i.** era numit „amestecare de sînge", „sînge amestecat", denumiri populare. **I.** era pedepsit atît cu pedepse canonice, cît şi cu pedepse penale, laice. *Synt.* lui M. Vlastares pedepsea cu moartea **i.** între părinţi şi copii, între fraţi şi surori; în celelalte cazuri, pedeapsa era bătaia şi tăierea nasului. Pravilele sec. 17 pedepseau, după distincţia dreptului bizantin, cu moartea, cazurile grave de **i.** (în linie descendentă sau între fraţi) şi „după voia giudeţului" în celelalte cazuri. Acelaşi criteriu şi cam aceleaşi pedepse erau aplicate şi de Arm., de *C. pen. Ips.* şi de *Manualul* lui Donici. Competenţa de judecată în materie de **i.** aparţinea atît organelor laice (mari vornici, deşugubinari), cît şi bisericeşti, pe baza dispoziţiilor domneşti. Numeroase documente atestă că organele laice pedepseau cu gloabe pe vinovaţii de **i. I.** fiind şi infracţiune şi păcat, paralelismul se explică: biserica aplica pedepse canonice, iar domnia pedepse laice (în principal gloabe). Cînd biserica globea, era sau în virtutea dispoziţiei domneşti sau prin abuz. Nici un document nu dovedeşte că s-ar fi aplicat pedeapsa capitală pentru vreun **i.**

P.S.

amestecătură; sin. *unelltire*. La 1672, Grigore Ghica a cerut Porţii să izgonească pe boierii Cantacuzini şi pe partizanii acestora, aflaţi acolo, „să nu mai facă amestecături ţării".

N.S.

amnistie. V. *iertare*.

anafora. Raportul întocmit de divan sau de delegaţii domnului cu privire la o problemă administrativă sau judecătorească prin care se comunica domnului rezultatul

cercetării și se propunea soluția. Noțiunea a existat cu mult înainte de sec. 18. În justiție, practica **a.** își are originea în obiceiul stabilit din sec. 17 ca domnul să delege unul sau cîțiva boieri cu cercetarea unei pricini. Aceștia întocmeau un document numit „scrisoare", „carte de mărturie", „zapis de mărturie" sau „mărturie". Documentul era comunicat domnului care dădea hotărîrea. Termenul *anaforе** 1740 (Mold.). Reformele lui C. Mavrocordat și mai ales cele ale lui Alex. Ipsilanti au generalizat practica **a.** *Prav. cond.* a consacrat legal **a.**, atît la judecătoriile de primă instanță, cît și la departamente și la veliții boieri. Departamentele, deși instanțe judecătorești, emiteau tot **a. A.** era comunicată părților, care puteau să o critice față de domn. Fără întărirea domnească, **a.** nu avea valoare de hotărîre judecătorească. Cu prilejul întăririi, domnul putea modifica soluția propusă prin **a.** sau să-i substituie altă hotărîre. Dacă **a.** era criticată, domnul poruncea de obicei ca pricina să se rejudece în plenul divanului. După reforma lui C. Mavrocordat, și ispravnicii se adresau domnului prin **a.** Procedeul a fost larg folosit și în problemele politice și administrative, în raporturile dintre domn și divan, sau între domn și adunarea stărilor sau sfatul de obște, cînd **a.** se numea obștească **a.** Și mitropolitul se adresa domnului prin **a.** Ca mijloc de colaborare între domn și Obișnuita obștească adunare, **a.** a fost consacrată legal prin *Reg. org.* (art. 48) și a dăinuit în practică pînă la 1858. Ea a rămas și în limbajul cancelariei.

P.S.

anarghirie. Neprimirea unei sume datorate cu chitanță. Sub influența dreptului bizantin, **a.** este reglementată de *Prav. cond.*, în titlul XXVII: *Pentru anarghirie*, unde se arată că „pentru ca să nu să mai întîmple [...] pîri de anarghirie, adică de a să defăima de către cei ce sînt datori, zapisele lor, că sînt făr'de dreptate", pentru că nu au primit suma scrisă în ele, acestea se vor face în fața a 3 martori. Pravila mai prevede și alte dispoziții pentru limitarea pîrilor de **a.** V. *împrumut: înscris.*

D.L.

anatemă; var. *anathimă*. Osîndire pronunțată de biserică, afurisire folosită ca amenințare pentru asigurarea respectării unui act juridic: „[...] cine se va ispiti a stricaré și a călcaré mila și [...] hrisovul domnu nostru [...], acela om să fie anathima și proclet și afurisit" ; „iară muiarea ceaea ce va face curvie una cu altă [...], iaste anatemată". V. *afurisenie; blestem.*

O.S.

anatocism. V. *dobîndă.*

anerisire. V. *abrogare.*

angarie; var. *angara*. Obligație în muncă impusă țăranilor în Imperiul bizantin pentru execuția lucrărilor publice (construirea și întreținerea drumurilor, a podurilor, a fortificațiilor). De la Bizanț, **a.** a intrat în vocabularul administrativ al statelor slave din sudul Dunării, de unde a trecut în vocabularul țărilor române, cu sensul de prestație de folos obștesc, în general. Negustorii constituiți în bresle erau frecvent scutiți de cai de menzil, zaherele și „alte angarale". Un act patriarhal de la Chiril Lukaris reia formula: scutire „de orice dări și angarale", distingînd între cele împărătești (cuvenite sultanului) și cele domnești. Scutirea „de toate dările și angăriile" se întîlnește și în Mold. (1712). În sec. 18 a început să fie folosit termenul *beilic* ↑ pentru **a.**, dar la Zilot Românul întîlnim tot *angară*.

D.L.

antihreză. Contract real sinalagmatic de garanție prin care debitorul conferea creditorului posesiunea unui imobil al său pînă la plata datoriei. Apare în *L. Car.* (III, 11, 14) care prevedea că „zălogul ↑ nemișcător, cînd să va da cu antihrisis atunci poate împrumutătorul să-l aibă în trebuințile sale și să-l închirieze altora". Figurează și în Arm.

(§ 1 040) și a fost menținută de *C. civ.* 1865 (art. 1 697--1 700), fiind desființată abia în 1931. **A.** a fost uzitată și în Trans., Werbőczy — criticînd contractele prin care debitorul era lipsit de veniturile imobilului său, predat în natură creditorului, considerîndu-le contracte uzurarii— le accepta ca echitabile numai pe acelea prin care creditorul era obligat să impute fructele percepute asupra datoriei, prin urmare contractul de **a.** propriu-zis. A fost abolită prin patenta imperială din 29 mai 1853, care a desființat întregul sistem feudal al aviticității ↑.

O.S.—V.Ș.

anul jălii; var. **a.** *jălaniei, jelirii;* sin. **a.** *de doliu.* Anul, calculat de la moartea soțului, în care văduva era oprită să se mărite, spre a se evita incertitudinea asupra paternității copilului ce s-ar naște în această perioadă și pentru „cinstea bărbatului". Această regulă era cuprinsă în pravile, sub sancțiunea că femeia care nu o respectă pierdea moștenirea și darurile de la bărbat. *C. Cal.* (§ 144) pune aceeași îndatorire și bărbatului rămas văduv, „pentru cinstea femeii sale". Văduva cu copii se putea mărita și înainte de expirarea **a. j.** „cu slobozenia stăpînirii" și cu condiția de a lăsa copilului 1/2 din averea ei și toate „ciștigurile nunteștí" (*ib.*, § 149).

P.S.

apalt. Înseamnă contractul de arendare a unor bunuri sau servicii, constituite în monopol al statului. Intră în nomenclatura fiscală a țărilor române în sec. 19. Un document din 1810 menționează în Mold.: „apaltul cărților de joc"; la 1811 **a.** loteriei din București și Craiova. Se mai exploata prin **a.** vînzarea cărnii, a pînii, luminăritul, sărăria, cîntarul oficial etc. În contractul de concesiune a exploatării unui monopol, se fixau termenele, prețul global al concesiunii, precum și prețul maximal al obiectelor sau serviciilor concesionate.

A.C.

apanaj. După concepția feudală a *monarhiei patrimoniale,* familia domnitoare avea anumite drepturi la administrarea sau transmisiunea succesiunii statului. Pt. Mold. și Ț. Rom. V.; *doamnă; vornicul doamnei.*

D.L.

apărătorul libertății. În prima jumătate a sec. 13, apare în spețele cuprinse în Registrul de la Oradea, în cazurile de procese prin care cineva era învinuit că nu este om liber, ci rob sau iobag, instituția de **a.l.** în proces. Cel ce se apăra de învinuire își indica un **a. l.** care, alături de el, susținea starea liberă a pîritului pentru servitute sau a reclamantului care pe calc de proces voia să-și dovedească libertatea amenințată; pe un sătean învinuit la 1213 de iobăgie de către mai mulți iobagi îl apără un consătean al său; mai mulți săteni învinuiți la 1214 că sînt oameni ai cetății *(castrenses),* își aduc ca **a.l.** pe un altul care-i dezvinovățește, purtînd pentru ei fierul încins; la 1215 o femeie se plînge că stăpînul său vrea s-o aducă în stare de robie *(redigere in servitutem)* și își numește un **a.l.** care este obligat de judecător la proba fierului roșu împreună cu reclamanta. Din documentele citate rezultă că rolul **a.l.** era complex; *defensor, probator,* participant activ la dovedirea chiar pe calc de ordalii ↑ a libertății persoanei apărate.

V.Ș.

apel. Dreptul consuetudinar din Ț. Rom. și Mold. nu a cunoscut **a.,** adică acea cale de atac prin care partea nemulțumită de hotărîrea instanței care o judecase cerea instanței superioare reformarea ei. Plîngerea împotriva hotăririi unei instanțe inferioare în fața divanului era uzitată; ea avea însă caracterul mai mult al unei reclamații în contra judecătorilor care o pronunțaseră; ca urmare, admiterea ei putea atrage sancționarea acestora, iar respingerea ei, sancționarea celui ce o făcuse. De aceea, *Prav. cond.* (IX, 1—3), deși reglementează **a.,** mai păstrează o reminiscență a stării de lucruri anterioare, cînd pune

în vedere judecătorului primei instanțe „să nu înjure, nici să zăticnească ⟨să împiedice⟩ pe cel ce voiește să facă apelație". Const. Mavrocordat, în reforma sa din 1741 (Mold.), prevedea că „cine va cunoaște că i s-au făcut strîmbătate" la judecățile ispravnicilor, „cu cele ce au avut pîră cu carte de judecată să iasă la divan". Este un început de recunoaștere a **a.** *Sin. alf. Bas.*, care circula în Ț. Rom. înaintea domniei lui Al. Ipsilanti, *Manualul* lui Donici (V, 3, 11, 13) și *L. Car.* (VI, 4, 1—6), ca și *Prav. cond.*, reglementează și ele **a.** Completări ale acestei reglementări se fac prin hotărîrea divanului domnesc al Mold. din 2 iun. 1830 și prin dispoziția lui Mirkovici din 14 iun. 1830, ultima stabilind ca orice pricină să fie judecată în primă instanță de Divanul judecătoresc sau Departamentul Pricinilor Străine și numai în **a.** de Divanul domnesc. În perioada feudalismului timpuriu exista în Trans. calea plîngerii la rege — corespunzătoare cu plîngerea la domn din celelălte două țări române — contra judecătorului nedrept, cu riscul pentru cel ce o făcea de a fi pedepsit, în cazul cînd reclamația sa nu se dovedea întemeiată. Instituția **a.** s-a conturat începînd din sec. 14 și anume, **a.** de la instanțele comitatense la voievodul Trans. ; **a.** de la voievodul Trans. la curia regală ; **a.** de la instanțele scăunale secuiești la scaunul din Odorhei, de acolo la comitele secuilor și în ultimă instanță la rege; **a.** de la instanțele scăunale săsești la *sedria septem iudicium*, de acolo la Universitatea săsească și, în fine, la rege. Werbőczy tratează în mai multe locuri despre dreptul de **a.**, așa cum se cristalizase pînă în vremea lui. El arată amănunțit cazurile și modalitățile în care poate avea loc *novum iudicium*. În vremea Principatului și a destrămării feudalismului, dreptul de **a.** este caracterizat într-o optică modernă, dar asemănător în unele privințe cu *Trip.*, în cuprinsul unui act normativ. Țăranii români nu aveau posibilitatea de **a.**; ei erau la discreția tribunalelor domeniale, în care stăpînul feudal sau administratorul său era și acuzator și anchetator și judecător. În timpul ocupației austriece, petițiile iobagilor la cancelarie sau la împărat rămîneau nerezolvate cu anii.

O.S. — V.Ș.

aprod. În Ț. Rom.*7 oct. 1577, B ; în Mold. *17 mai 1438, A. În sec. 15 și 16, **a.** erau recrutați dintre tinerii fii de boieri, în așteptarea unei dregătorii. **A.** erau organizați militărește, erau îmbrăcați în uniforme luxoase. În sec. 15, un **a.** apare martor într-un document domnesc. Simion Movilă a fost **a.** (1582 — 1583). Din sec. 17 au început să pătrundă în această slujbă și „din oameni proști". În sec. 17, în Ț. Rom. **a.** constituiau o breaslă. Atribuțiile **a.** erau: *1.* pază la palatul domnesc; *2.* curier, înmînînd destinatarilor lor cărțile domnești, uneori peste hotare; *3.* agenți de executare, aducînd, la nevoie, cu forța, la divan pe împricinați și executînd silit datoriile civile și fiscale. Foloseau uneori metode aspre: puneau în fiare pe rezistenți, închideau la vartă pe debitorii răi platnici. În Mold., în sec. 17—18, în afară de **a.** de divan, cu slujbă la palat, erau și **a.** de tîrg, ca subalterni ai marelui vistiernic. Fiind înarmați, **a.** erau folosiți ca să constrîngă pe țărani la efectuarea muncilor pentru domnie sau la plata dijmei. Numărul **a.** a variat; în Ț. Rom. la ⟨1654—1658⟩ erau 100 **a.** ; în sec. 18 erau 250 **a.** În Mold. în sec. 17, 200 **a.** În ambele, **a.** erau comandați de un vătaf de **a.**, ajutat de un ceauș **A.** aveau ca venit *treapădul*. Din taxele încasate, **a.** erau obligați să verse o parte vătafului de **a.** În Mold. în sec. 18, **a.** dădeau superiorilor 1/3, care se împărțea între vătaf și ceauș. La 25 apr. 1740, cei 30 **a.** de divan din Mold. erau scutiți de dări, plătînd cîte 3 galbeni anual. Sub domnia lui Alex. Mavrocordat (1782—1785), în Mold., s-a creat un nou mare dregător: *vel-vornicul de* **a.** În sec. 19, treptat slujba de **a.** a degenerat, denumirea de **a.** ajungînd să desemneze pe modeștii ușieri de la judecătorii, tribunale sau alte autorități.

P.S.

arbănaș. V. *arnăut.*

arbitru. Persoane alese de împricinați pentru a-i judeca în cauze civile (cu unele excepții), evitînd astfel pe judecătorii lor firești. Se recurgea la **a.** mai ales spre a se pune capăt unor judecăți interminabile, datorită sistemului procedural defectuos. În 1544,

opt nobili români din Banat, chemați ca judecători aleși de către părți, împart între succesori moșiile ce le-au rămas moștenire. *I. L.* — inspirîndu-se din Arm. (§ 191—211)— reglementează „judecata judecătorilor aleși", arătînd că „socotința sau judecata" acestora „nu se judecă la altă judecătorie" (gl. 289). Într-o carte de judecată din 12 aug. 1752, dată de divan sub conducerea lui C. Racoviță, se aplică texte ale *Vactiriei* — deși nu se indică și pravila folosită — , cu privire la caracterul definitiv al hotăririi judecătorilor aleși *(ereti)* ; în *Sin alf. Bas.*, de asemenea, se tratează despre judecătorul *eretos* sau *ereti* (§ 224) și despre *hotărîrea cu alegere*, adică arbitrală (§ 601). *Manualul* lui Donici cuprinde dispoziții privitoare la **a.** (II, 2: V, 7—14), numindu-i *arbitri, judecători aleși* sau *eretocrite*; *L. Cor.*, (III, 18, 1—21) reglementează materia sub titlul *eretocrisie*, iar *C. Cal.* (§ 1 828—1 839) se ocupă de *arbitri, compromis* (convenția prin care părțile cad de acord să recurgă la arbitri) și *arbitrium* (hotărîrea arbitrilor, numită și *laudum*). În toate aceste legiuiri se arată că nu pot fi **a.** persoanele care nu au capacitatea de a contracta; sarcina de **a.** poate fi refuzată inițial, dar odată primită devine obligatorie, numai pentru motive temeinice putîndu-se renunța la ea; hotărîrea **a.** se dă cu majoritate de voturi, iar dacă aceasta nu poate fi formată, se recurge la un supraarbitru; hotărîrea **a.** este inapelabilă, după *L. Car.*, ca și după *Vactirie*, chiar „nedreaptă de va fi", pe cînd, după Donici și *C. Cal.*, ea poate fi apelată dacă a fost dată „prin rușfet" (mită) sau cu „vederat vicleșug". Se mai arată motivele pentru care încetează compromisul. Judecata prin **a.** a fost cunoscută și în dreptul feudal transilvănean. Efectuată de **a.**, care alcătuiau împreună o instanță arbitrală, aleasă *ad-hoc* pentru fiecare caz în parte, judecata prin **a.** s-a dezvoltat din obiceiul ca încheierea tranzacțiilor judecătorești prin care părțile puneau capăt unor procese să se efectueze prin intermediul unor conciliatori numiți *boni viri, probi viri, arbitri*. Aceștia, din intermediatori ai înțelegerii au devenit, în anumite cazuri, judecători, care, pe baza probelor aduse de părți, puteau (fiind împuterniciți de ele) să judece ei în cauză în locul instanței oficiale (dacă normele permiteau aceasta în cazurile respective). Sentința adusă era obligatorie pentru părți, asigurarea executării sentinței arbitrale revenind instanței oficiale în fața căreia începuse procesul.

O.S. — V.Ș.

arcaș. Categorie de ostași moldoveni specializați în mînuirea arcului și săgeții. Ei mergeau la război „pe jos, cu arcuri, fără poveri, numai cu o tolbă cu săgeți și cu arcul pe braț". Pomeniți rar în documente cu acest nume (sec. 16—17), după opinia lui M. Costin, **a.** ar fi fost colonizați de Dragoș vodă în sudul Mold.

N.S.

ardere de viu. V. *moarte (pedeapsa cu ~a)*.

arendă. S-a numit atît darea în folosință sau vînzarea de venituri pe un anumit termen, cît și prețul specific acestui act juridic. Termenul a desemnat transferul temporar de drepturi (venitul pămîntului, al dărilor, folosința locuințelor etc.) contra unei redevențe: dare în arendă sau cens anual. În realitate, obiectul **a.** a fost venitul sau folosința *(fructus, usus)* bunurilor imobiliare, în care înglobăm *dominium eminens*, generator al dărilor de toate categoriile. În această accepție, instituția este cunoscută din primele secole ale mileniului nostru. În Imperiul otoman, s-a introdus, încă de la sfîrșitul sec. 16, arendarea veniturilor publice, practică ce se va adopta și de țările române mai ales în perioada dominației otomano-fanariotă. Documentele de limbă latină din Trans. folosesc termenul înaintea celorlalte două țări române. În țările române extracarpatice, termenul este prezent în limba vorbită, așa cum rezultă din documentele austriece privind Oltenia la începutul sec. 18: *die Verarendirung*, *„das arenda"*, *„in arendam"*. Instituția era însă, și aici, mult mai veche; ea trebuie identificată în diverse expresii ca: „plată" pentru „vărat" vitele, „zălog de păscut iarbă", „cumpărare de pășune", „vînzare cu anul", „a da în credință", „vînzarea orîndei", sau „în arendă", a lua „cu batic", „vînzarea (cumpărarea) venitului", „învoială de arendă", „suhat", „havaetul pășunii", „vînzarea ierbii", „împosesuire", „cumpărare pe termen", „cumpărare (luare) în posesie". Din toate

aceste expresii reiese caracterul contractual al **a.** Obiectul contractului de arendare apare foarte variat în documente: *dijmele ecleziastice, vămile interne, dijma moşilor, mine, ocne, sate, păşune, „dijmăritul,* adică zecimea de vin, porci şi albine", *munţi, dări, venitul unui sat, moşie,* „vama oilor", *moară, vin, carne, vornicie, vămile externe, poştă, livadă, bunuri mănăstireşti* ş.a. Aşadar, domnul arendează, vinde — prin tocmeală la început, prin licitaţie publică mai tîrziu — dările şi drepturile sale regaliene; stăpînul feudal (mănăstire, boieri) vinde renta feudală sau folosinţa domeniului său rezervat; moşnenii (răzeşii) vind, de asemenea, folosinţa proprietăţii lor funciare (ocina). Caracteristică pentru evul mediu este arendarea rentei feudale, sistem intermediar între forma capitalistă a exploatării şi forma feudală, în care se include nu numai folosinţa pămîntului (dijmele), dar şi a ţăranilor dependenţi (lucrul, munca). Din a doua jumătate a sec. 18, sistemul administrării şi exploatării veniturilor vistieriei şi ale domnului prin arendare se generalizează. Erau vîndute la licitaţie (cochii vechi) principalele dări de cotitate: oieritul, vinăriciul, dijmăritul, de asemenea, ocnele (sărăritul) şi vămile (interne şi externe). Arendaşii se recrutau dintre marii dregători care, obişnuit, subarendau, realizînd cîştiguri importante. Tot dregătorii preluau şi exploatau drepturile regaliene ale domnului. În concurenţă sau de conivenţă cu marii dregători, intervin negustorii străini (greci, italieni, austrieci, ruşi etc.). *Preţul* arendării a fost, în principiu, plătit în bani; s-a practicat însă, mai ales pentru păşuni, şi preţul în natură sau mixt; uneori suhatul se plătea în zile de muncă. Cînd ţăranii liberi contractau cu proprietarii funciari luarea în folosinţă a rezervei feudale, această formă de arendare comporta, în general, un preţ în natură (dijmă şi zile muncă). Termenul arendării era — în cazul veniturilor domnului sau vistieriei — de 1 an; de asemenea, pentru bunurile moşiilor mănăstireşti; pentru renta feudală termenele variau: 3—18 ani sau chiar pe viaţă. Suma de la care pornea licitaţia era fixată de domn după criterii arbitrare. Tendinţa acestor **a.** a fost consecvent ascendentă. În principiu, era interzis străinilor accesul în proprietatea funciară şi la arendarea bunurilor imobiliare. Totuşi au existat numeroase excepţii. Această măsură a fost confirmată mai tîrziu formal printr-un firman al sultanului. În fapt, arendaşii străini au reuşit să eludeze aceste interdicţii. Regimul exploatării pămîntului şi ţăranilor prin **a.** s-a extins în Ţ. Rom. şi în Mold. la aproape totalitatea bunurilor funciare. O reglementare a contractului de arendă este dată prin *L. Car.* (III, 4) şi *C. Cal.* (§ 467, 468). Contractul de **a.** a fost cunoscut în dreptul transilvănean sub diferite forme: **a.** pămînturilor de diferite categorii; **a.** perceperii vămilor sau dijmelor; **a.** alodiaturilor (circiumi, prăvălii de carne, tîrguri). În afară de regulile generale privind capacitatea părţilor, termenul de arendare, plata arendei etc., sînt de remarcat ca aspecte particulare transilvănene: *1.* În ce priveşte **a.** terenurilor: **a.** sesiunilor grănicereşti devenite vacante prin desherenţă sau emigrare; **a.** unor terenuri agricole grănicereşti de către jeleri şi mineri (neposesori de sesiuni în graniţă); **a.** unor munţi comunali pentru păşunat; **a.** terenului „montan" din districtul năsăudean erariului „montan" pentru minerit; **a.** pe 25 de ani a unui munte de locuitorii satului Silişte locuitorilor altui sat la 1712 (în contract se impunea acestora ca, potrivit cu „inveterata consuetudo", să reînnoiască anual **a.** cu o vadră de vin şi o plăcintă, în semn de recunoaştere a îngăduirii folosinţei); **a.** către o familie nobilă a muntelui Dosul Stinişorii din districtul năsăudean, al cărui venit anual a intrat în „fondul de mondire" (v. *fondurile grănicereşti). 2.* **A.** de la fisc a dijmelor e atestată, în afară de actele normative, de urbariul satului Beldiu din 2 mai 1820, de actul de donaţie acordat la 25 iul. 1600 de Mihai Viteazul lui Ioan Keserü de Gibarth, *arendator decimarum* etc. *3.* Pentru **a.** alodiaturilor sau obiectelor alodiale *(Allodial Proventen Objecte),* documentele privind districtul năsăudean ne relichează diverse aspecte derogatorii de la dreptul comun: **a.** se efectua sub controlul şi în prezenţa autorităţilor militare, ea privea bunurile erariale din district (circiumi, măcelării, prăvălii, hanuri, tîrguri, velinţe de rachiu), se făcea pe 3 ani, prin licitaţie şi cu depunerea unei garanţii materiale; **a.** se plătea trimestrial la comandamentul companiei în raza căreia se afla bunul respectiv; de la **a.** erau excluse anumite categorii de persoane (ofiţerii, subofiţerii activi, funcţionarii erariali, evreii şi armenii), era interzisă expres subarendarea, erau stabilite prevederi amănunţite relativ la întreţinerea şi repararea

bunurilor arendate, precum și la metodele de fabricare a unor produse. În Trans. s-mai practicat, în feudalismul dezvoltat, arendarea unor mine; se știe că activitatea arendașilor minelor s-a remarcat pe de o parte prin exploatarea minerilor, pe de alta prin metode de frustare parțială a drepturilor fiscului. De asemenea, s-a practicat arendarea unor taxe vamale, bunăoară a vigesimei; astfel, la 1503, orașul Sibiu ia în **a.** vigesima din întreaga Trans. pentru 7 000 de florini, iar în 1507 și 1508 Brașovul și Sibiul o iau în **a.** pentru 14 000 de florini. În fine, arendarea schimbului aurului a fost o altă sursă de venituri pentru orașele transilvănene.

A.C. — V.Ș.

arestare. Pravilele sec. 17 nu se ocupă de arestări, ci numai de infracțiuni și pedepse. Ulterior, instituția apare sub alte denumiri, ca „prindere" sau „ridicare". În a doua jumătate a sec. 18, sub influența ideilor iluministe ale timpului, de garantare a drepturilor individului, se iau și în țările române unele măsuri în scopul stabilirii unei proceduri penale mai bune, a îmblînzirii pedepselor și a inviolabilității domiciliului, căutîndu-se a se împiedica arestările abuzive. Astfel, în *Manualul* lui Fotino din 1756 se interzice „a se călca [...] noaptea și ziua casele oricui și de a se tîrî cu forța [...] cei ce se află în ele[...]". *Prav. cond.* (IV, 5) pune ispravnicilor sarcina să prindă și să facă „examenul" vinovaților, cărora judecătorii le cercetau vinovăția, cu arătarea „capului din pravilă" pe care trebuia să-l vadă și domnul, care dădea apoi poruncă pentru executarea pedepsei hotărîte. Ridicările de persoane se făceau preventiv, în vederea cercetărilor și numai pentru 3—4 zile. Măsura aceasta s-a dovedit necesară pentru a pune capăt abuzurilor ce se făceau de către unii dregători, care țineau arestați preventiv vreme îndelungată uneori oameni nevinovați. *Crim. cond.* reglementa **a.** astfel: cînd o pîră se dovedea întemeiată, pe bază de legiuite arătări, învinuitul era adus „la criminal" chiar cu sila, dacă el se împotrivea. Ispravnicii, căpitanii de margine, ocolașii și căpitanii de tîrguri aveau misiunea să prindă pe tîlhari sau alți infractori, precum și pe gazdele lor, iar cînd nu o puteau face, erau datori să înștiințeze pe ispravnicul județului; acesta trebuia să folosească toate puterile, mobilizînd, cînd era nevoie, pe toți locuitorii. Infractorul, odată prins, trebuia cercetat și judecat. În alte cazuri mai grave, cum erau cele de trădare, domnul însuși semna porunca de **a.** V. *aducere de grumazi.*

T.V.

arhidiacon („primul diacon"). Funcționau numai pe lîngă mitropolii și patriarhii. Cei care funcționau pe lîngă o episcopie purtau numele de *protodiacon.* **A.** mijloceau audiențele pe lîngă patriarhi și mitropoliți, țineau ordinea între ceilalți diaconi și aduceau la îndeplinire însărcinările pe care le primeau de la șefii lor. În Trans., **a.** apare documentar în sec. 14. În Ț. Rom., prima mențiune o avem abia în sec. 17.

T. V.

arhiepiscop. V. *mitropolit.*

arhiereu. Denumire generală pentru gradele superioare ecleziastice (episcopi, arhiepiscopi și mitropoliți). Mitropoliții și episcopii sînt **a.** titulari, poartă fiecare titlul orașelor din eparhiile pe care le păstoresc; în afară de aceștia sînt și **a.** locotenenți sau vicari care nu sînt titulari de eparhie, dar înlocuiesc în atribuții pe conducătorii efectivi ai eparhiilor. **A.** adevereau catastife, diate și foi de zestre. Ei puteau primi în depozit sume litigioase și rezolvau rapoartele dicasteriilor, în legătură cu cercetările întreprinse pentru căsătorii „neputearnice".

T. V.

arhiiatros („medicul cel mare", „mai marele medicilor" : sin. *arhimedic*). Denumire pe care, sub influența greacă, încep să o poarte medicii de curte în Ț. Rom. și Mold. Panteleon Caliarhi, unul dintre medicii lui Brîncoveanu, era menționat în condica vistieriei din 1692 cu titulatura de „doftorul cel mare" *(arhiiatros).* Domnii fanarioți

obișnuiau să vină de la Constantinopol cu asemenea **a.** Andreas Wolf scria că toți aceștia tindeau să ajungă *protoiatros*, adică medic primar, că cei mai mulți erau greci, că la finele sec. 18 erau salarizați foarte bine (cu 500—1 000 piaștri pe lună), deși aveau cunoștințe medicale reduse, știind mai puțin decît „un ajutor de farmacie în Germania" și făcînd „mai mult șarlatanii" decît să aducă vreun folos populației orășenești. În vremea lui Alexandru Moruzi, în Ț. Rom., **a.** are atribuția importantă de a cerceta pe toți practicienii, dînd carte de mînă pentru libera practică a medicinii celor „pe care îi va cunoaște". În epoca 1806—1812 nu a existat **a.**, trei dintre cei mai distinși doctori din București (Const. Caracaș, Silvestru Filitti și Const. Darvari) fiind însărcinați să revizuiască pe toți „ipochimenii ce se numesc dohtori". Al. Suțu pune acest control în sarcina medicului primar care ia locul **a.**; cei ce nu se vor supune, „vor fi pedepsiți proporțional cu îndrăzneala și nesupunerea lor".

O.S.

arhimandrit. Starețul unei mănăstiri mari. Era numit de episcopul locului, uneori chiar de către domn, după ce fusese ales, ca și starețul (egumenul), de către soborul mănăstirii, dintre monahii care s-au distins printr-o viață austeră și prin capacitate. *În Ț. Rom., la ⟨1 sept. 1391—31 aug. 1392⟩, B, iar în Mold., la 25 ian. 1476, A. Denumirea de **a.** s-a folosit în tot evul mediu românesc ca o titulatură privilegiată acordată egumenilor mănăstirilor mai mari și mai însemnate (Tismana, Bistrița—Vîlcea, Argeș, Cozia, Putna, Neamț și Bistrița). În ordinea ierarhiei bisericești, **a.** era așezat după episcop. Într-un document de limbă franceză din sec. 18, **a.** era asemănat cu abatele, care era egumenul unei mănăstiri catolice. Ca și egumenul, **a.** supraveghea întreaga viață religioasă și particulară a monahilor, se îngrijea de săvîrșirea serviciului divin în biserica mănăstirii, inspecta pe iconom și raporta cel puțin o dată pe an autorității bisericești, la un anumit termen, despre viața monahilor și gospodăria mănăstirii. Prezida soborul mănăstirii și sfatul monahilor bătrîni chemați să judece abaterile călugărilor, avînd dreptul să aplice pedepse canonice. Către sfîrșitul evului mediu românesc titlul de **a.** s-a acordat și egumenilor de la mănăstiri mai mici. În afară de daruri și plocoane, pe care le primeau de la călugări și laici, către sfîrșitul evului mediu românesc, **a.** sînt retribuiți cu lefuri fixe.

T.V.

aristocrație. *1.* Una din cele trei forme clasice de guvernămînt (în afara tiraniei), practicate în Grecia antică (750—550 î.e.n., cu supraviețuire în Sparta) și teoretizată de gîndirea politică elină (Platon, Aristotel): guvernarea statului de către „clasa" celor „aleși", a aristocrației. Regimul nobiliar (boieresc) sau republica *aristodemocraticcască* din proiectul lui D. Sturdza (1802) sînt forme de *aristocrație* în sensul elin originar al cuvîntului. *2.* Strat social organizat sub formă de ordin sau stare și care este obiectiv rezultatul unei structurări de clasă a societății date. **A.** cuprindea în Grecia antică pătura superioară a „eupatrizilor" (bine născuți, nobili prin naștere, prin *genos* „neam", „sînge"), pătura proprietarilor funciari, destul de bogați pentru a-și procura scumpul armament, îndeosebi de cavaleri. Aceasta făcea din calitatea de războinici și din aceea de deținători monopoliști ai puterii politice un apanaj de clasă, justificat ideologic prin noblețea nașterii (a sîngelui), mergînd pînă la transmisiunea ei animistă de la zei, eroi, regi mitici și apoi prin superioritatea însușirilor lor intelectuale și morale, reale (cum le va cere doctrina politică) sau tendențios revendicate printr-un act de autodefinire socială. După pierderea monopolului de guvernămînt sau a statutului juridic privilegiat, **a.** rămîne unul din polii activi ai vieții publice, dar linia generală a dezvoltării istorice va merge spre lenta lichidare a structurilor aristocratice. La Roma, **a.** îi corespunde *patriciatul* și în mod relativ *nobilitas* senatorială și *optimates*. Evoluînd continuu, conceptul general de **a.** ia în feudalismul european forma concretă a *nobilimii*. Începînd de a mai desemna o formă de guvernămînt, noțiunea de **a.**, cu întregul

ei conținut (superioritate socială), s-a desprins (uneori total, ca în unele ordine militare) de criteriul nașterii și singelui și a fost opusă conceptului de nobilime în sensul lui restrîns, originar (nobilime de singe, de neam). În acest sens, Balzac va putea spune „nu mai există nobilime *(noblesse*, care însă înseamnă și noblețe), nu mai există decît o aristocrație". **A.** devine o *oligarhie:* de bani, de dregătorie, de intelect (elită). Formație oligarhică, și nobilimea a ajuns să fie lărgită peste criteriul ei originar, vorbindu-se de nobilime de spadă, de robă, de curte, de slujbă și chiar de spirit. Cu acest sens, **a** putut fi opusă **a.** închisă într-un criteriu originar mai limitat. *3. a.* În țările române, din sec. 13, **a.** este reprezentată de boierimea proprietară de pămînt, care era și o **a.** militară pînă la finele sec. 17, vizibilă ca atare în șaturile domnești din sec. 15 și începutul celui următor (panii și jupanii, apoi boierii↑ fără dregătorii), repede precumpănită de boierimea de dregătorie, recrutată din rîndurile stăpînilor de pămînt și care își accentuează treptat caracterul aristocratic. *b.* Boierimea românească avea nu numai caracterele unei **a.**, ci și un statut juridic și social de nobilime feudală, dar mai puțin rigid și clasic (sub raportul eredității) decît în alte zone istorico-geografice. Boierimea, ca orice **a.**, a rezultat dintr-o structurare de clasă, ierarhică, economic inegalitară a societății românești; dintr-o diviziune a muncii sociale care dădea fiecărei stări o anumită funcțiune social-politică precumpănitoare sau chiar exclusivă (C. Mavrocordat, 1733—1735, „au lăsat [...] visteria și chiverniseala țării în sama boierilor, să chiverniséască ei cum vor ști nevoile țării, după obiceiul vechi"; sub M. Sturdza, învățămîntul umanist, socotit a fi indispensabil pentru a participa la conducerea statului, era destinat în principiu fiilor de boieri); dintr-un comportament de autodefinire propagandistică și normativă; din acceptarea cutumiară de către conștiința socială, cu o consfințire juridică mai intensă (nobilime de tip occidental) sau mai laxă (**a.** în sens bizantin, română etc.). Criteriul neamului↑ joacă un rol important, nu numai prin existența „neamurilor" în reforma lui C. Mavrocordat. Cercetările lui I. Donat și N. Stoicescu au înveder at strîmta bază familială a boierimii care conduce statul în sec. 15—16, și acest fenomen se repetă în *protipendada* sec. 18—19. Tot așa de prezent este criteriul eredității, care transpare, de pildă, în instituția moșiei „de *scaun*" *(cămin, temeinică)*, „de la care se trage și porecla și neamul familiei", și care erau aristocratic și nobiliar rezervate descendenților parte bărbătească și colateralilor *agnați*, iar în concurs cu soția supraviețuitoare, numai neamului celui mort, instituția „scaunului de la părinți" și a căminului fiind atestată și în sec. 17 (Mărginenii erau „scaunul" Cantacuzinilor). Aceste structuri ereditare se menținеau în regimul boieriei de dregătorie, care formal părea să excludă moștenirea [*L. Car.* (IV, 3, 2) prevede că boieria și privilegiile nu se moștenesc, dar *C. Cal.* (§ 220) declară că trec prin moștenire copiilor legitimi (nu celor naturali), „evghenia, [...] marca neamului și [...] alte părintești privilegii" (cf. § 245—246, după model austriac, § 165 și 182 C. civ. austr. 1811)]. Protimisisul de rudenie a îndeplinit și el o funcție aristocratică pe linia eredității. În *C.R.Î.*, fiii de boieri beneficiau pentru unele crime de aceeași exonerare de pedeapsa *ocnei* sau *catargăi*, ca și părinții lor. Boierul era definit ca *omul ales, rodul ales:* „cei de rudă bună [...] ruda cea aleasă, ce să dzice boierin"; „om de roadă bună". În sec. 18 se folosea curent expresia „de neam bun", care traducea și pe grecescul „evgenet" (nobil prin naștere). *c.* Boierii alcătuiau un *cin* (de unde *cinste) boieresc*, un *neam boieresc* (preambulul Constituției din 1741 a lui C. Mavrocordat), adică o stare, o tagmă, un rang legat de naștere, de structura de familie. Noțiunea de *cinste* (honneur) a acestei stări, bine documentată din sec. 14 pînă în sec. 19 (deci necondiționată de calitatea de dregător), era, cu unele particularități locale și bizantine, tot așa de esențială pentru statutul boierului, ca și pentru aristocratul nobil occidental, fără doctrina excesivă a așa-numitului „point d'honneur" și fără duel. Idealul de viață boieresc își trimite ecoul în *C.R.Î.:* „Cela ce nu face la boeriia lui după tocmealele și năravurile ce-au fost mai demult aceii boerii, ce face alte obiceae după voia sa, acela să chiamă că greșește cu înșelăciune". „Sudalma boiarinului" este asimilată sudălmii adresate domnului. Boierul atacat de un om de jos nu avea obligația de a fugi ca să fie

în legitimă apărare, „pentrucăce că de va fugi îi va fi mare rușinea". Tot astfel poate ucide fără pedeapsă „pe cel mai mic ce fuge". Probabil că tot cinstea îi permite să lovească, „fără certare" „pe cel de jos" și il pune la adăpost de pedeapsa de drept comun pentru incest. Cînd cinstea îl face pe boier „de treabă și de folos țării", acesta nu este pedepsit pentru omor. „Cinstea" cerea ca în caz de aplicare a pedepsei cu moartea, boierul să nu fie spînzurat, ci decapitat (execuție nobilă, de războinic), și în orice caz, dacă era uneori spînzurat, să i se acorde furci mai înalte decît criminalului de rînd. Împreună cu „cinstea", „credința" *(fidelitas)* care se întemeia și pe un jurămînt feudal, forma un binom aristocratic, larg oglindit în documente, unde daniile domnești se fac pentru „slujbă dreaptă și credincioasă" și unde formula „boierii noștri credincioși" este de stil, iar invocarea *credinței* boierești este, din sec. 14 înainte, o condiție de valabilitate a numeroase acte de stat, interne și externe. La finele sec. 18 aveau drept la titlul de *credincioși* numai boierii de clasa I pînă la marele clucer. Sociologic, binomul *cinste-credință* trebuie proiectat pe realitatea conflictelor dinlăuntrul clasei feudalilor, cu permanenta problemă a felniei (necredinței, trădării, hicleniei), aspru pedepsită de domn și de Poartă, și pe aceea a tratamentului adesea umilitor, dezonorant, la care cinstiții boieri erau supuși din partea domnului autocrat. Înșeși eticheta și ritualul de curte comportau elemente și formule care îmbinau în mod curios „cinstea" cu expresia umilă a supunerii și credinței. *d.* Statutul privilegial (imunitar) și indrituirea de redevențe feudale variate sînt de esența boierimii, ca și participarea monopolistă la conducerea statului. În contactele din sec. 17 și mai ales în sec. următor cu **a.** occidentale (la finele sec. 16 și începutul celui următor, apoi sub ocupația austriacă a Olteniei, în cadrul războaielor antiotomane dintre 1768—1829), boierimea română a fost pusă în situația de a-și defini sau cerceta comparativ esența aristocratică. Austria a ales calea naturalizării individuale a unor boieri în sînul aristocrației imperiale, ceea ce nu anulează realitățile aristocratice ale boierimii românești. *e.* În condițiile dominației otomane și pe linia unor tradiții bizantine, problema *virtuții* și a *gloriei*, în cadrul boierici de dregătorie, se colorează cu accente locale specifice, care dau precădere unei probleme etice: păstrarea „mînilor curate" în cursul gestiunii treburilor statului și unei probleme juridice: represiunea severă (care revine ca un lait motiv în toate textele de lege, bizantine sau locale dintre 1750—1831) a boierilor dregători care „își mînjesc mîinile". Textele culese de Fotino definesc prin vrednicie, muncă și merit, criteriul aristocratic al dregătorului-boier, dar îl structurează ierarhic: dregătorii cei mici datorează celor mari toată cinstea și n-au voie să li se adreseze în scris cu titlul aristocratic de „frate". Acest titlu era rezervat raporturilor dintre boierii de același rang *(pairs)*, ca expresie a structurii de mare familie ierarhizată pe care, în țară sau peste frontierele țărilor, o formează sau tinde s-o formeze orice **a.** *f.* Și alte trăsături aristocratice (v. A. Daumard) se pot verifica în cazul boierimii românești: influența locală cu caracter paternalist, formarea de dinastii pe bază de căsătorie, orgoliul de rang și de rol istoric, încrederea în viitor, cultul tradițiilor și continuitatea și solidaritatea grupului familial mai larg decît familia conjugală (v. un model de clan aristocratic la Cantacuzinii conduși energic, după asasinarea postelnicului Constantin, de soția sa Elina). *g.* Din aceste criterii, în raport cu care nu posedăm nici o analiză aprofundată și revelatoare a fenomenului boieresc, acela al încrederii în viitor prezintă pentru boierimea românească o curbă agitată și contrastantă. Încrederea, dîrzenia dramatică și sacrificiul aristocratic alternau cînd cu supletea, cu viclenia sau cu fatalismul, cînd cu momente de depresiune și de umilință. Condițiile traumatizante și de umilire orientală în care s-au dezvoltat în parte structurile aristocratice boierești explică absența multor afirmări specifice **a.** în alte medii istorice. *h.* Toate trăsăturile **a.** românești se afirmă în condițiile luptei de clasă, de la lupta fățișă la rezistență, de la dispreț și ironie la ură, a maselor populare și a diferitelor categorii sociale exploatate. Prestigiul aristocratic al boierimii nu împiedică pe Matei al Mirelor să prezinte silniciile marilor boieri față de săraci, orfani și șerbi, ca acelea ale unor „lupi flămînzi" și „tilhari". În această confruntare, structurile aristocratice boierești au fost mereu minate de coexis-

tența și concurența celor legate de corpul masiv (sec. 17—19) al dregătorilor de origine străină și clientelară și de structura locală specifică a ciocoiului uzurpator al boierului și viitor membru al unei noi a. „ciocoiești". *i.* Boierimea de moșie, ca și cea de dregătorie, a fost o clasă deschisă, nu o castă. Cantemir pretindea că în Ț. Rom., pînă la Șerban Cantacuzino, boierimea nu avea alt semn de nobilitate decît *moșia părinteașcă* (v. *moștenitor*). Înnoirile ei și ale celei de dregătorie se făceau prin căsătorii inegale (mezalianțe) și prin înnobilare juridică, sub forma dregătoriei acordate de domn, urmată sau precedată de dobîndirea moșiilor. În mod atenuat, numirea, cu ritualul ei, amintea ritualul de înnobilare și inițiere propriu-zis. Reforma lui C. Mavrocordat, legînd mai puternic boieria de dregătorie, a accentuat structura aristocratică, cu unele trăsături de „castă". Caracterizarea trebuie înțeleasă însă foarte nuanțat. *i.* În Trans., a. forma pătura superioară a nobilimii și s-a caracterizat începînd încă din sec. 12 prin bogăție și putere, prin deținerea de mari domenii, constînd atît din alodii (proprietățile feudale de moștenire, dobîndite prin succesiune), cît și prin feude (moșiile dobîndite prin donații regale și condiționate de prestarea unor slujbe). Deținătoare a principalelor funcții din stat, marea nobilime, denumită inițial *iobagiones*, apoi *barones*, *potentes*, *magnates*, a izbutit să obțină, pentru întinsele ei domenii, diverse imunități; s-a diferențiat de nobilimea mijlocie și mică (ce consta din simpli *nobiles*, din *milites*, *servientes*, *familiares*); s-a constituit uneori în facțiuni care au intrat în divergență fie cu puterea regală, fie cu nobilimea mijlocie și mică. Aceste din urmă categorii, păturile inferioare ale nobilimii, au căutat mereu să dobîndească și să păstreze, cel puțin formal, egalitatea în drepturi cu marea nobilime, egalitate proclamată teoretic de către *Trip.*: „*Omnes domini* [...] *barones et caeteri magnates, atque nobiles et proceres regni huius Hungariae, ratione nobilitatis et bonorum temporalium una eademque libertatis, exemptionis et immunitatis praerogativa gaudent; nec habet dominorum aliquis maius, nec nobilis quispiam minus de libertate*". Mai departe, *Trip.* proclamă, în același articol, egalitatea juridică a straturilor nobilimii în ce privește dreptul și procedura de care se folosesc: „*Hinc etiam una eademque lege et consuetudine, ac uno et eodem juridico processu in iudiciis utuntur*", stabilind însă o diferențiere în cantitatea „omagiului" (taxei de răscumpărare) respectiv, „*homagiorum duntaxat quantitate variantur*", precizînd în art. 2 suma omagiului la 100 mărci pentru „barones" și la 50 mărci pentru nobilii obișnuiți: „*Nam* [...] *barones centum, nobiles vero quinquaginta marcas pro homagiis suis consequuntur*". În art. 3, Werbőczy explică situația preeminentă a marii nobilimi prin rolul și funcțiile ei: „*Unde et regi propinquiores in stando vel sedendo, et primi in consilio voces emittendo, atque priores in rempublicam augmentando et defensionem patriae peragendo, caeteris nobilibus existunt, virtuleque dignitatis et officii merito praeferuntur*". După cum declara sociologul maghiar Joseph Diner-Denes, „cei mai mulți dintre oligarhi nu sînt de rasă maghiară, din vechea nobilime ungurească nemairăminînd decît resturi. Nobilimea este formată din tot felul de nații: huni, avari, slavi, iazigi, secui, franci, saxoni, valahi și valoni și numeroși cavaleri rătăcitori veniți odată cu regii caselor străine. Toți aceștia formau un ciudat amestec de rasă și de limbă. Singurul element de legătură dintre ele îl constituiau privilegiile". Vorbind de nobilimea maghiară din Trans., J. P. Brissot scria pe la 1785: „Regimul feudal, ale cărei caracteristici oribile au fost șterse aproape pe întregul pămînt, păstrează însă toate rigorile sale în acest ținut [...]. Aici se regăsesc acei vechi baroni englezi, acei conți francezi care, așezați în micile lor castele, privesc pe iobagii lor ca pe niște bunuri mobile de care dispun după voința lor și cu a căror libertate, muncă și chiar viață ei pot să se joace, să o vîndă, să o înstrăineze. Ei nu existau decît prin servitute și spre nefericirea societății". Despre cruzimea acestor a. stau mărturie numeroasele crime făptuite de ei asupra iobagilor care se ridicau împotriva exploatării. *Bibl.*: 222, 433, 519, 702, 1 137, 1 300.

V. G.

armallst. A constituit în Trans. o categorie a micii nobilimi, formată, începînd din sec. 16 și dezvoltată mult în sec. 17, prin înnobilarea de către principi a unor

elemente valoroase din cadrul țărănimii și orășenimii, înnobilare constînd din acordarea de blazoane *(armalia)*. Acești „nobili cu blazoane" nu posedau domenii feudale și în consecință nici iobagi; aveau însă îndatoriri militare, formînd o însemnată parte a forței militare a țării, asemănători curtenilor.

V. Ș.

armaș (deriv. de la armă). *Marele* **a.** apare uneori în Ț. Rom. și Mold. sub denumirea de *mare orîjnic*. În Ț. Rom. *doc. din circa ⟨1456—1459⟩, în Mold. doc. din 13 mart. 1489. Apariția sa în documente în vremea unor domnii autoritare ca acelea ale lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare a fost pusă de unii istorici (N. Stoicescu) în legătură cu procesul de întărire a autorității centrale. *1. Atribuțiile principale* ale **m.a.** sînt comune Ț. Rom. și Mold. *a.* Să execute hotărîrile care pedepseau cu moartea sau cu mutilarea. Obișnuit, **m.a.** executa prin mijlocirea călăului, el fiind numai „zapciu asupra pierzării". La porunca domnului, **m.a.** trebuia să execute personal. *b.* Să prindă, să întemnițeze și să cerceteze pe vinovații de crime: boieri trădători, țărani răzvrătiți, ucigași, tîlhari, hoți. Avea dreptul să supună la cazne pe cei cercetați. Pravila asigura impunitatea oricărui **a.** pentru uciderile sau chinurile vădit nedrepte săvîrșite de el din porunca domnului. **A.** au abuzat atît de mult de aceste mijloace, încît chiar și numele lor răspîndea teroare. Un țăran, neputîndu-și plăti o datorie față de boier, ca să nu cadă în mîna **a.**, s-a înecat în Jiu. *c.* Să păzească pe cei închiși: temnițele erau „sub cîrmuirea lui". Atribuțiile secundare ale **m.a.** au fost, în Ț. Rom.: comanda artileria, iar în timp de război urmărea ca ostașii să nu fugă din bătălie. El avea în grija sa pe țiganii domnești. În Mold., atribuțiile secundare ale **m.a.** erau: grija de steaguri și de tuiuri, precum și de muzica militară; *2.* Oamenii **m.a.** erau adesea folosiți pentru executări de creanțe. În Ț. Rom., începînd din sec. 17, au existat și **a.** de vistierie. Subalternii **m.a.** erau al doilea **a.** și al treilea **a.**, ispravnicul de **a.**, vătaful temniței, condicarul temniței, **a.** *(armășeii)*. În afară de cei aflați la centru, existau **a.** răspîndiți pe la fiecare ținut, numiți armășei. Ei erau încadrați în disciplina militară, fiind comandați de un vătaf de **a.** (Mold., sec. 16) sau de un căpitan de **a.** (Ț. Rom., sec. 17). De altfel, ei erau constituiți în cete și participau uneori la războaie: de ex. sub Grigore II Ghica în 1727 la războiul contra tătarilor. *3. Veniturile* **m.a.**: *a.* plocoane de la subalterni; *b.* gloabe de la tîlharii prinși: în Mold., la 22 dec. 1711. se spune: caii de furat rămîn pe seama **a.**, „căci așa este obiceiul țării: de s-ar găsi la tîlhari să se ia pe seama armășiei". *c.* o treime din treapădul încasat de **a.**: *d.* în Mold., 500 lei anual de la stărostia Cernăuților și leafă 1 200 lei anual (1775), crescută la 2 100 (sec. 19) și la 6 000 lei după *Reg. org.*: în Ț. Rom., **m.a.** n-a avut leafă pînă în sec. 19, dar a avut venit de la țiganii domnești, de la gărdurărit și din scutelnici; *e. Banii grosului*, sumă fixă plătită de cel închis în momentul liberării. Cele mai importante venituri le realiza însă prin abuzuri. Un tîlhar, „scos la pierzare", a strigat că oferă partea lui de moșie celui care i-ar scoate capul; **m.a.** Brahă i-a luat prin zapis partea de moșie, după care tot l-a executat. Pentru Ț. Rom. amintim un document de la C. Brîncoveanu, în care se spune că, în vremea domniei lui Grigore Ghica, Drosu a[1] doilea **a.** a „stat asupra ⟨Cantacuzinilor⟩ cu multă vrăjmășie și cu multe groaze de moarte îngrozindu-i și, afar-den prada domnească ce le-au prădat Grigorie vodă casa dumnealor, amestecatu-s-au și Drosul armaș de au luat de la dumnealor mai osebit multe altele".

P. S.

arnăut. A fost, la început, albanezul lefegiu din garda domnească ori suita boierilor. Primele mențiuni în Ț. Rom. datează din timpul domniei lui Petru Cercel; au fost organizați de C. Mavrocordat atît în Ț. Rom. (1735—1741), cît și în Mold. (1741—1743). Cum mai tîrziu acești lefegii au fost recrutați și din alte neamuri (greci, bulgari

sîrbi, muntenegreni), termenul și-a pierdut sensul etnic de albanez, păstrîndu-l numai pe acela de mercenar în garda domnului, în potere sau în suita boierilor. V. *nefer*.

A. C.

aruncătură (zvîrlitură) de arc, săgeată, suliță, buzdugan, băț, măciucă, topor, secure, pușcă. După un străvechi obicei românesc, stabilirea hotarului se făcea, în Mold., prin zvîrlirea cu arcul sau cu săgeata, cu bățul, măciuca, toporul sau securea în cele 4 puncte cardinale. Însăși folosirea toporului (securii) este un semn al vechimii procedeului: el datează din timpul cînd oamenii desțeleneau codrul cu toporul și se așezau în curătura făcută. În felul acesta se lua în posesie individuală o porțiune de pămînt din hotarul comun, delimitîndu-se și marcîndu-se cu semne de hotar, fără a se ieși însă din devălmășie; porțiunea astfel delimitată era supusă unui drept de folosință temporară. **A.** era privită ca măsura capacității de muncă și deci a întinderii posesiei individuale a celui căruia i se atribuia porțiunea de teren, avînd semnificația simbolică de cercetare a voinței soartei. Procedeul a fost utilizat și după dispariția rațiunii lui inițiale, prin puterea obiceiului. Îl întîlnim și la întemeierea mănăstirilor sau cu ocazia așezării în „pustie" a unor oameni veniți de aiurea. *Necontestată, 6 apr. 1546, A: „Iar hotarul acestei prisăci să fie cît va putea arunca un flăcău din mijlocul prisăcii cu un băț, în toate părțile", sau cît ar putea arunca cu măciuca, toporul, securea, arcul; Al. Lăpușneanu dă o carte de volnicie călugărițelor mănăstirii Vînători, ca „să-și apere locul din preajma mănăstirii, loc de 2 aruncături de săgeată în toate părțile [...]". Ultima mențiune: 13 mai 1814.

O. S.

arvună. Suma de bani care se dă la încheierea unui contract de către una dintre părți celeilalte, pentru întărirea acordului de voință intervenit între ele. În cazul cînd contractul nu se realizează din culpa uneia dintre părți, partea care a plătit **a.** o pierde, dacă ea este vinovată pentru neexecutare; iar dacă este în culpă partea care a primit-o, aceasta trebuie să o restituie îndoită. De la începutul sec. 17, **a.** apare în documente românești cu această caracteristică, pe care o întîlnim și în pravile. Era obișnuită la vînzări, dar se putea da **a.** și de către logodnic la logodna făcută „nedesăvîrșit" și în cazul cînd, fără just motiv, el renunța la căsătorie, pierdea **a.**; dacă renunțarea nemotivată venea din partea logodnicei, aceasta trebuia să întoarcă **a.** îndoită. În mod curent, **a.** era dată la încheierea acordului părților și consacra acest eveniment ca expresie a caracterului consensual al convenției; restul prețului urma să se achite la facerea zapisului. Se întîmpla chiar — la oricine nehotărnicite — să se dea **a.** cînd părțile cădeau de acord în principiu asupra vînzării, deși prețul nu era definitiv stabilit, ceea ce urma a se face numai după determinarea suprafeței. Și în vechiul drept feudal transilvănean, **a.** *(arrha)* a fost folosită ca procedeu de dovedire și asigurare a aducerii la îndeplinire a contractului încheiat. Ea consta într-o mică sumă care nu reprezenta o valoare considerabilă, nici o parte din preț, dar care juca din p.d.v. juridic un rol apreciabil, prin îndeplinirea funcțiilor amintite. Se utiliza în special în contractele de vînzare-cumpărare, dar și în cele de închiriere, iar potrivit unui decret al regelui Coloman și la încheierea căsătoriilor.

O. S.

arz. Plîngere, jalbă, adresată Porții, din partea boierilor sau domnului. *Arzmahzar (arz-i-mahzar* „jalbă colectivă") se înainta în numele unei colectivități, al unei provincii, în speță, în numele Ț. Rom. sau Mold., solicitîndu-se repararea unei nedreptăți de pe urma căreia suferea țara respectivă. Plîngerea putea fi înaintată sultanului sau marelui vizir, fie de domn și de boieri, fie numai de boieri. Procedeul denunțării domnilor la Poartă prin memorii ale boierilor a funcționat pînă la începutul sec. 19, cu

aprobarea și chiar cu încurajarea tacită a Porții. Ureche folosește termenul *jalbă* cu sens de memoriu denunțător trimis de boierii moldoveni unei puteri străine, inclusiv Poarta.

D.L.

ascultare. Principala îndatorire a vecinilor sau rumînilor era aceea de a „asculta" de stăpînii lor: boieri sau mănăstiri; * ⟨1523—1525⟩, Ț. Rom.: „voi, rumînii toți, să ascultați de egumenul și de poslușnicii sfintei mănăstiri". Prin numeroase alte porunci din sec. 16—18, rumînii sau vecinii sînt obligați să asculte de stăpîni: „la celi ce v-ar porunci", „veri ce povățuire vă vor da", „de ce vă vor da învățătură". „ce v-ar da poruncă și învățătură pentru ce ar fi trebile și lucrurile mănăstirii" etc. Cei care nu ascultau erau amenințați cu pedepse severe: „de nu veți asculta, să fie volnici călugării să vă bată foarte rău"; „cine nu va asculta, să fie volnic părintele igumenul să-l pedepsească după faptele lui și să-l aducă legat la domnia mea" sau „pe acei ce nu vor voi să slujească să-i bată ca pe niște vecini". V. *rumîn, vecin.*

N.S.

asistență socială. *1.* Ideea de ajutorare a săracilor, în sens larg, a orfanilor, a bătrînilor și a infirmilor a existat în trecutul țărilor române, chiar dacă nu sub forma unei organizări generale de **a.s.** Ceea ce numim astăzi **a.s.** — ca drept al individului și ca obligație a societății — se realiza în vremea aceea în cadrul unei serii de structuri specifice: milă, generozitate, iubire de aproape, „filantropie", răscumpărarea păcatelor, gratitudinea față de Dumnezeu, speranța în dobîndirea vieții veșnice. La început, biserica avea un rol precumpănitor în această acțiune, care, chiar atunci cînd este pornită de la domn, se înfăptuiește prin intermediul ei. Domnii — care au între virtuțile tradiționale și filantropia — înzestrează mănăstiri cu scopul de a îndeplini un rol de **a.s.** Din sec. 13 chiar, se laicizează **a.s.** în Trans., inițiativa fiind luată de orașe. Neexistînd o **a.s.** organizată, infirmii erau obligați să caute singuri soluții de supraviețuire: de pildă, la 10 mai 1629 se arată că pe un locuitor din Ț. Rom. „l-a ajuns vreme de bătrînețe și de mare nevoie, de a fost olog și orb, fără vedere"; neavînd rude ca să-l îngrijească și „ca să nu moară pe la gardurile oamenilor, deoarece a fost și el om de cinste", a dăruit ocina lui Dumitru Dudescu vistier, care trebuia „să aibă a căuta de neputința lui [...], să-l îngrijească și să-l hrănească". În Ț. Rom. și Mold., abia la începutul sec. 18, boieri și negustori avuți întemeiază și înzestrează primele aziluri și spitale pentru oamenii săraci și neputincioși sau bolnavi; pe de altă parte, se organizează cutia milelor, cutia orfanotrofiei și vornicia obștirilor. La începutul sec. 19 se acordă pensii văduvelor de boieri și se înzestrează fiicele de boieri scăpătați, criteriul de clasă fiind luat în considerare cu precădere. *2.* În Ț. Rom., **a.s.** sub forma de ajutorare a săracilor datează din sec. 14, cînd Vlaicu vodă arată, în hrisovul de înzestrare a mănăstirii Vodița, că îi dă anual „o mie de perperi [...] și să se împartă săracilor 30% de perperi și 12 burdufuri de brînză și 12 cașcavale și o majă de ceară și 12 postavuri de îmbrăcăminte și 12 postavuri de încălțăminte și 12 pături". Dan I (1386) și Mircea cel Mare dăruiesc mănăstirii Tismana brînză și încălțăminte pentru săracii care veneau la ușa bisericii. Mai tîrziu, în Mold., de Paște, la curtea domnească se împărțeau săracilor („mișeilor") postavuri proaste *(boboae)*, cămăși și pălării *(cumănace)*, care se comandau la Brașov. Vlad Țepeș reintărește drepturile săracilor din Cîmpulung. Ștefan cel Mare, la o danie de sate făcută episcopiei din Roman, poruncește ca „toți săracii să asculte" de aceasta „și alt sudeț să nu-i judece afară de mitropolit sau protopopul lui sau de urednicul lui, atît în tîrg, cît și prin sate"; este aici un început de organizare a sărăcimii. Dar constituirea breslei „mișeilor" apare abia într-o întăritură a episcopului Romanului din 21 ian. 1704. La 1 sept. 1735, mitropolitul Antonie întărește catastihul breslei mișeilor din Iași, formată la acea dată din 41 de infirmi; iar la 23 iul. 1791 sînt reglementate îndatoririle mișeilor. În afară de ceea ce cîștigau din cerșit, prin hrisoave domnești li se mai asigurau anumite venituri din vama cea mare domnească ș.a. Tot în Mold., în 1814, mitropolitul Gavril elibera „cărți de cerșit

mila" infirmilor și neputincioșilor. În Ț. Rom. se înființează la 1 iun. 1832 o Eforie care are sub conducerea ei trei case, din care una pentru cerșetori. *3.* În Mold., la 16 mai 1619, Gaspar Grațiani dăruiește mitropolitului Atanasie Crimca un loc în mijlocul Sucevii „din locul domnesc [...] ca să facă spital (în realitate azil, n.n.) [...] ca să fie pentru cei săraci și neputincioși și șchiopi și orbi și alții care vor fi [...]". În Ț. Rom., în 1784, Hagi Stan Jianu întemeiază un azil pe moșia Preajba (Dolj) pentru „oamenii săraci, neputincioși, cari să-și aibă hrana și chivernisealа lor", iar la 27 mart. 1795, mitropolitul scria mănăstirilor din Ț. Rom. să primească săracii din București, nevrednici de muncă și să le dea hrană și adăpost, făcîndu-se listă de repartizarea lor. În Trans., încă din sec. 11—12 încep să se înființeze aziluri-spitale pe lîngă mănăstiri, din inițiativa bisericii. În sec. 13, din inițiativa orășenească se înființează azilurile-spitale din Sibiu și Cluj și apoi și în alte orașe. În ele erau îngrijiți bătrînii și săracii bolnavi, dar în același timp personalul lor medical acorda asistență și săracilor nespitalizați din localitate. *4.* Obligația pusă medicilor de a-i îngriji în mod gratuit pe săracii suferinzi este un alt aspect al **a.:** cea *medicală* (v. *doctor*). *5.* **A.s.** se răsfrîngea și asupra deținuților. În Condica de socoteli pe 1813—1814 a lui Scarlat Calimah citim: „Mile ce s-au dat [...] 440 la opt vinovați ce au fost închiși la pedeapsa temniței"; într-un testament se lasă sume de bani „la pușcărie i la grosuri". *6.* În ceea ce privește **a.s.** cu referire la orfani v. *orfanotrofie.* V. și *calici; casa milelor. Bibl.:* 166, 221, 585, 812, 1 293.

O. S.

asocierea la domnie. *1.* În Europa feudală, asocierea la tron a fost practicată atît în Apus (de exemplu, la francezi, monarhia capețiană), cît și în Răsărit. În sud-est, ea a avut ca model instituția din Bizanț, unde împăratul, asociindu-și pe fiul prim-născut sau altă rudă, acorda asociatului titlul de împărat, iar el devenea „marele împărat". Scopul principal al instituției era să asigure asocierea la tron prin eludarea electivității și evitarea frămîntărilor la preluarea succesiunii. Ea a fost practicată de bulgari, sîrbi, unguri, ruși, români. În țările române, **a.d.** a dăinuit din sec. 14 pînă în 16. Ea este dovedită cu monede, iconografie, documente. Cele mai multe cazuri se întîlnesc în sec. 14—15 (prima jumătate). În Ț. Rom., Basarab I Întemeietorul a asociat la domnie pe fiul său Nicolae Alexandru, care i-a urmat la tron; Vlaicu vodă pe fratele său Radu, care i-a urmat la tron; Dan I pe fratele său Mircea (cel Mare) care i-a urmat; Mircea cel Mare pe fiul său Mihail, care i-a succedat; Vlad Călugărul pe fiul său Radu (cel Mare); Mihnea cel Rău pe fiul său Mircea; Mihai Viteazul pe fiul său Nicolae Pătrașcu. În Mold., Petru I (al Mușatei) a asociat pe fratele său Roman, care i-a urmat la tron; Alexandru cel Bun pe fiul său cel mare Iliaș, care i-a urmat la tron; Iliaș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, au domnit împreună ca asociați de la 1437—1442, cînd Ștefan a orbit pe Iliaș care îi orbise mama. În 1443, Ștefan asociază pe fratele său Petru, cu care domnește pînă în 1445, cînd Ștefan e ucis de Roman, fiul lui Iliaș, care răzbună orbirea tatălui său. Petru II și Roman II își împart domnia pînă cînd Roman II fuge, Petru II domnind singur pînă în 1448. Ștefan cel Mare a asociat pe fiul său Alexandru, decedat înaintea tatălui. Este controversată **a.d.** de către Alexandru cel Bun a fratelui său Bogdan între 1400—1407. *2.* Normele de drept consuetudinar care au cirmuit **a.d.** i-au imprimat și caracterele: *a.* domnul care asociază rămîne domn titular și păstrează suveranitatea pe care o exercită direct; domnul asociat exercită atribuții delegate și limitate; în exterior, țara e reprezentată numai de titular; *b.* **a.d.** poate fi formală (de drept) sau reală (efectivă); *c.* cînd **a.d.** e reală, asociatul poate primi atribuții determinate asupra unei părți din teritoriu (Țara de Sus, Țara de Jos) și avea o capitală (Tîrgoviște, Vaslui); *d.* domnul titular, în general, ia titlul de „mare voievod", asociatul cel de „voievod". Asociațiile domnilor cu fiii lor au fost reușite, asigurîndu-le deobicei succesiunea. **A.d.** dintre frați au dus la dușmănii și chiar la crime. În legătură cu aceasta, s-a subliniat că „domniile duble n-au reușit niciodată pînă la urmă, la noi". Și, probabil, tot de acolo vine și proverbul „în dragoste și-n domnie nu-ncape tovărășie". Din sec. 17, cînd datorită dominației otomane,

voința domnului n-a mai avut eficiență la desemnarea succesorului, cazuri de **a.d.** nu se mai întîlnesc. V. *domn.*

P.S.

aspru. Monedă turcească bătută din argint, pe la mijlocul sec. 14, valorînd 1/3 dintr-o para, mai tîrziu un ban, unitate monetară a Imperiului otoman. A avut ca model o veche monedă bizantină de argint, cu care era echivalentă. În circulația Ț. Rom., **a.** e menționat de la începutul sec. 15, fiind folosit mai ales în negoțul cu amănuntul. În sec. 16, turcii au emis și **a.** de aramă, valorînd 1/2 din **a.** de argint, care în Ț. Rom. apar în 1566. Aceasta explică de ce **a.** valora numai un ban, alteori, cam la aceeași epocă, 2 bani. În 1620, se deosebea net între **a.** de argint și **a.** noi. În Mold., în afară de **a.** turcesc, au mai circulat **a.** genovezi, **a.** tătărești și, sub numele de *accea*, o monedă bătută în aramă de Ioan vodă cel Viteaz în 1573, avînd greutatea medie de 6,33 g și valoarea probabilă a unui **a.** turcesc. **A.** s-a devalorizat treptat: la începutul sec. 16, talerul german valora 36 **a.**; în timpul lui D. Cantemir, 100 **a.** La sfîrșitul sec. 17, cînd turcii au bătut piastrul↑, **a.** a devenit submultiplul său legal; 1 piastru valora 120 **a.** Deoarece eul valora 120 de bani, s-a ajuns treptat ca un **a.** să valoreze un ban, iar în practică **a.** să se confunde cu banul.

P.S. — A.C.

asupreală. În limba literară veche și probabil în limba vorbită de popor, însemna apăsare, nedreptate venită de sus. Îl găsim în documente din sec. 16 și 17. Cu același sens termenul era folosit de pravilele sec. 17 și de clerici și cronicari. V. *abuz.*

P.S.

așezămînt. Ca și verbul din care derivă și de la care a împrumutat ideea de statornicie, trăinicie, are mai multe înțelesuri: *1.* Învoială, convenție, înțelegere, acord. Este sensul cel mai vechi, întîlnit din sec. 16 și 17 și din ce în ce mai rar în sec. 18—19. *2.* Prin extensiune, tratat de pace *3.* Dispoziție, act de ultimă voință. *4.* Orînduire, întocmire, reglementare statornică prin act domnesc sau al unei autorități superioare: „așezămîntul" sau „legătura" lui Mihai Viteazul din 1595. *5.* Cel mai nou și mai important sens al cuvîntului, păstrat și în limba de astăzi: instituție, stabiliment de folos obștesc înzestrat cu personalitate juridică, dar și instituție considerată ca un grup de relații și de norme caracterizate prin unitate și statornicie. În acest înțeles îl întîlnim începînd din sec. 18.

P.S.

atestat medical. Era utilizat pentru atestarea stării sănătății unui pacient. *Sub denumirea de *engrafa*, 23 sept. 1792, într-un proces de daune în urma unui accident. La începutul sec. 19 este des prezentat pentru documentarea cererilor de autorizare a călătoriilor în străinătate în vederea îngrijirii sănătății.

O.S.

auditor. Era, în cadrul regimentelor grănicerești transilvănene, ofițerul cu pregătire specială, cu grad de căpitan, însărcinat să participe la rezolvarea cauzelor judecătorești (ca organ de specialitate în sinul colegiului tribunalului regimentar); avea și alte sarcini juridice, lucrînd fie individual, fie în cadrul unor comisii.

V.Ș.

auditoriat. Instanță militară în Oltenia ocupată de austrieci (1719—1738), care judeca pricinile penale; cele civile erau de competența administrației.

N.S.

autonomie. Esența regimului dominației politice a Imperiului otoman, instaurată în țările române după 1538—1541, „consta în păstrarea ființei autonome a acestor

țări, în schimbul îndeplinirii unor obligații economico-financiare și militare către Poartă, precum și în obligația sultanului de a apăra și proteja aceste țări împotriva unor eventuali agresori. Totodată, ca suzeran al celor două voievodate, padișahul își aroga dreptul de a le reprezenta în raporturile internaționale, ceea ce însemna îngrădirea independenței politice a statelor românești" (M. Maxim). Conținutul acestui regim a fost bine definit de Karl Marx care spunea că Mold. și Ț. Rom. sînt „două state suverane, sub suzeranitatea Porții, căreia îi plătesc tribut, cu condiția ca Poarta să le apere de toți dușmanii din afară și, totodată, să nu se amestece sub nici o formă în treburile lor interne". Cele mai importante drepturi autonome ale țărilor române erau intangibilitatea teritoriului acestora de către supușii otomani și autoadministrarea acestui teritoriu. Negustorii otomani nu puteau intra în aceste țări decît cu firmane speciale de la Poartă, iar supușii otomani nu aveau voie să achiziționeze proprietăți sau să se stabilească în țările române și nici să se căsătorească cu românce. Un act eliberat lui Mihnea Turcitul, domnul Ț. Rom., în 1585, recunoștea solemn interdicția pentru oficialitățile otomane de a se amesteca în treburile interne ale țării: „nimeni dintre marii mei viziri, nici dintre beilerbei și nici dintre slujitorii Porții mele sau din rîndul altora să nu se atingă niciodată nici de vilaetul de Eflak, nici de beii ⟨voievozii⟩ săi, nici de logofeții săi, nici de boierii săi, nici de cnezii săi, nici de raiaua sa ⟨supușii săi⟩, nici de [...] mărfurile și lucrurile sale". Situația aceasta e recunoscută și de alte firmane din veacul 16, în care se face distincție între „țările bine păzite", adică Imperiul otoman, și țările române, care nu fac parte din „casa Islamului" ⟨dar-ül Islam⟩, ci din aceea a păcii sau înțelegerii ⟨dar ül-ahd⟩, ca și de faptul că între cele două organisme statale — otoman și român — existau frontiere marcate cu semne speciale. Țările române se bucurau de o deplină autoadministrare; numeroase firmane din a doua jumătate a sec. 16 afirmă că judecățile interne se vor face „potrivit cu credința voastră", că dările se vor încasa „după obiceiurile și credința voastră", pe scurt să se acționeze „după vechile obiceiuri ale vilaietului". La nord de Dunăre s-au păstrat proprietățile și vechea clasă dominantă — desființate la sud de Dunăre —, precum și statul cu funcțiile și instituțiile sale: administrația, legislația, limba oficială, biserica etc., care nu au fost înlocuite cu cele turco-islamice ca la sudul Dunării, unde islamismul a devenit religie de stat. E semnificativ faptul că pe teritoriul Mold. și Ț. Rom. nu s-a construit nici o moschee în tot cursul dominației otomane. Acest regim de deplină autonomie internă va fi definit la 1848, în articolul 1 al Proclamației de la Islaz, drept „independența administrativă și legislativă a Principatelor". V. *capitulații, domn, pașalic, vasalitate.*

N.S.

autoritatea lucrului judecat. Constă în aceea că, în baza prezumției de adevăr pe care o cuprinde hotărîrea judecătorească definitivă, o pricină soluționată astfel nu mai poate fi reluată între aceiași împricinați. Principiul **a.l.j.** nu s-a aplicat în Ț. Rom. și Mold. decît de la începutul sec. 19, domnind pînă atunci o nesiguranță asupra drepturilor indivizilor, care se agrava în mod deosebit cînd incertitudinea purta asupra stării de om liber a cuiva sau asupra dreptului de stăpînire a unei ocine. Distribuirea justiției fiind un atribut al domniei, care nu era încă instituționalizată, nu părea nefirese ca noul domn să rejudece pricinile soluționate definitiv de predecesorul său; era privit însă ca nou și domnul care revenea în domnie. Aflîndu-se în fața unei justiții plină de deficiențe și care împărțea dreptatea în spirit de clasă, partea nedreptățită rămînea cu speranța că, mai putîndu-se judeca, pînă la urmă va cîștiga procesul. Această idee a făcut ca pînă tîrziu să existe o **a.l.j.** relativă, adică numai atît timp cît era în scaun domnul care pronunțase hotărîrea, și ca judecarea unui proces de 3—4 ori să fie curentă, deși la finele hotărîrilor se menționa în mod obișnuit: „să nu să mai pirască de această pîră niciodănăoară în viaci", iar uneori să se ajungă chiar la 10 judecăți și, sub fanarioți, la 15, mai ales că instanței îi revenea 10% din sumele obținute la judecată. În Ț. Rom., abia *L. Car.* (VI, 4, 8—10)

limitează reluarea judecării proceselor, prevăzînd că: „hotărîrea domnească întărită de doi domni" sau „judecata cercetată de trei domni să nu aibă apelație". În Mold., Donici introduce, de asemenea, principiul **a.l.j.** (XLII, 2). La 9 iun. 1830, Kiselev il proclamă categoric — fără a-l și numi astfel — , arătînd că pricinile în care „au urmat hotăririli domnilor după forma pravilnicească" sau „jăluitorii <care> au pierdut dreptatea de apelație , [...] nu să pot supune unei de iznoavă cercetări". Consacrarea acestui principiu de către *Reg. org.* este primită cu satisfacție, așa că, la scurt timp după intrarea lor în vigoare, Mihail Sturdza afirmă că: „nu se poate admite ca nemulțumiții să amenințe pe ceilalți prin o instabilitate a lucrului judecat". În timpul inexistenței **a.l.j.**, s-au căutat corective ale acestei lipse în *zavescă*↑, *pradă*↑, *gloabă*↑. Ca și în Ț. Rom. și Mold., dreptul feudal cutumiar nu a cunoscut nici în Trans. **a.l.j.**, în sensul care se acordă astăzi acestei noțiuni. Dar, ca și acolo, au funcționat anumite instituții similare cu *zavesca* din Mold. și *gloaba* sau *prada* din Ț. Rom. Prin asemenea piedici puse în calea redeschiderii judecăților, s-a încercat asigurarea menținerii sentințelor judecătorești (v. *zavescă*). În dreptul scris s-a ținut la formularea unei interdicții care se apropia de accepțiunea actuală a **a.l.j.** *App. const.* (VI, 1, 13), vorbind de judecarea în fața instanței superioare a țării (Tabla principelui) a cauzelor privind dreptul de proprietate veșnică asupra bunurilor imobiliare, dispune: „să se facă judecata și, pronunțîndu-se sentința definitivă, să fie adusă la îndeplinire fără a se permite <utilizarea> altor căi de atac". În general însă, după cum arată Benkö în 1778: „De la vechea Tablă regească pricinile puteau să fie aduse înaintea principelui pe calea apelului", precum arată articolul din anul 1558: „s-a obișnuit ca apelul să se facă la acest guberniu, de la care s-a îngăduit să se poată apela din nou la tronul preasacrei maiestăți imperiale".

O. S. — V. Ș.

avaet. V. *havaet.*

avocat; var. *avucat, advocat, advucat.* La finele sec. 18, vechilul în pricini judecătorești începe să se numească **a.**, în Ț. Rom. și Mold. Într-un document moldovean din 23 nov. 1792 se arată că un împricinat „a așezat din partea dumisale advucat [...] și au cerșut giudecată". **A.** controla uneori susținerile împricinatului care îl angaja și le dădea o redactare mai potrivită, dar, de obicei, formula, el însuși, de la început, aceste susțineri. **A.** primeau onorarii pentru serviciile aduse. În primele decenii ale sec. 19, ei nu aveau studii de specialitate și nu erau organizați într-un corp constituit, ceea ce făcea ca orice om înclinat spre „înșelătorie" să poată exercita această profesiune, scăzîndu-i prestigiul. Donici caută să atenueze această lipsă, prevăzînd că „judecătorii datori sînt ca să rînduiască a fi deopotrivă advocați pentru amîndouă părțile ce se judecă, adecă să nu fie la o parte procopsiți și ispitiți în limbație, iar la cealaltă parte neprocopsiți [...]" (V, 12). Puteau pleda și **a.** străini în fața instanțelor române. Restrîngerea privilegiilor străinilor în Principate aduce însă după sine și interzicerea apariției acestora în pretoriul tribunalelor, în cel de-al treilea deceniu al sec. 19. Chiar după intrarea în uz a termenului de **a.**, continuă totuși să se folosească, cu aceeași semnificație, și cel de vechil. În perioada destrămării feudalismului (în unele ținuturi, și în perioada capitalismului) **a.** erau numiți *procatări* de românii din Trans. În actele oficiale redactate în limba germană în perioada dominației habsburgice a fost folosit termenul *Prokurator.* Forma *prókátor* se află în legislația din Trans. deja în sec. 17, în *App. const.*, care rezervă un titlu acestei instituții, reglementînd minuțios angajarea de către părți și atribuirea de către instanțe în anumite cazuri a **a.**, drepturile și obligațiile reciproce ale părții și ale **a.** său, cu sancțiunile ce i se puteau aplica acestuia de către instanța judecătorească în caz de abateri de la îndatoririle sale profesionale, sancțiuni care puteau ajunge pînă la pedeapsa omagiului↑. Mai vechi decît această reglementare sînt cele din *Trip.*, *Quadripartit* și legile XIII și XV din 1500. **A.** din regimentul I românesc și din cele 3 regimente secuiești de graniță din Trans. se numeau *Gränz Prokuratoren.* Ei erau remunerați cu soldă și, avînd o poziție echivalentă cu cea de ofițeri, erau însărcinați să apere interesele grănicerilor în fața instanțelor provinciale, atunci cînd aceștia stăteau în judecată în calitate de reclamanți sau

de piriți în fața acelor instanțe. În regimentul II nu funcționau astfel de **a.**, din motivul că acolo, toate comunele fiind pur militare, toate categoriile de cauze erau de competența instanțelor militare, în fața cărora părțile nu aveau drept să fie asistate sau reprezentate prin **a.**, *auditorul*↑ fiind obligat să ia din oficiu în considerare și împrejurările care erau în favoarea părților, chiar dacă acestea nu le invocau.

O.S.—V.Ș.

avort. Eliminarea provocată a fătului înainte de soroc, **a**. era o infracțiune pedepsită în vechiul nostru drept, fără a purta această denumire. Soborul de la Niceea pedepsea canonic pe femeia care „va lua ierbi ca să strice rînza unde se zămislesc coconii" cu o pocăință de 10 ani. Aceeași pedeapsă o întîlnim și în canoanele Sf. Vasile. Soborul VI ecumenic de la Trulla considera „omoritori de oameni" atît pe cel care dădea, cît și pe cea care lua „erbi omoritoare de pintece". *Manualul* lui Donici și *L. Car.* nu reglementau **a.** În schimb, *Cond. crim.* pedepsea femeia care își provoca **a.** cu trimiterea într-o mănăstire de călugărițe „ca să slujească în curgere de șasă ani" (§ 220). Tatăl pruncului zămislit, dacă se dovedea că avea vreo vină, era pedepsit cu bătaia „în trei locuri pe uliță" și „cu închiderea într-o mănăstire pentru șasă ani" (§ 221). Orice persoană care, „fără știrea și voința fămeii îngreuiate", indiferent de scop, îi pricinuia „piarderea pruncului zămislit", se pedepsea tot cu închiderea la o mănăstire pe termen de șase ani; în cazul cînd prin fapta sa punea în primejdie și viața femeii, infractorul se trimitea la „groapa ocnii" pe același termen; dacă însă vinovatul făcea parte din „evgheniți", legea, în spirit de clasă, îl pedepsea numai „cu veacinica închidere într-o mănăstire" (§ 222). Vicariatul din districtul grănicerese năsăudean, în baza unui ordin prealabil al comandamentului regimentului, punînd în funcție autoritatea spirituală de care a beneficiat biserica în feudalism, a emis o circulară, în care a căutat să ia măsuri pentru stăvilirea extinderii răului. Relativ la această infracțiune, *S.M.S.* (IV, 1, § 13) au prevăzut pentru complici ca pedeapsă relegarea combinată cu confiscarea unei părți a averii, transformată în cazul morții femeii în pedeapsă cu moartea.

V.Ș.—T.V.

avulsiune. Instituție cunoscută vechiului nostru drept, fără a purta această denumire, și reglementînd proprietatea asupra adaosului de pămînt făcut brusc de o apă curgătoare prin smulgerea lui dintr-un mal și alipirea la altul. Tradițional, pămîntul deplasat continua să aparțină proprietarului malului de unde fusese smuls; regula nefiind însă de ordine publică, riveranii puteau conveni și altfel. Asemenea convenții interveneau mai ales cu privire la riurile de frontieră. Într-o scrisoare a lui N. Mavrocordat către Gr. Ghica, referitoare la pămîntul smuls de Siret cînd din malul moldovenesc, cînd din cel muntenesc, se invocă un „testament" intervenit între C. Brîncoveanu și Antioh Cantemir, „dreptul ginților" și „legile politicești" și se arată că moldovenii, pe de o parte, în trecut, au stăpînit pămîntul smuls din malul muntenesc și trecut la cel moldovenesc, iar pe de altă parte, acum cer să stăpînească locurile moldovenești rămase prin revărsare în partea Ț. Rom. Pravilele de la începutul sec. 19 reglementează de asemenea materia în sensul că „dacă puterea și respingerea riului, rumpînd o parte dintru moșie, va alătura-o către alta, atuncea porprietatea ei rămînea tot celui de mai înainte proprietariu". Principiul este menținut de *C. civ.* 1865 (art. 498). Problema **a.** a fost rezolvată în același sens și în dreptul feudal transilvănean: pămîntul rupt prin violența apei rămîne în proprietatea vechiului stăpîn al terenului. În *Trip.* (I, 87) se aduc argumente în favoarea acestei opinii și în combaterea celei contrare ei.

O.S.—V. Ș.

azil. *1.* Instituție cunoscută din cele mai vechi timpuri. În lumea veche, orice ins urmărit se bucura de *ius asyli*, dacă se refugia într-un templu, iar după apariția creștinismului, într-o biserică. Exista apoi dreptul de **a.** al domniilor pribegi sau maziliți din Ț. Rom. și Mold. în Trans., unde mulți dintre ei s-au refugiat: Radu de la Afumați, Petru

Rareș, Petru Cercel, Constantin Șerban, Gheorghe Ștefan etc., ultimii doi adăpostiți de Gheorghe Rakoczi II. Cînd adversarii săi i-au imputat faptul că adăpostește pe cei doi domni mazili, la 12 ian. 1659, principele a replicat că exista o hotărîre mai veche a țării și a dietei să-i primească pe domnii din Ț. Rom. „cînd sînt nevoiți să vină în Transilvania și să nu-i dea la cererea Porții". În sec. 18, turcii limitează acest drept prin convenții internaționale, atrăgînd atenția „că acordul intervenit între Curtea imperială și Poarta otomană nu permite acordarea de azil supușilor nemulțumiți și rebeli, dintr-o parte în alta". **A.** determina în numeroase cazuri în Trans. — începînd din perioada feudalismului timpuriu — reducerea răspunderii infractorilor, prin evitarea pedepsei capitale: cel care uza de acest drept, adăpostindu-se fie în biserică (locul cel mai frecvent de azil), fie într-o mănăstire sau în casa unui episcop, iar după un decret al regelui Ladislau și la curtea regelui, își salva viața, scăpînd de pedeapsa cu moartea, în locul căreia trebuia să i se aplice o altă pedeapsă, fie o mutilare (orbire), fie pierderea libertății (transformarea în rob al bisericii). Potrivit unui decret al regelui Ștefan I, dreptul de **a.** nu putea avea loc în caz de infracțiune contra statului feudal și a regelui (II, 51). Printr-o ordonanță austriacă din 1776 (reînnoire a alteia din 1752) s-au adus limitări dreptului de **a.** atît din p.d.v. al locului unde acesta era permis — excluzîndu-se mănăstirile, școlile și spitalele și limitîndu-se numai la locul unde se efectua împărtășania sau era păstrată hostia —, precum și din p.d.v. al infracțiunilor, excluzîndu-se **a.** pentru autorii mai multor infracțiuni, de pildă: blasfemia, omorul, tîlhăria, conjurația, răzvrătirea, înalta trădare falsificarea de monede, răpirea fetelor, bancruta etc. V. *extrădare*. 2. În ce privește **a.** în sens de stabiliment sanitar v. *asistență socială*.

V.Ș. — T.V. — N.S.

bacal; var. *băcan*. Negustor, la început de legume și alte produse alimentare, mai tîrziu de orice produse de băcănie. Termenul și-a păstrat, în Mold., forma etimologică; în Ț. Rom. s-a modificat, devenind *băcan*. A pătruns în limba română la sfîrșitul sec. 17 (1669). **B.** moldovean apare în catagrafia din 1755 și sub numele de *cupeț*↑: „bacal cupeț". **B.** au fost încorporați, la început, în breasla generală a neguțătorilor, care este semnalată în București la 1713 și în Iași la 1 ian. 1713; mai tîrziu, se organizează separat: la Iași, încă sub domnia lui Gr. Al. Ghica (1764 — 1767), la București, în 10 ian. 1783. Breasla **b.** din Iași se menține și în sec. 19; o întîlnim la 26 febr. 1826, patronată de Sf. Ștefan. Isnafuł băcanilor din București figurează și el printre breslele de la începutul sec. 19. Răspîndiți prin toate orașele din țară, **b.** apar organizați profesional și la Botoșani (21 febr. 1778), Suceava (11 ian. 1796), Roman (12 aug. 1813), Craiova (1 febr. 1825) etc.

A. C.

baeșiș. La turci, dar făcut de un superior unui inferior pe scara administrativă sau socială, în antonimie cu *peșcheșul*↑ („dar făcut de un inferior unui superior"). De la sensul originar termenul de **b.** a ajuns să însemne: *1.* darurile făcute de străini călători gazdelor lor sau funcționarilor cu care au avut de a face; *2.* prin extensiune, *mită* dată unui funcționar sau judecător, dublînd termenul mai precis de *rușcat* (ar.), de unde românescul *rușfet*; *3.* orice cîștig ilicit.

D. L.

bairamlic. V. *plocon*.

ban. La români, termenul **b.** a însemnat: *1.* Marele dregător al Olteniei numit în timp **b.** Severinului, **b.** Craiovei, **m.b.** al Olteniei; se mai numea **b.** și un dregător subaltern al marelui **b.** (bănișor↑); *2.* Mare dregător în Mold. În sec. 14, Banatul Severinului a trecut de cîteva ori din stăpînirea Ungariei în aceea a Ț. Rom. În timp ce Vlaicu-Vladislav — care a stăpînit și el Severinul — se intitula el însuși ban de Severin (banus de Zeurino), Mircea cel Mare își spune „domn al Banatului Severinului", iar dregătoria o încredințează unui boier al său, Radu ban, menționat acum prima oară în documente. Dregătoria a fost deosebit de importantă încă de la înființarea ei, **b.** îndeplinind atribuții administrative, militare și judecătorești. Între 1421—1486, cît Severinul a fost pierdut, **b.** a continuat să existe ca dregător domnesc al unui județ: Gorj, cu reședința la Tismana, sau Mehedinți, cu reședința la Strehaia. Bănia Mehedinților a cîștigat importanță prin ocuparea ei de către Neagoe, boier cu moșii întinse. Acesta a reușit să transmită fiului său, Barbu, bănia, ca o dregătorie de familie a Craioveștilor. Sub domnia lui Vlad Călugărul (cca 1491), reședința băniei de la Strehaia a fost mutată la Craiova; Radu cel Mare (1495—1508) a ridicat-o în rang, făcînd din ea marea bănie a Craiovei, iar celelalte **b.** (de Mehedinți, de Gorj) subalternii **m.b.** al Craiovei. Însemnătatea **m.b.** a ajuns la apogeu sub Neagoe Basarab (1512—1521). Familia Craioveștilor a reușit să impună însuși

statului politica interesului ei, între 1492—1539. În acest timp, **m.b.** considerau bănia ereditară, adoptînd un formular diplomatic analog cu al cancelariei domnești. În 1539, după răzvrătirea **m.b.** Șerban, bănia a fost luată din mîna Craioveștilor. De atunci, domnul numea și revoca pe **m.b.** Marea boierime olteană a păstrat ambiții de autonomie și veleități separatiste. Domnia a dus o politică de combatere a lor: *a.* lăsa vacant locul **m.b** numind un ispravnic de scaun; *b.* însărcina cu executarea poruncilor domnești privitoare la Oltenia mai mult pe marele logofăt și pe marele vornic decît pe **m.b.** și tolera (poate chiar sugera) ca unii mari dregători să instrumenteze în Oltenia fără încuviințarea **m.b.** Chiar după 1539, **m.b.** a rămas „dregătorul cel mai însemnat după domn" (Sivori, sec. 16; Bakšić, sec. 17; Raicevich, sec. 18). La aceasta au contribuit prestigiul Craioveștilor, și, mai ales, ridicarea din rîndurile lor a 3 mari domni: Neagoe Basarab, Matei Basarab, Constantin Brîncoveanu. Atribuțiile **m.b.** au fost, în perioada de ascensiune, foarte întinse: administrative, judecătorești, militare. Ca și domnul, **m.b.** întărea actele de stăpînire asupra pămîntului, vecinilor, țiganilor, autoriza înființarea de sate și stabilea hotarele satelor și moșiilor. **M.b.** îndeplinea hotărîrile sau poruncile domnului privitoare la Oltenia. El răspundea de păstrarea ordinii și prinderea răufăcătorilor. Avea și o închisoare „bănească" la Craiova. Avea, ca și domnul, un drept propriu de a judeca, nu numai prin delegație domnească. În penal, **m.b.** era singurul dregător cu dreptul de a condamna la moarte sau la confiscarea averii pentru hiclenie, aceasta, pînă în sec. 17, cînd aplicarea unor asemenea pedepse a fost rezervată domnului. **M.b.** emitea cărți de volnicie și dădea împricinaților jurători. În sec. 17, competența **m.b.** nu a mai fost exclusivă, domnul obișnuind să delege și alți dregători ca să judece pe teritoriul Olteniei. Atribuțiile militare ale **m.b.** au fost cele mai vechi, sarcina originară a băniei fiind apărarea graniței. **M.b.** comanda în timp de război oastea mare a Olteniei, formată din cetele boierilor și din țăranii liberi. În plus, **m.b.** avea oastea sa personală, formată din curteni și slugile sale. În sec. 16, el avea și mercenari. Pentru oastea sa, **m.b.** avea un steag bănesc, numit „grapă". **M.b.** emitea hrisoave. Avea la Craiova dregători: comis, stolnic, vornic etc., care alcătuiau sfatul bănesc, deosebit de sfatul domnesc. Veniturile **m.b.**: *a.* renta feudală de la țăranii dependenți de pe moșiile sale; *b.* cote din veniturile domniei percepute în Oltenia; *c.* „zeciuiala" la împlinirea datoriilor, amenzi judiciare, pripas etc.; *d.* monopoluri diferite, vămi interne; *e.* daruri de la subalterni. Sub ocupația austriacă (1718—1739), titlul de **m.b.** a fost interzis. S-a creat un consiliu de 4 boieri ca organ de legătură între boierimea olteană și administrația imperială. Sfatul domnesc de la București continua să cuprindă un **m.b.** ca semn al drepturilor Ț. Rom. asupra Olteniei. După încetarea ocupației, pe modelul consiliului de 4 boieri, domnia a creat la Craiova o căimăcămie. De la 1775, un singur caimacam numit de domn conducea efectiv, ajutat de divanul Craiovei. **M.b.**, fixat la București, judeca la el acasă, avea pecetea lui, iar în divanul domnesc, cu rangul de întîiul dregător, devenise un specialist în problemele oltene. Caimacamul, care rezida la Craiova și lucra direct cu domnul, avea venituri și influență mai mari decît **m.b.** Reminiscențe de autonomie au mai dăinuit. Domnul însă a ținș necontenit la lichidarea băniei, care amintea veleități separatiste. Sub domnia lui Ion Caragea s-a precizat poziția **m.b.** față de domn: „caimacamul ce se orînduiește la Craiova de către domnie este vechil chiar al domnului", lucrînd direct cu acesta, peste capul **m.b.** Bănia a fost desființată în 1831 prin *Reg. org. 2.* În Mold., dregătoria de **m.b.** a fost înființată în 1695, de Constantin Duca, primul **m.b.** fiind Teodosie Dubău, fost mare logofăt. Antioh Cantemir, în 1705, a așezat-o „cu temei", fixînd **m.b.** rangul după marele spătar și un venit confirmat și de Matei Ghica la 23 nov. 1754. Atribuțiile **m.b.** nu ne sînt cunoscute. La crearea dregătoriei a contribuit probabil și exemplul din Ț. Rom. În sec. 19, **m.b.** era dregător onorific, „fără funcțiune".

P.S. — V.G.

ban. *1.* A desemnat, la început, monedele bătute din argint de banii Croației (1272), Sloveniei *(denarii banales* sau simplu *banales)* cu circulație în Trans. și, foarte probabil, în Ț. Rom.; mai tîrziu, denumire dată oricărui fel de monedă. În Ț. Rom.,

Vladislav I (1364—1377) a lăsat cea mai veche monedă românească: **b.** muntean (1365), în monetăria proprie (haraghie); timp de aproape un veac, voievozii următori au continuat să fabrice **b.** de argint, bilon sau bronz, care au circulat pe piața internă și externă pînă în sec. 18. Greutatea **b.** munteni a variat între 0,20—0,45 g (media = 0,35 g), iar valoarea relativă a fluctuat. Echivalențele cele mai statornice: în Trans., un **b.** egala valoric un obol sau 1/2 dinar; dincoace de Carpați (sec. 17 și 18): 1/10 dintr-o oestandă, 1/135 și 1/112 dintr-un taler, 1/120 și 1/133 dintr-un leu↑, 1/200 dintr-un ughi, 1/330 dintr-un galben, 1/110, 1/90, 1/80 dintr-un zlot, 1,3 sau 1/4 dintr-o para, 1/2 dintr-un aspru, mai tîrziu un aspru. Paraua avea o valoare ușor superioară (1/40 dintr-un taler, pe care l-a înlocuit în sec. 19). **B.** ca monedă divizionară a îndeplinit funcția de instrument de plată în *tranzacțiile comerciale* mărunte, în achitarea *taxelor vamale* sau altor *dări* („bani de 9"); de asemenea, dată fiind larga sa circulație, a servit și ca monedă de calcul, chiar după dispariția efectivă de pe piața comercială. V. *potronic*. 2. În Ț. Rom., denumire sinonimă cu birul↑, dată la sfîrșitul sec. 17 unor dări plătite în bani, care purtau numele obligației pentru care erau strînse: **b.** finului, **b.** menzilului sau poștei, **b.** miriei (pentru plata obligațiilor față de fiscul imperial), **b.** steagului (la schimbarea domnului) etc. În Mold., în sec. 16—17, birul purta adeseori numele monedei în care era strîns (zloți, lei, taleri etc.). În Trans. sînt amintiți în sec. 16 **b.** creștinătății ca obligație a iobagilor.

A.C.—N.S.

banderie. Stindardul unui senior dispunînd de puterea de comandă, apoi trupa de cavalerie constituită în jurul acestui stindard. Instituție militară caracteristică epocii cruciadelor. Din Franța, prin Angevinii napolitani ajunși regi ai Ungariei (1308—1382), instituția a fost receptată în Trans. **B.** reprezenta o formație de cavalerie înzăuată pe care marii seniori *banieri* o adunau de pe domeniile lor și o aduceau sub steagurile regelui, la chemarea acestuia. Păturile sociale *nemilitare* (clericii) sau *nelibere* (șerbii, apoi iobagii) compensau dispensa de serviciu militar prin sarcini fiscale corespunzătoare. În Ungaria, ca și în Polonia, sistemul **b.** s-a dovedit un eșec pentru monarhi atît pe plan militar, cît mai ales pe plan politic. După moartea regelui Sigismund de Luxemburg (1386—1437), dieta maghiară a legiferat obligația suveranului de a nu convoca **b.** decît în cazuri excepționale, și numai între granițele regatului. V. *ceată; cete boierești; steag*.

D.L.

banii albinelor. V. *albinărit; stupi*.

banii grajdului (Mold., sec. 18). Dare încasată de la țigani pentru întreținerea **g.** domnesc.

N.S.

banii grosului. V. *agă*.

banii hacului surugiilor (Mold., sec. 19). Obligația locuitorilor de a da bani pentru plata surugiilor aflați în slujba menzilului. V. *menzil*.

N.S.

banii masalelor (Mold., sec. 18—19), Dare plătită de țiganii domnești pentru masalele cu care se lumina curtea domnească; la 1799 era de 1 leu de nume, plătit la 23 apr.

N.S.

banii miriei (Ț. Rom., sec. 17). Dare încasată în vremea domniei lui C. Brîncoveanu pentru plata unor obligații față de fiscul imperial otoman; la 1696 era de 42 300 taleri.

N.S.

banii steagului. Dare percepută în Ț. Rom. și Mold. (sec. 18) pentru plata cheltuielilor de învestitură la Poartă, la domnie nouă. Mutat în Mold. în sept. 1741, C. Mavrocordat a încasat cîte 105 parale de contribuabil drept **b.s.**, sumă egală cu valoarea unui sfert (cifert).

N.S.

baniță. Măsură de capacitate pentru cereale, folosită în Ț. Rom. Termenul a denumit unitatea de măsură și instrumentul de măsurat. Menționată în documentele sec. 16 și 17, **b.** înlocuiește, în sec. 18, obrocul↑ și devine instrumentul de măsurat capacitățile cel mai răspîndit. În sec. 18, **b.** oficială avea 22 ocale; concomitent cu ea, sînt semnalate și **b.** de 14, 15, 18, 20, 24 ocale, diferențele fiind determinate, probabil, de greutatea specifică a cerealelor măsurate. O cauză care a provocat permanente variații în capacitatea **b.** a fost abuzul proprietarilor funciari la încasarea dijmei; **b.** de dijmă a crescut, după regiuni, pînă la 52 ocale. Spre a curma această situație, *Prav. cond.* și *L. Car.* au fixat capacitatea **b.** la 22 ocale, iar, mai tîrziu, la 20 ocale. În sec. 19, au circulat două feluri de **b.**: mică, de 20 ocale (33,963 l), și mare, de 40 ocale (57,926 l). În Mold., **b.** apare rar, măsurarea cerealelor fiind efectuată cu dimirlia↑. Trans. n-a folosit **b.**; rolul ei a fost îndeplinit de merță↑ (vica). Prin introducerea sistemului metric modern, **b.** n-a dispărut complet din măsurători și limbă; dubludecalitrul este numit și astăzi cu echivalentul lui vechi: **b.** mică.

A. C.

barbă. La români, portul **b.** de către domn și marii dregători a fost adoptat probabil după modelul bizantin. Domni ca Mircea cel Mare sau Alexandru cel Bun au purtat **b.** fără influență turcească. Cu dominația turcească, portul **b.** de către înalții dregători a devenit modă. În sec. 18—19, moda a generat o normă de drept consuetudinar: boierii mari erau obligați și singurii în drept să poarte **b.** Boieri importanți (paharnicul, stolnicul etc.), deși membri ai divanului, nu aveau dreptul să poarte **b.** În 1824, un clucer de arie numit capuchehaia la Constantinopol a trebuit să-și întîrzie plecarea pînă i-a crescut **b.** La oamenii de rînd, tăierea **b.** altuia fără voia lui era socotită „sudalmă și ocară mare". Raderea **b.** din porunca domnului constituia o pedeapsă. Ca să constrîngă pe boieri la ceva, domnul îi amenința cu tăierea **b.** Se practica și jurămîntul pe **b.** Răzeșii jurau, în zapise, sub sancțiunea să li se taie **b.** Portul **b.** ca semn al boieriei s-a prelungit și după *Reg. org.* În 1837, domnii Principatelor, ca să fie primiți de sultan, au fost obligați să-și radă **b.**

P. S.

baron. Erau, în Ungaria și Trans., partea nobilimii feudale, constituind stratul superior (mai tîrziu: o parte din stratul superior) al acesteia. Potrivit enumerării lui Werbőczy, aceștia erau: palatinul Ungariei, judele curții regale, banul „regatelor" Dalmației, Croației și Slovaciei, voievodul Trans. și comitele secuilor, banul de Severin, comitele de Timișoara, comitele de Pozsony, marele vistier, marele ușier, marele paharnic, marele stolnic și marele comis ai regelui și ai reginei. Aceștia erau *veri barones regni*. În sens larg, intrau în noțiunea de **b.** și membrii aristocrației latifundiare *(barones solo nomine)*. Această pătură superioară a nobilimii a format o aristocrație tulburentă și războinică, cu aspirația de sporire a puterii sale economice și politice și cu tendințe centrifugale, care, din aceste cauze, a venit adesea în conflict nu numai cu nobilimea mijlocie și mică, dar și cu autoritatea regală. Dintre regii care au urmărit să-i înfrîngă cerbicia s-a distins Matei Corvin. **B.** *banderiali* trebuia să aibă organizate cete militare (banderii↑) pentru apărarea țării. **B.** beneficiau, ca și prelații, de un *omagiu* de 100 de mărci, spre deosebire de ceilalți nobili, al căror omagiu era de 50 de mărci. Jurămîntul **b.** în slujbă avea putere cît cele a 10 nobili (ca și al prelaților, abaților și prelaților cu cruce și inel). **B.** posedau domenii feudale, aveau în subordine slujbași, stăpîneau iobagi, erau scutiți de slujbe țărănești și nenobile, posedau diverse drepturi, libertăți și privilegii nobiliare,

ca membri ai clasei nobile. La 1776, Benkö preciza că **b.** formau unul din cele 2 ordine ale categoriei magnaților (pătura superioară a clasei nobiliare, cea inferioară constind din nobili simpli): comiții și **b.**; el enumera pentru Trans. la acea dată 28 de familii de comiți și 34 de familii de **b.**

V.Ș.

bastard. V. *copil în afara căsătoriei.*

baștină. Des intîlnit în documente, în toată epoca medievală, cuvîntul **b.** sau *de* **b.** însemna de moștenire, strămoșesc: domnul dăruiește mai multe sate, „[...] *baștina* lui Tatomir și a lui Voicu și a lui Radoslav"; „bătrîne și drepte moșii *de baștină* [...] de la moși, de la strămoși"; „baștini strămoșești și prestrămoșești". Cînd diferențierea avea importanță din p.d.v. al regimului bunurilor, era absolut necesar să se indice proveniența acestora; „acele moșii n-au fost lor de baștină, ci au fost drepte ocine de cumpărătură [...]". Exercitarea dreptului de protimisis, la finele sec. 16, pare a fi fost limitată la **b.**, fiind exclusă agonisita personală a înstrăinătorului. Libertatea de a testa, deși afirmată de numeroase cărți de judecată, de hrisovul sobornicesc din 15 iul. 1631, B și de *Î.L.*, este limitată totuși la finele sec. 17 de C. Brîncoveanu care enunță însă principiul că „după obicei moșiile ce sînt de baștină să nu încapă la mîna altora striini, ci să fie la neam". După reforma lui C. Mavrocordat, se remarcă o tendință a stăpînilor de pămînt de a revendica tot mai mult un drept de dispoziție necondiționat atît pentru **b.**, cît și pentru *agonisita* lor personală. Se întîmplă să se facă referire la originea bunurilor și numai spre a se da ideea de totalitate a lor. Astfel, la o hotărîre se cercetează „atît baștina, cît și cumpărătura din moșiile ce se arată [...]". Puteau fi de **b.** și rumîni sau păminteni, aceștia din urmă prin opoziție cu „străinii". Înscrisul în care se vorbea de o moșie de **b.** era numit „dres de baștină". V. *confiscare*; *devălmășie*; *moștenitor*; *ohabă.*

O.S.

bazar; sin. *pazar.* Termen transmis prin turci și desemnînd o piață acoperită cu boltă de piatră sau de scînduri, închisă cu porți și comportînd diferite prăvălii, controlate de autoritățile fiscale și polițienești pentru a se asigura siguranța și echitatea tranzacțiilor. De la **b.** s-au făurit termenii: *bazarlîk* (negustorie) și *bazîrgheani*, negustori care aveau monopolul comerțului pe țărmurile Mării Negre și ale Dunării în vederea aprovizionării Stambulului, mai ales în sec. 16. Ei se foloseau de evasimonopolul economic otoman (impus pe etape țărilor române) pentru a procura, la prețuri neeconomice decretate de autoritățile Porții, produsele acestor țări.

D.L.

băjenar, var. *bejănar, bejenar.* Fugar peste hotare sau în interiorul țării din cauza invaziei străine ori a opresiunii interne. Termenul apare documentar în prima jumătate a sec. 17. Vorbind de fugari însă, documentele din primii ani ai secolului nu-i numesc **b.** Totuși, menționarea unui sat, Băjenari, în 1642, atestă vechimea termenului, anterioară primelor înserări documentare; menționăm, de asemenea, și un zapis din 1626: „și am fostu în băjănii [...]". Numeroase alte documente interne din sec. 17—18 atestă faptul că, în vreme de primejdie, locuitorii se refugiau în locuri adăpostite, de unde reveneau cînd primejdia trecuse. La 1718, Iordache Cantacuzino trimite un om să strîngă pe locuitorii dintr-un sat al său din Mold.: „să iasă de pen bejenii, că acmu-i pace, s-au așădzat toate zorbalele și s-au potolit". Mihai vodă Racoviță trimisese și el „cărți [...] să le strige pe la tîrguri, toți să meargă cinești la satul său, iar nu aiuri". În T. Rom., domnii trimiteau în asemenea ocazii „cărți de pace", prin care îndemnau pe locuitori să vină din **b. B.** erau numiți și imigranții străini colonizați în țările noastre, „liude oamini străini", „băjenari oameni străini", și ruminii fugiți în țările vecine și țărani „strămutați de la un loc la altu". Băjenia internă și externă a fost un mijloc de apărare a țărănimii oprimate. Regimul **b.** români în țările vecine n-a fost reglementat prin acorduri internaționale; uneori li se acordau unele avantaje cînd băjenia avea cauze

politice. **B.** străini erau atraşi de domnii români prin avantaje fiscale şi judiciare. Hrisovul pentru **b.** a lui Const. Racoviţă din 1756 prevede o serie de înlesniri la plata birului, răscumpărarea de slujbă (clacă) cu 6 potronici pe fiecare casă şi jurisdicţia proprie pentru pricinile mai mici. Aceşti **b.** *hrisovuliţi* ↑şi menţin privilegiile pînă la *Reg. org.* Cei mai mulţi **b.** treceau din Trans. în ţările române extracarpatice din cauza exploatării nemiloase la care erau supuşi. După cum declarau iobagii români din regiunea Mureş, la 1779, „cei mai mulţi iobagi pleacă în bejenie din pricina sărăciei ce bîntuie în rîndurile ţărănimii din ţara noastră. Robotele, dăjdiile, cărăuşiile la depărtări mari sînt mai multe decît pot fi suportate, fiindcă domnii au cuprins în timpul din urmă tot pămîntul cel bun pe seama lor şi iobagii nu au unde să producă cereale suficiente pentru casele lor, nici nutreţ îndestulător pentru vite. Apoi mai pleacă unii iobagi din pricina tratamentului rău din partea slujbaşilor, administratorilor, logofeţilor şi a primarilor, care îi bat şi îi chinuiesc fără milă [...]. Iobagii unguri nu pleacă în bejenie, ci numai românii". **B.** a luat o mare amploare în sec. 18, cînd la exploatarea crîncenă s-a adăugat şi persecuţia confesională; un contemporan din Ţ. Rom. putea spune astfel că *„Tota Transilvania ad nos venit"*. V. *slobozenie*; *ungurean*.

A.C. — N.S.

bănişor (d'minutiv de la ban); sin. *ban de judeţ*. *1.* Dregător mărunt, cunoscut numai în Ţ. Rom. În Oltenia, după 1420, băniile devenind împărţiri administrative asemănătoare cu judeţele, cîrmuitorii lor s-au numit la început bani. Radu cel Mare, scutind satele mănăstirii Tismana de orice fel de dări, în hrisovul său spunea: „Şi nimeni să nu cuteze să-i turbure, ⟨nici⟩ bani, nici slugile banilor [...]". Sub denumirea de bani de judeţ îi întîlnim în documente mai tîrziu, în sec. 16. Chiar Mihai Viteazul a fost ban de judeţ, în Mehedinţi, înainte de a fi domn. **B.** erau subalternii direcţi ai marelui ban↑, căruia îi plăteau o dajdie de 500 lei, pe care şi-o scoteau uşor din gloabe şi din executările fiscale. **B.** erau judecători ambulanţi în judeţe, ca şi vornicii↑; ei judecau pricini mărunte, ca certuri şi „sfăzi" (uneori cu lovire), furturi mărunte, dar şi pe cele de cai, pentru care aplicau gloabe, şi încălcări de hotare sau tulburări de posesie, pedepsite cu hatalm sau pradă. „Astfel banii au prădat satul Tismanei de le-au luat 60 de boi". Sub denumirea de **b.** îi întîlnim aproape în toate documentele prin care se acordau privilegii boierilor sau mănăstirilor: „i-au iertat domnia mea [...] şi de bănişori", sau „[...] şi de bănişorii de judeţ". Documente din timpul cînd instituţia se extinsese în toată Ţ. Rom. precizează competenţa judecătorească a **b.**: „şi voi bănişorilor [...] să nu v⟨ă⟩ mestecaţ ⟨i⟩ în judecata piscupească, ci numai să aveţ⟨i⟩ a vă păzi judecata voastră [...]". În condica vistieriei lui Const. Brîncoveanu îi aflăm constituiţi în breaslă, în judeţul Dolj şi în judeţul Argeş. *2.* **B.** *de margine* judecau pricinile mărunte din regiunea de margine, dar mai erau folosiţi şi ca organe de represiune în caz de neplată a dărilor.

T.V.

bătaie (ca pedeapsă). În dreptul feudal românesc, **b.** a fost „obicinuita pedeapsă". Consacrată de obiceiul pămîntului, ea era reglementată de pravile şi o aplicau chiar organele bisericeşti. În general, **b.** se aplica pentru vinovăţii mici; combinată cu alte pedepse (confiscarea, surghiunul) sau în cazuri deosebite (ex. nevirstnicii vinovaţi), **b.** era prevăzută şi pentru fapte grave (incest, bigamie). Caracteristic pedepsei cu **b.** era că putea fi aplicată numai oamenilor de rînd; boierii şi preoţii erau apăraţi de această pedeapsă. După gradul de vinovăţie, **b.** putea fi: *1.* Simplă, *cu toiagul:* ex. 30 toiege. Era aplicată mai ales ţăranilor care pierdeau procesele pentru pămînt sau judeciri şi ca mijloc legal de constrîngere contra ţăranilor care n-ar executa muncile cuvenite stăpînilor. Către sfîrşitul sec. 18, prin hrisov domnesc, se stabilea ca cei care vor depune reclamaţii nedrepte să fie globiţi şi „spre pilda altora" să se bată cu toiege la poarta curţii gospod, trecîndu-se numele lor în condica şireţilor. **B.** cu toiege putea

realiza indirect pedeapsa cu moartea. **B.** cu toiege a continuat să se aplice pentru unele infracțiuni pînă la *Reg. org.* 2. Prin tîrg, *pe uliță*, cînd vinovatul era purtat gol și bătut „pe toate ulițele". 3. În sec. 17, s-a introdus ‚după obiceiul turcesc, **b.** *la tălpi*, care s-a aplicat și boierilor din porunca domnului. Despre boierii lui Grigore I Ghica, adversari ai Cantacuzinilor, cronicarul spune că „bătea în toate zilele pre talpele picioarelor și-i spînzura de mîini cu sfoară" pe partizanii Cantacuzinilor. **B.** la tălpi a determinat introducerea instrumentului adecvat: *falanga*, un băț gros, susținut pe umeri de 2 oameni, de care cu o sfoară era atîrnat vinovatul cu tălpile în sus, ca să poată fi bătut de alți doi oameni. Deși dureroasă, fiind considerată pedeapsă ușoară, **b.** a devenit mai frecventă și în pravile și în practică, sub influența ideilor iluministe. Ea figurează în *Prav. cond.* (VII, 6), *Cod. pen. Ips.* (60: 25 ⟨IV⟩), *Manualul* lui Donici (XLI, 10) etc. *Cond. crim.* o prevedea, cu 3 grade, ca pedeapsă pentru furt. În sec. 19 era uneori aplicată chiar pentru fapte grave: în 1810, 2 hoți de cai primesc 100 toiege la falangă și sînt liberați din închisoare. Atît de frecventă a fost **b.** ca sancțiune penală încît în sec. 17—18 cuvîntul „certare", care înseamnă „pedeapsă", a ajuns sin. cu „bătaie". Revoluția din 1848 a desființat pedeapsa cu **b.** ca degradantă. Ea a continuat însă după revoluție. În 1860, Comisia centrală de la Focșani se pronunță pentru desființarea **b.** *4.* Făcînd parte din categoria pedepselor corporale, **b.** a fost cunoscută în legislația aplicată în Trans. și uzitată în practica instanțelor judecătorești pentru o serie de infracțiuni, în diverse forme: **b.** cu biciul, cu bățul, cu nuiele. **B.** cu bățul s-a aplicat mai ales în practica instanțelor domeniale. În decretele regale din feudalismul timpuriu s-a prevăzut **b.** cu biciul pentru unele infracțiuni contra religiei și moralei: tulburarea serviciului divin, desfriul cu o roabă (în aceste două cazuri se aplica simultan și tunderea părului), neparticiparea la serviciul divin duminical, lucrul în ziua de duminică, prorocirea vrăjitorească a viitorului etc. *App. const.* prevedeau **b.** cu nuiele pentru desfrînații necăsătoriți. Prin aplicarea publică, **b.** îndeplinea și funcția de pedeapsă infamantă, contra onoarei; de aceea, nu se putea administra membrilor clasei nobiliare. Era prevăzută și în drepturile orășenești: *S.M.S.* o edictau în caz de desfrînare repetată. Pedeapsa cu **b.** servea în anumite infracțiuni la înlocuirea pedepsei pecuniare, în cazul de insolvabilitate a celui pedepsit cu amenda (de pildă în materie de amenzi pentru infracțiuni forestiere în districtele grănicerești). **B.** s-a folosit pe scară largă împotriva iobagilor; dacă proprietarul său vătaful său nu erau mulțumiți de modul cum munceau, îi pedepseau pe loc cu lovituri de băț. La 1791, cînd s-a luat măsura de a se elibera iobagii cu despăgubire, cei care nu plăteau despăgubirea erau condamnați să suporte zilnic cîte 24 de lovituri de baston, iar femeile cîte 24 de lovituri de bici. După unele limitări aduse în perioada destrămării feudalismului exercițiului acestei pedepse (în legătură cu numărul loviturilor și cu categoriile infracțiunilor în care se putea pronunța), **b.** a fost abolită total, împreună cu celelalte pedepse corporale, prin legea nr. 52/1871. **B.** prin lovituri cu vergi sau nuiele aplicate de două șiruri aliniate de soldați, prin care trebuia să treacă infractorul — denumită *Gassenlaufen* sau *Spielrutenlaufen* — s-a aplicat ca pedeapsă și în regimentele grănicerești transilvănene. Cu puțin înainte de întemeierea acestor regimente, Maria Tereza a reglementat această formă de p deapsă specific militară printr-un act normativ din 1752, în scopul limitării excesele care avuseseră loc pînă atunci în aplicarea ei, prin reguli precise.

P.S. — V.Ș. — T.V.—N.S.

bătrîn (în special în Mold.) sau *moș* (în Ț. Rom.) erau vechi subdiviziuni teritoriale, egale între ele, care puteau privi o rudă (subbătrîn) sau întregul hotar al satului. Satul umbla în cazul unei asemenea devălmășii pe mai mulți **b.** sau *moși:* „îmblă numai pe 2 bătrîni"; „au fost 3 moși" *15 sept. 1571. În mod obișnuit, devălmășiile boierești umblătoare pe **b.** aveau caracter succesoral, pe cînd în devălmășiile țărănești **b.* sau moșul reprezenta o „împărțire de bunuri pe grupe sociale de cete de neam↑, fără de nici o referire la o spiță comună". Existau, dealtfel, **b.** *mănăstirești*

(partea unei mănăstiri într-o devălmășie sătească mixtă), **b.** *străinași* (cuprinzînd pe străinii intrați în obște) etc. În procesul de dizolvare a satului devălmaș umblător pe **b.** sau *moși* de la împărțeala la nivel sătesc se trece la cea dinlăuntrul celei de neam, și, continuindu-se fragmentarea și inegalizarea loturilor, precum și distribuirea veniturilor obștești, se ajunge la însăși individualizarea drepturilor codevălmașilor, calculîndu-se drepturile „de cotă-parte inegale și individuale" de peste tot hotarul „inclusiv veniturile". Protimisisul între devălmașii din **b.** aceluiași trup de moșie a fost un mijloc de apărare împotriva acestui proces de disoluție. El s-a menținut în toată epoca medievală, cu toată lupta boierilor și a mănăstirilor de destrămare a devălmășiilor de moșneni și de răzeși deși, cu excepția *Soborn. hris.* și a *Manualului* lui Donici, protimisisul nu a fost reglementat de dreptul nostru scris. Împărțirea pe **b.** nu este un fenomen necesar în evoluția satelor de moșneni constituite în obști, spre deosebire de cea pe delnițe sau jirebii, care are caracter de generalitate, fiind întîlnită și în satele împărțite pe **b.** În procesul de fragmentare se ajunge să se vîndă jumătăți de **b.**, sferturi de **b.** etc. Fiecare **b.** era format din mai multe pămînturi și fiecare moș din mai mulți stînjeni. Suprafața **b.** nu era totdeauna la fel de bine precizată în actele de transmisiune. Astfel, întîlnim formule ca: „un bătrîn la sat la Onceni, care bătrîn s-au chemat bătrînul lui Dodea, cîtă se va alegi partea acelui bătrîn [...]", sau: „partea lui Vasile diaconul și nepotul său Ioan au fost 5 bătrîni din Românești și alegîndu-i s-au venit în frunte hotarului 172 stînjeni pol", adică: **b.** era 34 stînjeni, 4 palme. V. *oameni buni și bătrîni; ocină; vîrstă.*

O.S.

beizadea; var. *beizdadea, bezdadea, bezedea, bizdadea.* La români, cuvîntul a fost receptat în sec. 17, cu sensul de fiu al domnului. Fiii de domni continuau să poarte titlul de **b.**, chiar după mazilirea tatălui lor. Cronicile sec. 18, scriind despre fiii domnilor, îi numeau obișnuit „beizadele". În sec. 19, fiii domnului apăreau în documente, cumulînd titlul de voievod cu acela de „luminate beizadele". Titlul de **b.** era netransmisibil. Ultimii fii de domn care au purtat titlul de **b.** au fost Gr. Sturdza, fiul lui M. Sturdza, domnul Mold., și D. Ghica, fiul lui Gr. Ghica, domnul Ț. Rom. În a doua jumătate a sec. 19, cuvîntul **b.** căpătase un sens ironic (v. teatrul lui V. Alecsandri, N. Filimon etc.).

P.S.

berbeniță; var. *bărbințâ, berbințâ.* Termenul a desemnat: *1.* o unitate de măsură a capacității; *2.* instrumentul de măsurat; *3.* o dare asupra anumitor produse măsurate cu **b.**; *4.* o taxă de breaslă. **B.** este semnalată în Trans. încă din sec. 14, ca unitate și instrument de măsură a mierei, brînzei etc. În sec. 19, o **b.** era egală cu 200 funți (cca 100 kg). Se remarcă, în Mold., existența, sub numele de **b.**, și a unei taxe plătite de meșterii străini, la intrarea într-o breaslă, sau de ucenic la primirea titlului de meșter. În Ț. Rom. apare ca unitate de măsură a capacității în sec. 17 și servește cu deosebire la măsuratul vinului. În *Anatefter*, găsim și o indicație asupra mărimii ei: 1/2 dintr-o bute (20—50 vedre). Același document menționează și sensul de dare al termenului **b.** V. *pîrpărit; vadră.*

A.G.

beșlegărit. Taxă încasată de beșli-aga pe toate vitele aduse spre vînzare în tîrguri, ca și pe tarabe și pe tranzacțiile încheiate în aceste tîrguri (sec. 18 — începutul sec. 19); la perceperea acestei taxe, beșliii produceau multe abuzuri.

N.S.

beșlie (pendar). Monedă turcească de valoare mare, care a circulat și în țările române; la 1820 valora 50 de groși.

N.S.

beşliu. În ţările române, **b.** au constituit un corp de mercenari turci sau tătari pe care domnii îi foloseau şi îi plăteau ca să oprească pe turci de la omoruri şi jafuri, pedepsind pe vinovaţi. Primii **b.** au apărut în sec. 16 în Ţ. Rom. sub domnia lui Mircea Ciobanul. O trupă de **b.** (sîrbi) a avut şi Mihai Viteazul în 1599. Mai tîrziu, au fost mai des **b.** creştini. În sec. 18, **b.** erau repartizaţi în judeţe şi comandaţi de cîte un *beşli-aga*. În 1741—1742, în fiecare sat de margine se repartizase cîte un **b.** La începutul sec. 19, îi găsim şi cu sarcina de a ocroti pe negustorii turci, aflaţi în ţările române. Numărul **b.** nu era marc. În Ţ. Rom., sub domnia lui Caragea, erau 400—500, sub Alex. Suţu cu 1/3 mai puţin.

P.S.

bezmăn. V. *cămănă; cerărit; embatic.*

biciaş (Ţ. Rom., primele decenii sec. 19). Locuitor aflat în slujba menzilului sau poştei, fiind scutit în schimb de o parte din dări. La 1819, existau **b.** în toate udeţele: 175 în Teleorman, 149 în Vlaşca etc.; în total peste 2 000.

N.S.

biciuluire. V. *expertiză.*

bigamie. Este infracţiunea persoanei căsătorite care se căsătoreşte încă o dată fără a se fi desfăcut căsătoria anterioară; * despre **b.** o aflăm într-un document fără dată adresat de Radu cel Mare (1495—1508) dregătorilor Braşovului. Căsătoria în orînduirea feudală fiind monogamă, biserica a edictat pedepse severe împotriva **b.** (căsătoria unui bărbat cu 2 femei), şi a *biandriei* (căsătoria unei femei cu 2 bărbaţi). Atît în *Synt.* lui Vlastares, cît şi în pravilele sec. 17 şi în Arm., **b.** era pedepsită, fără a i se da această denumire tehnică. *Synt.* lui Vlastares pedepsea **b.** cu biciuirea şi uneori cu pedeapsa pentru adulter (tăierea nasului). *C.R.Î.* o pedepsea cu moartea↑ numai dacă **b.** era săvîrşită „în toată vîrsta" (gl. 15, z. 4) sau din convingere eretică (gl. 15, z. 5). Altfel, **b.** era pedepsită „după voia giudeţului", fie cu ocna, fie cu purtarea vinovatului în pielea goală, călare pe măgar şi bătut pe toate uliţele, precum şi cu confiscarea bunurilor (gl. 15, z. 1). Deşi în ţări vecine **b.** era pedepsită cu moartea (ex. Lituania), în ţările române nu rezultă din documente că s-ar fi aplicat această pedeapsă. Singurul caz a fost sub domnia lui Iacob Eraclid Despotul, care, într-o singură oră, a executat 6 bigami. Documentele dovedesc că, în fapt, **b.** era pedepsită, căci „nu e lege [...] ca să aibă omul două femei [...]". Vina de **b.**, deşi gravă, putea fi răscumpărată prin „plata capului" care uneori însemna numai răscumpărarea libertăţii. În sec. 19, divanul a considerat **b.** ca o „cununie cu înşelăciune", soţul bigam înşelînd biserica, şi i-a aplicat, ca pentru înşelăciune, pedeapsa surghiunului la mănăstire.

P.S.

bir. Într-o accepţiune foarte cuprinzătoare, **b.** a reprezentat o dare datorată la început exclusiv domnului, mai tîrziu vistieriei publice. Originea lui îl situează printre instituţiile cu precis profil feudal; treptat **b.** îşi estompează caracterul feudal şi capătă funcţiuni de impozit: contribuţie generală pentru nevoile statului, reprezentant al intereselor colective. Vechimea instituţiei nu coincide cu apariţia în limbaj şi documente a termenului. Sub denumirea de *dajdie*, această contribuţie este menţionată în Ţ. Rom. încă din sec. 13 şi ca *bir* din sec. 15; iar în Mold., sub numele de *dan*, o întîlnim în documentele sec. 15 şi, probabil, în practica secolelor anterioare. Între cele mai vechi documente care menţionează **b.** în Ţ. Rom., se citează un act de scutire de dăjdii a mănăstirii Cozia, emanînd de la Mihail, fiul lui Mircea cel Mare: locuitorii dăruiţi mănăstirii rămîn obligaţi la plata **b.** către domn. Documentele anterioare înregistrează existenţa *birarilor*↑, ceea ce implică instituţia **b.** În Mold., termenul apare în *Cr.* lui Eftimie, pe vremea lui Al. Lăpuşneanu (1552—1561). Cronicarii menţionează **b.** ca instituţie de drept internaţional, prezentă în relaţiile primilor domni români cu puterile suzerane. **B.**, cu sensul generic de dare către domn, apare ca o clauză perma-

nentă în majoritatea daniilor domnești. Natura **b.** a prilejuit o controversă în istoriografia noastră; **b.** este privit sau ca impozit personal sau ca impozit real funciar. Documentele permit o singură tezâ: **b.** a fost un impozit personal, garantat cu averea contribuabilului (imobilă și mobilă), ori cu răspunderea solidară a satului (cislă) sau a stăpînului feudal. Dealtfel, **b.** a evoluat spre impozit personal bine caracterizat, trecînd sub incidența sa totalitatea locuitorilor, indiferent de condiția socială și avere. Această evoluție indică nota dominantă, permanentă a noțiunii. Formele îmbrăcate de **b.** au fost multiple, după categoriile sociale impuse ori după destinația lui. Indicăm aci cîteva din cele mai frecvente categorii: „**b.** de curte", „**b.** de roșii" sau „**b.** la roșii" (Ț. Rom.), „**b.** curtenilor", curtenie sau „dajde curtenească" (Mold.), „**b.** slujitoresc", „**b.** domnesc", „**b.** cnezesc", „dajdia mazililor", „dajdia ruptașilor", „dajdia negustitorilor", „**b.** jidovilor", „**b.** preoțesc" sau „**b.** de preoți", „**b.** de săraci", „**b.** de vecini" sau „**b.** ruminilor", țigănăritul, „**b.** de plăiași", „**b.** de poslușnici și dirvari", „**b.** de oameni slobozi", „**b.** străinilor", „**b.** pentru haraciu", „**b.** temniței" și „**b.** femeilor rele" (Ț. Rom., sub I. G. Caragea), „**b.** impărătesc", „darul bairamului", „darul richiabie", „**b.** de poclon", „dajdea cinstitului împărat" „zlotul haraciului" sau „zlotul" (Mold.) etc. Boierii erau, în general, scutiți de **b.** Primele măsuri de impunere a lor datează din a doua jumătate a sec. 16. Iliaș Rareș în Mold. a impus la **b.** pe „toți boierii mari și mici și tot sfatul", iar în Ț. Rom. Mihnea Turcitul (1586—1591) declara că a fost silit să impună la **b.** pe toți boierii „mari și mici", pentru „haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Românești". În vremea domniei lui Matei Basarab, Paul de Alep afirmă că toți boierii plăteau **b.** sau tributul „în proporție cu proprietățile și venitul lor". Platnicii obișnuiți ai **b.** s-au numit *birnici*. Domnul obișnuia să acorde scutiri temporare și reduceri individuale sau colective de **b.** Prin reforma fiscală a lui C. Mavrocordat, boierii în funcție, neamurile și mazilii sînt exonerați de **b.**; în Ardeal, preoții ortodocși erau de asemenea scutiți. Scutirile personale se acordau, indeosebi, slujbașilor. S-au dat scutiri provizorii străinilor spre a-i determina să se colonizeze în țară, locuitorilor fugiți, spre a-i readuce în satele părăsite, unor locuitori insolvabili. Impunerea la **b.** era individuală sau colectivă, cu satul. Categoriile privilegiate plăteau individual; țăranii și țiganii erau impuși prin sistemul cislei. Insolvabilitatea sau fuga unui contribuabil nu reducea cuantumul total al **b.**; partea insolvabilului sau fugarului era suportată de ceilalți contribuabili din „foaia de cislă". Criteriul de impunere era averea, mobilă sau imobilă; se constituiau unități fiscale (caput, cap), impuse la un anumit **b.**; averea superioară unei unități suporta un multiplu de 2 sau 3 **b.**, după importanța ei. Sistemul fiscal din Țara Făgărașului fixase — în 1560 — unitatea impozabilă la 4 vite de jug, care plăteau un **b.**; pentru 2 vite, se plătea 1/2 **b.**; iar pentru o vită, 1/4 **b.** Mold. a cunoscut, în sec. 18, un sistem asemănător: unitatea impozabilă (capul) era de 10 vite; 20 de vite constituiau 2 capete și erau impuse la 2 **b.**. Cuantumul **b.** a variat. Un document muntean din 1612 indică pentru unitatea impozabilă 4 taleri. În 1752, un document din Mold., privind **b.** locuitorilor fugiți, precizează: „15 lei să dea fruntașul într-un an, căruia să-i fie socotit birul pe 6 boi, și 10 lei să dea cel cu 2<probabil 4 boi> și 5 lei cel cu 2 boi și 2 lei să dea cel ce nu va avea nimic". Existau contribuabili care plăteau o sumă forfetară, cu ruptul. **B.** individual varia în raport cu averea contribuabilului; garanția plății era constituită de bunuri. Pentru tributul turcesc se plăteau **b.** separate, care oscilau după exigențele Porții. Cuantumul **b.** varia după timp și situația economică a satului. La repartiția **b.** pe sate se produceau multe nedreptăți datorită intervenției boierilor dregători. La 23 aug. 1786, Al. Mavrocordat constata că, „nepăzind cumpăniala ce să cade, cele mai multe din sate sînt cu mari ușurințe la darea birului și necumpănite după a lor putințe ca celelalte de la care au lipsit hatirurile și interesurile" dregătorilor care „s-au depărtat cu totul de calea dreptății". Ca urmare, domnul poruncește ispravnicilor de ținut să păzească „cumpăna dreptății la toate satele [...], ca să fie toate deopotrivă la darea birului". În vremea domniei lui Matei Ghica un firman imperial constata: „ruinarea Moldovei se datorește

mai mult boierilor țării, deoarece raialele, din îndemnurile lor, nu numai că fug de la casele lor și se risipesc, dar se și adăpostesc în satele boierilor, iar aceștia îi ascund și îi apără ca să nu plătească dările împărătești [...]. Astfel ei își umplu satele cu raiale, ca să tragă foloase de pe urma lor". Situația era aceeași și în Ț. Rom., unde generalul austriac Tige cerea boierilor olteni să renunțe la sistemul protecției: „se constată din relatări demne de încredere că în Valahia se află nu numai familii, ci și sate întregi, și multe chiar, care, așezîndu-se sub protecția unuia sau altuia, sînt scutite cu totul de dări și de toate celelalte îndatoriri". Repartiția inegală a **b.** era cauzată și de imposibilitatea stabilirii numărului de contribuabili din pricina fugii și mobilității acestora, ca și ascunderii lor de către boierii interesați. În 1729, administrația austriacă a Olteniei își manifesta ea însăși neputința de a stabili numărul exact al locuitorilor prin constatarea că: „nici unul din domnii de pînă acum nu a fost în stare să afle numărul familiilor, nici chiar principele Constantin Brîncoveanu, deși a stat în domnie 25 de ani și s-a străduit în toate chipurile spre a-l afla". Contribuabilul înscris în foaia de cislă „pecetluită" a unui scaun de **b.** rămînea legat de locul înscrierii pînă la expirarea unei perioade fiscale. Documentele menționează și cazuri de schimbare a domiciliului fiscal. **B.** grele aduceau în sapă de lemn masa țăranilor liberi, care părăseau satele sau preferau condiția ruminiei. La fel de apăsător era **b.** de haraci. Const. Mavrocordat a simplificat **b.**, uniformizîndu-l și fracționînd plata sa în 4 sferturi. Cuantumul era de 105 parale de căsaș și de 95 de parale de holtei. Prin reformele *Reg. Org.*,, **b.**, dare personală, devine individual și uniform, cîte 30 lei (Mold.), mazilii cîte 45 lei (Ț. Rom.), iar recensămîntul fiscal se face pe 7 ani. V. *cislă, dare, fugă, lude. Bibl.*: 277, 318, 1 024—1 027, 1 154, 1 448.

A.C. — N.S.

birar; var. *bircel*. Stringători ue biruri recrutați din categoriile sociale privilegiate. Apar în cele mai vechi documente — anterior menționării scriptice a birului — alături de alți agenți fiscali, denumiți după natura dărilor colectate. Se numeau **b.** atît boierii beneficiari nominali ai slujbei, cît și personalul prin care se executa pe teren încasarea birurilor. Boierii primeau slujba de **b.** în mod obligatoriu, la început, apoi prin concesiune (sec. 16), care le asigura venituri importante. Se pare că, în primele secole, **b.** nu aveau un sediu statornic la locul serviciului, încasările se făceau periodic, cînd se deplasau la fața locului, „ca să strîngă acea birărie". Se numea *birărie* atît slujba de strîngător al birurilor, cît și sediul ori scaunul de bir, unde se efectua plata acestei contribuții.

A.C.

birău. Are mai multe sensuri: *1.* În Trans. judele comunal sau primarul sătesc. În satele din jurul Brașovului, din ținutul Bistriței și pe alocuri în secuime, se numește **b.** Judele se alegea în biserică, după o anumită rînduială. Tot astfel trebuie să fi fost rînduit și **b.** în satele românești, deși era confirmat de autoritatea superioară. Sătenii, printr-o „carte", adresată autorității, declarau: „pe altul noi sătenii nu pohtim". **B.** era cel mai important dregător al satului. Atribuțiile sale judecătorești erau cele mai însemnate: el rînduia cercetări, participa la expertize și, desigur, la judecată, împreună cu jurații și cu bătrînii satului. *2.* **B.**, dregător român cu denumire de origine maghiară, trebuie net deosebit de **b.** *curții*, organ local al voievodului Trans., care îi reprezenta interesele și îi administra bunurile. *3.* În Mold. **b.** *de ocnă* era șeful corporației ceangăilor care lucrau în ocnele din ținutul Bacăului. * 15 mai 1635. El judeca pricinile ivite între ceangăi. V. *jude sătesc*.

P.S.

birnic (Ț. Rom., Mold.). Formau o categorie fiscală neprivilegiată, care alcătuia majoritatea populației și asupra căreia apăsa principala greutate a dărilor. **B.** plăteau dările proporțional cu averea și erau solidari la plata acestora. Din această cauză, locuito-

rii mai înstăriți căutau să iasă din rîndurile **b.** și să obțină de la vistierie un regim mai bun, ca breslași sau ruptași. În documentele din sec. 17, **b.** apar ca o categorie deosebită de boieri, curteni și slujitori, termenul de **b.** fiind înlocuit uneori cu acela de țăran, sărac sau mișel. La 1819, în Ț. Rom. **b.** au fost împărțiți în 3 categorii, după avere: fruntași, mijlocași și codași. Datorită tendinței locuitorilor de a scăpa din rîndurile **b.**, numărul lor a scăzut în sec. 18 și începutul sec. 19 în favoarea altor categorii fiscale. La 1823, în Mold., din 121 625 capi de familie, cîți erau înregistrați, doar 47 033 erau **b.** havalegii, 28 864 scutelnici, 11 769 breslași și 21 935 slugi la ranguri.

N. S.

birnici pămîntului. V. *birsan.*

birșag. Termen folosit în Trans. sinonim cu amendă sau gloabă.

N. S.

biserică. Era o instituție globală — pe plan economic și pe plan național —, dar și un sistem de instituții ecleziastice și, în același timp, o placă turnantă pentru procesul de implantare obligatorie de instituții civile și publice, sau de structuri instituționale, considerate ca inseparabile de acțiunea și de scopurile urmărite de **b.** *I.* Ca instituție globală, **b.** munteană și cea moldoveană făceau parte din ecumenicitatea constantinopolitană, cu adevărat imperială și bizantină, care va marca pentru mult timp ortodoxia orientală. Ca instituție națională, **b.** nu va deveni autocefală, dar de la sfîrșitul sec. 14 puterea domnească se va ciocni cu imperialismul rigid al patriarhatului, în special în Mold., și din 1401 domnul acestei țări, în același timp tenace și conciliant, va accepta o formulă care să permită ca numirea formală a mitropolitului de către patriarh și *basileus* să coincidă cu alegerea prealabilă a „țării". Va fi problema crucială care se va pune încă în sec. 18. După dispariția *basileus*-ului, domnii români vor fi destul de puternici pentru a ține piept patriarhatului ecumenic. Înființarea scaunelor episcopale și numirile de episcopi au fost, de la început, în mîinile domnului, ale boierilor și ale ierarhiei locale. **B.** nu percepea dijmă, ca în țările catolice, dar ea a revendicat de timpuriu un drept de autogestiune în ceea ce privește mănăstirile sub o formă clasică (atonită) în Ț. Rom. (alegerea egumenilor de soborul călugărilor mănăstirii interesate) și sub formă sîrbească consacrată de *Zakonicul* lui Dușan, în Mold. Dreptul de fundație bizantin (dreptul de ctitorie sau ctitoricesc), foarte diferit de dreptul de patronat occidental, a fost folosit de **b.** pentru a organiza crearea de mănăstiri, asistența socială, învățămîntul și cultura, cu ajutorul donațiilor pioase, stimulate energic cu un succes bine cunoscut, și privilegiate față de dreptul de răscumpărare al rudelor donatorului după novela lui Roman Lecapen (art. 927/928⩽922), întărită de regimul novelei din 988, atribuită lui Vasile II și care abroga legislația antimonastică a lui Nicefor Focas (963/964). Poziția **b.** naționale în statul feudal român era în totul asemănătoare aceleia a Patriarhatului în raport cu *basileus* (afară, bineînțeles, în ceea ce privește rolul de direcție ecumenică față de celelalte biserici orientale); asociată la conducerea politică a statului, domeniul său feudal va fi în curînd cel mai întins din țară, cu un număr important de vecini și de robi; ea va avea un cvasimonopol al culturii, învățămîntului și asistenței sociale. Alături de **b.** domnești, cele mai modeste, ale boierilor, au jucat, mai ales în Ț. Rom., pînă spre 1500, un rol apreciabil. P. P. Panaitescu a semnalat politica domnească, care a reușit să lege solid **b.** de stat, cantonînd influența boierilor în limitele dreptului de fundație. Jurisdicția profesională și civilă a **b.** a fost recunoscută după principiile generale ale acesteia prin actele însești ale organizării mitropolitane, reflectate slab în documentele sec. 15. Această jurisdicție va dobîndi amploare prin crearea unui al doilea scaun mitropolitan în Ț. Rom., a cărui existență a fost scurtă, și a episcopatelor. Documentele mai apropiate înfățișează exercițiul acestei jurisdicții inferioare episcopului și desfășurîndu-se sub supravegherea acestuia. În sec. 15, această schemă instituțională, esențialmente

bizantină, nu se sprijină încă pe un cler de origine greacă atît de numeros ca în secolele următoare. Dar mitropoliții de origine greacă ai Ț. Rom. și unii ierarhi moldoveni au asigurat o strînsă comuniune cu spiritualitatea bizantină, inclusiv importanta sinteză bizantino-slavă. Unul din punctele esențiale ale programului de reformă al **b.** muntene, lansat de Nifon, va fi aplicarea strictă a pravilei bizantine în dauna unor obiceiuri locale, denunțate ca meritînd cenzura **b.** și, implicit, aceea a statului. Aceasta a cauzat căderea dinamicului prelat și gonirea lui din țară, unde corpul lui a fost adus curînd pentru a fi venerat în rîndul sfinților. Prin natura lucrurilor, limita lăsată adaptărilor schemei instituțiilor **b.** era în doctrină și legalmente foarte strîmtă. Dar în spatele acestei scheme legale, N. Iorga, urmat de G. Fotino, evocau o adaptare populară. Această [**b.** populară, Iorga o lega de tradiția creată de misionarii latini veniți din Occident. De aceea, după el, „influența ierarhică venind de sus e foarte slabă asupra clerului rural [...] felul său de a fi și de a acționa nu vine de la ordinele și de la reglementarea acestui șef oficial" (este vorba de episcop). Adăugăm la această remarcă judicioasă faptul că substanța instituțiilor creștine nu era exclusiv bizantină. Rădăcinile lor veneau, pentru nu mare număr dintre ele, dintr-o lume care precedase Bizanțului, și chiar după sec. 4 sau 6, forțe nebizantine animau și alimentau **b.** ecumenică. Acest proces va lua pentru țările române o amploare excepțională în urma realizării sintezei bizantino-slave. *2.* Dar, pentru noi, marele rol instituțional al **b.** este în legătură cu poziția ei de placă turnantă pentru implantarea structurilor civile într-un mare sector al vieții sociale a tuturor credincioșilor, considerat de resortul religiei: familia și căsătoria, calculul gradelor de rudenie și prohibirea amestecării de singe (incestul), raporturile dintre părinți și copii, adulterul, procrearea, divorțul. **B.** avea mari interese în regimul bizantin al succesiunilor, mai individualist și mai privatizat decît acela al obiceiului pămîntului, al obștilor și al răscumpărărilor. **B.** avea o doctrină a sa asupra proprietății și asupra muncii, asupra convențiilor și asupra consimțămîntului, asupra capitalului și cametei, asupra testamentului, asupra procedurii, asupra pedepsei capitale și în general asupra responsabilității penale și asupra eficacității pedepselor spirituale, ca substitut sau ca ajutor eficace al pedepselor seculare. Ea înțelegea să fie prezentă în viața breslelor de meșteșugari și a corporațiilor negustorești. Această acțiune instituțională a **b.** avea un fundament concret: aplicarea de către **b.** a unui drept special, dreptul canonic, declarat ca decurgînd din *legea divină* și materializînd voința legislativă a ierarhiei în acord cu puterea imperială. Apoi, existența unui drept civil *(nomoi)* cu implicație canonică, aplicat, de asemenea, de **b.**, dar și de stat, într-o simbioză complicată a celor două organisme. În general, domnia a știut să-și subordoneze **b.**, menajînd-o la nevoie. **B.** avea o doctrină în materie de lege și de obicei și pusese în funcțiune o tehnică de cenzură a obiceiurilor, pe care domnul a luat-o de model pentru tehnica propriei lui cenzuri. **B.** confirma uneori actele de stat și, prin tehnica blestemului†, colabora la sancțiunea anumitor acte domnești. **B.** susținea în general puterea centrală, atît în politica sa internă, cît și în cea externă. Ea propovăduia supunerea față de ordinea existentă și sprijinea lupta pentru apărarea independenței de stat și pentru păstrarea individualității naționale în tot decursul dominației otomane, care nu a lăsat la nordul Dunării impactul cunoscut în alte regiuni de la sudul ei. Alianța feudală dintre domnie și **b.** s-a tradus prin avantaje materiale considerabile acordate **b.** sub formă de danii domnești, precum și prin frecvente și ample imunități. Nu trebuie să uităm faptul că în evul mediu, **b.** deținea controlul asupra pregătirii intelectuale, „determinînd caracterul esențialmente teologic" al culturii, ca o „consecință necesară a poziției adoptată de biserică în calitatea ei de supremă chintesență și consfințire a dominației feudale existente". V. și *învățămînt*. Prelații străini, aproape toți de origine greacă, aveau dreptul să facă parte din compunerea instanțelor locale și să confirme actele destinate să producă efecte în țările române. Jurisdicția bisericească se exercita de episcopi și de mitropoliți cu ajutorul unor complete de judecată, care la mitropolie luau caracterul unei instanțe colective (dicasterie), bine ates-

tată documentar abia în a 2-a jumătate a sec. 18 (în Mold., la 1773). În acest secol crește rolul jurisdicțional al protopopilor în cadrul fiecărei episcopii. Adunările bisericii erau sinoade formate din clerici și mireni, ocupîndu-se cu probleme de alegere a ierarhilor, administrative și disciplinare și excepțional dogmatice, ca cel convocat de Vasile Lupu la Iași (1642). O mențiune specială merită sinodul de la Iași (1. ian. 1752) adunat de Iacob Putneanul, pentru a înlătura alegerea nepămîntenilor la un scaun mitropolitan sau episcopal în Mold., contrar vechiului obicei care cerea ca ierarhii să fie aleși numai din clerul pămîntean. **B.** ortodoxă română a respins în general amestecul patriarhilor de Constantinopol în alegerea ierarhilor ei. După cum arătau reprezentanții **b.** din Mold., în mart. 1786: „alegerea și așezarea arhiereului nostru se face ⟨de⟩ către domn după rugăciunea și cerirea pămîntului"; tot „după vechiul și nestrămutatul obicei al pămîntului nostru", patriarhului de Constantinopol i se trimitea apoi înștiințare de alegerea făcută, „ca să fie cunoscut și la patriarșie". Adversarii continuității românilor — începînd cu Roesler și pînă în zilele noastre — foloseau ca „argument" principal al teoriei lor presupusa dependență a **b.** ortodoxe române de patriarhia de Ohrida, ceea ce constituia pentru ei o „dovadă" că românii ar fi venit de la sudul Dunării. Lucrurile au fost lămurite de curînd în mod definitiv de Mihai Maxim pe baza a două documente turcești din anul 1544. Din primul rezultă că — plătind vistieriei imperiale 4 100 de galbeni, cu 100 de galbeni mai mult decît dădea patriarhul Constantinopolului — întreprinzătorul arhiepiscop Prohor al Ohridei obținuse de la sultanul Soliman cel Măreț jurisdicția asupra mitropoliilor Ț. Rom. și Mold. La 22 sept. 1544 — după ce patriarhul Ieremia al Constantinopolului a promis că plătește și el haznalei sultanului aceeași sumă de 4 100 de galbeni — , Soliman a poruncit ca „patriarhul vilaietelor Moldovei și Țării Românești să fie deslipit de patriarhia lui Prohor, care este acum patriarhul Ohridei, și să se anexeze la patriarhia numitului Ieremia, *așa cum s-a obișnuit din vechime*". *Nu există deci nici o legătură între pasagera dependență a* **b.** *române de Ohrida în sec. 16 și continuitatea românilor.* 2. În Trans., încă de la începutul organizării acesteia ca provincie aparte în cadrul regatului feudal ungar, populația autohtonă, făcînd parte din **b.** *creștină răsăriteană* sau *ortodoxă*, își avea organizarea ei bisericească proprie, cu o ierarhie incipientă, dar care, cu timpul, avea să se dezvolte, conturîndu-se în afară de *parohiile* conduse de *preoți*, *protopopiatele* conduse de *protopopi* și *eparhiile* sau *diecesele* conduse de *episcopi (vlădici)*, în sec. 16 înființîndu-se pentru românii din principatul Trans. o *mitropolie*, cu sediul la început în Alba Iulia, mai tîrziu la Sibiu. Ca organe colegiale care ajutau pe ierarhii ortodocși în munca de conducere a **b.** au funcționat *soboarele*↑ care erau de două categorii: *soboare mari* (pe lîngă episcopi) și *soboare mici* sau *protopopești* (pe lîngă protopopi) și a căror organizare a suferit o influență reformată (calvină). Ortodocșii din Trans., considerați „schismatici", au fost persecutați atît de puterea de stat, cît și de **b.** catolică. La 1366, Ludovic cel Mare, regele Ungariei, a pus criteriul confesional la baza politicii sale de transformare a românilor transilvăneni în populație tolerată, fără drepturi politice, în ciuda poziției lor de națiune majoritară. Nobilii români din Trans. care au trecut la catolicism au fost destul de repede maghiarizați. Ca oameni ai vremii lor, domnii Ț. Rom. și Mold. au înțeles datoria de a ajuta pe românii din Trans. să-și păstreze credința, împotriva încercărilor repetate de prozelitism catolic, calvin sau protestant. Așa se explică interesul pe care-l manifestau Ștefan cel Mare sau Petru Rareș pentru episcopia de Vad, ca și acela al lui Mihai Viteazul — ctitor al unui multor lăcașuri în Trans. —de a asigura libertatea **b.** ortodoxe din această provincie, pusă sub oblăduirea mitropoliei din Tîrgoviște, ca semn al unității ce exista între ele. În afară de sprijinul acordat împotriva prozelitismului amintit — îndeosebi cu prilejul unirii cu Roma — prin intervenții directe pe lîngă principii Trans. sau la curtea imperială din Viena, domnii Ț. Rom și ai Mold. au acordat importante ajutoare materiale bisericii ortodoxe din Trans., în primul rînd cărți de cult tipărite în țările extracarpatice. După dispariția organelor politico-administrative laice românești superioare

prin înlocuirea lor cu organele statului feudal cuceritor, organizarea **b.** a rămas în Trans., pentru populația băstinașă, singura ierarhie constituită pe întreaga scară din elemente provenite din sînul său și servind interesele spirituale ale sale. Ocuparea Trans. de către regatul ungar și efectuarea din inițiativa statului a diverse colonizări de elemente alogene au dus la o diversitate în domeniul bisericesc prin organizarea și funcționarea mai multor **b.** Cea mai veche **b.** străină implantată aici a fost **b.** *catolică*. S-au întemeiat pe teritoriile transilvănene mai multe *episcopii catolice* (de Alba Iulia, de Oradea, de Cenad), iar pentru elementul săsesc colonizat o *prepozitură a Sibiului*. Capul **b.** catolice din Trans. *stricto sensu* a fost episcopul de Alba Iulia. **B.** catolică, sprijinită pe vremea voievodatului Trans. de regii Ungariei, înzestrată cu mari domenii și încadrată în sistemul feudal, avea venituri apreciabile din dijme și celelalte prestații ale populației. Slăbită în timpul principatului autonom al Trans. prin trecerea la reforma religioasă a unei mari părți a populațiilor maghiară și săsească, **b.** catolică a ajuns iarăși la întîietate pe vremea dominației Habsburgilor, care nu numai că au sprijinit-o, dar au căutat să-i mărească numărul credincioșilor prin atragerea la unire a unei părți a elementului românesc, la sfîrșitul sec. 17. Acest fapt a avut drept consecință diferențierea religioasă a elementului autohton, care de atunci s-a separat în două **b.** **B.** unită a avut în frunte pe episcopul diecezei unite transilvănene, a cărui reședință a fost inițial la Alba Iulia, apoi la Făgăraș și s-a stabilit în fine la Blaj, și în subordinea căruia au funcționat 4 vicari (al Făgărașului, al Hațegului, al Rodnei și al Silvaniei) și un număr mai mare de protopopi; în cadrul fiecărui protopopiat funcționau mai mulți preoți, conducători spirituali ai parohiilor. Și în cadrul acestei **b.** au funcționat un sobor mare pe lîngă episcop și soboare mici pe lîngă vicari și protopopi. La 1777 s-a înființat pentru românii din Ungaria și Banat episcopia unită de Oradea. În sec. 16, curentele de reformă au dus la întemeierea altor **b.** în Trans., ceea ce a accentuat diversificarea religioasă a populației de aici. S-au constituit astfel **b.** *luterană (evanghelică)*, *reformată (calvină)* și *unitariană (antitrinitară)*, cea dintîi avînd credincioși sași, iar celelalte două maghiari, trecuți la reformă prin desprinderea din cadrul **b.** catolice. Aceste **b.** au deținut într-o anumită perioadă (pe vremea principatului autonom) întîietatea față de **b.** catolică, exercitînd și o puternică influență în organizarea **b.** *românești transilvănene*, în primul rînd a celei ortodoxe, cu repercusiuni și în dezvoltarea literaturii religioase a românilor din Trans. Fiecare din aceste 3 **b.** a avut în frunte cîte un *superintendent*. Superintendentul *luteran* și-a avut reședința la Biertan (în scaunul Mediașului), superintendentul *calvin* la Aiud, iar cel *unitarian* la Cluj. Raporturile dintre organele **b.** transilvănene și credincioșii lor s-au manifestat în conducerea spirituală, în perceperea de venituri și în judecarea anumitor categorii de cauze de către instanțele bisericești. În legătură cu competența instanțelor bisericești, mai trebuie să remarcăm aici: *a.* pentru **b.** catolică, această competență a scăzut cu timpul, fiind mai largă în perioada cea mai veche (în perioada feudalismului timpuriu întrau, de pildă, în această categorie și paricidul, raptul de femei, adulterul), limitîndu-se apoi treptat (în sec. 15 ea cuprindea, în afară de infracțiunile pur bisericești, cazurile privind căsnicia și întreținerea copiilor, dijma cuvenită **b.**, dotalițiul, *paraphernum*, *quartalitium*, succesiunea testamentară); infracțiuni bisericești erau: apostasia, blasfemia, erezia, jurămîntul strîmb, sacrilegiul, schisma, simonia, superstiția. Erau scoase expres din competența instanțelor bisericești cauzele privind proprietatea. *b.* Pentru **b.** ortodoxă, majoritatea cazurilor de judecăți săvîrșite de forurile bisericești a căror amintire s-a păstrat în documentele rămase se referă la certuri pentru strane ori „preseanță" în **b.**, proprietatea unor obiecte bisericești, destituiri de clerici etc. V. *abate; arhiereu; călugăr; cler; diacon; mănăstire; mitropolie; mitropolit; popă; scaune de judecată în Trans.* ***Bibl.:*** 21, 58, 101, 139, 140, 225, 244, 301, 343, 400, 402—404, 439, 474, 503, 504, 743, 779, 787, 800, 829, 916, 976, 1 187, 1 197, 1 220, 1 236, 1 319, 1 346, 1 430, 1 487, 1 593, 1 594, 1640.

V.G. — V.Ș. — N.S.

biv. Prefix la titlurile marilor dregători în documentele slavo-române pentru desemnarea lor ca foşti dregători. Rămas în limba română cu acelaşi sens atît în documentele române, cît şi în cronicile sec. 17—18,; în sec. 19 îl găsim în *L. Car.* (ed. 1955, 186) şi chiar după *Reg. org.*: „biv vel ban Gr. Brîncoveanu".

P.S.

bilci. Localitate rurală sau urbană unde au loc schimburi de bunuri economice la o anumită perioadă a anului. Instituţia **b.** îşi are originea în diversele sărbători religioase iniţiate de mănăstiri sau biserici pentru pomenirea hramului↑ unui sfînt *(panegiria, feria, nundinum)*, cînd, strîngîndu-se localnicii unui ţinut spre a asista la praznic, se făceau schimburi de produse agricole sau meşteşugăreşti, sub supravegherea reprezentanţilor ecleziastici, care asigurau protecţia, securitatea şi jurisdicţia eventuală a tranzacţiilor. Autoritatea statală a intervenit de timpuriu pentru a reglementa condiţiile de ţinere a **b.** Astfel, în Trans., s-a stabilit periodicitatea tîrgurilor libere de bucate, s-au luat măsuri pentru protecţia negustătorilor străini, s-a interzis discriminarea faţă de negustătorii evrei. În 1291, C. Andrei III interzice nobililor să-i jefuiască pe negustători şi desfiinţează numeroase vămi↑ interne; îngăduie *oaspeţilor*↑ (saşi) din Cîmpia Turzii „să ţină tîrg începînd de vineri după prînz pînă sîmbătă seara, fără nici o vamă". Iar în 1293, voievodul Trans. Roland Borsa acordă oaspeţilor din Dej dreptul de tîrg liber în fiecare zi, scutit de orice jurisdicţie şi de orice amestec al slujbaşilor voievodali şi de vamă. Tîrgurile săptămînale erau ţinute mai ales pentru schimbul de grîne şi vite. Pe la mijlocul sec. 14, oraşele Bistriţa, Braşov şi Sibiu, cu drept de tîrg săptămînal, capătă de la regii Ungariei importante privilegii comerciale. În Ţ. Rom., **b.** apare sub numele de *tîrg*, *zbor* şi se dezvoltă după model transilvănean şi balcanic. În sec. 14—15, în afară de numeroase centre comerciale urbane se dezvoltă şi numeroase **b.** rurale. Dreptul de a constitui un **b.** era un privilegiu domnesc şi el putea fi concedat. Concesionarea dreptului de **b.** comporta dreptul de a încasa taxele uzuale. Domnul asigura de obicei poliţia **b.** şi dispunea anume măsuri edilitare, putînd percepe sau conceda *vama* în **b.**, diferitele taxe fiind minuţios specificate în regulamentele întocmite sub domnii fanarioţi. Mai ales în sec. 18, domnii atribuiau dreptul de **b.** şi de percepere a taxelor aferente unor aşezăminte şcolare. În general, vama la **b.** cădea în sarcina vînzătorului. Boierii nu plăteau taxă pentru desfacerea produselor lor decît dacă recurgeau la intermediari. În Mold., condiţiile au fost aproximativ aceleaşi cu cele din Ţ. Rom. Se foloseau însă mai mult termenii *iarmaroc* şi *tîrg*. Primele iarmaroace apar la graniţa cu Polonia, între Hotin şi Kolaczin (1519) şi sînt mutate de Petru Şchiopul la Lipinţi şi Lăntesti. Negustătorii străini (saşi, armeni, evrei) au jucat un rol important în tranzacţiile de la **b.** Domnii exercitau poliţia şi jurisdicţia **b.** prin vornici↑ de tîrg care, ca şi în Ţ. Rom., erau uneori obligaţi ca din taxele încasate să subvenţioneze şcolile din tîrgul respectiv. Comerţul ambulant era îngăduit numai în zilele de **b.** Dezvoltarea capitalismului nu a pricinuit lichidarea **b.**, dar le-a redus la un rol strict regional, cu predominarea tranzacţiilor în produse alimentare şi mai ales vite.

D.L.

birsan. Păstor din Ţara Bîrsei, numit astfel de către ţăranii de dincoace de Carpaţi. Veneau în Ţ. Rom. şi Mold. pentru păşunatul oilor şi vitelor între Sf. Petru şi Sf. Gheorghe. Pe lîngă numele obişnuit de **b.**, păstorii din Ţara Bîrsei erau numiţi şi scheeni sau scheai şi mai rar braşoveni, sub termenul acesta fiind desemnaţi cu deosebire negustorii din Braşov. Păstorii transilvăneni din Ţ. Rom. sînt semnalaţi documentar încă din sec. 15. **B.** s-au bucurat de un tratament privilegiat în ţările române extracarpatice: *1.* erau scutiţi de sarcinile personale (diverse forme de bir); *2.* nu plăteau păşunatul în munte (Ţ. Rom.), plăteau însă goştina de oi în Mold.; *3.* în caz de vînzare a oilor sau produselor lactate în ţară, plăteau dările aferente; la şes plăteau:

4. adetul stăpinilor de moșie; 5. oieritul și 6. un miel de turmă și 2 bani de cal cînd se reîntorceau la munte. În Mold., **b.** formau 2 categorii distincte: cei de pe plaiurile Putnei și Bacăului și cei de la Soveja (Putna) și Caşin (Bacău), care, statorniciți în țară, se numeau „birnici pămîntului" sau „slobozeni". Aceștia plăteau, în locul birului, o ruptă de 3 000 de lei vechi, iar goștina de oi o dădeau „bîrsănește", cîte 6 bani de oaie. **B.** slobozeni de la Soveja și Caşin aveau cîte un vornic, cu atribuții fiscale și judiciare înăuntrul comunității lor. În 1813, Ioan Caragea reglementa păstoritul **b.**, obligîndu-i să aibă cîte un „pașuș" în care să menționeze contingentul propriu de vite. Cuantumul oieritului plătit de **b.** în Ț. Rom. era — la șes — , pînă după 1730, de 10 bani pe oaie, iar în Mold., „de la dzeace bucate un leu". Sub Gr. Ghica, oieritul muntean a crescut la 15 bani, apoi la 30 de bani, iar văcăritul la 66 parale (198 bani). În 1740, **b.** plăteau în Mold. 12 bani de oaie, plus o răsură de 10 bani; de la Al. Ipsilanti (1774), s-a plătit și în Ț. Rom. 12 bani; în aceeași vreme însă (1780), **b.** moldoveni datorau o goștină de oi mai mică, 10 bani de oaie. Importanța **b.** în economia Ț. Rom. era mare: astfel, în 1780, păstorii transilvăneni posedau 500 000 oi din totalul de 4 milioane. După 1774, odată cu înființarea Agenției austriece la București și Iași, regimul **b.** (sudiți) în țările române nu mai este supus fluctuațiilor și arbitrariului dinainte; ei își consolidează vechile privilegii și capătă altele noi. V. *dare*.

A.C.

blasfemie. În Trans., insultarea numelui lui Dumnezeu, la primul caz se pedepsea cu bătaia cu vergi, la al doilea cu bătaia cu bățul și la al treilea cu moartea. V. *biserică*.

V.Ș.

blazon. A însoți o vorbire cu sunete de trompetă era un obicei practicat la întrecerile cavalerești, unde heralzii prezentau pe cavaleri descriindu-le stemele. Acest termen a căpătat apoi sensul de știință heraldică, adică cunoașterea, explicarea și descrierea unei steme folosind o terminologie de specialitate. Al doilea sens al termenului de **b.**, devenit astăzi cel mai obișnuit, înseamnă ansamblul elementelor componente ale unei steme, adică: scutul, cu diviziunile și mobilele sale, cît și cu ornamentele sale exterioare și anume: timbrul (coif cu cimier și lambrechini), coroana, tenanții, suporții sau susținătorii, deviza, decorațiile, mantoul sau pavilionul. **B** a fost utilizat în timpul orînduirii feudale ca semn de recunoaștere a nobleții. În Ț. Rom. și Mold. nu au existat **b.** ereditare, boierii utilizînd reprezentări heraldice doar pe pecețile lor. În schimb, în Trans. ne-au rămas numeroase diplome speciale de acordare de **b.**, diplome care cuprindeau descrierea amănunțită a acestuia. Printre cei cărora li s-au acordat astfel de **b.** s-au aflat și unii boieri din Ț. Rom. sau Mold., care au fost prin Trans. și au întreținut relații bune cu principii acestei țări (ex. Toderașcu Sturza mare spătar din Ț. Rom., 1679). V. *înnobilare*.

N.S.

blestem. *1.* Este una din formele tehnice fundamentale ale dreptului feudal. Deși mecanismul lui este de natură mistic-religioasă și aparține, ca atare, în primul rînd dreptului canonic, viața juridică laică l-a adoptat într-o măsură așa de mare, încît procedura feudală și chiar dreptul material nu pot fi înțelese fără cercetarea atentă a acestei instituții. **B.** conține o invocare imprecațională și rituală a divinității, în scopul de a obține, în cazul unei anumite abateri, excluderea persoanei care o va săvîrși din comunitatea religioasă și supunerea ei la anumite pedepse în viața de dincolo de mormînt. **B.** este o formă de anatemă↑, de excomunicare↑, de excludere din comunitatea religioasă, de salvare a sufletelor credincioșilor. Invocarea poate emana de la un particular, într-un simplu act privat (zapis cu clauză de **b.**), fără intervenția unui ritual religios; de la o autoritate laică, îndeosebi de la domn, ca sancțiune penală directă, dar mai ales pentru întărirea actelor lui de stat; de la o autoritate bisericească

fie pentru apărarea intereselor ei directe, fie ca un act jurisdicțional, cerut de particularul sau autoritatea care au interesul ori căderea de a pune în mișcare sancțiunea respectivă (cartea de **b.**). Cea mai impresionantă formă de **b.** este cea care se pronunță cu prilejul unei adunări a *Marii adunări a stărilor*, a *Soborului țării*, ale cărui hotăriri sînt întărite de domn prin hrisoave sancționate cu un **b.** aruncat asupra celor ce-le-ar încălca în viitor, domni, dregători sau particulari. Formele neconformiste de **b.**, făcînd parte din magia neagră, sînt reprimate de organizația socială dominantă și nu intră în sfera cercetărilor noastre. În cazul clauzelor de **b.** privat sau domnesc, raportul religios și juridic se stabilește între cel ce pronunță **b.** — socotit, în credința animistă care stă la baza lui, a fi în măsură să declanșeze direct reacția solicitată a divinității — și persoana de la care se dorește obținerea unei anumite conduite. Tăria acestui **b.** depinde exclusiv de valoarea morală atribuită — în mentalitatea vremii — actului prin care autorul **b.** — părinții, rude, parte contractantă, biserică, domnul țării — declanșează intervenția divinității. Și în raporturile de stat sînt frecvente cazurile cînd domnii declară sincer că nu vor să cadă sub sancțiunea unui **b.**, sau cel puțin par a fi determinați în conduita lor de existența **b.** Cazurile de nesocotire a **b.** sînt extrem de numeroase, mai ales în raporturile dintre domni. Totuși organizarea unei proceduri de dezlegare de sub puterea **b.** dovedește eficacitatea psihologică a acestei sancțiuni. Dezlegarea se obținea printr-o plată importantă, sursă de venituri pentru biserică. **B.** nu poate funcționa decît într-o societate încă puternic dominată de credința superstițioasă în realitatea pedepselor evocate în formula de **b.** *2*. Deosebit de acest **b.**-*sancțiune*, este **b.**-*dovadă*, dat prin *carte de* **b.** În cazul cărților de **b.**, eliberate de biserică, la cererea unui interesat, împotriva unei persoane determinate, trebuie să distingem, după cum cartea de **b.** este sau nu încadrată într-o procedură judiciară regulată. Cartea de **b.** putea fi nenominală, adresîndu-se tuturor celor ce cunosc adevărul în cauza supusă cercetării. În afara procedurii, cartea de **b.** acționează ca o clauză unilaterală, cu adaosul că forma solemnă dată de biserică exercită o acțiune mentală mai puternică asupra celui vizat. Cînd, în cadrul unei proceduri, una dintre părți obține o carte de **b.** pentru partea cu care se judecă, în legătură cu declarații, mărturisiri sau acte pe care aceasta este obligată să le facă și să le producă în instanță sau pentru martorii din proces, **b.** tinde să asigure veracitatea declarațiilor sau conduitei acelei părți. Vor fi cazuri în care acceptarea **b.** poate fi refuzată. În general, însă, refuzarea unui **b.** ordonat de instanță echivalează cu recunoașterea afirmațiilor părții care l-a obținut. Instanțele precizează că neprimirea **b.** atrage îndeplinirea obligației tăgăduite. La mijlocul sec. 18, cererea de jurămînt cu **b.** apare instanței firească dacă e vorba de țărani simpli și nefirească dacă este vorba de orășeni mai luminați. Acceptarea **b.** se traduce în fapt prin depunerea unui jurămînt religios, sub sancțiunile prevăzute de **b.**, dacă declarația care urmează nu ar corespunde adevărului. Sancțiunile religioase urmează indiferent dacă se stabilește ulterior că s-a jurat fals (sperjur). Dacă însă se stabilește sperjurul, intervin și sancțiunile penale și bisericești prevăzute pentru acest delict. **B.** apare deci ca un jurămînt calificat, îmbrăcat într-un ritual menit să producă o impresie deosebită asupra minților simple sau bigote. El mai diferă de jurămîntul simplu prin aceea că sancțiunile sperjurului sînt precizate sub forme teribile și pot varia de la o carte la alta de **b.** Aceste variante, dezvoltate în sînul bisericii din **b.** folclorului, sînt semnificative pentru treapta de dezvoltare a societății feudale. Cărțile de **b.**, fie private, fie procedurale, erau plătite bisericii, constituind o importantă sursă de venit pentru înaltul cler. Ele erau eliberate de episcopi pentru eparhiile lor, de mitropoliți și de patriarhi. Ca și jurămîntul, **b.** era condamnat în principiu de biserică, dar practicat în fapt. În Principatele române, în ciuda unor impresionante încercări de împiedicare a practicii lui abuzive, în a doua jumătate a sec. 18, în procedură cărțile de **b.** s-au practicat pînă la *Reg. org.* Ele sînt încă recunoscute de *L. Car.*, fiind admisibile în cazurile, cu formele și cu efectele jurămîntului, spre deosebire de nizamul lui C. Al. Ispilanti, în care se făcea deosebire între jurămînt și cartea de **b.**, aceasta din urmă fiind privită „ca un lucru oarecce mai ușor

și nevătămător pînă într-atît cît este puterea jurămîntului". V. *afurisenie; proclet. Bibl.:* 249, 524, 868, 1 021, 1 425, 1 586.

V.G. — O.S.

boi. Dată fiind bogăția în vite a țărilor române, **b.** au fost utilizați atît la perceperea anumitor dări, cît și la plata amenzilor (îndeosebi deșugubină). Tot cu luarea unui număr de **b.** erau pedepsiți în Ț. Rom. în sec. 16—17 cei care jurau strimb (amenda purtînd numele de *boii jurătorilor*). La 16 mai 1628, B, jurătorii care juraseră strîmb au fost „prădați" fiecare de cîte 3 boi „cum a fost obiceiul și legea țării", iar la 20 mai 1633, Matei Basarab a luat de la alți 12 megiași jurători „de la fiecare cîte 6 boi, cum este legea țării, pentru că au jurat strimb". V. *bou de iarnă*.

N.S.

boier. *1.* Clasa socială dominantă din statele feudale românești. Ei erau stăpîni de pămînt ridicați dintre țărani la conducerea și comanda militară a obștilor și asociațiilor de obști. La început aleși, ei s-au permanentizat la conducere, devenind cu timpul stăpîni feudali cu caracter ereditar. Existența lor a precedat cu mult întemeierea, fiind atestată din sec. 10. Termenul de **b.** nu dovedește originea slavă a stării boierești deoarece: *a.* numele nu dovedește totdeauna originea instituției, ci adesea numai filiera ei; *b.* slavii nu au pătruns în țările române în ipostaza de cuceritori. Originea românească, țărănească, a stării boierești este afirmată de N. Iorga și confirmată de noile cercetări. Termenul **b.***1389, B, în Ț. Rom. și 1392, A, în Mold. Boierimea a jucat un rol politic însemnat; ea a fost analoagă, dar nu identică, cu nobilimea de care s-a deosebit prin lipsa titulaturii nobiliare și prin pătrunderea în „cinul" boieresc a țăranilor liberi (răzeși↑). *2.* De la întemeiere pînă în sec. 15 pentru apartenența la starea boierească a precumpănit stăpînirea de pămînt. În sfatul domnesc, la care participau **b.** și dregători, **b.** fără dregătorii erau menționați înaintea dregătorilor↑. Concluzia justă (Xenopol): **b.** mari care aduceau un contingent important la oastea domnească aveau mai mare pondere decît dregătorii. Aceștia apăreau în documente cu titlul de jupan sau vlastelin↑ în Ț. Rom. (sec. 15 și 16) și cu acela de pan, în Mold. Cu timpul, dregătorii au fost tot mai des numiți **b.**; în sec. 17, boieria a devenit sinonimă cu dregătoria. Din sec. 17 și, mai pronunțat, în sec. 18, boieria derivă din dregătorie, dar niciodată aceste idei n-au fost exclusive. Cînd boierimea s-a întemeiat pe stăpînirea de pămînt, calitatea de **b.** a avut un caracter ereditar. Cînd a crescut importanța dregătoriilor, **b.** au păstrat titlul de dregători chiar după ieșirea din dregătorie. Cum a observat Wallenburg în raportul către Metternich din 1837, în țările române, boierimea se prezintă ca „un amestec de nobilime de naștere și de slujbă". *3.* Ideea că la originea boierimii a stat stăpînirea de pămînt, emisă de Xenopol și acceptată de I. Bogdan, a fost documentată de C. Giurescu: înainte de întemeiere și în primele secole după ea, toți proprietarii de pămînt se numeau **b.** Mai mult, există documente în care termenul de **b.** apare ca echivalent cu acela de om liber. Pînă în sec. 17, megieșii (proprietarii devălmași) apar în documente ca **b.** *hotarnici*, **b.** *jurători*, **b.** *judecători*, **b.** *adeveritori*. Legarea noțiunii de **b.** de aceea de stăpîn de pămînt conține un adevăr istoric, care a făcut ca denumirea de **b.** să fie păstrată pentru toți proprietarii mici și lipsiți de dregătorii, chiar într-o vreme cînd proprietarii mari primesc dregătorii și cînd prin **b.** începea să se înțeleagă mai ales stăpînul de pămînt ajuns dregător. *4.* Categoriile de **b.** *A. După rang:* **b.** mari și mici, deseori menționați în documente. Cu timpul a apărut și categoria **b.** mijlocii, astfel că **b.** mici au rămas de cl. III, numiți și *boiernași*↑. Ierarhia între **b.** se păstra cu strictețe. Ea se vădea în mai multe semne exterioare: de exemplu, caftan↑; **b.** de tr. III sărutau celor de tr. I poala caftanului, **b.** de tr. II le sărutau mîna, iar **b.** de rang egal se sărutau între ei pe bărbi. În sec. 14—16, **b.** mari, care stăpîneau mai multe sate, au început să se numească **b.** veliți↑. Din sec. 17, la baza boieriei fiind dregătoria, ierarhia în starea boierimii este determinată de ierarhia între dregători; titlul dregătoriei ține loc de titlu nobiliar.

D. Cantemir împarte boierimea (stare socială) în 3 categorii: *a.* **b.** propriu-zişi care ocupă dregătoriile cele mai înalte ale ţării, precum şi urmaşii lor; *b.* curtenii şi *c.* călăraşii. El aminteşte de răzeşi, pe care îi consideră ţărani liberi. *B. După dregătorie:* **b.** de *sfat* şi **b.** de *divan* etc. În sec. 18, reforma lui C. Mavrocordat a considerat **b.** mari (veliţi) pe dregătorii de la rangul de mare ban la clucerul de arie în Ţ. Rom. şi de la marele logofăt pînă la logofătul la 3-lea în Mold. *Protipendada* cuprindea numai pe vel logofeţi, vel vornici, hatmani, vel postelnici, vel aga, iar în Ţ. Rom. şi pe marii bani. *C.* În a doua jumătate a sec. 18, apar **b.** fără dregătorii efective, adică numai cu titluri onorifice *(paia* sau *proti.)*, obţinute prin bani, deosebiţi de **b.** cu dregătorii efective *(halea)*. **B.** paia erau trecuţi la tabla vistieriei cu drepturile şi numărul de scutelnici potrivit rangului lor. În Mold., de acest procedeu a uzat în special Ion Sandu Sturdza, care, sprijinindu-şi domnia pe **b.** de tr. II, a lovit în cei de tr. I, înmulţind numărul **b.**: în 1833, în Mold. erau de 5 ori mai mulţi **b.** decît în Ţ. Rom.; Wallenburg arăta că 1/3 din populaţia băştinaşă a Mold. aparţinea tagmei boiereşti. Deşi *Reg. org.* (art. 399—400) a interzis această practică, ea a continuat: în 1835, s-a acordat titlul de treti postelnic unui copil de 8 ani. În afară de titlurile de **b.** cumpărate cu bani (foarte numeroase în vremea domniei lui Ioan Caragea), unii locuitori au fost boieriţi cu sila îndeosebi în vremea domniei lui N. Mavrogheni, despre care se spunea: „boieriia cu sila pe cei ce afla că au ceva bani; le trimetea caftane şi cărţi domneşti cu ciohodari şi, ori pe unde îi afla, îi îmbrăca (cu caftan) şi le lua banii". După Ienăchiţă Văcărescu, domnul „umbla prin sate şi îmbrăca pe ţărani cu caftane şi apoi îi punea la închisoare ca să dea bani, fapte ce nu le-au mai văzut Ţara Românească". În felul acesta, ţara s-a umplut de **b.**, căftăniţi fără voie. Deşi practic rangurile rămîneau în aceeaşi familie, starea boierească se primenea prin decăderea unora din **b.** mari (sărăciţi, pribegiţi, ucişi) şi prin ridicarea din rîndurile ţăranilor liberi sau ale curtenilor şi boiernaşilor (prin fapte de arme, stringere de avere, manevre politice etc.) a unor oameni noi care cîştigau încrederea domnului şi marilor dregători *5*. **B.** au fost totdeauna frămîntaţi de nemulţumiri, unii din cei mari rîvnind domnia, cei mici poftind noi ranguri şi avere. Ei pîrau adesea pe domn la Poartă sau manevrau cu ajutorul străinilor împotriva domnului. **B.** au fost de prin sec. 17 deseori împărţiţi în partide, după simpatia faţă de o putere vecină: **b.** Movileşti erau polonofili, **b.** Cantacuzineşti, austrofili. În sec. 18 — 19 existau 3 partide boiereşti: unul turcofil (majoritatea **b.**), altul rusofil, al treilea austrofil. Din sec. 17, boierimea băştinaşă s-a luptat contra accesului grecilor la dregătorii, mergînd pînă la conflict cu domnul (Leon Tomşa), dar aşezămîntul din 15 iul. 1631 a fost un succes efemer. Practica a revenit mai ales sub fanarioţi. Hatişeriful din 1774 a consacrat egalitatea la dregătorii între greci şi pămînteni. Abia în 1802, s-a admis prioritatea pămîntenilor şi numai prin revoluţia din 1821 s-a realizat dezideratul boierimii băştinaşe. Nu totdeauna frămîntările boiereşti au fost sterpe. Uneori **b.** se sprijineau pe popor („ţara") împotriva unor domni abuzivi *6*. În afară de dreptul lor de a alege pe domn, **b.** s-au bucurat de privilegii de clasă garantate de domnie: *a. Privilegii fiscale:* scutiri sau reduceri de dări indirecte. Dintr-o relaţie de călătorie din 1587 aflăm că „marii boieri moldoveni, care stau în jurul domnului, socotesc ca cel mai mare folos şi cea mai mare cinste de a-l sluji pe domn fără plată *(senza pagamento)*, în schimbul scutirii de toate dările în afară de tribut" ⟨ = bir ⟩. La 1631, boierii munteni „mari şi mici" erau scutiţi de: oierit, gorştină, vinărici şi dijmă din stupi, „cum au fost de veac", iar la 4 iun. 1734, C. Mavrocordat a hotărît să scutească de „dajdia vistieriei" pe toţi marii boieri de la vel logofăt pînă la treti logofăt, ca şi pe fiii acestora. Scutirile s-au menţinut pînă la *Reg. org.* şi, cu unele modificări, pînă la suprimarea privilegiilor prin Convenţia de la Paris din 1858. Prin reformele din Ţ. Rom. (1739) şi din Mold. (1741), C. Mavrocordat a „rînduit leafă" chiar şi **b.** lipsiţi de dregătorii. Această regulă a fost respectată pînă la domnia lui C. Ipsilanti. **B.** se bucurau şi de drepturi la *scutelnici. b. Privilegii judiciare.* **B.** aveau dreptul de a fi judecaţi direct de domn, arbitru între feudali, drept respectat pînă la C. Mavrocordat, care, prin reforma sa, a acordat ispravnicilor competenţa de a judeca şi pe **b.**, în pricini civile de moşii şi de

țigani, cu condiția ca la judecată să participe și 2 **b.** mazili. **B.** au luptat mereu pentru respectarea privilegiilor lor. În Mold., abia la 1827 li s-a recunoscut dreptul de a fi judecați „după vechiul obicei". **B.** mai aveau privilegiul consacrat prin pravile de a fi pedepsiți cu pedepse mai ușoare (bănești), în cazurile în care oamenii de rînd sufereau pedepse trupești: moartea, bătaia etc. Cînd pedeapsa cu moartea era inevitabilă, **b.** erau decapitați, nu spînzurați. Casele boierești nu puteau fi călcate de organele poliției. **B.** nu puteau fi arestați decît cu încuviințarea domnului și închiși în cămara domnească 7. Au existat **b.** și în Trans., îndeosebi în Țara Făgărașului. Aflată mult timp sub stăpînirea domnilor de la sudul Carpaților și strîns legată de împrejurările formării acestui stat, Țara Făgărașului a cunoscut o organizare socială asemănătoare aceleia din Ț. Rom.: aici vechilor cnezi le-au luat locul boierii, ca la sudul Carpaților, voievozii au dispărut, iar țăranii aserviți au fost numiți vecini, ca și în Țara Rom. Chiar și după transformarea Țării Făgărașului în domeniu feudal, cei doi termeni fundamentali ai societății, **b.** și vecinii, s-au menținut. Numeroși **b.** din Țara Făgărașului își aveau proprietățile consfințite prin hrisoave eliberate de domnii Ț. Rom. (Mircea cel Mare, Vlad Dracul etc.). Astfel, Făgărașul a dus dincolo de Carpați „pînă la capătul societății feudale un titlu românesc de libertate, unul din termenii fundamentali ai societății feudale românești, moștenit de-a dreptul din Țara Românească" (D. Prodan). V. *aristocrație*; *boieronaș*; *mazili*; *neamuri*. *Bibl.*: 53, 257, 260, 479, 481, 604—606, 616, 669, 1 112, 1 117, 1 255, 1 262, 1 263, 1 308, 1 309, 1 392, 1 415, 1 509.

P.S.—N.S.

boierese. Munca prestată de țărani pe moșiile boierești în Mold. în schimbul bucății de pămînt pe care o aveau în folosință (=clacă în sens restrîns). La început, munca se desfășura, timp de cîteva zile pe an, numai la gospodăria boierului, stăpîn de pămînt, iar mai tîrziu, pe ogoare. Se deosebea de clacă prin aceea că la început claca a avut un caracter benevol cu sens de ajutor, pe cînd **b.** avea un caracter obligatoriu. În sensul, devenit obișnuit, de obligație generală de muncă pe pămîntul stăpînului, apare în numeroase hrisoave din sec. 18. Zilele de muncă gratuită efectuată pe moșiile mănăstirești încep să se numească „mănăstirești".

T. V.

boiernaș. Categoria cea mai de jos a boierimii. * 10 iun. 1415, B. Categoria **b.** era formată fie din boieri mai săraci sau decăzuți, fie prin ascensiunea unor moșneni înstăriți care ajungeau să capete o slujbă sau o mică dregătorie. D. Cantemir deosebea 2 categorii de **b.**: *1.* tinerii, feciori de boieri care își făceau noviciatul în vederea promovării lor într-o dregătorie și îndeplineau „slujbe de taină ale curții". *2.* dregătorii de la curtea domnului, care îndeplineau sarcini în interesul personal al domnului, precum: marele cămăraș, vătaful de aprozi, cuparul etc. Cantemir arată că acești dregători se recrutau nu numai dintre boieri, ci și dintre „oamenii cei mai de jos" și chiar dintre prizonieri. Neculce confirmă. La 1728, Grigore II Ghica, arată că **b.** „de curte" erau considerați cei pînă la ușarul II. Uneori, **b.** făceau parte din suita unui mare dregător care însoțea un demnitar străin sau chiar dintr-o ambasadă; alteori, aveau sarcini minore. Domnul îi rînduia ca și pe boierii mari să cerceteze pricini judecătorești. **B.** nu erau prea numeroși; astfel, în Oltenia, sub ocupația austriacă, erau cam 200. Hotărîrea divanului din 1776 privitoare la hotărnicii înțelegea prin **b.** pe „cei ce n-au îmbrăcat caftan". Dar aceasta nu era un criteriu, deoarece nu toți boierii aveau drept la caftan. Apartenența **b.** la clasa boierească este neîndoielnică. În Mold., un document din 1818 ne spune că prin **b.** se înțeleg cei care nu se trag din boieri și „au dobîndit cinuri mai mici ce sînt de la vel sătrar în gios [...]". **B.** se bucurau de privilegii boierești, dar numai ei personal; urmașii lor intrau în categoria mazililor. Boierii mari aveau repulsie la ideea încuscririi cu familiile de **b.**; poporul, care venea mai des în contact cu **b.** decît cu boierii, îi ridiculiza, definindu-i „mai mare peste cei mici, staroste peste calici".

P. S.

boieronat. Moșiile aparținînd boierilor din Țara Făgărașului; denumirea acestor bunuri imobiliare deriva deci de la aceea a titularilor drepturilor de proprietate asupra lor. Aceste moșii puteau conține: terenuri agricole, conace, munți, păduri, livezi, fînețe, locuri de moară, mori etc. și erau transmisibile ereditar. Ele aveau caracter nobiliar. În cuprinsul **b.** se puteau afla și sate dependente, locuite de „vecinii" aparținători boierilor stăpînitori ai **b.**, vecini care erau îndatorați la clacă față de aceștia. Termenul de „**b.** familial" reliefează caracterul de bun imobiliar familial al **b.** Un **b.** putea aparține mai multor boieri în indiviziune.

V.Ș.

bolniță. Sensul cu care a fost întrebuințat cuvîntul în trecut este controversat: osuarul mănăstirii, lăcaș de odihnă pentru călugării bătrîni și bolnavi, spital pentru orice suferind. *13 sept. 1471, A: Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Zografu, „să fie de la noi acestei bolnițe pe fiecare an 500 de aspri pentru cei ce se află în această bolniță". De unde rezultă că la acea dată **b.** era o încăpere locuită, nu un osuar, în care stăteau, desigur, călugării bătrîni și bolnavi ai mănăstirii. Din alt document muntean din 24 iul. 1524, rezultă că se făcea distincție între bolnița mănăstirii și „locul primitor de călători" sau „adăpostul de călători", ceea ce întărește ideea că în **b.** erau adăpostiți călugării bătrîni și bolnavi, iar călătorii care aveau drum pe la mănăstire sau veneau chiar acolo în pelerinaj erau adăpostiți într-un lăcaș special. Dacă însă un asemenea lăcaș nu exista la mănăstire, drumețul obosit sau bolnav era adăpostit desigur în **b.** mănăstirii spre a se odihni sau a-și căuta sănătatea. Noțiunea nu era deci bine precizată, în **b.** putîndu-se afla și oameni nevoiași și bolnavi. Mardarie Cozianul traducea **b.** prin *casă de bolnavi*. Desigur că în țările române nu era decît rareori cîte un călugăr învățat, cunoscător al secretelor medicinii epocii, ca în mănăstirile bizantine sau chiar în unele din cele slave, dar în orice caz, se găseau călugări cărora să li se fi transmis printr-o lungă tradiție leacurile aplicate bolilor curente. *C.R.I.* pune în circulație cuvîntul *spital*, pentru care arată o repulsie deosebită (gl. 9, z. 15, 16). *I. L.* nu adoptă termenul, înlocuindu-l cu perifraza mai evocatoare: „case unde zac calicii și oamenii bolnavi", sau „case de mișei bolnavi" (gl. 244, z. 15, 16).

O.S.

bolovan de sare (Ț. Rom.); sin. *drob (piatră) de sare* (Mold.), *sales* (Trans.). Măsură empirică în raporturile de schimb privind sarea. *29 iul. 1497, B, în Ț. Rom. Un **b.** valora în 1731 peste 5 bani. În Mold., Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Putna „150 drobi de sare din ocna de la Trotuș". Sarea era tăiată în drobi mari (100 de ocale la 1628. 100—120 ocale, la 11 nov. 1807) și în drobi mici. **B.** mare cîntărea cca 130 kg și era plătit ciocănașilor care-l scoteau cu 6 bani (1730).

A.C.

bou de dîrvală (Mold., *17 iul. 1693). Obligația de a da boi pentru diverse transporturi, asemănătoare cu podvoada. V. *cărătură*.

N.S.

bou de iarnă (și de vară) (Mold.). Dare cuvenită domniei de pe boi, pomenită la sfîrșitul sec. 16, cînd este amintită și zeciuiala boilor. **B.** *de seliște* (Mold.). Obligație fiscală (sec. 17) care consta în darea unui bou de fiecare seliște (sat fără locuitori). **B.** *soborului* (Trans.), în sec. 16, a fost, pe unele domenii ecleziastice, o completare a censului, locuitorii fiind obligați să dea în al treilea an un bou pentru tăiat. **B.** *de soroc* (Ț. Rom., Mold.). Amendă plătită de cei care nu se prezentau la judecată la termenul (sorocul) fixat, care erau obligați să dea domniei un bou.

N.S.

bour. Taxă plătită, în Mold., de circiumari pentru marcarea măsurilor de capacitate (ocale, vedre). Marcajul se făcea cu stema Mold., deci prin imprimarea capului de b., de unde numele taxei. La 1740, b. era de 11 bani de circiumă și două ocale de băutură și constituia venitul marelui cupar. Slujbașii care o încasau se numeau bourari (28 dec. 1692). V. *colării*; *semne de hotar*.

A.C.

branişte. A avut o semnificație multiplă: *1.* loc de graniță (pădure, apă, cîmp), inițial țară a nimănui, intrată apoi în patrimoniul domnului (**b.** domnească); *2.* pădure de margine a unei moșii; *3.* loc (pădure, apă, livadă) rezervat vînatului, pescuitului, culturii fînului, dare↑ asupra crișmelor și breslelor. Termenul, intrat în limba română prin influența slavă, a indicat, pare-se, o armă de apărare a graniței contra popoarelor vecine; prin extensiune, s-a putut numi **b.** și locul de graniță apărat astfel. În documentele interne, sensul cel mai frecvent al **b.** este acela de pădure rezervată. La 16 iul. 1576, întărind mănăstirii Bistrița întinsa ei **b.**. Petru Șchiopul arată: „nimeni să n-aibă a păști oi acolo sau să prindă pești sau să tai în păduri lemni sau nuieli sau să culiagă hămeiul sau nuci sau altfel de poami, fără știre lor. Deci, pre car-i va afla pi acel loc [...] vînind sau tăind, acelora să le iai tot ci ar găsi la dînșii". Pentru Ț. Rom., un document asemănător a fost acordat, la 18 febr. 1612, mănăstirii Curtea de Argeș pentru **b.** sa: „iar pre cine va prinde tăind branișteа, iar călugării [...] să fie volnici să-i prade, de să le ia boii cu car cu tot, cum au fost legea braniștii mai denainte vreme". Alteori cei prinși că tăiau lemne sau că vînau în **b.** erau amenințați cu gloabă sau cu „mare pradă". Un sens al **b.** mai puțin frecvent și circulînd în Mold. a fost acela de dare asupra crișmelor și breslelor, care constituia havaetul marelui comis. La 28 dec. 1756 sînt amintiți slujbașii „carе-i string braniște lui vel comis di pre la tîrguri", ceea ce arată că darea (sau munca ?) se preschimbase în bani. La 1 ian. 1760, **b.** este explicată prin „finul ce-l făcea pentru grajdul gospod". **B.** este menționată documentar în ambele principate încă din sec. 15, fie explicit, fie implicit prin *brănișteri*. Inițial domnești, **b.** au intrat prin danie sau acaparare și în patrimoniul mănăstirilor sau boierilor. Pînă în a doua jumătate a sec. 16, **b.** senioriale au cunoscut un regim de stăpînire simplă; după această dată, regimul **b.** include și clauze penale cu pedepse pentru contravenienți. Ca bunuri particulare, au intrat sub regimul rentei feudale, devenind izvor de venituri și abuzuri pentru stăpînul moșiei V. și *care de branişte*.

A.C. — N.S.

brașovean. Se cunoaște rolul economic deosebit de important jucat de orașul Brașov în asigurarea unității economice a țărilor române în evul mediu cînd era considerat piața comercială centrală a locuitorilor din aceste țări. Parte din negustorii din Brașov s-au stabilit în Ț. Rom., unde se îndeletniceau cu „negoț brașovenesc"; tot **b.** s-au numit și negustorii din Brașov care-și desfăceau sau tranzitau mărfurile prin Ț. Rom., după care se întorceau în Trans. La 26 oct. 1724, românii din Brașov comunicau reprezentantului lor la Viena: „hrana noastră mai a tuturor ne iaste în Țara Românească, aici numai dăjdiile dăm". Mențiunile despre această categorie de **b.** datează din sec. 14, cînd primesc libertatea de trecere spre Dunăre pe drumul Brăilei și pe drumul Giurgiului sau al Turnului. Li s-a aplicat un regim vamal de favoare: sub Vladislav I (1368), plăteau 3% din valoarea mărfii intrate prin Brăila, taxă plătită și la ieșire prin schelele de la Giurgiu și Turnu; sub Mircea cel Mare (1413), **b.** plăteau 3% la import pentru articolele mai de preț și pentru toate articolele exportate în tranzit prin țară. Negustorii din Scheii Brașovului, numiți și „Scheaii brașoveani", stabiliți în țară, exercitau comerțul cu produse brașovenești și aveau un statut politic, judecătoresc și fiscal propriu, reglementat prin hrisovul lui C. Brîncoveanu din 8 ian. 1701. În această calitate, ei formau un rufet aparte (companie) — ca și armenii, chiprovicenii (bulgarii) și evreii —, din care făceau parte, fără deosebire, și negustorii și meșteșugarii și zarafii chiar de aceeași naționalitate.

La 22 iun. 1707, **b.** din București își aveau vătaful lor. Membrii rufetului se bucurau de privilegii judiciare: judecători proprii pentru afacerile interne și cele mărunte; din p.d. v. fiscal, **b.** erau exonerați de toate dările interne, plocoane sau împrumuturi, plătind în schimb rupta, hotărită prin înțelegere cu vistieria. C. Brâncoveanu le-a fixat rupta la 1 000 de taleri pe an, plătită trimestrial; Scarlat Ghica le-a redus-o la 300 taleri, iar Alex. Ipsilanti la 400. V. *breaslă*.

A.C.

brăniștar. Semnalați încă din sec. 15. **b.** au fost: *1.* paznicii braniștelor↑ domnești (inclusiv cele din interiorul țării); *2.* slujbași însărcinați cu ridicarea finului de pe braniștele domnești și cu perceperea unei dări asupra vinului, constituită havaet al grăjdarilor domnești (comiși).

A.C.

breasla jidovilor. V. *justiție*.

breaslă. Originar, asociație de apărare și ajutor reciproc, **b.** devine, în evul mediu, o instituție cu structură specifică, ale cărei principale caractere sînt: solidaritatea profesională a membrilor, apărarea intereselor comune — economice, sociale, politice — și organizarea internă riguroasă. *1.* Sub numele vechi de *corporație* primele asociații au întrunit liber oameni legați mai mult printr-un scop comun și o rigoare formală cu caracter religios. În mileniul al doilea al erei noastre, vechile corporații își întăresc caracterul laic și se structurează ca organizații profesionale de persoane exercitînd aceeași meserie sau același negoț (prin sec. 10 în Italia, prin sec. 11 în Franța, prin sec. 12 în Germania și Anglia, prin sec. 13 în Scandinavia); sub influența germană, își afirmă caracterul specific de **b.** și în țările slave, prin sec. 15 și 16, iar, sub influența romano-bizantină, același fenomen se înregistrează și în sudul Carpaților *2.* Între factorii determinanți ai **b.** au fost: *a.* nevoia de apărare comună a celor de aceeași profesie (meșteșugari sau negustori) contra violențelor nobilimii, clerului, oamenilor curții și bandelor înarmate; *b.* necesitatea asigurării unei piețe proprii pentru desfacerea produselor sau mărfurilor expuse concurenței din afară; *c.* imperativul asigurării unui monopol al aprovizionării cu materii prime. Pentru realizarea acestor obiective s-a impus o severă reglementare a producției și moralei profesionale printr-o disciplină, liber consimțită la început, obligatorie mai tîrziu *(Zunftzwang*, constrîngere breslașe). Pe de altă parte, organizațiile profesionale au obținut din partea autorității politice un statut legal sub forma recunoașterii unor privilegii, transformate în monopoluri pe măsură ce influența lor politică a crescut. În țările române, **b.** sînt semnalate documentar încă din sec. 14 (1367 în Trans.) și 15 (1472 în Mold.). *3. Caracterul* acestor prime **b.** este mixt: spiritual și economic; preponderent economic în Trans., mai pronunțat religios în Mold., unde apar sub denumirea de *frății*. În Ț. Rom., primele forme ale **b.** au avut, pare-se, un caracter economic mai precis, ele constituindu-se sub influența romano-bizantină și germano-transilvană. Pornind de la frății, s-au organizat „**b.** de tip feudal", „**b.** noi", „**b.** în adevăratul înțeles al cuvîntului". Trei sînt *coordonatele* noii instituții: *A.* solidaritatea profesională; *B.* monopol al aprovizionării producției și desfacerii; *C.* obligativitatea statutului privind raporturile interne ale membrilor. *A.* Membrii noilor **b.** aparțin aceleiași categorii sociale sau profesionale (meșteșugari sau negustori). Trans. cunoaște cele mai vechi **b.** profesionale (Sibiu, 1367). **B.** din Mold. și Ț. Rom. sînt fie mixte (pluriprofesionale), fie simple. Un exemplu de **b.** mixtă este aceea a blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagerilor și cojocarilor din Roman în 1641 (reîntîlnită în 1724); documente muntene semnalează la București, încă din 1668, o **b.** simplă a bărbierilor. *B.* Noile asociații de patroni meșteșugari sau negustori și-au asigurat o serie de privilegii, care le-au pus la adăpost de concurența nebreslașilor sau a străinilor: *a.* prin edicte sau hrisoave, li se recunoaște dreptul exclusiv sau preferențial (protimisis) de aprovizionare cu anumite materii prime de pe piața internă sau

externă; li se fixează prețul *(nartul)* materiilor prime și se interzice concurența între membrii **b.**; *b.* efectuarea lucrărilor și producția sau vînzarea mărfurilor sînt interzise nebreslașilor și străinilor; *c.* **b.** se bucură de un regim fiscal privilegiat: fixarea dărilor se face prin *ruptoare*, sumă forfetară repartizată de staroste între membrii **b.**, exonerați de orice alte dări, cu excepția răsurei; *d.* un regim privilegiat li se acorda **b.** și în materie judiciară, pricinile dintre breslași sau cu terțe persoane fiind judecate de staroste împreună cu proeștii **b.** *(longea↑)*. Numai în apel sau în pricinile mai importante erau justițiabili de vel cămăraș, vel ban sau caimacami. *e.* Reglementarea raporturilor dintre breslași și lumea din afara **b.** a fost progresiv precizată și investită cu putere legală. De la libertatea de asociere a frățiilor, se trece la obligativitate; de la caracterul religios, cu tutela ierarhilor bisericești, **b.** trec la o reglementare laică, în care imixtiunea puterii politice se transformă în control obligatoriu. În sec. 18, **b.** se constituie din inițiativa domnului sau numai cu consimțămîntul lui, iar catastiful (statutul) devine regulament, edictat sau ratificat de autoritatea politică. În această perioadă **b.** prezintă, după catastif, următoarea *structură internă:* membrii titulari sînt patronii cu atelier sau prăvălie; după ei urmează calfele, salariați ai primilor, apoi ucenicii, tineri în curs de pregătire, întreținuți de patroni. Meșterii (frați sau jupîni) proveneau din foste calfe sau erau cooptați (străinii); trebuiau să cunoască profesia, să respecte regulile **b.** și să plătească taxa de intrare *(bărbința* sau *testir);* aveau dreptul de a ține dugheană sau atelier, de a folosi calfe și ucenici, de a primi comenzi sau a produce pentru piață; puteau alege și fi aleși în conducerea **b.** (staroste, epitropi sau proești). În Trans. au existat și **b.** închise, cu număr limitat de patroni. Calfele proveneau din ucenici, calificați în urma unui examen și după plata unei taxe de admitere. În ateliere, erau angajate prin tocmeală cu patronii, în schimbul unui salariu; angajamentele se făceau pe 6 ani sau mai puțin. În Trans. calfele s-au organizat în frății *(Bruderschaften)*. Citățm: asociația calfelor și ucenicilor din Cluj în 1502, asociația aurarilor din Sibiu în 1375. Calfele deveneau meșteri în urma unui stagiu variind între 2—6 ani, după efectuarea unor probe de măiestrie (în Trans.) și după plata taxei pentru deschiderea atelierului sau prăvăliei ; pe lîngă aceste condiții materiale, trebuiau să fie căsătorite legitim, să posede certificatul de origine și să se bucure de o moralitate recunoscută. Ucenicii erau angajați pe baza unui contract, intervenit între părinți și patroni, în care se prevedeau: vîrsta ucenicului (10—12 ani), timpul de probă (în Trans. 2—6 săptămîni), durata ucenicie (în Trans. 3—5 ani, în Ț. Rom. și Mold. 1 1/2 și 5 1/2 ani), obligația patronului de întreținere a ucenicului. La angajare, se plătea o taxă (în natură și în bani), numită în Mold. *mer* sau *mear*. După expirarea perioadei de pregătire, ucenicul primea certificat de calfă. În sfîrșit, în Mold., uneori (**b.** ciobotarilor) și în Trans., noua calfă mai lucra încă 1/2—1 an ca simbriaș, înainte de a-și cîștiga titlul deplin. Din p.d.v. formal, **b.** erau persoane juridice, avînd un statut alcătuit, la început, de meșteri și numai confirmat de autoritatea ecleziastică sau politică; mai tîrziu, statutul a fost alcătuit și, în parte, impus de factorii politici. Starostele *(magister fraternitatis* sau *cehae*, în Trans.: protomeșter, proestos, basa, dincoace de Carpați) era ales de adunarea meșterilor cu majoritate sau unanimitate de glasuri, pe timp de un an. Epitropii — proești, meșteri bătrîni —, în număr de 1—6, erau aleși pe viață. Organul suprem al **b.** era adunarea meșterilor (sfatul obștesc), care alcătuia statutele (catastiful), își alegea conducătorii, aproba admiterea de noi meșteri, hotăra în raporturile **b.** cu autoritățile, decidea organizarea praznicelor comune etc. Adunarea generală a **b.** se întrunea de cîte ori era nevoie; în Trans., însă, numai de 4 ori pe an. Ca persoane juridice, **b.** aveau o individualitate definită într-un statut (catastif) și prin făclie, steag, sigiliu, tabla **b.** (în Trans.), posedau un patrimoniu, cu o cutie sau ladă a **b.**, alimentată prin cotizații și diverse taxe; dispuneau de o jurisdicție internă proprie. De menționat că în Trans. au existat și uniuni interurbane de **b.**, întrunind **b.** înrudite dintr-o regiune.

Sub raport economic, **b.** au reprezentat — într-o primă perioadă — instrumente de progres; ele au activat producția, au promovat calitatea produselor, au dirijat prețurile;

mai tirziu, însă, spre sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19, **b.** au frînat procesul de expansiune economică, determinat de revoluția tehnică și comercială. În strînsă relație cu funcțiile economice stau cele sociale. Solidaritatea (frăția) de credință, condiție socială și profesională, a promovat o morală activă, caracterizată prin onestitate în raporturile cu lumea din afară, prin mutualitate internă, asistență pentru infirmitate, boală, bătrînețe, înmormîntări etc. Cutia **b.** nu a fost numai un simbol al acestei solidarități. Fiecare **b.** își alegea drept patron un sfînt și își fixa drept centru de reuniune festivă o biserică (prin praznicele anuale). În Trans., **b.** au jucat un important rol politic și militar: breslașii au condus orașele ca juzi sau jurați (primari și consilieri) încă din sec. 14, au contribuit la construirea zidurilor și turnurilor din jurul orașelor și au participat cu unități militare proprii la apărarea lor. *4.* Evoluția **b.** profesionale în țările române extracarpatice a cunoscut trei perioade: o primă perioadă, pînă la jumătatea sec. 18, se caracterizează prin accentuarea funcțiilor economice și definirea profilului profesional; într-o a doua perioadă, care durează pînă la *Reg. org.*, **b.** se extind pe întreaga arie a vieții economice — producție, circulație, consum — și se îngrădesc prin regulamente exclusiviste, transformîndu-se în instituții rigide, ostile progresului tehnic și comercial; prin reformele regulamentare, **b.**, denumite corporații, intră sub controlul strîns al statului, care le impune o organizare mai liberală în acord cu dezvoltarea forțelor și relațiilor de producție capitaliste. Rigiditatea reglementărilor și exclusivismul meșterilor patroni au produs, înăuntrul **b.** ardelene, tensiuni grave, care au răbufnit în adevărate greve ale calfelor, acțiuni de masă cum a fost greva argintarilor din 1573 și aceea din 1567 și 1591. În Ţ. Rom. merită să fie menționată „răscoala" rufeturilor din București, la 13 mai 1765. *5.* Pe lîngă **b.** cu caracter dominant economic (meșteșugărești și negustorești), au existat și **b.** axate pe alte interese. *a.* Am semnalat frățiile, alcătuite liber prin persoane de condiții sociale diferite (boieri, meșteșugari, negustători etc.), *cu scopuri moral-religioase* și *tutela bisericească*. *b.* Au existat unele **b.** *cu caracter exclusiv social* cum au fost **b.** „mișăilor" sau calicilor din Iași, datînd încă din vremea lui Petru Rareș; **b.** cerșetorilor din București, **b.** cioclilor din Iași, Botoșani, Focșani, înregistrate documentar în 20 aug. 1675, în 25 sept. 1755 și în 9 iul. 1784. *6.* S-au numit **b.** (cete↑) și *categoriile fiscale* formate din contribuabili avînd un regim fiscal propriu: curteni, logofeți de divan, stolnicei etc.; tot astfel, unele categorii administrative: **b.** ușărilor (23 iul. 1735), **b.** aproziei (1762), a slujitorilor isprăvnicești, **b.** (cetele) militare ale seimenilor hătmănești, darabanilor, armășeilor; de asemenea, **b.** poștelnicilor, a preoților, diaconilor *7.* Cu același termen de **b.** s-au indicat și anumite *trepte sociale*, cum erau boiernașii mazili, sau grupuri etnice, ca **b.** armenilor din Mold. și din Trans., **b.** brașovenilor sau a scheilor; **b.** „jidovilor" din Mold. și a „ovreilor" din Ţ. Rom., „cumpania bulgarilor" sau a „chiprovicenilor". În sens foarte larg, **b.** a însemnat condiție, teapă, așa cum rezultă din anumite pasaje cronicărești: „pre toți i-au dus la breslele sale și la locul său"; „ciueși după breasla sa". *8.* În sec. 18, sub influența turcească, **b.** s-au mai numit *rufeturi* și *isnafuri*. Ca sinonim al **b.**, termenul ultim a fost introdus de Al. Ipsilanti, care a dat o nouă organizare **b.** după modelul constantinopolitan. Isnaful nu a marcat o diferențiere structurală față de vechile organizații profesionale; totuși, odată cu introducerea noii nomenclaturi, se inaugurează o mai pronunțată intervenție a statului în organizarea internă a **b.** Frecvența termenului este mai mare în Ţ. Rom. decît în Mold., unde își face apariția mai tirziu și are o arie mai restrînsă. Isnaf se menține în terminologia curentă și după reformele *Reg. org.*, concomitent cu noul nume de corporație. *9.* O organizație de meșteșugari a fost în Trans., *țehul* (germ. *Zeche*, breaslă; var. *țehiu, țef, țăif, ceh)*. Binecunoscut este *țehul timarilor* (pielarilor) din Făgăraș, organizat la 28 mart. 1643, după modelul celui din Alba Iulia. Acest țeh a durat 3 secole și a exercitat o influență puternică asupra vieții economice, sociale și administrative a ținutului. Un document din 1748 semnalează existența unui „țef" de cojocari și la Sibiu, iar altul, prezența unui „țeh" al tăbăcarilor la Timișoara în „mahalaua românească". Termenul de **b.**. a supraviețuit dispariției legale a instituției cu sensul de categorie, grup, întrebuințat în mod figurativ. V. *meșteșug. Bibl:* 169, 273,

349, 449, 582, 585, 633, 683, 785, 833, 902, 973, 1 039. 1 076, 1 077, 1 117 a, 1 127, 1 184, 1 194, 1 314, 1 474, 1 479, 1 572, 1 579, 1 607, 1 622, 1 645, 1 648.

A.C.

breslași (Mold., sec. 18—19). *1.* Categorie fiscală de țărani, un gen de scutelnici atribuiți boierilor, după rang, de la 3 pînă la 45, și care, în schimbul scutirii de havalele, munceau boierului respectiv un număr de zile peste cele prevăzute de obligația denumită boierească ↑. *2.* Membrii breslelor fiscale, care apar în opoziție cu țăranii birnici.

N.S.

brevis processus. Era procedura urgentă, pentru cazurile prevăzute în Trans. de legea din 1619, inclusă ulterior în *App. const.*, care reglementa amănunțit modalitățile procedurale pentru acele cazuri, în fața diferitelor categorii de instanțe. Cazurile care cădeau sub incidența acestei proceduri erau de natură variată: penale și civile, care prezentau gravitate și era în interesul orînduirii feudale să fie rapid soluționate: silnicia mare și mică, **d**otalițiul, cvartalițiul, paraferna, tutela, zălogul, defăimarea, denunțarea falsă, urmărirea iobagilor fugiți etc. În Ț. Rom. și Mold. nu se făcea o asemenea deosebire cu privire la judecarea pricinilor.

V.Ș.

brudină; var. *brodină*. Taxă plătită la trecerea podurilor și vadurilor. *la 31 aug. 1429, A, în Mold. și 28 oct. 1428, B, în Ț. Rom. Făcea parte din categoria mare a „vămilor dinlăuntru": a existat o **b.** a Dunării, a Nistrului, a Prutului, a Siretului, a Moldovei, a Bistriței, a Trotușului, a Argeșului etc. Se plătea de carele și vitele încărcate sau slobode și chiar de oameni. Cuantumul **b.** a variat în timp și spațiu și a fost proporționat obiectivului taxabil. În 1776, **b.** Dunării era de „20 de bani de cal, bou, la car și căruță; iar de vor trece caii și boii înot să dea pe jumătate pentru povară"; **b.** Nistrului se ridica, în 1815, la 15 bani „de cal, bou, la car și căruță", iar pentru celelalte ape, la 6 bani. O hotărire obștească din 30 apr. 1816, dată în Mold., fixa **b.** la „6 bani de cal sau bou la trăsură, car sau căruță încărcată; 3 bani de cal sau bou la trăsură goală; 3 bani de om călare sau orice vită, 1 ban de 5 oi". Aceste taxe erau valabile pentru Prut și Jijia; pentru celelalte ape (Siret, Moldova, Bistrița, Trotuș) taxa era dublă. **B.** a constituit inițial un venit al domnului, care însă putea să-l dăruiască mănăstirilor sau boierilor, transformînd-o astfel în rentă feudală. Este menționată în documentele Ț. Rom. și Mold., cu mai mare frecvență în ultima. La 1826 apare **b.** podurilor apelor mici. În Trans. s-a plătit de asemenea o taxă la trecerea podurilor sau vadurilor, sub numele generic de vamă. Această vamă se încasa în bani și era proporțională de asemenea valorii sau greutății mărfii. Încasarea **b.** domnești se efectua de *brudinari*. Exploatarea acestui venit domnesc se putea face direct (în regie), sau prin arendare. **B.** a fost desființată odată cu celelalte „vămi dinlăuntru", prin reformele *Reg. org.*

A.C.

bulă de aur. Folosită de cancelaria bizantină pentru sigilarea documentelor imperiale (de unde *hrisoboullon* și *hrisov*↑, prin intermediar sud-slav). Cancelaria statelor slave din sudul Dunării (Bulgaria, Serbia, Bosnia) folosea termenul de hrisov pentru orice diplomă emisă de un suveran, chiar dacă actul nu purta ca pecete o **b.a.**, ci un sigiliu de plumb sau de ceară (acte numite în Occident *chartae*). Regii Ungariei și domnii români emiteau și ei, în unele cazuri, diplome sigilate cu **b.a.**, în loc să poarte obișnuitele peceți de ceară. Cancelaria ungară a început să sigileze actele regale de mare însemnătate, din sec. 12, cu asemenea **b.a.** *(aureum sigillium, aurea bulla)*. Denumirea s-a extins asupra tuturor actelor prevăzute cu peceți de aur. Printre cele mai importante acte solemne din această categorie, emise de regii Ungariei, și care au avut aplicare în Trans., se situează **b.a.** emisă de regele Andrei II la 1222, prin care se confirmau și se extindeau privilegiile nobilimii, reglementate deja de regii anteriori. Această **b.** avea menirea să contribuie la frînarea anarhiei și a fărîmițării

feudale. Ea căuta să instituționalizeze ordinea feudală prin garantarea privilegiilor și imunităților de diferite categorii ale straturilor feudale (în materie fiscală, de libertate personală, de procedură judiciară) și aducea unele importante precizări în legătură cu dreptul de proprietate feudală, cu situația străinilor și cu unele aspecte ale funcționării organizării de stat feudale. A fost confirmată ulterior și adăugită în repetate rînduri (1231, 1267, 1351, 1384, 1397, 1464 etc.), ajungînd să fie considerată drept o adevărată „cartă a libertăților" feudale de pe teritoriul regatului medieval ungar și baza „constituției", deci a organizării statului ungar, pînă în anul revoluționar 1848. În țările ortodoxe influențate de Bizanț, **b.a.** purtau, pe lîngă numele generic de hrisov, și pe acela de *engolpion* (medalion) sau de *zlato peceatii*. Domnii români emiteau asemenea acte sigilate cu **b.a.** pentru danii făcute unor instituții ecleziastice ortodoxe străine. Se păstrează șase acte voievodale românești sigilate cu asemenea **b.a.** Ele provin de la Alexandru Mircea al Ț. Rom. (1568—1577), Mihnea Turcitul (1589), Petru Cercel (nedatată), Petru Șchiopul (id.); Matei Basarab (id.), Grigore Ghica (1664, cu pecete de argint aurit).

V.Ș. — D.L.

buluc. În limba română cuvîntul a pătruns la sfîrșitul sec. 16 și a circulat cu sensul de steag, unitate militară cu efectiv de 50—70 de oameni. Echivalența **b.** = steag rezultă din documente și din faptul că *bulucbașa* comanda sub D. Cantemir 100 de seimeni.

P.S.

bulucbașa. Comandantul unui buluc.* 1665. De la sfîrșitul sec. 17 mai mulți **b.** erau puși sub comanda unui *baș-bulucbașă*, *28 nov. 1692. Pe vremea lui D. Cantemir erau în Mold. 10 **b.**. La 1728 existau 8 **b.** agești și 4 **b.** hătmănești.

P.S.

bunuri fiscale *(bona fiscalia)*. Se numeau în Trans., în perioada principatului autonom și a principatului sub Habsburgi, bunurile imobiliare aparținînd statului privit ca subiect de drepturi patrimoniale *(fiscus)*. Aceste bunuri erau înregistrate în cărțile funciare↑ pe numele fiscului. În această categorie de bunuri, un important procent îl formau bunurile imobiliare făcînd parte din moștenirile vacante prin desherență și din averile confiscate pentru *nota infidelitatis* (v. *trădare)*. Uzucapiunea privind **b.f.** avea loc în cel mai lung termen prevăzut de lege (100 de ani). În Trans., directorul fiscal trebuia, între altele, să urmărească redobîndirea **b.f.** înstrăinate, răscumpărarea **b.f.** zălogite etc. **B.f.** nu puteau fi înstrăinate definitiv și nu puteau fi zălogite decît în cazuri extraordinare și doar pînă la o anumită sumă. **B.f.** din Trans. au fost cuprinse într-o evidență specială: *Regestrum bonorum fiscalium*, întocmit pentru întîia dată sub Gabriel Bethlen în baza unei hotăriri dietale din 1615, refăcut în 1649—1650, sub Gheorghe Rákóczi II. Competențe pentru judecarea proceselor privind **b.f.** erau, în procesele privind proprietatea, *forum productionale* sau *tridicasteriale;* în cele privind zălogirea, *forum quindenale* (v. *Scaunele de judecată în Trans.)*. Dieta era organul competent să aprobe pierderea calității de **b.f.** și scoaterea din registrul amintit a unui **b.f.** V. *moștenitor*.

V.Ș.

burgermeșter. V. *pîrgar*.

burîu. Unitate variabilă și instrument de măsură a lichidelor, cu o capacitate între 8—30 vedre. A fost menționat în documentele tîrzii ale Ț. Rom. și a servit la măsuratul vinului, rachiului, poate și al uleiului.

A.C.

bute var. *buloi*. Unitate de măsură variabilă și instrument de capacitate pentru lichide. A fost cunoscută în toate țările locuite de români. În Trans., este menționată în sec. 18 ca unitate de măsură a vinului, de capacități diferite după regiuni: la Baia Mare, circa 40 vedre (**b.** mijlocie) și 100 vedre (**b.** mare); în regiunea Brașovului, 40—50 vedre (**b.** mijlocie) și 80 vedre (**b.** mare). În Ț. Rom., **b.** (butoiul) figurează în cele mai vechi acte de danie către mănăstiri. Capacitatea **b.** muntene a variat, în primele timpuri, între 50—200 vedre; în sec. 19, ca pare să se fi stabilizat la 100 de vedre. Documentele vechi ale Ț. Rom. prezintă **b.** nu numai ca măsură a vinului, ci și a altor lichide: miere, mied. Cu aceeași funcție și aceleași caractere apare **b.** și în Mold. începînd cu sec. 15.

A. C.

butuc. *1.* Bucată dintr-un trunchi de copac, cojită, prevăzută cu găuri, în care se prindeau picioarele, mîinile, gîtul unui arestat ori condamnat. Instrumentul este vechi, fiind folosit și de romani. În **b.** sau în obezi erau puși, de obicei, numai oamenii de rînd; boierii erau, în general, întemnițați cu fiare la picioare sau la gît, cînd erau învinuiți de răzvrătire sau hainie. Totuși, uneori, în caz de hiclenie erau și boierii puși în obezi. În mod obișnuit, punerea în **b.** nu era o pedeapsă, ci o măsură de siguranță luată, potrivit obiceiului pămîntului, împotriva unor preveniți periculoși, în vederea transportării lor la un loc de cercetare sau de judecată, sau chiar pentru deținerea lor pînă la pronunțarea instanței. În mod abuziv, sătenii care se luptau cu stăpînii de pămînt pentru dreptatea lor erau ținuți la închisoare în **b.** În **b.** se puneau uneori și prizonierii de război. Ca pedeapsă, punerea în **b.** a fost păstrată din vechiul obicei al pămîntului pînă aproape în zilele noastre. Preotul sau bătrînii satului obișnuiau să țină pe vinovat în **b.**, în grădina bisericii, cîteva ore sau chiar o zi întreagă, în văzul tuturor, pentru vreo faptă care călca morala satului. *2.* **B.** mai avea și sensul de scaun de măcelărie. V. *trădare*.

P. S. — T. V.

buzdugan. Însemn al domniei, asemănător probabil cu sceptrul. Cînd Mihai Viteazul a încheiat pace cu otomanii, în 1598, sultanul i-a trimis sabie și **b.**; la 1633, Matei Basarab a primit și el „caftan, buzdugan, după obicei". În Mold. este amintit la 1563, cînd Ștefan Tomșa l-a lovit pe Despot Vodă cu **b.** La ceremonii, **b.** era purtat de marele spătar, despre care M. Costin afirmă: „pășește îndată după domn, cu sabia aținată de brațul stîng și purtînd în mîna dreaptă buzduganul".

N.S.

cadastru feudal. Intabularea drepturilor și redevențelor feudale pe bază urbarială. Hotărît inițial de împăratul Iosif II pentru Trans., în vederea consemnării și unificării redevențelor și, în general, a tuturor sarcinilor feudale, c. nu s-a putut întocmi multă vreme. În 1817, în urma unei foamete care pricinuise moartea a numeroși locuitori ai Trans., împăratul Francisc II (1792—1835) dispune instituirea unui Comitet ad-hoc, care izbutește să instituie cadastrul între 1819—1820, dar fără a-l pune în aplicare. Abia în 1846 se reglementează printr-o lege măsurile preliminare care să fie luate în vederea măsurătorilor proprietăților și a clasării lor pe valori economice. V. *urbariu*.

D. L.

cadiu. Funcționar musulman cu atribuții multiple, între care mai importante erau cele de ordin judecătoresc. C. din raialele de pe Dunăre aveau și misiunea de a trimite la centru rapoarte confidențiale privind comportarea conducătorilor provinciali. În primele tratate dintre voievozii români și sultan se prevedea neamestecul Porții în justiția internă a țărilor noastre. Apariția c. în raialele de pe cele două maluri ale Dunării marchează începutul imixtiunii otomane în justiția celor două provincii românești. Este vorba de competența c. în litigiile iscate între români și turcii aflători pe teritoriul românesc. Abuzuri numeroase și grave au fost urmarea acestei imixtiuni; de aceea, după tratatul de la Kuciuk-Kainargi (10 iul. 1774), sultanul dă un hatișerif spre a le curma (4 nov. 1774): se recunoaște domnului jurisdicția în pricinile dintre români și în cele dintre români și turci; pentru acestea din urmă, divanul va fi completat cu divan effendi și zabiții turci aflați în țară. Dacă instanța astfel constituită nu va reuși să satisfacă părțile, pricina se va trimite „înaintea cadiului de Brăila" (respectiv Giurgiu), care judecă în apel. Potrivit acestui hatișerif, românii în proces cu turcii trebuia să meargă la Brăila sau Giurgiu (raiale turcești) spre a fi judecați în apel de c., după legea musulmană, ceea ce constituia o dublă încălcare a privilegiilor recunoscute prin vechile tratate. În 1784 și 1802 este reluată problema competenței c. Odată cu înființarea consulatului rus în țările române, c. va soluționa — în apel — și pricinile dintre ruși și români. De remarcat că judecata se făcea „conform beratului sau privilegiului pe care l-a dat Poarta". Prin tratatul de la Adrianopol (2 sept. 1829), cetățile de pe malul stîng al Dunării (Brăila, Giurgiu, Turnu) sînt redate Principatelor: astfel dispar și c. de pe teritoriul românesc. Art. 7 al Convenției de la Paris (19 aug. 1858), proclamînd formal autonomia justiției românești, precizează că nimeni nu poate fi „sustras judecătorilor lui firești", care vor fi magistrații numiți de domn.

A. C.

caftan. Haină orientală, lungă pînă în pămînt, de origine persană, adoptată de turci și chiar de Imperiul bizantin, în ultima sa perioadă (sec. 14—15), ca veșmînt de onoare pentru marii dregători. Otomanii foloseau c. pentru sultan și dregători ca semn

al învestirii. În Ţ. Rom., **c.** a pătruns în sec. 15. *5 apr. 1485, B. În Mold. de la Alexandru cel Bun pînă la Petru Rareş, domnii au purtat haina imperială bizantină *(granaţa)*. Primul care a purtat **c.** a fost Al. Lăpuşneanu. Ca semn al învestiturii, abia în sec. 16 a fost introdus „caftanul domnesc" sau „de domnie". **C.** era o haină bogată, îmblănită cu hermină, samur, ris, vulpe, cu găitane şi nasturi de aur cu pietre preţioase. Sultanul avea 3 categorii de **c.**: din acestea, prima *(hilat)* era acordată numai excepţional domnilor români (ex. C. Brîncoveanu); obişnuit, aceştia primeau categoria II *(alá)* atît la numire, cît şi la reînnoirea domniei *(mucarer)*. În sec. 15 şi 16, rezultă din tablourile votive că şi doamnele purtau **c.** Domnul folosea **c.** tot pentru a învedera învestirea sau întărirea marilor dregători. Pînă în sec. 18, aveau drept la **c.** numai veliţii boieri şi dregătorii de starea I şi II. În a doua jumătate a sec. 18, boierii de starea III au primit şi ei dreptul să poarte **c.** **C.** era purtat, ca haină de onoare, numai la solemnităţi. Cuvîntul *căftănire*, echivalent cu numirea în funcţie, subliniază prima semnificaţie a **c.** A doua semnificaţie era atenţia domnului pentru un dregător, pămîntean sau străin: un fel de decoraţie. Cu timpul **c.** a devenit izvor de venit întîi pentru marele postelnic↑, apoi pentru domn. Havaetul↑ **c.**, cuvenit marelui postelnic, stabilit de obicei, a fost tarifat prin Condica lui Gr. Ghica III din 1776, după gradul dregătorului, de la 15—100 lei. La sfîrşitul sec. 18 şi începutul sec. 19, **c.** şi-a pierdut din semnificaţia de simbol al învestirii. Ca să-şi creeze venituri şi să promoveze favoriţi, domnii au înfiinţat categoria dregătorilor fără dregătorii (paia), care primeau numai titlul (onorific) şi **c.** În 1814, Caragea a redus la jumătate havaetul **c.** pentru boierii paia. În sec. 18 apare un nou dregător, *caftangiul*, care pregăteşte **c.** şi îmbracă pe boieri cu **c.** Acesta este primul valet al domnului. Purtarea **c.** a dăinuit, anacronic, şi după *Reg. org.*, deşi regula acordării **c.** la numirea dregătorilor a încetat cu această legiuire. V. *catastiful arhondologiei*.

P.S.

cai de olac *1.* Erau **c.** pe care satele şi chiar oraşele aşezate pe drumurile oamenilor domneşti (curieri, ştafetari) erau obligate să-i dea acestora ca să-şi continue cursa cu cai odihniţi şi viteză maximă. Această obligaţie, consacrată de obiceiul pămîntului, apare în documentele Ţ. Rom. din sec. 15. Acest obicei se întîlneşte şi în Mold. mai tîrziu. Sarcina de a da **c.o.** apăsa greu mai ales asupra satelor aflate pe drumurile frecventate, de unde fuga satelor departe de drumuri. Norma consuetudinară s-a păstrat şi în sec. 17, 18 şi 19. A veni „de olac" însemna a veni foarte repede. Cu timpul, **c.o.** a devenit sinonim cu **c.** de poştă, **c.** de *menzil*. La 1692 existau în Mold. **c.** de **o.** şi **c.** de menzil. 2. Derivatul *olăcar* e vechi şi a avut 2 sensuri principale: *a.* mic dregător însărcinat cu stringerea **c.o.** de la cei supuşi acestei obligaţii. Unele documente apără de olăcari; *b.* curier, vestitor călare; *3.* În amintirea poporului, **o.** s-a păstrat prin folclor, chiar după sfîrşitul feudalismului: „Trimisei şapte olace // nu-mi aduci pe mîndra-ncoace?".

P.S.

cai domneşti şi împărăteşti. Obligaţia locuitorilor din Ţ. Rom. şi Mold. de a da cai pentru nevoile curţii domneşti şi ale turcilor; la 10 mart. 1670, Ştefan Cerchez comisul din Mold. ducea nişte **c.i.** în Creta. De obicei se strîngeau bani cu care se cumpărau apoi „cai buni, graşi şi frumoşi", cum spun documentele. În afară de aceşti cai, locuitorii erau obligaţi să dea **c.** de olac↑ şi pentru oaste, precum şi birul cailor.

N.S.

caimacam. V. *căimăcămie*.

calcuiu. Unitate fiscală în Trans. ocupată de austrieci, care a înlocuit poarta↑ şi care era compusă dintr-un număr mare de gospodării: secuii alcătuiau 17 **c.**, saşii 37 etc.

N.S.

calfă. V. *breaslă.*

calici. La început, se pare că termenul a desemnat pe bolnavii de lepră, care trebuiau să fie izolați de restul locuitorilor de teama molipsirii; acest sens l-a avut în vremea domniei lui Mihai Viteazul, care i-a trimis pe **c.** la mănăstiri. În sec. 17, însă, prin **c.** se înțelegeau infirmii și cerșetorii, grupați în unele orașe în mahalale ce purtau acest nume; asemenea mahalale se întîlnesc la București, Iași și Rîmnicu Vîlcea. În sec. 18, **c.** erau organizați în bresle speciale, avînd un anumit regim fiscal și primind subvenții de la stat. La 1 mart. 1783, Alexandru Mavrocordat — considerînd că breasla **c.** este alcătuită din oameni neputincioși, „stricați unii la mînă, alții la picioare, unii și lipsiți de videre ochilor" — le dă cîte 10 lei lunar din vama cea mare de la Iași. În documentele de milă ulterioare, li se spune „breasla săracilor cerșetori". V. *asistență socială.*

N. S.

calomnie. V. *onoare.*

calpuzan, calpuzănie. V. *falsificarea monedei.*

calumnia. V. *chemare în judecată.*

cămănă. A desemnat: *1.* o bucată de ceară în formă rotundă, avînd o anumită mărime și greutate și servind ca unitate de măsură; *2.* darea cerii, plătită cămării domnești la început în natură, deci în **c.** *3.* darea circiumilor (cîrciumărit↑), percepută inițial în „pietre↑ de ceară" (camene); *4.* alte dări plătite în ceară (fumărit↑, vin domnesc). **C.** — sub primele 3 forme — a avut circulație mai ales în Mold. Documentele o menționează încă de la începutul sec. 15: ca unitate de măsură, ca dare asupra circiumilor prelevată de domn din ceară. O dare asupra cerii a existat — din cele mai vechi timpuri — și în Ț. Rom., dovadă numeroasele obroace domnești din care nu lipsește ceara; de asemenea, s-a perceput și o dare asupra crîșmelor (pivnițelor), plătită inițial în ceară și numită mai tîrziu *căminărit, cămănărit, cămănărie.* Aceste dări însă nu au fost înregistrate sub numele de **c.**, ca în Mold., ci mai curînd de *cîntar↑ de ceară.* **C.**, pietrele de ceară, îndeplineau și o funcție monetară. În sec. 17, se plăteau obișnuit în pietre de ceară 3 dări: **c.** pe circiumi, zisă și căminărit; cepărit↑, pentru fiecare bute de vin înainte de a i se da cep; bezmenul de ceară, pentru luminatul curții domnești. În afară de aceste dări, se mai plăteau în pietre de ceară: darea pe măcelării (meserniță), darea pe cojocării. La 25 iul. 1711, Gr. II Ghica arată că **c.** „den-ceput s-au obiciuit asupra băuturii și a meserniții" și că „nicidecum nu să aseamănă nici să cuvine a avea vro cale slujba camăna cu blănăria;" de aceea desființează **c.** de 4 lei și doi potronici care fusese plătitită pînă atunci „cu năpastă" de cojocari și blănari. Termenul de **c.** pentru darea pe circiumi s-a menținut și atunci cînd plata s-a efectuat în bani. În această perioadă — sec. 18 —, plata **c.** se făcea pe vadra de vin, adică „țărănește", sau cu rupta. **C.** țărănească era de 2 bani pe vadra de vin; în plata cu rupta — modalitate preferată de circiumile din tîrguri —, cuantumul **c.** oscila între 8, 10 și 15 ughi pe an. **C.** pe circiumi era de două feluri: mare și mică. Diferențierea era impusă de gruparea circiumilor pe categorii: într-un act din 1616, se scutește „camăna de crișmă mare". Domnul, căruia îi revenea această dare, putea dispune asupra ei prin danii, obișnuit către mănăstiri, sau prin scutiri. **C.**, dare pe circiumi, care completa seria dărilor — directe și indirecte — asupra vinului (vădrăritul, pircălăbia, podăritul etc.) a fost înlocuită, prin *Reg. org.*, cu patenta, impusă tuturor negustătorilor cu prăvălii. V. *cerărit.*

A.C. — N.S.

camătă. V. *dobîndă.*

cambie. Titlu de credit formal și complet, care conține în sine obligația de plată fără contraprestațiune a unei sume determinate, la scadența și locul menționate

în titlu. Poate conține obligația de a face să se plătească (trată, poliță) sau de plată (bilet la ordin). Ambele forme permit circulația capitalurilor fără să fie necesară transportarea efectivă a numerarului la distanță, economisindu-se astfel timpul și înlăturîndu-se pericolul unui asemenea transport, mai ales în perioada medievală, cînd drumurile erau nesigure. Obligația fiind determinată în titlul însuși, acesta prezintă avantajul că poate fi încasat la scadență, fără să i se poată opune beneficiarului excepțiile rezultînd din raportul juridic fundamental. De aceea c. apare în documentele latine cînd creditul începe să fie necesar în relațiile internaționale, în raporturile domnului cu creditorii străini și în raporturile dintre particulari. * 25 mart. 1534, cînd Ferdinand I promite lui Petru Rareș că îi va trimite 1 000 de florini prin c. la Cracovia, de unde îi va putea ridica ușor; Mihai Viteazul primește o sumă de bani prin c. de la arhiducele Maximilian. Numeroase documente învederează continua utilizare a c. în raporturile internaționale; domnii fanarioți, în lipsă permanentă de bani și avînd datorii mari la Țarigrad, foloseau c. pe scară întinsă, deși oarecare dificultăți erau provocate de lipsa lor de credit. Negustorii greci din Principate, în lipsă de fonduri proprii, folosesc, la finele sec. 18, în comerțul dintre Austria și Mold., c. cu procente de 12—15%, iar comercianții din Trans. cer să se folosească același procedeu pentru exportul de porci, sare și vin în Principate. Chiar unele cadouri se făceau turcilor prin c. La începutul sec. 19, odată cu dezvoltarea relațiilor capitaliste, circulația c. între particulari se mărește. *L. Car.* (III, 9, 1—7) reglementa numai o formă a c.: poliția *(cartea de polită)*. În vederea întăririi creditului, prevedea că dacă trasul (debitorul cambial) nu plătea c. la scadență, în aceeași zi trăgătorul (cel care o emisese) era îndatorat „a o plăti stăpînului ei (creditorului) în 24 de ceasuri cu dobînda îndoită". *C. Cal.* nu se ocupă de c. în mod special, dar, cu ocazia reglementării concursului creditorilor, îi clasifica pe cei cambiali între creditorii amanetari și ceilalți creditori chirografari (§ 2 000 lit. *b* și *c*), dînd astfel c. o putere mai mare decît celorlalte înscrisuri sub semnătură privată. A mai circulat în Mold. și termenul *vecsel* (germ. Wechsel) pentru poliță, în sec. 19. În Trans., c. *(Wechselbrief, váltó)* e reglementată în sec. 18 prin introducerea și punerea în aplicare, la 1772, pe teritoriul Principatului Trans. și a graniței bănățene, a legii comerciale și cambiale austriece *(Merkantil — und Wechselordnung)* din 1717, revizuită în 1763, pe timpul Mariei Tereza. Pe teritoriul Banatului (în afara graniței militare), Crișanei și Maramureșului, după unele proiecte (1795 și 1827) care nu au devenit legi, prima reglementare legislativă a acestei instituții a fost adusă prin legea XV din 1840 privitoare la c., modificată parțial prin legea VI din 1844. Legea cambială din 1772 reglementează c. ca un titlu de credit formal și complet, necesar pentru exercitarea dreptului literal și autonom înscris în el.

O. S. — V. Ș.

cancelaria aulică transilvană. Pe timpul dominației habsburgice, la 1691, C.a.t. *(Cancelaria Caesareo-Regia Transilvanico-Aulica)* a fost organizată la Viena, ca organ central de legătură între guvernul vienez și autoritățile locale transilvănene, în scopul dirijării și controlului administrării provinciei de la extremitatea estică a imperiului. Sfera sa de competență era largă, cuprinzînd probleme din variate ramuri ale organizării statului, și anume: administrația generală, justiția, biserica, unele probleme camerale. Organizatoric, era condusă de cancelarul aulic, care avea în subordine pe consilieri și referenți, precum și personal administrativ inferior (secretari, registratori ș.a.). Între acestia din urmă se afla și agentul săracilor. Una din revendicările românilor transilvăneni din acea perioadă a fost și ocuparea unei părți din posturile c.a., la care nu aveau acces.

V. Ș.

canon. Lege cu caracter religios. *1.* Primele c. au fost stabilite de biserica creștină. La acestea s-au adăugat c. sfinților apostoli, cele stabilite prin sinoadele ecumenice și, în cele din urmă, cele ale sfinților părinți. Ele au fost întregite cu învățăturile și legile biseri-

cești elaborate și puse în aplicare de autoritățile civile. Astfel, c. 35 al sfinților apostoli, care oprește pe episcop, sub sancțiunea pierderii darului arhieresc, să hirotonească preoți în afara eparhiei sale, a fost încorporat în gl. 3 din *I.L.* Dreptul bizantin a pătruns în țările române inițial prin nomocanoane ↑. 2. Cu înțeles de *lege* în sens mai larg, întîlnim **c.** în *L. Car.*, *C. Cal.* (§ 59), ocupîndu-se de rudenia născută din înscriere, întrebuințează termenul de **c.** cu același sens. *3.* Cu sens de chin, suferință, îl întîlnim în pravilele sec. 17. Orice călugăriță care avea legături trupești cu un bărbat, cu voia ei, era închisă la o mănăstire, unde era păzită cu străşnicie și era supusă și la „un canon cu post, cu rugă". Cu același sens de chin îl întîlnim și în documente: „sub pedeapsa canonului de 12 bețe". Alteori, în afară de pedeapsa ordonată de legea penală, se aplica și un **c.** bisericesc.

T. V.

capacitate. În dreptul modern **c.** este regula, iar incapacitatea, excepția. În principiu, și în vechiul drept românesc o persoană avea aptitudinea de a participa la orice act juridic, din p.d.v. activ sau pasiv, cum și de a sta în justiție; este cazul oamenilor liberi majori. Unele „obraze", însă, din cauza vîrstei (minori), a sexului (femeile) sau mai ales a stării civile (femeile căsătorite), a unei deficiențe mentale (smintiții, imbecilii, cei slabi de minte și risipitorii), a clasei sociale dependente din care făceau parte (șerbii și robii țigani), nu puteau să participe la acte juridice sau să stea în instanță. Această interdicție de exercițiu era mai restrînsă sau mai întinsă, după importanța actelor ce individul era în drept sau nu să încheie. Actele de dispoziție, cum sînt cele prin care o persoană își înstrăinează patrimoniul cu titlu oneros sau gratuit, avînd o deosebită gravitate, erau interzise, în general, incapabililor. Micșorarea sau desființarea **c.** își găsea temeiul inițial în ideea de apărare a patrimoniului și a familiei celui în cauză, care ajunge treptat să fie înlocuită prin ideea de protecție a anumitor persoane, în ceea ce privește incapacitatea cauzată de lipsa discernămîntului sau tulburarea facultăților mintale. Unii își pot exercita drepturile fiind asistați de anumite persoane (curatorul pentru minorul emancipat, soțul pentru soție), iar alții trebuie să fie reprezentați la orice act juridic sau în instanță (minorul neemancipat și interzisul). În ceea ce privește incapacitățile caracteristice orînduirii feudale (vecinii sau ruminii existenți pînă la reforma lui Const. Mavrocordat și robii), acestea își aveau temeiul în ideea de exploatare a omului de către om, proprie unei asemenea orînduiri. Se ajungea chiar la o *capacitate de folosință* redusă nu numai pentru oamenii dependenți, dar și pentru oamenii liberi care nu beneficiau de privilegii de clasă. La începutul sec. 19, „obrazele" sînt încă împărțite „după noroc, în slobozi, robi și sloboziți" *(L. Car.*, I) și se caută să se justifice robia, arătîndu-se că robul se socotește ca o persoană în raport cu alții decît stăpînul său *(C. Cal.*, § 27). *C. Cal.*, sub influența ideilor moderne jusnaturaliste, definește **c.** ca „personalnica putere [...], pe care [...] avîndu-o cineva, fără de nici o oprire poate săvîrși fapte legiuite" și arată cine sînt incapabili: „[...] nevîrstnicii↑, [...] supervîrstnicii, [...] smintiții de minte [...], cei ce pentru desfrînarea lor s-au supus unui curator (purtătoriu de grijă) prin judecătorească hotărîre" (§ 5 n. 2). În Trans., odată cu dispariția robiei (concomitentă cu trecerea de la feudalismul timpuriu la feudalismul dezvoltat), se recunoaște tuturor persoanelor **c.** juridică de folosință, însă o **c.** inegală, după poziția socială a acestora; cu cît această poziție e mai înaltă, cu atît persoana posedă mai multe drepturi. Drepturile subiective apar ca privilegii de clasă. *Capacitatea de exercițiu* a persoanelor diferea în raport cu unele elemente de fapt care atrăgeau urmări juridice. Principalele elemente de acest fel care au avut importanță juridică, creînd incapacități temporare sau definitive de exercițiu în legătură cu anumite drepturi, au fost *vîrsta* și sexul. Sexul a determinat pentru femeie diverse incapacități. Concepția feudală, care afirma slăbiciunea sexului feminin și lua în seamă că în feudalism dobîndirea și păstrarea moșiilor de arme a fost un mod larg răspîndit, a contribuit la crearea unor incapacități în materie succesorală și la reglementarea curatelei femeii. Pentru eludarea unor incapacități ale femeii

în materie succesorală s-a creat instituția numită *praefectio*, prin mijlocirea căreia femeia era pusă juridic pe picior de egalitate cu bărbatul în această materie, instituție corespunzătoare „așezării în loc de fii" din Ț. Rom. (v. *înfrățire*). Aceeași concepție feudală a slăbiciunii femeii a dus, pe de altă parte, la unele diferențieri în regimul pedepselor pentru infracțiuni, cu atenuări ori modificări în favoarea acesteia. Străinii↑ beneficiau de o c. juridică restrînsă în ce privește bunurile imobiliare și drepturile politice. În afară de persoanele fizice, *dreptul* transilvănean a cunoscut și categoria *persoanelor morale* sau *juridice*, în care, pe lîngă *fisc*, care deținea importante drepturi și privilegii în materie succesorală, penală, fiscală etc., se mai numărau *bisericile, capitlurile, conventurile, mănăstirile, breslele* sau *țehurile* etc.; sfera drepturilor și modul exercitării lor difereau, firește, în unele privințe, de cele ale persoanelor fizice, și în primul rînd prin ceea ce în stabilirea drepturilor, obligațiilor și răspunderilor unei persoane e legat de ființa fizică a individului. V. *bătrîn; curatelă; diată; iertare de vîrstă; moștenitor; străin; vechil.*

O.S. — V.Ș.

capan. Centrul otoman de colectarea produselor destinate aprovizionării Stambulului (cu grîne, grăsimi, vite de tăiere etc.). Era supravegheat de un **c.**-*emini* (inspector, al **c.**) și administrat de un **c.**-*naip* (intendent al **c.**). În documentele otomane oficiale, țările române apar tot mai frecvent, în sec. 18—19, sub termenul de **c.** *împărătesc*, sau de *chilar al împărăției*. **C.** organiza aprovizionarea cu alimente din țările române prin negustori intermediari, inițial *lazii*↑ din Asia Mică. Prețul alimentelor procurate de aceștia de la producătorii români (în speță: grîne, unt, miere, seu, cîrvaș, ceară) era stabilit forfetar de către marele **c.** de la Stambul și era în general mai scăzut față de prețul liber al pieței. Numeroase proteste ale domnilor români — care denunțau Porții abuzurile săvîrșite de *negustorii capanlii* în țările române — au determinat Poarta să elibereze domnilor, la cererea acestora, o „ilustră poruncă" *(emr-i serif)* prin care li se anunțau, nominal, capanlii îndreptățiți de autoritățile otomane să efectueze aprovizionările cu alimente pentru Stambul, în țările române, ca și condițiile în limitele cărora își puteau exercita atribuțiile oficiale. V. *miere; unt împărătesc.*

D.L.

capital cămătăresc. V. *dobîndă.*

capitală. V. *cetate de scaun.*

capitlu. *1.* În organizarea ecleziastică medievală, organismul de coordonare și apărare a intereselor unei comunități religioase catolice (biserică, mănăstire, ordin călugăresc sau cavaleresc etc.). **C.** era compus din *canonici*, care aveau fiecare misiuni bine precizate: decanul, prepozitul, cantorul, tezaurarul, chelarul, custodele etc. Constituit încă din a 2-a jumătate a sec. 8, se generalizează în sec. 12—13 în toată Europa catolică, primindu-și norme-tip de organizare receptate în *Corpus iuris canonici* (can. 391—422). A fost receptat și în Trans., *la Arad, apoi la Alba Iulia și la Oradea. **C.** avea atribuții judiciare (în penal), fiscale, economice și financiare. *2.* **C.** *săsești.* Termenul **c.** a fost împrumutat de *Universitas Saxonum* din Trans., care și-a împărțit organizarea religioasă și juridică între 8 **c.**: Bistrița, Reghin, Bîrsa, Chejd, Mediaș, Sibiu, **c.** surrogativ Sibiu, Sebeș. În total **c.s.** parohiale aveau jurisdicție asupra a 202 sate regești și a orașelor săsești respective. Prin trecerea unui mare număr de sași la luteranism, **c.** au rămas în ființă mai ales pentru problemele judiciare și administrative, în cadrul organizațiilor confesionale luterane. V. *convent; loc de adeverire.*

D.L.

capitulații. Termenul a avut 2 înțelesuri: *1.* Convențiile cu caracter special încheiate de diferite puteri creștine cu Poarta, începînd din sec. 15 (* în 1454 cu Genova și Veneția), pentru reglementarea unor relații reciproce politice și comerciale. *2.* Con-

venţii încheiate de ţările române cu Poarta stipulînd anumite privilegii recunoscute ţărilor române, în schimbul unor obligaţii variate şi progresive pe care domnii respectivi şi le asumau faţă de Poartă. Asemenea convenţii apar documentar într-un *sulh-namé* al lui Mehmed Cuceritorul, concedat prin 1481 lui Ştefan cel Mare. Asupra împrejurărilor în care s-au încheiat primele c. dispunem de informaţia dată de Filippo Buonaccorsi-Callimachus, care susţine că, după ce românii au respins încercările otomanilor de a-i supune cu armele, „s-au învoit prin tratate nu ca învinşi, ci ca învingători" *(non armis sed conditionibus cedentem, pactionibus deciderint)*, în aşa fel încît „să-şi păstreze toate legile lor *(omnes leges)*, împreună cu avuţiile şi pînă aproape şi libertatea". Aşa cum s-a remarcat, „textul lui Callimachus dovedeşte nu numai că acest statut special al Ţ. Rom. şi al Mold. în raport cu Imperiul otoman era cuprins în convenţii şi tratate, dar şi că aceste tratate erau cunoscute în sferele diplomaţiei europene" din sec. 15 (Ş. Papacostea). Este cert că, oricît de apăsătoare ar fi fost suzeranitatea otomană, pe etapele ei progresive (sec. 16—1774) şi regresive (1774—1877), Poarta a înţeles să respecte aproape în continuu o serie de principii şi anume: *a. autonomia administrativă* a domnilor şi *prerogativa lor jurisdicţională*, interzicîndu-li-se de obicei boierilor recursul la Stambul împotriva sentinţelor domnilor; *b. autonomia bisericii ortodoxe române* şi legăturile ei cu patriarhiile ecumenice, cu interdicţia pentru otomani de a ridica geamii pe teritoriul administrat de domnii români; *c.* interzicerea pentru turci de a se aşeza în ţară, în mod legal şi permanent, ca agenţi oficiali, colonişti sau posesori de *ciftlicuri*, principiu călcat sporadic (sec. 16, 18), dar restabilit, de obicei, la cererea părţilor interesate. În baza c., domnii români aveau obligaţia de a participa, cu un contingent determinat de trupe autohtone sau de mercenari, la campaniile militare otomane conduse de sultani în persoană, sau de marii lor viziri. Raporturile ţărilor române cu Poarta, cu toată afirmaţia frecvent făcută de sultani că aceste ţări erau supuse (dar fără a se menţiona vreun act de vasalizare), erau de aşa natură încît în viziunea cancelariilor străine domnii români — inclusiv principele Trans. între 1541—1687 — au fost consideraţi ca avînd o poziţie juridică autonomă, ceea ce a îngăduit iniţierea şi chiar încheierea unor acorduri *politice* sau *economice* directe (cum ar fi cel încheiat de Anglia cu Petru Şchiopul în 1588, deşi exista o c. între Anglia şi Poartă din 1580). Existenţa c. a fost susţinută de boierii români în memoriile înaintate plenipotenţiarilor marilor puteri europene, în 1772, în timpul Congresului de la Focşani, şi în memoriul din 30 aug. 1774 înaintat lui Orlov, unde, bazîndu-se pe tradiţie, ei arată chiar termenii precişi ai c., pe care reprezentanţii Porţii nu le-au contestat. Mai produc şi un act de c. (în 13 puncte), care ar fi fost acceptat de sultanul Selim I sub domnia lui Bogdan al III-lea (1513) şi încălcat ulterior, mai ales după domnia lui Mehmed IV (1648—1687). Pe baza acestei documentări, textul Tratatului de la Kuciuk-Kainargi (29 iun./10 iul. 1774) prevede revenirea Principatelor române la regimul de care s-au bucurat în timpul lui Mehmed IV (art. XVI, al. 8). Boierii munteni şi apoi cei moldoveni trimit îndată după semnarea tratatului arzuri la Poartă, solicitînd diferite condiţii şi, în primul rînd, revenirea la „cele mai vechi ale noastre *pronomii*", care ar figura în hatişeriffuri aflate în arhivele Porţii şi echivalînd cu c. În urma acestor arzuri şi sub presiunea Rusiei, sultanul Abdul-Hamid a acceptat majoritatea revendicărilor boierilor prin firmanele din 14 nov. 1774, fără a menţiona existenţa unor c. anterioare. Important este faptul că *Poarta nu a contestat existenţa unor c. cu ţările române*. La 10 nov. 1815 — la cererile făcute Porţii de Ţar şi de împăratul austriac de a se acorda independenţă Serbiei — , Poarta a răspuns că nu-i poate acorda acesteia privilegiile de care se bucură Ţ. Rom. şi Mold., deoarece Serbia era o ţară cucerită cu arma, în timp ce ţările române „se sont données des capitulations, scrupuleusement observées de tous temps". Teza existenţei c. între Poartă şi ţările române este expres recunoscută prin art. 5 din Tratatul de la Adrianopol (1829). Astfel instituţionalizate într-un tratat internaţional, c. sînt receptate în publicistica politică europeană (Felix Colson, 1839; G. F. Martens, 1853), în istoriografia romantică română (Bălcescu;

Kogălniceanu) și, după o minuțioasă analiză juridică, de către juriștii coroanei britanice *(Law Officers of the Crown)*. În urma consultării acestora, guvernul britanic a dispus ca în statisticile comerciale anuale țările române să apară, începînd cu anul 1846, distincte de Turcia. *Bibl.*: 496, 600, 959, 1 175, 1 664.

D.L. — N.S.

capuchehaie. *1.* De pe la mijlocul sec. 16, domnii Ț. Rom. și Mold., cum și principele Trans. au avut cîte un agent permanent la Constantinopol, care îi reprezenta față de Imperiul otoman. Agentul Ț. Rom. se numea *Eflac capuchethŭdasi*, al Mold., *Bogdan capuchethŭdasi*, al Trans., *Kapitiho*. Denumirea **c.** a fost adoptată de istorici pentru instituția din toate provinciile românești. Instituția a apărut în țările române odată cu instaurarea dominației otomane. Primele **c.** ale Mold. datează din a 2-a domnie a lui Petru Rareș; Trans., devenită principat autonom vasal al Imperiului otoman în 1541, este probabil că a avut **c.** tot de atunci. *1560. Prin analogie, domnii din Principatele dunărene aveau **c.** și pe lîngă hanul tătarilor și chiar pe lîngă serhaturi: Hotin, Bender, Akkerman, Chilia. *2.* În Ț. Rom. și Mold., numirea **c.** se făcea de domn; în Trans. era desemnat de dietă. Alegerea se făcea dintre persoanele cu relații, cu iscusință politică și mai ales cu încrederea domnului, adesea o rudă apropiată. Numărul **c.** a variat de la 1—6, unul fiind **baș c.** C. nu puteau intra în funcție fără agrementul prealabil al Porții. *3.* **C.** reprezenta pe domn atît față de Poartă, cît și față de ambasadorii străini din Constantinopol și trebuia să-l informeze de toate intrigile care se urzeau împotriva lui și de orice evenimente care priveau țara și domnia. **C.** făcea de obicei plata tributului și a mucarerului. Minuind mari sume de bani pentru îndeplinirea sarcinilor sale, el realiza beneficii importante. Poziția sa de om de încredere al domnului îi crea însă un mare risc: în caz de hainire a domnului, **c.** era pedepsit chiar cu moartea (Dimo Celepi, **c.** lui Mihai Viteazul, executat în 1594; Iane, **c.** lui D. Cantemir, în 1711). **C.** s-au bucurat de o imunitate relativă de jurisdicție, de imunitate fiscală și de libertatea cultului, exercitat chiar în biserica proprie, alături de sediul lor. Ei se comportau ca agenți diplomatici. Prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) s-a dat **c.** calificarea de „însărcinați cu afaceri" și s-a hotărît ca ei să se bucure de „dreptul ginților". Au primit berat de muhafizi și drept de a umbla călare. *Reg. org.*, dîndu-le atribuții cu caracter diplomatic, a stabilit implicit calitatea de subiect de drept internațional a țărilor române.

P.S.

capugiu; var. *capigiu*. Paznic al palatului sultanului. Șeful **c.** era un înalt demnitar aulic otoman, *capugi-bașa*. Domnii români erau introduși în audiență de învestire la sultan de doi **c.-b.** C. aduceau poruncile de mazilire a domnilor români.

D.I.

car *1.* Ca unitate de măsură a greutăților, **c.** este menționat în documentele muntene din sec. 15, cu specificația produsului încărcat: *23 aug. 1437, B (**c.** de fîn sau lemne); apoi **c.** de pește, **c.** de sare etc. Greutatea acestui **c.** a variat în timp și după natura produsului sau numărul vitelor din atelaj, între 350 și 1 000 ocale. *2.* Ca prestație (slujbă), **c.** a reprezentat obligația de transport a produselor cuvenite domnului din dijmă (vin, fîn, cereale, sare etc.). Zahereaua datorată puterii suzerane e înregistrată uneori sub numele de: „**c.** Cameniței" (1695), „**c.** Belgradului" (1697), „**c.** de Hotin" (1715), după numele cetăților ocupate de turci și apoi aprovizionate de domnii români. În numeroasele danii domnești către mănăstiri, se precizează că satele dăruite sînt scutite. *3.* Uneori **c.** de fîn îndeplinește și funcția de măsură a suprafeței. *4.* În Trans., **c.** a mai servit și ca unitate de măsură a volumului, egală cu un stînjen cubic. O funcție asemănătoare a avut și în Ț. Rom., pentru fîn, cu dimensiunile de 5 stînjeni lungime și 4 stînjeni lățime.

A.C.

caragros. Una dintre cele trei monede de argint care au servit drept etalon în sistemul monetar al Imperiului otoman. Pe piața internă a țărilor române, apare în sec. 18. În 1709, valora ceva mai mult decît un leu (3 000 c. = 3 500 lei); în 1719, un firman îi stabilește cursul la 181 aspri, iar în 1815, sînt semnalate 2 varietăți de c., una valorînd 2 lei și 25 parale, cealaltă 3 lei și 15 parale. La 1821 valora 8 groși. În afară de c. turcești, a circulat pe piața românească și o specie de origine germană, denumită c. nemțesc

A. C.

carantină. Izolare preventivă a unei colectivități sau a unui individ care a fost în contact cu un bolnav contagios sau care vine dintr-o regiune unde a fost o epidemie. Legăturile cu Orientul aduceau în țările române, printre alte boli molipsitoare, teribilul flagel al ciumei. C., dînd posibilitatea de verificare sanitară a oamenilor, animalelor și lucrurilor ce veneau din acele părți și de eventuală deparazitare a lor, ar fi fost mijlocul cel mai eficace pentru împiedicarea pătrunderii bolii. Dar la ele nu se putea recurge în timp de război, iar turcii nu le acceptau nici în timp de pace. De aceea se făceau în interiorul țării încercări — cu rezultate nesatisfăcătoare — de oprire a epidemiei. Astfel, în 1785 se înființează un *cordon sanitar* împotriva ciumei în jud. Ialomița, în care scop domnul trimite acolo un boier cu 80 de arnăuți și seimeni. Ei ard casele infestate cu toate efectele purtate de pestiferați, cum se procedase și în București, în iarna precedentă. În mai 1824, ivindu-se ciuma la Buzău, s-au înființat c., între altele, la Colentina, însă un diplomat străin se îndoiește că „turcii se vor supune". Ciuma, care în 1828 se întindea în Ț. Rom., la începutul anului 1829 și în Mold., a fost combătută de Kiselev cu vigoare și eficacitate printr-o serie de măsuri organizatorice luate în interiorul țărilor române și prin stabilirea de-a lungul Dunării a unei linii de c., spre a împiedica o nouă contaminare. O reglementare temeinică a c. este adusă abia prin *Reg. org.* În Trans., ca parte integrantă a măsurilor de protecție instituite prin stabilirea pe frontierele sudică și estică ale Imperiului austriac a „cordonului" grăniceresc, se afla, în afară de lanțul pichetelor de grăniceri *(Wachthäuser)*, o rețea de unități de c. constînd din așa-numitele stațiuni de c. *(Kontumaz—Stationen)*, *oficii de c. (Kontumaz—Ämter)*, *stabilimente de c. (Kontumaz-Anstalten)* sau c. *(Kontumazen, Quarantäne)*, din care o parte, organizate în sec. 18, erau așezate de-a lungul graniței transilvănene. Prin unitățile din această centură erau obligate să treacă, cu ocazia intrării în Austria (respectiv Trans.), toate ființele (persoane și animale) și lucrurile (obiectele, mărfurile) venite de pe teritoriile subordonate Imperiului otoman. În c. se efectua deparazitarea obligatorie a ființelor și obiectelor în cauză; acolo ele trebuia să stea o perioadă de c. Reținerea în c. putea dura pînă la 20 de zile. Datorită acestei cingători s-a putut în mare măsură stăvili pătrunderea în Europa Centrală a epidemiilor de ciumă și holeră care veneau dinspre Orient. Unitățile de c. situate pe granița transilvăneană către Ț. Rom. și Mold. se găseau, din p.d.v. al conducerii lor, în raporturi de dublă subordonare: din p.d.v. administrativ, aflîndu-se pe teritoriile grănicerești, erau subordonate autorităților grănicerești: din p.d.v. medical erau subordonate autorităților medicale *(Feldstabsartz)*. Fiecare oficiu de c. avea în frunte un director de c. *(Kontumazdirector)*, numit de preferință dintre vechii medici militari cu experiență; avea un capelan care, pe lîngă activitatea duhovnicească, se ocupa și cu instrucția școlară elementară a copiilor angajaților c. (din cauza așezării depărtate, în munți, a acestor unități); în oficiile de c. situate pe drumurile de comerț importante se aflau cîte un medic de c. și unul sau doi supraveghetori de mărfuri. V. *casa lazaretului*.

O. S. — V. Ș.

carboavă. V. *rublă*.

care de braniște. Obligația locuitorilor din Mold. (sec. 16—17) de a da c. pentru transportul fînului din braniștea domniei la grajdurile din curtea domnească.

N. S.

care de lemne. Obligația clăcașilor față de stăpînii de moșii de a-i aproviziona cu lemne pentru iarnă. În Ț. Rom., la 1823, fiecare clăcaș aducea, de Crăciun, un **c.l.** de la o distanță de maximum 6 ceasuri de mers sau plătea stăpînului 3 taleri. În Mold., la 1805, se dădeau anual cîte 2 **c.l.**; dacă pădurea era mai departe de 2 zile de mers, clăcașul era dator să facă stăpînului altă muncă cu **c.** timp de 2 zile. În Trans., **c.l.** a fost obligația locuitorilor de a aproviziona cu lemne oștirea austriacă de la sfîrșitul sec. 17., ca și pe stăpînii de moșii; la 1781, țăranii din Zarand se plîngeau astfel că „unii domni ne silcau să le aducem lemne chiar și în sfînta noastră zi de Crăciun, zicînd că ce le pasă lor de sărbătorile noastre".

N.S.

care de oaste. Obligația locuitorilor din Ț. Rom. și Mold. de a da care pentru transporturile efectuate în beneficiul oștirii turcești în timpul campaniilor acesteia de la sfîrșitul sec. 17 — începutul sec. 18. La 1696—1698 sînt menționate în condica de porunci a lui C. Brîncoveanu „carele de Belgrad", iar în 1699 „care de Cameniță"; carul trebuia „să fie nou și cu 4 boi și înscorțat și învălit și cu chirigiu, om de credință". În același an se încasa „rînduiala carelor" în sumă de 20 512 taleri. La 20 febr. 1679, în Mold. sînt menționate „care împărătești", datorate oștilor otomane. În vremea domniei lui Ștefan Cantacuzino, asemenea **c.o.** au fost trimise pînă în Moreea.

N.S.

carte. Act scris emanat de la o autoritate publică sau de la un particular, denumit astfel atît în Mold., cît și în Ț. Rom. *16 iul. 1372, B (original lat.), 18 nov. 1393, A (orig. sl.); în uz și astăzi. Sin. *scrisoare:* *4 sept. 1389, B (orig. sl.), 17 febr. 1435, A (trad. din sl. în 1781); în circulație încă în 1817. *L. Car.*, cercetînd **c.** din p.d.v. al forței probante, le clasifică în *publice* și *particulare*, primelor acordîndu-le „mai multă credință" decît celor de-al doilea (VI, 2, 31). *I.* Analiza documentelor ne îndreptățește să facem următoarele *clasificări de* **c.** *publice*: *A.* Din p.d.v. al *emitentului*: domn, adunare de stări sau obștească, divan, înalt ierarh, dregător. *B.* Din p.d.v. al *obiectului: a.* Acte de *ordin judiciar* (jurisdicție contencioasă sau grațioasă): **c.** de soroc, de pîră, de vechilie, de mărturie și întocmire, de jurămînt, de blestem, de adeverire, de judecată, de hotărnicie, de moștenire, de rămas, pentru tocmeala eretocrisiei etc. *C. Cal.* folosește termenul **c.** în sens de act judiciar: **c.** de despărțenie (§ 136, 181), **c.** încredințătoare (§ 2 022). *b.* Acte ale *autorității administrative laice* sau *ecleziastice:* **c.** domnească de întărire a stăpînirii pămîntului, **c.** deschisă sau legată trimisă de domn ispravnicului sau altui dregător cu instrucțiuni; ca să se citea în toate satele ca să cunoască locuitorii cuprinsul poruncii domnești. Asemenea **c.** a trimis C. Mavrocordat pentru a face cunoscute măsurile sale fiscale; ele trebuiau „să se citească în tot ținutul ca să să înștiințedză toți" și apoi să fie trimise înapoi la vistierie „iscălite de preuți și de vornicei precum s-au citit în toate satile"; **c.** de ocină, de cumpărătură, de iertare, de moșie, de răscumpărare, de miluire, de epitrop, de trecere (salvconduct), de clacă, de menzil, a orașului, de afurisenie, de mină, de preoție etc. *c.* Acte cu caracter *normativ*, cuprinzînd o reglementare generală, referitoare deci —spre deosebire de cele precedente — la o situație particulară; de ex. hrisoavele prin care se înființează sau desființează o dare. *C.* Din p.d.v. al *formei*; unele **c.** — mai importante — se bucurau de o solemnitate deosebită, purtînd semnătura și pecetea domnului (hrisoave sau chiar bule de aur). *D.* Din p.d.v. al *materialului* pe care sînt scrise. În general, **c.** erau scrise pe hîrtie, dar unele, mai importante, ca hrisoavele reglementînd chestiuni generale sau chiar cele date în materie de hotărnicie, erau scrise pe pergament, spunîndu-li-se și cărți *coajnice* sau *de coajă*. După reformele lui C. Mavrocordat, unele **c.** domnești importante erau tipărite, pentru a putea fi cunoscute locuitorilor. *E.* Din p.d.v. al *efectelor*. Acestea erau diferite și variau după scopul **c.**, de la o reglementare generală pentru toată țara sau numai pentru o clasă socială, pînă la satisfacerea unui interes individual, după cum rezultă din enumerările de mai sus. **C.** domnești rupte,

pierdute sau distruse „de multe răutăți de turci și de tătari", se refăceau de domni; **c.** domnești fără semnături și peceți prezentate în procese erau înlăturate: nefiind „după cum iaste obiceiul țării [...] au socotit că nu iaste nici o credință". *2.* Termenul **c.** este întrebuințat în sens de înscris *privat* (dires, sinet, zapis) atît în documente, cît și în pravile. În Trans., *charta* sau *carta* (la pl. *chartae*, dar întrebuințîndu-se, de obicei, formele *charte, carte)* era, ca și *chartula* (pl. *chartule)*, un termen generic pentru desemnarea actelor sau documentelor cu conținut obișnuit juridic (astfel, îl găsim aplicat la documente privind schimburi de moșii, alegeri de episcopi, apeluri în judecăți bisericești etc.). Această denumire cuprindea mai multe categorii de documente, după autoritățile de la care proveneau, designate prin întrebuințarea unui al doilea termen, atașat pentru precizare. Erau, astfel, *chartae regales* sau *ch. regiae, ch. ecclesiasticae, ch. pagenses.*

O.S.—V.Ș.—N.Ș.

carte de blestem. V. *blestem.*

carte de hotărnicie. V. *blestem; hotărnicie.*

carte de judecată. Sau *hotărîrea* este actul în care se consemnează soluția dată într-un proces, cu sau fără motivarea ei. În epoca îndepărtată nu se înscria nicăieri hotărîrea pronunțată, ceea ce a prilejuit, desigur, pierderea multor asemenea acte judiciare. *8 mai 1372, B (rezumat rom. după un orig. lat.): judecata a 2 sate pentru un munte. De altfel, nu există nici obligația de redactare în scris a hotăririi. S-au păstrat totuși cîteva, unele emanate chiar de la instanțe inferioare [ex. : adeverirea a 6 megieși (10 febr. 1626, B), cartea pîrcălabilor de Tîrgu Jiu și a 12 pîrgari (3 mart. 1626, B)], cartea lui Stoica, al 2-lea vornic, delegat de domn să cerceteze și să judece (20 aug. 1627, B). Const. Mavrocordat a pus în vedere ispravnicilor să-și scrie **c.j.** și să-și motiveze soluțiile. El scrie unui ispravnic, dojenindu-l că în **c.j.** trimisă „nici o temelie noi [...] n-am găsit". Ipsilanti face precizări similare. *L. Car.* se exprimă în același sens. **C.j.** erau date de adunarea de stări (**c.** obștească), de sfatul domnesc, de ispravnici, de judecători, de boierii pe care domnul îi investea să judece un proces și de departamente, de la înființarea acestora (v. *justiție).* Grigore Calimah scrie vornicului de Cîmpulung să cerceteze înscrisurile și martorii într-un proces, „hotărînd pricina pe cartea de giudecată". Mitropoliții și episcopii dădeau cărți de despărțenie; cele ale acestora din urmă cu anaforaua mitropolitului erau prezentate domnului. Înalții clerici mai dădeau **c.j.** în pricini privind activitatea personalului bisericesc, ca de ex. cercetarea gestiunii unui protopop incorect, și mai ales în procese relative la familie și succesiuni, cînd erau delegați de domn; acesta întărea apoi **c.j.** pronunțate de clerici dacă le aproba.

O.S.

carte de nemișug. V. *nemeș.*

carte de soroc. V. *citație; zi.*

carte de vechilie (c. *de vechil de judecată).* V. *vechil.*

carte de volnicie. *1.* Era împuternicirea pe care — după examinarea sumară a cauzei — domnul o dădea unui particular, ca să-și valorifice un drept. Dacă prin porunca din **c.v.** era vătămat dreptul altei persoane și aceasta nu accepta soluția, se ajungea la proces. **C.v.** se aseamănă, în oarecare măsură, cu ordonanța prezidențială din dreptul modern. Procedeul prilejuia abuzuri, **c.v.** fiind obținute, în general, de membri ai clasei dominante, favoriți ai domnului (boieri, mănăstiri) și după punerea lor în executare fără temei, de cele mai multe ori nemaifiind posibil a se pune lucrurile în starea de mai înainte. Se dădeau în situații diferite. *<1431 mart.—1436>, B, sub forma cea mai caracteristică: „Io Alexandru voievod [...] îți poruncește [...]: calul lui Lalu pe care l-ai luat de aici, îndată să-l înapoiezi". Însă încă de la (circa 1400), B, Mircea cel Mare dăduse poruncă mai multor sate „ca să fie în supunere față de acea mănăstire și de toți frații

și să fie de ocină și de ohabă" și dregătorilor săi ca „să nu cuteze să turbure acele sate cu nici o dajde", ceea ce echivala cu o **c.v.** dată stareților pentru cazul cînd sătenii sau dregătorii nu s-ar supune poruncii domnești. Petiționarul mai putea fi făcut „tare și puternic" printr-o asemenea carte: să execute un contract, să-și caute oamenii prin țări străine „ca să-i întoarcă iarăși [...]", să încaseze dijma; să încaseze veniturile „moșii de la toți cîți să vor fi hrănind pe acel loc și nime să nu dea împotriva cărții gospod" etc. La începutul sec. 19 încă se mai dădeau asemenea cărți. 2. **C.v.** avea uneori și funcția *mandatului de aducere* din dreptul modern. Domnul dădea **c.v.** unui împuternicit al său ca „să fie tare și puternic" să-l aducă cu forța pe împricinatul care nu răspunsese la chemarea prin citație. În cuprinsul citației, chiar domnul amenința adesea pe adresanți că „de nu va veni la zi [...] vom trimite un aprod di-i vor aduce și cu ciubote", în Mold., sau „cu treapăd", în Ț. Rom., ori: „să te aducă fără voia ta". **C.v.** cuprindea și o expunere amănunțită a faptelor; fiind încunoștiințat din timp de obiectul plîngerii, împricinatul putea să-și pregătească apărarea; i se mai punea în vedere să-și aducă dovezile. C. Mavrocordat poruncește ca: „cine n-a veni la giudecată, să-l aducă fără-de voia lui, cu treapăd, orice obraz ar fi; de la omul de frunte să ia 6 pot ⟨ronici⟩, al doilea, trei pot., al treilea mînă, 5 parale". În „ponturile" lui C. Suțu către ispravnici, se arată, de asemenea, că, dacă cel chemat cu „răvaș de soroc" nu vine la termenul fixat, „atunci să se trimiță om isprăvnicesc cu volnicie să-l aducă, căruia să-i plătească ciubote cîte 10 bani de ceas"; ispravnicul primea 50 de bani ai „grosului", cînd îl libera. Dar regula avea excepții și nu erau rare cazurile cînd pîrîtul, deși amenințat, nu se prezenta la termenul fixat, fără a avea vreo justificare, și totuși nu era nici judecat, nici adus cu **c.v.**, ci era așteptat mai multe zile sau i se punea o altă zi↑. În penal nu se ridica problema, pentru că în cazuri grave învinuitul era judecat sub stare de arest. Donici și *Prav. cond.* reglementează mandatul de aducere în materie civilă, iar în materie penală, aceasta din urmă prevede că în pricini grave (omor, furt), învinuitul va fi adus de la început cu forța publică, dacă refuză să se prezinte (*ib.*). *L. Car.* nu se mai ocupă de această problemă, mulțumindu-se să stabilească modul de judecare a pîrîtului absent (VI, 1, 15—16).

O.S.

carte funciară. Numeroase documente dovedesc că în perioada destrămării feudalismului au existat în Trans. anumite registre în cuprinsul cărora erau înscrise date privind bunurile imobiliare, aflate în posesia dobîndită prin diferite titluri juridice a unor persoane sau colectivități. Apar, în ordine cronologică, mai întîi evidențele numite *urbarii*↑ (sing. *urbarium; Urbarien*; se mai numeau și *registra bonorum, censuum, conscriptio bonorum).* Constatate din sec. 16 în Trans., unde devin frecvente mai ales în sec. 18, ele priveau bunurile imobiliare aflate în posesia colonilor și stabileau sarcinile felurite ale acestora. La început evidențe întocmite de domnii de pămînt respectivi, ele devin cu timpul acte oficiale, utilizate drept bază pentru redactarea **c.f.** *(Grundbücher)*, a căror necesitate devenise simțită în vederea perfecționării evidențelor fiscale. Sporadic s-au întocmit în unele orașe transilvănene evidențe privind proprietățile imobiliare intra- și extravilane (de ex. pentru Sibiu la 1653 sau pentru Brașov în sec. 16—19). În aceste evidențe încep să fie valorificate unele din principiile de bază ale evidenței funciare moderne: al specialității, al publicității etc. Aspecte particulare prezintă introducerea și administrarea evidențelor funciare în cuprinsul *districtelor grănicerești.* Pe teritoriul regimentului bănățean, după aplicarea „drepturilor confiniare" din 1754, a fost introdus regulamentul de **c.f.** *(Landtafelpatent)* în 1794, care a rămas în vigoare pînă după demilitarizarea acestui teritoriu la 1872. Ca urmare a constituției confiniare din 1807, s-a efectuat o nouă lucrare, pornindu-se de la cea veche. În regimentul I românesc transilvănean de graniță s-a introdus o evidență funciară potrivit ordinului consiliului aulic de război din 24 apr. 1773. Această evidență „urbarială" este un fel de conscripție cadastrală, îmbunătățită cu vremea. În regimentul grăniceresc năsăudean, vechile „urbarii" ținute de magistratul bistrițean fiind distruse de incendiu, în baza ordinelor din 1770 ale Consiliului aulic de război,

aprobate de împărătească, s-a procedat la întocmirea **c.f.**, lucrare care a durat pînă la 1780. După cîteva rectificări și completări, în 1829 s-au întocmit noi „cărți cadastrale" pentru toate comunele regimentului. **C.f.** din granița militară au fost acte publice care constatau, dovedeau și, ca urmare, garantau posesiunile de pămînt de orice categorie ale particularilor și ale comunităților și instituțiilor de pe teritoriul graniței.

V.Ș.

cartea cea de obște a milosteniilor. V. *cutia milei; vel vornic al obștirilor.*

carvasara; var. *cărvăsărie, chervăsărie.* Oficiu vamal și antrepozit pentru mărfuri importate sau în tranzit. Termenul, în Turcia, a denumit casele în care erau găzduiți negustorii străini. Prima mențiune despre o astfel de casă în Mold. este în privilegiul acordat de Petru Șchiopul voievod negustorilor din Liov; iar termenul c. apare pentru prima dată în privilegiul acordat mănăstirii Sf. Sava din Iași. Apoi este semnalată „chervăsăria domnească" din Iași, iar în 1652, c. apare cu sensul de oficiu vamal și antrepozit pentru mărfuri străine. Și-a continuat existența în sec. 18 și 19. În Ț. Rom., c. a fost înființată, se pare, la București, în 1733, de Grigore II Ghica (1733—1735). În 1778, Al. Ipsilanti a construit, în centrul Bucureștilor, o c. cu „case și magazii", unde funcționa marele vameș. **C.** percepea, pe lîngă vamă, și taxe de depozitare. La 1789, un boier epistat ținea „catastihul curat" de venitul vămii. „Slujba domnească" a c. cuprindea vămile externe. Evidența taxelor de depozitare era ținută de un „sameș de carvasara". **C.** dispare din nomenclatura oficială odată cu organizarea modernă a finanțelor în Principatele Unite.

P.S. — A.C.

casa cișmelelor. Cunoscută în București, către sfîrșitul sec. 18, și sub denumirea *Casa apelor* sau *Casa fîntînilor*, se ocupa cu aducerea în oraș a apei potabile, prin conducte de olane, de la izvoare; alimentarea cu apă făcîndu-se pînă atunci prin săparea unor puțuri prea superficiale, apa extrasă nu era curată. Primele cișmele s-au construit abia în timpul domniei lui Al. Ipsilanti, una în Tîrgul dinlăuntru și alta pe podul Mogoșoaiei. În fruntea lor a fost așezat un *suiulgi-bașa*, cu o leafă lunară de 60 taleri, plătită la început din venitul podului „de la carele și buțile cu vin", care intrau în București. Opera începută de Al. Ipsilanti a fost continuată de alți domnitori ca N. Suțu, N. Mavrogheni etc.; în 1811, cele mai multe din cele 18 cișmele aflate în București erau deteriorate. În stare mai proastă erau parte din cișmelele concesionate de domnie unor particulari. De aceea s-au luat măsuri pentru repararea celor dintîi cu bani de la *Cutia milosteniei*↑ și s-a poruncit „ca toți acei care se bucură de cișmele din Casa apelor" să fie obligați a le ține în bună stare. **C. e.** era condusă de o epitropie, formată din mai mulți boieri, avînd în fruntea lor pe episcopul de Rîmnic. Apa cișmelelor se vindea populației cu 4 parale sacaua în timpul verii și 5 parale în timpul iernii. Veniturile **C.c.** mergeau la *Epitropia obștirilor*↑. Domnul avea obiceiul să acorde gratuit unor boieri cîte „o măsură de apă". În timpul domniei lui Ioan Caragea se organizează o epitropie a cișmelelor din Craiova și alta pentru Focșani, punîndu-le la dispoziție „cîte 12 liude ca fîntînari", pivnițe și scaune de carne scutite de dări. La 8 apr. 1820, Al.Suțu aprobă o anafora a Vorniciei obștirilor prin care se propunea construirea de noi conducte de apă. În Mold., *Epitropia cișmelelor* ia ființă abia prin hrisovul lui Al. Moruzi din nov. 1804, prin care se rînduia un suiulgi-bașa, „statornic", cu leafă de 100 lei pe lună, avînd sub ascultarea sa 6 suiulgii, o calfă, un ceaus, 4 olari permanenți, 4 pietrari, toți scutiți de dări, pentru a se asigura o bună funcționare a cișmelelor. În acea vreme, rezervorul central alimenta cu apă în Iași, în afară de cișmeaua de la Golia, încă alte 16 cișmele publice și numeroase cișmele ale persoanelor cărora domnul le dăduse apă de băut. În 1804, Iașii posedau 2 conducte mari, care aduceau apele de la Sf. Spiridon și Golia, alimentînd o mare parte a orașului, cu un debit de 57 măsuri, adică 218,31 mc pe zi. Din cauza lipsei de activitate pe perioada 1804—1832, Epitropia apelor a fost trecută sub conducerea Departamentului Trebilor Dinlăuntru.

T.V.

casa de contumație. V. *carantină.*

casa datorilor țării (1822—1829). Instituție înființată pentru plata datoriilor mari rămase în urma ocupației turcești din 1821—1822 a Principatelor române (Ț. Rom. 5 360 000 taleri; Mold. 5 066 783).

N.S.

casa doctorilor (doftorilor). Prin hrisovul din 1767, dat Epitropiei Sf. Spiridon, Gr. III Ghica (Mold.) stabilea salariile medicului, gerahului și spițerului **C.d.** Sub acest titlu, același domn organiza cîțiva ani mai tîrziu (1775) corpul medical în Mold. pe tip corporativ, ca breslele, avînd ca patron pe Sf. Pantelimon. În timpul domniei lui Al. Mavrocordat (1785—1786), **C.d.** era pusă sub controlul unei epitropii. La 14 aug. 1813, Scarlat Calimah o reorganizează. **C.d.** avea angajați doi doctori profesori și alți trei doctori, toți cu leafă plătită de ea și cu obligația de a da asistență medicală bolnavilor la domiciliu. Urma să aibă și un chirurg și o moașă, aleși de veliții boieri. Întregul personal medical era obligat să răspundă ziua și noaptea la cererea de asistență, mergînd la domiciliul bolnavilor, fără să aștepte vreo plată de la aceștia, „fără numai de la cei în putere". Constatînd că veniturile **C.d.** sînt neîndestulătoare și că este nevoie să se aducă un chirurg, domnul, cu avizul divanului, hotărăște ca venitul vătășiei de harabagii din Galați, care se lua de pircălabii din acel oraș, să fie afectat **C.d.** Orice medic care voia să-și practice profesiunea trebuia să aibă aprobarea epitropilor acestei **c.**, care îi verificau în prealabil titlurile. La 16 apr. 1824 s-a atribuit **c.d.** din Mold. cîte 5 lei de punga de bani încasată la gorștină. Lipsa medicilor și dispariția unora în timpul epidemiilor de ciumă și holeră din 1828—1831 au făcut totuși ca și după această dată să se îngăduie practicarea medicinii unor netitrați, care arătaseră devotament în timpul epidemiilor.

O.S.

casa lazaretului. Instituție organizată în vremea ciumei lui Caragea (1813—1816) cu scopul de a îngriji de buna stare a carantinelor. La 1818 a fost înființată și în Mold., cu contribuția boierilor (2 500 taleri), mănăstirilor (2 000 taleri), și negustorilor.

N.S.

casa menzilurilor. Instituție organizată la începutul sec. 19 pentru administrarea poștelor sau **m.**; în Mold. era condusă de la 1814 de un nazir (inspector), iar în Ț. Rom. de un hatman al **m.**, nume luat la 1818 și de nazirul **m.** din Mold. **C.m.** punea la dispoziție caii și surugii necesari și supraveghea buna funcționare a stațiilor de poștă. „Pentru ostenelile și jertfele sale", hatmanul primea: o leafă de 500 lei lunar, 2 000 de lei pe an de la **c.m.**, cîte 5 parale de cal pe ceas de la călătorii particulari, havaet de la căpitanii numiți la menziluri și cîte două parale de fiecare leu din leafa plătită surugilor și căruțașilor. V. și *ugeret.*

N.S.

casa pavelelor. Însărcinată cu executarea pavelelor orașelor capitală, care au înlocuit vechile poduri după 1824.

N.S.

casa podurilor. A fost organizată în Ț. Rom., la 1801—1802, cu scopul de a se ocupa de întreținerea podinelor ce acopereau ulițele mari ale orașelor principale. La 1820, **c.p.** din Botoșani avea 80 de podari scutiți de dări.

N.S.

casa poșlinei (*casa exportației vitelor și seurilor*, Mold., prima jumătate a sec. 19). Instituție care încasa prin oamenii săi, numiți *poșlinari*, vămile pentru exportul vitelor și seului.

N.S.

casa privighierii spitalurilor. Instituție organizată în timpul domniei lui I. Caragea pentru a supraveghea buna funcționare a spitalelor† de ciumă.

N.S.

casa răsurilor (leilurilor) (Ț. Rom. și Mold., sec. 18 — primele decenii sec. 19). Instituție unde se strîngeau răsurile pentru plata slujbașilor statului, după ce aceștia au fost salarizați prin reformele lui C. Mavrocordat. La 1804, din 72 taleri plătiți anual de o lude, 39. 12 intrau la **c.r.** și restul la vistierie, iar la 10 iun. 1814 breasla evreilor din Dorohoi plătea răsură 15 parale de leu, cît era răsura obișnuită. La 1812, **c.r.** din Mold. avea un venit de peste 500 000 lei. La 1824 era condusă de un sameș al **c.r.**, plătit cu 750 lei anual. V. și *răsură*.

N.S.

casa școlilor (Ț. Rom., Mold., sec. 18 — primele decenii sec. 19). Instituție ce avea grija bunei funcționări a școlilor din principalele orașe ale țării. V. *învățămînt*.

N.S.

casă. În afară de înțelesul de locuință, **c.** a avut în evul mediu și alte sensuri. În Ț. Rom. se numeau dregători din „casa" domnului aceia care prestau un serviciu la curte sau cei apropiați de persoana domnului. În sec. 16, calificativul „încă și din casa domniei mele" se adăuga la acelea de vlastelin sau prim-sfetnic, pentru a sublinia apropierea dintre domn și dregătorii respectivi. În sec. 17, a fi de „casa" unui domn însemna a face parte din partida favorabilă acestuia: boieri „de casa Ducăi vodă", „de casa Cantemireștilor" etc. **C.** a mai avut apoi și înțelesul de instituție, începînd din sec. 18 (v. mai sus).

N.S.

castelan. V. *căpitan; cetate.*

catagrafie. Desemnează operația de înregistrare, într-o anumită ordine, a lucrurilor sau persoanelor. În țările române, **c.** a îndeplinit mai frecvent două funcțiuni: *1.* Inventar al bunurilor, instrument juridic de drept privat, **c.** putea fi ordonată de domn, de justiție, sau inițiată de cei interesați. Sectorul vieții comerciale cunoaște de asemenea o largă utilizare a **c.** -inventar. *2.* Sinonimă cu recensămîntul, act de drept public, ordonat de domn sau, în cazuri mai puțin importante, de organele administrative. Practica recensămîntului, mai ales în materie fiscală, este veche în Ț. Rom. și Mold.; înainte de a se fi numit c.. ea era cunoscută încă din sec. 15 sub expresia de „crestare de răboj"; mai tîrziu s-a numit și „seamă"†. În Trans. s-au cunoscut **c.** pentru dijmele ecleziastice, sau chiar ale statului, din sec. 14. Recensămintele se referau la materii diverse, de la cele administrative și demografice pînă la cele economice și fiscale; ele constituiau încercări empirice de înregistrare statistică a realităților social-economice. În acest grup de **c.** se disting, după obiect: *a.* **c.** cu caracter demografic, ex.: înregistrarea locuitorilor pămînteni pe categorii sociale sau recensămîntul supușilor străini; *b.* **c.** administrative, ex.: inventarierea satelor și slujitorilor din plasa Muntelui, inventarierea bisericilor și personalului bisericesc din plasa Craiovei; *c.* **c.** de interes fiscal, ex.: catagrafia tîrgului Dorohoi, în care sînt înregistrate diferite categorii de contribuabili: fruntași, mijlocași, codași, liude nevolnici, săraci și „ertați"; *d.* **c.** privind aspectele social-economice ale țării, ex. înregistrarea moșiilor din țară, cu numele proprietarilor și al cultivatorilor. **C.** erau întocmite fie de boieri, rînduiți special pentru inventarele private, fie de zapcii pentru recensăminte, fie de staroștii breslelor, pentru inventarierea averii negustorilor breslași în caz de deces ori scoatere la mezat a bunurilor. În sec. 19, termenul **c.** iese din circulația curentă a vieții judiciare și economice, fiind înlocuit cu alți termeni de proveniență occidentală (inventar, recensămînt). V. *catalog; catastif.*

A.C.

catargă. Pravilele sec. 17 pedepseau cu trimiterea la **c.** (muncă silnică) pe fraţii „ce-ş vor hotri surorile sau şi pre alte rude" de sînge; pe soţul care „va hotri pe muiarea sa", ori pe un membru al „clirosului" care săvîrşea „o ucidere grabnică". Termenul figurează şi în cronici şi documente cu sensul de muncă silnică pe *galeră*.

T.V.

catastif; var. *catastih, catastiv.* Registru cu întrebuinţări multiple în evul mediu românesc. Apare de timpuriu (sec. 14—15) în practica vieţii judiciare, administrative, economice şi comerciale, atît în Mold., cît şi în Ţ. Rom. Vechimea lui însă este anterioară menţiunilor documentare, fapt care rezultă din frecvenţa expresiilor: „am scris după străvechiul obiceiu [...] în catastihul [...]". **C.** *se pot clasifica: 1.* După *apartenenţă: A.* **c.** *domniei; B.* **c.** *de vistierie* sau *al ţării; C.* **c.** *oraşului* (orăşenilor, orăşenesc) sau *al tîrgului; D.* **c.** *tîrgului* (în sensul de iarmaroc); *E.* **c.**, *mănăstirii; F.* **c.** *breslei; G.* **c.** *boieresc.* Între aceste categorii de **c.** după apartenenţă, ar mai fi de trecut şi **c.** *ţinutului (judeţului),* **c.** *negustorilor* (registru-jurnal), **c.** *diverselor instanţe de judecată* etc. *2.* După *finalitate.* Îndeplineau: *A.* O *funcţie fiscală:* începînd de la celula administrativă a satului pînă la unitatea superioară a statului, **c.** făceau posibilă ţinerea evidenţei fiscale a contribuabililor sub forma unor roluri fiscale pentru dările personale (**c.** de cisle, de biruri) sau permiteau centralizarea datelor statistice privitoare la venituri şi cheltuieli, o formă empirică de buget (**c.** de vistierie). *B. Funcţii administrative şi economice: a.* **c.** *de rînduieli* (catagrafie sau catalog), în care sînt înregistrate datele diverselor recensăminte; „catalogul vămilor pe anii următori: bucate, vin, vite mari etc."; „**c.** a toată goştina oilor [...]"; *b.* **c.** *de lefi. C. Funcţie notarială:* **c.** servea de asemeni la transcrierea anumitor contracte (vînzări, zălogiri, danii etc.). O categorie importantă de contracte, care se încorporau în **c.**, erau aşa-zisele „catastişe de obroc", cuprinzînd daniile domneşti cu caracter de rentă viageră. *D. Funcţie cadastrală:* diverse bunuri imobile, case, locuri, vii e **c.** „sînt scrise şi în ca as ihul oraşului sau tîrgului"; **c.** devenea în felul acesta o adevărată carte funduară. *E. Funcţie contabilă* şi *juridică:* tot **c.** servea şi ca registru-jurnal al negustorilor şi breslelor, ca inventar al patrimoniului particular (activ şi pasiv), ca instrument juridic cu forţă probantă în justiţie etc. *F.* **c.** *de praznic:* „s-a înoit acest catastih şi dă domnul Alexandru pentru pomenirea lui Petru vv. şi a domniei lui [...]"; cînd au caracter permanent, aceste **c.** sînt sinonime cu **c.** *de obroc.* Termenul de **c.** desemnează deseori o simplă listă (de persoane sau de bunuri), ori condicile judiciare înfiinţate pe lîngă instanţele de judecată centrale şi locale (judeţene). Multitudinea funcţiilor îndeplinite de **c.** relevă complexitatea birocratică a vieţii feudale româneşti. V. *catagrafie.*

A.C.

catastiful (condica) arhondologiei (Ţ. Rom., sec. 19). Condică în care erau trecuţi toţi boierii, cu titlurile obţinute de la domn. La **1814, c.a.** se păstra la vistierie „sub purtarea de grijă" a extractorului; pentru ca să nu se treacă cineva fără ştirea domnului „între boierii cei ce sînt în caftane", domnul a poruncit ca lunar **c.** să fie semnat de vistier şi controlat cu evidenţele postelniciei.

N.S.

caterisire. Pedeapsă canonică aplicată unui episcop de către sinod, compus din 12 arhierei; preoţii şi diaconii erau judecaţi de un consiliu de 5 preoţi. Ei aveau dreptul de a face apel la sinod în caz de nemulţumire; episcopul condamnat pentru fapte compromiţătoare nu mai putea face apel. **C.** avea un caracter definitiv. *I. L.* prevedea şi luarea harului unui preot pe un timp determinat, sau „de tot" în cazuri anume arătate. Termenul **c.** se foloseşte abia în prima jumătate a sec. 18. Mitropolitul caterisea pe membrii clerului, iar mitropolitul † era caterisit de către patriarhia din Constantinopol, la cererea domnului.

T.V.

cavaler. Inițial luptători călări medievali, apoi, în urma unui proces evolutiv complex, membri ai unei elite militare dotată cu privilegii și imunități, care ajunge astfel un strat nobiliar și, în majoritatea țărilor europene, o adevărată instituție dotată cu statute juridico-morale, dezvoltată paralel cu feudalismul și interferind frecvent cu instituțiile feudale. C. făceau parte din anumite ordine militare. În afara acestor c. integrați într-un anumit ordin cavaleresc și ascultînd de un statut specific, în toate țările Europei catolice, luptătorii călări care se puteau echipa pe cont propriu au tins să devină, începînd cu sec. 9—10, o categorie socială constituind stratul inferior al nobilimii. Toată nobilimea europeană și chiar suveranii aspirau la titlul de c. Ca în toate țările europene, categoria luptătorilor călări din Trans. a avut tendința să constituie o mică nobilime dotată cu privilegii și imunități care reprezentau în același timp răsplata regală și posibilitatea de echipare pentru a face față primejdiilor militare. Inițial o clasă deschisă tuturor luptătorilor călări, ca în Occident, cavaleria a tins să se constituie în categorie socio-militară închisă, cu privilegii și imunități ereditare, dar situată după nobilimea de curte și după magnați *(barones, proceres, comites)*, alcătuind astfel, ca și în Occident și din motive asemănătoare, mica nobilime. V. *aristocrație; vileji.*

D.L.

cazac. Un important corp de mercenari în Ț. Rom. și Mold. (sec. 16—18). În Ț. Rom. au fost aduși de Mihai Viteazul, care le dădea leafă bună și „pradă întreagă" și în luptele căruia au jucat un rol însemnat. În vremea domniei lui C. Brîncoveanu existau încă 13 steaguri de c., alcătuite din 1 000 de ostași, comandați de un mare căpitan. În Mold., mercenarii c. au existat de la sfîrșitul sec. 16 pînă la sfîrșitul sec. 18, cînd se mai numărau 3 steaguri cu un efectiv de 132 de oameni și 9 zapcii. În Ț. Rom., la 1803, un locuitor bătrîn și bolnav era iertat de „slujba căzăciei".

N.S.

cazaclîu. Inițial, negustor rus din țara cazacilor care făcea negoț cu vinurile importate din Mold. Cu timpul, c. s-au numit și negustorii români care aduceau din Rusia blănuri scumpe sau horilcă și exportau vin, în special din regiunea Odobești.* 16 mart. 1728. E probabil că a existat din sec. 16, cînd relațiile cu c. erau frecvente. C. constituiau o categorie fiscală specială. Ei și-au continuat activitatea pînă la 1859, cînd au fost împiedicați de un tarif vamal prohibitiv instituit de regimul țarist.

P.S.

cazna. V. *strînsoare; torlură.*

căftănire. V. *caftan.*

căimăcămie. *1.* În Ț. Rom. și Mold., caimacamii au fost locțiitori domnești. Înainte, locțiitorul domnesc se numea în Ț. Rom. ispravnic↑ de scaun. Alte denumiri: în Ț. Rom.: „cîrmuitor domniei", „vremelnic stăpînitor", „purtător de grijă de ceale ce vor fi trebile domniei", „păzitor al scaunului domnesc"; în Mold.: „namestnic"↑, „ispravnic de scaun", „epitrop↑ al țării", „locțiitor de încredere", „ocîrmuitor", „cîrmuitor domniei". Cea mai răspîndită denumire, *caimacam*, o întîlnim în Ț. Rom. și în Mold. în sec. 17—19 (1858). A fost aplicată numai locțiitorilor domnești pentru lipsa domnului de la scaun sau vacanța tronului (interregn). Locțiitorii domnești pentru minoritatea domnului (regenți), întîlniți în sec. 14—16, au rămas străini de denumirile de mai sus. *2.* C. *se instituia* în 3 ipoteze: *a.* domnul, numit, nu era încă înscăunat; *b.* domnul, înscăunat, lipsea vremelnic de la scaun; *c.* domnul lipsea cu totul (interregn). Pînă în sec. 16, au prevalat locțiitorii pentru minoritatea domnului (regenții). Mai tîrziu, din cauza amestecului otoman în numirea domnilor, au precumpănit caimacamii din prima categorie de mai sus. Desele schimbări de domn au făcut ca instituția c. să fie practicată frecvent. A fost reglementată exclusiv de norme de drept consuetudinar. Cînd domnul era investit la Constantinopol, trimitea caimacamii cu „cărți de căimăcămie" ca „să cuprindă scau-

nul" și să exercite prerogativele pînă la înscăunarea domnului. Cînd domnul lipsea de la scaun, fie că mergea la război, fie că pleca din țară în scop politic, fie că, în țară, era ocupat în afara capitalei, lăsa caimacami la scaun. În caz de vacanță a tronului se instituia **c.** Ex.: la moartea lui Istratie Dabija (1665); în 1711, cînd D. Cantemir a părăsit domnia și țara. Cînd domnul exista, chiar dacă nu era înscăunat, caimacamii erau numiți de domn. Dreptul acestuia a fost consacrat de obicei și recunoscut de turci, uneori, turcii, abuzînd, numeau ei pe caimacami, mai ales în caz de vacanță a tronului: ex. în 1709, la mazilirea lui M. Racoviță. Cînd tronul era vacant, dacă fostul domn nu instituise o **c.**, cîrmuirea țării era preluată de divan sau acesta numea o **c.** *3.* Dreptul de *numire a caimacamilor*, care după obicei aparținea domnului, a trecut asupra divanului prin actul din 7 oct. 1826 anexat Convenției de la Akerman. Dar și această regulă a fost modificată prin *Reg. org. 4.* Caimacamii prin tradiție erau numiți dintre marii dregători sau foștii mari dregători, rude sau oameni de încredere ai domnului, rar dintre mitropoliți. Regula consuetudinară pentru **c.**, ca și pentru orice mare dregătorie, era că numai bărbații pot fi caimacami. Prin excepție, soțiile de domn puteau fi caimacami sau în **c.** În afară de **c.** încredințată de Matei Basarab soției sale, și în Mold. doamna Marinca, soția domnului Ilie, împreună cu pîrcălabul Manuil, a exercitat locotenența domnească în lipsa lui Ilie vodă în anul 1444. **C.** era compusă din 1 – 7 persoane în Ț. Rom., din 1 – 6 persoane în Mold. (**c.** de 6). În sec. 19, componența **c.** de 3 persoane, întîlnită în sec. 17 și 18, a devenit obligatorie prin Convenția de la Akerman, prin *Reg. org.* și prin Convenția de la Paris din 1858. Cînd **c.** era compusă din mai mulți caimacami, unul era prim-caimacam („baș-caimacam"). *5.* Sarcina **c.** era exercitarea prerogativelor domnești în lipsa domnului de la scaun. Atribuțiile caimacamilor aveau limite rezultînd din caracterul vremelnic al **c.**, din instrucțiunile primite de la domn, din natura atribuțiilor strict personale „privilegiile ce se cuvin cu deosebire numai la obrazul domnului". Caimacamii aminau soluțiile rezervate sau presupuse a fi rezervate de domn. Atribuțiile caimacamilor erau: *a.* Paza scaunului domnesc. Aceasta însemna, întîi, predarea domnului mazilit către agentul turc care adusese firmanul de mazilire; al doilea, ocuparea fizică a scaunului și apărarea lui contra boierilor ispitiți să uneltească. Caimacamii se instalau de obicei în palatul domnesc. *b.* Preluarea vistieriei de la domnul mazilit. *c.* Strîngerea dărilor și luarea măsurilor economice și politice corespunzătoare situației. *d.* Ca și domnul, caimacamii aveau dreptul să judece pricini, să întărească anaforale, să ierte sau să reducă pedepse. Ei judecau pricini în fond destul de rar, cele mai numeroase hotăriri ale lor fiind de procedură grațioasă, cum erau „cărțile de volnicie"↑, ordonarea de cercetări. Pînă la *Reg. org.*, hotărîrile **c.** erau valabile și definitive, ca și cînd ar fi emanat de la domn; prin *Reg. org.*, atribuțiile caimacamilor s-au redus simțitor. Spre deosebire de regenți — care emiteau actele în numele domnului și uneori cu semnătura acestuia, deși minor —, caimacamii lucrau în numele lor, ca locțiitori domnești, sub titulatura „Căimăcămia" sau „Caimacamii". Formula uzuală era „noi caimacamii Țării Românești" sau „ispravnicii scaunului Bucureștilor" sau „noi otcîrmuitorii domniei Țării Românești". În porunci, caimacamii încheiau, ca și domnul, „într-alt chip să nu fie". Caimacamii întreținеau relații protocolare cu diplomații și agenții puterilor străine, primind vizite de deferență. De turci erau îmbrăcați cu „caftan↑ de caimăcămie". *6.* **C.** înceta prin înscăunarea sau întoarcerea domnului la scaun. Caimacamii erau obligați să dea socoteală de activitatea lor financiară și politică. Prin însemnătatea atribuțiilor lor, caimacamii puteau săvîrși mari abuzuri↑. Iordachi Cantacuzino, caimacam al lui C. Racoviță (1749), și-a însușit o mare sumă de bani domnești, pretinzînd că tatăl domnului îi era dator. Instituția și-a păstrat actualitatea pînă la Constituția din 1866.

P. S.

călăraș. Categorie de ostași călare, apăruți în sec. 16, recrutați dintre țăranii liberi care slujeau domniei pentru scutiri fiscale sau pentru dreptul de a folosi ocine↑ domnești. Erau organizați în unități comandate de un căpitan↑, în Ț. Rom. sau de vătafi↑ în Mold. În Ț. Rom., în sec. 17, erau grupați în orașe-garnizoane, în interior

(ex. Buzău, Ploiești) sau la marginea țării (ex. Caracal, Rușii de Vede, Lichirești — Călărași). Efectivele lor au variat: 8 000 (Mihai Viteazul) 4 000—6 000 (Șerban Cantacuzino) 4 000 (Vasile Lupu), 3 000 (D. Cantemir). Principala lor obligație era să meargă la război pe socoteala lor. Unele grupuri de **c.** aveau sarcini speciale: paza marginii (**c.** de margine) și transportul știrilor (**c.** de Țarigrad). Comanda superioară a **c.** a avut-o în Ț. Rom., în sec. 17, un mare căpitan de **c.** În sec. 17, ei plăteau o dare destul de mare: *dajdea*↑ *călărășească*, în Mold. (6 galbeni) și *birul*↑ *călărășesc* în Ț. Rom. (11 ughi). În sec. 18, decăzînd importanța militară a **c.**, s-au menținut și s-au accentuat sarcinile lor secundare. **C.** *de Țarigrad*, existenți în sec. 17, se mențin în sec. 18, dar sînt puși sub comanda marelui postelnic ↑. **C.** *de margine* se mențin și ei: în Mold. sînt puși sub comanda unor serdari (de Orhei, de Lăpușna, Soroca) și sînt scutiți parțial de dări; la 1722, **c.** plăteau darea numită „banii scutelnicii" pe baza unei „cărți de călărășie" dată de domn.

P.S.

călău. Era omul care executa hotărîrea de condamnare la moarte, iar în sec. 18—19 și pedepse trupești (mutilarea, bătaia). Execuțiile capitale cădeau în competența marelui armaș, care — pînă la fanarioți — le aducea la îndeplinire prin subalternii săi (armași și armășei) și excepțional prin seimeni. Afirmația cronicii moldo-polone după care armașii „trimit la călău" nu e confirmată documentar. Ștefan Tomșa avea la curte „un țigan calo ce să dzice pierdzător de oameni". Explicația dovedește că slujba era necunoscută, iar denumirea era nouă în sec. 17. Abia mai tîrziu izvoarele atestă prezența **c.**, iar în a doua jumătate a sec. 18 în norme organizatorice sau prevederi financiare îl găsim cu leafă de 5 lei lunar. Repulsia românilor față de sarcina de **c.** a determinat repetate crize în găsirea **c.** De aici s-a format obiceiul ca slujba de **c.** să fie îndeplinită de un condamnat la ocnă, în schimbul iertării de pedeapsă. Chiar așa însă **c.** erau greu de găsit. De aceea Jules Michelet a scris că, din cauza firii blînde a românilor, „nu s-a putut găsi printre ei [...] un călău; era nevoie totdeauna să se cheme străini". În Trans. existau mai mulți **c.** După cum arăta Gheorghe Barit, la începutul secolului trecut, existau 31 de jurisdicții care se bucurau de dreptul de a avea **c.** *(hoher)*. **C.** erau mai bine plătiți decît medicul chirurg sau cel veterinar deoarece funcția lor, de a intimida pe locuitori, era mai importantă pentru nobilimea maghiară decît aceea a medicului.

P.S.—N.S.

căldărărit (Mold.). Darea↑ plătită pentru căldările de făcut rachiu începînd din sec. 18; era de 8 lei pentru căldarea de 2—6 vedre și de 2 lei pentru căldarea mai mică de 2 vedre. V. și *căzănit*.

N.S.

călugăr. La început s-au numit *monahi*, fiindcă trăiau singuri, departe de lume; mai tîrziu, cînd au început să ducă viața în comun, s-au numit și *chenobiți*. **C.** constituiau o comunitate numită cin↑, în care se intra prin tundere monahală, adică tăierea părului de pe cap, în formă de cruce, de către stareț sau arhimandrit. **C.** trebuia să ducă o viață austeră, bazată pe muncă și supunere. Aprobarea definitivă pentru intrarea în călugărie o dădea episcolul locului, numai după ce candidatul fusese supus unor „ispitiri", care trebuia să dureze cel puțin 6 luni și cel mult 3 ani. Erau obligați să locuiască în chilii, în curtea mănăstirii închisă cu zid și foarte rar în chilii izolate, așezate în afara zidurilor. *În Ț. Rom.<1374>, B; în Mold. la 8 mart. 1407, A, în toponimie; în Trans., în Registrul de la Oradea. Călugărirea se făcea în mod obișnuit la cerere și de bunăvoie. Erau însă cazuri cînd ea se făcea silit (ex. Stroe Leordeanu). **C.** care cădea în vreo greșeală era judecat de soborul mănăstirii, iar în caz de nemulțumire se putea adresa episcopului locului. Cînd săvîrșea o greșeală mai gravă, era dus „la judecători mai mari, ca să se judece și să se îndrepteze". **C.** care fugea din mănăstire era afurisit; dacă stătea un an în afurisenie↑ și nu se întorcea la mănăstire, el era tratat ca un eretic și trimis „la giudețul cel mirenesc să-l certe", după ce îl „va munci". Toată averea

cui trecea în proprietatea mănăstirii pe care o părăsise. **C.** care se pocăia putea fi reprimit în cin cu aprobarea vlădicăi și a egumenului, însă „numai cu voia și blagoslovenia patriarhului". În anul 1211, regele Andrei II a adus în Țara Bîrsei pe cavalerii teutoni, ordin călugăresc militar, cărora le-a acordat privilegii întinse, economice, politice și bisericești: scutiri de vămi și dări, scoaterea judecății lor de sub jurisdicția voievodului Trans., cu dreptul de a-și alege judecătorii dintre ei, autorizarea de a ridica cetăți și orașe din lemn și de a încasa dijma bisericească „ca să apere regatul împotriva cumanilor". Alungați pentru călcarea înțelegerii stabilite, privilegiile lor au rămas, de ele beneficiind **c.** catolici (benedictini); față de aceștia, locuitorii de credință catolică aveau obligații grele, dind dijmă din grîne și animale.

T.V.

cămară *(domnească)*. Avea sensul de tezaur privat al suveranului. În primele secole după întemeierea statului, toate veniturile țării erau considerate de domn ca aparținîndu-i lui. Cu timpul, el și-a rezervat unele venituri, ca: ocnele, vămile, dijma din stupi și mascuri, gorștina (Mold.), oieritul (Ț. Rom.); venitul de la zlătarii domnești mergea la **c.** doamnei. Din acestea, separate de veniturile țării din dări directe gestionate de vistierie, domnii au alcătuit un compartiment autonom: **c.d.** Procesul de disociere a început încă din sec. 15 și s-a desăvîrșit în sec. 17. Pentru Mold., doc. din 1 apr. 1631 dovedește că atunci exista „cămara domnească", despărțită de vistierie. Sub domnia lui Vasile Lupu erau despărțite, de vreme ce Duca vodă a fost cămăraș mare la acest domn. În divanul lui Vasile Lupu, Bandini menționează distinct pe vistier și pe cămăraș; Evlia Celebi (1659) atestă existența cămărașului ca mare dregător, iar D. Cantemir constată despărțirea **c.** de vistierie. Și în Ț. Rom., în sec. 17, **c.** și vistieria erau despărțite. După despărțirea ei de vistierie, **c.** a preluat, pe lîngă păstrarea veniturilor domnului, procurarea și păstrarea hainelor domnești de lux. De la Croix arată că domnul avea 2 cămărași: unul care păstra banii, altul garderoba. Despărțirea între **c.** și vistierie a fost deseori încălcată de domni. De altfel, între ele erau legături strînse și prin faptul că unele venituri ale **c.** erau strînse tot prin organele vistieriei. **C.d.** a fost suprimată prin *Reg. org.*, care au creat o listă civilă pentru „postul de domn". V. și *vistierie*.

P.S.

cămăraș. În documentele slave, **c.** e denumit *comornic*, în cele latine *camerarius*; ***c.** apare în Mold. în documentul din 6 mart. 1443, iar în Ț.Rom. în 1431. Pînă la despărțirea cămării de vistierie, domnul avea ca dregător de curte un **c.**, care, în sec. 15, purta grija monetăriei, în afară de alți **c.**, precum **c.** de ocne, **c.** de vistierie, ultimii subalterni ai marelui vistier. După despărțirea cămării de vistierie, a fost creat un dregător de curte cu titlul de **m. c.**, dependent direct de domn, om de încredere, sau rudă apropiată a domnului, care, la început, avea un rang modest: pe vremea lui D. Cantemir, boier de starea III. Totuși, el era printre sfetnicii secreți ai domnului. **M. c.** a primit uneori și însărcinări de politică externă. Ca dregător de curte, **m.c.** locuia în palat, ținea luminarea domnului în biserică, arunca bani poporului cînd trecea alaiul domnesc etc. Era socotit șambelanul domnului. Pînă la mijlocul sec. 18, atribuțiile **m. c.** erau: *1.* încasa și păstra banii cuveniți cămării domnești; *2.* cumpăra lucrurile de preț necesare domnului; *3.* verifica cîntarele și măsurile negustorilor; *4.* pedepsea pe negustorii care foloseau cîntare și măsuri incorecte. După cum spune banul Mihai Cantacuzino, „negustorii sînt datori să ia coturi de la cămărașul cel mare și să plătească pentru aceasta cîte 1 leu și 12 bani". **M.c.** realiza din această operație importante venituri ilicite; la 1827, **m.c.** a împărțit negustorilor din Ț. Rom. coturi mai mici cu trei degete decît cel legal, primind în schimb sume foarte mari de bani. Ca subalterni, **m.c.** avea pe curtenii de cămară și pe toți **c.** care păzeau banii și lucrurile de valoare ale domnului, ajutat pentru bani de **c.** de catastife, iar pentru lucruri de **c.** de taină sau **c.** dinlăuntru. În Mold. sînt amintiți **c.** de lumini, care ținea evidența lumînărilor și **c.** de izvoade (sec. 17—18). În teritoriul țării, ca subalterni ai **m.c.** existau *cămărășeii*, constituiți în cete, atestați documentar din

sec. 17. Veniturile **m.c.** proveneau din: plocoanele de la subalterni, taxele pentru marcarea coturilor, un procent la mărfurile cumpărate. În a doua jumătate a sec. 18 și în sec. 19, **m.c.** a cîștigat în însemnătate, cu atribuții și venituri sporite, a urcat în rang. Avea dreptul să distribuie negustorilor instrumente de măsurătoare marcate cu „boure domnești". Dreptul de a pedepsi pe negustorii contravenienți s-a întărit prin Condica de venituri din 1775. În această perioadă, **m.c.** a dobîndit competența de a judeca pe negustorii străini care făceau export și import și pe toți negustorii greci, armeni sau evrei. Subalternii **m.c.** în această perioadă au fost: un vtori **c.**, un vătaf de cămară și alții, care alcătuiau „taifaua" sa. Veniturile **m.c.** au crescut. Avea leafă, dar nu fixă, ci „după persoană". Mai cîștiga 10% la prețul lucrurilor cumpărate de el pentru cămara domnească, pînă la 100 000 lei pe an. **M. c.** mai avea dreptul să ia „avaeturi de la neguțitori". În Mold., el primea sume anuale fixe de la starostii de jidovi, de armeni, de negustori străini. Cînd judeca pricini civile ale negustorilor străini, avea dreptul la o „zeciuială" din valoarea procesului. În sec. 19, dregătoria **m.c.** se instituționalizase sub numele de *cămărășic*. În ea erau numiți boieri de treapta I.

P.S. — N.S.

cămînar, Pentru stringerea venitului rezultat din darea percepută de domn asupra circiumilor s-a creat în Mold., din sec. 17, un dregător: marele **c.** *25 apr. 1610, *A. Ioan T. Calimah* reglementa camăna datorată de negustori pentru pivnițe, păstrînd norma veche, intrată în obicei, din 1721 de la Mihai Racoviță, care da dreptul ca **m.c.** să se învoiască cu negustorii ca aceștia să plătească „cu rupta" cel mult 15 galbeni pe an, iar în caz de neînvoială, cîte 2 bani de vadra de vin și mied. O parte din acest venit al domniei se da dregătorului, cum se așezase în Condica domnească, sub numele de cămînărit ↑. La 1754, Matei Ghica a hotărît ca **m.c.** să ia „venitul său a căminii după obiceiul cel vechi, după cum s-au așezat și s-au hotărît în Condica domnească". Condica de venituri din 1775 a lui Gr. III Ghica a fixat **m.c.** leafă 200 lei lunar, menținută și prin bugetul lui M. Suțu din 1795. În Mold., pe vremea lui Cantemir, deși nu avea scaun în divan, **m.c.** era socotit în rîndul boierilor mari, iar în 1763, divanul era compus din 12 boieri veliți, de la marele logofăt pînă la **m.c.** În sec. 19, **m.c.** rămăsese boier fără dregătorie, numai cu titlu onorific. În Ț. Rom., această dregătorie a fost mai nouă decît în Mold., deși darea cămînăritului e veche, deoarece **c.** era părtaș al atribuțiilor și veniturilor marelui paharnic. La 1695, Constantin Brîncoveanu hotăra: „numai cămănariul să aibă a căutare seama circiumarilor, să pue ocale drepte. Iar pre carii dintru dînșii, circiumari, i-ar prinde cu ocale mai mici, pre unii ca aceia să fie volnic cămănariul să-i globească cu bani 300". **M.c.** lua cîte 5 lei de fiecare bute de vin sau de rachiu care se vindea în orice oraș al țării și mai percepea un venit de la toate tutunurile importate. În total, **m.c.** realiza un venit de 40 000 lei anual. Mai avea 40 scutelnici, dar nu avea leafă, nici loc în divan.

P.S. — N.S.

cămin|rit; *par. cămănărit; cămănărie.* Dare asupra vinului și rachiului, vîndute în circiumile din orașele, tîrgurile și bîlciurile mari ale Ț. Rom. Apare frecvent în documentele sec. 18 și începutul sec. 19. **C.** se calcula pe butea de vin vîndută, cuantumul său, la București, de ex., fiind de 72 bani; pentru butea mare de rachiu, se percepea 6 taleri, iar pentru butea mică 3; în 1803 se plătea 5, resp. $2^1/_2$; pentru rachiul străin, se plătea 7, resp. $3^1/_2$ taleri. Venitul **c.** era constituit havaet marelui paharnic și cuparului. Se plătea **c.** de oricine vindea vin; erau exceptate: circiumile „sfintei mitropolii, ale episcopiilor, mănăstirilor mari, ale dumnealor boierilor de la vel ban pînă la vel clucer de arie și ale jupîneselor văduve ce au stătut boierii dumnealor veliți". Ca și vinăriciul↑, din familia căruia făcea parte, **c.** a fost desființat prin *Reg. org.* la 26 iun. 1831. V. *camănă; căminar; cotărit; dare; mortasipie; pîrcălăbie; vinărici.*

A.C.

căpătîieri (Mold.). Oameni „fără căpătii fiscal", care, prin ocupațiile lor, trebuiau să se deplaseze dintr-un loc în altul (vieri, ciobani, porcari etc.). Ei plăteau birul pe nume sau „cap", nu în cislă cu satul. V. *haimanale*.

N. S.

căpitan. Grad militar de seamă în cele 3 țări locuite de români. În Trans., **c.** au fost în general comandanți ai cetăților, jucînd rolul pîrcălabilor din Mold. și Ț. Rom. Cetățile mai mari erau conduse de un **c.** suprem, care avea în subordine **c.** de călăreți, pedeștri etc. și vicecăpitani. **C.** de cetate angaja, întreținea și comanda oștenii, asigura întărirea și apărarea cetății, răspundea de siguranța regiunii date în grijă și îndeplinea diverse alte atribuții administrative și economice pe domeniul cetății, fiind, în același timp, și judecătorul locuitorilor de pe domeniul respectiv. **C.** sau *castelanul* cumula uneori și funcția de *comite*, dacă cetatea sa era centrul administrativ al regiunii. Îndeplinind asemenea atribuții, **c.** au jucat un rol militar și politic de seamă, putînd să înfrunte uneori chiar puterea centrală. **C.** realizau venituri însemnate, atît din leafa primită, cît și din diversele daruri și beneficii din slujbe. În Ț. Rom. și Mold. au existat mai multe categorii de **c.** La sfîrșitul sec. 14, în actele redactate în limba latină, au fost numiți cu termenul latin de *capitaneus* starostii din Mold. Ca funcție militară, **c.** apare în Mold. în vremea lui Despot vodă, iar în Ț. Rom. în aceea a lui Mihai Viteazul, cînd **c.** comanda mai multe steaguri de oșteni. În sec. 17 aproape toate categoriile de oșteni (curteni, călărași, dorobanți, lefegii etc.) erau comandate de **c.**, din care unii erau numiți *mari* **c.** În afară de acești **c.**, existau în Mold. **c.** *de ținut*, care au înlocuit pe marii vătafi de ținut la mijlocul sec. 17 și care asigurau ordinea în regiunea respectivă. La sfîrșitul sec. 17, ei au fost numiți *mari* **c.** *de ținut*, iar după înființarea ispravnicilor au devenit subalternii acestora, rămînînd comandanții slujitorilor din ținuturi. La 1728, **c.** de Cernăuți, Soroca, Fălciu, Covurlui și Tecuci sînt numiți „căpitanii cei mari de margine". În Ț. Rom. au existat două mari *căpitănii* numite *de margine*: una la granița spre Mold., la Focșani, înființată foarte probabil de Matei Basarab, și o alta la Cerneți, existentă în timpul domniei lui C. Brîncoveanu. Avînd în subordine pe toți sjujitorii din regiunea respectivă, *marii* **c.** *de margine* asigurau paza locală și îndeplineau rolul unei autorități superioare, avînd și dreptul de judecată. În afară de atribuții militare, **c.** au îndeplinit deci — ca și în Trans. — și sarcini administrative și judecătorești. **C.** erau răsplătiți de domnie cu dăruiri de ocine — în proprietate sau în folosință — și cu unele scutiri de dări; în plus, ei primeau numeroase daruri de la subalterni, care erau obligați să le presteze și unele servicii. La începutul sec. 19, slujba de **c.** era foarte bănoasă, de îndată ce, la 13 iun. 1813, un locuitor promitea clucerului Nicolae Glogoveanu suma de 450 taleri dacă va interveni să fie numit în slujba căpităniei la Baia pe timp de 6 luni. Dintre acești **c.**, un rol de seamă a jucat **c.** sau *marele* **c.** *de dorobanți*, care a ajuns la sfîrșitul sec. 17 boier de treapta IV, membru al divanului domnesc, și care îndeplinea diverse atribuții polițienești în orașele capitală, Iași și București. **C.** a avut și sensul de comandant al armatei; la 1453, Iancu de Hunedoara era „căpitan suprem" al armatei din Trans. și Ungaria, iar la 1595, Ștefan Răzvan era „capitano generale" al armatei moldovene.

N.S.

căpiță. Unitate de măsură a volumului păioaselor și fînului reprezentînd, în Trans., 2 căi, sau 4 cruci, sau 52, 56, 62 snopi.

A.C.

cărătură *(povoda, podvoda)*. Prestație datorată domnului ori stăpînului feudal; consta în transportul produselor cuvenite acestora. **C.** domnească greva totalitatea locuitorilor, liberi sau dependenți. În documente figurează sub denumirea generică de „slujbe". **C.** sînt menționate obișnuit în actele de danie, atît în Muntenia, cît și în Mold. C. C. Giurescu deosebește **c.** de *podvoadă*, prima făcîndu-se „numai cu carul de transport, pe cînd

cea de-a doua implica și boii (cel puțin o pereche) și carul" (1712, Mold.: „carele și boii la podvozi nimeni să nu le ia"). Deosebirea dintre care (sau care de fin), c. și podvoade nu este substanțială: toate aceste expresii denumesc aceeași obligație de transport. Formula scutirilor din actele de mai tirziu apare simplificată, obligația transporturilor fiind indicată numai prin termenul de *podvoade* („să ducă podvoadă două vase cu vin"; Mold., 10 dec. 1731). Prin danii domnești sau numai ca efect al proprietății funciare, c. a constituit și unul dintre componentele rentei feudale. Prin „poruncile" lui Gr. III Ghica din 1777 se hotăra: „să fie indatoriți lăcuitorii a face stăpînului moșiei pe tot anul și o podvoadă, aducîndu-i lucruri trebuincioase pentru îndestularea casăi, însă cu dipărtare măsurată ca să nu cadă lăcuitorilor cu îngreuiare. Și, pe lîngă aciasta, să aducă la casa stăpînului și cîte doai cară lemne de foc". V. și *care de lemne*.

A.C.—N.S.

cărăușie (Trans.). Obligația satelor de a da gratuit cai și căruțe pentru transportul persoanelor oficiale care posedau ordine *(litterae passuales)*. Devenită greu de suportat pentru locuitori, a fost desființată la 1750 printr-un ordin al Cancelariei crăiești, care a stabilit taxele ce trebuiau plătite de la o stațiune la alta, distanța între două stațiuni fiind de două mile ardelene. V. *cai de olac*.

N.S.

cărvunar. Membrii societăților secrete de la începutul sec. 19 care luptau pentru emanciparea politică și socială, ținînd ședințe în păduri. În Mold., după 1821, boierii de treaptă II și III din partida novatorilor au adresat un arz de revendicări către Poartă și au alcătuit, ca expresie a programului lor liberal reformist, un proiect de constituție în 1822 *(proiectul cărvunarilor)*. Ei au sprijinit numirea ca domn a spătarului Ion Sandu Sturza care și-a întemeiat domnia pe gruparea lor, pe mulți din ei înălțîndu-i în rang. Proiectul de constituție, al cărui principal autor era tînărul comis Ionică Tăutu, iar Andronachi Donici unul dintre autori, era compus din 77 *ponturi*. El consacra principiile de libertate, de legalitate și regimul reprezentativ cu un sfat obștesc care limita puterile domnului. Dar, denaturînd principiul egalității, proiectul rezerva dreptul de conducere numai clasei boierești. De egalitate profitau numai boierii mijlocii și mici, egalați cu boierii mari.

P.S.

căsaș; var. *gospodar căsaș*. Cap de familie constituind o unitate fiscală și datorînd claca ↑. Membrii familiei unui c. și holteii ↑ fără gospodărie (deci fără casă) nu erau impuși la clacă.

D.L.

căsătorie. În orînduirea feudală, c. era învoiala dintre un bărbat și o femeie pentru întemeierea unei familii, după regulile nomocanoanelor care făceau din ea o taină bisericească. C. era guvernată de cutume și pravile și de unele hrisoave domnești. *1. Caractere fundamentale: a.* Monogamia, energic apărată de dreptul bisericesc prin nulitatea c. încheiate de o persoană căsătorită și prin pedepse aspre pentru bigamie. *b.* C., în același timp contract civil și taină bisericească, avea un caracter predominant religios. De aici, denumirile „cununie" și „nuntă", sub care apare c. în pravile și în documente pînă în sec. 19. Lipsită de binecuvîntarea bisericii, c. era „socotită ca neîncheiată". *c.* Libertatea consimțămîntului era asigurată prin pedepse aspre contra răpitorilor (v. *răpire)*, prin interzicerea c. cu fata răpită și anularea c. încheiate. Din contră, obiceiul pămîntului, în prelungirea tradiției romane (răpirea sabinelor), admitea

răpirea, socotind mai tare legătura astfel încheiată, după care urma împăcarea cu părinții răpitei și c. *d.* Inferioritatea femeii, soțul fiind capul familiei și putînd „să-și bată muierea cu măsură". *e.* Caracterul feudal se vădește în impedimente la c. de ordin social: între robi sau vecini cu oameni liberi, între boieri și oameni de rînd; de ordin religios: între creștini și necreștini; de ordin etnic: între străini și pămîntene. *2. Condiții de fond: a. Consimțămîntul* soților era necesar, dar insuficient. Pravilele cereau și consimțămîntul părinților. Sancțiunea era dezmoștenirea. Pravila era de acord cu datina moștenită, oglindită în folclor. Consimțămîntul părinților s-a menținut pînă în sec. 19 atît în pravile, cît și în obiceiuri. Copiii de boieri trebuiau să obțină la c. încuviințarea domnului. *b. Capacitatea.* Vîrsta minimă: 14 ani pentru bărbat și 12 ani pentru femeie. *c.* Lipsa unor opreliști, ca rudenia, existența unei căsătorii, existența a 3 căsătorii desfăcute (v. mai jos, *Impedimente).* 3. *Condiții de formă: a. Solemnitatea.* C. era un act solemn, încheiat cu binecuvîntarea bisericii, după un ritual consacrat. *b. Publicitatea.* Acest ceremonial trebuia îndeplinit în prezența rudelor și cu accesul oricui. Pravilele cereau ca la c. „să fie mai mulți de față". Preotul care săvîrșea o c. secretă era pedepsit. Deși act solemn, c. nu cerea formă scrisă. *4. Impedimente: a. Rudenia* (de sînge sau spirituală) pînă la a opta spiță. Cei care călcau această opreliște erau pedepsiți pentru amestecare de sînge↑. *b. Deosebirea de credință religioasă.* C. între un ordodox și un eretic se putea desface. *c. Călugăria.* C. cu o călugăriță era pedepsită cu moartea. *d. Deosebirea de stare socială.* La 1781, C. Moruzi oprește c. între moldoveni și țiganii robi. *e. Logodna* cu binecuvîntarea preotului asimilată cu o nuntă deplină constituia o piedică la c. cu altă persoană. *f. Căsătorii anterioare.* A doua c. era tolerată de biserică cu penitență de 2 ani, a treia cu penitență de 3 ani, dar dacă cel ce voia să încheie a treia c. avea copii din c. precedente, nu avea drept la c.; a patra c. era cu totul interzisă de biserică; cei căsătoriți astfel erau afurisiți. *g.* Preoții nu se puteau căsători decît cu fecioare și numai o dată în viață. Îndeplinirea condițiilor de fond și de formă erau verificate de preot sau de protopop, care elibera un „răvaș↑ de cununie". *5. Efecte.* C. crea drepturi și obligații între soți: ei își datorau reciproc credință, sprijin și ajutor și amîndoi față de copii. Femeia, considerată de pravilă „mai proastă", era obligată să asculte pe bărbat, să-l urmeze unde își stabilea domiciliul, să-l aștepte cît era la oaste sau în robie, chiar dacă nu știa nimic de el timp de 5 ani. *6.* Femeia căsătorită nu avea drept să-și administreze averea. În caz de adulter al femeii, aceasta își pierdea zestrea în favoarea bărbatului. În schimb, bărbatul era obligat să dea femeii în timpul c. întreținere și asistență medicală. 7. Și în Trans., legătura încheiată între bărbat și femeie în scopul întemeierii unei familii *(matrimonium)* a fost considerată în perioada feudalismului ca o taină bisericească *(sacramentum),* și era în general precedată de logodnă *(sponsalia),* promisiunea reciprocă de c. (însoțită obișnuit de un schimb de inele). Aceasta, ca și c., se încheia prin învoiala celor ce se logodeau și a celor în a căror putere ei se aflau (în caz de minoritate și tutelă) și avea drept consecință obligația de a se căsători. Instituția c., intrînd sub sfera de influență a bisericii, a devenit obligatorie pentru credincioșii tuturor cultelor din Trans. (catolici, ortodocși etc.) încheierea acesteia în fața și cu concursul unei fețe bisericești. Dispărînd vechile ei forme (cumpărarea, raptul, acesta din urmă păstrîndu-se ca obicei, dar pedepsit de legi, în special la români), ea a avut la bază consimțămîntul liber *(consensus)* al părților, exprimat în formă solemnă în fața organului bisericesc competent, care și dădea binecuvîntarea. În calea încheierii c. au stat *impedimentele* prevăzute de dreptul canonic, de pildă: nevîrstnicia *(illegitima aetas),* rudenia sau afinitatea de anumite grade, constrîngerea, eroarea asupra persoanei, calitatea de călugăr, diferența de religie (era interzisă c. între „credincioși" și „necredincioși"), existența unei c. precedente. Cu privire la anumite impedimente, forurile competente puteau acorda *dispense.* În vederea ușurării descoperirii impedimentelor la c., conciliul de la Buda din 1279, urmînd hotărîrea conciliului de la Latran din 1215, a reglementat obligativitatea înștiințărilor

prealabile ale c. Conciliul din Trent (1545—1563) a impus preoților parohi catolici ținerea unor registre de c., în care erau obligați să treacă numele soților și martorilor, ziua și locul celebrării c. După încheierea c. în fața preotului, erau obișnuite la membrii tuturor claselor din Trans. *ceremoniile nupțiale*, festivitățile de la nunți, în cadrul cărora la populația românească din această provincie s-au păstrat străvechi obiceiuri din *festinilas nuptiarum* din epoca romană. Situația femeii căsătorite era inferioară celei a bărbatului, din care cauză s-a prevăzut expres în operele unor canoniști scutirea de anumite servicii înjositoare pentru femeile nobile; raporturile patrimoniale dintre soți erau stabilite de legile și obiceiurile feudale laice. Asupra copiilor născuți în căsătorie tatăl dobîndea *puterea părintească*, în virtutea căreia avea diverse drepturi și obligații (v. *familie*). Judecarea cauzelor în legătură cu c. era de competența instanțelor bisericești (v. *scaunele de judecată din Trans.*). Iosif II a acordat competență în acest domeniu instanțelor laice, măsură revocată de Leopold II. Dintre reglementările aduse în această materie de *S. M. S.* (II, 1) sînt de menționat, pe lîngă cele care prevăd condițiile generale de bază: pedepsirea cu exilul a c. incestuoase între ascendenți și descendenți, pedepsirea cu amendă a căsătoriților în caz de *copula carnalis* între rudele de gr. IV, admiterea c. pentru soțul prezent după 7 ani de absență combinată cu incertitudinea existenței celuilalt soț. Ca particularități în domeniul acestei instituții pe teritoriul regimentelor grănicerești transilvănene, relevăm: necesitatea obținerii prealabile a *autorizației de* c. de la forurile militare, fără prezentarea căreia preotul nu putea oficia actul; obligația întocmirii de către preotul oficiant a *fidulei de cununie;* precum și îndeplinirea de către viitorii soți a unor *condiții în plus* față de cele generale în întreaga Trans., de pildă: plantarea de către viitorul mire a unui anumit număr de puieți de pomi fructiferi în grădina casei de care aparținea, cunoașterea de către viitoarea mireasă a gospodăriei casnice, vaccinarea ambilor în copilărie etc. V. *logodnă*. *Bibl.:* 20, 596, 656, 826, 882, 934, 1 060, 1 187, 1 188, 1 223, 1 349.

P.S. — V.Ș.

cășărit, var. *cășărie*. Dare prelevată din produsele lactate (caș, cașcaval, brînză). C. prezintă un dublu caracter: *1.* dare reală, directă, asupra venitului; *2.* rentă feudală. Între dările — dijma în natură —, încasate de primii domni, *cășăria* ocupă un loc important. Stinele figurează în documentele cele mai vechi ca obiect fiscal sau obiect de drept privat. Dările pe produsele stinelor apar în documentele muntene sub denumiri diverse: cașcavale, c., căsărie, stinit, dijmă din brînză, caș, „dijma de pe la stini" etc. Nota comună a acestor termeni reiese clar din textul următor: „oricît s-ar alege venitul cășăriei sau burdufe de brînză sau cașuri sau orice venit". În Mold., darea asupra stinelor pare a se fi numit strungă. Prin danie domnească, darea c. căpăta un regim de rentă feudală. Dacă acceptăm și domenialitatea ca sursă a rentei feudale, c. boieresc apare tot atît de vechi, poate chiar anterior celui domnesc. Cuantumul c., dijmă prin excelență în natură, nu este determinat precis în texte; prin analogie cu alte dijme similare (găletăritul, vinăriciul, albinăritul etc.), s-ar putea admite cota de 1/10 din produse. Totuși, într-un document prin care se întărește dreptul la c. al unei mănăstiri, domnul precizează: „de la o stînă 2 cașuri, precum este legea cea veche [...]"; în 1655, s-a plătit și cîte un caș de stînă.

A.C.

cătană. Ostași pedeștri întîlniți atît în Trans., de unde a fost împrumutat termenul, cît și în Ț. Rom. și Mold., unde a avut la început accepțiunea de ostași mercenari aduși din Trans. De pildă, la 1646, Vasile Lupu a adunat din Trans. 500 de c. În a doua jumătate a sec. 17, Șerban Cantacuzino a împărțit dorobanții în două categorii: talpoși și c., iar Const. Brîncoveanu avea 3 steaguri de c. În sec. 18, termenul de c. cuprindea și alte categorii de ostași mercenari. La 1717, în Mold., exista un steag de c. „tot voinici sîrbi". C. au continuat să existe și în primele decenii ale sec. 19, cînd sînt amintite c. spătărești. La 27 ian. 1821, spătăria poruncea căpitanilor din jud.

Mehedinți ca, împreună cu c. de sub ordinea lor, să răspundă la chemarea ispravnicilor pentru păstrarea ordinei. Menționăm că tot c. erau numiți și ostașii austrieci veniți în țările noastre în timpul războaielor cu turcii.

N.S.

cătun. V. *cut.*

căutare *(lustratio)* (sec. 16—18). Inspectarea periodică (un fel de trecere în revistă) a armatei de către domn sau principe, în scopul verificării pregătirii de luptă, a stării armamentului și a punerii de acord a evidențelor vistieriei cu realitatea existentă (scoaterea din catastih a celor morți, bătrîni și neputincioși). Tot cu ocazia c. aveau loc probabil și avansările în grad, ca și răsplata celor ce se distingeau în slujbă.

N.S.

căzănit (Ț. Rom., sec. 18—19). Dare pe cazanele de făcut țuică, asemănătoare cu *căldărărítul* din Mold. La 1814 s-a hotărît ca vornicii al 3-lea și al 4-lea, „cari nu aveau pînă acum nici un irat, să aibă de aici înainte a lua de la toate povernele sau velnițe negustorești vericite cazane se vor afla [...] de fiecare cazan po taleri 15".

N.S.

ceară. Obligația locuitorilor din Ț. Rom. de a aproviziona cu ceară de luminări curtea domnească (sec. 18). În apr. 1742, Mihai Racoviță „a orînduit ca țara să dea ceară de luminări, cite o oca la fiecare trei case și să se plătească ocaua cu cite o sută de bani, dar nimeni nu a fost plătit".

N.S.

ceas de mers. Unitate de măsură a distanțelor mari, reprezentînd aproximativ 2 000 stînjeni (3,8 km —4,5 km); folosit din sec. 18 în toate țările române cu deosebire în Mold. În 1716, M. Racoviță (în a treia domnie: 1715—1726) atribuia tătarilor din Buceag o zonă de la marginea Mold., „lată de 2 ceasuri și lungă de 32 ceasuri" pentru pășunatul vitelor. Au fost practicate 3 variante de măsuri cu c.: după mersul omului, al calului și al boului.

A.C.

ceată. Grupare de mai multe persoane, rude sau nu, legate între ele prin interese comune. *8 iun. 1484, ca c. militară („ceata boierului nostru Gangur"), apoi ca cete de obște: *2 mart. 1574, A („și ceata lor") și 23 mart. 1575, A („și cetașii lui"), în Mold. și *20 mai 1526, B („și ceata lui") și ⟨după 8 sept. 1510 — ian. 1512⟩, B („cu cetașii voștri"), în Ț. Rom. Întîlnim c. în documente ca grup social, militar, fiscal, sau unitate socio-economică cu atribuții bine definite (de bătrîni, feciori, baci, oameni buni, păcurari, păstori etc.). *1. a.* **C.** *de obște.* **C.** *de cring* sau *de sat,* formații colective străvechi cu scopuri comune — apărarea unui patrimoniu comun —, răspîndite la distanțe mari unele de altele (grupări de cîteva case cu locuitorii lor, rude sau nu între ei), slab integrate în obște, ajung să formeze — grupîndu-se — c. *de neam.* Acestea iau ființă prin transformarea într-un grup de rude a unui grup social restrîns și închis prin excluderea nebăștinașilor. Neprimirea inițială a străinilor a dus, mai întîi, la înrudirea membrilor între ei prin căsătorii, iar mai tîrziu, cînd grupul se mărește acceptînd și străini în interiorul lui, la înrudirea și a acestora, după cîtăva vreme, cu membrii grupului prin căsătorii și, ca urmare, integrarea lor în c. În satul devălmaș arhaic toate gospodăriile formează o singură c., toți membrii ei avînd drepturi egale. Numai în satul de tip evoluat, cînd obștea de familii băștinașe se dizolvă, devălmășia egalitară lăsînd locul unui sistem de inegalitate, c. *de cringuri,* existente în obște, intră în conflict de interese și se opun unele altora. În această fază cei veniți din afară, prin contracte, fiind mai bogați, ajung treptat să devină stăpîni, proprietatea privată înlocuind-o tot

mai mult pe cea colectivă. În documente întîlnim frecvent **c.** și *cetași* (membri ai unei cete de obște sau militare). Acești termeni se mențin încă în actele judiciare de la începutul sec. 2). *b.* **C.** *orășenească* era formată după modelul celei precedente de cetășii în devălmășie de pe moșiile orășenești. *c.* **C.** *boierească* era o **c.** *de neam* care lua ființă cînd mai mulți boieri înrudiți acaparau proprietăți sătești stăpînite de o **c.** *țărănească*. Ea se suprapunea acesteia din urmă, deoarece ieșirea din indiviziune ar fi dus la destrămarea organizării colective și exploatarea ar fi avut de suferit. *2.* **C.** *militare* erau unități militare adunate și organizate pentru luptă. Ștefan cel Mare și-a organizat cele 48 de steaguri în 12 **c.** Asemenea **c.** adunau și boierii de la curte, cei de țară, mănăstirile, episcopiile (acestea doar în Trans.), pîrcălabii și starostii, tîrgurile și orașele. *3.* În sec. 17 prin **c.** se înțelegeau și grupurile sau breslele de curteni și slugi domnești (comișei, dorobanți, roșii, seimeni, ușerei (v. *ușar*), vistiernicei (v. *vistier*) etc.; v. și *privilegiu*; *vătaf*. *4.* Pentru **c.** cu atribuții penale, administrative și fiscale, v. *armaș*; *cămăraș*; *cislă*. *5.* **C.** apare în unele documente cu sensul de tagmă↑. V. *rob*.

O.S. — D.L.

ceauș. Termenul a fost receptat în limbajul administrativ și militar românesc cu sensul de: *1.* agent de legătură, curier, trimis de Poartă la domnie cu porunci; *2.* grad militar inferior, urmînd *stegarului* și *odobașei*. În Ț. Rom., fanarioții au introdus termenul de *vel* (sau *baș*) *ceauș*, pentru un demnitar de curte de rang inferior, care comanda corpul de aprozi al curții și juca rol important în alaiuri sau la recepții domnești.

D.L.

ceir; var. *ceair*, *cier* (Mold., sec. 17). Obligația locuitorilor de a duce caii domnești la păscut. V. *branițe*.

N.S.

cens. A desemnat, în Trans., prestația fundamentală plătită de iobagi, obișnuit în bani. În documente, este înregistrat sub diverse nume (*census*, *terragium*, **c.** *terragii*, **c.** *akonalis*, **c.** *S. Martini*, **c.** *molaris*, *fertones*, *collecta*, *taxa*) și forme, condiționate de loc și timp. Fundamentat pe dreptul seniorului decurgînd din proprietatea funciară și pe obligația țăranului dependent de a plăti folosința pămîntului, **c.** apare contemporan cu însăși constituirea regimului feudal. Era datorat de toți locuitorii așezați pe pămîntul unui stăpîn feudal; nu-l plăteau: nobilii, voievozii, crainicii, cnezii, juzii, persoanele în serviciul curții, anumite categorii de meseriași, cei fără pămînturi de arătură sau fînețe, văduvele, infirmii. Baza impunerii varia după ținut și domeniu: mărimea sesiei, a sorții, numărul vitelor, plugul, producția de vin, valoarea averii. În ținutul salinelor, **c.** se plătea pe poartă. Cuantumul era, în general, de 1 florin pe sesie (în Șiria, Gyula, Sighișoara etc.) sau pe 4 vite de plug (Făgăraș); de 7,5 dinari pentru 3/4 sesie (resp. 3 vite), de 5) dinari pentru 1/2 sesie (resp. 2 vite) și de 25 dinari pentru 1/4 sesie (resp. o vită). Uneori și pe unele domenii plata se efectua și în natură, situație în care **c.** se confunda cu darurile sau dațiile. Impunerea se făcea global — pe sate, pe domenii — sau individual; în prima modalitate, suma globală era repartizată individual, după un sistem asemănător cislei. **C.** se impunea anual și se plătea într-unul sau două termene. În afară de scutirile perpetue, se practicau, din motive diverse (demografice, economice, război, calamități naturale), și scutiri temporare: de 6, 12, 14 și chiar 16 ani.

A.C.

centumvirat. Autonomia orășenească, valorificată prin autoconducere, a fost reliefată în Trans. începînd din feudalismul timpuriu prin alegerea de către comunitatea orășenilor a organelor de conducere orășenești, prin controlarea acestora de către acea comunitate și prin administrarea treburilor orășenești de organele de conducere alese de totalitatea orășenilor proprietari de imobile pe teritoriul orașului. În urma creșteri

populației orașelor, în feudalismul dezvoltat, în scopul asigurării exercițiului continuu al controlului și unei frecvente consultări, s-a constituit un organ colegial deliberativ mai larg decît sfatul orășenesc restrîns (magistratul) care administra orașul, un organ reprezentativ ales de asemenea de orășeni și compus de regulă din o sută de cetățeni bogați ai orașului, numit *electa communitas, electi cives, centumviri, Hundertmannschaft.* Acest organ și-a însușit exercițiul unora din drepturile privind autonomia și autoconducerea orășenească exercitate inițial de întreaga comunitate orășenească, rămînînd comunității orășenilor, global reunite, doar cele mai importante.

V. Ș.

cenzura obiceiurilor. V. *obicei.*

cepărit (Mold., sec. 17—18). Dare plătită la vînzarea vinului, cînd se dădea cep la buții la cîrciumi; la mijlocul sec. 18 era de 6 potronici de bute și de 3 potronici de poloboc.

N. S.

cerărit. Dare asupra cerii, în Ț. Rom.; numită bezmen în Mold. Termenul apare frecvent în documentele sec. 18; darea însă datează din cele mai vechi timpuri. S-a plătit, la început, în natură; mai tîrziu (sec. 18—19) în bani. Cuantumul, în bani, a oscilat între 3 bani și 6 bani pe oca. Încasarea veniturilor rezultînd din circulația sau producția cerii se realiza fie în regie, fie prin arendare. Datorau c. toți producătorii, cu excepția celor scutiți de domn. C. dispare ca nomenclatură odată cu reformele *Reg. org.* V. *cămănă.*

A. C.

cercătură. Încercare, examinare, controlul făcut de stăpînire cu privire la modul cum se stringeau veniturile Ț. Rom. și Mold. în sec. 18. C. foarte severe făcea C. Mavrocordat în Mold. pentru a descoperi pe cei care nu aveau peceți; cei aflați de cercători în ținuturi erau trimiși în butuci la curtea domnească, iar cei găsiți în capitala Iași erau închiși la seimeni, unde erau cercetați de domn, care-i obliga să plătească suma dublă. În Ț. Rom., la 1742, Mihai Racoviță a făcut o c., în urma căreia „s-a întregit suma birnicilor, ba chiar în unele județe a și sporit".

N. S.

cercetare la fața locului (locală). Consta, în trecut, ca și astăzi, într-o anchetă, la fața locului, spre a se cunoaște situația de fapt de către judecător. Jurătorii făceau implicit și c.l. În ceea ce privește c. *judiciară*, aceasta se putea efectua prin deplasarea instanței însăși sau prin delegarea unuia sau mai multor dregători, care, ducîndu-se la fața locului, făceau c. indicată, informîndu-se de la „oameni bătrîni și megiești dinprejur" asupra faptelor și refereau de efectuare printr-o *carte de adeverire*, trimițînd lucrările întocmite; uneori, chiar, spre deosebire de dreptul actual, aceștia, după c., judecau și-și executau tot ei hotărîrea, referind domnului. Cînd împricinații erau persoane de vază, domnul însuși se deplasa la fața locului spre a constata starea de fapt. Într-un proces de hotărnicie între un mare dregător și o mănăstire, Ieremia Movilă hotărăște după ce face c.l. La fel procedează Leon Tomșa sau Matei Basarab în Ț. Rom. Se făceau c.l. în orice fel de pricini, cînd erau necesare pentru soluționarea acestora, dar mai ales în hotărnicii. C.l. nu figurează printre probe în *Prav. cond.*, *L. Car.*, *Manualul* lui Donici. Numai *C. Col.* o menționează (§ 1 140. 1 486). Ea rămîne însă un mijloc de probațiune uzitat în Ț. Rom. și Mold. și după intrarea în vigoare a acestor legiuiri. În Trans., c.l *(occulata revisio)* se folosea în caz de ocupare prin violență a unei moșii și consta în *verificarea* de către instanță *la fața locului*, coroborată prin depoziții de martori, a afirmației reclamantului, care, dacă se dovedea, devenea posibilă pronunțarea sentinței fără a se mai recurge la proba prin jurămînt.

O. S. — V. Ș.

cercetare penală. Acțiunea întreprinsă de autoritate pentru descoperirea vinovatului și a complicilor săi și stabilirea vinovăției făcăruia. Obiceiul pămîntului permitea folosirea torturilor pentru stabilirea adevărului. Pravilele sec. 17 autorizau, de asemenea, „strînsoarea", cînd existau indicii de vinovăție și vinovatul refuza să vorbească sau ocolea adevărul. Sub influența ideilor beccariene, Al. Ipsilanti (1775) interzicea armașului să mai aplice vreo pedeapsă corporală împotriva vinovatului „pînă nu se va face cercetarea vinovăției lui de către judecător". *Prav. cond.* (IV, 5) și *Manualul* lui Donici (XLI, 29) prevedeau, de asemenea, măsuri pentru accelerarea c.p. *L. Car.* nu se ocupa de c.p. În schimb, *Cond. crim.* prevedea că, după primirea dosarului de la căpitanii de margine, ocolașii sau căpitanii de tîrguri, care prinseseră pe vinovat, ispravnicii↑ trebuiau „cu răbdare și cu păsuială, cercetînd, să deslușească adevărul [...], și după ce vor strînge toate mărturiile sau dovezile și fapta criminalicească se va dovedi desăvîrșit [...], atuncea îndată să se trimită vinovații cu a lor deosebite tractiruri și cu toate mărturiile la Departamentul Criminalion" (§ 16).

T.V.

certare. V. pedeapsă.

cetate (termenul lat. *civitas* a prevalat față de v. sl. *gradišle)*. A fost elementul esențial al apărării în evul mediu. Construite în general din puternice ziduri de piatră, mai apoi și din cărămidă, ele asigurau domniei controlul unor puncte obligatorii de trecere și al drumurilor importante; în același timp, ele erau și centre administrative, unde rezidau pîrcălabi, căpitanii sau castelanii, iar în caz de război constituiau un sistem de apărare a hotarelor țării și loc de refugiu pentru o parte a populației. Cu privire la modul cum erau construite vechile c., trebuie spus că, atîta timp cît artileria nu constituia un pericol, modelul ideal al fortificațiilor a fost acela cu un diametru redus al incintei, ce putea fi apărată de o garnizoană mică, pentru a nu da posibilitatea asediatorilor să atace în număr mare; așa se explică faptul că cetățile ocupau la început o suprafață redusă. Pe măsură ce s-a extins folosirea artileriei ca armă de asediu, începînd din a doua jumătate a sec. 15, s-a impus mărirea incintei prin ziduri mari și groase, care cuprindeau în mijlocul lor vechea cetate; această adaptare este foarte bine ilustrată de c. moldovene Neamț și Suceava, mărite în epoca lui Ștefan cel Mare. *1.* Sistemul defensiv al Ț. Rom. cuprindea trei categorii de fortificații: c. de importanță strategică, situate la hotarele țării, fie pe linia Dunării, fie în regiunea munților; fortificațiile curților domnești ce dădeau uneori acestora aspectul unor cetăți și întăriturile tradiționale ale unor așezări rurale, din care unele au fost explorate arheologic. Este posibil ca în sec. 14—15 și unele mănăstiri (Cozia, Tismana) să fi avut ziduri de incintă, așa cum vor avea și mai tîrziu. C. de la Dunăre, care constituiau principalele puncte de rezistență împotriva expansiunii otomane, au fost aprig disputate în timpul luptelor dintre Mircea cel Mare și Imperiul otoman, care a reușit la 1420 să ocupe c. Turnu și Giurgiu, iar trei ani mai tîrziu și pe cele din Dobrogea (Hîrșova, Enisala). În 1419, Ț. Rom. a pierdut cetatea Severinului — ocupată de trupele lui Sigismund de Luxemburg —, precum și Branul, stăpînit un timp de Mircea cel Mare, astfel încît sistemul defensiv al țării a fost mult slăbit. Îndeosebi pierderea c. dunărene a avut urmări nefaste, Ț. Rom. rămînînd fără apărare în partea sa cea mai amenințată. De aceea toți domnii care vor purta lupte cu Imperiul otoman — începînd cu Dan al II-lea și Vlad Dracul — vor face din ocuparea c. dunărene Turnu și Giurgiu unul din principalele obiective militare ale acțiunii lor. În partea de nord a Ț. Rom. se găseau 5 c.: Poienari, Oratia (la nord de Rucăr), Cetățeni din Vale, Burlănești și Tabla Buții. Cea mai importantă dintre acestea a fost cea de la Poienari, care a avut un pîrcălab ce apare ca membru al sfatului domnesc al Ț. Rom. pînă la 1560, cînd c. a fost părăsită. În afară de c. amintite, au fost întărite și curțile domnești. Prima fortificație construită la București a fost datată arheologic la sfîrșitul sec. 14, iar curtea domnească din Tîrgoviște — menționată prima oară la 1396 — a avut și ea un puternic zid de incintă din piatră.

În afară de c. de zid și piatră, au mai existat și o serie de fortificații de lemn și pămînt, de tipul palisadelor complexe. Deși acest tip a precedat apariția c. de zid, exemplele studiate arheologic datează dintr-o perioadă mai tîrzie, dovedind coexistența celor două sisteme de fortificații. Arheologic au fost cercetate două asemenea c.: la Frumoasa (jud. Teleorman) și Frătești (jud. Giurgiu), dar numărul celor semnalate este mult mai mare. Pentru a suplini lipsa c., neputînd să ridice altele din cauza amestecului otoman în treburile politice și militare ale Ț. Rom., Matei Basarab a construit sau refăcut numeroase mănăstiri, pe care le-a întărit cu ziduri ca de c., atît în regiunea dinspre Dunăre (Strehaia, Sadova, Brîncoveni, Căldărușani, Slobozia), cît și la hotarul cu Trans. și Mold. (Tismana, Cîmpulung, Brebu, Soveja, Măxineni). După moartea sa, marele vornic Preda Brîncoveanu considera că era mai avantajos că Ț. Rom. nu avea c. și castele, căci, dacă ar fi avut, otomanii ar fi pus stăpînire pe ele; „de aceea turcii n-au avut niciodată puterea de a cuceri Țara Românească și de a rămîne în ea". Deși rolul c. a scăzut mult în Ț. Rom. și în Mold., orașele domnești de reședință au continuat a fi întărite, pentru securitatea domnului. În iunie 1574, francezul Lescalopier arăta că orașul București era întărit cu o palancă făcută din „trunchiuri mari de copac înfipte în pămînt unul lîngă altul și legate între ele prin grinzi de-a curmezișul, prinse de acele trunchiuri cu niște pene lungi și groase de lemn". La 1595, în timpul luptelor cu turcii, se susținea că „cetatea" Tîrgoviște era aproape toată de lemn, cum sînt multe în aceste părți (la fortezza era dentro quasi tutta de legname, come sono molti di questi parti). Lipsa c. l-a determinat pe Sinan pașa să ridice la Tîrgoviște și București palisade formate din două rînduri de bîrne între care a pus pămîntul scos din șanțul protector, „după obiceiul țării aceleia" (all'usanza di quel paese). 2. În Mold. — după cum au dovedit-o săpăturile arheologice din ultima vreme — primele c. de piatră au fost construite în timpul domniei lui Petru I Mușat (1375—1391), cînd s-a creat baza sistemului defensiv al țării; lui i se atribuie cu certitudine c.: Neamț, Suceava și Scheia și cu probabilitate Hotinul și Țețina. Urmașii săi i-au continuat opera: Roman I a construit o c. de lemn și pămînt la Roman (1391—1394), unde se găsea sediul pîrcălabului, iar Iuga voievod (1399—1400) a construit cea mai veche parte păstrată a c. de la Cetatea Albă. O deosebită importanță a acordat fortificațiilor Ștefan cel Mare, voievodul care a întregit sistemul de apărare a țării cu noi c. și a adaptat pe cele vechi la progresele tehnicii militare, mărind incintele c. Neamț și Suceava cu ziduri groase și cu bastioane semicirculare. Marele domn a zidit o nouă c. lîngă Roman, numită Cetatea Nouă (1466), apoi c. de la Orhei (1470) și Soroca (cca 1499) pentru apărarea graniței răsăritene, amenințată de tătari, o nouă c. la Chilia (1479), a înălțat un nou zid de apărare la Cetatea Albă (1479) și a cucerit c. Chilia și Crăciuna, întărind astfel hotarul de sud. S-a arătat pe drept cuvînt că Mold. lui Ștefan cel Mare a fost una din primele țări ale Europei de răsărit care și-a organizat sistemul defensiv în funcție de generalizarea artileriei și de utilizarea ei pe scară largă la asediul c. După 1484, cînd puternicele c. Chilia și Cetatea Albă au fost ocupate de otomani, Mold. a pierdut posibilitatea de a-și apăra partea sudică a teritoriului ei, expusă tot mai frecvent atacurilor forțelor otomane. Opera lui Ștefan cel Mare în domeniul fortificațiilor a fost întregită de Petru Rareș, care a construit în anul 1543 o c. de zid la Soroca (în locul celei din pămînt și lemn), a întărit c. Hotin, care impresiona prin grosimea și trăinicia zidurilor și turnurilor sale, a mărit construcțiile din incinta c. Suceava. În afară de c. amintite, și unele orașe erau prevăzute cu întăriturî: de pildă, la 1476, orașul Suceava — capitala țării — „era înconjurat cu șanțuri și palisade". Cu ziduri de piatră au fost fortificate și unele curți domnești, ca cea de la Piatra Neamț (1491), precum și unele mănăstiri, ca Putna din care se mai păstrează turnul numit al tezaurului. Un eveniment care a redus mult posibilitățile de apărare ale Mold. a fost avansarea c. din porunca sultanului, în vremea celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu. Voievodul, „făcînd pe cuvîntul împăratului, umplînd toate cetățile de lemne, le-au aprins de au ars și s-au răsipit, numai Hotinul ce-au lăsat, ca să fie apărătură despre leși", măsură prin care, spune mai departe Grigore Ureche, sultanul urmărea „să slăbească țara din temelie". Aceasta nu a însemnat distrugerea totală a c., ele continuînd să existe,

dar cu un rol mult diminuat. Unii domni, ca Ieremia Movilă, s-au preocupat de edificarea c. Mold.; în timpul său s-au făcut unele amenajări la Suceava, care a fost repusă în funcțiune. Tot astfel, pentru a înșela vigilența turcilor, Vasile Lupu a construit o biserică în c. Neamțului, care și-a păstrat funcția de c., deși apărea în ochii străinilor drept mănăstire. *3.* În ce privește situația c. din Trans., aici ele sînt mult mai numeroase și de mai multe categorii: regale, nobiliare, urbane și țărănești. Primele c. medievale din Trans. datează din sec. 9—10, fiind ridicate de voievozii populației locale, înainte de năvălirea maghiarilor (Biharea, Dăbîca, Vladimirescu-Arad, Orșova etc.). O etapă nouă de construcții de fortificații a început după 1241, cînd tătarii au ars și distrus unele așezări întărite ca Bistrița, Sibiu etc. Aceste întăriturí sînt numite în documentele medievale: *castrum, fortalicium* sau *castellum*, fiind construite din lemn, piatră și cărămidă, prin munca iobagilor, în majoritate români. După 1420 — cînd incursiunile turcești devin tot mai primejdioase — în Trans. are loc o intensă activitate de construire a fortificațiilor. În fața incursiunilor turcești tot mai amenințătoare, regalitatea maghiară — cu toate măsurile luate de Sigismund și de Pippo Spano, care au întărit unele c. din sudul Trans. și din Banat — s-a dovedit neputincioasă să asigure apărarea voievodatului; în fața primejdiei tot mai mari, regii Ungariei au renunțat la vechile lor privilegii și au încurajat orașele, satele mai mari și nobilimea să ridice fortificații pentru apărarea Trans. Așa se face că apar numeroase c. țărănești sau nobiliare, iar după 1405 — cînd se prevede fortificarea orașelor cu ziduri de apărare — principalele orașe (Sibiu, Brașov, Bistrița, Cluj etc.) se înconjoară cu astfel de ziduri, unele deosebit de puternice. Dintre c. țărănești, amintim pe cele de la: Rișnov, Saschiz, Cilnic, Slimnic etc., ridicate în sec. 14—15. Întrucît adăpostirea populației în aceste c. presupunea părăsirea localităților respective și distrugerea lor de către invadatori, după atacurile turcești din 1420 și 1438, a început pe scară largă fortificarea bisericilor aflate în centrul satelor mai mari, care au devenit astfel biserici-cetăți. Aceste c. s-au dovedit mult mai practice, deoarece erau la îndemînă în caz de pericol, iar aprovizionarea cu alimente se putea face din timp. Unele din aceste c. au curtina interioară căptușită cu cămăruțe, unde se adăposteau familiile din sat. Numărul acestor c. sătești este relativ mare, între cele a căror construcție se înscrie în acest interval de timp fiind: Mălăncravul, Sînpetru, Codlea, Cristian, Ilieni, mai toate în Țara Bîrsei și în vecinătatea acestei zone mai afectate de incursiunile otomane, venite de la sud de Carpați. Un sistem asemănător de fortificare a fost adoptat și de comunitățile urbane ale epocii, care, treptat, și-au completat vechiul sistem de apărare, construit de șanțuri dublate de val de pămînt și palisade, cu incinte puternice de piatră. După desele incursiuni turcești (1479, 1491, 1492, 1493, 1494, 1501, 1502, 1513), a continuat intensa acțiune de construire de noi fortificații și de reamenajare a celor vechi. În 1516, regele Ludovic al II-lea legiferează dreptul nobilimii și al orașelor de a construi fortificații fără nici un fel de restricție, ceea ce va ușura mult această acțiune. După incursiunea turcească din 1493, fortificațiile țărănești mai vechi au fost și ele modificate, incluzînd în multe cazuri în sistemul de apărare biserica cu funcția de reduit sau bastion de apărare. Elementele principale de apărare cu care erau înzestrate bisericile au fost turnurile și etajele de apărare, amplasate peste cor și navă, care erau prevăzute cu galerii de lemn și parapet de zid, sprijinite pe contraforturi și console și înzestrate cu guri prin care se turna asupra inamicului păcură încinsă. Bisericile fortificate și c. țărănești din Trans. constituie un fenomen istoric și artistic de o amploare deosebită, ilustrînd eforturile locuitorilor de a se apăra împotriva invadatorilor, precum și capacitatea creatoare a acelorași locuitori. Începînd din a doua jumătate a sec. 16, s-a desfășurat o amplă acțiune de modernizare a c. după modelul italian. Documentele de epocă atestă că în perioada de după anul 1551, sub îndrumarea generalului austriac Castaldo, s-au modernizat fortificațiile Sibiului, iar la 1570 a început refacerea c. Oradea, operă a unor arhitecți italieni. Noul sistem consta în bastioane scunde, construite pe suprafețe mari de teren pentru a rezista focului artileriei; ele erau legate în interiorul incintei printr-un zid, prevăzut pe ambele laturi cu așa-numitele „urechi" cu turnuri de apărare. Un alt sistem, introdus în c. Gherla de arhitectul Domenico da Bologna, cuprindea bastioane în formă de pană, fără „urechi", pentru

ca la 1570 să apară la c. Oradici sistemul bastioanelor în formă de pică, prevăzute cu „urechi". C. Gherla a fost considerată fortificația cea mai caracteristică pentru stilul italian vechi, iar cea de la Oradea prima c. în stil nou italian. Pentru ca c. să reziste loviturilor artileriei, iar apărătorii să poată executa tirul orizontal, începînd din a doua jumătate a sec. 16, s-a redus înălțimea construcțiilor, s-au consolidat bazele acestora și s-a coborît apărarea către nivelul solului. De asemenea, lemnul, care putea lua cu ușurință foc, a fost înlocuit cu materiale de construcție neinflamabile, îndeosebi cu cărămidă, care nu se așchia la impactul cu proiectilele artileriei, așa cum se întîmpla cu piatra. Numeroase c. vechi au fost adaptate astfel noilor împrejurări, adăugîndu-li-se turnuri pentru piese de artilerie și curtine noi, în timp ce altele au fost construite din nou (Oradea, Alba Iulia, Aiud, Satu Mare, Tîrgu Mureș etc.) După 1562, s-au construit două noi c. în secuime, cu misiunea de a supraveghea pe secuii răsculați: Székelytámadt (= „Secuiul se ridică") din Odorheiul Secuiesc și Székelybanja (=„Secuiul se căiește"), lîngă satele Leț și Boroșneu din regiunea Trei Scaune. C. de apărare de la marginea țării erau construite, întreținute și înzestrate pe seama fiscului, cele mai puternice fiind Oradea și Făgăraș ale căror comandanți (căpitani) jucau un rol de seamă în viața politică și militară a principatului românesc intracarpatic. În același timp, c. și zidurile de apărare ale orașelor se aflau în grija populației localităților respective, îndeosebi a breslelor meșteșugărești, care aveau fiecare de apărat un turn și o porțiune de zid în caz de asediu. V. *căpitan*, *curte domnească*.

N.S.

cete boierești. Unități militare aflate sub comanda marilor boieri în Ț. Rom. și Mold., asemănătoare cu banderiile † din Trans. (sec. 14—17). Existența cetelor marilor boieri este atestată de izvoarele vremii. Faptul că marii boieri au putut întreține ani de zile lupte feudale interne după moartea lui Mircea cel Mare sau a lui Alexandru cel Bun constituie o dovadă certă că asemenea c. au ființat în ambele țări. Sînt și multe alte dovezi scrise care probează existența unor forțe armate aflate în slujba boierilor. În sec. 15, boierul Albu cel Mare „s-ar ridicat domn peste capul lui Vlad voievod Dracul", iar domnul „a ieșit cu oaste împotriva lui și l-a prins și l-a tăiat pe el și tot neamul lui". Albu dispunea deci de o forță militară care a determinat pe domn să ridice oastea împotriva boierului rebel. Mai tîrziu, banul Pîrvu Craiovescu a venit „cu mulți voinici ⟨= ostași⟩ aleși și s-au închinat lui Vladislav vodă"; cînd domnul „s-au bătut joc de Pîrvul banul", boierul „au fugit înapoi la voinicii lui", s-a întors „gata de oaste și au făcut război", biruindu-l pe Vladislav. Oastea Craiovesculuí a fost deci mai puternică decît oastea domnească. Existența cetelor boierești este probată și de faptul că boierii aveau și ei steaguri, ca și unitățile domnești. De pildă, la închinarea de la Colomeea (1485), boierii au venit cu steagurile lor *(banderie †)*. La sfîrșitul sec. 16, **c.b.** ajung la efective reduse; într-un raport din 1597 se spune că boierii din Ț. Rom. — obligați să aducă la război, pe cheltuiala proprie, vreme de 3 luni, oameni de pe moșiile lor — nu reușiseră să stringă decît un număr de 500—600 asemenea ostași. **C.b.** au jucat un important rol militar și în sec. 17. În lupta de la Finta, în 1653, o contribuție însemnată la victoria lui Matei Basarab au adus „boiarii cei mari și ai doilea, cu cocoșii lor, cu slugile lor". Din prima jumătate a sec. 16 au rămas unele documente prin care marii boieri dăruiau diverse proprietăți unor „slugi" ale lor, arătînd că fac această danie „pentru credincioasă slujbă și cu vărsare de sînge". Este vorba în schip evident de servicii prestate pe cîmpul de luptă, în oastea boierului. Între boier și „slugile" sale existau relații vasalice asemănătoare acelora ce legau pe boieri de domnul țării. În *C.R.*, gl.3, z. 2, se spune că vasalul este îndatorat la credință față de seniorul său, iar nesupunerea este sancționată ca o ofensă adusă domniei: „cela ce va sluji la un boiariu și de-l va hiclení întru ceva sau îl va sudui sau într-un alt chip îl va vătăma să se certe ca un suduitor de domnie", aceasta întrucît respectivul „face greșală cum ar sudui pe domn". Deși existența **c.b.**, cu un rol militar însemnat, nu poate fi contes-

tată, este greu de stabilit raportul de forțe existent între oastea domnească (v. *oaste*) și c.b. care, uneori, puteau înfrunta această oaste.

N.S.

cezvîrtă s. var. *cesvîrtă, ciosvîrtă*. Măsură de suprafață și de capacitate în Ț. Rom. Prima reprezenta 1/4 dintr-un pogon, iar cea de-a doua 1/8 dintr-o chilă veche sau 1/4 din chila de 400 ocale (după 1831), deci 100 ocale. Sub ocupațiile rusești a circulat și o „cetvertă" — măsură de capacitate pentru cereale — de 209,91 l.

A.C.

chefalie. Termen împrumutat din Bizanț ierarhiei administrative de statele creștine care în decursul vremii au ajuns să ocupe ținuturi de sub administrație bizantină: bulgarii, sîrbii și Ț. Rom. sub Mircea cel Mare, cînd a fost extinsă stăpînirea domnului asupra Podunaviei și Dobrogei. Astfel, într-un hrisov nedatat emis de Mircea în favoarea mănăstirii Cozia se menționează „chefalia din Dîrstor, oricine va fi", înțelegîndu-se administratorul cetății Durostorului, care a funcționat pe tot timpul administrației românești (pînă la 1420).

D.L.

cheltuiala balgibașii, Mold., *15 sept. 1679, obligația față de trimisul turc venit să adune mierea necesară capanului otoman. V. și *miere*.

N.S.

cheltuiala jitniței, a slugeriei, a vistieriei. Dări încasate temporar (Ț. Rom., sec. 17—18) pentru împlinirea necesităților de cereale ale jitniței și de vite ale slugeriei domnești sau pentru completarea sumelor necesare vistieriei.

N.S.

cheltuiala tîrgului. Un gen de buget al tîrgurilor din Mold. începînd din sec. 18. La 1760, armenii din Roman dădeau cîte 60 de bani anual de casă la c.t. Banii se strîngeau în cutia tîrgului.

N.S.

cheltuieli de judecată. În timpul orînduirii feudale c. j erau ruinătoare. Ele constau în: *1. plata boierilor judecători* care se făcea în bani sau lucruri de preț; obiceiul a rămas pînă în sec. 19; *2. treapădul* (în Ț. Rom.) sau *ciubotele* (în Mold.); *3.* judecătorii, martorii, erau *hrăniți* cu mîncare și băutură cît ținea judecata (uneori săptămîni); *4. preotul* care slujea la jurămînt era plătit; *5.* ajutoarele boierilor judecători erau plătite: *uricarul, logofătul*, care întocmeau uricele și ispisoacele. În sec. 19 apar noi auxiliari ai justiției: *pravilistul* sau *vechilul*. Valoarea ridicată a c.j. rezultă din documente. C.j. erau suportate de reclamant; numai excepțional de împricinatul care pierdea procesul. Cînd erau mai mulți interesați, de obicei unul sau cîțiva purtau procesul și suportau c. Aceștia aveau dreptul să-și întoarcă de la ceilalți partea proporțională cu drepturile lor, putîndu-le reține ca zălog ocinile pînă la achitarea cotei lor din c. Pentru ca împricinatul care cîștigase procesul să se despăgubească de c. făcute, trebuia alt proces în care să dovedească reaua credință a celuilalt. Un progres a realizat *Prav. cond.* obligînd pe reclamant să plătească c. dacă va fi acționat „numai din răotate sau vrăjmăție" (VII, 5). În același sens. Donici pune c.j. în sarcina reclamantului „acolisitor" care nu-și va dovedi pira sau o va părăsi (XLII,3). În Trans., pîrîtul era obligat la c.j. atît față de instanță, cît și față de reclamant. Caracterul ruinător al c.j. se oglindește în proverbul „judecata lungă ți mănîncă toți banii din pungă". Este de adăugat că după cîștigarea procesului, executarea hotărîrii prilejuia o nouă c.: împlinirea creanței se făcea cu o jertfă de 10% din valoarea ei, pe care o suporta tot creditorul, adică reclamantul.

P.S.

chemare în judecată. *1.* Cel ce se socotea nedreptățit prin încălcarea unui drept al său se *plingea* sau se *jeluia* judecății printr-o *jalbă* (jalobă), *plingere* sau *pîră*, prin care punea în mișcare procedura de judecată a pricinii (v. *zi*). Donici definea „jaloba" ca „dreptate spre aș ceare cineva al său prin judecată" (VI, 1). În cărțile de judecată domnești (Ț. Rom. și Mold.) din sec. 16 și 17 întîlnim, pentru e.j., citeva formule care se repetă, de ex.: „s-au jeluit", „s-au plins cu mare jalbă", „am dat jalbă", „au tras la giudecată", „au ridicat pîră la divan [...] și au venit de se-au pirit de față", „au scornit pîră și au venit înaintea domniei mele", „s-au sorocit înaintea domniei mele". *C. Cal.* (§ 1 780) înțelege prin „dritul jeluirii", dreptul de a chema în judecată. Reclamantul se chema *jeluitor* (jăluitor) sau *pîriș*, iar piritul, ca și astăzi, *pirît*. La fel, în actele judecătorești din sec. 18. În *Manualul* lui Donici întîlnim termenii *jăluitoriu* și *pîrît*; în *Prav. cond.*, *pîriș*, *pirît*; în *L. Car.*, *pîrăș* sau *jeluitor* și *pîrît*, *prigonitoare părți*, de la prigonire = judecată. *2.* Pînă la jumătatea sec. 18, jalba nu putea fi adresată decît domnului. De la reforma lui C. Mavrocordat, în Mold., jalba putea fi înmînată și ispravnicilor, iar de la hrisovul din 1775 al lui Al. Ipsilanti, în Ț. Rom., departamentelor, acestea putînd fi sesizate și de domn, care le trimitea jalba. Jalba putea fi făcută de o singură persoană sau de mai multe și putea privi pe un singur pîrît sau pe mai mulți. Părțile puteau fi determinate nu numai nominal, ci și prin grupul din care făceau parte: „oamenii lui [...]", „cetașii lui [...]", „satul [...]" sau „sătenii [...]", „călugării mănăstirii [...]", „tîrgoveții din [...]" etc. Împricinații, pentru a putea sta în instanță, trebuiau să fie capabili. Altfel se prezentau prin reprezentantul lor legal (v. *vechil*). *3.* Forma scrisă a e.j. — neuzitată în trecutul mai îndepărtat — face constant progrese și ea constituie regula încă din sec. 18 în fața justiției domnești. În fața celorlalte instanțe și mai ales a celor locale, procedura continuă să se desfășoare oral într-o bună măsură. Este ceea ce explică sforțările energice și îndelungate ce se fac după 1741—1743 (reforma lui Mavrocordat) pentru generalizarea procedurii scrise. Oralitatea procedurii era precumpănitoare în materie penală și în viața judiciară a satelor. În sec. 18, dreptul scris începe să reglementeze e.j. *Sin. alf. Bas.* se ocupă într-un titlu de „cei chemați la judecată care sînt datori a veni și cînd nu". *4.* Abuzul de plingeri, dovedite nedrepte și întemeiate adesea „pe vicleșuguri", l-au determinat pe Al. Mavrocordat să înființeze în Mold. (1786) o *Condică a șireților*, în care erau înscrișî cei ce umblau cu asemenea plîngeri, spre a fi discreditați în viitor și susținerile sau mărturiile lor să nu mai fie luate în seamă. *5.* În pravilele sec. 18 și 19 întîlnim, de asemenea, norme privitoare la e.j. Donici le clasifica în trei categorii: „pentru datorii de bani, pentru cereri de lucrări și pentru vinovății" (VI, 2—4), sau, în alți termeni, civile (rezultînd din obligații și drepturi reale) și penale. *L. Car.* (VI, 1, 2), mai cuprinzător, prevede că: „Prigonire iaste ori cremenale sau politicească", referindu-se astfel, în prima categorie, și la acțiunile fără caracter patrimonial privind persoanele și familia. Acțiunea trebuia să fie explicată, „căci din cuprinderea jalobei să lămurește chipul următoarei judecăți". Pentru ca pîrîtul să nu fie surprins prin cererea reclamantului și să-și poată face apărarea, *Prav. cond.* prevedea că: „cel ce trage pe cineva la judecată, după datorie să dea jalba lui, ca văzîndu-o cel pîrît, să aibă vreme a să socoti sau a să izbrăni sau a să așăza cu dînsul sau a să găti de judecată" (VII, 1). În ceea ce privește dreptul de a reclama în justiție, *L. Car.* arăta că „slobod iaste fieșcare să-și pornească judecată", însă „cine va voi să pornească judecată cremenale, să nu poată altfel decît jurînd mai întîi că nu o pornește din vreo pizmă, ci întru adevăr". *6.* Procedura e.j. cunoștea și în dreptul feudal transilvănean două momente: *a.* înaintarea de către reclamant la instanța competentă a acțiunii *(in ius vocatio)*, în care se formula pretenția contra pîrîtului, expunîndu-se împrejurările de fapt și argumentele de drept pe care acțiunea se întemeia și *b.* citația. *7.* Acțiunea trebuia să indice, după *Trip.* (I, 26), neapărat următoarele elemente: numele reclamantului, numele pîrîtului, timpul sau data cînd pîrîtul a produs reclamantului paguba sau jignirea, locul și comitatul unde s-a produs paguba sau jignirea, descrierea faptei întîmplate și specificarea exactă a terenului ocupat (cînd era vorba de ocuparea cu forța a unui pămînt). *8.* Reclamantul în proces se numea în dreptul transilvănean *actor*. Condițiile pe care trebuia să le îndeplinească o

persoană pentru a putea fi *actor* erau: vîrsta legiuită și starea de om liber. Pentru cei care nu îndeplineau condiția de vîrstă, acțiunea se exercita de către deținătorul puterii părintești: pentru femeile măritate de către soț. Atît timp cît a existat robia, robii nu au putut fi reclamanți în proces. Nu puteau fi reclamanți nici cei pedepsiți pentru anumite crime grave (ex. *nota infidelitatis)* ori cu pierderea onoarei *(infamia)*. Reclamantul putea începe și susține acțiunea fie direct, fie prin reprezentant (v. *avocat)*, în cazul cînd legea nu impunea prezența personală. *9.* În dreptul penal transilvănean se numea *calumnia* infracțiunea de *pîră nedreaptă*, înfăptuită printr-o acțiune neîntemeiată înaintată justiției, în special în următoarele 3 cazuri, analizate în *Trip.* (II, 70): *a.* Urmărirea unuia și aceluiași lucru, sau a uneia și aceleiași acțiuni cu un dublu pretext (de ex., cineva revendică o anumită moșie invocînd 2 titluri diferite și incompatibile: bunăoară atît un drept de zălog cît și un drept de veci), sau pe o dublă cale (de ex. revendică o moșie în temeiul unuia și aceluiași titlu, însă înaintea a doi sau diferiți judecători). *b.* Chemarea din nou în judecată a unei părți sau a moștenitorilor ei de către cealaltă parte sau de către moștenitorii săi, în baza unui act (de cuartalițiu, dotalițiu, zălogire etc.) cu privire la care această din urmă parte descărcase, deslegase sau iertase deja, anterior, pe cea dintîi. *c.* Reluarea unei cauze definitiv judecate fără învoirea principelui și acordarea dreptului de rejudecare. Cel ce utiliza o asemenea cale era sancționat cu pierderea dreptului urmărit, de orice natură ar fi fost acesta, fund pedepsit, pe lîngă aceasta, și cu o amendă de 50 de mărci (echivalentă cu 200 florini de aur), din care reveneau două treimi judecătorului și o treime pîrîtului pe nedrept. V. *amendă; arz; avocat; capacitate; împuternicire; moștenire; onoare; trădare.*

O.S.—V.Ș.

chezășie; var. *chizășie, chizeșiie, închezășluire, închizeșluire.* Învoiala prin care cineva se constituie garant. Frecvent folosită între particulari și în relațiile lor cu statul, din cele mai vechi timpuri: în actul de danie către Ringala, fosta sa soție, Alexandru cel Bun semna împreună cu boierii ca martori și *chezași* ai obligațiilor luate de domn. *Î.L.* oprea pe clerici să se pună chezași și interzicea femeii să fie chezașă pentru datoria bărbatului, după *Synt.* lui Vlastares, consacrînd astfel regula S. C. Velleian. Hrisovul lui Grig. II Ghica, din 1 apr. 1751, abroga parțial aplicarea acestei reguli. *Manualul* lui Donici a interzis femeii orice c. (XX, 5). Regulile c. s-au așezat, cu timpul, în cadrul dreptului romano-bizantin, intrînd în obiceiul pămîntului. În a doua jumătate a sec. 18, c. a preocupat pe M. Fotino *(Manual)*; iar în *Sinopsa mică a Bas.*, ea figurează cu 16 par. Pravilele sec. 19 reamintesc norme de drept consuetudinar sau repetă reguli clasice de drept roman. Obligațiile chezașului trec la moștenitori, dar se sting în 3 ani de la moartea lui. *L. Car.* distinge între c. „pe om" și „pe bani" (III, 12, 9). Chezașii trebuiau să aibă capacitate juridică și stare materială și socială bună. Obiectul c. era variat. De obicei, chezașul se obliga să plătească el, în caz de neplată de către debitor, datoria garantată, care izvora din împrumut, infracțiune, bir etc. Prin c. se putea garanta și o anumită comportare a altuia: *1.* prezentarea la judecată; *2.* că nu va fugă din țară: *3.* că vor clăcui 8 zile pe an etc. După întinderea obligațiilor luate, chezașii erau *pe bani*, cînd se garanta o datorie bănească, și *pe om*, cînd se garanta că omul se va înfățișa, iar în caz de fugă, chezașul plătea toate datoriile celui garantat; mai demult era chiar „platnic cu capul". Chezașul care plătea avea dreptul să fie despăgubit. Vechea regulă a fideiusiunii s-a păstrat în pravile și în practică. Pentru debitorii închiși pentru datorii, liberarea a devenit obligatorie cu chezaș sub Al. Ipsilanti. Prin pitacul din 25 mai 1806 s-a hotărît ca chezașii celor ce se liberau din închisoare să fie intabulați în condica pușcăriei, iar de acolo la armășie și la spătărie. Garanția personală era și în Trans. un mijloc de garantare și prin aceasta de asigurare a executării obligațiilor, folosit tot atît de frecvent ca și garanția reală (v. *zălog)*. Persoanele care garantau îndeplinirea de către datornicul principal a obligației se numeau chezași. Aflăm c. personală în numeroase texte (documente, legi) din Trans., ca folosită pentru garantarea unor variate obligații, de ex.: a venirii înapoi a unor iobagi fugiți, a faptului că ei nu vor

mai fugi într-un anumit interval de timp, a efectuării unei lucrări, a plății unei despăgubiri etc.

P.S. — V.Ș.

chihaie. (Mold., sec. 17—18). Mic comandant militar, asemănător ca funcție ceaușului↑ din Ț. Rom.; el era subalternul iuzbașei↑ sau hotnogului↑ și comanda un număr mic de curteni sau slujitori. La începutul sec. 19, c. a ajuns să desemneze pe conducătorul unei cete de oameni ce munceau împreună (c. de pădurari).

N.S.

chilă. Măsură de capacitate și greutate pentru cantitățile mari de cereale. Termenul a pătruns în țările noastre pe la jumătatea sec. 16 sub denumirea de *stambol-chilă*, chila de Țarigrad, de 18—22 ocale; curînd însă s-a impămîntenit, desemnînd o măsură cu mult superioară celei de Stambul. În sistemul de măsuri al țărilor române, c. a îndeplinit funcția de etalon, avînd ca submultipli: baniță↑ (în Mold., dimirlia↑) și ocaua↑. Mărimea ei a variat însă mult, după porturi și regiuni, după volumul și greutatea cerealelor. În afară de chila de Stambul (21 1/2—22 1/2 oc.) sau constantinopolitană (36 oc.), documentele interne menționează c. de Brăila (240, 260, 280 oc.), c. de Giurgiu (120—130 oc.), c. de Galați (240 oc.) și alte c. de 300—360 oc. Buzăul, Ialomița, Ilfovul, Teleormanul, Neamțul etc. își aveau fiecare c. proprie. O reglementare legală pentru Ț. Rom. s-a efectuat în 1832, cînd capacitatea c. a fost stabilită la 400 oc. (10 baniițe mari sau 20 baniițe mici), respectiv 679, 268 l, și s-a dispus trimiterea în țară a unor baniițe-etalon, confecționate prin grija vistieriei. Noua c. de 400 ocale, „chila țării", s-a impus treptat pe tot întinsul țării; totuși anumite județe (Prahova, Romanați) au continuat să folosească în calcul c. diferite, după greutatea cerealelor (300—420 oc.). În Mold., c. a avut o mărime inferioară celei din Ț. Rom.; de-a lungul vremii ea a evoluat între 70 de oc. (sub Antioh Cantemir) și 240 de oc. (sec. 19), aceasta din urmă devenind — după 1831 — mărimea oficială a c. Cît privește echivalentul în litri al acestei c. de 240 oc. s-au propus diferite cifre: 364,8 l, 380,95 l, 430,08 l etc. Nici în Mold., introducerea sistemului metric nu a eliminat complet c. din practica măsurătorilor rurale.

A.C.

chile de Camenița. Între 1672—1699, obligația Ț. Rom. și Mold. de a aproviziona cu cereale garnizoana otomană din cetatea Camenița. La 20 dec. 1692, 24 de poslușnici ai mănăstirii Galata trebuiau să dea „o chilă de piine". La 1713 sînt menționate „c. împărătești", iar la 1736 „chile de pîne și de orzu" pentru oștile otomane.

N.S.

chiproviceni. Negustori bulgari, catolici, imigrați în Ț. Rom. din orașul Chiproveț (Bulgaria) în sec. 17 (1638—1688). S-au stabilit în principalele orașe din țară: București, Craiova, Rîmnicu Vîlcea, Brădiceni, Tîrgu Jiu. În Craiova este menționată o „Cumpanie a bulgarilor", companie a negustorilor bulgari c.; în București a existat, de asemenea — între 1760 și 1770 — , o breaslă națională închisă a acelorași c. La 3 dec. 1693, c. contribuiau la „vel seamă" cu 250 ughi (galbeni) față de 3 200 ughi, contribuția orașului București.

A.C.

chirie. S-a numit atît contractul de închiriere, cît și prețul aferent. Contractul a păstrat, în general, caracterele clasice: transmiterea folosinței sau fructelor unui bun, pe un termen determinat, în schimbul unui preț. Puteau constitui obiect de închiriere orice bunuri, inanimate sau animate și munca omului, brută ori calificată, pe termen sau pe bază de deviz. În țările române, s-au practicat toate formele de închiriere, fie sub denumirea de chirie, fie sub aceea de năimire și bezmen. Încă din 1590, oamenii se năimeau spre a lucra ogoarele. Transportul, ca obiect al închirierii, apare tot atît de vechi; de asemenea, transportul cu carul, cărăușia. Închirierea de clădiri pentru locuință sau mărfuri cunoaște o răspîndire mai largă și tot atît de veche. Desigur, instituția va fi existat

cu mult înaintea înregistrării ei documentare. Pravilele sec. 17 se ocupă indirect de **c.**, întrunind într-o singură expresie cele două denumiri ale instituției și menționînd transportul cu cai sau boi și năimirea pămîntului. Sub domnia lui Al. Ipsilanti via activitate judiciară pune în lumină și alte caractere ale **c.**: *1.* varietatea obiectelor: loc de casă, case de locuit, odăi, prăvălii, pivnițe, acareturi, transport, caice etc.; *2.* varietatea termenelor, de la cele mai scurte, în contractele de transport, trecînd prin termene de 1 an, de 7 ani, pînă la 30 de ani; *3.* aplicarea frecventă a protimisisului; *4.* practica subînchirierilor; *5.* rezilieri motivate prin speculă; *6.* frecvența diverselor clauze, ceea ce dovedește o nuanțare a raporturilor contractuale. Prețul contractului de închiriere s-a plătit de obicei în bani, dar nu lipsesc nici cazurile de achitare în zile de clacă sau alt echivalent în natură. Sub această formă, **c.** păstrează încă trăsăturile specifice raporturilor feudale. Spre sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19, contractul de închiriere capătă tot mai pronunțat structura instituției moderne; în această perioadă, **c.** se distanțează net de arenda feudală și de concesionarea exploatării dărilor sau drepturilor regaliene ale domnului, prin obiect și prin condițiile formale. Contractul de închiriere *(locatio conductio)*, atît sub forma închirierii lucrurilor, în special a locuințelor (**l. c.** *rerum)*, cît și sub aceea a închirierii serviciilor (**l.c.** *operarum)*, nu a fost utilizat în Trans. pe o scară largă pînă în perioada destrămării feudalismului. Închirierea de locuințe s-a practicat în special în mediul urban, iar închirierea forței de muncă — de care nu s-a simțit nevoie în orînduirea feudală, în cadrul căreia munca robilor și iobagilor satisfăcea nevoia de brațe de muncă a feudalilor — a fost practicată în majoritatea cazurilor sub forma contractelor de antrepriză *(locatio operis faciendi)*, prin care se angaja efectuarea unor lucrări de specialitate, pentru realizarea cărora era necesară o forță de muncă calificată, de pildă, zidirea unei biserici, a unui castel, repararea unei biserici etc. *S.M.S.* se ocupă în special de închirierea locuințelor, reglementînd elementele contractului (termenul, obligațiile și răspunderea contractanților etc.), dar nu omite nici închirierea serviciilor. În regimentele grănicerești se întîlnesc cazuri de închirieri din ambele categorii. Se exercita supravegherea din partea autorităților militare (companiile), pentru ca prin aceste feluri de contracte o parte să nu exploateze pe alta.

A.C. — V.Ș.

chirurg. În documentele în limbi străine privitoare la țările române, termenul **c. este** atestat de timpuriu (1445, cu ocazia cruciadei pe Dunăre a lui Wavrin; 1574, cînd un trimis francez rănit este îngrijit de un **c.** la curtea lui Alexandru Mircea). În 1822, **c. curții** din Ț. Rom. primea un salariu lunar de 150—250 piaștri, iar cu ciliva ani mai înainte un **c.** de spital era retribuit cu 100 taleri pe lună. În *comitetul sănătății* care funcționa în ambele principate, alături de 5 medici, un mamoș și 4 moașe, figura și un **c.** În *Î.L.* (gl. 249, z. 7) și *C.R.Î.* (gl. 14, *z.* 7) este folosit termenul *bărbiiariu* pentru **c.**, iar în sec. 18 și primele decenii ale sec. 19 termenul *gerah.* Într-un document românesc din 1732 figurează termenul *hirig* sau *firig*, iar în *C.Cal.* (§ 1 172) cel de *hirurg.* În sec. 19, acesta din urmă este de largă circulație. La 6 mai 1832 (în catagrafia lui Carazim) apare termenul *hirurgoman* pentru cîțiva **c.** care practicau medicina cu distincție, de peste 20 de ani, avînd diplome academice de chirurgie, iar nu diplome de doctor în medicină și chirurgie. V. *mutilare.*

O.S.

cîfert; sin. *sfert.* Numele dat celor 4 rate (mai tîrziu mai multe) în care se împărțea suma fixată drept bir prin reformele lui Antioh Cantemir și C. Mavrocordat. **C.** purta fie numele lunii în care se încasa (**c.** lui apr., nov. etc.), fie după ordinea în care era perceput (**c.** întîi, al doilea etc.), fie după numele unei dări noi înființate (ex. **c.** căldărilor ce lucrau rachiu, încasat în Mold. în 1822—1825). V. *samă.*

N.S.

cîtlic. La origine, întindere de pămînt care se putea cultiva cu o pereche de boi, corespunzînd modelului folosit în întreaga Europă: *iugăr, yoke* etc. Termenul a fost

receptat de la regimul proprietății și posesiunii otomane în întreaga Peninsulă Balcanică, cu sensul de domeniu sau lot agricol: *ciflik*, *tifliki*. Posesiunea solului, în Peninsula Balcanică, precum și în Dobrogea și în alte ținuturi românești aflate temporar sub stăpînire otomană directă ajunge, prin generalizarea regimului c., să comporte raporturi de natură triunghiulară între statul otoman, care-și rezervă în continuare *dominium eminens (rakabé)*, feudalul, numit acum c.-*sahib* (sau *ciftlicciu)*, și raialele, cultivatorii c. *Ciftlicciul* apare în poziția juridică a posesorului unui domeniu util, expus în principiu evicțiunii din partea statului otoman și avînd față de stat raporturi de *drept public* și de *drept privat* (obligația de a plăti statului dijme în produse sau bani). El nu avea dreptul de liberă dispoziție asupra c. Înființarea de c. pe teritoriul țărilor române era interzisă (v. porunca sultanului Ahmed I din 25 mart. 1608). V. *feudalism*.

D.L.

cihodar. V. *ciohodar*.

cilen. A circulat în Mold. în prima jumătate a sec. 19, cu sensul de membru al unei instanțe de judecată: „[...] iscăliturile cilenurilor acestii judecătorii" sau c. divanurilor.

P.S.

cin. Termen instituționalizat de Petru cel Mare în Rusia prin vestita lui reformă socială și administrativă prin care se introducea ierarhia și asimilarea funcțiunilor militare și civile. Ca urmare a multiplelor contacte administrative ocazionate de războaiele turco-ruse purtate pe teritoriul românesc în sec. 18—19, termenul a intrat în vocabularul administrativ românesc cu sensul de: ordin, clasă socială, treaptă administrativă, post administrativ, „cinul boieresc", „cinul preoțesc", „cinul călugăresc", „de toate cinurile", cinovnic etc.

D.L.

cincizecime. V. *quinquagesima*.

cinovnic. Termen folosit mai ales în Mold., în sec. 18 și 19, pentru funcționarii dregătoriilor, uneori cu sensul peiorativ de funcționar mărunt.

T.V.

ciobote. V. *treapăd*.

ciocănaș. În Ț. Rom., muncitori care spărgeau cu ciocanul sarea în ocne. În evul mediu românesc, ei erau conduși de un vătaf. „Pentru slujba și silința lor", se bucurau de scutiri de dări și de angarale. La 1822, c. de la ocnele din Oltenia plăteau la bir 5 986 taleri și 60 de bani. Toate pricinile dintre c. erau de competența cămărașului de ocne. Aveau obligația să taie, pe fiecare zi, cîte 3 bolovani de sare „pe măsura ce este după vechiul obicei". C. de la Ocnele Mari (jud. Vîlcea) erau, aproape toți, țigani ai mănăstirii Cozia. Dajdiile, la care au fost impuși mai tîrziu, erau plătite de cumpărătorii ocnelor. Plata pentru munca efectuată de un c. era un bolovan de sare la 6 zile de lucru, precum și un mertic de 10 oca sare pe fiecare zi, iar la sfîrșitul anului, cîte un mertic de 500 oca sare de fiecare.

T.V.

ciocli. Oameni însărcinați cu îngroparea morților („și mai vîrtos a celor streini și nemernici", cum se spune la 20 apr. 1718), cunoscuți sub același nume atît în Mold., cît și în Ț. Rom., au avut totuși o organizare diferită. În Mold., fiind socotiți „oameni bisericești", au fost organizați și patronați de biserică, sub forma juridică a breslei: cu vătaf ori staroste, cu scutiri de dări, cu jurisdicție proprie. Erau recrutați dintre holtei, pentru motivul că aceștia nu plăteau bir, situație preferată de vistierie. Numărul c. dintr-o breaslă era limitat la 20, 22, 30, deci c. moldoveni formau bresle închise. *Breasla c. din Iași, la 9 iul. 1674; au urmat: breasla c. din Roman

(22 aug. 1700, 23 apr. 1704 și 13 ian. 1711), c. jidovești din Iași (1729), Focșani (1730) și Botoșani (25 sept. 1755). Atestările documentare nu coincid cu data înființării breslei. Astfel, breslele c. din Iași și Focșani au o existență anterioară anului 1674, iar în privilegiul acordat c. din Suceava la 1708 se spune că aveau acte de la Vasile Lupu. În Ț. Rom., serviciul înmormîntărilor este cunoscut „din vechime"; c. erau recrutați dintre scutelnici, poslușnici, slujitori sau breslași, categorii sociale scutite principial de dări. Spre deosebire de c. din Mold., cei munteni au cunoscut o organizație laică, inițiată de domn și pusă sub conducerea unui polcovnic; nu constituiau deci bresle; se bucurau de scutiri și primeau chiar salarii: „iar cioclii cu scuteală cite 1 1/2 taleri pe lună, cei cu care, iar cei pe jos cu cite un taler pe lună". C. bucureșteni formau o „polcovnicie za ciocli", pusă sub ordinele unui polcovnic sau epistat, care primea, în 1815, un salariu de 100 de taleri lunar. Numărul c. dintr-un steag (polcovnicie) era de 60 de oameni, de 50 sau de 40, după împrejurări. Perioadele de ciumă, destul de frecvente, impuneau majorarea numărului și extinderea organizațiilor de c. V. *meșteșuguri*.

A.C. — N.S.

ciocoi; var. *ciocoinți*. Nume dat în Ț. Rom. și Mold. stringătorilor de dări începînd din sec. 17, sinonim cu zapcii↑. Spre sfîrșitul acestui secol, c. a căpătat și sensul de parvenit, după cum rezultă dintr-un document din 23 iun. 1697, în care C. Brîncoveanu poruncește unui om să restituie o moșie boierească pe motivul că „nu iaste cu cale ⟨ca⟩ un ciocoi și un mojic gras ca tine, plin de bani, să intre în moșiile boiarilor". În timpul domniei lui Gr. II Ghica în Mold. (1735 — 1741), „se îmbogățise ciocoii că lua slujbele cu dări [...] și începuse a-i și boieri pre ciocoi". Datorită abuzurilor săvîrșite, numele de c. a devenit sinonim cu acela de parvenit și expoatator al lumii satelor.

N.S.

ciohodar. A desemnat, la turci, pe intendentul garderobei imperiale și, prin extensiune, pe sluga intimă a unui înalt demnitar; la români, termenul are o arie de aplicație mai largă, el denumind atît pe boierul care se ocupă de încălțămintea domnului și a curții, cît și pe camerierul voievodului și pe membrii gărzii lui personale. Slujba de c. al curții domnești a fost creată sub influența Stambulului; mai marele c. s-a numit — după omologul turc — vel c., iz-c., c.-başa sau baș-c. În afară de funcția principală — intendent al curții pentru încălțăminte —, vel c. primea din partea domnului și misiuni de încredere pe lîngă suveranii străini și, de asemenea, avea sarcina de a ridica și depune la închisoare pe boieri. Sub ordinele vel c., se aflau c., care asigurau garda la apartamentul domnului sau la sala divanului, cînd era prezidat de domn. Tot c. însoțeau caleașca domnească la plimbare.

A.C.

ciohodărit. Dare pe prăvăliile de cavafi, cizmari și papugii. C. a constituit havaetul marelui ciohodar pînă la 1 ian. 1809, cînd „s-a făcut venit al vistieriei". Cuantumul c. s-a menținut relativ stabil: 1 taler (piastru, leu) de prăvălie pe an, sau 1 leu și 12 bani.

A.C.

cislă. Are o semnificație multiplă: *1.* impunere colectivă; *2.* cotă-parte dintr-un impozit colectiv; *3.* repartizarea impozitului colectiv (forfetar) pe contribuabili; *4.* dare pe venitul global. *1.* Sensul de impunere colectivă este implicat în numeroase informații documentare: „Ținutul Sucevei: a găsit *cisla la 4 500 de oi* [...]". Expresii ca: „sînt la cislă într-un loc", „amestec în cislă", „să nu se pue la cislă", subliniază caracterul colectiv al acestei contribuții fiscale. De altfel, termenul indică generic orice contribuție — chiar întîmplătoare — impusă colectiv; așa găsim: „cisla cheresteii", „cisla cărții pentru

trupele turcești". *2.* C. s-a numit și cota-parte din impozitul colectiv, revenită categoriei inferioare sau, în ultimă analiză, contribuabilului individual. Numeroase sînt cazurile fugarilor individuali care nu și-au împlinit cisla. *3.* Operația de repartizare a sumei globale pe contribuabili s-a numit de asemeni c. sau cisluire: „s-au cisluit între ei și pe capete [...]" sau că s-au cisluit între, ei „pă delnițe", care nu erau egale. Cisluirea se făcea între membrii comunității fără amestec din afară. C. Brîncoveanu interzice astfel egumenului mănăstirii Slobozia să-i cisluiască pe săteni, „ce să-și cisluiască ei dentru dinșii cum vor ști ei". C. Mavrocordat recunoștea superioritatea c. față de alte sisteme: „a nu să cislui între dinșii, iarăși nu să poate, căci cisla iaste bună, că cine pe ce are pe aceea dă, de cislă n-au ce bănui". Prin c., cisluire s-a desemnat și recensămîntul periodic, urmat de fixarea sumelor globale pe ținut, ocol (plasă), sat, bresle, companii etc.; „dîndu-li peceți să-i cisluiască cu satul". Slavistii contemporani au adoptat pentru acest recensămînt termenul de *crestare*. *4.* C. se definește și ca o dare pe venitul global, care ori înlocuiește totalitatea dărilor directe cunoscute ori abuziv le dublează. Bunurile materiale nu sînt impuse direct și disjunct, ele servesc numai ca elemente de orientare în stabilirea puterii economice a contribuabililor sau a categoriei fiscale supusă la c. Privită sub acest unghi, c. poate fi calificată și ca o dare personală: „să aibă și a-și plăti numai dabilele, cît le va fi cisla lor pentru capetele lor". Din materialul documentar de mai sus, rezultă că c. a fost inițial o modalitate simplificată de așezare și plată a dărilor — convenabilă atît contribuabilului (cu deosebire breslelor), cît și vistieriei — și a terminat prin a deveni o dare personală, stabilită pe baza venitului global. Documentele menționează c. încă din sec. 16 atît în Mold., cît și în T. Rom.; ea persistă în nomenclatura și practica fiscală pînă la *Reg. Org.*, cînd este desființată. Așezarea c. se efectua fie din inițiativa domnului, fie prin tocmeală (ruptoare↑) intervenită între contribuabili și vistierie. Comunitatea sau categoria fiscală impusă prin c. era obligată să verse vistieriei suma globală, pe care o realiza prin cote-părți repartizate pe cap, după criteriile indicate. Consecințele acestui principiu au fost răspunderea solidară și legătura contribuabililor de locul unde erau cisluiți (domiciliu fiscal obligator). Legătura contribuabilului de locul unde a fost recenzat dura pînă la o nouă cisluire și se desfăcea prin plata integrală a cotei. Abuzurile prilejuite de aplicarea principiului răspunderii colective au determinat intervenția domnilor: astfel, Duca vodă (1668—1672) a introdus „hîrtiile" („tabla hîrtiilor"), menținute și de domnii următori sub numele de „pecetluită" sau „pecetluiri roșii". Prin reforma lui Const. Mavrocordat (hrisov, 1740), fiecare locuitor primea de la zlotași cîte o pecete domnească „pe numele și porecla fiecăruia", un fel de certificat fiscal, atestat de preot, vornicel sau vătăman, potrivit căruia contribuabilul răspundea numai pentru cota lui. Foi asemănătoare primeau și unitățile administrative (județ, ținuturi, ocoale, sate) sau grupele profesionale (bresle, companii), și întîmplătoare. Vistieria centraliza toate aceste date, pe baza cărora ținea evidența impunerilor și încasărilor. Pornită din inițiativă domnească sau următoare unei înțelegeri (ruptoare) solicitată de contribuabili, c. a avut o largă aplicație. Pentru categoriile de contribuabili din mediul rural, „catastihul de cisle" al Mold. din 20 febr. 1591, A, distinge pe „țărani [...], curtiani, vătași, neamiși și popi", la aceștia sînt de adăugat călugării, diaconii, coloniștii (din slobozii), care se bucurau de un regim preferențial. Profitau de c. stabilită prin ruptoare atît contribuabilii urbani: meseriași, negustători sau slujbași, precum și minoritățile etnice. O categorie importantă de contribuabili prin c. o formau slujitorii domnești; apoi: armenii, evreii, brașovenii și bulgarii stabiliți în țară. Cuantumul c. era proporțional cu puterea economică a fiecăruia. Plata c. se efectua în bani și rareori în natură. C. țărănească se plătea semestrial *l.* Tot semestrial își plăteau c. slujitorii și preoții. Sumele impuse prin c. erau percepute fie de slujitori ai vistieriei, fie de delegați ai contribuabililor. Slujitorii vistieriei însărcinați cu perceperea c. purtau numele de *cisluitori* sau *cislași*. Încasarea c. țărănești se făcea însă și de alți slujitori: dăjdiari țărănești, ilișari, sulgiari, podvodari; ca și de: birari, sameși, hîrtiași, zlotași, vistiernicei, bănișori etc. În lumea rurală, c., ca formă de plată a birului,

a constituit o cauză de sărăcire, ruminire și desființare a satelor. Numeroși sînt sătenii care-și pierd ocina pentru c. neplătită. Țăranii părăsesc satele spre a scăpa de c. (v. *fugă*), iar cei care nu reușesc să fugă sînt ruminiți.

A.C.—N.S.

cișniu; sin. *aiar*↑. Introdus în limba română spre sfîrșitul sec. 18, a indicat operația denumită astăzi analiza prețului de cost. C. apare în documente odată cu politica de intervenție activă a statului pe piața comercială, în scopul de a frîna specula prin impunerea prețurilor maximale. Orice fixare de preț maximal (nart↑) era precedată de un calcul al costului, efectuat de o comisie de boieri divaniți. În 1796, brutarii se plîng „pe cești ce li s-a făcut", adică „socoteală prin care au găsit prețul cuviincios". Se ordona efectuarea c. și pentru carne, piine, lumînări etc. În perioada reglementării centrale a prețurilor la produsele de primă necesitate, c. a constituit o procedură obligatorie.

A.C.

citație. Denumirea modernă a actului judecătoresc prin care împricinații erau încunoștințați în evul mediu românesc de data fixată pentru judecată. În terminologia epocii se chema *carte de (pentru) zi, carte de soroc, răvaș de jalbă, răvaș de soroc*, mai rar, *hîrtie de zi*, în Ț. Rom. și Mold., și c. (pentru instanțele inferioare), *evocatio* (pentru cele superioare) în Trans. Nu exista în țările române de dincoace de Carpați un formular de c., dar c. (cărțile de soroc) trimise cuprindeau toate anumite elemente comune. Ștefan Tomșa scria lui Rugină din Seiche: „Îți dăm (de știre) că ni s-a jeluit satul Șendriceni împotriva ta [...], iar tu să vii să stai de față cu acei vecini ai domniei mele din ocolul Dorohoi și să aduci cu tine și privilegiile ce vei fi avînd". Deci, se arăta pe scurt pricina, se comunica termenul și i se punea în vedere pîrîtului să aducă și actele ce avea. Uneori mai era amenințat că, dacă nu va veni la zi, „vom trimiți un aprod de-i vor aduce și cu ciubote" sau „cu treapăd", sau chiar că i se va lua „boul de soroc". În cazuri socotite foarte urgente, cînd era vorba de punerea lucrurilor în starea de mai înainte, nu se mai fixa termen de judecată, ci în c. se scria ca: „în acel ceas (cînd o vei primi) să sari, să vii la domnia mea să dai seama [...]". Părțile fiind adesea neștiutoare de carte și neputînd deci semna de luarea în cunoștință a termenului fixat, se recurgea la răboj sau la marteri pentru a se putea face dovada îndeplinirii procedurii și a se avea certitudinea că citatul cunoaște termenul. În cazul unei pluralități de persoane chemate în proces în aceeași calitate, slujitorul care îndeplinea procedura obișnuia să rupă cartea de zi la colțuri și să dea fiecărui chemat cîte un colț. Dar acest procedeu nu era privit ca o garanție a unei bune încunoștințări. De aceea domnul dădea în grijă uneori agentului „să nu să taie cartea aceia prin colțuri, ce fiește-căruia să i se facă o cărțulie dinaintea domniei mele". Se cita satul chiar, atunci cînd procesul privea pe toți locuitorii lui. C. Mavrocordat dă dispoziție isprăvnicilor să trimită cărți de soroc împricinaților. În dreptul scris, *Sin. alf. Bas.* este prima legiuire care cuprinde norme privitoare la citarea părților. *Prav. cond.*, singura care se ocupă de c., prevede că „fără-de răvaș de jalbă cu poruncă din dos să nu se caute judecată, nici zapcii să nu aibă volnicie a trage pe cinevași la judecată" (V, 11). În Trans., o formă veche de citare a fost *missio sigilli* (=trimiterea peceții); în perioada feudalismului dezvoltat, ea este înlocuită cu *mandatum evocatorium (perbelivó parancs*, ordin de chemare în judecată). În caz de neprezentare a chematului în judecată, procedura se repeta, pîrîtul fiind condamnat totodată la amendă; chemarea putea avea loc de 3 ori, iar în Registrul dela Oradea se menționează chemarea de 7 ori, cu fiecare repetare a chemării repetîndu-se și amenda. *S.M.S.* prevăd că c. se înmînează pîrîtului personal, fie în casa proprie, fie în orice alt loc unde i se poate comunica, iar în cazul cînd el se ascunde în mod dolosiv, este suficient să fie citat la domiciliu. V. *chemare în judecată; mandat de aducere; zi*.

O.S.—V.Ș.

ciubucci-başa (Ţ. Rom., Mold., sec. 18 — primele decenii sec. 19). Dregător personal al domnului, de influenţă orientală, care avea în grija sa ciubucele de fumat.

N.S.

ciblă. A desemnat o *unitate de măsură* a capacităţii — lichide şi solide —, precum şi o *dare* asupra cerealelor. Vechimea termenului este aceeaşi cu a găleţii↑ şi ciblăritului. *3 oct. 1385, B. Ca unitate de măsură, intîlnim c. atît în documentele muntene, cît şi în cele transilvănene. C. n-a avut o capacitate stabilă. În Trans. conţinea „opt jumătăţi", sau 4 ferdele↑ (mierţe). Documentele muntene înregistrează c. concomitent şi echivalentă cu găleata. Ca dare asupra cerealelor şi fînului, c. era sinonimă cu *găletăritul*. S-a plătit întîi în natură, apoi, de la sfîrşitul sec. 17, în bani.

A.C.

ciblărit. V. *ciblă: găleată.*

cîntar. Indică: *1.* o unitate de măsură a greutăţii; *2.* aparatul de măsurat respectiv; *3.* slujba condiţionată de acest aparat (cîntăritul) şi taxa plătită pentru măsuratul cu c. *1.* C., ca unitate de măsură, a fost cunoscut în toate cele trei ţări locuite de romani. Cea mai veche calculare şi măsurare a greutăţii cu c. este înregistrată în Trans. („cîntăritorii" de la Rodna, 1292), pentru metale şi minereuri. Documentele transilvănene din sec. 18 şi 19 menţionează 4 variante de c., avînd 44 la 56—59,86 kg. C. — instrument de măsurat — a fost utilizat în Trans. de stăpînii feudali, de negustori şi oraşe, fie cu titlul de proprietate, fie prin arendare. În Ţ. Rom., există menţiuni documentare asupra c. din sec. 16: este vorba de c. turcesc de 44 ocale (55,968 kg). La începutul sec. 19, documentele semnalează o variantă de 45 ocale, c. de Brăila, utilizat pentru mărfurile cu impurităţi şi, într-o vreme, pentru toate mărfurile de export. După 1836, s-a renunţat la c. de 45 ocale. Mold., sub influenţa Trans., a cunoscut c. încă din sec. 14* 1 mai 1384, A. Mai tîrziu, prin intermediul Ţ. Rom., s-a adoptat şi în Mold. c. turcesc de 44 ocale (respectiv 56,80 kg) şi varianta lui de 45 de ocale pentru mărfurile cu impurităţi. Dreptul de a cîntări mărfurile — la schele şi în principalele oraşe — a constituit un monopol al domnului, de unde şi expresia de „cîntar domnesc". În *Anatefterul* lui Const. Bîrncoveanu, caracterul de monopol al c. este riguros afirmat. C. domnesc putea fi administrat în regie — prin slujbaşi domneşti — sau prin arendare la licitaţie. Domnul putea, de asemenea, să dăruiască venitul c. unor aşezăminte sau oraşe (spitalul Sf. Spiridon din Iaşi, oraşele Focşani, Bacău, Botoşani, Roman, Vaslui, Dorohoi etc.). În sec. 19, statul a renunţat în parte la monopolul c., permiţînd stăpînilor de moşii, neguţătorilor şi municipalităţilor să-şi aibă c. proprii, sub anumite condiţii: instrumentele să fie făcute şi pecetluite de vistierie, să se prezinte la un control periodic (obişnuit anual), să nu depăşească anumite plafoane (40 ocale în Mold.), să se efectueze corect etc. Taxa c. domnesc era în Ţ. Rom. de 10 bani pentru suta de ocale şi se aplica uniform în toată ţara. În Mold., spre sfîrşitul sec. 18 şi începutul sec. 19 (1776, 1819) se plătea 6 bani pentru 44 de ocale, iar mai tîrziu, „cîte 20 de parale pentru cîntăritul a 44 ocale, afară de sare, grîu, porumb şi fier, pentru care se plătea 10 parale [...]". Utilizarea c. ca instrument de măsurat s-a menţinut şi după introducerea sistemului metric zecimal. *3.* Măsuratul mărfurilor la c. domnesc (oficial) se făcea de *cantaragii*; mai tîrziu, termenul s-a extins şi asupra personalului de la c. particulare. Cantaragiii domneşti primeau „cărţi" de la vistierie şi puteau verifica şi c. particulare; ei se aflau sub autoritatea marelui agă şi a marelui spătar. Cantaragiii angajaţi de concesionari depuneau jurămînt, la intrarea în slujbă, că vor fi corecţi. În caz de abatere, erau pedepsiţi „poliţieneşte şi criminaliceşte".

A.C.

[1] **circiumărit**; var. *crişmărit*. Dare asupra circiumilor, introdusă, în Mold., de M. Racoviţă (1716—1726) şi desfiinţată, pentru scurtă vreme, de Grigore II Ghica (1726—1733). Reactivat de acest domn, c. este fixat la „cîte 5 lei de circiumă". Un c. a

existat și în Trans., dar cu sensul de monopol seniorial al vînzării vinului și rachiului. V. *cameră; monopol feudal.*

A.C.

clacă. Termenul parcurge, în documentele române, o triplă mutație semantică: într-un sens generic, a denumit prestația facultativă, gratuită și ocazională, în interes public sau privat; într-un sens tehnic, de categorie social-economică, a însemnat rentă feudală în muncă; într-un sens mai restrîns, caracteristic perioadei de tranziție de la feudalism la capitalism, c., formal instituție feudală, capătă un caracter mixt, acela de arendă (chirie) feudală care, împreună cu dijma, plătea folosința proprietății funciare boierești sau mănăstirești. În linii mari, evoluția c. în cele trei țări românești este asemănătoare; mai apăsătoare, însă, apare în Trans. Deși documentele, pînă la sfîrșitul sec. 17, abundă în mențiuni referitoare la renta în muncă, denumită obișnuit ajutor, slujbe, lucru sau servicii (în Trans.), apar sporadic și mențiuni despre c. desemnînd o muncă ocazională, colectivă, benevolă în interesul clăcașilor înșiși, al obștii sau în interesul stăpînului feudal. În documentele emanate de la Const. Mavrocordat, apare netă distincția dintre cele două forme de muncă: *lucrul* și c. voluntară, numită și *milostenii*. Către începutul sec. 18, c. circulă tot mai frecvent cu sensul de rentă feudală: obligație de a munci un număr determinat de zile, ca o contravaloare a folosirii pămîntului, dar și ca o servitute personală față de stăpînul feudal. Din p.d.v. al cuantumului, c. a parcurs în această perioadă două faze: pînă spre sfîrșitul sec. 17 (Trans., 16), numărul zilelor de clăcuire era facultativ; odată cu sec. 18 (Trans., 16), c., instituționalizîndu-se ca rentă feudală, constă într-un număr de zile „după tocmeală și așezămînt", sau „după bunul plac al stăpînului". Așa încît vom înregistra sau 8 zile pe an, sau 5 zile, sau 8—12 zile, sau 52 zile (Trans.). Ca modalitate a rentei feudale, c. se efectua în zile de muncă, ori putea fi răscumpărată (Trans.) sau transformată în bani. Alteori, c. era convertită în dijmă, deci plătită în natură. În raport cu dijma (cealaltă concretizare a rentei feudale), trebuie subliniată și o tendință definitorie pentru dinamica regimului feudal: pe măsură ce se constituie și crește rezerva feudală, renta în muncă este preferată celei în natură, iar numărul zilelor de muncă se majorează. Diferitele oscilații ale raportului dintre cele 2 forme de rentă feudală sînt determinate de situații tranzitorii, tendința generală rămîne însă aceea indicată mai sus. Documentele de la sfîrșitul sec. 17 și din prima jumătate a sec. 18 jalonează această linie continuu ascendentă a cuantumului clăcii: de la 3 zile pe an la 5, la 6, la 8, la 9, la 12 în Ț. Rom.; în Mold., c. sau „boierescul" ajunge la 24 zile, iar în Trans. la 4 zile pe săptămînă pentru iobagi și 3 zile pentru jeleri. Reforma lui Const. Mavrocordat legalizează cota maximă în Ț. Rom. C. se făcea cu plugul sau cu alte unelte și consta, mai ales, în zile de arătură, coasă, seceră. Pe lîngă aceste munci principale, clăcașii efectuau și munci speciale, cum erau acelea de la vii, livezi, grădini de zarzavat, prisăci etc., precum și unele munci domestice, ca tăiatul lemnelor, cărăturile etc. În principiu, datorau clacă numai capii de familie, holtei fără casă și femeile rămînînd în afara acestei obligații. Reforma lui Const. Mavrocordat a desființat formal servajul (ruminia și vecinia). Țăranii dependenți sînt emancipați, își capătă libertatea personală față de stăpînii feudali. Însă ca urmare a acestei reforme țăranii cad într-o dependență mai tiranică decît cea feudală, dependența economică, factor specific regimului capitalist: țăranii, putînd fi — în numele libertății — îndepărtați oricînd de pe loturile lor, pierd dreptul de folosință ereditară a pămîntului și, concomitent cu acest proces, domeniul feudal se convertește în domeniu rezervat, sau, mai explicit, în proprietate individuală plenară, de tip cviritar. În locul vechiului *condominium* tacit al stăpînului feudal și al țăranilor dependenți asupra pămîntului, se instituie dreptul exclusiv al proprietarului, țăranul fiind expropriat indirect de dreptul folosinței. Capitalismul agrar din țările române are ca punct de plecare această reformă și ca formă de manifestare a exploatării muncii, c. Țăranii sînt liberi, dar lipsiți de drepturi asupra pămîntului; singurul debușeu al muncii lor fiind pămîntul,

proprietarul funciar dictează noul regim al relațiilor agrare. Documentele reflectă limpede acest proces. Formal, în Ț. Rom., numărul zilelor de clacă este fixat la **12** pe an, dar se menține și regula liberei învoieli între părți. Rezultatul va fi creșterea peste 12 a zilelor de **c.**: „din zece zile una", acolo unde brațele de muncă sînt abundente și stăpînii pămîntului energici, sau scăderea sub 12, cînd stăpînul este o mănăstire și brațele de muncă lipsesc. De menționat aci cazul satului Corbi, a cărui „tocmeală" este invocată ca normativ: „să fie la mănăstire de lucru pre tocmeala Corbilor". În Mold., prin așezămîntul lui Grigore III Ghica (1 ian. 1766), numărul zilelor efectiv prestate se dublează. O tentativă de frînare a excesele s-a făcut prin așezămîntul lui Alex. Ipsilanti în Ț. Rom. (1774—1782), fixîndu-se plafonul **c.** la 12 zile pe an, repartizate trimestrial, și reconfirmîndu-se principiul liberei învoieli. Prin același așezămînt, se fixează și cuantumul **c.** în bani (un zlot de casă). Inițiativa convertirii **c.** în bani aparține numai stăpînului moșiei. În toată această perioadă, suprafața pămîntului atribuit clăcașului pe moșia stăpînului nu este limitată. Numeroase documente din această vreme (sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19) se referă la *Prav. cond.* Totuși abuzurile continuă: se pretind concomitent zile de muncă și zlotul de casă; se pretinde mai mult de un zlot; se cere executarea o singură dată a celor 12 zile de **c.** Nu lipsesc însă nici învoielile cu un număr de zile inferior plafonului legal: 3 zile, 4 zile, 5 zile, 6 zile. O altă tendință demnă de subliniat: anumite drepturi de folosință gratuită sînt înlocuite cu zile de **c.** Astfel, se clăcuiește pentru folosirea izlazului **c.** forfetară; pentru pășune, **c.** proporțională cu numărul vitelor, pentru lemnele de foc, pentru cositul fînului, pentru iazuri etc. *L. Car.* înăsprește regimul legal al **c.**: *1.* pe lîngă cele 12 zile, clăcașul este obligat „să are stăpînului moșiei încă o zi primăvara sau toamna"; *2.* convertirea în bani a zilelor de **c.** se face la „cîte un leu de fiecare zi"; *3.* sînt interzise învoielile „pe mai puține zile" decît cele 12 fixate de lege; *4.* se legalizează obligația cărăturii. Agravarea regimului clăcașilor continuă și după *L. Car.*: stăpînii moșiilor își lărgesc domeniul rezervat; ei exercită tot mai frecvent noul drept de a refuza clăcașilor „îndărătnici" folosința pămîntului; **c.** în bani se extinde „de om 1 taler pe zi; de plug 4 taleri pe zi, de carul cu lemne taleri 3"; **c.** în bani capătă caracterul unei chirii, consecință logică a transformării domeniului feudal în proprietate cviritară. În ajunul *Reg. org.*, numărul zilelor de **c.** depășește, în fapt, cu mult cifra legală prin adăugiri abuzive; ele ating cifra de 20 și 36 zile pe an (Ț. Rom.), sau chiar 52 (Mold.). Regimul regulamentar va definitiva procesul de lichidare a privilegiilor feudale țărănești prin afirmarea caracterului cviritar al proprietății funciare și transformarea clăcașilor în arendași cu muncă. Introducîndu-se lotul obligator de 8 (Ț. Rom.) și $13^1/_2$ pogoane (Mold.), țăranul devine un simplu chiriaș al pămîntului, care plătește folosința cu dijmă, muncă sau bani. **C.** își pierde reminiscențele feudale pozitive, devenind o categorie *sui generis* a capitalismului agrar. În aceste condiții, zilele de **c.** se ridică, sub diverse forme, la 42 în Ț. Rom. și 48 în Mold. Acest regim va fi efectiv abolit prin reforma din 1864 (în Trans., la 1848). V. și *rentă feudală.*

A.C.

clale. Unitate empirică de măsură a volumului păioaselor și fînului. Este menționată — cu dimensiuni diferite — în documentele tuturor celor trei provincii istorice românești: în Trans., unde este cunoscută încă din sec. 13, a avut în medie 25 snopi; în Ț. Rom. (sec. 16), 26 snopi (snopul de 4 palme împrejur) sau 28 snopi; în Mold. apare mai tîrziu (sec. 19), fără precizări asupra dimensiunilor. V. *căpiță.*

A.C.

clauză penală. V. *gloabă.*

cler; var. *clir, cliros.* Corpul preoțesc și călugăresc de un anumit cult; de aici **c. catolic, ortodox, luteran, husit, armenesc** etc. În cele trei provincii istorice românești,

majoritatea **c.** a fost de rit ortodox. Membrii **c.**, investiți cu putere spirituală prin hirotonie, mitropoliți, episcopi, egumeni, formau **c.** superior, iar cei investiți prin hirotesie: ipodiaconi, citeți și cîntăreți (v. *hirotonie*) formau **c.** inferior. **C.** înalt a jucat un rol însemnat în conducerea treburilor publice: în primul rînd, membrii acestuia luau parte la alegerea domnului, deși biserica era supusă autorității domnești. **C.** înalt lua loc în divan alături de domn și de marii boieri la judecarea unor pricini. În Ț. Rom., prima mențiune despre participarea mitropolitului și altor clerici înalți la lucrările divanului este din 8 ian. ⟨1392⟩, B, iar în Mold., din 8 iun. 1458. **C.** înalt a jucat un rol important și în relațiile internaționale ale țărilor române. Astfel, în 1462, mitropolitul Theoctist jură, împreună cu alți demnitari bisericești și laici ai Mold., că va păstra credința regelui Cazimir al Poloniei, așa cum se angajase, printr-un act deosebit, Ștefan cel Mare, iar solia lui Mihai Viteazul către Sigismund Báthory, pentru încheierea tratatului din 1595, era constituită din înalți ierarhi și boieri mari. **C.** înalt avea competența de a judeca anumite pricini în baza calității sale, iar altele în urma învestirii domnului (v. *mitropolit, episcop, egumen, protopop, dicasterie, justiție, scaun*). Rolul cultural și educativ al **c.** a fost important. Cei dintîi oameni știutori de carte au făcut parte din rîndurile lui. Începuturile învățămîntului↑ în țările române s-a făcut în preajma bisericilor sau în casele preoților transformați în dascăli. Primii grămătici au fost membri ai **c.** Din rîndurile **c.** au ieșit figuri luminoase în viața religioasă și culturală a țărilor române ca: Grigore Țamblac, Dosoftei, Veniamin Costache, Mihail Moxalie, Dionisie Eclesiarhul, Honterus, Olachus, Inochentie Micu Klein, Andrei Șaguna ș.a. **C.** orășenesc a avut totdeauna o situație materială mai bună, dar cel din mijlocul satelor s-a sbătut adeseori în greutăți, plătind dări, este drept că, în general, mai reduse decît ceilalți impozabili. La început, singurul **c.** care s-a bucurat de privilegii și de scutiri a fost cel care slujea în sînul mănăstirilor; mai tîrziu și cel de la unele biserici domnești. V. *popă*.

V.V.

clironom. V. *moștenitor*.

clucer. Denumirea **c.** (var. *cluciar*) însemna chelar. În Ț. Rom.,* 25 aug. 1469, B, cînd **c.** era printre cei 12 mari dregători. Din 1635, **m.c.** era membru al sfatului domnesc, în rangul 6, pe care l-a păstrat pînă la sfîrșitul sec. 17. Sarcina lui era aprovizionarea curții domnești cu grîu, vin și alte alimente necesare pentru curte și oaspeți. În lipsa unui jitnicer↑ (care a existat numai în Mold.), **m.c.** avea în atribuțiile sale strîngerea veciuielii cuvenite domnului din grîu. **M.c.** a avut ca subalterni întîi niște **c.** de jitniță, apoi doi **c.** de arie și un **c.** de pivniță. **C.** de arie a fost înălțat la rang de **m.c.** de arie de Șerban Cantacuzino. Încă din sec. 16, **m.c.** a avut 2 sau 3 **c.** al doilea care îndeplineau probabil atribuții de **c.** de pivniță. În condica vistieriei lui C. Brîncoveanu, sînt trecute sume mari de bani date **m.c.** sau clucerilor de jitniță „pentru cheltuiala jitniței", adică pentru procurarea de cereale (în Ț. Rom. neexistînd jitnicer). Veniturile **m.c.** proveneau de la merticul↑ pîinii ce se dădea slujitorilor și din cumpărarea grîului. În condica vistieriei lui C. Brîncoveanu, începînd din 1694, sînt trecuți cîte 1 000 de taleri anual: „simbria" **m.c.** și alți 500 de taleri „simbria" **c.** II „după obicei". După reforma lui C. Mavrocordat din 1739, suprimîndu-se atribuțiile **m.c.**, acesta a primit leafă 200 lei lunar și 50 scutelnici, dar și-a păstrat rangul de boier de cl. I, locul 8. De asemenea, **m.c.** a păstrat dreptul de a participa la divanul domnesc și chiar la judecătoria veliților. Aceeași reformă, împărțind pe boieri în două, a inclus în categoria I a boierilor veliți și pe **c.** de arie, categoria I fiind compusă din boierii de la ban pînă la **c.** de arie. În sec. 19, **m.c.** a devenit boier de cl. II, fiind primul din această clasă, iar **c.** de arie al 8-lea din cl. III. În Mold. *12 mai 1425, A. **M.c.** a avut atribuții similare cu ale omonimului din Ț. Rom. Însemnătatea și rangul său au fost însă inferioare. **M.c.** era „ispravnic pe beciurile domnești" și „mai mare peste cămările domnești", cu sarcina strîngerii și păstrării alimentelor

necesare curții și oaspeților. El aduna și zeciuiala datorată domnului din grîne. Încă din sec. 15, **c.** avea ca subaltern pe **c.** *de arie* care purta și denumirea de *gomenic* (var. *gumelnic*). Această atribuție a trecut în sarcina unui alt dregător, apărut în sec. 16: *jitnicerul*. În Mold., **m.c.** a fost boier de divan și ocupa în această stare, în sec. 17 (a doua jum.), locul 5, după serdar. În sec. 18 (prima jum.), D. Cantemir îl arăta ca al 4-lea boier de divan, după medelnicer. Venitul **m.c.** provenea pînă la mijlocul sec. 18 din cumpărările de grîu destinat tainurilor și din dijmele oilor de la stînile din munți. În sec. 18, **m.c.** a primit leafă 80 lei pe lună, dar a păstrat și venitul de la stînile din munte pînă în Siret. În a doua jumătate a sec. 18, el era tot boier de divan (al 15-lea, după vel portar). În sec. 19, era boier de cl. II, al 11-lea din această clasă, însă boier fără dregătorie. El primea însărcinări administrative sau judecătorești din care realiza cîștiguri.

P.S.

cnez. Popoarele slave folosesc acest termen pentru a exprima ideea de conducere a unei colectivități sau comunități gentilice, adică atribuții judiciare, administrative și militare. În spațiul carpato-dunărean, termenul de **c.** a dublat și apoi a înlocuit vechiul termen latin de *iudex, judec.* Există un paralelism permanent între **c.** existent în orice *sclavinie* și *iudexul* găsit în orice *romanie* (pînă în Sardinia și în Peninsula Iberică). Cnezatul „este o instituție veche românească, anterioră cuceririi maghiare, cînd se numeau judeci, iar judecia se prezenta ca o instituție străbună, moștenită din epoca romană, fapt ce se constată prin numele ei latin" (D. Onciul). După cum a arătat I. Bogdan, instituția nu poate fi considerată „un împrumut de la vreunul din popoarele slave vecine", fiind continuarea vechii judecii de origine romană. De altfel, instituția **c.** a evoluat la români altfel decît la slavi: în timp ce la aceștia **c.** era domn și stăpîn cu drepturi depline (ca la ruși sau sîrbi), iar voievodul numai un conducător secundar, însărcinat cu conducerea oștirii, la români evoluția a fost inversă: voievodul a devenit domn și stăpîn, în timp ce **c.** a avut un rol secundar, fiind în subordonare față de voievod. În cei o mie de ani care s-au scurs după 274, judecii sau **c.** au fost autoritatea supremă în sînul obștii țărănești daco-romane și românești, coordonînd activitățile administrative, judiciare, economice și militare ale acesteia și jucînd rolul specific de intermediari între obște și autoritățile alogene (nomade sau sedentare). Dinamica ascensiunii **c.** a fost în sensul transformării lor din electivi în viageri și chiar în ereditari, sporindu-și, paralel, și forțele economice și poziția socio-politică. În colectivitățile agropastorale românești, **c.** apar documentar pe o arie vastă, din munții Serbiei pînă în Carpații Păduroși, și aceasta în decurs de peste o jumătate de mileniu, din sec. 12 pînă către anul 1750, cînd avem ultimele documente despre **c. C.** români au evoluat pe o anumită linie în țările supuse unei stăpîniri alogene și pe altă linie în țările în care s-a ajuns la o administrație românească autonomă. Astfel, în Serbia, Ungaria, Trans., Slovacia și Polonia, **c.** români apar ca șefii unor colectivități românești. Sînt menționați *cancsii* de călugărul Rogerius în *Carmen miserabile* și tratați ca intermediari între tătari și localnici cu o serie de atribuții din partea tătarilor (aprovizionare, informare etc.). După retragerea tătarilor, **c.** Ioan și Farcaș apar în Diploma ioaniților (1247), cu același rol intermediar între populația locală și cavalerii concesionari, subrogați parțial de regele Bela IV în drepturile lui regaliene. Ulterior, **c.** au intrat în sfera de interese a clasei stăpînitoare, dar în condiții deosebite în Trans. și sudul Poloniei (pe de o parte) și în Ț. Rom. și Mold., pe de alta. De asemenea, **c.**-judeci au avut o soartă deosebită, după cum au fost sub stăpînirea intermediară, de tip feudal, a unui senior laic sau ecleziastic, sau au rămas sub suveranitatea directă a regelui sau a voievodului. În primul caz, **c.** au retrogradat pe plan social la rangul de simpli administratori domeniali *(villici, vechili)* și și-au pierdut repede vechile prerogative, rămînînd în general numai cu dreptul de strămutare, specific oricărui om cu statut social de libertate. În domeniile ecleziastice, totdeauna mai bine gospodărite, n-a fost nevoie de **c.**-judeci, cea dintîi imunitate solicitată de stareți

fiind totdeauna cea judiciară. În cadrul obștilor rurale neaservite (din motive fiscale, economice, vamale sau militare), ca și pe domeniile regale sau voievodale, c. s-au putut menține mai multă vreme și, prin participarea la expedițiile militare și la judecăți, au putut chiar constitui o pepinieră a clasei nobiliare și boierești. De aceea c. au și fost considerați drept o nobilime prestatală. În Trans. dinastia angevină (1308—1382) a impus c. care voiau să rămînă sau să se ridice în rindul nobililor să treacă la catolicism, măsură aplicată foarte strict mai ales în urma decretului din 1428 al împăratului Sigismund de Luxemburg. În schimb, în Banatul expus permanentelor invazii, comunitățile sătești și-au păstrat c. (chinejii) ca administratori locali și căpetenii militare chiar și după recucerirea ținutului de la turci (1716—1718). Studiile lui Radu Popa au constatat existența în Maramureș în sec. 14 a două feluri de cnezate: c. de sat și c. de vale, cuprinzînd mai multe sate situate pe valea unui rîu (Iza, Vișeu etc.). C. de vale se aflau sub conducerea voievodului. Este foarte probabil că situația va fi fost aceeași pe tot spațiul românesc înainte de întemeierea statelor feudale. După cum rezultă din unele texte juridice maramureșene, „cnezatul era dreptul de a exercita stăpînirea pe moșiile sale, independent de magistratura publică" *(Kenesiatus erat jus dominium exercendi in suis bonis, independens a publico magistratu)*. C. aveau deci drept de judecată, în calitate de „domni feudali", așa cum vor avea mai tîrziu boierii. „Supușii lor plăteau tribut stăpînirii, dar erau supuși jurisdicției cnezilor" *(Subditi eorum praestabant regnantibus tributa, sed jurisdictioni tandem kenesiorum suberant)*. C. a fost o instituție general românească, izvorîtă din aceleași necesități de organizare a populației. Deosebirea dintre situația c. din Trans. și a celor din Mold. și Ț. Rom. este aceea că prima ne este cunoscută din documente, pe cînd c. din celelalte două apar doar în perioada lor de decădere; de aceea istoricii au fost tentați să extindă situația din Trans. asupra celorlalte două țări surori. În Ț. Rom., c. au fost asociați la acțiunea de cîrmuire a domniei și de extindere a stăpînirii ei spre părțile tătărești. Ei au jucat în continuare rolul unei categorii intermediare între boierii mari și populația de rînd: „nimeni, nici boier, nici cnez al domniei mele"; „nici boier, nici cnez, nici șiromac". Mai tîrziu c. au decăzut, termenul ajungînd sinonim cu om liber și proprietar. În Mold., procesul de asociere a c. la acțiunea de cîrmuire și administrare a fost mai redus ca în Ț. Rom., ei neizbutind, ca aici inițial, să-și păstreze, în calitate de c., vechile poziții socio-economice. În numeroase documente moldovene din sec. 15 sînt amintite sate „unde a fost" c. cutare, identificate de istorici cu satele aservite de stăpînii feudali. La capătul perfectării acestui proces, în a doua jumătate a sec. 16, termenul de c. a ajuns să fie sinonim cu om liber prin excelență, *a se cnezi* devenind sinonim cu a se elibera din vecinie↑. În documentele oficiale se mai pomenește, sporadic, de c. în vechiul înțeles de stăpînitor sau domn; astfel, într-un document de la Alexandru Iliaș, se menționează „vechii cneji care au fost înaintea noastră" în afară de sensul de domn, c. și-a mai păstrat o vreme și pe acela de stăpîn feudal. Desființarea șerbiei în ambele principate a făcut să cadă în desuetudine denumirile de c. sau *judec*, care nu mai corespundeau unei poziții sociale. Au rămas astfel în continuare, față în față, boierii (mari și mici) și clăcașii, iar pe o poziție laterală moșnenii și răzeșii, coborîtori din c. de pe vremuri care izbutiseră să scape de procesul de aservire în secolele 16—18. C. au supraviețuit mai mult în Banat unde, atît în timpul stăpînirii otomane, cît și a celei austriece, au fost conducătorii satelor, îndeplinind deci funcția de jude sătesc. Mai multe sate se aflau sub conducerea unui obercnez, plătit cu 120 de florini pe an, în timp ce c. era scutit de contribuții pe timpul cît deținea funcția (era ales anual). C. aveau largi atribuții fiscale, administrative și judecătorești: repartizau și percepeau dările, repartizau obligațiile în muncă ale țăranilor, reprezentau populația băștinașă pe lîngă autorități, arestau „lotrii", rezolvau diferendele în legătură cu arendarea prediilor etc. În timpul exercitării funcției sale, c. deținea însemnele puterii: bastonul și cătușele. Atribuțiile lor au fost îngră-

dite de autoritățile austriece după 1779. *Bibl.*: 50, 108, 115, 119, 138, 177, 204, 240, 280, 365, 429, 472, 738, 880, 881, 1 215, 1 217, 1 220 a, 1 375, 1 556.

D.L. — N.S.

cochii vechi. V. *mezat.*

cocon. V. *vîrstă.*

codaș (sec. 18—19). Categorie fiscală în Ț. Rom. și Mold., alcătuită din locuitorii cei mai săraci care plăteau dări mai mici decît restul populației; la 1819 o ludă avea un număr mai mare de **c.** (5—6) decît de mijlocași (4—5) sau fruntași (3—4) în jud. Dîmbovița, respectiv 10, 8 și 5 în jud. Romanați.

N.S.

colac. Aluat copt din făină de grîu, care se împarte gratuit pentru pomenirea morților. Prin analogie și extensiune, cuvîntul a căpătat multiple sensuri metaforice, devenind denumire pentru unele obiceiuri: *1.* Dar, plocon, oferit de fini nașilor, de țărani stăpînului de moșie, de orașe domnului, la Crăciun. Darurile și plocoanele constau în pîine, vin, păsări și chiar un cal. La 1676 este menționat **c.** adus cămărașului din Mold. de oierii transilvăneni care își pășteau oile în Mold. *2.* Răsplată sau despăgubire pentru îngrijirea unei vite de pripas, sau recompensă celui care a denunțat sau a prins pe autorul unui furt. La 1 dec. 1703 se spune că sătenii din Turcești și Berbești, pierzînd un zapis important, „cu toții au plecat în toate părțile, cu colace și cu multă cheltuială, pînă ce au găsit zapisul". În Mold., la 1739, cei care găseau cîte un cîrd de boi rătăciți ai negustorilor încasau drept **c.** 2 lei. Dreptul la recompensă și despăgubire a fost creat de obiceiul pămîntului, care trebuie să fie vechi, deși în documente îl găsim abia în sec. 17. Denunțătorii furtului se numeau *colăcași*. În sec. 18 s-a reglementat de domnie timpul cît se putea ține pripasul (5 zile), suma ce trebuia plătită, după vită și după timpul cît a fost întreținută. Reglementarea **c.** s-a repetat prin ponturile lui M. Suțu din 1795 și a fost reluată de *C. Cal.* (§ 518). Norma consuetudinară care da drept la recompensă denunțătorului unui furt a fost aplicată în toate provinciile românești. O însemnare pe o carte bisericească, la Sebeș, în 1737, cuprinde un blestem asupra celui care ar fura-o sau ar tăinui pe hoț. În 1760, se făgăduia **c.** de autoritatea din Brașov celor ce vor prinde hoții de la vama domnească. De la români, ungurii au împrumutat atît obiceiul, cît și cuvîntul *kolak*, care înseamnă recompensă în bani dată pentru aducerea unei vite furate sau pentru denunțarea unui hoț. V. *danie.*

P.S. — N.S.

colegiu *(collegium).* În dreptul feudal transilvănean s-a înțeles prin **c.**, în afară de instituțiile de învățămînt desemnate cu acest nume (bunăoară **c.** din Alba Iulia), o grupă de persoane formînd fie o categorie socială caracterizată prin drepturi, privilegii, obligații comune, fie o comunitate sau corporație deținătoare a unor drepturi sau privilegii proprii în calitate de persoană juridică aparte. Pentru întîiul înțeles al cuvîntului, v. textul în care Werbőczy tratează despre ridicarea oamenilor de rînd *(plebeae conditionis homines)* în comunitatea, adunarea, rîndul *(in coetum)* și în societatea, starea, grupa *(in collegium)* nobililor adevărați ai regatului *(verorum regni nobilium)*, prin strîngerea, numărarea și înscrierea de către principe în numărul acestora. Pentru al doilea înțeles, v. textul în care același vorbește despre deosebirea privilegiilor în generale și speciale, prin cel special înțelegînd pe acela acordat unei persoane, iar prin cel general pe acela acordat unei obști sau corporații *(universitati vel collegio)*, dînd ca exemplu de astfel de obști sau **c.**: orașele, capitlele, conventurile *(prout civitoti aut capitule vel conventui).* **C.** în primul sens se manifestau fie prin adunările generale ale tuturor membrilor stării respective, fie (ipoteza precedentă fiind greu realizabilă) prin reprezentanți sau delegați aleși. **C.** în al doilea sens erau

reprezentate de organele lor de conducere (la fel și c. = instituții de învățămînt). V. *breaslă*.

V.Ș.

colibaș. Categorie de țărani dependenți; *în Ț. Rom. la 4 sept. 1629, B. **C.** erau țărani săraci, fără delnițe, și, ca și poslușnicii, munceau cu brațele pentru stăpînul domeniului. Se deosebeau de poslușnici prin faptul că locuiau în colibe, aproape de locul de muncă. Amintirea lor s-a păstrat în numele a numeroase sate denumite „Colibași".

D.L.

collecta. Această denumire a fost aplicată în Trans. feudală unor numeroase specii de dări, atît ordinare, cît și extraordinare, paralel cu denumirile *census*↑, *exactio* și altele mai puțin folosite. Erau cuprinse în această noțiune dări în bani (**c.** *denariorum)* sau în natură (**c.** *victualium)*, percepute fie de la toate clasele de locuitori, fie numai de la unele categorii; fie pe întreg teritoriul statului, fie numai pe o parte a acestuia. Purtau și numiri speciale, după cuantumul dării: **c.** *unius ferlonis*, **c.** *septem denariorum*, **c.** *undecim denariorum* etc. Dările percepute în favoarea regelui se numeau **c.** sau *census regalis*. Pe domeniile prevăzute cu imunitate, **c.** regale erau percepute de domnii de pămînt. Dările extraordinare numite **c.** *regalis* sau **c.** *regia* puteau fi și ele generale sau locale. Locale erau, spre exemplu, cînd într-un ținut se clădea o cetate, pentru a cărei zidire se colectau bani din acel ținut. Generale erau de obicei cele strînse pentru purtarea unui război sau pentru căsătoria unui principe, ori în alte ocazii similare. Percepute inițial în scopuri speciale, mai tîrziu **c.** extraordinare s-au perceput tot mai des, datorită faptului că scutirile de dări ale anumitor categorii de locuitori nu priveau dările extraordinare, pentru care scutirea trebuia special prevăzută.

V.Ș.

coloadă; var. *cloadă*. A desemnat o unitate de măsură a capacității solidelor și o dare asupra cerealelor în Mold. **C.**, instrument de măsurat capacitatea, era confecționată dintr-un trunchi de copac scobit. *1.* **C.** măsură de capacitate *26 ian. 1453. Mărimea **c.** este imprecisă sau egală cu o baniță. O indicație asupra mărimii posibile a **c.** dă și M. Costăchescu: **c.** avea în Galiția 4 găleți, iar la Lemberg trăgea 532 funți polonezi. *2.* În afară de funcția metrologică, **c.** a denumit și o dare asupra cerealelor, corespunzătoare găletăritului↑ din Ț. Rom. și sinonimă ilișului↑. Paralel acestei funcții fiscale, ea a însemnat și renta feudală, dijma de cereale, plătită proprietarului funciar.

A.C.

colon. Termen generic care — în timpul și spațiul civilizației romane — a desemnat condiția social-economică a muncitorului agricol. Această condiție a evoluat de la libertatea completă (din primele timpuri ale republicii) pînă la alienarea completă (spre sfîrșitul Imperiului roman) cînd **c.** e legat de pămîntul proprietarului *(adscriptus glebae)*. Astfel, sensul termenului parcurge mai multe etape: muncitor agricol liber; țăran arendaș; dijmaș în condiții oneroase impuse de marele proprietar, exclusivul dispunător al pămîntului; serv, încorporat ca instrument de producție în sistemul economiei feudale. În Trans. s-au numit **c.** locuitorii străini aduși pentru populareа țării.

A.C.

comis. Denumire de origine latină, împrumutată de cancelaria Ț. Rom. din Bizanț prin filiera bulgară. Dregătoria—care avea în grijă caii suveranului—a existat la toate curțile medievale. În Ț. Rom., **c.** *10 iun. 1415, B. Sarcina sa de „mai mare peste grajdurile domnești" cuprindea procurarea furajului (fîn și orz) necesar cailor domnești

sau ai acelora ai oaspeților domnului, evidența cailor, transportarea cailor trimiși de domn sultanului. **C.** însoțea pe domn cînd acesta ieșea călare și participa (la Bobotează și la sf. Gheorghe) la ceremonii, în care erau prezenți caii domnești, inclusiv tabla-bașa (calul dăruit de sultan domnului). Încă din sec. 15, **c.** a fost un mare dregător: el avea ca subaltern pe al doilea **c.** În sec. 17, rangul său era printre ultimii dregători de treapta I. În sec. 18 (1778) era al 11-lea boier de cl. I. În sec. 19, **m.c.** a devenit boier de cl. II, fiind al 5-lea din această categorie. A fost printre puținii dregători care și-au păstrat efectiv atribuțiile; avea, ca și boierii de cl. I, drept de participare la divan. Veniturile sale proveneau din speculațiile la aprovizionarea cu fîn și orz, în afară de darurile de la comisei. Începînd de la 1694, în condica vistieriei lui C. Brîncoveanu, **m.c.** este trecut cu o simbrie de 180 de taleri pe an, iar din 1698 de 200 taleri, plătiți din birul lefilor sau birul tainurilor. În sec. 18, a primit leafă 100—200 lei pe lună, plus 20—30 scutelnici. În sec. 19, venitul din speculațiile furajului trecea de 100 000 piaștri anual. Chiar după reducere, venitul tot ajungea la 30 000 piaștri anual. În Mold., **c.** *18 oct. 1434. Atribuțiile similare cu ale omonimului muntean arată că, probabil, dregătoria a fost creată după modelul din Ț. Rom. Rangul său a fost tot de mare dregător: al doilea dintre boieri de divan, după marele stolnic. După Gr. Ureche, **m.c.** era „ispravnic pre povodnici ⟨cai de călărie⟩ și pre toți caii domnești". În sarcina sa erau: „orînduirea fînului și a obroacelor ⟨tainurilor⟩ [...] pentru caii domnești". Pentru procurarea fînului, **m.c.** administra branișteа de la Prut și alte braniști domnești, ajutat de subalterni speciali (brănișteri), semnalați din sec. 15. În sfîrșit, el avea în supravegherea sa harnașamentele și podoabele cailor, meșterii potcovari și rotari, precum și transportarea prin țară a oaspeților domnești, atribuția specială a **c.** al doilea. Veniturile **m.c.** pînă în sec. 18, cînd a primit leafă, constau în cîștigurile de la administrarea fînului, o dare de la morile de pe Prut, plocoane de la comisei. Leafa lui lunară era de 200 lei. **M.c.** a continuat să aibă daruri de la comisei, venit de la orz și de la fîn, scutiri de dări și scutelnici. În plus, cîștigurile la judecățile la care era „rînduit de domn". Rangul său de mare dregător și de boier de divan de cl. I și l-a păstrat în sec. 18, imediat după vel stolnic. El avea ca subalterni: al doilea **c.**, rahtivanul↑, 3 **c.** al treilea și 20 comisei

P.S.

comisar. *1.* Termenul se întîlnește des în documente de limba latină, atribuit de regulă unor persoane delegate de alte state să ducă tratative cu reprezentanți ai țărilor române. Astfel, Sigismund, regele Poloniei, pentru a reglementa unele probleme de frontieră cu Mold., trimite la tratative **c.** Rareori termenul se folosește pentru delegații țărilor române. *2.* Domnitorul Ioan Caragea, voind să facă niște cumpărături și alte operații personale la Viena, numește un **c.**, adică un mandatar, pentru a le efectua. *3.* Cu sens de **c.** de poliție, îl întîlnim la începutul sec. 19, cînd comitetul poliției, creat alături de agie și spătărie, ia ființă atît la Iași cît și la București, avînd ca ajutori 5 boieri, cîte unul de fiecare plasă, cu atribuție de **c.** de secție.

T.V.

comisar suprem *(supremus commissarius).* Dregător în Oltenia ocupată de austriec i (1718—1739), însărcinat cu stringerea contribuției și a prestațiilor în natură. El era ajutat de 5 **c.** provinciali, cîte unul de fiecare județ.

N.S

comisia epitropicească. A luat ființă în Mold. *(C. Cal.,* § 244) în locul tribunalelor epitropicești. Era compusă din 3 membri și avea sarcina să supravegheze și să îndrumeze activitatea epitropilor, în interesul nevîrstnicilor↑. V. *epitropie; iertarea de vîrstă; înfiere; risipitor.*

T.V.

comisia îndestulării și îndreptării cumpenelor și măsurilor. A fost creată în anul 1830, cu scopul de a cerceta exactitatea instrumentelor de măsurat din Ț. Rom., a le stabili dimensiunile exacte și a le unifica „în tot principatul".

N.S.

comisie grănicerească. Formă de organizare întîlnită frecvent în multiple domenii ale administrației graniței militare; erau organe colegiale care își desfășurau activitatea prin muncă colectivă. Din p.d.v. al *compunerii* lor, ele erau de 2 categorii: pur militare, ai căror membri proveneau numai din personalul de diferite categorii de grade ale regimentului (și, în unele cazuri, din cadrul organelor militare superioare); sau mixte, ai căror membri erau recrutați atît din personalul militar, cît și din provinciali, de regulă în părți egale. Din p.d.v. al *duratei* lor, ele erau, de asemenea, de două categorii: cu caracter permanent (c. stabile) sau cu caracter temporar; cele dintîi erau constituite pentru asigurarea continuă a unei anumite activități într-o ramură de administrație dată, celelalte se constituiau ad-hoc pentru cercetarea sau rezolvarea unei singure probleme. Membrii celor dintîi rămîneau aceiași pe durată indefinită, pînă la pierderea calității de membru din vreo cauză oarecare; membrii celeilalte categorii pierdeau calitatea de membru imediat după realizarea obiectivului c. C. militare puteau fi ori permanente, ori temporare; c. mixte erau în toate cazurile temporare. *Sarcinile, atribuțiile și metodele de lucru* ale c. erau multiple și variate, după caracterele și obiectivele lor: cercetarea la fața locului, culegerea de informații prin diferite metode, deliberarea asupra uneia sau mai multor probleme, adoptarea de hotărîri, întocmirea de rapoarte etc. Diferitele c. nu au întrebuințat fiecare toate aceste forme de activitate, ci potrivit rolului pe care îl îndeplineau. Organizarea sistematică și consacrarea c. ca forme organizatorice de lucru în granița austriacă a coincis în timp cu *epoca întemeierii și organizării regimentelor românești de graniță*↑; ea a început imediat după crearea Inspectoratului general de graniță pentru granița sud-vestică la 1765. În regimentele grănicerești transilvănene au funcționat următoarele c. militare: c. economică, c. școlară, c. tutelară, c. sanitară, c. de conscripție↑, c. militare cu caracter special și temporar, c. militare temporare cu atribuții diferite. C. mixte erau constituite pentru rezolvarea unor probleme administrative de interes comun unuia sau mai multor districte grănicerești↑ și, concomitent, uneia sau mai multor unități administrativ-teritoriale de drept comun.

comișel; var. *comis*. Subaltern al marelui comis. Apar în documentele Ț. Rom. și Mold. din sec. 16 și, în număr mare, în sec. 17. Atribuțiile lor erau în legătură cu: *1.* caii și grajdurile domnești; *2.* finul cosit pentru curtea domnească. C. erau slugi domnești: unii cu slujba în capitală, ca ajutoare ale dregătorilor (mare-, vtori-, treti-comis), alții răspîndiți pe teritoriul țării, alcătuind cete de c. organizate militărește sub comanda unui vătaf. În Ț. Rom., vătafii comandau pe c. de la curtea domnească; iuzbașii↑ de c. și căpitanii comandau pe c. răspîndiți în teritoriu (sec. 17). În a doua jumătate a sec. 17, nu mai existau cete de c., aceștia slujind exclusiv la grajdurile domnești alături de vizitii *(Cond. vist)*. În Mold. documentele dovedesc că supravegherea cositului și a transportului finului domnesc cu munca și carele țăranilor intrau în atribuțiile c. Aceeași îndatorire aveau c. și în Ț. Rom. În sec. 18 c. făceau parte din „taifaua" marelui comis și erau în număr de 20 în Mold.

P.S.

comitat. Circumscripție administrativă condusă de un *comes* (comite↑), în majoritatea țărilor europene. În Ungaria, instituirea c. s-a făcut de către Ștefan I (999—1038), țelul urmărit de rege fiind înlocuirea vechilor formații gentilice locale, cu conducere ereditară, prin circumscripții administrative supraveghiate și coordonate de rege prin demnitarii aulici ai noilor circumscripții, numiți în documentele latine *comites*, iar în cele

maghiare, după un termen croat, *ispani*↑. C. se numeau în limba maghiară *vármegye* (de la ung. *vár.* „cetate"), întrucît centrul militar, administrativ și judiciar al c. era cetatea de reședință a comitelui, acesta fiind numit și *megyeispán*. În Trans., primul c. atestat documentar este c. de Bihor (1111). Urmează c. Crasna și Dăbîca (1164), Szolnok-Sălaj (1166), Cluj (1177), Timiș (1177), Alba (1177). Pe măsură ce s-a accentuat rolul de instituție nobiliară al c., demnitarii c. — cu excepția comitelui, care a continuat să fie desemnat de rege și, după 1526, de voievodul sau principele Trans. — au devenit funcționari ai congregației nobiliare a c. Pentru îndatoririle sale militare comitele avea ca ajutor un *örnagy* (care conducea apărarea cetății de reședință și a întregului c., avînd în sarcina lui edificarea și repararea cetăților, întreținerea lor, săparea și întreținerea șanțurilor de apărare, întreținerea podurilor etc.), un hodnog și un varnog. De asemenea, avea ca auxiliar un *comes curialis castri (udvarispán, udvárbió)* și un *alispán* (vicecomite) care, conform legii din 1548, era ales din nobilimea mijlocie a c. de către *congregatio nobilium* din c. În sec. 15 și mai ales în sec. 16, c. a devenit astfel instituția fundamentală a sistemului feudal maghiar și cadrul politic și educativ al nobilimii mijlocii și mici, opunîndu-se ca atare, atît prerogativelor regale, cît și celor ale marii nobilimi *(magnates, proceres et prelati)* și subordonîndu-și țărănimea dependentă și chiar mica nobilime neposesionată sau dispunînd de proprietăți foarte reduse. Habsburgii au căutat în sec. 18 să folosească vechile c. pentru administrația Trans., menținînd numirea comiților de către suveran și împărțind c. în districte conduse de un *főszolgabiró*. Adunarea comitală, alcătuită din ansamblul nobililor majori din c., a rămas competentă să aleagă și să controleze pe toți funcționarii c., cu excepția comitelui numit de rege, uneori cu titlu ereditar dintre marile familii aristocratice, cu mari proprietăți. Alegerea funcționarilor c. se făcea de *congregatio nobilium*, care lua, cu acest prilej, denumirea de *Sedes restauratoria electoria*. Alegerea se făcea din 3 în 3 ani, de obicei funcționarii comitali fiind realeși. Un rol administrativ tot mai important va căpăta *alispánul*, care, continuînd să fie ales de nobilime, va fi astfel reprezentantul nobilimii din c., în fața comitelui desemnat de suveran. *Notarul* comital se va ocupa de arhivele c. în vreme ce *táblabirók*, judecătorii aleși de nobili, vor constitui tribunalul comital prezidat de *alispán*. Adunarea c. îi alegea pe delegații nobilimii c. în dietă, cu mandat *imperativ*. Dacă delegatul își depășea mandatul, sau nu-l îndeplinea era rechemat. Prin acest sistem, nu dieta, ci comitatul nobiliar determina deliberările dietei, imprimîndu-i spiritul lui nobiliar local și frînînd astfel orice veleitate de reformă în sens progresist. În sec. 13, regii Ungariei sustrăseseră administrației și jurisdicției comitale regiunile secuiești și săsești, care se bucurau de o organizare autonomă. Conștient de acțiunea centrifugală a c., Iosif II a desființat, prin decretul din iul. 1784, vechea organizație a c. nobiliare. În locul celor 7 vechi c. din Trans. au apărut 10 c. noi înglobînd și vechile teritorii ale *universităților* săsești și secuiești. Fișpanul a primit numele germanic de *Obergespan*, iar funcțiunile judiciare au fost încredințate în fiecare c. unei *tabule*, conduse de un *notar* superior asistat de un vicenotar. Trebuie menționat că, în afara celor 7 c. ale Trans. propriu-zise, apar documentar numeroase alte c. în regiunile locuite de români (Banatul, ceea ce se va numi, între 1526 — 1686, *Partium* etc.) și anume : Sătmar (1181), desprins din c. Bihor, Cenad (1197), Caraș (1200), Arad, Zarand și Tîrnava (1214), Hunedoara (1276), Turda (1256), Ugocea, Maramureș, Făgăraș (1303). În ținuturile săsești se menționează un c. al Bistriței (1274) și comitatul Sibiului (1224), centrul administrativ și judiciar al universității săsești. După moartea lui Iosif II, reformele sale sociale și administrative au fost în mare măsură revocate. Nobilimea mijlocie a continuat să domine c., considerate ca un organism practic autonom, sub numele de *municipium*, care avea calitatea și capacitatea să creeze și să aplice dreptul, prin reprezentanții săi în dietă (cu mandat imperativ), și în tribunalul comital. Districtele în care se împărțea c. *(processus)* erau cîrmuite de un *iudex nobilium (főszolgabiró,* șolgăbirău), ajutat de *viceiudex* și avînd și competență judiciară (în pricini civile mărunte și în contravenții), cu apel la tribunalul comital. Aceste organe locale aveau și calitatea autentificării actelor judiciare *(testimonium legale)*.

P.S.. — DL. — V.Ș.

comite. Înaltă funcțiune administrativă introdusă în primele secole ale evului mediu mai ales în Imperiul carolingian și devenită, prin feudalizarea ei, un titlu de nobleță, integrat în ierarhia nobiliară feudală între titlul de viconte și cel de marchiz. Sediul local al **c.** era de obicei o cetate (vár) de unde în Trans. termenul inițial *várispán*, dar se folosea și titlul german de *graf, gróf*. La sfîrșitul sec. 11, apare un *comes curialis* — echivalent cu *comes palatinus* carolingian — titlu menționat încă din 1067 într-o diplomă a regelui croat Creseimir. **C.** locali apar sub diferite denumiri documentare: *comes parochialis, provincialis, castri* etc. **C.** din comitatele de margine se numeau *comites confiniorum* sau *comites limitanei*. Alți **c.** aveau atribuții aulice: *comes udvornicorum (regis iudex aulicorum, regis, király udvarnokók ispanja), comes venationum,* sau *venatorium* (maestrul vinătorilor regale) etc. Erau și **c.** învestiți cu atribuții economice: *comes camerae cusorae (praefectus monetae, kamarai gróf, penz mester)* etc. Demnitatea de **c.** corespundea astfel funcțiunii superioare romane de *praefectus*. Era un înalt demnitar al coroanei, responsabil în principiu numai față de rege, chiar dacă, de pildă în Trans., exista un voievod. În sec. 18, rangul de **c.** devine un rang nobiliar. În 1778 existau 82 de familii comitale maghiare. **C.** *(főispán)* a rămas însă în continuare conducătorul administrativ al unui comitat.

D.I.

comitele secuilor. Pomenit încă din sec. 13, în perioada voievodatului era numit și revocat de rege din rîndurile marii nobilimi maghiare, nu dintre secui. În calitate de înalt dregător, întrunea în mîinile sale atribuții militare, judiciare și administrative superioare asupra secuilor. Sub jurisdicția sa au stat o vreme și districtele Bistriței și Brașovului, precum și scaunele Mediaș și Șeica. În sec. 15, dregătoria a fost ocupată în același timp de doi demnitari: pe cînd voievodul Trans. cumula și dregătoria de **c. s.**, vicevoievodul era vicecomite. Ca voievod al Trans., la 1448 Iancu de Hunedoara a fost și **c.s. C.s.** convoca congregații generale fie pentru toate scaunele, fie numai pentru o parte sau unul din ele, începînd din 1344. Aceste congregații serveau ca instanță de apel în pricini judiciare, iar din a doua jumătate a sec. 15 puteau lua și hotăriri de interes general. Din privilegiul din 1499 — care întărește „libertățile și străvechile obiceiuri" ale secuilor — rezultă că adunarea obștească putea fi convocată și de căpitanul scaunului de Odorhei, la cererea fruntașilor secui. **C.s.** ținea anual, în fiecare scaun, cîte un „scaun principal de judecată" *(iudicium generale)*, care putea dura pînă la 15 zile și de la care încasa jumătate din amenzile percepute. Cînd era numit, fiecare scaun trebuia să-i dea cîte un cal, iar cît timp ședea în zonă, el și suita sa trebuiau întreținuți de localnici. Locțiitorii **c.s.** erau căpitanii sau locotenenții *(hadnagy)*, care îndeplineau funcția de conducători militari-administrativi ai scaunelor secuiești (v. *scaun*). **C.s.** numea pe judele regesc *(iudex regius)*, care controla felul cum se desfășurau procesele, modul cum se aplicau dispozițiile **c.s.**, executa hotărîrile acestuia și încasa veniturile ce i se cuveneau. Printre aceste venituri, se aflau și cele provenite din domeniul cetății Gurghiu, ce aparținea **c.s.** Funcția de **c.s.** a fost deci o demnitate de vază, care producea deținătorului importante venituri.

I.M.S.

comoară. În concepția pravilelor sec. 17 a însemnat un depozit de „aur, argint, bani cei vechi de demult", al cărui stăpîn nu este cunoscut. Condiția vechimii depozitului este definitorie. Regimul juridic al **c.**, preluat din dreptul bizantin, recunoaște găsitorului, în principiu, dreptul de proprietate integrală, cînd **c.** este găsită pe terenul propriu, pe „nește ocine zălog pentru datorie", care n-au fost răscumpărate timp de 30 de ani. În toate celelalte cazuri, cînd găsitorul va fi de bună credință, el împarte **c.** pe jumătate cu proprietarul pămîntului. Găsitorul de rea-credință, care ascunde stăpînului găsirea, pierde partea sa; de asemenea, „cela ce va găsi comoara cu vrăji sau cu draci". *L. Car.*

se exprimă laconic: „comorile ceale îngropate [...] sînt domnești" (II, 1,1). *C. Cal.*, însă reglementează materia (§ 527—534): definește **c.** ca și pravilele sec. 17, dar, spre deosebire de acestea, prevede că în cazul cînd **c.** este găsită pe loc străin, se împarte în trei părți egale (între stăpînire, proprietarul locului și găsitor), iar dacă găsitorul este chiar proprietarul locului, el ia două părți și stăpînirea una. În dreptul transilvănean, începînd deja din perioada prefeudală, cel ce afla un tezaur avea obligația să anunțe autoritățile de stat în scopul ca acestea să-și valorifice drepturile care le reveneau; dacă nu anunța, era considerat ca fur și pedepsit ca atare. *Const. apr.* au reglementat la 1653 această chestiune (III, 54), hotărînd că acela ce găsește pe hotarul său o comoară e dator să predea fiscului a treia parte, iar cel ce o găsește pe hotarul altuia e dator să anunțe pe domnul de pămînt cu care trebuie să se înțeleagă, iar dacă găsitorul ascunde aflarea comorii e pedepsit cu pierderea în întregime a acesteia.

A.C.—V.Ș.

comodat; var. *comodatum (C. Cal.)*. Este un contract real potrivit căruia comodantul împrumută gratuit comodatarului un lucru mobil ce nu dispare prin uz (inconsumptibil), spre a-l folosi conform destinației lui și a-l restitui la termenul convenit. În obște operații de tipul **c.** erau curente, în cadrul solidarității megieșești și de frățietate, fiind privite ca o formă de împrumut de ajutor, împrumutul însuși fiind la început gratuit. Documentele îl atestă în dreptul consuetudinar, fără a-i da o denumire tehnică; la fel și pravilele sec. 17. *L. Car.* nu se ocupă de **c.**, dar în capitolul privitor la depozit (III, 22, 10) prevede că — dacă s-a convenit așa —, „păstrătoriul" se poate folosi de lucrul ce i-a fost încredințat, recunoscînd astfel contractul de **c.** *C. Cal.* reglementează pe larg acest contract (§ 1 310—1 322), prevăzînd, între altele, că dacă lucrul împrumutat s-a vătămat sau s-a pierdut, comodatarul răspunde nu numai de paguba pricinuită de el, ci și de cea „din întîmplare, pe care el, prin nedreaptă luare a sa a prilejuit-o". Reglementarea dată **c.** în *S.M.S.* (în Trans.) este asemănătoare celei din dreptul roman și aplicată în Mold. și Ț. Rom. Potrivit reglementării din 1583, cineva putea împrumuta un bun mișcător folosibil („un lucru mărunt sau un lucru de argint, o haină, un cal sau altceva") altei persoane, spre a-l utiliza pe durata contractului. Cel ce a primit lucrul trebuia să se folosească de acesta așa cum s-a înțeles cu comodantul, iar după folosință avea obligația să-l restituie. În timpul contractului, el trebuia să păstreze lucrul cu aceeași grijă ca pentru bunurile sale proprii. Numai cazurile fortuite și de forță majoră disculpau pe comodatar de răspunderea pentru deteriorarea lucrului (III, 1, § 7).

O.S. — V.Ș.

companie (sec. 18 — primele decenii sec. 19). Grupare economică și fiscală, asemănătoare breslei, alcătuită din negustori care se bucurau de anumite privilegii, plătind dările separat de restul locuitorilor. Sînt amintite astfel: **c.** negustorilor chiproviceni din Craiova, cu privilegiu din 1735, **c.** negustorilor din București, **c.** străinilor din Focșani etc. La 1819 existau „cumpaniști" în numeroase județe: Argeș, Olt, Romanați, Prahova, Teleorman etc., iar la Craiova ființa o **c.** mare și una mică, din care una nouă, din 1803. La 1819, numărul companiștilor era de 1 500; ei nu plăteau vinărici, dijmărit și oierit și fuseseră asimilați cu breslele fiscale. În Trans., o **c.** care a jucat un rol economic deosebit a fost **c.** de comerț oriental din Brașov.

N.S.

compensație. V. *răfuială*.

complicitate. Termenii de **c.** și complice nu au fost cunoscuți în evul mediu, în Ț. Rom. și în Mold.; cu toate acestea, **c.** era incriminată și atunci. Potrivit obiceiului pămîntului, era considerat complice cel care, cu intenție sau cu știință, ajuta (de

ex. prin găzduire), învăța sau sfătuia pe altul să săvîrșească o faptă pedepsită de lege; fapta sa constituia infracțiunea de *complicitate* și era pedepsită de lege ca și infracțiunea principală. Pravilele sec. 17 o sancționau ca și pe aceasta în caz de ucidere, furt sau tîlhărie. *Manualul* lui Donici pedepsea pe sfătuitor deopotrivă cu tîlharii și făcătorii de rele (XLI, 6). *Cond. crim.*, de asemenea, osîndea ca și pe ucigaș pe „cel ce va fi poruncit de către altul, cum și acel ce va da bani sau unelte, sau otravă, spre omorirea cuiva" (§ 214). Pravilele se ocupau în mod special de gazdele de hoți, adică de cei ce primeau și ascundeau în casa lor, de bunăvoie, pe un hoț sau un tîlhar sau numai lucrurile aduse de aceștia și îi pedepsea, în general, ca și pe autorii principali. Pravilele sec. 17 apărau de pedeapsă numai pe acela care nu cunoștea proveniența lucrurilor ascunse la el. *L. Car.* pedepsea găzduirea de tîlhari „cu ocna, în soroc de 5 ani", pe găzduitorii de furi, ca și pe furi, cînd găzduirea se făcuse de bunăvoie, iar nu sub amenințarea cu moartea (V, 2, 5). Cu toate acestea, în 1794, 12 gazde de hoți au fost descoperite, judecate și trimise la ocnă (nu la spînzurătoare, cum era obiceiul), confiscîndu-li-se și averea, în vederea despăgubirii victimelor. În Trans., **c.** prin ajutorul dat la înfăptuirea infracțiunii e reglementată începînd cu decretele primilor regi. În *Registrul* de la Oradea sînt menționate cazuri de **c.**, iar în perioada feudalismului dezvoltat, *S.M.S.* incriminează și ele **c.**, dispunînd, spre ex. în materie de furt, că „nu numai cel ce săvîrșește un furt, ci chiar și acela cu ajutorul și sfatul căruia s-a săvîrșit furtul va fi ținut de acțiunea de furt" (IV, 2, § 7).

T.V. — V.Ș.

compoziție sin. *plata capului*. La origine, **c.** era înțelegerea între vinovat și victimă sau rudele victimei prin care vinovatul răscumpăra de la ei dreptul de răzbunare prin plata de bani sau cedarea unor bunuri (vite, pămînt etc.). În Ț. Rom. și Mold. denumirea sub care **c.** apare în documente este, mai ales, *plata capului*, cu unele variante: „răscumpărarea gîtului", „răscumpărarea capului". Practicată de germani din antichitate, **c.** a fost folosită de toate popoarele europene în evul mediu. În țările române, ea a fost practicată încă înainte de întemeierea domniei sub forma dreptului consuetudinar și s-a păstrat în tot timpul feudalismului pînă în sec. 19. În sec. 18, **c.** își află temeiul în dreptul bizantin. Anaforaua din 22 dec. 1794 invocă textul *Bas.* (titl. 53). Urme de **c.** găsim chiar în *L. Car.* (V, 1, 4, *c.* și *d.)* și în *Cond. crim.* (§ 217). O circulară a Logofeției Dreptății din 1833 lasă să se înțeleagă că practica **c.** continua în țară. Denumirea uzuală *plata capului* avea o întrebuințare largă, cuprinzînd toate cazurile de răscumpărare a vieții (în caz de omucidere, furt sau tîlhărie). Chiar pentru o răscumpărare a libertății de la tătari, un document constată o „tocmală și vînzare pentru capul lui". **P.c.** este deci învoiala prin care vinovatul se salvează de la pedeapsa capitală („osînda de cap"). **C.** era atît de frecventă încît unii istorici au crezut că omuciderea era „o pricină civilă". Adevărul este altul: omuciderea era o infracțiune publică, iar **c.**, deși frecventă, nu era regula generală, adică unica sancțiune a omuciderii. Documentele au consemnat numai cazurile cînd părțile se împăcau prin **p.c.**, nu și pe cele în care vinovații, neavînd cu ce să se răscumpere, erau spînzurați. Dar sînt destule izvoare care atestă executări de pedepse capitale. **C.** se încheia totdeauna cu știrea sau chiar cu mijlocirea dregătorului domnesc; vinovatul își plătea capul de la dregător. Aceasta rezultă și din termenii folosiți de documente. La noi, pentru salvarea vinovatului de pedeapsa capitală, era necesar și consimțămîntul domnului. Domnul putea considera, într-adevăr, că interesul obștesc cerea mai degrabă pedepsirea exemplară, așa cum credea Vasile Lupu. Cu toate acestea, **c.** era deseori admisă și în unele cazuri care ne surprind. Valoarea răscumpărării era mare: foarte des, 50 de boi, sau 50 de ughi, sau un sat, sau o parte dintr-un sat etc. Este sigur că au existat tarife pentru plata capului; dovada o fac documentele care constată că s-au plătit 2 dușegubine și jumătate. În Trans., **c.** părților a fost la început facultativă (acestea putînd recurge la răzbunarea privată, care se putea efectua și de rudele victimei); apoi ea a fost impusă de stat

în tot mai multe cazuri. Impunerea c. și, paralel, excluderea răzbunării private în diferite forme de infracțiuni reflectă formarea și, apoi, întărirea treptată a autorităților statale. Această instituție specific feudală este pomenită în numeroase documente transilvănene. Le menționăm pe cele din 1220, 1326, 1644. Evoluția reglementării c. în actele normative reflectă, de asemenea, începutul și, apoi, conturarea tot mai accentuată a procesului formării caracterului public al dreptului penal. Admisă în foarte multe cazuri în cuprinsul decretelor regelui Ștefan I, cîmpul ei de aplicare a fost restrîns de decretele regelui Ladislau, prin impunerea înlocuirii ei cu pedepse penale în mai multe cazuri. Procesul nu a continuat însă în același ritm, datorită slăbiciunii autorităților centrale și creșterii puterii nobilimii în perioada feudalismului dezvoltat. Așa se explică faptul că decretele din sec. 14 și 15 (spre ex. cele ale lui Ludovic I și Sigismund) admit c. în numeroase cazuri. Matia Corvin restrînge, la 1486, aplicarea, în materie de omor, a c. numai la cazurile de omor neintenționat. C. mai este, apoi, exclusă, în cazurile de crime de infidelitate, de *Trip.*, care însă o admite în celelalte cazuri de crime. Stabilirea unei cote ce revenea autorității publice din c. a reliefat și ea intervenția organelor statale și, prin urmare, dezvoltarea caracterului public al dreptului penal; creșterea acestei cote a marcat accentuarea acestui proces. Totuși, a mai fost prevăzută și în actele normative transilvănene din sec. 16 și 17. Tarifarea răscumpărării a dus cu timpul la precizarea prin cote normative a sumei de plată datorată în caz de omorîre a unui om *(mulcta)*, denumită *homagium integrum* sau *aestimatio homicidarum*, sumă care pentru uciderea prelaților și baronilor era fixată la 100 de mărci, iar pentru cea a nobililor obișnuiți la 50 de mărci; în această privință, în Trans. tarifele au diferit de celelalte părți ale Ungariei, fiind aici: pentru nobili și cetățenii orașelor libere de 66 florini, pentru țărani de 25 florini. De asemenea, s-au fixat și sumele de plătit pentru diverse mutilări; de ex., în Trans., pentru tăierea mîinilor, urechilor, scoaterea ochilor și rănirea feței „rusticilor", tariful era de 20 de florini; pentru scoaterea dinților aceleași de 6 florini. *Trip.* a reglementat amănunțit și instituțiile înrudite ale „răscumpărării capului" și „răscumpărării limbii".

P.S. — V.Ș.

compromis. V. *arbitru.*

comuniunea de casă *(Hauscommunion)*. Deși regulamentul grăniceresc din 1766 nu reglementa pentru regimentele românești de graniță transilvănene sistemul c. c., rezultă din unele dispoziții disparate și din diferite documente că și pe teritoriul acestor regimente s-a introdus, prin transplantare, această instituție, generală în granița sud-vestică a monarhiei habsburgice. Potrivit acestui sistem, persoanele care trăiau și erau conscrise pe o sesie ↑, aflătoare în diferite grade de rudenie, provenită din legături de sînge, alianță, adopție etc., formau o mare familie, care avea în frunte un șef al c. c.: *gospodarul casei*. De regulă, deținător al funcției de șef al c. c. în regimentele din Trans. era părintele de familie, care avea lîngă el, ca auxiliară în munca de conducere a c., pe mama de familie *(gospodina casei)*. Membrii acestei mari familii (părinți, fii, fiice, gineri, nurori etc.) munceau și foloseau în comun sesia. Toți membrii familiei grănicerești, locuitori pe o moșie militară indiviză, beneficiau de privilegiile și prerogativele legate de situația de grănicer, chiar dacă în acea familie nu exista decît un singur bărbat apt pentru serviciul militar. Pentru mărirea numărului de membri ai familiilor care aveau membri puțini, s-au folosit mai multe metode, și anume, sistemul adopției, cel al reunirii unor familii puțin numeroase și cel al conscrierii unor jeleri pe sesiile văduvelor fără moștenitori; aceste operații, cu efecte juridice importante pentru sistemul granitei militare, puteau avea loc numai cu aprobarea Comandamentului general din Sibiu. Ieșirea din indiviziune nu era admisă decît cu autorizația comandamentului regimentului (aceasta începînd de la 1808; pînă atunci era necesară autorizația comandamentului general). Ea era acordată numai dacă era în interesul familiei și al serviciului militar. Nici chiar partajul succe-

soral nu era admis decît cu aceeaşi autorizaţie şi numai dacă părţile ce rezultau erau îndestulătoare pentru întreţinerea numărului respectiv de militari. Prin înzestrarea fiecărei familii cu o moşie (sesie) comună, care constituia averea de bază a familiei şi nu se putea împărţi, greva sau înstrăina decît în cazuri excepţionale şi cu îndeplinirea unor formalităţi speciale, se asigura îndeplinirea scopului fundamental al instituţiei c.c., care era identic cu acela al instituţiei graniţei militare în general, şi anume: formarea puterii armate grănicereşti din sînul familiilor posesoare de moşii în graniţă. Instituţia c.c., tradiţională în graniţa sud-vestică, nu a ajuns să constituie şi în graniţa transilvăneană un element bine înrădăcinat, profund angrenat şi indispensabil familiilor grănicereşti şi sistemului graniţei, ca acolo. O deosebire importantă între graniţa transilvăneană şi cea din părţile sud-vestice ale impărăţiei a existat şi în materie succesorală: ordonanţa din 7 ian. 1808 arăta că în timp ce în graniţa sud-vestică succesiunea avea loc numai după decesul ultimului membru posesor, în cea transilvăneană ea se deschidea după decesul fiecărui gospodar titular al dreptului de posesie (tată de familie, *Hausvater*).

V.Ş.

conac. Iniţial la turci **c.** a fost sinonim cu hanul *(caravanserai)*. Prin extensiune a ajuns să însemne: loc de popas, de găzduire, noaptea; locuinţa, rezidenţa unui înalt demnitar otoman venit cu o misiune într-un ţinut; locuinţa stăpînului unui domeniu; drumul, distanţa de parcurs între două **c.** (popasuri), adică între două staţii de cai de poştă; intervalul de timp parcurs în mod obişnuit într-un **c.**, deci cam o treime de zi. În documentele din sec. 17—18, **c.** apare adeseori între obligaţiile locuitorilor din Ţ. Rom. şi Mold., avînd sensul de obligaţie de găzduire a solilor sau ostaşilor străini aflaţi temporar în ţară (de ex., **c.** tătarilor în vremea lui C. Brîncoveanu). În iul. 1777, C. Moruzi, domnul Mold., recunoştea că printre „greutăţile celi mari ce sînt asupra ţării acesteia" se numărau în primul rînd „zaherelile conacilor trecătorilor paşi şi ascherli". Locuitorii erau obligaţi, de asemenea, să acorde găzduire şi hrană dregătorilor şi slujbaşilor domneşti. La 1 mart. 1757 se afirma că stringătorii văcăritului din Mold. şedeau „asupra săracilor cu lunile a le face conace şi chieltuiele". În Mold., slujbaşii care se ocupau de găzduirea solilor străini se numeau uşerei. Într-o scutire acordată preoţilor armeni din Iaşi de N. Mavrocordat se spune: „nici să aibă a le duce turci sau tătari sau alţi oameni străini la casele lor, făr-de voia lor, nici aşternuturile lor să nu le ia uşărei la turci sau la tătari", aşa cum se întîmpla în cazul celor neprivilegiaţi. În timpul ocupaţiei austriece a Olteniei (1718—1739), găzduirea slujbaşilor administraţiei se numea *Vorspann*; un raport din 1728 semnala faptul că: „asupririle de nelndurat pe care le suportă întreaga provincie cu **V.** nu pot fi descrise [...]; întreaga provincie geme sub povara neîntreruptelor găzduiri şi furnituri de cai".

N.S.

concerit. Dare plătită de populaţia românească a unei raiale otomane pentru dreptul de a avea o biserică în satul sau oraşul respectiv; astfel, în raiaua Brăilei, se plăteau primăvara cîte 3 taleri de casă pentru **c.**

D.L.

concubinaj. Biserica creştină a considerat păcat de *curvie* orice legătură sexuală în afara căsătoriei. Sub influenţa bisericii, dreptul feudal românesc a făcut din aceasta o infracţiune reprimată cu pedepse laice. *Synt.* lui Vlastares considera **c.** ca fapt licit. *C.R.Î.* şi *Î.L.* îl privesc ca o căsătorie de fapt, situată la periferia moralei, dar nu imorală. Curvia însă, ca relaţie sexuală întîmplătoare, e privită de pravilă ca infracţiune şi pedepsită de autoritatea laică, în afară de pedepsele canonice. Biserica a continuat să privească şi **c.** ca o infracţiune. Ea a determinat domnia să sancţioneze orice relaţie sexuală în afara căsătoriei. Clasa conducătoare practica pe faţă relaţiile sexuale extra-

conjugale. Oamenilor din popor li se pretindea însă o morală puritană, relațiile sexuale în afara căsătoriei fiind pedepsite cu gloabă sau mai grav dacă se năștea și un copil nelegitim, cînd erau considerate dușegubine. În afară de gloabă, introdusă pe calea dreptului consuetudinar, *P.A.* (1632) prevedea pentru femeia vinovată de curvie „cu voia ei" pedeapsa cu tunderea și purtarea pe uliți. Const. Mavrocordat, prin *Așezămîntul țării Moldovei* (1741), a pus regula ca femeile să nu mai fie globite „pe vorbe omenești fără dovadă", ci numai prin judecata ispravnicului de ținut. Desființată prin hrisovul din 23 nov. 1754, *gloaba pîntecelui* a continuat, prin abuzul organelor bisericești. Un pitac din 18 sept. 1814 al lui Ion Caragea constata că sînt încă globite femei și fete pentru c. de către protopopi și poruncea să înceteze abuzul.

P.S.

condica sărmanilor. V. *nevîrstnic.*

condica șireților. V. *chemare în judecată.*

condicar (sfîrșitul sec. 18 — primele decenii ale sec. 19, Ț. Rom.). Mic slujbaș îndeplinind funcții asemănătoare logofătului. La 1777 este menționat un c. de temniță (Mold.). În vremea domniei lui I. Caragea, în afară de c. divanului și ai instituțiilor centrale, existau c. la căimăcămia Craiovei și la isprăvnicate. Aceștia erau obligați „a ține condică și a trece întrînsa toate poruncile domnești, cărțile de judecată și anaforalele".

N.S.

condică. Un gen de registru în care erau copiate, începînd din sec. 18, documentele în Ț. Rom. și Mold. Numeroase astfel de c. se păstrează în arhivele de stat, unele denumite domnești — cuprinzînd poruncile emise de domnie — altele mănăstirești, conținînd copii de pe actele de proprietate, de mile sau de judecată ale mănăstirilor. Uneori aceste c. erau frumos ornamentate, cu miniaturi și desene. Cel mai cunoscut alcătuitor de astfel de c. a fost Dionisie Eclesiarhul, vestitul cronicar din Ț. Rom. *Prav. cond.* (II, 8) a prevăzut obligația ținerii unei c. la fiecare instanță judecătorească, în care să se treacă toate cărțile de judecată de către un condicar calificat. Existau și c. ale tîrgurilor; la 1741, „c. veche a tîrgului" Iași.

N.S.

confirmare domnească. V. *întărire.*

confiscare. Pedeapsa c. a fost aplicată în țările române mai ales în reprimarea trădării. Dar c. moșiilor a mai fost aplicată și ca o măsură împotriva absenteiștilor, independent de vreo vină penală. C. a fost practicată în țările române și pentru infracțiuni de drept comun; astfel, în cazuri de paricid, sau de tîlhărie săvîrșită de boieri, pedeapsa complimentară era c. În Trans., c. pentru infracțiuni de drept comun era în sec. 16 pronunțată în favoarea judecătorului care a pedepsit pe răufăcător. Dieta din Turda din 1542, care a votat unirea celor 3 națiuni privilegiate, a decis că iobagului spînzurat i se confiscă bunurile în favoarea stăpînului de moșie. V. *prădalica.*

P.S.

conscripție. *1.* În Trans. feudală, c. au fost recensăminte efectuate de diverse categorii de autorități (civile, ecleziastice, militare), pe întreg teritoriul sau pe anumite porțiuni ale acestuia, urmărind diferite scopuri (fiscal, religios, militar etc.). Prinzînd în evidențele întocmite cu prilejul lor pe locuitori și — după caz — bunurile de anumite categorii ale acestora, ele sînt izvoare de întîia mînă pentru istoric, demograf, economist, reliefînd o suită de importante aspecte de ordin social, economic, național ș.a.m.d.

Pînă în sec. 17 au fost practicate sub forma **c.** urbariale, pe domeniile nobiliare. Prin lărgirea și sistematizarea lor în sec. 18, conducătorii monarhiei absolute, pătrunși de ideologia iluministă, au căutat să obțină informațiile necesare în scopul realizării operei de reforme pe care o urmăreau. Sînt de semnalat **c.** determinate de necesități fiscale sau confesionale și cele urmărind scopuri general sociale, efectuate în vederea rezolvării unor probleme complexe de ordin social. **C.** întocmite în scopuri fiscale au fost de pildă cele din 1715, 1720—1721 și 1750 (aceasta din urmă fiind o largă **c.**, dispusă de Maria Tereza în vederea unei reforme fiscale). **C.** întocmite în scop religios (**c.** confesionale) au urmărit cunoașterea numărului sufletelor aparținătoare unei anumite religii sau diverselor religii existente în principat (de pildă cele privind pe credincioșii cultelor românești, din 1733 și 1750). **C.** generale, cu caracter de adevărate recensăminte, au cuprins — spre deosebire de cele fiscale, care evidențiau numai pe contribuabili — întreaga populație, de orice clasă socială, sex și virstă. Importante **c.** cu caracter de recensăminte generale sînt: **c.** din 1785—1786, întocmită din ordinul lui Iosif II, și **c.** așa-numită *cziráknyană* din 1819—1820, efectuată după aceeași metodă ca și cea din timpul lui Iosif II. Importantă pentru Trans. a fost și **c.** efectuată de organele administrative la 1760—1762, din ordinul generalului Buccow. 2. **C.** în *regimentele grănicerești.* Pentru cunoașterea precisă a numărului și categoriilor populației graniței militare, a situației ei materiale, a mijloacelor și capacității de producție, a forței armate din cuprinsul teritoriilor acelei granițe, atît la un moment dat, cît și în dezvoltarea lor permanentă, o metodă de constatare și control aplicată cu precizie și rigurozitate de către autoritățile militare grănicerești au fost **c.** periodice. O **c.** constituia un recensămînt total și complex al persoanelor și bunurilor. Cele mai însemnate acte normative care au reglementat modul desfășurării acestei operații a administrației militare au fost *Conscriptions-Norm* din 1814 și *Normal-Verordnung* din 1822. **C.** aveau loc la 5 ani o dată, iar anual se efectua revizia și rectificarea lor. Lucrările de **c.** aveau loc după seceriș, toamna, și se desfășurau public. Organizarea și efectuarea lucrărilor era încredințată în fiecare regiment unei comisii ample, prezidată de comandantul brigăzii. Populația era înregistrată cu precizarea pentru fiecare individ a situației sale în raport cu toate criteriile care erau socotite necesare pentru stabilirea precisă a drepturilor și obligațiilor fiecăruia. Pt. Mold. și Ț. Rom. **v.** *catagrafie.*

V.Ș.

consiliul orașului. V. *sfat.*

consiliu princiar. A îndeplinit în principatul Trans. ↑ rolul sfatului domnesc ↑ din Ț. Rom. și Mold. După constituirea principatului Trans., dietele din 1542 și 1545 au hotărît că principele urma să conducă țara cu ajutorul unui consiliu, alcătuit din 21 de membri, cîte 7 de fiecare „națiune" privilegiată, românii fiind din nou excluși. În a doua jumătate a sec. 16, numărul membrilor **c.p.** s-a redus la 12; cei mai mulți dintre aceștia îndeplineau funcții asemănătoare cu dregătorii sfatului domnesc. *Magister curiae* (prefectul curții) era un gen de majordom care administra curtea princiară; *summus cancellarius et secretarius* era șeful cancelariei statului și păstrătorul pecetei princiare, îndeplinind rolul logofătului; *gladifer* (spătarul) era șeful gărzii personale a principelui și comandantul armatei; *thesaurarius* (vistierul) administra finanțele țării; *camerarius aut cubicularius* era un gen de postelnic; *magister mensarum* îndeplinea rolul stolnicului, mai marele bucătăriei princiare; *iudex seu palatinus curiae* sau vornicul se ocupa cu justiția; *magister pincernarum* îndeplinea rolul paharnicului, răspunzînd de aprovizionarea cu vinuri și de pivnița principelui; *magister agasonum* avea rolul comisului, mai mare peste grajdurile princiare. Aceștia erau dregătorii principali, la care se adăugau un *intendent* ce se ocupa cu aprovizionarea (un gen de clucer), un *căpitan de aprozi* (echivalentul vătafului de aprozi din Ț. Rom.) și un *șef de poștelor* care avea în grijă transmiterea și primirea corespondenței. După informațiile obținute de Giovanandrea Gromo de la curtea lui Ioan-Sigismund, din **c.p.** făceau parte din comandanții cetăților importante (Oradea,

Făgăraș, Deva). Membrii **c.p.** era datori să sfătuiască pe principe în conformitate cu legile în vigoare, iar principele era obligat să țină seama de sfaturile consilierilor săi; în cazul cînd sfaturile acestora se dovedeau potrivnice legii, membrii **c.p.** urmau „să cadă în vina necredinței veșnice". Românii au pătruns greu între membrii **c.p.**; amintim pe Ștefan Josika, cancelarul lui Sigismund Báthori, ucis de acesta la 1596.

N.S.

consistoriu (duhovnicesc; eparhial). V. *biserică; dicasterie.*

constrîngere extraeconomică. V. *rezervă feudală; infracțiune.*

consul. În țările române, termenul **c.** a indicat 2 funcțiuni în perioada feudală: *1.* funcția de *căpetenie a celății; 2.* o funcție diplomatică. În prima funcție, de organ suprem administrativ-judecătoresc, **c.** este menționat în documentele orașelor transilvănene: Bistrița, Brașov, Sibiu. În sensul al doilea (diplomat străin). **c.** e semnalat în țările noastre, învestit cu funcții comerciale, în fapt, cu multiple și importante misiuni politice, numai după tratatul de la Kuciuk-Kainargi (10 iul. 1774). Prin art. XI al acestui tratat, Poarta permitea Rusiei să-și instaleze **c.** și vice **c.** în Imperiul otoman „în perfectă egalitate cu consulii celorlalte puteri prietene". Atribuțiile **c.**-ruși au fost înscrise în acordul comercial ruso-turc de la Constantinopol (21 iun. 1783) și erau preluate din capitulațiile franceze și engleze. Ca urmare a acestor tratate, beratul sultanului din 19 dec. 1782 autoriză funcționarea unui **c.** general rus în țările române „pentru negustorii și călătorii ruși". Poarta a opus o rezistență dîrză acestei penetrații străine în Principate; printre motivele de tergiversare a fost și acela că s-a socotit necesar avizul domnilor români, care, cerut, întîrzia. Între 1781 și 1814 sînt confirmați și **c.** austriac, prusian, francez, englez. Prin aplicarea regimului consulatelor, din p.d.v. economic, indigenii fuseseră puși în stare de inferioritate, mai ales în raporturile cu sudiții austrieci; pe plan politic, prezența **c.** a însemnat diminuarea prestigiului și uzurparea prerogativelor domnului. Această atitudine a generat conflicte grave în repetate rînduri. Abuzurile de tot felul și ingerințele **c.** sînt calificate într-un firman al sultanului din 1834 drept „un amestec în afacerile lăuntrice și o călcare a tratatelor și instituțiilor țării". Prin Convenția de la Paris (1856) este abolit regimul consulatelor pe bază de capitulații și se restabilește formal autonomia justiției (art. 7), dar se precizează că „tratatele internaționale care vor fi încheiate de curtea suzerană cu puterile străine vor fi aplicabile Principatelor *în tot ce nu va atinge imunitatea lor*" (art. 8). Tratatul de la Berlin din 1/12 iul. 1878 suprimă și acest rest de suzeranitate, iar poporul român își recîștigă plenitudinea libertăților fundamentale.

A.C.

contrabandă; var. *controbonț.* O cale foarte des utilizată în sec. 17—19 de a trece mărfurile peste hotarele țării prin eludarea vămii domnești. **C.** a fost încurajată de unii vătafi de plai necinstiți, care realizau mari venituri. Pedeapsa cea mai obișnuită pentru **c.** era confiscarea mărfii și plata unei taxe vamale duble. La 22 ian. 1692, C. Brîncoveanu hotăra astfel: „pe carii i-ar găsi vameșii umblînd pre alte poteci și ascunzînd vama domnească, pre unii ca aceia să aibă a le lua vamă îndoită și să-i și globească după vina lor". Aceeași pedeapsă se aplica și în 1803. Într-un document din 1794 rezultă că uneori contrabandiștii erau bătuți și pedepsiți cu ocna. În Mold., la 1826, „marfa ce se va găsi ascunsă spre păgubirea slujbei" se confisca, două treimi trecînd „în socoteala domniei", iar o treime fiind venitul vameșilor.

N.S.

contraccin (T. Rom. și Mold.; sfîrșitul sec. 18 — primele decenii sec. 19). Termen ce desemnează pe cei care luau cu contract în arendă, pe un timp limitat, unele venituri ale țării (**c.** oilor, **c.** vămilor etc.).

N.S.

contract. Este termenul modern, introdus abia la sfîrșitul sec. 18, pentru învoială, tocmeală, legătură, zapis. Are dublul sens de operație juridică și de înscris care constată această operație. Relațiile dintre oameni au necesitat, chiar în societățile primitive, încheierea de **c.** în măsura în care au putut fi reglementate prin acorduri de voință. A existat, desigur, un drept contractual și de obște, însă caracterul lui propriu pentru această organizare nu i-a permis transformarea în drept contractual modern. De aceea la apariția schimburilor marfă-bani s-a recurs la dreptul romano-bizantin, iar dezvoltarea acestor schimburi și apariția relațiilor capitaliste au făcut ca privirile să se îndrepte și spre dreptul occidental. Îmbrăcate inițial într-un formalism rigid, sau legate de predarea lucrului sau un început de executare, **c.** au devenit cu timpul consensuale, în sensul că rolul voinței părților a căpătat o importanță crescîndă și chiar decisivă. În această evoluție voluntaristă dreptul bisericesc a jucat un rol însemnat. În vechiul nostru drept consensualismul era regula, chiar mai mult decît astăzi, pentru că nu numai **c.** oneroase (vînzarea, schimbul, închirierea, arendarea, împrumutul etc.), dar și cele gratuite (donația, înzestrarea) nu cereau nici o formalitate: simplul acord a două sau mai multe persoane capabile și cu voința liberă era suficient pentru încheierea unui contract valabil; prezența a cîtorva martori — al căror număr nu era determinat — era cerută nu ca o solemnitate esențială *(ad solemnitatem)*, ci numai ca un mijloc de probă *(ad probationem)*. Excepție se făcea numai pentru **c.** reale, ca zălogirea, unde predarea lucrului era necesară pentru încheierea **c.** Principiul libertății de contractare a fost înscris și în pravile. *Î. L.* (gl. 290), inspirîndu-se din Arm., dar sub influența credințelor mistice ale epocii, adaugă că: „toată tocmirea ce se va face și va fi și scrisă închipuirea crucii a mîntuitorului sau a sfintei troițe, crezută și adevărată să fie pentru adevărarea mărturiilor carii-s într-însa". Cerința ca voințele părților contractante să nu fie viciate prin dol, sau ca învoiala lor să nu fie contrară ordinii publice ori bunelor moravuri este exprimată sub sancțiunea nulității. Donici consacră *tocmealelor* titlul 10 din *Manualul* său, unde expune principiile generale ale **c.**, ocupîndu-se în titlurile următoare de diferite feluri de **c.** (vînzări-cumpărături, zălog↑, depozit↑, schimb, năimeală, danii↑, tovărășie, logodnă↑ și cununie↑, zestre). *L. Car.* („De obște pentru tocmeli", III, 1,1—12) și *C. Cal.* („Tocmelele în de obște", § 1 150—1 256) reglementează și ele principiile generale ale **c.**, ocupîndu-se apoi, în particular, de principalele **c.** uzuale. *L. Car.* începe prin o clasificare a **c.**: „ori lucrare pentru lucrare, ori dare pentru dare, sau lucrare pentru dare", urmînd astfel diviziunea romană: *facio ut facias, do ut des, ut des facias*. Arată apoi că orice convenție este valabilă, cu condiția ca să nu fie „împotriva pravilelor și năravurilor celor bune" (a bunurilor moravuri) și să nu fie făcută sub puterea violenței sau determinată prin dol, adică prin manopere folosite de una dintre părți spre a o determina pe cealaltă să încheie un **c.** Se poate conveni personal sau prin mijlocitor, în scris (semnat de cel ce se obligă) sau verbal; în acest ultim caz convenția trebuie dovedită, dacă este contestată. Cel ce nu-și execută obligația sau o execută cu întîrziere este obligat să despăgubească partea cealaltă pentru paguba cauzată prin aceasta, afară numai dacă a fost împiedicat de vreun caz fortuit sau de forță majoră („potop, înecăciune, războiu, tîlhari, boală, slujbă domnească" ș.a.). Cazurile de stricăciune a tocmelilor sînt: viciile de consimțămînt, incapacitatea ș.a. (§ 12). *C. Cal.* reglementează, de asemenea, materia — însă mai metodic și mai dezvoltat — după schema dreptului natural de inspirație romanistă, apropiată de sistemul bizantin al contractelor deja cunoscut și aplicat la noi. El cuprinde dispoziții privitoare, în special, la felurile **c.**; părțile contractante; condițiile de formare și validitate ale **c.**, ocupîndu-se aici de incapacitatea părților, viciile de consimțămînt, vilitatea prețului, neîndeplinirea formelor cerute pentru încheierea anumitor **c.** ș.a.; simulație; promisiunea pentru altul; modalitățile **c.** (termen și condiție); obligațiile divizibile și indivizibile; solidaritatea; evicțiune și vicii ascunse; reziliere și nulitate. Principalul mod de creare a obligațiilor a fost și în dreptul transilvănean **c.** În feudalismul↑ timpuriu, mai ales (procedurile păstrîndu-se însă și în feudalismul dezvoltat), exprimarea acordului de voințe *(consensus)*, ca element fundamental al **c.**, a

fost exteriorizată pe diferite căi și anume, fie prin îndeplinirea unei prestații din partea unuia dintre contractanți, fie prin îndeplinirea unei anumite formalități, a unui anumit ritual din partea contractanților, de cele mai multe ori în prezența și cu participarea unor persoane străine de contract. Aceste procedee au avut menirea a servi ca mijloace de dovadă a încheierii c.; printre cele mai utilizate în Trans. au fost *aldămașul*↑ și *darea mîinii*↑. În feudalismul dezvoltat s-a folosit tot mai frecvent modalitatea încheierii c. în fața autorităților prevăzute cu atribuții notariale. În legătură cu diferitele c. sau forme în legătură cu ele, a se vedea și *arenda, arvuna, chezășia, chiria, comodatul, împrumutul, înșelăciunea, vechilul, vînzarea, zălogul.*

O.S. — V.Ș.

contract de căsătorie sau, în termenii *C. Cal.* (§ 1 608—1 621), *căsătorească tocmeală* ori *tocmele căsătorești*. Este contractul prin care persoanele care se căsătoresc hotărăsc cu privire la averea lor. Asemenea convenții nu trebuie să fie contrare ordinii publice și bunelor moravuri; ele pot fi încheiate de viitorii soți, dacă sînt capabili, sau de părinții, epitropii sau curatorii lor, în cazul cînd sînt „sprevrîsnici". Se pot modifica în timpul căsătoriei, cu condiția însă ca prin aceasta să nu se micșoreze zestrea sau să se primejduiască siguranța ei și să nu se vateme succesorii rezervatari sau creditorii. Toate bunurile în comerț pot face obiectul c.c. „În alcătuirile căsătorești se cuprind: a. zăstrea↑; b. exoprica (paraferna↑); c. contrazăstre↑; d. theoritrile și e. darurile"↑ (§ 1, 620). În documente și în celelalte pravile nu întîlnim c.c.

O.S.

contradar. Era o liberalitate remuneratorie, inspirată donatorului de dorința de a-l recompensa pe donatar pentru un serviciu făcut anterior. Era vorba mai mult de un schimb↑ decît de un dar cu totul dezinteresat, schimbul însuși fiind însă mai de grabă un „circuit de daruri" decît o vînzare. Nuanțata semnificație a cuvintelor grecești cu rădăcina *dó* — echivalente cu noțiunea românească *dar* — și analiza acesteia întăresc cele spuse. Intenția părților este de altfel determinată în practică. Iar prefixul *contra* arată și el că nu este vorba de un act pur gratuit. *C. Cal.*, care folosește termenul c., precizează, în acest sens, că: „Dacă cineva mai înainte de a trăda darul se va alcătui să ia contradar (§ 1 259), nu se socotește de adevărat dar întregul lucru dăruit, ci numai partea prețului său, în cît va covîrși prețul, a contradarului" (§ 1 268). Contradăruirea perpetua sub o formă instituționalizată vechea tehnică și structură a *pollaciului* (Val. Georgescu).

O.S.

contribuție; var. *contribution*; sin. *dajde impărătească*. Numele dat dării principale la care erau impuși locuitorii din Oltenia în timpul ocupației austriece (1718—1739), cînd ea a înlocuit birul↑. Era percepută sub două forme: darea ordinară, destinată întreținerii armatei, și cea extraordinară, care se păstra în casa provinciei, îndeosebi pentru plata funcționarilor administrației. În 1720 c. s-a cifrat la 72 102 florini renani, pentru ca, la 1737, să ajungă la 260 352 florini, din care 50% plăteau locuitorii birnici, iar 30% moșnenii. C. nu era egală pentru toți locuitorii; în 1724, birnicii plăteau cîte 7 taleri anual și moșnenii 10 1/2, iar la 1729 familia de megieși plătea cîte 12 zloți, birnicii 8, iar mărginașii 6. Locuitorii care îndeplineau diverse servicii de pază (*scăunașii, plăiașii*), ca și locuitorii din regiunea de margine a provinciei (*mărginașii*) erau scutiți parțial de c. Boierii și mănăstirile nu plăteau c., dînd, în schimb, așa-numita dare benevolă (*donum gratuitum*).

N.S.

contumacie; var. *contumație*. Termenul apare abia în *Cond. crim.*, însă instituția este anterioară. Pravilele sec. 17 nu se ocupă de judecățile penale făcute în lipsa în-

culpatului. De altfel, în mod obișnuit, judecarea avea loc în prezența acestuia, care apărea, de cele mai multe ori, în stare de arest. În cazuri de hiclenie (v. *trădare*) însă, cînd vinovatul izbutea să fugă peste hotare, judecata se făcea în lipsă, totdeauna cu confiscarea averii celui fugit. Potrivit dispozițiilor *Manualului* lui Donici, o judecată în lipsă nu avea putere decît dacă învinuitul „va fi fost chiemat de mai multe ori și se va dovedi că înadins au dosit". *Cond. crim.* prevedea că acel care, pîrît fiind, părăsea țara sau săvîrșea o infracțiune în țară străină, din porunca stăpînirii era sorocit la judecată în 3 rînduri în decurs de șase luni și în cazul cînd, după expirarea acestui termen, nu se înfățișa la judecată, „atuncea pentru nesupunerea sa", i se punea sub sechestru toată averea, iar el se osîndea „prin contumații" cu despăgubirea celor ce au suferit, din averea celui judecat în lipsă, urmînd ca atunci „cînd se va arăta" să se supună pedepsei dată în lipsa sa (§ 165—166).

T.V.

convent. V. *capitlu; loc de adeverire.*

copeică. Monedă de aramă emisă în Rusia, cînd s-a monetizat rubla; valora 1/100 dintr-o rublă de argint. Pe piața internă românească, documentele o înregistrează în sec. 18 și 19 în tranzacții mărunte. La 1711 — spune I. Neculce — Petru cel Mare a dat lui D. Cantemir „cîteva mii de ruble, bani de argint, tot copeice"; aceleași cronicar afirmă că o c. valora 2 bani. Între 1771 și 1774, administrația rusească din țările române a bătut, în monetăria de la Sadagura, o serie de c. din bronz, de pondere variată, pentru uzul țărilor ocupate. Aceste c., valorînd mai puțin de o para, au avut o circulație redusă. Piesele respective, destinate ambelor principate, aveau imprimate pe o față stemele alăturate ale Ț. Rom. și Mold. ca o recunoaștere a unității lor; ele constituie astfel prima încercare de a se crea un sistem bănesc unitar al țărilor române.

A.C.—N.S.

copii de casă (Ț. Rom., Mold., sec. 17—18). Categorie de slujbași ai domniei, asemănătoare cu aprozii↑. Ca și aceștia, locuiau la curtea domnească, unde îndeplineau diverse slujbe. După informațiile date de D. Cantemir, exista un vechi obicei, care „cu vremea a dobîndit aproape putere de lege", ca toți tinerii nobili să fie trimiși la curtea domnească, unde făceau ucenicia de paji, „învățau obiceiurile curții și dobîndeau deprinderi mai elegante", după care erau avansați în funcții mai înalte. Uneori slujba de **c.c.** dura pînă la bătrînețe; la 2 ian. 1776. Grigore III Ghica scutește de toate dările pe Antohi Pelin care slujise „la rînduiala copilăriei din casă [...] din copilăria lui și pănă ce au agiunsu la vărsta bătrîneților și la neputință". În afară de domn, și unii mari boieri aveau **c.c.** În sec. 18, în Ț. Rom. exista un steag de 100 **c.c.**, conduși de un ceauș↑, iar în Mold. de un vătaf.

N.S.

copii de suflet. V. *înfiere.*

copil în afara căsătoriei. Cel născut în afara căsătoriei („din curvie") purta denumiri variate: *1.* „cîpil": „n-a fost Bogdan vodă fecior cu cununie, ci cîpil lui Alexandru vodă [...]"; *2.* „nelegiuit copil" (*C. Cal.*, § 222); *3.* poporul pentru copilul natural are denumiri metaforice: „copil din flori", „pui de lele", „fecior de după gard". În Bucovina, bastarzii se numeau cu cuvîntul curat latin „spuri". *C. pen. Ips.* prevede că cel născut „din curvie urmează stării mume-sii" (46: 1).

P.S.

cordon sanitar. V. *carantină.*

cordunaș (de la *cordon* „cordon"). Locuitorii care îndeplineau funcția de străjeri la granița Mold. cu Bucovina, după anexarea ei de Imperiul austriac, în 1775. **C.** sînt amintiți la 1819 și în Ț. Rom., în jud. Buzău și Siac, făcînd pază alături de potecași↑.

N.S.

cornăritul boilor (Mold.) Dare pusă pe boii de negoț — cîte un leu de bou, separat de vamă — începînd de la 1705—1707. Mai tîrziu a fost plătită numai de străini. La 1753, c. se arenda cu 7 500 lei noi anual. V. și *cuniță*.

N.S.

coroană. V. *domn; dreptul de patrimonialitate.*

corporație. V. *breaslă.*

corvezi. V. *lucru domnesc.*

costandă. A indicat o veche monedă bizantină de argint, purtînd efigia lui Constantin cel Mare sau a altui împărat bizantin care, după D. Cantemir, ar fi fost emisă de împăratul Constans. În Muntenia a circulat sub acest nume o piesă de argint polonă încă de la sfîrșitul sec. 16, avînd o valoare de 3 groși sau de 10 (și 13) bani aspri; în Mold. s-a numit *potronic* și a valorat 3 groși sau 6 (și 10) aspri, sau 1/13 dintr-un taler sau 1/5 dintr-un ducat (în anul 1642); Trans. a bătut piese după modelul polonez cu aceeași valoare (3 groși). A servit ca instrument de plată în tranzacțiile curente. V. și *potronic*.

A.C.

coșnițe ohabnice. Obligație feudală amintită doar o dată în Ț. Rom. la 1407, cînd mănăstirea Tismana avea dreptul că încaseze de la locuitorii satelor sale, printre alte dări, și c.o. Este vorba de un împrumut de termeni din Imperiul bizantin, unde țăranii aserviți aveau obligația de a aduce stăpînului lor "coșnițe cu daruri" (Fl. Constantiniu).

N.S.

cot. Veche unitate de măsură a lungimii, reprezentînd distanța de la cot pînă la extremitatea degetului mijlociu. A fost folosit în toate cele trei țări române: în Trans. încă din sec. 13, în Ț. Rom. și Mold. din sec. 15. Trans. a avut, în sec. 17, 4 c.-etalon: de Cluj, Sibiu Tîrgu Mureș și Oradea; după ocupația austriacă (sec. 18), a folosit 2 feluri de c.: transilvănean (0,623 m) și vienez (0,7775 m). C. din Ț. Rom. s-a apropiat, ca mărime, de cel din Trans. (0,664 m) și de cel din Imperiul otoman (c. halep, 0,650—0,660 m). Sub influența otomană, Ț. Rom. a adoptat 2 variante de c.: c. *halep* și c. *endază*; iar de la mijlocul sec. 19, au circulat un c. ordinar (0,636 m) și unul halep (0,680 m); în sec. 18 a fost și un c. de 0,950 m, pe o arie mai restrînsă. Mold. a utilizat de asemenea 2 c.-etalon: c. obișnuit de 0,637 m (în 1864) și c. halep de 0,681 m. C.-instrument s-a confecționat, în ambele principate, din lemn sau fier prin grija cămării domnești, care i asigura mărimea și aplicarea corectă. Submultiplii c. au fost, în ambele principate, *rupia* (1/8) și *țreful* (1/16). Introducerea sistemului metric modern nu a scos complet din circulație c., care s-a menținut, în mediul rural, pînă în sec. 20. Exista și un c. pentru cotitul (măsuratul) buților de către așa-numiții cotari. La 1756, Constantin Racoviță hotăra ca vasele din Mold. să se măsoare „cu măsura cotului de fier ce s-au făcut, carele iaste la amîndouă capetele cu bouri domnești, care cot este făcut după măsura cotului muntenesc și nu aruncă năpaste", măsură ce a dus la unificarea c. în cele două țări surori.

A.C.—N.S.

cotărit. Taxă asupra mărfurilor vîndute cu cotul domnesc — „cot pecetluit" — sau prin măsurare după sistemul cotitului (în cazul buților de vin). C. a reprezentat un monopol al cămării domnești, iar venitul lui era havaet al vel cămărașului. C., ca unitate metrologică, este menționat în cele mai vechi documente; mențiunile documentare despre taxa c. apar mai tîrziu, îndeosebi spre sfîrșitul sec. 17 și începutul sec. 18. Din „cartea de cotărie" dată de C. Brîncoveanu la 19 febr. 1699 rezultă că darea se încasa din toate tîrgurile „de la tot omul cine se va afla vînzînd marfă cu cotu"; c. se plătea „de nu-

me" (de persoană) 142 de bani, „iar cojocarii i mătăsarii să dea pre jumătate po bani 71, după obicei". La 1799 este menționat „cotăritul cămărășesc", plătit de negustorii din tîrguri. Administrarea **c.** din vin era încredințată *cuparului*, care avea în subordine pe *colari*, slujbași însărcinați cu operația măsurătorii buților și încasarea taxei. Cuparul putea aduna **c.** „în credință" sau îl concesiona. Pentru celelalte mărfuri, în afară de vin, se folosea „cotul pecetluit" (înfierat), vîndut negustorilor numai de cămara domnească sau vistierie la un preț de monopol. La 1791 se plăteau la București cîte 2 taleri și 90 de bani la preschimbarea **c.** pecetluiți de domnie. Plata **c.** se efectua, pentru vin, în momentul măsurătorii, cîte 60 bani de bute la 1791 și un taler la 1819; pentru celelalte mărfuri, se percepeau taxe fixe, un taler vechi pe an de fiecare prăvălie. Contravențiile, constînd din folosirea unui cot mai mic, erau sever sancționate. Volumul încasărilor din **c.** mărfurilor cu cotul oscila între 8 și 10 mii lei anual, iar suma oferită la licitația pentru arendarea acestei taxe a atins, în anul 1828, nivelul de 16 500 lei. Domnul putea acorda scutiri de **c.** unor categorii de negustori, de ex. brașovenii, sau unor grupuri privilegiate de pămînteni, cum erau cimpulungenii. Reformele lui Const. Mavrocordat n-au atins **c.**, care se plătește mai departe de comercianții cu cotul pînă la *Reg. org.*, cînd este scos din sistemul fiscal, ca o consecință a înființării patentei. V. *bour; dare; vinărici*.

A.C.—N.S.

cotropire (de la vb. *a cotropi* (cutropi), a năvăli, a călca; figurativ a pune stăpînire (abuziv), a încălca, a uzurpa). Sin. *impresurare, învăluire*. **C.** a constituit un proces de lungă durată, întîi în interiorul obștii țărănești, cotropitorii devenind cu timpul conducătorii obștii, apoi feudalii prin **c.** și cumpărare de ocini moșnenești care „se lipeau" (se comasau) cu ajutorul domniei. În sec. 16, domeniul feudal a crescut mai ales prin **c.** și cumpărări de sate libere. **C.** a contribuit în mare măsură la destrămarea obștii. Formele de **c.** au fost numeroase și variate; *1.* Vînzarea forțată a ocinelor pentru a scăpa de foamete, pentru plata dărilor (evitarea închisorii), a gloabelor, a dușegubinelor; *2.* Vînzarea, uneori, era silnică, boierul „cumpărător" lepădînd (aruncînd) banii vînzătorului „fără voia lui"; *3.* înfrățirea între boier și răzeș (moșneau) camufla vînzarea și înlesnea **c.**; tot astfel, înfierea; *5.* dania; *6.* zălogirea ocinelor (v. *zălog*); *7.* nerespectarea dreptului de protimisis ai rudelor și vecinilor; *8.* cea mai directă formă de **c.** este acaparrarea cu forța a pămîntului țăranilor de către boieri sau mănăstiri. În aceste forme silnice **c.** poartă numele de „împresurare", „împresurătură", păstrat pînă în sec. 19. Împotriva acestei forme de **c.** țăranii rezistau fie recurgînd la judecata domnească, la care deseori pierdeau, fie refuzînd să îndeplinească anumite obligații, sau fugind de pe moșie. **C.** s-a practicat în tot timpul orînduirii feudale. V. *ațaz*.

P.S.

crainic. Veche instituție românească întîlnită în Banat și Trans., ca și la locuitorii din Polonia care trăiau după normele lui *ius valachicum*. În schimbul scutirii de dări, **c.** îndeplinea o serie de atribuții administrative și judecătorești, pregătea procesele la scaunele de judecată ale cnezilor, stringea amenzile hotărîte de aceste scaune, ca și obligațiile urbariale îndeosebi bănești și servea ca intermediar între administrația centrală și locuitorii unui district, fiind uneori chiar conducătorul unei părți dintr-o moșie sau, mai tîrziu, mai mare peste slugile și iobagii unei curți nobiliare. În sec. 16, **c.** ținea uneori loc de voievod (în Bihor), avînd în subordine mai multe sate; de regulă, însă, era subaltern al voievodului, înlocuind pe judele sătesc (v. *district*). În Ț. Rom. și Mold., **c.** erau vestitorii poruncilor domnești și ai diverselor știri ce interesau populația; întrucît strigau veștile, se mai numeau în Mold. și „strigători". La 1722, administrația austriacă a Olteniei cerea autorităților locale să transmită știrea devalorizării zlotului astfel: „să strige cu trîmbiță au cu tobă [...], iar de nu va fi trîmbiță au tobă, să strige cu gura". Tot astfel se transmiteau și poruncile domnești trimise prin „carte ↑ deschisă".

N.S.

credință. În limba română cuvîntul **c.** a avut mai multe sensuri, unele dispărute azi: *1.* Asigurare, garanție, mărturie. *2.* Încredințare, obligația dregătorului de a gusta din mîncarea sau băutura domnului, ca dovadă că nu e otrăviță. *3.* Regie (mod de exploatare, opus concesiunii, arendării). *4.* Logodnă, în limba poporului român din Trans. și Bucovina. *5.* Credit în comerț. Cu acest sens, e folosit în Oltenia și Trans. V. *arendă.*

P.S.

creițar; sin. *crucer.* Monedă divizionară, care și-a luat numele de la crucea imprimată pe una dintre fețe. Cea mai veche specie de **c.** a fost bătută în Tirol la 1270; din 1551, **c.** a fost inclus în sistemul monetar al Imperiului german. În sec. 18, s-au bătut și **c.** de aramă. **C.** de argint cîntărea 0,37 g și valora 1/60 dintr-un galben sau 1/90 dintr-un taler imperial. În sec. 18, florinul unguresc avea 50 **c.**, iar florinul renan 60 de **c.** sau 120 de aspri. Documentele românești îl menționează ca instrument de plată în tranzacțiile mărunte, în sec. 18 și 19, cu deosebire în Trans. Pe piața românească, au circulat specii de argint de diverse mărimi, de 3, 5, 10 și 20 **c.** (zwanziger, zwanțigi, sfanțici †), precum și specii de aramă, de 1, 1/2 și 1/4 **c.** La 1799, Alex. Moruzi interzice primirea monedelor de și 6 și 12 **c.** care nu aveau cantitatea de argint reglementară. Valoarea **c.** era, în Trans., de 2 fenigi ungurești sau 1/2 polturac, iar în Ț. Rom., pe la 1826, de 4 parale. V. *dinar.*

A.C. — N.S.

creștinătate. Noțiune ce cuprindea popoarele creștine ale Europei, aflate în opoziție cu otomanii, care erau „păgîni". Numeroși domni și voievozi români din sec. 15—16 au avut conștiința faptului că luptă nu numai pentru apărarea țării lor împotriva expansiunii otomane, dar și pentru aceea a țărilor din jur și a **c.** europene, în general. Iată cîteva exemple: în sept. 1448, lancu de Hunedoara scria astfel papei: „noi și viteji noștri tovarăși de arme ne-am primejduit viața pentru binele creștinătății". La 11 febr. 1462, înainte de înfruntarea cu trupele otomane, Vlad Țepeș, viteazul domn al Ț. Rom., îi scria lui Matia Corvin, regele Ungariei și aliatul său: „dacă această țărișoară a noastră va pieri, nici Măriei tale nu-i va ieși nici un folos din asta și nici un ajutor, căci ar fi spre paguba tuturor creștinilor". După marea biruință de la Vaslui, din 10 ian. 1475, Ștefan cel Mare atrăgea atenția puterilor europene că Mold. este „poarta creștinătății", avertizînd, totodată, că: „dacă această poartă, care este țara noastră, va fi pierdută [...], atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie". Opinia lui Ștefan cel Mare despre rolul Mold. de „poartă a creștinătății" era împărtășită și de Senatul Veneției, ca și de sultanul otoman. În termeni asemănători avea să se exprime și Petru Rareș, care arăta că, dacă țara sa va cădea sub otomani, va fi primejduită „toată creștinătatea", deoarece aceasta era „poarta și cheia pentru toate țările creștine". În sfîrșit, Mihai Viteazul utiliza aceeași termeni folosiți cu un secol înainte de Ștefan cel Mare, cînd scria polonului I. Potocki, la 15 iul. 1595, înainte de lupta de la Călugăreni: „m-am apucat să ridic această mare greutate ⟨lupta contra otomanilor⟩ cu această țară săracă a noastră ca să fac un scut al întregii lumi creștine". Marele domn era convins de faptul că Trans. și Ț. Rom. constituiau „străjile și apărătura a toată creștinătatea". Din aceste motive, diplomația europeană considera țările române drept „zid al creștinătății", recunoscînd astfel rolul lor în oprirea expanțiunii otomane la Dunăre.

N.S.

crișmărit. V. *circiumărit.*

cronțaler. Monedă mare de argint, care avea jumătăți și sferturi; la 1790, **c.** valora 2,72 florini ungurești, iar la 1815, 6 lei.

N.S.

cruce. *1.* Instrument oriental de tortură, care amintește executarea lui Hristos, c. a devenit simbol al creștinismului, de o largă răspîndire în evul mediu în lumea creștină, *2* La români, c. — a cărei denumire prin originea latină dovedește că, la formarea limbii, poporul era creștin — a ocupat un loc de seamă. Românii au folosit frecvent semnul sau numai cuvîntul c., fie spre a da solemnitate unor acte obișnuite, fie spre a spori însemnătatea unor fapte memorabile prin ele înseși. În judecăți, c. a fost utilizată la depunerea jurămîntului, fie de către judecători, fie de către martori. În hotărnicii, c. era folosită adesea ca semn de hotar între moșii. La întocmirea documentelor, c. era nelipsită: documentele domnești începeau cu o c. desenată înaintea primului cuvînt și se încheiau cu semnătura domnului (autografă sau neautografă), de asemenea precedată de o c.; documentele private (zapise ș.a.) purtau de obicei o c. înaintea primului cuvînt și cîte o c. înaintea fiecărei semnături. Inscripțiile medievale românești, în majoritate, cu caracter religios; chiar inscripțiile care amintesc o biruință militară erau săpate tot pe c. Drumurile țării erau însemnate pe margine cu numeroase c. sau troițe, ridicate pentru pomenirea unor morți sau, din evlavie, la răspîntii, lîngă o fîntînă sau la capul unui pod; iar în cimitire, numeroase c. erau ridicate pentru pomenirea morților. *3.* Grup fiscal, sistem de așezare și percepere a impozitului (bir, dajdie, dare), bazat pe principiul răspunderii colective, ca și cisla de care se deosebea prin aria mai restrînsă (bresle). Mai mulți contribuabili erau impuși la o sumă globală de a cărei plata răspundeau solidar. Sistemul a fost practicat atît în Mold., cît și în Ț. Rom. și s-a extins și la alte categorii de obligații decît cele strict fiscale. *4.* În Trans., c. a desemnat și o unitate de măsură a volumului poloanselor: c. = 13, 16 sau 17 snopi $= \frac{1}{2}$ claie $= \frac{1}{4}$ căpiță. V. *hatalm.*

P.S.—A.C.

cumpănă. Vechi instrument de origine romană pentru măsurat greutatea utilizat în toate cele 3 țări locuite de români (în Mold. și ca unitate de măsură). După o definiție de pe la 1824, c. era o „unealtă cu care potrivim două lucruri să fie la o măsură, la o greotate, de o potrivă", avînd „două tăvi spînzurate, din care într-una se pun dramurile și într-alta materia care vrem să o potrivim cu dramurile".

N.S.

cuniță. A desemnat în Mold.: *1.* o veche dare plătită de fetele căsătorite în alt sat; *2.* darea asupra cailor; *3.* darea asupra vacilor și cailor; *4.* darea asupra vitelor (cai, și vaci, oi și capre) aduse de străini la pășunat peste vară. Încă din sec. 14—15, coloniștii moldoveni din Polonia au adus în nordul Mold. o dare — *kuniczne* —, constînd în plata unei piei de jder de fiecare fată care se mărita într-un sat străin. Beneficiarul dării era cnezul sau curtea boierească. În sec. 18, darea nu se mai plătea decît de țigani. Ca dare propriu-zisă, c. este înființată pe la sfîrșitul sec. 17 sau începutul sec. 18 (Antioh Cantemir, mai probabil C Mavrocordat), concomitent cu văcăritul, și a indicat, într-o primă perioadă, îndeosebi darea pe cai. O dare similară a existat, se pare, și în Trans., pe cai, independent de apartenența etnică a contribuabilului, pămîntean ori străin. În această perioadă, c. apare documentar cînd disjunctă de văcărit (cornărit), cînd inclusă în ei. Ambiguitatea noțiunii era determinată și de faptul că în Muntenia, care avusese inițiativa creării acestei dări pe vite, nu exista decît un singur termen, văcărit, pentru desemnarea ei: „văcăriț, o contribuție ⟨pretinsă⟩ pentru toți boii, vacile și caii din țară". După ce văcăritul pămînteniilor este desființat în Mold., c. devine termenul special pentru darea asupra tuturor vitelor. Ilustrativ pentru labilitatea nomenclaturii feudale este și faptul că termenul de c. (rezervat dării asupra cailor, apoi asupra vitelor mari) denumește uneori, deopotrivă, darea asupra oilor și caprelor aduse de străini la pășunat. Pentru străini, c. era similară ierbăritului, taxă pentru pășunat. C. a fost desființată și reînființată de repetate ori. La 1 mart. 1757 — cînd s-a desființat văcăritul — se afirma că c. se scotea vara „asemine locmai ca un văcărit"; considerată astfel, c. a fost și ea des-

ființată, dar pentru scurt timp. Cît timp a coexistat cu văcăritul, cuantumul **c.** a fost același. Percepercea c. se face de *cuniceri*. Erau scutiți de **c.** boii de negoț „fiindcă plătesc cornărit și vamă"; pentru restul vitelor se plăteau cîte 40 de bani noi „după obiceiu" (1 dec. 1785). **C.** era una dintre dările de substanțială rentabilitate, ceea ce explică frecventa recurgere a domnilor la acest expedient financiar. O însemnare de vistierie din 1741 indică cifra de 121 911 lei realizată numai din **c.** Exploatarea c. s-a făcut obișnuit prin arendare. După cîteva desființări și reînființări, **c.** a fost desființată definitiv prin *Reg. org.* (art. 56): totuși pentru străini, subzistă o dare pentru iernatec și văratec, însă sub alt nume (art. 80).

A.C. — N.S.

cunoștința personală a judecătorului. Dreptul modern impune judecătorului să-și întemeieze hotărîrea nu pe cunoștințele sale personale, ci pe probe obiective. În vechiul nostru drept însă, cunoștințele pe care le avea judecătorul însuși asupra faptului în discuție apăreau ca o probă temeinică și valabilă. Prin cunoștințele personale ale judecătorului se înțelege tot ceea ce judecătorul cunoaște cu privire la faptele procesului dinainte de desfășurarea lui. Această mentalitate explică de ce jurătorii puteau fi în același timp judecători și martori cunoscători ai faptelor procesului. Cînd judecau în sat, megieșii erau judecători cu o temeinică cunoaștere personală a pricinii. Pravilele nu se ocupă de chestiune.

O.S.

cupar. Dregător secundar, în Ț. Rom. și Mold., care avea grije să umple cupele cu vin ale domnului și oaspeților săi, fiind, „paharnicul de toate zilele". Amintit prima oară în documente în sec. 16 (Ț. Rom. *28 apr. 1519), **m.c.** era recrutat dintre boierii tineri apropiați de persoana domnului. Veniturile sale proveneau din stringerea cămănăritului (Ț. Rom.). În Mold. la 1741, **m.c.** încasa cîte 44 de bani și 2 ocale de vin de circiumă atît în tîrguri, cît și în iarmaroace.

N.S.

cupă. *1.* Măsură de capacitate pentru lichide și solide, folosită în Trans. S-a mai numit *octalia*, *eytel* și *achtel*, pentru că reprezenta 1/8 dintr-o vadră. Mărimea **c.** a variat în timp: 1,35 l în sec. 16, 1/16 dintr-o ferdelă de 25,40 l la începutul sec. 19 și 1 l spre sfîrșitul sec. 19. În sistemul ardelean de măsurat capacitățile, **c.** a fost un submultiplu al vedrei (1/8), și, mai tîrziu, al ferdelei. Cu **c.** se măsurau diverse daruri în natură ale iobagilor față de stăpînii lor de moșie: **c.** de alune, **c.** de miere, **c.** de unt etc. *2.*. V. *darea calului*.

A.C.

curama. Îndestularea proporțională a creditorilor, din bunurile debitorului, în cazul unei pluralități de creditori, sau urmărirea proporțională a debitorilor de către un creditor, în cazul unei pluralități de debitori. *1.* „[...] și ce vor lua să facă *curama*", adică „să-și ia vericare datornic (creditor, n.n.) după datoria lui, ce i se va veni [...]". *2.* Pentru cisluire într-un sat, „s-au făcut și pentru cei morți *curama* să-i plătească cei vii [...]"; pentru un bou pierdut „să face *curama*" între plugari.

O.S.

curatelă; var. *curatorie*. Termenul *curator* apare în *Manualul* lui Fotino, *Manualul* lui Donici, *Prav. cond.* și *C. Cal.* Acesta din urmă definește *curatoria* ca „putere, dată mai cu samă cuiva spre ocirmuirea averii acelor carii nu pentru nevrisnicie, ci din altă oarecare pricină nu-și pot ocirmui lucrurile sale" (nebuni, risipitori, osîndiți etc.), iar *curatorul* „este acela căruia se dă această putere". Arată apoi cum se instituie și cum încetează **c.**, cine poate fi curator, drepturile și îndatoririle acestuia. Mai prevede că în caz de faliment se numește un curator al „pricinilor mesii" care să *limpezească* „datoriile

cridale" prin procedura concursuală. *L. Car.* nu cunoaşte instituţia **c.**: minorul emancipat nu are nevoie de nici o asistenţă (v. *iertarea de vîrstă*), iar risipitorii↑ sînt puşi sub epitropie↑. **C.** se aplica în Trans. pentru îngrijirea intereselor minorilor puberi (în vîrstă de peste 12 ani), risipitorilor, alienaţilor, absenţilor. Distincţia pe care o stabileşte Werbóczy între tutela şi curatela nevîrstnicilor este următoarea: cea dintîi se acordă impuberilor şi fără voia lor, cea de-a doua puberilor şi cînd cer, afară de cazul puberilor alienaţi mintal, cărora ea se acordă fără voia lor, ca şi tutela impuberilor. Scopul **c.** era, ca şi al tutelii, reprezentarea incapabililor în diverse acte juridice patrimoniale; iar răspunderea curatorului era aceeaşi cu a tutorului. *S.M.S* cer de la curator, ca şi de la tutor, acelaşi zel cu privire la administrarea bunurilor incapabilului, pe care trebuie să-l aibă un tată de familie faţă de propriile sale lucruri.

O.S—V.Ş.

curătură; var. *curăţitură*. Teren cultivabil, obţinut prin defrişarea (curăţirea) păduri sau păminturilor în paragină. În primele documente — sec. 15 — **c.** apare sub numele slav de *laz;* acelaşi termen, mai tîrziu, desemnează un „teren agricol obţinut prin defrişare, desţelenire, asanare". În Mold., **c.** s-a mai numit şi *săcătură* şi *runc*. **C.** menţionate în cele mai vechi documente ocupau un loc aparte în economia rurală şi aveau un regim juridic special. Defrişările se făceau fie de proprietarul însuşi, fie de ţăranii liberi pe moşia boierului sau mănăstirii, fie de ţăranii dependenţi. O dispoziţie din *L. Car.* interzicea clăcaşului efectuarea **c.** În majoritatea cazurilor, **c.** se făcea în zona împădurită, mai rare erau cazurile de curăţire a terenurilor părăginite. Modalitatea curăţirii depindea de natura mijloacelor: „şi au curăţit-o cu securea şi cu sapa şi cu foc şi cu mult chin [...]". Terenurile smulse pădurii sau paraginii erau afectate: fineţelor, „pometelor şi livezilor", viilor, arăturilor („curături de arături"), grădinilor etc. Cu toată variata lor exploatare, **c.** se deosebeau de păminturile de cîmp şi de siliştea satului. Regimul juridic al **c.** se situează între proprietatea obştească şi ocină. Principiul juridic în cadrul obştei era trecerea **c.** („stăpînire locurească") în proprietatea ereditară a celor ce o desţeleniseră. Lucrul rezultă clar din textul unui document din 1766, unde se spune: „livezile ce le vor fi făcut răzăşii, de vor fi destupat din pădure cu toporul şi au pus de au făcut livadă, acele livezi, măcar de vor fi şi pe partea altora, acela să o stăpînească carele au făcut-o din topor ce au destupat codrul". Ruminii aveau dreptul să se hrănească pe **c.** făcute pe locul stăpînului, „iar a le vinde nu-s volnici". În Trans., defrişarea atribuia curăţitorilor proprietatea individuală sau familială cu caracter ereditar, chiar şi iobagilor. Spre a se încuraja extinderea culturilor, ţăranii curăţitori ai păminţului părăginit obţineau din partea autorităţilor sau a stăpînilor de moşii dreptul de folosinţă pentru anumite perioade de timp, care variau după împrejurări. În cazurile cele mai frecvente, curăţitorul căpăta un drept de folosinţă perpetuă, cu obligaţia „să-şi plătească adetul păminţului la stăpîni după obiceiu [...]". Existau şi situaţii cînd ţăranii curăţitori refuzau să dea dijma proprietarului moşiei. **C.** constituiau bunuri private, care puteau forma obiectul diverselor acte juridice: vînzări, moşteniri, arendări, danii etc. Sistemul **c.** a fost determinant în defrişarea întinselor păduri ale ţării şi în recuperarea păminturilor lăsate în paragină.

A.C.—N.S.

curte. *1.* Instituţie medievală care, sub numele latin de *aula* sau *curte* sau sub cel slav de *dvor* sau *dom*, implica în toate statele feudale locul geografic al puterii de comandă şi de iniţiativă în materie militară, administrativă, judiciară, politică, fiscală şi economică. **C.** nu era numai punctul fortificat care constituia centrul administraţiei locale; sub numele de **c.** sau curteni erau cuprinşi şi cei care realizau administraţia pînă în sec. 16. **C.** constituia în această vreme centrul de coerciţiune administrativă, locul unde se adunau slugile domneşti, care puteau fi folosiţi în timp de pace drept: dijmari, găletari, globnici etc., după nevoi, iar în vreme de război mergeau la luptă. Este semnificativ în

această privință că în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* termenii „dvorba" și „a dvori" desemnează orice slujbă prestată domnului sau la c. domnească. În sec. 14—16 existau două feluri de curteni: unii aflați în slujba domniei, iar alții — de origine mai modestă — în aceea a marilor stăpini feudali. Remunerarea slujbelor administrative ale curtenilor se făcea peste tot prin acordare de beneficii; domnii acordau asemenea beneficii din pămînturi gospod sau prin concesionarea domeniului eminent asupra unor sate sau asupra unor domenii concedate anterior și recuperate ulterior de domn.2. Reședințele sau curțile domnești. În țările române, capitalele nu au fost mereu aceleași; ele s-au mutat în funcție atît de evoluția lor teritorială, cît și de interesele politice ale domniei, coborînd de la munte spre regiunile de șes. În Ț. Rom., succesiunea a fost următoarea: Curtea de Argeș, Cîmpulung Muscel, Tîrgoviște (de la sfîrșitul sec. 14) și București (din vremea domniei lui Vlad Țepeș), iar în Mold.: Baia, de unde s-a mutat la Suceava (în vremea domniei lui Petru Mușat), iar mai tîrziu, la mijlocul sec. 16, la Iași. În afară de aceste reședințe stabile, existau numeroase altele, răspîndite pe cuprinsul țării, unde domnii poposeau din cînd în cînd pentru a rezolva probleme ale administrației locale sau pentru a împărți dreptatea. Asemenea curți se găseau la: Tîrgșor, Gherghița, Caracal și Pitești (în Ț. Rom.) și la: Hîrlău, Vaslui, Bacău, Piatra, Dorohoi, Cotnari ș.a. (în Mold.), cele mai multe din cele din urmă fiind construite de Ștefan cel Mare. În a doua jumătate a sec. 16 și în sec. 17, domnii slabi au înstrăinat multe moșii cu c., iar ocoalele respective s-au destrămat, fie arse sau risipite de dese năvăliri (tătari, poloni, turci), fie trecute în proprietatea boierilor. Ca și în Ț. Rom., c. și-au pierdut semnificația lor militară. 3. C. *boierești* erau centre administrative din care stăpînul de moșii supraveghea exploatarea acestora și unde își exercita atribuțiile feudale și domeniale, în baza imunităților conferite de domnie. De obicei, c. erau construite în anumite poziții strategice, pe o apă sau un deal, fiind uneori ușor fortificate, cam în același mod cu *manor*-ul englez, deci fără identitate cu castelul sau *schloss*-ul feudal din Occidentul sau Centrul Europei. După cum declara, la 20 dec. 1642, marele stolnic Toma Cantacuzino, acesta făcuse „case și pivnițe de piatră și mori și hălești și alte tocmiale multe [...] cîte trebuiescu la casă boierească, *după cum e obiceiul țării noastre a Moldovei*". În epoca răscoalei boierilor sub Ștefăniță, fiul lui Bogdan, c. întărite ale unor boieri (de pildă a lui Luca Arbore, de la Șipote-Iași), au jucat un rol în răzvrătirea împotriva domnului. În a doua jumătate a sec. 16, c.b. au pierdut caracterul lor militar, tinzînd să devină reședințe somptuoase, palate sau conace (loc de odihnă în călătoriile boierilor de la o moșie la alta). V. *domeniu*. *Bibl.*: 30, 32, 378, 431, 940, 1 561.

P.S.—D.L.—N.S.

curtean. Auxiliar al domnului, „slugă domnească", care ținea de o curte domnească (centrală, de ținut sau de ocol) și avea sarcina de a realiza supunerea țăranilor aserviți, a stringe dările și a executa poruncile domnești. Termenul „curtean", care derivă din „curte" *(cohors)*, se leagă de caracterul militar al categoriei pe care o denumește. În Mold., *la 14 sept. 1427, A și în Ț. Rom. *la 3 apr. 1480, B. În Mold., cuvîntul „dvorean", de origine slavă, frecvent în documentele slavo-române, sinonim cu c., a încercat să pătrundă în limba română (Miron Costin folosește ambele denumiri), dar a fost înlăturat de cuvîntul vechi, de origine latină, care apare ca reflex al limbii vorbite chiar în unele documente slave. În Ț. Rom., în sec. 16 și 17, c. s-au numit „roșii". C. erau stăpini de pămînt, în general de origine boierească, ocupau dregătorii mărunte sau aspirau la o dregătorie superioară, erau militari, dar exercitau atribuții mixte (civile și militare), fiind în general subalterni ai unuia din marii dregători ca: spătărei, postelnicei, pîhărnicei, armășei etc. Ei constituiau unități de gardă ale domnului și-l însoțeau la război. Majoritatea rezidau în țară: c. din Orhei și Lăpușna, în 1653, au zdrobit 6 000 cazaci. Cronicarii vedeau în ei „o frunte de oameni de țară", o nobilime de țară. În sec. 14—15 au făcut parte dintre c. și viteji, ostași care se distinseseră în războaie prin fapte de arme și pe care domnii îi răsplăteau prin danii și ranguri. În general, c. nu primeau leafă. Erau însă, pînă la mijlocul sec. 16, scutiți de impozite. Începînd din sec. 16, c. au fost scoși de sub ascultarea

curților și cetăților domnești și puși sub comanda marilor vătafi de județ sau de ținut. În a doua jumătate a sec. 16, **c.** au fost supuși la o dare grea: „rușala" sau birul de roșii în Ț. Rom., „curtenia" sau „dajdea curtenească" în Mold. De aceea, unii fugeau de starea de **c.**, căutînd să „se radă din curtenie", ca să plătească „cisla țărănească". În a doua jumătate a sec. 16, **c.** au fost organizați în bresle militare și fiscale, care au dăinuit pînă în sec. 18, cînd au dispărut din cauza fiscalității. Numărul **c.** n-a variat prea mult: erau 10 000 în timpul lui Ștefan cel Mare și tot atîția în 1620 (Polo Minio). În Ț. Rom., în acel timp erau 8 000, iar sub Matei Basarab erau 7 000. **C.** au existat și în Trans. Ei erau nobili care țineau de curtea voievodului, fie de cea din capitală, fie de altă curte. În documentele de limbă latină, **c.** transilvăneni sînt numiți „aulici" sau „udvornici".

P.S.

curtenie *(rușală)*. Nume dat în Ț. Rom., în sec. 17, birului plătit de roșii sau curteni, bir foarte mare în această vreme (30—40 de galbeni anual).

N.S.

cusur. Pe lîngă sensul moral (defect, imperfecțiune), a desemnat și: *1.* restul de bani dintr-o datorie, rămășiță în general; *2.* cota („zeciuială") atribuită stringătorilor unor dăjdii (ex. haraciul).

A.C.

cut. *2 iul. 1439, A. Prin opoziție cu *vatra*↑, care reprezintă cel mai vechi centru al satului, **c.**, *coturile* sau *priculurile* (Mold.), ori *cătunele* (Ț. Rom.) sînt centre mai recente ale acestuia, formate prin *roirea*↑ unor grupuri, provocată de creșterea populației și intensificarea lucrării pămîntului stăpînit în comun. Grupurile despărțite din satul inițial se așezau pe același hotar. La început ele sînt legate de viața comună a satului, despărțindu-se de ea numai după cîteva generații, cînd nu se mai află în legătură directă cu vatra, avînd viața lor proprie și devenind aproape autonome. **C.** erau individualizate prin nume proprii.

A.C.

cutia breslei. V. *breaslă.*

cutia milei (milelor): var. *cutia de milostenie, casa milei.* Prin funcția ei principală, a reprezentat forma specifică a asistenței sociale în evul mediu românesc. *1.* Materialmente, era o cutie pecetluită, în care se depozitau diverse sume de bani provenite de la membrii unei comunități (sat, breaslă, administrație civilă sau ecleziastică) și din care se ajutau membrii comunității în caz de nevoie. Breslele tîrgurilor și statul au organizat cu grijă această instituție de solidaritate socială. Vechimea ei este legată de existența însăși a breslelor. În 1736—1741, fiecare breaslă poseda o **c.** de milostenie pecetluită de staroste cu pecetea sa personală și păstrată de ei. Veniturile casei comune a breslei se realizau din: amenzi (gloabe, geremele) plătite de membrii breslei condamnați de longe (comisie de judecată), cotizația săptămînală (sau anuală în Mold.) obligatorie a fiecărui breslaș, taxa de meșter și de deschidere a prăvălici, o cotă variabilă din prețul vînzării-cumpărării de mărfuri (în breslele de negustori), danii benevole. Din fondul **c.** se ajutau membrii breslei în caz de moarte, boală îndelungată, „scăpătăciune", bătrînețe. 2. Autoritatea centrală a organizat de asemenea o asistență socială, cunoscută tot sub numele de **c.** a milelor, de milostenie sau a săracilor. Instituția a fost înființată în Ț. Rom. și Mold., de Al. Ipsilanti și reorganizată de Al. Moruzi (1793 — 1796). Const. Ipsilanti (1799 — 1801) și Scarlat Calimah (1812—1819). Statutul acestei instituții era alcătuit de divan și aprobat de domn. Patronajul **c.m.** revenea unei epitropii, formată, în principal, din mitropolitul țării, vel vornicul obștirilor și vel vistier, iar administrarea propriu-zisă se efectua de negustori epitropi, aleși de înalții epitropi și avînd în frunte un sameș. Fondurile acestei asistențe

publice se realizau din diverse subvenții, obligatorii sau benevole: de la ocne, de la concesionarii oieritului, dijmăritului, vinăriciului, de la epistații menzilurilor, de la mitropolie și cele trei episcopii (Rîmnic, Argeș, Buzău), de la preoți, de la **cu**iunii, din havaetul caftanelor, din havaetul ispravnicilor, din cota de 1/3 a succesiunilor *ab intestat*, din diverse diate sau alte danii. La 1791, Mihai Suțu a fixat veniturile **c.m.** din Mold. astfel: 2 500 lei din rusumaturi†, 1 500 lei de la mitropolie și cele 2 episcopii, 1 200 lei de la mănăstiri, cite 40 de lei de la marii boieri, începînd cu vel logofătul pînă la vel vornicul de aprozi, cînd îmbrăcau caftane, aceeași sumă de la ispravnici cînd primeau „cărțile de isprăvnicie" etc. „Casele scăpătate" urmau să primească lunar între 5 și 25 lei lunar, „nici cu un chip mai multă sumă". În anul 1803, se plăteau din fondurile **c.** publice 6 categorii de pensii (între 40 și 5 taleri lunar), iar domnul putea ordona plăți către unele „obraze știute", nu totdeauna îndreptățite prin sărăcie sau merite evidente. La 1821 se spunea că vornicul de obște din Mold. „primește pe seama sa averile celor ce trec din viață fără a le rămîne clironomi (moștenitori), precum și celelalte drituri rînduite și împarte lefile hotărîte de la casa milelor pe la locurile ce sînt vrednice de milă"; prin abuz, el lua averile cu japca și utiliza fondurile cutiei „la ale sale interesuri".

A.C. — N.S.

cutia tîrgului. Constituia locul unde se depozitau veniturile tîrgurilor din Ț. Rom. și Mold., utilizate în scopuri publice. La 1823, orașul Bacău capătă dreptul de a strînge în **c.t.** toate veniturile realizate din măhălit, cotărit, căsăpie etc., ce urmau a fi utilizate „pentru trebuința obștească", mai ales „pentru școala tîrgului, pentru învățătura copiilor tîrgoveților". V. și *cheltuiala tîrgului*.

N.S.

dabilă. A desemnat fie dările în general, fie numai dările personale (dajdie, bir). Apare frecvent în documentele moldovenești din sec. 16 și 17, în majoritatea cazurilor cu sensul de bir, așezat și plătit după sistemul cislei. Există documente — mai puține — în care termenul pare a indica orice fel de dări. Strîngătorii **d.** s-au numit *dăbilari*.

A.C.

dajdie. Noțiunea **d.** nu este precis structurată, ea incluzînd o multitudine de sensuri. *1.* Cu sensul generic, **d.** apare, încă din sec. 14, în documentele emanînd de la Mircea cel Mare. Într-o danie din 1389, domnul, după ce enumeră toate dările reale, conchide „adică de slujbele și dăjdiile („slujbe i dajdi") mari pînă la cele mici de toate să fie slobode [...]", cuprinzînd astfel, în genericul **d.**, toate dările către domn existente la vremea aceea. Același sens se desprinde și din unele documente mai tîrzii. Această **d.** s-a achitat în natură și în bani. Pe măsură ce economia țării s-a diferențiat și moneda a intervenit mai frecvent în circuitul comercial, domnul a preferat darea în bani, care, cu timpul, a primit o nomenclatură specială (bir). **D.** către domn erau datorate de toate categoriile locuitorilor: țărani liberi sau dependenți, boieri, cler, robi. Daniile de sate se făceau, în general, cu specificarea scutirii lor „de dajdiile domniei mele"; documentele menționează existența unor „oameni liberi, fără bir, fără dajdie [...]", sau a unor boieri iertați de **d.**; alte documente atestă prezența unei **d.** curtenești; există, de asemenea, o **d.** a țiganilor. *2.* **D.** în bani către vistierie s-a numit bir; renta în bani a continuat să se numească **d.**, termen prin care s-a denumit concomitent și renta în natură. Un document din 1570, de ex., menționează, sub numele de **d.**, vinăriciul boieresc, deci o dare vărsată obișnuit în natură. În același timp, documente menționînd **d.** către boieri sau mănăstiri vorbesc de „plata" lor. O mențiune specială trebuie făcută aici pentru „dajdia vlădicească", un fel de havaet datorat de preoți ierarhilor bisericești, și „dajdea preoților", o dare către vistierie care îmbracă forma unei contribuții personale grevînd, în mod egal, totalitatea preoților. *3.* Pe măsură ce statul s-a subrogat domnului și vistieria cămării domnești, **d.** s-au generalizat, iar plata lor s-a efectuat în bani. Ele devin astfel evasiimpozite, la început, sub denumirea de „dan" și „dajde", mai tîrziu, sub aceea de bir. În sistemul fiscal al țărilor noastre, **d.** impozit apare sporadic deși timpuriu. Faptul că era achitată în natură, ca și renta funciară, a putut motiva teza că ar fi reprezentat un impozit real, nu personal. S-a numit **d.**: darea lui vodă sau domnească; darea către vistierie; darea turcilor, haraciul sau tributul; darea împărătească, tributul către Poartă; darea străinilor. Această „dajdie", care nu mai este plătită exclusiv de proprietarii sau posesorii de bunuri funciare, ci după criteriul averii reale-imobiliare sau mobiliare (pămînt, vite, venituri de altă natură), se aseamănă cu ceea ce va deveni, în sistemul fiscal modern, impozitul pe venitul global. Ea grevează totalitatea locuitorilor, care realizează un venit minimal. Evoluția semantică a termenului **d.** ilustrează etapele procesului de structurare econo-

mico-politică a țărilor române printr-o treptată detașare a lor de rimanențele feudale pînă la forma modernă a instituției (impozit). În spațiul carpato-dunărean, acest proces s-a definitivat în a doua jumătate a sec. 19.

A.C.

danie sin. *dar, donație. 1. Noțiune și terminologie.* În dreptul roman și în cel burghez donația este un contract prin care una dintre părți, numită donator, mărește în mod gratuit (fără contraechivalent) și intenționat patrimoniul altei persoane, numită donatar, prin micșorarea din timpul vieții a propriului său patrimoniu. Același sens îl are *donația* și în legiuirile de la sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, folosind exclusiv termenii de *dar, dăruire (dăruitoriu, primitoriul darului, lucru dăruit),* cunoscuți de pravilele din sec. 17. Donici (XXIV) folosește termenul de *danie* și numai în rubrică vorbește de „danii sau daruri". Domnul în general și oricine, cînd donează îndeosebi o moșie sau ocină, fac o **d.**, nu un *dar.* Pentru mișcătoare și îndeosebi pentru donațiile în cadrul familiei, se prefera termenul de *daruri* (de nuntă, între soți etc.). În orînduirea feudală, **d.** „este un act complex care nu se poate structura pe ideea de intenție liberală, de donație, așa cum se face în dreptul roman clasic și în dreptul modern. Ea dădea expresia puterii, poziției social-economice a unei persoane în condițiile unei economii naturale, a unei societăți ierarhizate și autoritare, în care munca era brutal robită și ideologia mistico-religioasă devenise atotputernică". Această structură feudală a **d.** își avea rădăcini îndepărtate în practicile arhaice de tipul *potlaciului* descoperit de Marcel Maus; este vorba de „cheltuielile de prestigiu" pentru afirmarea puterii în societate, dacă partenerul provocat nu putea răspunde potrivit obiceiului. **D.** presupunea, astfel, de cele mai multe ori, din partea donatarului o contraprestațiune cu aspecte foarte diferite. *2. Forme și funcțiuni.* O mare varietate se remarcă și cu privire la formele prin care se realizează numeroasele funcțiuni ale **d.**, în dreptul public și în cel privat. Donația pură și simplă sau cu sarcini, darea în plată, renunțarea la un drept, fundația, întărirea domnească prin hrisov etc. luau deopotrivă forma **d.**, milei, milostivirii, pomenirii sau iertării. Virtutea de filantropie a împăratului bizantin, trecută și asupra domnului român, precum și calitatea de *everget* (generos, binefăcător) a lor se exprima prin acte de **d.** care au dus la constituirea imunităților, scutirilor, privilegiilor și a proprietății pe bază de beneficiu și feudă. „Și efectele constrîngerii extraeconomice îmbrăcau forma daniei din partea celui constrîns către cel care, exploatîndu-l, îi arăta «multă milă» și îi făcea «mult bine»". De mare utilitate pentru exploatatori, **d.** este folosită de biserică spre a-și constitui domeniul feudal; de preoți spre a-și mări propria lor avere; de boieri, ca procedeu de acaparare a proprietății țărănești. *3. Scutirea* **d.** *de restricțiile protimisisului. Acumulare și cotropire. Lupta contra acestor* **d.** La începutul sec. 15, Mircea cel Mare și fiul său Mihai, fără să se refere la principiul de drept bizantin pe care îl adoptau, au confirmat libertatea de a se face **d.** unei ctitorii domnești, trecîndu-se peste dreptul de protimisis al rudelor. Această scutire de protimisis a **d.** făcute bisericii s-a impus, nu fără a întîlni o rezistență dîrză, inclusiv din partea boierilor. Aceștia însă au luptat să obțină aceeași scutire pentru tot mai numeroasele lor **d.** de cotropire, smulse prin tot felul de mijloace țărănimii libere și privilegiaților scăpătați. Rezistența dîrză pe care au întîmpinat-o pînă în sec. 19 a făcut ca scutirea să le fie aplicată numai treptat și cu unele inconsecvențe. Blestemele puse de donatori în actele de **d.** urmăreau să asigure aplicarea acestei scutiri de protimisis și validitatea actului. Spre finele sec. 17, dreptul canonic receptat limitează la partea disponibilă din moștenire dreptul de a dispune în favoarea așezămintelor ecleziastice. În a doua jumătate a sec. 18, lupta contra **d.** de cotropire a fost sprijinită de unii domni, pentru a reduce tensiunea creată, precum și de o parte din marea boierime care nu mai avea nevoie de astfel de **d.**, după care umblau acum însă străinii și pămîntenii doritori să intre sau să urce în ierarhia socială. Această politică de încercuire a **d.** a folosit, adaptîn-

du-le creator, novelele cu caracter social ale împăraților bizantini din sec. 10 și 11. În Mold., *Sob. hris.* (1783), rămas în vigoare (cu modificări importante în 1835 și 1839) pînă la mijlocul sec. 19, interzice **d.** săracilor către cei bogați și puternici, fiind totuși valabile cele expres consimțite pentru a răsplăti *mila* sau *binele* făcut de boierul donatar, și pentru care săracul donator jura cu carte de blestem că **d.** nu este simulată. În Ț. Rom., proiectul primului cod general al lui Al. Ipsilanti, redactat de Mihail Fotino în 1775—1777, pășea la o largă receptare a novelelor bizantine, interzicînd chiar vînzarea pămîntului de la sărac la boier. Reacția produsă de această reformă îndrăzneață, contrară și dezvoltării proprietății private de tip capitalist, a fost destul de mare pentru a face ca în *Prav. cond.* dispozițiile respective să dispară. *4.* **D.** *în codurile dintre anii 1765—1818. Prav. cond.* nu conține un titlu despre **d.**, materie care însă era amplu reglementată, pe linia dreptului romano-bizantin, în proiectele de cod ale lui M. Fotino din 1765 și 1766, care au fost folosite în practica judiciară pînă după 1830. Proiectul lui Fotino din 1775—1777 nu conținea nici un titlu despre **d.** sau daruri. În schimb, *L. Car.* (IV, 1), *Manualul* lui Donici (XXIV) și mai ales *C. Cal.* (§ 1 257—1 290) reglementează materia ca în dreptul burghez, care folosise din plin modele romano-iustiniene asemănătoare celor bizantine receptate în țările române. Ultimele 2 legi continuau să mențină o dispoziție de protecție a săracilor, interzicîndu-le să facă daruri celor bogați. În aceste legiuiri (în special în *C. Cal.*) se arată felurile darurilor (simple, de răsplătire și cu sarcini), cine sînt capabili să dăruiască, ce se poate dărui, forma donației, irevocabilitatea ei, cu excepțiile limitativ indicate de lege. Chiar în legea țării, **d.** fuseseră guvernate de cîteva reguli de formă și de fond, care se fixau treptat cu ajutorul dispozițiilor corespunzătoare din pravila bizantină; ele erau făcute prin zapise, în prezența mai multor martori și în general erau întărite de domn; erau revocate pentru ingratitudine (ponegrirea donatorului) sau pentru că donatarul „a fost om răufăcător și hoț"; uneori donatorul revenea asupra donației chiar fără să arate vreun motiv; de aceea o mănăstire donatară se asigurase ca în act să figureze clauza că darul „este nestrămutat și nu se mai poate lua nicidecum, că biserica este a lui Dumnezeu". Clauza reflecta ideea, consacrată de dreptul canonic și imperial receptat în Principate, că **d.** către biserică sînt veșnice. Sarcina pe care donatarul o punea adesea donatarului era de a-l îngriji în timpul vieții și de a-i face pomenile după moarte. O astfel de donație cuprindea în realitate ceea ce în dreptul modern se numește constituire de rentă viageră. Neîndeplinirea sarcinii făcea donația revocabilă. **D.** cu sarcină, care luau și numele de „danii pioase", au servit ca principala formă de realizare a unei fundații (ctitorii): mănăstiri, biserici, spitale și alte forme de asistență socială, școli (v. *învățămînt*), fîntîni etc. *5. Darurile către dregători și judecători.* Erau permise tocmai pentru că **d.** feudală nu era propriu-zis un act de liberalitate, iar actul săvîrșit de dregător sau sentința judecătorului erau încă puternic legate de persoana autorului, ca o sursă de venituri licite și ca o expresie a *generozității* sau *milei* lui, care trebuie să-și găsească o recompensă de prestigiu și de recunoștință. Această structură a stat la baza venalității justiției feudale și a dat naștere, în condițiile dominației otomane și a regimului fanariot, la abuzuri devenite proverbiale: „[...] judecătorii au pravili ca foile de piele și încotro voiește, într-acolo o întinde să iasă bani". Textele bizantine care interziceau mita și permiteau numai micile daruri de cinstire și consumație revin mereu în codurile și hrisoavele sau poruncile epocii fanariote. În proiectul de cod din 1766, al lui M. Fotino, la titlul despre domni (I, 4), figurează o scolie din *Bas.*, cu următorul cuprins: «*Despre daruri sau peșcheșuri*»: „se poate primi ceea ce se poate consuma în cîteva zile, căci în scurgerea unui an nu trebuie să primești în dar mai mult de 100 de nomismata". *6.* **D.** *de sate (moșii), de ocine, de locuri pustii, de robi.* Unele categorii de bunuri, precum și robii, din cauza importanței lor economice, cunosc o circulație deosebit de intensă pe cale de **d.** și actul respectiv capătă o individualitate caracteristică. Astfel sînt **d.** de sate, moșii

sau ocine, sau cele de robi și de locuri din pustie. **D.** de sate sau de locuri din pustie se făceau de domn unor boieri, pentru că „ne-au slujit și slujesc cu dreaptă credință" sau „pentru slujba pe care au slujit-o domniei mele", ori unei mănăstiri, „pentru sufletul părinților noștri și pentru sănătatea noastră și pentru sănătatea iubiților noștri copii [...]". Se putea ca **d.** să aibă caracter viager. În același document întîlnim ambele forme de **d.**: mai multe sate sînt date de domnie boierului Ștefu l Jumătate, pentru „dreaptă și cuviincioasă slujbă", ca să-i fie „uric, cu tot venitul, copiilor lui, fraților lui, nepoților lui, strănepoților lui și întregului său neam, care va fi mai deaproape, nestricat niciodată", iar din satul Maneuți-Succava numai o jumătate, „cît va fi el în viață". Jivotia constituie deci prima etapă de relativă consolidare a beneficiului feudal cu sarcini viagere, care sub forma inițială, pură, era revocabil oricînd *(ad nutum)*, pe cînd beneficiul-jivotic era retractabil la moartea titularului. „Pustia" era dată „ca ⟨donatarul⟩ să-și întemeieze sate". Această ultimă formulă este întîlnită în Mold., în urma pustiirilor tătarilor, căutîndu-se a se face colonizări în regiunile depopulate. *7. În dreptul feudal transilvănean*, **d.** au constituit un act juridic foarte frecvent practicat. Ele au fost de mai multe categorii: **d.** de bunuri mobile, despre care mențiunile în actele scrise păstrate sînt mai puțin numeroase, datorită faptului că, din cauza valorii mai mici a obiectelor donate, în majoritatea cazurilor nu se întocmeau forme scrise cu privire la ele; **d.** de bunuri imobile, care la rîndul lor erau de două categorii: *a.* făcute de persoane private; *b.* făcute de conducătorii statului (regii Ungariei, principii Trans.). Aceasta din urmă este cea mai importantă categorie de **d.**, și cu privire la ea ne-au rămas cele mai multe documente. Între **d.** de bunuri mobile, cele făcute bisericilor de către particulari au prezentat în Trans., în cadrul populației românești, mai mică importanță decît în Principatele dunărene, datorită stării materiale mai slabe a elementului nobiliar și țărănesc liber românesc de aici decît a boierimii de acolo; totuși, există astfel de **d.**, iar în actele respective se întîlnesc diverse clauze de importanță juridică (bunăoară ca obiectul respectiv să rămînă veșnic la biserica donatară). Mai puține sînt aici, la români, și **d.** particulare de imobile către biserici, din același motiv. Se întîlnesc și **d.** de imobile (terenuri, case) a unor particulari către rude, cu sau fără scutire de raport; sau către străini, uneori cu prevederea întreținerii viagere și a rezoluției în caz de dobîndire de moștenitor. Foarte numeroase sînt **d.** regale și **d.** princiare de moșii, prin care donatarul dobîndea concomitent și calitatea de nobil; dintre acestea, multe sînt făcute unor români care s-au distins prin diferite merite față de stat și de capul statului, în special prin merite militare. Multitudinea acestor danii a determinat pe Werböczy să scrie că moșiile nobiliare provin toate din **d.** făcute de regii Ungariei. **D.** regale și princiare *(donatio, collatio)* au avut ca obiect toate categoriile de bunuri imobiliare (terenuri agricole, munți, păduri, cetăți, orașe, sate); se făceau prin înscrisuri numite *litterae donationales, l. collationales, privilegium donationale*, care cuprindeau diferite clauze *(clausulae donationis)*, în care se precizau întinderea și hotarele bunurilor donate, drepturile acordate titularilor și succesorilor lor de linie bărbătească și femeiască etc. În timp de un an de la data documentului de donație, se efectua punerea în posesie a donatarului, la fața locului, în prezența vecinilor, de către un trimis al regelui *(homo regius)*, asistat de delegatul unui capitlu, procedură care se numea *statutio*. Regele, posedînd *dominium eminens* asupra imobilelor donate, l avea cu privire la ele și dreptul de retract în caz de *defectum seminis* și de *nota infidelitatis* a donatarilor ori a moștenitorilor asupra cărora trecuseră bunurile respective. În caz de pierdere a documentului privilegial inițial, din nevoia introducerii unor noi clauze sau din altă necesitate, regele sau principele obișnuia să reînnoiască actul de donație printr-o *nova donatio*. Dat fiind domeniul eminent și dreptul de retract, era necesar *consensus regius* la orice act care ar fi putut împieta asupra realizării dreptului de retract: înstrăinare, adopție, înfrățire, *praefectio*.

V.G. — O.S. — V.Ș.

dar cu ocazia căsătoriei. Asemenea **d.** se făceau înainte de căsătorie sau a doua zi după aceasta. Primele (**d.** *de nuntă)* sînt reglementate de Donici (XXXII) și *L. Car.* (IV, 2) sub titlul: „Pentru darurile înaintea (dinaintea) nunții", iar de *C. Cal.* (§ 1 669 — 1 677) sub denumirile de *contrazestre* sau **d.** *nunțești.* Este vorba de liberalitatea *ante nuptias* făcută femeii de către bărbat sau de altcineva în numele lui. Femeia dobîndea această liberalitate numai la moartea bărbatului, în timpul vieții lui ea neavînd nici proprietatea, nici posesia, nici venitul contrazestrei, ci numai un drept de amanet. Bărbatul nu mai putea dispune însă de acest **d.** fără autorizarea femeii. Se mai numeau astfel și darurile pe care părinții erau ținuți să le facă fiilor, corespunzătoare zestrei ce erau datori să o dea fiicelor. Femeia neînzestrată nu putea cere contrazestre; i se dădea însă o cotă parte din averea soțului predecedat (v. *moștenitor).* În dreptul feudal transilvănean se numeau *paraphernum* sau *res paraphernales* bunurile mobile dăruite femeii de soț, părinți, frați sau orice altă persoană cu ocazia căsătoriei (**d.** de nuntă) sau a logodnei care o preceda. Ele alcătuiau proprietatea soției; în cazul predecesului soțului reveneau acesteia chiar dacă aveau copii, și îi rămîneau chiar dacă se recăsătorea; în caz de adulter al femeii, ea nu pierdea bunurile parafernale, cum pierdea *dos* sau *dotalitium* (v. *recompensă conjugală).* O veche tradiție cunoștea **d.** făcute femeii a doua zi după nuntă, cînd era găsită virgină, ca preț al virginității *(proemium virginitatis).* Grecii vechi numeau asemenea **d.** *theoretrum,* iar germanii *Morgengabe.* În vechiul drept românesc erau denumite *teoritra, teoritre, theoritre* (gr. *théoritra* = „daruri de vedere") „darurile ce se dau femeii de către bărbat sau de către rudeniile lui a doua zi după cununie, pentru cinstea fecioriei". Alături de *teoritra* mai era reglementat în *C. Cal.* și *ipovolonul* sau *ipovolul,* care se cuvenea soției din averea soțului predecedat în cazul cînd la căsătorie se dăduse zestre, dar nu și contrazestre (v. *recompensă conjugală). Teoritra* se deosebește de *ipovolon,* deoarece, pe de o parte, *ipovolonul* era stabilit de lege ca recompensă, fără ca bărbatul sau rudele lui să manifeste intenția de a dărui, pe cînd *teoritra* era un adevărat dar, iar, pe de altă parte, *ipovolonul* era atît în profitul fecioarei care se căsătorea, cît și al văduvei care se recăsătorea, pe cînd de *teoritra* nu beneficia decît cea dintîi. Asemenea daruri erau irevocabile și se cuveneau în plină proprietate femeii sau succesorilor ei, chiar cînd căsătoria se desfăcuse sau fusese anulată. Dacă nu se dăduse *teoritra* sau promisiunea ei se făcuse fără arătarea cîtimei, se da în locul acesteia a 12-a parte din zestre, care nu putea depăși 1 200 de galbeni. *Prav. cond.,* reglementînd *trimiria,* prevedea că „muierea stearpă, după moartea bărbatului ei, [...] să aibă a-ș lua și *teoritra* în loc de a treia parte" (XXI, 3).

O. S. — V. Ș.

dare. 1. În societatea feudală, instituțiile publice sînt insuficient structurate, iar nomenclatura incertă și ambiguă. De aceea, o definiție logică a **d.**, care să acopere toate contribuțiile periodice destinate să întrețină instituția supremă, statul, confundat un timp cu domnul, este greu de formulat. Vom spune totuși că, din ansamblul serviciilor și veniturilor, care afluează spre cămara domnească sau vistierie (ceea ce românii numeau *Vectigalia),* **d.** reprezintă prelevările periodice asupra bunurilor și produselor materiale, în termeni moderni, asupra izvoarelor de venituri și a veniturilor înseși. Cămara domnească primea, pe lîngă **d.**, și veniturile încasate de principele feudal de pe proprietățile personale, domnești (inclusiv ocnele), precum și variatele taxe (între care vămile), pe baza drepturilor lui regaliene. 2. **D.** feudale nu pot fi identificate cu impozitele moderne care se datoresc „în virtutea principiului de solidaritate națională" (ori socială) și acoperă „cheltuielile de interes general" (Paul Cauves); ele au reprezentat, multă vreme, un venit privat al domnului, afectat întreținerii persoanei și curții sale. De aceea, fundamentul **d.** este altul decît al impozitelor. Legitimarea lor prin dreptul de *dominium eminens* al domnului (pămîntul gospod), o proprietate suprapusă tuturor proprietăților individuale sau colective, apare incompletă. Probabil că, în țările române de dincoace de Carpați,

unde s-a produs o lentă dizolvare a obștii arhaice, domeniile și drepturile feudale s-au constituit și fundamentat pe ideea proprietății, paralel cu întărirea puterii politice a domnului, a suveranității, care a devenit apoi factor de legitimare a vechilor stări de fapt și izvor al unor noi drepturi. O teorie simplă, unitară nu poate explica originea complexă a **d.** *3.* Determinarea caracterului formal al **d.** e posibilă prin referință la categoriile fiscale moderne. Vom distinge deci: *A. a.* **D.** cu caracter *real*, prelevate asupra bunurilor materiale — izvoare de venituri — și asupra veniturilor: produse agricole, viticole, pomicole, vite, produse animaliere, albine etc. Trebuie subliniat că impunerea bunurilor materiale nu făcea distincție între capital și venit, astfel încît vom înregistra **d.** pe capital (oieritul, văcăritul, stupăritul, goștina etc.) și **d.** pe venit (vinărici, găletărit, măjerit, camănă, bezmăn etc.). În categoria **d.** reale, se pot încadra, pentru Ț. Rom.: găleata sau cibla (găletărit, ciblărit), vinăriciul și părpăritul, vama oilor (oierit) și dijma din produsele laptelui (caș, brînză), vama porcilor (numită mai tîrziu goștină sau gorștină), ialovița, vama peștelui, vama albinelor (albinărit), dijma din poame (coșniță), dijma din fîn, dijma din lemne, ciohodărit etc. Toate aceste prelevări reprezintă **d.** vechi, apărute pînă în sec. 16; de la mijlocul sec. 16, odată cu instalarea dominației otomane, fiscalitatea se înăsprește, apar **d.** noi, între care menționăm, în ordinea apariției: mierea împărătească, birul untului, birul vacilor și oilor (slugeria), birul cailor împărătești, birul lemnelor, rînduiala cinepei, săpunăritul, gărdurăritul, fumăritul bălților, oluc-hacul, căminăritul, văcăritul, tutunăritul, cotăritul, fumăritul (pe cîrciumi și pivnițe) etc. În Mold., fac parte din categoria **d.** reale; desetina din vin, din albine, măjile de pește, bărbințele de icre și de miere, ilișul, desetina (goștina) din porci, coloadele de grîu și orz, desetina din varză, camăna (pe cîrciumi), cepăria, bezmănul de ceară etc. *b.* **D.** cu caracter *personal* erau acelea legate direct de persoana contribuabilului, deși impunerea se făcea după criteriul averii materiale. În această categorie intră: birul, sub toate denumirile: dajdie, haraci, bir cnezesc, bir de curte (în Ț. Rom.); dan, bir nemeșesc (în Mold.); dica, **d.** de 4 taleri (în Trans.). Distincția dintre bir — **d.** personală — și **d.** reale este determinată în principal de tehnica mai ușoară a așezării și încasării lui (prin catastif, roluri fiscale), apoi de posibilitatea extinderii lui asupra tuturor locuitorilor, atunci cînd sarcina tributului turcesc a devenit foarte apăsătoare. De remarcat că birul dubla **d.** reale, fiind oarecum echivalentul impozitului modern pe venitul global. *B.* Din p.d.v. al incidenței, **d.** pot fi împărțite în *directe* și *indirecte*. *a.* **D.** directe — ca și impozitele moderne — se disting prin aceea că sînt încasate periodic și direct de la contribuabil pe baza unor evidențe contabile (răboj, crestături, catastife), corespunzătoare rolurilor nominative fiscale. Plata lor se face de cei care le și suportă sarcina. În această categorie intră majoritatea dijmelor și birul. *b.* **D.** indirecte sînt întîmplătoare, nu se încasează pe baza unor evidențe (roluri), se aplică asupra bunurilor de consumație și a serviciilor diverse și nu se suportă de cei care le plătesc, ci, indirect, de consumator. Aici putem înscrie toate **d.** pe circulația produselor, pe actele de comerț, precum și taxele pentru diferite servicii: vămile din interiorul țării, pîrcălăbia (mortasipia), păhărnicia, cepăria, oluc-hacul, cornăritul, tutunăritul, cotăritul, cîntăritul domnesc, fierăria și sărăria, sărăritul munților, cerăritul etc. *4.* Plata **d.** s-a efectuat, la început, în natură, cu excepția birului, care a fost prima **d.** plătită în bani. Principial, cuantumul **d.** în natură — numite generic „vămi" — era de 1/10, așa cum indică și nomenclatura tehnică: *dijmă* (lat. *decima*, a zecea parte), *deseținâ* și *zeciuială*. Perceperea — în natură — a **d.** reale se făcea de slujbașii sau dregătorii domnești și de stăpînii de moșii în satele dependente de ei. Slujbașii purtau numele **d.** pe care o percepeau: ciblari (găletari), dijmari, mierari, desetniceri, ilișari, cămănari, finari, păhărnicei, stolnicei, cluceri etc. și stăteau sub ordinele marelui vistier, care avea în grijă veniturile țării și ale domnului. Cu așezarea și încasarea birului erau însărcinați birarii, menționați în primele documente interne, apoi: sameșii, cisluitorii, hirtiașii, leuașii, gălbenașii, zlotașii, tălcrașii, ortașii, vistiernicii, denumiri luate după formele proteice ale birului. Acești mici dregători, recrutați dintre boierii de rang inferior, erau angajați temporar sau

pe termen mai lung și stationau fie în capitală, fie în județe sau ținuturi. Încasarea **d.** pe județe era concedată de domnie marilor dregători, care realizau din această operație mari venituri. După cum spune Franco Sivori (1583—1585), „este obiceiul în Țara Românească ca principii, pentru a răsplăti pe boieri și pe alți favoriți, să-le dea grija de a stringe la carte toate veniturile țării, dînd unuia grija unei provincii (județ) și altuia a alteia, după bunul plac al principelui. Acesta, după un vechi obicei, pentru osteneala de a stringe veniturile, acordă zeciuială din tot ce scoate aceluia căruia i s-a făcut favoarea de a-i încredința grija". După același informator, jud. Buzău ar fi adus un venit anual de 12 000 de scuzi din stringerea **d.** Pe lîngă aceste venituri, dregătorii „erau mituiți în taină de contribuabili prin daruri [...] ca să le micșoreze dările", obținînd astfel alte venituri ilicite. Au rămas de pomină jafurile săvîrșite de Constantin Știrbei, fost mare sluger, comis și clucer; acesta — fiind „cam lung la unghii" — a stîrnit mînia lui C. Brîncoveanu, care îi reproșa: „ai luat județul Dîmboviței, l-ai prădat de n-au rămas ca un sat; l-am luat acela și îi-am dat Teleormanul; și mai rău l-ai făcut". Boierul vinovat de aceste abuzuri grave a fost doar temporar îndepărtat din dregătorie. Mai tîrziu, în sec. 18, stringătorii dărilor au fost plătiți din așa-numita răsură, care era de 3 potronici la un ughi, din care stringătorii încasau un potronic. *5.* Așezarea **d.** reale era simplă: prin numărătoare (oi, porci, stupi, găleți, coșnițe, care etc.), sau prin cîntărire (măji, obroace, ocale etc.). Greul sarcinilor reale și personale a fost suportat, pînă în prima jumătate a sec. 16, de țăranii dependenți, după care urmau micii proprietari liberi și micii dregători (curteni, roșii, vătafi), precum și o parte din locuitorii orașelor (meșteșugari și comercianți). Din a doua jumătate a sec. 16, obligativitatea birului și a unor **d.** reale se extinde și asupra marilor boieri și a mănăstirilor, care se bucuraseră de imunitate fiscală. Reforma lui C. Mavrocordat restabilește anumite privilegii. *6.* Evoluția **d.** s-a produs în sensul convertirii lor progresive în bani, proces paralel cu intensificarea producției economice, a schimburilor comerciale și a circulației monetare, pe de o parte; cu trebuințele tot mai mari și mai variate ale curții domnești, precum și cu creșterea exorbitantă a tributului către Poartă, pe de altă parte. *7.* Din p.d.v. material, **d.** prezintă cîteva trăsături specifice structurii și mentalității societății feudale: *a.* legitimarea lor nu rezidă în ideea solidarității sociale și a interesului general, ci se întemeiază pe principiul suveranității și al domenialității, care, la rîndul lor, se sprijină pe starea de fapt impusă cîndva de cuceritor, uzurpator sau protector; *b.* originar, toate **d.** au avut un caracter de rentă feudală; treptat și paralel cu convertirea lor în bani, au devenit, prin extensiune și finalitate, impozite; *c.* majoritatea **d.**, cu excepția birului, au început prin a se plăti în natură, consecință firească a economiei elementar structurate și a nevoilor restrînse ale curții domnești; fiscalitatea bănească este un fenomen care anunță economia de schimb capitalistă și structurată a statului modern; *d.* o altă trăsătură a **d.** feudale este așezarea lor după principiul inechitabil al proporționalității, nu al progresivității; *e.* specifică regimului feudal apare inegalitatea locuitorilor în fața **d.**; societatea medievală este împărțită în 2 clase, net diferențiate sub aspect fiscal: clasa celor obligați la plata tuturor **d.** (țăranii, meseriașii și micii slujbași), clasa privilegiaților (boierii și clerul); un început de reducere a acestei inegalități se schițează din a doua jumătate a sec. 16, cînd se suprimă unele imunități; *f.* **d.** prezintă — din p.d.v. juridic — caracterele proprietății private, cu toate consecințele inerente: domnul le poate reduce sau dărui mănăstirilor și boierilor, transformîndu-le în rentă feudală particulară; *g.* așezarea și perceperea **d.** se efectuează fie direct, în regie, fie prin arendare; regimul arendării s-a aplicat atît birului, cît și veniturilor regaliene și a devenit izvor de abuzuri în dauna contribuabililor; *h.* breasla slujitorească însărcinată cu așezarea și perceperea **d.** era recrutată dintre boierii de rang inferior și retribuită prin cote din prelevări — havaeturi de tot felul —, surse inepuizabile de alte abuzuri. *Bibl.:* 25, 180, 184, 224, 235, 275, 296, 398, 480, 490, 573, 609, 613, 621, 636,687, 690, 756, 877—879, 882, 889, 997, 998, 1 001, 1 003, 1 012, 1 013, 1 028, 1 029, 1 210, 1 243, 1 252, 1 253, 1 256, 1 272, 1 273, 1 279, 1 323, 1 333, 1 457, 1 525, 1 572, 1 628, 1 630, 1 633, 1 655.

A.C.—N.S.

dare benevolă. V. *împrumută.*

dare în plată. Este un mod de stingere a unei obligații prin darea unui alt lucru decît cel datorat, cu acordul creditorului. *5 iun. 1449, A: creditorul convine ca pentru o datorie de 8 sute de zloți debitorul să-i dea în plată un sat cu moară lîngă Vaslui și o casă în Suceava. Procedeu larg practicat și elaborat tehnic în dreptul roman și romano-bizantin, a fost de mare aplicație în trecutul nostru, fiind unul dintre mijloacele de depo-sedare de pămînt și de aservire a mulțimii exploatate care nu-și putea plăti datoriile. În afară de pămînt se mai dădeau în plată vite, bijuterii, țigani etc. Pravilele sec. 17 caută să împiedice abuzurile care se făceau la **d.p.**, punîndu-le sub controlul justiției. *L. Car.* (III, 8,5) prevede că „verice lucru" poate fi dat în plată, iar *C. Cal.* admite că în mod excepțional, în anumite cazuri determinate în § 1 863, **d.p.** se poate face chiar fără acordul creditorului. *C. civ.* (1865) reglementează **d.p.** ca mijloc de stingere a obligațiilor.

O.S.

darea bastonului (sau banii b.). Venitul realizat de protopopi de la preoții aflați în subordine (sec. 18—19); la 1815 ajunsese, prin abuz, pînă la 12 taleri anual de preot; mitropolitul Nectarie l-a redus la 5 taleri.

N.S.

darea biciului. Trans., sec. 17, un gen de cens, plătit la 3 ani de iobagi, după numărul vitelor.

N.S.

darea calului. Domnii Ț. Rom. au utilizat în sec. 15—16 procedeul preceperii unui *cal bun* cu prilejul oricărei mutații de posesiune feudală, indiferent dacă posesiunea apărea sub forma unei donații domnești, a unui beneficiu, de tipul vislujeniei în Mold., sau dacă era o proprietate de moștenire (de baștină sau de ohabă). În primul caz ar fi vorba de un drept suzeran similar retractului seniorial din dreptul occidental; în al doilea, de aplicarea teoriei feudale a domeniului eminent, teoria funcționînd deci nu numai în ceea ce privește beneficiile concedate de domn cu sarcini militare, ci și în cazul mutației oricărui fel de drept real, indiferent de cauza lui juridică. În ambele cazuri, **d.c.** apare ca un *signum domini*, izvorît din concepția *suveranității patrimoniale* și implicînd renunțarea domnului la exercițiul dreptului său de retract (sau preemțiune) cunoscut la noi sub numele de *prădalică*, renunțare inițial compensată și materializată prin oferirea unui *cal bun* domnului. Instituția **d.c.** apare într-un mare număr de documente în Ț. Rom. în perioada 1415—1577 (peste 150), dar mai ales între 1470—1550. Un ultim document este din 27 iun. 1606, B. Marea majoritate a actelor în care apare **d.c.** sînt mutațiuni de drepturi reale cu titlu oneros, restul fiind întăriri, confirmări de judecăți privind tot bunuri reale etc. În aproape un sfert din asemenea acte, domnul iartă calul. Beneficiarii actelor sînt boieri sau boiernași, numai în 3 acte apărînd și mănăstiri. În unele cazuri, mai mulți boiernași dau *laolaltă* un cal domniei, sau echivalentul unui cal (în speță, 200 aspri); ori 19 proprietari dau laolaltă un cal domniei pentru a li se întări ocinile. Încetarea practicii **d.c.** în ultimul sfert al sec. 16 în Ț. Rom. se poate explica prin sporirea puterii marii boierimi în fața unui domn vasal al Porții. Boierii vor impune consolidarea stăpînirii boierești asupra moșiilor lor transmițîndu-le prin acte între vii sau *mortis causa* fără autorizarea domnului. Un caz controversat ca etiologie este acela rezultat dintr-un act de danie al lui Vlad Călugărul, care hărăzește Snagov caii cuveniți domniei, de la cnezii care vor deceda în jud. Brăila. Trebuie făcută legătura cu o practică occidentală, constatată și în Serbia, unde kralul (apoi țarul) dăruia unui vlastelin numit într-o funcție militară sau administrativă un cal de luptă și arme. La moartea vlastelinului familia era obligată să înapoieze calul și armele suveranului. V. *cnez; feudalism.*

D.L.

darea dinarilor liberi sau a fumurilor *(liberi denarii qui vulgo fumarii vocantur)* în Trans. era plătită regelui de țăranii care locuiau pe moșiile regale. În sec. 13 era probabil de 8—12 dinari anual de fiecare gospodărie.

N.S.

darea din vin *(collecta chybrionum* sau *chybriones)*. Dare asemănătoare cu vinăriciul din Ț. Rom. și Mold., era încasată de regele Ungariei de la țăranii din Trans. începînd din sec. 13. Cuantumul său era probabil de o vadră din 20 din cantitatea de vin obținută. V. *acău.*

N.S.

darea fertunilor. V. *fertun.*

darea militară *(tributum militare)*. Numele obligației principale a locuitorilor din Trans. după ocuparea ei de austrieci (1689). În 1714, **d. m.** a Trans. a fost de 600 000 florini renani, iar la 1763 ea se dublase. La **d.m.** se adăugau contribuțiile extraordinare în vreme de război (500 000 florini renani la 1792).

N.S.

darea mîinii. D. m. drepte la încheierea unui contract era un vechi obicei la români, ca și la bretoni, germani, scandinavi, englezi și, în general, la popoarele indoeuropene. Îl întîlnim și la tovărășiile agricole axate pe comunități de vecinătate. Obligațiile reciproce orale erau întărite „printr-un act contractual: *datul vorbei* și *datul mîinii* [...]. *Datul vorbei* conținea obligațiile contractuale nescrise de muncă, cu sau fără martori, precum și modul unde, cum și cînd trebuia să se facă schimbul de servicii. După care urma *datul mîinii* pentru a împuternici astfel contractul oral". Ca un vestigiu al vechiului obicei, **d.m.** mai este utilizată și astăzi, în general, fără a se mai întemeia însă pe o credință animistă reală. Încă din feudalismul timpuriu se întîlnește și în dreptul transilvănean, ca formă externă însoțitoare a unei înțelegeri, formalitatea **d.m.**, cu precizarea, în unele cazuri: a mîinii drepte. Uzitarea acestei formalități s-a datorat faptului că atît în cutumele juridice vechi ale populației autohtone, cît și în dreptul maghiar primitiv —sisteme formaliste, ca orice drept puțin dezvoltat — acordul de voințe devenea numai atunci valabil cînd era manifestat și printr-o ceremonie mai simplă sau mai complicată, însoțitoare și simbolizatoare a încheierii înțelegerii, ceremonie care constituia o expresie externă a consensului, o consacrare a acestuia. Astfel au fost, de ex., în afară de **d.m.**, aldămașul, jurămîntul, băutura reciprocă a sîngelui folosită la contractarea înfrățirii haiducești (frăției de cruce) etc. Dintre cazurile atestate documentar cu privire la obiceiul **d.m.**, menționăm, la o distanță de peste 7 secole unul de altul, 2 care relevă păstrarea prin veacuri a acestei cutume: *1.* **D.m.** drepte între români din nord-vestul Trans., rămași fără conducător în urma morții în luptă a voievodului Gelu, și cuceritorii maghiari în frunte cu „ducele" Tuhutum, formă externă prin care se confirma consimțămîntul primirii ca domn a acestuia din urmă, formă urmată și de un jurămînt în acest sens. *2,* **D.m.** în semn de împăcare și de obligare la respectarea înțelegerii intervenite între părți în cursul unui proces judecat în fața unui for bisericesc (sobor), prezidat de vlădica Varlaam, care, la sfîrșitul actului, după ce constată că părțile „s-au împăcat", în fața sa cu privire la proprietatea controversată a unei cazanii, arată că în acest sens ele „s-au legat și au dat mîna înaintea noastră". Ca și aldămașul, obiceiul **d.m.** persistă pînă azi în Trans. ca semn exterior al unei înțelegeri, dar, ca și acela, ca simplu obicei faptic, care nu mai e necesar pentru valabilitatea juridică a unei convenții.

O.S.—V.Ș.

darea mustului. Trans., sec. 17, obligația iobagilor de a da 3—10 vedre de vin stăpînului, dare ce înlocuia pe cea din vin.

N.S.

darea pondurilor (lat. *pondere*). Dare încasată de vistieria regală de la țăranii din Trans. care locuiau pe moșiile regale. În sec. 13 varia între 6—18 dinari de gospodărie.

N.S.

darea prin tîrg (Ț. Rom., sec. 17—19). Pedeapsă umilitoare aplicată numai oamenilor de condiție modestă care erau plimbați prin tîrg pentru a fi supuși oprobiului public și a servi de exemplu. La 20 apr. 1650, cînd ruminii din Cernătești au pierdut un proces la divan, domnul spune că trebuia să le radă barba și să-i „dea prin tîrg". La 1805, precupeții contravenienți din București erau pedepsiți „cu tîrgul și ocna". Cînd această pedeapsă se aplica și unui boier, el era mai întîi „ruminit" (trecut în rîndul oamenilor simpli), îmbrăcat în haine albe și apoi dat prin tîrg și bătut „ca să strige arătîndu-și vina pentru care i se face această osîndă". Obiceiul se întîlnește și în Mold. 4 nov. 1614, A: niște locuitori care pierduseră o judecată cu Nădăbaico mare vornic „au fost rușinați și purtați de git prin tot tîrgul și li s-au tăiat nasurile și urechile".

N.S.

darea regală (*contributio regalis, tributum fisci regalis, dica*). Una din principalele obligații fiscale ale locuitorilor Trans. Fixată la 1467 la 20 dinari de poartă, a crescut mult în sec. 16: în 1540 la 50 dinari, 1543 la 90 dinari, 1551 la 99 dinari. Această **d.** de un florin fără un dinar a devenit **d.** obișnuită, la care se adăugau **d.** excepționale pentru cheltuielile oastei (50 dinari de poartă la 1556, 40 dinari la 1563 etc.), ceea ce face ca, la sfîrșitul sec. 16, **d.** să ajungă la 4,50 florini (1595) sau chiar 6 florini de poartă (1599). În sec. 17, **d.** a crescut și mai mult: 1608 — 8 florini, 1653 — 20 florini de poartă, ajungînd la venirea austriecilor la 200 — 350 florini de poartă, la care se adăuga obligația de a întreține armata de ocupație. După cum declara Crișan la 1784, țăranii fără pămînt plăteau cîte 4—5 florini pe an dare, iar cei cu pămînt cîte 10—20. Unele orașe erau impuse la o **d.** globală. De ex., la 1595, Clujul a plătit drept **d.** suma de 1 200 florini.

N.S.

daruri între soți. Sînt donațiile intervenite între soți în timpul căsătoriei. Totdeauna a existat teama ca unul dintre soți, dată fiind afecțiunea ce are față de celălalt, să nu-i facă **d.** exagerate, pe care să le regrete mai tîrziu. De aceea dreptul roman, adoptînd un sistem radical, declara nule **d.i.s.** În *L. Car.* se prevedea un astfel de dar „să socotească împrumutare, iar nu dar" (IV, 1, 5). *Î. L.* (gl. 269) și *C. Cal.* (§ 1 687—1 697), inspirîndu-se din dreptul bizantin, declarau nule, în principiu, asemenea **d.**, însă admiteau unele derogări ca de ex. **d.** modice. *C. Cal.* aplica prezumția legală că dacă femeia nu poate dovedi proveniența unor anumite bunuri, se consideră că le are din averea bărbatului și ele se cuvin acestuia și succesorilor lui. **D.i.s.** permise puteau fi revocate de donator, în timpul vieții, spre deosebire de donațiile obișnuite. În *Prav. cond.* și *Manualul* lui Donici nu este reglementată materia. V. *danie.*

O.S.

dat pl. *daturi*. În accepția cea mai frecventă, era dijma din oi, porci, stupi, pește datorată proprietarilor funciari de către țăranii dependenți. *1.* În vechile documente de limbă slavă, **d.** se definește ca o dare. Totuși, termenul are în contexte și sensul general de rentă feudală. *2.* Era datorat în special de rumîni. *3.* În multe documente, domnul, făcînd mănăstirilor danii de sate, le scutește, după obiceiul îndătinat, de dări, dajdii, slujbe și de **d.**, ceea ce presupune existența acestuia din urmă printre sarcinile grevînd și pe țăranii liberi. *4.* În Trans., **d.** desemnează atît darea în natură, cît și aceea convertită în bani; atît darea, cît și darurile *(muncra)*. *5.* Cuantumul **d.** nu este indicat

precis în documente; cum însă această rentă corespunde dijmei din celelalte produse ale pămîntului, care era de 1/10, probabil că și **d.** va fi reprezentat, în general, aceeași cotitate. Un **d.** transilvănean a fost quinquagesima↑, datorată de români: o oaie și un miel din 50 oi; celelalte **d.** (porci, miere, jderi etc.), variau după loc și timp. **D.** s-a plătit în natură. Urmînd însă curentul general de convertire în bani a dijmelor, apar și cazuri de **d.** plătite în bani. V. *strungă.*

A.C.

datul albinelor. V. *albinărit; stupi.*

datul boilor *(signatio boum).* Dare specifică locuitorilor secui din Trans., obligați să dea cîte un bou la instalarea unui nou principe sau la nașterea unui moștenitor al acestuia în sec. 16, precum și cu ocazia trimiterii haraciului↑ la Poartă. După impunerea secuilor la dare, în 1546, **d.b.** a dispărut treptat, fiind reînființat pentru scurtă vreme în timpul stăpînirii lui Mihai Viteazul în Trans. (1599).

N.S.

datul oilor. V. *quinquagesima; strungă.*

decapitare. V. *moarte (pedeapsa cu ~a).*

decapendar. Monedă de argint de 15 parale.

N.S.

decar. Monedă de argint de 10 parale.

N.S.

deceasterie. V. *dicasterie.*

decret. Principalul izvor de drept scris din Trans. în primele secole ale feudalismului au fost **d.** regale. Emanație a voinței regelui și păturii privilegiate *(populus)* — aceasta din urmă exprimată inițial prin membrii consiliului regal, ulterior prin adunarea țării —, ele au avut, în primele cinci secole ale regalității, valabilitate pe teritoriul întregului stat feudal ungar, inclusiv Trans., în problemele reglementate (care nu acopereau întreg domeniul dreptului, rămas în parte, și după apariția **d.**, în sfera de aplicabilitate a dreptului consuetudinar). Deși au existat în Trans. unele cutume diferite în legătură cu anumite reguli de drept sau instituții (ex. cuantumul hamagiului sau al unor amenzi), ba chiar sisteme consuetudinare proprii unor părți ale populației, menținute în vigoare parțial și temporar, ansamblul **d.** regale, global considerat, a avut aplicare și în această provincie, fapt pe care îl confirmă și îl afirmă expres regele Matia Corvin și *Trip.* **D.** au reglementat atît dreptul public, cît și dreptul privat. Cele mai importante **d.** au fost elaborate în timpul regilor Ștefan I, Ladislau, Coloman, Andrei II, Carol Robert, Ludovic I, Sigismund, Matia Corvin. „Decretul [...] din 1351 este socotit, pe bună dreptate, documentul foarte important în istoria obligațiilor țărănimii față de puterea centrală" (Ștefan Pascu).

V.Ș.

dedină. V. *ocină.*

defter. Termen receptat de turcii osmanlîi de la administrația bizantină, poate prin intermediul cancelariei selgiucide și folosit cu sensul de condică, registru, rol, catastif. În acest sens a fost receptat ca termen de cancelarie în Ț. Rom. la sfîrșitul sec. 17.

D.L.

deget. Unitate de măsură pentru lungimile mici, reprezentînd 1/8 dintr-o palmă. A fost utilizat în toate țările locuite de români; în Mold. a fost cunoscut și sub denu-

mirea turcească de *parmac* (=deget). În termeni ai sistemului metric modern, **d.** avea (sec. 19) 0,0246 m în Ţ. Rom. şi 0,0348 m în Mold. V. *stînjen*.

A.C.

delapidare. Infracţiunea de **d.**, adică însuşirea pe nedrept a banilor domneşti sau ai vistieriei, a fost cunoscută în orînduirea feudală şi pedepsită, deşi denumirea aceasta nu apăruse încă. *Î. L.* şi *C.R.Î.* o prevedeau şi o pedepseau cu tăierea capului şi confiscarea. Documentele întrebuinţează expresii ca: „a lăsat multă datorie în vistierie" sau „a mîncat bani domneşti şi a fugit". În sec. 14—17, vinovatului de **d.** i se cuvenea pedeapsa cu moartea. Faptul că mulţi delapidatori fugeau peste hotare dovedeşte că ei se temeau de pedeapsa capitală. Cu toate acestea, domnul, preocupat să recupereze paguba prin luarea averii delapidatorului (de obicei sate), neglija uneori să se ocupe şi de pedepsirea lui, sau îl pedepsea numai cu închisoarea. Un delapidator a fost sancţionat cu decapitarea, dar pedeapsa a primit-o pentru hiclenie. În cazul marelui vistier Stroe Leurdeanu, care, împreună cu alţi doi, s-au dovedit „furi făţişaţi şi de cămară şi de vistierie", sustrăgînd 85 de pungi, prin spargerea unei lăzi, Matei Basarab s-a mulţumit să-i mazilească şi să-i blesteme. Solidaritatea de clasă îl determina pe domn să fie generos cu delapidatorii care erau de obicei boieri. În pravilele sec. 18 şi 19, **d.** era pedepsită cu surghiun şi confiscare, cu bătaie şi închisoare, sau cu groapa ochi pe viaţă numai dacă furtul de bani domneşti se făcea de un hoţ înarmat.

P.S.

delă (Ţ. Rom., Mold.) Termen foarte des folosit în administraţie, începînd din deceniul 3 al sec. 19, cu sensul de dosar; a se pune la **d.** însemna a se clasa la dosar.

N.S.

delibaşa (Ţ. Rom., Mold. sec. 18 — primele decenii ale sec. 19). Comandantul delilor, arnăuţi din garda domnească.

N.S.

deliet. V. *infracţiune; pagubă.*

delniţă. Instituţie specifică stăpînirii în obşte, a însemnat în Ţ. Rom.: *1.* partea de pămînt atribuită unei gospodării în vatra satului; *2.* dreptul de folosinţă — recunoscut unei gospodării — asupra tuturor felurilor de bunuri aparţinînd obştei. Documentele disting, în general, „delniţa de sat", „delniţa vatră" sau „delniţa de casă" care reprezintă porţiunea din vatra satului, destinată locuinţei, şi **d.** „de la cîmp", „de preste tot hotarul", care era dreptul revenind fiecărei gospodării „la cîmp şi la pădure şi în apă şi în susul satului şi în jos [...] şi de în pomet şi de în livezi". Distincţia aceasta nu se făcea însă riguros: termenul desemnează uneori, în mod generic, partea şi dreptul gospodăriei asupra bunului obştesc, din sat şi de peste tot hotarul. Regimul juridic al **d.** este intermediar între proprietatea individuală şi folosinţa în comun; **d.**, în sens restrîns, conferea familiei un drept mai complet decît simpla folosinţă; ea putea fi moştenită, vîndută, dată de zestre. Iniţial, **d.**, în sens larg, a conferit numai folosinţa, pe un număr de ani, a unei părţi din bunul comun, atribuită probabil prin tragere la sorţi. Acest regim special presupune preexistenţa unui *dominium eminens* al obştii asupra bunurilor folosite de membrii ei. Cu timpul, după destrămarea obştii, şi această **d.** a căpătat un statut juridic similar primeia. O altă distincţie se face după starea socială a deţinătorilor; din acest p.d.v. existau rumîni cu **d.** („rumîni buni", „vecini buni") sau **d.** fără rumîni sau rumîni fără **d.**, numiţi săraci care lucrau pe **d.** boiereşti. Categoria ruminilor cu **d.** implica vocaţia ruminului, în caz de răscumpărare, de a lua şi porţiunea respectivă de pămînt; **d.** boierească aparţinea casei boiereşti, constituia rezerva sa feudală. *3.* Termenul **d.** a circulat şi în Mold., dar cu sensul, foarte restrîns, de loc pentru fineţe sau vii,

sau de măsură a acestor locuri. Cu sensul din Ţ. Rom. s-a numit *jirebie* locul de casă, ograda din sat atribuită prin sorţi unei gospodării, în Mold., sub regimul obştii agrare. S-a numit **j.** şi partea dată în folosinţă cultivatorilor dintr-o obşte, ţinere individuală, numită *mansa* în Franţa, *Hube* sau *Hufe* în Germania, *jdreabie* în Serbia. Instituţia, deşi poartă nume slav, are origine latină, structura ei amintind de *sorţi*, bine cunoscuţi în Trans. (sec. 13) şi în Mold. Întinderea unei **j.** varia după natura locului şi după ţinut. V. *sesie*.

A.C.

departament; pl. *departamente, departamenturi*. În organizarea judecătorească din Ţ. Rom. şi Mold. un mare pas înainte a fost crearea **d.**, primele instanţe judecătoreşti. Prin ele s-a căutat să se despartă funcţiunea judecătorească de cea administrativă în cadrul divanului, să se instituţionalizeze organul de judecată prin transformarea judecătorilor în instanţe, să se separe jurisdicţia penală de cea civilă. În Ţ. Rom. crearea unui **d.** judecătoresc este confirmată prin documentul din 25 mai 1772. Prin hrisovul din 1775, Alex. Ipsilanti a creat 4 **d.**, dintre care unul (**d.** *de cremenalion*) pentru pricini penale, iar celelalte 3 pentru cele civile şi comerciale. Dintre acestea, unul (**d.** I), superior celorlalte, judeca pricini în apel, iar celelalte 2 (**d.** II şi III), egale între ele, îndeplineau sarcina de-al doilea **d.** Divanul domnesc judeca în ultimă instanţă pricinile judecate de toate **d.** *Prav. cond.* a schimbat numele şi compunerea **d.** I, numindu-l „judecătoria veliţilor boieri" (v. *sfat domnesc ; veliţii boieri*). De asemenea, a denumit **d.** de cremenalion „**d.** vinovăţiilor" şi a menţinut cele 2 **d.** al doilea egale între ele (**d.** II şi III din hrisovul din 1775) care în documente apar cu titulatura de **d.** de 8 şi de **d.** de 7. În Oltenia, după 1775, au funcţionat la Craiova 2 **d.**: unul pentru pricini penale (**d.** de criminalion) altul pentru pricini civilo-comerciale (**d.** judecătoriei de 4). La 22 sept. 1783, Mihail Suţu a numit 3 judecători la primul **d. D.** de 4 a fost creat prin hrisovul din 30 apr. 1785. **D.** nu putea fi sesizat decît cu răvaşul caimacamului. Cei nemulţumiţi aveau drept de apel la caimacam. În Mold., **d.** a fost oficial înfiinţat prin instrucţiunea lui Rumianţev din 15 mart. 1771. Însă chiar anterior acestei date este atestată existenţa unui **d.** judecătoresc, cu competenţa de a judeca procese civile şi penale pînă la crearea **d.** criminalicesc (1789). Alte 2 **d.** au fost create probabil tot de Al. Ipsilanti, în domnia din Mold. (1787 — 1788); **d.** II apare în 1793. Pentru pricini penale s-a creat un **d.** criminalicesc, a cărei existenţă este neîndoielnică din 1789 ; în Ţ. Rom. **d.** *vinovăţiilor* (**d.** de criminalion), iar în Mold. **d.** *criminalicesc* (criminalion, cremenalion, **d.** criminalului sau simplu criminal) au fost compuse din boieri cu o pregătire deosebită. În Mold. existenţa **d.** criminalicesc a fost consacrată prin *Cond. crim.* din 1820—1826. Acest **d.** era competent să judece pricini penale importante; avea dreptul să judece şi pe boieri şi pe străini, cu dreptul acestora din urmă de a fi asistaţi de consul sau dragoman la judecată şi cercetare. **D.** criminalicesc judeca, dar nu pronunţa hotărîri; el întocmea anaforale care erau supuse domnului. *Reg. org.* a păstrat acest **d.** sub numele de tribunal de pricini criminalicești. **D.** *pricinilor străine* judeca pricinile civile dintre străini şi pămînteni. El a răspuns nevoii de a se combate tendinţa marilor puteri de a extinde abuziv jurisdicţia consulară şi asupra proceselor dintre pămînteni şi supuşii lor, unii dintre aceştia fiind chiar pămînteni care se supuseseră protecţiei străine (sudiţi). Acest **d.** a fost înfiinţat în Mold. între 1792, cînd nu exista, şi 1793, cînd judeca. În Ţ. Rom. el s-a numit **d.** străinilor sau **d.** străinelor pricini, creat la 30 nov. 1812. Era prezidat de marele logofăt al străinelor pricini. **D.** pricinilor străine era sesizat de partea interesată, de consulatul respectiv sau de domn. Străinul avea dreptul să fie asistat de consul sau de dragomanul consulatului. **D.** pricinilor străine avea şi sarcini administrative. În Mold. a primit sarcina statisticii sudiţilor, eliberarea paşapoartelor etc. Acest **d.** a judecat numeroase pricini şi a dăinuit pînă la *Reg. org.*, care l-a desfiinţat tacit.

P.S.

depozit. Este un contract real (comportînd deci remiterea efectivă a lucrului), prin care deponentul încredințează un lucru depozitarului care este obligat, cu sau fără plată, să-l păstreze pînă la termenul convenit și să-l restituie în natură. Ca instituție **d.** apare de timpuriu: *5 iun. 1449, A; denumirea tehnică o capătă însă abia în sec. 19. Recurgeau la **d.**, destul de des, domnii (de ex. C. Brâncoveanu, I. Gh. Caragea etc.), care depuneau sume importante de bani în străinătate, și boierii care, în timpuri tulburi, obișnuiau să-și depoziteze lucrurile de preț la mănăstiri. *I.L.* (gl. 346, z. 38—43, 46) și *C.R.Î* (gl. 13, z. 139) se ocupau numai de implicațiile penale ale **d.** (ținerea lucrului încredințat în caz de vină a depozitarului); el este însă reglementat în *Mica sinopsă a Bas.* (într-un paragr.) și în *Arm.* (§ 1 226 urm.). Apoi în *Manualul* lui Donici (XIV), *C. Cal.* (§ 1 291—1 309) și *L. Car.* (III, 22). Acele ultime legiuiri prevăd, ca dispoziție principală, că depozitarul trebuie să îngrijească de lucrul primit ca de propriile sale lucruri și să-l restituie cînd i se cere, chiar dacă este înainte de împlinirea termenului fixat, putînd cere despăgubiri în cazul cînd a fost păgubit prin aceasta. *C. Cal.* mai adaugă, printre altele, că pot fi puse în **d.** lucruri mișcătoare sau nemișcătoare și că hangiul, căpitanul corăbiei sau cărăușul răspund ca depozitari pentru lucrurile încredințate lor sau slujitorilor lor de către călători. În Trans. cea mai completă reglementare a contractului de **d.** o găsim în *S.M.S.*, care conțin dispoziții similare celor din *C. Cal.* și *L. Car.* arătate mai sus. Se mai arată că dacă două persoane au depozitat împreună un lucru, nu se permite restituirea către una singură, afară de cazul că s-a prevăzut expres aceasta; invers, dacă un lucru a fost depozitat în mîna a două persoane, se poate cere *in solidum* de la oricare din ele, dar acțiunea prin care lucrul se cere de la unul din cei doi depozitari nu eliberează pe celălalt; folosirea de către depozitar a lucrului deponentului fără învoirea acestuia este calificată furt (III, 5). Pentru acțiunile în materie de **d.**, *App. const.* prevăd procedura scurtă. *Comp. const.* dispun că între cauzele pentru care sașii pot fi chemați în judecată la Tabla regească (nu în fața forurilor lor) se află și cele privind **d.** (III, 13, 51). Procesele privind **d.** erau de competența Tablei regești în primă instanță, cu apel la principe, iar pe timpul dominației habsburgice la guberniu. Capitlurile primeau în **d.** documente (acte de proprietate, de înnobilare etc.), după care eliberau, la cerere, titularilor, copii (transumpte).

O.S.—V.Ș.

descălecat. În tradiția cronicărească medievală este calea pe care s-au format cele două state feudale românești de la sud și est de Carpați, prin „descălecarea" unor locuitori veniți din Făgăraș în Ț. Rom. cu Negru vodă și din Maramureș în Mold. cu Dragoș. Dacă în cazul Mold., **d.** lui Dragoș și apoi acela al lui Bogdan sînt adeverite de documente, cel al lui Negru vodă (sau Radu Negru) s-a dovedit a fi o creație a cronicilor din sec. 17, care au folosit ca model **d.** din Mold. Teoria **d.** — care a stîrnit multe discuții în istoriografia noastră — are o mare însemnătate deoarece dovedește strînsele relații între Trans. și celelalte două țări române extracarpatice, unde s-a revărsat încă din sec. 13—14 o numeroasă populație românească, existentă din vechime în provincia intracarpatică.

N.S.

descensus. Una din cele mai grele obligații ale locuitorilor din Trans., asemănătoare cu aceea de a da conace și mertice în Ț. Rom. și Mold. Obligația consta în a găzdui și ospăta pe rege, ca și pe reprezentanții săi ori de cîte ori aceștia veneau într-o localitate sau pe o moșie. Obligația a fost legiferată încă de la 1184, cînd s-a prevăzut că „fiecare din cei 72 de comiți găzduiește o dată pe an pe regele Ungariei și [...] îi dăruiește o sută de mărci". Nobilii fiind scutiți de găzduirea regelui prin bula de aur din 1222, iar de la 1324 și de aceea a voievodului Trans., această sarcină a continuat să apese asupra restului locuitorilor care puteau fi scutiți numai printr-un privilegiu regal. La 1374, românii de pe domeniul episcopiei de Oradea dădeau cîte o

oaie pentru răscumpărarea găzduirii *(ratione descensus)*. În afară de reprezentanții puterii centrale, de dreptul de găzduire beneficia și stăpînul feudal, de la care acest drept putea fi răscumpărat cu daruri. Obligația de găzduire a dat naștere la numeroase abuzuri din partea reprezentanților puterii centrale; dietele Trans. au avut deseori de rezolvat plîngeri ale locuitorilor împotriva slujbașilor abuzivi care-i sileau să-i găzduiască fără scrisoare princiară, le luau caii, îi băteau și îi jefuiau. La 1591 se considera că cheltuielile ocazionate de **d.** în Trans. erau mai mari decît cuantumul dării pe un an. Deși legiferată în mai multe rînduri, obligația de găzduire a continuat să fie o grea povară pentru locuitorii Trans. pînă în sec. 18.

N.S.

descîntec. V. *vrăjitorie*.

desetină. A pătruns în limba română (Mold.) cu sensul originar de zecime, dijmă, desemnînd cota dintr-un produs, prelevată cu titlul de dare. La început, **d.** și-a păstrat sensul etimologic de 1/10 din produsul impozabil; mai tîrziu, termenul și-a lărgit sensul, indicînd orice dare, independent de cuantum. Primele mențiuni documentare apar în textele de limbă slavă din sec. 15. Cu sens larg de dijmă, întîlnim o **d.** din grîu. Mențiunile ulterioare restring domeniul **d.** la stupi și porci. De la o vreme, dările pe stupi și porci (mascuri) apar în documente disjunct, darea stupilor păstrînd vechea denumire de **d.**, iar aceea a porcilor primind un nume propriu, *gorștina*, încît uneori nu se va mai specifica natura produsului, în speță stupii. Totuși, sînt încă frecvente documentele care păstrează termenul **d.** pentru darea stupilor și a porcilor. În așezămîntul lui Alex. Moruzi, această **d.** boierească era de „unul din 50 de stupi" și de 5 parale de stup pentru cei cu mai puțin de 50 stupi; la 1818, documentele înregistrează o **d.** a stupilor de 8 parale de țăran. Din momentul cînd **d.** s-a aplicat și categoriilor privilegiate și s-a plătit în bani, s-a calculat „pe zece bucăți" (stupi sau mascuri), ori pe fiecare bucată, ori concomitent prin ambele sisteme. În hrisovul pentru băjenari dat de C. Racoviță la 1756 se hotăra cu aceștia să dea **d.** pentru stupi și mascuri „pe zece bucate un leu, după cum dau boierii". În felul acesta, noțiunea **d.** a evoluat semantic, devenind sinonimă cu darea de stupi sau porci; o dare al cărei cuantum nu mai reprezenta nici „una din zece", nici chiar o sumă „pentru zece bucăți", ci o sumă pe fiecare bucată (stup sau porc). La începutul sec. 18, boierii și mănăstirile aveau scutire de **d.** pentru un număr de stupi și porci; căpitanii scuteau cîte 50 de stupi și 30 de porci (18 iul. 1714). În Ț. Rom., a existat de asemenea o zeciuială, care s-a numit la început vamă, apoi dijmă, iar în cazul special al dării pe stupi și porci, dijmărit. În Trans., **d.** cu sens generic se va numi *decima*. Structura economică a țărilor române fiind asemănătoare, instituțiile fiscale sînt înrudite, ele se deosebesc adeseori numai prin nomenclatură, de ex. **d.** pe stupi și mascuri în Mold., dijmărit pe stupi și rimători în Ț. Rom.; *decima apum, decima porcum*, în Trans. Stringătorii **d.** s-au numit *desetnici*. **D.** este desființată în Mold. și Ț. Rom. prin reformele *Reg. org.*

A.C. — N.S.

desherență. V. *moștenire*.

despărțenie; sin. *divorț*. Desfacerea căsătoriei a fost totdeauna admisă la românii ortodocși de pretutindeni, pentru că biserica ortodoxă, spre deosebire de cea catolică, nu a primit dogma indisolubilității căsătoriei↑. Soluțiile judecătorești și reglementările pravilelor reflectă influența dreptului civil canonic bizantin. Din examinarea primelor apar motivele de **d.** admise de practica judiciară: adulterul soției, beția acesteia, negăsirea ei „întru curățenia fecioriei". I. Caragea poruncește ca soția adulterină să fie trimisă la mănăstire pentru un an, după care soțul avea alternativa să o ierte sau să ceară **d.** Mai demult ea era pedepsită chiar cu pierderea capului; soțul putea însă să o ierte; în orice caz, averea ei trecea în proprietatea acestuia. Se pronunța **d.** și în cazul cînd soția, liberată

din robie, refuza să reintegreze domiciliul conjugal, acest refuz constituind o injurie gravă adusă soțului. Soția putea cere, la rîndul ei, **d.** pentru bătăi și amenințarea cu moartea din partea soțului, boală molipsitoare (tuberculoză) și destrăbălarea sau impotența lui. Putea fi admisă **d.** și pentru orice alt motiv care era apreciat de judecată ca temeinic și chiar ca urmare a acordului soților, întrucît nu se înțeleg și nu mai pot conviețui. *Î.L.* și *C.R.Î.* tratează pe larg despre *impărțirea căsarilor*, arătînd ca principale cauze ale acesteia: adulterul, bătaia gravă a femeii de către bărbat, chiar cu arme, erezia, călugărirea, sodomia unuia dintre soți. *Manualul* lui Donici, *L. Car.* și *C. Cal.* indică și ele următoarele motive de **d.**: nefecioria, adulterul, robia, atentatul la viața unui soț de către celălalt, îndrăcirea unuia dintre soți (Donici), neîndeplinirea obligației conjugale de către soț, sau refuzul din partea soției, timp de 3 ani s.a. Deși acțiunea de **d.** este pur personală, ea putea fi intentată de părinții soției cînd aceasta era foarte tînără. Cercetarea **d.** era de competența instanței ecleziastice, fiind o materie civilă canonică; episcopii judecau în mod obișnuit, iar mitropolitul le cenzura hotărîrile. De la înființarea dicasteriilor, judecarea **d.** — care făceau parte dintre „duhovnicești pricini" — cade în competența acestor instanțe. Totuși exista și un control al autorității laice superioare: într-o anafora de la finele sec. 18, mitropolitul adaugă: „Și hotărirea cea desăvîrșită rămîne a se face de către înălțimea ta". Cînd pronunța **d.**, mitropolitul consulta pravila; la 26 nov. 1793, mitropolitul Dositei desparte o pereche, specificînd: „pravila scrie ot list (pagina) 149, glava 181, zaciala 50, că nu numai pentru vrăjmășia ce va arăta bărbatul asupra soției sale se va despărți, ce și cu alte cuvinte sprănțare de o va îngrozi încă să va despărți". După unele mărturii din sec. 16, **d.** se obținea destul de ușor: „dacă soția a fost ocărîtă sau a fost lovită ușor", ea avea dreptul să ceară despărțirea, plătind soțului o treime de galben de aur. În ceea ce privește zestrea și darurile dintre soți, pravilele adoptă în linii mari o soluție uniformă: le pierde soțul din a cărui culpă s-a pronunțat **d.**, ceea ce se constată și din documente. Pravilele sec. 19 mai cuprind dispoziții privitoare la efectele **d.** față de copiii rezultați din căsătorie și reglementează **d.** robilor, de care se ocupase mai înainte și *Sob. hr.* (1785), plecînd de la ideea că „între oameni slobozi și robi nu se poate alcătui însoțire legiuită" (*C. Cal.*, § 154). Problema **d.** a fost soluționată în Trans. diferit de către bisericile existente aici. Bisericile protestante și cea ortodoxă au admis-o; cea catolică, cum se știe, nu a admis-o, dar această regulă prohibitivă nu s-a consolidat decît cu timpul în Trans. deoarece decretele primilor regi au admis **d.** în anumite condiții. Astfel, un decret al regelui Ștefan I a permis **d.** cerută de soția părăsită de bărbat; un altul, al regelui Coloman, a permis **d.** în caz de părăsire și de adulter, punct de vedere însușit de primul sinod ținut la Strigoniu. Al doilea sinod, însă, a consacrat principiul neadmiterii **d.**, pe motivul că „*quod deus coniunxit, homo non separet*". V. *justiție*.

O.S. — V.Ș.

despot. În Imperiul bizantin, titlul de **d.** a devenit în a doua jumătate a sec. 12 cel mai important după cel imperial; era conferit, cu un anumit ceremonial și cu unele însemne și drepturi onorifice, membrilor familiei imperiale: moștenitorului tronului, fiilor, fraților și ginerilor basileului. Mai tîrziu, în sec. 13—14, el a fost acordat și altor personaje importante din Imperiul bizantin și de peste hotare. În Ț. Rom., titlul a fost purtat de Mircea cel Mare în legătură cu unirea Dobrogei cu Ț. Rom.; Mircea poartă titlul de „terrarum Dobrodicii despotus", adică „despot al țărilor lui Dobrotici", în două documente redactate în limba latină în anii 1390—1391. În documentele interne, domnul nu se intitulează **d.**, ci stăpîn „pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului". Cel de la care a preluat acest titlu, Dobrotici, îl primise de la împăratul bizantin Ioan V Paleologul, pe care îl sprijinise în luptele purtate împotriva statului bulgar în anii 1364—1365; după alte opinii, lui Dobrotici i s-ar fi conferit titlul de **d.** după ce a devenit membru al fami-

ilei imperiale bizantine, cînd o fiică a sa s-a căsătorit cu fiul lui Ioan Paleologul. Pe lîngă titlul de **d.**, preluat de la Dobrotici, fără intermediul Bizanțului, Mircea cel Mare a utilizat și însemnul despotiei: o acvilă bicefală care este reprezentată pe costumul în care este înfățișat la biserica mănăstirii Cozia.

N.S.

deșugubină. V. *dușegubină*.

devălmășie. **D.** și *indiviziunea* privesc, ambele, o stăpînire în comun. Dar pe cînd indiviziunea este specifică proprietății individuale absolute — fiind proprietatea comună a mai multor persoane asupra unuia sau mai multor bunuri, fiecare avînd o cotă parte nedeterminată material — **d.** presupune o stăpînire *devălmașe*, adică o stăpînire în care „obștea satului își îmbină voința sa de reglementare a vieții sătești, concepută ca un vast atelier, cu drepturile fiecărei gospodării în parte". **D.** începe prin a fi de obște sau de neam (rude de sînge), în care treptat — cu rezistență din partea obștii — se admit străini, mai întîi indirect, prin înfrățire, apoi direct, pentru ca într-o perioadă tîrzie (1819) „stăpînirea răzășească" să poată fi definită într-o carte de judecată dată de boierii moldoveni ca fiind „aceia unde o bucată de loc încongiurată cu hotară o stăpînesc multe obrazi împreună stăpînitorii cu toții, însă fără să fie parte nemărui dispărțită cu hotară, nici locul cunoscut undi este parte fiștecăruc, ci stăpînesc toți toată acea moșie împreună, avînd ei în de ei știință numai cîtă parte i se vine fiștecăruc dintr-ace moșie stăpînită de toți împreună", definiție ce se aseamănă cu aceea a indiviziunii. **D.** — tot cu aspect de indiviziune — *18 nov. 1393, A, cînd Roman voievod dăruiește un sat pe Suceava la 5 frați, pentru că l-au slujit și îl slujesc cu dreaptă credință; aceștia urmau să-l stăpînească în devălmășie. Apoi, la 12 mart. 1399, A, 2 sate și 2 jumătăți de sate sînt întărite de domn Dușcăi și nepoților ei. O parte din pămîntul obștei era stăpînit în **d.**; formulele: „cît se va alege partea lui", „oricît se va alege partea lor de peste tot hotarul", „peste tot locul cît se va alege", sau altele asemănătoare care figurează în mod curent în actele de vînzare sau donație răzești ori moșnenești, învederează acest lucru, arătînd, în același timp, și începutul de destrămare a obștii prin hotărnicirile care urmau unor astfel de transmisiuni. Înlăuntrul obștii erau 2 feluri de **d.**: *1.* Între membrii unei familii asupra unei delnițe în Ț. Rom., sau jirebii în Mold.; acestea cuprind „o parte din drepturi pe toate felurile de stăpîniri în structura satului". „Ținea singur pă seama lui [...] fiștecare moșnean cît loc poate de cuprinde și-l curăță". Curăturile intrau și ele, bineînțeles, în **d.** familială. *2.* Între membrii unui neam, practic ai unui bătrîn sau moș, pe racla hotărnicită din zona supusă împărțelii de către obște. Se stăpîneau în comun: „pășunile, pădurea, apele, pămîntul necultivat (țelina), poiana, muntele, plus alte locuri speciale ca locul de sare, de păcură, locul de joc, aria obștii etc.". În perioada feudalismului dezvoltat sînt devălmași moșnenii și răzeșii de baștină care sînt megieși ai satului, cît și cei care au dobîndit drepturi în obște prin cumpărare sau donație, moșnenii (răzeșii) și megieșii ca împrejurași, pentru că „în unele zone, locurile lor, fixate pe teren fără hotărnicie propriu-zisă, se ating. Pe măsură ce se hotărnicesc raclele fiecărui neam (căruia i se atribuie un moș sau un bătrîn, și foloasele și veniturile echivalente în celelalte zone), sau ocinile în cadrul fiecărui bătrîn ori al fiecărei funii, raporturile de megieșie străveche sau moșnenie și răzeșie se transformă în [...] raporturi de vecinătate stîlpită". În **d.** boierești raporturile de vecinătate se stabileau mai repede decît în cele moșnenești (răzești). Cît privește **d.** orășenești, ele se apropie de obște „prin exploatarea moșiei tîrgului", și de „neamul boieresc, în vatra orașului, unde loturile familiale se hotărnicesc mai repede și domină raporturi de vecinătate stîlpită". Unii domni caută totuși să împiedice ieșirile din **d.** Astfel, C. Brîncoveanu dă poruncă boierilor luați de un codevălmaș pentru hotărnicirea moșiei comune să nu facă o asemenea operație „căci că niciodată nu s-au auzit în Țara Românească unde au frații casa dempreună să hotărască moșiile". După reforma lui C. Mavrocordat, în Ț. Rom.

(1746) și în Mold. (1749), în satele de moșneni (răzeși) se accentuează procesul de cotropire din afară și diferența între membrii obștii ca stare materială, iar practica hotărîniciilor parțiale se extinde tot mai mult. De asemenea, se afirmă mai puternic acțiunea de formare a latifundiilor boierești, d. neamului boieresc tinzînd să devină excepțională. *La 7 iul. 1430, *A*: 3 boieri vin la domn și cer să se împartă satele pe care le stăpînesc în comun, așa cum au stabilit ei; domnul încuviințează și întărește împărțeala. Întîlnim în documentele ulterioare întăriri domnești pe părți indivize de sate sau de mori, convenții de împărțire a venitului sau de exploatare alternativă cîte un an a unei vii comune etc. *Sob. hr.* (1785, 1835, 1839) încearcă să apere obștile sătești împotriva cotropitorilor care se infiltrau în ele, interzicînd — ca principală măsură — daniile „de către cei săraci și de starea de gios la cei mai bogați și puternici" (art. 1). Dar procesul de disoluție era prea avansat ca să mai poată fi oprit și *L. Car.* (III, 13) și *C. Cal.* (§ 1 101—1 135) privesc d. ca o stare de indiviziune („obștire", „de-a valma tocmeală", „părtășie", „împreună proprietaoa") și o reglementează în spirit burghez. Toți coindivizarii au dreptul asupra fiecărei molecule din bunul indiviz, dar determinarea în fapt a dreptului fiecăruia și stabilirea părții sale în exclusivă proprietate nu se pot realiza decît prin împărțirea averii indivize. Cauza cea mai frecventă a acestei situații este decesul proprietarului, de pe urma căruia rămîn mai mulți succesori. Cîștigurile rezultate din bunul comun se împart între coindivizari; la fel și cheltuielile făcute cu un asemenea bun. Oricare dintre copărtași poate cere ieșirea din indiviziune, chiar dacă există convenție contrară. Posesia și folosirea în d. a pămîntului a prezentat și în Trans. medievală două forme: *a.* aceea din partea obștilor sătești (obști vicinale, comunități sătești, obști sătești de vecinătate); *b.* aceea din partea comoștenitorilor în indiviziune. *a.* Obștile sătești libere sînt atestate în Trans. în perioada feudalismului timpuriu. Această formă de stăpînire comporta drepturile și obligațiile obișnuite în cadrul comunităților sătești medievale, cunoscute și în țările române extracarpatice, și, ca și acolo, se stingea numai prin trecerea pămîntului sub altă formă de stăpînire, nefiind influențată de dispariția unuia din indivizii componenți ai obștii. Stăpînirea în d. a pămîntului a avut loc în perioada feudalismului timpuriu, în Trans., nu numai în cadrul obștilor compuse în totalitate din oameni liberi, dar și în obștile în sînul cărora pătrunseseră parțial stăpîni feudali, din care cauză o parte a populației satelor respective era alcătuită din oameni aserviți (v. doc. din 1202—1203). *b.* O altă formă de stăpînire în comun a pămîntului a fost în cazul moștenitorilor în indiviziune, care au posedat și folosit în comun pămînturile moștenite. Comoștenitori *(cohaeredes)* în indiviziune *(condivisorum)*, copărtași în stăpînirea unor pămînturi, sînt amintiți deja în Registrul de la Oradea sub anul 1229. Această formă se dizolva, ca și în Ț. Rom. și Mold., prin ieșirea din indiviziune voluntară sau judiciară. V. *mezat; obște.*

O.S. — V.Ș.

dezertare. Cunoscută din timpurile cele mai vechi, este părăsirea postului, fie pentru a se sustrage serviciului militar, fie pentru a trece la dușman. Instituția este condiționată logic și juridic de existența unei armate organizate. În sensul larg, propriu începuturilor de cristalizare a instituțiilor, d. desemna orice fugă într-o țară străină, cu sau fără intenție de trădare. Cu această accepție, este menționată în tratatul de pace intervenit între Ștefan cel Mare și regele Ioan Albert al Poloniei (1501), unde dezertorii apar sub denumirea de pribegi. Aceeași clauză privitoare la d. *(fugari* vinovați) este inserată și în tratatul încheiat de Bogdan, domnul Mold., cu regele Poloniei, Sigismund (7 febr. 1510), clauză pe care, cu un adaos de precizie, o întîlnim și în tratatul lui Petru Rareș, reiterat de Ștefan Lăcustă, cu regele polon. Tratatul lui Șt. Lăcustă din 1539 stipulează expres că „dezertorii (fugarii) celor două părți nu vor fi primiți, ci va trebui să fie predați aceluia dela care au fugit". Dezertorii menționați mai sus sînt cei din timp de pace, pentru care pedepsele erau mai blînde; d. de pe cîmpul

de luptă, socotită drept act de „hiclenie" față de domn, era sancționată cu pedeapsa capitală și pierderea ocinei. Pentru Mold. amintim o relatare contemporană luptei de la Obertyn, unde se spune că Petru Rareș pusese în lanțuri pe doi căpitani ai săi care părăsiseră cîmpul de luptă, ce urmau a fi uciși în chinuri, adăugind: „acesta este obiceiul românilor, că toți cei care fug din luptă sînt pedepsiți mai rău decît dacă ar fi suferit moartea în război, ceea ce face ca românii să fie mult mai aprigi în luptă decît alte popoare". Mai tîrziu, într-un document din 11 mai 1611 se spune că Dragu postelnicul căzuse „într-o mare nevoie și urgie de către Mihai (Viteazul) voievod, pentru că au fugit den oaste den Țara Ungurească", fiindu-i iertat capul numai după mari rugăminți; la 3 dec. 1639, Matei Basarab confiscă satul Albești al lui Iane căpitan, pe motivul că acesta „acum la păsul țării, [...] nu s-a aflat la oaste, ce au fugit în Țara Turcească și pentr-alte părți, ca un om rău și hiclean" (aici vinovatul a scăpat de moarte deoarece a fugit din țară). În sec. 18, în Mold., exista o dispoziție domnească potrivit căreia „care den breslași (e vorba de breslele militare) nu va veni la oaste își va pierde moșiile și va fi podan" (om aservit, supus). V. și *trădare*.

A.C. — N.S.

diac: sin. *grămătic* și *pisar*. În sec. 14—16, cuvîntul desemna pe scriitorul documentelor domnești. **D.** trebuia să cunoască limba slavă, iar **d.** de limbă latină trebuia să cunoască această limbă. În a 2-a jumătate a sec. 16, în Mold., **d.** cei mai importanți s-au numit uricari†; din a 2-a jumătate a sec. 17, cînd documentele se redactau în limba română, **d.** au rămas pentru aceste documente, iar uricarii pentru documentele slave (tot mai rare) și pentru traducerea acestora în românește. Cariera de **d.** era laică, stabilă, independentă de fluctuațiile politice. **D.** făceau parte din clasa boierească. În sec. 15 erau trecuți în documente alături de boieri și de marii dregători. Aveau venituri importante. Într-o însemnare din sec. 17, se spune că se plătiseră 3 galbeni „logofătului celui mare, pe zapis" și un galben diaculul „de scris", iar dintr-un izvod de cheltuieli din 1619 rezultă că se dăduseră 3 galbeni lui Nebojatco diacul „drept ispisoc" pentru satul Bulăești și un alt galben pentru ispisocul privind alt sat. Mulți **d.** deveneau mai tîrziu mari dregători (logofăt II și III sau vel logofăt). **D.** iscăleau documentele în colțul de jos din dreapta. În sec. 17 sînt amintiți **d.** de cămară, **d.** de vistierie, **d.** ai dregătorilor etc. **D.** au existat și în cancelaria principelui Trans. cu funcția de secretar și scriitor (redactor) de documente în diferite limbi.

N.S. — P.S.

diastimă. Folosit în limbajul judiciar al sec. 18—19 cu sensul de interval de timp: „În diastima chibzuirii de șase luni, să se orînduiască de judecată epitrop pe averea mortului".

O.S.

diată: var. *adiată*; sin. *testament*. 1. Potrivit obiceiului obștilor țărănești, moștenirea folosinței pămîntului, care era un bun comun, se făcea după norme determinate de genealogia familiei. Moștenirea pămîntului boierilor fiind supusă aceloraș reguli, nici ei nu puteau testa. Soluția nu putea fi alta atît timp cît stăpînirea nu era consolidată ca proprietate individuală. Însăși existența prădalicii și folosirea formulei „prădalica să nu fie" sînt dovezi ale unei asemenea stări de lucruri. În documentele sec. 15 — chiar dacă nu se foloseau încă expresiile de **d.** sau t. — începe să apară totuși grija de a dispune de avere după moarte, mai întîi în favoarea mănăstirilor, apoi în favoarea unei rude căreia i se dă mai mult decît era obiceiul, ori chiar în favoarea unui străin. În sec. 16 și 17 sînt folosite expresiile *cu a lui limbă* sau *cu limbă de moarte* cu sensul de t. *la 1520), B, 161. **D.** se impune pe măsură ce se consolidează proprietatea privată și se individualizează stăpînirea șefului familiei. Biserica sprijină individualizarea, iar dreptul bizantin este folosit pentru promovarea acestor

procese, cu toată rezistența neamului și a obștii (v. *moștenire*). 2. **D.** aveau și în vechiul nostru drept nescris caracter *solemn*, acesta manifestîndu-se în mai multe forme. Rar olograf, din cauza mulțimii neștiutorilor de carte și a faptului că urmele unui asemenea act s-ar putea pierde mai ușor, **t.** era făcut de obicei în formă autentică, *în fața martorilor*; numărul acestora era variabil; în unele **t.** ajungea la cifra destul de mare de 12, iar în altele se reducea chiar la unul singur; dacă **t.** era semnat de testator, martorii nu mai erau necesari (apropiere de **t.** olograf). Printre martori figurau adesea preoți și călugări și chiar membri ai înaltului cler (episcopi, mitropoliți, patriarhi), ca persoane mai demne de încredere datorită pregătirii lor culturale și a vieții lor morale. Aceștia din urmă, fie că erau de față chiar la confecționarea **t.**, fie că li se prezenta actul ulterior, îi dădeau tărie deosebită prin semnătura pe care o puneau pe el. Citeodată, spre a dobîndi o solemnitate mai mare, **d.** era făcută *în fața domnului și a divanului*. *I.L.* (gl. 285) cerea ca **d.** să fie făcută în fața a 7 martori, iar în anumite cazuri 5 sau chiar 3. O **d.** putea fi anulată prin alta ulterioară. *C. Cal.*, păstrînd tradiția, admitea că **d.** poate fi făcută nu numai în scris, dar și *oral* în fața a 5 martori, cînd dispunătorul nu poate testa în scris din cauză de boală sau din altă pricină (§ 745—747); nu admitea însă **d.** *în fața arhiereului*. *Prav. cond.* acorda, din contră, arhiereului sau locțiitorului lui un rol mai mare decît avusese pînă atunci, autorizîndu-l să autentifice **d.** (XXII, 1). *L. Car.* prevedea, mai cuprinzător, ca „dieata să se facă în scris" într-una din următoarele forme: *autentică*, *secretă* sau *olografă* (IV, 3, 26), cu completarea cu privire la **t.** autentic că, de nu va fi scris în întregime de dispunător, „să se adevereaască cu trei marturi [...], de arhiereul locului sau de judecători" (VI, 2, 7). Este în această cerință rezultatul întregii evoluții a formalismului **t.** autentic în dreptul roman, bizantin, român nescris și *Prav. cond.*, cu privire la persoanele în prezența cărora trebuie confecționat. Caracteristica tuturor formelor testamentare autentice este de a nu fi necesar ca actul de ultimă voință să fie scris și subscris de dispunător, fiind suficient numai, pentru a căpăta tărie deplină, să fie făcut în scris în fața organului autentificator care să constate *de visu et auditu* că **t.** este opera persoanei care figura în procesul verbal de autentificare ca fiind autorul lui. Pravilele sec. 19 mai reglementau două forme de **t.**, nepracticate în dreptul nostru anterior, dar pe care le aflăm în dreptul roman. Acestea erau **t.** *olograf* care, pentru a fi valabil, trebuia să fie scris și subscris de dispunător cu arătarea datei și a locului „în care și unde s-au scris", și **t.** *secret*, *mistic*, sau *tăinuit*. Acesta din urmă era prezentat de testator martorilor strîns sau pecetluit, spunîndu-le numai că este **t.** lui. Semnăturile lor se raportează, din cauza aceasta, numai la identitatea testatorului și îndeplinirea stringerii sau pecetluirii **t.**, nu și la conținutul lui. **T.** făcut fără paza condițiilor de formă de mai sus este nul. 3. Ca la orice act juridic și chiar cu mai multă rigoare, era necesar să se îndeplinească și anumite condiții de fond pentru ca **d.** să fie valabilă: testatorul trebuia să fie capabil și voința lui să nu fie viciată. *I.L.* se ocupă în mod special de **d.** În gl. 285 îi stabilea condițiile de fond și cele de formă: testatorul trebuia să fie cu „mintea întreagă și sănătoasă", în vîrstă de cel puțin 14 ani (băieții) sau 12 ani (fetele). În mod excepțional, femeia „gracioasă carea să va spăla la baie și va muri acolo înăuntru" putea să-și facă **t.** oral „înaintea a noao mulieri". Pravilele sec. 18 și 19 prevedeau, de asemenea, că dispunătorul trebuie să fie capabil, cu mintea întreagă (nebunii nu pot testa) și cu voința liberă, adică nepătată de violență, dol sau eroare; să nu fie deci influențat prin captație sau sugestie. Nu are nici o tărie **d.** făcută fără respectul acestor condiții de fond. 4. Principalele dispoziții cuprinse într-un **t.** se refereau la bunuri și purtau numele de *legate* (*legatum*). *C.R.I.* (pr. 15, z. 215) reglementează un **l.** de uzufruct, fără a folosi termenul. *Mica sin. a Bas.* (în 7 par.) se ocupă de „legheton". Arm. (V, 10), *Manualele* lui Fotino și Donici (XXXIII, 4, 5; XXXVIII, 1—3, 6—12), *L. Car.* (IV, 4) și *C. Cal.* (§ 785—861) tratează, de asemenea, despre **l.** Ultimele două legiuiri prevăd că **l.** are tărie cînd dispunătorul și legatarul sînt capabili primul să dea și secundul să primească; dispoziția de ultimă voință este conformă legilor și împlinirea ei este posibilă (§ 786, *C. Cal.*). După ce stabilesc condițiile generale de validi-

tate ale l., ambele legiuiri se ocupă în mod special de fiecare fel de l. în parte (l. unei case, al unei vii, al unor lucruri fungibile sau consumptibile etc. și chiar l. unui rob, rămășiță tardivă și retrogradă a vechii orinduiri feudale). În general l. sînt supuse aceloraşi condiții de validitate cu t. L. poate fi făcut și printr-un *codicil* (act prin care testatorul își modifică sau completează dispozițiile de ultimă voință privitoare la bunuri înscrise într-un t. anterior). *5. Substituția fideicomisară.* În orinduirea feudală, pentru păstrarea bunurilor în familie, se obișnuia ca dispunătorul să rînduiască ordinea succesorală pentru mai multe generații, făcînd cu privire la același bun mai multe liberalități succesive. Acest mod de a dispune se chema **s.f.** și consta în obligația pusă de dispunător donatarului sau legatarului (instituitului) de a păstra toată viața bunurile cu care a fost gratificat, fără a le greva de vreun drept real și de a le transmite la decesul său unui alt beneficiar (substituitul) decît cel desemnat de dispunător și așa mai departe. În feudalismul românesc, **s.f.** se limita, în general, la un singur grad. Astfel, un dispunător, grijuliu ca averea lui să nu fie prădalică la un moment dat, putea prevedea la a 2-a instituire alternativ ca averea să rămînă unei anumite nepoate, dar dacă aceasta va muri înaintea primilor instituiți, să treacă la un nepot al său, „care va fi mai aproape de semințenia și de singele său însă și pe care îl vor cunoaște acești boieri că ieste harnic și om cuminte". Cel de-al doilea substituit putea să nu fie conceput în momentul creării **s.f.**, desemnarea sa făcîndu-se de către instituiți după criteriul indicat de dispunător. Cele mai multe pravile admit în termeni expreși **s.f.**, *C. Cal.* permițînd chiar două subordinări (§ 774), sau o îngăduie în mod tacit. *6. Rezerva.* Este partea din succesiune rezervată unor anumiți succesori, de care nu se poate dispune prin donație sau t. În dreptul roman, abia Iustinian a admis-o în favoarea descendenților. *Î.L.* (gl. 282) și Donici (XXXV, 7) o fixează la 1/3 din averea defunctului, dacă acesta avea cel mult 4 copii și la 1/2, dacă avea 5 sau mai mulți, el fiind liber să dispună de rest în favoarea oricui ar fi dorit. **R.** se calculează după ce se scad din activul succesoral cheltuielile făcute pentru înmormîntarea defunctului, cît și suma ce se va da pentru sufletul lui și pentru „plata slugilor sau a argaților" lui. *Prav. cond* (XXII, 2), *L. Car.* (IV, 3, 29—32) și *C. Cal.* (§ 965—975) prevăd două categorii de rezervatari: descendenții și ascendenții, aceștia din urmă fiind chemați la succesiune în lipsa celor dintîi. *C. Cal.* stabilește r. de 1/3 sau 1/2, ca în *Î.L.* și Donici în favoarea copiilor și o r. de 1/3 din averea copilului decedat în favoarea părinților, ca și *Prav. cond. L. Car.* prevede dispoziții mai avantajoase pentru rezervatari: pe de o parte, ea stabilește că dacă *de cuius* are numai un descendent sau numai un ascendent, r. este de 1/2 din averea succesorală, dacă are 2 este de 2/3, iar dacă are 3 sau mai mulți este de 3/4; pe de altă parte, îl consideră rezervatar în raport cu mama și pe copilul născut în afara căsătoriei, în sensul că ea nu îl poate îndepărta de la succesiune dispunînd în favoarea ascendenților ei. Ca și *Î.L.*, toate aceste legiuiri prevăd că r. se calculează numai după ce averea succesorală a rămas curată, scăzîndu-se datoriile defunctului și cheltuielile de înmormîntare. *Î.L.* și Donici folosesc termenii *falchidie, falchidios* (prima) sau *falchidion* (cel de-al doilea) pentru a desemna r., inspirîndu-se, desigur, de la *lex Falcidia* (an. 714), care reglementa r. copiilor, nemailăsînd-o la aprecierea judecătorilor, ca pînă atunci, dar pravilele românești, spre deosebire de aceasta și conform novelei 18 a lui Iustinian, stabilesc cote variabile. *C. Cal.* (§ 967) denumește r. *legitima.* *7. Nevalabilitatea* t. Reglementate sumar în *Î.L.* și pe larg în pravilele sec. 19, fără a cunoaște însă denumirile moderne (nulitate, reducțiune, caducitate, revocare), cauzele de nevaliditate a t. — în linii mari — funcționau ca și astăzi. Era *nul* t. care nu îndeplinea de la început condițiile de formă sau de fond indispensabile pentru existența sau validitatea lui (de ex. nu s-au respectat condițiile de formă ale unui t. autentic sau testatorul e minor); era *reductibil*, dacă prin legatele pe care le cuprindea se depășea cotitatea disponibilă, atingîndu-se rezerva (în acest sens și *Î.L.*, gl. 282); era *revocabil*, dacă testatorul își retracta t., prin distrugerea lui materială sau printr-o dispoziție între vii sau testamentară, care îl desființa implicit sau explicit, ori cînd intervenea

un eveniment care justificase revocarea, cum ar fi nașterea unui copil postum al testatorului; era *caduc* dacă după facerea t. interveneau cauze de nevaliditate a vreunui legat, străine dispunătorului, și care nu se datorau nici unei manifestări ostile a legatarului față de el. Caducitatea privea numai legatul respectiv. Asemenea cauze erau: predecesul legatarului, incapacitatea lui, pierirea lucrului legat ș.a. *S.* În Trans., succesiunea *testamentară* avea loc în cazul bunurilor mobile și al bunurilor imobiliare achiziționate. Regulile privind forma t. prezentau diferențieri după autori și beneficiari, după timpul și împrejurările întocmirii. Dezvoltarea acestei forme de succesiune s-a datorat, între altele, interesului bisericii de a dobîndi, pe această cale, bunuri de la credincioși. V. *iobag; moștenitor.*

O.Ș. — V.Ș.

dicasterie; var. *decasterie.* Mitropolitul și episcopii au avut în trecutul nostru competența de a judeca, prin calitatea lor, pricini cu caracter bisericesc sau chiar civile și penale, dintre cele socotite ca avînd legătură cu tainele bisericești; în plus, ei mai erau delegați de domn să judece, singuri sau cu laici, orice alte pricini. Făceau parte, de asemenea, din sfatul domnesc. Protopopii aveau și ei o anumită competență de judecată. Înalții ierarhi nu judecau însă totdeauna singuri, ci uneori își formau un tribunal care multă vreme nu a purtat vreun nume și a cărui compunere varia de la caz la caz. Astfel, la confecționarea actelor juridice sau la judecăți, la mitropolie, pe lîngă mitropolit, participau uneori în Ț. Rom. mai mulți clerici din serviciul mitropoliei, unii înalți ierarhi străini și unii ierarhi români. La 20 ian. 1810, abia, se organizează ca instanță regulată pe lîngă mitropolia Ț. Rom. și sub ocîrmuirea mitropolitului o judecătorie bisericească (dicasteria sau „cosistoria"), compusă din „4 fețe împreună șezători de cei vrednici arhimandriți sau protopopi sau ieromonahi și unul din mireni logofăt, iar scriitori cît va cere trebuința [...]". Noua instanță, neavînd atribuțiile bine definite și influențată de puterile largi ale celei vechi, curînd de la crearea ei (în mai, același an) a intrat în conflict de competență cu divanul, judecînd un proces civil în care una dintre părți era un egumen. Ca urmare, i se interzice „a se mai amesteca la pricini de judecăți politicești". Hotărîrile date de **d.** trebuiau să fie aprobate de mitropolit pentru a avea putere executorie. În Mold. funcționa încă din 1649 un tribunal ecleziastic eparhial pe lîngă fiecare episcopie, avînd în competența sa judecarea pricinilor privitoare la „cuscrii, cumetrii, singe amestecat" și alte asemenea nelegiuiri petrecute pe teritoriul eparhiei respective. C. Mavrocordat a menținut acest tribunal, care a funcționat în epoca 1741—1832 pe lîngă mitropolia Mold., avînd în competență „duhovnicești le pricini", de unde și numele de „duhovnicească decasterie a sfintei mitropolii a Moldovei". Judeca divorțuri, pricini relative la zestre, copii, neînțelegeri între soți, între slujitorii bisericii, între mireni și preoți pentru lucruri bisericești. **D.** întocmea o analora pe care o supunea aprobării mitropolitului. În 1808 instanța este reorganizată, iar la 27 sept. 1811 mitropolia Mold. dă instrucțiuni amănunțite „pentru duhovnicească consistorie". Conform dispozițiilor *C. Cal.*, „duhovnicească" **d.** trebuia să judece numai procesele privitoare la desfacerea căsătoriilor încheiate fără respectarea prevederilor canonice și să se facă apoi „arătare" arhiereului, pentru ca acesta să hotărască „după canoanele bisericești", iar în caz de nerespectare a deciziei sale, acesta avea dreptul „să facă arătarea pricinii către stăpînire, ca de acolo să se facă împlinirea bisericeștii hotăriri" (§ 109, 110, 113, 114). V. *biserică.* Pt. Trans. v. *scaunele de judecată românești ecleziastice din Trans.*

T.V.

dichiu. A intrat în limba română bisericească cu sensul de iconom, administrator al bunurilor unei biserici sau mănăstiri. El era, se pare, pentru mănăstiri ceea ce pentru patriarhie, mitropolii, episcopii era *dicheofilaxul* = păzitorul dreptății. **D.** trebuia

să fie călugăr, administra bunurile mănăstirii (schitului), ținea pecetea. În Trans., d. unei episcopii avea dreptul de judecată asupra călugărilor din eparhie.

P.S.

diecezã; var. *diocezã*. S-a folosit ca termen, pentru prima dată, în organizarea administrativă a Imperiului roman. D. reprezenta o unitate teritorială condusă de un guvernator, care purta titlul de vicar. În evul mediu apusean, d. era o circumscripție religioasă, condusă de un episcop. Termenul nu a avut circulație decît în Trans. *Text latin de la începutul sec. 13. În celelalte țări române s-a folosit termenul *eparhie*↑, adoptat mai tîrziu și în Trans. V. *biserică; enorie*.

T.V.

dietă. Constituia adunarea reprezentanților stărilor unui stat medieval, convocată de suveran, în mod obișnuit sau extraordinar, pentru a delibera în problemele de importanță majoră. Sub diferite nume *(Cortés, États Généraux, Parliament, Seim, Reichstag, Rigsdag)*, d. a funcționat în toate țările Europei feudale, pe un sistem specific diviziunii societății pe ordine, după criterii tripartite (cler, nobilime, starea a treia) sau cvadripartite (cele trei stări + țărănimea liberă, cazul Suediei). În cadrul frămîntărilor politice din ultimele decenii ale sec. 13, pricinuite de politica regelui Ladislau Cumanul, voievodul Trans. Roland Borsa ia inițiativa convocării (la Turda), pentru prima oară, a unei d. a Trans. *(generalis convocatio nobilium regni Transilvaniae)*. La această primă d. a Trans., aflăm dintr-o circulară adresată de Lodomer, arhiepiscopul de Strigoniu, *„universis nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Valachis de Cybinicns et de Burcia comitatibus Transilvanis"*, că participau și reprezentanți ai românilor din comitatul Sibiului și din Țara Bîrsei. După moartea regelui Ladislau Cumanul, urmașul său, Andrei IV, caută o apropiere de Trans. și în acest sens convoacă în anul 1291 o *„Congregatio nobilium regni Transilvaniae"* la Alba Iulia, pentru *„universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis"*. Deși reprezentanții nobilimii române au participat la această a doua d. a Trans., totuși situația populației majoritare române a început să se înrăutățească mai întîi prin hotărîrea luată de rege în luna iul. 1292 a scoaterii de sub jurisdicția voievodului Trans. a nobililor în general, a șașilor și a secuilor, aceștia urmînd cu toții să fie în legătură nemijlocită cu regele, după concepția politico-juridică specifică feudalismului maghiar, care în general nu admite verigele intermediare de obediență, caracteristice feudalismului Europei Occidentale și Centrale. D. maghiară din 1290 îi impusese de altfel regelui periodicitatea ei anuală, cu participarea întregii nobilimi. În Trans. a continuat să funcționeze o *congregatio nobilium* sau *universitas nobilium* locală, convocată de voievod sau de vicevoievod, la cererea voievodului. Dacă erau convocați și reprezentanți ai altor stări decît cele nobiliare, convocarea trebuia făcută în numele regelui. De obicei *congregatio nobilium* se întrunea pe cîmpia de lîngă Turda, fiind prezidată de voievod. Întrunirea nu avea inițial un aspect de periodicitate. Dinastia angevină, după modele feudale occidentale, a instituționalizat asemenea adunări, mai ales după 1320, cu scopul de a le pune în slujba puterii regale și a le folosi și ca organe judiciare sau ca organe ale represiunii feudale. Astfel, o *congregatio generalis nobilium partis Transilvane*, convocată la 8 mai 1342, C, la Turda de voievodul Trans. Toma acordă nobilimii dreptul de judecată asupra iobagilor. O alta este ținută la Turda în 1355 în prezența tuturor „prelaților, baronilor, nobililor, secuilor, șașilor, românilor și celorlalți oameni de orice stare și neam [...] din părțile Transilvaniei". În perioada principatului, problemele mai importante privind politica externă erau dezbătute și hotărîte, în principiu, în d. țării. D. Trans. — care era o dezvoltare a „adunărilor obștești" nobiliare din perioada voievodatului și mai ales a congregațiilor celor trei „națiuni" privilegiate de după răscoala de la Bobîlna — era alcătuită din reprezentanții acestor trei „națiuni", ai celor patru religii recunoscute (catolică, luterană, calvină și unitariană), ai unor cetăți și orașe, precum și din reprezentanții personali ai principelui (așa-zișii „regaliști"). Din d. făceau parte,

de asemenea, comandanții unor cetăți regale, apoi unii dregători superiori, judecători provinciali, cămărași ai minelor și ocnelor, conducători ai oficiilor vamale etc. Membrii d. erau aleși de nobilii din comitatele Trans. propriu-zise și din cele din așa-numitul „Partium" (alături de comite, cîte doi reprezentanți de fiecare comitat), de pătura conducătoare din scaunele secuiești, de greavii și patriciatul din scaunele săsești (cîte doi reprezentanți din fiecare scaun), de orășenii bogați din orașele și tîrgurile ce aveau dreptul să fie reprezentate în dietă; „regaliștii" erau numiți dintre consilierii principelui și din rîndurile marii nobilimi prin „scrisori regale" *(litterae regales)*. Numărul membrilor d. trecea de 150. Ei se adunau, la chemarea principelui, de două ori pe an la început, o singură dată mai tîrziu și oricînd în caz de nevoie. Hotărîrile se luau la început prin votul exprimat cu glas tare de cîte un reprezentant al fiecărei „națiuni" și religii oficiale, care făceau cunoscută voința celorlalți. Locul de întrunire a d. era de obicei orașul unde se găsea curtea principelui în acel moment. D. — ca și „adunările obștești" nobiliare și congregațiile din perioada voievodatului — aveau un pronunțat *caracter de clasă;* la ele participau numai reprezentanții categoriilor privilegiate și ai clerului superior, nu și aceia ai maselor populare. În afară de aceasta, compoziția lor dovedește și *asuprirea de neam a românilor care, deși alcătuiau majoritatea populației din Trans., nu erau reprezentați în aceste* d. *Bibl.:* 134, 727, 730.

D.L.—N.S.

dijmar, sin. *desetnic, decimator, dijmuitor*. Slujbaș însărcinat cu perceperea dijmelor cuvenite domnului. Slujbaș tot atît de vechi ca și dijma, îl întîlnim în toate cele trei țări locuite de români: în Trans. sub numele de „decimator" sau dijmar; în Mold., documentele de limbă slavă îl menționează sub numele de desetuic (v. *desetină*). Împreună cu ciblarii, mierarii, desetnicerii, ilișarii, căminarii, pîhărniceii, stolniceii, clucereii, d. au alcătuit aparatul fiscal prin care se asigura așezarea și perceperea dărilor domnului (resp. vistieriei). Ei dispar în sec. 19, odată cu reformele de structură și nomenclatură ale regimului fiscal al țării. Mai precise sînt sarcinile d. din Trans. Conform unui decret al regelui Vladislav II, judele satului era dator să-l anunțe pe d. la data cînd trebuiau încasate dările, primind pentru aceasta 1/10 din ele. Dacă d. nu se prezenta, judele făcea el operația și lăsa dijmele pe cîmp, pe riscul d. Întrucît d. săvîrșeau abuzuri, în *App. const.* (V, II, 14) se prevede: „dijmuitorii să înceteze silniciile scornite de ei, prin abuz, spre împovărarea sărăcimii și fără nici un folos pentru fisc, și anume ⟨să înceteze cu⟩ acele dări pe care ei le numesc banii creștinilor, banii de depozitare, snopi de chitanță, vin de chitanță, în afară de întreținerea ce li se cuvine ⟨și nici⟩ găini, pîine și aromate sau bani în locul lor să nu ia [...]; să fie statornicită o limită cînd și cu cîți cai și cu cîte persoane să meargă dijmuitorul și pînă cînd să-și prelungească șederea pe socoteala sărăcimii și în ce chip aceasta să-i întrețină".

A.C.—N.S.

dijmă. Formal, d. a reprezentat cotitatea de 1/10 din produse, datorată fie domnului, fie proprietarilor funciari (mănăstiri și boieri). Într-un doc. moldovean din 29 febr. 1796 i se spune „zăciuială de dejmă". Dată fiind structura naturală a economiei și necesitățile concrete ale beneficiarilor, d. s-a plătit inițial în natură, mai întîi din produsele pămîntului, apoi și din vite sau alte venituri. Înainte de a-și preciza caracterul de rentă feudală, d. a avut un sens generic, de dare în natură (cvasiimpozit), întemeiată pe dreptul de *dominium eminens* al domnului și pe obligația locuitorilor față de supremul lor protector. Cu acest conținut, d. s-a menținut și mai tîrziu în nomenclatura fiscală, alături de alți termeni. Paralel cu d.-dare și avînd o vechime tot atît de respectabilă, este menționată, în spațiul carpato-dunărean, și d. ecleziastică *(decima ecclesiastica)* D., rentă feudală, numită în Occident și d. feudală sau seniorială, pare a fi avut, în țările române, o triplă cauzalitate: conceptul medieval de proprietate fun-

ciară, cu consecința sa, dependența țăranilor; daniile domnești; acordul între țăranii liberi, fără pământ, și proprietarii funciari, contract juridic în care **d.** este o arendă cu caracter special. Ca termen, **d.** apare, alături de vamă, în documente de pe vremea lui Mircea cel Mare. Datorau **d.**: *1.* toți locuitorii țării; categoriile privilegiate — cler, mănăstiri, boieri — datorau această **d.** numai la citeva produse; *2.* locuitorii fără pământ, care se hrăneau pe moșiile domnești, mănăstirești sau boierești. Cuantumul **d.** era principial de „una din zece", mai ales cînd se achita în natură; „zeciuiala de aramă", **d.** porcilor era tot de 1/10; **d.** finului și a cerealelor era de o claie din 10; a peștelui „den zece pești un pește"; **d.** fructelor, legumelor, tutunului, inului, cînepii, prisăcilor, „de a dzece". Din alte bunuri, se preleva o **d.** inferioară sau superioară zecimii. **D.** minelor a fost în Trans. de 1/8, 1/9 sau 1/10; **d.** vinului (vinăriciul) de 1/20 vedre, a stupilor tot de 1/20 sau chiar de 1/50. În Trans., românii datorau **d.** oilor *(quinquagesima ovium)*, din 50 de oi una. Cuantumul **d.** a variat — pentru același produs — după loc și timp, precum și după raportul de forțe dintre proprietari și dijmași. Într-un document din 1782, **d.** din fin, obișnuit de 1/10, este stabilită la 1/7. Stăpînii moșiilor reușesc adeseori să înlocuiască **d.** din produse cu o **d.** pe pogon, sistem care, în caz de recoltă slabă, îi dezavantaja pe țărani, de aceea, aceștia vor cere restabilirea cotei originare de 1/10. Confruntarea dintre dijmași și mănăstiri are ca rezultat eroziunea progresivă a **d.** în natură, convertirea ei în bani și uneori chiar răscumpărarea prin tocmeală. Tensiunea dintre proprietarii funciari și dijmași ia deseori forme grave, ceea ce determină intervenția domnului în favoarea primilor. Alteori, țăranii refuză plata. La 14 apr. 1775, boierii moldoveni declarau că sătenii nu-și dădeau **d.** din semănături, „ce, stringîndu-și ei mai înainte rodurile lor, lasă pe țarină ce le iaste voia pentru dijmă, care și aceea mai de multe ori acolo se prăpădește, neavînd știre stăpînul moșiei". Transformată în bani, **d.** capătă caracterele arendei sau chiriei. Evoluția **d.** intră, la începutul sec. 19, într-o nouă fază prin apariția marilor arendași, interpuși între țărani și proprietarii funciari. Cu o arie mai restrînsă (arendă a pămîntului), **d.** se menține pînă în sec. 20, cînd dispare complet odată cu abolirea proprietății funciare private. V. *desetină*; *rentă feudală*.

A.C.

dijmă ecleziastică, Pe lîngă obligațiile față de statul feudal și de stăpînul de moșie, țăranii, nobilii mici și orășenii de religie catolică și prin abuz — începînd din sec. 15 — și ortodocșii aveau obligații și față de biserică, și anume de a-i da **d.** (decima) din produsele agricole, din vin și din animalele mici. Decretul din 1351 precizează că preoții catolici luau de la iobagi mai întîi **d.** și apoi nona din grîne și din vin *(primo decimas, post hec similiter nonam partem omnium frugum suarum et vinorum suorum exigant)*. Prin decretul din 1498 „dijma secerișului sau banii creștinătății" se stabilește la 6 dinari: în afară de aceasta, se mai lua din zece miei unul și din zece stupi unul, iar pentru ceilalți nouă se plăteau cîte un dinar de miel și un dinar de stup. Începînd din a doua jumătate a sec. 15, au fost siliți la **d.** bisericească față de capitlul din Alba Iulia și românii ortodocși ce locuiau pe moșiile catolicilor; cei ce nu-și îndeplineau obligația de **d.** pînă la termenul stabilit erau aspru pedepsiți, gloaba variind între 1 dinar și 3 mărci (Ștefan Pascu).

N.S.

dijmărit. Noțiune cu conținut labil, a avut în Ț. Rom. 4 sensuri. *1.* Într-un raport austriac din 1719 privind organizarea Olteniei, **d.** apare cu sensul generic de zecime. Documentul enumeră 10 forme de dări, numite toate **d.**: zecimea albinelor și a vinului, zecimea porcilor, zecimea tutunului, zecimea oilor, zecimea ierbii etc. *2.* Într-un sens mai restrîns, **d.** a reprezentat dijma domnească, „dijma gospodska", dare cu caracter de cvasiimpozit, deosebită de renta feudală a stăpînilor de moșii. *3.* Concomitent cu aceste funcțiuni, **d.** a mai denumit cumulativ darea stupilor și a rîmătorilor. Într-o anafora a boierilor olteni către Administrația austriacă, termenul

este clar delimitat. *4.* În sfîrșit, deseori **d.** își circumscrie aria la darea pe stupi. În Trans. s-a practicat dijma din roiuri sau stupi, „unu din zece", care uneori putea fi plătită în bani. **D.** este semnalat în documente din primele timpuri ale vieții de stat a Ț. Rom.; corespondentul lui în Mold. a fost *desetina*. Unul dintre cele mai vechi acte, care înregistrează lexical **d.**, este din 1437. Darea desemnată cu acest termen este anterioară menționării documentare, ea fiind cunoscută sub denumirea generică de vamă sau dijmă. Demn de subliniat este și destinul semantic al **d.** Originar, el a însemnat a zecea parte, zeciuială, dijmă, din anumite produse; mai tîrziu, termenul și-a pierdut valența etimologică: „se pretinde pentru fiecare porc 5 parale dijmărit sau zeciuială". Menționările privind cuantumul **d.** pe stupi și porci indică variațiuni cifrice determinate de ponderea produselor respective în economia generală a țării și de conjunctura politico-economică (al III-lea loc după oierit și vinărici). Astfel, la 1742, **d.** Ț. Rom. s-a vîndut cu 26 350 galbeni; la începutul sec. 19, agentul austriac la București, Fleischhackl, raporta că arenda **d.** s-a ridicat de la 120 000 piaștri la 390 000 piaștri; și același diplomat ilustra, printr-un tabel, creșterea vertiginoasă a impozitului între 1812 și 1817: la 1812, se plăteau pentru o porcină sau un stup, 6 aspri: la 1817, se plăteau 17 parale sau 51 aspri. În 1813, **d.** fusese arendat cu 42 pungi, adică 21 000 taleri. Creșterea aceasta exorbitantă se explică prin evenimentele militare din perioada respectivă; ea era însă și consecința modului de exploatare, arendarea prin licitație. Documente anterioare acestor date indică un cuantum stabilizat la 13 aspri pe stup și pe rimător. În 1784, documentele înregistrează același cuantum. Există de asemenea o diferență de cuantum — ca și în Mold. — între **d.** țăranilor și **d.** categoriilor privilegiate, care, atunci cînd nu erau exonerate complet (prin reforma lui C. Mavrocordat), plăteau un cuantum redus. Const. Mavrocordat scutește de **d.**, prin reforma lui fiscală din 1740 și 1746, pe boierii mari și cei al doilea, pe descendenții lor, mănăstirile mari, mazilii, boiernașii etc.; în schimb, sporește la 13 bani **d.** țăranilor. *Reg. org.* desființează nomenclatura și reorganizează pe alte baze această materie fiscală.

A.C.

diminie, Numele celor 6 rate în care se împărțea birul plătit în Ț. Rom. de la 1783, înlocuind cifertul (sfertul).

N.S.

dimirlie, var. *dimerlie*. Unitate și instrument de măsură a cerealelor în Mold., corespunzătoare baniței din Ț. Rom. Termenul a denumit, în special, instrumentul de măsurat, confecționat din fier. Atît unitatea de măsură, cît și instrumentul respectiv au avut în Mold. o circulație frecventă începînd cu sec. 18. Documentele acestei perioade indică pentru **d.**, în general, o greutate de 11 ocale (19,712 l); au existat însă și **d.** de 8, 10, 12, 15 și 16 ocale, diferențele fiind determinate — ca și în cazul baniței muntene — de greutatea specifică a materialului măsurat (grîu, mei, orz, păpușoi, pîine etc.) și de abuzurile proprietarilor funciari. În sistemul moldovean al măsurilor de capacitate din sec. 18, **d.** a reprezentat 1/10 dintr-o merță și 1/20 dintr-o chilă. În acest sistem, ea servea numai ca instrument, celelalte 2 îndeplinind rolul de măsuri-etalon.

A.C.

dinar; var. *denar*. A indicat la romani o monedă de argint în valoare de 10 ași; preluat de Bizanț *(dinarion)* și de arabi *(dinar)*, a desemnat diverse monede de argint și aramă sau moneda în general. În spațiul românesc, **d.** este menționat încă din sec. 13: Trans. și Ț. Rom. au cunoscut un „dinar banal", emisiune a banilor Slavoniei (1255—1325), un **d.** de proveniență vieneză (1264—1338) și altul unguresc (1323—1382). Toate aceste specii erau bătute din argint și aveau o greutate medie de 0,75 g. Din sec. 14 pînă în sec. 18, a circulat în țările românești (cu deosebire în Ț. Rom.

și Trans.) un **d.** muntean, monedă de argint, bătută în monetăria (haraghia) proprie a Basarabilor; primul **d.** muntean, emis de Vladislav I la anul 1365, avea greutatea medie de 0,70 g și valora un **d.** ungurese sau 1/100 dintr-un florin ungurese sau 1/15 dintr-un aspru†; un alt **d.**, emis de Radu I (1377—1383), avea greutatea medie de 0,63 g. În Trans. au mai circulat: un **d.** de argint (0,58 g), emis în perioada 1538—1753, cu o valoare de 1/10 dintr-o dutcă sau 1,30 bani; și un al doilea (0,50 g), emis între 1753 și 1780; în această din urmă perioadă, s-a emis și un **d.** de aramă. V. *gros*.

A.C.

diploma leopoldină. A fost eliberată de împăratul Leopold la 4 dec. 1691 pentru organizarea Trans., ocupată de austrieci și a jucat rol de constituție a țării pînă la 1848. Prin această **d.**: principatul a fost subordonat împăratului — care devine și „mare principe", avînd ca locțiitor în Trans. un guvernator†; beneficiază de un statut separat în cadrul imperiului; se confirmă privilegiile celor 3 „națiuni" privilegiate (maghiarii, sași, secui) și se menține excluderea românilor — populația majoritară a Trans. — de la drepturi politice și situația lor de „tolerați"; se recunosc numai cele 4 religii „recepte" (catolică, calvină, luterană și unitariană), religia ortodoxă fiind exclusă dintre ele; se recunosc vechile legiuiri (*Aprobatele, Compilatele, Tripartitul* lui Werbőczi și *Statutele municipale săsești*), ca și organizarea judecătorească a țării; se fixează obligațiile fiscale ale locuitorilor Trans. față de imperiul habsburgic etc. Românii și-au continuat lupta pentru obținerea de drepturi egale cu națiunile „privilegiate" în tot timpul funcționării **d. l.**

N.S.

director suprem al Olteniei (*Principatus Valachiae Supremus Director*). Nume dat comandantului austriac din Sibiu, care controla administrația Olteniei în timpul ocupației austriece (1718—1739).

N.S.

dires. V. *inscris*.

district. Unitate administrativă în Trans., menționată încă din sec. 13, care cuprindea un număr de cnezate și voievodate locale. **D.** s-au format și dezvoltat paralel cu comitatele regale și cu scaunele secuiești și săsești, asigurînd autonomia locală a obștilor românești. **D.** se conduceau după vechiul obicei al pămîntului, „legea românilor", pe care regalitatea maghiară a respectat-o după cucerirea Trans. Ele aveau scaune proprii de judecată, formate din jurați, cnezi și preoți, iar crainicii erau intermediari între populație și autorități. O autonomie de mai lungă durată au avut cele 8 **d.** bănățene (Iladia, Almăj, Sebeș devenit Caransebeș, Crașova, Birzova, Comiat, Lugoj și Mehadia), aflate sub autoritatea banului de Severin (sec. 14—15). Cele 8 **d.**, care erau considerate ca alcătuind o unitate politică și administrativă, aveau un scaun comun de judecată în tîrgul Sebeșului. Această autonomie nu s-a putut consolida, deoarece nobilii români au fost încadrați în comitate. Alte numeroase **d.** au existat și în Trans., unde erau numite uneori și *terra* (Făgăraș, Hațeg etc.). Tot **d.** s-au mai numit uneori și regiunile locuite de sași (**d.** Brașovului, **d.** Bistriței etc.), care au alcătuit, la sfîrșitul sec. 15, *Universitatea sașilor*. **D.** *grănicerești*. Erau, în Trans. și Banat, unități teritoriale de frontieră, compuse din grupurile de comune desprinse din p.d.v. administrativ de unitățile administrativ-teritoriale învecinate și puse sub administrația regimentelor grănicerești create de Imperiul habsburgic în aceste provincii. **D.g.** românești au fost în Trans.: cel al regimentului I românesc de graniță, cu reședința la Orlat, și cel al regimentului II românesc de graniță, cu reședința la Năsăud, care au ființat, ambele, de la 1762 la 1851; în Banat a fost **d.** regimentului româno-banatic (înființat ca batalion la 1768 și existent ca batalion românesc în cadrul regimentului valaho-iliric între 1775 și 1845, la care dată s-a separat, formînd un regiment aparte, care a fost desființat numai

în 1872), cu reședința la Caransebeș. **D.** *saxonic.* Era constituit din comunele săsești din apropierea orașului Bistrița, aflătoare sub autoritatea administrativă a magistratului bistrițean, exercitată pe acest teritoriu prin organe speciale și în mare parte diferite de acelea care administrau comunele din districtul valahic subordonat aceluiași oraș. **D.** *valahic.* Era constituit din comunele românești din Valea Rodnei, puse de Matia Corvin la 1475 sub autoritatea administrativă a orașului Bistrița. Administrația magistratului bistrițean s-a exercitat în acest teritoriu prin organe speciale, pînă la transformarea comunelor de aici în nucleul regimentului II românesc de grăniceri din Trans., la 1762.

V.Ș. — N.S.

divan. V. *sfat domnesc.*

divan-effendi; var. *divan-effendisi, iazagiu, effendi-iazagiu, divan-kiatibi.* Dregător turc rezident pe lîngă domn, care a funcționat în Ț. Rom. și Mold. în sec. 17—19. * 1666, în Mold. de Evlia Celebi; iar în Ț. Rom. de cronicile de la sfîrșitul sec. 17. Inițial, **d.e.** îndeplinea sarcina de secretar al domnului, căruia îi traducea documentele turcești și îi redacta corespondența cu Poarta sau cu dregătorii turci. Cu timpul, s-a creat obiceiul ca el să citească în divan firmanele Porții, în special cele de numire, întărire sau mazilire a domnului. Această atribuție protocolară a fost punctul de plecare a unor atribuții diplomatice și judecătorești, **d.e.** devenind un reprezentant permanent al puterii suzerane, analog cu consulii marilor puteri în Principate. Hatihumaiumul din 1803 a accentuat autonomia judiciară a Principatelor hotărînd că domnul va judeca pricinile dintre turci și pămînteni cu îndatorirea de a avea de față pe **d.e.**, care apărea astfel ca un fel de asesor al domnului la asemenea judecăți. Rolul acestui dregător era precumpănitor politic: secretar al domnului, plătit de domn, dar supus turc, numit de Poartă și încadrat în diplomația otomană. În sec. 18, **d.e.** avea și un adjunct: **d.e.** al doilea. Leafa lui **d.e.** era (în 1795) mai mare decît a unui mare vornic. Avea scutelnici ca marii boieri, primea daruri, acumula bani pe care uneori îi plasa cu dobîndă. Dregătoria a durat pînă la *Reg. org.*

P.S.

divorț. V. *despărțenie.*

doamnă. *1.* **D.** ocupa o poziție proeminentă în viața socială și de stat a țărilor române. Lucru firesc: domnia s-a dezvoltat sub sugestia modelului curții bizantine, unde împărătesele erau încoronate și se amestecau pe față în problemele de stat. În țările române, **d.** purta coroană numai ca gătează; ea nu se încorona împreună cu domnul. În afară de averea ei personală, pe care o administra cu o capacitate deplină, **d.** avea un apanaj creat de domn prin afectarea unor venituri pentru întreținerea fastului ei. În Mold., de la Petru Rareș, toate veniturile Botoșanilor erau ale **d.** Pircălăbia Chișinăului aparținuse și ea **d.** înaintea lui Miron Costin. Încă din sec. 17. dajdea țiganilor aparținea tot **d.** În Ț. Rom., „havaetul doamnei", compus din venituri afectate ei, a dăinuit pînă la *Reg. org.* **D.** avea rezervată o parte din palatul domnesc, care, din sec. 18, se numea harem, cu un cuvînt turcesc de origine armeană care înseamnă loc oprit, apartament al femeilor. Acolo, **d.** locuia, cu fiicele sale și cu fiii în vîrstă fragedă; acolo își avea sufrageria sa (cu domnul luînd masa, din cînd în cînd), curtea sa compusă din jupînesele marilor dregători, cancelaria sa, pecetea sa, diacul său, grămăticul său, garda sa de fustași, comandată de un „vornic despre doamna", mai tîrziu „vornic de harem". În timpul lui D. Cantemir, **d.** avea 2 vornici. În a 2-a jumătate a sec. 18 funcționa și o vorniceasă a **d.** *2.* Avînd trecere, e firesc ca **d.** să se fi amestecat în treburile țării. Ca soție a domnului, **d.** putea să devină locțiitor domnesc fie în lipsa domnului din țară (v. *căimăcămie*), fie după moartea soțului, în timpul minorității fiului lor, ales ca domn (ex. Ruxandra, văduva lui Al. Lăpușneanu, Elisabeta,

văduva lui Ieremia Movilă, Marghita, văduva lui Simion Movilă). Dreptul văduvei de a fi locțiitor domnesc în timpul minorității fiului se baza pe o veche tradiție care se urcă pînă în sec. 15. El izvora din obiceiul pămîntului. În lipsa domnului din țară, obiceiul cerea ca domnul să lase caimacami (ispravnici de scaun). Soțiile domnilor, abuzînd de poziția lor, se amestecau chiar în acest caz: ex. în 1663, în lipsa lui Gr. Ghica, plecat la război, **d.** Maria, soția lui, s-a amestecat în intrigile boierești care au determinat executarea postelnicului C. Cantacuzino, deși domnul lăsase caimacami. *3.* Chiar în timpul cînd domnul era prezent în scaun, **d.** făcea uneori acte juridice, cu caracter domnesc. Astfel, **d.** Elisabeta, soția lui Gheorghe Ștefan, în 1655 dă o carte de volnicie pentru stăpînirea unui țigan care, în final, oprește tuturor să treacă: „[...] peste cartea domniei noastre". Acestea l-au determinat pe N. Iorga să conchidă că soții sau mame de domni „pot să-i înlocuiască pe aceștia — soți sau fii — dînd porunci și judecînd întocmai ca și aceștia". Cînd domnul era prezent sau cînd, în lipsa lui, existau caimacami, **d.** nu avea dreptul să exercite puterile domnești, substituindu-se domnului sau caimacamilor. Dovadă sînt numărul redus de documente în care **d.** face acte domnești și, mai ales, documentele în care **d.**, deși locțiitor domnesc, nu semnează ea, ci pune pe fiul ei minor să semneze documentele, care toate sînt încheiate în numele domnului minor și nici unul semnat de mama sa **d.** Ruxandra. Tot astfel, sub domnia lui C. Movilă, minor aflat sub tutela mamei sale Elisabeta. În 1663, **d.** Ecaterina, soția lui Istrate Dabija, pentru o problemă de competența paharnicului, dă o poruncă, dar nu o adresează marelui dregător, ci „la dumneaei la păharniceasa cea mare", adică de la femeie la femeie. Toate acestea arată o timiditate a **d.** de a exercita drepturi domnești, explicabilă pe de o parte prin concepția asupra puterii personale a domnului, cu caracter harismatic, pe de altă parte prin influența concepției orientale musulmane care oprea amestecul femeii în viața publică.

P.S.

dobîndă *1.* Ca preț al folosinței banilor datorați, **d.** s-a răspîndit odată cu apariția economiei de schimb în țările române. Ea era practicată mai ales de străini (turci greci, evrei, armeni, raguzani) sub forma ei abuzivă de *cămătă*. Cu toate acestea, cuvîntul *cămătă* a avut, pînă în sec. 17, sensul de **d.** normală, fără nuanță peiorativă („osteneala banilor"). Abia din sec. 17, cămătă a început să însemneze **d.** exagerată, „dobîndă cu asupreală", și tot astfel în sec. 18, iar în Trans., pînă în sec. 19, camăta a însemnat **d.** normală. Sinonim cu camăta ca **d.** uzurară, a circulat în Mold. cuvîntul *aslam*, folosit de Coresi (1577) și întîlnit în documentele sec. 17 și chiar 18. Un alt sinonim al cametei a fost și *baș* în sec. 17 și 18. În sec. 18. **d.** apare și sub denumirea de *zeciuială*. Biserica creștină, începînd de la conciliul din Niceea (325), a condamnat orice **d.**, ca interzisă de Hristos. Împăratul Leon VI, prin Novela 83, a autorizat **d.** moderată. În țările române și vecine, în orînduirea feudală, lipsa de numerar a determinat apariția cametei care a frînat progresul economic. Încă din sec. 11, în Ț. Rom. și Mold., camăta era camuflată sub forma zălogului. În a doua jumătate a sec. 16, ea s-a extins și s-a agravat odată cu dominația otomană. Cămătarii țarigrădeni, creditori ai viitorului domn, veneau în țară pentru recuperarea banilor și continuau aici cămătăria. Unii din ei (mai ales greci), îmbogățiți, pătrundeau în rîndurile boierimii mari. Imitîndu-i, au făcut cămătărie și unii boieri mari, dregători mai mici, negustori și chiar călugări sau înalți prelați. Victimele erau mai ales boierii care se împrumutau pentru lux sau răscumpărare din robie și țăranii, pentru hrană sau pentru plata dărilor în anii de secetă, ori pentru gloabe („ca să-și plătească capul"). Se împrumuta deseori și vistieria și chiar cu **d.** cămătărești spre a face față nevoilor urgente. **D.** se calculau de obicei pe lună, împrumuturile contractîndu-se în general pe termene scurte: 3 săptămîni, o lună, 3 luni, 1 an, 2 ani. Ele se plăteau în natură sau în bani. Plata în natură se făcea: cu *vin*, cu *„cositul fineților"*, cu *„folosirea muntelui"*, cu *găleți de orz*, cu *carne*, cu *unt*, precum și cu *zile de muncă*.

Cuantumul **d.** varia de la 12% pînă la 300%. *Pravr. cond.* (XVI, 3) a limitat **d.** la maximum 10% (40 tal. la punga de 500 tal.). **D.** neplătită la termen producea și ea **d.**, fiind permis *anatocismul* (numit „*încărcătură*", „*baș peste baș*"). Împrumuturile cămătărești se realizau descori sub forma zălogului, venitul ocinei zălogite fiind mai mare decît **d.** normală. De aceea, pravila a prevăzut o recalculare a venitului zălogit și imputarea a 1/2 din venit asupra capitalului pentru scăderea datoriei. Zapisele de împrumut cămătărești cuprindeau clauze oneroase ca ocina să fie „piitoare", adică să rămînă creditorului pe veci în caz de neplată, sau interdicția plății cu bani împrumutați și plata obligatorie numai „din bucatele sale". Debitorii în general nu puteau plăti, din care cauză stăpînii de pămînt cădeau în condiția țăranilor fără ocină, iar țăranii liberi se vindeau rumîni „cu cepiii și ocinele lor". Acțiunea capitalului cămătăresc a fost ruinătoare. Ea a contribuit la aservirea țăranilor liberi în sec. 16—17 și a ajutat la creșterea proprietății feudale. Constatarea lui Marx, după care camăta provoacă „decădere economică și corupție politică", se verifică istoric în țările române. *2.* **D.** mai însemna și cîștig: „[...] pentru puțină dobîndă pierzătoare de suflet". *3.* Tot **d.** se numea în Ț. Rom. și Mold. și „pleanul" sau prada de război, pradă considerată un venit „legal" în acea vreme. În afară de hîrsari, ostași plătiți cu dobînda capturată în luptă, la unele expediții din sec. 17 puteau lua parte și alți locuitori „cinești ar vrea în dobîndă". Pentru Trans. v. *împrumut*; *zălog*.

P.Ș. — A.C. — N.Ș.

doctor. În timpul romanilor avea circulație în Dacia termenul *medicus* (medic), căruia la români îi corespunde *vraci*. S-a folosit însă și termenul **d.** (var. *dohtor*, *doftor*), cu același înțeles, de persoană care practică medicina, fără a îndeplini și condiția cerută mai tîrziu, de a avea studii superioare de specialitate. Pravilele sec. 17 făceau distincție între acești 2 termeni, dînd titlul de **d.** numai vraciului care era „dascăl", adică profesor. Cuvîntul **d.** apăruse pentru prima dată într-o scrisoare a lui Radu Paisie, din 1 mart. 1543, sub forma *dohtor*. Despre profesiunea de medic se vorbește pentru prima dată într-un document din timpul lui Ștefan cel Mare (pe la 1465), cînd Dorino Cataneo apare ca bărbier și medic al domnului și mare vameș al Mold. De la Bogdan cel Orb în Mold. și Radu cel Mare în Ț. Rom. se ia obiceiul ca la curtea domnească să se afle un **d.** Numărul **d.** de curte se înmulțește, iar în timpul lui C. Brîncoveanu, ajunge la 12. Pînă la începutul sec. 18, **d.** care practicau în țările române erau în general străini. O excepție o face **d.** Dumitrașco, care pe la 1643 este medic la Tîrgoviște. În a doua jumătate a sec. 18 și începutul sec. 19 se fac cunoscuți în Trans. **d.** români Ioan Piuariu-Molnar, profesor la Academia de chirurgie din Cluj, și I.M. Popp (Sibiu), iar dincoace de Carpați oculistul Radu și **d.** St. Episcopescu, fecund scriitor, și **d.** macedo-români Silvestru, Const. Filitti, Dim. și Const. Caracaș, C. Darvari. Ioan Nicolaide de Pindo, stabilit la Viena, a avut o mare influență în țările române, prin scrierile sale. După 1825 apar noi nume românești de prestigiu: Vasile Pop, Pavel Vasici (în Trans.), Const. Nica, Vasile Manfi, Nic. Grancea (transilvăneni emigrați în Principate) etc. De timpuriu, în afară de practica propriu-zisă a medicinii, **d.** au mai fost solicitați și la alte îndeletniciri în legătură cu ea, ca de ex. expertize medicale. **D.** sau *gerahilor* care se bucurau de încrederea domnului li se mai încredința și sarcini de ordin diplomatic, organizatoric, cultural. Avînd influență mare pe lîngă domn, se îmbogățeau rapid prin favorurile ce le erau acordate. La sfîrșitul sec. 18 se remarcă în țările române preocuparea de organizare a profesiunii medicale. Începînd din 1775, cei ce practicau medicina erau supuși controlului arhiiatrosului, iar mai tîrziu sub acela al Casei doctorilor (în Mold.). La 25 apr. 1784, Mihai Suțu numește prin două pitace pe *dohtorul* Dumitru Caracaș, medic al spitalului Pantelimon, „care are căutarea bolnavilor cu silința ce se cade", cu leafă de 50 de taleri lunar, și medic al orașului București, cu leafă de 100 de taleri lunar. Această numire constituia începutul organizării serviciului sanitar al capitalei. În 1793, Al. Moruzi înființează un post de „dohtor

al obrazelor scăpătate", plătit din Cutia milelor↑ și crează trei posturi de „doftor ai politiei București". Se constituie astfel prima comisie sanitară în Ț. Rom. Dar plata salariilor era greu de făcut, deoarece Cutia era totdeauna deficitară. La începutul sec. 19, numărul medicilor orașului București crește repede: în 1809 ajunge la 9. În 1796 îl găsim pe **d.** spitalului sf. Spiridon din Iași înscris cu un salariu lunar de 70 de lei. Un an mai tirziu, Gr. Al. Ghica numește un **d.** al orașului Iași cu drept de a deschide o farmacie publică. În 1713, cînd botoșenenii cer un **d.**, li se dă voie din capitală „să ție doctor cu a lor plată care [...] să fie dator a apăra tirgul de doftorii mincinoși", adică de practicienii care se dădeau drept **d. D.** se înmulțesc în sec. 19 și încă de la început apar unii cu studii universitare făcute la Padova și Viena. Dar și impostorii continuă să practice medicina. De aceea și controlul pentru acordarea liberei practici se face din ce în ce mai riguros (v. *carte de mină: casa doctorilor)*. Pe lîngă salariu, **d.** continuă să beneficieze de anumite scutiri. Astfel, în Ț. Rom., la 21 aug. 1798, Hangerli menționa **d.** C. Darvari scutirea a 8 oameni străini „pentru ajutorul casei sale", cu obligația ca și de aici înainte să fie îndatorat „a merge la cei săraci și la cei bogați fără osebire"; iar la 24 oct. 1816 **d.** Panaiotache este scutit de vinărici. În Mold., Alex. I. Mavrocordat dispunea ca „doftorul țării" să se aleagă de veliții boieri „și din mila domniască să aibă cinste cu privileghiul de scutelnici". Salariile medicilor cresc în ambele principate la începutul sec. 19. Printr-un hrisov al lui Const. Ipsilanti se majorează la 4 000 de taleri anual salariul **d.** de la Craiova, care fusese pînă atunci de 1 000 de taleri, deoarece, pentru „a se ține un doctor bun trebuie plată de simbrie pînă la (l. 4 000". V. *chirurg.*

O.S.

document. V. *înscris.*

dodecar. Monedă de aur turcească, valorînd 12 piaștri. Pătrunde pe piața românească odată cu invazia monedelor turcești în sec. 19. La 1825, un negustor din București anunța că au ieșit mulți galbeni **d.** calpi, care aveau mult argint și valorau numai 8 lei.

A.C.

domeniul domnesc. Ansamblul stăpînirilor funciare ale domnului, deosebite de dreptul de stăpînire asupra întregului fond funciar al țării *(dominium eminens)*. Deși informațiile documentare sînt lacunare în privința constituirii **d.d.**, se poate afirma aproape cu certitudine că, încă de la sfîrșitul sec. 14, domnii dispuneau de **d.** proprii, după cum reiese din documentul din 3 oct. 1385 prin care Dan I, domnul Ț. Rom., fixează un obroc anual (10 burdufuri de brînză, 10 cașcavale, 10 pături etc.), ce urma să fie asigurat „de la casa domniei mele", în terminologia slavonă, *dom* (casă) însemnînd **d.-gospodărie**, deci atestarea existenței unui **d.** al domnului. Constituirea **d.d.** nu poate fi reconstituită pentru faza anterioară sec. 14 decît ipotetic; este probabil că domnia a preluat unele pămînturi pe care obștile sătești le aveau rezervate pentru conducătorii lor. Mai tirziu, domnii au achiziționat ei înșiși sate (de la boieri sau de la obștile de țărani liberi) sau le-au confiscat pe cele ale boierilor „hicleni". Domnii care au cumpărat cele mai multe sate au fost: Neagoe Basarab (10), Radu Paisie (21), Mihnea Turcitul (20), Mihai Viteazul (149, din care a donat boierilor 18 și mănăstirilor 33). În timp ce satele achiziționate de domnii anteriori lui Mihai Viteazul proveneau în cea mai mare parte din stăpînirile boierești, Mihai Viteazul a cumpărat numai 25 de sate boierești, 113 sate fiind achiziționate de la moșneni. Aceeași cercetare a arătat că, pînă la 1600, prin stăpînirea domniei Ț. Rom. au trecut circa 600 de sate și părți de sate, care au fost însă înstrăinate. „Cu excepția unor bălți, a cite unui deal domnesc din Podgorie etc., nu găsim în documentele muntene ale acestei vremi nici o dovadă despre existența unui **d.d.** rural, care să treacă de la o domnie la alta" (I. Donat). Terenurile așa-zise „pustii" se aflau și ele în stăpînirea domniei; așa se

explică numeroasele danii făcute de domnii Mold. de locuri „în pustie", adică neocuite. La 24 mai 1646, Matei Basarab declara: „domnia mea am socotit cu toți cinstiții deregătorii domnii mele cum că cîte moșii au fost în țara domnii mele de aceste moșii pustii ce nu sînt nici de un folos domnii și țării, toate acele le-au ajuns judecata și divanul cum să fie pre seama domnească, pre cine voi milui domniia mea să-i fie moșăe stătătoare în veci". Tot în proprietatea domniei intrau averile căzute în desherență (adică ale celor care mureau fără urmași), despre care un document de la Radu de la Afumați din 1528 spune: „se cade domniei mele a lua, pentru că n-au rămas [...] nici fecior, nici fată, ca să fie de ocină domnească". În proprietatea domniei intrau averile celor pedepsiți pentru „hicleșug" față de domnul țării, despre care un document de la același domn Radu de la Afumați spune: „am judecat cu toții cinstiții dregători și boieri ai domniei mele, după dreptate și după lege; și judecata lor a fost așa: dacă piere cineva în hicleșug, iar agonisita și averile lui să fie domnești". Atît în Mold., cît și în Ț. Rom., orașele și ocoalele lor erau considerate ca fiind o moșie a domnului, aparținînd deci **d.d.** În virtutea acestei situații, domnul avea dreptul să dispună de ele ca de un bun personal. Spre sfîrșitul epocii fanariote, daniile de orașe sau tîrguri făcute de domni unor boieri au provocat vii agitații printre locuitori (Ploiești, Tîrgoviște etc.). **D.d.** a constituit baza materială cea mai puternică pentru desfășurarea politicii de consolidare a autorității centrale; ca sursă de venituri și posibile donații, **d.d.** a oferit domnilor atît mijloacele de bogăție, cît și pe cele în măsură să le asigure — prin perspectiva recompensei — fidelitatea colaboratorilor. La 11 iul. 1623, Ștefan Tomșa, domnul Mold., arăta: „volnic iaste domnul cu locul domnescu să facă cu dînsul ce a vrea și a-l da cui va vrea", iar la 6 nov. 1667, Alexandru vodă Iliaș specifica: „din veci fiind obicinа domnilor de au fost volnici a da și a milui pre boieri care au slujit domnu-său cu dreptate, ori cu sate, ori cu alte obicee ce-au vrut, voie să facă volnici au fost".

N.S. — F.C.

domeniul feudal. Formă de organizare a stăpînirii feudale asupra pămîntului îndeplinind funcția de celulă a economiei feudale. *1.* **D.f.** a luat naștere prin: *a.* acaparrarea unor bunuri teritoriale ale obștii de către căpeteniile locale în cursul procesului pe erodare a structurilor egalitare ale obștii sătești: *b.* danii făcute de domni boierilor și mănăstirilor; *c.* transferul pămîntului obștilor în stăpînirea unui boier sau mănăstire pe baza unui act de vînzare-cumpărare; *d.* acapararea silnică a pămîntului obștilor de țărani liberi de către stăpînii feudali, laici și ecleziastici. **D.** reprezintă o unitate teritorial-umană, aflată sub autoritatea unui stăpîn feudal, care este beneficiarul procesului de producție desfășurat în limitele acestui **d.** *2.* În cadrul organizării clasice a **d.**, fondul său funciar este împărțit între: *a.* rezerva seniorială (delnița boierească, „plugul casii", pămîntul alodial); *b.* ansamblul loturilor țărănești (delnițe, pămînt urbarial); *c.* folosințele comune (pădure, izlaz etc.). În țările române (mai ales în Ț. Rom. și Mold.), această împărțire a fost modificată prin absența pe un șir de **d.** a rezervei senioriale, **d.** împărțindu-se în „moșii de clacă" (cu rezervă seniorială) și „moșii de dijmă" (fără rezervă). Loturile distribuite țăranilor reprezentau un salariu *sui generis* în natură, avînd funcția de a asigura mijloacele de reproducere a forței de muncă a producătorului direct și de întreținere a membrilor familiei sale. Din produsele recoltate pe loturile lor, țăranii dădeau a zecea parte (dijma, renta în produse) stăpînului moșiei; pe măsura dezvoltării gospodăriei domeniale, a apariției și extinderii rezervei senioriale, țăranilor de pe **d.** li s-a impus și prestarea unui anumit număr de zile de muncă (clacă, robotă) sau de activități specifice (munci de curte, de întreținere a moșiei, heleșteului etc., transporturi) *3.* Cuantumul îndatoririlor în muncă a fost în permanență creștere de-a lungul întregului ev mediu, devenind sarcina cea mai odioasă pentru țărani (care mai plăteau și taxe în bani). Populația sătească a **d.** era alcătuită din: *a.* foști moșneni care își vînduseră pămîntul și persoana; *b.* foști oameni liberi care, lipsiți de pămînt, își vîndu-

seră numai persoana; *c.* oameni liberi, așezați pe moșie în virtutea unui acord (coloniști, lăturași, șerbi fugiți care își tăinuiau statutul servil); *d.* robi†. Diferența între populația de condiție servilă și cea liberă ținea, în principiu, de autoritatea de caracter personal, pe care stăpînul moșiei o exercita asupra țăranilor șerbi și în virtutea căreia putea să le poruncească să execute orice activitate și să-i pedepsească în cazul refuzului de a împlini porunca. Spre deosebire de munca nereglementată a țăranilor șerbi, oamenii liberi cu învoială aveau un regim de obligații stabilit prin acordul redactat la așezarea pe **d.** Către sfîrșitul sec. 17, în Mold. se statornicise obiceiul ca un țăran liber care locuia neîntrerupt timp de 12 ani pe un **d.** să devină vecin; în Oltenia, autoritățile austriece au constatat o practică similară, termenul fiind însă mult mai redus, de 3—4 ani. *4.* Întinderile **d.** au fost deosebit de variate, condițiile economice și politice favorizînd, uneori, constituirea unor vaste **d.** sau, dimpotrivă, fărămițîndu-le rapid. Un **d.** număra în sec. 15 între 5—50 de sate (boierul Mihail din Dorohoi stăpînea, în 1437, 52 de sate). Secolul următor înregistrează un adevărat asalt al boierimii care își extinde masiv **d.** În Ț. Rom., Mihai Viteazul achiziționează ca boier 37 de sate. Ridicat în scaunul Ț. Rom., el a constituit un **d.** domnesc cumpărînd 149 sate (129 întregi și părți în alte 20), în intenția de a-l folosi ca bază și instrument al politicii de consolidare a autorității centrale. În sec. 17, odată cu consolidarea puterii marii boierimi, s-a ajuns la **d.** uriașe ca cel al familiei boierilor Buzești, care aveau 136 de sate cu o populație de aproximativ 20 000 de țărani și 700 de robi. Acest „inventar uman" al **d.** era destinat să asigure *veniturile* stăpînului. *5.* Activitatea economică desfășura ă în cuprinsul **d.** a avut forme variate, între care cele mai importante au fost agricultura, creșterea vitelor, meșteșugurile. Deși exagerate, cifrele oferite de Paul de Alep despre bogăția boierului Preda Brîncoveanu sînt concludente pentru economia marelui **d.**: „Se spune că are pe moșiile sale 12 mii de iepe de prăsilă și în fiecare din cele 2 sute de sate care îi aparțin se afla cîte o herghelie. El are 30 de mii de capete de oi [...]. El are 4 mii de capete de boi, o mie de bivoli, 4 mii de porci și 3 sute de șiruri de stupi, cu roiuri de albine, fiecare șir aducînd mai mult de un butoi mare de ceară și vreo sută de vedre de miere; fiecare vadră valorează un piastru și această ceară este cumpărată și transportată de negustori în țara Turcului. În fiecare an, acest boier trimite cîte o mie de capete de boi la Istanbul cu slujitorii săi spre a fi vîndută cu 10 mii de piaștri. El are 1 500 de familii de țigani robi și se spune că nimeni nu are avuții ca el, afară de mănăstirea Cozia, care are o mie de țigani. Ni s-a spus că ia de la fiecare familie, la sărbătoarea Sf. Gheorghe, cîte 6 dinari și la sărbătoarea Sf. Dumitru încă pe atita, ca haraci. Cei mai mulți din acești țigani sînt meseriași și se spune că această sumă de 20 de mii de dinari se varsă în toți anii în visteria lui". Un însemnat izvor de venituri al **d.** l-au constituit monopolurile, îndeosebi cel al băuturilor alcoolice. În 1740, 53 de mănăstiri din Ț. Rom. realizau de pe domeniile lor 23 500 taleri din vînzarea băuturilor, 5 200 taleri din vînzarea animalelor și a produselor animaliere și 4 500 taleri din vînzarea cerealelor. Caracterul autarhic al economiei domeniale s-a menținut mult timp din pricina condițiilor nefavorabile create vieții economice de dominația otomană. Pe măsura atenuării acesteia, s-a integrat schimbului, producția sa cerealieră fiind destinată, după 1829 — abolirea monopolului otoman —, pieții externe. Transformările survenite în structurile domeniale în urma intensificării comerțului se integrează proceselor de trecere de la feudalism la capitalism. *V. alodiu; monopol feudal; proprietate feudală; rentă feudală. Bibl.*: 278, 309, 315—317, 320, 460, 1 002.

F.C.

dominium eminens. Dreptul de stăpînire al domnului (suveranului) asupra întregului fond funciar al țării. În virtutea **d.e.**, domnul este stăpînul suprem al pămîntului întregii țări, această stăpînire suprapunîndu-se tuturor celorlalte stăpîniri funciare, indiferent de natura lor (ereditare, primite ca danie de la domn, cumpărate). În calitate de stăpîn superior al pămîntului țării, domnul face danii de moșii, întemeiază așezări (sate și orașe), confiscă moșiile celor infideli, confirmă dreptul de stăpînire asupra pămîntului

al oricărui supus al său. Orice transfer de stăpînire funciară necesită confirmarea domnului, care primește, la emiterea actului de confirmare, un cal (v. *darea calului*), și, uneori, o cupă ca simbol al stăpînirii asupra pămîntului care a făcut obiectul tranzacției. În caz de desherență pe linie masculină, domnul poate să reintre — ca stăpîn suprem al fondului funciar — în stăpînirea moșiei (V. *moștenitor: prădalica*). **D. e.** a constituit un instrument eficace aflat la dispoziția domniei în efortul ei de a-și consolida autoritatea în detrimentul tendințelor particulare ale marilor stăpîni de pămînt (v. *proprietate feudală*).

D.L.

domn. *1.* Domnia a luat naștere odată cu întemeierea statelor feudale Ț. Rom. și Mold. în sec. 14. Primii **d.** independenți (Basarab în Ț. Rom. și Bogdan în Mold.) au fost voievozi care, folosind dezvoltarea social-economică a românilor de la sud și est de Carpați și asociindu-se cu alți mari feudali, au întemeiat state de-sine-stătătoare, eliberate din vasalitatea față de Ungaria, devenind mari voievozi și luînd titlul de domn. Acest titlu, alături de cel de voievod pe care îl permanentiza și îl transforma în monarh autocrat, arăta stăpînirea absolută a țărilor. Titlul românesc de **d.** apare, tradus, în documentele slave „gospodin" în Ț. Rom. și „gospodar" în Mold., în documentele latine „dominus", „princeps" sau „palatinus"; în Mold., în sec. 18, se întîlnește și titlul „domn și igemon". Pentru a-și înveder poziția de șef de stat suveran, **d.** își mai adăuga titlul „samoderjavnăi" (v. *singur stăpînitor*). În documente, **d.** își mai adaugă titluri în legătură cu stăpînirea de teritorii, ca Mircea cel Mare care se intitula în 1406, „Eu[...], singur stăpînitorul, Io Mircea mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al banatului Severinului și pe amîndouă părțile, pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului". Turcii recunoșteau **d.** titlul de „bey". Un alt titlu purtat uneori de **d.** Ț. Rom. și Mold. a fost cel de „despot", nu ca stăpîn absolut de tip asiatic, ci ca prinț al unui stat vasal de tip bizantin, analog cu cel purtat de suveranii Serbiei, după modelul bizantin (E. Lousse). Acest titlu l-a purtat un timp Mircea cel Mare în documentele externe. În Mold., în documentul din 17 apr. 1606, Ieremia Movilă poartă și titlul de „tetrarh" (despot). *2.* Trăsăturile permanente ale domniei în Ț. Rom. și Mold. au fost: *a.* **d.** este șeful unei monarhii feudale; *b.* **d.** este ales pe viață dintr-un grup restrîns de eligibili (principiul electivo-ereditar; principiul domniei pe viață); *c.* **d.** trebuie să fie bărbat (principiul masculinității) și să se bucure de integritate fizică; *d.* la baza domniei stă credința că puterea domnească vine de la Dumnezeu (concepția teocratică) și că **d.**, ca reprezentant al divinității, trebuie să practice virtuțile imperiale: filantropia, generozitatea, cumpătarea, justiția; *e.* puterea **d.** este absolută, adică necontrolată de vreun organ, dar nu nelimitată. *3.* La originea domniei stă contractul feudal, legătura încheiată de **d.** cu feudalii, care i-au jurat credință, devenind ei vasalii lui, iar el suzeranul lor. **D.**, care și el jura către boieri, avea datoria să-i „miluiască" și să-i apere. Ei îi datorau ajutor și sfat (*auxilium* et *consilium*). La încoronare, toți boierii se „închinau" **d.**, jurînd să-l servească cu credință. Boierii sărutau mîna **d.** pînă tîrziu în sec. 19. Acest obicei s-a desființat abia după *Reg. org.* Legătura dintre **d.** și clasa boierească avea la bază interesul comun de clasă de a se sprijini reciproc pentru exploatarea locuitorilor. **D.** a cîrmuit totdeauna sprijinit de clasa boierească și ajutat de sfatul domnesc, căutînd însă să reducă rolul boierimii. În legătură cu această problemă, merită să amintim discuția purtată în istoriografia noastră privind cele două perioade ale regimului politic din sec 14—16: așa-numita „fărămițare feudală", caracterizată prin împărțirea puterii politice între **d.** și marea boierime, care beneficia de imunități feudale, și „centralizarea statului", în care are loc întărirea autorității centrale în vremea unor **d.** autoritari ca Ștefan cel Mare sau Vlad Țepeș, în a doua jumătate a sec. 15. (Unii autori au înțeles în mod greșit „centralizarea" ca fiind apariția autorității centrale). Chiar dacă nu sîntem de acord cu cei doi termeni, nu putem și nu trebuie să negăm evoluția firească a organizării statale, a domniei

care nu avea cum să dispună de la început de toate mijloacele necesare pentru a administra teritoriul întregii țări. Boierimea a revendicat totdeauna dreptul de a alege ea pe **d.**, care a manifestat aproape totdeauna tendința de a-și desemna pe succesor și de a întemeia o dinastie ereditară (ex. Mircea cel Mare, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul). Alegerea **d.** nu aparținea exclusiv boierimii. Obiceiul cerea ca alegerea să o facă o adunare a stărilor. Cu privire la modul cum se făcea alegerea **d.**, izvoare mai tîrzii — din sec. 17 — spun că la ea participau „boierii țării și mari și mici și altă curte mărunță" (este vorba de alegerea lui Ștefan cel Mare); în Ț. Rom., alegerea se făcea, de asemenea, de către „boiarii toți, și mari și mici, și toată curtea". Ca să eludeze principiul alegerii, unii **d.** (ex. Basarab, Mircea cel Mare) au recurs la asocierea la domnie a fiului lor, dorit de ei să le urmeze la tron. **D.** cu personalitate puternică au reușit să-și impună succesorul. Ștefan cel Mare, de pe patul de moarte, a trimis la moarte pe boierii care se opuneau la înscăunarea lui Bogdan. Alții, mai slabi, au lăsat ca boierimea să aleagă pe **d.** Din ciocnirea între interesul **d.** și interesul boierimii a rezultat obiceiul ca **d.** să fie ales din familia domnitoare: fii sau frați, legitimi sau naturali (principiul electivo-ereditar). Era suficient ca pretendentul să fie „os domnesc" sau „sămință de domn", dar era necesar ca el să se bucure de integritatea corporală. De aceea, pretendenții la tron („domnișorii") învinși, cînd nu erau uciși, erau însemnați la nas. Candidatul la domnie trebuia să fie de sex masculin; după modelul tradiției imperiale bizantine, femeile au domnit numai ca regente, în numele fiului lor minor. **D.** putea fi nevîrstnic, însă pentru a exercita personal prerogativele domnești trebuia să fie major, adică, după obiceiul pămîntului, în vîrstă de 15 ani. Majoratul suveranului la 15 ani se întîlnește și la Bizanț și în Ungaria. Principiul electivo-ereditar a fost oarecum respectat pînă la sfîrșitul sec. 16, cînd boierii partizani ai Movilești-lor au ales **d.** pe boierul Ieremia Movilă. Alegerea **d.** pe viață a început să nu mai funcționeze odată cu accentuarea dominației otomane (sec. 16). După instaurarea dominației otomane, mai devreme în Ț. Rom. și ceva mai tîrziu în Mold., începe să se afirme un alt sistem: al numirii **d.** direct de către Poartă, uneori fără consultarea boierimii; **d.** erau numiți însă de regulă dintre membrii familiilor domnitoare, care aveau deci legătură cu cele două țări. Numirile și confirmările în domnie se făceau prin plata unor sume de bani. Lăcomia celor ce hotărau numirea domnilor în scaun a dus la limitarea în timp a domniei. În concepția otomană — deși țările române se bucurau de o largă autonomie — domnia devine acum o funcție administrativă, iar **d.** un reprezentant al Porții, ocupînd un anumit grad în ierarhia administrativă otomană. Datorită acestei concepții, ca și venalității dregătorilor turci durata domniilor se scurtează, schimbările devenind la fel de dese ca și în cazul celorlalte slujbe din imperiu. Așa se explică faptul că în a doua jumătate a sec. 16 au fost în Ț. Rom. 17 **d.**, în medie de cîte trei ani fiecare, iar în Mold. 21, avînd o medie de doi ani și patru luni. Caracteristica domniei, de slujbă temporară la discreția Porții, rezultă și din faptul că din cei 29 de **d.** ce se succed în cursul acestei jumătăți de veac în cele două țări — unii domnind de mai multe ori — numai patru au murit în scaun, ceea ce cronicile vremii tin să-l semnaleze ca pe un fapt ieșit din obișnuință. În sec. 17, **d.** trebuia să fie confirmat în fiecare an, plătind o sumă de bani (mucarerul mic), în afară de suma plătită la 3 ani (mucarerul mare). Domnia pe viață ajunsese o excepție. Astfel, Vasile Lupu a fost întărit de turci **d.** pe viață; tot astfel și C. Brîncoveanu. Prin necesitatea întăririi de către Poartă, alegerea **d.** devenise de fapt o recomandare. Boierimea a continuat însă să-și susțină dreptul ei de a alege pe **d.** Chiar în sec. 18, atît înainte de epoca fanarioților, cît și în cursul ei, unii **d.** au fost aleși de boieri: ex. M. Racoviță (1703) sau C. Mavrocordat (1730). Boierimea a revendicat alegerea **d.** de către boieri și domnia pe viață ca reprezentînd „vechile privilegii ale țării". După revoluția din 1821, s-a cerut Porții domnia pe viață și ereditară ca un drept vechi, nu ca o „iznoavă nouă". Poarta a admis în 1822 numai numirea **d.** dintre pămînteni. Convenția de la Akerman (8 oct. 1827) a decis ca **d.** să fie ales pe 7 ani dintre boierii pămînteni. Tratatul de la Adrianopol a stabilit ca **d.** să fie numit pe viață. *Reg. org.* au restabilit, oarecum, caracterele inițiale ale domniei ro-

mânești, alegerea **d.** dintr-un număr restrins de boieri mari și domnia pe viață. Un fenomen deosebit de interesant care se petrece în sec. 17—19 (îndeosebi în epoca fanariotă) a fost mutarea **d.** dintr-o țară în alta (C. Mavrocordat a domnit de 4 ori în Mold. și de 6 ori în Ț. Rom.); în felul acesta s-a ajuns la o și mai mare unificare a organizării social-politice a celor două țări surori, domnii respectivi folosind în mod curent stema unită a acestora. „Mutîndu-se dintr-o țară în alta, simțindu-se în Iași ca și în București, făcînd în domniile lor de atîtea ori această schimbare, ducînd boierii din Moldova în Muntenia și din Muntenia în Moldova, ei (= fanarioții) au realizat o adevărată unire" (N. Iorga). *4.* Statele feudale românești s-au sprijinit pe biserică, aliata clasei dominante în tot evul mediu. Încă de la întemeiere, domnia a adoptat concepția teocratică. **D.** a fost considerat ca ales de Dumnezeu. Cronicarii, boieri și ei, vedeau la fel. Concepția teocratică a rămas la baza puterii domnești chiar în epoca luminilor. În acord cu ea, **d.** au adoptat, în titulatura lor, formula „din mila lui Dumnezeu, domn" („*dei gratia*", veche formulă carolingiană). Această formulă a fost păstrată în documentele domnești din sec. 14 pînă în sec. 18, ba chiar și în sec. 19—20 pînă la sfîrșitul monarhiei (1947). **D.** primeau o dublă învestitură: una laică (alegere, confirmare, numire), alta religioasă, mistică: ungerea. **D.** era uns cu mir („pomăzuit") de către patriarhul Constantinopolului, după vechiul ritual bizantin și încă o dată de către mitropolitul țării. Ungerea era ritualul presupus a transmite **d.** harul divin, puterea spirituală personală, indivizibilă și netransmisibilă. Acest ritual s-a păstrat pînă la sfîrșitul feudalismului și chiar după ce, prin *Reg. org.*, **d.** a încetat a mai fi un monarh absolut. Pînă în a doua jumătate a sec. 16, **d.** odată cu încăunarea se și încorona. În Mold., primul **d.** care a purtat coroana acordată, după tradiție, de împăratul Bizanțului a fost Alexandru cel Bun, după afirmația lui D.Cantemir, contestată de unii istorici. Ultimul **d.** încoronat a fost Bogdan Lăpușneanu. În 1563, Despot vodă a fost încoronat cu o coroană de aur. De altfel, Mold. avea 2 coroane, dintre care una pentru Țara de Jos. În portretele **d.** moldoveni coroana reapare la Movilești. Odată cu ungerea în țară, **d.** presta jurămînt către țară pe Evanghelie. **D.**, care la încăunare lua jurămîntul boierilor, jura și el către boieri, marcînd prin aceasta contractul feudal. Poarta nu cerea ca **d.** să jure în formă religioasă; ea se mulțumea cu promisiunea **d.** solemnă dar laică, garantată „cu capul", că îi va fi credincios. Jurămîntul **d.** la încăunare a fost legiferat prin *Reg. org.* și practicat mai departe. *5.* Sub dominația otomană, învestitura **d.** se făcea prin firman și prin predarea însemnelor domnești (v. *caftan, sangeac, tui*) și un armăsar împărătesc, frumos împodobit; unele izvoare arată și sabia. Simbolizînd puterea domnească, dar și vasalitatea față de turci, însemnele domnești au fost păstrate pînă la sfîrșitul vasalității. *6.* **D.** exercita o putere absolută. După concepția monarhică, **d.** exercita o putere cu caracter harismatic, esențialmente personală, nepartajabilă. Maxima „le roi est monarque et n'a pas de compagnon dans sa majesté" se regăsește la români în folclor: „în dragoste și-n domnie nu-ncape tovărășie". În monarhia absolută, autoritatea monarhului este dezlegată de controlul unei autorități superioare. Ea nu se confundă nici cu tirania, nici cu despotismul de tip asiatic. Deși monarhul absolut este „legea vie" *(lex animata)*, puterea lui nu este nelimitată. În țările române, limitele puterii domnești au fost: obiceiul, pravila, nomocanoanele și, din sec. 16, suzeranitatea otomană cu privire la relațiile externe. Matei Basarab, în 1644, declara în scris: „din obiceiul țării nu poci eși domnia mea". În Apus, scrierile bisericești duseseră în sec. 13 la ideea lui „rex iustus". Această idee a circulat și la noi. Împotriva caracterului absolut al puterii domnești, boierii au luptat din sec. 15—19: ei conspirau, pîrau la turci, pribegeau în țările vecine. În sec. 16—17, boierii au luptat pentru limitarea puterii domnești de către divan. În Ț. Rom. au încercat-o prin tratatul de la Alba Iulia din 1595, încheiat de ei contrar instrucțiunilor lui Mihai Viteazul, și au impus-o temporar prin hrisovul lui Leon Tomșa din 15 iul. 1631, B, care hotăra că nimeni nu poate fi condamnat la moarte fără judecata divanului. Boierii adresau memorii, cînd Rusiei (ex. în 1769 către Ecaterina II), cînd Porții otomane, ca să înceteze „voea cea slobodă a domnilor oblăduitori". O cucerire a boierilor moldoveni a fost anaforaua tîrzie și fără urmări, întărită de **d.** la 9 apr.

1827, după care hotărîrile **d.** împotriva boierilor trebuiau aprobate de divan. *Reg. org.* a pus capăt puterii absolute a domnului prin instituirea unei adunări care-l controla pe **d.** 7. Încă de la întemeiere, **d.** a avut cele mai depline puteri pe care le poate avea șeful unui stat suveran: *a.* pe plan extern: dreptul de a face război și a încheia pace, dreptul de a întreține relații cu alte state, dreptul de a încheia tratate de alianță, convenții de extrădare, dreptul de a exercita represalii; *b.* pe plan intern: dreptul de a exercita un patronat asupra bisericii, dreptul de a face legi, dreptul de *dominium eminens* asupra întregului teritoriu al țării. El exercita și un fel de drept disciplinar asupra clasei feudale, autorizînd căsătoriile fetelor de boieri și pedepsind mezalianțele. Aceste prerogative își au originea în tradițiile monarhici și modelul în legiuirile bizantine, îndeosebi în *Synt.* lui Vlastares, dar principala lor consacrare o găsim în obicei. Încercările de legiferare scrisă asupra prerogativelor domnești au dat greș. Remarcabile au fost în același sens și încercările lui M. Fotino din proiectele sale (1765, 1766 și 1775–1777) privind domnia, toate de inspirație bizantină, dar fără rezultat. Prerogativele domnești pe plan extern au suferit o îngustare la sfîrșitul sec. 16 și în sec. 17, cînd **d.** a fost lipsit de dreptul de a declara război, de a încheia pace, alianțe și de a avea reprezentanți diplomatici. Cu toate acestea, *autonomia țărilor române a fost recunoscută mai departe și de puterile europene.* Astfel, în instrucțiunile date contelui de Broglie, ambasadorul francez în Polonia, la 28 iul. 1754, se prevedea: „les hospodars de Moldavie et de Valachie, quoique tributaires de la Porte, sont regardés comme des Princes de l'Europe", iar la 1702 englezul E. Chishull afirma: C. Brîncoveanu se bucura de toate atributele suveranității, cu excepția dreptului de a **declara** război și „de a bate monedă proprie". Călcînd interdicția otomană, **d.** au continuat să încheie tratate internaționale și chiar alianțe, fără știrea Turciei: cu Polonia, cu Rusia, cu Imperiul german. Cu știrea turcilor, **d.** români au avut acțiuni diplomatice proprii, în special de mijlocire între Imperiul otoman de o parte și Polonia, Rusia, Austria de altă parte pentru încheierea păcii sau evitarea războiului. În relațiile externe, **d.** păstrează toate drepturile care privesc aceste relații, în cadrul statutului de stat autonom, dar supus suzeranității otomane. Astfel, **d.** români au păstrat totdeauna dreptul de a fi reprezentați la Constantinopol prin capuchehaiele. **D.** români aveau în capitalele importante agenții care îi informau asupra evenimentelor politice. Influența exercitată în epoca fanariotă de **d.** români asupra politicii otomane e atestată de diplomații europeni. **D.** era singur în drept a acorda supușilor săi protecția diplomatică față de statele străine. Autonomia internă a țărilor române în raporturile cu Poarta otomană a fost deplină. La 1791, Poarta numea pe Al. Moruzi „voievod independent" al Mold., ceea ce dovedește că recunoștea această autonomie. V. și *pașalic.* **D.** era vasalul sultanului, dar avea vasalii săi, supuși nemijlocit puterii sale. *8.* Pe plan religios, **d.**, fără a fi ca împăratul bizantin șef al bisericii, a exercitat asupra ei un drept de patronat. **D.** asocia biserica la conducerea statului, dar își afirma statornic „prioritatea politică". Sprijinit pe documente din sec. 16–18 și în special pe hrisovul din 15 iul. 1764 și pe proiectele lui M. Fotino din 1765–1766, Valentin Georgescu susține că **d.** era nu numai legiuitor laic, dar și legiuitor ecleziastic. Prerogativa legiuitoare a fost exercitată din plin de **d.** cu toată pluralitatea sistemelor juridice existente (neseris, canonic, bizantin laic, domnesc) și tocmai din cauza acestei pluralități, care reclama o coordonare. Direct, prin hrisoave normative, sau indirect, prin mijlocirea bisericii, **d.** a asigurat această coordonare; el a determinat în cea mai mare măsură receptarea dreptului bizantin și, în sec. 18, a reușit să controleze chiar dreptul consuetudinar, prin practica introdusă de a „aprobălui" obiceiurile pentru a le face aplicabile. Prerogativa domnească de a face legi a încetat prin *Reg. org. 9.* Ca și la Bizanț, **d.** era judecătorul suprem. Împărțirea dreptății era pentru **d.** cel mai bun mijloc de afirmare a puterii sale. **D.** cu simț politic au înțeles acest adevăr. Despre Radu Mihnea s-a spus: „cuvîntul ce-l grăia ca o pravilă era". **D.** exercita, prin puterea sa, o fascinație asupra imaginației poporului. O mare mulțime de plîngeri se adresau direct **d.** **D.** însă trebuia să fie mai mult decît drept: blînd, bun, iubitor de oameni. Ideea filantropiei, care la Bizanț făcea parte din virtuțile imperiale, a fost introdusă în țările române prin *Synt.*

lui Vlastares. *10.* În cazurile cînd **d.** nu-şi putea exercita prerogativele, fie din cauza minorităţii, fie din cauza absenţei sale din ţară, se înfiinţa o locotenenţă domnească. Aceasta se numea regenţă, în primul caz, căimăcămie în al doilea. V. *buzdugan; domeniu domnesc; drepturi regaliene; firman; Io; mazilire; sceptru; trădare. Bibl.*: 49, 62, 100, 175, 261, 262, 414, 451, 547, 555, 557, 558, 563, 584, 594, 638, 643, 686, 689, 745, 771, 990, 1 017, 1 020, 1 111, 1 131, 1 167, 1 250, 1 304, 1 371, 1 394, 1 395, 1417, 1 430, 1 454, 1 456, 1 485, 1 532, 1 619, 1 620, 1 626.

P.S. — N.S.

donaţie. V. *danie.*

dorobanţ: var. *dărăbanţ, dărăban, daraban, drabant.* Corp de ostaşi pedeştri, în general plătiţi cu leafă. Apărut în Ţ. Rom. în prima jumătate a sec. 16, împrumutat probabil din Trans. Primii **d.** au fost trimişi de voievodul Trans. lui Radu de la Afumaţi (1523). În Mold., primii **d.** au fost aduşi ca mercenari din Polonia de Al. Lăpuşneanu. În sec. 16 şi 17, domnii, pentru garda lor personală, s-au deprins să angajeze **d.** „în leafă", unguri sau alţi străini. În sec. 17 au apărut şi „dorobanţii de ţară", recrutaţi dintre români, care slujeau pentru leafă, pentru scutiri de dări ori folosirea de ocine domneşti. Pe lîngă leafă, **d.** primeau tain de carne, de pîine şi postav, de obicei de culoare albastră. Cu timpul, **d.** s-au recrutat numai dintre români, deosebindu-se de seimeni (care au rămas străini). Slujba de **d.** devenise în Ţ. Rom. ereditară în sec. 17. În Mold. la începutul sec. 18, **d.** erau angajaţi cu scutire de dări (ostaşi „de scuteală") şi se deosebeau de cei cu leafă. Uneori, întreţinerea **d.** era pusă în sarcina locuitorilor; erau scutite de **d.** anumite sate. Atribuţiile **d.** erau, întîi, militare. Aveau şi atribuţii administrative în timp de pace: paza curţii domneşti, păstrarea ordinei în capitală, intimidarea satelor. Numărul **d.** a variat: 6 000 sub Mihai Viteazul, 4 000 sub Matei Basarab, 500 sub C. Brâncoveanu. În Mold. a oscilat între cîteva mii. După revolta lor din 1655, numărul **d.** a scăzut. Totuşi, sub D. Cantemir erau vreo 1 600. În a doua jumătate a sec. 18 rămăseseră puţini: în 1776 erau 64. În Ţ. Rom. şi Mold., **d.** erau sub ordinele marelui căpitan de **d.** şi sub comanda superioară a marelui agă. Ei erau, ca şi călăraşii, stabiliţi în garnizoane prin oraşe: ex. tîrgul Dărăbani. Prin *Reg. org.* au fost organizaţi în cete de cîte 30 la fiecare judeţ şi de cîte 10 la fiecare plasă. În Trans., **d.** au constituit o importantă categorie militară încă din sec. 16, cînd sînt menţionaţi aşa-numiţii „drabanţi roşii", după culoarea îmbrăcămintei. În sec. 17, **d.** erau ridicaţi din rîndul iobagilor, fiind scutiţi de prestaţiile iobăgeşti pentru a face în schimb serviciu militar. Existau mai multe categorii: **d.** de cetate, **d.** la curte, **d.** la poartă, **d.** la casă, **d.** cu săptămîna sau plătiţi cu luna, ultimii fiind plătiţi cu leafă.

P.S. — N.S.

dotă. V. *zestre.*

drabant. V. *dorobanţ.*

dragoman. Din cauza interdicţiei coranice de a învăţa limbile „necredincioşilor", turcii au fost siliţi să folosească serviciile unor alogeni pentru a aduce informaţii militare, politice sau economice din ţările europene şi pentru a trata cu reprezentanţii diplomatici ai puterilor creştine acreditaţi la Constantinopol în baza capitulaţiilor sau în baza altor convenţii speciale (folosite de Veneţia pentru a-şi acredita bailii ei) sau pentru a negocia tratatele de pace, de cînd, la începutul sec. 17, prin pacea de la Szitvatorok (1606), turcii au admis principiul tratativelor pe picior de egalitate cu „necredincioşii". În 1661, marele vizir Ahmed Köprülü, pentru a răsplăti serviciile importante aduse de grecul Panaiot Nikusios în negocierile diplomatice purtate în jurul campaniei pentru cucerirea Cretei (1644—1661), a instituţionalizat funcţia de mare **d.** al Porţii, acordîndu-i o serie de prerogative cu totul neobişnuite pentru un creştin funcţionar al Imperiului otoman. Urmaşul lui Nikusios, vestitul Alexandru Mavrocordat Exaporitul, a fost **d.** între 1673 — 1709 şi prin rolul esenţial jucat în cursul tratativelor de pace de la Carlovitz (1699) şi-a

cîștigat încrederea Porții și a putut juca rolul unui adevărat ministru de externe al Imperiului otoman. Profitînd de impresia produsă la Poartă de întreita „trădare" a voievozilor pămînteni (C. Brîncoveanu, D. Cantemir și Ștefan Cantacuzino), Exaporitul a convins administrația otomană că soluția cea mai bună pentru administrația țărilor române era să fie numiți domni membri ai aristocrației fanariote, ca o încununare a carierei lor ca mari d. sau d. ai marinei. Căsătorit cu Sultana Hrisoscoleu, din familia domnitoare a Moldl., Exaporitul și-a putut impune fiul, pe N. Mavrocordat, căsătorit cu Casandra Cantacuzino, ca domn în Mold. încă din 1709. De atunci și pînă în 1821, din cei 35 de mari d. ai Porții, cîți au funcționat în total, începînd cu Panait Nikusios Mamona (1661 - 1673) și pînă la S. Aristarchi (apr. 1821), 18 au fost promovați din funcția de mare d. în aceea de domn al Ț. Rom. sau al Mold. și anume: cîte 3 din familiile Mavrocordat, Ghica, Calimah și Suțu și cîte 2 din familiile Moruzi, Ipsilanti și Caragea. Există și 2 cazuri în care au fost promovați ca domni ai Ț. Rom. 2 d. ai flotei: N. Mavrogheni, în 1786 și C. Hangerli, în 1797, fără să mai treacă prin demnitatea intermediară de mare d. Vocația pe care o aveau d., de la fiii Exaporitului înainte, de a căpăta, ca o continuare și o încununare a carierei de d., domnia țărilor române, le-a îngăduit să obțină mare prestigiu și avere însemnată în Imperiul otoman.

D.L.

drăgan; var. *dragon* (Ț. Rom., Mold., sec. 17—18). Categorie, redusă ca număr, de ostași mercenari călări, de proveniență germană, cunoscuți de aceea și sub numele de „nemți". C. Șerban avea astfel un steag de d., alcătuit din 110 ostași; la 1728, d. din Mold. erau comandați de un căpitan.

N.S.

dregător; var. *deregător, diregător 1.* Cuvîntul „dregător" trebuie să fi circulat în limba română vorbită încă de cînd documentele redactate în limba slavonă desemnau noțiunea cu termenii echivalenți de *rabotnik, pravitele* în Ț. Rom. și *ureadnic* în Mold. „Pentru întreaga Românie există un nume românesc care trebuie să fie un titlu de administrator foarte vechi: dregător". Pînă în sec. 16, prin d. se înțelegeau atît demnitari înalți, cît și slujbași mărunți, ca de ex. găletarii, dijmarii, în Ț. Rom., sau numai asemenea slujbași în Mold. Treptat, odată cu însemnătatea cîștigată de dregătorii, s-a ajuns ca, în sec. 16. d. să fie numiți numai titularii dregătoriilor însemnate, menționați în documente împreună cu boierii, dar înaintea acestora. În sec. 17, noțiunea de d. ajungînd sinonimă cu aceea de boier, d. sînt deseori desemnați în documente cu termenul de boieri; a boieri pe cineva însemna a-l numi într-o dregătorie. După cum remarca Miron Costin, în afară de ban și hatman, „celelalte dregătorii (ale Ț. Rom. și Mold.) sînt toate cu aceleași numiri și cu aceleași slujbe", o dovadă certă a unității organizării social-politice a celor două țări surori. *2. Categorii.* D. au fost împărțiți în: *a.* d. care slujeau statul feudal (ca vornicul, logofătul, vistierul) și d. care făceau domnului servicii personale (ca postelnicul, paharnicul, cămărașul); *b.* D. mari și mici (d. = boier). D. mari participau, obișnuit, la sfatul domnesc. Începînd din sec. 17, sfatul domnesc a fost compus numai din d. mari. De aci, a rezultat o subdiviziune a marilor d.: boieri (d.) *de sfat* și boieri *de divan*. Boierii de sfat erau „sfetnici de taină" ai domnului în problemele mari ale țării. Ei erau menționați în documente cu titlul de sfetnici („consiliarii", în doc. lat.), deosebit de ceilalți boieri încă din sec. 15—16. După Miron Costin și D. Cantemir, erau boieri de sfat numai 8 mari d.: toți ceilalți mari d., împărțiți în 3 stări, erau numiți boieri de divan. Ei participau la divan, ca ascultători *(assessores)* și vorbeau numai cînd erau întrebați. Primii d. apăruți în țările române au fost vornicul, logofătul, stolnicul, paharnicul, postelnicul, adică d. care existau la toate curțile medievale europene. S-a discutat îndelung cu privire la originea d. din țările române; unii istorici au susținut originea bizantină a dregătoriilor, alții o origine slavo-bulgară, sau chiar bul-

gară (P. Koledarov), negîndu-se poporului român capacitatea de a-şi crea propriile sale **d.** În realitate, statele feudale româneşti nu au copiat organizarea statului şi a **d.** după nici un alt stat, ci au adoptat de la Imperiul bizantin, prin intermediul statelor sud-slave, numirile şi, în parte, funcţiile acelor dregători care corespundeau unor necesităţi interne. Este semnificativ în această privinţă faptul că, din cele peste 80 de numiri de funcţii şi **d.** din Imperiul bizantin, în ţările române nu se întîlnesc decît 3 sau 4: logofătul, vistierul şi, probabil, comisul şi spătarul, aceasta spre deosebire de statele feudale bulgar şi sîrb, care au suferit o influenţă directă şi mult mai puternică din partea Imperiului bizantin şi unde au existat numeroase denumiri de **d.** bizantine, neutilizate în ţările române. În plus, datorită faptului că Ţ. Rom. şi Mold. au folosit ca limbă de cancelarie limba slavonă, unele numiri date dregătoriilor au împrumutat haină slavă (vornic, stolnic, clucer etc.), fără ca aceasta să însemne că erau de origine slavonă. **D.** au început să poarte titlul de „mare" (vel) la sfîrşitul sec. 15 şi începutul sec. 16. Primele atestări ale categoriei „mari dregători" în documente datează de la începutul sec. 17. În Ţ. Rom. în sec. 17, mari **d.** erau: banul, logofătul, vornicul, spătarul, vistierul, paharnicul, comisul, stolnicul, postelnicul, clucerul, slugerul, pitarul, serdarul, aga, şetrarul, portarul, armaşul, care toţi purtau titlul de „mare" (vel.) În sec. 18, după Bauer, **d.** de cl. I erau cei 12 membri ai sfatului (marii **d.** de la m. ban pînă la m. comis), iar **d.** de cl. II, ceilalţi pînă la clucerul de arie. Aceeaşi ierarhie se menţine şi în sec. 19. În Mold. erau mari **d.** în sec. 17: boierii de sfat (m. logofăt, m. vornic, hatmanul, m. postelnic, m. spătar, m. paharnic, m. vistier); m. stolnic, m. comis, m. medelnicer, serdarul, clucerul, slugerul, jitnicerul, pitarul, şetrarul, armaşul şi aga. La începutul sec. 18, marii **d.** erau, aproximativ aceiaşi: cei 8 boieri de sfat şi boierii de starea I (stolnicul, comisul, medelnicerul, clucerul, serdarul, slugerul, jitnicerul, pitarul,, şetrarul, armaşul, logofătul II, uşarul, aga, postelnicul II, logofătul III şi căpitanul de dorobanţi). Ierarhia între **d.** era riguroasă, dar a variat de-a lungul timpului. În Ţ. Rom., primul în ierarhia **d.** a fost m. ban; în Mold., pînă în a doua jumătate a sec. 16, m. vornic, după aceea m. logofăt. Împărţirea **d.** în 3 trepte a avut consecinţe asupra valorii lor în actele judiciare. 3. *Atribuţiile* **d.** erau proprii sau delegate. Cele proprii erau precizate şi imprimau **d.** un specific anumit. Ceea ce caracterizează în primul rînd dregătoriile este lipsa unei specializări absolute a atribuţiilor, specializare ce se produce numai în aparatul de stat modern. În afară de atribuţiile principale ale dregătoriei pe care o deţineau şi de la care îşi luau numele, fiecare **d.** putea îndeplini, din porunca domnului, diverse alte însărcinări: erau trimişi în solii peste hotare, comandau armata, participau la hotărnicii etc. *a.* Principala atribuţie politică era participarea la sfatul sau divanul domnesc, care dezbătea probleme de conducere a statului: relaţii externe, relaţii cu biserica, reforme fiscale. *b.* Atribuţiile administrative erau determinate de reguli consuetudinare. De ex., m. logofăt păstra marele sigiliu al statului, semna hrisoavele domneşti etc. Fiecare **d.** putea fi desemnat de domn ca ispravnic al unui document, adică executor al hotărîrii domneşti. *c.* Atribuţiile judecătoreşti erau exercitate de **d.**: judecînd pe baza competenţei proprii (ex. hatmanul în pricini de ţigani), participînd la judecata divanului sau judecînd cînd era delegat („rînduit") de domn. În Mold., pînă la reforma lui C.Mavrocordat, marii **d.** erau competenţi să judece în toată ţara orice pricină. *d.* Ca vasali, marii **d.** erau obligaţi să însoţească pe domn la război, oriunde le-ar fi poruncit: în ţară sau peste hotare. Ei comandau cetele de subalterni răspîndiţi în ţară: spătăreii, vistiernicei etc., organizaţi din sec. 17 pe bresle, fiecare sub comanda marelui **d.** respectiv. *4.* **D.**, obişnuit, în sec. 18—19 îşi cumpărau dregătoriile; domnul, care îşi plătise scaunul la turci, vindea marile dregătorii celor care dădeau mai mult. Vînzarea se repercuta din treaptă în treaptă, fiecare **d.** recuperîndu-şi preţul din vînzarea posturilor la subalterni. **D.** pînă în sec. 18 nu erau plătiţi cu leafă, ca în statul modern. Ei erau răsplătiţi cu „mila" domnească prin danii de ocine, scutiri de dări sau concedarea unor venituri domneşti (ex. postelnicul avea pircălăbia Iaşilor). În plus, **d.** realizau din exercitarea dregătoriei venituri licite (gloabe, în Mold. ferie, zeciuiala din judecăţi şi încasări)

sau ilicite (mită de la împricinați, plata intervențiilor pentru iertare de pedepse, scoatere de la dări, scutire de oaste, cotropiri de pămînturi etc.) (v. *abuz*). Prin reforma lui C. Mavrocordat s-a început salarizarea **d.**, plătindu-li-se „lefe" după rangul dregătoriilor. Prin hrisovul lui Gr. III Ghica din 1 sept. 1775 s-au reglementat (în Mold.) drepturile **d.** mari și mici atît la salariu cît și la perceperea altor venituri (ex. plocoane). Cu toate acestea, marii **d.** au continuat să aibă scutire de unele impozite și un număr de scutelnici, după rangul dregătoriei. **D.** au continuat să primească plocoane de la subalterni, daruri (havacturi) de la administrați, cît vreme obiceiul domnilor de a vinde dregătoriile a continuat, adică pînă la *Reg. org.* și chiar după aceasta. În timpul ocupației ruse din 1806—1812, vînzarea dregătoriilor a fost oficializată de senatorul Milașevici care încasa de la fiecare mare **d.** o sumă fixă pe care o vărsa la casa imperială. **D.** erau numiți de domn la începutul fiecărei domnii. La începutul fiecărui an, **d.** depuneau însemnele dregătoriei. Domnul îi schimba sau îi întărea din nou în dregătorie. La numire sau confirmare, **d.** primeau un caftan↑ și depuneau jurămînt de credință↑ față de domn. Jurămîntul era solemn, cu mîinile pe Evanghelie și înregistrat printr-un document semnat de **d.** *Bibl.*: 53, 73, 164, 167, 385, 443, 447, 484, 495, 563, 608, 703, 740, 872, 987, 1 019, 1 102, 1 103, 1 232, 1 298, 1 343, 1 365, 1 408, 1 428, 1 441, 1 443, 1 451, 1 456, 1 467, 1 500, 1 505, 1 616, 1 625, 1 627.

P.S.—N.S.

dreptate. V. *justiție*.

drept de depozit *(ius stapuli)*. Privilegiu acordat unor orașe mari din Trans. (Brașov, Sibiu) potrivit căruia negustorii care treceau prin aceste orașe erau obligați să-și descarce mărfurile pe piața locală. Regele Matia Corvin hotăra astfel: „negustorii sau oricare alți oameni, de orice stare ar fi, care [...] ar veni în acest oraș al Brașovului, fie din părțile Țării Românești, fie din Moldova, să poată și să fie datori să-și depună și să-și rînduiască mărfurile și lucrurile lor de vînzare în sus-numitul oraș al Brașovului și să le vîndă și să facă negoțul cu ele tot acolo și nu în altă parte". Locuitorii din alte orașe mai îndepărtate erau siliți astfel să se aprovizioneze cu mărfuri din aceste orașe privilegiate. Neagoe Basarab a stabilit și el **d.** de **d.** la Tîrgoviște, Cîmpulung și Tîrgșor.

N.S.

drept de paloș *(ius gladii)*. Prerogativă seniorială supremă în materie de jurisdicție, echivalentă cu dreptul de *Haute Justice* în sistemele feudale occidentale. Dreptul de jurisdicție absolută, inclusiv deci dreptul de aplicare a pedepselor capitale, nu se constată documentar în Ț. Rom. și în Mold. (v. *imunitate*), dar în Trans. **d. p.** a fost concedat anumitor nobili cu domenii mai întinse, sau cu funcțiuni mai importante în aparatul de stat, de către regii din dinastia angevină, în sec. 14 și a continuat să existe pînă în anul 1848. El a mai fost acordat și anumitor corporații recunoscute de rege. În momentul suprimării **d.p.** de către dieta revoluționară de la Pesta, în 1848, mai existau, în ansamblul posesiunilor coroanei ungare, încă 304 de seniori laici și 167 corporații care mai beneficiau de **d.p.**

D.L.

drept de patronat. Privitor la exercițiul acestui drept de către principele Trans. față de biserica ortodoxă română, posedăm textul din *Const. apr.*, în care, după ce se permite preoților români „să-și ceară episcopul de la principe", și anume pe acela pe care „îl socotesc apt prin aprecierea lor unanimă", se consacră dreptul principilor ca „dacă [...] îl socotesc a fi demn, să-l întărească". În perioada dominației habsburgice pînă la revoluția burghezo-democratică (1688—1848), în cursul căreia a avut loc în Trans. procesul destrămării feudalismului↑, în timpul absolutismului luminat al împărătesei Maria Tereza, care a tins la dirijarea întregii administrații a statului în toate ramurile, **d.p.** a fost o

expresie a coordonării administrației în materie bisericească. Imixtiunea suveranei în afacerile religioase și-a căpătat o mai puternică temelie prin acordarea de către papă a titlului de rege „apostolic". Între altele, suverana și-a rezervat, în ce privește biserica catolică din imperiu, dreptul de numire a episcopului Trans. și a altor episcopi, a înființat noi episcopate în Ungaria, a modificat unele dieceze, a supus pe membrii clerului înalt la anumite contribuții. Continuînd această linie, Iosif II a considerat ca un drept al șefului statului imixtiunea în administrația ecleziastică, numind pe prelați ca pe ceilalți funcționari ai statului, suprimînd diferite ordine religioase și mănăstiri care nu întrețineau școli și spitale. Prin acest ansamblu de măsuri, vechiul **d.p.** și-a modificat importanța juridică, devenind un accesoriu al unui drept mai larg de intervenție, coordonare și control și în acest domeniu din partea șefului absolutist, dominat de concepția iluministă a monarhiei.

V.Ș.

drept de strămutare. *V. rumîn.*

dreptul românesc (străvechi) în Trans. (ius Valachicum). În sens larg, sintagma modernă de vechi drept românesc (uneori *drept românesc din vremile cele mai vechi*) desemnează în realitatea sa istorică întregul sistem pluralist (obicei, pravile, canoane, hrisoave și porunci domnești) de drept recunoscut a fi în vigoare și aplicat în țările române pînă către mijlocul sec. 19 (în general, 1859—1866). Într-un sens mai restrîns, prin **d.r.s.** înțelegem reglementarea normativă juridică de obști sătești intrate în faza confederațiilor de „țară", în sens prestatal. Reglementare — *prédroit*, în terminologia lui L. Gernet, reluată de H. Levy-Bruhl — aplicată înainte de cristalizarea puterii de stat și sancționată patriarhal ca: „obicei bun și bătrîn", „legi bune și drepte", aplicabile „din bătrîni", de către „bătrîni și oameni buni", chiar în perioada de tranziție, sub conducerea unor fruntași destoinici, viteji și înstăriți, de la *judele*↑ *de sat (iudex)*, de la *juzi* și *judeci (iudices)* pînă la *voievozii* de confederații de obști, ca judecători și șefi militari, trecînd prin *crainici*↑ în Trans. și Mold., prin *boierii* făgărășeni, prin *maiores terrae* din Diploma ioaniților (1247) și prin *jupani*↑ și *boieri*↑ la sud și la est de Carpați, ca rezultat al unui proces de stratificare social-economică, înaintea și în cursul căruia lumea numeroasă a judecilor, deja diferențiați și ei, iau numele de *cnez*↑ și *voievod*↑. Dreptul de obște cristalizat în jurul rolului și privilegiilor unui cnez devine *drept cnezial* sau *drept de cnezat*, căruia i se suprapune un drept ce poate fi numit *voievodal* sau de *voievodat*↑. Cînd *ius keneziale (kenezatus)* este atestat la 3 mart. 1363 în Trans., el făcea de mult parte din amplul și complexul regim de *ius Valachicum*, a cărui apariție, multă vreme cutumiară și paralegală, și sistematizare de clasă nu s-a produs în Trans. decît după receptarea și acceptarea dreptului de obște străvechi în dreptul feudal, pe de o parte al statelor românești independente de la sud și est de Carpați, iar pe de alta în dreptul statului de cucerire maghiar în Trans. Deosebirea între cele două căi este aceea că statele românești independente au preluat și recunoscut în chip firesc normele de **d.r.v.** ca pe o creație prestatală, care a constituit o treaptă de trecere spre dreptul feudal *(legea țării, obiceiul pămîntului↑)*, în timp ce în Trans. stăpînirea străină a fost silită să recunoască **d.r.v.** al populației autohtone pe care a aflat-o aci în momentul cuceririi. Aceeași situație a avut-o **d.r.v.** și în alte regiuni unde populația românească — singura moștenitoare a romanității orientale — a cunoscut stăpîniri străine. Ne referim la: Serbia, Bulgaria, Muntenegru, Croația, Dalmația, Halici, sudul Poloniei, Silezia, Slovacia și Moravia și, finalmente, în continuare, pentru Balcani la Imperiul otoman, unde structuri caracteristice de *ius Valachicum* se manifestă multisecular în mijlocul sau în legătură cu o populație valahă băștinașe. Regimul de *ius Valachicum*, diferit în Trans. de țările și regiunile amintite, presupune inserarea neorganică, puternic conflictuală și tranzitorie — deși seculară — într-un feudalism străin, unde deznaționalizarea, dispariția sau dependența social-economică așteaptă atît pe sătenii la început liberi, cît și pe cnezii sau voievozii atașați lumii lor originare. Apariția docu-

mentară a lui **i.V.** a fost precedată peste tot de o fază de practici cutumiare destul de fidel oglindite în cele mai vechi documente, majoritatea în limbă latină de cancelarie, în teritoriile de la nord și vest de Carpați, inclusiv Polonia și Croația-Dalmația. În general, aplicarea regimului de **d.r.** sau **i.V.** se face în acte privilegiale emanînd de la stat sau de la un așezămînt religios sau feudal laic și adresat comunităților românești (valahe) și mai ales fruntașilor lor, cnezi sau voievozi, care în sec. 14 și următoarele apar ca beneficiari privilegiați și ca intermediari între comunitatea obștilor sătești, la început libere, și treptat dependente. Aceste constatări învederează unitatea de structură și liniile mari de continuitate în dezvoltarea istorică a **d.r.s.** În teritoriile românești de la vest de Carpați, reducerea acțiunii dreptului cutumiar românesc străvechi a fost condiționată de extinderea aplicării dreptului feudal, în mare măsură scris, al regatului ungar. Acesta l-a dislocat treptat pe cel dintîi pe măsură ce organizarea statului extins spre răsărit se completa și se întărea. Inițial, el a cuprins norme din întregul domeniu al dreptului public și privat, reglementînd organizarea și funcționarea micilor formațiuni statale de pe acest teritoriu, precum și raporturile dintre autoritățile incipient feudale (voievozi, cnezi și cetele lor militare) și supuși; de asemenea raporturile agrare și proprietatea pămîntului (între alte aspecte și modul de determinare a hotarelor, procedura la hotărnicii), precum și proprietatea asupra bunurilor de alte categorii; situația persoanelor, atît în ce privește raporturile între clase, cît și cele familiale; dreptul succesoral; un drept incipient al obligațiilor; apoi, infracțiunile și pedepsirea lor; în fine, organizarea instanțelor și procedura de judecată. Existența acestui sistem de reguli este nu numai postulată de necesitatea istorică și probată de generalitatea de dezvoltare incipient feudală, dar este dovedită și de menționarea atît a **d.r.**, ca ansamblu aparte de reguli, ca sistem propriu și original de drept, în documentele feudale ungare, cît și a unor instituții și reguli singulare ale acestui drept care apar sporadic în aceleași documente, ca vestigii ale unui vechi organism. În documentele feudale ungare, redactate în limba latină, întîlnim următoarele denumiri aplicate ansamblului sau unei ramuri a **d.r.**: *ius*, *lex*, *ritus*, *modus*, *mos* și *consuetudo*. Contextul acestor termeni precizează că respectivul sistem sau fragment de sistem era un produs al populației autohtone: *ius Volachie*, *antiqua et approbata lex districtum Volachicalium universorum*, *lex Olachorum*, *ritus Volachie*, *modus Olachorum*, *mos Olachorum*, *Valachorum antiqua lex et consuetudo*. Toate aceste denumiri desemnează: dreptul consuetudinar român, în sensul de ansamblu (fie total, fie parțial) de reguli juridice de fond sau de formă. Un sondaj selectiv în documentele vremii exemplifică sensul acestor expresii, cît și multiplicitatea ramurilor, instituțiilor și regulilor pe care le conținea dreptul consuetudinar românesc din interiorul arcului carpatic. Un document din 1 oct. 1500, eliberat de banii Severinului, se referă la aplicarea lui *ius Valachie* în materie procesuală, la dovada cu probe potrivit acestui drept. Un altul, din 8 oct. 1500, eliberat de aceiași, se referă la normele lui *ius Volachie* în materie de zestre. *Antiqua et approbata lex districtum Volachicalium universorum*, legea veche și aprobată — statornicită — a tuturor districtelor românești, e invocată într-un act de judecată din 11 iun. 1478 eliberat de vicebanii Severinului în legătură cu procedura jurătorilor. În documentul din 7 mai 1371, eliberat de juzii nobililor din Hunedoara, se menționează coliziunea între dreptul feudal al regatului și *lex Olachorum* în materie procedurală: toți cnezii și românii din cele 4 scaune din districtul cetății Deva solicită ca într-un caz infracțional dat, privind pe un român, judecata să aibă loc potrivit regulilor de drept procesual penal conținute în legea românilor. *Ritus Volachie* e menționat într-un act din 8 aug. 1499 eliberat de banii Severinului, ca îndreptar în materie de zestre și daruri de nuntă. *Modus Olachorum* este aplicat de capitlul bisericii din Agria la hotărnicirea moșiei Cuhea din Maramureș. *Mos Valachorum* e menționat într-o problemă de prestare de contribuție privind tot pe maramureșeni. *Valachorum antiqua lex et consuetudo* e indicată într-un document din 1493 privind taxa de moștenire. Documentele menționate relevă existența sistemului de drept autohton, admis parțial în continuare de autoritățile statului cuceritor, dar înlocuit treptat

pe o scară din ce în ce mai largă, de sistemul de drept, în crescindă măsură scris, al acestui stat. Ele dezvăluie, de asemenea, numai o mică parte din complexul conținutului său de sistem de drept. În fine, ele dovedesc rezistența acestui drept sau, mai exact spus, apărarea existenței lui de către populația băștinașe, printr-o luptă al cărei punct de virf a cuprins în special sec. 14, continuînd în sec. următoare. În ce privește raportul dintre dreptul cutumiar românesc din Trans. și cel din Ț. Rom. și Mold., care după întemeierea acestor 2 țări s-a putut dezvolta nestinjenit mai departe în forme proprii, mai multe documente ne relevă unitatea sau cel puțin similitudinea între unele instituții și reguli de fond sau de formă ale celor 2 sisteme de drept nu numai înrudite, ci dezvoltate unitar după desprinderea lor din același trunchi. Asemănările sînt datorite nu numai apropierii structurii social-economice, dar și unității concepțiilor, în materia probei cu jurători, a practicării aldămașului la încheierea contractelor, a utilizării anumitor forme la hotărniciri etc. Totdeodată, trebuie ținut seama de amploarea și dinamismul prelungit pînă în sec. 15 a elementelor cnezo-voievodale, așa cum au fost reinvederate recent, statistic și interpretativ din punct de vedere social, cu rezultate de nezdruncinat, de Ștefan Pascu, la care se adaugă, util și zonal întregitor, cercetările Mariei Holban și Radu Popa (pentru Maramureș, Hațeg și Hunedoara), C. Cihodaru (cnezatul și judecia în Moldova), interesantele analize sociologice ale lui H. H. Stahl, precum și studiul atent al vlahilor balcanici datorat lui Silviu Dragomir. Aceste rezultate exclud orice proces de discontinuitate sau de imigrație ocultă și filtrantă, atît pentru lumea cnezial-voievodală — fără corespondent balcanic —, cît și pentru aceea a țăranilor liberi din obști, confederațiile de obști devenite „țări", cu puternice centre de viață românească, și deci de **i.V.**, ca Maramureșul, Hațegul, Hunedoara și Făgărașul. Corespondentul lui **i.V.** în țările române extracarpatice — avînd aceeași mare vechime — este „legea valahă" sau „legea românească", acceptată în chip firesc de domnie și invocată în unele hrisoave domnești încă din sec. 15 (30 sept. 1445, Mold.). **D.r.v.** a fost folosit apoi alături de pravile, prevalînd însă asupra acestora și supraviețuind mult timp după apariția lor. După cum mărturiseau boierii moldoveni din divanul lui Mihai Suțu la 1819: „obiceiele pămînțești sînt mai puternice decît pravilele și prin ele se întăresc sau se oboară pravilele ce nu vor fi potrivite cu stările vreunui neam. Deci nu rămîne îndoială că, în orice pricină întîmplîndu-se a fi pravila cu deosebire de pămintescul obiceiu, acesta negreșit se cuvine a se urma". V. și *obiceiul pămîntului*. *Bibl.:* 212, 216, 250, 714, 738, 841, 931, 1 059.

V.G. — V.Ș. — N.S.

drepturi regaliene. Termen caracteristic dreptului public feudal și exprimînd ansamblul prerogativelor suveranului, în virtutea cărora acesta poate interveni în viața și activitatea supușilor săi, exercitînd forța supremă de constrîngere și de sancționare. Termenul însuși de **d.r.** (lat. *regalia)* își află originea în strădaniile anumitor monarhii medievale (în primul rînd Imperiul romano-german, apoi regatele Franței și Angliei) de a retrage o serie de prerogative de drept public însușite de seniorii feudali (episcopi, stareți, principi laici) și de a le regrupa în mîinile autorității monarhice politice, pentru a fi exercitate de aceasta prin mandatarii ei *imediați*, avînd caracter de funcționari regali și acționînd în virtutea unui *officium* de drept public (ofițeri ai coroanei). Feudalismul românesc, de tendință centripetă, a cunoscut problema **d.r.** mai ales sub forma *imunităților*. Domeniile feudale, în cele trei țări române, n-au avut dreptul să exercite alte **d.r.** decît cele de natură *judiciară* și *fiscală*. Primele se mărgineau de obicei la delictele agrare, deferite seniorului feudal laic sau ecleziastic în calitate de proprietar coordonator al activității economice a domeniului (v. totuși *dreptul de paloș)*. Feudalii români din Ț. Rom. și Mold. nu au izbutit niciodată să-i smulgă domnului **d.r.** *militare, monetare* și *politico-diplomatice*, sancțiunea incălcării tuturor acestora constituind crima de înaltă trădare. În același timp, detalierea **d.r.** în evoluția lor istorică exprimă și accentuarea umbririi suveranității țărilor române de către puterile înconjurătoare și în mod esențial de turci. Suzeranitatea ungară și polono-lituaniană nu au impietat asupra suveranității domnilor decît într-o

oarecare măsură, în domeniul diplomatic și militar (deși au fost cazuri de dublă sau de triplă suzeranitate, asupra Mold. în speță) și, în citeva cazuri istorice, în domeniul fiscal (de pildă acordul din 1597 între Polonia reprezentată de cancelarul I. Zamoisky și Ieremia Movilă, prin care acesta din urmă se obliga să bată numai anumite monede de argint de tip polonez, ceea ce însemna o unificare a circulației monetare legale între cele două țări și a prilejuit de altfel celebrele contrafaceri, pînă după domnia lui Dabija vodă). Mult mai importantă a fost stîrbirea **d.r.** de către turci, pe etape. Astfel, încă din sec. 16, turcii au impus treptat lichidarea *cetăților de apărare* și reducerea continuă a armatei, pînă la simpla gardă de arnăuți îngăduită domnilor fanarioți. Libertatea de opțiune politică și economică a fost oficial și legal anulată, domnii bănuiți a întreține relații culpabile cu alte puteri fiind învinuiți de hainie și plătind uneori cu capul această vină. Dreptul de legație activă și pasivă a fost desființată, domnii întreținînd numai *capucheiale* la Constantinopol și reprezentanți la Varșovia, pentru supraveghere și pentru informarea Porții, în afara agenților secreți pe care domnii, mai ales fanarioții, îi întrețineau în marile capitale europene, din dispoziția Porții. Abia după tratatul de la Kuciuk-Kainargi, țările române au căpătat un fel de drept virtual de legație pasivă (consulii europeni). Din **d.r.**, domnilor le-au rămas numai dreptul de administrație, de fiscalizare (în mare măsură pentru satisfacerea cererilor otomane, legale sau ilegale) și de judecată, acest din urmă drept fiind de altfel și el stîrbit cu vremea, prin posibilitatea recursului justițiabililor la Poartă prin arzuri și apoi prin intervenția consulilor străini. Reconstituirea fișiei **d.r.** a început abia în virtutea tratatului de la Kuciuk-Kainargi și a devenit deplină numai în 1877, cînd ultimele servituți impuse de Poartă au fost desființate prin hotărîrea parlamentului român.

D.L.

ducat. Termen de origine italiană, indicînd o monedă de aur sau de argint. Figurează printre cele dintîi monede medievale (**d.** Apuliei a fost bătut în 1240) și a circulat pe întreg cuprinsul Europei și în Levant. Majoritatea statelor feudale au emis **d.** cu titlu, greutate și valoare apropiate (titlul mediu 980 $^{0}/_{00}$ și greutatea medie 3,450 g pentru **d.** de aur). În Ț., Rom. Vlaicu Vladislav (1364 — cca 1377) a emis în 1365 trei specii de monede: **d.** de argint (1,05 g), echivalent grosilor sîrbești și bulgărești, dinarii și banii. În principatul autonom al Trans. a fost bătut de asemenea, în monetăriile de la Cluj, Sibiu (1538—1540) și Baia Mare (1567—1571), un **d.** de aur, imitație a celui unguresc, cu valoarea de 2 florini, în piese de 1/4, 2 și 10 **d.** Pe lîngă vechiul **d.** muntean de argint, bătut de Vlaicu Vladislav și urmașii lui în monetăria (haraghia) proprie, a mai circulat pe piața românească și *ducatonul*, un **d.** de argint emis în Țările de Jos (titlul 870$^{0}/_{00}$; greutatea 33,300 g), și, probabil, **d.** echivalenți de origine toscană și venețiană. **D.** de aur s-a impus ca monedă internațională, termenul denumind orice piesă de aur (galben, zlot). În documentele românești, **d.** străini apar de timpuriu — sec. 14 — și se mențin pe piață, atît ca monedă de calcul, cît și ca monedă reală pînă la 14/26 apr. 1876. Între speciile de **d.** cu o circulație mai frecventă în țările române, menționăm: **d.** ungurești, **d.** venețieni (țechini, zloți tătărăști, galbeni venetici), **d.** olandezi, **d.** bavarezi. Echivalențe: în Trans. **d.** valora 5 guldeni renani sau 6 guldeni ungurești în 1704; în 1709, cursul **d.** — tot în Trans. — s-a fixat la 4 florini renani și 30 creițari sau 5 florini ungurești și 60 dinari, în timp ce cursul **d.** bavarez era de 3 florini renani sau 3 florini ungurești și 60 dinari, iar cursul **d.** turcesc nou de 4 florini renani și 10 creițari sau 5 florini ungurești; în Ț.Rom. **d.** cota 350 bani românești, adică 5,25 florini, făcînd primă față de Trans. cu 10 bani. Speculația asupra valutelor de aur, agiotajul, cu deosebire spre sfîrșitul sec. 18 și în prima jumătate a sec. 19, a determinat intervenția repetată a domnilor români și a Porții pentru corelare oficială a cursului. Astfel, în 1809, cursul comercial marca 14 1/2 piaștri; în 1810, rușii, ca putere de ocupație, au ridicat cursul **d.** în Muntenia de la 10 la 12 piaștri, iar în 1814, Poarta impune noi cursuri **d.**: celui venețian 13 piaștri, celui olandez 12 piaștri și 20 parale, celui imperial 12 piaștri și 10 parale. O ultimă încercare de a institui un sistem oficial

s-a făcut prin *Reg. org.*, care a adoptat bimetalismul, decretînd etalon aur **d.** olandez (greutate brută = 3,49 g; titlu = 900‰; valoare = 31 lei și 20 parale), iar etalon de argint, sfanțicul. **D.** a circulat ca monedă reală, servind în tranzacțiile comerciale interne și mai ales internaționale. Tributul și numeroasele daruri către dregătorii Porții se plăteau în **d.** Ca monedă de aur cu largă circulație, **d.** a reprezentat una din cele 2—3 coordonate valutare ale sistemului monetar comercial din țările noastre în sec. 14 și 15 (Ț. Rom.); sub alte denumiri (zloți, galbeni), în sec. 16 și 17; apoi, în sec. 19, sub forma **d.** austro-olandez.

A.C.

duce (dux). Titlu acordat uneori voievozilor din Trans., începînd cu Gelu „dux Blacorum" sau „dux Ultransilvanus". Un alt **d.** a fost Ștefan (1257—1269), în vremea căruia Trans. s-a bucurat de o largă autonomie.

N.S.

dușegubină; var. *deșugubină; șugubină*. *1.* Instituție creată de obiceiul pămîntului în cadrul obștii țărănești, **d.** a dăinuit tot timpul orînduirii feudale în Ț. Rom. și Mold. În documentele slavo-române, la început, cuvîntul **d.** a însemnat pierdere de suflet, moarte de om. Apoi, a însemnat vină gravă („faptă mare"), adică în primul rînd moarte de om. În sec. 15, **d.** însemna faptă, infracțiune. În sec. 16, **d.** și-a modificat atît denumirea (deșugubină, șugubină), cît și conținutul: *a.* în loc de faptă, începe să însemne *pedeapsă*; *b.* cuprinde pedepse nu numai pentru omor sau furt mare (ex. furt de șoimi), dar și pentru infracțiuni la morala sexuală (cînd o femeie necăsătorită naștea un copil: „șugubină de muieri"); se întîlnesc și „deșugubine mai mici". În sec. 17, se disocia între **d.** care însemna legătură sexuală ilicită și moartea de om. În sec. 18, **d.** (șugubina) ajunsese să însemne numai pedeapsa pentru imoralitate sexuală („gloaba pîntecelui"). Cuantumul acestei gloabe în sec. 17 și 18 era, obișnuit, de 12 galbeni, dar șugubinarii nu se mulțumeau cu tariful uzual. În sec. 18, „gloaba pîntecelui" era plătită de bărbatul vinovat. În sec. 18, **d.** se întîlnește rar sub denumirea *geremea* Cu acest înțeles restrîns, **d.** a fost desființată în Mold. de Matei Ghica, „ca rău și urît obicei". *2.* Desființarea **d.** nu a avut nici o influență asupra răspunderii colective pentru moartea de om sau furtul cu autor necunoscut sau fugit, care a dăinuit pînă în sec. 19. Obiceiul străvechi, practicat și de strămoși și de popoarele vecine (Grekov), cerea ca pentru ucigașul necunoscut sau dispărut să răspundă stăpînul locului pe care se aflase cadavrul. Regula consuetudinară s-a aplicat și apare în documente începînd din sec. 15, în Ț. Rom. și în Mold. **D.** se cuvenea domnului. Cuantumul **d.** era mare, apăsător pentru sate: în Mold., 50 de boi sau 100 oghi, în Ț. Rom., 90 de vaci, dar uneori și mai mare: ex. 158 boi, 600 oi, 20 cai. Ca să scape de răspundere, stăpînul locului trebuia să dovedească pe adevăratul făptaș. Dacă locul aparținea unui sat răzeșesc, **d.** se repartiza între membrii obștii prin „cisluire". Stăpînul locului putea să-l abandoneze („să se lepede"), dacă nu voia sau nu putea să plătească **d.** În acest caz, locul putea să devină „domnesc" sau să treacă în stăpînirea celui care o plătea. Răspunderea pentru omor sau tîlhărie cu autor necunoscut sau fugit a avut variante: *a.* Satul răspunzător scăpa de răspundere dacă dovedea că făptașul, fugind, a intrat în hotarul altui sat (v. *urma răufăcătorului*). *b.* Responsabile pentru **d.** erau mai multe sate din jurul locului crimei, adică: „împrejurașii"; 2 sate, cînd cadavrul fusese găsit „între hotar"; 3 sate: „trii hotară"; 8 sate, în Mold.; 10—12 sate din jur, în Ț. Rom. În Mold., hrisovul din 15 mai 1741, reînnoit de C. Mavrocordat în 1742, a stabilit răspunderea a 12 sate dimprejur. Răspunderea colectivă a satelor, foarte eficientă pentru realizarea gloabei, a continuat în sec. 18 și chiar în sec. 19. După *Reg. org.* această răspundere a fost reintrodusă, ca o ciudată supraviețuire, a **d.** în ambele principate.

P.S.

dușnici. În Trans., în perioada feudalismului timpuriu, robii ridicați de stăpînii lor într-o stare de semilibertate *(dusnici dimissi)*, astfel caracterizabilă datorită faptului că

această formă de „eliberare" era însoțită de păstrarea unor sarcini față de o anumită biserică, în slujba căreia erau trecuți (uneori și față de clericul de acolo), precum și de trasarea expresă a obligației de a efectua periodic, în amintirea fostului stăpîn, în acea biserică, slujbele religioase prevăzute de actul de eliberare. Ultima obligație atrăgea asupra respectivului rob eliberat denumirea de **d.** *de pomenire (dusnicus exequialis)*. Categoria socială a **d.** a dispărut consecutiv cu aceea a robilor.

V.Ș.

dutcă. Monedă de origine rusă, reprezentînd 1/2 dintr-o poltură. În țările române, a circulat prin sec. 17 și 18 cu valoarea de 13 bani și a servit ca monedă divizionară. Această **d.** era bătută din argint sau aramă. La 1711 rămăseseră în Mold. „dutce de cîte patru bani", **d.** valorînd deci 2 copeici. Trans. a cunoscut o **d.**, a cărei valoare a oscilat între 9—10 dinari, de unde și denumirea suplimentară de *novenarius*. În 1625, dieta de la Alba Iulia a fixat cursul **d.** la 10 dinari, confirmîndu-i caracterul de monedă dominantă pe piața internă, ca urmare a frecvenței sale în tranzacțiile mărunte. V. *polturac*.

A.C.—N.S.

dvorbă. Termenul apare în documentele emise de cancelariile Ț. Rom. sau Mold. și în cronici cu sensul de *slujbă*↑ prestată domnului. Tranziția semantică dvorba-vorbă a fost explicată prin intermediarul sl. *dvorbiti* (a interveni pentru cineva, a se ruga în favoarea cuiva) sau prin obligația tipic feudală de *consilium*, paralelă cu obligația de *auxilium* și implicînd obligația serviciului civil la curte, inclusiv participarea la sfatul suveranului, obligație legată de slujba la curte *(servitium)*; la 14 febr. 1678, Antonie Ruset afirma că episcopul de Huși va veni de Paști la curtea domnească „la dvorbă". V. *curtean*.

D.L.

ecatostar. Monedă de argint de 100 de parale — echivalent cu iuzlucul — mai mare ca valoare de 10 ori decît decarul (sec. 19).

N.S.

eclejie; sin. *porție canonică*. **P.e.** sau **e.** *(portiones canonicae, ecclesia parochialia, fundi ecclesiastici)* consta, în Trans., din pămînturile bisericești atribuite în folosința preoților parohi din sînul religiilor recepte și servind la susținerea materială a acelora. Unul din avantajele oferite clericilor români care s-au unit cu biserica romană a fost constituirea de **p.e.** în parohii. Aceasta se îndeplinea însă încet, din lipsă de pămînt disponibil în unele comune, dar mai ales din cauza intenției defavorabile a unor organe locale, care adoptaseră față de unire o atitudine negativă. Împotriva pasivității acestora, autoritățile centrale din capitala imperiului au intervenit în mod repetat. Înzestrarea cu pămînturi a parohiilor greco-catolice din Trans. a format obiectul preocupării forurilor conducătoare ale imperiului și ale Trans. încă dinainte de întemeierea granitei militare. În baza unui decret imperial din 3 oct. 1753, guvernatorul Trans. emitea la 29 ian. 1754 un ordin prin care cădea dispoziție magistratului bistrițan să constituie p. parohiale în favoarea preoților români uniți peste tot unde e cazul. După întemeierea granitei militare transilvănene, parohiile din cuprinsul ei au fost înzestrate cu p. e., a căror întindere fusese precizată prin rescriptul imperial din 15 iun. 1759 la 10 iugăre pămînt arător și 5 iugăre pămînt pentru fîn. În baza unui decret din 7 apr. 1777, aceste p. parohiale trebuiau completate din pămînturile comunale, obștești. Ele erau scutite de dare. În unele cazuri, ele au fost completate din sesiile revenite erariului militar în urma morții fără moștenitori a unor grănicери. În 1807, printr-un act normativ, conducerea imperiului a dispus să se constituie p. parohiale din astfel de pămînturi vacante devenite „împărătești" prin desherență sau astfel și să se clădească pe ele case pentru preoți. Prin rescriptul din 23 apr. 1818 s-a hotărît ca în comunele unde nu sînt astfel de pămînturi „împărătești" să se cumpere pămînturile necesare cu bani din casa regimentului. Astfel s-a ajuns ca în regimentele de graniță să se constituie și să se întregească e. în toate comunele.

V.Ș.

eclesiarh. Membru al clerului, care avea în grija sa biserica și rînduiala serviciului religios. Îl întîlnim mai ales în viața mănăstirilor↑, unde apare ca ajutor al superiorului, alături de econom, casier și arhondar, cu care formează consiliul economic, prezidat de superior.* 4 iun. 1497, B, într-un hrisov al lui Radu cel Mare. Pe Dionisie **e.**, dascăl slavonesc, îl aflăm ca tălmăcitor de hrisoave, iar pe popa Borcea, „clisearіul", ca preot la o biserică. Mai tîrziu găsim pe un **e.** al mitropoliei Ț. Rom. ca egumen la mănăstirea Dealul. Se bucura uneori de privilegii și scutiri. Cel mai cunoscut este Dionisie Eclesiarhul, cronicarul, autorul *Chronografului Țării Românești de la 1764—1815*.

T.V.

eforie. Termenii **e.** și *efor* apar în țările române de dincoace de Carpați către sfîrșitul sec. 18. Al. Ipsilanti folosește termenul *efor* cu sensul minor de pedagog. Ion Gh.

Caragea, reorganizînd gimnaziul din București, numește însă 4 *efori* și epitropi, în frunte cu episcopul de Buzău, cu sarcina „de a împlini veniturile gimaziului, a le păstra și cheltui numai în trebuințele școalei". Este vorba aici de o **e.** care avea sarcina să supravegheze progresul de învățămînt și ordinea internă a școalelor. Pentru organizarea învățămîntului public din Ț. Rom., același domn numește ca *efori ai școalelor* pe mitropolitul țării și trei boieri mari, unul dintre ei avînd și sarcina de a ține Casa Școalelor, urmînd ca de două ori pe an „să arate către ceilalți socotelile școalelor, ca cu toții împreună să le teoriască și să le încheie". Tot în Ț. Rom., către sfîrșitul epocii fanariote, întîlnim o *epistasie a podurilor mari*, care se transformă în *casa* sau **e.** *podurilor*, avînd la conducere „doi efori". În dec. 1812, domnia rînduiește o **e.** pentru mănăstirea Cotroceni, compusă din beizadea Iorgu Caragea și încă 2 boieri mari, numind și un director și „cancelarist permanent la treabă". În fine, *Casa de priveghere* care ia ființă în 1820 are în fruntea ei 2 boieri numiți efori. V. *epistat; epitropie.*

T.V.

egumen. Cîrmuitorul unei mănăstiri, ales sau numit dintre călugări. Denumirea de **e.**, cea mai frecventă, apare chiar în documentele de limbă slavă. Mai rar apar denumirile *stareț* și *nastavnic*. Stareț figurează în documente încă din sec. 15 și, de asemenea, nastavnic, acesta chiar pînă în sec. 19. Între **e.** și stareț nu există totdeauna echivalență, mai ales în Mold., unde starețiі erau călugări bătrîni, deosebiți de **e.** E. era ales de soborul călugărilor (regula *athonită*) sau numit de domn și recomandat de mitropolit (regula *ecumenică*). Regula alegerii a fost consacrată în Ț. Rom. de numeroase hrisoave domnești, dar uneori a fost călcată. În Mold. a precumpănit regula numirii. Au fost și excepții: așezămîntul lui Miron Barnovschi a stabilit regula alegerii **e.** de către soborul călugărilor. Au fost și variante: *1.* desemnarea urmașului de către **e.** în funcțiune, introdusă în Ț. Rom. de Nicodim, iar în Mold. de mitrop. Iosif. *2.* la mănăstirile închinate, **e.** era numit de patriarhul respectiv, dar așezat (confirmat) de domn. Cea mai frecventă modalitate practicată în sec. 18 și 19 a fost, pentru mănăstirile mari, alegerea **e.** de către mitropolit și întărirea lui de către domn care îi da „cîrja și cartea de egumenie". E. era conducătorul spiritual al mănăstirii și administratorul patrimoniului ei. În orînduirea feudală, **e.** unei mănăstiri mari era asimilat cu marii dregători; împreună cu mitropoliții, episcopii și arhimandriții, **e.** alcătuiau una din stările convocate de domn în adunarea stărilor. Un **e.** al mănăstirii Argeș, Paisie, a fost ales domn al Ț. Rom. E. era obligat să supravegheze pe călugări și avea dreptul să-i pedepsească, însă „frățește" și „cu soborul". Ca administrator al patrimoniului mănăstirii, **e.** era răspunzător de conservarea bunurilor ei. Prin reforma lui C. Mavrocordat, **e.** au pierdut puterea absolută asupra averilor mănăstirești, instituindu-se epitropii de control. În puterea hrisoavelor de imunitate, **e.** avea dreptul, personal sau prin dregători mănăstirești, să judece și să globească pe locuitorii din satele mănăstirii, cu excepția vinilor mari, rezervate judecății domnești. E. putea fi judecat pentru vini ușoare de către episcop, iar pentru vini grave numai de către domn care, ca judecător suprem, avea dreptul să-l închidă înainte de orice judecată. Toți **e.** aveau datoria să se adune la chemarea domnului, de obicei la Paști, în sobor. V. *mănăstire.*

P.S.

embatic. *1.* Drept real de folosință a unui imobil, rezultat dintr-o locațiune perpetuă sau de foarte lungă durată, în schimbul unei *chirii*. Cunoscut sub această denumire (var. *botic*), iar în sec. 18 și sub aceea de *ghedic*, mai ales în Ț. Rom., unde i se spunea și *sădire* (emfiteuză) și *clădire* (superficie) (*L. Car.*, III, 5). Sin., în Mold.: *bezman, bezmăn, bezmen*. E. și **b.** apar în pravilele sec. 17 și în documentele dintr-o epocă apropiată acestora fără denumire tehnică. *1743, termenul *bezmăn*, în Mold. cu arătarea că să fie luat „după obicei"; circulația ar fi deci mai veche. * 30 aug. 1792, **e.** în Ț. Rom. E. este înrudit cu *otaștina* ↑ *(otașniță)*, ambele fiind locațiuni perpetue; otaștina apare

însă mai devreme și privește sădirile, iar inițial plata locațiunii se face în natură; pe cînd la **e.** plata se face de obicei în numerar și mai rar în natură. Diferențele dispar în primele decenii ale sec. 19, cînd, în capitalismul incipient, proprietarii cer plata în bani și la otaștină. **E.** pare ca o formă de exploatare, atît la țară cît și la tîrguri și orașe, prin care feudalii caută să-și mențină încă, în epoca de destrămare a feudalismului, dreptul asupra imobilelor rurale sau urbane. La țară, feudalii laici sau ecleziastici folosesc **e.** pentru ca să defrișeze și să cultive (mai ales cu vie și pomi fructiferi), cu ajutorul țăranilor, terenurile care le aparțineau. În tîrguri și orașe, regimul **e.** era folosit nu numai de feudali, dar și de tîrgoveți sau orășeni. Libertățile și privilegiile acordate de domnie tîrgoveților și orășenilor în a doua jumătate a sec. 15 și începutul sec. 16 le sînt luate treptat, începînd din sec. 17 și pînă în primele decenii ale sec. 19, prin danii făcute de domn boierilor și mănăstirilor din terenurile orășenilor care sînt considerați acum niște chiriași ereditari, **b.** (**e.**) urmînd a se lua „după vechiul obicei". Orașe noi se întemeiază tot în condiții de **e.** sau **b.** Locuitorii tîrgurilor devin astfel *embaticari (bezmânari)*, plătind chirie feudalilor acaparatori. Din a doua jumătate a sec. 18, ca urmare a dezvoltării vieții orășenești, pretențiile feudalilor laici sau ecleziastici cresc: pe de o parte, alături de orășenii înstăriți, ei urmăresc acapararea de noi terenuri urbane, spre a le da în **e.**, iar pe de alta, ridică simțitor prețul locațiunii, în așa fel că orășenii încep să nu mai recunoască actele juridice prin care se făcea acapararea și să refuze să mai plătească chiria, ceea ce a dus la lungi și grele procese cu marii proprietari și la intervenția domniei, pentru reglementarea acestor conflicte, de cele mai multe ori în favoarea exploatatorilor. Mănăstirile stipulau uneori, în plus, că la moartea embaticarului să le rămînă construcția ridicată de acesta. Frecvența aplicare a **e.** a făcut ca *Vacliria* (trad. Iași, 1754), *Exabiblul* lui Arhiepopol (ed. Spanos), *Manualele de legi* ale lui Fotino (1765, 1766, 1777) și *Basilicalele* să fie utilizate în sec. 18, în țările române, pe scară destul de întinsă, pentru reglementarea mai amănunțită a acestei instituții, iar mai tîrziu, în Ţ. Rom., *Prav. cond.* (XXV) și *L. Car.* (III, 5) să o trateze în cîteva paragrafe, și în Mold., *C. Cal.* să se ocupe de ea pe larg (§ 1506—1538), în spirit burghez, denumind *edaficon* sau *salarium* „plată pe an [...] pe care trebuia să o plătească embaticarul proprietarului lucrului (§1507). Legea din 15 mai 1843 „pentru orînduială ce are a se păzi la darea locurilor cu embatic în viitor de către mănăstirile închinate și neînchinate, precum și de către schiturile cele slobode" limitează darea locurilor cu **e.** numai la orașe și tîrguri slobode". *C. Cip.* 1865 „păstrează [...] locațiunile ereditare [...] în ființă", nemaiputîndu-se însă crea altele noi (art. 1 415). Regimul **e.** este desființat prin legea pentru reforma agrară din 14 iul. 1921. 2. În dreptul bisericesc răsăritean se înțelege prin **e.** actul prin care se săvîrșește infracțiunea de *simonie*, adică acordarea preoției sau a vreunei înălțări în rang în urma primirii unei sume de bani echivalente cu venitul anual al unui oficiu bisericesc, de la titularul acestui oficiu, cu ocazia încredințării lui, fără posibilitate pentru el de a mai recupera această sumă.

O.S.

emenda linguae. În dreptul penal feudal din Trans., pedeapsa stabilită fie pentru injuria adusă prin vorbe rușinoase și necuviincioase *(turpia inhonestaque verba)* împotriva unui om cu vază bună *(bonae famae)* și de condiție onestă *(honestae conditionis)*, fie pentru o plîngere nedreaptă și neadevărată *(propter iniustam falsamque querimoniam)* făcută împotriva cuiva înaintea regelui sau a celorlalți judecători obișnuiți. Pedeapsa consta într-o amendă de 25 de mărci, care echivalau cu 100 de florini de aur. La secui, **e.l.** era fixată la o sumă mai mică, 12 florini și 50 de dinari, ceea ce constituia una dintre particularitățile ce deosebeau regulile juridice din Trans. de regulile generale ale regatului. V. *onoare* (infracțiuni în contra ~i).

V.Ş.

enorie. În primele secole de la întemeiere, cuvîntul **e.** era folosit cu sensul mai larg de eparhie. Cuvîntul **e.** a însemnat parohie şi, prin extensiune, colectivitatea poporenilor aparţinînd unei biserici. Excepţional, a fost folosit cu sensul de cartier, mahala.

P.S.

eparhie. În Imperiul roman de răsărit, însemna provincie, subdiviziune a diecezei. În organizarea bisericească, încă din primul mileniu, **e.** a devenit sinonim cu *episcopie*. *C.B.I.* (gl. 27, z.3) foloseşte cuvîntul **e.** cu sensul vechi bizantin de circumscripţie admi. nistrativă. Cronicarii români l-au folosit cu sensul de episcopie. V. *biserică* pt. Trans.

T.V.

episcop, episcopie. Grad înalt în ierarhia bisericească, care conduce o episcopie (eparhie), fiind subordonat unui arhiepiscop sau mitropolit. Cea dintîi *episcopie* menţionată pe teritoriul românesc este cea catolică de la Cenad, înfiinţată la începutul sec. 11, avînd la conducere pe **e.** Gerard, canonizat către sfîrşitul aceluiaşi secol. Cam în acelaşi timp, un alt episcopat catolic îşi avea reşedinţa în Biharea lui Menumorut, mutată apoi la Oradea. A treia episcopie, al cărei conducător purta titulatura de **e.** de Trans., şi-a stabilit reşedinţa la Alba Iulia (Bălgrad). Membrii clerului superior se recrutau de cele mai multe ori din rîndurile nobilimii, împărtăşind îngîmfarea, silnicia şi lăcomia de bunuri materiale ale mediului social din care proveneau. În această privinţă, e grăitor, printre altele, exemplul cunoscut al lui Gheorghe Lépes, **e.** Trans. din timpul răscoalei de la Bobîlna. **E.** sau prepoziţii stăteau mai mult la curtea regală, ca sfetnici, lăsînd în grija unor locţiitori funcţiile lor bisericeşti, bucurîndu-se doar de veniturile acestora. În sec. 13 se menţionează pentru prima dată în documente un **e.** al cumanilor. La 1279, apare într-un document episcopia Milcoviei, distrusă de tătari. În Ţ. Rom., primii **e.** sînt amintiţi la 1234, cînd papa Grigore ii numeşte „pseudoepiscopi", deoarece erau ortodocşi şi nerecunoscuţi de autoritatea papală care propovăduia răspîndirea catolicismului. Prima episcopie a luat fiinţă în anul 1359, transformată pe dată în mitropolia Ungrovlahiei şi avînd în frunte pe Iachint, fost mitropolit de Vicina, adus la Curtea de Argeş ca delegat al patriarhiei, pentru a exercita drepturile episcopale. În 1372 s-a întemeiat, cu aprobarea aceleiaşi patriarhii, **e.** Rîmnicului şi Noului Severin, pentru jumătatea de vest a Ţ. Rom. Despre episcopia de Buzău, înfiinţată pentru părţile de răsărit ale Ţ. Rom., se vorbeşte în timpul domniei lui Radu cel Mare, care reorganizează biserica cu ajutorul lui Nifon, fost patriarh al Constantinopolului, adus mitropolit în Ţ. Rom. Abia în 1793 este înfiinţată episcopia Argeşului. În Mold., episcopia de Roman s-a înfiinţat sub Alexandru cel Bun, pentru credincioşii din părţile de jos ale ţării, iar cea de Rădăuţi, către sfîrşitul sec. 15, pentru Ţara de Sus. La finele sec. 16 (1597—1599) a luat fiinţă şi episcopia de Huşi, în eparhia căreia intrau ţinuturile Fălciului, Lăpuşna, Orheiului şi Sorocăi. Pe lîngă episcopiile ortodoxe, în Mold. au existat şi alte episcopii: armeană, înfiinţată la Suceava cu aprobarea lui Alexandru cel Bun (1401) şi cele catolice de la Siret şi Baia. În Trans., la 1391, mănăstirea de la Peri, înfiinţată de familia Drăgoşeştilor, a devenit „stavropighie", subordonată patriarhiei de Constantinopol, obţinînd astfel o jurisdicţie aproape episcopală asupra ortodocşilor din Maramureş. Recente descoperiri consemnează numele arhiepiscopului Ghelasie (1376) într-o însemnare de la Rîmeţ—Alba, iar la 1456 este amintit **e.** ortodox Ioan din Caffa. În Trans., prima episcopie ortodoxă s-a întemeiat la Vad, cu ajutorul lui Ştefan cel Mare (după 1475), titularul său fiind sfinţit acolo de către mitropolitul Sucevei. **E.** era ales în Mold. şi Ţ. Rom. de divan şi confirmat în scaun de domn, iar în Trans. de către dietă şi confirmat de voievod sau de regele Ungariei. Fiindcă patriarhia din Constantinopol se amesteca la desemnarea **e.**, Leon Tomşa, împreună cu divanul său, au statornicit: „să nu fie volnic patriarhul a trimite aicea în ţeară nici vlădică, nici episcop, nici egumeni, ci pe cine va alege ţeara şi sfatul vladică sau piscup, acela să fie. Numai să trîmită la patriarhul să dea blagoslovenie, cum au fost de veac". **E.** lua parte, alături de mitropolit, la alegerea şi ungerea domnului. **E.** luau, alături de mitropolit, jurămînt

domnului. Judecau alături de domn, în sfatul domnesc, dar puteau judeca și singuri, delegați de domn. E. putea întreprinde cercetări, din poruncă domnească, dădea mărturie alături de soborul unei mănăstiri, cu privire la hotarele acesteia. Se bucura de privilegii și primea danii din partea domniei; avea dreptul la un număr de poslușnici scutiți de dări; putea să angajeze oameni străini pentru munci și să înființeze slobozii, cu scutiri de dări pe termen limitat. Avea dreptul să încaseze de la preoți și de la diaconi cîte 40 taleri la fiecare hirotonisire și 50 taleri pentru amîndouă, dacă cea de-a doua avea loc la un interval de timp determinat de la prima hirotonisire. Alex. Iliaș împuternicise pe e. de Buzău să ia „cislă de bani" de la preoții și diaconii din eparhia sa. În afară de acestea, e. primea de la preoți și diaconi daruri, cu ocazia unor mari sărbători creștine și ploconul cîrjei, la schimbarea e., care în Mold. ajunsese la 2 carboave, iar în Ț. Rom., de la 6 1/2 taleri la 14. Ion Gh. Caragea a fixat ploconul cîrjei la 13 taleri. V. și *biserică*. *Bibl:* 91, 341, 357, 532, 779, 1 235, 1 237, 1 329.

D.L.—T.V.—N.S.

epistat *(epistasie)*. Ambele folosite cu sensul lor originar de supraveghetor, de conducere, în documentele și pravilele sec. 19. *Epistasia* a însemnat conducerea unei dregătorii; un document muntean din 1813 menționează „epistasia cișmelelor". Cuvîntul **e.** a fost folosit mai ales cînd un boier cu titlu fără dregătorie era însărcinat să conducă o dregătorie: ex. Balș, biv vel vornic, numit „epistat agiei". La Cîmpulung, peste județul ales de orășeni, domnul a numit un **e.** cu care județul trebuia să lucreze de acord. *C. Cal.* (§ 847) înțelege prin **e.** pe conducătorul unui serviciu public. *L. Car.* (187) menționează pe „epistatul spătăriei". Spre deosebire de **e.**, *eforul: a.* este, obișnuit, membru al unei conduceri colective *(eforia)*; *b.* participă la conducerea unei instituții cu caracter cultural sau social.

P.S.

epitropie, *epitrop* ; sin. *tutelă*, *tutor*. *1.* Minorul rămas fără tată sau fără ambii părinți era pus sub tutelă (epitropie), adică i se instituia un tutor (epitrop), de obicei o rudă apropiată „care trebuia să se îngrijească de persoana și averea minorului. Termenii tutelă și tutor (lat. *tutela* „pază", „ocrotire") nu au avut circulație în Ț. Rom. și Mold. în perioada feudalismului. Pravilele sec. 17, în locul tutorelui, folosesc termenul de *ispravnic*, iar *Prav. cond.*, *L. Car.*, și *C. Cal.* utilizează în locul termenului de tutelă, pe acela de *epitropie*; *C. Cal.* (§ 279) numește *sinepitrop* pe epitropul străin desemnat să o ajute pe mamă la administrarea averii minorului. E. minorului putea fi instituită și prin testament. După *Prav. cond.* „epitropia [...] acolo se cuvine unde iaste moștenire". Mama era de drept epitroapa copiilor săi minori, dacă nu se recăsătorea și accepta **e.** averii rămase de pe urma soțului decedat. Ea putea să administreze singură această avere sau cu ajutorul unui epitrop străin. Putea fi și îndepărtată de la **e.**, cu arătarea motivelor acestei măsuri. Epitropul asociat la administrarea bunurilor minorului trebuia să întocmească 2 catastife (inventare), cuprinzînd toată averea rămasă, din care unul se lăsa în păstrare mitropolitului sau episcopului locului, iar celălalt în păstrarea mamei, ambele avînd semnătura înalților prelați și a rudelor soțului decedat. Epitropul făcea acte de administrație, avînd voie, cu autorizarea mitropolitului, să vîndă „din ceale mișcătoare lucruri" supuse stricăciunii și dădea socoteala de veniturile și cheltuielile minorului, în fiecare an, în fața mitropolitului și a *Epitropiei de obște*, care funcționa în capitala țării (XXIII, 1—3). În Mold., epitropul unui minor „putea să primească o măsurată plată pentru mulțumirea lui", din prisosul veniturilor bunurilor pe care le administra, numai cu aprobarea *Comisiei epitropicești*, „însă plata aceasta să nu treacă niciodată peste cinci la sută din prisosul veniturilor, nici peste șase mii de lei pe tot anul". *2.* În lipsă de moștenitori, domnia însăși dădea indicații cu privire la lichidarea averii succesorale. Constant. Ipsilanti, constatînd că de pe urma unui boier nu a rămas decît o singură soră, și aceea cu domiciliu în Mold. (în afara hotarelor țării), poruncește marelui armaș: „ca din Divanul negustorească să rînduiești dumneala doi negustori de ispravă care să fie despre partea

domniei mele epitropi și ca vechili și din partea clironomului mortului, spre a face acești negustori zapt toată averea cită au rămas acelui numit mort, Nicolae armaș". *3.* Sub domnia lui Ion Gh. Caragea a luat ființă o *Epitropie obștească a „sărmanilor evgheniți"*, care avea sarcina de a priveghea și a împiedica risipirea averii fiilor de boieri, care nu împliniseră virsta de 25 de ani la moartea părinților lor. Trei ani mai tirziu, această **e.**, în urma unei anaforale a mitropolitului și a veliților boieri, a obținut numirea unui logofăt care avea sarcina „să facă anaforale, catagrafii" și alte lucrări în legătură cu succesiunile boierilor, precum și a unui vechil care să reprezinte „trebile evgheniților prin judecăți". *4.* Printr-un hrisov din 1775, Al. Ipsilanti organizează o *Epitropie obștească*, condusă de 8 boieri, recrutați din clasele a II-a și a III-a, care, ajutați de 6 logofeți, aveau sarcina să controleze activitatea tuturor **e.**, în care acum intrau și acelea cu caracter obștesc (cutia milelor, școli, orfanotrofie, cișmele). Sub Mihail Suțu, această *Epitropie obștească* se transformă în *Departamentul epitropilor*. Boierii care conduceau acest departament aveau o leafă care începea de la 60 de taleri pe lună și mergea pînă la 100. Logofeții primeau cite 30 de taleri lunar. **E.** cu caracter obștesc intilnim atît în Mold., cît și în Ț. Rom.: Epitropia spitalului Sf. Spiridon din Iași, Epitropia școlii superioare din Craiova, Epitropia breslelor, Epitropia podurilor etc. *5.* În Trans., instituția (în sensul *1.* de mai sus) se numea în textele juridice aplicate aici: *tutela* (în textele lat.), *gyámság* (în textele magh.), *Vormundschaft* (în textele germ.). În limba română nu s-a format în Trans. un termen special în această perioadă, deși e cert că instituția a fost aplicată și în cadrul populației românești locale, cel puțin în cel al elementelor nobiliare. Ca instituție bine conturată și minuțios reglementată apare **t.** în *Trip.*, care acordă **t.** caracterul de *munus publicum* în scopul îngrijirii celor aflați sub **t.**; distinge, în legătură cu modul constituirii, cele trei feluri de **t.**; legală, testamentară și dativă; consideră **t.** ca avînd și sarcina ocrotirii drepturilor familiei și a succesiunii, din care cauză **t.** legală nu se instituie potrivit gradelor de rudenie, ci potrivit ordinei succesorale; pune sub **t.** pe băieții sub 12 ani și pe femeile nemăritate de orice virstă (în virtutea considerării sexului masculin ca *dignior*, iar a celui feminin ca *sequior*, potrivit mentalității feudale); impune administrarea cinstită a **t.**, prescriind îndepărtarea tutorelui suspect și pedepsirea celui incorect; obligă pe tutore să preia cu inventar averea pupilului și să o predea la sfîrșit cu socoteli. O atenție deosebită s-a acordat îngrijirii orfanilor și văduvelor în granița militară. În acest scop, deja Regulamentul din 1735 privitor la granița Savei dăduse în sarcina comandanților companiilor supravegherea administrării averilor și educației orfanilor pînă la majoratul acestora. Ordonanța pupilară din 1664 și un edict din 1753 au servit drept norme de bază în materie, cu modificări introduse prin actele normative confiniare. Regulamentul din 1766 al regimentelor de graniță românești din Trans. organiza la aceste regimente cite o *comisie tutelară (Pupillar Commission, Commissio pupillaris)*, cu caracter permanent, compusă din auditor, un căpitan, un locotenent și un sublocotenent, punînd-o sub controlul comandantului regimentului. Activitatea acestei comisii mai era inspectată și de comandamentul general prin referenții săi speciali *(Justiz-Referenten)*. Comisia era obligată să supravegheze administrarea averilor orfanilor și văduvelor și, între altele, să vegheze ca banii orfanilor să fie plasați de tutori cu dobîndă legală (care era de 5—6%), cu toate precauțiunile necesare și cu constituirea de siguranțe reale, spre a se evita riscurile. Tutorii erau obligați să înainteze comisiei anual socoteală despre averea pupililor încredințați îngrijirii lor. **T.** orfanilor, dacă nu era atribuită în graniță prin testament, era atribuită de rudele cele mai apropiate; în lipsă și a acestei forme, era atribuită de autoritățile militare.

V.Ș.—T.V.

eretic. În evul mediu, **e.** era cel care repudia dogmele stabilite de biserica creștină. În Apus, **e.** era pedepsit cu arderea pe rug. Pravilele sec. **17** prevedeau și ele pedeapsa cu moartea. Biserica avea puterea să pedepsească, după canoane, pe **e.** cu moartea, dar documentele nu amintesc asemenea pedeapsă, așa cum se petreceau lucrurile în Apusul Europei. Se pedepsea ca **e.** cel ce hulea pe patriarh, bigamul, călugării care aruncau

rasa și fugeau din mănăstire, dacă nu se înapoiau în termen de un an de la anatemizarea lor. E. nu mai aveau voie să intre în biserică: nu mai puteau depune mărturie: nu mai aveau voie să primească nimic prin danii sau testamente: nu puteau depune plîngere în justiție. Ca e. și „boiarenul" era pedepsit „ca și cel mai prost". Nevirstnicul, în cazul cînd era e., se pedepsea ca și adultul. Soțul a cărei soție se afla la închisoare sub învinuirea de erezie nu avea obligația s-o hrănească. *Manualul* lui Donici, *L. Car.* și *Cond. crim.* nu mai menționează această infracțiune.

T.V.

escrocherie. V. *înșelăciune.*

evgheníe. Termen receptat prin fanarioți și răspîndit în sec. 18, pentru a semnifica obîrșia (reală sau presupusă) nobilă. Este redat în românește prin locuțiunea „de bun neam" și este folosit în *C. Cal.* (§ 246) la adopție, definită ca transmiterea „evgheniei și mărcii unui neam". Termenul a dat *evgheniți*, calificativ onorific dat boierilor de rang înalt, considerați *ipso facto* a fi de neam ales. V. *aristocrație; epitropie.*

D.L.

exarh (al plaiurilor). V. *mitropolit.*

excomunicare. În dreptul feudal transilvănean, e. a fost o pedeapsă bisericească prevăzută pentru unele din infracțiunile contra religiei, de competența forurilor bisericești și care consta în excluderea temporară sau definitivă a unui credincios dintr-o comunitate religioasă. Astfel, conciliul din Buda de la 1279 a dispus aplicarea acestei pedepse în infracțiunea de vrăjitorie†, care în sistemele de drept orășenești era sancționată cu pedeapsa cu moartea, de regulă prin arderea pe rug. Eficacitatea acestei pedepse asupra psihologiei populației în perioada feudalismului a determinat unele foruri bisericești s-o aplice și în cazuri care nu constituiau infracțiuni contra religiei. Astfel, episcopul Gheorghe Lépes a pronunțat-o în mod abuziv împotriva locuitorilor care n-au executat ordinul său privind plata în moneda nouă, pe mai mulți ani trecuți, a dărilor restante cuvenite bisericii, fapt care a constituit unul dintre motivele răscoalei de la Bobîlna. V. *afurisenie; blestem.*

V.Ș.

execuție fiscală. Măsură represivă luată în Trans. ocupată de austrieci împotriva celui care nu își achita dările la vreme.

N.S.

exil. V. *surghiun.*

exindar. Monedă turcească de argint de 60 de parale (sec. 18).

N.S.

expertiză. Era recurgerea la un specialist pentru a lămuri chestiunile de ordin tehnic în litigiu, care depășeau cunoștințele judecătorilor. Termenul este modern, dar procedura, veche. Pravilele sec. 17 recurg, în materie penală, la vraci (doftor), spre a aviza dacă o rană a fost mortală sau dacă un infractor este nebun, iar în alte cazuri la vraci și la moașă sau numai la moașă. În procesele civile, judecătorii — începînd din sec. 16 — făceau apel la experți *(prețuitori)*, în special pentru a prețui *(a birului)* obiectul în litigiu sau cheltuielile făcute cu el. De multe ori erau orînduiți vornici de poartă pentru a face asemenea evaluări; dar se întîmpla și să se recurgă la „o calfă-două de țeslari", ca „să prețăluiască" valoarea a două dugheni sau la niște negustori ca „socotitori" în lichidarea unei tovărășii negustorești. Aprecierea experților nu era obligatorie pentru judecată. *Prav. cond.* prevede ca averea succesorală „să se prețuiască de oameni vrednici de credință și destoinici [...], împreună și cu omul domnesc [...]" (XXI, 5). E. nu figurează printre probele menționate de *L. Car.* (VI, 2, 5); totuși s-a continuat să se recurgă la ea și sub regimul acestei legi. *C. Cal.* face apel la „oamenii experți" în cazurile cele mai diferite.

O.S.

expulzare. Actul prin care guvernul dispune scoaterea din țară a unui străin considerat indezirabil sau periculos. Dreptul de a expulza derivă din principiul suveranității și se motivează prin datoria comunității naționale de a-și apăra ființa și ordinea internă. Domnii români au practicat **e.** atît pe baza dreptului natural, cît și pe temeiul unor convenții scrise. Într-un proiect de tratat dintre regele Poloniei și domnul Mold. Petru Rareș, se stipulează că cei doi suverani „nu vor trebui să protejeze pe dușmanii unuia sau altuia în țara lor [...], ci vor trebui să-i expulzeze". **E.**, în situația țărilor noastre, era reglementată și prin convenții încheiate de autoritatea suzerană, sultanul, cu puterile creștine. Puteau fi expulzați atît străinii care amenințau siguranța statului, cît și cei care contraveneau dreptului comun. În cele mai multe cazuri, ordinele de expulzare erau motivate prin abateri de la legea sau morala publică: lipsa *mijloacelor de trai, escrocherii, falsuri, „șiretenie", suspiciune, omor* iertat de rudele victimei etc. Atît în cazurile de **e.** pentru motive politice, cît și în cele obișnuite, după înființarea consulatelor străine, domnul trebuia să țină seama de avizul lor.

A. C.

extrădare. Acțiunea prin care guvernul unei țări predă, la cererea altui guvern, pe un supus fugar, culpabil de crime sau delicte, spre a fi pedepsit. **E.** a fost motivată în dreptul natural prin ideea asistenței juridice mutuale între națiuni *(internationale Rechtshilfe)*, idee care, în trecutul nostru, apare sub expresia de *„bună vecinătate"*, invocată, cu deosebire, în frecventele relații ale domnitorilor români cu orașele transilvănene Bistrița, Brașovul, Sibiul. Într-un legămînt de credință intervenit între domnul Mold., Ilie voievod, și principele Cazimir al Lituaniei, se stipulează obligația reciprocă a **e.** fugarilor trădători. O serie de alte acte, intervenite între voievozii români și suveranii vecini, consacră principiul reciprocității. Exercițiul dreptului de **e.** nu aparține numai domnului: Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, cere brașovenilor **e.** unor hoți; Alexie, pircălab de Cetatea Albă, se adresează sibienilor într-o afacere asemănătoare. În țările române, **e.** s-a aplicat unui cerc larg de infractori, atît de drept comun, cît și politici. În afară de hiclenie, au căzut sub regimul **e.** și răsculații, dezertorii, falsificatorii de monede, asasinii, criminalii de drept comun, delapidatorii și hoții de toate categoriile. Cazurile cele mai frecvente de **e.** priveau infracțiunile de drept comun; dintre acestea, furtul de vite ocupa locul principal. Domnii români au făcut distincția — sub raportul **e.** — între crimele politice și cele de drept comun. Interesantă, din acest punct de vedere, este opunerea și — mai ales — motivarea făcută de Petru II, în 1449, la o cerere de **e.** formulată de regele Poloniei; și mai remarcabilă este opunerea lui Const. Brîncoveanu la **e.** fugarilor politici, „socotind măria sa că acest obicei ca să dea dintr-o țară într-alta boierii fugiți, nici au fost, nici iaste". Voievodul român formula acest refuz la cererea Porții, iar brașovenilor le amintește că „mai înainte acest obicei n-au fost ca să se dea oamenii dintr-o țară într-alta". Afacerile de **e.** dădeau loc la presiuni diplomatice și chiar la demonstrații de forță.

A. C.

falangă. V. *bătaie.*

falce. Una dintre vechile forme de măsurare a suprafeței în Imperiul roman: suprafața de fîn cosită într-o zi. În țările române, a reprezentat o unitate de măsură a suprafețelor, echivalînd cu aproximativ 1 $^1/_2$ hectar sau 3 pogoane. Împreună cu pogonul, f. a marcat un sistem mai avansat de măsurătoare decît cele empirice. A fost utilizată, cu o frecvență diferită, în toate cele trei țări din spațiul carpato-dunărean: cea mai largă aplicare a f. este înregistrată în Mold., unde documentele o menționează mai de timpuriu decît în Ț. Rom. În Trans., f. apare sporadic prin documentele sec. 19. Documentele primelor timpuri nu aduc precizări cu privire la mărimea f. Spre sfîrșitul sec. 18, f. moldovenească avea „80 de prăjini fălcești", iar la începutul sec. 19, i se fixează suprafața la 320 de prăjini pătrate (80 × 4) sau 2 880 stînjeni pătrați (240 × 12). Această mărime este legiferată prin *Reg. org.* și reprezintă 14 100, 8 028 mp sau circa 1$^1/_2$ ha. Foarte răspîndită și intrată în practica agrimensurii din Mold., f. s-a menținut și după introducerea sistemului metric modern, pînă la începutul sec. 20. În Ț. Rom., f. n-a avut o răspîndire atît de mare ca în Mold.; documentele o înregistrează ca unitate de măsură pentru suprafețe mai mici. Din sec. 17 posedăm date mai precise asupra mărimii f. oltene: în general, f. din Oltenia a marcat mărimi între 5 000 și 6 000 mp, a fost deci aproximativ egală unui pogon ($^1/_2$ ha), prin urmare mult mai redusă decît f. moldovenească. F. munteană dispare din măsurători la începutul sec. 19, cînd este înlocuită cu pogonul. F. ardeleană era egală, în sec. 19, cu cea olteană (0,5755 ha). F. și pogonul au constituit, pentru agrimensura țărilor române, un sistem practic, căruia nu i-au lipsit submultiplii, ca: ferdela ($^1/_4$ f.), cezvîrtea ($^1/_4$ f.), ciricul ($^1/_4$ f.), litra ($^1/_4$ pogon), cinzeaca sau ciocanul ($^1/_8$ pogon) și dramul (1/400 pogon).

A. C.

faliment. V. *mofluz.*

fals (în înscrisuri). În orînduirea feudală, f. în înscrisuri publice sau private și uzul de f. au fost practicate frecvent. Se falsificau mai ales documentele privitoare la stăpînirea pămîntului: zapise și hrisoave. Sin.: *vicleșug, înșelăciune, meșteșug, meșterșug, plastografie.* Denumirea *vicleșug* s-a păstrat în documente din sec. 16 pînă în sec. 19; *plastografia*, introdusă în a doua jumătate a sec. 18, a rămas în concurență cu celelalte pînă la mijlocul sec. 19. *Cond. crim.* explică plastografia prin vicleșug și înșelăciune (§ 253). * Despre f., fără denumire tehnică, 25 ian. 1472. Represiunea f. e deosebită în pravile și obiceiul pămîntului. Deși pravilele bizantine prevedeau pedepse severe împotriva falsificatorilor, obiceiul pămîntului a fost indulgent pînă la impunitate față de aceștia. Pravilele sec. 17 n-au prevăzut nimic cu privire la f. În schimb, cele din sec. 18 și 19 conțineau prevederi, unele aspre. Astfel, *Manualul* lui Fotino (1766) pedepsea pe falsificatori cu surghiunul (pe boieri) și cu moartea (pe robi); *C. pen. Ips.* cu surghiunul și cu confiscarea; Donici cu surghiunul. *L. Car.* pedepsea cu tăierea

mînii pe falsificatorii iscăliturii sau peceții domnești, privită tot ca înscris (V, 5, 2), dar aplica pedeapsa bănească pentru „zapise mincinoase". *Cond. crim.* pedepsea pe falsificatorii documentelor domnești cu bătaia și un an de ocnă pe „cei proști" sau cu un an de surghiun la mănăstire pe cei „mai de ispravă". În Ț. Rom. un document arată că trebuia să se aplice pedeapsa cu moartea falsificatorului și, ca o indulgență, se dă voie păgubașului să-i scoată ochii. Nici un document nu atestă aplicarea pedepsei capitale sau a mutilării pentru **f.** Dimpotrivă, există documente care îl lasă nepedepsit, sau aplică pedepse ușoare ca surghiunul la mănăstire. În Mold., în majoritatea documentelor, **f.** rămînea nepedepsit sau era ușor pedepsit. Cînd un înscris era constatat **f.**, mai toate documentele arată că era rupt sau străpuns. Măsura era străveche: *Zakonicul* lui Dușan o prevedea pentru hrisoavele **f.** (§ 138).

P.S.

falsificarea monedei; sin. *calpuzănie*. **F.m.** — fără a avea această denumire tehnică — în țările române e mai veche decît întemeierea statelor. Încă din sec. 13, monedele străine (bizantine, maghiare etc.), care circulau pe acest teritoriu, erau falsificate de localnici, prelucrarea metalelor fiind o străveche îndeletnicire a lor. După întemeiere, domnii au avut monetăriile (bănăriile) lor în care băteau monede și aveau tot interesul să sancționeze sever pe falsificatori, spre a-și apăra această prerogativă cît timp ea a existat, iar după pierderea ei (sec. 16) spre a proteja circulația monetară în interesul economic al țării. *Î.L.* și *C.R.Î.* pedepseau cu decapitarea, cu arderea cadavrului și cu confiscarea pe „calpuzani", adică „mincinoșii ceia ce fac bani răi" sau „mincinoși", prin „mestecătura" aurului sau argintului pentru monezi cu alte metale. *C. pen. Ips.* (1775) și *Manualul* lui Donici au prevăzut numai tăierea mîinilor pentru **f.m.** *L. Car.* însă, revenind la concepția pravilelor bizantine, a prevăzut pedeapsa cu moartea pentru toți „cîți se vor vădi tăietori de bani" (V, 8, 2). Documentele sec. 17 dovedesc că a existat o regulă de drept consuetudinar care pedepsea cu moartea **f.m.** Nu avem dovezi documentare că pedeapsa capitală s-a aplicat efectiv, dar de aici nu se poate conchide că ea nu s-a aplicat, deoarece, în cazul cînd vinovatul nu era nici răscumpărat, nici susținut de o persoană cu trecere la domnie, executarea lui putea să nu lase nici o urmă documentară. În sec. 18—19, deși se înmulțesc cazurile de **f.m.**, nu rezultă din documente pedepse prea aspre: la 1779 un postelnic prins că a pus în circulație bani falși a fost condamnat la pierderea rangului și la trecerea sa în rîndul birnicilor; la 1819, unui țigan zlătar, prins că făcuse monede de tinichea, trebuia să i se taie mîinile „după pravilele cele împărătești", iar după „pravila cea nouă a țării" urma să fie osîndit la moarte; întrucît însă fapta sa nu produsese „mare vătămare spre paguba obștei", s-a hotărît „să se poarte cu bătaie prin tîrg și să se trimită la ocnă fără soroc". Deosebit de prieenuți în **f.** monedei erau țiganii, despre care se spunea că falsifică „cu atîta asemănare și meșteșugire, încît nu are nici o deosebire și, cînd iese din mîna lor, nimeni nu o cunoaște". Cu **f.m.** se îndeletniceau uneori și domnii; de pildă, Istratie Dabija, domnul Mold., care a bătut așa-numiții șăldi ce imitau șilingii.

P.S. — N.S.

familiar. *Familiaritas* era o instituție feudală specifică nobilimii maghiare din Trans. Nobilii săraci și, în general, orice om liber, aveau putința să se angajeze în slujba sau pe domeniile unui senior mare proprietar. În acest scop încheiau cu el un acord în virtutea căruia li se asigurau întreținerea și protecția juridică, în schimbul jurămîntului de credință care îi angaja la prestarea unor slujbe de ordin militar, aulic, administrativ, privind domeniile seniorului. Uneori, *nobiles familiarii* primeau de la seniori concesiuni de pămînturi, cu caracter oneros, temporar și precar. **F.** se numea *condi-*

ționarii, pentru că pămîntul le era concedat sub anumite sarcini: cel puțin serviciul militar și plata unui *cens*. Ei luptau în armata regală sub steagul seniorului lor (v. *banderie*). Această practică pe scară mare, de tip clientelar, a structurat în mare măsură feudalismul transilvănean. Voievodul Trans. obișnuia să-și bazeze sistemul militar și administrativ pe asemenea f., alegîndu-și printre ei comiții comitatelor — atunci cînd avea prerogativa desemnării acestora — și chiar pe locțiitorul său, vicevoievodul. V. și *fecior*.

D.L.

familie. La origine o grupă de indivizi (bărbați și femei) înrudiți prin sînge formau o gintă↑; cu timpul, grupa se restrînge și ia numele de neam↑. Slăbirea coeziunii grupei se face mai mult simțită cînd devălmășia începe să-și piardă sensul pe care îl avea în obște, proprietatea se privatizează și membrii grupei se reduc formînd f. Aceasta, în sensul restrîns al termenului, îi cuprinde numai pe soți și copii. F. putea lua naștere în orînduirea feudală, ca și astăzi, prin căsătorie (v. și *logodnă*), filiațiune (v. *căsătorie, copil născut în afara căsătoriei, legitimare, moștenitor*) și înfiere. Căsătoria se putea desface prin despărțenie. Din relațiile de f. stabilite prin vreunul din cele 3 moduri arătate mai sus rezultau anumite consecințe privitoare la: *1.* puterea părintească, tutelă, averea copiilor minori (v. *căsătorie, epitropie*); *2.* drepturile succesorale ale copiilor în averea părinților și reciproc, ale fraților și surorilor și ale descendenților lor, ale soțului supraviețuitor în averea soțului predecedat (v. *moștenitor, moștenire, prădalică, diată*); *3.* incapacități la căsătorie, la prezentarea ca martor, la anumite danii (v. și *daruri între soți*) sau restrîngeri ale capacității femeii căsătorite (v. *căsătorie, parafernă, vechil, zestre*); *4.* obligația alimentară reciprocă între copii și părinți și soți între ei (v. *hrană*). Instituția f. a cunoscut în dreptul feudal transilvănean o amplă și minuțioasă reglementare, elaborată prin cutume, legile statului și legile bisericești (dreptul canonic). Comunitatea conjugală se întemeia prin căsătorie. Dreptul transilvănean s-a preocupat în primul rînd și cu o deosebită atenție de raporturile patrimoniale dintre soți în cadrul clasei nobile, stabilind mai întîi o serie de reguli privind categoriile de bunuri aparținînd femeii ori acordate femeii în temeiul căsătoriei, și drepturile soților în raport cu acestea. Poziția juridică a femeii era inferioară celei a soțului, potrivit concepției feudale; canoanele au stabilit unele excepții de la regula generală a subordonării femeii căsătorite și a obligației ei la diverse servicii față de soț, în favoarea femeilor nobile. Cîștigurile și achizițiile realizate în timpul căsniciei aparțineau soțului, cu excepția cazului indicării soției drept coachizitoare *(coacquisitrix)* în actul de achiziție, sau a achizițiilor din veniturile dotei și parafernei. Femeia văduvă beneficia de *ius viduale*, dreptul de întreținere și locuință potrivit averii soțului decedat, drept care se stingea la moartea ei ori la recăsătorire. În această de-a doua ipoteză, ca dobîndea un drept la înzestrare din averea soțului. Femeia văduvă cu copii avea asupra acestora tutela. Tatăl de f. avea asupra copiilor *puterea părintească*. Această putere nu avea în dreptul transilvănean caracter absolut. În virtutea ei, tatălui îi reveneau atît îndatoriri, cît și drepturi, putîndu-se observa o oarecare reciprocitate între părinte și copii în ce privește drepturile și obligațiile. Principala îndatorire consta în întreținerea și educația copiilor, cu un cuvînt creșterea lor. Îndatoriri condiționate de existența unei averi a copiilor erau administrarea și neînstrăinarea acesteia. Împărțirea bunurilor era la nevoie o obligație a părintelui: ea atrăgea concomitent emanciparea copiilor. Îi era interzisă înstrăinarea bunurilor de baștină fără consimțămîntul celorlalți membri ai familiei; numai asupra bunurilor achiziționate avea drept de liberă dispoziție. Drepturile părintelui erau în parte corelative îndatoririlor: dreptul de corecție, dreptul de a-și cere copiii din alte mîini, de a-i da ca ostatici, de a împărți în anumite cazuri bunurile avitice, de a zălogi sau înstrăina averea lor în caz de căzere în sărăcie, de a le orîndui tutor testamentar, de a consimți la căsătoria copiilor săi minori. În virtutea principiului înscris în *Trip.* (I, 51) că în casă nu poate fi decît un stăpîn, puterea părintească asupra nepoților aparținea bunicului, în cazul cînd el o exercita și asupra tatălui.

Pe timpul căderii tatălui în prizonierat, puterea părintească se suspenda. Ea înceta total: înainte de moartea titularului prin împărțirea între fii a averii de baștină (în raport cu băieții) sau prin căsătoria fetelor (în raport cu acestea), precum și la decesul titularului.

O.S — V.Ș.

fălceria pe vii (Mold., sec. 17). Dare percepută pe vii care se măsurau cu falcea. La 1668 se plătea cîte un taler de falce. În sec. 18 a fost înlocuită cu pogonăritul.

N.S.

fățărie. *1. Prefăcătorie:* „ci [...] făr' de *fățărie* grăiesc înaintea măriei tale [...]. *2. Părtinire.* Domnul adresîndu-se boierilor hotarnici: „[...] și neminea fățărie să nu faceți sau să luați mită".

T.V.

fecior (Ț. Rom., Mold.). În afară de sensul obișnuit de fiu, a mai avut, în sec. 16—17, și pe acela de subaltern apropiat al unui mare dregător, pe care îl ajuta la îndeplinirea atribuțiilor sale. La 12 sept. <1641—1643>, Toderașco mare vornic și Toma mare stolnic dau poruncă „feciorilor noștri cari îmblați pentru pîinea la ținutul Chigheciului".

N.S.

fecior de suflet. V. *infiere.*

femeie. V. *familie; vechil.*

fenig. Monedă divizionară de argint sau de aramă foarte răspîndită în țările germanice, cu greutate, titlu și valoare variate, după timp și țara de origine. A circulat ca monedă reală și a servit, de asemenea, ca unitate de calcul. Sub numele de **f.** unguresc, a circulat în Trans. o specie monetară valorînd, într-o vreme, $^1/_2$ creițar, adică cca 2 parale. V. *dinar.*

A.C.

ferdelă; var. *felderiu, fertal, fîrtă, fîrtai, hîrtă.* A desemnat: *1.* o unitate de măsură a suprafeței; *2.* o unitate de măsură a capacității; *3.* un instrument de măsurat capacitatea. A fost adoptat de Ț. Rom. din Trans. Ca măsură a suprafețelor, **f.** este cunoscută în Ț. Rom. din sec. 15, fiind utilizată împreună cu pogonul, al cărui submultiplu a fost ($^1/_4$). Mold. a folosit, la măsuratul viilor, tot din sec. 15, o **f.** *(fertal, fîrtă, fîrtai, hîrtă)* avînd aproximativ mărimea **f.** din Ț. Rom. O întrebuințare mai întinsă a avut **f.** ca măsură a capacității. În Trans. a reprezentat unitatea de calcul și instrumentul cel mai răspîndit pentru măsuratul cerealelor, fructelor și altor produse uscate. Cu **f.** se măsurau diverse daturi ale iobagilor față de stăpînii de moșie: **f.** de brînză, **f.** de hamei, **f.** de mere pădureț pentru oțet, **f.** de prune uscate, **f.** de sămînță de in etc. Mărimea **f.** ardelene *(quartal)* a fost teoretic de $^1/_4$ dintr-o găleată *(ciblă).* Totuși, sînt semnalate variații de mărime. După introducerea sistemului metric, **f.** transilvăneană a rămas în practica măsurătorilor însă cu o capacitate de 20 l, egală cu dublul decalitrul. În Ț. Rom., **f.** — măsură de capacitate — apare mai tîrziu (sec. 16) și este folosită numai în județele de munte, iar la începutul sec. 19, numai în Oltenia. Mărimea ei a fost egală cu a *obrocului mic*, adică de cca 37 l. Un echivalent al **f.** ardelene de capacitate trebuie considerat, în Mold., *pătrarul (quartal* Trans.), cu o utilizare sporadică și restrînsă în regiunea Bacăului (sec. 18).

A.C.

ferie. *1.* Apare în documentele moldovene sub două variante principale terminologice: *ferie* și *herie*, fiecare dintre acestea avînd, la rîndul ei, altele, în total aproape 30, datorită, desigur, ignoranței sau fanteziei diecilor cancelariei domnești. Era o taxă

pentru obținerea titlului executor și, în același timp, și de răsplătire a celui ce judecase, constituind un venit al acestuia. * 25 apr. 1565, A, fără arătarea cifrei, deci instituția era mai veche; ultimă atestare la 11 apr. 1687. Ulterior termenul *herie (herăie)* mai apare cu sensul larg de amendă. Deși asimilate de mulți autori, **f.** se diferențiază de zavescă↑ prin aceea că ultima era dată de partea care pierduse procesul, în momentul cînd voia să reia judecata, pe cînd prima era depusă chiar la darea hotărîrii, de către partea care cîștigase procesul, „ca să le fie și de la noi carte de mărturie și de îndreptare, precum și de întărire [...]", iar nu cu funcțiunea de îngreunare a reluării judecății, pe care o avea zavesca. De altfel, nu de puține ori, în același act, după ce se punea **f.** („și și-au pus feria"), se punea și gloabă („și cine ar mai ridica o piră mai mare, acela să fie dator la poartă 50 de boi"), care avea și funcțiunea zavescăi după dispariția ei. **F.** putea fi depusă și de altcineva decît partea cîștigătoare și domnul dădea carte deponentului ca să țină pămîntul „pînă ce îi va plăti lui feria ce a dat el în visteria domniei meale". Chiar în perioada cînd a funcționat, **f.** nu era indispensabilă pentru valabilitatea hotărîrii; depindea de judecător dacă să o ceară sau nu, după cum tot în puterea lui era fixarea valorii ei, care varia, în general, între 12 zloți — cifra obișnuită — și 24 zloți (uneori 54 sau chiar 110), 5, 12, 24 taleri, 12 galbeni, 3, 11 ughi, 12, 24 florinți. În unele hotărîri nu se arată cifra **f.**, menționîndu-se numai că a fost pusă „pe obiceiul țării" sau după cum este „legea țării". Partea cîștigătoare depunea **f.** în bani judecătorului, de obicei în visteria domnească, judecata făcîndu-se de divanul domnesc; depunerea avea loc imediat după pronunțare, așa că în hrisovul de întărire sau în hotărîre chiar, se făcea vorbire de îndeplinirea acestei cerințe. *2.* V. *vadră* pentru **f.** ca unitate de măsură. *Bibl.*: 9, 126, 430, 457, 581, 907, 1 018, 1 062, 1 063, 1 434, 1 523, 1 657.

O.S.

fermanliu. Negutător protejat în activitatea sa economică de un firman otoman. **F.** puteau fi negutători turci *(gelepi, capanlii, lazi)* sau negutători străini, supuși ai unei țări cu care Poarta avea relații și convenții comerciale. Firmanul avea ca scop să facă să se respecte principiul conform căreia turcii nu puteau trece individual hotarele țărilor române decît în anumite condiții. Principala activitate a **f.** consta, din sec. 16 pînă în sec. 18, în procurarea de oi. Raicevich consemnează că în fiecare an **f.** achiziționează între 500 000—600 000 oi din țările române la prețul fixat de Poartă. Sistemul reglementării activității comerciale prin firman în țările noastre a căpătat sancțiune juridică internațională prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi.

D.L.

fertun. Monedă de argint, avînd greutatea unui sfert de marcă sau grivnă polonă și valoarea unui florin sau a 14 groși. A cunoscut o largă circulație în țările apusene, mai ales ca monedă de calcul, ideală. În țările române, **f.** a servit la plata taxelor vamale; documentele îl menționează în diversele privilegii vamale acordate de domnii români negutătorilor transilvăneni. Într-un act de privilegii vamale dat de Mircea cel Mare, **f.** apare egal cu 24 ducați munteni. Satele din Trans. plăteau o dare a **f.**, care era în raport cu mărimea sesiei. La 1374, **f.**, monedă din Trans., era egal cu 14 groși sau 84 dinari. Dispare din circulație în țările române în sec. 16.

A.C.

feudalism. Formațiune economico-socială, caracterizată prin preponderența economiei naturale (închise), prin înzestrarea producătorului direct cu mijloace de producție, în general, și cu pămînt, în special, prin autoritatea de caracter personal a stăpînului domeniului (boier, nobil) asupra producătorului direct, în virtutea căreia cel dintîi exercita asupra celui din urmă o constringere extraeconomică, și prin nivelul scăzut al tehnicii. În lumina cercetărilor recente de tipologie a **f.**, geneza acestei orînduiri s-a făcut pe două căi: *1.* Prin sinteza germenilor relațiilor feudale — apărute în faza

de destrămare a orînduirii sclavagiste — cu germenii aceloraşi relaţii, constituiţi în procesul de descompunere a orînduirii comunei primitive, în care trăiau popoarele migratoare („barbare"). Această sinteză a cunoscut, la rîndul ei, două variante: cea dintîi a asociat în chip paritar elementele romane şi cele „barbare" şi a fost caracteristică zonelor care au cunoscut formele clasice ale f. din Europa apuseană şi centrală; în cea de-a doua, elementele romane au fost preponderente, şi ea se întîlneşte în bazinul mediteranean, f. bizantin fiind exemplul cel mai tipic. 2. Fără sinteza romano-„barbară", prin apariţia relaţiilor feudale în cadrul procesului de dezagregare a structurilor comunei primitive (elementele de împrumut sau de „sinteză" preluate din lumea romană fiind sau total absente sau cu o pondere neînsemnată). Acest tip de feudalism poate fi identificat în evoluţia unor popoare de origine celtă, germană şi slavă. În stadiul actual al cercetărilor, s-a emis ipoteza că geneza f. românesc se încadrează în acest din urmă tip, întrucît la nivelul relaţiilor de producţie — care este definitoriu pentru o formaţiune economico-socială — apariţia celor două clase fundamentale ale societăţii feudale — ţăranii dependenţi şi stăpînii de moşii — şi a relaţiilor dintre ele a fost rezultatul destrămării obştilor sătești de origine autohtonă, elemente preluate din lumea romano-bizantină sau „barbară" (popoarele migratorii care şi-au exercitat stăpînirea asupra spaţiului carpato-dunărean) acţionînd la nivelul suprastructurii. Această ipoteză coincide cu opiniile lui K. Marx după care: „o soartă asemănătoare o au *dominium* şi ţăranul şi la populaţia romanică din Moldova, Valahia etc. Acest mers al dezvoltării este interesant pentru că se poate demonstra apariţia aici a iobăgiei pe cale pur economică, fără veriga intermediară, sub forma cotropirii şi a dualismului naţional". Potrivit unei alte ipoteze, feudalismul românesc nu s-ar fi constituit decît mult mai tîrziu, formaţiunea economico-socială care l-a precedat fiind orînduirea *tributală* (denumire dată modului de producţie „asiatic" definit de K. Marx). „Cît priveşte orînduirea tributală — scrie autorul acestei ipoteze — ne putem bizui mai mult pe tăcerea izvoarelor decît pe locvacitatea lor. Ceea ce constatăm este de fapt lipsa oricărei dovezi a unor relaţii feudale în epoca întemeierii domniilor noastre autohtone; ceea ce ne îndrituieşte să credem în posibilitatea existenţei unei orînduiri tributale, mai ales ţinînd seama de faptul că aceste domnii autohtone nu pot fi concepute decît ca născîndu-se prin procesul statelor de substituire, adică preluînd pe seama proprie mecanismele de exploatare, organizate de către nomazii antemergători". Prin dezvoltarea acestei ipoteze, s-a ajuns la concluzia că orînduirea tributală a existat pînă în jurul anului 1500, după care urmează constituirea statului seniorial (boieresc), procesul de aservire a ţărănimii fiind desăvîrşit prin „legătura" lui Mihai Viteazul. Definirea trăsăturilor tipologice ale f. românesc — ca dealtminteri tipologia f. în general — necesită cercetări aprofundate, de lungă durată. În prezent, apare drept incontestabil că f., în ciuda faptului că-şi derivă numele de la o instituţie politico-feudală care nu se întîlneşte pretutindeni în formele considerate clasice ale Europei occidentale, este un mod de producţie, în cadrul căruia pot fi distinse două nivele: cel al bazei (relaţiile de producţie) şi cel al suprastructurii; reluînd formularea lui Robert Boutruche, se poate spune că bazei economice îi corespunde senioria în înţelesul de domeniu, iar suprastructurii, ansamblul de raporturi feudo-vasalice, întemeiate pe fidelitatea personală şi obligaţii contractuale. Realitatea fundamentală, definitorie deci, a f., care se întîlneşte pretutindeni în evul mediu, este domeniul feudal, principalul cadru de organizare şi desfăşurare a producţiei întemeiate pe relaţiile feudale. Raporturile feudo-vasalice au căpătat însă forme variate în diferitele zone ale lumii (de remarcat că în spaţiul extraeuropean, formele cele mai apropiate de raporturile feudo-vasalice din Europa occidentală, considerate, cum s-a arătat, drept clasice, se întîlnesc în Japonia), dar, indiferent de instituţiile pe care le-au generat, ele au avut la bază un contract de vasalitate↑. Periodizarea cea mai răspîndită a f. — pentru că este şi cea mai potrivită formelor sale variate — distinge trei faze: timpuriu, dezvoltat şi tîrziu, criteriul fiind gradul de dezvoltare a relaţiilor de producţie feudale; limitele cronologice sînt

deosebite în cuprinsul diverselor arii geografice. În ceea ce privește Europa, unde cele trei faze sînt de asemenea asincrone în cadrul diferitelor zone, ceea ce se constată însă cu ușurință este o defazare clară între evoluția f. în vestul și estul continentului după așa-numita primă criză a f. (sec. 14—începutul sec. 15). Emergența și, apoi, după depășirea crizei, avîntul economiei urbane în Europa de vest a sporit consumul de cereale și a impus ca o necesitate de lungă durată importul grînelor din Europa orientală și de sud-est. Legăturile de schimb întreținute astfel au dus la constituirea în sec. 16 a unei piețe europene, în cadrul căreia Estul a devenit furnizorul de produse agricole al Vestului. În aceste condiții, în timp ce în Europa occidentală f. intră în fază de tîrzie, de dezagregare, în Europa de est (linia de demarcație constituind-o în chip aproximativ fluviul Elba), relațiile feudale înregistrează o perioadă de consolidare (așa-numita a doua iobăgie), care se caracterizează prin extinderea rezervei senioriale în cadrul unei mari gospodării agricole, întemeiate pe clacă *(Gutsherrschaft, folwark)* a cărei producție cerealieră este destinată comerțului, cu precădere celui extern. În ultimii ani, s-a emis părerea că modificările survenite în formele de exploatare feudale pot fi clasificate în două mari categorii: *stadiale* (pe verticală) și *tipologice* (pe orizontală). Cele dintîi marchează trecerea de la f. la capitalism, apropierea, prin urmare, de un stadiu superior al dezvoltării; celelalte sînt modificări care păstrează societatea în limitele aceleeași orînduiri feudale, unei forme de organizare a producției substituindu-i-se alta, fără ca schimbarea să implice un progres. În lumina acestei teorii se discută acum dacă consolidarea formelor de exploatare feudală în Europa răsăriteană trebuie considerată o schimbare stadială sau tipologică. Un răspuns definitiv nu va putea fi formulat decît după ce va fi clarificată, din p.d.v. teoretic și metodic, problema acumulării primitive a capitalului, în afara exemplului englez analizat de K. Marx, și se vor fi întreprins cercetări monografice asupra diverselor aspecte ale trecerii de la f. la capitalism, considerată astăzi drept cea mai controversată problemă a istoriografiei marxiste. În cazul țărilor române, este indiscutabil că faza tîrzie a f. și trecerea de la f. la capitalism a fost însoțită de o creștere a cuantumului obligațiilor în muncă a țărănimii fără pămînt, șerbii (rumîni, vecini, iobagi) și oamenilor cu învoială. Abolirea servituții corporale (5 aug. 1746 în Ț. Rom., 6 apr. 1749 în Mold. și 22 aug. 1785 în Trans.) a pus capăt doar uneia din trăsăturile fundamentale ale f.: dependenței personale i s-a substituit însă dependența reală, consecință a lipsei de pămînt care-l silea pe producătorul direct să accepte condițiile de muncă fixate de stăpînul moșiei. Dominația otomană, ca și stăpînirile străine (habsburgică, țaristă) asupra unor părți ale teritoriului românesc au prelungit existența f. în spațiul carpato-dunărean, ceea ce a întîrziat ritmul de dezvoltare a societății românești. Dacă revoluția din 1821 a solidarizat toate forțele social-politice în efortul de emancipare de sub dominația otomană, care devenise un reazem al regimului feudal, structuri feudale de organizare a procesului de producție s-au menținut pînă la reforma agrară din 1864 și sub formă de vestigii izolate și după acea dată. Unii istorici — precum Georges Lefevre — obiectează asupra caracterizării drept feudal a regimului din faza de tranziție de la f. la capitalism, propunînd în loc termenul de „regim domenial". Atîta timp însă cît se aplică consecvent criteriul formațiunii economico-sociale, folosirea termenului de feudal pentru a caracteriza organizarea marelui domeniu în această fază este legitimă, întrucît renta feudală a continuat să existe în esență și în acest timp. Sfîrșitul f. a fost marcat de revoluțiile burgheze sau burghezo-democratice care au asigurat triumful capitalismului, deși resturi ale orînduirii feudale au continuat să se mențină încă mult timp, mai ales în Europa răsăriteană. *Bibl.:* 96, 99, 102, 144, 179, 276, 303, 310, 356, 516, 860, 1 134, 1 142, 1 374, 1 401, 1 417, 1 567, 1 568.

F.C.

feudă. V. *feudalism*; *proprietate feudală*.

fiat. Prețul — necorespunzător realității — planificat de autoritățile otomane pentru procurarea de produse alimentare necesare aprovizionării Stambulului. Se aplica

aproape tuturor produselor: vite pe picioare, carne de vită, seu, cirviș, grîne, sare, lemne de construcție, miere, ceară etc. V. *capan*; *fermanliu*.

D.L.

fideiusiune. V *chezășie*.

fierărie. Vînzarea fierului constituia un monopol al domnului (vistieriei), care-l putea exploata fie în credință „la hierăria domnească", fie prin arendare la licitație. Comerțul fierului în orașe figurează printre primele forme de monopol din țară. Concesionarul era ținut să vîndă fierul după un nart fixat de cămara domnului sau de vistierie. Supușii austrieci și ruși beneficiau de privilegiul desfacerii directe a fierului. Printr-un hrisov al divanului Ț. Rom. din 1809, monopolul vînzării fierului se desființează cu începere din anul următor. V. *apalt*.

A.C.

firfirie; var. *firfirică*. Transpus în polonezul *firka* (monedă veche de 4 groși polonezi), a indicat o monedă austriacă de argint în valoare de 3 creițari *(Dreikreuzerstück)*. În Ț. Rom. și Mold. a pătruns sub forma și numele polonez *(firka)*; în Trans. vine direct din Austria. A circulat pe piața internă în prima jumătate a sec. 19. La 1844 avea 14 parale. V. *gros*.

A.C.

firman. Poruncă scrisă emanînd de la sultan, dar semnată numai de marele vizir și purtînd pecetea sultanului *(turaua)*. Dacă la dreapta turalei figura apostila sultanului, **f.** se numeau și: *hatti-i humaium* (scrisoare imperială) sau *hatti-i șerif* (scrisoare ilustră). În general, diplomele sultanului se numeau *name*. Orice **f.** conținea o formulă prin care se menționa că este întocmit în conformitate cu șeriatul și cu legile *(kanun)* anterioare. **F.** de investire a domnilor era un act oficial solemn, redactat pe pergament, cu aur și tuf, de obicei într-un limbaj poetico-oficial presărat cu termeni arabi și persani. Acest **f.** avea caracter de *hatti-i humaium* și cuprindea, în partea de sus într-un triunghi aurit și înflorit, *turaua* sultanului respectiv. Textul conținea numele domnului învestit și al părintelui său; invocarea boierilor („fala boierimii creștine"), făcîndu-se apel la solidaritatea lor cu domnul și la ascultarea rodnică pe care trebuie s-o dovedească față de sultan; motivarea alegerii domnitorului; termenul pe care era numit. Se menționează apoi sarcinile generale trasate domnului: organizarea și păstrarea în bună stare a țării, observarea regulilor de dreptate și omenie (către popor în general și către *săraci* îndeosebi), ridicarea stării economice a țării și a avuției naționale pentru a se asigura predarea la timp a haraciului și a zaharelei către Poartă, precum și credința și supunerea datorate de domn sultanului. Ni s-au păstrat în țară 4 asemenea **f.** de învestirea domnilor: Matei Ghica (1752 — 1753, de la Mahmud I); Ion Șandu Sturdza (1821—1828, de la Mahmud II); Al. Ghica (1834—1842, id.) și Gr. Ghica (1849 — 1856, de la Abdul-Medgid). Pentru confirmarea în domnie sultanul emitea un **f.**, numit *ipca-f.* (*ibka* „confirmare", „menținere", de la *beka* „durată"). Printre cele mai importante **f.** acordate Ț. Rom. și Mold. citățm pe cele din aug. — sept. 1802, care reglementau relațiile acestora cu Poarta, limitînd strict obligațiile Principatelor, ca și amestecul Porții în afacerile lor interne.

D.L.

fisc. Prin **f.** sau „erar" *(fiscus, aerarium, kincstár, királyi kincstár, államkincstár)* se înțelegea, în dreptul feudal transilvănean, statul ca subiect de drepturi patrimoniale, spre diferențiere de statul organizație de drept public. Prin urmare, în acest drept exista, cu privire la noțiunea de stat, o bifurcare, făcîndu-se distincție între statul ca organizație ce exercită puterea de stat, *imperium*-ul, și statul ca persoană juridică aparte, lipsită de *imperium*, subiect de-sine-stătător al drepturilor și obligațiilor

particulare ale statului. Deci statul îndeplinea în cele două ipostaze, după cum exercita puterea sau nu, două roluri distincte, unul de drept public, celălalt de drept privat, sub acest din urmă aspect având drepturi și obligații echivalente unei persoane fizice sau morale de drept privat, însă cu unele privilegii speciale. Proprietatea bunurilor statului aparținea **f.**, adică statului privit în cea de-a doua ipostază; acestea se numeau, în consecință, bunuri fiscale, *bona fiscalia, kincstári jószágok*, care erau de diferite categorii: moșii fiscale, păduri fiscale, clădiri fiscale etc. Aceste bunuri erau înregistrate în cărțile funciare pe numele **f.** În procesele contra statului, **f.** era entitatea care figura ca reclamant sau pîrît. Ca organizație de putere, statul era reprezentat prin organele din administrație generală. Ca persoană juridică subiect de drepturi patrimoniale, era reprezentat prin *Causarum Regalium Director et Sacrae Regni Coronae Fiscalis*, în sec. 19 prin Direcția afacerilor juridice **ale f.** *(a hincstári jogügyi igazgatóság)*, care reprezentau **f.** în procese; în Trans., în perioada destrămării feudalismului, această sarcină a revenit directorului fiscal. Suplica din 1804 solicita de la împărat numirea unui director fiscal român. **F.** îi reveneau moștenirile vacante prin desherență și averile confiscate pentru *nota infidelitatis* (v. *trădare*). În materie de uzucapiune, **f.** era privilegiat, contra bunurilor fiscale aceasta exercitîndu-se în cel mai lung termen prevăzut de lege (100 de ani).

V.Ș.

fișpan V. *ișpan*.

fiu de suflet. V. *înfiere*.

fîn. Produs de bază al economiei feudale (întemeiată pe agricultură și creșterea vitelor), **f.** apare frecvent în documente sub multiple aspecte: *1.* ca parte constitutivă a producției agricole, fiindu-i rezervate porțiuni importante din suprafața cultivabilă: fineață, livadă de **f.**, laz de **f.**, curătură de **f.**, poiană de **f.**; *2.* ca obiect al unor prestații către domn (și către proprietarul funciar): cositul și căratul **f.**; *3.* ca dare în natură (găleată cu **f.**, dijmă, finație) și în bani (florinul **pe f.** și galbenul de **f.**); *4.* ca unitate de măsură a suprafeței, împreună cu carul: „carul cu **f.**". Munca sau slujba constînd în cositul **f.** pe domeniile domnești și cărăturile de **f.** figurează în contextul celorlalte prestații. Mai tîrziu, ca urmare a procesului general de convertire a muncilor în dări și a acestora în bani, cositul și, poate, chiar căratul **f.** se transformă în dijmă, obișnuit a zecea parte din **f.** recoltat pe pămîntul domnesc, uneori cuantumul este de 1/20 în cazul rentei feudale. La 1765, dijma din **f.** era de 10 parale de stogul de măsură. „iar din stogurile ce le fac mai mari de măsură, cîte o para dă stînjin". Dijma **f.** s-a numit și *finație, adet, găleată cu* **f.** Această dare devine rentă feudală atunci cînd pămîntul cu satele respective este dăruit mănăstirilor sau boierilor. Într-un document din 1630, întîlnim, alături de găleata de **f.**, care e caracterizată „dare", și „florinul pe fîn", înglobat în categoria dăjdiilor. „Florinul pe fîn" pare a fi o formă excepțională a contribuției în natură, de unde și încadrarea ei între dajdii, plătite obișnuit în bani; „galbenul de fîn", figurînd în același text cu „florinul pe fîn" și după „lucrul domnesc", ar putea reprezenta echivalentul bănesc al unei prestații legată de **f.** (cosit sau cărat). În timpul lui C. Brâncoveanu, „rînduiala fînului" se dădea jumătate în bani și jumătate în natură, plătindu-se cotiga de fîn cu 75 de bani. La 1741 sînt menționate „fînul gospod", necesar curții domnești, și „fînul de menzil", necesar cailor de poștă. La 1799, numai ținutul Orhei dădea vistieriei 3 500 de lei din „banii fînului pentru trebuința grajdului gospod". **F.** apare în documente și cu funcția de măsură a suprafeței. Într-un document îndoielnic din 1452, se dăruie „satul Dejeni [...] cu grădinile toate de 300 cară de fîn [...]". Slujitorul domnesc însărcinat cu stringerea dijmei fînului, cuvenită domniei, se numea *fînar*. V. și *branițe*.

A.C. — N.S.

firtai. V. *ferdelă.*

florin; var. *florinț, forinț.* Inițial monedă de aur emisă la Florența în 1252. A fost apoi imitat de majoritatea statelor europene. Trans. a avut, pe lîngă alți **f.** de proveniență străină, și un **f.** de aur (ducat), emis în 1325 sub Carol Robert, cu greutatea medie de 3,55 g, titlul de 990‰ și valoarea de 16 groși sau 100 dinari sau 200 oboli; mai tîrziu, valoarea acestui **f.** a ajuns la 400 și 500 dinari. În celelalte două țări române, **f.** a apărut — cu denumirea de **f.** unguresc — în sec. 15. Mai tîrziu, s-au bătut și **f.** de argint; astfel, pe piața Trans., circulă în sec. 18 un **f.** imperial de 50 creițari sau 100 dinari și un **f.** renan de 60 creițari sau 120 dinari, iar în Ț. Rom. și Mold. este semnalat, în același timp, un **f.** depreciat de proveniență străină. **F.** de aur a sfîrșit prin a deveni sinonim cu „monedă de aur". O serie de monede bătute în diferite state au purtat numele generic de **f.**: **f.** olandezi, **f.** nemțești, **f.** unguresți, **f.** tătărești. Greutatea metalică legală a **f.** a variat după locul de emisiune, ceea ce se reflectă și în cursul lui pe piața comercială. Indicăm cîteva echivalențe înregistrate pe piața românească: în 1645, **f.** era evaluat (Ț. Rom.) la 130 bani; în 1775, **f.** olandez avea 104 1/2 aspri turcești; în 1797, un **f.** nemțesc se schimba contra 1,20 **f.** unguresți, iar în 1810, **f.** era cotat la 13 ruble. S-a menținut în circulație — sub multiple alte forme — pînă la 14/26 apr. 1867. A servit ca instrument de plată în *tranzacții interne* și *externe*, la *plata vămii*, a *dăjdiilor* și a *tributului.* V. *galben; zlot.*

A.C.

florinții de casă. Dare plătită de locuitorii din Trans. în sec. 18, asemănătoare cu zlotul de casă din Mold.

N.S.

foi de mărturisanie *(fassiones, specificationes).* Declarații pe care erau datori să le facă boieri cu privire la numărul țăranilor de pe moșiile lor în timpul ocupației austriece a Olteniei (1718—1739). Cei ce ascundeau familii birnice erau supuși unei amenzi grele. Măsura era luată pentru a asigura veniturile fiscului imperial.

N.S.

folărit; var. *fulărit, folărie.* Dare asupra stînelor, în Mold. (sec. 17—18). Documentele sec. 18 circumscriu obiectul și precizează cuantumul (4 lei pe stînă) acestei dări. Într-o carte domnească din 1763, se determină cuantumul în bani și natură: de fiecare stînă se dădeau cîte 2 ughi, 2 pelcele negre de oaie și 2 cașcavale. La 1717, **f.** totaliza 184 1/2 galbeni, constituind venitul marelui logofăt. Stringătorii **f.** se numeau *folari.* **F.** moldovean numit și *strunga,* ca și în Trans., corespunde *cășărilului* din Ț. Rom.

A.C.—N.S.

folnog. Dregător sătesc în Trans., îndeplinind funcții asemănătoare cu birării. **F.** sînt amintiți și în Ț. Rom. alături de birăi, în două documente de scutire din < 1417—1418 >, B, și 28 febr. 1424, B, acordate mănăstirilor Cozia și Tismana pentru 10 case din Tîrgoviște.

N.S.

folosință. V. **uzufruct.**

fond grănicerese. *1.* Așa-numitul *fond de provente* era destinat acoperirii unor cheltuieli în cadrul administrației interne a districtelor. Crearea acestui fond în regimentele de graniță românești transilvănene s-a efectuat în baza prevederilor Regulamentului din 12 nov. 1766. În districtul năsăudean au intrat în acest fond, ca principal izvor, veniturile din drepturile „regale" (circiumărit, morărit etc.) ș. a. Cu unele diferențe, cam acestea au fost și sursele de alimentare ale fondului de provente din regimentul orlățean. Din acest fond s-au efectuat clădiri de locuințe și de cancelarii pentru olițeri, construcții de poduri, construcții de școli de diferite

grade, cheltuieli cu personalul silvic etc. El era administrat de Comisia economică militară (v. *comisiile grănicerești*). *2. Fondul de mondire.* Pentru regimentul I se menționează într-un raport din 1777 că deja de atunci se făceau, din diurnele plătite grănicerilor pentru timpul serviciului la cordon, rețineri în vederea constituirii lui. Pentru regimentul II, el a fost înființat la 1830. Era destinat acoperirii cheltuielilor pentru procurarea de uniforme militare din stofă de calitate mai bună; în vederea constituirii s-au afectat sume provenite din diverse surse. *3.* În timpul graniței militare, s-au constituit în districtul năsăudean *fondurile școlare comunale*, în fiecare comună, destinate susținerii școlilor primare (numite și școli naționale), în total 44 de fonduri. Cuantumul lor varia între 2 000 și 4 000 de florini, în raport cu populația comunelor. Ele au fost constituite prin capitalizarea veniturilor provenite din exercițiul dreptului de circiumărit în cele 3 luni de toamnă. Fondul de provente și cel de mondire au existat și în granița Banatului. *4.* În regimentul I transilvănean s-a decis ca plusurile anuale rămase din impozitul pe venitul net din meserii să fie capitalizate, constituindu-se din ele un fond, care a fost denumit *fondul acrescențelor*, cu destinația de fond de rezervă, din care să fie ajutați grănicerii dăunați prin foc, inundație, grindină sau alte calamități. Era, cu alte cuvinte, un fond de asigurare *sui generis*. *5.* Diversele fonduri grănicerești erau păstrate în *casele* de diferite categorii din regiment, care erau alimentate cu sume încasate din diferite surse și din care se scoteau banii necesari pentru diverse cheltuieli; astfel erau: *casa regimentului, casa comunală, casa bisericească.*

V.Ș.

font; var. *funt*. Unitate de măsură ponderală, reprezentînd cîrca 0,5 kg sau 1/100 dintr-o măjă. Foarte răspîndit în Trans., **f.** n-a avut o mărime stabilă și n-a fost uniform aplicat în toată țara. În sec. 16—18, s-a folosit concomitent un **f.** de Trans. (636,955 g) și unul de Buda (498,87 g); mai tîrziu (1875) circulă, în același spațiu, și un **f.** de Viena (560,06 g) și unul de vamă (0,5 kg). La 1782, 1 800 ocale de ceară erau egale cu 4 040 **f.** (ocaua = 2,2 **f.**)

A.C.

formular. V. *carte de judecată*.

forșpan. V. *vorșpan*.

for vicarial. V. *scaune de judecată românești ecleziastice din Trans.*

foruri de judecată grănicerești. V. *scaune de judecată românești laice din Trans.*

foruri ecleziastice. V. *scaune de judecată românești ecleziastice din Trans.*

frate (Ț. Rom., Mold., sec. 16—19). Termen utilizat între domnii țărilor române, ca și între marii dregători de același rang pentru a marca asemănarea de situație privilegiată, ca și conștiința unei solidarități ce îi unea. De ex., la 16 sept. 1676, marii boieri ispravnici ai scaunului domnesc din București se adresează lui Badea Băläceanu clucer cu titlul de „al nostru bun frate", semnînd ca „frați" ai săi.

N.S.

fraudă. V. *înșelăciune*.

frăție. V. *breaslă*.

frontieră. V. *margine*.

fugă. *1.* A fost una din cele mai răspîndite forme de luptă ale țărănimii aservite pentru a scăpa de exploatare, care a căpătat o deosebită intensitate după desființarea dreptului de strămutare al acesteia. Țăranii fugeau fie în țară, fie peste hotarele ei. La 6 apr. 1650 niște ruminiț ai mănăstirii Argeș fugiseră în orașul Curtea de Argeș, ai căror locuitori i-au ascuns, devenind „gropi de rumînii mănăstirii"; la 25 apr. 1695, Mihai Cantacuzino scria brașovenilor că rumînii „sîntu ei obicinuiți a fugi și a trece în țara d-stră și șăzînd mulțime de ani acolo, socotindu că se uită și li să va piiarde urma dă rumîniie". Întrucît prin **f.** stăpînii feudali pierdeau brațele de muncă de pe domeniu, ei

au luat măsuri pentru aducerea ruminilor „la urmă". În Ţ. Rom. stringerea fugarilor se făcea pe baza unei cărţi domneşti care împuternicea pe stăpînul respectiv ca, împreună cu un slujbaş domnesc, să-i caute oriunde: în sate domneşti, boiereşti sau mănăstireşti, în oraşe şi slobozii; cei care nu-i dădeau erau amendaţi cu 6 boi domneşti şi ameninţaţi cu aducerea „în butuci" la domnie. În Mold. stringerea vecinilor se făcea cu mijloacele proprii ale stăpînilor, care obţineau o carte de la domnie prin care deveneau „tari şi puternici" să-şi caute vecinii şi să-i aducă înapoi pe moşie „de grumazi" sau „cu ştreangul de git". Întrucît f. lua uneori aspecte îngrijorătoare pentru stăpînii feudali, în tratatele încheiate cu principii Trans. se prevedea restituirea reciprocă a ţăranilor aserviţi. Măsuri împotriva f. sînt prevăzute, de asemenea, în legiuirile apărute în această vreme. În *I.L.* (gl. 56) se prevede că cine nu-l restituie pe fugar este pasibil de o amendă de 12 litre de argint plătite domniei şi 24 proprietarului. F. a fost răspîndită şi în Trans., unde situaţia iobagilor era mai grea decît a ruminilor sau vecinilor. Ea este amintită în documente încă din sec. 14, luînd o deosebită amploare în sec. 18, cînd numeroşi iobagi români au trecut dincoace de Carpaţi, înfiinţînd satele de aşa-zişi „ungureni"↑. F. a jucat rolul de nivelator al exploatării feudale; teama de f. a silit pe stăpînii feudali să îngrădească exploatarea în limite să le spunem „suportabile". *2.* **F. *de bir*** a fost principala formă de luptă a ţăranilor împotriva exploatării fiscale din sec. 16 pînă în primele decenii ale sec. 19. Ei fugeau fie în ţară, fie peste hotare, de unde se întorceau apoi şi obţineau un regim fiscal mai uşor în asanumitele slobozii. **F.b.** a luat o dezvoltare deosebită în sec. 17 — începutul sec. 19, cînd a silit domnia să întreprindă o serie de măsuri, alternînd —.după împrejurări — represiunea (confiscarea averii fugarilor) cu concesiile (acordarea de uşurări fiscale celor întorşi sau aduşi în ţară ori de scăzăminte celor nemulţumiţi). Obiceiul de a confisca averea fugarilor de bir a fost introdus de Matei Basarab la 1638 şi a fost păstrat de urmaşii săi; la 19 sept. 1682 se arăta categoric: „cine fuge de haraciul împăratului, aceluia i se vîndu şi moşii şi bucate şi tot, pentru haraci". Tot Matei Basarab a luat şi alte măsuri împotriva fugarilor, obligînd pe curtenii din sate să păzească pe ţărani să nu fugă şi pe plăieşi să le împiedice trecerea peste hotare. Din aceeaşi vreme, datează şi unele documente prin care sătenii se angajau „să nu fugim nici unul din sat, ce să stăm înaintea birului să ne plătim dăjdile cît vom putea". Alţi domni — de pildă Miron Barnovschi — au creat numeroase slobozii, cărora le-au acordat un regim fiscal mai uşor „şi aşea s-au înplut ţara, în puţină vreme, de oameni". Cînd f. b. ameninţa să golească ţara de locuitori, domnia era silită să extindă concesiile sau să adopte sisteme fiscale mai puţin apăsătoare, fixînd cuantumul dărilor şi termenele de plată, pentru a crea o oarecare stabilitate. Aşa au procedat Antioh Cantemir, la 1700, şi Const. Brîncoveanu, la 1701, generalizînd sistemul aşa-zisei ruptori↑.În sec. 18 şi primele decenii ale sec. 19, măsurile represive (urmărirea fugarilor, interzicerea de a se aşeza în alte sate) au continuat să se împletească cu concesiile, fie cu unele reforme fiscale, fie cu înfiinţarea de slobozii. De pildă, la 1756, Const. Racoviţă — constatînd că s-a pustiit ţara din cauza birurilor şi a prăzilor — a hotărît ca cei care vor reveni în ţară să nu dea nimic fiscului timp de 6 luni, iar apoi să plătească cîte 10 lei omul însurat şi 5 lei holteiul. La începutul sec. 19, în Ţ. Rom. se poruncea ca „fugarii şi tocmitorii nici cum să nu mai fie primiţi pe nicăieri [...], ci fieşcare din locuitorii birnici să se afle în cisla satului undeşi va afla hălăduinţa", cei care-i primeau fiind ameninţaţi că vor plăti ei dările fugarilor. V. *băjenar*.

N.S.

fumărit, var. *fum*. Darea cunoscută frecvent sub numele de **f.** a avut o triplă incidenţă: *1.* dare pe case, pe toate gospodăriile: „fumărit pe ţară, cîte şase orţi de casă"; *2.* dare pe prăvăliile din oraşe afectate comerţului de orice fel; *3.* darea plătită de fiecare casă din regiunea bălţilor pentru dreptul de a prinde peşte gratuit, **f.** bălţilor, numit uneori şi „havaetul undiţei"; sau pentru dreptul de a vinde peşte, **f.** numit şi măjărit. În cea mai largă şi mai veche accepţie, **f.** a însemnat o dare pe case (gospodării), identificate prin fumuri (hornuri). Apare sub felurite expresii: *fumărit*, *„ughi pentru casă*, ce se cheamă *fum*", *„maja de fum*", *„taxa pentru foc şi fum*" sau, simplu, *fum*. În Ţ. Rom., cea mai veche

menţiune despre **f.** este cuprinsă într-un act de danie al lui Vlad Călugărul din 1489; în Mold., prima însemnare este legată de numele lui Vasile Lupu. Probabil însă că şi în Mold. instituţia are o vechime anterioară atestărilor documentare. Din p.d.v. al cuantumului, **f.** — dare pe casă — a variat după loc şi împrejurări: sub Vasile Lupu, se plătea „cîte un leu pe casă", sub fiul său, Ştefăniţă vodă, „şase orţi de casă" (1 1/2 leu), iar sub Antioh Cantemir, „cîte un zlot de toată casa" (cca 93 bani sau 3/4 leu). Mihai Racoviţă a mărit mult darea, urcînd-o la 2 galbeni „de tot hornul"; „de care, dacă au înţeles ticăloşii pămînteni, mulţi şi-au stricat căscioarele de le-au risipit den temelie, alţii răsipiau hornurile de pen căscioare, căci cîte hornuri avea omul în casele lui, de tot hornul da cîte doi ughi; şi măcar că era iarna, cară bieţii oameni şi babele şi altă sărăcime pustiau casele şi fugiau în lume plîngînd, cu lacrimi suspinînd, că altă căscioară nu plătea nici 2 orţi". Este unul din cele mai grave aspecte ale exploatării fiscale din epoca fanarioţilor. **F.** prăvăliilor se plătea proporţional cu volumul comerţului (1 taler şi 48 bani — 5 1/2 taleri şi 6 bani). **F.** bălţilor consta dintr-o contribuţie uniformă pe toate casele (66 bani); **f.** peştelui, ce se încasa la peştele comercializat, a fost, într-o vreme, de 120 bani (cca 1 leu) de car. Darea **f.** era generală, o plăteau casele (respectiv prăvăliile) nu oamenii. Totuşi, boierii, jupînesele văduve, mitropolia, episcopii şi mănăstirile se bucurau de scutiri prin cărţi domneşti speciale. De asemenea, contribuabilii de rînd puteau beneficia de scutiri prin acte domneşti *intuitu personae*. Dispoziţii generale apăreau uneori de plata acestei dări şi pe supuşii străini; de regulă, străinii proprietari de prăvălii erau impuşi ca şi pămîntenii. Erau exoneraţi de **f.** şi tinerii necăsătoriţi, presupuşi a fi lipsiţi de case proprii. Exploatarea **f.** s-a făcut fie în regie — cu deosebire darea pe case — , fie prin arendare la mezat, uzitată mai ales pentru **f.** prăvăliilor; tot prin arendare era exploatat şi **f.** bălţilor. La 1822, **f.** bălţilor era de 66 de bani de fiecare casă ce se aproviziona cu peşte din bălţile Dunării. În satele locuite de maghiari din Trans. cei fără pămînt plăteau „dinarii fumali" (sec. 14) sau „banii fumului" (sec. 14—17). În sec. 14, darea aceasta era de 2 dinari; în sec. urm., de 9 dinari şi o găină. În sate româneşti (domeniul Oradei, de ex.), banii **f.** se plăteau (sec. 16) şi de cei cu pămînt, fiecare colon cu sesie întreagă 8 dinari, cu jumătate sesie 4 dinari, cu 1/4 sesie 2 dinari. **F.** — ca termen — dispare odată cu perioada *Reg. org.*; impozitul pe clădiri se menţine însă şi peste această dată. V. *cămăna*.

A.G.—N.S.

funaş. V. *funie*.

fundue; var. *funducliu*. Monedă turcească de aur în greutate de 3,43 g. emisă în 1748. În ţările române, **f.** a circulat în sec. 18 şi 19 (în acest secol, paralel cu denumirea de *altîn*), cu o valoare apropiată de a ducaţilor europeni (veneţieni, olandezi, unguresti), adică echivalent cu 11 sau 22 piaştri sau chiar 35 lei vechi. A servit ca monedă reală în tranzacţiile interne şi internaţionale, paralel cu ducaţii europeni.

A.C.

funie. Fringhie de măsurat pămîntul; partea de moşie aparţinînd moştenitorilor unui autor comun. *1.* **F.** nu era o unitate de măsură, ci un instrument, a cărui dimensiune varia de la un sat la altul, după tradiţia locală şi necesităţile practice. De aceea, în toate documentele privind măsurătorile cu **f.**, găsim specificată mărimea sa în stînjeni paşi sau palme, unităţi de măsură a lungimii. În Ţ. Rom. au existat **f.** de 12, 15, 16, 20, 25, 30, 40 şi chiar 100 de stînjeni, ceea ce în sistemul metric reprezintă dimensiuni între 20—200 m; Mold. a cunoscut de asemenea o mare varietate de **f.**, avînd lungimi de 10, 15, 16, 20, 22, 24, 25, 30, 33, 45 şi 60 stînjeni (20—120 m). Operaţia măsurătorii cu **f.** s-a numit tragere cu **f.** sau *funire*. Se măsurau (hotărau şi alegeau) cu **f.** toate suprafeţele de pămînt : cîmp, vie, pădure *2.* **F.** este în accepţiunea întîlnită frecvent în documen-

tele țărilor române o parte devălmașe din moșia unui ascendent comun. Coproprietarii unei f. s-au numit *cetași* ori, mai rar, *funași*.

A.C.

furci. V. *moarte (pedeapsa cu ~a)*.

furt: var. *furtușag, furtișag*; sin. *hoție, potlogărie*. Este infracțiunea care constă în însușirea pe ascuns și pe nedrept a lucrului altuia. Din cauza pauperizării claselor exploatate în orînduirea feudală, f. a fost cea mai frecventă infracțiune; mai mult, f. era adesea expresia nemulțumirii împotriva orînduirii sociale, o formă a luptei de clasă. Se furau mai ales vite, stupi, lucruri de preț. Se furau și documente de proprietate, cu convingerea că, odată cu **documentul, dispărea** și dreptul de stăpînire. După obiceiul pămîntului, f. era pedepsit mai aspru decît după pravile: hoțul era spînzurat, „cum iaste leagea țării și cum se cade furului" Se pedepseau însă cu moartea numai f. *mare* și f. *manifest:* „furt de față", „hoț de față" (cînd hoțul era prins asupra faptului sau lucrul furat era găsit în stăpînirea lui). F. era *mare* prin valoare, prin spargere, prin reciditvă. F. *mic*, repetat de 3 ori, era pedepsit ca f. *mare* cu spînzurătoare. F. de valoare mică, în Mold. s-a numit *potlogărie*. Pravilele sec. 17 au consacrat normele dreptului consuetudinar privitoare la f. *mare*. F. *manifest* a rămas mai departe guvernat de obiceiul pămîntului, care continua tradiția dreptului roman și-l pedepsea cu moartea, cum, de altfel, era regula și la popoarele vecine. Pravilele, urmînd legile agrare bizantine, nu pedepseau f. de *fructe*, dacă omul culegea atît cît mînca. Obiceiul s-a păstrat pînă după *Cod. pen.* (1865). În afară de pedeapsa cu moartea, f. mai putea fi pedepsit cu: *ocna, mutilarea, surghiunul, bătaia, gloaba, plata valorii duble a lucrului furat, confiscarea*. Puține documente constată, în Mold. și Ț. Rom., executarea hoțului. De obicei, chiar prin mijlocirea dregătorului în închisoarea căruia se afla, hoțul se împăca cu păgubașul (v. *plata capului)*. Judecata o făcea obștea satului, după dreptul consuetudinar anterior întemeierii. Treptat, acestei judecăți, întîi i s-a suprapus, apoi i s-a substituit judecata domnească. În tîrguri, pînă în sec. 17, judecau șoltuzii și pîrgarii. F. *manifest* era judecat de domn. Dregătorii domnești care judecau f. erau mai ales: pîrcălabii, vornicii de tîrg, marii vătafi. F. din vie erau judecate de marele paharnic. Cînd hoțul era necunoscut sau fugea, răspunderea era colectivă (v. *dușegubină; urma răufăcătorului)*. În sec. 18, sub influența ideilor umaniste, pedeapsa pentru f. se îmblînzește. *C. pen. Ips.* pedepsea f. *manifest* cu plata valorii de 4 ori (46: 2), iar pe hoții recidiviști înveterați cu tăierea mîinilor (60: 15 <3>). În Mold., prin nizamul boierilor, aprobat de domn (1783), se stabilește că f. de vite este pedepsit cu moartea numai a treia oară. În sec. 19, *L. Car.* (V, 3) pedepsea f. cel mai grav cu maximum 5 ani ocnă, iar *Cond. crim.* (§ 239,240), cu groapa ocnei pe viață. Cu toate că pedepsele s-au îmblînzit, f. s-au împuținat în sec. 19. În 1845, domnul Mold. Mihail Sturza comunica Adunării obștești că în anul anterior nu s-a înregistrat nici un caz de hoție. V. *infracțiune* pt. Trans.

P.S.

fustaș. Categorie, redusă ca număr, de oșteni în Ț. Rom. și Mold. (sec. 17—18), înarmați cu sulițe *(fustis)*, a căror misiune era aceea de a păzi interiorul palatului domnesc. Pomeniți în documente la sfîrșitul sec. 16 — începutul sec. 17, f. au fost organizați într-o vătășie, condusă de un vătaf sau iuzbașe. În sec. 17 existau f. „ot doamna", care păzeau palatul doamnei, și f. „de divan", care îndeplineau diverse slujbe, asemănătoare acelora ale aprozilor. Ei însoțeau pe domn la parăzi și plimbări și făceau parte din garda domnului în vreme de război. Pentru slujba lor erau scutiți de o parte a dărilor.

N.S.

gabrovean. Negustor de origine bulgară (din orașul Gabrovo) sau pământean, care vindea produse de uz casnic, importate, la început, din Gabrovo, apoi și din alte părți. În 1820, exista la București o breaslă a mătăsarilor **g.** și o stradă cu acest nume.

A.C.

galben. *1.* Termen generic indicînd monedele de aur. Sub numele de **g.** (și ducați↑), au circulat numeroase monede de aur, uneori de argint și chiar de platină (sec. 19): **g.** florin, **g.** turcești, sultanini, tătărăști, unguresti, chezaricești, olandezi, olani, carolini, de Cremnitz (popular, crimenți), împărătești, venetici (Veneția), țechini, austro-olandezi, zarmacupi, zingirlii, dodecari, funduclii, friederici etc. Documentele românești îl înregistrează prima dată în sec. 15; în secolele următoare, devine — sub unele din multiplele sale forme — monedă dominantă, de largă întrebuințare, servind la plata dușegubinelor, dărilor, gloabelor, tributului etc. Împreună cu unele monede de argint, **g.** au constituit un sistem bimetalist, recunoscut de vistierie, iar, ca monedă dominantă, a îndeplinit și funcția de unitate metrologică. Diversitatea speciilor de aur pe piața românească a generat un sistem complicat de schimburi valutare și a fost izvor de speculații. Valoarea multiplelor specii de **g.** a variat, pe de o parte, în funcție de greutatea și titlul monedelor, pe de alta, sub influența legii cererii și ofertei și a devalorizării argintului. De aceea, un tabel riguros obiectiv și complet al cursului lor nu poate fi întocmit. Menționăm totuși echivalențe: în 1528, un **g.** valora 55 aspri; în 1590, 1 1/2 taleri de argint; în 1606, 2 florini; la 1728, în Oltenia, **g.** era definit: „moneta ideale calcolata per un talero leonino e mezzo"; în 1780, **g.** unguresc se schimba cu 3,80 lei; în 1787 cu 4 1/2 florini; în 1790, un **g.** valora 5 florinți; la începutul sec. 19, **g.** venetic valora 10 taleri și 10 parale, **g.** austriac 10,35 taleri, cel olandez 10 taleri, iar cel turcesc 2,90 taleri; în 1814, **g.** venetic (venețian) cota 13 lei, iar în 1819, **g.** venetic și cel austro-olandez cotau cîte 14 lei. Sub forma de **g.** tătărăști, unguresti, turcești sau olandezi, **g.** au servit în *tranzacțiile interne*, în *tranzacțiile* și *plățile datoriilor externe* etc. Plata tributului, ca și alte operații internaționale, se făcea obișnuit în **g.** sau ducați, termeni adeseori sinonimi. Întrucît aveau greutăți diferite, **g.** erau cîntăriți cu cumpene speciale; la 1833, negustorii din București cereau să li se dea „pietri după chiar piatra (cu) care cinstita vistierie primește (galbenii) cu pecetea stăpînirii", aceasta deoarece zarafii aveau pietre mai mari de cît cele oficiale. La 1834 se hotăra ca 100 de **g.** „să tragă una sută opt dramuri și treizeci grane (grăunțe) întocmai" *2.* Tot **g.** s-a numit uneori și darea plătită în bani. La 11 apr. 1638, un document din Ț. Rom. amintește de „galbenul ce le-au venit (locuitorilor) pre nume de la visterie". În Mold. se numea **g.** de casă. Perceptorii acestor dări se numeau în Mold. *gălbenași.*

A.C. — N.S.

garanție de evicțiune. V. *vînzare.*
garanții (personale, reale). V. *chezășie*; *ipotecă*; *zălog.*
gazdă de hoți. V. *complicitate.*

găina de Crăciun. Trans., sec. 17—18, una din obligaţiile iobagilor faţă de stăpînul feudal. În unele sate se luau cîte 3 găini anual de familie. Găina putea fi înlocuită cu 6 dinari.

N.S.

găleată. A însemnat deopotrivă o măsură de capacitate pentru cereale şi darea sau renta feudală: în grîu, orz, fin, plătită domnului, respectiv proprietarilor funciari, în Ţ. Rom. Trans. a cunoscut şi o g. - *măsură de suprafaţă* (= 1 iugăr). **G.** - *măsură de capacitate* este menţionată în cele mai vechi documente muntene. Capacitatea ei pare să fi foarte mare: 20 obroace mari sau 40 miei, adică 880 ocale, ceea ce ar reprezenta astăzi 1 494,24 l. În Trans., g. *(modius)* a servit şi la măsuratul lichidelor (vin, miere); capacitatea ei a variat: g. mare de Cluj = 8 mierţe; g. de Oradea = 42,4 l. Documentele slavoneşti înregistrează g. cu termenul de *ciblă*†, tot atît de vechi în nomenclatura metrologică şi fiscală a ţării. **G.** s-a numit şi darea prelevată de domn din grîu, orz, ovăz, fin. Mihnea Turcitul a introdus „găleata de pîine", care greva pe megieşi. **G.** boierească sau mănăstirească — rentă feudală — se confirmă sau instituie prin numeroasele acte sau obroace domneşti. Darea găletăritului, prelevată la început (pînă la sfîrşitul sec. 17) în natură, era probabil de 1/10 din produse (dijmă); treptat ea este convertită în bani. La 1696 „rinduiala găleţii" din Ţ. Rom. era utilizată pentru procurarea de cereale necesare jitniţei domneşti. Impunerea băneaască se făcea după criterii deosebite: în timp ce peste munţi (în Făgăraş) se repartiza pe case (pe „caput"), în sudul Carpaţilor se calcula pe baza vitelor de jug. În Mold., darea pe venitul agricol se percepea prin coloade†. Stringătorii g. s-au numit *găletari* sau *ciblari*. Pentru slujba lor, g. primeau o cotă parte din cerealele ridicate. La 1487, g. care stringeau găletăritul din jud. Brăila urmau să primească fiecare cîte 4 găleţi „să le ajungă la amîndoi 8 găleţi". *Găleata de ieşire* o plăteau, în anumite situaţii, ţăranii dependenţi, spre a se putea strămuta de pe domeniul feudalului. Radu cel Mare, voind să colonizeze nişte sate ale mănăstirii Tismana cu ţărani de pe moşiile boiereşti, le acordă dreptul de ieşire prin plata g.

A.C. —N.S.

găleată de ieşire; găletar; găletărit. V. *găleată*.

gărdurar. V. *gărdurărit; pripas*.

gărdurărit. Termenul indică un complex de dări şi gloabe impuse viilor din regiunea dealurilor muntene (Buzău, Rîmnicu Sărat, Săcueni). Cea dintîi preocupare a domnului, înfiinţînd această dare, a fost să asigure o relativă ordine în favoarea, pare-se, a cultivatorilor de viţă. Primele menţiuni despre existenţa g. par a proveni din timpul lui C. Brîncoveanu, deşi, dată fiind aria largă a acestei dări, nu este exclusă o origine mai veche (Gh. Duca: 1673—1678). Se încasa g. pentru: lipsa gardurilor, pîrlezuri stricate şi neastupate, „groapă cu boştinile", pivniţi, tocitori, stricăciuni făcute de vite, „gropi de rachiu", „vracniţe deschise", buţile vîndute pe dealuri, furtişaguri, sfăzi, curvii etc. Însărcinaţi cu asigurarea acestei întinse poliţii fiscale şi penale erau *gărdurarii*, care cumulau funcţii administrative, fiscale, judecătoreşti, aduse la îndeplinire cu concursul ispravnicilor, căpitanilor de prin tîrguri, pîrcălabilor şi altor slugi domneşti şi boiereşti. În subordinea lor imediată se găseau un număr de „scăunaşi orînduiţi [...] pe popor". Plăteau g. toţi proprietarii şi cultivatorii de vii din regiunile menţionate, cu excepţia „celor 12 ⟨boieri⟩ din divan". Dările şi gloabele încasate sub titlul de g. variau după judeţ şi natura contravenţiei. Venitul g. din jud. Buzău şi Rîmnicu Sărat era atribuit spătarului al 2-lea, iar cel din jud. Săcueni, vel armaşului. În unele cazuri, domnul dăruia g. anumitor vii, aşa cum proceda şi cu alte dări ale cămării proprii sau ale vistieriei. La 26 iun. 1831, cînd vistieria Ţ. Rom. anunţă abolirea vinăriciului, este desfiinţată şi darea auxiliară, g. V. *pripas*.

A.C.

geaigea; var. *giaizé*. Dar pe care-l făceau funcţionarii şi ofiţerii otomani şefului lor ierarhic cu ocazia promovării într-o funcţie superioară. Fanarioţii, ajunşi la un

anumit stadiu, voind să pară că se consideră demnitari otomani, au introdus obiceiul de a trimite sultanului, cu ocazia învestirii lor ca domnitori, o g. de 500 000 lei, iar marelui vizir o g. de 125 000 lei. După D. Fotino (III, 215), primul domn fanariot care a trimis g. în sumele de mai sus ar fi fost C. Mavrocordat, în primul an al domniei sale a 5-a în Ţ. Rom. (1761). Mold. a fost silită să urmeze exemplul. Într-un kununnamé dat în 1792 pentru ţările române se stabileşte plafonul g. la mazilirea şi numirea domnilor în ambele ţări. G. a fost oficial desfiinţată prin Tratatul de la Adrianopol (1829). Nu trebuie confundată cu *gizia* (V. *haraci*).

D.L.

calat. V. *călău.*

gelep. Negustători balcanici, de obicei turci, armeni, greci, bulgari, levantini sau lazi, care aveau misiunea oficială de a aproviziona cu vite, mai ales cu oi, oraşele imperiale Istanbul şi Edirne şi trupele otomane în campanie. G. au început să funcţioneze puţină vreme după cucerirea Constantinopolului, fiind atestaţi printr-un firman din 18 febr. 1486, şi au fost organizaţi mai ales sub domniile sultanilor Soliman Magnificul şi Selim II, în sec. 16. Activitatea le era coordonată de *casapbaşa* (starostele breslei măcelarilor din Istanbul) şi se baza pe anchete statistice prealabile efectuate de *saigii*. În principiu se lua o oaie din 10 şi se luau măsuri pentru încurajarea creşterii oilor. Pe plan regional, activitatea g. era coordonată de un *gelepkeşam* sau *gelepbaşa*, care trata direct cu autorităţile româneşti şi urmărea acţiunea g. în ţările române. Din catastihele lui Petru Şchiopul rezultă că într-un singur an Mold. a livrat g. 141 000 oi, din care 65 670 prin sistemul *cisteiţ*, 29 850 oi de la gospodării individuale prin liberă tranzacţie şi 45 880 oi în baza unei dispoziţii scrise (pecetluită) a domnului. Preţul oilor varia după ţinuturi, fiind mai scump în ţinuturile de nord şi la achiziţiile pe bază de pecetluită (pînă la 50—55 aspri oaia), preţul de cislă fiind de 33 aspri de oaie. Ca majoritatea negustătorilor otomani, g. comiteau numeroase abuzuri, dînd, de pildă, bani cu camătă. V. *capan.*

D.L.

gerah. V. *chirurg.*

geremea. V. *duşegubină.*

ghiaţă (Mold., sec. 17—18). Obligaţia locuitorilor de a tăia şi transporta g. necesară curţii domneşti. La 25 mai 1658 se acordă o scutire de care de g. la Iaşi, ceea ce arată că era o obligaţie a tîrgului-capitală.

N. S.

ghindărit. Una dintre multiplele expresii ale rentei feudale, g. era chiria plătită de ţărani în schimbul dreptului de a-şi hrăni vitele (porcii) cu ghindă în pădurea proprietarului. G. era plătit, după împrejurări, pe cap de vită sau forfetar. V. *dare.*

A.C.

ginerire pe curte. Abaterea de la regula că fetele nu se înzestrau cu pămînt, pentru ca să nu pătrundă în obşte persoane străine. Cînd într-o familie nu erau decît fete, una dintre ele, cel puţin, trebuia să rămînă în casa părintească; pentru aceasta, printr-o ficţiune juridică, fata era considerată fiu, iar soţul ei, noră; el era *ginerit pe curte* şi dacă femeia era singură — fără părinţi, fraţi sau surori — se spunea că soţul este *băgat în averea femeii*. O breşă în structurile agnatice anterioare şi totuşi încă un triumf al acestor structuri, fiindcă excepţia este îmbrăcată în formă simbolică: curtea (femeia) devine prin ficţiune subiect de drept matrimonial şi bărbatul e considerat *ginere* al curţii, pentru că altfel s-ar fi răsturnat prea brutal principiul agnaţiei (Val. Georgescu). Această veche normă de drept consuetudinar a continuat să se aplice chiar după intrarea în vigoare a *C. civ.* din 1865 care nu reglementa o asemenea situaţie.

O.S.

gintă; var. *gint;* pl. *gintare.* La origine, „o grupă de inși (bărbați și femei) înrudiți prin singe, între care era oprită căsătoria și care, între altele, aveau demult o proprietate comună și datoria de a răzbuna singele vărsat al unuia din gintă. Nu trebuie de amestecat *gens* cu familie". Satele moșnenești (răzești) „umblătoare pe bătrîni" prezintă un aspect caracteristic românesc al străvechii organizații pe g. Asemenea sate s înt împărțite pe cote-părți egale între frații descendenți ai g. întemeietoare. Cu sensul de comunitate gentilică (de rude în sens larg) întîlnim g. în *Psaltirea scheiană*, alături de sensul de generație. În sec. 16, cînd termenul nu mai era înțeles, Coresi îl înlocuiește în tipăriturile sale cu termenul de *rudă*, „în sensul de comunitate a celor de același singe", care este echivalentul termenului slav *rod*, aflat în textele slavone din care traducea. Cancelaria domnească din Mold. întrebuințează în unele documente termenul *plemene* (*pléma* = gintă), care însă a fost tradus restrictiv, prin „neamul lui" sau „întregul lui neam", g. avînd un sens mai larg decît neamul.

O.S.

ginde de țigani. V. *rob.*

giumătate. Măsură de capacitate pentru vin și miere, sinonimă cu poloboc. A fost utilizată în Mold. încă din sec. 16. **G.** avea o capacitate apropiată, dacă nu chiar egală, cu a poloboculuí.

A.C.

glavă. În limba română a pravilelor g. a însemnat capitol. *C.R.Î.* (1646) și *Î.L.* (1652) sînt împărțite în glave (capitole) și zaceale (paragrafe).

P.S.

gloaba pîntecului. V. *concubinaj; dușegubină.*

gloabă. *1.* Termenul era folosit în Mold. și Ț. Rom. în 2 accepțiuni principale: *A.* în materie penală, ca pedeapsă; *B.* în materie civilă, cu scopul de a face să fie respectate hotărîrile și ordinele domnești, cît și învoielile dintre particulari. La toate **g.** întîlnim aceeași caracteristică: se plătea domniei o amendă de către vinovat (autorul infracțiunii sau cel ce nesocotea cuvîntul dat de el însuși ori porunca autorității exprimate printr-o hotărîre sau printr-un ordin domnesc), în numerar ori în natură, de obicei în boi. *A.* În materie penală *4 sept. 1389, B (Ț. Rom.), sub forma scutirilor acordate de domn mănăstirilor, și 20 dec. 1434, A (Mold.), cu înțelesul cel mai larg, chiar de pedeapsă capitală: „Și au rămas Giurgiu să-și răscumpere gîtul său de la noi". Și pentru această gloabă, el a dat partea sa dintr-un sat. În scutiri sau ca amendă, **g.** apare pînă la sfîrșitul sec. 18, cînd — spre a se pune capăt unor mari abuzuri — este desființată în Ț. Rom. de Al. Ipsilanti, pricinile mai mici urmînd să se pedepsească cu bătaia, iar de cele mai mari să se înștiințeze domnia, iar în Mold. de Mihail C. Sutu. La începutul sec. 19 mai întîlnim termenul **g.**, dar cu un alt sens decît cel de mai înainte: este vorba acum de o amendă plătită în cazuri determinate unor persoane anume arătate, iar nu domnului. Faptele pentru care se dădeau **g.** erau multiple: moarte de om, bătaie și rănire gravă, infracțiuni sexuale [**g.** pîntecului, de fată mare, pentru stricarea fecioriei (fetiei) sau siluirea unei văduve]. Orice pedeapsă, chiar și cea capitală, se răscumpăra prin **g. G.** se lua în numerar (în documente: 5 galbeni, 60 taleri, 100, 120 zloți tătărești; 12, 20, 30 ughi; 30 lei; 1 300 aspri; 12 litre de argint) sau în natură (6, 12, 24, 50 de boi; cîte 6 boi de la 12 jurători; 82 de oi cu miei și 10 vaci; 125 de vaci). Era dată de obicei de cel condamnat. Dar se putea să o plătească și altcineva pentru el: o rudă sau chiar un străin. **G.** a fost o importantă sursă de venituri pentru domn și dregători și aplicarea ei a prilejuit abuzuri grave. *B.* În pricini civile: *25 apr. 1565, A (Mold.) și 6 sept. 1585, B (Ț. Rom.); ultime atestări: 4 aug. 1748 (Mold.), 20 febr. 1776 (Trans.), 13 iun. 1781 (Ț. Rom.). *a.* Părțile se învoiau să curme neînțelegerile cu caracter patrimonial existente între ele, sub sancțiunea prevăzută în actul de învoială a plății unei **g.** de către partea care nu ar respecta învoiala.

b. Cu ocazia intervenirii unei dispoziții a autorității (cînd părțile se împăcau în fața domnului și acesta lua act de împăcare; domnul întărea o hotărîre a divanului sau poruncea să nu se facă ceva) se prevedea că cel care nu va respecta dispoziția domnească va plăti **g.** În toate cazurile **g.** se plătea în numerar (în documente: 50, 100, 200 zloți; 20, 100 ughi; 40 galbeni; 10, 24 florinți; 6, 50, 100 taleri; 12 lei) sau în boi (4, 6, 12, 24, 50, 60). La începutul sec. 19, **g.** apare în *C. Cal.*, dar cu sensul de *clauză penală* și cu același înțeles o întîlnim și în unele documente chiar anterioare din Ț. Rom. *2.* Slujbașii domnești, mănăstirești sau boierești însărcinați să încaseze **g.** se numeau *globnici* sau *globari.* În Ț. Rom. *(cca 1400), B, iar în Mold., 9 oct. 1424, A. Funcțiunea de globnic are aceeași durată cu instituția **g.** În Trans., în sec. 17 **g.** *(mulcta vel birsagia)* s-c împărțeau în mai multe categorii: **g.** sîngelui, 1—4 florini; arătarea de vinătăi, 60 de dinari; **g.** furtului și desfrîului, 1 florin; **g.** pădurii oprite, 1 florin; **g.** pentru răpire de fată, 40 florini; **g.** pentru încălcarea opreliștii domnești, 6 florini etc. V. și *amendă* (pt. Trans.); V. și *adulter; ceartă; concubinaj; dușegubină; ferie; grivnă; hatalm; lucru judecat; neascultare; pedeapsă; pradă; proxenetism; zavesci.*

O.S.

gomelnic; *gomenic.* V. *clucer.*

gonitori de urmă. V. *urma răufăcătorului.*

gornic. *2.* În Trans., pe domeniile mai întinse, **g.** era pădurarul care judeca delictele silvice mărunte. Existau și **g.** mari, care răspundeau de paza și de strîngerea veniturilor munților. *2.* Prin extindere, nume dat plăieșilor din Oltenia ocupată de austrieci (1718—1739) *(vulgo gornicos dictos).*

N.S.

goștină, var. *gorștină, gosterit, goștinărit, goștinit.* Termen de origine slavă, cu o etimologie ambiguă, a însemnat o dare (taxă) asupra oilor și porcilor. Ambiguitatea etimologică a determinat un distinguo între darea plătită pentru porcii și oile care merg la îngrășat la munte și darea impusă străinilor (oaspeți) pentru oile și porcii aduși în țară la păscut. În cazul prim, am avea un fel de impozit direct, obligator pentru toți locuitorii care folosesc pășunile din munte și chiar apele de munte. Trebuie remarcat totuși că **g.** a devenit o dare generală, adică impusă pe întinderea întregii țări, și privind „și boierii și cler și sîrbii, cîmpulungenii și vrîncenii". Această **g.** s-a mai numit, în Mold., *desetina din porci*, expresie care indică, originar, și cuantumul ei; iar, în Ț. Rom., *dijmărit.* Al doilea sens, de taxă (vamă), apare în formulări ca următoarea: „[...] să aibă a căutarea pentru toți rimătorii cei străini cît trec din Țara Ungurească (= Trans.) aici în țară la jăru și apoi iar îi duc înapoi [...]". Instituția a existat în ambele țări și figurează printre cele mai vechi orînduiri fiscale. Într-adevăr, în Ț. Rom., ea apare, sub numele de vamă a porcilor și oilor, în documente de la Vladislav Vlaicu (1364— cca 1377) și Mircea cel Mare. Termenii *goșterit, goștinit, goștinărit,* desemnînd darea pe oi și porci, se întîlnesc frecvent în documentele sec. 15. În Mold., termenul **g.** abundă de asemenea în documentele sec. 15. Darea goștinăritului se aplică pe oi și porci și figurează, cînd explicit („goștina oilor", „goștina porcilor"), cînd implicit („goștina"). Cuantumul **g.** a variat în raport cu natura dării — taxă pentru păscut sau dare directă —, ca și în raport cu timpul. Astfel, străinii plăteau obișnuit o taxă în bani pe cap de oaie sau porc cîte 8 bani. Pămîntenii plăteau, în general, pentru 10 capete, un leu. Unele documente înregistrează însă și alte cifre. În 1732, domnul constată că „prostimea" a plătit **g.** „de 15 oi doi lei"; considerînd că era o „asupreală", domnul o reduce la un leu pentru 10 oi; în ian. 1768. Gr. Calimah reduce **g.** de la 5 parale vechi de oaie, la 10 bani noi de oaie; în 1806, printr-un hrisov, Al. C. Moruzi hotărăște „să adaoge cîte un ban de toată oaea în vremea goștinei, peste zece bani a cămării domnești [...]". Străinii erau impuși mai ușor comparativ cu pămîntenii. La 1785 pentru oile din Trans. care pășunau în Mold. se plăteau „pentru văratic" cîte 6 bani noi de oaie; dacă oile rămîneau și iarna în Mold. „atunce vor

plăti goștină căte 10 bani de oaie la goștinarii de streini". Încasatorii **g.** se numeau *goștinari* și erau fie slujbași domnești, fie împuterniciți ai concesionarilor, care purtau același nume. Domnul acorda scutiri totale sau reduceri de **g.** N. Al. Mavrocordat scutește pe arhierei, mănăstiri, preoți, boieri mari și mici, jupinese sărace, mazili, negustori, curteni și alte bresele „care se scosese peste obiceiul vechi". Turcii erau scutiți complet sau impuși la un cuantum redus: „o para de oaie", pe cînd ceilalți străini plăteau, cam în aceeași vreme, 2 parale de oaie, iar pămîntenii 1 leu la 10 oi. Dare importantă, **g.**, atît ca taxă pentru străini cît și ca impozit (dajdie) asupra pămîntenilor, putea fi exploatată în regie sau prin concesiune în baza unei licitații publice sau prin arendare (Hurmuz gelepul „cumpărase" de la Ștefan Petriceico „o gorștină de oi turcească"). În caz de neplată la termen a **g.**, contribuabilii erau supuși la amenzi, care decuplau adeseori cuantumul legal: „cite un leu oaia". Venitul rezultat din **g.** reprezenta un post important în bugetul statului. Un document din Mold. înregistrează citeva cifre semnificative: „Succava, 9 000 lei vechi: Neamțul, 3 350; Roman, 800; Bacău, 2 400; Tecuci, 350; Covurlui, 130; Tutova, 1 000; Vaslui, 1 000; Fălciu, 670; Cernăuți, 2 310; Hîrlău-Dorohoi, 1 650; Botoșani, 850; Cîrligătura, 400; Iași, 1 500; Birsani, 5 500". La 1757, **g.** oilor a adus 57 000 lei visteriei Mold. În 1811, „darea **g.** și a desetinei s-a vîndut [...] cu 160 000 piaștri". Ca rentă feudală, **g.** a variat între 1/10 și 1/30, după regiuni. **G.** dispare ca nomenclatură și organizare odată cu reformele fiscale ale *Reg. org.*

A.C.

gratuitus labor. V. *lucru domnesc.*

grațiere. V. *iertare.*

grădină *(zeciuială).* V. *dijmă.*

grămătic. Subaltern al logofătului, care scria documente domnești. Termenul **g.**, împrumutat de la cancelaria bizantină prin filiera sud-slavă, era sinonim cu *diac*↑ și *pisar*↑. * În T. Rom. 10 iun. 1415, B, iar în Mold. 1422. Dregătoria în sec. 18 avea 3 trepte, prima fiind ocupată de **m. g.** (ex. Daponte, al 2-lea **g.** sub C. Mavrocordat, ajunge **m.g.** sub I. Mavrocordat, 1743). În 1776, vel **g.** avea rang egal cu vel paharnicul. M. Fotino a fost **m.g.** al lui Ștefan Racoviță și al lui Al. Ipsilanti. În sec. 19, **m.g** era primul secretar al domnului. La 16 apr. 1824, **m.g.** din Mold. avea o leafă de 2 000 de lei din slujba gorștinei. În Trans., **g.** erau diecii, ajutori ai preoților.

P.S.

grănicer. *Milites limitanei* era denumirea oficială, acordată de regulamentele organizatorice de bază **g.** care compuneau regimentele de graniță transilvănene. Sin.: *milites confiniarii, Gränz (Gränitz)-Militaren,* ori simplu *Gränzer,* cărora le corespundea în românește termenul de **g.** Toți la un loc constituiau miliția de graniță *(limitanea militia, Gränz-Miliz),* ale cărei unități, fiind compuse din diferite naționalități din regiunile de margine ale imperiului, alcătuiau o miliție națională: *nationalis militia limitanea, National-Gräntz-Miliz.* Astfel, **g.** din districtele românești de graniță formau la un loc miliția românească de graniță: *limitanea militia valachica,* împărțită în mai multe regimente de graniță: *National-Gräntz-Regimenter, limitanearum Vallachicarum regimina nationalia.* Această categorie a populației, caracterizată prin denumirile de mai sus din p.d.v. național și militar, constituia concomitent și o categorie socială, de particulară importanță în cadrul general al populației transilvănene: *stalutul (starea) militarilor*↑. Situația **g.** în raport cu serviciul, cu familia și cu bunurile, obligațiile și drepturile lor personale și patrimoniale erau determinate de cele două calități pe care le dețineau: cea de soldat și cea de țăran liber agricultor, inseparabil reunite în persoana lor; iar acordarea posesiunii sesiilor era indisolubil legată de prestarea serviciului grăniceresc. **G.** posedau un ansamblu de drepturi, condiționate de îndeplinirea unui ansamblu de obligații. *A. Obligațiile* **g.** erau de trei categorii: *1.* militare; *2.* privitoare la lucrul obștesc *(Gemeiddienste)*; *3.* privitoare la convietuirea în familie și socie-

tate. *B. Drepturile, avantajele și beneficiile* prevăzute în favoarea g. alcătuiau un echivalent față de obligațiile și prestațiile acestora; ele erau, de pildă: *1.* primirea ca plată, de către g. care se aflau în serviciu militar efectiv în timp de pace, a unei diurne; *2.* primirea armelor și a muniției necesare și a echipamentului de piele; scutirea de contribuție a g. transilvăneni, de la 1801 și de dijme; *3.* trecerea posesiunii averilor imobile ale g. decedați la moștenitorii lor, împreună cu obligația militară, de asemenea, trecerea proprietății bunurilor mobile la moștenitori; *4.* garantarea libertății conștiinței prin reglementarea dreptului fiecăruia de a-și păstra religia; *5.* iar ca remunerație specifică acestei categorii sociale, acordarea de pământuri agrare (sesii, var. sesiuni) în posesie și folosință personală, ca feude militare ereditare, și acordarea dreptului de servitute asupra bunurilor obștești (păduri, pășuni). V. *comuniunea de casă*.

V.Ș.

gref; pl. *grefi*. Măsură de lungime reprezentînd 1/16 dintr-un cot. În Ț. Rom., g., ca submultiplu al cotului halep, a fost egal cu 0,0425 m și, în sistemul cotului ordinar, cu 0,0397 m. Pentru Mold. este cunoscută o singură lungime, de 0,0398 m.

A.C.

greșeală. V. *infracțiune*.

gripsor; var. *sgripțor, zgripsor*. Monedă austriacă de argint, o specie de taler (*Reichsthaler*, taler imperial), ceva mai ușoară decît talerul obișnuit. Pe piața românească, g. este semnalat în sec. 19 la valoarea de 13,30 lei (1841), iar mai tîrziu la 12,20 piaștri.

A.C.

grivnă. *1.* Veche monedă rusească de argint, valorînd 10 copeici. A făcut parte din sistemul monetar al Rusiei (1408); unde a servit o vreme și ca monedă de calcul. În țările noastre, a pătruns prin Polonia, încă din sec. 15 (Mold.). În *Istoria Ț. Rom.* se afirmă că Nicolae Alexandru i-a dăruit lui Ludovic cel Mare 1 000 de „hrivne de aur". Alte echivalențe: 1 grivnă=4 fertuni sau 24 scoți sau 48 groși. A servit pe piața internă ca instrument de plată în tranzacțiile curente, precum și pentru achitarea lefurilor, dărilor, gloabelor; de asemenea, a servit la plata vămii (în Mold.). *2.* În Ț. Rom., în sec. 16—17, g. a avut sensul de hatalm ↑ .G. amendă se plătea probabil în vite; documentul din 1615 vorbește de o g. plătită cu 90 de iepe.

A.C. — N.S.

gros. *1.* Una dintre vechile monede de argint cu largă circulație europeană. Prima emisiune semnalată documentar s-a produs la Tours (1226), de unde și numele purtat de cel mai vechi g., *grossus tournensis*; g. din Tours a fost imitat de germani (1232) sub numele de *Groschen*, de cehi (1296— *grossus pragensis*), de englezi (1351— *groat*), de olandezi *(groten)*, de polonezi *(grosz)*, de unguri (1342— *garas*), de turci (1392— *gersch girsh guruș*). În țările române, este menționat încă din sec 14, în special în Mold., unde Petru I (1378—1393) a bătut în monetăria proprie un g. moldovenesc. În sec. 15, g. a devenit în Mold. unitate metrologică și s-a menținut în această poziție, păstrîndu-și concomitent și funcția de monedă reală, pînă în sec. 19. Dată fiind varietatea speciilor — după locul de emisiune, greutate, titlu — și aria întinsă a circulației lor, g. au înregistrat valori și denumiri multiple; de asemenea, generalizarea lor le-a asigurat și funcția de unitate metrologică. Greutatea primului g. — cel din Tours — a fost de 0,937 g argint curat. Sînt semnalate cîteva echivalențe în zona țărilor române. La 1793, g. turcesc valora 96 de aspri la Sibiu, iar la 1795 la București doar 80 de aspri; la aceeași dată, un galben olandez valora 7 g. În general, g. de argint sau de aramă (Polonia) a servit ca monedă divizionară. În spațiul carpato-danubian, g. a servit la plata *taxelor vamale* în schimburile cu Trans., în *tranzacțiile interne* de orice natură, *la plata salariilor*, precum și în *tranzacțiile internaționale*. G., sub diver-

sele denumiri și valori, a circulat în țările române pînă în sec. 19. *2.* Cuvîntul **g.** a avut și sensul de închisoare↑.

A.C.—N.S.

grosul hătmănici. V. *hatman.*

grosărit; var. *grosărie.* Dare↑ pusă pe cei închiși *(birul temniței).* După ponturile lui M. Suțu, **g.** se încasa „de la cei ce se vor închide la gros pentru datorii sau vinovății". De la fiecare urma „să se iee banii grosului cîte cinci parale de om și nu mai mult, iar de la cei ce se vor închide pentru banii vistieriei să nu se ia nici un ban grosărie". Constatîndu-se abuzuri din partea ispravnicilor la încasarea **g.** (cîte 4—5 taleri luați de la fiecare vinovat), Ion Gh. Caragea dă poruncă „mai mult de un leu să nu se ia la om" și „numai pentru învinovățire și pentru datorie, cînd nu are chezaș și om necercetat și nejudecat să nu se puie la gros". În Trans., darea se numea *răscumpărarea temniței* ; cei închiși în temnița stăpînului de moșie plăteau cîte 8 bani pe zi la Hunedoara în sec. 17.

T.V.

grosiță. A fost o monedă de argint sau de aramă, emisă, prima în Austria, a doua în Polonia. **G.** de argint a valorat 3 creițari, ceea ce dovedește identitatea ei cu grosul, a cărui variantă lexicală pare să fi fost. În țările române, este semnalată încă din sec. 17 și se menține pe piață pînă în sec. 19. Între echivalențele mai frecvente, menționăm: pentru Ț. Rom. și Mold., 2 parale (probabil o **g.** de aramă); la 1797, grosul valora 13 **g.**, iar în anul următor 30 **g.** valorau 1,30 florini renani; pentru Trans., 5 și 2 creițari. **G.** a servit ca instrument de plată atît în tranzacțiile curente, cît și pentru achitarea unor dări sau taxe.

A.C.

guberniu. Pentru ajutarea guvernatorului Trans. în administrarea provinciei, diploma imperială din 16 oct. 1690, premergătoare diplomei leopoldine, a dispus instituirea unui organ colectiv, compus din 12 membri, consilieri ai guvernatorului (din care trei catolici, iar restul din celelalte religii recepte), organ numit **g.**, *Regium Gubernium,* Crăescul gubernium, Consiliu gubernial regal *(Consilium Regium Guverniale)* sau Consiliu provincial. Românii — deși populație majoritară — nu aveau dreptul de a participa la conducerea Trans. Sediul **g.** a fost, ca și al guvernatorului, inițial la Alba Iulia, apoi, în cea mai mare parte a sec. 18, la Sibiu, iar în 1790 a fost mutat la Cluj unde a rămas pînă la revoluția din 1848—1849. Între 1709—1713, **g.** a fost temporar înlocuit cu o „Deputațiune a țării" *(Landesdeputation),* alcătuită din mai mulți membri decît **g.**, și anume cîte 4 de fiecare religie recunoscută (total 16); în fruntea ei se afla președintele Deputațiunii țării; în 1713, acest organ, cu rol tranzitoriu de restabilire a situației în urma încetării luptelor dintre curuți și lobonți este desființat, reînființîndu-se **g. G.** în frunte cu guvernatorul a fost cel mai important organ administrativ local din Trans., ocupîndu-se cu chestiuni de natură politică, administrativă, religioasă, școlară, financiară (care nu erau de competența Tezaurariatului), fiind organul local care dirija nemijlocit administrația transilvăneană. Concomitent, el a fost instanță judecătorească: funcționa ca instanță de apel în procesele a căror valoare depășea 3 000 florini și era instanța competentă pentru judecarea crimelor de lezmajestate și trădare de patrie. **G.** a fost o continuare într-o formă modificată a Consiliului principelui, din perioada Principatului autonom, compus tot din 12 membri. Poziția guvernatorului și a **g.** său era însă inferioară celei a principelui și consiliului său, prin faptul că guvernatorul și **g.** pe care-l conducea nu mai alcătuiau organele administrative supreme și ultima instanță pentru Trans., administrația lor fiind dirijată și împotriva hotărîrilor lor putîndu-se apela la împărat și Cancelaria aulică transilvană. În timpul guvernatorului Auersperg (1771—1774) s-a decis divizarea **g.** în 2 secții: una politică și alta juridică (numite „Senatul politic" și „Senatul judecătoresc"), ambele sub președinția guvernatorului,

conducerea efectivă a secției politice avînd-o tezaurarul, iar a celei juridice președintele dietei, divizare care s-a tradus în faptă sub guvernatorul Brukenthal (1774—1787). **G.**, organ colegial, avea ca metodă de lucru munca colectivă, desfășurată în cadrul ședințelor periodice frecvente, la care participa de regulă și guvernatorul, precum și tezaurarul, generalul-comandant, președintele Tablei regale și cancelarul provinciei. Hotărîrile se luau prin vot, cu majoritate. V. *scaune de judecată în Trans.*

V.Ș.

gumelnie; *gumenic.* V. *clucer.*

gunoi (Mold., sec. 17—18). Obligația locuitorilor de a căra gunoiul de la grajdurile domnești.

N.S.

guvernatorul Trans. Potrivit Diplomei leopoldine † din 1691, împăratul Austriei a deținut poziția și titlul de principe al Trans. În această calitate, pentru administrarea provinciei, el a avut ca locțiitor, reprezentant și principal organ executiv local pe **g.** Ales de dieta provinciei și confirmat de împărat, sau mai obișnuit numit de împărat dintre persoanele propuse de dietă (excepțional chiar nepropuse), **g.** era desemnat, pe timp nedeterminat, în majoritatea cazurilor dintre personalitățile catolice favorabile politicii Curții vieneze, iar uneori (datorită faptului că provincia avea poziție excentrică și necesita din această cauză accentuarea vigilenței militare) dintre generalii comandanți ai Trans. care cumulau în acest caz cele două funcții-cheie ale provinciei; mai mult din afara provinciei, mai rar personalități transilvănene. Titlul acestui cîrmuitor direct al provinciei a variat: în general el a fost întitulat fie **g.**, fie președinte al țării, președinte al guvernului, *Supremus Status Director.* Reședința lui s-a schimbat cu timpul, fiind inițial la Alba Iulia, apoi la Sibiu și în fine la Cluj. **G.** administra provincia cu ajutorul *guberniului* sub îndrumarea și supravegherea Curții vieneze, exercitate obișnuit prin intermediul Cancelariei aulice transilvane. La 1694, **g.** avea un „onorariu" de 4 000 florini anual.

V.Ș.

hac. Termen folosit din sec. 17 cu sensul de produsul unui domeniu sau al unei munci. Amiras pomenește de „hacul pămîntului" plătit de tătari pentru domeniul care li s-a acordat în Mold. De la acest sens vine expresia „a veni cuiva de hac", în sensul de a-l face inofensiv, de a-l învinge pe cel ce supăra. V. *resm.*

D.L.

haiduc. *1.* Apare ca ostaș mercenar în Trans., în prima jumătate a sec. 16. În Mold., s-a ridicat împotriva lui Alex. Lăpușneanu un pretendent Ștefan, zis Mizgă, care a venit din Trans. „cu mulți haiduci de s-au fost făcut os de domn". Domnitorii țărilor române au folosit, în acțiunile lor războinice, ostași mercenari, care purtau denumirea de **h.**, cei mai mulți proveniți din Ungaria, Trans. sau Serbia; erau recrutați uneori și dintre indigeni. **H.** primeau arme și muniții și luptau mai mult pentru pradă. În acțiunile sale militare, Mihai Viteazul s-a sprijinit pe trupe de **h.**, sub comanda lui Baba Novac. În Trans. exista un numeros corp de **h.** organizat de Ștefan Bockai și Gabriel Bethlen, îndeosebi în regiunea Bihor. *2.* Din cauza jafurilor la care s-au dedat, populația țărilor române a început să-i confunde pe **h.** militari cu tîlharii. Prin Pacea de la Karlovitz, împuterniciții imperialilor, ocupîndu-se de rebeli, i-au înglobat în rîndurile lor și pe **h.**, socotindu-i „o specie de lume gregară care nu e plătită de nici un prinț, ci trăiește din jaf", din care cauză trebuie pedepsiți după faptele lor. Către sfîrșitul sec. 18, marele vizir interzice domnilor români să mai întrețină astfel de trupe: „un soi de hoți, ce nefiind în solda nimănui, trăiesc din jaf". *3.* Formă a luptei de clasă, foarte răspîndită în sec. trecute. În Trans., țăranii asupriți își părăseau gospodăriile și, luînd calea codrului, deveneau **h.** încă din sec. 13. La sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19, țările române extracarpatice cunosc și ele acest soi de **h.** Cetele lor sînt acum formate din oameni răzvrătiți împotriva exploatării feudale. Conducătorii lor devin figuri legendare, deoarece ei luptă în favoarea păturilor oprimate, jefuind pe bogați și exploatatori, pentru a ajuta pe cei săraci. În nordul Trans., isprăvile lui Pintea sînt preamărite în cîntecele populare. Pe urmele **h.**, domnii puneau pe puternice, pentru a-i prinde. Astfel, vestitul Codreanu, cîntat în versuri populare, culese de V. Alecsandri, a terorizat atît Ț. Rom., cît și Mold., timp de 20 de ani și a fost prins, în cele din urmă, de poterile lui Matei Ghica. În timpul domniei lui Ion Caragea, **h.** Bujor s-a făcut cunoscut prin isprăvile sale, atît în Ț. Rom., cît și în Mold.; iar lancu Jianu, cunoscut boier **h.** din Oltenia, a scăpat de streang căsătorindu-se cu fiica unui alt boier, din aceeași parte a țării. În deceniile 3 și 4 ale sec. 19, cetele de **h.** acționează cu vigoare, mai ales în timpul războiului ruso-turc (1828—1829). Cele mai vestite căpetenii ale **h.** au fost atunci Ioniță Tunsu și Nicolae Grozea, ale căror isprăvi se reflectă în poveștile și cîntecele populare.

T.V.

haimanale (Ț. Rom., Mold., sec. 18 — începutul sec. 19). Categorie fiscală ce cuprindea pe locuitorii fără domiciliu stabil, care îndeplineau munci sezoniere în diverse

regiuni. La 1627, supușii bulgari și sîrbi aflați la lucru în Ț. Rom. plăteau giziaua de heminului de Nicopole. La 1820 s-a dat dispoziția pentru „toți acei ce sînt fără casă» aceia să se treacă cu numele de haimanale". Amintirea lor a rămas în numele unui sat din jud. Prahova, unde s-a născut I. L. Caragiale.

N.S.

hainie. V. *trădare.*

harabagealîe (Mold., sec. 18—19). Dare plătită de posesorii de harabale (care mari de transport).

N.S.

haraci. Turcii au folosit termenul de **h.** în 2 sensuri, cu 2 conotații precise: *1.* Pentru ținuturile supuse direct legii islamice *(Dăr ul-Islam)*, **h.** reprezenta impozitul *funciar* datorit de locuitorii nemusulmani cărora li se lăsase posesiunea proprietăților lor funciare *(baștina*, în ținuturile slave balcanice). În acest sens se întrebuința cu preferință termenul *gizie*. *2.* Pentru ținuturile care nu erau integrate administrativ Imperiului otoman, indiferent de statutul lor juridic internațional, **h.** reprezenta o răscumpărare forfetară a prădăciunilor pe care le puteau săvîrși, potrivit poruncii islamice, oștirile musulmane, regulate sau neregulate *(akingiii, tătarii, başi-buzucii)*. După chiar termenii folosiți pe actul emis de autoritățile otomane unui supus al imperiului care plătea **h.** (gizie) rezultă că semnificația **h.** era de *capitație*, cu sensul de răscumpărare anuală a vieții: „i s-a îngăduit să-și păstreze capul în anul acesta". Cu vremea s-a adăugat și motivarea că supușii nemusulmani ai imperiului fiind scutiți, mai ales în urma desființării practicii impozitului militar de sînge *(devșirmé)*, de serviciul militar, **h.** ar reprezenta contravaloarea băneacă a acestei scutiri. **H.** era astfel perceput în toate posesiunile otomane din Europa, inclusiv Dobrogea, raialele și apoi Banatul. Prin extensiune, a fost colorat cu un sens politic și, aplicat țărilor creștine independente sau ajunse în vasalitatea otomană, a devenit un semn remuneratoriu al recunoașterii primatului politic și militar al Imperiului otoman, un adevărat *tribul*, marcînd statutul de dependență al țării care-l suporta. Cel dintîi domn român care se constată a fi plătit sume de bani turcilor ca **h.** a fost Petru Aron care trimitea sultanului, în 1456, suma de 2 000 de florini unguresti drept **h.** Vlad Țepeș refuză să plătească tributul majorat la 10 000 de ducați, ceea ce provoacă invazia lui Mehmed II în Ț. Rom. Ștefan cel Mare pare a fi plătit 3 000 de zloți tătărăști anual, în afara perioadelor de război. **H.** maxim plătit de Ț. Rom. a ajuns, în pragul domniei lui Mihai Viteazul (1593—1594), la suma exorbitantă de 155 000 de galbeni, iar cel plătit de Mold. la 65 000 galbeni în aceeași epocă (domnia lui Aron Tiranul). Această nemiloasă exploatare a țărilor române a pricinuit agravarea sarcinilor fiscale suportate de masa țăranilor dependenți sau liberi. În cele din urmă, au avut loc răscoalele celor trei țări române, aliate Sfintei ligi patronate de Casa de Habsburg, de papă și de Veneția. După încheierea păcii, administrația otomană a îmblînzit în mare măsură regimul exploatării; după domnia lui Radu Șerban, **h.** țărilor române este recalculat la 1/3 sau chiar 1/4 din **h.** din ultimul deceniu al sec. 16, cu scăderi concomitente la celelalte obligații. O importantă majorare a **h.** a avut loc la începutul domniei lui Matei Basarab, ca preț al recunoașterii de către Poartă a domnului ales de țară: **h.** a crescut de la 45 000 la 130 000 de taleri, cifră la care a rămas pînă la C. Brîncoveanu; la 1703, acesta a adăugat la **h.** încă 230 sau 240 de pungi, **h.** ajungînd astfel la 520 de pungi sau 260 000 taleri. Cît privește Mold., în vremea domniei lui Vasile Lupu, **h.** era de cca 70 000 de taleri, rămînînd aproximativ același pînă la începutul sec. 18: în 1714 era de 133 de pungi sau 66 500 taleri, mult mai mic decît al Ț. Rom. În 1769, cînd izbucnește marele război ruso-turc, **h.** oficial al celor două principate era de 619 pungi (309 500 piaștri) pentru Ț. Rom. și de 135 pungi și 444 1/2 piaștri (67 944 piaștri) pentru Mold. Hatișerifurile emanate de la sultan, după 1774, recunosc „pronomiile" țărilor române și plafonează contribuțiile lor conform spiritului Tratatului de la Kuciuk-Kainargi.

Un *kunnname* secret al sultanului Selim III din 1792, violînd Tratatul de la Kuciuk-Kainargi și hatihumaiumurile și senedurile pentru „pronomii", reglementa contribuția *reală* a țărilor române, astfel: pe lîngă vechile sume plătite drept **h.**, urma să se mai dea *anual* cu titlul de venit nou încă 1 000 pungi de Ț. Rom. și 500 pungi de Mold. „pentru ca voievozii să nu fie apăsați cu havalele mai multe decît gizielele lor stabilite" (art. 2). Rikiabiile rămîn stabilite la 500 pungi pentru Ț. Rom. și la 300 pungi pentru Mold. *Idia (hedia)* rămîne la 60 000 de guruși pentru fiecare țară, jumătate urmînd a se preda vistieriei imperiale, iar jumătate „slujitorilor înaltei Împărății" (art. 4). În art. 5 se face totalul contabil al sumelor datorate în virtutea noilor dispoziții secrete: 2 245 pungi pentru Ț. Rom. (= 1 122 500 lei) și 1 050 1/2 pungi (= 525 250 lei) pentru Mold. Conform stipulațiilor inspirate de Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, obligațiile țărilor române către turci deveneau portabile, nu cherabile ca pînă atunci, pentru a se stăvili abuzul funcționarilor otomani veniți în țară să ridice aceste sume; calculul se făcea după *calendarul coranic*, ceea ce dovedește că și în trecut se urma acest calcul. Lucru firesc, dacă ținem seama că durata trienală normală a domniilor era în funcție de calendarul coranic, dar prilej de a spori de fapt obligațiile financiare cu contravaloarea a 8 zile anual. În sfîrșit, art. 10—11 *instituționalizează și plafonează* vestitele *kudümiuri* (daruri făcute de domnii români anumitor demnitari ai Porții, la desemnarea acestora în noile funcții), ca și giaizelele și havaeturile distribuite acestor demnitari la *învestirea voievozilor*. Plafonul kudümiyilor este fixat la 100 000 guruși (taleri), pentru 12 demnitari ai Porții, în frunte cu marele vizir. Plafonul giaizelelor variază pentru cele două țări, fiind, pentru 3 înalți demnitari de 90 000 guruși de la Ț. Rom. și de 45 000 guruși de la Mold., plus între 1 500 (Ț. Rom.) și 250 (Mold.) guruși. Se fixează și o taxă forfetară de cheltuieli de cancelarie. *Acestea au fost sumele reale minime* care s-au plătit de către țările române Porții, între 1774—1828, cu excepția anilor de ocupație rusă sau austriacă. Numeroși agenți diplomatici sau călători străini trecuți prin țările române în această perioadă (1774—1828) consideră toți că cel puțin jumătate din veniturile celor două țări (apreciate pentru Ț. Rom. la aproximativ 4 milioane de piaștri, iar pentru Mold. la 2 milioane) luau drumul Istanbulului sau al serhaturilor. Această spoliere, la care se adaugă menținerea în mare măsură, cu toate prevederile tratatelor și senedurilor, a cvasimonopolului otoman, a frînat evoluția economică, socială și politică a țărilor române pînă în 1829, cînd, în virtutea Tratatului de la Adrianopole, s-a stabilit un tribut forfetar (incluzînd toate celelalte dări oficiale) de 2 milioane de piaștri pentru Ț. Rom și de 1 milion pentru Mold. Aceste sume, inițial apăsătoare, și-au pierdut foarte repede caracterul spoliator, în urma rapidei prosperități economice obținute prin desființarea cvasimonopolului otoman și prin încadrarea economiei țărilor române în marele comerț mondial. Convenția de la Paris (1858) a stabilit prin art. 8 un tribut de 2 500 000 piaștri pentru Ț. Rom. și de 1 500 000 piaștri pentru Mold. După constituirea principatului autonom al Trans. sub suzeranitatea Porții, această provincie românească a plătit și ea **h.**, dar mult mai mic decît țările române extracarpatice; el era în general de 10 000—15 000 florini anual. O majorare mai importantă a survenit la 1658, cînd Poarta a cerut lui Acațiu Barcsai un **h.** de 40 000 de florini anual.

D.L.—N.S.

harț. Termen militar folosit de cronicarii moldoveni pentru a desemna lupta cu sabia.

N.S.

has-i humaiun. Termen sub care administrația otomană înțelegea domeniul propriu-zis al sultanului. Numeroase moșii din Dobrogea, Banat și raialele Dunării (Turnu, Brăila) aveau caracterul de **h.h.**

D.L.

hatalm. *1.* În Ţ. Rom. şi mai ales în Mold., sancţiune în bunuri (vite), în bani sau mixtă pentru încălcări de hotare şi tulburări chiar indirecte ale stăpînirii unui imobil, excepţional chiar pentru alte fapte. Numeroase atestări de la 1474 şi 23 apr. 1486 în Ţ. Rom., pînă la finele sec. 18, în Mold. Se percepe „cum este obiceiul din veci". Constă în vaci, oi, mai ales boi, de la 3 boi la 125 vaci (4, 6, 12, 13, 20, 22, 24, 50, 60), în vite şi bani, iar de la finele sec. 17 şi mai ales în cel următor, tot mai mult într-o sumă rotundă de bani. *C.R.Î.* (pr. 13, z. 134), la „certarea pre trup" după „voia judeţului", prevăzută (după Farinaccius) pentru cel care „cu puterea sa" sau, înarmat, mută hotarul, adaugă „certarea cu bani, ce să dzice să plătească hatalm", pentru cel ce „va fi mutat furiş singur hotarul". *Î.L.* (gl. 346, z. 33), păstrînd textul identic, înlocuieşte **h.** prin *pradă* ↑. În cazuri asemănătoare, termenul tehnic lipseşte sau, mai ales în Ţ. Rom., este înlocuit prin *gloabă*↑. **H.** se încasa, cu porunca domniei, de mănăstirea imunitară (Dealul: 1474) în hotarul întărit, de banii localnici de la cei care pierzînd procesul ar supăra pe cei cărora li s-a întărit moşia (1486), de judeţ (7 aug. 1696), dar cu deosebire de domnie. În general, se fixa prin convenţie scrisă sau orală, de sat, într-o hotărnicie, „la ce judeţ să va prileji [...], să aibă a da gloabă care să chiamă *hultalmo* judeţului", sau de cel ameninţat de o încălcare. **H.** era ridicat (pentru domnie?) de marele vornic (1636), de marele logofăt (1668) sau de dregători mai mici (bani Ţ. Rom.). Se lua pentru tăierea hotarelor (1583, Ţ. Rom.), mutarea pietrelor sau stîlpilor de hotar, stricarea iazului de moară, cosire, arare, folosirea pămîntului peste stîlpi (1633) sau fără voia stăpînului (1634), înecarea unei cruci de hotar (1659), nepredarea unei mărturii false privind hotarele (1636), atragerea clăcaşilor fugiţi (1773), spargerea capului (⟨1601—1611⟩) şi, în mod curent, de la jurătorii care au jurat strîmb (numeroase exemple, pînă la 1668). În caz de executare abuzivă, se restituia integral sau pe jumătate sau reţinîndu-se o „spinare de deal", dar la 1636, domnul ameninţă că boii de hatalm „vor fi pieritori" (veşnici, „de moştenire"). La 17 iul. 1628, B, domnul decide ca Borcea, dacă va pierde în faţa megieşilor tocmelnici, să restituie Ananii *boul închinat* ⟨hatalm⟩ de acesta, în pricina lor de împărţire a unui loc. **H.** oglindeşte efortul clasei dominante de a consolida privatizarea stăpînirii pămîntului care lărgea practica hotărnicirilor, în condiţii de vie contestaţie, făcînd necesară o aspră represiune, folosită şi ca sursă de venituri domneşti. Structural se înrudeşte cu zavesca↑, feriia↑, gloaba↑ convenţională; părţile interesate participă contractual la funcţionarea unei sancţiuni intrată totuşi temeinic sub controlul statului feudal şi încasată de acesta. Variind după gravitatea încălcării, cuantumul păstrează un element de ritualizare cifrică (cf. numărul jurătorilor). În sec. 15—16 se sancţionează mai des încălcarea hotarului unui sat de către altul, îndeosebi în Ţ. Rom. Instituţia **h.** a apărut în obştea în descompunere, fiind repede receptată de dreptul domnesc.

V. G. — O. S.

hatişerif. Ca şi *hatihumaium*, a fost un ordin de cabinet al sultanului, purtînd pecetea *(tugra)* şi o formulă autografă imperială; era adresat obişnuit înalţilor demnitari ai imperiului şi conţinea dispoziţii de importanţă deosebită. În raporturile cu ţările române, decretele cele mai importante îmbrăcau de asemenea forma **h.** Aşa erau: **h.** de confirmare în domnie, **h.** de mazilire a domnilor, **h.** cu conţinut divers (confirmare de privilegii, acte de graţie şi curtoazie, ordin contra abuzurilor practicate de domnii şi boierii ţării ş.a.). **H.** — ca acte ale puterii suzerane — dispar odată cu proclamarea independenţei României (1877).

A.C.

hatman. *1.* Denumirea **h.** a fost împrumutată de Mold. în sec. 16 din Polonia. Exceptînd pe **h.** de divan, creaţie tîrzie în Ţ. Rom., hătmănia a fost o dregătorie specifică Mold. *1541. *A.* Caracterul predominant militar al **h.** rezultă din atribuţia sa de a comanda întreaga armată: „pe toţi oştenii". De la început, **h.** a fost mare dregător, cu rang imediat după marii vornici, membru al sfatului domnesc. Veniturile hătmăniei

făceau din ea una din cele mai mănoase dregătorii. Multe rude ale domnilor (Simion Movilă, fraţii lui Vasile Lupu etc.) au ocupat dregătoria de **h.** Ca toţi marii dregători, **h.** a avut şi atribuţii politice, administrative şi judecătoreşti. Politic, el ajuta pe domn, ca „sfetnic de taină" sau primind sarcini delicate ca aceea dată de domn **h.** Oriş de a aresta pe Sigismund Báthory. *B.* Atribuţiile administrative ale **h.** erau: *a.* Oblăduirea asupra Sucevei; din sec. 16 pînă în sec. 19, **h.** a purtat titlul de „hatman şi pîrcălab de Suceava". **II.** nu exercita efectiv pîrcălăbia, ci o supraveghere a supra pîrcălabului, iar mai tîrziu asupra ispravnicilor din ţinutul Suceava. *b.* **II.** semna hrisoavele domneşti, în locul marelui logofăt, în lipsa acestuia. *c.* Grija de ţiganii domneşti, care aduceau serioase venituri domnului. Slugile hătmăneşti abuzînd, Miron Barnovschi a interzis **h.** şi subalternilor săi să se ocupe de ţiganii mănăstireşti şi boiereşti. Ţiganii domneşti s-au numit şi „ţigani hătmăneşti"; la 17 dec. 1717 sînt menţionaţi ţiganii domneşti şi cei ce ţin de „toiagul hătmănesc". *d.* Din sec. 18, supravegherea menzilurilor, adică a poştelor. *C.* **H.** avea în sec. 16 şi 17 şi atribuţii judecătoreşti. El judeca: *a.* pe subalternii şi pe oamenii de sub comanda sa pentru orice fapte, afară de trădare; *b.* pe orice impricinaţi care se învoiau să fie judecaţi de el; *c.* pricinile civile sau penale, privitoare la ţiganii domneşti. Aceste atribuţii s-au păstrat şi în sec. 18. Aşezămîntul lui Const. Mavrocordat din 1741 hotăra că marele **h.** va judeca „pe ceata sa şi pricini de giudecăţi şi de străini". Asupra subalternilor şi ţiganilor, **h.** avea prin hotărîrea domnului din 4 mai 1741 drepturi de judecată asemănătoare cu cele exercitate de marii vornici asupra celorlalţi locuitori. Veniturile „hătmăneşti" erau mari; ele proveneau de la subalterni şi de la ţigani; la 22 iun. 1677 este menţionată „dajdea hătmănească". În 1775, cînd i s-a fixat **h.** leafă de 4 200 lei anual, i s-au reglementat şi plocoanele. *D.* În sec. 18 (a doua jumătate), rolul **h.** de comandant militar s-a redus, dezvoltîndu-i-se atribuţiile de poliţie. Răspundea de liniştea întregului teritoriu, dar în special pentru marginile ţării. Căpitanii, existenţi din sec. 17 în fiecare ţinut sub jurisdicţia **h.**, s-au păstrat şi în sec. 18. **H.** avea sarcina să urmărească şi să prindă pe tîlhari. El era şef al jandarmeriei, dar şi comandant al grănicerilor. În 1775, **h.** avea încă sub ordinele sale cca 3 000 oameni. Avea şi o închisoare↑ a sa: „grosul hătmăniei". În sec. 18, **h.** a păstrat atribuţiile de judecată asupra ţiganilor, a pierdut administrarea ţiganilor domneşti, a primit atribuţia de a face publicaţiile pentru vînzarea la mezat↓. Principala lui atribuţie a rămas poliţia. **H.** elibera paşapoartele şi răvaşele de drum, îndeplinea formalităţile de expatriere a celor condamnaţi la „deşţărare" şi răspundea pentru incendii, avînd sub comanda sa „tulumbele hătmăniei". **H.** avea sarcina să prindă pe răufăcători, să-i supună la primele cercetări, să-i transporte la departamentul criminalizesc, iar după condamnare, la locul de executare a pedepsei. Competenţa **h.** se întindea asupra teritoriului ţării, iar în capitală, numai asupra mahalalelor, oraşul propriu-zis rămînînd în competenţa lui vel aga. *Cond. crim.* a consacrat această împărţire a competenţei între **h.** şi agă (§ 20). **H.** avea dreptul să execute hotărîrile ce pronunţa şi să ia „zeciuiala" din banii ce se vor împlini de la debitori sau de la prădătorii tîlhari. În sec. 19, **h.** şi-a păstrat veniturile şi rangul de dregător cl. I, cu toate că s-au înmulţit **h.** *z.* În 1818, nazirul menzilurilor care, ca subaltern al **h.**, conducea poştele, a primit rangul de „**h.** *al menzilurilor*", dregătorie deosebită „de cealaltă hătmănie" El a primit în sarcină şi marginea Prutului, din care cauză i s-a mai spus „**h.** *de margine*" sau „**h.** *Prutului*". Acest al 2-lea **h.** avea rang egal cu celălalt **h.**, era membru al divanului; prin el se eliberau paşapoartele şi avea venituri care însumau 50 000 lei anual. Pentru a fi mai clară deosebirea între cei doi **h.**, i s-a spus celui vechi „vel hatman al poliţiei", iar celui nou „**h.** *de Prut*" sau „**h.** *de margine*". Dregătoria **h.** a fost menţinută prin *Reg. org.*, păstrîndu-i-se atribuţiile poliţieneşti, dar dîndu-i-se din nou şi atribuţii militare. *3.* **H.** *divanului.* În Ţ. Rom. n-a existat o dregătorie de **h.** corespunzătoare celei din Mold., comandantul armatei fiind aici marele spătar. Al. Ipsilanti a creat dregătoria de „**h.** al divanului", echivalentă cu aceea de vornic de aprozi din Mold., avînd sub ordinele sale pe zapciii divanului, un sameş, un logofăt, un ceauş, un

stegar și pe toți bumbașirii. Prin hrisovul din 26 dec. 1812, Ioan Caragea a organizat **hătmănia** divanului, care pregătea judecățile divanului și executarea hotărîrilor acestuia. **H.** divanului era mare dregător, participa la judecata veliților boieri, nu avea salariu fix, dar primea 80 scutelnici și 10 % din valoarea proceselor, care îi aduceau cca 30 000 piaștri anual. Prin hrisovul din 8 dec. 1816, Caragea i-a precizat atribuțiile și i-a dat 6 zapcii ai hătmăniei.

P.S.

havaet; var. *avaet*. Originar a însemnat orice venit. În țările române, **h.** apare sub regimul turco-fanariot și îmbracă forme multiple. Este o instituție tipic feudală, întemeiată pe ideea că serviciul public (*res publica*) constituie un obiect de drept privat. De aici o serie de consecințe: serviciile publice sînt venale; titularii se comportă ca proprietarii funciari, trăind din exploatarea lor arbitrară; clasa dominantă acaparează toate activitățile cu caracter public și le exploatează în spirit monopolist; domnul crează sau inventează servicii publice, pe care, în virtutea dreptului de *dominium eminens*, le trece, prin vînzare sau arendare, în domeniul privat; de asemenea, bunul public este parcelat și dat în exploatare clasei privilegiate. În documentele țărilor noastre, **h.** se prezintă sub variate înfățișări. *1.* **H.** cu caracter ocazional, reprezentînd venitul marilor dregători, obținut prin vînzarea unor slujbe: **h.** *vătafilor de plai* în beneficiul vel vornicilor, **h.** *zapciilor*, **h.** *plătit de căpitanii de menziluri* boierului nazir al menzilurilor, **h.** *plătit la luarea slujbei deșetinei* etc. *2.* **H.** cu caracter periodic, dări sau dajdii plătibile anual (sau trimestrial — sferturi): săpunăritul — beneficiar vornicul de harem; cotăritul — beneficiar marele cămăraș; ciohodăritul — beneficiar marele ciohodar; vădrăritul, plătit de regiunile viticole în beneficiul spătarului al doilea; părpăritul și gărdurăritul; căminăritul — beneficiar marele căminar; diverse alte taxe puse pe case, vite, moșii etc. în beneficiul domnului. *3.* **H.** cu caracter de taxe ocazionale: **h.** *undiței*, taxă la pescuit, în folosul căimăcămiei Craiovei; taxele pentru cărțile de judecată, cărțile condicarilor, ale polcovnicilor de județ, ale vătafilor de plai, ale egumenilor, ale staroștilor, pentru hrisoavele isnafurilor de frunze etc., toate instituite prin hrisovul lui Caragea din 1 iul. 1814, în beneficiul „Jogofeților mari de țara de sus și de jos"; **h.** — taxă suplimentară — plătit la exportul rîmăturilor, în folosul doamnei. *4.* **H.** întîmplătoare: arendă stabilită în tranzacțiile dintre particulari, **h.** la sfințirea unei biserici. Din parcurgerea acestor multiple forme ale **h.**, se poate desprinde principiul enunțat mai sus: toate serviciile cu caracter public (administrația, justiția, biserica, breslele, comerțul, finanțele) sînt transformate în surse de venituri, din care trag beneficii clasele privilegiate. **H.** constituiau o sursă de venituri abuzive atît de importată, încît, după ce C. Mavrocordat a decis salarizarea dregătorilor, aceștia nu au renunțat la **h.** tradiționale, preferind să depună vistieriului leturile lor spre a păstra **h.** Grigore Al. Ghica a desființat **h.** tocmai din cauza abuzurilor pe care le prilejuiau, deoarece „nimic nu putea să echivaleze cu violențele comise de oamenii care stringeau havaetul". V. *adet*.

N.S. — A.C.

havaetul doamnei. V. *doamnă*.

havaetul pășunii. V. *suhat*.

havaetul undiței. V. *fumărit*; *havaet*.

havalagiu. Termenul semnifică: ci neva însărcinat cu o anumită misiune, limitată sau extinsă, de obicei în legătură cu executarea ordinelor date de Poartă, care se numeau *havaele*. A mai însemnat, în sens restrîns, și un slujbaș fiscal însărcinat cu strînsul birului. V. *podvoadă*.

D.I.

havalea. Orice contribuție în numerar sau produse, pretinsă țărilor române de demnitarii turci (zaherea, cherestea, salahori etc.); nu se putea solicita și percepe, principial, decît în virtutea unei porunci venind direct de la Poartă, în baza rapoartelor de necesitate înaintate acolo de demnitarii otomani locali. În firmanul sau iradeaua de încuviințare a **h.** se specificau și condițiile prestării sau plății. Domnii înaintau, prin capuchehaielele lor la Poartă, documente oficiale cu prestațiile efectuate sub formă de **h.**, în vederea reducerii contravalorii lor din *haraci* sau din *geaigea*, iar documentele erau înregistrate în condicile respective ale administrației otomane (pt. tribut, pt. geaigea etc.) în vederea evidenței și controlului. Turcii, pentru simplificare, împărțeau orice sarcină impusă celor 2 țări românești în 3 părți, din care o parte apăsa asupra Mold. și 2 părți asupra Ț. Rom. (cel puțin pînă în 1718 și după 1739, deci în perioada cînd Oltenia nu mai era alipită posesiunilor habsburgice). **H.** au fost impuse de turci începînd cu sec. 17 și corespund vechiului termen românesc de origine greacă de *angarii*. Ele aveau și sensul de dări în general; categoriile fiscale care plăteau dările cu rupta erau „nesupărați la obișnuitele havaeli" (1799).

D.L.—N.S.

hereghie: var. *haraghie*. Termenul a circulat paralel cu *bănărie*, desemnînd meșteșugul baterii monedei și însăși instalația afectată acestui scop. În Mold. a existat o **h.** la Suceava, înființată de Petre I Mușat, iar în Ț. Rom. alta, numită *bănărie* sau *haraghie*, înființată de Vladislav I. Trans. autonomă și-a avut bănăriile proprii pentru monedele principatului, între 1538 și 1688; monede austriece și ungurești s-au bătut în Trans. pînă în 1867. Meșterii specializați în baterea monedelor s-au numit *heregari* sau *bănari*.

A.G.

herie; *herlie*. V. *ferie*.
hielenie. V. *trădare*.

hirotonire; var. *hirotonisire*. Actul prin care o persoană intră în ierarhia bisericească și este investită cu harul de a oficia serviciul religios. Prin **h.**, care se săvîrșea în altar, se dobîndea: diaconia, preoția și arhieria. Pentru funcția de diacon și de preot se oficia numai de episcop pentru eparhia sa. *1.* Pentru ca un candidat să fie hirotonisit, trebuia: *a.* să fie de sex masculin; *b.* să fie botezat după rînduiala bisericii creștine. *2.* În afară de cele două condiții fundamentale arătate mai sus, candidatul la **h.** trebuia: *a.* să fie un credincios convins și să-și exprime credința în public, în biserică, făcînd un jurămînt solemn că va păzi cu grijă tradiția și canoanele bisericii creștine; *b.* să facă toate acestea din convingere; *c.* să fie sănătos și fără infirmități care să împiedice buna desfășurare a serviciului religios; *d.* să nu aibă angajamente sociale; *e.* să se bucure de o bună reputație; *f.* să îndeplinească anumite condiții de vîrstă, care au variat. Episcopul întreba de obicei satul în care trebuia să așeze, prin **h.**, un diacon sau un preot. **H.** nu se putea face dacă satul nu se obliga să suporte dările candidatului la preoție sau diaconie. În Trans., dieta a stabilit (1736), la cererea clerului unit, ca episcopul să nu hirotonisească un preot fără asigurarea întreținerii acestuia de către stăpînul de pămînt. În Ț. Rom., Al. Moruzi, pentru a pune capăt abuzurilor ce se făceau cu **h.**, avertizează pe episcopi să nu facă preoți „fără trebuință", adică peste nevoile reale ale satelor, fixînd în același timp și un tarif pentru oficierea **h.** Datorită fiscalității excesive din sec. 18—19, mulți locuitori căutau să scape de sarcinile fiscale făcîndu-se preoți. După o relatare de la începutul sec. trecut, „la Teleorman și la Olt se găsesc sate unde cei mai mulți țărani sînt popi și diaconi, fără să știe carte". La 1810, în satul Stănișlăvești-Vlașca, care avea 11 case, existau: 2 preoți, 5 diaconi și 3 țircovnici; în satul Cringuri, cu 13 case, 3 preoți și 5 diaconi etc. La 3 febr. 1813, constatînd că înmulțirea preoților aducea locuitorilor „însărcinare și nedreptate", Ioan vodă Caragea poruncea să nu se mai facă preoți decît acolo unde este „cu adevărat lipsă și trebuință", viitorii preoți urmînd a fi aleși de pîrcălabii satelor numai din cei „fără pricină de dajdie". La 26 febr. 1815 se poruncea din

nou să nu se mai hirotonisească preoți și diaconi dintre birnici, ci numai dintre feciorii de preoți și tîrcovnici, care erau scutiți de bir. Un alt aspect se întîlnește în Trans. unde — după unirea forțată cu Roma — numeroși preoți refuzau să fie hirotonosiți de episcopii uniți și primeau **h.** de la episcopii din Ț. Rom. sau Mold. La începutul creștinismului, **h.** se făcea fără public. În evul mediu românesc, **h.** se săvîrșea după prescripțiile canonice universal acceptate, în interiorul altarului, în public, în prezența poporului, care era chemat să mărturisească dacă e vrednic candidatul de gradul bisericesc la care va fi ridicat. Episcopul era **h.** de un sobor de 3 episcopi, în termen de cel mult 3 luni de la declararea vacanței, afară de cazuri de mare nevoie, care puteau pricinui amînări. Candidatul la episcopat trebuia „să știe bine psaltirea [...], cu osîrdie sfintele canoane, sfînta evanghelie, cartea apostolatului și toată dumnezeiasca scriptură [...]". La începuturile creștinismului, candidatul trebuia să aibă vîrsta de 50 de ani; Iustinian a redus-o la 35, iar mai tîrziu s-a stabilit vîrsta de 30 de ani. Acela care intra în ierarhia bisericească prin **h.** regulată nu mai putea ieși cu voia lui, ci numai prin depunere (caterisire) pentru abateri grave de la canoanele bisericești, sancționate de organele competente ale bisericii. *3.* Actul care se săvîrșea în afara altarului și prin care candidatul era primit în ierarhie, în gradele inferioare, dar nu i se da harul de a administra sfintele taine, se numea *hirotesie.*

T.V. — N.S.

hînsar. Multă vreme s-a crezut că **h.** moldoveni alcătuiau un corp de oaste ce lupta pentru prada cîștigată în bătălie. De curînd s-a arătat că, în realitate, este vorba de un corp de oaste călărească al cărei nume derivă din *cursores* (= care aleargă); ei sînt întîlniți cu numele de husari sau **h.** și în Peninsula Balcanică în sec. 10—14, iar mai tîrziu în Ungaria și Polonia, unde alcătuiau trupe regulate de cavalerie ușoară *(husarones).* În Mold. sînt amintiți ca un corp de oaste la 1476 cînd, cu prilejul luptei de la Valea Albă-Războieni, cronica țării afirmă că ar fi murit pînă și „husarii, oșteni vestiți". Husarii (hînsarii) au continuat însă să existe și în sec. 16—17. În a doua jumătate a sec. 17, într-o vreme cînd organizația **h.** decăzuse și cînd nu mai erau mulți amatori pentru înscrierea în acest corp, cînd era nevoie de **h.**, aceștia erau înscriși cu forța, cîte unul dintr-un sat (doc. din 18 dec. 1659). În această vreme slujba **h.** și obligațiile lor nu erau prea ușoare; la 15 apr. 1662, 2 vecini din Măscăuți care „s-au înscris la hînsărie" se roagă de medelnicerul Nicolae Buhuș să-i „radă" dintre **h.**, dîndu-i-se din nou vecini. Deși în cunoscutul izvod de bir din 1654, **h.** figurează cu suma de 3 139 de galbeni și 12 potronici, la începutul sec. 18, cînd hînsăria decăzuse, D. Cantemir îi enumeră printre ostașii scutiți de dări. Nu cunoaștem cu precizie efectivele **h.**; probabil că numărul lor nu va fi trecut nici o dată de cîteva mii, avînd în vedere faptul că în fiecare ținut exista în general cîte un steag de **h.** Din documente mai tîrzii rezultă că **h.** primeau din partea domniei blănuri pentru îmbrăcăminte și că erau conduși de vătafi și mari vătafi.

N.S.

hîrtiaș; var. *hîrtiar.* Termen format din etimonul „hîrtie", a denumit pe slujbașii însărcinați cu așezarea și perceperea dării personale stabilite prin sistemul „hîrtiilor" introduse de G. Duca. În Mold., **h.** s-au numit și *hîrtiari.* V. *bir.*

A.C.

hîrtie. V. *pecetluiturî roșii.*

hîrtie de zi. V. *citație.*

hlîză. V. *funie; rachetă.*

hoget. Act judecătoresc sau notarial încheiat de la un *cadiu* sau *molla.* Prin **h.** se confirma și legaliza vînzarea unui bun imobiliar în proprietate personală *(mülk),* indicîndu-se prețul de vînzare și delimitîndu-se proprietatea vîndută prin hotarele pro-

prietăților vecine. Uneori se folosea pentru asemenea acte termenul de *temlik*. Printr-un **h.** se putea legaliza și o procură, sau se certifica eliberarea din robie (tătărească sau turcească). Astfel, într-un document de la Radu Mihnea se spune: „[...] domnia mea am zis să-și scoată hoget cum l-au slobozit, însă el nici hoget n-au avut".

D. L.

holdă; sin. *iugăr*. A desemnat aceeași unitate de măsură a suprafeței; de asemenea, un cîmp acoperit cu semănătură. S-a folosit în agrimensura empirică.

A. C.

holtei. S-a bucurat de un regim fiscal privilegiat. La 18 iun. 1676, un locuitor din Mold. „a fost holtei și n-a avut dajdie". Așezămîntul dăjdiilor lui C. Mavrocordat din Mold. (1741—1742) distinge mai multe categorii de **h.**: *1.* „holteii întregi, cu musteț", numiți și „holtei de vîrstă", care au casă și sînt fără părinți, vor fi cisluiți ca un casnic „și să plătească pe cîte capete îl va ajunge cisla satului"; *2.* **h.** „cu mamă și cu casă, acie nu să vor socoti holtei, ce ca un casnic va da birul lui"; *3.* „holteii cei cu părinți și cei ce nu vor avea casele lor osăbite vor plăti birul pe jumătate"; *4.* **h.** „copilandri, cii carii n-au musteți, acia nu vor da nemică, nici să va număra". Cuantumul birului, în perioada aceasta, era de cîte 105 parale pe trimestru (cifert sau sfert) pentru casnici și primele 2 categorii de **h.** și de 55 parale sau de 20 parale pentru categoria III. În 1756, sub C. M. Racoviță, omul căsaș plătea 10 lei pe an, iar holteiul 5 lei, în 4 sferturi. Raportul de 1/2 între căsaș și holtei era același și la 30 aug. 1826. **H.** erau scutiți și de obligațiile feudale. Privilegiul fiscal al **h.** era adeverit prin *peceți de* **h.**, care se acordau destul de parcimonios. **H.** erau singurii admiși în breasla cioclilor, din motive de ordin fiscal, ei fiind preferați altor categorii de impozabili.

A.C.

homagium. V. *compoziție; omagiu*.

hotar. Figurează în documente cu 3 sensuri: *1.* cuprinsul unei posesiuni privată sau publice; *2.* linia despărțitoare dintre bunurile funciare private sau dintre țări; *3.* margine, limită. Cu primul sens, îl întîlnim în cele mai vechi documente de limbă slavă. Pămînturile pe care erau așezate tîrgurile și orașele aparțineau domnilor și se numeau **h.** domnești. Ca linie despărțitoare, **h.** este sincronic instituției juridice a posesiei. **H.** dintre țări s-a definit concomitent cu ideea de stat și s-a precizat în primele tratate ale țărilor noastre cu vecinii, precum și în diversele convenții de **h.** începînd cu aceea din 1544 dintre Ț. Rom. și raiaua Brăilei. La început, probabil și în cazul țărilor române, **h.** n-a fost precis delimitat, a avut un caracter flotant, mișcîndu-se într-o zonă *no man's land*, pe care bizantinii au numit-o *limes*, corespunzătoare, în parte, primelor zone de margine ale statelor medievale românești. Linia despărțitoare putea fi naturală — „zarea dealului", cumpăna apelor, Dunărea etc. — sau convențională, cum erau **h.** raialelor turcești de pe malul sting al Dunării, de la Hotin etc., sau **h.** dinspre Polonia. V. *hotărnicie*.

A.C.

hotarnică. V. *hotărnicie*.

hotarul lui Halil pașa. Teritoriu din sudul Basarabiei ocupat de otomani, încredințat tătarilor nogai prin hogetul dat de capugi-baș Hagj Halil aga la 1666.

N.S.

hotărire. V. *carte de judecată*.

hotărnicie; var. *hotărnicire*. *1.* Problema așezării hotarelor sătești se pierde în negura vremii: anterioară întemeierii statelor feudale românești, ea continuă să se pună după aceea pentru satele nou înființate. De ea se leagă teritorializarea obștilor gentilice și segmentarea teritoriilor tribale. Din sec. 15 începe să se pună problema

parcelării subsecvente și crescinde a hotarelor fiecărui sat. Legată de privatizarea stăpînirilor funciare în societatea feudală, aceasta capătă o mare amploare. Ambele probleme se traduc în drept prin procedurile de partaj și de așezare a unor hotare pentru prima oară, eventual de restabilire sau recunoaștere a lor. Atît hotarele de sat, cît și cele de ocină, moșie, domeniu etc., pot fi tulburate, încălcate, distruse, cu sau fără contestare a titlului juridic pe care se întemeiază și pe care îl închipuie pe teren. Procedura **h.** apare în toate aceste cazuri restitutorie, pacificatoare și represivă. Complexitatea vieții social-economice face ca transmiterea moștenirilor, ieșirile din devălmășie (în creștere cu cît ne apropiem de sec. 19) și transferurile de proprietate între vii cu titlu oneros sau gratuit, precum și numeroasele treceri de stăpîniri funciare în alte mîini cu titlul de sancțiune penală sau fiscală, să necesite schimbări parțiale continue ale traseurilor de hotare, ceea ce se realizează cu aceeași procedură de **h.** adaptată scopurilor limitate care se urmăresc. **H.** este un capitol de drept funciar. În structura și evoluția ei istorică se oglindesc puternica legătură a obștii satului cu pămîntul ei de viață și de hrană; monopolul funciar către care tinde clasa feudalilor și pe care aceasta și-l realizează într-o măsură asupritoare; imobilismul societății feudale, cu economia și morala ei de stări, inclusiv idealul, niciodată atins, de a realiza o legătură indestructibilă între același om (sau neam de oameni) și același pămînt de baștină. Pe această linie hotarele devin bătrîne din veac, pe unde au mers de totdeauna. De aici nevoia în procedura **h.** de a se începe de la hotarul existent, de la vechiul hotar, modificarea lui fiind cauzală, un accident recent care trebuie dovedit cu mijloace materiale, pe baza unui titlu juridic concret și posterior. Dimpotrivă, hotarul străvechi, în condițiile societății feudale românești, este un fenomen de memorie colectivă, care îl leagă într-un mod specific de obștea țăranilor, de sat, depozitarul acestei memorii. Atît pentru sat și mai tîrziu pentru oraș, cît și pentru statul feudal, **h.**, la toate nivelurile lor, constituie o problemă esențială, de ordin politic, economic și social-juridic. În 1835, Mihai Ghica, mare vornic al Ţ. Rom., recunoștea că: *„prigonirile de hotarele moșiilor sînt acum pricina celor mai multe și mai grele judecăți într-această țară"*. Pentru rezolvarea acestei complexe probleme, domnul Ţ. Rom. a creat dregătoria de mare portar, în timp ce în Mold., **h.** constituiau una din atribuțiile marelui logofăt, care realiza din ea venituri importante. Chiar atunci cînd nu privește hotarul satului, **h.** este o problemă a satului, care se afirmă ca marele hotarnic al propriului său teritoriu. Statul feudal i se va substitui în această funcțiune, fără însă a-l putea îndepărta cu totul, din care cauză alături de domn, devenit mare hotarnic al țării, în virtutea așanumitului drept de domeniu eminent, satul și obștea lui vor fi mereu prezente în operațiile de **h.** Deși domnul și satul în întregul lui vor apărea mereu ca hotarnici excepționali, în general competența lor se exercită prin delegație: boieri și agenți domnești, pe de o parte, grupe reduse, specializate, și grupe largi de megiași, pe de altă parte. Și la un nivel și la altul apar hotarnicii specializați pe bază de experiență. **H.** constituind un vast sector de viață economică și juridică, și organizarea lor procedurală este destul de specifică. Între procesul penal primitiv și litigiile civile de sat, pe de o parte, și marile acțiuni tehnice de **h.**, pe de altă parte, deosebirile sînt esențiale. Chiar aspectele privitoare la probe și la judecată, în ciuda unor trăsături comune, încadrate într-un context instituțional diferit, nu sînt identice la cojurătoria penală, la jurătorii civili și la hotarnici. **H.** folosește în parte, dar nu în mod necesar, hotarnici, așa-zis „jurători", ea recurge la jurămînt și la blestem, ca toată procedura feudală, și se servește de judecata megiașilor, fie în complete de obște, fie în grupuri restrînse, coerente. Aceste trăsături însă n-o pot transforma — cum s-a făcut în mod tradițional — într-un simplu caz de cojurătorie. Hotarnicii care depun jurămînt în îndeplinirea misiunii lor nu pot fi interpretați ca formînd o simplă subdiviziune a unei categorii de „jurători", în care s-ar găsi reuniți în mod artificial cojurătorii penali, jurătorii civili și hotarnicii. **H.** constituia una dintre ramurile cele mai originale ale dreptului vechi românesc, cu un aport considerabil de drept popular și chiar folcloric, puțin influențat de dreptul receptat romano-bizantin și valorificat în mod substanțial de dreptul scris al sec. 19, în afara codului civil din 1865. Din nefericire, nu posedăm studii comparative suficiente pentru a putea desprinde fondul

comun sau trăsăturile comune ale **h.** sud-est europene, în afara influenței dreptului bizantin savant. În această direcție, comunicarea prof. N. G. Svoronos la Congresul de studii bizantine de la București (1971) aduce sugestii prețioase. 2. *Desfășurarea procedurii de* **h.** Pînă la C. Mavrocordat, procedura era următoarea: partea interesată se adresa domnului; acesta, primind cererea, în Mold., poruncea, fie unuia sau mai multor dregători sau foști dregători, sau chiar direct unor persoane din localitate, uneori fără a le arăta calitatea, să facă **h.** cerută; fie unor înalți dregători să pună în mișcare procedura și aceștia, la rîndul lor, porunceau unor subalterni să o efectueze în locul lor. Mergînd la fața locului, hotarnicii stabileau hotarele. În Ț. Rom., părțile interesate se prezentau domnului sau, în Oltenia, ispravnicului Craiovei, și luau, pe baza celor două răvașe date de domn sau de ispravnic, un număr egal de boieri hotarnici (între 6 și 12, iar la repetări de **h.**, între 12 și 24). După recomandarea de a merge la fața locului, a-i strînge „pe toți la soroc" și a stabili părțile fiecăruia, ținînd seamă de actele prezentate și ascultîndu-i pe megiașii pe care îi chemau acolo (Mold.) sau pe eventualii martori (Ț. Rom.), domnul poruncea delegatului său (Mold.) sau boierilor hotarnici (Ț. Rom.) să pună semne, adică să delimiteze partea fiecăruia prin semne de hotar și să încheie un proces-verbal pe care să-l semneze și megiașii (Mold.) sau omul domnesc care asista la **h.** (Ț. Rom.) și să i-l trimită. Primind porunca domnească, dregătorul delegat să hotărnicească (Mold.) sau boierii hotarnici luați pe răvașe domnești (Ț. Rom.) se prezentau la fața locului și procedau la **h.** Prima formalitate era chemarea părților interesate cu arătarea de a aduce și înscrisurile pe care le au și, în Mold., a „oamenilor buni și bătrîni", iar în Ț. Rom. a „omului domnesc". Dacă cei chemați se prezentau cu înscrisurile (hrisoave, zapise, hotăriri judecătorești), acestea se citeau și interpretau pe îndelete, operația putînd dura, uneori, mai multe zile. În cazul cînd printre actele prezentate era și o hotarnică mai veche, necontestată de părți, lucrurile se simplificau, pentru că se mergea pe semnele arătate în ea. Dacă înscrisurile lipseau cu desăvîrșire sau erau insuficiente, așa că hotarnicii nu se puteau lămuri din ele, sau erau contestate, ei recurgeau la alte probe și anume, la oameni buni și bătrîni care arătau hotarul, uneori sub jurămînt luat chiar cu carte de blestem și cu brazda în cap. În cazuri foarte importante și confuze, se deplasa chiar domnul la fața locului. După stabilirea în mod abstract a drepturilor părților, se făcea determinarea lor pe teren prin măsurătoare (sforire, funire) și apoi, însemnarea hotarelor (stîlpire, împietrire), prin bolovani, sub care se îngropau adesea cărbuni și cenușă, prin înfierarea copacilor de pe hotar etc. (v. *semne de hotar*). Uneori se aduceau, pe lîngă oameni buni și bătrîni care cunoșteau situația de fapt, și copii în vîrstă fragedă, destinați, unii, să ajungă călugări *(călugărași)*, și astfel, ca știutori de carte, să-și amintească mai bine și mai mult timp de hotărnicirea la care au asistat; altor *copilandri* se căuta să li se întipărească mai trainic în memorie evenimentul, prin bătaie și tragerea puternic de urechi sau de păr. După efectuarea **h.**, dregătorii (Mold.) sau boierii (Ț. Rom.) hotarnici întocmeau un raport (mărturie hotarnică — Mold : car e de **h.** — Ț. Rom.), în care arătau cum au procedat spre a se conforma indicației primite și rezultatele la care au ajuns. Mărturia hotarnică sau cartea de **h.** era dată părții interesate, spre a o duce domnului. Dacă **h.** nu era atacată, domnul o confirma printr-o carte de **h.** în care arăta cum a decurs procedura, menționînd eventualele incidente, și întărea stăpînirile în limitele stabilite de hotarnici. Mutarea pietrelor de hotar, odată stabilite de reprezentanții domniei, se pedepsea cu asprime; în Mold. amenda se numea hatalm și era încasată de marele logofăt, iar dintr-un document muntean din 3 apr.1641 rezultă că stricarea pietrelor de hotar se pedepsea cu o gloabă la domnie de 100 de galbeni „după obiceiul pe care l-au făcut megiașii frați de ocină" (în documentele din sec. 16 amenda se numește și grivnă). Neaplicîndu-se principiul autorității lucrului judecat în vechiul nostru drept, procesele de **h.**, ca și celelalte, se reluau de multe ori. Cîteodată domnul trimitea pe aceiași hotarnici să refacă lucrarea, dar, de obicei, la cererea părții interesate se făcea o nouă **h.**, în Ț. Rom., cu un număr dublu de boieri decît la cea anterioară: partea lua „hotarnici peste hotarnici, 24, ca să-i acopere și să-i calce pe cei 12". Alteori, operația se repeta încă și se ajungea chiar la 48 de boieri. În aceste condiții, **h.** erau foarte costisi-

sitoare. În Mold., marele logofăt încasa cîte 1 galben pentru fiecare piatră de hotar pusă; aceeași sumă o primea și marele portar din Ț. Rom. pentru fiecare boier hotarnic: cum aceștia erau în număr de 6, 12, 24 sau chiar 48 și cum, pe timpul **h.**, fiecare din aceștia trebuia ospătat, găzduit și dăruit, la o **h.** se cheltuiau sume mari de bani. De pildă, la 1785 se cheltuise la o hotărnicie în Prahova suma de 179 de taleri. La 1686, la o alta în Oltenia, 75 de taleri, din care fiecare din cei 12 boieri primiseră cîte 1 galben, iar portarul luase pentru „osteneală" 6 taleri; separat, se consumaseră: o bute de vin, o vacă, 10 oi, 20 de găini, 10 giște, 7 curci, 4 saci de făină etc. Ținînd seama de această situație, locuitorii mai săraci refuzau să facă **h.** C. Mavrocordat a căutat să aducă îmbunătățiri procedurii **h.** atît în Mold., cît și în Ț. Rom. Astfel, în Mold., în instrucțiunile către ispravnicii de ținut, el le pune în vedere ca procesele de **h.**, ca și celelalte, să fie rezolvate de ei direct și să nu le mai trimită la cancelaria domnească, putînd rîndui și mazili din ținut „să meargă să hotărască". Ispravnicii s-au deprins greu cu noile atribuții, dar cu timpul, practica **h.** prin mazili delegați de ei devine curentă. Cînd domnul primea el însuși jalba, trimitea, prin marele logofăt, un pitac „deschis" ca o circulară, sau o carte „închisă" cu pecetea domnească ispravnicilor, spre a cerceta singuri, ori împreună cu o față bisericească, unul sau mai mulți boieri sau mazili. În Ț. Rom., domnul, caimacamul Craiovei, boierii ispravnici sau chiar judecătorii, la cererea părții interesate, delegau unul pînă la 12 boieri să meargă la fața locului „ca să aleagă și să hotărască moșia devălmașe sau încălcată". Cînd printre hotarnici erau boieri mari, fiecare dintre aceștia reprezenta mai mulți boieri hotarnici, uneori în mod inegal, chiar cîte „unul drept cîte 12". *Prav. cond.* menține această regulă, schimbînd variația reprezentării în raport cu treapta și dregătoria boierilor desemnați hotarnici (XXXIV, 6), după cum se arătase pe larg și în hotărîrea divanului din 1776, care dispunea și ca un egumen hotarnic „să fie drept șase" boieri. În ceea ce privește reiterarea **h.** în Ț. Rom., C. Mavrocordat le limitează la maximum 4, cu 6, 12, 24, 48 boieri hotarnici; iar Alex. Ipsilanti reduce procedura la 3 judecăți, cu 6, 12, 24 boieri. Partea care cerea **h.** era, și în această perioadă, în drept să-și aleagă boierul (Mold.) sau boierii (Ț. Rom.) hotarnici: în primul caz, partea potrivnică îl putea accepta pe același sau cerea un altul. În ultimii ani ai sec. 18, atît în Mold., cît și în Ț. Rom., începe să se recurgă la serviciile unui om de specialitate (purtînd uneori titlul de inginer), ca hotarnic sau ajutor al acestuia, punîndu-i-se în vedere să întocmească și harta de starea locurilor. În felul acesta a fost abandonată încet-încet cartea de blestem, atît de hulită în ultima ei perioadă de aplicare. Pentru stabilirea suprafețelor și deci și pentru determinarea hotarelor, se făceau măsurătorile cu stînjenul, palma și degetul. Acestea nu aveau însă totdeauna aceleași dimensiuni; de aici motive în plus pentru procese și dificultăți serioase în rezolvarea lor. În unele **h.**, spre a se evita neînțelegerile, se arată dimensiunile palmei folosite ca unitate de măsură (22, 25, 28 cm); iar în altele, din Ț. Rom., se menționează că s-a măsurat cu stînjenul lui Șerban Cantacuzino sau al lui Const. Brîncoveanu, ori, din Mold., că s-a măsurat cu stînjenul de 8 palme domnești. *Prav. cond.* — în dorința de unificare a unităților de măsură și de înlăturare, în modul acesta, a numeroaselor confuzii la care dădea naștere varietatea lor — prevede că la măsurătorile făcute cu stînjenul vechi, acesta să se convertească în stînjenul nou (XXXIV, 2); iar *L. Car.*, în același scop, după ce stabilește ca măsurătoarea să se facă cu stînjenul arătat în sinețuri (al lui C. Brîncoveanu sau al lui Șerban Cantacuzino), adaugă că, în lipsa unei asemenea mențiuni, se va măsura cu stînjenul lui Șerban Cantacuzino, care se va scrie de aici înainte în cărțile de **h.** și în zapisele de vînzare a moșiilor (II, 4, 9). Dacă părțile erau de acord asupra hotarului stabilit, hotarnicii îl însemnau și încunoștințau autoritatea care îi învestise, spre a întări lucrarea. În caz de nemulțumire, ei refereau în acest sens, punîndu-se termen la divan, spre a se judeca pricina. Nici judecățile divanului nu erau definitive, pentru că se putea face apel la domn și chiar cele date sub conducerea lui se puteau relua. În Ț. Rom., în hotărîrea divanului din 1776 și în *Cartea cercetării de împresurări de moșie* din 1775 se prevedea că în cazul cînd unul dintre împricinați era nemulțumit de judecata ispravnicilor, urma să fie trimiși toți cu carte de judecată la

divan. La cea de-a treia hotărnicie, cu 24 de boieri veliți („să aibă loc fiește care drept 12") se făceau de asemenea cercetări la fața locului și se puneau pietre. Hotărîrea acestora rămînea „nestrămutată". Reglementînd materia **h.**, *Prav. cond.* (XXXIV) mai înscria — în afară de cele arătate mai sus — următoarele practici consuetudinare: toți vecinii să fie prezenți la **h.** cu înscrisurile ce posedă; hotarnicii să nu se bazeze pe **h.** anterioare, așa cum se obișnuia să se facă, pentru că acestea puteau fi greșite, ci să facă măsurătorile din nou. Pietre să nu se pună însă decît cînd părțile potrivnice „să vor odihni [...] sau cînd să va face domnească hotărîre de la divan care va rămîne nestrămutată". Mutarea hotarelor și „împreusurarea" locului altuia este sancționată cu „pedeapsa ce orînduiesc pravilele împărătești", plus plata cheltuielilor pricinuite. Încearcă să limiteze cheltuielile mari care să făceau la **h.** și stabilește norme utile pentru efectuarea lor, precizînd și havaetul hotarnicilor și al vel portarului și treapădul portărelului. *L. Car.* (II, 3, 2—11) repetă unele dispoziții ale *Prav. Cond.* și aduce îmbunătățiri procedurii **h.** *3.* Și în Trans., **h.** constituia o procedură de o deosebită însemnătate în perioada feudalismului, cînd pămîntul forma principalul mijloc de producție și cea mai importantă categorie a bunurilor supuse dreptului de proprietate. Folosite atît cu ocazia ieșirilor din indiviziune, cît și pentru precizarea limitelor moșiilor divize în caz de controversă, **h.** se făceau în Trans. în anumite forme. Pentru efectuarea lor era trimis un om al regelui (*homo regius*), asistat ca martor de către un delegat al unui loc de adeverire. În unele cazuri se efectuau de comisii constînd din anumite categorii de persoane oficiale (v. *comisiile grănicerești*). În cursul procedurii, se fixau hotarele prin anumite semne durabile (movile, pietre de hotar). În vederea memorării hotarelor, se aplica metoda preconstituirii de martori, prin bătaia, păruirea, pălmuirea unor copii sau tragerea lor de urechi, în scopul ca ei să nu uite locurile pe unde se află hotarele și prin urmare să poată depune mai tîrziu ca martori în această privință. La o **h.** din 1766 pe teritoriul regimentului II de graniță românesc, se menționează că în timpul așezării movilelor și pietrelor de mejdină, cu ocazia stabilirii pe teren a limitelor între teritoriile unor comune grănicerești și cele ale unor comune sătești, mai mulți copii din ambele categorii de comune au fost trași de păr și bătuți, pălmuiți și trași de urechi „pînă ce au plîns". Același sistem se utiliza și la stabilirea hotarelor dintre țările române; la 1539, cu prilejul **h.** dintre Ț. Rom. și Trans., 3 tineri au fost bătuți ca să țină minte, „după obicei". Alt mijloc important de probă, utilizat la **h.**, ținînd de categoria ordaliilor, era jurămîntul cu brazda de pămînt pe cap↑ (*iuramentum super terram*). În urma efectuării procedurii de **h.**, se redactau acte, numite *litterae metales*, în cuprinsul cărora se descriau hotarele și se indicau semnele de hotar fixate. *Bibl.:* 511, 615, 1 061, 1 089, 1 114, 1 207.

V.G.—O.S.—N.S.—V.Ș.

hotnog. În Mold., în sec. 16—17, comandantul unui steag de 100 soldați. În sec. 17, termenul **h.** era sinonim cu *iuzbașa*, care a circulat mai mult în Ț. Rom. **H.** comanda de obicei slujitori și numai excepțional curteni. În Trans., **h.** a avut sensul de comandant de oști, iar sub forma *hodnogiu* de locotenent.

P.S.

hrană. Obligația alimentară pe care anumite rude apropiate o aveau în vechiul drept românesc față de altele nevirstnice↑ sau aflate în stare de indigență. Era o obligație unilaterală a părinților față de copiii lor minori și o obligație reciprocă pentru „feciori" și pentru părinții lor, ca unii să-i hrănească pe ceilalți, dacă ar fi fost lipsiți de mijloacele necesare spre a se putea întreține singuri. Bărbatul care își gonea femeia din casă era dator să o hrănească. De asemenea, în cazul cînd femeia se despărțea de bărbat pentru vreo vină a acestuia, el era ținut să-i plătească toată cheltuiala **h.**, în afara casei. Pravilele sec. 17 mai prevedeau și alte situații în care bărbatul era obligat să-și hrănească femeia, deși nu mai locuia cu el. Astfel, dacă femeia era bolnavă de lepră, bărbatul putea divorța, dar trebuia „să poarte grijă de hrana ei" cît va trăi (*I. L.*, gl. 225), *C. Cal.* reglementa, de asemenea, obligația alimentară. El punea îndatorire tatălui să se îngrijească „pentru

hrana copiilor pînă ce vor veni în virstă de a se hrăni de sine", chiar după desfacerea căsătoriei; această obligație cădea asupra mamei numai dacă tatăl era sărac sau decedat (în același sens *L. Car.* . III, 16,8). Dacă murea și mama, obligația de întreținere a copiilor trecea la ascendenți. Copiii erau îndatorați, la rîndul lor, să îngrijească de „cu vîn-cioasa hrană" a părinților, dacă aceștia „au scăpătat". Copiii nelegitimi, deși se îndepărtau de la succesiunea părinților, erau totuși îndrituiți să ceară de la moștenitorii legitimi ai acestora „cheltuielile trebuincioase pentru hrană", băieții pînă la 18 ani, iar fetele pînă la 16 ani. În Trans., în caz de deces al soțului, femeia văduvă avea dreptul la **h.** pe tot restul vieții (pînă la recăsătorire), în baza așa-numitului *ius viduale*. De asemenea, aveau drept la alimente fiicele în averea părintelui defunct pînă la măritiș. Acest drept îl aveau și copiii față de părinte (ca și în Mold. și Ț. Rom.), el formînd una din laturile conținutului dreptului la întreținere de care beneficiau, respectiv a obligației de întreținere prevăzute în sarcina deținătorului puterii părintești pînă la stingerea acesteia prin deces, majorat, emancipare. *S.M.S.* (II, 2, §4) stabilesc dreptul la **h.** și în favoarea copiilor incestuoși și adulterini pe considerentul că creșterea copiilor ține de dreptul firii. V. *moștenitor*.

O.S.—V.Ș.

hrisov. Documentul prin care, în Ț. Rom. și Mold., domnul acorda o danie↑, un privilegiu, o imunitate sau întărea un transfer de proprietate↑, o judecată, un **h.** anterior (v. *întărire domnească*). Noțiunea și denumirea **h.** au fost adoptate de cancelaria domnească din practica imperiului bizantin prin filiera sud-slavă. Cuvîntul **h.**,* 20 mai 1388, B, e folosit alături de carte↑ și scrisoare. Din prima jumătate a sec. 17 cărțile domnești încep să se numească tot mai mult **h.**, iar în sec. 18 și 19 denumirea **h.** se generalizează și dăinuiește pînă după *Reg. org.* **H.** se caracterizează astfel: *a.* act juridic solemn, producător de efecte statornice; *b.* purta, atîrnată, pecetea domnească (rar în aur, de obicei în ceară), fapt constatat chiar de **h.** Pînă în sec. 16, **h.** nu purta semnătura domnului decît excepțional. Abia de la Mihai Viteazul în Ț. Rom. și de la Iacob Eraclid Despot în Mold. începe să se statornicească regula semnării **h.** de către domn sau marele logofăt. Pînă în sec. 16, ele nu erau semnate nici de acesta din urmă. Autenticitatea documentului era probată cu pecetea domnească. În sec. 18 se stabilește regula de drept consuetudinar ca **h.** să fie semnate de marele logofăt: „protocolite" (certificate) de acesta. De la înființarea condicilor (mijloc. sec. 18) ele trebuiau să fie trecute în condica divanului. Dacă însă cuprindeau danii domnești, **h.** trebuiau semnate de domn, pecetea fiind insuficientă. De la sfîrșitul sec. 16, domnii, începînd să emită reguli noi de drept (drept domnesc), a apărut categoria **h.** *normative*, care în sec. 17—18 s-au înmulțit: reforma lui C. Mavrocordat („așezămîntul" din 1741), reglementarea protimisisului de către Al. Mavrocordat (1785) s-au realizat prin **h.** normative. Toate legiuirile din sec. 18—19 au fost întărire prin **h.** domnești: toate hotărîrile sau propunerile adunărilor de stări sau sfaturilor de obște erau întărite prin **h.** care, în acest caz, erau calificate „hrisoave soborniceștí". Valoarea unui **h.** în dreptul feudal era precară din cauza concepției asupra puterii personale a domnului: ea era limitată la durata domniei. De aceea, pentru a-și păstra vigoarea, **h.** trebuia reînnoit la începutul fiecărei domnii. Treptat, noțiunea de **h.** a fost înlocuită cu aceea, modernă, de decret, act de autoritate emis de șeful statului.

P.S.

hrisovuliți (de la *hrisov*). Categorie fiscală în care intrau locuitorii ce-și plăteau dările potrivit prevederilor unui hrisov domnesc, nu cu satul sau orașul unde rezidau: băjenari **h.**, negustori **h.**, jidovi **h.** etc. La 1826, jidovii **h.** din Mold. plăteau 76 648 lei în 6 sferturi, iar băjenarii **h.** dădeau 45 049 lei „în rînduiala ruptelor". V. *breaslă*.

N.S.

husar. V. *hinsar.*

huzmet; var. *chizmet*. *1.* Darul făcut sultanului și înalților dregători ai Porții. **H.**-*cadou* este definit într-un memoriu al domnului Mold. Alex. Mavrocordat. *2.* Sensul general de *venituri* este subliniat într-un raport al agentului austriac din Ț. Rom., Fleischhackl, către Metternich. Documentele sec. 19 îl menționează frecvent. Concomitent cu acest sens, termenul l-a păstrat și pe cel originar de cadou, practicat de astă dată în raporturile cu dregătorii din administrația țării. V. *plocon; rusumaturi.*

A.C.

ialoviță, Sensul termenului și al instituției este controversat. Uneori **i.** înseamnă vacă („20 de **i.** de negoț"; Mold., 20 dec. 1705). Sub numele de „vaci grase", **i.** figurează în Ț. Rom. printre cele mai vechi dări (1469); în Mold., ea apare mai tîrziu, sub Gh. Duca (1670), cu denumirea slavă de **i.** și dispare la mijlocul sec. 18. **I.**, într-o strictă interpretare a documentelor existente, apare ca o prelevare domnească din vacile sterpe, efectuată, la început, în natură, iar mai tîrziu în bani. La 1696, Antioh Cantemir arăta că s-au luat „ialovițe pentru slugerie". Ceea ce ar putea arunca un dubiu asupra acestei interpretări este faptul că **i.** a coexistat cu văcăritul ↑, dare asupra vitelor mari. Văcăritul însă a avut o sferă de aplicație mult mai largă și un caracter mai apropiat de impozitul modern. Spre deosebire de sulgiu↑, dare similară, **i.** pare a fi grevat — la început — numai pe curteni, așa cum reiese dintr-o carte a lui Gh. Duca din 14 sept. 1669. Mai tîrziu, **i.** s-a extins și asupra țăranilor, devenind chiar, sub Antonie Ruset, o dare exclusiv țărănească.

A.C.—N.S.

iconom; var. *econom*. *1.* Persoană aleasă din rîndurile călugărilor pentru a se îngriji de buna gospodărire a mănăstirii, sub directa supraveghere a starețului. Făcea parte din sfatul mănăstirii alături de stareț, vicar, duhovnic și eclesiarh, la care se adăugau și monahii mai virstnici, cunoscuți prin viața lor monastică exemplară. Numirea **i.** se făcea, după alegere, direct de către stareț, și numai în cazuri de întîrziere nemotivată de către episcop. La fiecare sfîrșit de an, **i.** dădea socoteala în fața adunării mănăstirești. **I.** apare odată cu mănăstirile. În Mold., Miron Barnovschi, stabilind reguli monahale. în sfatul țării, hotăra ca: „iconomia și metoșeria, cine unde va fi pus să socotească, să nevoiască foarte cu socotință pentru agoniseala sfintei mănăstiri". În Ț. Rom., Al. Ipsilanti, în hrisovul său privitor la organizarea mănăstirilor, stabilea că „este de mare trebuință a avea și iconum [...], el să fie crescut în mănăstire și cu știința de toate ale mănăstirei [...], neatingîndu-se, ori cheltuind cele de obște la treaba lui. sau vreunei rudenii a lui, și pentru toate cheltuielile ce va fi trebuința la obște, să aibă el catastihu curat de toată luna". La bisericile mai mari, unul dintre preoți îndeplinea și funcția de **i.** *2.* Termenul de **i.** mai este folosit și în afara organizării bisericii, cu sensul de administrator în general.

T.V.

icosar. V. *irmilic*.

ierbărit. Inițial **i.** pare a fi grevat vitele străinilor aduse în țară la pășunat. Primul document care atestă această teză emană de la Șerban Cantacuzino (19 iul. 1682). Documente ulterioare limitează strict sfera de aplicație a acestei dări la vitele și turmele străinilor. N. Iorga distinge între **i.** și *oluc-hac*: „numai acela care aduce vitele la pășunat plătește impozitul pe iarbă, ierbărit. Acela care face comerț (cu vite) plătește *oluc-hac*-ul".

Într-o „carte de oluchac" din 1694—1695, C. Brîncoveanu preciza că darea se plătea de „tot omul care fac neguțătorii, de cumpără vite aicea, pre pămîntul țării". În această primă perioadă, **i.** se deosebește net și de arenda pășunii, havaetul muntelui, care această primă perioadă, **i.** se deosebește net și de arenda pășunii, havaetul muntelui, care este o rentă a proprietarilor. Cu timpul, noțiunea **i.** va suferi modificări de sens și aplicație; ea se va referi numai la vitele — mari sau mici — destinate comerțului (matrapazlîc) sau tăierii (zalhana) și va căpăta caracterul precis de impozit indirect. În „Ponturile de vînzare a vămilor pe anul 1792", Mihai Suțu preciza sensul noțiunii în așa fel că **i.** apărea sinonim cu *oluc-hac-ul*. Pe de altă parte, **i.** va fi plătit nu numai de străini, ci și de pămînteni. De remarcat că **i.** apare în unele documente cu dublul caracter, de dare și de rentă feudală. Cuantumul **i.** s-a menținut la aceleași cifre. Astfel, în 1694, era de 24 bani pentru vitele mari și de 8 bani pentru cele mici. Un veac mai tîrziu se plătea același cuantum, însă, în 1811, se percepeau 60 de bani pentru vita mare și 15 bani pentru oi și capre. V. *suhat*.

A.C.—N.S.

iernaticul cailor. Obligația locuitorilor Ț. Rom. de a întreține în timpul iernii caii domniei. Ea apare cu acest nume în documentele din vremea lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu.

N.S.

ierodiacon. Călugăr cu funcție de diacon în cadrul unei mănăstiri. Oficia în subordinea unui ieromonah. Funcția este veche, ca și biserica creștină. *24 mart. 1495, B. Fiind știutor de carte, îl întîlnim adesea în documente ca grămătic.

T.V.

ierosilie. sin. *sacrilegiu*. În limba pravilelor, **i.** era infracțiunea care cuprindea „toate felurile de greșeale cu cite se atinge omul de biserică". **I.** era deci orice infracțiune agravată prin aceea că atingea și biserica: furtul de odoare, relația sexuală cu o călugăriță, sau cu o mireancă săvîrșită în biserică. Pravilele mai vechi se ocupă mai ales cu **i.** săvîrșită prin relații sexuale. *Synt.* lui Vlastares pedepsea curvia săvîrșită cu o călugăriță cu tăierea nasului. Pravilele sec. 17 pedepseau același fel de **i.** „cu cumplită moarte". D. Cantemir arată că sacrilegiul constînd în jefuirea de biserici se pedepsea cu arderea pe rug, pedeapsă neîntîlnită în documente. *C. pen. Ips.* înțelegea prin **i.** atît pîngărirea călugărițelor, cît și furtul din biserici, pedepsind-o cu scoaterea ochilor sau bătaia și surghiunul. *Prav. cond.* (XV) prevedea că vinovații de sacrilegiu („furi de sfinte") vor fi judecați de domnie ca toți cei cu „vinovății mari". *Manualul* lui Donici pedepsea cu tăierea nasului pe bărbatul și călugărița care curveau împreună (XLI, 13). Prin aceasta, se consacra soluția dreptului bizantin. Nu avem documente din care să rezulte că s-ar fi aplicat aceste pedepse. Este probabil că unele (cele mai blînde) s-au aplicat. Atmosfera era de indulgență față de **i.** săvîrșită cu călugărițe, asprimea fiind îndreptată contra hoților de biserici. V. *prostituție*.

P.S.

iertare; var. *iertăciune;* sin. *grație, grațiere*. Cuprinde și *amnistia*. Dreptul de **i.**, prerogativă a puterii domnești, își are rădăcinile în doctrina filantropiei și indulgenței, dezvoltare a uneia din virtuțile imperiale în gîndirea politică a Bizanțului, transpusă în texte juridice și transmisă țărilor române prin dreptul receptat. Ideea de filantropie și indulgență a inspirat domnilor variate acte de **i.**, precum: **i.** de dări (scutiri fiscale), **i.** de robie, **i.** de ruminie, **i.** de vîrstă *(venia aetatis)*. Emfaza feudală îmbracă în haina generozității chiar unele acte cu caracter oneros. Aci tratăm numai **i.** de pedeapsă (grația și amnistia), larg folosită de domnii români, cărora le servea ca mijloc de a-și învedera puterea supremă în scop politic și ca instrument pentru corectarea asprimei exagerate a dreptului bizantin. Doctrina filantropiei ca sursă de inspirație a domnilor români se

vădește în unele texte și în unele detalii caracteristice. În cugetările lui, N. Mavrocordat arată ca faptă strălucită a dreptății „iertarea la timp". În sfîrșit, vestita formulă a lui Al. Ipsilanti, ca marele arînaș să nu execute nici o hotărîre de condamnare capitală fără să fi întrebat de 3 ori pe domn, este o variantă a novelei 12 a lui Nicefor Botaniates care amîna obligatoriu cu 30 zile orice executare a unei pedepse cu moartea. Novela a fost cuprinsă în *Synt.* lui Vlastares care s-a aplicat în țările române. Domnul, ca judecător suprem și șef al statului, avea dreptul de a ierta pe orice vinovat. „Mila" domnului nu putea fi îngrădită de legi. Domnii înțelepți foloseau i. ca mijloc de dezarmare a adversarilor prin bunătate. Astfel, Matei Basarab a iertat pe unii boieri care sprijiniseră pe concurentul său la domnie, reușind prin generozitate „să-i cîștige pe toți". Const. Cantemir, iertînd pe 40 de tîlhari, i-a pus să jure credință și i-a înrolat în oastea sa. I. se acorda individual (grațiere) sau colectiv, pentru o întreagă categorie de infractori (amnistie). Chiar unii din cei care fugeau din țară, devenind hiclени (trădători), erau iertați de domn, care declara solemn că „acele trecute le-am dat uitării" (Nicolae Mavrocordat). Tot astfel, Antioh Cantemir, în 1705, a iertat pe cei fugiți din țară dacă se vor întoarce ca să se apuce „de hrană și de pămînt". Religia a jucat un rol de seamă în stimularea i. de pedepse, în preajma sărbătorilor sau cu prilejul unor evenimente familiale. În 1716, la moartea Profirei, soția lui N. Mavrocordat, au fost liberați toți cei închiși chiar pentru crime. La moartea domnului se deschideau închisorile pentru cei mai puțin vinovați. După un vechi obicei medieval, cel condamnat la moarte era grațiat dacă o fată îl cerea de bărbat. Obiceiul a fost practicat atît în Ț. Rom., cît și în Mold. Pentru determinarea hotărîrii de i., decisiv era interesul domnului de a satisface anumite rude sau dregători care interveneau pe lîngă el, ca și dorința lui de a afișa generozitatea care fascinează masele. Intervențiile boierilor pe lîngă domn pentru i. erau de obicei scump plătite. Interesul de clasă apare uneori în respingerea cererii de grațiere: Ștefan Bujor, haiduc care jefuia pe bogați și ajuta pe săraci, a fost spînzurat la Iași în 1811. În legătură cu amnistia în Trans. observăm că, dacă grațierea a fost practicată încă din primele timpuri ale feudalismului, iar dreptul de grațiere individuală a aparținut nu numai șefului statului, dar și unor foruri superioare celui care pronunțase sentința, amnistia, i. colectivă a unei categorii de infractori, a apărut numai spre sfîrșitul perioadei, formînd un drept exclusiv al șefului statului. Ca exemplu în legătură cu această instituție menționăm amnistia acordată de împăratul Austriei, la 1805, dezertorilor care se întorc; această măsură a fost difuzată în districtul grănicerесc năsăudean și printr-o circulară din 25 iun. 1805 a vicarului din acest district, care punea în vedere preoților să îndemne familiile grănicerilor care dezertaseră în cursul ultimelor războaie să-i determine pe aceștia să revină, spre a scăpa de pedeapsa dublă pentru fapta lor: moartea și confiscarea moșiei.

P.S.—V.Ș.

iertare de rumînie. V. *rumînie*.

iertare de vîrstă; sin. *emancipare*. Pravilele sec. 17 se ocupă de **i. v.**, denumind pe minorii emancipați, *adins eis obladuitori*, și arată că această stare se obține prin căsătorie la minorului, prin darea de către tată a părții ce se cuvine minorului, sau ca sancțiune a purtării urîte a tatălui față de copilul său minor (fiu sau fiică). *L. Car.*, dînd o nouă reglementare materiei, prevede că minorii de 20 de ani „au voie a cere de la domnie iertarea vîrstei, ca să se socotească între vîrstnici". Ei devin astfel deplin capabili fără a putea înstrăina însă lucruri mișcătoare mai înainte de a împlini 25 de ani. I. se mai dobîndește cînd nevîrstnicii sînt cinstiți de domnie „cu cin de veliți" (I, 3, 4—6). Prin legea din 13 apr. 1833 „pentru iertarea de vîrstă" se completează *L. Car.* arătîndu-se (în 13 art.) formalitățile cerute pentru dobîndirea i. v. și efectele ei. După *Manualul* lui Doniei (XXIX, 2) minorul de la 14 pînă la 24 de ani *(afilix)* se află sub *curatelă* și nu poate face acte juridice decît cu autorizarea curatorului, altfel „orice va face și va cunoaște că s-au păgubit poate în urmă să întoarcă spre folosul său". Potrivit *C. Cal.* (§ 333, 334) „Comisia epitropicească poate ierta tînărului ce au păsit peste al 20-lea an

a se socoti întru legiuita vîrstă și, cercetînd mai înainte intru aceasta socotința epitropului sau a celor mai deaproape rudenii, să-l publicarisească ca desăvîrșit la vîrstă". *Emanciparea* rezultă, în mod tacit, din faptul că stăpînirea autoriza pe minor să înceapă o negustorie sau vreun meșteșug: „atunce îndată se publicarisește acela ca un desăvîrșit în vîrstă" și are capacitate deplină, ca un major.

O.S.

iliș. Dare asupra cerealelor în Mold. și Trans., corespunzătoare *găletăritului* din Ț. Rom. Originea termenului este controversată. În Trans., *élés*-ul apare mai frecvent în documentele sec. 17—18; documentele moldovene îl înregistrează între cele mai vechi dări. **I.** se prezintă sub un dublu aspect: de dare domnească și de rentă feudală. În primele documente, el figurează totdeauna alături de celelalte obligații către domn. Prin danii sau prin confirmări domnești, se constituie și o dijmă feudală din cereale, în favoarea mănăstirilor și boierilor. Plata **i.** s-a efectuat, la început, în natură, probabil în coloade; la 13 sept. 1672 se promite locuitorilor fugiți din 3 scoate din ținutul Suceava că, dacă se întorc, li se scade 20 de chile din **i.**; începînd cu sec. 18, s-a plătit în bani. Cuantumul, deși nu reiese din documente, era probabil de 1/10, ca și în Ț. Rom. Perceperea dării asupra cerealelor se făcea prin dregători domnești numiți *jitniceri* și *ilișari*, sau direct prin oamenii stăpînului beneficiar. V. *găleată*.

A.C.

imunitate. Privilegiu deținut de marii stăpîni de pămînt, laici și ecleziastici, în virtutea căruia accesul dregătorilor domniei era interzis pe domeniile lor, iar atributele administrative, fiscale și judecătorești erau cedate de autoritatea centrală (domnească) marilor stăpîni de pămînt. Pe planul structurilor politico-administrative, **i.** este expresia caracterului autarhic al economiei domeniului feudal: unei economii închise îi corespunde o armătură instituțională proprie, prin cedarea sau uzurparea de către stăpînul de moșie a prerogativelor puterii centrale. **I.** era de două tipuri: 1. acordată prin privilegiu de către domni și avînd un caracter parțial sau total; 2. autogenă, adică creată prin mijloacele proprii de putere ale stăpînului domeniului, care își însușește abuziv atribute ale puterii suverane. În țările române se întîlnesc ambele tipuri de **i.** Termenii sub care apare privilegiul de **i.** în documentele emise de cancelariile Ț. Rom. și Mold. sînt în forma cea mai sintetică „ocină și ohabă" și, respectiv, „uric cu tot venitul." În forma dezvoltată, privilegiul de **i.** enumeră scutirile de sarcinile fiscale și publice de care beneficiază populația domeniului, precum și agenții puterii centrale a căror intrare pe domeniu este interzisă. Astfel, Mircea cel Mare acordă în ⟨1390—1400⟩ următoarele scutiri pentru stăpînii satului Braniștea: „să se odihnească iei de dijmă de oi și de vămuitul porcilor, de dijmă de grîu și de vinăricie și de stupi și de vadure și de apă". După calcule recent alcătuite, 313 sate din cele 514 cîte apar în documentele Ț. Rom. pînă la 1500 s-au bucurat de **i.** Ținînd seama că Ț. Rom. avea în această epocă cca 3 000 sate, rezultă că pentru o bună parte a teritoriului acestei țări (cca 10%), domnia renunța la atribuțiile sale și ale reprezentanților săi, ca și la perceperea dărilor și prestarea muncilor ce i se cuveneau de la locuitori, aceasta, se înțelege, în favoarea stăpînilor feudali, marii boieri și marile mănăstiri. Pentru Mold. amintim formularul unui document din 1458, unde se arată că locuitorii satelor episcopiei de Roman urmau „să nu plătească nici iliș, nici dare, nici podvoadă, nici la morile noastre să nu lucreze [...]: să nu umble între ei nici judecători, nici globnici, nici pripășari, nici osluhari, nici pererubți, nici nimeni altul din slugile noastre, nici să nu-i judece, nici să nu ia gloaba de la ei, nici tretina și nici nimic altceva, nici pentru faptă mare, nici pentru mică [...] și alt judecător să nu-i judece afară de mitropolit sau de protopopul lui sau de dregătorul lui". Privilegiile de **i.** se acordau cu precădere în domeniul judiciar și fiscal, stăpînul moșiei capătînd dreptul de a judeca sau de a încasa amenzile pentru infracțiunile săvîrșite de locuitorii de pe domeniul imunitar sau beneficiind de scutiri de obligații fiscale. În afara **i.** de drept, create prin privilegiul acordat

de domnie, au existat i. de fapt (autogene), rezultate din refuzul boierilor de a permite accesul dregătorilor autorității centrale pe domeniile lor. Deși o i. de acest tip nu poate fi decît rareori surprinsă în documente, ea nu a fost mai puțin răspîndită decît cea legală, în perioadele de slăbire a puterii centrale. Este semnificativă din acest p.d.v., ca și pentru supraviețuirea tîrzie a i., dificultatea cu care a fost confruntată administrația imperială în timpul stăpînirii austriece în Oltenia (1718—1739) în efortul ei de a obține evidența demografică a provinciei; i. autogenă a constituit un obstacol major în calea pătrunderii agenților administrației pe domeniile boierești. În cursul procesului de lungă durată, prelungit pînă în prima jumătate a sec. 19, de consolidare a autorității centrale, i. prin privilegiu sau autogenă a fost progresiv erodată și a dispărut odată cu modernizarea structurilor de stat. Sistemul i. s-a practicat și în Trans. feudală, prin acordarea de către rege unor nobili sau foruri ecleziastice a diverse privilegii în materie administrativă, fiscală sau judecătorească, prin care proprietarul feudal laic sau ecleziastic era împuternicit să exercite el însuși atribuțiile respective pe domeniul său, cu excluderea amestecului slujbașilor regali, ori era scutit de anumite obligații. Astfel de acte de i. s-au emis, în favoarea unor persoane sau foruri din categoriile menționate, încă din sec. 13—14. *Bibl.:* 118, 321, 688, 711, 1 506.

N.S.—F.C.—V.Ș.

indigenat. Reprezintă statutul juridic atit al pămînteanului, cit și al străinului asimilat pămînteanului. Primul este de drept *natural;* al doilea, de drept pozitiv. Pămînteanul se naște cu drepturile și obligațiile cetățenești; străinul le dobîndește în totalitate sau limitativ. În trecutul țărilor române, termenul indică, mai ales, aspectul internațional al cetățeniei; el apare în tratatele și corespondența diplomatică a vremii sub forma latină. Actele, care consemnau legămîntul de credință al domnilor către suzeran — polon, ungur, austriac, rus —, cuprindeau consecvent clauza privitoare la obligația acestuia de a asigura voievodului român azil, feudă și pensie în caz de pierdere a scaunului din cauza dușmanului comun. Era o măsură de prudență, urmată logic de acordarea i. Dar, în afară de acest i. implicit, unii domni și boieri își asigurau din vreme *expressis terminis,* împămîntenirea în țara suzeranului. Astfel, Vasile Lupu, domnul Moldovei, „a trimis la rege, rugîndu-l să-i acorde indigenatul în Polonia". Ștefan Petriceicu (1672—1674; 1683—1684) a obținut de asemenea diploma de i. în Polonia. Într-o scrisoare din 21 nov. 1679, regele Poloniei, Ioan III Sobieski, recomandînd pe un moldovean (Miron Costin), „primul după domn", ținea să sublinieze că „are indigenatul în țările noastre; ne este foarte devotat". Acordarea i. era legată de îndeplinirea unor condiții, între care prima consta în dovezile de credință către suveranul țării de adopție. I. părintelui producea efect și asupra urmașilor. O particularitate, care ținea de sistemul feudal, era posibilitatea cumulării mai multor i. Domnii și boierii români, obținînd i. în țara suzerană, nu renunțau la dreptul lor natural de cetățeni ai țării de origine.

A.C.

indiviziune. V. *devălmășie.*

infracțiune. Dreptul penal feudal din cele trei țări române a prezentat, ca peste tot în evul mediu, un accentuat aspect de clasă, stabilind caracterul infracțional al unor fapte și determinînd pedepsele ori compoziția pentru aceste fapte în raport cu situația socială a victimei și a făptașului. Prin tendința de a impune pe calea violenței, concretizată în pedepse corporale grave și torturi, ascultarea de către masele exploatate a normelor fixate de clasa feudalilor, acest drept apare ca un mijloc eficient de realizare a constrîngerii extraeconomice. Printre celelalte scopuri urmărite, care se degajă din conținutul normelor sale, pe prim plan stau consolidarea autorității și privilegiilor conducătorilor statului feudal și apărarea proprietății feudale. Chiar unele cutume străvechi, cu origini în obștea gentilică, preluate de dreptul feudal, au fost reglementate de acest drept în sensul asigurării exploatării feudale. I. și pedepsele au fost reglementate atît în dreptul cutumiar, cît și în dreptul

scris. Cel dintîi este reflectat în primul rînd în conținutul documentelor, pătrunzînd însă, în special în Trans., și în conținutul unor opere și colecții juridice, cel de-al doilea este cuprins în Trans. în decretele regale, *Trip.*, *Statutele Țării Făgărașului*, *S.M.S.*, *Const. apr.*, *Const. comp.* și unele acte normative din perioada dominației habsburgice, iar în Ț. Rom. și Mold. în pravile, în unele sub denumirea de *vini* și în altele ca o *faptă criminalicească*, aceasta fiind „ori o faptă oprită de pravilă sau o neurmare a unei lucrări porunce de către pravilă". **I.** în dreptul penal feudal pot fi grupate în următoarele 4 categorii: *1.* Cea mai gravă **i.** era aceea îndreptată *contra domnului sau regelui și a statului feudal*, denumită *hiclenie* în Mold. și Ț. Rom., iar în Trans. *hütlenség* și *nota infidelitatis* (v. *trădare*). *2.* **I.** *contra patrimoniului (furtul, tîlhăria, jaful, punerea de foc)* erau îndreptate în special împotriva averii feudalilor, prevăzute cu grave sancțiuni (spînzurarea, mutilarea etc.), sancționate deja (în Trans.) prin decretele regale. *3.* **I.** *contra religiei și moralei* cuprindeau, în afară de unele fapte considerate ca grave în orice orînduire *(adulterul, jurămîntul fals, avortul, sodomia)*, și altele specifice perioadei feudalismului *(vrăjitoria, proorocirea, răpirea femeilor* etc.). Această categorie de **i.** a fost, de asemenea, incriminată de timpuriu în Trans. *4.* **I.** *împotriva vieții și integrității corporale*, categorie în care intrau *omorul, mutilările, rănirile*. Aceste **i.** au atras pedepse variate, după gravitatea cazurilor: de la pedeapsa cu moartea la pedepse privative de libertate și bănești. În acest domeniu și-a găsit din plin aplicarea, în perioada feudalismului timpuriu, principiul talionului; tot aici se constată de timpuriu stabilirea gravității pedepselor după existența sau lipsa intenției; de asemenea, putea avea loc în anumite cazuri compoziția. În Trans., unele din aceste **i.** au fost cuprinse în categoria denumită *actus potentiarii*, cîteva chiar în categoria denumită *nota infidelitatis*. Alte feluri de **i.**, de natură diversă, au fost *defăimarea* sau *calomnia* (v. *onoare*) (în Trans. cu pedeapsa *emenda linguae*); *călcarea unei convenții*; *mutarea pietrelor de hotar, mînarea cu forța a animalelor pe locurile altora* etc., care reflectă aspecte caracteristice vieții social-economice din perioada feudalismului. Dreptul penal feudal din Trans. a reglementat, începînd încă din perioada feudalismului timpuriu, formele de *participare la* **i.**, fie aceasta anterioară, concomitentă sau posterioară: *instigarea* sau *provocarea* e incriminată deja într-un decret al regelui Ladislau (cazuri de instigare sînt relatate în *Registrul de la Oradea*); *coautoratul*, tot de către același rege (numeroase cazuri sînt amintite în același document); *complicitatea* și *tăinuirea* sînt menționate în *Registrul de la Oradea*. În ce privește **i.** *flagrante, deprehendatio in flagranti* avea în Trans., potrivit *Trip.* (III, 20 și 32) și *Const. apr.* (V, 28), consecințe de ordin procedural, determinînd judecarea accelerată, cu o procedură specială, a proceselor respective. V. *sfătuire*.

V.Ș.—T.V.

injurie. V. *sudalmă*.

inquilini. V. *jeleri*.

instanțe de judecată. V. *departament; justiție; scaunele de judecată în Trans.; sfat*.

instigare. V. *sfătuire*.

insultă. V. *sudalmă*.

Iw. În titulatura domnilor români din sec. 14—19 figurează în documente, în sigilii, pe monede, înainte de numele de botez al domnului, vocabula *Iw* sau *Ioan* (întreg sau prescurtat). Asupra originii și sensului ei, discuția a început din sec. 16, în ea intervenind mulți istorici români și străini (ex. I. Sommer, Balthasar Walther). *În Ț. Rom. în 1330 sub forma Basarab Iwanco. În Mold., probabil a fost introdusă din Ț. Rom., prin biserică. Vocabula *Iw* (Ioan) apare și în documentele bulgarilor, începînd din sec. 11, și în ale sîrbilor, începînd din sec. 14. În interpretarea vocabulei, principalele păreri au fost: *a.* Iw — Ioan vine de la numele împăratului Ioniță Asan care a domnit asupra bulgarilor și românilor. Ac est nume a ajuns apoi titlu, așa cum Cezar (Kaiser) și Augustus

au devenit „titluri împărătești". Această părere a fost adoptată de mulți istorici, în frunte cu Samuil Micu și B. P. Hasdeu. Argumentul care o invalidează este faptul că Iw figurează în documentele bulgarilor din anul 1018, cu mult înainte de împăratul Ioniță Asan. *b.* Iw — Ioan nu e altceva decît pronumele personal eu, în formă populară *io*, care corespunde perfect cu pronumele italian sau portughez *io*. Această părere a fost susținută de Dionisie Fotino. S-a răspuns că ea nu explică prezența lui Iw în documentele slave. Și apoi, cum s-ar explica prezența lui Iw în documentele bulgarilor și sîrbilor ? *c.* Iw — Ioan a fost împrumutat, prin biserica ortodoxă, din cancelaria bizantină, unde figura în subscrierea documentelor imperiale. A fost adoptat de cancelaria bulgară, de unde a trecut în Ț. Rom. Această părere a fost întărită de D. P. Bogdan cu argumentul că prescurtarea Iw apare cu aceeași grafie în actele solemne bizantine și în cele slavo-române. Alți cercetători au adăugat observații și argumente în sprijinul acestei păreri. Întemeiat pe toate studiile anterioare, Em. Virtosu amplifică această părere, arătînd că vocabula Iw, prescurtare a numelui grecesc Ioan, „cel dăruit de Dumnezeu" (cu domnia) sau „cel ales de Dumnezeu" (spre a domni) a fost un titlu acordat domnilor la ungerea lor de către biserică. Aceasta arată că vocabula Iw nu a fost un simplu „decalc paleografic" (A. Sacerdoțeanu), ci a avut o valoare simbolică, în acord cu concepția feudală a domniei și cu caracterul harismatic, de origine divină al puterii domnești. Ea satisfăcea deopotrivă „interesele conjugate ale domniei și ale bisericii". Vocabula Iw era atît de intim legată de persoana domnului, încît rămînea integrată în numele lui chiar și după moarte. I. Minea a arătat că din documente rezultă că vocabula Iw sau Ioan se adăuga și la numele moștenitorului prezumtiv al domnului. Adevărul este însă că nu totdeauna vocabula apare la moștenitorul prezumtiv, iar uneori apare la toți fiii domnului. Vocabula Iw a fost utilizată, prin abuz, de către unele soții de domn (Stanca, doamna lui Mihai Viteazul, Marghita a lui Simion Movilă) și chiar de către fiicele de domn ca Maria, fiica lui Petru Șchiopul. Vocabula Iw — Ioan a figurat statornic în titulatura domnilor în Ț. Rom. timp de 5 secole, pînă în anul 1828. În Mold., ea a fost uneori înlocuită în actele latine cu pronumele *noi (nos)*, în special sub fanarioți. Românii au ținut la această vocabulă, care prin vechimea și aura ei mistică constituia un element în tradiția monarhiei românești. De aceea, la 1859, s-a încercat reintroducerea ei în titulatura legală a domnului Alexandru Ioan Cuza, iar la 1866 în aceea a domnului Carol I. Încercarea n-a reușit: vocabula era prea specifică conceptului feudal al domniei.

P.S.

iobag; iobăgie; sin. *ruminie (vecinie)*. *1.* Condiția țăranului dependent în ținuturile de dincolo de Carpați. Termenul înregistrat de documentele de limbă latină în forma *iobago* (pl. *iobagiones)*, iar în cele maghiare — *jobbágy* — este de origine ebraică și a denumit inițial pe credinciosul care datora clerului anumite servicii. Aceste obligații ale i. stau la originea dijmei ecleziastice, ea însăși fundament al dijmei feudale. În Trans. este semnalat, la 1291, un Inancea „iobag al castrului Albei transilvane". Se știe că iobăgia — ca și ruminia, dealtfel — a cunoscut 2 forme: una, mai ușoară, constînd în anumite obligații materiale față de stăpînul feudal; a doua, agravată, care adăuga primei legătura de pămînt. Sub această formă iobăgia s-a numit *șerbie*↑. În Trans. cele două forme sînt cronologic delimitate prin anul 1514. În sensul larg al primei perioade, iobăgia includea pe membrii clasei suprapuse, în măsura în care datorau dijma ecleziastică. Marea masă a țăranilor *(incolae, villani, rustici, coloni, iobagiones)* erau, în principiu, liberi, dar supuși anumitor obligații: către rege, biserică și nobili. *2.* Sarcinile publice ale i. constau: *a.* în principal, dintr-o dare de 2 florini (fără 2 dinari) pe an pentru o poartă sau răvaș, plătibilă în 2 rate; poarta se socotea după averea mobilă a supusului (= 6 vite); *b.* sarcini militare, în natură sau bani; *c.* lucrări publice la cetăți, drumuri, poduri, cărăușii, postășit, găzduiri de persoane oficiale; *d.* cheltuielile cu ținerea dietelor (de 2 ori pe an). În sec. 16, toate cheltuielile publice erau aruncate în general asupra nenobililor. I. transilvăneni români datorau regelui quinquagesima. 1.

catolici plăteau bisericii catolice dijma eclezіastică (bisericească sau episcopală), reprezentînd 1/10 din principalele produse agroalimentare (cereale, vin, porci şi albine). *3.* Obligaţiile senioriale ale i. constau înainte de 1437 din: *a.* cens (pt. arături) sau teragiu, (pt. vie), darea pămîntului, plătibilă obişnuit în bani, cîte un florin (100 dinari) pe an de cap de familie, în 2 rate semestriale; *b.* daruri în natură *(munera)* numite o vreme *ako* (cu caracter de plocon, nedefinit materialmente şi nici delimitat cantitativ), iar mai tîrziu devenite *none*↑; *c.* a treia grupă de obligaţii era formată din prestaţii în muncă, serviciile *(servitia)* sau slujbele, asemănătoare cu *lucrul* (mai tîrziu, claca, boierescul) din ţările române extracarpatice şi constînd în: lucrul la cetate, la curte, la mori, la iazuri, cărături, diverse munci agricole. Între 1437 şi 1514, serviciile se datorau o zi pe an şi puteau fi răscumpărate în bani. *4.* Jurisdicţia asupra i. constituia un privilegiu al stăpînului feudal (bisericesc sau nobil), cu excepţia a 3 pricini: furtul, tîlhăria şi silnicia (mai tîrziu şi punerea de foc), care sînt judecate de instanţele publice (comitat, voievod etc.). În mod excepţional, unii nobili obţineau şi privilegiul judecării infracţiunilor grave şi pronunţării condamnărilor capitale. Pe domeniul episcopului de Oradea, românii aveau dreptul (în 1442) să-şi constituie 12 cnezi jurați, care judecau împreună cu voievodul sau vicevoievodul la locul scaunului de judecată. La fel, în Ţara Oltului şi în districtul Făgăraşului, unde românii se judecau în faţa instanţelor proprii şi după „legea românească". Pedepsele variau: pentru omor 2 mărci, 2 dinari, pentru rană mortală o marcă, pentru lovire cu vărsare de sînge o jumătate de marcă. Sumele erau încasate de judecători şi păgubaşi. *5.* I. avea dreptul de a-şi testa lucrurile, fie rudelor, fie străinilor; în lipsa rudelor şi a testamentului, moştenirea revenea bisericii sau stăpînului feudal; contrar, acesta primea numai o vită de 3 ani. *6.* Înainte de 1514, i. se puteau strămuta de pe un domeniu pe altul cu obligaţia de a-şi achita censul *(iusto terrogio deposito)* şi celelalte datorii. Strămutările erau ordonate obişnuit de rege în interesul colonizării oraşelor sau domeniilor regale. Totuşi, există cazuri — şi în această perioadă — cînd i. fugari sînt readuşi cu forţa; de asemenea, strămutările nu erau posibile fără „permisiunea obişnuită a stăpînului moşiei". După răscoala din 1514, dieta, convocată în acelaşi an, şi *Trip.* (1517) au fixat un nou statut i., mult mai dur prin legiferarea servituţii veşnice (şerbie) şi prin ridicarea numărului zilelor de lucru la 52 pe an. Începînd cu acest an (1514), censul se uniformizează la 1 florin pe an şi se extinde şi asupra jeleriilor, iar daturile se transformă în nonă. Condiţia şerbului tinde să se asimileze cu aceea a robului. Legat de pămînt, i. urmează în principiu soarta domeniului feudal, însă poate fi negociat şi separat, ca un obiect, în diverse tranzacţii: împrumuturi, vînzări-cumpărări, danii, schimburi, zălogiri etc. Căderea în iobăgie (şerbie) a ţăranilor liberi era consecinţa fiscalităţii excesive, a răzvrătirilor, sau a voinţei proprii, prin constituirea ca zălog pentru datorii private. Dieta din 1714 a stabilit robota la 4 zile pe săptămînă pentru i., iar legea urbarială din 1769 *(Certa puncta)* la 4 zile cu braţele şi 3 zile cu vitele. Nobilii au răstălmăcit înţelegerea, silind pe i. la 4 zile robotă pe săptămînă cu vitele şi la 3 cu braţele, adică toate zilele săptămînii în timpul muncilor agricole majore. Protestînd împotriva acestor abuzuri, episcopul Inochentie Micu arăta împăratului de la Viena: „se află şi de aceia care pe supuşii săi în 3—4, ba şi în toate zilele săptămînii îi silesc la lucru şi peste tot timpul cel bun de lucru, mai amar îi tratează ca pe nişte robi, deşi robie aici nu este, că robilor li se dă cel puţin de mîncare, iar iobagilor nu". La 1820, ţăranii din Drăguş arătau că trebuiau să fie „în brazdă" cînd răsărea soarele, că la prînz stăpînul nu-i lăsa „un sfîrtai de ceas" să răsufle şi-i ţinea pe cîmp „pînă noaptea pe întuneric", iar uneori aprindea paie pe cîmp pentru ca iobagii să poată lucra şi noaptea. „Sărăcie mai mare nu poate să fie într-un sat cum e la noi", considerau ţăranii din Drăguş, deşi situaţia era aceeaşi şi în alte sate. Unii proprietari cereau i. să lucreze „cu ruptul", cantitatea de lucru fixată pentru o zi fiind mult mai mare decît posibilităţile i. Dacă proprietarul sau reprezentantul său nu erau mulţumiţi de munca i., îi puteau pedepsi pe loc cu lovituri de băţ; în multe cazuri i. erau ucişi (spînzuraţi sau omoriţi în bătăi), stăpînii feudali dispunînd de dreptul de paloş↑. În ajunul revoluţiei din 1848, din cele 1 960 de sate aflătoare în

comitatele Trans. (fără scaunele secuiești și săsești), 1 866 erau sate de i. „În genere iobăgia din Transilvania se arată a fi una din cele mai grave iobăgii cunoscute. Cu atît mai gravă pentru iobagul român care constituia majoritatea covîrșitoare a iobăgimii țării, cu cît poporul român însuși se găsea exclus din rîndurile cetățenilor ei, din rîndul fiilor patriei [...], socotit fiind numai tolerat" (D. Prodan). În sec. 17, i. erau diferențiați în i. ereditari sau veșnici *(perpetui)* și i. taxaliști, care își răscumpărau obligațiile iobăgești cu o taxă. După avere, ei se împărțeau în: *potioris sortis* (fruntași), *medioris sortis* (mijlocași) și *pauperes* (săraci). În același timp li s-a interzis să poarte arme și să umble călare, fiind obligați să se îmbrace cu haine de rînd. În general, situația i. ardeleni era cu mai mult gravă decît a ruminilor și vecinilor din Principate, ceea ce explică frecventele lor emigrări peste Carpați, cu deosebire după reforma lui Const. Mavrocordat, prin care s-a desființat ruminia. Iobăgia a fost abolită în Trans. prin ordonanța împăratului Iosif II din 22 aug. 1785 și suprimată definitiv în 1848. V. *dreptul de palos; ius valachicum; rentă feudală; scaunele de judecată în comitatele nobiliare; scaunele de judecată românești laice din Trans.* Bibl.: 1 256.

A.C. — N.S.

ipistat. V. *epistat.*

ipodiacon. V. *cler.*

ipotecă; var. *ipothichi.* Garanție reală accesorie, care nu deposedează pe debitorul proprietar al imobilului ipotecat și care permite creditorului neplătit să urmărească imobilul în mîinile oricărui deținător, pentru a-și valorifica creanța sa cu preferință față de ceilalți debitori. Nici dreptul consuetudinar, nici pravilele, în afară de *Sin. alf. Bas.* și de *C. Cal.*, nu au cunoscut termenul i., această garanție reală imobiliară fiind cuprinsă în noțiunea generală de amanet sau zălog. *C. Cal.* enumeră *ipothichi* printre drepturile reale (§ 405) și arată că orice lucru „slobod a se face negoțiație, poate să se supună amanetarisirii. Dacă lucrul este mișcătoriu se numește chiar amanet, iar de este nemișcătoriu se zice ipothichi"(§ 584). Imobilul ipotecat rămînea în posesia debitorului pînă la eventuala lui vînzare silită. Creditorul ipotecar, ca și cel amanetar, dacă nu este îndestulat la termenul convenit, „poate să ceară prin judecată vînzarea amanetului sau a ipothicii" (§ 604). Este nul pactul pignorativ, adică acea convenție prin care părțile ar stabili că „după trecerea termenului plății să rămîie amanetul sau ipothichi la creditoriul în locul datorici, fără cercetarea prețului lor, sau ca să aibă el voie a înstrăina aceste amanetări cu un preț întîmplătoriu ori hotărît" (§ 1 342, lit. b). În § 605—615 se reglementează procedura scoaterii în vînzare a imobilului ipotecat. În afară de i. *convențională*, *C. Cal.* mai prevede o i. legală tacită *(tăcută)* în favoarea femeii măritate „asupra toatei averi a bărbatului", pentru garantarea zestrii↑ (§ 1 640) și a paraferneiț (§ 1 667), în favoarea minorilor „asupra averii epitropilor și a curatorilor", în favoarea copiilor „asupra averii tatălui pentru cela ce au de la maică sau de la alte rudenii și asemenea asupra averii maicii pentru cele ce au ei de la tatăl lor, cînd aceste lucruri vor fi sub a ei purtare de grijă cum și pentru cîștigurile nuntești, cînd tatăl sau maica iarăși se vor însoți", precum și în favoarea legatarilor „asupra averii legatorului, ș.c.l." (§ 586 și n. 36). Același cod mai reglementează și o ipotecă *judiciară* (cf. § 1 997, care stabilește concursul creditorilor ipotecari). Toate aceste ipoteci oculte, dăunătoare creditului, au fost desființate prin *C. civ.* din 1865, care, în afară de ipoteca convențională, a menținut-o și pe cea legală cu obligația de transcriere în registrul de la tribunalul în circumscripția căruia se află imobilul, împlinindu-se astfel cerința publicității, necesară pentru garantarea drepturilor terților.

O.S.

irat; var. *erat; hairat.* În nomenclatura fiscală a țărilor române, i. a pătruns în sec. 18 cu sensul de venit public al vistieriei, al domnului sau al „cutiilor".

A.C.

irmilic. Monedă de aur (mai rar de argint), valorînd 20 de piaștri. **I.** a apărut în multiple emisiuni, fapt care explică și valoarea lui inegală. În circuitul comerțului românesc, s-au înregistrat **i.** vechi și noi, de aur și de argint, întregi, jumătăți (poliirmilici) și sferturi. Echivalențele practice sint sub nivelul legal de 20 piaștri (lei); la 1719, **i.** valora 60 de aspri sau 20 de parale, deci 1/2 din leul nou; la 1799 era de 20 de parale; în 1834, un **i.** vechi era echivalent cu 14 lei, iar unul nou cu 13 lei; un an mai tîrziu, cota 18 piaștri; în 1840, valora cca 16 lei, iar în 1850, cînd este impus de sfatul țării ca monedă cu putere liberatoare oficială, i se fixează valoarea de 12 lei și 10 parale. Din prima jumătate a sec. 19, **i.** este semnalat pe piața românească și cu numele grecesc de *icosar*.

A.C.

ispașă. Obligația stăpinului sau paznicului unor vite de a despăgubi pe stăpinii holdelor sau sădirilor în care ele au făcut stricăciuni. Această obligație a trecut în pravilele sec. 17 din legile agrare bizantine. În limba română, cuvîntul **i.** (var. *ispășire, ispășie)* are sensurile: *1.* pagubă, stricăciune pricinuită de vite, *2.* procedură de constatare și evaluare a pagubei. **I.**, ca și pripasul, trebuie să fi existat, în dreptul consuetudinar, înainte de întemeiere. Neînțelegerile ivite din stricăciunile vitelor pe loc străin se rezolvau, în cadrul obștei, de „oameni buni și bătrîni". După întemeiere, lucrurile s-au complicat. Obiceiul pămîntului prevedea numai obligația stăpînului sau a paznicului neglijent la despăgubirea stricăciunii. Pravilele nu pedepseau decît pe cel care, cu intenție, bagă vitele sale în holdă sau sădire străină, obligînd totdeauna pe vinovat a plăti „toată paguba". Dregătorii domnești au creat obiceiul nou ca, în afară de despăgubirea stricăciunii, vinovatul să plătească și gloabă, chiar dacă greșeala era fără intenție. Marii vornici realizau astfel din „gloaba vorniciei" venituri importante. Un document din 1695 confirmă existența regulei mai vechi că stricăciunile trebuiau să se ispășească punindu-se vitele la opreală și încasîndu-se „gloaba vorniciei". Deosebit, vinovatul trebuia să plătească și „paguba omului". Procedura de ispășire a variat. În sec. 15—17 era îndeplinită de pripășari, iar după dispariția lor de globnici, vornicei și alți subalterni ai marelui vornic, căruia îi reveneau veniturile din „gloaba vorniciei". În sec. 18, cei însărcinați cu această procedură se numeau în Mold. ispășitori. Actul de evaluare a pagubelor se numea *ispășalnică*. *Prav. cond* a dat vornicilor dreptul de „a ispăși" sticăciunile vitelor, să încaseze „gloaba după obicei" și să împlinească de la vinovați paguba, luînd zeciuiala lor (XVIII, 4). O reglementare precisă a gloabei pentru stricăciune o găsim în *L. Car.* În Mold., Ponturile lui M. C. Sutu au prevăzut că ispășitori vor fi vornicul și 3—4 fruntași ai satului. Vornicelul avea sarcina să împlinească paguba „însă prin știrea ispravnicilor ținutului". În unele cazuri, domnul poruncea ca, în afară de împlinirea stricăciunilor, să fie ridicate vitele celor vinovați și unele (vaci, boi, oi) confiscate în favoarea domniei, altele (cai, iepe) puse la menzil ca să slujească un an. Procedura **i.** a dăinuit și în sec. 19: într-un caz, s-au ispășit stricăciunile produse de giște.

O.S.

ispisoc. V. *înscris*.

ispravnic. *1.* *iun. 1481, B, în Ț. Rom., indicînd pe dregătorul desemnat de domn să aducă la îndeplinire o poruncă a sa. În unele cazuri, aducătorul la îndeplinire era însuși domnul: „însuși spusa domniei mele". În Mold., abia în a doua jumătate a sec. 16 începe să apară formula „domnul a spus" sau „a poruncit". În Trans., documentele nu se termină cu asemenea formule. *2.* Cu înțeles de reprezentant al unei autorități superioare îl întîlnim pe **i.**: la judecata unor boieri dați pe răvașe domnești; la facerea unui testament (un episcop este ispravnic al mitropolitului); la o cercetare la fața locului. *3.* Pravilele sec. 17 numeau **i.**: pe căpetenia unui grup de oameni care săvîrșeau o infracțiune; pe mandatarul unei persoane particulare sau al unei comunități religioase; pe tutore (v. *epitropie)*; pe uzufructuar. *4.* În Oltenia, un **i.** al *scaunului bănesc*, numit mai tîrziu caimacam (1761) (v. *căimăcămie)*, înlocuia pe marele ban, cînd acesta era

la curtea domnească pentru a lua parte la lucrările divanului. *5.* **I.** *de scaun domnesc* apare în Ţ. Rom. în timpul domniei lui Matei Basarab. El sau ei (dacă erau mai mulţi) înlocuiau pe domn, rezolvind chestiunile urgente, cînd acesta se afla în altă parte a ţării. Actele administrative făcute de i. erau supuse domnului, la înapoierea acestuia la curte. În timpul lui Şerban Cantacuzino şi Const. Brîncoveanu, numărul lor variază de la 3 pînă la 5. Se tinde acum ca i. de scaun să fie înlocuiţi cu caimacamii↑. *6.* **I.** cu funcţii administrative apar prima dată în Oltenia în timpul ocupaţiei austriece (1718—1739). Ei sînt administratori de plasă şi funcţionează în subordinea vornicului, care avea ca sarcină să conducă judeţul. *7.* Const. Mavrocordat (hrisov din 1740, art. VII), în reforma pe care o aduce în Ţ. Rom. şi apoi în Mold. (1741), prevede delegarea unor boieri de treapta I şi II, în toate judeţele, cu sarcina de a împărţi dreptatea, a apăra pe săraci de abuzurile agenţilor fiscali şi a supraveghea pe pîrcălabii satelor la întocmirea cislei, precum şi pe ceilalţi slujbaşi ai ţării răspîndiţi în judeţe sau ţinuturi. Mai prevedea şi numirea unui judecător↑ la fiecare judeţ sau ţinut. La început s-a numit numai cîte un i. de fiecare judeţ sau ţinut; mai tîrziu, cîte doi. În materie civilă aveau competenţa generală în circumscripţia lor teritorială; în materie penală, nu judecau moartea de om, care era de competenţa divanului, sau, mai tîrziu, a Departamentului Criminalicesc. În ceea ce priveşte urmărirea dărilor, ei lucrau sub directa supraveghere a marelui vistier. Funcţionau cîte un an şi exercitau atribuţii judiciare şi administrative. Aveau în judeţe aceeaşi autoritate pe care domnul o exercita din capitala ţării. În calitate de stăpîni ai judeţelor, i. săvîrşeau multe şi grave abuzuri. La 1809, Langeron constata: „ces isprawniks sont despotes dans leur jurisdiction. Ils prennent, sans pudeur et meme sans mystère, à chaque paysan ses garnis, ses bestiaux, son argent. Chaque famille doit payer au Divan une capitation quelconque; l'isprawnik la double, la quadruble, la décuple, sans y être autorisé par aucune loi ni par aucun ordre, et partage cette somme avec les membres du Divan. Si le paysan ose se refuser à ces horribles exactions, ou se plaindre, il est emprisonné, dépouillé, battu et tourmenté par des supplices recherchés dans lesquels il expire souvent, ou, par un rafinement de cruauté de ses bourreaux, il voit torturer devant lui sa femme et ses enfants". Peste 3 ani, la 1812, se afirma că în Oltenia i. „faire mettres les femmes sur les charbons et fouetter les enfants pour arracher le peu d'argent qui leur restait, lorsque les maris et les peres avaient deserté". Cît timp au funcţionat doi i. de fiecare judeţ, s-au petrecut dese încălcări de atribuţii. Pentru a le pune capăt, Al. Ipsilanti (în Ţ. Rom.) a hotărît ca un i. să se ocupe de treburile administrative, iar celălalt de cele judecătoreşti, devenind în cele din urmă judecător. Veniturile i. erau foarte mari. Ele se alimentau dintr-o cotă de 4% aplicată la toate încasările efectuate şi din diferite stoarceri abuzive. Pentru a se pune capăt acestor abuzuri↑, li s-a fixat o leafă de 5 000 de piaştri pe an, dar în loc s-o încaseze, i. o lăsau, împreună cu alte daruri, la mîna vistierului, ca răsplată pentru protecţia acordată. Unii dintre i. cîştigau de la 30 000 la 50 000 de piaştri pe an. În sec. 18 — primele decenii ale sec. 19, slujba de i. se cumpăra cu mari sume de bani. În mart. 1742, „isprăvniciile s-au vîndut la cochii vechi de către spătar cu cîte 500 şi 600 fiecare"; la 1790 se arăta că fanarioţii „vendent à l'enchère toutes les places subalternes de leurs Principautés; celles d'isprawniks (chefs de district) sont les plus lucratives et les plus recherchées". La numirile de i. din 1819, domnul Al. Suţu a primit de la aceştia 300 000 de piaştri. Peste cîteva luni, din lăcomie, a numit alţii, de la care a luat aceeaşi sumă. La începutul sec. 19, toate măsurile administrative luate de domnie erau aduse la îndeplinire prin i. În Mold., potrivit dispoziţiilor *Cond. crim.*, i. avea datoria să cerceteze faptele criminalicesti petrecute în ţinutul său, făcîndu-le în termen „tacrirul foarte lamurit"; să efectueze percheziţii „cu bună cuviinţă", cînd existau prezumţii de vinovăţie; să urmărească şi să prindă pe tîlhari, punînd pe urmele lor poterile înarmate; să-i trimită la „criminalion", după terminarea cercetărilor. Tacrirurile (procesele-verbale) întocmite de i. aveau „legiuită puteare de dovadă" la judecată (§ 6, 36, 48, 73, 79, 80, 81, 137). *8.* Între puţinele dregătorii din ţările române care s-au menţinut şi sub ocupaţia ţaristă a fost *isprăvnicia de curte.* La 1 febr. 1811,

pitarul Alecu este rînduit i. la isprăvnicia curții, în locul paharnicului Pană Costescu. Veniturile i. de curte erau aleatorii; ele se alimentau dintr-o cotă de 10% asupra cheltuielilor întîmplătoare ale divanului. I. de curte era intendentul curții domnești; el se îngrijea de toate cheltuielile mărunte ale acesteia, precum și de reparațiile imobilelor care aparțineau curții domnești. I. de curte se numea din rîndurile boierimii de treapta II sau III și niciodată de treapta I. Avea un venit de circa 20 000 de piaștri. *9.* **I.** *pentru străini.* Alex. Ipsilanti a creat, în anul 1776, două isprăvnicate de „ungureni", unul pentru Oltenia și celălalt pentru restul Ț. Rom. În anii 1789—1790, sub presiunea Austriei, isprăvnicatele de „ungureni" au fost desființate. Neimaibeneficiind de privilegii, oamenii din aceste isprăvnicate s-au împrăștiat, fiind acum supuși la regimul „cislei" ca și ceilalți locuitori. Unii au devenit poslușnici, alții sudiți. În 1811, sub ocupația rusească, divanul a propus reînființarea isprăvnicatelor de „ungureni", cu menținerea privilegiilor din trecut. Reînființarea lor s-a realizat abia în 1813, sub domnia lui Ion Gh. Caragea, dar tot sub domnia lui, către sfîrșit, au fost desființate (1818). Ele au fost reînființate de Al. I. Suțu, la propunerea divanului, pe baza aforalei din 19 apr. 1819, sub denumirea mai cuprinzătoare de isprăvnicate ale străinilor, fiindcă acum beneficiau de privilegii nu numai românii fugiți din Trans., ci și sîrbii veniți de peste Dunăre. Toți se bucurau acum de o scădere de bir (cîte un taler la fiecare sfert) și nu erau impuși „în cislă", ci pe cap de locuitor. Aceste isprăvnicate au funcționat pînă la *Reg. org.*

T.V. — N.S.

ispravnicul de ungureni; isprăvnicatul străinilor. V. *ispravnic.*

isprăvnicel (diminutiv de la *ispravnic).* Vătășel însărcinat cu supravegherea muncilor agricole; lucra sub ordinele vătafului de curte. Îi întîlnim în Ț. Rom., în sec. 18 și 19.

T.V.

istov (*de ~*). Locuțiune adverbială compusă din substantivul *istov* și prepoziția *de,* cu sensul, în limba română veche, de desăvîrșit, complet, total. *Țărani de istov,* în Mold., s-au numit, în catastihul lui Petru Șchiopul din 1591, țăranii care plăteau birul întreg (Panaitescu, Cihodaru), spre deosebire de cei care, avînd numai 2 vite sau una singură sau nici una, erau impuși la 1/2 sau 1/4 din bir și erau socotiți săraci (Costăchel). De bir nu erau scutiți nici țăranii aserviți, nici cei lipsiți total de pămînt; ei erau impuși ca săraci la un bir redus. După catastihul lui Petru Șchiopul, numărul *țăranilor de istov* era de cca 32 000, față de al săracilor de cca 4 000, cifre verosimile față de numărul total al contribuabililor, capi de familie, cuprins în catastih: 46 860.

P.S. — D.L.

ișpan. Termen maghiar împrumutat foarte probabil de la cel sud-slav (mai ales croat) *jupan,* care corespunde termenului latin de *comes* și celui germanic de *graf, graev.* Este atestat documentar în 1269, documentele anterioare redactate în limba latină folosind termenul universal de *comes* sau, de la domnia lui Béla III (1172—1196), și termenul germanic de *gróf.* I. era un înalt demnitar regal, numit de rege de obicei din suita lui și învestit cu o triplă competență: judiciară, administrativă și militară, în fruntea unui comitat. Centrul administrației i. fiind de obicei o cetate, el purta și titlul de *vărispán (vár* = „cetate"). Atribuțiile i. erau primordial militare, ca și atribuțiile grafilor germani *(Gauverfassung,* în Bavaria mai ales) și ale jupanilor sud-slavi. Auxiliarii i. au fost mai întîi *pristavii (pristaldes),* organe de execuție și de aducere la cunoștință a hotărîrilor i., apoi *udvornicii (udvòr,* curtea, curia i.) și *alișpanul* (vice-ișpan, ajutor de ișpan), delegat de obicei cu prezidarea tribunalului comital. În momentul transformării comitatelor regale în comitate nobiliare, alișpanul era numit la propunerea adunării congregației nobiliare a comitatului și din rîndurile acesteia, în vreme

ce i. a rămas în continuare numit de rege sau, după 1526, de voievodul sau principele Trans., pe teritoriul acestui voievodat. Paralel cu tendințele de feudalizare, constatate în ultima perioadă a regilor Arpadieni și, sporadic, sub Angevini, pentru a se întări sub Sigismund de Luxemburg și mai ales după moartea lui Matia Corvin (1490), i. devin ereditari. Carol Robert a întărit atribuțiile militare ale i., astfel cum erau precizate în Bula de aur din 1222, C. Sigismund de Luxemburg a legiferat în 1397 îndatoririle i. și condițiile în care puteau fi trași la răspundere și destituiți pentru asuprirea și nedreptățirea locuitorilor sub administrația lor, principii modificate prin dispoziții ulterioare (din 1439, 1486, 1533, 1534 și 1548). Apariția alișpanilor a dus la completarea titulaturii i. devenit *föispan* (fișpan, conte principal) și rămas în continuare conducătorul administrativ și militar al comitatului *(praefectus comitatus, iudex castri vel parochiae, comes arcis* etc.). Atribuțiile i. au fost organizate prin legea din 1886.

D.L.

iugăr. Unitate de măsură a suprafețelor, reprezentînd inițial suprafața de pămînt arată de 2 boi într-o zi (ca și pogonul). A fost folosit în Trans. încă din sec. 15. La 1437 era echivalat cu sesia *(iuger seu mansum)*. Mărimea i. a variat: cel roman a fost echivalent cu 0,252 ha, cel din *Trip.* (sec. 16) cu 7 166 mp, iar cel de sub ocupația austriacă a fost de 1 600 stînjeni pătrați sau 0,5 755 ha. Concomitent cu acesta din urmă, s-a mai folosit și i. unguresc de 1 200 stînjeni pătrați sau 0,4 366 ha. I. s-a menținut în practica măsurătorilor ardelene și după 1875, data introducerii sistemului metric modern.

A.C.

ius Valachicum. V. *dreptul românesc (străvechi) în Trans.*

iuzbașă. Ofițer inferior otoman, căpetenia unei trupe de o sută de ostași. Termenul a fost receptat în țările române (mai ales în Ț. Rom.) de la sfîrșitul sec. 16. E probabil că primii i. au fost comandanți de mercenari. În sec. 17 sînt atestați documentar un mare număr de i. de: roșii, dorobanți și călărași, comiși, spătărei, postelnicei, pîhărnicei, vistiernicei etc. I. comandau o trupă de o sută de curteni sau slujitori *(un steag)*, avînd atribuțiile de pe vremuri ale sutașului, căpitanului sau hotnogului, *sutașii* apărînd însă, în ultimele decenii ale sec. 17, ca o categorie deosebită. I. aveau ca auxiliari cîte un ceauș și un stegar. Matei Basarab dăruia pe i. cu ocine, uneori cu rumîni. În sec. 18, oastea românească fiind în mare măsură dizolvată, I. au fost folosiți în funcții aulice. Astfel, D. Fotino (III, 286) arată că aga avea sub ascultarea lui un i. *de divan* și un i. *de harem*, amîndoi „oameni domnești". I. apar frecvent în documente ca achizitori de proprietăți, ca martori în asemenea acte, printre boierii hotarnici sau printre jurători. În Mold. apare documentar un i. la 25 iun. 1462, A, dar este sigur că e vorba de o traducere ulterioară a termenului de hotnog↑ sau de vătaf↑, documentul fiind păstrat numai într-o traducere română ulterioară, poate chiar o falsificare. Miron Costin scrie că „fiecare ținut are căpitani și hotnogi deosebiți, care acum se numesc după limba turcă iuzbași, adică sutași".

D.L.

iuzluc *(ecatostar)*. Monedă turcească de argint de 100 de parale (sec. 19). La 1813, la București, i. valora 3 groși, iar la 1823, i. vechi, 4,5 groși.

N.S.

izvod. Document medieval în limba slavonă păstrat în traducere românească veche *(Surete și izvoade*, colecția de 25 de volume a lui G. Ghibănescu). V. și *suret*. I. mai avea și sensul de evidență la vistierie (i. negustorilor, Mold., 1777).

N.S.

Imbourare. V. *înfierare.*

Împăcare. A pune capăt unui conflict printr-o înțelegere, care se făcea de obicei în fața domnului, a voievodului, înaintea judecății („ca să economisească cheltuielile de procese și certuri"), în cursul procesului sau chiar după pronunțarea hotărîrii. Se întîmpla ca însuși domnul să ia inițiativa de a pune capăt unui litigiu între boieri, printr-o **î.**, făcînd apel în acest scop la mitropolit și boierii judecători întrucît **î.** „este cea mai bună [...] ca să nu ajungă treaba a intra în judecată". În Banat, **î.** avea loc în fața banului, sau în fața castelanilor și a judelui. Interveneau **î.** chiar în cauze cu caracter penal, de mică importanță: „sfăzi și bătăi". Pravilele sec. 17 prevedeau modul cum se poate face **î.** pentru sudalmă. Considerînd infracțiunea de ierosilie deosebit de gravă, ele nu permiteau **î.** în cazul cînd victima era o călugăriță, chiar dacă interveneau în acest sens părinții sau alte rude ale victimei. *L. Car.* permitea „o tocmeală" între două sau mai multe persoane, înainte de proces, ca să nu se mai judece. Ea putea fi făcută în scris, prin viu grai, prin mijlocitori sau fără mijlocitori. Dacă la „tocmeală" se stabilea și o „osîndă", în caz de nerespectare „se punea în lucrare întocmai". Dacă în pricină se aflau mai mulți împricinați, dintre care unii se vor învoi, iar alții nu, „atîția sînt legați a păzi acea învoială, cîți se vor fi învoit". În caz că învoiala intervenea în cursul judecății, ea trebuia întocmită chiar de către judecătorul pricinii. *Cond. crim.* (§ 224) autoriza **î.** cu rudele mortului, a acelora care, fără intenție, participau la o bătaie, în 2 sau mai mulți, iar victima lor murea din cauza rănilor primite.

T.V.

Împămîntenire. V. *pămîntean.*

Împietrire. V. *semne de hotar.*

Împresurare. V. *cotropire.*

Împrumut; var. *împrumutare.* **Î.** propriu-zis este contractul în virtutea căruia lucrul ce face obiectul **î.** devine proprietatea celui ce se împrumută; în consecință, acest fel de **î.** are ca obiect numai lucruri consumptibile și fungibile; iar împrumutatul are îndatorirea să restituie lucruri de aceeași specie, calitate și cantitate cu cele împrumutate. Spre deosebire de comodat↑, restituirea se face prin echivalent. Lipsa de capital caracteristică evului mediu făcea ca **î.** să fie foarte căutat și contractarea în condiții oneroase pentru debitor să aducă adesea ruina economică și pierderea libertății acestuia. Restituirea sumei împrumutate era garantată de cele mai multe ori printr-un lucru pus zălog↑ — de obicei pămînt — care devenea proprietatea creditorului în cazul cînd debitorul nu-și putea achita datoria. Chiar termenele foarte lungi nu-l mai puteau salva pe debitorul împovărat, care se împrumuta nu spre a-și îmbunătăți fondul, ci pentru a se hrăni, producția ocinei sale fiind insuficientă. Mai făceau **î.** și dregătorii, spre a acoperi pagubele pe care le cauzau statului prin proasta lor administrație. De lipsă de capital se resimțeau și domnii, care pentru acoperirea unor nevoi presante recurgeau

la **î.** la mănăstiri, boieri sau supuși străini, în special cămătari greci sau turci. Mihai Viteazul ia cu **î.** de la mănăstirea Cozia 20 000 de aspri și niște plumb, stipulînd că dacă nu-și va putea onora obligația la scadență să fie satul Vișina al mănăstirii. Pentru că jafurile erau frecvente, *C.R.Î.* (pr. 13, z. 143) și *Î.L.* (gl. 346, z. 42) exonerează de restituire pe împrumutatul care dovedește cu martori sau prezumții că banii împrumutați i s-au furat. *Prav. cond.* (XXIV, XXVII) caută să remedieze abuzurile care se făceau cu **î.**, cerînd act scris semnat de 3 martori asistenți la darea obiectului împrumutat, menționarea în act a banilor restituiți și necesitatea vînzării la mezat a lucrului pus zălog, în cazul cînd nu se putea face plata nici la al doilea termen fixat în acest scop. *L. Car.* reglementează pe larg **î.** (III, 8), arătînd modul cum se contractează, ordinea de preferință a creditorilor în cazul unor urmăriri individuale, cit și în caz de faliment al debitorului. În *Manualul* lui Donici (VIII, 17) se cuprind, de asemenea, cîteva norme privitoare la **î.**, unele în favoarea debitorului: răspunderea personală a acestuia (bărbat sau femeie) pentru plata datoriilor, care însă nu pot fi urmărite decît asupra patrimoniului său, fără a putea fi silit, dacă este „lipsit și sărac [...], a sluji creditorului său pentru banii datoriei [...]"; în cazul pluralității de creditori și insuficienței patrimoniului debitorului, chiar dacă la unele creanțe s-a stabilit dobînda↑, averea urmărită va fi împărțită proporțional între creditori numai pentru acoperirea capetelor, nu și a procentelor; moștenitorii plătesc datoriile lui *de cuius* (ale celui pe care îl moștenesc); dacă debitorul tăgăduiește datoria, creditorul trebuie să o dovedească și în cazul cînd reușește, debitorul trebuie să o plătească îndoit; dacă debitorul cere termen de plată, i se acordă 4 luni, „pentru ca să nu-și vîndă fără preț din ale sale". Cel ce nu are posibilitate să-și plătească datoriile și nu-și găsește nici chezaș „nu să cuvine mai mult de 30 de zile să șază în închisoare; ce, de să cade, i să pune mai îndelungată vadea" (dispoziție contrară în *L. Car.*). În *C. Cal.* se tratează despre „tocmala împrumutării lucrurilor cheltuitoare" (consumptibile) în § 1 323—1 346: se definește și caracterizează contractul de **î.**, se arată felurile lui, se fixează dobînzile legale și limita maximă a celor convenționale, se stabilește „pedeapsa creditorului mîrșav", adică a cămătarului. Contractul de **î.** este reglementat deja în Ungaria prin decretele din sec. 11, în care, pentru valabilitatea **î.** de bani de la o anumită sumă în sus, s-a stabilit că e necesară forma scrisă; acest contract trebuia semnat de împrumutat, împrumutător și martori. Pentru anumite contracte de **î.**, regele Coloman a reglementat și obligația acordării unui *zălog*, care în caz de neplată a **î.** trecea în proprietatea împrumutătorului. Dezvoltarea reglementării **î.** a fost paralelă cu aceea a zălogului. În perioada prefeudală, zălogul a fost considerat ca un element constitutiv al obligației dintre cele două părți ale contractului de **î.**; începînd din sec. 13 el s-a transformat într-un element de asigurare sau de satisfacere a acestei obligații. Aceasta a atras după sine trecerea riscului, privind bunul zălogit, de la creditor asupra debitorului constituitor al zălogului și, totodată, transformarea dreptului creditorului de a deveni — în caz de neplată — proprietar al zălogului, în acela de a-l vinde spre a se satisface din valoarea lui. În legătură cu **î.** de bani s-a dezvoltat și reglementarea dobînzilor, relativ la care mai multe texte bisericești au impus fie interdicții, fie limitări, iar un decret al regelui Bela IV le-a permis în relațiile cu cămătarii evrei; inițial numite *pena*, apoi *usura*, cuantumul lor a fost la început neprecizat, apoi a fost fixat în unele acte normative orășenești, de regele Sigismund etc. *S.M.S.* (III, 1), stabilind distincția între *mutuum* (**î.** pentru consumație, constînd din lucruri ce se cîntăresc, se numără ori se măsoară) și *commodatum* (**î.** pentru folosință, constînd din lucruri care se restituie în natură), prevede pentru împrumutat obligația de restituire la data fixată, iar în caz că nu s-a fixat o anumită dată, cînd va cere împrumutătorul; obligă pe judecători să acorde debitorului 6 săptămîni pentru plată și să-l condamne potrivit clauzelor contractului, afară de cazul cînd acesta a prevăzut dobînzi și stipulații nelegale; admite obligarea la plata pe dobînzi pentru întîrziere; refuză dreptul la acțiune pentru creditorul care a împrumutat pe un fiu fără voia tatălui acestuia; iar în III, 6, § 16 inter-

zice prescripția (uzucapiunea) lucrurilor *mutuatae* sau *commodatae*. În regimentele grănicerești, autoritățile militare au adus reglementări prin care au prevăzut acordarea către grănicerii săraci a unor **î.** de bani pe termen scurt, cu dobînda legală de 6%, din casele bisericești; s-a prevăzut obligația pentru tutor de a plasa banii orfanilor în **î.** cu dobînda legală și cu constituirea de siguranțe reale, pentru înlăturarea riscurilor; s-a acordat **î.** fără dobîndă grănicerilor dăunați prin calamități. *Bibl.:* 197, 198, 893.

O.S. — V.Ș.

împrumută; sin. *împrumutare*. Obligația boierilor și mănăstirilor din Ț. Rom. și Mold. (sec. 16—18) de a avansa domnului sume de bani, în general pentru nevoi urgente, sume ce uneori se restituiau, alteori nu. **Î.** forțată era folosită de unii domni pentru a pedepsi pe boierii ostili, cărora nu le mai restituiau sumele mari de bani luate, silindu-i astfel să contribuie și ei la cheltuielile țării. Tot **î.** se numea uneori și darea încasată de la boierii mici. La 20 nov. 1638 se spune că Frîncu postelnicul „iaste slugă domnească și-și dă împrumuta cu alalți postelnici". Sub ocupația austriacă din Oltenia, marii boieri și mănăstirile erau impuși la o dare excepțională, numită *dare benevolă (donum gratuitum)*, și care înlocuia *împrumuta* mai veche. În 1720 a fost de 15 000 taleri, perceperea sa repetîndu-se adesea către sfîrșitul stăpînirii austriece. La 1735, „toți boierii și boiernașii" au plătit cîte 50 de florini pentru **d.b.** Documentele din sec. 18 dau numeroase știri despre **î.**; în mart. 1742 se spune că boierii dăduseră cîte două **î.**, fiecare de la 2 la 10 pungi, inclusiv mitropolitul și episcopii; în apr. 1742 au fost impuse și mănăstirile; în oct. același an s-au dat din nou **î.**: mitropolitul 18 pungi, boierul Crețulescu 12, Dudescu 20, banul peste 30, vistierul 40, clucerul 8, Hera 30; cu toate acestea, se mai cerea o nouă **î.** pentru bairam-peșcheș. **Î.** mari au fost obligați să dea boierii și în vremea domniei lui N. Mavrogheni.

N.S.

împuternicire. V. *vechil.*

încărcătură. V. *dobîndă.*

închisoare; sin. *gros, ocnă, groapa ocnii, pușcărie, temniță, vartă, opreală.* *1.* **Î.** *în Ț. Rom. la 8 sept. 1571, B, cu sens de pedeapsă privativă de libertate; în Mold. la 20 ian. 1582, A, cu același înțeles. **Î.** se făcea mai mult pentru datorii, dar și ca pedeapsă a țăranilor care, judecîndu-se cu un boier, pentru a-și apăra starea de răzeși, sau a-și revendica pămîntul strămoșesc, pierdeau procesul. Pentru a scăpa de **î.**, mulți locuitori erau siliți să-și vîndă ocincle. Pe vremea lui Al. Calimah, numeroși țărani români fugeau spre raialele turcești pentru a scăpa de dările apăsătoare, fiindcă acei care nu aveau cu ce plăti erau prinși și puși la **î.** Numai acela care punea un chezaș putea să iasă de la **î.** N. Mavrocordat a încercat să desființeze **î.** pentru datorii, dar nu a reușit, cu toate că nici un judecător nu avea voie să aibă **î.** lui, pe lîngă protopopi a funcționat cîte o **î.** de femei pentru curvii, pentru răpiri de fecioare, amestecare de sînge. **Î.** funcționa pe lîngă spătărie. Marele armaș era „purtătoriu de grijă pentru toți ceia ce fac rău și cad la închisoarea țării". Din cauza abuzurilor zapciilor, la finele sec. 18, se prevede că ei nu pot să ducă la **î.** pe nimeni „fără hotărîre și fără carte de judecată". **Î.** se executa la mănăstire, cînd un membru al boierimii (evghenist) săvîrșea „o silnică împotrivire către judecători sau către dregători sau către altă persoană rînduită în trebuințele obștii, cu nebăgare de seamă, cu primejdioasă amenințare". *2. a. Gros* *În Ț. Rom. la 12 febr. 1681, B. Pravilele sec. 17 prevedeau **g.** pentru cel învinuit de „furtișag". **G.** era o **î.** destinată oamenilor de jos, ținuți în prevenție. În timpul lui G. Duca vodă „era pline închisorile de boieri și grosurile de cei săraci, de-i bătea și-i căznea cu capetele prin garduri și muria prin grosuri". Deși **g.** era o **î.** de prevenție, autoritățile domnești săvîrșeau adesea abuzuri, „îi puneau prin grosuri de stau închiși pentru un an". Din această cauză, Al. Suțu dă poruncă ispravnicilor: „să cerceteze grosurile sau alte închisori isprăvnicești și pe cîți hoți și tîlhari va găsi la închisoare mai mult decît orînduitele trei zile să-i trimită la spătărie pentru

judecată". **G.** funcționa pe lîngă isprăvnicia de județ și era o **î.** rudimentară, cu pereți de scînduri rău lipite, în care deținuții înghețau iarna de frig, iar vara sufereau de căldură. În **g.**, deținuții erau foarte prost tratați, iar alimentarea lor era precară. Din această cauză, uneori ei trăiau numai prin bunăvoința familiilor lor, sau din mila publică. Deși **g.** era o **î.** de prevenție destinată oamenilor săraci, la **g.** spătăriei, care era o **î.** centrală, mai nimerea și cîte un boier sau negustor. *b. Grosari.* Șeful **g.** precum și ceilalți paznici purtau numele de *grosari.* Grosarii care înlesneau evadarea unor vinovați erau pedepsiți cu temnița pentru „vremea hotărită după împrejurările pricinilor". *3. Ocnă.* Loc de execuție a pedepselor grave, [illegible] care condamnații la muncă silnică tăiau blocuri de sare. *În Ț. Rom., la 7 aug. 1451, B. iar în Mold., mai tîrziu (7 mai 1632). Pravilele sec. 17 pedepseau cu munca silnică pe bigami, pe cei care jefuiau la drumul mare înarmați, pe răpitorii de femei sau fecioare, pe siluitori. La începutul sec. 19, un condamnat pentru omor la beție este trimis „la ocnă pe soroc de cinci ani și după aceia să fie trimis la pocăință bisericească", iar niște indivizi care „au venit să facă calpuzanlîc din mahmudele", dar au fost descoperiți înainte „de-a pricinui paguba obștii", găsindu-se la dînșii „calipurile de mahmudele", deși, după pravile trebuiau osîndiți la moarte, domnul, milostivindu-se, le-a micșorat pedeapsa și i-a trimis „la ocnă fără soroc". *Cond. crim.* introduce termenul de *groapa ocnii* în loc de **o.** Era trimis la groapa ocnii, potrivit acestei condici, oricine săvîrșea „fapte criminalicești ce privesc împotriva stăpînirii și împotriva patriei" (§ 189); ucigașul din beție, sau la mînie, dacă nu avea avere (§ 212, al. 4—5); cel ce săvîrșea o ucidere din rănire involuntară (§ 224). *4. Pușcărie.* Termenul apare în Ț. Rom. în documentele din a doua jumătate a sec. 17. Marele ban al Craiovei amenința pe un debitor: „iar dă nu-i veț plăti banii [...], voi să trimeț cu treapăd să v-aduc legat la Craiova, să zăceț la pușcărie pînă veț muri". Și preoții puteau fi închiși la **p.** Sub Alex. Ipsilanti, **p.** avea sens de prevenție, dar și **î.** pentru executarea pedepselor. Că **p.** era și o **î.** de execuție a pedepselor ne-o dovedește și dispoziția lui Const. Ipsilanti de a folosi „oameni din vinovații pușcăriei" la lucrări. *5. Temniță.* *În Ț. Rom., la 3 mart. 1629, B, cu sens de **î.**; prima pravilă care o pomenește este *C.R.Î. Cond. crim.* prevede t. ca pedeapsă grea, după ocnă (§ 183). Potrivit acestei condici, se trimiteau la **t.** (**î.** cu un regim sever): cei ce se ridicau împotriva stăpînirii și a patriei; grosarii care înlesneau evadarea deținuților; calpuzanii; răpitorii de fecioare; cei care puneau foc în mai multe rînduri sau dădeau foc lucrurilor proprii, în mod intenționat, de ardeau și lucrurile vecinilor; hoții recidiviști. *6. Vartă* **Î.** destinată debitorilor răi platnici, pusă sub comanda vătafului de aprozi, iar mai tîrziu a vornicului de aprozi. *7. Opreală*; sin. *popreală.* Acești termeni se foloseau cu sensurile de arestare, reținere, **î.** preventivă. *8.* În perioada feudalismului timpuriu, pedeapsa *temniței* s-a aplicat în rare cazuri în Trans. Un decret al regelui Ladislau o prevedea bunăoară pentru furtul comis de nobili împotriva rudelor. În cetăți existau în acel timp, și au rămas și în celelalte perioade ale feudalismului, încăperi care serveau ca **t.** pentru închiderea preventivă, pînă la judecată, a infractorilor. În feudalismul dezvoltat, deși acte normative din 1436 și 1492 au prevăzut închiderea pe viață pentru anumite infracțiuni, bunăoară mărturia mincinoasă a clericilor, totuși pedeapsa privativă de libertate a rămas și în această perioadă rară. S-a practicat în continuare deținerea preventivă în turnuri de cetăți, sau în orașe, în beciurile primăriilor și prefecturilor, pînă la judecată. *App. const.* pedepseau pe slujbașii care eliberau pe osîndiții la moarte deținuți în **t.** (III, 47, 16). La 1785, Horea și Cloșca au fost ținuți închiși pînă la judecarea procesului și executarea sentinței într-o încăpere destinată acestui scop, din cetatea Alba Iulia. **Î.** adevărate s-au înființat în Trans. numai începînd din sec. 18; pe timpul lui Iosif II, s-a înființat penitenciarul de **t.** grea din Gherla, ulterior un penitenciar de **t.** grea la Aiud, mărit prin construirea de aripi noi în 1892. **T.** au existat și în regimentele grănicerești; cea de la reședința regimentului era administrată de profos†. În perioada destrămării feudalismului s-a înmulțit și numărul infracțiunilor pedepsite cu **î.**

însă aceasta a devenit pedeapsă principală și obișnuită numai în perioada capitalismului.

P.Ș. — V.Ș. — T.V.

înfierare; sin. *imbourare, pecetluire*. *1.* În documente, **i.** apare în sec. 16 ca semn al infamiei. Ca pedeapsă, o întîlnim sub denumirea de *pecetluire* în pravilele sec. 17, fiind aplicată incendiatorului de păduri. În Ț. Rom. erau pedepsiți cu **i.** criminalii, inclusiv boierii „hicleni". C. Brîncoveanu pe 3 boieri „i-au înfierat și i-au dat prin tîrg și i-au dus la ocnă". **Î.** a fost folosită ca semn al infamiei și de Vasile Lupu, care îl însemna pe vinovat la prima crimă cu fierul roșu. **Î.** se făcea cu bour↑ domnesc pe frunte *(imbourare)*. Sub influența ideilor beccariene, legiuirile sec. 18 și 19 n-au mai prevăzut **i.** printre pedepse, dar ea a continuat să se aplice marilor infractori și recidiviștilor. Numai *Cond. crim.* a mai menționat imbourarea ca pedeapsă. La 16 mart. 1840 s-a decis ca aceasta să se facă pe spinare, nu pe frunte. La 1862 era desființată. *2.* **Î.** ca semn de proprietate pe vite cu „bour domnesc" (imbourare) datează din timpuri imemoriale. În sec. 13, în timpul dominației tătare, purtînd denumirea de *dangă*, **i.** este folosită ca un semn distinctiv aplicat cu fierul roșu pe șoldul sau coapsa vitelor. La origine, **d.** era semnul autorității politice și economice. A rămas ca semn de identificare a vitelor aparținînd satului sau, mai tîrziu, unui anume crescător de vite. **D.** a fost un semn juridic popular păstrat pînă în sec. 20. În Trans., **d.** se numește „fier".

P.Ș. — T.V.

înfiere; sin: *feciorie de suflet, înfială, adopție, iotesie*. Este un contract solemn prin care înfiatul devine fiul înfietorului ca și cum ar fi copilul lui legitim, fără a se afla însă în raporturi de familie și cu rudele acestuia. *Fecioria de suflet* este o instituție cu rădăcini în obște, copiii înfiați fiind cunoscuți în trecut sub denumirea de *fii* sau *feciori de suflet*. Făceau fii de suflet cei ce nu aveau copii din trupul lor, sau avuseră dar le muriseră, îi dezmoșteniseră, ori căzuseră în robie. **Î.** se săvîrșea cu mare jurămînt, în biserică. Fiind înfiat, un nepot este chemat la succesiunea unchiului său, care îl înfiase, ca și un fiu legitim, îndepărtînd pe ceilalți nepoți cu care ar fi venit altfel în concurs. Termenii *feciorie de suflet* și *feciori sufletești* sau *fii de suflet* sînt cunoscuți și de *Î.L.* (gl. 195: fecioria de suflet pot să o facă cei fără copii, luînd „coconi" străini pe care și-i fac „feciori sufletești cu sfintele molitve"), *L. Car.* (IV, 5: „Pentru iothesie sau facere de fii de suflet") și *Manualul* lui Donici *(fiu de suflet)*. Al. C. Moruzi reglementează luarea de fii de suflet într-o orînduire sistematică și amănunțită, net superioară tratării incomplete și nemetodice din Arm. (§ 842—846). *C. Cal.* și *L. Car.* prevăd și ele condițiile **i.** (diferența de vîrstă de 18 ani între înfiat și înfietor și consimțămîntul înfietorului capabil și al înfiatului, iar dacă acesta este minor, consimțămîntul tatălui firesc, sau dacă nu are tată, al mamei și autorizarea epitropilor și a judecătoriei; **i.** celor fără părinți se făcea cu aprobarea stăpînirii, în Mold. a *comisiei epitropicești:* § 244 *C. Cal.*). Consecințele **i.** sînt, și potrivit acestor legiuiri, tot cele arătate mai sus. *C. Cal.* (§ 252—254) face distincție între **i.** și luarea de copii de suflet, adică „numai pentru hrana și creșterea lor", fără a se stabili raporturi juridice ca între înfiat și înfietor. Termenul **i.** este folosit și astăzi în legislația română. Asemănătoare ca structură și finalitate cu **i.** din Ț. Rom. și Mold., *adopția* este atestată în numeroase izvoare feudale transilvănene: texte de legi, documente, care precizează și unele aspecte particulare ale ei. Astfel, *Trip.* (I, 8) arată că **a.** se folosea și ca modalitate de înnobilare, un domn *(dominus)* sau nobil *(nobilis)* putînd adopta ca fiu al său pe un țăran sau nenobil, făcîndu-l astfel urmaș și moștenitor al bunurilor sale, cu autorizarea regelui, necesară în acest caz ca și în cazul prefacerii fetelor în băieți (în ceea ce privește statutul juridic). Cale artificială de dobîndire a puterii părintești, **a.** avea și aici ca principal scop dobîndirea de moștenitori de către cei ce nu aveau, fiii adoptivi avînd aceleași drepturi ca cei legitimi. Se urmărea prin **a.** trecerea bunuri-

lor, în lipsă de fii firești, asupra unor persoane agreate, deci păstrarea proprietății feudale în mîna membrilor (existenți sau creați prin act) ai acestei clase.

O.S. — V.Ș.

înfrățire. *1.* Instituție foarte veche, constatată la toate popoarele, din vremea organizării gentilice. În documentele Ț. Rom. apare sub forma frăției de moșie sau î. pe moșie, ca procedeu folosit pentru transmiterea dreptului de proprietate, prin subrogarea unei rude în grad nesuccesibil după dreptul feudal al acestei țări, sau chiar unei persoane străine, care prin această î. devine rudă în grad succesibil cu cel ce face î. și capătă astfel dreptul de a-l moșteni, evitîndu-se ca la moartea înfrățitorului averea rămasă de la el să devină prădalică↑. Membrii obștilor sătești se considerau frați între ei, adică descendenți din același moș; î. aducea în sînul obștii, sub formă de frate, pe o rudă sau pe un străin, ca să participe de îndată la folosirea pămîntului în comun și să rămînă moștenitor la moartea celui cu care s-a înfrățit. *2.* Î. apare în documente, în Ț. Rom., sub domnia lui Vlad Dracul. În Mold., î. nu este atestată documentar, fiindcă acolo fiicele venind la moștenirea părinților lor cu drepturi egale cu ale fiilor, cauza principală a acestei instituții dispărea. În Ț. Rom., pe calea î. boierii se subrogau ușor în drepturile altui boier mai mic, mai ales cînd acesta nu avea rude apropiate. Hrisoavele de î. fac mențiune specială despre aceasta, tocmai pentru a se evita contestațiile posibile pe baza dreptului de preemțiune↑. Î. se făcea „cu știrea tuturor megieșilor de împrejurul locului" și dinaintea domnului. Ea constituia un transfer de proprietate; acordîndu-l, domnul renunța la prădalica, dar avea grijă să perceapă un *signum domini*, în speță un cal bun, sau să declare că renunță la el. Se efectuau î. între soți, între tată, fiică și nepoată, între cumnați, între naș și fin. Folosind calea î., mulți feudali ocoleau protimisisul, devenind stăpîni pe ocinile unor țărani apăsați de nevoi și apoi, odată intrați în obște, cumpărau ocinile celor loviți mai tare de apăsarea fiscului. Printr-un document din 1502 se confirmă vlastelinilor Radu și Petru proprietatea asupra unor ocini dobîndite prin î. și cumpărare de la membrii unor obști sătești. Este posibil ca unele î. să fi ascuns de la început tranzacții pecuniare pe care documentele nu le atestă. În orice caz, cu timpul ele devin, în cele mai multe cazuri, simple vînzări deghizate. Î. au fost frecvente în sec. 15, destul de numeroase în sec. 16 și începutul sec. 17, mai rare către sfîrșitul acestui sec. și sporadice în sec. 18, fiind interzise de biserică și funcțiunea î. putînd fi realizată prin *înfiere*↑. În vremuri mai vechi, î. aveau un caracter mistic și se efectuau cu un anumit ritual. Înfrățiții își crestau mîinile și își amestecau sîngele, fie sugînd unul din crestătura celuilalt, fie amestecînd sîngele în cupe cu vin și bînd fiecare din cupă. În felul acesta, se considera că se realizează o înrudire de sînge, partenerii devenind frați de cruce. În evul mediu românesc înfrățiții nu mai procedează la comuniunea de sînge, și deci nu mai devin frați de sînge, ci numai frați de cruce, printr-o ceremonie religioasă, întărită de biserică. Beneficiarul nu putea emite nici o pretenție decît după moartea aceluia care îi lăsase moștenirea. Î. constituia o cale de ocolire a exercitării dreptului de preemțiune și a dreptului de a intra în stăpînirea ocinelor rămase fără urmaș. *3.* Numită și *fraternalis adoptio*, adopția fraternă *(adoptiva fraternitas)* din dreptul feudal al Trans. este corespondenta instituției *înfrățirii pe moșie* din Ț. Rom. Înrudită cu aceasta prin structură și finalitate, se încheia în forme și avea consecințe similare: două sau mai multe persoane se învoiau, printr-un act încheiat în fața forurilor competente, să stăpînească pe viitor, în comun, moșiile și părțile lor de moșii indicate în acel act, prevăzînd pentru cazul morții fără moștenitori legitimi a uneia din părți, ca acele moșii sau părți să rămînă — în baza dreptului î. *(ius fraternale)* — celui sau celor rămași în viață dintre contractanți ori urmașilor lor. Potrivit *Trip.* (I, 63 și 66), pentru valabilitatea actului era necesară îndeplinirea a 2 condiții esențiale: lipsa de erezi legitimi și permisiunea, exprimarea consimțămîntului regelui *(consensus principis)*. Încuviințarea suveranului era necesară datorită existenței dreptului de proprietate supremă *(dominium eminens)*

al acestuia, în virtutea căruia el poseda dreptul de retract succesoral, aprobarea **i.** echivalînd cu renunțarea în cazul respectiv la exercițiul acestei prerogative. *Bibl.:* 211, 347, 455, 715, 1 096.

T.V.

Înnobilare; sin. *nobilitare*. Era operația juridică prin care șeful statului trecea pe o persoană dintr-o clasă inferioară (orășenească, țărănească) în rîndurile clasei nobile. În baza acestui act, persoana înnobilată dobîndea situația, drepturile, libertățile și privilegiile membrilor acestei clase. **Î.** putea avea loc cu sau fără acordarea unei moșii. În primul caz, ea comporta întocmirea unei diplome donaționale; în al doilea, acordarea unui blazon printr-o diplomă de **i.** pentru merite militare, numită scrisoare de blazon *(armalis)*, de unde numele de *armaliști* aplicat celor înnobilați în acest fel. Cazurile de **i.** din rîndurile țărănimii și orășenimii române din Trans. au fost frecvente, atît în perioada voievodatului, cît și în cea a principatului autonom și a principatului sub Habsburgi; ele sînt atestate documentar începînd din sec. 14 pînă în sec. 19 și s-au acordat în special pentru merite militare. Într-o primă fază, ele au fost condiționate de apartenența la religia catolică, apoi s-a admis și apartenența la o altă religie receptă și chiar la religia ortodoxă. Pentru **i.** prin scrisoare de blazon a unui iobag era necesară eliberarea concomitentă din iobăgie de către stăpînul acestuia. În Ț. Rom. și Mold. nu se cunosc cazuri de înnobilare cu acordare de blazon ca în Trans. Totuși, și aici, în anumite perioade, aveau loc ridicări fie în grup, fie în cazuri singulare, ale unor persoane în categoria nobililor. Astfel, Ștefan cel Mare a ridicat în rîndurile vitejilor pe țăranii care se distingeau în luptă. Al. Lăpușneanu a ridicat dintre curteni în rîndul boierilor cîteva familii din Mold. La sfîrșitul sec. 18 și în primele decenii ale sec. 19 s-au acordat și diplome personale de înnobilare, care erau plătite cu bani. La 1 mart. 1823, Gr. D. Ghica ridică astfel la rangul de boier de neam pe Gr. M. Măgureanu din București. V. și *boier*.

N.S. — V.Ș.

Înnoire. Termenul este întrebuințat de *C. Cal.* (§ 1 812—1 816) pentru *novația prin schimbarea datoriei*. Prin acest act juridic se stinge o obligație existentă și se înlocuiește prin alta nouă, fără participarea unei a treia persoane. Garanțiile creanței inițiale se sting prin **i.**, dacă nu s-a convenit altfel. *L. Car.* (III, 12, 7) se ocupă incidental (la chezășie) de *tocmeala de schimbare a datoriei „cea dintîiu"*.

O.S.

Înpitra. V. *semne de hotar*.

Înscris. *1.* Sînt numeroase documentele în care se vorbește despre **i.** în vechiul nostru drept, sub denumirile de *ispisoace, diresuri, zapise, urice*↑, *cărți*↑, *hrisoave*↑, *sineturi*. **Î.** sînt probe preconstituite, adică pregătite dinainte de o autoritate competentă (**i. autentice**) sau de părți (**i.** sub semnătură privată), în scopul dovedirii în viitor, în caz de litigiu, a drepturilor rezultate din ele. Participanții la o operație juridică (mănăstiri, boieri, orășeni, răzeși, sau chiar vecini) caută, în special în materie de stăpînire imobiliară, să se înarmeze cu asemenea probe. De multe ori, pentru ca **i.** doveditor să fie valabil, cer adeverire de la ispravnici și întărire de la domn sau divan, ori, în unele cazuri (dușegubine), confirmare la episcop; alte ori cer reînnoirea cărții de întărire, cea existentă fiind „veche și ruptă". În general, cancelaria domnească dădea întărirea unei schimbări de posesie pe baza zapiselor de vînzare-cumpărare sau pe baza unui **i.** mai vechi; la 3 sept. 1638, Vasile Lupu arăta că nu avusese încredere într-un ispisoc de întărire de la Gaspar Grațiani voievod, deoarece nu se prezentase odată cu acesta și zapisul de cumpărare. Domnii chiar, în dorința de a face să dispară jurămintele vădit mincinoase și mai ales cele luate sub povara blestemelor grele, „pierzătoare de suflet", ajung să îndemne părțile ca orice contract să-l întărească în scris, în

asistența a 2—3 martori. În caz de dispariție a **i.**, prin distrugere în timpul invaziilor oștilor străine, pierdere, putrezire, ardere etc., partea interesată se adresa divanului pentru reconstituirea lui, care se făcea „cu mulți martori boieri de la curtea domniei mele și oșteni de frunte și megiești din jur", sau prin restabilirea făcută de instanța de judecată însăși *(propriis sensibus)*, ori prin reînnoirea de acte făcute chiar de părți între ele. Cu ocazia întocmirii unui **i.** nou în locul celui pierdut, se obișnuia să se adauge: „iar de să va afla acel zapis dintîiu, să fie acesta tot ca unul", ceea ce însemna că primul **i.** era anulat sau, în terminologia epocii, era considerat „răsuflat". *2. Varietăți de înscrisuri. a. Ispisocul* a fost definit ca „un act oficial de recunoaștere sau confirmare a unui privilegiu de proprietate". De cele mai multe ori el avea aceeași semnificație cu *uricul*, ieșind din cancelaria domnească din Mold. El putea să emane și de la alte autorități, de ex. de la un episcop. *11 sept. 1400, A: „suret de pe ispisoc vechiu pe sîrbie de la Alexandru"; de unde urmează că termenul exista înainte de începutul sec. 15. Iar la 1 oct. 1835 se vorbește încă de „ispisoace domnești". Î. erau scrise uneori „pe piele de iepure". Cele mai des întîlnite sînt **i.** de cumpărătură și de pîră, acestea din urmă cu variante ca **i.** „de pîră și de rămas" sau cu completări ca „de popriri ce au avut ei din pîră". Apoi **i.** de împărțeală, de danie, de danie și de miluire, de întoarcere, de ferie, de întărire. *b. Diresul* (pl. *direase, direse, diresuri*) a circulat în limba română de cancelarie, în Mold., în sec. 15—17, cu sensul de act juridic *(instrumentum)*. *8 iun. 1458, A. Întîlnim expresiile: „direse domnești" sau „de domnie", „diresuri viclene", al unui testament, al unei judecăți etc. *c. Zapis*, var. *zapes* („scriere"), era un termen generic prin care se desemna înscrisul constatator al oricărei convenții (z. de vînzare, danie, împrumut, chezășie etc.) în Ț. Rom. *7 oct. 1577, B, iar în Mold., 31 ian. 1572, A. Este întrebuințat de Ureche de *C.R.Î.* și de *Î.L. d.* De mare circulație în sec. 17, folosirea termenului z. — deși persistă și astăzi — se rărește din sec. 18, cînd contactele mai strînse cu turcii fac să apară termenii *sinet* și *senet* („zapis", „adeverință" „chitanță") — în special în textele traduse din grecește — cu sensul obișnuit de chitanță, act doveditor al unei obligații sau chiar de hotărîre judecătorească (sinetul de judecată). *3. Forța probantă.* Citîndu-i la judecăți, domnul punea în vedere împricinaților să prezinte **i.** pe care își sprijină pretențiile. Dacă ambii prezentau **i.**, judecata, apreciind asupra valorii lor, le reținea pe cele care i se păreau mai temeinice; în general, se punea mai mult temei pe cele mai vechi. Dacă instanța, aflîndu-se în prezența unor acte produse de ambele părți, nu se lămurea asupra veracității lor, ea putea, prin apreciere, să pretindă oricăruia dintre împricinați să-și completeze dovada, după indicațiile pe care i le dădea. În prezența unor cărți sau hrisoave domnești care se contrazic, divanul refuza chiar să judece, trimițînd cauza în judecata domnului numai cu o expunere a faptelor procesului și a desfășurării lui, fără a-și arăta opinia: fiind „hrisoavi domnești și la o parti și la alta", rămîne să hotărască domnul însuși. *4. Înscrisuri mincinoase.* În numeroase litigii se pomenește de **i.** dobîndite prin mijloace necinstite, sau falsificate. Era un obicei foarte răspîndit în trecut, atît în țările române, cît și în altele, ca cel ce voia să-și afirme un drept asupra unui lucru (ocină, vie etc.), dacă nu avea vreun titlu doveditor, să și-l confecționeze prin plăsmuirea unui **i.** Stabilindu-se falsul, **i.** era îndepărtat și rupt, dat părții adverse, ori declarat fără valoare, pentru a nu mai putea fi prezentat în altă pricină, însă partea care îl falsificase sau îl folosise numai, spre deosebire de ceea ce se întîmplă în dreptul modern, nu era sancționată penalicește. Semnatarul unui act juridic sub semnătură privată putea și în trecut să-și conteste semnătura, cerînd o verificare de scripte. Unele **i.** prezentate de părți erau mai cuprinzătoare și, din această cauză, chiar dacă se constata că anumite mențiuni erau false, nu se putea desființa **i.** în întregime; pentru ca partea falsă să nu mai poată fi folosită în viitor, se scria totuși pe act soluția dată sau se ștergea pasajul falsificat de către autoritatea judiciară. Se întîmpla ca ambele procedee să fie folosite în același document. Procedeul modificării unui **i.** vechi, devenit necorespunzător situației reale, era întrebuințat, de altfel, nu

numai în cazul falsificării lui parțiale, ci ori de cîte ori se simțea nevoia. *5.* Actul scris, deși găsit valabil, era întărit uneori cu martori sau jurători. El putea fi combătut prin asemenea probatorii. Totuși întîlnim motivări în care forța probantă a **i.**, în raport cu alte dovezi, nu este pusă în discuție: „mai cu credință este ispisocul domnesc decît gurile oamenilor"; sau vedem judecata delegînd unul sau mai mulți dregători să se ducă la domiciliul împricinatului care avea un **i.** și nu voia să-l producă în instanță, spre a i-l cere din nou. În materie de **i.**, *Prav. cond.* aduce importanta obligație de înregistrare a acestora în condicile tribunalelor, spre a le face astfel cunoscute și opozabile terților persoane. *L. Car.* prevede formele de întocmire a **i.** pentru a fi valabile, reguli de interpretare a lor, procedura de defăimare sau tăgăduire a **i.**, regimul copiilor și principiul că **i.** publice au mai multă autoritate decît cele particulare. *Manualul* lui Donici, după ce arată că zapisul cu 3 martori face credință deplină, adaugă că în lipsă de martori spre a se dovedi că zapisul este adevărat, se va compara semnătura cu altele scrise necontestat de mîna celui ce se pretinde că a semnat zapisul. În caz de pierdere a **i.**, se admit alte dovezi pentru stabilirea actului juridic. Iscălitura din eroare a unui zapis de vînzare nu produce efecte. *C. Cal.* nu cuprinde decît dispoziții indirecte privind actele scrise și admite valabilitatea tocmelii „prin viu grai". *6.* În dreptul procesual transilvănean **i.** au constat din acte *(litteralia instrumenta, okiratok, oklevelek* sau *okmányok)*, care aveau un raport cu obiectul litigiului și pe care părțile le prezentau în instanță în sprijinul afirmațiilor lor; ele aveau caracter public (emanate din cancelariile de diferite categorii), sau privat (emanate de la părțile în cauză), și purtau denumirea generală de *litterae* (sing. *littera*, „scrisoare"), cu adăugirea de denumiri anexe constituind precizări și distincții care făceau ca denumirile să fie numeroase și variate, indicînd prin aceasta subcategoriile actelor. Lăsînd la o parte denumirile care serveau la precizarea formei externe în care ele se prezentau, ca de pildă **l.** *clausae* (scrisori închise), **l.** *patentes* (scrisori deschise), menționăm dintre categoriile cu importanță juridică: **l.** *metales* (acte de hotărnicie), **l.** *fassionales* (acte contractuale), **l.** *regales* (acte regale), **l.** *privilegiales* (acte privilegiale), **l.** *relatoriae* (acte conținînd referate), **l.** *reambulatoriae* (acte conținînd restabiliri de hotare), **l.** *donationales* (acte de donație), **l.** *armales* (acte de înnobilare fără acordarea unei moșii), **l.** *admonitoriae* (acte de somație), **l.** *citatoriae* (acte de chemare), **l.** *preceptoriae* (acte de poruncă), **l.** *birsagiales* (acte de amendă), **l.** *procuratoriae* (acte de procură), **l.** *protectionales* (acte de apărare, emise de rege în favoarea unei persoane), **l.** *statutoriae* sau *introductoriae* (acte de punere în stăpînire a unei moșii donate), **l.** *sententionales* (acte de hotărîre), **l.** *judicialiae* (acte judecătorești) etc. Î. mai purtau și denumirea de *chartae* sau *chartulae*, denumiri care apar fie singure, fie în termeni compuși, ca de pildă **c.** *ecclesiasticae*, **c.** *regales* sau *regiae*, **c.** *pagenses* etc. (v. *carte*), precum și denumirea de *instrumenta* (în compușii *litteralia instrumenta*, *instrumentum publicum* etc.). Între diferitele categorii de acte, se făcea deosebire: originalele, și în special cele prevăzute cu sigiliu autentic, aveau putere doveditoare mai mare decît copiile. Prezentarea de acte false în proces era considerată ca o crimă gravă, făcînd parte din grupa infracțiunilor intitulate *nota infidelitatis*. V. *fals* (în înscrisuri); *hrisov; spargere*: *trădare.*

O.S. — V.Ș.

înșelăciune. Avea în vechiul nostru drept, ca și astăzi, două aspecte, unul civil și altul penal și era cunoscută în documente și pravile sub denumiri diferite: „înșelătorie", „ziceri întunecate", „arătări neadevărate" sau „mincinoase", „vicleșug", „vicleșie", sau „meșteșug", ultimul utilizat foarte adesea în cronici și documente. Despre adversarii Cantacuzinilor din Ț. Rom. se spune: „ca niște răi hicleni, cu mari meșteșuguri, au umblat de au stricat domniia lui Antonie vodă". Acestea se întrebuințau, fără deosebire, pentru unul sau celălalt din cele două aspecte indicate mai sus, care în terminologia modernă poartă denumirile de *dol* (în materie civilă) și *escrocherie* (în materie penală). *1. Dolul* este un viciu de voință constînd în

manoperele frauduloase (mijloacele violente) pe care le întrebuințează una dintre părți spre a o determina pe cealaltă parte să încheie un act juridic pe care altfel nu l-ar fi încheiat deloc, sau nu l-ar fi încheiat în condiții atît de oneroase. Asemenea „tocmeli" sînt nule în primul caz, iar în cel de-al doilea își păstrează valabilitatea, însă partea păgubită trebuie să fie îndestulată pentru dauna suferită. *2.* Săvîrșește infracțiunea de *escrocherie* sau **i.** individul care reușește să dobîndească fonduri, valori sau obiecte uzînd de un nume fals, o calitate falsă sau întrebuințînd manopere frauduloase. În acest înțeles pravilele sec. 17 considerau că săvîrșește o **i.** cel care folosește măsuri false și dă lipsă la cîntar și-l pedepseau cu bătaia. Legiuirile următoare reglementează, de asemenea, această infracțiune sub diverse aspecte, iar documentele îi atestă existența în practică. V. *bigamie; fals; meșteșug; trădare.*

T.V.

întăritură domnească. Este unul din cele mai importante și mai frecvente acte juridice din dreptul feudal român. **Î.d.** a dăinuit, cu conținut variabil, de la întemeiere pînă după *Reg. org.* Ea se realiza deseori sub forma de hrisov și avea ca scop să acorde un privilegiu, o imunitate, o danie domnească, să întărească un transfer de proprietate, iar mai tîrziu o judecată sau o propunere. În Mold., actul se numea și „ispisoc de întăritură" sau „uric de întăritură". În sec. 14—16, cele mai frecvente **î.d.** aveau ca obiect stăpînirea unei proprietăți: *1.* Cînd domnul dăruia o proprietate unei mănăstiri, din pietate, sau unui boier „pentru dreaptă și credincioasă slujbă" acorda de obicei și o scutire de dări. *2.* Domnul întărea transferurile de proprietate dintre particulari (danii, vînzări, moșteniri), declarînd că „[...] am întărit boierului nostru [...] ca să-i fie dreaptă ocină și cumpărătură". *3.* **Î.d.**, avînd efecte limitate la durata domniei, se repetau la fiecare nouă domnie. Încă din sec. 14 sînt documente prin care domnii întăreau danii făcute mănăstirilor sau boierilor de către înaintașii lor. *4.* Din sec. 17 și mai ales în sec. 18 și 19, cele mai multe **î.d.** se dădeau în legătură cu judecățile. Boierii delegați cercetau, dar, de cele mai multe ori, nu hotărau, ci făceau o propunere care era supusă **î.d.** *Prav. cond.* (XXXII, 12) prevedea că zapisele de vînzări de bunuri nemișcătoare vor fi întărite „ca să fie mai sigure" la scaunul domnesc. V. *darea calului; imunitate; înscris.*

P.S.

întreiala peștelui. Formă de rentă feudală percepută de la cei care pescuiau în apele proprietate străină în sec. 17 — primele decenii ale sec. 19. La 1746, mănăstirea Arnota „lua întreială, adecă din trei pești un pește și din trei bani un ban", de la cei care pescuiau în balta Măcesul. **Î.p.** a înlocuit în sec. 17 vama din pește. La 3 iul. 1706 se spunea că în Mold. **î.p.** se lua „după obiceiu vechi".

N.S.

învățămînt. În evul mediu, **î.** a avut multă vreme un caracter religios, fiind organizat în cadrul mănăstirilor. Pentru nevoile cancelariilor domnești, ca și pentru cultura bisericească și feudală în general, școlile eclezi**a**stice s-au axat mai ales pe următoarele tipuri de **î.** și literatură: redactare de acte oficiale, literatură religioasă (copiere de texte de cult, de istorie, privind viețile sfinților, de imnuri), literatură juridică bizantino-slavă (nomocanoane), în sfîrșit, hronografe. Din școlile mănăstirești, **î.** a pătruns la curțile domnești și boierești, pe măsură ce cultura elementară începea să fie indispensabilă în funcțiile publice și în gestiunea marilor domenii. Coloniștii străini își trimiteau de obicei fiii să se perfecționeze în diferite ramuri de **î.** la școli de peste hotare și odată cu ei, au început de la o vreme (mai ales din a doua jumătate a sec. 16) să fie trimiși la asemenea școli străine și fiii de boieri și uneori de negustori. Cultura unor boieri moldoveni de la sfîrșitul sec. 15 și începutul sec. 16 (postelnicul Luca Cîrje, logofătul Trotușanu) nu se poate explica altfel. Voievozii Ț. Rom. subvenționau importanta școală ortodoxă din Scheii Brașovului, atestată documentar încă din 1480—1495 și reziditâ

cu sprijinul lui Vlad Călugărul și al lui Neagoe Basarab. Reforma, contrareforma și noul curent de renaștere elenică, constituit în sec. 16—17, au înrîurit asupra î. românesc. Într-un asemenea spirit reformist a înființat Despot vodă școala domnească de la Cotnari, cu limbă de predare latină și de inspirație protestantă și umanistă, conducătorul școlii fiind umanistul și poetul Johann Sommer (1562). După moartea lui Despot, școala pare a fi fost menținută, dar la nivelul inferior al unei școli de gramatică latină, cu 2—3 clase, pînă spre sfîrșitul sec. 17. În cadrul acțiunii contrareformei s-a căutat implantarea unei școli catolice la Iași, din inițiativa lui Bartolomeo Brutti, sub domnia lui Petru Șchiopul, în legătură cu acțiunea iezuiților în Răsăritul Europei. Grămăticii de la curtea domnească erau formați mai ales la școala de dieci de slavonie, organizată încă din 1576 la biserica Sf. Gheorghe Vechi din București. În 1593, sinodul ortodox de la Constantinopol, prezidat de patriarhul Ieremia II (1572—1594), obligă toate mitropoliile ortodoxe să întemeieze școli elementare pentru î. scrisului, cititului și exegezei evanghelice. Pentru a putea rezista pe plan cultural importantelor centre universitare catolice și protestante, biserica ortodoxă caută să-și constituie un î. superior, mai ales în jurul Academiei patriarhale din Fanar, în fruntea căreia este numit în 1625, de către patriarhul Chiril Lucaris, savantul Teofil Coridaleu, format în universitățile italiene. În același timp ia ființă și Academia ortodoxă din Kiev, din inițiativa mitropolitului Kievului, Petru Movilă, pentru a rezista catolicismului în urma unirii cu Roma a unei părți din rutenii ortodocși din statul polono-lituan, la sinodul de la Brețk (1596). Academia ortodoxă din Kiev își constituie cadre teologice puternice, dintre care unele întemeiază la Iași, în 1639, colegiul de la mănăstirea Trei Ierarhi. Prin transformarea bazei politico-culturale a elenismului reînviat în Principatele române, grecii obțin de la Vasile Lupu și Șerban Cantacuzino autorizația întemeierii unor *școli* superioare de limbă greacă, la Iași (1646) și la București, după ce sub Matei Basarab ar fi existat, între 1646—1650, o primă școală superioară la Tîrgoviște, pentru conducerea căreia se apelase la Pantelimon Ligaridis, care a preferat însă Mold., și, ulterior, o altă școală la Cîmpulung, înzestrată, la 28 mart. 1670, de Antonie din Popești. Aceste școli superioare din Ț. Rom. — la fel ca și cea din Mold. — erau menite să fie pepiniere pentru boierimea ce ocupa funcții administrative, dar și un mijloc de înlocuire a slavonismului prin elenism. Toți domnii ulteriori, începînd cu Brîncoveanu, au contribuit la reorganizarea școlilor româno-grecești, inspirînd modernizarea programelor, pe măsura progreselor culturii europene. Aceasta a prilejuit difuzarea unei culturi de inspirație și limbă de circulație elenică (dar conținînd tot mai numeroase elemente iluministe și științifice), în sînul claselor suprapuse din Principate. Un rol important în organizarea î. în Ț. Rom. l-a jucat C. Brîncoveanu, care a reorganizat, prin 1695, și consolidat, prin hrisovul din 1 sept. 1707, Academia de la Sf. Sava (întemeiată de Șerban Cantacuzino), încredințînd direcția școlii savantului grec Sevastos Kymenites. S-a mai întemeiat și școala de la Coltea, din inițiativa învățatului boier Mihail Cantacuzino (între 1703—1707). Școli cu caracter bisericesc mai existau la acea dată în Ț. Rom. la Cîmpulung, la Craiova, Rîmnicu Vîlcii și Buzău (ultimile două sub patronajul episcopilor respectivi), iar în Mold., pe lîngă Școala cea mare domnească (ctitoria lui Vasile Lupu), mai erau o școală la Focșani și alte 3 la Rădăuți, Roman și Huși (pe lîngă episcopii), în afară de școlile catolice din Iași, Cotnari și Galați. Numeroși domni fanarioți și, mai ales, N. și C. Mavrocordat, Gr. II Ghica, Gr. Al. Ghica, Al. și C. Ipsilanti, Al. Moruzi, Ion și Sc. Calimah și Ion Gh. Caragea s-au ocupat de reorganizarea î. Pentru întreținerea școlilor existente, domnii respectivi au pus la dispoziția acestora parte din veniturile statului; la 1719, N. Mavrocordat a dat cîte 200 de taleri anual din vinăriciul Buzăului episcopiei locale pentru întreținerea unei școli de limbă grecească și slovenească. Alteori banii pentru î. erau strînși de la preoți; la 20. oct. 1765, Gr. III Ghica scutește astfel de mucarer pe preoții și diaconii din episcopia Huși, urmînd ca aceștia să dea fiecare cîte 2 lei noi „pentru banii școalelor". În afara acestui î. oficial, organizat și frecvent reorganizat și adaptat progresului culturii europene, un număr restrîns de feciori de domni

sau de boieri au putut învăța la universități străine: în Polonia (Gr. Ureche, M. și N. Costin), la Constantinopol (N. Milescu, Dim. Cantemir și aproape toate beizadelele fanariote), la Academia din Kiev (Udriște Năsturel), la Padova (Const. Cantacuzino), la Veneția, la Paris, la Adrianopol etc. În a doua jumătate a sec. 17, se generalizează obiceiul *i.* particular pe la casele boierești, prin cîte un dascăl *(didáscalos)* grec și apoi francez, unii din ei savanți eleniști de prestigiu. *Î.* se baza pe gramatica elină și pe literatura greacă veche, ceea ce a contribuit la culturalizarea clasei boierești și la dezvoltarea unei literaturi românești de tip anacreontic. În Mold., pentru pătura mijlocie și de jos, printr-un hrisov din 1766, Grigore III Ghica a dispus înființarea cîte unei școli elementare, în limba română, în fiecare județ, pe lîngă cele trei școli episcopale (Huși, Roman și Rădăuți, organizate din 1747). O măsură similară a luat, în Ț. Rom., Al. Ipsilanti, în 1775, care a reorganizat *i.* superior și școlile de la Craiova și Buzău. Este interesant de reținut faptul că domnul hotăra ca la școala de la Sf. Sava elevii trebuiau „să fie nobili, adică fii ai boierilor ce se află în lipsă, ori ai urmașilor de boieri ce se zic mazili, ori și străini săraci, *iar nu țărani, cărora li s-au dat lucrul pămîntului și păstoria și li se cuvine grija de acel lucru al pămîntului și de acea creștere a vitelor.* Iar copiii negustorilor și ai meșterilor, dacă vreunii dintre ei o doresc, fiind instruiți numai la gramatică, să se scoată apoi din școală și să meargă fiecare la meșteșugurile pe care le vor alege părinții lor, cătind la puterea lor trupească". *I. avea deci caracter de clasă, celor de jos fiindu-le interzis accesul la învățătura înaltă,* care era apanajul boierimii. Numeroși domni și boieri întemeiază școli sătești, punîndu-li-se la dispoziție unele izvoare de venituri (concesiuni de hîrburi, drept de bîlci etc.). În 1780 erau salariați de stat în Ț. Rom. 29 de dascăli, iar în 1797, 33. În al doilea deceniu al sec. 19, *i.* românesc este reorganizat, modernizat și românizat mai ales prin contribuția entuziastă a lui Gheorghe Asachi (în Mold. de la 1814) și a lui Gheorghe Lazăr, la București (la Sf. Sava, din 1818). În proiectul întocmit pentru școli, la 1 oct. 1832, se recunoaște faptul că „trebuința învățăturii pentru treapta lucrătorilor nu este tăgăduită acum de nimeni; acesta este un adevăr simțit și cunoscut de toți oamenii luminați. Un meșter care știe să citească, să scrie și să socotească și care are și cîteva cunoștințe de prințipurile meșteșugurilor mehanice, este în stare a pătrunde toate lucrările meseriei de care se slujește. A osîndi cineva pe lucrător la soarta unui instrument orb, unui automat, supus la îmbulzirea ce i se face, este ca și cum ar voi să se lipsească de toată nădejdea de a se mai face vreo desăvîrșire în lucrarea productelor industriale". Dezvoltarea economică a țării determină deci clasa suprapusă și statul să ia măsuri pentru mai buna organizare a *i.* Ca și în Ț. Rom. și Mold., cele dîntîi școli au luat ființă în Trans. pe lîngă institutiile bisericești. Ele apar deja din sec. 11, pe lîngă mănăstirile și episcopiile catolice; la început frecventate de tineri dedicați carierei clericale, din sec. 14 încep să fie urmate și de laici. Tot în acest secol apar școli sătești și învățători la sate, precum și școli orășenești. De asemenea, se organizează un *i.* de nivel mai ridicat: *i.* mediu. Școlile menționate aveau la bază *i.* limbii latine. Școli românești apar din sec. 15 pe lîngă biserici și mănăstiri ortodoxe; învățarea limbii slave stătea la baza cunoștințelor difuzate în ele (ca școala de pe lîngă biserica din Scheii Brașovului). În sec. 16, *i.* ia o tot mai mare dezvoltare ca urmare a progresului cultural și a luptei pentru dobîndirea sau păstrarea supremației între diferitele religii și curente religioase (reforma) și filozofice (umanismul), înființîndu-se școli iezuite, școli (colegii) reformate (mai ales la orașe), întemeindu-se chiar instituții de *i.* superior, de durată mai scurtă sau mai lungă: *Studium generale* la Sibiu în 1525—1526 și *Universitatea* care a funcționat la Cluj între 1581 și 1603 (aceasta din urmă cu trei facultăți: teologie, filozofie și drept). Concurența dintre curentele religioase determină și o îmbogățire a *i.* românesc cu școli nu numai ortodoxe, la orașe și sate, dar și calvine (de pildă la Sighet, Hațeg, Lugoj, Caransebeș ș.a., în sec. 17, Făgăraș). Sec. 17 cunoaște o și mai accentuată înflorire a *i.*, atît sub influența în continuare a Reformei și umanismului, cît și sub cea, nouă, a puritanismului. Înmulțirea școlilor sătești calvine și

creşterea numărului şcolilor româneşti atît ortodoxe, cît şi calvine, se înscriu printre aspectele caracteristice acestui secol. Î. superior, în urma încetării cursurilor universităţii din Cluj, a fost reluat prin înfiinţarea Colegiului academic din Alba Iulia la 1622, mutat la Aiud, în 1662. Dacă aici cursurile au fost pătrunse de principiile cocceianismului şi de cele carteziene, î. catolic a cunoscut o nouă recrudescenţă în sec. 18, în urma ocupării Trans. de către Habsburgi. Înfloresc şi sînt frecventate mai ales gimnaziile „latino-catolice" din: Alba Iulia, Baia Mare, Bistriţa, Cluj, Odorhei, Oradea, Sibiu, Tîrgu Mureş ş.a. Se înfiinţează instituţiile de î. românesc greco-catolice din Blaj, care vor avea o influenţă hotărîtoare pentru dezvoltarea culturală a românilor; universitatea din Cluj, reînfiinţată în 1698, funcţionează în acest secol sub dominaţia catolicismului. Reforma şcolară efectuată de absolutismul luminat al Curţii vieneze, a cărei expresie juridică o constituie cele două acte normative aferente: *Ratio educationis totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provincias Eidem adnexas* din 1777 şi *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae, Ioseph II, Caes. Aug. Magni Principis Transilvaniae iussu edita* din 1781, organizează conducerea şi controlul de către stat a î. de toate gradele. Î. românesc se îmbogăţeşte cu o reţea de şcoli elementare şi cu şcoli medii (şcoala normal i din Arad 1812, liceul din Beiuş 1828 etc.), în diferite oraşe, pe lîngă gimnaziile teoretice, şcoli tehnice şi profesionale (de minerit, agronomie, comerţ, desen). Instituţiile de î. superior sînt înfiinţate la Oradea (Academia, 1780, completată cu o facultate de drept în 1788), la Odorhei (colegiul, 1832), la Sibiu (Academia de drept, 1844, unde a studiat şi Simion Bărnuţiu), în afară de „Liceul academic regal" din Cluj, mai vechi, unde se ţineau şi cursuri juridice, urmate, între alţii, de Avram Iancu. Se constată, aşadar, înmulţirea instituţiilor de î., diversificarea profilului lor, laicizarea treptată a î., cu preluarea de către stat a rolului conducător în acest sector. În districtele grănicereşti s-au efectuat, pe această linie, realizări care s-au datorat, pe de o parte, urmăririi, de către autorităţile auxiliare, militare, a înfăptuirii şi aici a politicii imperiului — iniţiată de absolutismul luminat — de culturalizare a populaţiei din toate provinciile; pe de altă parte, nevoii de cultivare resimţită de însişi locuitorii din graniţă, care se manifestase, bunăoară în districtul năsăudean, încă din perioada anterioară militarizării prin mergerea la învăţătură peste hotare a unora din fiii acestora. În districtele grănicereşti s-au întemeiat printre cele dintîi şcoli de stat din Austria. S-au înfiinţat aici succesiv adevărate reţele de instituţii de î. În Banat, la începutul celui de-al treilea deceniu al sec. 19, regimentul româno-iliric poseda o şcoală normală în Caransebeş, o şcoală de fete tot acolo, 5 şcoli triviale şi 43 de şcoli comunale. Pe teritoriul regimentului I românesc transilvănean s-au întemeiat: o şcoală normală în Orlat, şcoli triviale în 2 comune şi mai multe şcoli elementare comunale. Cel mai complet organizat a fost î. din regimentul II. Mai întîi, s-au înfiinţat, începînd de la 1766, 5 şcoli triviale *(Trivialschulen)*. Limba lor de predare a fost română, pînă la 1837 şi după 1860. Şcolile triviale au urmărit, între altele, pregătirea de subofiţeri, funcţionari şi juzi (primari) comunali. În 1770—1777 s-a înfiinţat la Năsăud o şcoală latină-germană denumită „Şcoala normală", mai tîrziu „Şcoala normală superioară" *(Normal Hauptschule)*, la început cu două, din 1784 cu trei, iar din 1824 cu patru clase, cea mai importantă instituţie de î. general din district. Predarea în această şcoală se făcea în limba germană; este cunoscut însă că vicarul Ion Marian, concomitent şi director al acestei şcoli, utiliza în explicaţii şi limba română. În urma intervenţiei împăratului Iosif II, se deschide în 1784 un singur „Institut de creştere (educaţie) militar" *(Militär-Erziehungshaus)*. Şcoala normală şi Institutul militar au fost întreţinute în primul rînd din fondul de provente, iar în primii 50 de ani şi cu contribuţia grănicerilor. În aceste două instituţii erau pregătiţi ofiţeri, subofiţeri, învăţători şi funcţionari pentru regimentul II (iar de la 1826 şi pentru regimentul I). În 1826 s-a înfiinţat la Năsăud şi o şcoală de fete. Ponderea principală în programele de curs ale acestei şcoli au avut-o, în afară de limba germană, noţiunile teoretice şi exerciţiile practice în diverse ramuri ale gospodăriei casnice. Şcoli comunale naţionale *(National-Gemeinde-Schulen)* s-au înfiinţat începînd din 1826 în toate comunele districtului grănicieresc năsăudean, avînd uneori pînă la 2 000 de elevi. Un ordin din 1827

al Consiliului aulic de război a determinat organizarea „școlilor de repetiție" pentru tineretul între 12 și 15 ani, destinate tinerilor absolvenți ai școlilor elementare care nu își continuau studiile la școli superioare. În fine, trebuie amintite și cursurile „preparandiale" (pedagogice) de 6 luni, deschise, de la 1837, de vicarul Marian și ținute de el și de succesorii lui pe lîngă Școala normală, cu absolvenții acesteia, în scopul pregătirii lor ca învățători pentru școlile naționale comunale din cuprinsul districtului. Sumele necesare construirii și întreținerii instituțiilor de î. au fost furnizate în special de fondul de provente și fondurile școlare comunale (v. *fondurile grănicerești)*. Institutul de educație militar era condus de un ofițer cu grad de locotenent; activitatea institutului sub raportul instrucției militare era controlată de ofițerul comandant de stațiune. Angajarea învățătorilor acestei școli avea loc pe bază de concurs. Directorul era și inspector al tuturor școlilor din regiment, fiind membru al comisiei școlare ; purta titlul de *Schulen-Director*. Cursurile pedagogice de 6 luni începute de la 1837 au însemnat o cotitură decisivă și în ridicarea nivelului profesional al învățătorilor comunali. Angajarea acestora se făcea prin încheierea unui contract între ei și comună. Școala de fete din Năsăud a fost pusă sub conducerea directorului școlii normale; la ea funcționa o învățătoare; ea a avut un caracter erarial, ca și școala normală și școlile triviale. Cursul preparandial era predat de directorul școlii normale; absolvenții care reușiseră cu cele mai mari medii erau numiți direct învățători. Toți membrii corpului didactic erau scutiți de serviciul militar și servicii comunale. Consiliul aulic de război a decis la 14 aug. 1835 că învățătorii de la școlile grănicerești erariale erau funcționari de stat și beneficiau de pensie. Îndrumarea și coordonarea activității instituțiilor de î. din graniță au fost date în atribuția *Comisiei școlare (Schulen-Commission)* a fiecărui regiment. În compoziția ei intra în mod obligatoriu, în afară de un ofițer superior și un cleric, directorul școlii normale, care îndeplinea și rolul de organ executiv permanent, fiind și inspector al școlilor din cuprinsul întregului regiment. Rapoartele anuale ale Comisiei cu privire la administrația și mersul î. în districtul de graniță respectiv erau trimise autorităților militare superioare. V. *eforie*. Bibl: 187, 313, 1 176, 1 229, 1 557, 1 566, 1 582.

D.L. — V.Ș. — N.S.

jaf; var. *jac*. V. *furt*; *tîlhărie*.

jalbă. V. *chemare în judecată*.

jeleri (inquilini). În complexul clasei aservite feudale din Trans., **j.** formau pătura cea mai slab situată din p.d.v. economic. Chiar în cadrul lor existau din acest p.d.v. 2 straturi (v. sesie). *1*. Primii **j.** sînt amintiți pe moșiile episcopiei de Alba Iulia în 1246 *(priores inquilini)*, ei fiind menționați tot mai des în a doua jumătate a sec. 13. Numărul lor a crescut după 1360, ca urmare a accentuării procesului de pauperizare a țărănimii. Mulți **j.** posedau doar o fracțiune de sesie, iar cei mai săraci erau lipsiți cu totul de pămînt și nu aveau casă proprie, muncind ca zilieri *(operarii)*. La 1437, **j.** fără gospodărie trebuiau să plătească dare 12 dinari anual, față de 25 de dinari cît plăteau iobagii cei mai săraci. La începutul sec. 16, numărul lor era încă destul de mare; la 1512 în 31 de așezări ale comitatului Sătmar locuiau 179 familii de iobagi și 83 (31,6 %) familii de **j.**; proporția este asemănătoare pe domeniul cetății Mediș, unde în același an existau 181 sesii iobăgești și 80 de **j.** (31 %). La începutul sec. 16, **j.** din Sibiu totalizau cca 20 % din populație. După 1511, cînd **j.** au fost legați de pămînt ca și iobagii, numărul **j.** s-a redus considerabil; în 1556, în cele 66 de sate ale domeniului Chioar, sînt înregistrați doar 24 **j.** *2*. Și în cadrul districtelor grănicerești se disting: *a*. **j.** cu casă, care însă nu puteau poseda nici într-un caz sesii agricole, fie cît de mici, acestea fiind rezervate în granița exclusiv grănicerilor (în afară de cele atribuite comunelor și bisericilor); *b*. **j.** fără casă. **J.** din granița erau țărani nemilitarizați care trăiau numai din munca lor. Față de populația grănicerească, pătura **j.** forma în districtele grănicerești o minoritate. Mai cu seamă în districtul năsăudean, numărul lor era foarte redus în raport cu cel al grănicerilor, statisticile din 1830 dînd ca număr al bărbaților *Taglöhner* și *Knechte* din acest district cifra de 371. Neposedînd sesii militare, nu prestau nici serviciul militar, însă plăteau, ca și ceilalți provincialiști, diferite impozite și taxe (în timp ce grănicerii au fost scutiți, începînd de la 1801, de impozite și erau scutiți și de taxe pentru folosirea bunurilor comune). **J.** se întreținеau nu numai din retribuțiile de diferite categorii, primite pentru serviciile prestate grănicerilor sau comunelor, dar și din luarea de la grăniceri, prin înțelegeri încheiate pe ascuns, fără știrea autorităților militare, a unor terenuri agricole în arendă sau spre cultivare în parte. Aceste înțelegeri oculte, deși interzise, erau totuși practicate și rămîneau în cea mai mare parte neobservate, cu toată vigilența autorităților militare. Ele prezentau în unele cazuri avantajul de a ajuta familiile grănicerești lipsite de brațe de muncă, în alte cazuri dezavantajul de a încuraja spre inactivitate pe unii grăniceri, în special pe cei cu sesii mai întinse.

V.Ș.—N.S.

jirebie. V. *delniță*.

jitărit. Plata cuvenită *jitarului*. În Ț. Rom. încă de la sfîrșitul sec. 14, întîlnim sate scutite „de vama porcilor și de jitărit". Iorga crede că termenul *jitar* ar veni de la

vitariul, pronunțat cu un sunet special moldovenesc, între *v* și *j* și că sarcina lui era aceea de a păzi vitele. *Jitarul* are la începutul sec. 19 atribuții de paznic al pădurilor și al hotarului.

T.V.

jitnicer; var. *jicnicer*. În Mold. prima mențione despre **j.** e o inscripție din 1558. În sec. 16, **j.** figura printre „slugi", nu printre dregători. În sec. 17, **j.** ajunge mare dregător. Miron Costin îl menționează ca al 7-lea dintre marii dregători care nu iau parte la sfatul domnesc. D. Cantemir îl consideră tot al 7-lea mare dregător din starea I a boierilor de divan, după marele sluger și înaintea marelui pitar. În sec. 18, rangul **m.j.** era acela de boier de cl. II, fiind al 17-lea din această categorie. *Atribuțiile* **m. j.** erau în legătură cu strîngerea, păstrarea și distribuirea cerealelor după necesități. Rangul acestui dregător se explică și prin faptul că hambarul cu grîne sau jitnița dată în grija **m.j.** se afla chiar în curtea domnească, ceea ce presupune prezența lui permanentă la curte, în anturajul apropiat al domnului. În sec. 17, **m.j.** a avut ca ajutoare pe al 2-lea **j.** și al 3-lea **j.** Pe lîngă aceștia, **m.j.** mai avea ca subalterni pe *cămărașul de jitniță*, care ținea contabilitatea cerealelor strînse în hambarul domnesc, și pe diecii de jitniță. În 1754, Matei Ghica i-a atribuit **m.j.** cîte 500 lei pe an de la pircălăbia Galaților. În 1776, Gr. Ghica i-a fixat leafă 600 lei pe an. Ca și alți mari dregători, **m.j.** era rînduit de domn să judece pricini, din care mai realiza unele cîștiguri. În sec. 19, **m.j.**, a rămas boier fără dregătorie, adică numai cu titlu. În Ț. Rom., deși a existat mai demult o *jitniță domnească*, în care se păstrau grînele, dregătoria de **j.** a apărut abia în sec. 17, sub domnia lui Gr. Ghica și, probabil, după exemplul din Mold. Existența acestei dregătorii în Ț. Rom. a durat foarte puțin. După domnia lui Gr. Ghica, ea s-a desființat, atribuțiile **m.j.** trecînd asupra marelui clucer. În condica vistieriei lui C. Brîncoveanu sînt trecute sume mari de bani (circa 8 000 de taleri anual) date marelui clucer sau clucerilor de jitniță „pentru cheltuiala jitniței", adică pentru procurarea de cereale. La 1696, „rînduiala găleții" din Ț. Rom. era utilizată în același scop.

P.S.

joimir. Denumirea unor trupe de mercenari existente în Polonia. Primii **j.** sînt menționați în oastea lui C. Movilă; la 28 ian. 1701, un moldovean aflat în această țară „s-au scris la stiag la joimiri". Sub acest nume a fost înființat un corp de slujitori moldoveni călări de către Grigore II Ghica (1726—1733), cu un efectiv de 120 de ostași, împărțiți în 2 steaguri și purtînd haine de postav roșu. Prestau serviciul militar la curtea domnească. Au fost scutiți de dări, inițial la întemeierea corpului și a doua oară la 15 febr. 1736, la a doua domnie în Mold. a lui Grigore II Ghica. În 1776 mai exista în Mold. un singur steag de **j.** compus din 40 de oameni. V. *lefegiu; roșii de țară*.

D.L.—N.S.

jold. Termen de proveniență incertă, utilizat numai în Mold. (sec. 15—17) și al cărui înțeles este greu de definit cu precizie din cauza ambiguității textului documentelor: „nici la **j.** să nu plătească" (22 aug. 1447); „nici la **j.** să nu umble" (5 apr. 1448); „la posadă și la **j.** pe Nistru acești oameni să nu meargă" (5 apr. 1448). Formula „să nu umble" sau „să nu meargă" se repetă și în alte documente din sec. 15. În aceste documente, **j.** este trecut de obicei după posadă și înainte de munca la cetate, ceea ce poate dovedi că termenul făcea parte din aceeași categorie de obligații cu caracter militar. În documente mai tîrzii, din sec. 17 (23 iul. 1619, 1 nov. 1690, 21 apr. 1626 etc.), termenul **j.** apare alături de podvoadă, ceea ce poate îndreptăți opinia că **j.** a fost o obligație de transport, asemănătoare cu podvoada. La 16 iun. 1705 se spune chiar „car de joid". Ținînd însă seama de originea termenului (germ. Sold, polonul żołd = leafă), unii istorici (C. C. Giurescu) susțin că joldunarii erau ostași cu leafă, deci mercenari, deși ei nu sînt menționați în documente.

N.S.

jude; var. *judec*. În toate ținuturile medievale de populație romanică, sau care au fost influențate legislativ de dreptul roman, *iudex* a rămas, ca în vremea Imperiului roman, magistratul care împărțea justiția între localnici. În regiunile unde nu exista o autoritate politică puternică, judecătorii aveau și rol politic, de conducători ai obștilor asupra cărora aveau jurisdicție. Astfel, Iordanes, în sec. 6 e.n., identifică pe *iudices* cu *proceres*, cu nobilii. În Sardinia, *iudices* jucau rolul de conducători ai obștii. Hincmar, în sec. 9, îi consideră pe *iudices* situați ierarhic numaidecît după *comites*. În numeroase regiuni balcanice s-au conservat multă vreme magistrații romani colegiali, *duumviri iure dicundo*, mai ales pe țărmul adriatic, unde se refugiase populația indigenă romanizată în fața năvălirilor avaro-slave. Mai tîrziu, în unele comunități urbane și rurale, în zonele balcanice (Ianina, Croia etc.) se constată administrația unor magistrați asistați de notabilii comunității, „oameni buni", dintre care se alege judecătorul comunității. Comunitățile valahe au putut astfel să-și păstreze nealterate structurile judiciare. În lipsa unei puteri indigene superioare, **j.** au ajuns în mod firesc să exercite funcțiuni publice complexe. În cazul coexistenței cnezilor cu **j.**, aceștia din urmă „trebuie priviți ca exprimînd tendințele și necesitățile de autoadministrare și de autoguvernare ale colectivităților sătești, iar ceilalți pe acelea de structurare feudală a societății românești"; acest mod de interpretare a știrilor permite deslușirea „căii principale de dezvoltare social-politică a societății românești" (Radu Popa). Cnezii și **j.** sînt cîrmuitorii obștilor vechi, autohtone, vătămanii ai celor noi, înființate în urma întemeierii statului feudal (v. *rezervă feudală* și *cnez*). **J. sătesc** *(iudex pagi)*. În Trans., căpetenia locală a unei comunități rurale (obștea sătească) învestită cu anumite atribuții administrative, judiciare, fiscale și militare și slujind în esență de intermediar între administrația voievodală și comunitatea locală. **J.** avea: *1. atribuții economice:* supraveghea campania agricolă, alternanța culturilor, asigura paza cîmpurilor și a recoltelor, stringerea la vreme a bucatelor, folosirea corespunzătoare a pășunilor, islazurilor, fînețelor, pădurilor, plaiurilor, munților; *2. atribuții culturale* și *administrative:* întreținerea bisericii locale, a pieții publice, a clădirilor publice, salarizarea preotului, paza avutului sătesc și a moralei publice; *3. atribuții judiciare:* judeca în pricinile locale de mică importanță, pentru care putea osîndi la *gloabe*; se însărcina cu execuția pedepselor și a gloabelor; *4. atribuții fiscale:* stringerea dărilor către stat (ulterior către seniorul feudal); *5. atribuții militare:* repartiția sarcinilor militare între membrii obștii, la caz de nevoie. Fiind cap al obștii, **j.** *era ales de obște*, sarcinile fiindu-i răsplătite prin anumite beneficii, imunități și părți din dările pe care le colecta pentru organele superioare de stat. În unele ținuturi privilegiate, ca în Făgăraș, obiceiul, pînă în sec. 16, era ca **j.** să fie ales dintre *boierii locali*. Odată cu tranziția spre feudalismul dezvoltat, **j.**, în calitatea lui inițială de reprezentant legal și autorizat al obștii, începe să fie subordonat tot mai mult autorităților superioare. **J.** devine astfel un agent subaltern *de execuție*, în domeniul fiscal, administrativ, penal (executa sentințele comportînd pedepse corporale sau pecuniare), al prestațiilor cu caracter public sau seniorial, al aprovizionării, încartiruirii și întreținerii trupelor. Seniorii feudali maghiari au tins să-l transforme pe **j.s.** într-un prepus al lor, considerîndu-l ca pe un iobag privilegiat, însărcinat cu repartiția și colectarea sarcinilor *feudale (censuri, daturi, dijme)*, cu supravegherea execuției la timp a muncilor și a respectului de către toți iobagii a îndatoririlor lor feudale (respectarea, de pildă, a monopolurilor feudale de vînzare a băuturilor, de cîrciumă, de moară, de piuă etc.). Ca *organ judiciar*, competența **j.** se restrînge în continuu în favoarea competenței noii justiții senioriale. El ajunge competent să judece pricini comportînd gloabe de maximum un florin. Rămîne însă cu atribuții de execuție. *Durata* funcțiunii de **j.** a variat. E probabil că inițial **j.** era ales de obște *pe viață* și

și exista chiar tendința ca *funcțiunea* de **j.** să fie ereditară. Pe măsură ce funcțiunea își pierde atributele inițiale și, ca urmare, și prestigiul, ea devine o îndatorire iobăgească. Ca atare, termenul de rămînere în funcțiune tinde să scadă la un an și uneori chiar la o lună, cu posibilitatea **j.** să refuze realegerea. Sporirea concomitentă a sarcinilor **j.**, transformat în agent al autorităților de stat sau feudale, a dus și la defalcarea atribuțiilor inițiale ale **j.** pe mai multe organe în subordine. Astfel, în sec. 17 apare un ajutor de **j.**, sau **j.** *mic (kisbiro, viceiudex)*, care-l ajută pe **j.** *mare (nagybiro, főbiro, iudex primarius*, de unde *primar)*. Puteau funcționa și doi vicejuzi, sau un vicejude și un *sindiu* (sau **j.** *alergător)*, a cărui funcție era să-i strîngă din vreme pe iobagi pentru executarea muncilor agricole și să-i supravegheze pe timpul muncilor. Vice **j.** se mai numea uneori și *pîrgarul mic*. Pentru supravegherea muncilor de pe *rezerva seniorială* funcționa de obicei un *pallér biró*. Sarcinile economice sporind necontenit, în funcție de evoluția și complexitatea sporită a economiei domeniale feudale, **j.**, ajuns *un auxiliar stipendiat al domeniului feudal*↑, a primit și alte ajutoare. Întrucît *duplicarea funcțiunilor* **j.** *(publice*, către stat, și *feudale*, către seniori) dădea naștere la confuzii și la ambiguități, începînd cu a doua jumătate a sec. 17, paralel cu decadența rapidă a ordinei princiare transilvane, funcțiunea **j.** s-a scindat. Alături de vechiul **j.** *(biró)*, rămas cu atribuții de drept public, a apărut un **j.** *domenial*, sau *domnesc (iudex dominalis, urbiro, urbirajo, udvari biró*, sau *udvarhazi biro)*, care era exclusiv la dispoziția seniorului domenial pentru toate problemele în funcție de administrația domeniului feudal. Acest **j.** domenial era cunoscut uneori sub numele de *cnez*↑ *de curte* (sau de *urvarnal levo biró)* și se distingea de **j.s.** *(falus biró)*. Odată cu introducerea administrației austriece, după pacea de la Karlowitz (1699), **j.** vechi al satului, exonerat de sarcini domeniale, a fost investit cu tot mai numeroase sarcini administrative, devenind astfel un agent local de informare și execuție subordonat ierarhiei administrative, în timp de **j.** domenial a devenit un agent de execuție la dispoziția seniorului feudal. V. *birău. Bibl.:* 209, 240, 285, 518, 1 254, 1 496.

V.Ș. — D.L.

jude al scaunului la secui, V. *scaunele de judecată în Trans.*

jude de țigani. V. *rob.*

judec (Ț. Rom.) A avut sensul de om liber, proprietar, sin. cu megiaș↑ sau moșnean↑.

N.S.

judecata lui Dumnezeu. V. *ordalie*; *probă*.

judecată. V. *carte de judecată; chemare în judecată; citație; zi.*

judecător. Încă dinainte de întemeiere și după aceea, sarcina de a judeca diverse pricini au îndeplinit-o, la români, oameni denumiți în documente cu termenii: *cnez, jude, județ* (în orig. sl. *sudeț*, trad. prin *judecător)*, *judec, vornic, oameni buni și bătrîni, jurători*, precum și dregători de tot felul. Sarcina lor era electivă („oameni buni și bătrîni"), ereditară (cnez, judec) sau încredințată de domn prin numire (vornici sau bănișori). Pînă în sec. 18, **j.** erau mai ales dregătorii care, pe lîngă atribuțiile lor administrative, o îndeplineau și pe aceea de a judeca. Întrucît toți marii dregători aveau dreptul de a face judecăți, termenul de **d.** era sinonim uneori cu acela de **j.**; la 4 mart. 1646 se vorbește despre *„dregătorii carii vor fi judecători țării"*. Înainte de această dată însă, asupra oamenilor aserviți de pe moșiile lor aveau drept de judecată stăpînii acestora, drepturi înscrise în privilegiile de imunitate↑: așa se explică faptul că în *Lexiconul slavo-român* al lui Mardarie Cozianul, termenul de „județ" este tălmăcit prin „mai marele locului". Sarcina de **j.** nu era exclusivă, era onorifică, deși nu dezinteresată, și era lipsită de caracter profesional. Cel dintîi care a încercat să creeze **j.** de profesie a fost C. Mavrocordat, ca domn al Mold. În 1741, el a numit 3 foști mari dregători (Ion Neculce, Iordache Dulgheriul, Aristarh) cu sar-

cina ca „la toate trebile și judecățile să fie nelipsiți" și cu leafă de 50 lei pe lună. Același domn a numit în ținuturi **j.** cu sarcina exclusivă de a judeca, deosebit de ispravnici. Urmîndu-i exemplul, alți domni au numit și ei **j.** pentru ținuturi: Matei Ghica, Gr. Calimah în Mold., iar în Ț. Rom. mai ales Al. Ipsilanti care a creat prin *Prav. cond.* (XV, 1) „cite un judecător la fiecare județ", dar a păstrat și pe ispravnici (XV, 11). Domnii au continuat să numească **j.** la ținuturi, dar, în fapt, pînă la *Reg. org.*, au judecat tot ispravnicii, **j.** rămînînd un fel de sinecuriști. Cu privire la situația, obligațiile și răspunderea **j.** — persoana însărcinată, prin numire sau alegere, cu distribuirea dreptății, singură sau mai de regulă în cadrul unui organ colegial — bogata legislație feudală din Trans. a căutat să garanteze funcționarea, corespunzătoare clasei dominante, a justiției, prin diverse interdicții și sancțiuni privind abaterile ce se puteau produce în activitatea slujitorilor ei. Werbőczy — pe planul principiilor declarative și al condiționării mentale a maselor — expune o concepție filozofico-juridică asupra naturii funcției **j.** și a importanței ei pentru „binele comun", cerînd acestuia exercițiul conștiincios și imparțial al atribuțiilor sale, în vederea unei corecte și exacte aplicări a legii. Tot el considera ca posesor al puterii judecătorești *(potestas iudiciaria)* pe rege, căruia aceasta i-a fost acordată de țară. Răspunderea **j.**, în legătură cu exercițiul atribuțiilor sale, a fost reglementată prin norme care, pe de o parte, prohibeau anumite acte, de pildă cele prin intermediul cărora **j.** își depășea atribuțiile, manifesta părtinire față de una din părți, cauza o pagubă uneia părți etc.; pe de altă parte, stabileau pedepse pentru cazul înfăptuirii unor astfel de acte. Asemenea norme se află de pildă în unele vechi decrete regale (ex. ale regilor Ladislau, Coloman, Matia), precum și în *Trip.* Acesta din urmă încearcă să stabilească stările de spirit care pot altera conștiința **j.**, ocazionînd o sentință inechitabilă, cuprinzîndu-le în următorii termeni: *timor, cupiditas, odium, amor.* Îndatorirea principală a **j.** era ca în diferitele pricini, în înfăptuirea sarcinii generale de „judecare, cercetare și îndreptare" a tuturor cauzelor, să se lămurească cu bună credință și să le rezolve definitiv numai după aflarea adevărului. O altă îndatorire principală era ca, atît în ce privește formele de procedură, cît și în ce privește fondul cauzei, să se conformeze legilor, constituțiilor și obiceiurilor (*S.M.S.* se exprimă: „să nu judece în alt mod decît este stabilit prin legi sau constituții sau obiceiuri"), cu alte cuvinte: cu respectarea legalității. În legătură cu respectarea legilor e de subliniat asumarea acestei obligații de către diverșii **j.** prin jurămînt (v. *jurămîntul judecătorului)*; este semnificativă, apoi, făgăduința pe care o face principele Trans. Ștefan Báthori, la 18 febr. 1583, cu ocazia promulgării *S.M.S.*, de a respecta prevederile codicelui și de a se îngriji ca ele să fie respectate și de ceilalți **j.** (v. prefața *S.M.S.*). În fine, menționăm regula formulată de *Trip.* în ce privește temeiurile pe care trebuie să se bazeze **j.** în soluția cauzei: el nu se poate baza pe cunoașterea personală a faptului petrecut, fiind obligat să se întemeieze, în luarea hotăririi, pe probe. Despre **j.** de la diferitele instanțe v. *scaune de judecată în Trans.*

P.Ș. — V.Ș.

judecătorii nobililor. V. *comitat.*

judecie. V. *cnez; jude; județ.*

județ. *1.* Ț. Rom. se împărțea într-un număr de subunități administrative denumite **j.**; așezate în general pe valea unor rîuri, ale căror nume le-au împrumutat (Jiul de Sus = Gorj, Jiul de Jos = Dolj, Olt, Argeș, Dîmbovița, Ilfov, Prahova, Buzău, Ialomița etc.), **j.** par să continuie vechile confederații de obști de dinainte de organizarea statului feudal. Este greu de spus exact cînd au apărut și s-au organizat **j.**; cele mai vechi apar în documente în Oltenia: Jaleș (1385), Vîlcea ⟨1392⟩, Gorj (Jiul de Sus) (1406), Motru (1415), județul de Baltă (1428) etc. Cele din Muntenia sînt menționate ceva mai tîrziu: Prahova și Ilfov (1482), Brăila (1487), Păduret (1498) etc. În sec. 18 se păstra tradiția că **j.** au început a fi „deosebite" de abia pe la 1442, ceea

ce poate fi un indiciu pentru o mai bună organizare a acestora la începutul sec. 15, așa cum au fost organizate și ținuturile↑ din Mold. În documentele din vremea lui Mircea cel Mare, j. oltene apar ca având un teritoriu bine delimitat, de îndată ce domnul poate ceda mănăstirii Cozia albinăritul din j. Vîlcea (la 1392) sau mănăstirilor Tismana și Vodița cîte 400 de găleți de grîu din j. Jaleș la 1387. *2.* Din documentele rămase din această vreme rezultă că în fruntea j. din Oltenia se găseau așa-numiții sudeți sau județi. Cuvîntul sudeț — ca și sudstvo, cum este numit județul în Ț. Rom. — derivă de la cuvîntul suditi = a judeca, ceea ce arată că sudeții erau mai marii j., asupra cărora aveau și drept de judecată, pe lîngă acela de a administra și a strînge dările; așa se explică faptul că în numeroase scutiri de dări acordate de domnie unor sate ale mănăstirilor și boierilor amestecul sudeților era interzis. La sfîrșitul sec. 15, 3 din vechile j. oltene (Jaleș, Motru și județul de Baltă) au dispărut, locul lor fiind luat de j. Mehedinți și Dolj. Un j. nou apărut a fost Gîlortul (1502), care nu mai este menționat după această dată. În timpul domniei lui Radu Paisie (1535—1545), Ț. Rom. a pierdut j. Brăila, care a devenit raia. În sec. 17, j. Mușcel și Pădureț s-au contopit, iar mai tîrziu (1845) a fost desființat j. Saac (Săcuieni), fost între j. Prahova și Buzău. După sudeți, la conducerea j. au urmat marii vătafi↑, amintiți începînd de la 1529, iar mai tîrziu, după 1741, ispravnicii↑ de j. V. și *comitat: județ.*

N.S.

Jugărit *(giugărit,* Mold., sec. 18—19). Taxă ce se percepea pentru cărele de lemne aduse din pădure.

N.S.

Jupan. Cu sensul de conducător feudal local, termenul este utilizat pentru prima oară în cunoscuta inscripție din 943, descoperită la Mircea Vodă, jud. Constanța, care amintește de j. Dimitrie. *1.* În Ț. Rom. *4 sep. 1389, B, în componența sfatului domnesc. În documentele emise pînă la jumătatea sec. 15 sînt numiți j. toți boierii fără dregătorii, care apar în sfatul domnesc înaintea boierilor cu dregătorii. Dintre boierii care dețineau dregătorii nu aveau titlul de j. decît cei mai importanți; mai rar se atribuia și unor foști dregători, precum vistierului și spătarului. Excepții s-au făcut și cu boierii mai mici, care făceau parte din familii cu renume, sau cu boieri care erau rude ale domnului și ocupau o poziție înaltă în sfatul domnesc. Către sfîrșitul sec. 15, titlul de j. este atribuit și altor boieri, care nu erau membri ai sfatului domnesc, indiferent dacă dețineau sau nu dregătorii. Totuși, în cursul sec. 16, păstrîndu-se tradiția, numai dregătorii mai importanți care luau parte la sfat erau numiți j. Termenul și-a pierdut treptat din importanță, fiind atribuit pînă la urmă tuturor boierilor care luau parte la sfatul domnesc. La începutul sec. 17 sînt numiți j. chiar și negustorii. *2. jupaniță.* Titlu acordat soției unui j. *3.* În Mold., termenul corespunzător lui j. era *pan,* împrumutat din Polonia.

T.V.

Jurați. Asesori ai judelui, în orașele și unele sate din Trans., aleși de obștea locală, în număr de 12, alcătuind sfatul care ajuta pe jude în administrație și participa la împărțirea dreptății, la scaunul de judecată. Sinonim cu *pîrgarii*↑ din Mold. și Ț. Rom., j. îndeplineau față de jude, în Trans., rolul pe care îl îndeplineau pîrgarii față de șoltuz↑ în Mold. și față de județ↑ în Ț. Rom. Existența lor este atestată documentar în orașe, din sec. 13 și, în unele sate mai mari, din sec. 14. Ei au funcționat atît în districtele românești, cît și în cele secuiești și săsești atît în Trans. cît și în Banat. Analogia între j. și pîrgari apare în termenii cu care sînt desemnați pîrgarii în documentele latine și germane: „cives iurati" și „Geschworenen". Împreună cu judele, j. judecau multe pricini locale: de la pagubele pricinuite de vite pînă la omor și tîlhărie, în unele tîrguri. V. *scaunele de judecată românești laice din Trans.*

P.S.

jurămînt. Mărturisirea prin punerea împricinatului în contact cu divinitatea, ceea ce îi atrăgea sperjurului răspunderea față de aceasta, era des utilizată în procesul medieval. Întărirea mărturisirii prin **j.** — care originar era o formă de ordalie↑ — se impunea chiar *de plano* în cauzele penale mai grave, în care acuzatul se dezvinovățea prin **j.** individual în sprijinul simplei lui mărturisiri, înainte de a se recurge, eventual, la o procedură cojurătorească. **J.** poate fi prestat în procesul civil de un împricinat relativ la pretenția sa, fie ca urmare a declarației celeilalte părți că înțelege să lege soluția litigiului de acest **j.** (decizoriu), fie din cauză că judecătorul a recurs la asemenea mijloc de probațiune pentru a completa elementele necesare instanței și pe care le găsește insuficiente (**j.** supletoriu). Ceva mai mult, un împricinat se putea oferi el însuși să prestеze **j. J.** este proba superioară care determină soluția procesului: pretenția unuia dintre împricinați este definitiv dovedită prin recunoașterea la **j.** a celuilalt sau este iremediabil compromisă prin negarea la **j.** a acestuia. În principiu, în vechiul nostru drept, nici o altă probă nu mai putea fi administrată în combaterea **j.** Totuși, aceste reguli nu erau păstrate, totdeauna, cu toată rigoarea: adesea instanța de judecată supunea la **j.** din oficiu pe partea împotriva căreia se afirma vreo pretenție, sau îl deferea ambilor împricinați. Partea căreia se deferea **j.** putea să îl accepte, să îl refere celeilalte părți sau să refuze să-l depună. Această ultimă atitudine era interpretată, în general, de instanța de judecată, ca recunoaștere a pretenției părții care îl deferise. În primul caz, soluția depindea de atitudinea celui căruia i se referea **j.**: dacă jura, cîștiga procesul, dacă refuza să jure, îl pierdea. Tot astfel, dacă judecata constata că una din părți s-a oferit să jure, iar cealaltă „l-au lăsat să giure", soluționa pricina în favoarea celei dintîi. Orice pretenție se putea dovedi prin **j. J.** decizoriu, propriu țărilor latine, este o supraviețuire a probelor legale. Anglia, de ex., a cunoscut numai **j.** supletoriu, care, de altfel, avea o largă aplicare și în vechiul nostru drept. De cele mai multe ori **j.** era ordonat de domn în divan și se lua în biserică, pe Evanghelie, de unul sau mai mulți preoți, ori înalți ierarhi români sau străini. **J.** era întărit uneori și de blestem. Spre sfîrșitul sec. 18, întîlnim totuși o anafora a veliților boieri în care apare ostilitatea față de blestem. Procedura **j.** era următoarea: dacă era acceptat de partea căreia i se deferea, ambii împricinați erau trimiși la biserică spre a se lua **j.** În București, biserica sf. Dumitru era numită chiar „biserica de jurămînt", pentru că acolo se lua **j.** împricinaților și jurătorilor. Încheierea prin care se constata săvîrșirea lui se trimitea instanței judecătorești care, pe baza ei, soluționa litigiul. Vechilul putea depune jurămînt pentru mandant cînd era vorba de fapte pe care le cunoaștea personal. Starea socială a persoanei care jura avea importanță. Un împricinat negustor, jurînd, se arăta că „fiind negutitor s-a crezut". Cîteodată, în materie penală, **j.** inculpatului se combina cu un interesant vestigiu al unui **j.** de cojurători: un învinuit de furt „s-au îndreptat cu giurămînt giurînd cu alt om dimpreună". De teama sperjurului se întîmpla ca judecata însăși să-l sfătuiască pe împricinatul care se arăta gata să jure să se abțină și să primească soluția propusă. **J.** false („strîmbe"), într-adevăr, nu erau rare și chiar preoții se dovedeau uneori sperjuri. Pravilele sec. 17 sancționau sperjurul cu tăierea limbii, dar nu este cunoscută nici o atestare documentară a aplicării acestei pedepse. În sec. 19, osînda sperjurului devine minimă. *L. Car.* îl obliga să dea „îndoitul" a ceea ce datora, dacă jurămîntul fusese ordonat de judecată și îl lăsa „nesupărat" dacă jurase „după cererea protivnicului împricinat" (VI, 2, 53); iar *Cond. crim.* îl pedepsa cu bătaia „la 3 locuri pe uliță" și cu globirea „la cutia milelor". Făcînd diferențiere de clasă, pentru sperjurul care făcea parte din „evghenis" prevedea numai „închiderea la mănăstire pe șase luni" (§ 253, pct. 7), după cum *I. L.* (gl. 10) oprea numai de la liturghie pe episcopul, preotul sau diaconul care jurau strîmb. Despre o criză a **j.** se poate vorbi încă de la mijlocul sec. 18, cînd C. Mavrocordat, în Mold., scria ispravnicilor judecători de ținut să nu silească oamenii „cu giurămîntul la judecăți și ales pentru fiestece lucru mic", pentru că aceasta „este cu păcat"; iar Matei Ghica, tot în Mold., consta-

ținînd abuzurile care se săvîrșeau cu **j.** și cărțile de blestem, din cauza lipsei înscrisurilor, ca să nu mai *piară* atîtea suflete, prevedea obligativitatea înscrisurilor la încheierea operațiilor juridice care mai tîrziu ar fi putut da naștere la procese și deci ar fi necesitat administrarea de probe în fața judecății. Ghica se întemeia pe doctrina bisericii care teoretic condamna **j.** Dispoziții privitoare la **j.** întîlnim și în proiectele lui Mihail Fotino, din 1765 și 1766, în care autorul căuta să armonizeze dreptul bizantin cu vechiul drept românesc nescris. *Prav. cond.* (XXIX), de asemenea, prevedea că **j.** se face numai în lipsa altor dovezi, în acest caz fiind obligator; *L.Car.*, dînd o reglementare mai completă materiei, stabilea că în pricini penale pîrîșul depunea **j.** că nu se judecă „din vreo pizmă, ci întru adevăr"; cînd se contesta autenticitatea unui înscris al cărui martori nu mai trăiesc, se recurgea la **j.**; în pricinile civile mărturisirea se făcea sub prestare de **j.** în fața judecății sau, dacă se socotea necesar, la biserică; acest **j.** se făcea obligatoriu în biserică, dacă pricina era penală; judecătorul deferea **j.** părții împotriva căreia se făcea o afirmație nedovedită, dar verosimilă; cel care nu primea **j.** deferit de judecător pierdea procesul; nu se putea întări prin **j.** propriu o cerere în justiție nedovedită; dacă judecata deferea **j.** uneia dintre părți și aceasta primea, însă cealaltă parte se opunea, se considera că jurămîntul s-a efectuat și cel care se opusese pierdea procesul; în cazul cînd debitorul deferea **j.** creditorului pentru o sumă de bani, el trebuia să depună în prealabil acești bani; de dispozițiile privitoare la sperjur ne-am ocupat mai sus. *C.Cal.* cuprindea numai dispoziții sporadice despre folosirea **j.** în materie de depozit, mandat, martori și partaj și posibilitatea de a se deferi sau accepta **j.** printr-un mandatar cu împuternicire specială. În Trans., **j.** *(iuramentum)* a avut în perioada feudalismului o aplicare frecventă și multiplă ca forme (în afară de **j.** pe care trebuia să-l depună martorii „de veritate" în sprijinul mărturiei lor). El era acordat de instanță uneia sau alteia din părți, după împrejurări. În cazurile penale, era în regulă generală în sarcina pîrîtului, urmărind disculparea acestuia *(iuramentum purgationis)*. V. *limbă strîmbă*. Pt. jurămîntul feudal v. *vasalitate*. *Bibl.:* 297, 520, 1 061, 1 089.

O.S. — V.Ș.

jurămîntul cu brazda în cap sau **cu traista (desagii) cu pămînt la spinare (pe umeri).** Procedură străveche de natură magic-animistă cunoscută în viața juridică a obștii și regăsită în dreptul feudal, ca și jurămîntul, blestemul, frăția de sînge, potcirea hotarelor. Consta într-un jurămînt deosebit de solemn, făcut de cel care se pretindea stăpîn al unui teren și voia să obțină recunoașterea dreptului său de proprietate, sau de un număr variabil de „oameni bătrîni", cunoscători ai situației locale, care atestau „cu sufletul lor" traseul unor hotare. *Mold., 1 aug. 1634 și Ț. Rom., 10 iul. 1667 și ultima dată în Mold., oct. 1824 și în Ț. Rom., 5 aug. 1792; cercetări pe teren au prins însă și urme mai tîrzii. În Mold. se punea o brazdă pe cap, iar în Ț. Rom. se umpleau niște traiste sau „niște disagi de pămînt" care se luau „în umeri", ori se lua „pămînt în poală" și, după depunerea jurămîntului, se mergea așa „din semne în semne", arătîndu-se pe unde a fost hotarul despărțitor. Pămîntul sau brazda erau luate din terenul care făcea obiectul pricinii. Ritualul este confirmat și printr-o procedură tîrzie (1744—1748) de substituțiune, în care se vede cum, în același scop, hotarnicii fac jurămîntul ținînd pe cap — în loc de brazdă — cartea domnească de hotărnicie. Ca ritual originar, așezarea cărții domnești pe cap ar fi fost cu totul lipsită de sens. El a putut fi conceput numai ca o mecanică imitare a celui vechi, în care deasupra capului se așeza brazda de pămînt, ritual care, la origine, avea o semnificație animistă reală. Unul din documentele tîrzii de care dispunem tălmăcește astfel simbolismul procedurii: „trupul sperjurului să n-aibă parte de odihnă în pămînt: păcatul de a fi jurat strîmb să apese pe sufletul sperjurului, așa cum apasă pămîntul pe capul lui". Această explicație este reală pentru epoca tîrzie, în care este consemnată în documente; pierzîndu-și sensul originar autentic, vechea procedură persistă cu tenacitate. Ritualuri asemănătoare, dar nu identice, se regăsesc într-o serie de proceduri arhaice la popoare

vecine sau conlocuitoare (slavi — ruși, poloni, cehi, slovaci, sirbi, croați —, unguri), înrudite (romani, albanezi) sau îndepărtate (oseții din Caucaz, alemanii). Din acest ansamblu de ritualuri în care brazda sau pămîntul joacă un rol oarecare, se desprind nu una ci mai multe instituții procedurale, care nu trebuie să fie confundate între ele. În orice caz, fie că este vorba de un proces în revendicare, fie de unul de hotărnicie, în toate cazurile jurămîntul ar fi suficient pentru rezolvarea litigiului. Aceasta este atît de adevărat încît asistăm în sec. 17 și 18 la refuzul unor hotarnici de a jura cu brazda în cap, și hotărnicirea poate avea totuși loc, pe lîngă numărul considerabil de cazuri în care problema ritualului brazdei nu se pune și hotărnicirea se face numai cu megieși cojurători simpli. Jurămîntul se prestează în toate cazurile (la popoarele indicate mai sus, cu excepția romanilor) în formele bisericii creștine, care nu pot fi mai vechi decît introducerea creștinismului la poporul respectiv, în timp ce ritualul brazdei, cu conținu'ul lui animist arhaic, este neîndoios mai vechi. Rezultă de aici că este vorba sau de o conjugare destul de tîrzie a jurămîntului creștin cu un ritual arhaic, sau de o străveche procedură unită (la origine unitară), în care un jurămînt păgîn a fost înlocuit cu formele lui creștine, păstrîndu-se mai departe, ca un adaos cu caracter excepțional, ritualul brazdei. Această analiză a structurii tipologice a instituției cercetate ne conduce la precizarea că, în formele pe care le cunoaștem, **j.b.c.** se referea sau la un proces de revendicare a proprietății sau la unul de hotărnicire a acesteia. În ambele cazuri este vorba de proprietate individualizată, deci de o fază mai nouă, cînd proprietatea particulară își făcuse apariția. La această dată folosirea jurămîntului nu ridica nici o dificultate, dar inventarea unui ritual așa de arhaic, precum ne apare ritualul brazdei, pare surprinzătoare. Pentru a face comprehensibilă prezența lui alături de jurămînt în litigiile tîrzii privind hotarele și proprietatea individualizată, trebuie să admitem ipoteza că ritualul — cu o semnificație animistă — datează dintr-o vreme cînd obștile românești, avînd sau neavînd introdus termenul *hotar*, cunoșteau litigii privitoare la stăpînirea pămîntului și la delimitarea lui, servindu-se de alt cuvînt. Aceasta s-a întîmplat poate chiar anterior cuceririi romane la obștile băștinașe. Ritualul brazdei, ca și ritualul amestecului sîngelui în frăția de sînge, ar reprezenta un mănunchi de ritualuri animiste de o excepțională persistență. În ceea ce privește conținutul animist al ritualului, pornind de la cele mai generale și răspîndite credințe animiste legate de pămînt, se poate înțelege construirea ideologică a unui ritual al brazdei sau al pămîntului: cînd brazda sau alt fragment de pămînt în litigiu, înfuzată de această forță animistă, este pusă în contact ritual cu persoana din proces (revendicant sau cojurător hotarnic), aceasta din urmă este încredințată acțiunii magice a forței care înfuzează pămîntul atins de ea. Declarația solemnă pe care o face ca revendicant sau ca indicator de hotare n-ar mai putea fi mincinoasă, fără a da naștere la cele mai grave conflicte magice, de ordin superstițios, dar „reale" pentru conștiințele primitive de care este vorba, între declarant și pămîntul care prin structura lui animistă se găsește umanizat împreună, de altfel, cu întreaga natură. În lumina acestei interpretări, ipoteza pe care am propus-o mai sus cu privire la istoria predocumentară a **j.b.c.** se impune ca singura explicație satisfăcătoare a proceselor în fața cărora ne aflăm. Ea este întărită, în plus, prin existența instituției înrudite a *potcirii*↑ hotarelor. Originea procedurii **j.b.c.** în dreptul român este controversată (Val. Georgescu). În Trans., deosebit de solemnă era acea formă a jurămîntului care se presta cu un pumn de pămînt pe cap, în procesele de proprietate agrară, formă denumită *iuramentum super terram*, corespunzătoare **j.b.c.** sau cu traista de pămînt pe cap ori pe spate, utilizat dincolo de Carpați; această formă se întîlnește și în Trans. unde e atestată și la sași, fiind considerată ca depusă după *regni consuetudo ab antiquo approbata*. Această formă de jurămînt avea un pronunțat caracter de ordalie V. *hotărnicie*.

V.G.—O.S.—V.Ș.

jurămîntul de credință al ordinelor din Trans. În afară de **j.** depus în Trans. de dregătorii de diferite categorii ai statului feudal (v. **j.** *dregătorilor*), mai exista și **j.**, de esență feudală și cu caracter general, de credință față de șeful statului, al membrilor tuturor ordinelor (stărilor) ecleziastice și laice nobiliare și orășenești *(iuramentum fidelitatis, hommagium)*. Ambele feluri de **j.** tindeau la asigurarea orînduirii feudale, însă pe căi diferite: prin cel dintîi se urmărea garantarea exercitării corespunzătoare intereselor statului feudal, a atribuțiilor de serviciu ale dregătorilor; prin cel de-al doilea se urmărea garantarea fidelității membrilor claselor posedante față de conducătorul statului feudal. Obligația tuturor ordinelor nobiliare, cavalerești și orășenești din Trans. la prestarea **j.** de credință față de principe a fost înscrisă în *App. const.* (II, 2). Neprestarea **j.** era sancționată cu pierderea tuturor bunurilor, mobile și imobile. Obligația tuturor fețelor bisericești din Trans. la depunerea **j.** de credință față de rege și principe a fost înscrisă în *Trip.*, I, 12, unde se prevede expres că *omnes domini praelati et personae ecclesiasticae, omnes viri ecclesiastici*, de orice ordin, grad și demnitate, care stăpînesc și posedă în cuprinsul țării bunuri imobiliare de diverse categorii, sînt obligați să presteze **j.** de credință față de rege și principe la fel ca persoanele laice. O altă stare, în sarcina căreia s-a prevăzut special, de astă dată în legislația transilvăneană a sec. 17, obligația prestării **j.** de credință față de principe, a fost cea militară. *Comp. const.* (II, 1, 5, 16) înscriu această obligație pentru căpeteniile și trupa de călăreți, de pedestrași și de lefegii, adică pentru toți militarii din Trans. Aceeași legiuire introduce o completare a conținutului **j.** prestat de membrii clasei nobile care erau concomitent și demnitari ai statului feudal: depunerea **j.** de credință nu numai față de principi, dar și față de țară, de libertatea și legile ei.

V.Ș.

jurămîntul dregătorilor. Erau obligați să-l depună, la intrarea în funcție, diversele categorii de dregători centrali sau locali din Trans. ca garanție morală preconstituită că își vor exercita funcția în mod drept și cinstit. **J.** se depunea de dregătorii aleși și de cei numiți, în fața regelui sau reprezentanților săi, ulterior a principelui sau reprezentanților săi, ori în fața adunărilor (congregațiilor) care îi aleseseră. El se depunea atît de dregătorii care exercitau funcții administrative sau fiscale, cît și de cei ce exercitau funcții judecătorești (exclusiv sau cumulativ). O importantă categorie a acestei forme de garantare a ordinei feudale este și **j.** pe care îl depunea principele Trans. în urma alegerii sale, prin care el garanta respectarea drepturilor „regnicolarilor" (= locuitorilor) care îl aleseseră. La 1691, Diploma leopoldină prevedea (§ XI), referitor la guvernatorul Trans. *(Supremus Status director)*, legarea lui prin **j.** solemn față de „legile patriei". **J. d.** față de domn este atestat și în Ț. Rom. și Mold.; el avea loc atît la alegerea domnului, cît și la schimbarea dregătorilor. După ce Antonie din Popești (1669—1672) „împărți toate boieriile", toți boierii „după cum iaste obiciaiul" au făcut „mare jurămînt [...] cîte unul, cîte unul, fiește-care punîndu-și mîinile pe sfînta Evanghelie, jurînd [...] cum vor sluji domnu-său [...] cu dreptate". Un **j.** asemănător a avut loc și la alegerea lui C. Brîncoveanu, cînd toți dregătorii au jurat „cum vor sluji domnului lor cu credință și cu mare dreptate", dînd noului domn și „o scrisoare a lor încredințată". Dregătorii depuneau uneori **j.** la intrarea în funcție. Astfel, la numirea lui Stroe Leurdeanu mare vistier, Radu Fărcășanu II vistier și Tudor cămăraș, Matei Basarab i-a pus să jure cu mîinile pe Evanghelie și le-a făcut cărți de blestem de la 4 patriarhi „cum să slujească domnu nostru cu dreptate, să nu-l fure, nici să-i facă vreo hîtlenie". În afară de marii dregători, depuneau **j.** față de noul domn comandanții și efectivele armatei; un asemenea **j.** este descris pe larg de Paul de Alep la 1654 la alegerea ca domn a lui Constantin Șerban. V. *dregător*.

N.S.—V.Ș.

jurămîntul judecătorului. Erau obligați să-l depună, în fața monarhului, a reprezentanților săi ori a congregațiilor elective (după caz), la intrarea în funcție, judecătorii

din Trans., ca garanție morală preconstituită în sensul că vor judeca drept, cinstit și fără părtinire. Se cunosc textele unor astfel de jurăminte, impuse prin acte normative, prin precizările aferente din constituțiile secuiești întocmite la Târgu Secuiesc în 1505 etc. Sînt de reținut, din cuprinsul textului j. prescris de decretul lui Matia Corvin, coloritul relig os al lui, enumerarea cauzelor care pot influența justețea unei sentințe, precizarea egalității de tratament în fața justiției și bogaților și săracilor etc. Elemente asemănătoare se întîlnesc și în textul normativ secuiesc citat, din 1505, care prevede și pedepsirea judecătorului care din diverse motive a judecat strîmb. **J. j.** face parte din sfera mai largă a **j.** dregătorilor.

V.Ș.

jurători. Cojurătorii și j. — care au jucat un rol deosebit de important în administrarea justiției în epoca feudală pînă la mijlocul sec. 17 și sporadic după aceea — sînt, în același timp, un mijloc de probațiune și un organ de judecată. O funcțiune sau alta apare precumpănitoare în documente, după cum ne aflăm în fața unor **coj.** *adeveritori* sau a unor **j.** *locmelnici propriu-ziși* ori *hotarnici*. *1.* **Coj.** *adeveritori* au apărut inițial în procesul penal, sub forma jurămîntului purgator: nevinovăția acuzatului era sprijinită de rude prin jurămîntul lor solemn care, invocînd divinitatea, o sileau — potrivit credințelor vremii — să intervină printr-o sancțiune, pe care și-o alegea, dacă jurămîntul era mincinos. În obștea vicinală jurămîntul rudelor este înlocuit cu acela al vecinilor și al megieșilor prieteni. La români, în sec. 16—17, dreptul domnesc elimină rudele și impune principiul — aplicat deja de dreptul roman și romano-bizantin martorilor propriu-ziși — că **j.** nu trebuie să fie rude cu părțile din proces. Tot în sec. 17 apar și **j.** numiți din sînul divanului. **Coj.**, care la început *adevereau* dreptatea acuzatului într-o învinuire penală, cu timpul adeveresc și dreptatea pîrîtului, într-o pricină civilă, și mai tîrziu, tot mai mult îl sprijină pe reclamant în asemenea pricini. Prin această adeverire, ei aduceau în proces o *probă*, în sensul în care se concepea atunci. Iar prin felul cum jurămîntul lor decidea de soarta procesului, la început, fără replică posibilă, adeveritorii se integrau, ca un element indispensabil, în judecata de obște, ca o parte componentă a ei, devenind un organ de judecată. Cînd se admite contraproba sperjurului, jurămîntul este deja intrat într-un lent proces de *laicizare*. Chiar în feudalism, cînd domnul se substituie obștilor în exercitarea dreptului lor de judecată, el nu renunță la procedura **coj.**, grefînd-o pe judecata lui domnească și pe aceea a unor mari dregători, deci cojurătoria adeveritoare se menține, dar cu importante transformări care se fac în mod lent. În sec. 15—16 și la începutul sec. 17, procesul era cristalizat: notabili feudali locali și chiar din divan, precum și membri ai clerului, sînt substituiți fruntașilor satului. Coexistența cojurătoriei adeveritoare cu dreptul domnesc feudal a fost foarte îndelungată și s-a terminat prin utilizarea boierilor ca **j.**, extinderea cojurătoriei în materie civilă, în care jurămîntul nu-și putea păstra caracterul ordalic și cenzurarea lui prin tehnica rațională a sperjurului. Ca urmare, **coj.** au ajuns să fie înlocuiți prin judecata unor boieri delegați de domnie (încă din sec. 17) și mai tîrziu prin judecata unor instanțe propriu-zise (în a doua jumătate a sec. 18), care recurgeau la toate mijloacele de probă moștenite din dreptul romano-bizantin și adaptate acum nevoilor unei societăți în care își făceau apariția noile relații capitaliste. *2.* **J.** *locmelnici* sau *de așezare*. O soluție de împăciuire, de așezare, de tocmeală era firească în relațiile dintre membrii obștii. De aceea, în loc să se meargă la un proces contencios, se recurgea la arbitrajul rudelor, al vecinilor, al oamenilor buni și bătrîni, aleși și ceruți de părți la început, iar mai tîrziu impuși de prestigiul dobîndit de aceștia în cadrul unui proces de diferențiere socială înlăuntrul obștii. Prin organizarea judecății megieșilor practica tocmelii n-a dispărut: oamenii buni și bătrîni aveau sarcina ca, sub jurămînt, să găsească soluția „cu sufletul lor". Aceștj **j.t.** nu mai jurau cu una din părți precum **coj.**; ei aveau în principiu rolul de judecători, care însă, cunoscînd faptele, îndeplineau și un rol probatoriu, asemănător cu al martorilor. Ei se puteau sprijini pe orice fel de probe, inclusiv martori. Și această formă de judecată de obște a fost pre-

luată de dreptul domnesc feudal, acordînd boierilor ca **j.t.** un rol precumpănitor. *3. Hotărnicia cu* **j.** *tocmelnici.* Era una din prerogativele fundamentale ale obștii, care pășea adesea în întregul ei la hotărnicie. Un grup restrîns, cu caracter specializat, cerut de părțile interesate sau desemnat de obște, depunînd jurămînt, tocmește sau așează pe cei ce vor să-și delimiteze, fără nici un litigiu, o stăpînire funciară sau să împartă o devălmășie existentă ori moștenită sau să pună capăt unui litigiu de hotare. Cu unele excepții (simple distrugeri, mutarea pietrelor de hotar), **h.** se deosebesc esențial de litigiile rezolvate prin **coj. a.**, din cauza operațiilor tehnice care le sînt caracteristice și care fac ca jurămîntul depus de **j.** să fie mai mult o garanție a unei procedări corecte din partea acestora. Hotarnicii sînt în realitate „un grup de arbitri, judecînd în fond litigiul și fiind, așadar, «tocmelnici» în primul rînd și «jurători» abia în faza finală, cînd hotărîrea lor este purtată înaintea domniei pentru a fi aprobată sau casată". *4. Dezvoltarea cojurătoriei adeveritoare și jurătorici tocmelnice în Ț. Rom. și Mold. pînă la reforma lui C. Mavrocordat. a.* Cu cît ne apropiem de sfîrșitul perioadei scade aplicarea în penal a cojurătoricі și crește tendința de extindere a ei în civil, căpătînd tot mai mult caracter documentar. Cojurătoria nu s-a folosit în materie religioasă propriu-zisă. *b.* Cojurătoria nu are caracter subsidiar, așa cum au afirmat unii autori. *c.* Nu pot fi **(co)j.** robii, nevîrstnicii și smintiții, și — cu rare excepții, în caz de cojurătorie — țăranii dependenți (ruminii, vecinii) și femeile. Una din excepțiile la acest ultim caz este procesul intentat de Vasile spătarul soției sale Maria (n. Băleanu); acuzată că este „muiare rea și neînțeleaptă", Maria și-a dovedit nevinovăția luînd „12 jupînese pre răvașe domnești". Excepțional întîlnim **coj.** clerici, dați unui preot, pentru a se respecta principiul judecății prin oameni de aceeași stare. În procesele mixte între boieri și săteni, cu toată terminologia neprecisă, se poate spune că se asigură boierilor **(co)j.** din aceeași stare socială. Cînd însă ruminii se judecau cu boierii, pentru cei dintîi puteau jura sau megieși sau chiar rumini. *d.* În ceea ce privește numărul **(co)j.**, paritatea era regula: 2, 4, 6, 12, 24, 36, 48; numai rareori, alt număr; legea se dădea de obicei cu 12 **(co)j.**, iar legea peste lege cu 24, excepțional cu 48. Este o excepție să se dea părților trei megieși „la mijlocul lor", adică **j.t.** Cînd se vorbește de un număr neprecis ori foarte mare de megiași (două sau șase sate sau 150 de megiași) ne găsim în fața unei judecăți cu audiere colectivă de martori. *e.* Intervenția **coj.** putea avea loc la cererea părții interesate care îi alegea, sau la inițiativa grupului solidar cu cel acuzat, după cum puteau fi propuși de parte și confirmați de autoritatea judiciară (sat, domnie) și chiar impuși de aceasta, dar desemnați fie de parte, fie de aceeași autoritate (sau de alta intermediară). **(Co)j.** puteau fi dați și de un mare dregător care judeca în virtutea calității lui sau în urma unei delegații date de domn. *f.* Jurămîntul era colectiv într-un dublu sens: era depus de **(co)j.** împreună cu partea interesată și de toți **(co)j.** împreună, unul după altul; se întîmpla de multe ori ca ruminii să „rămînă de lege" pentru că unul dintre **j.** nu putea jura. **Coj.** erau aduși de partea care îi obținuse, iar **j.** de una dintre părți sau de ambele. Numele celor ce trebuia să jure figura, în Ț. Rom., pe *răvașe* domnești, trimise fiecărei părți. În Mold., ei figurau într-un *izvod* sau *catastih.* Jurămîntul se făcea la *sorocul* stabilit, de obicei în biserică, pe cruce sau pe Evanghelie, și numai excepțional în fața unui dregător laic, spre deosebire de martori, care jurau, obișnuit, în fața instanței de judecată sau dădeau numai declarații fără să presteze jurămînt. Jurămîntul se făcea adesea sub puterea unei cărți de blestem. Raportul omului domnesc — constatator al efectuării operației — împreună cu zapisul redactat de **(co)j.** erau duse la domnie de către partea interesată. Neprezentarea tuturor **(co)j.** la soroc însemna refuzul lor de a jura. Aceeași semnificație o avea refuzul unuia dintre ei de a jura, jurămîntul fiind colectiv. *g.* În afara de sperjur, domnul nu putea infirma o judecată de **(co)j.** pentru nici un alt motiv. Cenzura jurămîntului strîmb se făcea prin luarea de lege peste lege. **J.** dovediți mincinoși prin această procedură erau sancționați de domnie, luîndu-le un număr de boi, deși dreptul scris prevedea că sperjurului să i se taie limba. Legea peste lege se dădea numai în procesele soluționate prin **coj. a.** În procese cu **j.t.** dați ambelor părți nu se putea recurge la lege peste lege. *h.*

Judecata (eo) j., cu funcțiunea ei probatorie, se integra în judecata feudală ca un element decizoriu și indispensabil, ca și întărirea domnească. Cîștigată pricina cu lege sau cu lege peste lege, în urma prestării jurămîntului sau pentru că nu se putuse jura, hotărîrea trebuia executată ca oricare alta. Așa că în Mold. și în asemenea cazuri se putea pune îndatorire celui ce pierduse procesul să dea zavesc㠆 (în epoca în care această instituție se aplica), în cazul cînd ar vrea să îl reînceapă, sau mai tîrziu, celui ce obținuse cîștig de cauză, să depună ferie↑ la darea hotărîrii. 5. Organizarea justiției de către C. Mavrocordat și, în special, de Al. Ipsilanti, prin crearea unor instanțe de judecată, a dus la dispariția cojurătoriei adeveritoare și a jurătoriei tocmelnice, despre care în *Prav. cond.* nici nu mai găsim vreo urmă. 6. În Trans., de obicei, jurămîntul nu era depus numai de parte, ci împreună cu un număr de **coj.** (*coniuratores, eskütársak*), variabil după valoarea obiectului civil sau după gravitatea faptului penal. Acest fel de jurămînt a avut o largă aplicare în Trans., fiind reglementat de dreptul consuetudinar românesc. Astfel, la 11 iun. 1478, el este prestat în Banat, într-un caz penal, de către pîrît împreună cu 12 **coj.**, *iuxta antiquam et approbatam legem districtuum volachicalium universorum*. În reglementarea acestui fel de jurămînt, *Trip.* stabilește distincții de clasă atît în ce privește admisibilitatea jurămîntului, cît și valoarea lui. *Bibl.:* 8, 86, 347, 370, 628, 1 654.

V.G.—O.S.—V.Ș.

justiție. Ansamblul organelor și activităților care au ca scop împărțirea dreptății. Termenul apare abia în sec. 19, ca neologism. În documentele în limba latină din epoca feudală îl găsim cu sensul restrîns de activitate judecătorească. În limba română, cuvîntul *direptate*, ca sinonim cu **j.**, se întîlnește în sec. 17. Elementele fundamentale ale **j.** ca: *a judeca, judecată, jude, judec, județ, judecător, judecătorie*, au denumiri derivate din lat. *iudico, -are* = a judeca și *iudex-icis* = judecător. *I. Categorii. A.* **j.** *obștii.* În cadrul obștii țărănești, aceasta a avut o existență străveche, anterioară întemeierii statelor (Iorga, Panaitescu; *contra* Giurescu). Obștea a avut un drept de **j.** propriu, pe care îl exercita prin organele sale alese: *megiași, oameni buni și bătrîni*. După întemeiere, **j.** domnească, pînă în sec. 17, a colaborat cu **j.** obștii, apoi i s-a suprapus. Dar chiar după suprapunere, **j.** obștii n-a fost desființată, ci adaptată la noua situație, megiașii, oamenii buni și bătrînii participînd la **j.** domnească atît în pricini civile de stăpînire de pămînt și hotărnicii, cît și în pricini penale rezervate domniei, ca omorul și tîlhăria. *B.* **J.** *orășenească* a existat dinainte de întemeiere, în tîrguri, exercitată de organele locale alese. Acestea erau: în Mold., un *șoltuz*↑ sau voit↑, în Ț. Rom. un *județ*, iar în Trans. un *jude*↑. Fiecare din aceste organe era ajutat de un sfat orășenesc, compus, în Mold. și Ț. Rom. din 12 *pîrgari*↑, iar în Trans. din 12 juraț↑. După întemeiere, orașele au avut o autonomie, întărită prin privilegii domnești, după modelul orașelor libere din Europa. Organele lor alese au exercitat întinse atribuții de **j.** locală: judecau toate pricinile ivite în tîrg sau în satele din „hotarul" tîrgului, unele foarte importante, ca acelea cu străinii în probleme de represalii (zăbor) sau vinovății pedepsite cu moartea. Dar, de la început, domnul a avut în toate orașele dregători ai săi, simbolizînd stăpînirea sa și îngrijind de stringerea veniturilor: *vornicii de tîrg* în Mold. și *pîrcălabii de oraș* în Ț. Rom., unde vornicii sînt rari la oraș (ex. Tîrgoviște sub Mircea cel Mare). Cu timpul (din sec. 16), atribuțiile judecătorești ale dregătorilor orășenești aleși s-au redus, unele trecînd asupra domniei, altele fiind exercitate de ei în colaborare cu dregătorii domnești numiți. În a doua jumătate a sec. 17, dregătorii orășenești judecau obișnuit sub președinția dregătorului domnesc. Multe din atribuțiile lor judecătorești au trecut asupra dregătorilor domnești: vornicii de tîrg și pîrcălabii (N. Grigoraș). În sec. 17 și 18, șoltuzii și pîrgarii au rămas un fel de auxiliari ai **j.** domnești. Singurul oraș care și-a păstrat și în sec. 18 județul și pîrgarii a fost Cîmpulung—Muscel. În sec. 18, apar *ispravnicul de tîrg* și *căpitanul de tîrg*. Ca organe domnești, exercitînd atribuții de **j.** orășenească, după desființarea autonomiei orașelor (sec. 18), mai amintim: în Ț. Rom.: *marele agă, marele spătar, vel vornicul de politie*, iar în Mold.: *marele agă, marele hatman* și *vel vornicul*

obștii. C. **J.** *seniorială* a fost exercitată de feudalii stăpîni de pămînt și anume: înainte de întemeiere de către *voievozi, jupani, cnezi, juzi* pe baza stăpînirii de fapt a moșiilor sau a obștilor aservite, iar după întemeiere de către boieri sau mănăstiri, în virtutea privilegiului de *imunitate* acordat de domn. S-a contestat că viața de stat a Principatelor române ar fi cunoscut j. seniorială, după întemeiere toată j. emanînd de la domn. Socotim justă părerea lui P. P. Panaitescu că peste j. obștii s-a suprapus, prin aservire, j. seniorială, iar după întemeiere, peste aceasta, j. domnească. J. seniorială a continuat, în virtutea imunității, ca o categorie aparte, bineînțeles supusă controlului domnului ca judecător suprem. J. seniorială s-a exercitat fie personal de boier sau de conducătorul mănăstirii, stăpîni de moșie (mitropolit, episcop, egumen), fie de dregătorii acestora. Dregătorii stăpînilor de moșii s-au numit în Ț. Rom. *pîrcălabi de sat*, iar în Mold. *ureadnici, vătămani, ispravnici* sau *vornici*. *D.* **J.** *domnească* a fost exercitată de ansamblul organelor centrale sau locale numite de domn în fruntea lor. **J.** fiind un instrument esențial pentru apărarea orînduirii feudale, domnul a avut reprezentanți care să apere interesele lui, ca exponent al clasei feudale, în toate colectivitățile locale. Cu acestea, domnii, inițial, au colaborat, dar încă de la întemeiere au năzuit și pînă la urmă au reușit să înlocuiască organele locale alese (sătești și orășenești) prin organe domnești, numite de ei. **J.** domnească a avut, ca organe *centrale: domnul, caimacamii, sfatul domnesc, divanul domnesc, departamentele, velitii boieri, judecătoria velitilor boieri, judecătoria ot vel aga, judecătoria ot vel spătar, marii dregători*, iar ca organe *locale:* în cetăți și ținuturi: *vornicii, pîrcălabii; starostii, serdarii, marii vătavi, marii căpitani, vorniceii, bănișorii, ispravnicii, judecătorii;* în tîrguri și orașe: *vornicii de tîrg, pîrcălabii de oraș, ureadnicii, namesnicii;* în sate: *vornicii de sat, vorniceii*. Au mai făcut acte de **j.** domnească micii dregători care aveau, în principal, sarcini fiscale, ca: *globnicii, pripășarii, ilișarii, osluharii, desugubinarii, gorștinarii* etc., precum și subalterni ai marilor dregători care rezidau în sate (ex. postelnicei, pîhărnicei, stolnicei etc.) și judecau pricini din poruncă domnească. *E.* **J.** *breslelor*. Membrii breslelor (etnice, meșteșugărești, negustorești) s-au bucurat de privilegiul de a fi judecați, în pricinile dintre ei sau în legătură cu breasla, de organe proprii: *starostele, starostele cu frunțași, starostele cu breasla*. În Mold., hotărîrea era supusă apelului, după caz, la organele bisericești *(mitropolit, episcop, dichiu, protopop)* sau la *vel vistier, vel cămăraș, vel aga, divanul domnesc*. Înainte de apariția breslelor, comunitățile etnice de străini (armeni, unguri, greci, evrei etc.) au avut, prin privilegii domnești, jurisdicții speciale. Ex.: în Mold., armenii, încă din sec. 15, au avut instanțe judecătorești proprii. Aceste privilegii s-au menținut mai multe secole. Tot așa, evreii au avut „breasla jidovilor", condusă în sec. 18 de un *hahambașa* care judeca pricinile obișnuite între evrei, cele mai însemnate fiind judecate de vel cămăraș și toate judecățile fiind supuse apelului la divanul domnesc. *F.* **J.** *bisericească* are la origine ideea mistică a sfințeniei clericilor, care „veri fie drepți, veri păcătoși", au dreptul la respectul credincioșilor și nu pot fi judecați de nimeni. Ideea a trecut în canoanele sinoadelor și în pravile. Biserica fiind aliata permanentă a statului feudal, acesta a recunoscut organelor bisericești competența de a judeca pe clerici și chiar pe mireni pentru anumite materii. În biserica ortodoxă a românilor, privilegiul clericilor de a fi judecați pentru orice faptă exclusiv de organele bisericești *(privilegium fori)* nu a fost practicat, deși avea un temei în canoane și în pravile. Fără să fi fost, ca la Bizanț, șef al bisericii, domnul a exercitat totdeauna un control superior și o tutelă asupra acesteia, după principiul „nu statul este în biserică, ci biserica în stat". Domnul judeca pe mitropolit, iar pentru abateri grave pe egumeni și pe arhierei. Dar, în virtutea tradiției și a unor hrisoave domnești, biserica a avut o largă competență să judece: *a.* abaterile canonice ale clericilor; *b.* pricinile civile și penale ale clericilor, cu excepția vinilor grave (ex. omorul), păstrate în competența j. domnești; *c.* abaterile canonice ale mirenilor ca: adulterul, incestul, curvia, căsătoria a 4-a, abandonul soțului sau soției; *d.* pricinile mirenilor de despărțenie, înfiere, zestre, moștenire, tutelă (v. *epitropie*), testamente (v. *diată*). Pentru abateri canonice sau disciplinare, clericii erau judecați: episcopii de mitropolit, egumenii și protopopii de episcop, călugării de egumen, preoții de protopop, diaconii de preot. Episcopul era competent să judece pricinile ivite în viața

bresleler. Ca judecător suprem, domnul avea dreptul să revoce judecata oricărei pricini și să reformeze orice hotărire judecătorească, chiar a mitropolitului. Domnul judeca pricini între clerici, chiar la cererea acestora. Pentru pricinile dintre mireni și clerici, în 1775, s-a creat, pe lîngă mitropolia Mold., o instanță bisericească, *judeful bisericesc*, avînd la compunerea ei și un mirean: un deputat al divanului. A mai funcționat, în Ț. Rom. și Mold., *dicasteria*↑. **J.** bisericească a funcționat cu un aparat analog celui laic. La mitropolie era o închisoare, cu paznici scimeni dați de spătărie. Au fost închisori și la episcopii și chiar la protopopii. **J.** bisericească, separată de **j.** laică, a fost în general subordonată **j.** domnești. Judecățile pur canonice (ex. *caterisirea*) erau de competența exclusivă a **j.** bisericești. Față de Patriarhia din Constantinopol, pînă la recunoașterea autocefaliei bisericii române (1885), **j.** bisericească a fost subordonată canonic (ex. caterisirea mitropoliților o făcea patriarhia), dar independentă din p.d.v. judiciar; judecățile civile ale mirenilor erau controlate numai de domn (ex. moștenirile, despărțeniile). Patriarhul însă și-a depășit uneori competența, reformînd hotărîri ale mitropoliților și adresîndu-le chiar mustrări pentru modul cum au judecat. *2. Caractere.* **J.** feudală a avut caractere specifice, care o deosebesc de **j.** modernă. Unele s-au menținut pînă la sfîrșitul feudalismului, altele s-au alterat cu timpul, ori au dispărut în faza destrămării. *a. Caracter de clasă.* **J.** feudală a constituit un instrument de guvernare în mîinile clasei dominante creatoare a statului. Boierii și clerul aveau importante *privilegii de clasă* în legătură cu **j.**: boierii aveau dreptul să fie judecați numai de către domn în persoană pînă la mijlocul sec. 18 (reforma lui C. Mavrocordat); ei nu puteau fi arestați, iar casele lor nu puteau fi percheziționate fără încuviințarea domnului. Pravilele pedepseau aceeași faptă cu pedepse diferite, după cum era săvîrșită de un boier, de un cleric sau de un om de rînd. Criteriul social care favoriza pe boieri la judecată e aprobat de cronicari, ei insiși boieri. *b.* **J.** feudală era *izvor de venituri* pentru judecători: domn și dregători. Cea mai grea vină putea fi răscumpărată cu bani sau ocini, cea mai ușoară vină era pedepsită cu gloabe mari. În procesele civile, împricinații erau ruinați cu cheltuieli de judecată↑ exagerate. *c. Separarea puterilor* în stat, cucerire a dreptului modern (sec. 18), era necunoscută în **j.** feudală. Dregătorii cumulau atribuțiile judecătorești cu cele executive. Același dregător (ex. globnicul) acuza, judeca, condamna (globea) și executa (încasa gloaba). Viciul a fost criticat chiar în epocă. Gr. Ureche explica pieirea oamenilor nevinovați prin concentrarea puterii judecătorești și executive în mîna aceluiași organ: „însăș giudeț, însuș pirește, însuș împle legea". Prin aceasta, cronicarul român prefigura principiul separării puterilor, cu aproape 1/2 secol înaintea lui J. Locke, precursorul (1690) lui Montesquieu în această problemă (1778). C. Mavrocordat a încercat un început de separare a puterilor, numind la ținuturi judecători deosebiți de ispravnici. Al. Ipsilanti, deși reformator (de ex. a interzis judecătorilor să aibă închisoare proprie), a mărturisit că separarea puterilor aparține viitorului. Abia prin *Reg. org.* s-a consacrat principiul separării puterilor *d. Confuzia jurisdicției civile și penale.* Aceleași organe judecau pricini civile și penale. Oricînd, într-un proces civil, odată cu judecata pretențiilor bănești, domnul sau dregătorul care judeca putea aplica uneia din părți o sancțiune penală: „certare ca să se înfrîneze și alții". Primele instanțe penale care au realizat despărțirea între **j.** civilă și cea penală au fost departamentele criminalicești. *e. Autoritatea lucrului judecat* a fost necunoscută dreptului feudal. Procesele puteau fi reînceputе sub un alt domn. Era consecința caracterului personal al puterii domnești. *f. Autonomia* **j.** *față de puterea suzerană (otomană).* În timpul cît statele feudale românești au fost în raporturi de vasalitate față de alte state, ele s-au bucurat de autonomie juridică deplină. Dreptul domnului de a judeca în orice pricini pe supușii săi și dreptul acestora de a nu fi siliți a se înfățișa la instanțe străine a fost recunoscut chiar de turci prin firman. Abuzurile turcilor, care au călcat uneori autonomia, au întîmpinat rezistența domnilor, chiar fanarioți, și a boierilor. Turcii au încercat să stimuleze plîngerile românilor la Poartă. Totdeauna, românii au cerut ca toate hotărîrile să se dea în „pămîntul acesta după legea țării". *3.* În organizarea judecătorească din Trans. se disting în perioada

feudalismului 2 categorii de instanțe: *A.* instanțele de judecată obișnuite, de diferite grade, ale statului feudal; *B.* instanțele de judecată cu caracter local, specific, laice sau ecleziastice, în compunerea cărora fie că intrau și elemente autohtone românești sau numai asemenea elemente, fie că au aparținut unor națiuni conlocuitoare, fiind create de acestea pe teritoriile lor proprii, diferențiat organizate față de teritoriile pe care s-a extins organizația comitatensă a regatului. În *prima grupă*, intrau instanțele de pe teritoriul comitatelor nobiliare, de la cele inferioare (domeniile) pînă la cele superioare ale statului. În *a doua grupă*, cele create de unele categorii ale populației locale, cu caracter deosebit față de organele judecătorești cu caracter general, create de statul feudal prin voința organelor sale supreme. Trebuie să facem distincție între: *a. acelea aparținînd populației autohtone române* și *b. acelea aparținînd populațiilor colonizate* aici din diferite motive (dezvoltarea economiei, apărarea hotarelor, supravegherea și contracararea elementului autohton) de către regalitatea ungară: sașii și secuii. Și unele și celelalte au purtat denumirea generală de *scaun*, *szék*, *Stuhl* (care s-a extins și asupra anumitor unități teritorial-administrative: scaune săsești, scaune secuiești), însoțită, de la caz la caz, de diverse vocabule care serveau să determine categoria instanțelor respective. Denumirea generală tehnică, latină, era *sedes iudiciaria*. Complexitatea organizării judecătorești din această provincie în cursul acelei perioade, datorită multiplicității națiunilor conlocuitoare, diversității structurii lor sociale și organizării lor administrative, a fost accentuată și prin transformările pe care ea le-a suferit în cursul celor 3 subîmpărțiri ale istoriei Trans. din acea vreme: cea a voievodatului (pînă la 1541), cea a principatului autonom, tributar Imperiului otoman (1541—1688), cea a dominației austriece (principatul Trans. provincie a Imperiului habsburgic, 1688—1848). Elementele populației autohtone române s-au judecat (în cauzele civile), ori au fost judecate (în cauzele penale) în fața ambelor categorii de foruri judecătorești, în toate perioadele menționate; de aceea cunoașterea tuturor acestor foruri și perioade prezintă interes pentru noi, cu deosebirea însă că în cazul instanțelor românești sau a celor formate cu participarea românilor interesul este sporit din cauza participării nu numai pasive, dar și active a acestor elemente la funcționarea acelor foruri judecătorești. V. și *scaunele de judecată din Trans. Bibl.:* 91, 127, 162, 172, 335, 348, 386, 388, 390, 493, 497, 500, 571, 677, 768, 850, 942—944, 981, 1 322, 1 354, 1 570, 1 588.

P.S.—V.Ș.

juzi regali. V. *comitat.*

lance (Trans., sec. 14—15). Unitate tactică — cunoscută și în țările apusene — care cuprindea un cavaler (călăreț greu înarmat), înzestrat cu **l.**, care purta și o **flamură**, împreună cu suita sa, formată din mai mulți oameni, care contau ca un singur luptător. La sfîrșitul sec. 14 și începutul sec. 15, cnezii români înnobilați — care au jucat un important rol militar — aveau obligația de a servi în caz de război cu cîte o **l.** V. *oaste*.

N.S.

lanț. Unitate și instrument de măsură a pămîntului, reprezentînd 10 stînjeni domnești sau cca 20 m liniari. Folosit cu deosebire în Trans.

A.C.

lat de palmă. Măsură empirică pentru lungimile mici, egală cu 1/3 dintr-o palmă (cca 0,082 m). Este menționată în documentele sec. 18 și 19 în toate cele trei țări românе.

A.C.

lavră. V. *mănăstire*.

lazaret. V. *spital*.

lazi. În cadrul operațiilor economice practicate de Poartă în țările române, negustorii **l.** au jucat inițial un rol important, mai ales în prima jumătate a sec. 18. Avînd ca bază raiaua Brăilei, ei încep a se răspîndi în ținuturile moldovene sub pretextul procurării de alimente pentru aprovizionarea Istanbulului și a oștirilor otomane cu zaherea. Ca urmare, un mare număr de negustători **l.** se stabilesc la Iași și în alte centre urbane (Bîrlad, Vaslui etc.) sau rurale, cumpărînd sau construind case și practicînd diferite meșteșuguri, mai ales cămătărie, dar și exploatarea cherestelei, a stupilor etc., în condiții cît se poate de oneroase pentru țară. Un călător turc, care a vizitat Mold. în prima jumătate a sec. 18, consemnează marile neajunsuri suferite de moldoveni din partea **l.** Aceeași situație o constată și Ienache Kogălniceanu și alții. **L.** constituiau o amenințare economică și socială pentru Mold. și, în același timp, contrară faptului că Poarta consimțise de a nu îngădui stabilirea în țările române a unor supuși ai ei de religie otomană. În a treia domnie (1748—1749), C. Mavrocordat obține un firman de izgonirea **l.** și o comisie din 3 demnitari otomani, cu 150 de leventi și cu cadiul Brăilei (pentru respectarea formelor juridico-religioase, fiind vorba de supuși islamici ai Porții), care procedează la lichidarea gospodăriilor **l.** din orașe și sate. Continuînd opera lui Mavrocordat, Matei Ghica (1753—1756) obține lichidarea a circa 1 600 cisle de **l.** încă rămase, îngăduind numai prezența a circa 50 de negustători **l.**, însă numai pentru comerțul cu miere, interzicîndu-li-se formal la 28 iun. 1754 să mai practice comerțul cu oi, vaci etc. și să dea bani

cu camătă. Activitatea de aprovizionare a Istanbulului în țările române este preluată de *gelepi*↑ în condiții mai omenoase și mai remuneratorii.

D.L.

lăturaș. *1.* Țăranii veniți din afară care apar sporadic sub acest nume în documentele sec. 17, în Ț. Rom. și Mold., începînd să dobîndească drepturi în sate. Sînt țărani săraci, fără pămînt și lucrează cu învoială pe pămînt străin, dat în dijmă de boieri sau de obștile țărenești pe un termen convenit. Fiind oameni liberi, statutul lor este deosebit de acela al rumînilor↑: ei nu muncesc „fără soroc" ci conform învoielii pe care o încheie. Aceasta se făcea după „obiceiul țării", dar cu tendința din partea stăpînului ca — la contractare sau în cursul executării — să le îngreuneze cît mai mult condițiile de muncă. La 1742 făceau 12 zile de muncă pe an, ca și vecinii. Plîngerile nu aveau ecou la domnie, mai ales cînd, prin împovărările excesive făcute de stăpînii de pămînt, ei erau amenințați să nu-și mai poată împlini sarcinile fiscale. În sec. 18 și 19, numărul l. este mare și formează o categorie: a l. sau *lăturalnicilor*, care nu cuprindea pe toți oamenii „care veneau în țară să se așeze pe moșii", ci numai pe cei „care *se alăturau* unei comunități existente la venirea lor". Astfel, locuitorii din slobozii↑ nu purtau numele de l. În așezămîntul lui C. Mavrocordat din 1746 și 1749, alături de vecini↑, ei apar ca țărani lipsiți de pămînt — cultivatori și unii și alții pe teren străin —, confundîndu-se ulterior tot mai mult în categoria generală a *clăcașilor*↑. *2.* Cu sensul de vecini de moșie este folosit termenul l. de Donici (XXV, 1) și de *L. Car.* (II, 3,6). *3.* Anumiți *moștenitori.*

O.S.

lefegiu: sin. *mercenar.* Au alcătuit în evul mediu o armată nouă, pricepută în mînuirea armelor de foc, care a contribuit în unele țări din Europa la întărirea puterii centrale, pe care o făcea independentă de forța armată a feudalilor. În țările române, l. nu au constituit o oaste atît de numeroasă ca aceea existentă în unele țări apusene, datorită faptului că domnii au preferat sistemul scutirii de dări a oștenilor sau pe acela al concesionării de pămînturi unor categorii ostășești; în plus, dominația otomană a făcut ca mare parte din veniturile țării să ia destinația Porții. În Ț. Rom. și Mold., l. sînt amintiți încă din prima jumătate a sec. 15, atingînd efectivele cele mai ridicate în vremea domniei lui Mihai Viteazul (cca 20 000). În sec. 17 aceste efective nu au trecut de cîteva mii, deși l. au luat treptat locul curtenilor și slujitorilor, aflați în decădere. Importanța l. în această vreme a fost recunoscută de Gheorghe Ștefan, domnul Mold., care declara că, dacă nu ar avea „oaste cu simbrie" cu sine, „prostimea ne-ar alunga din scaun pentru dările multe pe care, de nevoie, le aruncăm asupra ei". L. primeau de la domnie leafă, echipament și hrană, întreținerea lor fiind foarte costisitoare. În vremea lui Mihai Viteazul, soldatul pedestru primea cîte 3 taleri lunar, iar călărețul 5, în afară de hrană și echipament. Rămasă aproximativ la același cuantum în sec. 17, leafa mercenarilor a scăzut, se pare, în sec. 18, la 3 lei pe lună. La 1801, ascherliii recrutați de domnul Mold. pentru a fi trimiși contra pazvangiilor primeau lunar cîte 15 lei neferul călăre, 10 cel pedestru, 100 iuzbașa, 30 buluchbașa și 20 stegarul călare, în afară de tain. În perioadele în care domnii erau nevoiți să țină un număr mai mare de l., se agrava exploatarea fiscală; așa s-a petrecut în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, cînd „era la noi în țară amu mai greu de dări pentru mulțimea lefegiilor ce ținea Ștefan vodă". Neavînd mijloace să întrețină o oaste permanentă de mercenari, în unele cazuri domnia chema l. în solda sa numai în cazuri grave, cînd avea nevoie neapărat de ostași, și-i licența de îndată ce situația revenea la normal. În sec. 18, în astfel de împrejurări deosebite, Poarta îngăduia domnilor să „facă" „cu leafă împărătească" mercenari, ținîndu-i cu „leafă și tain" cît timp era nevoie de serviciile lor. L. erau comandați de un *mare căpitan de* l., menționat la sfîrșitul sec. 17. Ca și marele căpitan de dorobanți, m.e.l. era considerat boier de rangul II, fiind citat după marele armaș și marele agă. V. *oaste.*

N.S.

legare (legătură) de brazdă (glie). V. *iobag; rumîn.*

legare de coada calului V. *pedeapsă.*

legat. V. *diată.*

legătură. V. *zavescă.*

lege: var. *leage.* A avut în limba română 5 sensuri: *1. Act normativ*, cu nuanțele: *a.* obiceiul pămîntului (drept nescris); *b.* i. scrisă (drept canonic); *c.* l. scrisă laică („legile împărătești"). *a.* În concepția populară și în limba vorbită, l. era norma nescrisă, consacrată de tradiția moștenită, denumită obiceiul pămîntului. Cu acest sens, ca apare în denumiri ca „legea țării", „legea românească", „legea românilor" *(lex Olachorum)*, „legea bătrînă", „legea pămîntului", care se întîlnesc în documente. *b.* Cu sensul de nomocanon, cuvîntul l. apare în expresii ca „legea lui Dumnezeu" sau „legea dumnezeească". *c.* Cu sensul de normă de drept laic, cuvîntul l. apare mai tîrziu: în sec. 17, legea se numea încă pravilă. Chiar în sec. 18, *Prav. cond.* folosește expresia „pravilele împărătești" (IV, 2,3). Totuși, în sec. 18, l. începe să fie sinonimă cu pravila: „mitropolitul Ghedeon, după ce făcu cercetare în pravilă, a scris [...] «Legea îl osîndește la moarte»" *2. Judecată:* „[...] să-i ducă la lege, pedepsindu-i după vrednicie [...]. *3. Tribunal*, scaun de judecată, „[...] unde zic acelor legi tribunal". 4. *Hotărîre:* „Oricare răpitoriu nu va primi legea cumu-l va giudeca giudeţul, ce va alerga la alt giudeţ mai mare [...]". 5. *Credință, religie:* „De lege își ridea, că în postul cel mare s-au însurat [...]". Din sensul de judecată al cuvîntului l. au derivat expresii numeroase: *a face* l. = a judeca: „să meargă la giudeţ și să-i judece leagea [...]"; *a da* l. V. *jurători*; *a lua* l. *peste* l. V. *jurători; a rămînea de* l. = a pierde pricina: „Și au rămas Cinda și călugării de lege".

O.S.

legea (obiceiul) girlii. Ansamblu de cutume, întîlnit în Mold., în documentele sec. 17, privind așezarea morilor și folosirea în comun a apei. La 15 mai 1634 are loc o judecată pe girla Putnei făcută „cumu-i legia girlei" care hotărăște: „cînd va îneca o moară pre altă moară, atunci să-și slobozească morile cei din gios, să înble și cea din sus, săvai ⟨chiar⟩ de are hi și pămîntul altuia, că apa nu înblă cu pămîntul". Uneori i se spune „obicei" sau „obicină".

N.S.

legitimare. Este o favoare legală, în virtutea căreia copiii născuți în afara căsătoriei pot fi considerați ca și copiii legitimi. *1.* În vechiul nostru drept o întîlnim în *C. Cal.* sub denumirea de *înlegiuire*, copiii legitimați fiind numiți *înlegiuiți*. Se putea face: *a.* prin căsătorie subsecventă a părinților; *b.* „prin dezlegarea împiedicării ⟨în cazul unei neputernice însoțiri⟩ sau prin nevinovata neștiință a amînduror însoțitilor ori măcar numai a unuia"; *c.* prin autorizarea stăpînirii *(per rescriptum principis)*. În primele cazuri, copilul legitimat avea același drept succesoral cu cel legitim; în cel din urmă, el „cîștigă dritul moștenirii numai asupra averii tatălui și a mamei sale, dar nu și asupra averii celorlalte rudenii a lor" (§ 215—219; 942—943). *L. Car.* nu cunoaște instituția l. însă admite ca prin înfiere să fie făcuți „drept adevărați [...] copii noștri ce nu sînt din cununie, cînd nu avem fireștí și după lege" (IV, 5, 5 al. 2), contrar interdicției dreptului iustinianeu *(Nov.* 74, § 3). *2.* **L.** era în dreptul feudal transilvănean unul din modurile de dobîndire a puterii părintești asupra copiilor născuți în afara căsătoriei. **L.** copiilor naturali se putea efectua în acest sistem juridic în unul din următoarele 3 moduri: *a. Per subsequens matrimonium*, adică prin căsătoria ulterioară a tatălui firesc cu mama copilului născut în afara căsătoriei. *b. Per rescriptum principis*, prin hotărîrea principelui manifestată într-un act oficial denumit rescript. *c. Gratia pontificis papae*, adică prin îndurarea, mila *(gratia)* papei, manifestată sub forma învoirii sale la l. Prima formă *(căsătoria subsecventă)*, a cărei menționare lipsește în legile feudale (chiar și în *Trip.*), a fost practicată în acest sistem ca obicei juridic sub influența dreptului canonic. A doua

formă s-a aplicat inițial de asemenea ca obicei juridic, și este menționată de Werböczy în *Trip.* (I, 108). A treia formă nu a fost uzitată atît de frecvent ca a doua, deși domeniul relațiilor familiale era rezervat, în perioada feudalismului, ingerinței și chiar jurisdicției forurilor ecleziastice; totuși, este și ea amintită în *Trip.* (I, 106 și 108). Uneori, pentru cîștigarea anumitor drepturi de către copiii legitimați în legătură cu succesiunea părintelui care-i legitimează, era nevoie fie să nu existe moștenitori↑ legitimi, fie ca aceștia să-și dea consimțămîntul la **I.**

O.S.—V.Ș.

legitimă apărare. Apărare la care o persoană este silită să recurgă, săvîrșind o infracțiune, pentru a respinge un atac material, direct și injust îndreptat împotriva sa; fapta săvîrșită într-o astfel de situație nu era pedepsită de lege. Pravilele sec. 17 nu sancționau „pe cel ce ucise pre omul ce vine asupra lui să-l ucidă". La fel, era apărată „de pedeapsă fata sau femeia văduvă, curată sau „de cinste", care ucidea pe acela „ce va să-i facă silă și să-i strice fetia sau să o rușineze", dar numai cu condiția ca uciderea acestuia să aibă loc „într-acel ceas ce-a vrut să-i facă silă, însă nu altădată". Cei care omorau pe furul care se pregătea să fure, punînd scara să se suie, sau spărgînd peretele casei în același scop, precum și cei care, apărîndu-se de vrăjmașul care îl atacase pentru a-i omorî, izbuteau să-i omoare pe atacatori, nu erau „certați" sub nici o formă. „Furul" care venea să fure bucatele putea fi omorît fără iertare, dacă se dovedea „c-au sărit asupra stăpînului cu bucatele și au fost de a-l ucide". *L. Car.* socotea că „nevinovat iaste acela care va omorî, apărîndu-și viața de primejdie" (VI, 1, 4). *Cond. crim.* considera nevinovat pe acel „ce să va dovedi că, apărîndu-și viața sa de primejdie, au făcut ucidere de moarte" (§ 212, al. 1).

T.V.

leșcaie: sin. *lăscaie.* Monedă mărunță, egală cu 1/2 din para, aflată în circulație în a doua jumătate a sec. 18; Dionisie Eclesiarhul afirmă că în timpul domniei lui Al. Ipsilanti (1774—1782) ocaua de făină se vindea cu o para, iar cînd era mai scumpă „o para și o lăscaie". De aici vine expresia: „nu face nici o lăscaie".

N.S.

leu. La început, monedă olandeză de argint, avînd drept element caracteristic un leu ridicat pe 2 labe (stema Olandei) imprimat pe revers. Prima emisiune efectuată în Țările de Jos datează din 1575 și consta într-o piesă cu greutatea de 27,648 g și titlul de $750^0/_{00}$. Talerul olandez apare în țările române spre sfîrșitul sec. 16 * în 1581, iar întîiul document, în care figurează cu denumirea românească de **l.**, este o scrisoare către bistrițeni a lui Vasile Lupu din 23 iun. 1639. Documentele din sec. 16, 17 și prima jumătate a sec. 18 precizează caracterul real al monedei prin expresia „leu bătut". La 1664, în Mold., „leul bătut" se evalua „dereptu patru lei bani proști" (adică șalăi↑). Dată fiind frecvența circulației sale, devine curînd unitate metrologică. Faptul reiese din absența, în documente, a vechii specificații „leu bătut" și din prezența des întîlnită a expresiilor: **l.** = bani turcești, **l.** = bani nemțești sau **l.** = bani împărătești. Valoarea **l.** a variat: astfel, între 1650 și 1670, **l.** valora 180 bani; în 1711, era egal cu 140 bani; în 1716 cu 125 bani; iar în 1843 cu 240 bani. La 1728 se aflau în circulație în Oltenia două feluri de **l.**: **l.** vechi, egal cu 100 de creițari sau 133 de bani și **l.** nou, cu o valoare mai mică, de 90 **c.** sau 120 **b. L.** a circulat pe întreg cuprinsul românesc și în țările vecine, servind ca instrument de plată în comerțul *extern* și *intern*, precum și la achitarea *dărilor*, la plata *salariilor* etc. Spre jumătatea sec. 18, **l.** metalizat dispare din circulație, păstrîndu-și numai funcția metrologică, de monedă ideală (de calcul). Prin legea din 14/26 apr. 1867, **l.** de argint devine etalon oficial al sistemului monetar național.

A.C.—N.S.

leu de bute. Obligație a producătorilor de vinuri din Mold., sec. 18, de a da un leu de fiecare bute de vin, separat de vădrărit, camănă, obicei stărostesc și alte dări.

N.S.

leu de casă (Mold., sec. 18). Suma plătită de săteni pentru răscumpărarea obligației de clacă față de stăpînul moșiei.

N.S.

levent: var. *livent*. *1.* ostaș voluntar. **L.** au fost un grup de oșteni călări moldoveni care au mers în leafă la Matei Basarab. Urmașul său, C. Șerban, dispunea de 9 steaguri↑ de **l.** cu un efectiv de 800 de „voinici". *2.* În sec. 18, termenul de **l.** însemna și om sprinten și viteaz.

N.S.

libertin. Era, în Trans., inițial, în perioada feudalismului timpuriu, robul eliberat. Formau o categorie intermediară între robi și liberi, păstrînd anumite îndatoriri față de fostul stăpîn, dar bucurîndu-se de dreptul de strămutare. În perioada feudalismului dezvoltat, au fost numiți astfel locuitorii supuși *(subditi)* stăpînilor de moșie, care erau eliberați de către aceștia din starea de servitute; ei se bucurau, de asemenea, de dreptul de strămutare, dar păstrau diverse obligații față de stăpîn și de stat, mai reduse decît ale iobagilor. „Înțelesul instituțional al **l.** e cel de scutit de prestații iobăgești pentru a face alte servicii feudale, obișnuit sau în primul rînd servicii militare" (D. Prodan). În sec. 17 existau două categorii: **l.** călare și **l.** pedeștri, care apar în conscripțiile urbariale. Trecerea în rîndul **l.** se făcea printr-un privilegiu al principelui, care ridica *„ex statu et conditione plebea"* pe cei care se remarcau prin servicii credincioase. V. și *pușcaș*.

V.Ș.—N.S.

limbă strîmbă. Amendă ce se plătea în Mold. în sec. 17 pentru mărturie mincinoasă. La 7 apr. 1673, mai mulți megieși martori declară că dacă mărturia lor nu e dreaptă „ne apucăm să ni se radă barbele și să plătim li⟨m⟩b⟨ă⟩ strîmbă". La 13 nov. 1699 se vorbește de o gloabă luată pentru **l.s.** „ce-au jurat rău".

N.S.

linie. *1.* Cea mai mică măsură de lungime din sistemul stînjenului↑. Apare tîrziu în documentele românești, preluată, probabil, de la francezi. Pînă la jumătatea sec. 19, **l.** a reprezentat 1/768 dintr-un stînjen, 1/96 dintr-o palmă↑ și 1/12 dintr-un deget↑, în echivalență metrică 0,0029 m. În a doua jumătate a secolului, sistemul stînjenului fiind organizat după principiul zecimal, **l.** a devenit 1/1 000 din stînjen.

A.C.

lipean. Ostași tătari călări folosiți în calitate de curieri la Constantinopol sau pentru diferite misiuni de poliție. Apar în Mold. sub domnia lui Gh. Duca; acesta a organizat 2 steaguri de 80 **l.** lefegii. D. Cantemir a înființat încă 2 steaguri, deci dispunea de 4 steaguri cu un efectiv de 100 de **l.** În Ț. Rom., exista în 1739 un steag de **l.** cu un efectiv de 40 de oameni. E probabil că **l.** nu erau recrutați exclusiv dintre tătari, dar și-au păstrat numele datorită veșmintelor lor: „alla tartara".

D.L.

lipsa haraciului (Ț. Rom., sec. 17—18), dare în bani încasată pentru completarea birului de haraci. La 1694 era de 27 336 taleri, față de 74 646 taleri cît reprezenta haraciul. V. și *adaosul haraciului*.

N.S.

listă. V. *privilegiu*.

litră. Măsură de suprafață, capacitate și greutate, reprezentînd 1/4 dintr-un pogon și 1/4 dintr-o oca. La măsurarea suprafeței a fost folosită în sec. 19, în unele județe din Oltenia (Vîlcea, Gorj).

A.C.

loc de adeverire. Se numeau *loca credibilia*, în Trans. medievală, forurile bisericești emitătoare de acte de diverse categorii juridice, autentificate prin sigilarea cu pecețea lor proprie. Competența emiterii de acte autentice era acordată, în calitate de *loca credibilia*, cancelariilor capitlurilor și a unor conventuri. Cele dintîi erau colegii de canonici, organizate fie pe lîngă bisericile episcopale (capitlurile din Oradea, Alba Iulia și Cenad), fie pe lîngă unele biserici colegiale (capitlul din Arad). Cele de-al doilea erau anumite mănăstiri; de pildă, ca mai importante, conventul din Cluj-Mănăștur și cel din Dealul Oradei, iar ca de mai mică însemnătate și cu activitate temporară: conventul din Siniob (Bihor), din Igriș (Banat), al cavalerilor ospitalieri din Turda, ale dominicanilor din Sibiu și din Alba Iulia, al minoriților din Sibiu, al augustinilor din Alba Iulia. Emiterea actelor de către aceste cancelarii se efectua ori din însărcinarea unor autorități ale statului, ori la solicitarea unor particulari. Competența emiterii de acte autentice a acestor **l.a.** nu era exclusivă, această operație juridică putînd fi efectuată și de alte autorități ori persoane oficiale înzestrate cu sigilii autentice proprii. Categoriile actelor emise de cancelariile capitlurilor și conventurilor sînt de natură variată, începînd de la documentele privind starea persoanelor sau proprietatea, ori diverse acte sinalagmatice sau unilaterale de interes privat pînă la unele acte de deosebită importanță social-politică, cum a fost înțelegerea de la Bobîlna, din 6 iul. 1437, încheiată prin intermediul conventului din Cluj-Mănăștur. Actele de adeverire aveau ca denumire generală termenul de *litlere fassionales*. În afară de acestea, **l.a.** întocmeau, la cererea unor autorități de stat (printre care în primul rînd la porunca regelui), rapoarte, denumite cu termenul general de *litlere relatoriae*, în diverse probleme, mai ales în legătură cu hotărnicirile de moșii sau cu punerea în stăpînirea unor moșii. Cancelariile **l.a.** erau conduse de lectori, canonici care aveau și conducerea școlilor capitulare. Cu vremea s-au instituit și notari, care au ajuns să conducă ei cancelariile. Procedura întocmirii actelor era minuțios reglementată. **L.a.** posedau și arhive, păstrate în sacristiile acestor instituții, în care erau păstrate și acte particulare sau publice depozitate spre păstrare de către părțile interesate. Prin acte de stat sau obiceiuri s-a încercat o reglementare corespunzătoare a competenței teritoriale și a competenței personale a acestor așezăminte (neputînd oficia în acte în care figurau ca părți interesate fie ele, fie episcopii de care aparțineau). Acestor **l.a.** ecleziastice li s-au adresat mai ales nobilii, pe cînd orășenii se adresau în scopul arătat mai mult consiliilor orașelor. Pentru emiterea actelor, de către partea sau părțile în cauză, se achitau taxe după un tarif diferențiat potrivit categoriei documentelor.

V.Ș.

logodnă. Este promisiunea reciprocă de căsătorie pe care viitorii soți și-o fac solemn față de rude, prieteni, eventual preot. Cuvîntul care denumește instituția, originar din limba slavă bisericească, a fost introdus în limba română prin biserică. Poporul însă, în special în Trans., a păstrat denumirile de origine latină „credință" și „încredințare", folosite și astăzi cu sensul de **l.** Ca întregul ceremonial care precede căsătoria, **l.** este o moștenire a tradițiilor romane care s-au păstrat atît în obiceiurile poporului, cît și în terminologie: peținorii (lat. *petitores*), orații (lat. *orationes*) etc. Ca și la romani, **l.** se încheie prin mărturisirea iubirii și promisiunea de căsătorie, însoțite de gesturi simbolice (sărutarea tinerilor, schimbarea inelelor), și putea fi însoțită, în trecut, de o convenție de penalizare a celui care o va rupe *(arrha sponsalicia)*. Un alt gest care însoțea promisiunea de căsătorie la **l.** era darea mîinii de către viitorii soți; acest gest, practicat de români, în special în Trans., a fost introdus de biserica creștină. Ca și la romani, **l.** nu era la români absolut necesară. Pentru încheierea **l.** era necesar, în principiu, consimțămîntul părinților fetei, ca și binecuvîntarea bisericii; în 1767 se desface o **l.**, motivîndu-se: „la decanonul sfîntului Vasilie zice: fata ce iaste supt stăpînire tătîne-său, de să va logodi

făr-de voia părinților, aceia logodnă nu are tărie nici să poată săvîrși nunta de nu vor primi și părinții ei; cu atît mai virtos nu va avea tărie logodna ce să va fi făcut făr-de știrea și făr-de blagoslovenia arhiereului". Sinodul de la Trulla a hotărît să pedepsească ca adulter căsătoria unuia cu logodnica altuia. Dispoziția a trecut în *Ecloga* (XVII, 32), *Prohiron* (XXXIX, 68), *Epanagoga* (XI., 55) și *Bas.* (LX, 37, 83). Prin nomocanoane, normele dreptului bizantin au fost introduse și la români, astfel că **l.** întărită de biserică producea următoarele efecte juridice: *1.* piedică la căsătoria unuia din logodnici cu altă persoană; *2.* bărbatul care se căsătorea cu o femeie logodită săvîrșea o infracțiune penală; *3.* cel care răpea o femeie logodită era pedepsit cu moartea, iar dacă scăpa cu viață era pedepsit de biserică cu interdicția oricărei căsătorii. Într-un caz judecat, răpirea unei fete logodite a fost pedepsită cu tăierea capului; documentul arată că pedeapsa a fost dată „după pravilă"; *4.* logodnica insultată putea fi apărată în justiție de logodnicul ei. Ca și în dreptul roman, **l.** putea fi desfăcută, chiar dacă era întărită de biserică. Deși neîntărită de biserică, **l.** desfăcută fără motiv justificat îndreptățea pe cealaltă parte să fie despăgubită prin: restituirea darurilor, plata cheltuielilor, plata penalității convenite. În general motivele care îndreptățeau desfacerea căsătoriei justificau și ruperea **l.** V. pt. Trans. și *căsătorie.*

P.S.

logofăt. A denumit două noțiuni fundamentale: *1.* marele dregător care conducea cancelaria domnească; *2.* slujbașul care servea ca secretar unui boier sau mare dregător ori chiar în cancelaria domnească. Din aceste categorii, sau înrudite cu ele, s-au ivit **l.** *de obiceiuri*, **l.** *de taină*, **l.** *de vistierie*, **l.** *de divan* etc. *1.* Denumirea marelui dregător a fost adoptată de la Bizanț, prin filiera sud-slavă. În documentele de limbă latină, denumirea **m.l.** este aceea de *cancellarius* sau *supremus cancellarius.* În Ț. Rom. *(1390–1400), B, iar în Mold. 7 ian. 1403, A. Probabil, dregătoria a existat încă de la întemeiere, statele feudale neputîndu-se lipsi de o cancelarie. Prin natura atribuțiilor, **m.l.** era obligat să știe carte și să cunoască limba cancelariei. În Ț. Rom., în calitate de șef al cancelariei domnești, **m.l.** avea sarcina de a redacta documentele și de a aplica pe ele (sau a atîrna de ele) pecetea domnului. El era și păstrătorul marelui sigiliu domnesc. În sec. 16 și 17, **m.l.** era, de obicei, ispravnic al documentului: însărcinat cu executarea lui. **M.l.** realiza venituri mari din taxele percepute la emiterea hrisoavelor sau la eliberarea cărților de judecată. **M.l.** a avut ca subalterni 2 dregători (**l.** *al doilea* și **l.** *al treilea)* și un număr de slujbași ai cancelariei: *diecî* și *grămătici* care cunoșteau limba slavă, unul care cunoștea limba greacă, altul limba turcă și mai mulți logofeți mărunți. Principalul subaltern, **l.** al doilea *(vtori* **l.**), numit uneori și *mic* **l.**, * 5 iun. 1494, B. Era cel mai important din toți dregătorii al doilea: în sec. 17 asista la ședințele sfatului domnesc. **L.** al treilea *(treti* **l.**) ajuta pe **l.** al doilea. Poziția **m.l.** în ierarhie, modestă la început, s-a ridicat repede, ajungînd să ocupe, în a doua jumătate a sec. 15, al treilea loc. El și-a păstrat această poziție pînă în sec. 19. În sec. 18, dregătoria de **m.l.** s-a dublat. În 1776 existau un **m.l.** al Țării de Jos și un **m.l.** al Țării de Sus. În Mold., **m.l.** a avut o poziție ierarhică mai înaltă decît în Ț. Rom. Din sec. 15, el a devenit cel mai important dintre toți dregătorii. Atribuțiile **m.l.** au fost, uneori, mai largi decît în Ț. Rom.: *a.* Era *păstrătorul marelui sigiliu* al statului [pecetea mare pătrată, care se aplica pe (sau se atîrna la) actele internaționale și hrisoavele solemne]. La hrisoavele simple se folosea pecetea mijlocie. Pecetea mică, care se aplica pe cărțile de judecată sau pe scrisorile domnești, o păstra **l.** al treilea. Pecetea juca rol mare, fiind practic principala dovadă a autenticității documentului (pînă în sec. 16, cînd domnii au început să semneze documentele, era chiar unica dovadă), deoarece semnarea de către domn nu constituia o regulă. *b.* Începînd din sec. 17, **m.l.** *semna documentele domnești* și ale divanului domnesc. În lipsa lui, semna al doilea **l.** sau alt mare dregător. La documentele nesemnate de **m.l.** fie că erau, fie că nu erau semnate de domn, autenticitatea o da pecetea, iar răspunderea o purta **m.l.** ca păstrător al peceții domnești. *c.* Era *redactorul* documentelor. Pînă la 1425, el redacta personal. După această dată,

îndruma redactarea („învăța"). Conducerea efectivă a cancelariei o avea în sec. 17 al treilea **l.** *d.* Era *referentul* obișnuit în fața domnului și divanului al tuturor problemelor importante sau litigioase. *e.* În litigii, **m.l.** avea o *competență specială* cu privire la procesele de stăpînire de pămînt și la hotărnicii. Competența sa, deși specială, nu era exclusivă. De aceea, judeca sau singur sau împreună cu alți mari dregători. **M.l.** avea competența să aplice și să încaseze amenzi. În sec. 18, după reforma lui C. Mavrocordat, **m.l.** și-a păstrat atribuțiile. La regula că documentele domnești trebuie semnate și protocolite (pecetluite) de **m.l.**, s-a adăugat obligația nouă ca ele să fie trecute și în condica divanului. **M.l.** a continuat să judece procese de stăpînire de moșii și de hotărnicii, de obicei cu delegație domnească. Uneori, însă, judeca fără delegație, în virtutea dregătoriei sale. **M.l.** era un *alter ego* al domnului pentru problemele judiciare, o permanență a divanului domnesc. În a doua jumătate a sec. 18, la o dată nestabilită, **m.l.** s-a dublat și în Mold., creîndu-se un *vel* **l.** de Țara de Jos și un *vel* **l.** de Țara de Sus. Data acestei dublări cade între 1 sept. 1776, cînd *Condica de venituri* ale dregătorilor menționează pe vel **l.** ca dregător unic, și 1783, cînd un document cuprinde în lista de martori un **l.** al Țării de Jos și alt **l.** al Țării de Sus. Veniturile **m.l.** au sporit. Păstrîndu-și drepturile anterioare, **m.l.** primea și leafă fixă și alte taxe *ad voiorem*. *2.* Deosebit de titlul marelui dregător domnesc, termenul **l.** a fost folosit din sec. 15 pentru un slujbaș particular: secretarul unui boier. În sec. 17, cînd sfatul domnesc era compus numai din mari dregători, **l.** sau diacul care lucra ca secretar al unuia din aceștia s-a transformat într-un slujbaș oficial. Dar și între **l.** s-a ivit, prin evoluție, o diferențiere: astfel, **l.** *de vistierie*, care, în Ț. Rom., erau puțini la număr (maximum 3), participau la ședințele sfatului domnesc și apăreau în unele documente alături de marii dregători. În Mold., tot ei sînt menționați de Cantemir ca dieci de vistierie, subordonați unui **l.** de vistierie; în 1776, **l.** de vistierie erau plătiți lunar unul cu 100 lei, alți 4 cu cîte 30 lei și alți 16 cu cîte 20 lei. Toți aceștia aveau o poziție ierarhic superioară **l.** din cancelaria domnească, dată fiind însemnătatea atribuțiilor lor: ei țineau socotelile vistieriei. La 1824, **l.** de vistierie din Mold. primea 1 000 de lei anual din slujba gorștinei, o leafă dublă față de vistierul II. Folosirea **l.** ca secretari s-a generalizat la toate dregătoriile și, după *instituționalizarea* acestora, la toate instituțiile. Chiar mitropolia și episcopiile aveau în cancelariile lor **l.** Această practică se menține în tot sec. 18. *Prav. cond.* introduce la toate departamentele „'ogofeți cu pracsis" (II,2), iar la judecătoriile județene cîte un *logofețel* cu sarcina condicii și chiar a redactării unor acte de notariat (XV, 4, 5, 6). *3.* **L.** *de obiceiuri*. A fost un mare dregător, creat la sfîrșitul sec. 18. În Ț. Rom. dregătoria a fost înființată de Al. Ipsilanti, în a doua domnie, prin hrisovul din 20 iul. 1797. Sarcina **l.o.** era să adune „toate obiceiurile și orînduielile politicești", adică să colecționeze normele de drept consuetudinar, în care scop se înființa „condica de obiceiuri". Pe baza acestora, hrisovul întrezărea că se va scrie „istoria, orînduiala politicească", care urma „să se păstreze la cămară". Hrisovul a reglementat ceremonialul curții, urmînd să realizeze pentru Ț. Rom. un cod al protocolului, analog cu *Condica* lui Gheorgachi (1762) din Mold. **L.o.** făcea parte dintre veliții boieri, avea ca subalterni 3 **l.** și primea leafă 500 lei lunar, în afară de 80 scutelnici. Ion Caragea i-a dat, peste leafă, o cotă din dijmele țării. În 1822, el își păstra rangul de boier de cl. I, fiind al 9-lea mare dregător, imediat după **m.l.** al Țării de Jos. În Mold., **l.o.** a fost creat sub domnia lui Al. Calimah (1795—1799), probabil după exemplul lui Al. Ispilanti. ***l.o.** 14 iul. 1799. Din nefericire, nu ni s-a păstrat nici o condică întocmită de **l.o.** *4.* **L.** *de taină*. În Mold. **l.t.** era un mic dregător la curtea domnească, secretar intim al domnului. El citea plîngerile („jalobele") oamenilor adresate domnului și redacta răspunsurile pe care al treilea **l.** (treti) punea pecetea domnească (cea mică). **L.t.** făcea parte din „rufetul lui vel logofăt" și avea „zapciu" pe treti **l.** În *Condica de venituri* din 1775, **l.t.** era trecut cu leafă de 10 lei pe lună, cu 2 scutelnici și alte venituri din ajutorință și mucarer. În *Condica de venituri* din 1776, sînt prevăzuți 2 **l.t.**, plătiți fiecare cu cîte 20 de lei pe lună și un cămăraș de izvoade. În Ț. Rom., în sec. 18 erau 2 **l.t.** ca subalterni ai **m.l.**, în afară de alții mai mici.

l. de divan. Dintre cei doi unul era primul colaborator al **m.l.** pentru problemele judiciare. Plătit cu 150 lei pe lună „sau mai mult", dotat cu scutelnici și alte venituri însumînd peste 20 000 lei pe an, deși boier de treapta a IV-a, era un adevărat mare dregător. El citea în divan actele pricinilor, prin el se comunicau în scris rezoluțiile și întăriturile domnești. Subordonat **m.l.**, dar sfetnic intim al domnului, el îi citea acestuia, seara, „în particular", hîrtiile proceselor sorocite a doua zi. El trebuia să cunoască legile și obiceiurile și nu se schimba ca marii dregători, ci numai în caz de abateri grave.

P.S.

logofețel. V. *logofăt.*

longe; var. *loje, longia.* Organ al breslelor cu atribuții administrative și judecătorești. În țările române, instituția apare odată cu noua organizare a breslelor, efectuată de Al. Ispilanti după modelul turcesc și se structurează spre sfîrșitul sec. 18. **L.** era alcătuită din staroste, împreună cu epitropii sau proeștii breslei; hotărîrile **l.** erau supuse apelului la vel cămăraș. S-a susținut că acest organ era nu numai comisia de judecată specială, ci și adunarea generală a breslei. Documentele invocate nu autorizează decît o concluzie: termenul **l.** desemnează iuții instanța de judecată, al doilea, judecata sau decizia admnistrativă. **L.** este semnalată, mai rar, și în Mold. cu aceeași componență și cu atribuții asemănătoare.

A.C.

lotru. *1.* În documentele Ț. Rom. apare cu sens de hoț, tîlhar. *2.* În unele documente din Mold. termenul este folosit și cu sens de hiclean, trădător sau de sprijinitor al acestuia. *3.* În Banatul ocupat de austrieci după înfrîngerea turcilor (1716—1718), lotria era o formă violentă de luptă de clasă. Oamenii organizați în cete, care atacau instituții, poștalioane, arendași și negustori, luînd ostateci pentru a obține despăgubiri prin răscumpărări; cu o largă bază de masă, luptau contra exploatării și a administrației habsburgice. Centrele lor de rezistență erau în munți și păpurișuri. În răscoala populară din 1738, lotria a fost baza de pornire. Pravilele sec. 17, *I. Car.* și *Cond. crim.* nu folosesc termenul de **l.**, ci pe acela de tîlhar, fur, ucigaș. V. *haiduc; răufăcător; tîlhar.*

T.V.

lucru domnesc; sin. *slujbe; muncă domnească; clăci gospod.* Corespunzător rentei feudale în muncă, **l.d.** a constituit o prestație, în Ț. Rom. și Mold.; locuitorii datorau muncă pentru repararea cetăților, morilor (domnești), podurilor, iazurilor etc. La iezirea apei pentru morile domnești din Șendreni Gheorghe Ștefan a scos la muncă sătenii din „trei ținuturi". Numărul zilelor era variabil, după necesități. Contemporan cu primele structuri feudale și cu constituirea statelor românești, **l.d.** a dăinuit pînă tîrziu în sec. 19. În vremea lui C. Brîncoveanu, este menționat „birul pentru lucrul viilor domnești", ceea ce arată că unele din aceste obligații au fost convertite în bani. În Trans., obligația locuitorilor de a presta diverse servicii în favoarea stăpînirii, obligație asemănătoare cu **l.d.** din Ț. Rom. și Mold., se chema „muncă gratuită" *(gratuitus labor).* De pildă, la 1611, pentru clădirea palatului princiar din Alba Iulia, dieta Trans. cere cîte un om de poartă și cîte un car cu 4 boi de 5 porți, care să lucreze o lună pe an. La clădirea cetății de margine a Ineului a fost rînduit **g.l.** în comitatul Zarand, iar la cetatea Hust în comitatul Maramureș (1631). La 1668, dieta Trans. hotăra ca cetățile de margine să fie întreținute de locuitorii de pe domeniile acestora, care să dea cîte 10 oameni de poartă pe cîte 2 săptămîni etc. Uneori **g.l.** se răscumpăra cu bani (2 florini de poartă la 1640). „Obligativitatea muncii gratuite coboară pe scară în jos, la comitat, la oraș, la sat. Drumuri, poduri, instituții, biserică, școală și altele cad în sarcina supușilor, se

fac în cea mai mare parte cu muncă gratuită" (D. Prodan). Această obligație a devenit foarte grea după ocuparea țării de către austrieci (1688). V. *claca; iobăgie; relații de feudal.*. *Bibl.:* 229, 617, 1 126, 1 398, 1 561.

N.S.

lucru judecat. V. *autoritate a lucrului judecat.*

lucrum camerae. Denumire dată unor venituri percepute de regele Ungariei din Trans. În timpul domniei lui Carol Robert (1310--1342), era venitul regal de la baterea și schimbarea monedei, precum și o dare permanentă, plătită după porți. La 1351 era de 3 groși pentru o poartă, iar la 1411 de 30 dinari pentru o poartă mare și 15 dinari pentru o poartă mică. La 1467 a fost înlocuit temporar prin darea obișnuită *(tributum fisci regalis)*, după care a fost înglobat în *subsidiu*, fiind rareori amintit în vremea principatului (1593). V. *ajutoare.*

N.S.

lude; var. *liude;* pl. *liuzi, liudi.* Termen intrat în limba română prin limba slav; a circulat documentar din sec. 18, cu două sensuri: *1.* oameni în general, cameni de rînd; *2.* unitate impozabilă, individuală sau colectivă. **L.**, unitate fiscală colectivă, este clar definită în raportul lui Barbu Știrbei către Kisselev, din 1832: „Ludie în limba slavonă însemnă om: așadar, cînd se zicea înainte cutare număr de ludii, se înțelegea numărul oamenilor plătind contribuția personală. Această contribuție mărindu-se, mulți contribuabili nu erau în stare să plătească întreaga capitație↑, ci aveau mijloace numai spre a plăti jumătate, o treime, sau un sfert din capitație. Atunci, se adunau la un loc doi, trei, patru și chiar mai mulți contribuabili, erau considerați ca un singur individ și-i număra ca o ludie". Sistemul **l.** a fost introdus în Ț. Rom. de Alexandru Ipsilanti (1774—1782); o **l.** era compusă la început din 1—3 birnici, ajungînd înainte de 1820 să aibă 10--12 birnici; la 1804 existau 40620 **l.**, pentru ca la 1812 numărul lor să scadă la 12439. La 1804, o **l.** plătea vistieriei 80 de taleri anual, iar la 1808, 140 lei. Membrii unei **l.** erau solidar răspunzători de plata întregii contribuții a **l.**; de asemenea, insolvabilitatea unei **l.** dintr-un sat era acoperită de celelalte **l.** solvabile. Sistemul **l.** colective a fost desființat prin Convenția de la Akerman, care introduce principiul contribuției pe cap (capitație).

A.C.—N.S.

maglă domnească. V. *măglaș*.

mahala. Grupare de case din orașe, denumire receptată în a doua jumătate a sec. 16. În București, în sec. 17—19, **m.** purtau fie numele unei categorii de meșteșugari și negustori grupați pe acel loc (selari, zlătari, precupeți, zăbunari etc.), fie pe acela al unei biserici (Dintr-o zi, Doamnei, Sf. Gheorghe etc.), fie pe acela al unui personaj mai cunoscut (aga Niță, ceauș Radu). Mai tirziu, **m.** a căpătat sensul de periferie a orașului.

N.S.

mahmudea. Monedă turcească de aur echivalînd cu 25 lei vechi. A fost emisă de sultanul Mahmud I (1730—1754), de la care și-a luat numele. În țările române a circulat — cu valoarea indicată — în prima jumătate a sec. 19. La 1821 valora 26,5 groși, iar la 1825, 25 groși sau 25 lei.

A.C.—N.S.

maier (major) (Trans., sec. 17—18). Îngrijitorul acareturilor gospodărești și al măieriștii, unde se țineau vitele și păsările stăpinilor feudali.

N.S.

maiere. Gospodăriile situate în apropierea orașelor din Trans. care erau arendate și care au devenit apoi proprietatea arendașilor. De la acest termen derivă numele de *măiereni*, ce se dădea proprietarilor unor gospodării din vecinătatea orașelor Alba Iulia, Sibiu etc.

N.S.

maiores terrae: sin. *nobilimea*. Primul termen documentar sub care apare nobilimea feudală română. Îl găsim în Diploma ioaniților, concedată de regele Ungariei Bela IV în 1247. Acestor **m.t.** li se conferă dreptul de recurs în penal la tribunalul regal și o serie de imunități și privilegii. Expresia este treptat înlocuită cu termenul latin feudal de *proceres regni*.

D.L.

majă. A desemnat, la început, o unitate de măsură ponderală, echivalentă cu 50 sau 100 kg (1 car↑), apoi și darea asupra bunurilor măsurate cu ea. *1.* Din două documente, provenind de la Mircea cel Mare și Dan II, rezultă că, în perioada respectivă, **m.** reprezenta 2 care. Mai tirziu, piuă la 1876, termenul a devenit sinonim cu cintarul↑ *(cantarium)*, reprezentînd 100 funzi, circa 48 kg. Ț. Rom. a primit termenul din Trans. în sec. 14, iar Mold. în sec. 15, cu sensul și mărimea carului. Tot din Trans. s-a împrumutat, probabil, și **m.** de 50 kg. Aceasta din urmă este înregistrată în documente mai tirzii. Greutatea **m.** a variat după regiuni și timpuri. **M.** apare ca unitate de măsură a cerii, apoi și ca unitate de măsură a peștelui. Documente tirzii atestă folosirea acestei unități ponderale și pentru alte produse: lină, sare, fier etc. *2.* Cu semnificația

pe dare, termenul apare în documentele de privilegii alături de alte dări. În această accepție, **m.** — dare în natură — este sinonimă cu *măjăritul*↑.

A.C.

marcă *(pondus)*. Unitate etalon de măsurat monedele, utilizată în Trans., unde avea, în sec. 13—14, 206, 768 g. La 1248, voievodul Trans. stabilește censul astfel: „să plătească anual fiecare după o curte întreagă trei **p.** de argint, după statera ⟨măsura⟩ cea mare [...], jelerul care are vite să plătească 1 **p.** și 1/2, iar cel ce nu are vite să plătească 1 **p.**". În timp ce în Ungaria se utiliza **m.** de Buda, în Trans. domina **m.** de Sibiu sau transilvăneană, generalizată la sfîrșitul sec. 15. Cînd guvernul vienez a impus, la 1747, **m.** de Viena ca etalon oficial, numai Trans. a fost exceptată, locuitorii ei continuînd să utilizeze **m.** transilvăneană.

N.S.

margine. A însemnat zona din vecinătatea frontierii, care a făcut obiectul unei organizări speciale: autoritatea centrală era interesată în apărarea liniei despărțitoare — hotarul —, în controlul atent al circulației oamenilor și bunurilor, în rezolvarea litigiilor dintre locuitorii celor două state vecine; „nizamul marginilor și al intrărilor țării" fiind „o treabă din cele mari", paza va fi încredințată, în Ț. Rom., pîlcșilor. De-a lungul lanțului carpatic, documentele menționează un șir de plaiuri, cu administrație și justiție încredințate vătafilor de plai, schilerilor și pircălabilor și cu paza militară revenind „căpitanilor după margine". În Mold., răspunderea administrației și justiției de **m.** o aveau starostii sau pircălabii, iar răspunderea pazei militare, vel căpitanii de **m.**, sau serdarii (peste Prut). O zonă de **m.** des menționată este „**m.** țării" dintre Mold. și Ț. Rom., unde, încă din 1662 (Ț. Rom.) și 1686 (Mold.) găsim căpitani de **m.** cu atribuții militare sau chiar mai întinse (Ț. Rom.). Din 1728, *marele căpitan de* **m.** în Ț. Rom. se numea *ispravnic al* **m.** Satele din zona de **m.** a Mold. se bucurau de unele ușurări privind obligațiile lor feudale: într-un hrisov din 1 ian. 1766, Grigore Ghica reduce la 6 numărul zilelor de muncă pe an al locuitorilor de **m.**, față de 12 zile, cît datorau ceilalți țărani. De o reglementare amănunțită, prin acte internaționale, s-a bucurat zona de **m.** dintre Mold. și Polonia [tratatul de pace și alianță dintre Ștefan cel Mare și regele Ioan Albert din 1499, tratatele dintre Bogdan vodă („cel Orb") și Sigismund I din 20 mart. 1510, dintre Ștefăniță și Sigismund I din 1519, dintre Petru Rareș și același rege din 1527. În tratatul din 1519, se vorbește chiar de un „drept mărginean"]. Reglementări similare sînt incluse în tratatele cu Trans. (tratatul de alianță și amiciție dintre Const. Șerban și Gheorghe Rákóczi din 1655, precum și reglementările de frontieră efectuate după pacea de la Sistov, între Mold. și Trans. și între Ț. Rom. și Trans). Potrivit acestor reglementări, judecarea litigiilor iscate între cetățenii de **m.** ai celor două state vecine se făcea de comisii mixte, după o procedură specială și în anumite centre urbane de la **m.**, cum erau Camenița și Halici pentru faptele petrecute pe teritoriul Poloniei și Cernăuți, Hotin și Soroca pentru cele petrecute în Mold. Tot comisii mixte judecau și încălcările de frontieră, în baza unui statut ad hoc; hotărîrile lor trebuiau să fie ratificate de șeful statului. V. și *mărginaș*.

A.C.

marhă. Avea și sensul de vite: „să-și aducă marha să pască în plaiul muntelui" (Mold., 1676).

N.S.

mariaș. Monedă austriacă de argint de 17 creițari, cu o largă circulație în Trans. (sec. 18—19); la 1792, florinul valora 3,5 **m.** Se mai numea și *crivac* și era 1,1 dintr-un leu la 1770.

N.S.

martalog. În jurul anului 1690, C. Brîncoveanu a constituit un corp de mercenari **m.**, însărcinîndu-i cu paza graniței foarte expuse a Olteniei. Termenul s-a extins la noțiunea de *paznic armat*, chiar dacă paza se executa pentru mănăstirile din Carpați. Dintr-un act, datînd din 1723, rezultă că **m.** ca element mercenar erau folosiți de domnii fanarioți ca să-i dubleze și supravegheze pe *plăiesi* pentru paza graniței Ț. Rom. Administrația austriacă a menținut posturi de **m.** în Oltenia pe linia Dunării. În 1739, mai erau în Oltenia 70 de **m.**, comandați de 5 zapcii.

D.I.

martor (documentar sau instrumental); sin. *vădilor*. Persoană care asistă la un fapt și îl atestă. În obștea gentilică apare ca mijloc de probațiune mărturia de tip colectiv care se cristalizează, lărgindu-se, în obștile teritorializate. Faptele unui proces nu se dovedeau în fața organelor superioare ale obștii prin martori izolați, ci prin grupe (cete) de megiași (la sate) sau de mahalagii (la orașe), ori de boieri, egali sau superiori împricinaților. Menținerea și chiar lărgirea acestei proceduri probatorii este o manifestare a procesului de receptare a dreptului de obște în dreptul statului feudal. Megiașii erau niște martori activi, cu caracter propriu, care atestau faptele, conferind cauzei, prin numărul și omogenitatea lor, un gir moral și social: ei nu pot fi asimilați nici cu cojurătorii de dezvinovățire penală, nici cu jurătorii tocmelnici care așezau părțile, deși adesea contribuiau și ei la împăciure, ci apar mai mult ca niște garanți ai împricinatului pe care îl susțin. Cu timpul, megiașii devin însă martori de tip roman și modern, adică documentari și luați individual, ale căror depoziții *(răvașe de mărturie)* sînt supuse aprecierii suverane a instanței. De obicei mărturisirea cetei libere de megiași sau a unora dintre ei se lua fără jurămînt. În mod excepțional jurămîntul cetei era luat în bloc în biserică. Pînă în prima jumătate a sec. 18, cînd se accentuează trăsăturile raționaliste ale probelor, megiașii mărturisitori sînt prezenți în procese, mai ales în hotărnicii, dar și în pricini penale și chiar în cele mai felurite pricini civile. Cel care afirma era ținut să recurgă la intervenția unor persoane străine, cunoscătoare a situației (martori), sau la a unor oameni de încredere ai săi (jurători) care să jure pentru el, cînd nici prin înscrisuri, nici prin mărturisirea părții adverse nu-și putea dovedi în justiție nevinovăția sau o pretenție cu caracter civil. Spre deosebire de dreptul modern, proba cu **m.** era admisibilă în trecut pentru dovedirea oricăror fapte și acte juridice, fără nici o limită. În procesul penal se puteau dovedi cu **m.** atît săvîrșirea unei infracțiuni, cît și nevinovăția învinuitului. **M.** puteau fi și de moralitate, nu numai pentru dovedirea unui act sau unui fapt juridic. Se admitea a se dovedi cu **m.** și un fapt negativ, ceea ce se stabilea în realitate prin dovedirea faptului pozitiv invers: cererea ca **m.** să jure „că nu știu ei să fie oameni tilhari în satul lor" poate fi satisfăcută prin afirmația acestora că toți oamenii din sat sînt cinstiți. Părțile contractante, pentru a da mai multă tărie actelor private (vînzări, zălogire ș.a.), aveau obiceiul să le încheie în fața unor **m.**, care se căuta, dacă era posibil, să fie și de mare prestigiu (boieri mari, înalți ierarhi). Femeile puteau fi **m.**, deși, prin felul cum se desfășura viața socială, ele aveau rar ocazia să compară în instanță. Și preoții se întîmpla să fie **m.** Dar, din cauză că mărturiile lor erau uneori mincinoase, cu timpul li s-a interzis să le mai dea fără autorizarea mitropolitului. Puteau fi **m.** și domnul și boierii care judecau procesul în divan, sprijinindu-se astfel soluția pe cunoștința personală a judecătorilor. Proba cu **m.** se administra de instanța de judecată sau de către unul sau mai mulți dregători, ori chiar de mitropolit ori un egumen, delegați în acest scop. Uneori jurămîntul era luat în biserică, pe Evanghelie sau pe cruce, mai rar, „pe cheile bisericii" sau pe „lacătul" ei, ceea ce reprezenta în acest ritual însăși biserica. Dacă se găsea necesar, instanța care luase declarațiile **m.**, făcînd apel numai la conștiința lor, le cerea să-și repete depozițiile sub jurămînt, sau **m.** audiați sub prestare de jurămînt de dregătorii delegați erau chemați din nou în fața divanului și reîntrebați sub jurămînt. În general, pentru ca proba testimonială să aibă valoare, era necesar să se audieze minimum doi **m.**, dar în multe

judecăți depoziția unui singur **m.** a fost socotită ca dovadă deplină. *Mica Sinopsă a Bas.*, care a circulat în țările române în a doua jumătate a sec. 18, se ocupa de „Mărturii". În *Manualele de legi* ale lui M. Fotino, din 1765 și 1766, titlul despre **m.** este unul din cele mai importante și cuprinde o serie de norme luate din *Bas.* și adaptate situațiilor din Ț. Rom. și Mold. *Prav. cond.* (XXVIII, § 1—9) reglementează, de asemenea, cu grijă, administrarea probei cu **m.** *L. Car.* (VI, 2, 33—44) debutează cu o discriminare între procesul civil și cel penal în privința jurămîntului **m.**, în primul caz admite ca înainte de mărturisire să li se ia jurămîntul în fața judecătorilor și numai dacă se va găsi necesar și în biserică, pe cînd, în cel de-al doilea, dispune să nu li se poată lua decît în biserică. Dacă pravila nu stabilește „cîți martori să fie", trebuie audiați cel puțin doi: „Un martor singur ca nici unul să socoteste" (în același sens și *Manualul* lui Donici). Se reintroduce astfel regula *testis unus, testis nullus* pusă de *Manualul* lui Fotino, dar necunoscută dreptului nostru consuetudinar și *Prav. cond.* Se mai arată ce persoane nu sînt admise ca martori. Apoi se adaugă, printre altele, că „mărturiia cea după auzire" nu este primită decît „la prigonirile de stăpînire sau de hotară" și că faptele negative nu se pot dovedi cu **m.** Proba cu **m.** e organizată amănunțit și de *Manualul* lui Donici (XXII, 1—16). În dorința de a asigura o probă cît mai apropiată de adevăr, *Manualul* prevede, printre alte dispoziții, că **m.** mincinoși și partea care i-a adus se pedepsesc, iar hotărîrea dată pe baza depozițiilor lor este nulă. *Cond. crim.* se ocupă în § 102—145 de „cercetarea marturilor", de „înfățoșarea celui învinovățit cu marturii" și de „pravilniceasca putere a dovezilor", dezvoltînd prescripțiile legiuirilor anterioare în materie penală. Dovada cu **m.** *(testes, tanuk)* a început să fie folosită în Trans. din sec. 14. Modul ascultării relatărilor **m.** a variat după categoria instanțelor. În procesele judecate de instanțele feudale, se practicau 2 modalități: *1.* ascultarea **m.** reclamantului înainte de începerea procesului, în prezența reclamantului *(inquisitio simplex)*; *2.* ascultarea **m.** reclamantului și piritului în decursul procesului, în prezența ambelor părți *(inquisitio communis)*. În ambele cazuri, audierea nu se făcea de către instanțe, ci de către delegații constituite în acest scop și compuse, după instanțe, din trimisul unui loc de adeverire și un om al regelui, sau oamenii comitatului. La judecățile ținute în fața instanțelor orășenești, **m.** ambelor părți erau audiați de instanțele înseși, în timpul procesului. În general, dacă toți **m.** depuneau în favoarea unei părți, nu se mai recurgea la proba cu jurămînt; se cunosc însă cazuri cînd a fost decisivă și mărturia majorității covîrșitoare a **m.**; astfel, într-un proces judecat la 21 iun. 1506 în fața scaunului comi atului, e luată în considerare ca hotărîtoare mărturia a „peste 70" de **m.** ai piriților, față de cea a „3 sau 4" **m.** ai reclamantului. Dacă în primele secole proba cu **m.** era socotită inferioară celei cu jurători, legile din sec. 16 acordă mărturiei asupra faptului o tot mai mare importanță; Werbőczy recunoaște că „spusele a doi sau trei vecini și limitrofi prețuiesc și cîntăresc mai mult decît (depoziția ca jurători, n.n.) a douăzeci de nobili [...]". *S.M.S.*, după ce afirmă că utilizarea **m.** e necesară ca să nu rămînă astfel ceva ascuns și îndoielnic într-un proces (I, 5, § 6), subliniind astfel importanța mărturiei pentru stabilirea adevărului material, reglementează minuțios modul chemării și ascultării **m.**, capacitatea lor; demnă de subliniat e prevederea prin care această legiuire interzice ascultarea **m.** înainte de proces, permițînd-o excepțional în unele cazuri enumerate expres (iminența unei călătorii în străinătate, boală gravă, bătrînețe avansată a martorilor, existența unei epidemii, existența unei condiții suspensive și alte împrejurări „care nu îngăduie o întîrziere", I, 8, § 1), prevăzînd însă că mărturiile consemnate în aceste condiții își pierd valabilitatea dacă nu sînt folosite timp de un an prin deschiderea unui proces, cu excepția cazurilor de întîrzieri și impedimente admise de lege. *Bibl.*: 206, 575, 761, 1 249.

O.S. — V.Ș.

matrapagiu; var. *matrapaz*. A însemnat, inițial, intermediar și acaparator, apoi speculant. La noi, termenul a denumit, într-o vreme, pe precupeții necinstiți, pentru

ca, piuă la urmă, să devină, în Mold., sinonimul acestei categorii de negustori ambulanți. În Ț. Rom., **m.** a avut numai sensul peiorativ de speculant. **M.** din Iași au primit statut de breaslă înainte de 1761, dar în 1776 au fost desființați pentru speculă. O mai largă circulație și mai lungă existență a avut derivatul *matrapazlîc*, care indică o acțiune necinstită, șmecherie, speculă. V. *meșteșug*.

A.C.

mazil; var. *mazîl*. A avut în limba română 2 sensuri: *1.* boier (dregător) înlocuit (mazilit) din dregătorie, care păstra toată viața titlul dregătoriei, precedat de particula *biv* (Xenopol). Cei mai mulți din boierii **m.** continuau să facă parte din anturajul domnului și chiar din alaiul domnesc; *2.* Înmulțindu-se și căzînd „la sărăcie", **m.** au devenit o categorie socială care păstra amintirea boieriei; era mai numeroasă decît boierimea în slujbă și lupta împotriva declasării prin jalbe pentru păstrarea privilegiilor, prin intrarea în oaste (sub Grig. Ghica II, în 1727, **m.** erau comandați de un „serdar de mazili"). În sec. 18 și 19, **m.** au constituit o „breaslă a boierinașilor mazili", „treapta cea mai de jos a nobilimii" (Nistor), o „nobilitate mică" *(Reg. org.)* analoagă cu șleahta polonă (Procopovici), o „stare mazilească", ultima după „starea boerească, negustorească, bisericească", o categorie care figura după boieri, dar înaintea poporului în adunările de stări (Val. Georgescu). La 1737 domnia interzice celor „proști" (= de jos) „a se mai vîri să se numere în ceata mazilească", ce trebuia să cuprindă numai pe cei ce se dovedeau a fi de neam boieresc. Pe baza obiceiului, pînă în sec. 17, **m.** se bucurau de unele privilegii: *a.* plăteau birul („dajdea mazilească") individual, ca boierii, nu „țărănește", adică prin cisluire; *b.* desetina (dijma) la stupi și la mascuri o plăteau „boierește" (redusă), nu țărănește (întreagă); *c.* erau scutiți de beilicuri; *d.* erau judecați de divanul domnesc. Din sec. 17, **m.** au început să simtă greutăți. Prigoana fiscală a lui Duca vodă a determinat fuga multor **m.** în alte țări. A. Cantemir a pus pe **m.** dajdii grele. În sec. 18, **m.** au fost loviți de unii domni (M. Racoviță, Gr. Ghica), dar ajutați de alții (D. Cantemir, N. Mavrocordat, C. Mavrocordat). Acesta a reorganizat fundamental condiția juridică a **m.** pe care i-a împărțit în 2 categorii : în Ț. Rom. cei care se trăgeau din boieri mari pînă la treți logofăt și nu aveau funcții au alcătuit categoria *neamuri*↑, scutiți de orice dare. Aceștia constituiau **m.** mari, categorie care apare sub numele „mazilii veliți" în *Prav. cond.* (II, 1). Ceilalți foști dregători mai mici sau coboritorii lor s-au numit **m.**, au fost scutiți de vinărici și dijmărit, dar au rămas să plătească dajdea mazilească. În Mold., C. Mavrocordat a acordat **m.** proveniți din dregători mari pînă la „boieria al treilea" scutiri de orice dări pentru ei și feciorii lor și chiar 5—20 scutelnici. Aceștia erau **m.** *mari*. Ceilalți, **m.** *mici* au fost impuși la dăjdii mai ușoare, după putința fiecăruia, au continuat să plătească birul fără cisluire, desetina boierește, iar nu țărănește. Mai tîrziu, au fost, ca și **m.** din Ț. Rom., scutiți de dijmărit și vinărici. Condiția de **m.** era ereditară. Caracterul ei ereditar s-a menținut pînă în sec. 19 (**m.** erau numai „cei care vor fi cu adevărat drepți feciori de mazili și de ruptași") chiar prin *Reg. org.* Fiind oricum privilegiată, condiția de **m.** era rîvnită și de oameni neîndreptățiți. De aceea, au fost multe cazuri de însușire abuzivă a ei. După Al. Ispilanti, s-au luat măsuri „să rămîie mazili și neamuri numai cei ce se trag din mazili și neamuri". Norma consuetudinară cerea ca acela care revendica situația de **m.** să dovedească cu martori și cu documente vechi că este „drept fecior de mazil". Cercetarea se făcea sub controlul vel vistierului care, pe baza rezultatului, era în drept să-l așeze în tablele vistieriei, „la rînduiala mazililor". Cel trecut la „catastihul mazililor" primea de la domn o carte de **m.** C. Mavrocordat a pus ispravnici și judecători la ținuturi numai dintre **m.**

P.S.

mazilire. Înseamnă destituirea sau scoaterea dintr-o funcție importantă în stat (domnie, dregătorie). Despre Antonie vodă din Popești se spune că „au mazilit pre cei ce avea dregătorii" vinovați de uciderea postelnicului C. Cantacuzino. În afară de **m.**

dregătorilor, **m.** a avut aplicare în relațiile externe. **M.** domnului, adică pierderea domniei prin voința unilaterală a puterii suzerane, a luat naștere prin abuzul Porții otomane, care, prin „capitulațiile" încheiate cu țările române în sec. 15—16, le garanta autonomia și se obliga „să nu se amestece în trebile țării". **M.** domnului de către turci a apărut, în fapt, treptat, odată cu accentuarea dominației otomane, în sec. 16. În Ț. Rom., primul domn mazilit de turci a fost, în 1510, Mihnea cel Rău. În Mold., D. Cantemir considera pe Petru Rareș primul domn mazilit. În realitate, primul caz de **m.** în Mold. a fost înlăturarea lui Bogdan Lăpușneanu, în 1572. **M.** se făcea prin firman, adus de obicei de un capugiu sau capugibașa. Se făcea după un anumit ritual: în prezența marilor boieri, capugibașa înmîna domnului firmanul de **m.**, care era citit de divan effendi. Mazilitul mulțumea pentru blîndețea sultanului și invoca mila împărătească, recunoscîndu-și vina. Din momentul **m.**, puterea domnului înceta; la 2 iun. 1638, boierii moldoveni declarau: „domnul cînd iaste mazil n-are treabă a milui cu sate den țară pre nime". Domnul mazilit în 3 zile pleca spre Țarigrad, împreună cu familia și cu toate bunurile sale. La Țarigrad, deseori, după pîra boierilor sau în scop de a fi stors de bani, era aruncat în închisoarea celor 7 turnuri sau trimis în surghiun. Surghiunirea domnilor mazilți era frecventă și nu totdeauna motivată: Al. Ipsilanti a fost exilat în insula Rodos. Cînd era socotit „hain", domnul mazilit era decapitat, cum au fost, între alții, Const. Brîncoveanu (1714) sau Ștefan Cantacuzino (1716). Unii domni au fost mazilți înainte de încăunare: Alex. Suțu în Ț. Rom., Al. Hangerli în Mold. După tratatul de la Kuciuk-Kainargi dreptul de **m.** a fost îngrădit prin hatișeriful din 4 nov. 1774, completat prin senedul din 1783 și hatișeriful din 1784, firmanele din 1791 și 1792 și hatișerifurile din 1802, 1806 și 1826. Domnul nu mai putea fi mazilit decît pentru o vină flagrantă („de față") și dovedită (hatișeriful din 1774). Ca să se eludeze opreliștea, se scria însă în firman că **m.** a fost acordată la cererea repetată a domnului mazilit. De aceea, ca să se împiedice eludarea, s-a stabilit, prin hatișeriful din 1802, că vinovăția domnului trebuia constatată atît de puterea suzerană, cît și de puterea protectoare. Principiul **m.** condiționate de vinovăția constatată de ambele puteri (Turcia și Rusia) a fost menținut atît prin actul din 1826 relativ la principatele Mold. și Ț. Rom., cît și prin actele ulterioare pînă la 1858.

P. S. — N. S.

măcelărit (*macellum*, Trans.). Monopol feudal, seniorial, ca și crîșmăritul: obligația măcelarilor de a asigura aprovizionarea cu carne și seu a cetăților și curților nobiliare. El nu a intrat în preocupările dietelor și nu a ajuns nici în legislația Trans. (D. Prodan).

N. S.

măglaș. Numele dat lucrătorilor din ocnele de sare din țările române, și anume acelora care, spre deosebire de ciocănași↑, sau șaugăi↑ (care tăiau sarea și erau plătiți în funcție de numărul de bolovani de sare tăiați zilnic), făceau grămezile de bolnavi și le scoteau din ocnă cu ajutorul unor scripete, acționate de obicei prin forța vitelor aduse tot de **m.** După o practică generală medievală, moștenită de la romani și bizantini și atestată în Polonia, Cehia, Ungaria și țările balcanice, ocnele erau considerate proprietate domnească, iar munca în mine era considerată *lucru domnesc*↑. Ruminii și vecinii foloseau în ocne erau recrutați din satele din jurul ocnelor, satele respective fiind denumite „sate măglășești"; erau recrutați și duși la ocnă **m.** de către cămărașii domniei care „goneau" satele la ocnă. Pentru a scăpa de ruminie, locuitorii par a fi preferat să fie **m.** După îndeplinirea lucrului la ocne, **m.** se puteau îndeletnici cu oricare alte munci, cum ar fi viticultura. Munca **m.** era o muncă de clacă, obligatorie, în contrast cu munca ciocănașilor, care se plătea la normă, existînd deci în cadrul aceleiași exploatări muncă salariată de tip precapitalist și muncă de clacă de tip feudal. Pentru muncile de clacă prestate în ocne, **m.** erau scutiți de o serie de îndatoriri fiscale sau de altă natură, cum ar fi: vama mare, poclonul, părpărul, caii de olac, podvoadele. Satele

de **m.** erau impuse totuși la o dare anuală (inițial 40 de galbeni, apoi 60), pe care o achitau direct vistieriei, birarii neavînd voie să pătrundă în satele de **m.**

D.L.

măjărit. Taxă pe circulația peștelui, **m.** și-a luat numele de la majă↑, care constituia, alături de car, o unitate de măsură ponderală a peștelui. Circulația peștelui, cu sau fără comercializare, a fost supusă, în Principatele române extracarpatice, încă din sec. 14, unei taxe, la trecerea prin tîrguri sau peste vaduri. Denumirea acestei taxe a fost diversă, după timp și locuri: *vamă*, *majă*, **m.**, *măjărie*. Taxa pe circulația peștelui se încasa la transportul pentru necesități proprii, transportul în vederea comercializării, export. Ca taxă pe comerțul peștelui, o găsim menționată — sub denumirea de vamă — în numeroase documente. Taxa pe circulația peștelui nu trebuie confundată cu darea („vamă den pește", „vamă den bălți"), prelevată de domn asupra peștelui pescuit în Dunăre, bălțile și iezerele domnești, care constituia un evasiimpozit, plătit în natură — 1/10 sau 1/3 („întreială") — sau în bani, și nici cu zeciuiala, rentă feudală, preluată de mănăstiri și boieri din peștele pescuit în bălțile și iezerele de pe moșiile lor. De asemenea trebuie subliniată distincția dintre **m.** și fumărit↑, așa cum apare într-un document din 1701, „și să ia fumăritul de la tot omul, cîți vor fi locuitori pe baltă. [...]; să ia și măjăritul dă la cei ce poartă majă dă pește [...] prin tîrguri și prin sate". Taxa pe circulația peștelui s-a plătit inițial în natură, mai tîrziu și în bani. Modalitatea impunerii era: pentru peștele sărat, după numărul de vite din atelajul carului; pentru peștele proaspăt, pe car. În 1792 și 1803, pentru carul de pește adus de la baltă la București se plătea 1 taler și 12 bani plus 3 ocale de pește. Tariful pentru peștele exportat se calcula după greutatea în măji și varia după calitatea peștelui. În numeroasele obroace consimțite mănăstirilor, domnul preciza totdeauna că transportul peștelui este scutit de taxă. **M.**, ca și celelalte forme lingvistice ale taxei pe circulația peștelui, dispare în a doua jumătate a sec. 19, cînd se realizează unificarea și modernizarea sistemului fiscal în țara unită.

A.C.

mănăstire. Locaș format dintr-o biserică, în care serviciul religios este oficiat de către călugări, și mai multe chilii, în care locuiesc aceștia. În afară de biserică și chilii, orice **m.** avea o arhondărie (sală de oaspeți) și o trapeză (sală de mese). Unele **m.** (Agapia, Secu, Hangu, Cașin în Mold.; Bistrița, Cozia, Sinaia, Strehaia, Tismana etc. în Ț. Rom.) erau împrejmuite cu ziduri înalte și groase, care serveau de apărare în caz de primejdie. Primele **m.** au fost înființate de călugări sau de oameni cu stare materială și evlavioși, înainte de constituirea statelor feudale românești (Meteș). În Ț. Rom., prima **m.** cunoscută documentar este Vodița, ctitorită de Vladislav I, la îndemnul lui Nicodim. În Mold., **m.** Neamțu apare prima în documente. Domnii, dîndu-și seama de importanța economică și spirituală a **m.**, le-au înzestrat cu moșii și, acordîndu-le privilegii însemnate, au făcut din ele un puternic sprijin al domniei. **M.** deveniră astfel, în scurt timp, centre economice importante, care exploatau domenii întinse, formate din sate, moșii, bălți, păduri, cu rumîni↑, robi↑ și vite. Domnii mai evlavioși începură să construiască ei înșiși **m.** Astfel, Mircea cel Mare a construit Cozia, Neagoe Basarab, Argeșul; Matei Basarab, Arnota și multe altele în Ț. Rom.; iar în Mold., Alex. cel Bun, Bistrița; Ștefan cel Mare, Putna, unde este înmormîntat, și cîte o mănăstire sau biserică după fiecare bătălie. Pilda lor a fost urmată și de alți voievozi. **M.** s-au bucurat în genere de mari privilegii, imunități, scutiri. În țările române cele mai multe **m.** au fost domnești și boierești. La început, acestea au fost scutite de dări, dar pe măsura dezvoltării vieții economice și măririi averilor mănăstirești, domnii se văd nevoiți să supună și **m.** la dări. Dimitrie Cantemir scrie că în Mold. toate mănăstirile plătesc o dajdie domnului. Dajdia globală a **m.** din Mold. fusese fixată la 1706 de Antioh Cantemir la 1 320 de galbeni anual, din care 120 galbeni pentru școli. La 1733, C. Mavrocordat a scutit **m.** de dajdie. În Ț. Rom., **m.** s-au bucurat de scutiri mai mari, dar nu sub toți domnii. Astfel,

Mihnea Turcitul cere, în a doua domnie, o contribuție a **m.** pentru plata haraciului↑. După această plată tot el scutește toate **m.** de bir↑. Mai tîrziu, Leon Tomșa scutește pe viitor toate **m.**, domnești și boierești, de toate dările, recunoscînd că pînă atunci a pus dări pe **m.** „pentru greutățile țării". **M.** aveau venituri proprii. Potrivit privilegiilor acordate de domnie prin actele de danie, ele puteau „să adune venitul mănăstirii, vama din pește, vama din stupi și gloabe și dușegubine și toate celelalte munci"; să se bucure de scutiri: „pentru bucatele sfintei mănăstiri ⟨Vizantea⟩ întru nemica să nu le supere"; să facă schimburi de bunuri. Ele puteau să dea bani cu împrumut și să se împrumute. **M.** nu puteau să vîndă decît bunuri pe care le aveau „de dedină", iar nu și pe acelea pe care le primiseră de la ctitori („pravila nu sloboade nicicum ca să vînză satele, moșiile ce sînt date de ctitori"). Domnii acordau în mod obișnuit dreptul de judecată **m.** în satele proprii. Dar nu numai domnii aveau în stăpînirea lor **m.**, ci și boierii. Prezența **m.** pe domeniul feudal al boierilor se explică nu numai printr-un sentiment de evlavie, ci și prin dorința acestora de a se folosi de autoritatea **m.** pentru a stăpîni mai ușor pe țăranii de pe moșiile feudale. Domnii s-au sprijinit, de obicei, pe autoritatea **m.** și au tras foloase de pe urma lor. Singurul care a intrat în conflict deschis cu **m.** a fost Ioan vodă cel Viteaz (1572—1574). Din cauza abuzurilor pe care unii domni sau boieri le săvîrșeau față de **m.**, cerîndu-le daruri în bani sau bunuri, în schimbul unei protecții, în timpul lui Mihai Viteazul (13 apr. 1596, B) se ține un sinod „care stabilește marginile și regulile autonomiei mănăstirilor din țară". Mănăstirile mari se numeau *lavre* și erau conduse de arhimandriți↑; cele mijlocii și mici erau conduse de egumeni. Unele **m.** erau autonome, avînd o conducere proprie, cu dreptul de a-și alege singure egumenii sau arhimandriții, fără amestecul domniei. Averile acestora nu depindeau sub nici o formă de puterea episcopală. Alte **m.** funcționau ca subordonate ale unor **m.** mai mari. Viața **m.** a fost reorganizată în Ț. Rom. de legea *chinoviilor* a lui Leon vodă (1630), care s-a călăuzit după hrisovul lui Miron Barnovschi din 20 sept. 1626. Matei Basarab s-a ocupat și el de **m.**, în anul 1646. Radu vodă, fiul lui Leon vodă, a întărit aceste orînduieli în 1666. Către sfîrșitul sec. 18, Alex. Ipsilanti a emis cîteva hrisoave privind viața internă a **m.** Un rol important au ocupat în viața statelor feudale românești **m.** *închinate*. Închinările făcute către **m.** mai mari din afara hotarelor, cum erau cele de la Sf. Munte sau Sf. Mormînt, au dat prilej însă călugărilor greci să vină în țările române și în numele **m.** străine să acapareze conducerea **m.** închinate, alungînd pe epitropii pămînteni și făcînd astfel ca veniturile **m.** închinate să se scurgă peste hotare. Din această cauză Al. Iliaș refuză cererea călugărilor de la Sf. Munte de a menține **m.** Snagov ca metoh al **m.** Pantocrator de la Athos. Matei Basarab, față de îndrăzneala cu care se încălcau „obiciaele mănăstirilor și pravilele ctitorilor" de către greci, care „sub hitleană taină începură a vinde și a circiumări sfintele mănăstiri ale țării", adunînd soborul țării, „sloboade" de sub conducerea călugărilor străini **m.**: Tismana, Cozia, Argeșul, Bistrița, Govora, Dealul, Glavaciocul, Snagovul, Codmeana, Valea, Rîncăciovul, Mislea, Bolintinul, Cîmpul Lung, Căldărușani, Brîncoveni, Nucetul etc. Totuși, către sfîrșitul sec. 18, 72 de **m.** și 24 de schituri, cu un număr de 509 călugări și 46 călugărițe, se aflau închinate unor **m.** de peste hotare. Constatîndu-se o scădere a numărului călugărilor pămînteni și o sărăcire a **m.** din cauza exploatării străine, printr-o anafora s-a stabilit ca, fără aprobarea celor doi episcopi și a egumenului, călugării greci să nu mai poată dispune de averea **m.** închinate. Mai tîrziu s-a interzis chiar intrarea acestora în țară. Secularizarea averilor **m.** de către Al. I. Cuza a pus capăt unei epoci de abuzuri și umilințe naționale (1863). **M.** au jucat și un însemnat rol cultural în viața statelor feudale române. În jurul **m.** s-au organizat centre de artă populară, ateliere de industrie casnică și alte îndeletniciri, care au făcut ca autoritatea lor să crească în mijlocul sătenilor. Un rol deosebit au jucat **m.** în organizarea învățămîntului și asistenței sociale↑. Spre deosebire de Mold. și Ț. Rom., în Trans. au funcționat în același timp **m.** de rit latin (catolic) și de rit ortodox, zis și „grec". **M.** ortodoxe, deși neocrotite de statul ungar, au fost răspîndite pe tot cuprinsul Trans., mai numeroase în județele învecinate cu țările române cu excepția „ținutului secuiesc", și mai puține în județele dinspre Ungaria, din

cauza atacurilor dirijate de catolicism, mai ales cu începere din sec. 14. **M.** ortodoxe din Trans. au fost ctitorite de voievozi și boieri din țările române extracarpatice (Prislopul de Mircea cel Mare; Toplița de doamna Safta, soția lui Gheorghe Ștefan, pribeagă; Simbăta de Sus de C. Brîncoveanu etc.); de boieri români din Trans. care scăpaseră de desnaționalizare; de voievozi transilvăneni; de negustori, „greci". Cele mai multe **m.** din Banat s-au înălțat în sec. 13—15. Cu toate persecuțiile la care a fost supusă biserica ortodoxă română în Trans. din partea statului ungar, în această provincie au funcționat totuși cca 180 de **m.** și schituri ortodoxe. Cele mai multe dintre ele — considerate focare de menținere a ortodoxiei — au fost desființate de generalul Buccow la 1761, după înăbușirea mișcării lui Sofronie din Cioara; cele de lemn au fost arse, iar cele de zid demolate, utilizîndu-se tunurile armatei austriece. Averile **m.** depindeau de dărnicia ctitorilor. Ele atîrnau de episcopul eparhiei locale. Uneori, de teama catolicismului și a calvinismului, ctitorii închinau **m.** ridicate de ei, subordonîndu-le unor m. mai mari din țările române. Astfel, Prislopul a fost închinat Tismanei, Moiseiul, Putnei, Cioara, Coziei etc. Ca și **m.** din țările române de dincoace de Carpați, cele din Trans. au jucat și ele un rol însemnat în viața societății românești de dincolo de Carpați. Se mai cuvine să amintim că **m.** au fost în tot cursul evului mediu importante centre de cultură ; aici s-au copiat numeroase manuscrise, cronici și diverse alte lucrări laice sau religioase ; **m.** au adăpostit primele școli (V. *învățămînt*) etc. V. *popă; egumen, metoh. Bibl.:* 395, 401, 461, 468, 674, 681, 814, 980, 1 047, 1 198, 1 315, 1 387, 1 388, 1 444, 1 452.

T.V.

mărginași. Categorie fiscală în Oltenia sub ocupația austriacă (1718 — 1739), alcătuită din locuitorii regiunii de margine a provinciei; pentru a nu fugi peste hotare, ei se bucurau de un regim fiscal mai bun decît birnicii, plătind, la 1723, cîte 3 taleri anual, față de 4 taleri, cît dădeau birnicii. Se pare că un regim asemănător au avut satele de margine și înainte de ocupația austriacă. În așezămintele pentru boieresc din Mold. din 1766 și 1805 se prevedea că locuitorii satelor de margine — care puteau fugi mai ușor — erau datori să lucreze numai pe jumătate față de clăcașii din interiorul țării. V. și *margine*.

N.S.

mărturisire. Declarația prin care un împricinat recunoaște ca adevărat un fapt de natură să producă în contra lui consecințe de ordin juridic. **M.** era și în trecut *judiciară*, adică făcută în cursul instanței, în fața acesteia sau a unui delegat al ei, ori *extrajudiciară*, făcută în afara instanței și putînd fi invocată într-un viitor proces de către partea care a obținut-o, împotriva semnatarului ei sau a succesorilor acestuia sau chiar pentru prevenirea unei plîngeri penale. Atît în procesul civil cît și în cel penal, recunoașterea de către una dintre părți a pretenției celeilalte făcea să nu mai fie necesară administrarea altor probe; la acestea se recurgea numai cînd partea căreia i se cerea **m.** contesta temeinicia pretenției adversarului. Totuși, în materie penală, în hrisovul lui Al. Ipsilanti din 1775, privitor la organizarea justiției, se arată că: „Cei ce să cerceteză de către judecători pentru vreo faptă rea, de vor mărturisi numaidecît cele ce se întreabă, nu să crează îndată de judecători, fiindcă poate sau de frica pedepsii lor sau din urăciunea vieții lor, să mărturisească cele ce n-au făcut. Pentru aceasta, judecătorii să cerceteze și să caute și alte semne pe dinafară". Dispoziția a fost înscrisă și în *Prav. cond.* (IV, 7). Mai departe aceeași pravilă prevede că **m.** pîrîtului îl dispensează de orice probă pe reclamantul care cere restituirea unui lucru deținut fără drept de cel dintîi (XXIX, 2) *L. Car.* nu menționează **m.** printre dovezile admise în justiție, însă, prevăzînd că orice afirmație trebuie dovedită (VI, 2, 1), rezultă de la sine că dovada este făcută, dacă însuși pîrîtul o recunoaște prin **m.** sa. *C. Cal.* arată 2 cazuri în care în mod excepțional **m.** părții nu face dovadă în justiție (legitimă însoțire, § 115, și contestarea unei filiațiuni legiuite, § 212). de unde urmează că regula era că pretenția unei părți putea fi dovedită

prin **m.** celeilalte, fără a fi nevoie să se mai recurgă la vreo altă probă. În dreptul transilvănean, de asemenea, o probă importantă, atît în cauzele civile cît și în cele penale, a fost **m.** sau *recunoașterea (confessio)* din partea unei părți în proces, înțelegîndu-se prin cea dintîi **m.** unui fapt, iar prin cea de-a doua recunoașterea unui drept. În civil, aceasta scutea de alte probe; în penal, scutea de tortură. *S.M.S.* au formulat expres caracterul hotărîtor al confesiunii făcute în fața instanței (I, 10,4). V. și *martor*.

O.S.—V.Ș.

măsură. Totalitatea **m.** teoretice și practice destinate să faciliteze operațiile comerciale, industriale, geodezice, financiare etc. **M.** s-au diversificat, după natura obiectelor, în 6 mari grupe: **m.** de lungime, de suprafață, de volum, de capacitate, de greutate, și de valoare (monedă). Apariția lor este condiționată de primele forme ale organizației sociale, iar ordonarea în sisteme relativ stabile se datorește primelor formațiuni politice. Pînă la uniformizarea **m.** prin sistemul metric zecimal și etalonul aur, **m.** folosite în spațiul european au prezentat următoarele caractere generale, care sînt proprii regimului feudal: *1.* În afară de cîteva unități fundamentale, adaptate la parametrii corpului omenesc, a existat o multitudine de **m.** particulare, cu aplicabilitate restrînsă la țări, regiuni și chiar la orașe. *2.* Mărimea **m.** — generale sau locale — a variat în timp, după interesul claselor dominante și după tradiția locală. *3.* Multitudinea de **m.** a cunoscut — sub presiunea nevoilor economice sau a intervenției autorității centrale — o tendință de organizare în sisteme practice, pe baza unui etalon, a cărui stabilitate relativă era garantată de puterea centrală și de interesul comun al populației. *4.* Dreptul de a fixa etalonul și de a impune instrumentele de măsurat a devenit un monopol al autorității feudale (senior, boier, domn). *5.* Exploatarea monopolului s-a făcut în regie sau prin arendare, conform unui principiu de esență regimului feudal. Țările române au avut un regim de **m.** purtînd marca europeană, dar și unele trăsături proprii. Astfel, vom înregistra: *a.* caracterul empiric persistent al unora din **m.** de suprafață pentru pămînt: ziua de arătură, ziua de coasă, cantitatea de grăunțe semănate sau recoltate, cît aruncă omul cu toporul, securea sau bățul, cît trage omul cu săgeata sau cu pușca etc.; aceste **m.**, folosite uneori în toate țările de populație românească, s-au menținut pînă tîrziu în practica agrimensurii; *b.* parțiala similitudine de **m.** (ca nomenclatură, dimensiuni, sistem), evidentă în toate cele trei țări, cu deosebire după 1541 — data cînd Trans. devine principat autonom; *c.* din punct de vedere istoric, toate țările române parcurg, în linii generale, aceleași etape mari, determinate de: influențele romană, slavă și turcă; *d.* organizarea timpurie a unor sisteme consuetudinare, legalizate treptat, cu începere din sec. 17. **M.** românești de origine romană și circulație europeană sînt cele determinate direct sau indirect de corpul omenesc: pas, palmă, cot, deget, linie, picior, șchioapă, funie, falce, iugăr, ferdelă, ciblă (găleată), cintar etc. O altă categorie de **m.** folosite de români sînt fie de origine slavă, fie primite indirect prin slavi de la alte popoare. Menționăm între principalele **m.** din această grupă: stinjenul, pogonul, prăjina, vadra, coloada, merța, stogul, claia etc. Odată cu trecerea țărilor române sub suzeranitatea Porții și angajarea lor în comerțul cu Imperiul otoman, s-au impus și unele **m.** turcești: ocaua, chila, dimirlia etc. Utilizate la început numai în relațiile comerciale cu turcii, aceste **m.** au pătruns și în practica internă, devenind treptat, cum e cazul ocalei, unități de calcul, etalon. Evoluția **m.**, în sensul stabilizării mărimii lor și organizării unui sistem definit și controlat de autoritatea centrală, s-a realizat, și în țările române, sub impulsul factorilor economici. Primele intervenții sistematice din partea statului s-au produs pentru Mold. și Ț. Rom. în sec. 17 (Vasile Lupu și Șerban Cantacuzino), pentru Trans. autonomă, în sec. 16 (dieta din 29 dec. 1549). Prin aceste intervenții, s-a fixat mărimea unor **m.** de bază, care devin etaloane (merța în Mold., stinjenul și palma în Ț. Rom., **m.** din Cluj în Trans.), s-a organizat un control central eficient și s-au stipulat sancțiuni. În Ț. Rom. și Mold., regimul **m.** a înregistrat un progres substanțial după pacea de la Adrianopol (1829), cînd intensificarea comerțului internațional a impus o reglementare riguroasă a **m.**

de capacitate și greutate, care au antrenat și celelalte categorii de **m.** În această perioadă, s-au redefinit anumite etaloane, s-au confecționat de vistierie instrumentele de măsurat corespunzătoare, s-a organizat expedierea lor în provincie și controlul corectei aplicări. Izolarea economică a Trans. de Ungaria este ilustrată, printre altele, și de faptul că, în timp ce în Ungaria se folosea un sistem propriu de măsuri și greutăți, Trans. l-a păstrat pe cel tradițional, care avea multe elemente comune cu Ț. Rom. și Mold. În Trans., s-au fixat, la 1613, 4 sisteme cu aplicație în 4 zone: Cluj, Sibiu, Tîrgu Mureș și Oradea; după 1690, s-au adăugat acestor sisteme și unele **m.** germane. Sistemul feudal de **m.** din Principatele Unite a fost legal înlocuit cu sistemul metric la 1 ian. 1866, iar în Trans. la 1875. *Bibl.:* 145, 577, 578, 589, 627, 741, 851, 894, 899, 1 200, 1 219, 1 341, 1 359, 1 446 (lucrarea principală).

A.C.

măsură de asigurare sau executare. Sechestrul asigurător, sechestrul judiciar, poprirea, de curentă aplicare în dreptul procesual modern, erau cunoscute și în dreptul nostru feudal, chiar dacă nu aveau totdeauna denumirile tehnice actuale. Asemenea **m.** erau ordonate pentru păstrarea unor bunuri în litigiu, a veniturilor unor astfel de bunuri, sau a unei sume cuvenite debitorului și aflate în posesia unei terțe persoane. După obținerea hotăririi asupra fondului dreptului se proceda la executarea silită a bunurilor conservate prin vreuna din aceste **m.** Se recurgea frecvent la astfel de **m.**, atît în raporturile dintre păminteni, cît și în raporturile acestora cu străinii *(represalii)*. Într-un document latin din 1 nov. 1546, se folosește termenul „interdictum", iar în documentele românești inițial **m.a.** este denumită poprire sau oprire, chiar dacă în realitate privește un sechestru asigurător ori judiciar. Astfel, într-un document din sec. 18 se arată că „s-au orînduit doi oameni de ispravă [...] ca să stringă toate cîte vor fi și să stea poprite în sama lor [...]". Iar în sec. 19: „și pîn s-a da sfîrșit pricinii cu divanul domniei mele, tot acel venit [...] să stea poprit". Uneori veniturile unei moșii, ca **m.a.**, erau depuse în mîinile unei terțe persoane pînă la soluționarea litigiului de fond, în care se stabilea cui se cuvin. Soluția era tradițională. În sec. 19, poprirea începe să aibă numai sensul modern, iar pentru lucruri mobile, în afară de bani, se folosește termenul *sechestru* (secvestru, secfestru). Dreptul scris reglementează **m.a.** *Manualul* lui Donici, spre a evita abuzurile care se făceau prin încuviințarea unor **s.** nedrepte, cere ca, pentru încuviințarea acestei măsuri să se dea o cauțiune, constînd într-un zălog sau un chezaș (XIII, 2). *L. Car.* reglementează materia **s.** *asigurător* în termeni apropiați celor din *Manualul* lui Donici: „Judecătorii, înaintea judecății și a hotăririi, să nu facă secfestru lucruri de ale celui dator pentru datorie, afară numai cînd împrumutătorul va da chezaș sau va pune zălog cu legătura ca, de să va dovedi, după judecată, secfestru cu drept cuvînt să fie bine făcut iar de nu, să răspunză celui dator cită pagubă cu nedreptate i s-au pricinuit cu secfestru" (VI, 3,7). Dispozițiile § 7 din *L. Car.* vor fi completate printr-o lege din 9 febr. 1832 *asupra secfestrului*, întemeiată pe *obiceiul vechiu*, și *deslușită* și întregită la 27 ian. 1838. *C. Cal.*, ocupîndu-se de **s.** *judiciar*, arată că poartă acest nume persoana căreia i se încredințează de către împricinați sau judecătorie păstrarea unui „lucru de gîlcevire" (§ 1 307) și enumeră cazurile și condițiile în care se poate recurge la acest **s.**: de ex., dacă este discuție cu privire la dreptul de stăpînire asupra unui lucru, oricare dintre părți poate „să ceară judecătoriului agiutoriu" și „atunce trebuie să se încredințeze lucrul de pricină în păstrarea judecătoriei sau a altui cuiva, pînă cînd se va cerceta și hotări pricina pentru stăpînirea lucrului" (§ 451).

O.S.

medelnicer. În evul mediu românesc, dregător care avea ca sarcină să toarne apă domnitorului ca să se spele într-un lighean, înainte de masă. În inventarul mănăstirii Galata, întocmit în anul 1588, se menționează și o „medelniță" de aramă. Referințele pe care le avem asupra rangului și atribuțiilor **m.** diferă unele de altele. Gr. Ureche scrie că, „îmbrăcat în haină domnească", **m.** servește la masa domnului „la dzile mari și taie

fripturile ce se aduc la masă". După Miron C
lua parte la sfaturile secrete ale domnului, d
așeza al treilea între boierii de divan. Era ajuta
masa domnului în fiecare zi, servindu-l la ma
Mold., **m.** apare pentru prima dată în docume
act de hotărnicie, în Ț. Rom., într-un docu
înaintea clucerului. În sfatul țării, **m.** este men
M. m. apare în Ț. Rom., la jumătatea sec
act de întărire, după marele comis și înaintea r

3 360 cai în Mold. și circa 5 000 în Ț. Rom., între 500—1 000 căruțe de poștă în fiecare țară. În Mold., coordonarea și supravegherea **m.** o asigura marele hatman, și se foloseau cca 1 000 de căpitani de poștă și surugii, taxa fiind tot de 10 bani de cal-ceas pentru curierii domnești, de 15 bani pentru boieri și de 20 bani pentru negustori și ceilalți particulari. Surugiii, în afara lefii și a imunităților fiscale, mai percepeau cîte 5 bani de cal-ceas din ceea ce plăteau călătorii, care nu puteau călători de altfel decît pe bază de carte de **m.**, emisă în capitală de hatman (sau spătar, la București, și caimacam, la Craiova), iar în ținuturi și județe de ispravnici. De asemenea, serhaturile puteau elibera cărți de **m.** cu viza capuchehaiei române respective. Surugiii au ajuns să constituie o adevărată categorie de mici slujbași, numărul lor în Ț. Rom., în 1817, fiind, după datele statistice consemnate de D. Fotino, de 1 894, dintre care 489 în județele de plai, 1 035 în județele de cîmpie, 54 la București și 296 în Oltenia. În Mold. erau, în 1804, 495 surugii, 225 *țimirași*↑ (auxiliari) și cîte 2 slujbași la fiecare releu. După Tratatul de la Adrianopol, **m.** au fost reorganizate sub forma unei concesiuni de serviciu public, adjudecată la licitație; căpitanul de **m.** a fost desființat, taxa rămînînd în continuare de 20 parale cal-ceas. Menționăm că poșta sau **m.** din țările române era cea mai rapidă din Europa. V. *bicigaș; inam; poștă; progon; ugerel.*

D.L. — N.S.

mercenar. V. *lefegiu.*

mertic. *1.* Cu sensul de măsură, **m.** apare subînțeles în denumirea unor dări, care se percepeau în natură. Astfel, în actele domnești de scutiri, întîlnim adeseori, printre alte dăjdii, și **m.** *2.* Ca danie anuală, **m.** este sinonim cu *obrocul*↑, pe care, cu timpul, îl înlocuiește. Era și el o rentă viageră, livrată anual în natură, în bani și în natură, sau numai în bani. *3.* **M.** — rație de întreținere — este menționat în documente tot sub forma unor livrări lunare sau anuale sau sub forma rației zilnice în alimente — pentru oșteni și slujbași — și în nutreț, pentru hrana vitelor. *4.* Așa cum reiese din numeroasele acte de scutire, **m.** denumea și unele dijme în natură. Tot aici trebuie înregistrat și **m.** morarilor. **M.** s-a menținut în limbajul satelor numai cu sensurile de măsură, rație pentru hrana vitelor și oim al morarilor.

A.C.

merță; var. *mierță:* Măsură de capacitate a cerealelor, cunoscută în toate cele 3 țări românești. A avut o largă circulație în Mold.* 25 nov. 1599, A. Mai tîrziu, s-a extins și la alte produse solide. Capacitatea **m.** moldovene a variat, în sec. 16 și 17: o însemnare din sec. 17 o arată de 1/10 dintr-o *dimîrlie*↑; alta de 16 ocale↑; în sec. 18, raportul apare răsturnat: **m.** reprezintă 10 dimirlii. Schimbarea s-a operat sub domnia lui Dumitrașco Cantacuzino (1685) și a fost menținută prin așezămîntul lui Grigore III Ghica din 1776. În această a doua perioadă, **m.** moldovenească a rămas egală cu 10 dimirlii, adică de 110 sau 120 ocale (197, 12 l și respectiv 215,04 l). Trans. a folosit ca unitate de măsură a cerealelor, între altele, o **m.** *(vica)* de capacitate mai redusă decît cea moldoveană, ea reprezentînd un submultiplu al *ciblei*↑: 1/3, 1/4, 1/8, sau chiar 1/2 dintr-o ciblă, în termeni moderni, circa 22,5 l sau 22—25 kg. **M.** (*vica*) transilvăneană este menționată în documentele țării încă din sec. 16 (1556). În Ț. Rom., **m.** este semnalată sporadic — sec. 17 și 18 — numai în cîteva județe (Buzău, Gorj, Teleorman). Această **m.** a fost, probabil, egală cu *ferdela*↑, *obrocul*↑ *mic* sau *banița*↑. Prin introducerea sistemului metric modern, **m.** n-a ieșit complet din practica măsurătorilor rurale.

A.C.

meșteșug; var. *meșterșug.* Derivă din meșter, împrumutat din limba germană (Meister „maestru" „meșter"), care l-a primit de la romani *(magister* sau *ministerium).* 1. În limba română a pătruns în forma *meșteșug* și cu înțelesul de iscusință, strategie, artă, vicleșug, înșelăciune↑. În sec. 18, cuvîntul a luat forma *meșteșug*, folosit mai ales cu sensul de înșelăciune, vicleșug, uneltire. Acest sens a dispărut în limba modernă, **m.** fiind

azi sinonim cu meserie, măestrie, iscusință, dibăcie (V. *prezumție*). *2.* **M.** evoluează între economia naturală și economia capitalistă. Caracteristicile acestei forme intermediare de producție sînt: îndeminarea, ajutată de unelte, și o cunoaștere sporită a materialului; producție la comandă și — într-o fază avansată — producție pentru piață; specializare, determinată de varietatea cererii și a materialului de prelucrat; organizare profesională (bresle↑, corporații); crearea unui mediu urban. **M.** este modul de producție caracteristic economiei și structurii sociale a feudalismului. Primele **m.** înregistrate documentar în spațiul carpato-dunărean datează din sec. 12. Într-o danie constituită mănăstirii Siniob (Oradea), în 1169, se vorbește de „zece case de meșteșugari". Evoluția producției meșteșugărești parcurge 3 etape: producția închisă (autarhică), producția la comandă și producția pentru piață, strîns legate de zona social-economică în care se circumscrie **m.** Această evoluție nu se deosebește, în linii mari, de aceea din restul Europei medievale. Istoria **m.** românești din sud-estul Carpaților își are perioadele ei specifice; perioada anterioară dominației otomane (jumătatea sec. 16), care cuprinde feudalismul ↑ timpuriu și o parte din feudalismul dezvoltat; o a doua perioadă, care coincide, în largă măsură, cu perioada feudalismului dezvoltat (sec. 17 și începutul sec. 18); perioada de la sfîrșitul feudalismului dezvoltat pînă la epoca regulamentară (1830); și perioada regulamentară pînă la desființarea corporațiilor (1873), care depășește limitele studiului nostru. *a.* În prima perioadă, dezvoltarea **m.** se face pe 3 linii: eterogenizarea producției, desprinderea ei de agricultură și delimitarea treptată de procesul circulației. În această perioadă, Trans. cunoaște o reglementare eficientă a **m.** sub forma de bresle (sec. 14 și 15), care, în celelalte țări române, nu vor apărea decît în sec. 17 (frățiile nu aveau un caracter strict profesional). Spre sfîrșitul acestei perioade, dominația otomană a frînat procesul specializării și extinderii **m.** urbane; în schimb, **m.** din mediul rural (domenii feudale și sate) au continuat să se dezvolte. *b.* Alte fenomene caracteristice în evoluția social-economică a **m.** în această perioadă sînt: delimitarea de comerț prin apariția intermediarilor între meșteșugar și client, preponderența producției la comandă — deși apar piețele permanente —, diferențiere socială între meșteșugari (simbriași, salariați, patroni, demnitari administrativi), extinderea privilegiilor (economice, fiscale, judiciare, administrative), în sfîrșit, organizarea profesională sub forma breslelor cu catastife (statute) și recunoaștere din partea autorității politice. *c.* În perioada a treia (sec. 18—1830), evoluția **m.** înregistrează un regres la sate — unde pătrund produsele orășenești —, un progres relativ pe domeniile boierești și mănăstirești — unde munca se efectuează cu poslușnici, scutelnici și țigani robi — și un mare avînt la orașe. Determinantele noului ritm sînt de ordin politic (unificarea pieței interne și deschiderea piețelor externe, orgnizarea transporturilor, privilegiile acordate de domni breslelor), de ordin economic (formarea capitalului comercial), de ordin juridic (organizarea strictă și extinderea domeniului breslelor). Un fenomen demn de subliniat, în această perioadă, este laicizarea tiparniților, care trec din proprietatea instituțiilor religioase în mîna particularilor (1747, în București) ori sînt înființate direct de particulari (1743, în Iași). Ca o consecință a creșterii importanței lor economice, **m.** își apără tot mai hotărît vechile drepturi și își revendică altele noi. În această perioadă, se înregistrează acțiuni profesionale cu caracter de grevă și chiar răscoale. Acumulările de capital — industrial și comercial —, concurența manufacturilor și a mărfurilor străine produc, în prima treime a sec. 19, unele fenomene de erodare a **m.** Totuși, numărul și importanța lor economică, îndeosebi la orașe, le situează în fruntea producției industriale a țării. Tratatul de la Adrianopol și *Reg. org.* au creat **m.** un cadru juridic și economic mai liberal.

P.S.—A.C.

metoh: var. *meloc*, *miloc*; pl. *metohuri*, *meloașe*. În limba română a avut două sensuri; *1.* Mănăstire mică, dependentă de una mai mare. În acest sens, **m.** este sinonim cu *schit*, cu adaosul că *schit* mai înseamnă uneori și retragere în sihăstrie. *2.* În limbajul bisericii ortodoxe, **m.** are și sensul de „proprietate sub directa administrație a mănăstirii"; în acest caz, **m.** putea servi ca loc de adăpost pentru călugări sau ca punct de desfacere a

produselor unei mănăstiri; de pildă, la 19 mai 1665 un locuitor dăruia mănăstirii Cozia un loc de casă la Berești „ca să-și facă metoh acolo [...], să le fie de conac și de odihnă", iar la 27 febr. 1649, Matei Basarab scutește **m.** mănăstirii Cotmeana din Pitești de cămănărie, ceea ce dovedește că **m.** era un punct de desfacere a produselor mănăstirii respective.

P.S. – N.S.

mezat; sin. *sultan mezat* și *cochii vechi*. Acești termeni desemnau scoaterea în vinzare prin licitație publică de obicei a unui imobil. Expresia *cochii vechi* este întîlnită în sec. 17–19 în toate țările românești, fiind folosită mai ales cu privire la arendarea veniturilor domnești, iar celelalte două au apărut în Ț. Rom. și Mold. la finele sec. 18. Cererea de scoatere în vinzare era făcută, în general, de către proprietarul imobilului, ori de către embaticar, indicîndu-se motivul care o determină – de obicei imposibilitatea plății datoriilor, ori ieșirea din indiviziune în cazul proprietății în comun, cînd nu exista acordul copărtașilor asupra împărțelii –, sau de către creditorii neplătiți, spre a se îndestula din prețul mobilului vîndut. *Prav. cond.*, în Ț. Rom., arată că scoaterea la **m.** se hotărăște de divanul gospod în unul din cele două cazuri indicate mai sus (XXXII, 14). Se puteau scoate în vînzare la **m.** orice fel de imobile (acareturi, case de locuit, prăvălii, terenuri urbane, moșii, vii, feredee, mori și chiar biserici), cum și bunuri materiale (de ex., marfa unui negustor). Numeroase hotăriri s-au pronunțat în materie de vînzări la **m.**, în Ț. Rom., pe baza *Prav. cond.* și a obiceiului pămîntului, iar în Mold., pe baza *Sob. hr.* și a aceluiași obicei. Prin *legea pentru licitație sau mezat, după obiceiul pămîntului* din Mold. se precizează că un imobil poate fi scos la **m.** cînd: *1.* debitorul nu voiește sau este în imposibilitate să-și plătească datoriile, deși a avut 3 termene în acest scop; *2.* proprietarul, de bunăvoie, cere stăpînirii să admită vînzarea la licitație a imobilului său. În primul caz este necesară o hotărîre judecătorească pentru a se putea face licitația, pe cînd în cel de-al doilea este suficient să „se dea țedulă domnească" (§ 2). Cererea de scoatere în vînzare la **m.** se adresa domnului sau în Oltenia caimacamului, acesta urmînd a aprecia asupra temeiniciei și oportunității ei. În Mold., un dregător, de obicei un vornic de poartă, era delegat de domn să facă cercetări la fața locului cu privire la bunul urmărit. Partea interesată se prezenta domnului cu raportul dregătorului care făcuse cercetarea ; de la înființarea vornicici de aprozi, domnul scria acesteia, arătîndu-i cuprinsul cererii și cercetările ce trebuiau făcute la fața locului și poruncindu-i să rînduiască pe telalbașa să strige la **m.** bunul urmărit. În Ț. Rom. starostele de negustori era delegat de domn, respectiv de caimacamul Craiovei, să procedeze la scoaterea în vînzare prin licitație publică a bunului, după ce în prealabil se stabilise de către departamentul de 8 sau de 7 dacă debitorul este proprietar sau numai embaticar al bunului, dacă acesta este alienabil, dacă înstrăinarea este oportună, și era determinată data cu precizie. Strigările se făceau, în general, 40 de zile pe ulițele orașului și în divan și prin publicații la isprăvnicii, pentru ca cei interesați să se poată afla la **m.** *Legea pentru licitație sau mezat* din Mold. prevede că acest termen se poate prelungi, după cererea creditorilor, pînă la 5 luni (§ 7), cum de altfel se admisese și înainte în Ț. Rom. *L. Car.* fixează termenul de 60 de zile pentru săvîrșirea vînzării prin licitație publică (III, 2,47). Strigarea, la execuția silită imobiliară, făcută publicului, pentru a licita, și adjudecarea asupra cumpărătorului, adică atribuirea imobilului licitantului care a oferit prețul cel mai mare, se numeau *hareciu*. Operația vînzării fiind adusă la cunoștința domnului, respectiv a caimacamului Craiovei, era întărită de acesta și astfel proprietatea bunului urmărit trecea asupra cumpărătorului care plătise prețul. După aceea rudele și megieșii nu mai puteau exercita dreptul de protimisis. Această soluție tradițională este consacrată de *Sob. hr.*, *Manualul* lui Donici (XXV, 6), *legea pentru licitație sau mezat* (§ 4) și *L. Car.* (III, 2, 48).

O.S.

miere, miere împărătească. Obligația locuitorilor din Ț. Rom. și Mold. de a furniza cantitățile de miere necesare Porții. În sec. 17, **m.i.** era o obligație deosebit de grea: la

1636, partea de **m. i.** datorată de doi locuitori din Ţ. Rom. valora 1 400 de aspri sau 7 galbeni; la 1640, sătenii din Păuşeşti-Vîlcea au fugit din sat, neputînd să plătească talerele şi **m.i.** La 1713, C. Brîncoveanu trebuia să livreze Porţii 15 000 ocale de „miere pură" (cca 20 000 kg). În această vreme, **m.i.** se procura din „rînduiala **m.**" sau „birul **m.**".

N.S.

milă. Unitate de măsură pentru distanţele mari, de proveniență romană, folosită încă din sec. 14 în Trans. Mărimea **m.** a variat în timp: în sec. 16 a fost de 12—13 km; în sec. 17 de 15 km; în sec. 18 de 11,13 km, iar în sec. 19 de 8,3 536 km. V. *privilegiu*.

A.C.

minor. V. *nevîrstnic*.

misir; var. *misir, misirliu*. Monedă de aur egipteană, bătută la Cairo. **M.** este prezent pe piaţa internă a ţărilor române din sec. 18 pînă la 14/26 apr. 1867. Cursul **m.** apare în documente variabil, cînd de 7 lei, cînd de 17 lei. Concomitent cu piesele principale, au circulat subdiviziuni de 1/2 şi 1/4 dintr-un **m.**

A.C.

mişei. V. *asistenţă socială*.

mită. Daruri, în natură sau în bani, oferite unei persoane pentru a o determina să facă un serviciu datorat prin natura funcţiei sale. Pravilele sec. 17 sancţionau **m.** numai cu luarea cinstei şi afurisenia preotului care oferea daruri unui boier pentru a interveni pe lîngă arhiereu, în favoarea sa, în vederea hirotonisirii. Boierul care intervenea era şi el afurisit şi exclus din biserică, fiind considerat un „călcător de dumnezeească pravilă". Unele documente confirmă această sancţiune; altele recomandă numai ca judecăţile „să nu se facă pre mită sau pre fătărie", ori constată că „pîrcălabii noştri ar fi primit mulţi bani şi un număr de animale", în locul amenzii, de la un hoţ de cai, ori că nişte tîlhari, cunoscuţi ca oameni răi şi periculoşi, nu au putut fi prinşi, „fiindcă dumnealui stolnicul s-au fost împăcat cu aceşti tîlhari şi n-au lăsat să-i prindă", dînd chiar drumul unuia dintre ei pentru 100 de lei. Se întîmpla ca şi domnul să primească **m.** de la unii boieri, pentru a-i ridica în rang. În afară de dregătorii care primeau **m.** pentru a acorda favoruri în judecăţi, la obţinerea unei slujbe, şi chiar la numirea unor egumeni sau episcopi, întîlnim şi martori sau jurători care primeau **m.** Obiceiul dregătorilor de a lua **m.** pentru toate serviciile făcute locuitorilor trebuie să fi fost atît de răspîndit încît genealogistul Mihai Cantacuzino enumeră printre principalele calităţi ale boierului Iordache Creţulescu pe aceea că „mită, pentru orice treabă ar fi putut face, nu lua". Valoarea bunurilor oferite ca **m.** era uneori foarte mare; în timpul domniei lui Leon vodă, Radu Buzescu oferise două sate lui Hrizea mare vornic pentru a schimba hotărîrea unei judecăţi în favoarea sa; despre Velicico Costin vornicul se spune că luase 100 de stupi drept „minde" (mită) etc. Dacă pînă în sec. 18 nu întîlnim sancţiuni aplicate pentru **m.** nici în pravile, nici în documente, ultimul pătrar din acest secol aduce pedepse şi pentru această infracţiune. Al. Ipsilanti, în condică său penal, osîndeşte pe cel ce lua bani „zmintindu-şi obştească slujbă", cu izgonirea, iar alte dăţi şi „mai cu străjnicie"; iar cel ce într-o judecată „au primit luarea să i se ia de către stăpînire întreit, iar de au primit numai făgăduinţa să i se ia de către stăpînire îndoit". *Cond. crim.* pedepsea cu temniţa pe timp limitat pe grosarii care luau **m.** de la deţinuţi pentru a le uşura evadarea, iar pe dregătorii care aveau sarcina să privegheze pe cei ce se aflau la închisori şi fie din neglijenţă, „fie luînd mită", le dădeau drumul, îi obliga să caute pe vinovaţi, să-i aducă la loc, la închisoare, sau să plătească pagubele (§ 203). **M.** ce se va dovedi că au luat trebuia să se dea îndoit la Cutia milelor↑, dacă nu vor fi păgubaşi care „să facă cearere" (§ 204). De la această dată, **m.** a continuat să fie sancţionată cu regularitate, pedeapsa agravîndu-se pe măsura apropierii de epoca modernă.

T.V.—N.S.

mitropolie. *1.* Toate cele 3 țări române au avut **m.** lor ortodoxă. Primii domni au înțeles că înființarea unei **m.** într-o țară însemna implicit recunoașterea neatîrnării politice a acelei țări. În Ț. Rom., **m.** s-a creat sub domnia lui Nicolae Alexandru, în 1359, prin mutarea mitropolitului de Vicina ca mitropolit al Ungrovlahiei, cu încuviințarea Patriarhiei de Constantinopol. Primii mitropoliți ai Ț. Rom. au primit de la patriarhie și titlul de „exarh a toată țara ungurească și al plaiurilor", ceea ce însemna împuternicirea de a se îngriji și de creștinii ortodocși din Ungaria, în majoritate români din Trans. Aceasta a legat strîns Trans. de Ț. Rom. ai cărei domni dădeau subvenții anuale bisericii transilvănene; în Ț. Rom. veneau să se sfințească mitropoliții Trans. În Mold., pînă la întemeiere n-a existat episcopie. Latco, fiul întemeietorului, trecut la catolicism, a favorizat crearea unei episcopii catolice la Siret, care însă a dispărut la sfîrșitul sec. 14. După Latco, Mold. cuprinzînd și Cetatea Albă, unde era o episcopie ortodoxă, n-a fost greu să se creeze o **m.** Patriarhia, nemulțumită că, în 1387, scaunul de mitropolit a fost ocupat de Iosif, rudă și agreat al domnului, a numit alt mitropolit: pe grecul Ieremia, care, venind în Mold., a fost respins de țară (1392). Acesta a aruncat anatema asupra domnului, a mitropolitului, a poporului. Conflictul a durat pînă în 1401, cînd, sub domnia lui Alexandru cel Bun, patriarhia a recunoscut pe Iosif ca mitropolit al Mold. care a stabilit reședința **m.** la Suceava. În 1677, reședința **m.** s-a mutat la Iași. *2.* Domnii români au creat și, cu unele excepții, au păstrat regula ca mitropolitul să fie ales la sugestia domnului de către episcopi și boierii mari, fiind apoi întărit de domn. Folosind conjunctura de după căderea Constantinopolului, domnii au căutat să reducă dependența bisericii de patriarhie la o legătură dogmatică, spirituală. Astfel, cînd în 1616, patriarhia, care începuse (1585) să sfințească mitropoliți, caterisește pe mitropolitul Luca, domnul n-a dat nici o urmare, iar mitropolitul a rămas în scaun. Domnii, inclusiv fanarioții, mitropoliții și boierimea au susținut statornic neatîrnarea bisericii românești față de patriarhie. Patriarhia, la rîndu-i, a manifestat mereu tendința de a subordona **m.**, confirmînd pe mitropoliți fără să i se fi cerut, întărind hrisoave domnești de scutire de dări, reformînd hotărîri judecătorești ale mitropolitului, adresînd mitropolitului mustrări și avertismente. În sec. 16, anumite teritorii românești au ajuns sub stăpînirea otomană, fiind transformate în raiale: Bugeacul cu cetatea Tighina (1538), Brăila cu ținutul înconjurător (1542). Odată cu instaurarea stăpînirii politice otomane, bisericile din aceste teritorii au fost scoase de sub cîrmuirea ierarhilor munteni și moldoveni, constituindu-se o unitate bisericească aparte, sub numele de **m.** Proilaviei, numele grecesc al Brăilei, cu reședința în acest oraș. Era condusă de ierarhi greci și subordonată direct Patriarhiei de Constantinopol. În tot decursul existenței sale (pînă la 1828), ea a fost ajutată de domnii, ierarhii și unii credincioși din Ț. Rom. și Mold., deoarece marea majoritate a preoților și credincioșilor ei erau români. *3.* În Trans., biserica ortodoxă a românilor a suferit persecuții din partea regilor catolici ai Ungariei (în perioada voievodatului), ca și din partea unor principi calvini. Religia ortodoxă, nefăcînd parte din religiile „recepte" (catolică, calvină, luterană, unitariană), era numai tolerată. În Trans., ființaseră încă din sec. 14—16 episcopii la Rîmeț, Geoagiu de Sus, la Vad și la Silvaș, unde se află mănăstirea Prislop. Unii dintre acești episcopi se intitulau arhiepiscopi, ca Ghelasie de la mănăstirea Rîmeț (cca 1377), ceea ce arată că erau mai mult decît simpli episcopi. M. Trans. s-a născut din episcopia Bălgradului, existentă în a doua jumătate a sec. 16. Sub Mihai Viteazul, prin tratatul de la Alba Iulia (20 mai 1595), toate bisericile românești din Ardeal trec în jurisdicția **m.** de la Tîrgoviște. Prin aceasta, domnul Ț. Rom. a căpătat dreptul de a interveni în favoarea românilor din Trans. ori de cîte ori erau persecutați de principii catolici sau calvini ai Trans. În 1599, cînd a intrat, biruitor, în Alba Iulia, Mihai a așezat pe Ioan, episcopul de Prislop, la „arhiepiscopia și **m.** Bălgradului, Vadului, Silvașului, Făgărașului, Maramureșului și Țării Ungurești i proci", cu reședința în capitala Trans., Alba Iulia. După căderea lui Mihai, **m.** ortodoxă a rămas în ființă pînă la 1701, cînd, prin actul unirii cu Roma, românii rămași ortodocși au fost opriți de a-și alege un mitropolit. Abia în 1761, li s-a permis să aibă un episcop cu reședința la Sibiu, subordonat **m.** din Carlovitz. V. *biserică*.

Bibl.: 168, 333, 401, 450, 453, 466, 619, 874, 941, 1 199, 1 222, 1 286, 1 334, 1 335, 1381, 1 423, 1 471, 1 486.

P.S. — N.S.

mitropolit. Cuvîntul desemnează pe şeful bisericii. Poporul numea „vlădică" deopotrivă pe **m.** şi pe episcop↑. **M.** are harul arhieresc ca oricare episcop, dar o poziţie de şef ierarhic *(primus inter pares)*, de unde şi titlul de arhiepiscop pe care-l poartă în ţările române începînd din sec. 15. Poziţia bisericii în orînduirea feudală a determinat ca **m.** să joace un rol însemnat în viaţa de stat. Ca şef suprem al bisericii, **m.** era ales de episcopi şi de boierii cei mari, sfinţit de 3 episcopi după regulile canonice („ipopsifiere") : **m.** era întărit de domn, care îi da cîrja, semn al învestiturii. Ulterior, era binecuvîntat de patriarhul Constantinopolului, care îi da „ecdosis". Patriarhul nu putea refuza „blagoslovenia"; de altfel, la fiecare schimbare de **m.**, primea un dar serios (în sec. 19, scaunul Bucureştilor plătea 1 000 de ducaţi). Domnul avea dreptul exclusiv să-i ia **m.** funcţia, dar nu şi „harul arhieresc", care se pierdea numai prin caterisire; aceasta era pronunţată numai de patriarhie, la cererea domnului: aşa au procedat Matei Basarab cu **m.** Ştefan şi N. Mavrocordat cu **m.** Antim Ivireanul. Domnii puteau „mazili" pe **m.** ca pe orice mare dregător pentru diverse pricini, chiar din afara bisericii; de pildă, la 1703, Constantin Duca a „mazilit pre Sava mitropolitul, dîndu-i vină că n-au vrut să meargă la marginea Ţării Munteneşti, la Focşani, să chieme boierii pribegi în credinţă pe cuvîntul domniei". În general, fiecare domn căuta să aibă în **m.** un colaborator apropiat. Domnii au reuşit să creeze şi, în general, să păstreze regula consuetudinară ca **m.** să fie ales dintre pămînteni. Influenţa grecească sprijinită de patriarhie a determinat unele abateri de la această regulă, dar şi reacţia boerimii şi a clerului român: aşezămîntul lui Leon vodă din 1631 sau protestul sinodului moldovean din 1752 sub **m.** Iacob Putneanul care a cerut, potrivit „obiceiului ţării", ca **m.** şi episcopii să fie aleşi numai dintre pămînteni. Atribuţiile **m.** sînt: *A.* bisericeşti şi *B.* laice. *A.* Atribuţiile bisericeşti privesc: *1.* ungerea domnului la înscăunare; *2.* hirotonisirea episcopilor ; *3.* judecarea lor pentru greşeli mici, pentru vini mari fiind judecaţi de domn; *4.* organizarea şi reprezentarea bisericii; *5.* supravegherea mănăstirilor, a vieţii călugăreşti, a întregului cler. *B.* Atribuţiile laice sînt: *1.* politice, *2.* judecătoreşti şi *3.* administrative. *1.* **M.** participă la sfatul domnesc, la divanul domnesc şi la adunarea stărilor; începînd de la mijlocul sec. 15, **m.** şi episcopii au fost membri de drept ai sfatului domnesc. În vremuri grele, în lipsa domnului, boierii se adunau la mitropolie. În caz de interregn, pînă la sosirea caimacamilor, ţara era condusă de divan în frunte cu **m.** Cînd părăsea tronul, domnul lăsa uneori puterile în mîinile **m.** Cînd făcea parte din căimăcămie, **m.** era primul caimacam. **M.** reprezenta ţara şi în relaţii internaţionale. *2.* Atribuţiile judecătoreşti priveau pricinile date de dreptul consuetudinar în competenţa organelor bisericeşti (dotă, moştenire, tutelă, despărţenie etc.) şi alte pricini, civile sau penale. **M.** participa la şedinţele de judecată ale divanului, la care avea locul cel mai de cinste: în stînga domnului. El era consultat, în pricinile penale, asupra pedepsei prevăzută de pravilă. Din a doua jumătate a sec. 18, **m.** prezida de obicei instanţa numită „veliţii boieri" care dădea anaforale, supuse domnului. **M.** era deseori delegat de domn să judece, singur sau cu alţi boieri, pricini diverse (hotărnicii, revendicări etc.). Ca instanţă superioară faţă de episcopi, **m.** judeca în apel orice pricini judecate de aceştia. În Mold., **m.** avea competenţă să judece pricinile importante ivite în sînul breslelor. *3.* Ca şef al bisericii, **m.** reprezenta şi apăra interesele bisericii; el era consultat de domn la orice problemă privind organizarea bisericii: închinări de mănăstiri, scutiri de dări pentru preoţi şi mănăstiri, crearea unei noi episcopii sau la mutarea reşedinţei mitropolitane. Ca organ superior episcopilor, **m.** controla gestiunea averilor episcopiilor, mănăstirilor şi bisericilor. Printre **m.** ţărilor române s-au aflat numeroşi cărturari care au îmbogăţit cultura noastră cu opere de valoare: Atanasie Crimca, Varlaam, Dosoftei, Veniamin Costache în Mold.,

Ștefan, Antim Ivireanul, Neofit I în Ț. Rom., Simion Ștefan în Trans. etc. V. *mitropolie*.

P.S.—N.S.

mîncături. Apar obișnuit sub forma plurală în expresia „slujbe și mîncături cîte sînt peste an" și denumesc generic diferite contribuții suplimentare și imprevizibile. La început, **m.** au desemnat, pare-se, exclusiv cheltuielile pentru hrana și întreținerea slujbașilor și dregătorilor în deplasare. Acest sens reiese și din art. 8 al reformei lui C. Mavrocordat (7/18 febr. 1740). Mai tîrziu, **m.** au căpătat și o notă peiorativă, desemnînd abuzurile ocazionate de aplicarea și perceperea acestor contribuții excepționale. V. *dare*; *năiamă*; *satarale*.

A.C.

moarte (pedeapsa cu ~ a). *1.* În dreptul penal feudal, pedeapsa cu **m.** a fost prevăzută și aplicată frecvent în practică (mai ales în Trans.) pentru infracțiunile considerate deosebit de grave: infracțiunile îndreptate împotriva orînduirii feudale reprezentată prin statul feudal și conducătorul său, infracțiunile grave împotriva religiei, infracțiunile grave împotriva persoanei și averii. Pedeapsa cu **m.** s-a aplicat însoțită de confiscarea generală în cele mai multe cazuri și în special în cazurile de ridicare împotriva orînduirii feudale. Scopul urmărit prin pedeapsa capitală fiind eliminarea totală a infractorului din societate, ea s-a aplicat prin luarea vieții acestuia în diferite moduri: unele comune tuturor provinciilor (decapitarea, spînzurarea, înecarea, mai tîrziu împușcarea), altele aplicate în Ț. Rom. și Mold. (tragerea în țeapă, îngroparea de viu, jupuirea, sfîrtecarea, zidirea ori arderea de viu) sau numai în Trans. (tragerea pe roată, arderea pe rug). În Mold., împotriva pravilei, tîlhăria nu se pedepsea cu **m.** decît dacă era însoțită de omor, iar sub Alex. Ipsilanti, nici o pedeapsă cu **m.** n-a fost executată. În Trans., Iosif II a desființat în 1787 pedeapsa cu **m.** pentru crimele comise de civili, păstrînd-o numai pentru militari. Urmașii săi au revenit însă asupra acestei măsuri în 1796. După reintroducerea ei, pedeapsa cu **m.** a rămas în vigoare pînă la Marea Unire din 1918. *2. Spînzurătoare*; sin. *punerea în furci*. În țările române, atît după obiceiul pămîntului, cît și după pravile, **s.** a fost cea mai frecventă modalitate de executare a pedepsei cu **m.** în toată epoca feudală. *1431, A. Ea era, după obiceiul pămîntului, pedeapsa cuvenită tîlharilor, dar se aplica și la furtul mare. Normele de judecată moldo-polone din 1540 stabileau că, în litigiile de margine, polonezul sau moldoveanul învinuit de 3 ori de furt era spînzurat. Pravilele sec. 17 prevedeau în multe texte **s.** Ca și tradițiile feudale apusene, obiceiul pămîntului cerea ca numai oamenii de rînd să fie spînzurați; boierii erau decapitați. Pravila a confirmat obiceiul pămîntului. Cînd însă boierii erau condamnați pentru hiclenie, după pravilă, ei puteau fi spînzurați „ca și cel mai prost", cu singura deosebire că furcile boierului se făceau mai înalte decît ale celorlalți osîndiți. În general, **s.** se executa într-o piață publică sau într-un loc destinat tîrgului, dar se putea face și în locul unde se săvîrșise crima, așa cum prevedea pravila. În Trans., pedeapsa cu **s.** s-a folosit pe scară largă împotriva iobagilor români. Pentru a înspăimînta iobăgimea, conducătorii comitatelor ridicau numeroase spînzurători, fiecare comitat dispunînd de un călău *(hoher)* pentru execuție. La 1773, înainte de călătoria fiului său, Iosif II, în Trans., Maria Thereza cerea guvernatorului Trans.: „să curețe drumurile de cadavrele celor uciși prin streang, roată și țeapă, cadavre pe care ungurii le lăsau în mod special să putrezească de-a lungul acestor drumuri, spre spaima călătorilor". La 21 dec. 1784, autoritățile comitatului Hunedoara cereau ca pentru cea mai mică greșeală românii să fie spînzurați sau tăiați în bucăți, propunere respinsă însă de Iosif II. *3. Decapitare*. În dreptul bizantin (după *Ecloga*), **d.** era modalitatea obișnuită de executarea pedepsei capitale; în țările române era pedeapsa rezervată boierilor: în 1471, Ștefan cel Mare a tăiat capetele marilor boieri vinovați de trădare. Chiar după ce pravila pusese regula că boierii vinovați de hiclenie vor fi spînzurați, domnii au continuat să le aplice **d.** În Ț. Rom. însă unii domni au spînzurat și au tras în țeapă fără deosebire de

rang social. În Trans., de asemenea, s-a practicat **d.** pentru infracțiunea de trădare și complot. *4. Tragerea în țeapă* sau *înțeparea* a fost o fioroasă modalitate de executare a pedepsei capitale: se înfăptuia prin introducerea unui lemn sau fier ascuțit prin șezut în corpul osînditului. A fost practicată de tătari și de turci, cum și de bulgari, ruși, unguri. La noi, domnul care a aplicat-o cu predilecție a fost Vlad Țepeș. Prezența acestei pedepse în cîntecele populare și basme, alături de spînzurătoare, dovedește existența ei și înainte de Vlad Țepeș, în ambele țări române extracarpatice. După Vlad Țepeș, pedeapsa **t. ț.** a fost aplicată și de Basarab cel Tînăr, căruia i s-a dat porecla de Țepeluș, și de alți domni. **T. ț.** era aplicată de domni cînd voiau să pedepsească cu severitate pe cei răzvrătiți sau hicleni. Astfel, Ștefan Tomșa, în 1612, a „înțepat" pe vornicul Bărboi. În Ț. Rom., seimenii răsculați la 1655, de îndată ce erau prinși, erau trași în țeapă. Se spune că pe vremea lui Const. Cantemir, Miron Costin „lucra mai ales cu țeapa, pînă ce făcea movili de morți expuse la privirile tuturor, spre a băga groaza în oamenii cei răi". În Trans., Mihai Viteazul a poruncit ca hoții să fie executați „ori prin țeapă, ori prin spînzurătoare". Către sfîrșitul sec. 18, guvernul Trans. a emis o ordonanță în numele împăratului Iosif II, care prevedea pedepsirea cu **t. ț.** a țăranilor răsculați. Sub influența ideilor iluministe, această pedeapsă aspră s-a aplicat din ce în ce mai rar. Cu toate acestea, ea este prevăzută pentru tîlharii de drumul mare în *Manualul* lui Donici (XLI, 9), iar un călător moldovean venit în București afirma că în vremea lui Caragea, un tîlhar ar fi fost tras în țeapă. *5. Arderea de viu.* Această pedeapsă, de origine bizantină, era prevăzută de pravile ca „moarte mai cumplită" pentru vini foarte grave: paricid, furt de lucruri sfinte, răpire de femei. Pedeapsa **a.** pe rug era prevăzută în statutul Făgărașului pentru erezie, sacrilegiu, sodomie. După înfrîngerea lui Mihai Viteazul la Mirăslău, din porunca nemeșilor maghiari, unul din cei mai de seamă comandanți ai săi, Baba Novac, a fost ucis în chip sălbatic la Cluj: după ce l-au torturat, l-au jupuit de piele, l-au ars, iar cadavrul l-au tras în țeapă. **A.v.** era rareori aplicată în Ț. Rom. și Mold. Menționarea în cronici dovedește că aplicarea ei reprezenta un eveniment. În țările vecine, **a.v.** era prevăzută uneori pentru fapte mai puțin grave: legea Vinodolului (1288) sancționa cu **a.v.** pe femeia care pregătea otravă, dacă nu plătea amenda de 100 livre. Bulgarii aplicau această pedeapsă la incest; sîrbii, la paricid. În Rusia, era aplicată la omucidere, trădare, incendiu. *6. Legarea de cozile cailor.* Tortură premergătoare pedepsei capitale, aplicată unor infractori. Pravilele sec. 17, făcînd diferența de clasă, prevedeau această tortură împotriva omului „mai de gios" care vindea pe fiul său rob altuia: „dintîi să-l poarte de coadele cailor, de-acii să-l spîndzure; iară de va fi om de-a fîrea, atunce să-i taie capul".

P.S.—T.V.—N.S.

moarte de om. V. *omor.*

moașă. Fără pregătire profesională, **m.** empirice au exercitat practica moșitului aproape cu exclusivitate, în Ț. Rom. și Mold., pînă în a doua jumătate a sec. 17, cînd medicii de specialitate, în general străini, erau rari. Mult mai tîrziu, C. Caracaș scrie despre **m.** că erau niște femei bătrîne și fără pregătire profesională, care asistau femeile la naștere și mai mult stricau *(Topografia)*. În Trans., încă din sec. 16 sînt angajate de oficialități **m.** instruite în străinătate. Comunitatea centumvirală din Sibiu cerea în 1669 ca **m.** să depună jurămînt în momentul angajării și să fie examinate de persoane pregătite și cu reputație. Reglementarea activității **m.** se făcea prin legislația *Generalia normativum in re sanitatis* (1770). În *Instructio obstetricum* se prevedea că oficialitățile nu pot angaja decît **m.** cu diplomă, după ce dau examene și depun jurămînt; **m.** necalificate existente sînt obligate să se prezinte la examen. Un manual simplu pentru **m.** apare în 1766, iar în 1775 se inaugurează la Cluj învățămîntul pentru chirurgi și **m.** În Principate, pravilele sec. 17 recomandau a se recurge la expertiza **m.** în anumite litigii penale. În 1839 se deschide în București o școală pentru **m.**; instructaje sistematice începuseră însă din 1832. În 1852 se deschide o școală similară la Iași. Manuale simple pentru **m.** apar în

1806 în Ţ. Rom. şi în 1827 în Mold., cînd dr. Kiriacopol din Roman publică broşura: *12 învăţături folositoare pentru femeile îngreunate, pentru cazul naşterii, pentru lehuzie, pentru chipul de a urmări copiii, acei copii mici şi bolnele lor.* La începutul sec. 19 existau în Buc. o „moaşe a politiei", iar în Iaşi trei **m.** oficiale.

O.S.

mocan. Pe lîngă înţelesul cunoscut de cioban din Trans., a existat şi o categorie de oşteni cu acest nume; la 1739 existau în Ţ. Rom. 300 lude de **m.** cu 7 căpitani şi 21 zapcii.

N.S.

mofluz; sin. *faliment.* Termeni întîlniţi în Ţ. Rom. la sfîrşitul sec. 18. Ion Gh. Caragea, din cauza înmulţirii falimentelor, a instituit o comisie compusă din starostele de negustori şi din 5 comercianţi cu sarcina de a cerceta „după canoanele orînduielii negustoriei, din ce pricină şi ce pagubă mare au cercat de au mufluzit". *L. Car.* osîndea la un an puşcărie pe cei ce se vor dovedi „mufluzi mincinoşi", averea lor urmînd să se vîndă „şi să se plătească împrumutătorilor", iar pe tovarăşii acestora, care i-au ajutat, îi pedepsea cu plata sumei necesare despăgubirii creditorilor (V, 4, 2—3).

T.V.

momire; sin. *smomire.* Pravilele sec. 17 pedepseau cu moartea pe bărbatul care răpea o călugăriţă, dăruindu-i lucruri sau bani, ca să o „smomască". În timpul domniei lui Gr. Al. Ghica, mitropolitul Mold. Gavril a întocmit un catastih pentru breasla ciubotarilor, în cuprinsul căruia a prevăzut o gloabă de 3 lei pe care starostele era împuternicit să o încaseze de la orice meşter care ar „smomi" pe ucenicul altui meşter, cu daruri sau bani, spre a-l determina să-şi părăsească stăpînul şi să treacă să lucreze la el.

T.V.

monedă. Ţările române de dincoace de Carpaţi au cunoscut toate neajunsurile regimului monetar feudal; în dubla lor situaţie de ţări aparţinînd comunităţii europene, cu o viaţă economică apreciabilă, şi de ţări vasale Imperiului otoman, ele au fost deschise, un timp, atît comerţului european, cît şi, mai ales, celui otoman, ale cărui **m.** au fost uneori impuse la cursuri nereale (principiul pseudonominalist). În aceeaşi situaţie de ţări vasale, ele s-au văzut lipsite de prerogativa creării legale a unui sistem monetar propriu (dreptul de monopol). Ca o consecinţă a acestei poziţii ambigue, pe piaţa comercială a spaţiului românesc vom găsi **m.** străine (excepţie la principiul teritorialităţii), chiar de la constituirea celor două state feudale. Voievozii români au bătut **m.** în bănării (haraghii) proprii, ceea ce nu atestă însă existenţa unui sistem monetar legal, deoarece **m.** lor circulau paralel cu cele străine. **M.** emise de domnii români au fost: *1.* În Ţ. Rom., 3 specii: de argint, bilon şi bronz, ducatul, dinarul şi banul. Baterea **m.** muntene a continuat, cu oarecare regularitate, timp de un secol; încercări sporadice s-au mai făcut şi după aceea (Mihnea III: 1658—1659; C. Brîncoveanu: 1688—1714). *2.* În Mold. s-au bătut groşi de argint, bilon şi bronz; taleri, dinari şi orţi de argint: aceleo (aspri) de bronz (sub Ioan vodă cel Cumplit: 1572—1574); şalăi (şilingi) de bilon şi bronz (sub Eustratie Dabija: 1661—1665) şi ducaţi de aur (sub Despot vodă: 1561—1563). Emisiunile moldovene au continuat pînă în timpul domniei lui Gh. Duca (1668—1672; 1678—1683). *3.* În Trans. s-au bătut: ducaţi de aur şi taleri de argint (cu multipli şi submultipli), precum şi groşi sau dutce, groşi „laţi", dinari, creiţari, şilingi, guldeni. În afara acestor perioade, administraţia rusească din timpul ocupaţiei Mold. şi Ţ. Rom. (1771—1774) a bătut, în monetăria de la Sadagura, două **m.** de bronz pentru satisfacerea nevoilor interne ale Principatelor: copeici şi denghi, care au avut o circulaţie redusă. Circulaţia monetară internă, în ajunul introducerii sistemului monetar naţional (14/26 apr. 1867), cunoştea peste 80 specii de toate provenienţele (turceşti, austriece, ruseşti, poloneze, italiene, ungare etc.).

Această multitudine de m. a generat fenomene dăunătoare progresului economic al Principatelor. Diferențele de curs între speciile de aur și de argint, pe de o parte, între cele de aur sau de argint de diferite proveniențe, pe de alta, au favorizat agiotajul în paguba marei mase a producătorilor, ceea ce a necesitat, cu deosebire la începutul sec. 19, dese intervenții ale puterii suzerane sau ale puterii ocupante pentru reglarea oficială a cursului. Practic, această situație a dus la o ierarhizare spontană a m. după criteriul valorii intrinsece și al frecvenței de circulație, așa încît unele m. au căpătat curs dominant și funcție metrologică. Obișnuit devenea dominantă cea mai valoroasă m. de aur și corespondenta ei de argint; ambele m. constituiau un sistem monetar comercial, pe care vistieria îl ratifica tacit, recunoscînd m. respective putere eliberatorie la plata dărilor și taxelor vamale. În același timp, m. dominante puteau îndeplini și funcția de etalon, unitate de calcul. Privită din p.d.v. al acestor două funcțiuni, istoria monetară a Principatelor a înregistrat următoarele sisteme comerciale: în sec. 14, rubla sau marca (de argint) și ducatul, m. dominante; în sec. 15, zlotul, dominant; grosul, unitate monetară (Mold.); asprul, dominant; ducatul, unitate oficială (Ț. Rom.); în sec. 16, aceeași situație ca în sec. precedent; spre sfîrșitul secolului apare talerul de argint cu poziție dominantă; în sec. 17, zlotul este m. dominantă de aur, talerul și leul (sau leul-taler), m. dominante de argint; ughiul și galbenul, m. de aur în concurență cu zlotul; în sec. 18, leul este m. dominantă și de calcul, talerul fiind în concurență; în sec. 19, ducatul austro-olandez, m. dominantă de aur; sorcovățul, m. dominantă de argint. Prin legea din 14/26 apr. 1867, România își creează un sistem monetar național pe baza leului, punînd astfel capăt regimului monetar feudal. Numeroase dări plătite de locuitori purtau nume de m.: la 28 febr. 1658, Gheorghe Ștefan, domnul Mold., acordă o scutire „de zloți și de lei și de taleri și de galbeni și de orți". *Bibl.:* 501, 746, 747, 848, 849, 894, 1 041, 1 043, 1 045, 1 305, 1 324, 1 325, 1 382, 1 397, 1 399, 1 666.

A.C.

monopol. Într-un sens restrîns, a însemnat privilegiul de a vinde singur anumite bunuri; într-o accepție mai largă, dreptul sau puterea de a dispune exclusiv într-un anumit domeniu: fiscal, economic, administrativ etc. Termenul nu apare în documentele românești decît tîrziu, în sec. 19; pînă atunci, îl întîlnim numai în documente de limbă străină, privind țările noastre, de la sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19: „il monopolio", „ein monopolium", „monopoleurs". Sub forma economică, m. epocii feudale a avut o dublă sursă: *dominium eminens* al domnului (suveranitatea) și stăpînirea feudală a pămîntului (domenialitatea). M. domnului, drepturile regaliene au fost condiționate de nevoile financiare ale curții și de necesități de ordine publică. M. feudale au variat în raport cu puterea politică, economică și socială a celor două clase în concurență, stăpînii funciari și țăranii. Între cele mai vechi m. domnești, se citează dreptul de a bate monedă, care a fost exercitat în bănăriile (baraghiile↑) proprii ale primilor Basarabi și Mușatini (sec. 14 și 15), ca o expresie a suveranității lor, iar în Trans. fie de către regii Ungariei, fie direct de către principii transilvani; urmează, în ordinea vechimii, m. extragerii, prelucrării și comercializării metalelor prețioase (aur și argint), strîns legate de primul, m. sării, m. producției și vînzării fierului, m. cumpărării și vînzării tutunului, m. fabricării și vînzării lumînărilor de ceară; m. (apaltul) vînzării cărților de joc, m. vînzării uleiului, m. vînzării cărnii în principalele orașe, m. fabricării și vînzării piinii, m. comerțului exterior cu cereale și alte produse alimentare de primă necesitate, m. transporturilor (menziluri, poșta), m. lucrărilor de interes obștesc (drumuri, poduri, cișmele etc.). Aceste m. sînt exploatate fie direct prin cămara domnească, fie prin concesiune în schimbul unor redevențe. Beneficiarii concesiunilor au fost, la început, boierii și clerul, mai tîrziu și breslele meșteșugărești sau negustorești. Apariția breslelor cu hrisov domnesc a extins aria și numărul m., întrucît, pentru fiecare m. recunoscut, domnul (resp. vistieria statului) încasa o sumă forfetară (ruptă) din partea breslei beneficiare. În afara m. primite de la domn prin danie sau arendă, stăpînii de moșii — boierii și mănăstirile — exercitau ↦

serie de **m.** derivînd din stăpînirea pămîntului, **m.** funciare (feudale, senioriale). În sfîrșit, comerțul exterior al țărilor române constituia, pentru anumite produse (grîne, ceară, unt, seu, miere etc.) un **m.** al domnului, care-l exercita prin negustorii turci sau chiar un semimonopol direct al Constantinopolului. Formele medievale ale **m.** poartă caracterele structurilor feudale; categorii economico-administrative izvorîte din *dominium eminens* și proprietatea funciară, privilegii fundate pe inegalitatea socială sau mai tîrziu (breslele) pe ideea de funcție socială. Odată cu dezvoltarea forțelor de producție prin dinamismul capitalului comercial și industrial, **m.** de tip feudal devin obstacole în calea progresului economic și social; de aceea se vor destrăma sub loviturile burgheziei liberale; în locul vechilor **m.** feudale, se vor ridica treptat **m.** de tip capitalist. V. *dare*.

A.C.

monopol feudal *(senioriał)*. Numite și „dreptăți", „banalități", privilegii, **m.f.** constituiau, alături de **m.** domnești (drepturi regaliene, vamă, ocne, taxe diverse), dreptul stăpînilor de moșie, al anumitor asociații meșteșugărești (bresle), negustorești (companii), ori etnice (armeni, evrei, chiproviceni, greci), sau dreptul tîrgurilor de a exploata în exclusivitate anumite bunuri sau activități economice ori administrative. Principalele **m.f.** erau, în Trans., morile, crișmăritul, măcelăritul, vinatul, vămile, pescuitul. Mențiuni asupra acestor **m.** datează din sec. 11—12, paralel cu cele asupra **m.** regale. Stăpînul feudal avea dreptul să ridice și să exploateze *mori* pe moșia sa; constituirea și întreținerea se făceau cu mijloace proprii și cu muncă gratuită iobăgească („pentru o moară a mănăstirii, cînd s-ar strica iazul, să sară cu toții ca s-o izască"; Mold., 6 iul. 1761). Venitul revenea întreg stăpînului; morile sătești plăteau însă „a zecea din vamă" sau un cens variabil. Morile puteau fi exploatate și prin arendare. *Crișmăritul* consta în dreptul de a vinde băuturile cu amănuntul pe domeniul propriu; aparținea mănăstirilor, seniorilor, satelor sau orașelor: vinurile proveneau din producția proprie, ori erau cumpărate de pe alte moșii. Monopolul vînzării băuturilor apare adeseori în documentele privind relațiile agrare dintre 1700—1830, precum și în *Prav. Cond.* și *L. Car.* În general, interdicția era formulată astfel: „să nu îngăduiască pă nimini [...] după moșia mănăstirii ca să vînză vinurile lor sau ale altora, nici să ție circiume, făr-numai mănăstirea și vinurile mănăstirii să să vînză" (Ț. Rom.) sau „pentru crișme, să nu fie volnici locuitorii a pune crișme pe locul mănăstirii făr-de știrea și cu voia egumenului" (Mold.). Sătenii refuzau să respecte acest **m.f.**, ceea ce atrăgea plîngeri la domnie din partea stăpînilor feudali; la 12 ian. 1734, mănăstirea Nucet arăta astfel că locuitorii care aveau vii pe dealul Topoloveni vindeau vin la cramele lor de pe moșia mănăstirii „și vinul mănăstirii nu să vinde". Sătenii care nu respectau acest **m.f.** erau pedepsiți cu tăierea cepurilor de la vase, iar în caz de recidivă cu „certare cu bătaie". Stăpînii de moșii din Mold. puteau arenda **m.f.** al crișmăritului așa-numiților *orîndari* (să fie volnici „a pune orîndari [...] ca să vînză tot felul de băutură"). Monopolul se numea uneori „orînda paharului". La 1826, „jidovii orîndari de prin sate" plăteau dare 23 852 lei în 6 sferturi. Mai vechi atestat documentar este **m.** pescuitului; la 23 nov. 1406, Mircea cel Mare dă un hrisov mănăstirii Tismana, în care se spune: „nimeni să nu cuteze a încerca să pescuiască în rîul Tismenii sau să-și pască orice fel de vită, începînd de la sat în sus pînă la munți, ci numai călugării să fie volnici să vîneze". Uneori **m.** era doar parțial: la 20 ian. 1800, locuitorii din Cașin-Bacău se înțeleg cu mănăstirea din acea localitate cu privire la „păscuitul peștelui" în apa Cașin: „un ceas în sus de la mănăstire și un ceas în gios de la mănăstire să fie numai pentru trebuința mănăstirii, neavînd lăcuitorii voie a păscui și a prinde pești în apa acelor doaĭ ceasuri". Cei prinși că vînau pește în apele interzise erau pedepsiți cu confiscarea uneltelor de pescuit (măiestrii). Același regim aveau și iazurile sau heleșteiele stăpînilor feudali. Pentru pescuitul în bălțile de la Dunăre, mănăstirile din Ț. Rom. încasau vama și părpărul. Pentru **m.f.** al vînatului v. *branițe*. Sub titlul de *vămi* — interne și externe — se încadrau, în toate țările române, taxele pe circu-

lația oamenilor, vitelor și mărfurilor, pe drumuri, trecători, peste vaduri, poduri fixe sau ambulante, aflate pe moșia feudală sau atribuite de domn unității administrative privilegiate (tîrguri, bîlciuri). În Trans., tarifele variau de la domenii↑ la domenii și de la epocă la epocă. Structura și regimul **m.f.** din Ț. Rom. și Mold. prezintă, în general, caractere comune cu cele din Trans.: mori și iazuri construite și exploatate de stăpînii feudali cu munca gratuită a iobagilor sau țăranilor dependenți (morărit și ezit); dijmă sau oim pentru pescuit și măcinat; diversitatea vămilor, cu tendință de înmulțire și abuzuri din partea stăpînilor etc. V. *monopol; rentă feudală.*

A.C. — N.S.

morărit. A însemnat, într-un sens restrîns, darea↑ asupra morilor; a fost introdus în Mold. de M. Racoviță (1716—1726) și desființat de Gr. II Ghica (1726—1733). Cuantumul **m.** s-a ridicat la 2 ughi de moară pe an. Tot **m.** s-a numit și obligația țăranilor dependenți de a întreține moara stăpînului feudal printr-un număr variabil de zile de muncă. V. *monopol; monopol feudal.*

A.C.

mortasipie. Taxă cu caracter comercial, aplicată tuturor vînzărilor din tîrguri. Este corespondența moldovenească a *căminăritului* muntean și figurează printre dările vechi: mențiuni întîlnim încă sub domnia lui Vasile Lupu; frecvent apare în documentele sec. 18 și începutul sec. 19. Cădeau sub incidența **m.** nu numai produsele negociate ocazional în orașe sau tîrguri, dar și cele formînd obiectul unui comerț statornic, cum erau produsele brutăriilor, ale măcelăriilor, articolele băcăniilor, ale precupeților etc. Stabilirea taxei se făcea după măsură sau cu bucata și se încasa de pîrcălabul tîrgului prin slujbașii respectivi. Cuantumul **m.** varia în funcție de natura și importanța produsului, precum și după diversele tîrguri în care se percepea. La 1775 se plăteau la Iași: 40 bani noi pentru cal, 24 de bou și vacă, 15 pentru carul de sare, 10 de porc, 6 de oaie sau capră etc. În același an, mănăstirea Bistrița încasa **m.** tîrgului Bîrlad; mănăstirea Precista pe a tîrgului Roman; mănăstirea Putna pe a tîrgului Siret etc. La 1818 se plătea **m.** „24 bani noi de toată vita". A fost desființată prin *Reg. org.*

A.C. — N.S.

moș. V. *bătrîn.*

moșie. V. *baștină; ocină.*

moșnean; var. *moșinean, moșinaș;* sin. *răzeș*↑. Termen folosit în Ț. Rom. pentru a-i desemna pe locuitorii satelor libere, echivalînd cu termenul moldovenesc de răzeș și contrastat cu termenii care-i desemnau pe țăranii dependenți (rumîni, vecini). Asupra originei lor s-au formulat diverse teorii, fiind socotiți de obîrșie: *iliro-tracă* (G. Fotino); romană (A. D. Xenopol, T. Cläinescu, Gr. Tocilescu); *indigenă militară* (descendenții ostașilor dăruiți de domni cu pămînturi pentru a presta serviciul militar la chemarea domnului: Bolgin, Radovici și Tocilescu ulterior); *indigenă-socială* (descendenții foștilor cneji, juzi sau boieri a căror familie înmulțindu-se n-a mai îngăduit prezența unor elemente din alte spițe genealogice și le-a alungat de pe moșia rămasă exclusiv moșnenească sau răzeșească (Radu Rosetti și I. N. Angelescu); *alodială* (N. Iorga); *socio-familială* (Emerit, care echivalează proprietatea moșnenească cu zadruga slavă). Toate aceste teorii pot fi parțial adevărate, căci termenul de **m.** are o semnificație largă, de moștenire, și e folosit ca atare în documente și de cronicari. Restrîngerea sensului termenului de **m.** la sfera socio-juridică și contrastarea lui cu boierii, în sus, și cu ruminii și vecinii, în jos, este consecința procesului de evoluție a obștii țărănești și de feudalizare a structurilor politice ale țărilor române, în contextul agravării presiunii otomane. Obștile țărănești existente la data întemeierii Principatelor au fost supuse de domni la obligații fiscale și militare, sau, în unele regiuni mai expuse, degrevate fiscal în schimbul acoperirii serviciului militar. Termenul sub care apar documentar **m.** inițial este acela de *nasleadniți* („a moșteni"). Într-alt document, nasleadnicii sînt contrastați cu megieșii, care nu locuiesc în sat. Același termen apare foarte rar în Mold.

în perioada de conflict acut între marea boierime și țărănimea liberă, domnii nu recunosc în general calitatea de **m.** — deci de țăran liber într-o obște indiviză — decît după o amănunțită examinare a hrisoavelor invocate de **m.** respectivi, situația identică fiind constatată în Mold. pentru răzeși. Colectivitățile de **m.** care s-au putut menține nerumînite în perioada critică a sec. 17, sau care au izbutit să-și recupereze libertatea după trecerea acestei perioade, au persistat pînă în sec. nostru. Austriecii au găsit asemenea sate moșnenești în Oltenia și, într-o catagrafie foarte exactă, au consemnat 330 sate moșnenești în toată Oltenia. Documentele oficiale austriece aplică **m.** termenii de *libertini*, *freie Bauern* și *freie Leute*, implicînd, în toate cazurile, calitatea de țărani liberi. În unele documente apare și termenul folosit în terminologia sociojuridică maghiară de *possessionati rustici*, specifică treptei celei mai de jos a păturii privilegiate. Satele libere moșnenești din Oltenia se deosebeau de satele care erau aservite feudalilor prin forța lor demografică redusă. Austriecii au consemnat și marea diferențiere economică între satele moșnești și au dus o politică de protejare a lor împotriva boierilor care tindeau să le aservească. Politica favorabilă **m.** a fost continuată după 1739 de C. Mavrocordat, prin măsurile sale sociofiscale dintre 1739—1747 tinzînd la limitarea privilegiilor claselor superioare, la lichidarea veciniei și la unificarea sistemului fiscal. În primele decenii ale sec. nostru, o statistică a satelor răzești și moșnenești, efectuată de Petre Poni, indică existența în 1912 a 119 606 capi de familie **m.** în Muntenia (față de 570 420 capi de familie rurală în total), și de 111 498 capi de familie **m.** în Oltenia (față de 279 448 capi de familie rurală). Proporția capilor de familie **m.** ar fi deci de 40% în Oltenia și de 21% în Muntenia, în timp ce proporția pe țară era de 26,20%, iar în Mold. de 24,30%. Pe județe, cea mai mare proporție de capi de familie **m.** o găsim în județele de munte, de veche așezare românească, mai ales în regiuni de pășune, vii și livezi. În Mold. s-a utilizat în sec. 18 termenul de moșan sau moșinaș = stăpîn de moșie. V. și *megiaș*.

D.L.

moștenire; sin. *succesiune; perusie, periusie, periusite; clironomie.* *1.* În satul devălmaș arhaic, în afară de stăpînirea comună a obștii, existau și stăpîniri private colective, dobîndite de fiecare familie prin deșteleniri sau închidere de islaz. Aceste stăpîniri private, luînd ființă ca urmare a unei munci colective, au și ele, în consecință, caracter devălmaș. Tatăl nu este un proprietar individual, ci el apare mai degrabă ca șeful unei echipe de producție. Cînd copiii se măresc, ei sînt înzestrați (fetele la căsătorie, băieții în preajma majoratului), starea de devălmășie păstrîndu-se însă pînă la moartea tatălui, cînd se face împărțeala definitivă. Dacă o asemenea stare este menținută mai mult timp și la un moment dat unele grupe gospodărești familiale înrudite vor să împartă terenul pe care îl stăpînesc încă în devălmășie, se ajunge la aceea formă de stăpînire numită *umblare pe bătrîni*. Nu se poate vorbi, astfel, de o **m.** propriu-zisă în sensul roman și modern al cuvîntului. Acest drept obișnuielnic, foarte înrădăcinat, ale cărui vestigii se mai întîlnesc chiar după intrarea în vigoare a *C. civ.* din 1865, a primit lovituri puternice și hotărîtoare din partea bisericii și a statului, care urmăreau introducerea principiilor succesorale ale dreptului romano-bizantin, mai corespunzătoare evoluției economice a societății și, în același timp, mai în măsură să asigure mărirea patrimoniului ecleziastic prin danii și legate. Astfel, s-a ajuns la stabilirea unor principii de drept succesoral în vechiul nostru drept. *2.* Persoana fizică a individului dispare prin moarte, patrimoniul lui continuă însă și după acest eveniment, formînd un ansamblu de drepturi și de obligații, o *universitas iuris*. Această universalitate însăși, într-un prim-înțeles, se numește *moștenire* sau *succesiune*. Într-un al doilea înțeles, **m.** sau **s.** este transmiterea universalității juridice de la *de cuius* la un nou titular care continuă persoana juridică a acestuia și este învestit cu drepturile și ținut de obligațiile sale. Legea sau defunctul desemnează persoanele chemate să primească **s.** În vechiul nostru drept, atît obiceiul pămîntului, cît și pravilele au admis cele două moduri tradiționale de dobîndire a drepturilor pentru cauză de moarte: *ab intestat*

și *testamentar*. *De cuius* este liber să dispună de averea lui prin testament *(dială↑)*, cu limitele aduse de organizarea rezervei; dacă însă nu o face, s. se deschide *ab intestat* (s. legală), după cum se întîmpla și la Roma. Pravilele fac distincție între elementele *patrimoniale* și cele *extrapatrimoniale* care compun masa succesorală, numai primele trecînd succesorilor. În prima categorie sînt cuprinse atît activul, cît și pasivul patrimonial, adică bunurile materiale și cele imateriale, obligațiile defunctului, cum și acțiunile civile ale acestuia. Rămîn în afară de patrimoniul succesoral bunurile din a doua categorie, cele nepatrimoniale. Acestea nu sînt transmisibile succesorilor lui *de cuius*, din cauza caracterului lor pur personal. Așa sînt: boieria, privilegiile personale ale defunctului, pedepsele ce i s-ar fi dat pentru vinile lui. *3.* **S.** *se deschide în momentul morții firești* sau *politicești* (*C. Cal.*, § 692) a lui *de cuius*, în beneficiul unei persoane existente la acea dată și care nu este nedemnă (nevrednică). *Î.L.* (gl. 283) și *C. Cal* (§ 695—700) reglementează *nedemnitatea*. Principalele cazuri cînd succesibilul este înlăturat de la s. pentru că a săvîrșit anumite acte de ostilitate față de *de cuius* sînt arătate de acesta din urmă (§ 695): „Cel ce cu rău cuget au vătămat ori s-au ispitit a vătăma la cinste, la trup sau la avere pe acela de la carele au rămas moștenire, pe copiii, părinții sau soția lui"; cum „[...] și carele nu s-au sîrguit prin toate chipurile de a dezrobi pe rudenia lui, ce căzuse în robie". *L. Car.* nu se ocupă de nedemnitate, sub regimul ei succesibilul care se manifestă ostil față de *de cuius* putînd fi numai dezmoștenit. Lacuna a fost suplinită însă, în oarecare măsură, de *Cond. crim.*, unde se prevăd 3 cauze de nedemnitate (art. 30, al. 1 și 2 și 281, al. 2). Nedemnitatea, avînd caracterul unei pedepse, este personală; efectele ei nu se pot răsfrînge deci asupra copiilor nedemnului, care sînt îndrituiți să vină în nume propriu, dar nu și prin reprezentare, la s. de la care a fost exclus părintele lor *(C. Cal.*, § 696). *4. Ordinea succesorală*. În vechiul nostru drept, s. *ab intestat* era devolută, cu unele nuanțe, următoarelor clase de moștenitori: *a.* succesorii legitimi, formați din descendenți (rude de jos) — cu aplicația în anumite cazuri a privilegiului masculinității —, ascendenți (rude din sus) și colaterali (rude din alături); *b.* succesorii din afara căsătoriei: copilul din afara căsătoriei în raport cu mama și cu rudele acesteia și reciproc; *c.* înfiatul în raport cu părintele sufletesc și reciproc; *d.* soțul supraviețuitor sau văduva săracă; *e.* domnul, fiscul, Cutia milelor↑. *5.* „Cel ce nu voiește, cu sila moștenitor nu se face" *(L. Car.*, IV, 3, 5). *Succesibilul nu devine deci în nou necesar succesor*, prin faptul morții lui *de cuius*: el are dreptul *să opteze*, acceptînd sau refuzînd s. Dreptul iustinianeu, *C. Cal.* (§ 1 026, 1 042—1 050) și *C. civ.* (art. 689—723) dau dreptul succesibilului să-și exercite *dreptul de opțiune* în unul din următoarele 3 moduri: *acceptare pură și simplă, acceptare sub beneficiu de inventator* și *repudiere*. La prima se recurge desigur cînd activul succesoral depășește incontestabil pasivul, la cea de-a doua, cînd este dubiu în această privință și la cea de-a treia cînd s. este incontestabil deficitară. *L. Car.* nu cunoaște decît alternativa: acceptare pură și simplă sau repudiere (IV, 3, 5—13). Și înainte de apariția acestor pravile soluția era aceeași: în cazul unei s. deficitare, jupinița Hîrșova în „divan, dinaintea răposatului Șerban vodă, s-au lepădat de toate ale tătîne-său ce au rămas și de toate datoriile lui". Cînd era vorba de un minor și s. se constata, în urma catagrafiei făcute, că este deficitară, domnul poruncea, însă, ca și copiii și **m.** să fie „nebîntuiți de datornici", împiedicîndu-se confuzia patrimoniului ereditar cu acela al descendentului minor. În *C. Cal.* (§ 1 020—1 053) s-a reglementat beneficiul de inventar adoptîndu-se dispozițiile dreptului romano-bizantin. *L. Car.*, mai înapoiată, admite inventarul în cadrul instituției spațiului de deliberare, iar nu ca instituție independentă. Pravilele arată formele în care se poate face acceptarea (expresă și tacită); persoanele incapabile să accepte (minorii, risipitorii, nebunii și imbecilii, interzișii legali, femeile măritate); caracterele acceptării (irevocabilitate și indivizibilitate); efectele acceptării (confuzia patrimoniului succesorului cu cel succesoral și răspunderea succesorului pentru plata datoriilor s. chiar peste limitele activului succesoral: *ultra vires hereditatis)* și cauzele de desființare a acceptării. Apoi, modul cum trebuie făcută *renunțarea* (să fie evidentă), caracterele și efectele ei (dreptul de

acrescămînt în favoarea celui chemat la s. în același grad cu renunțătorul), capacitatea de a renunța și desființarea renunțării. Deși nereglementată în termeni expreși, *petiția de ereditate* — adică acțiunea pe care o are succesorul în contra celor ce, pretinzînd că sînt înrudiți la s., o dețin în totalitate sau în parte — a fost totuși admisă de autori și de practica judecătorească, pe considerația că o asemenea acțiune este ca în spiritul pravilelor. *6.* O succesiune nerevendicată de nimeni este *desherență;* ea revenea în vechiul nostru drept autorității publice, pe baza ideii că bunurile fără stăpîn îi aparțin. Desherența era o stare de drept definitivă; prin aceasta ea se deosebea de vacanță, care era o stare de fapt provizorie, produsă, de exemplu, de renunțarea erezilor chemați în prima linie. Principiul desherenței își găsește aplicație în multe documente; cînd domnul dăruiește o seliște sau o ocină rămasă domniei „de la Cernătoae, după moartea ei, pentru că nu s-a putut afla, după moartea ei, nimeni din neamul ei pe această ocină". Într-un hrisov de întărire de moșie de la începutul sec. 19 se arată că moșia fără stăpîn, „după rînduiala și obiceiul ce s-au urmat", se ia „pe seama domnească". În cancelaria domnească a Ț. Rom. apare, la mijlocul sec. 15 și pînă la începutul sec. 17, termenul *prădalica*↑, mai ales sub formă negativă („prădalica să nu fie"), avînd, printre alte înțelesuri, și pe acela de desherență succesorală, realizată uneori prin stingerea liniei succesorale masculine, iar alteori prin lipsa oricărei rude de sînge. *Î. L.* (gl. 280) prevede că *dreptul de opțiune* se prescrie în termen de 30 de ani; o moștenire nerevendicată în acest termen devine desherentă și deci domnească. *Prav. cond.* (XXII, 4) și pitacul lui Moruzi din 9 oct. 1793 atribuiau „Cutiei" o treime din succesiunea celor ce mureau fără succesori direcți. Tot Cutiei milelor îi revenea și potrivit dispozițiilor *L. Car.* succesiunea aceluia care nu lăsa nici rude, nici soț supraviețuitor și nici nu dispunea prin testament (IV, 3, 24). Prin *Legea pentru obștească epitropie* (art. 11, al. 2) din 1832 se prevede că succesiunea rămasă „fără moștenitori știuți" trece „pe seama caselor făcătoare de bine" *(L. Car.*, p. 229). Succesiunea rămasă fără moștenitori revenea, potrivit *Manualului* lui Donici (XXXVII), statului *(fiscus)*, iar potrivit *C. Cal.* (§ 962 combinat cu 1 828 și 1 829), *caselor publice* (școli, spitale, Casa sărmanilor, orfanotrofiilor, Cutia milelor și celelalte locuri folositoare obștei), afară de o a treia parte, care, prin știrea arhiereului, să se cheltuiască „spre pomenirea mortului". *7.* Defunctul poate modifica ordinea succesorală legală prin dezmoștenirea *(exheredarea)* unuia sau mai multora dintre moștenitorii săi. Ca urmare, succesiunea revine celor neexcluși aflați în același grad cu exheredatul sau, în lipsa acestora, celor chemați în grad subsecvent. Dacă sînt excluși toți moștenitorii, fără indicarea altora, succesiunea revine statului. Succesorii rezervatari (copiii și părinții) nu pot fi dezmoșteniți de rezervă decît pentru motive grave. Documentele înregistrează cazuri de exheredare pentru rea purtare a succesorului față de defunct și pentru faptele lui nedemne. *Î. L.*, în gl. 284, extrasă în cea mai mare parte din Arm., enumeră 9 cazuri de dezmoștenire de către părinte pentru purtări rele ale copilului. *L. Car.* (IV, 3, 34—37) include în 4 cazuri toate aspectele relei purtări a descendenților față de ascendenți și care pot justifica dezmoștenirea celor dintîi. Motivul dezmoștenirii trebuie să figureze în testament. Dezmoștenirea este reglementată și de Donici (XXXVI, 10—13). *C. Cal.*, dezvoltînd materia, mai adaugă și alte cazuri de dezmoștenire la cele prevăzute de *L. Car*, atît în cazul cînd dezmoștenirea este făcută de părinți, cît și în cazul cînd este făcută de copii (§ 978—996). *8.* Cu privire la lichidarea s., este de semnalat că această materie se subdivide în două părți: *lichidarea activului* succesoral și *lichidarea pasivului* succesoral. Dacă s. se cuvine unei singure persoane, atunci lichidarea activului succesoral este simplă: moștenitorul se substituie în drepturile lui *de cuius*. Dacă însă *de cuius* a lăsat mai mulți moștenitori, s. revine tuturor acestora în indiviziune. *Indiviziunea* și *împărțeala* sînt reglementate de *L. Car.* în cap. 13 (III), iar de *C. Cal.* în cap. 19 (§ 1 101—1 149) care cuprind dispoziții aplicabile și în materie succesorală. Pentru formarea masei succesorale și restabilirea egalității între descendenți, unele pravile prevăd *raportul daurilor* și al *dotei* (numit și *sinisfora*),

adică aducerea acestor liberalități la masa succesorală pentru calcularea părții fiecărui moștenitor. Părintele păstrează dreptul de a face liberalități scutite de raport, în limitele cotității disponibile. În Mold., instituția raportului este atestată documentar chiar înainte de apariția *Manualului* lui Donici. *Prav. cond* și *L. Car.* nu reglementează raportul, iar prima legiuire interzice chiar fiicei înzestrate să raporteze zestrea (XX, 1). Soluția este explicabilă, prin aceea că în concepția ultimelor legiuri fetele înzestrate, fiind deja gratificate, erau excluse de la succesiune, așa că nu mai era locul la raport. O s. se poate compune nu numai din elemente active, ci și din elemente pasive: obligațiile contractate de *de cuius* se plătesc de succesori. Într-adevăr, aceștia nu pot pretinde să primească în întregime bunurile succesorale înainte de a fi plătit datoriile și sarcinile succesorale: *bona non intelliguntur nisi deducto aere alieno*. În lichidarea pasivului succesoral, în prim-rînd se plătesc creditorii — mai întîi cei cu garanții reale — , iar numai după aceea legatarii, dacă mai rămîne vreun excedent după îndestularea creditorilor, pentru că *nemo liberalis nisi liberatus*. Aceste principii, admise de pravile, sînt tradiționale. *9. Moștenirea monahilor*, pînă la apariția *Codului civil* din 1865, era o excepție de la regula că **m.** se deschide la moartea unei persoane. Călugărul, prin faptul că se dedica vieții monahale, se lepăda de toate bogățiile lumești. Viitorul călugăr mai putea dispune de bunurile lui prin testament pînă la călugărie, cînd i se deschidea **s.** ca și cum ar fi fost mort. Restul averii, de care nu dispusese, se cuvenea mănăstirii în care se afla, dacă era legat de o mănăstire, sau statului, pentru opere de asistență socială, dacă nu era legat de vreo mănăstire și nici de mitropolie. Călugărul era izbit de o incapacitate absolută de a dispune și de a primi. Regimul acesta își are originea în novela 123 a lui Iustinian și novela 5 a lui Leon Filozoful, de unde a trecut în vechiul nostru drept, cu unele nuanțe și cu tendința, în Ț. Rom., de restrîngere a dreptului de a testa. *10.* În dreptul transilvănean, încă din perioada feudalismului timpuriu, apar reglementări în materie succesorală, care fac distincții în raport cu proveniența bunurilor rămase de la defunct (bunuri donative, bunuri cumpărate etc.). Datorită discriminărilor între categoriile de bunuri în feudalism, bunurile succesorale nu apar ca un patrimoniu unitar, ca o universalitate juridică, ci se face deosebire între ele după proveniență (de baștină, donative, achiziționate etc.), stabilidu-se reguli devolutive diverse după categorii. Tendința a fost conservarea patrimoniului în mîna familiilor feudalilor; de aceea s-au consacrat reguli care contribuiau la realizarea acestei tendințe, printre care pe prim-plan a fost privilegiul masculinității (v. *moștenitor*). *11.* În **s.** *nobiliară*, bunurile *avitice* se moșteneau potrivit regulilor **s.** legale. Aviticitatea s-a dezvoltat în cadrul procesului de feudalizare de la sfîrșitul sec. 13 și din sec. 14. Această instituție făcea ca, spre deosebire de bunurile achiziționate *(bonà acquisita)* care puteau fi înstrăinate de către dobînditor în mod liber (ținînd seamă numai de clauzele înscrise în actul de dobîndire), acesta neavînd, în principiu, obligația de a le păstra pentru familia sa, față de *bona avitica* proprietarul să nu aibă drept de liberă înstrăinare, regim asemănător cu al bunurilor de baștină din Ț. Rom. și Mold. *Aviticum* era deci o noțiune contrară lui *acquisitum* nu numai din p.d.v. al vechimii intrării bunului în proprietate, dar și în ce privește sfera drepturilor conferite proprietarului. Cauza principală a deosebirii dintre aceste două categorii de bunuri era considerarea proprietății avitice ca proprietate a întregii familii, nu numai a titularului actual. Astfel, descendenții nu erau considerați ca viitori moștenitori ai titularului de la un moment dat al proprietății bunului, ci ca moștenitori ai autorului inițial, ai strămoșului prim-titular și ca părtași ai unui bun comun de familie. Sediul materiei se găsește în *Trip.* (I, 57 și 58), unde se prevede că bunurile avitice nu se pot înstrăina decît cu consimțămîntul copiilor sau fraților. În titlul 60 se adaugă că în caz de vînzare este necesară înștiințarea prealabilă pentru ca cei îndreptățiți să-și poată exercita dreptul de preemțiune. Aviticitatea a fost desființată prin lege, în urma revoluției din 1848. V. *bătrîn; rumîn* (pt. moștenirea delniței).

O.S. — V.Ș.

moștenitor. *1.* În vechiul drept românesc erau recunoscuți ca **m.** *legali* [numiți și *moșteani* de *Î. L.* (gl. 285), *clironomi* de *L. Car.* (IV, 2) sau *moștenitori legiuiți* de *C. Cal.* (§ 913 urm.)]: succesorii legitimi (descendenți, ascendenți, colaterali); copilul din afara căsătoriei în raport cu mama și rudele ei și reciproc; înfiatul în raport cu înfietorul și reciproc; soțul supraviețuitor sau văduva săracă (în *C. Cal.* și văduvul sărac); autoritatea publică (domnul, fiscul, Cutia milelor). În terminologie modernă, rudenia este de 2 feluri: în linie *directă* (descendentă și ascendentă), cînd rudele coboară una din alta, și în linia *colaterală*, cînd coboară dintr-un autor comun (frații și copiii lor, verii). *Linia* este formată de șirul gradelor, fiecare generație formînd un *grad*. Pravilele au reglementat dreptul nostru succesoral, fără a folosi termenul tehnic linie sau altul echivalent. *a. Descendenții* sînt coboritorii în linie directă din același autor comun. Cei legitimi îi înlătură de la succesiune pe ascendenții și colateralii părintelui lor, iar între ei, cei mai apropiați îi înlătură, în principiu, pe cei mai îndepărtați. Însă în cazul predecesului unui descendent de primul grad (fiu, fiică), descendenții lui, *reprezentîndu-l*, vin în concurs cu unchii și mătușile lor la succesiunea bunicului, moștenind pe tulpină, între ei, dacă sînt mai mulți. În Mold. s-a crezut, în general, că ar fi fost admis totdeauna numai principiul egalității sexelor, atît în dreptul nescris, cît și în cel scris, deși documente tardive par a infirma această ipoteză. În Ț. Rom., însă ca și în Făgăraș, de la finele sec. 15 și pînă la mijlocul sec. 17, au coexistat sistemul egalității sexelor și privilegiul masculinității, adică dreptul fiilor și al descendenților lor masculini de a exclude pe fiice de la moștenirea părinților. Acestea își primeau partea lor din averea părintească prin înzestrare, de obicei în bani sau lucruri mobile, pămîntul fiind moștenit de băieți. Apărut ca o instituție de drept consuetudinar, cu rădăcini adînci în obște și în obiceiurile feudale prestatale chiar, privilegiul masculinității s-a aplicat atît în moștenirea în obște, cît și în cea boierească. În sec. 17 și în cea mai mare parte a sec. 18, el mai este pomenit, ca o reminiscență, în unele testamente boierești; este însă consacrat legal de *Prav. cond.* (XX, 1, 2) și *L. Car.* (1818) (IV, 3, 17), cu obligația pentru fii de a le înzestra pe fiice. Spre a evita aplicarea *prădaliciiî*, adică a trecerii bunurilor la domnie, în cazul cînd tatăl nu avea descendenți masculini, el se adresa domnului și acesta consimțea să introducă în acte formula „prădalica să nu fie cită vreme se va mai afla dintr-înșii măcar o fiică", sau printr-o ficțiune, tatăl care nu avea decît o fiică obținea de la domn, pentru evitarea prădaliciî, ca să-și *aşeze* fata „în loc de fiu", adică să devină moștenitoare; sau, chiar în prezența fiilor, spre a le face și pe fiice moștenitoare, părintele le așeza, în fața domnului, „în rînd cu fiul". În același timp, atît în Făgăraș, cît și în Ț. Rom., se admitea, paralel cu privilegiul masculinității, principiul egalității sexelor, consacrat și de *Î. L.* (gl. 373) și care — după cum s-a văzut și din expunerea de mai sus privitoare la procedeele de înlăturare a privilegiului masculinității — ajunge să fie singurul drept aplicabil, cu toată restabilirea tardivă și de scurtă durată a privilegiului masculinității de către *Prav. cond.* și *L. Car.* Destrămarea obștilor, apariția testamentului, reducerea considerabilă a armatei sub apăsarea turcească au conlucrat la triumful principiului roman al egalității sexelor. Pentru timpul convietuirii celor două sisteme succesorale, nu se poate găsi nici un criteriu după care să se stabilească preferința pentru unul sau pentru celălalt. Într-un document de la finele sec. 15, se arată că privilegiul masculinității se aplica în cazul cînd se moștenea o „bătrînă ocină de baștină dreaptă", iar principiul egalității sexelor cînd ocina era dobîndită prin cumpărare, ceea ce și-ar putea găsi o explicație rațională. Dar distincția aceasta nu a fost totdeauna acceptată. Tot ca un aspect al privilegiului masculinității întîlnim în documente și în pravile instituția *căminului* din sec. 18 sau, cu alte denumiri, moșie strămoșească, părintească, temeinică, de neam, scaun (de la părinți), încă din sec. 16. Inițial, prin **c.** se înțelegeau toate moșiile părintești, pentru ca, mai tîrziu, sensul termenului să fie restrîns numai la acele moșii de la care își trage numele sau porecla familia care le stăpînește. *Prav. cond.* (XX, 3)

și *L. Car.* (IV, 3, 20) reglementau e., prima chemîndu-i pe bărbații descendenți sau colaterali pînă la nepoți de frate, iar cea de-a doua, și pe ascendenți, și ambele excluzîndu-le pe fiice, urmînd ca ele să fie despăgubite în bani pentru valoarea succesiunii de la care au fost îndepărtate. Dacă defunctul lăsa copii din mai multe căsătorii, succesiunea se împărțea între ei, atît în Mold. cît și în Ț. Rom., cei germani (ai ambilor soți) moștenind în amîndouă liniile, iar cei consingeni (ai soțului) sau uterini (ai soției) numai în linia paternă sau maternă. Un sistem deosebit admite numai *Î. L.* (gl. 275), potrivit căreia chiar nepoții dintr-un frate german înlătură de la succesiunea unchiului lor pe frații consangvini (consingeni) sau uterini ai acestuia. În ceea ce privește pe copiii *nelegiitimi*, din unele documente rezultă că ei nu erau chemați la succesiunea tatălui natural, pe cînd din altele rezultă contrariul. *L. Car.* (IV, 3, 21) exclude pe copilul natural de la succesiunea tatălui său, însă îi recunoaște dreptul succesoral în moștenirea mamei, a urcîlor și a bunicii dinspre mamă și dreptul acestora în succesiunea lui. Potrivit § 954 din *C. Cal.*, numai mama îl moștenește pe copilul său natural, nu și rudele ei. Starea de copil legitim și cea de copil natural se dovedesc cu martori, în lipsa unui sistem organizat de registre de stare civilă. *b. Ascendenții* (numiți uneori și *moși*) sînt părinții, bunicii, străbunicii defunctului. Ei sînt chemați la succesiune în lipsa descendenților, înlăturînd-i, în general, pe colaterali. Totuși, succesiunea unei femei este împărțită de mitropolit, în Ț. Rom., la începutul sec. 17, în trei părți egale: o treime mamei, a doua soțului supraviețuitor și a treia unei verișoare, ultimii doi succesori fiind astfel chemați în concurs cu o ascendentă. Părinții moștenesc pe copiii adoptivi, ca și pe cei legitimi. *Î. L.* (gl. 274) prevede că părinții exclud pe frați și surori, bunicii sînt chemați însă în concurs cu aceștia. Potrivit *Manualului* lui Donici (XXXVII, 4, 5, 7) și *C. Cal.* (§ 927, 928, 933, 934) părinții moștenesc pe capete cîte o jumătate din averea aflată în succesiunea copilului lor. În ceea ce îi privește pe bunici, potrivit *C. Cal.*, ei moștenesc egal pe linii (paternă și maternă). Ambele legiuiri dispun că în concurs cu colateralii privilegiați (frați și surori ai defunctului) toți moștenesc deopotrivă pe capete, iar în concurs cu nepoți ai defunctului, ascendenții moștenesc pe capete și nepoții pe tulpină, aceasta corespunzînd cu autorul predecedat pe care îl reprezintă succesorii reali. *Manualul* lui Donici (XXXVII, 7) interzice părinților sau altor rude să vină la succesiunea copilului natural, pe cînd *C. Cal* (§ 954) o recunoaște pe mamă ca moștenitoare a copilului său natural. *Î. L.* (gl. 272) și *Manualul* lui Donici (XXXVII, 5) — întemeindu-se pe soluția preconizată de patriarhul Atanasie al Constantinopolului (indicație greșită în *Î. L.* și Donici) și de sinod (1305) și confirmată de Andronic II Paleologul (novela din 1306) — dispun că în cazul cînd la moartea unei persoane au rămas în viață soțul său, copiii săi care însă au decedat în virstă fragedă după moartea părinților lor și ascendenți, succesiunea se împarte prin *trimirie*, adică în trei părți egale, o parte atribuindu-se soțului supraviețuitor, a doua părinților mortului, iar a treia folosindu-se pentru pomenirea mortului. Dacă nu au rămas copii din căsătorie, *Î. L.* prevede că o treime din succesiune este moștenită de colaterali, în lipsă de părinți. Preocuparea de pomenire a mortului la înmormîntare și la parastase, făcute cu masă și pomeni, în credința că se aduce ușurare sufletului mortului, era veche la români și purta denumirea de *comînd*, în concepția populară sin. cu *partea sufletului*. În documente apare adesea. *C. Cal.* (§ 941) prevedea că în cazul cînd copilul murea înainte de a împlini 14 ani, dacă era băiat, și 12, dacă era fată — ca o excepție de la sistemul general succesoral pe care îl admitea — averea soțului predecedat se împarte în două părți egale între soțul supraviețuitor și părinții soțului predecedat, după deducerea cheltuielilor de înmormîntare și a celor „pentru suflet", adică pentru pomeni. În Ț. Rom., *Prav. cond.* (XXI) și *L. Car.* (IV, 3) reglementau, de asemenea, trimiria, cu oarecare diferențieri. Astfel, această ultimă legiuire nu mai făcea distincția radicală din *Prav. cond.* privitoare la data morții copilului impuber, înainte sau după moartea părintelui său. Soluția concordă cu rațiunea trimiriei; răsplata soțului supraviețuitor pentru grija pe care a

avut-o cu creşterea copiilor. În plus, *L. Car.* mai reglementa o situaţie: aceea a copilului mort înainte de 3 ani de la decesul unuia dintre părinţi, situaţie pe care o asimila cu aceea a copilului predecedat. În ambele, ca şi în aceea a copilului mort impuber, soţul supravieţuitor lua o treime în bani gata din succesiunea soţului predecedat, însă, spre deosebire de ultimul caz, nu mai primea şi partea sufletului, ci aceasta revenea ascendenţilor sau fraţilor soţului decedat, care îl despăgubeau pe soţul supravieţuitor pentru cheltuielile făcute cu înmormîntarea şi pomenile. *c. Colateralii* sînt rudele care coboară dintr-un autor comun şi care, în principiu, sînt chemate la succesiune în lipsa descendenţilor şi ascendenţilor. Se împart în două clase: *privilegiaţi* (fraţi şi surori şi descendenţii lor) şi *ordinari* (celelalte rude alăturate) şi sînt numiţi de unele legiuiri şi *lăturaşi*. Această clasificare exista în dreptul nescris: mortul neavînd descendenţi sau ascendenţi, erau chemaţi la succesiune fraţii şi surorile lui (în cazul cînd nu erau înlăturate prin aplicarea privilegiului masculinităţii); ori, în caz de predeces al acestora, copiii lor (nepoţi de frate sau de soră ai mortului), care, prin reprezentare, erau chemaţi în locul părinţilor lor, sau verii primari ai mortului. Pravilele, de asemenea, prevăd în prima clasă pe fraţii şi surorile lui *de cuius* şi pe descendenţii lor. Fraţii şi surorile moştenesc „pe capete", adică toţi egal, iar nepoţii de fraţi şi surori predecedaţi, „pe tulpină", adică toţi copiii unui frate sau unei surori predecedat iau partea cuvenită părintelui lor pe care o împart egal şi astfel vin, prin reprezentare, în concurs cu unchii şi mătuşile lor. În lipsa fraţilor şi surorilor buni (germani) sau a descendenţilor lor, sînt chemaţi cei vitregi (consangvini sau uterini, după caz) şi — prin reprezentare — copiii lor. Dacă nu au rămas colaterali privilegiaţi de pe urma lui *de cuius*, succesiunea revine colateralilor ordinari, „care moştenesc după spiţa rudeniei, protimisindu-să totdeauna cei mai de aproape de cei mai de departe", pînă la gradul 12, potrivit *C. Cal.*, sau pînă la gr. 8, potrivit *Manualului* lui Donici, *L. Car.* şi *Î. L.* După această ultimă legiuire ei sînt chemaţi numai pînă la gradul 6, dacă defunctul a lăsat soţ supravieţuitor. În anumite cazuri, colateralii sînt chemaţi la succesiune împreună cu ascendenţii sau cu soţul (respectiv soţia) mortului. *d. Soţul supravieţuitor.* În Ţ. Rom., în 1616, soţul supravieţuitor venind în concurs cu mama defunctei, moştenirea este împărţită în două părţi egale, luînd o jumătate soţul, iar cealaltă jumătate mama moartei. În Mold. însă, soţul supravieţuitor este înlăturat de la moştenirea soţiei sale cînd fiica rezultată din căsătorie a murit la cîteva zile de la decesul mamei ei, iar soţul acesteia din urmă se află în concurenţă cu fratele ei, care este în drept să ia zestrea dată de mamă fiicei. În cazul cînd fiica rezultată din căsătorie moare după cîţiva ani (şapte în speţă) de la decesul mamei, soţul acesteia primeşte însă succesiunea ca succesor al fiicei, care o moştenise pe mamă. La alte judecăţi, în Ţ. Rom., se dă soţului supravieţuitor o treime din averea celui decedat, dar fără a fi vorba de trimirie. *Î. L.* — inspirîndu-se din izvoare bizantine diferite — prevede, cu privire la dreptul succesoral al soţului supravieţuitor, două dispoziţii contradictorii: în gl. 274 arată că dacă *de cuius* nu a lăsat nici un fel de rude de sînge, ci numai soţie, aceasta moşteneşte jumătate din averea lui, cealaltă devenind domnească, pe cînd în gl. 276 arată că în cazul cînd unul dintre soţi moare fără a lăsa rude de sînge pînă la gradul 6, soţul supravieţuitor moşteneşte, oricît de puţin timp ar fi fost căsătoriţi. Donici reglementează pe larg dreptul succesoral al soţului supravieţuitor, femeie sau bărbat. Printre altele, el prevede că dacă văduva, rămasă cu copii, nu se recăsătoreşte, are dreptul la o parte cît a unui copil din averea soţului ei predecedat; iar dacă se recăsătoreşte i se lasă numai darurile dinaintea nunţii şi zestrea, în afară de cazul cînd s-a recăsătorit fără a respecta anul de doliu, cînd pierde şi darurile dinaintea nunţii şi ceea ce i-a lăsat soţul decedat. Dreptul văduvei la o parte cît a unui copil este recunoscut de pravilă, indiferent dacă ea a fost sau nu înzestrată. În cazul predecesului soţiei, dacă din căsătorie au rezultat copii, soţul supravieţuitor are dreptul la o parte de copil în uzufruct (XXXVII, 2). Văduva fără zestre, venind în concurs cu copiii, moşteneşte o pătrime din averea bărbatului, dacă au rămas cel mult 3 copii,

și o parte virilă, dacă au rămas 4 sau mai mulți, în cazul cînd nu i-a făcut bărbatul vreo danie în viață sau pentru după moarte. În concurs cu frații și surorile soțului său predecedat, văduva neînzestrată ia o parte virilă, iar dacă sînt 3 sau mai puțini ia o pătrime (XXXVII, 8). Potrivit *C. Cal.*, văduva săracă, avînd pînă la 3 copii cu soțul ei, are dreptul la o pătrime din averea acestuia, în uzufruct, iar dacă numărul copiilor este mai mare, la o parte virilă în uzufruct. Dacă soțul predecedat a lăsat copii dintr-o căsătorie anterioară, văduva săracă ia din averea lui, după criteriile de mai sus, un sfert sau o parte virilă în plină proprietate. Dacă nu au rămas copii ci alte rude, ea primește o pătrime în plină proprietate. Aceleași drepturi le are și soțul sărac în averea soției predecedate (§ 959, 960). Soții se moștenesc reciproc în lipsa altor moștenitori, dacă au trăit nedespărțiți pînă la moarte (§ 961). *Prav. cond.*, fără a face distincție dacă soțul supraviețuitor este chemat în concurs cu alte rude sau singur, îi acordă, în toate cazurile, o șesime din averea succesorală (XX. 4). *L. Car.* — în afară de ipotezele pe care le-am expus studiind dreptul succesoral al ascendenților și al colateralilor, cînd condiția procreării era esențială pentru ca soțul supraviețuitor să poată moșteni — mai prevede cîteva cazuri în care alte elemente sînt luate în considerație. Astfel, potrivit § 23, al. 1 (IV, 3), soțul supraviețuitor poate fi chemat în concurs cu ascendenții sau colateralii soțului decedat, la a 6-a parte din averea succesorală, cînd căsătoria a durat cel puțin 10 ani și defunctul nu a avut vreun copil dintr-o căsătorie anterioară. *c.* În lipsă de **m.**, succesiunea revenea statului (v. *moștenire*). *2.* Ca și în celelalte țări românești, în *Trans.*, în evoluția succesorală legală se distingeau 3 clase de moștenitori: descendenții, ascendenții și colateralii. Descendenții moșteneau *per capita* în primul grad, *per stirpes* în gradele următoare (în caz de predeces a unui descendent de grad mai apropiat). La bunurile *donative*, de regulă moșteneau băieții, potrivit clauzelor înscrise în actul regal de donație; fetele moșteneau însă egal în caz de *praefectio*. În caz de legitimare prin act regal, copiii naturali moșteneau la fel cu cei legitimi; dreptul cutumiar le acorda drept egal de **m.** la bunurile achiziționate. În cazul bunurilor *avitice* (v. *moștenire*), fetele beneficiau de *ius quartalitium*; la cele achiziționate moșteneau egal. *Quartalitium (quarta puellaris)* era în dreptul feudal transilvănean o normă succesorală proprie clasei feudale și în strînsă legătură cu privilegiul masculinității, prin care s-a urmărit asigurarea rămînerii categoriei bunurilor imobiliare denumite *iura possessionaria acquisititia* ori *servitiis acquisita* în mîna descendenților masculini ai nobililor decedați. În acest caz, fetele excluse de la moștenirea bunurilor respective aveau dreptul la un sfert din valoarea acestei moșteniri în bani, nu în natură. Descendentele mai apropiate în grad excludeau pe cele mai depărtate, iar sfertul se cuvenea tuturor fetelor dintr-un anumit grad, la un loc, nu fiecăreia în parte, oricîte ar fi fost. Fiecare fată putea separat pretinde partea ei din sfertul comun. Frații îndatorați la plata *quartalitiumului* nu puteau invoca prescripția. Tendința de a păstra bunurile donative în mîinile moștenitorilor de sex bărbătesc era atît de puternică, încît chiar în cazul actului juridic al prefacerii fetei în băiat *(praefectio)*, dacă nu se înserase în actul de schimbare clauza *utrumque sexum*, la moartea acelei fete bunurile acestea treceau numai la fii, iar fetele trebuiau să se mulțumească cu *quartalitium*. Fetele unui părinte decedat, în virtutea lui *ius capillare*, aveau dreptul de a beneficia în continuare de întreținerea corespunzătoare celei din timpul vieții defunctului, în raport cu posibilitățile averii imobiliare rămase, întreținere constînd din: locuință, hrană, îmbrăcăminte, educație. Pretenția se îndrepta contra fraților moștenitori și dura pînă la căsătoria fetelor, cînd se transforma în pretenție de înzestrare (v. *zestre*), cu care ea se termina. Spre deosebire de *quartalitium*, *ius capillare* putea fi pretins separat și integral de fiecare fiică și greva atît bunurile avitice, cît și pe cele dobîndite. Ele se cuveneau și atunci cînd nu se putea pretinde *quartalitium*. În caz de căsătorie, cei ce prestau *ius capillare* erau ținuți să observe egalitatea între fete, în ce privește cuantumul valorilor mobiliare acordate. În lipsă de descendenți, moșteneau ascendenții; în această clasă, gradele mai apropiate

excludeau pe cele mai depărtate. În lipsa ascendenților moșteneau colateralii, de asemenea cu excluderea gradelor mai depărtate de către cele mai apropiate. Prin *adopția* cu autorizația regelui, o persoană neînrudită putea fi însă echivalată cu rudele de sînge. Soția supraviețuitoare moștenea în virtutea lui *ius viduale*. În caz de *caducitate* din lipsă de orice moștenitori sau în caz de *nota infidelitatis* (v. *trădare*) moștenirea revenea fiscului, iar în orașe trecea în patrimoniul orășenesc. *Averea iobagului* rămînea moștenitorilor legitimi; în cazul lipsei de moștenitori, el putea dispune prin testament asupra bunurilor mobile, iar cu privire la cele imobile se făcea distincția: cele avitice rămîneau stăpînului moșiei, din cele achiziționate rămînea stăpînului moșiei jumătate, asupra celeilalte jumătăți iobagul avea drept de a testa. În caz de deces fără moștenitori legitimi și fără testament, toată **m.** iobagului revenea domnului de pămînt. *Const. apr.* au recunoscut văduvei iobagului dreptul la a treia parte a bunurilor mobile, 2 treimi revenind stăpînului, împreună cu totalitatea imobilelor; iar fetelor le-au recunoscut numai dreptul la hainele lor, numai cu voia stăpînului putînd primi mai mult. V. *aristocrație; moșnean; obște; rumîn. Bibl.*: 288, 513, 590, 653, 945, 1 022, 1058, 1 203, 1 233, 1 274, 1 338, 1 350, 1 351, 1 353, 1 370.

O.S. — V.Ș.

mucarer. Termen otoman semnificînd confirmarea domniei de către Poartă, la fiecare an (**m.** *mic*) sau reînnoirea ei la cîte trei ani (**m.** *mare*). Pentru plata lui se încasa o dare ce purta numele de **m.** (13 oct. 1674). **M.** mare s-a introdus în Ț. Rom. în vremea domniei lui Radu Leon (1664—1669), cînd turcii „au poruncit să fie obicei de al treilea an să meargă domnul la Poartă [...] să-și înnoiască domnica". Obiceiul prezentării personale a domnilor la Poartă nu s-a menținut însă multă vreme. **M.** *mare* implica trimiterea unui firman nou de domnie, cu caftanul domnesc respectiv. Pentru ambele **m.** domnii trebuiau să plătească sultanului sume mari de bani, în afara haraciului ↑ și peșcheșurilor ↑ anuale. Sistemul a fost practicat cu strictețe pînă la pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774) și chiar, sporadic, după această dată.

D.I. — N.S.

mumbașir; var. *bumbașir*. Slujbaș însărcinat cu încasări și execuții fiscale. *1.* A apărut în Mold. și Ț. Rom. la începutul sec. 18, ca slujbaș al puterii otomane, reprezentînd în justiție interesele supușilor turci și executînd împlinirea birului ↑. C. Brîncoveanu obține de la sultan aprobarea „de a nu-i mai trimite nici agă, nici mumbașir, pentru a-i pretinde tributul", urmînd ca domnitorul să rezolve singur orice cerere în legătură cu obligațiile sale față de Poartă, direct cu capuchehaia. Față de protestele continue ale domnului împotriva abuzurilor **m.**, prin firmanul din 1784, se interzice nazirilor sau cadiilor să numească **m.** în Mold., ca să ceară bani sau alte havaeturi. Pe de altă parte, Poarta hotărăște ca **m.** să fie folosiți numai cu ocazia unor „afaceri urgente" și să nu-și prelungească șederea „sub pretexte mincinoase". *2.* Ca slujbaș al domniei, **m.** apare în țările române către sfîrșitul sec. 18, ca organ de execuție în genere și cu atribuții speciale de încasare a dărilor, sau de aducere la îndeplinire a hotărîrilor privind pricinile dintre particulari. În *Prav. Cond.* **m.** apare ca slujbaș administrativ trimis în județ să aducă pe împricinați la judecată sau să încaseze birul. *3. Mumbașirlîc* (activitatea, funcția **m.**): „și pe aceștia cu strînsoare prin mumbașirlîcul orînduitului mumbașir".

T.V.

muncă gratuită; **munci domnești.** V. *lucru domnesc.*

munci. V. *strînsoare; tortură.*

mutilare; sin. *slufire*. Introdusă prin influența bizantină în țările din sudul Dunării, pedeapsa **m.** a fost practicată și în vechiul drept românesc. La noi, cel mai vechi

caz cunoscut de **m.** este orbirea lui Iliaș de către fratele său Ștefan. Intrată oarecum în obiceiul pămîntului și prevăzută de pravilele vechi, **m.** a fost folosită ca pedeapsă pînă în sec. 19. **M.** a fost prevăzută și de pravilele sec. 17 pentru jurămînt strîmb, răpirea unei femei curve etc. **M.** se realiza prin: scoaterea ochilor sau a unui ochi, tăierea mîinilor, picioarelor, limbii, urechilor, nasului, organului sexual, înfierarea cu fierul roșu (îmbourare). Unii domni au aplicat această pedeapsă: Iliaș, fiul lui Petru Rareș, Al. Lăpușneanu, Ștefan Tomșa. Vasile Lupu a aplicat **m.** gradat: pedepsea furtul de prima dată cu biciuirea și însemnarea cu fierul roșu, a doua oară cu tăierea unei urechi, a treia oară cu tăierea și a celeilalte, iar a patra oară cu spînzurarea. De la C. Brîncoveanu au rămas numeroase porunci adresate sătenilor care refuzau să presteze sarcinile feudale cu amenințarea: „voi trimite domnia mea om domnescu de vă va tăia urechile tuturor". Erau, foarte probabil, simple amenințări. Mutilații incapabili de muncă erau întreținuți din mila domnească. Pedeapsa cu tăierea nasului a fost aplicată pentru trădare marelui cărturar, spătarul Nicolae Milescu, pentru uneltire împotriva domnului său, Ștefăniță Lupu. Milescu, poreclit „Cîrnul", s-a supus, în Germania, unei operații reușite de chirurgie estetică. Și pravilele mai noi și practica judecătorească au admis pînă în sec. 19 tăierea ambelor mîini sau a ambelor picioare. Majoritatea mutilaților mureau din cauza operației rău făcute. Se neglija măsura umanitară care consta în asistența obligatorie a unui chirurg↑ la tăierea mîinilor, ca să prevină infectarea. **M.** prin tăierea ambelor mîini a continuat. Kreuchely se întreba în 1823 dacă tăierea mîinilor la 2 tîlhari, poruncită de domn, este „un act de cruzime sau mai degrabă de clemență". Pretendenții la domnie — tot după practica bizantină — erau însemnați la nas, pentru a deveni incapabili de a mai rîvni la tron. Astfel, Alexandru Lăpușneanu prinzînd pe Joldea, pretendent la domnie, l-a însemnat la nas și l-a călugărit. Au fost și cazuri excepționale cînd cei însemnați la nas (Constantin Șerban) sau cu defecte fizice (Bogdan Încrucișatul, Petru Șchiopul, Ștefan Surdul) au domnit. În Trans., mutilările (tăierea limbii, a unchiu sau ambelor mîini, a degetelor, urechilor, nasului, scoaterea ochilor etc.) s-au aplicat în întreaga perioadă a feudalismului (și după apariția Codului iosefin); în perioada feudalismului timpuriu ele fiind aplicate și în baza legii talionului, în cazurile de crime similare. Amintim, printre altele, după informațiile cronicarului contemporan Francisc Nagy Szabó, modul cum au fost pedepsiți de nobilimea maghiară secuii răsculați la 1596: celor prinși li s-au tăiat nasul și urechile, „făcînd însă acest lucru atît de fără milă, încît, odată cu tăierea nasului, tăiau și buzele sărmanilor, astfel că rămîneau cu dinții descoperiți. Din această cauză, mulți au și murit. Și la cei la care le-au tăiat urechile, tăietura era astfel făcută că ajungea pînă la git. La astfel de mutilări îngrozitoare au fost supuși sărmanii". Cronicarul mai remarcă faptul că asemenea grozăvii nu săvîrșeau nici „păginii". V. *azil*.

P.Ș. — V.Ș. — N.Ș.

namestnic; var. *namesnic*, *nemesnic*. Folosit, cu sensul lui originar, în limba cancelariei domnești din sec. 15 (* 1409) pînă în sec. 19. Dregătorii obișnuiau să aibă, ca înlocuitori, oameni priceputi și de încredere. Astfel, marii vornici, deseori chemați la curte de domn, lăsau la Bîrlad înlocuitori (**n.**). Aceștia, în sec. 17, s-au numit vornici de Bîrlad. Vornicii de ținut aveau și ei cîte un **n.** În sec. 18, ispravnicii puneau **n.** pe bani, pe care aceștia și-i recuperau de la împricinați. C. Mavrocordat a interzis practica **n.** în justiție. M. Sutu a repetat interdicția sub pedeapsa ocnei și a uliței. *Cond. crim.* consideră termenul **n.** echivalent cu ocolașul (§ 9, 202).

P.S.

nart. A însemnat preț maximal. Pe lîngă acest sens circumscris la prețuri, **n.** a indicat, prin extensiune, și plafonul impus diverselor dări sau taxe. Practica **n.** apare în țările române sub domniile lui Al. Ipsilanti, N. Mavrogheni, M. Sutu, în a doua jumătate a sec. 18. Domnul invită divanul și epitropii de obște „să socotească prețul tuturor lucrurilor cîte sînt trebuincioase norodului de obște ce se vînd în București, atît ale mîncării cît și orice și să se puie nartul cuviincios la toate". Prețurile propuse de divan sînt întărite de domn și aplicate prin aparatul administrativ (spătar, agă, ispravnici). Treptat, regimul prețurilor impuse s-a extins la majoritatea produselor comercializate și la servicii, cu excepția mărfurilor importate și a cîtorva din cele destinate exportului. De la mărfuri, **n.** a trecut asupra muncilor agricole (domnia fixînd suprafața de pămînt ce trebuia arată, prășită, secerată etc. într-o zi, începînd de la 1766), precum și asupra altor munci: dogărie, căratul și descărcatul vinurilor, cherestele, zidărie, dulgherie. În 1820, un tabel de **n.** întocmit de divan cuprinde 59 produse. **N.** din această perioadă conțin și unele majorări de preț. Practicat într-o epocă de ocupații militare și abuzuri, regimul **n.** a însemnat imixtiunea arbitrară a autorității în procesele vieții economice, fără a ține seama de interesele producătorilor țărani și ale meseriașilor.

A.C.

nastavnic. V. *egumen*.

natio (cu sensul medieval de grup etnic, tribal). S'rat etnic dotat cu anumite privilegii↑ sau imunități↑, constituit prin așezarea în Ungaria și Trans. a unor varietăți etnice venite în calitate de coloni (sașii, din Flandra și regiunea renană, începînd de la mijlocul sec. 12). În Trans. au persistat autonomiile locale naționale, justificate istoric și funcțional și instituționalizate juridic, ale sașilor și secuilor. În urma răscoalei țărănești din 1437 se încheie la Căpîlna, la 16 sept. 1437, celebrul pact între cele 3 națiuni *(Unio trium nationum)*, sub forma unei „uniuni frățești" patronate de vicevoievodul Trans., Lorand Lépes de Varaskezy, și cu participarea reprezentanților nobilimii maghiare, a scaunelor secuiești și a celor săsești, cu excepția românilor, care formau majoritatea covîrșitoare a locuitorilor. Acest pact de solidaritate, îndreptat formal împotriva vrăjmașilor externi și interni ai celor 3 „națiuni", a fost reînnoit în dieta

de la Turda, la 6 febr. 1438, și a fost receptat în *Trip.* În vocabularul juridic din Trans. *három nemzet* (cele 3 națiuni) au fost de acum înainte considerate ca ordine privilegiate, în contrast cu masa *iobagilor* lipsiți de drepturi politice. Astfel, deliberările dietelor Trans. folosesc frecvent termenul de *natio*, aplicat: nobilimii maghiare, sașilor și secuilor. V. și *Unio trium nationum.*

D.L.

naturalizare. V. **pămîntean.**

navlon. Bir încasat în vremea lui Constantin Brîncoveanu pentru transporturile pe Dunăre.

N.S.

nazir. Administrator otoman de raia (ex. nazirul Brăilei). În administrația țărilor române, sub fanarioți, termenul de **n.** a fost folosit pentru a-l desemna pe demnitarul mai mare peste *vălăfii de plai* și pe vătaful țiganilor domnești. V. *cadiu; vătaf.*

D.L.

năiamă. Obligația locuitorilor din Ț. Rom. de a da diverse obiecte (covoare, vase etc.) pentru nevoile solilor străini și ale trimișilor Porții.

N.S.

năpastă; var. *năpaste;* pl. *năpăști. 1.* **N.** cumulează o gamă largă de semnificații: *a.* generic, ea înseamnă orice nenorocire căzută pe neașteptate în viața cuiva fără să o merite, „lovitura destinului"; *b.* de ordin moral: răul uneltit intenționat împotriva unui om; *c.* în domeniul juridic: orice învinuire nedreaptă, gloabă, defăimare; *d.* din p.d.v. administrativ, **n.** este sinonimă cu abuzul; *e.* în sens fiscal, **n.** indică suplimentările birului fie prin preluarea birului neplătit al altuia, fie prin majorarea birului propriu, cu consecințele lui nefaste, ruminirea contribuabilului insolvabil, deșertarea satelor etc. De pildă, în mart. 1742, se face „mare cercătură" în Ț. Rom., în urma căreia s-au dat „hîrtii" și la copiii nevîrstnici și „deosebit năpaste la fiecare sat cîte 10 și 15 hîrtii"; *f.* termenul a mai circulat și cu sensul generic de bir. Documentele românești cuprind date despre **n.** sub toate formele semnalate, dar cele mai frecvente documente se referă la suplimentările („adăoșag") dării personale (bir). Cu acest sens îl găsim în dreptul bizantin sub expresia „din văzduh". Una dintre cele mai vechi mențiuni ale **n.** fiscale în Ț. Rom. datează din ⟨1562—1563⟩. Din p.d.v. fiscal, **n.** desemna uneori și o impunere justă, „năpăști adevărate", atunci cînd era determinată de necesitatea acoperirii unor cerințe neprevăzute. Frecvența în documente a unor expresii ca „opt năpăști", „șapte năpăști" sau „șapte biruri de plătesc ei năpăști" atestă existența unor cote suplimentare fixe, deci o mai precisă definire a **n.** fiscale, care se instituționalizează. *2.* Năpăstuirile administrative și fiscale, cu urmări atît de nefericite pentru birnici, au provocat dese intervenții din partea domnului. Cu toate aceste intervenții, nu s-au putut împiedica urmările dezastruoase ale **n.**, golirea satelor prin fuga țăranilor, declasarea boiernașilor, a micilor proprietari de pămînt, sau ruminirea țăranilor liberi. Odată cu dizolvarea instituțiilor feudale, dispar și **n.** din viața economică și administrativă a țării.

A.C.

neajunsul cheltuielilor vistieriei (Mold., sec. 18—19). Dare menită să acopere deficitul bugetar, asemănătoare cu lipsa haraciului↑ din Ț. Rom.

N.S.

neam; neamuri. *1.* Reprezintă una sau, adesea, mai multe familii înrudite. Deși fac parte din ceată↑, **n.** sînt ceva distinct. **N.** își au numele tot după un autor comun; de ex. ceata Tilimpești, **n.** Năneștii, compus din 8—10 familii; Dragoș Murgu și fratele său „au plătit deplin în mîna [...] lui Șima [...] și neamului Avraam [...], înaintea noastră [...]". În general, în documentele sec. 17 și 18, prin **n.** sau *neamuri* se înțeleg

rudele de sînge. *C. Cal.* explică în termenii următori sensul pe care îl acordă cuvîntului **n.**: „Supt numele familiei se cuprind părinții și toți pogoritorii lor. Legătura între aceste persoane se numește rudenie, iar legătura ce se face între cei însoțiți și rudeniile celui-lant însoțit se numește cuscrie, care se face din două sau din trei neamuri" (§ 48). În *Manualul* lui Donici, **n.** apar ca subdiviziuni ale rudeniei (XXXI, 1). **N.** este sinonim aici cu *linie*↑. *Prav. cond.* înțelege prin **n.** familia în sens larg, sinonim cu *rudă* (XXI, 5). Mai multe **n.** cu sens de familie, avînd interese comune, puteau fi reprezentate de aceeași persoană. Astfel, la o împărțeală pe bătrîni apare Dinu Cantacuzino ca reprezentant a trei „neamuri" din Dorna: Gheorghițenii, Tăritenii și Chilsoenii. În sens mai restrictiv, se înțeleg prin **n.** celelalte rude succesibile decît descendenții. *2.* Formau o categorie socială privilegiată, beneficiind de anumite scutiri: sînt descendenții boierilor din clasa I și II, scoși prin reforma lui C. Mavrocordat (1740) din rîndurile celorlalți mazili; ei se bucură de privilegiile boierilor. În 1742, domnul instituie în Mold. o comisie pentru stabilirea „niamurilor". Aceasta eliberează, în același an, 27 *cărți de niamuri* celor ce aveau ascendent patern un boier mare sau tată un boier de starea a II-a. Într-o listă din 4 febr. 1742 figurează numeroase persoane, care se dispune că „după dovedire, sînt să se scoată la *niamuri*, după cum s-a hotărît", adică „să să scoată de la dajde și să să puiă la rîndul boiarilor". În răspunsurile divanului Mold. la întrebările guvernatorului Bucovinei se arată că cei ce se trag din **n.** vechi, „cari strămoșii și moșii lor au stătut boieri după vremi, cari se chiamă *neamuri* și aceștia sînt deosebiți și mai cinstiți din mazili, avînd și încredințate dovezi de la divan și de la domni de alegerea neamului lor și privileghia acestora este să nu plătească dajdii și desetina↑ să plătească boierește. La unele din porunci și la slujbele care sînt mai mari, se rînduiesc cu deosebite cărți domnești, scrise către însuși ci iar nu către ispravnici". În Ț. Rom., **n.** erau, de asemenea, „descendenți din boieri și foști slujbași ai țării" și „erau scutiți de unele dări, ca vinăriciul, dijmăritul [...]". Alex. Moruzi (1793—1794) dă hotăriri de „așezare la neamuri". La 1802 existau în Ț. Rom. 416 **n.** scutiți de dajdie, obligați să dea cîte 40 de taleri ajutor la lefile ostășești. Kreuchely arăta că **n.** erau „indivizi originar ieșiți din prima și a doua clasă de boieri; dar, mai în urmă, acest privilegiu a fost acordat și altor indivizi, care plătesc pentru a obține acest rang, printr-un soi de brevet și sînt socotiți nobili; ei sînt scutiți de impozitul obișnuit. Acești indivizi pot fi situați în rîndul burgheziei din Europa, fără ca totuși acest caracter să-i poată scuti de falangă, cînd se ivește cazul". Despre I. Caragea se spune că a obținut, la 1819, 450 de pungi de la înnoirea cărților de **n.**, taxa oficială fiind de 90 de groși cartea. Tot el a creat 4 000 de **n.** noi, de la care a luat între 500 și 2 000 de piaștri de **n.** V. *aristocrație*; *mazil*; *moștenire*; *rînduială*.

O.S.

neascultare; sin. *osluh*, *1.* **N.**, ca infracțiune, consta în nesupunerea față de porunca domnească sau a oamenilor dependenți de pe moșii față de stăpînii lor. Ea cuprindea și nerespectarea unei porunci emisă de un dregător și, cu atît mai mult, a unei cărți de judecată emisă sau întărită de domn. În Mold., * 30 iul. 1401, A, iar în Ț. Rom., 12 dec. 1424, B. Infracțiunea a durat în tot timpul feudalismului; sub denumirea de *împotrivire*, o găsim pînă în sec. 19. Infracțiunea a fost consacrată și prin pravile, indirect: prin dispoziții care presupun existența ei. *Î. I.* reproduce un text din *Deuteronom* (cap. 17) care stabilește principiul că acel care nu ascultă de judecătorul ales de Dumnezeu trebuie pedepsit cu moartea. Cum domnul era considerat ales de Dumnezeu și judecător suprem, baza infracțiunii era principiul biblic însușit de pravilă. Infracțiunea a existat și la popoarele vecine. *2.* De obicei, pedeapsa apare ca o amenințare în însăși porunca („va plăti cu capul"). Pedepsele întîlnite în documente sînt: moartea↑, mutilarea↑ („îi voi bate cartea în frunte"), bătaia↑, confiscarea uneltelor, gloaba↑ (1 bou — „boul de soroc", 2, 6, 12, 24 sau 50 boi maximum) și izgonirea din sat. Nici un document nu constată aplicarea pedepsei capitale într-un caz concret

de **n.** Totuși, din documente și din relatările călătorilor rezultă că pedeapsa cu moartea apăsa real și serios asupra oricui săvîrșea infracțiunea. Cea mai frecventă pedeapsă aplicată era bătaia. Se aplicau cumulativ 2 pedepse. Erau cazuri cînd se pronunța o pedeapsă implicită: se poruncea supunerea *directă*, cu forța a celor nesupuși. În sfîrșit, sînt cazuri cînd se constată faptul, dar nu se pronunță nici o pedeapsă, domnul putînd ierta orice vină mai ales pe criteriu de clasă.

P.S.

nebun. V. *smintit*.

nedajnic. Indică situația fiscală a bunurilor sau persoanelor exonerate de dări.

A.C.

nedeie. V. *bîlci*.

nefer. Termen folosit, începînd din sec. 18 în țările române, cu sens de ostaș otoman, apoi de ostaș de profesie în general, mercenar în slujba domnilor fanarioți. În acest sens e utilizat termenul în hatișeriful Porții din 17/29 aug. 1802 către Ț. Rom. (aproape identic cu cel dat pentru Mold.). În Mold., în aceeași vreme, **n.** se mai numeau și *poterași*. După evenimentele din 1821, turcii au constituit în Principate corpuri de **n.** pentru asigurarea pazei domnilor, întrucît corpurile de arnăuți folosite pentru aceste scopuri înainte de 1821 fuseseră lichidate de turci, în urma participării lor masive la Eterie. În Ț. Rom. a funcționat astfel un corp de 50 **n.** sub comanda unui *tufecci-bașa*. V. *poteră*.

D.I.

negustor. V. *breaslă ; oraș*.

nelegiuit (copil ~). V. *copil în afara căsătoriei*.

nelegiuită împreunare. V. *adulter ; concubinaj*.

nemernic. Om de condiția cea mai umilă. În dicționarul lui Mardarie Cozianul (1649), **n.** este explicat prin rumînul care putea fi mutat de pe moșia unde trăia, iar în *Prav. Cond.* **n.** este echivalat cu locuitorul de rînd („nemernicul, adică locuitorul").

N.S.

nemeș. Adoptat în limba română, termenul a fost folosit cu sensul de nobil pentru nobilimea străină (poloneză și ungară) și cu un sens nuanțat în Mold. și Trans. pentru românii denumiți **n.** Cronicarii înțelegeau prin **n.** pe nobilii polonezi sau pe cei maghiari din Trans. În istoriografia română titlul de **n.** purtat de români în Mold. și Trans. nu e perfect lămurit. În Mold., **n.** au fost o categorie de stăpîni de moșie, poate proveniți din vitejii boieriți de domni pentru faptele lor, care rezidau la moșiile lor; un fel de boieri de țară. Ei aveau obligații militare și au constituit o categorie fiscală deosebită, plătind birul nemeșesc. Numărul lor era destul de redus în a doua jumătate a sec. 16: vreo 3 000. Erau răspîndiți în toate ținuturile Mold. și erau chemați la cercetări judecătorești; nu constituiau o stare, ci o categorie în cadrul stării boierești. Un document al lui N. Mavrocordat, criticînd impunerea la desetină și goștină, deoarece „nu se desparte statul ⟨în sens de stare socială⟩ boieresc și nemeșesc de statul țărănesc", scutește pe „boierii mari și mici", pe mazili, curteni și alte categorii, fără să menționeze pe **n.**, pe care îi include, probabil, în „boierii mari și mici", socotindu-i boieri mici. În Trans., **n.** au fost, în general, creați de rege prin conferirea unor privilegii și atribuirea unor domenii regale, toate condiționate inițial de prestarea serviciului militar. Ulterior, **n.** au reușit să transmită, ereditar, domeniile și privilegiile lor. Contraprestația militară a devenit ambiguă. Calitatea de **n.** era conferită de rege numai supușilor de obediență catolică; pentru a deveni **n.**, românii erau astfel siliți să treacă la catolicism. Românii, liberi și stăpîni de pămînt, se intitulau **n.** pentru a se deosebi de iobagi sau de oamenii de rînd: „poporanii, boierii și nemeșii din Berivoiu Mic [...]". În Țara Oltului, ca urmare a faptului că acest ținut a fost feuda domnilor Ț. Rom., stăpînii de pămînt români care primiseră hrisoave de la domni și-au

păstrat titlul de boieri. Dar și în acest ținut găsim români cu titlul de **n.** În sec. 18, calitatea de **n.** se dovedea cu *cărți de nemișug* care se eliberau de „tabla" (instanța judecătorească) a ținutului.

P.S.

nesfia. Monedă în circulație în Ț. Rom. (sec. 19); la 1821 valora 90 de parale.

N.S.

nevîrstnic; sin. *minor*. Regimul minorității este organizat asemănător în dreptul feudal al celor 3 țări românești, pentru că reglementarea materiei a fost făcută peste tot sub influența dreptului canonic. În Ț. Rom. și Mold., cei ce nu se aflau în vîrstă legiuită, chiar avînd înțelegere deplină, aveau o răspundere penală atenuată sau uneori erau declarați chiar iresponsabili sub raport penal și incapabili să stea în instanță sau să facă acte juridice în afară de cele pur personale, ca testamentul, în anumite condiții. La înfăptuirea celorlalte, **n.** era reprezentat prin tatăl său, ori, în lipsa acestuia, printr-o persoană numită *purtător de grijă*, *ispravnic* și din ce în ce mai mult, *epitrop*, *curator* și chiar *tutor* care, în general, era o rudă de singe, sau mama rămasă văduvă. Aceasta, în cazul cînd se recăsătorea, reprezentînd interesele fiului ei minor din prima căsătorie, apărea în actele juridice sau în instanță prin cel de-al doilea soț al ei. De la începutul sec. 19, **n.** fără rude sînt dați în grija unei autorități special create, numită epitropie↑. Pravilele sec. 17 clasifică **n.**, în ceea ce privește responsabilitatea penală, în mai multe categorii. Sub influența lui Farinaccius, au adoptat diviziunea vîrstelor din dreptul roman, traducînd pe *infans* (copilul pînă la 7 ani) prin *cocon*, care, în principiu, era iertat pentru „ori ce greșeale ar greși". Băiatul între 10 1/2 și 14 ani și fata între 9 1/2 și 12 ani erau „tineri în măsură de vîrstă" și, în principiu, aveau o responsabilitate redusă. Tînărul pînă la 25 de ani se chema *mic* și *se certa* „mai puțin [...] la toate greșealele" decît cel ce avea 25 de ani împliniți, care se chema *mare* și era deplin capabil și cu responsabilitate completă. Pentru fapte foarte grave, tînărul sub 25 de ani era pedepsit, ca și majorul, cu moartea. Donici primește, de asemenea, diviziunea dreptului roman, folosind pentru *infantes* perifraza explicativă: „cei ce au mai puțin de 7 ani". Vîrsta majoratului este menținută la 25 de ani atît de Donici, cît și de *C. Cal.*, *Prav. cond.* și *L. Car.* Legiuirile moldovenești fac distincție între **n.** mai mici de 14 (băieți) sau 12 (fete) ani și cei dintre această vîrstă și 25 de ani, numiți de *C. Cal. sprevîrstnici*. Donici arată că primii se află sub tutelă și secunzii sub curatelă, iar *C. Cal.* menționează diferite acte juridice (de ex. căsătoria) pe care aceștia din urmă, spre deosebire de cei dintîi, le pot săvîrși, în anumite condiții; prevede însă că contractul de căsătorie nu se poate încheia decît între părinții sprevîrstnicilor, sau, în lipsa acestora, „între epitropii sau curatorii lor [...] cu știrea și întărirea comisiei epitropicești" (§ 1 611). În ceea ce privește capacitatea de a testa, fixează vîrsta de 20 de ani pentru băieți și de 18 ani pentru fete (§ 727). Comisia epitropicească era datoare să țină o condică „a sărăimanilor" (§ 275). *Prav. cond.* adoptă uneori distincția de mai sus (în materie de moștenire↑), dar în general distinge numai între **n.** și vîrstnici. *L. Car.* centralizează materia într-un capitol special: „Pentru vîrsneci și nevîrsneci" și precizează că sînt „nevîrsueci ⟨bărbații și femeile⟩ pînă la 25 de ani [...] chivernisirea averii ⟨n.⟩ și faptele lor spinzură de puterea părinților lor sau a epitropului lor". Ei pot încheia convenții și accepta donații numai cu autorizarea acestor persoane: altfel, asemenea acte sînt anulabile, afară numai dacă sînt în folosul **n.** Pentru administrarea averii **n.** și a „acelor ce vor muri fără clironomi" s-a reorganizat Obștească epitropie creată de Al. Ipsilanti, înființîndu-se *Departamentul epitropiei obștirilor*, la care urma „să se cerceteze și pricinile orfanicești, [...] care averi ale lor alegîndu-se să se dea în păstrare la epitropia ce este osebit întocmită (iar de acum înainte are a să numi Obșteasca epitropie a sărmanilor), ca să le păstreze și să îngrijească de folosul sărmanilor". Obșteasca epitropie a sărmanilor a fost reorganizată în 1832 prin legea *pentru Obșteasca*

epitropie. Cond. crim. prevede că ucigașul **n.** se socotește „ca un nevinovat", dacă este „în crudă copilărie" (§ 210). În dreptul transilvănean, *aetas*, adică vîrsta, constituia, de asemenea, un element de fapt generator de importante consecințe juridice în ce privește capacitatea persoanelor, care, în afară de poziția socială și de sexul individului, era influențată și de acest element. Reglementarea acestei probleme era precisă și minuțioasă. În raport cu vîrsta subiectului de drept, se distingeau 3 categorii care formau tot atîtea trepte spre cucerirea capacității depline: *illegitima aetas* (care se mai numea și *pupillaris aetas)*, impubertatea, categorie în care se aflau băieții pînă la 14 ani și fetele pînă la 12 ani (menționăm însă că, potrivit *Trip.*, și băieții erau impuberi numai pînă la 12 ani); *legitima aetas*, pubertatea, categorie în care se aflau băieții de la 14 (după *Trip.*, 12) pînă la 24 de ani și fetele de la 12 pînă la 16 ani; *perfecta aetas* (majoratul), categorie în care intrau băieții și fetele la împlinirea vîrstei de 24, respectiv 16 ani. În opoziție cu *perfecta aetas*, cele două categorii menționate anterior *(illegitima* și *legitima)* constituiau la un loc *imperfecta aetas*. Capacitatea de exercițiu era deplină numai de la majorat (dacă subiecții de drept nu se aflau după această vîrstă, din diverse cauze, sub o specie oarecare de tutelă); pînă atunci, ea suferea diferite limitări, în raport cu etapele de vîrstă (limitări precizate în *Trip.*, I, III).

O.S. — V.Ș.

nevolnic (Mold.). Locuitori scăpătați, săraci și scutiți de dări; la 1755 erau 160 **n**, la Iași.

N.S.

nobilime. V. *aristocrație.*

nomocanon. Alcătuire de reguli de drept, conținînd o îmbinare a canoanelor cu legile laice. Este vorba de un drept civil *(namoi)* cu implicație canonică, aplicat atît de biserică, cît și de stat, într-o simbioză complicată a celor două organisme. De la culegerile cu caracter canonar (Ioan Nesteutes; Codul Sfinților Apostoli) care au pătruns, desigur, de la început în Mold. și Ț. Rom., se ajunge la **n.** propriu-zise dintre care cel mai celebru a fost, pentru țările române, *Synt.* lui Vlastares (1335). Receptarea dreptului **n.**, îndeplinită sub egida bisericii, era în același timp o afacere politică a statului. Într-adevăr, justiția domnească va fi totdeauna competentă să aplice direct o regulă de drept civil canonic, ale cărei limite stricte erau depășite de numeroase *nomoi*, de ex. cele din *Synt.* lui Vlastares. Domnul ordona sau favoriza confecționarea de culegeri nomocanonice: diecii lui erau folosiți la asemenea lucrări. Legea divină sau legea lui Dumnezeu, pe care domnul o va aplica în sec. 16 și 17, nu putea fi străină unui **n.** Chiar din sec. 15 această receptare — nomocanonică sau imperială — constituia un „regim legal", o stare de drept pentru statele feudale ale Ț. Rom. și Mold. Cu excepția *C. R. Î.* (1646) în Mold. (inserată și în *Î. L.*, 1652), care era un cod laic, structura nomocanonică (directă sau largită) rămîne dominantă în dreptul românesc pînă la proiectul de cod general al lui Mihai Fotino (1777) și *Prav. cond.* (1780). *Î. L.* este un nomocanon lărgit, prin intercalarea *C. R. Î.* în Nomocanonul lui Malaxos și adăugirea aceluia al lui Aristin și al altor texte nelaice. La 1730, N. Mavrocordat pune pe Gheorghe din Trapezunt să alcătuiască, prin traducere, un nomocanon (rămas în versiune grecească, B. A., ms. gr. 297; Litzica, *Catal. manuscript. gr.*, Buc., I, 1909, 435, nr. 696); C. Mavrocordat, după S. Niles, avea intenția să doteze Mold. cu o *lex divina Valachico idiomate*. Iar primele două proiecte de cod general din 1765 și 1766 aveau tot o structură nomocanonică modernizată (două cărți de drept laic, urmate de o carte de drept bisericesc). Alături de receptarea comună bisericii și statului, a mai fost o a doua, de resortul exclusiv al acestuia din urmă. Ea a purtat *in globo* asupra dreptului imperial, oricare ar fi fost forma documentară, dar, în fapt, ea se limita la anumite culegeri sau chiar la anumite dispoziții de drept consuetudinar, selectate ca utile sau necesare. Receptarea

dreptului imperial laic, menționată în hrisovul lui Mihai Viteazul din 13 apr. 1596 și de Matei al Mirelor (1618), s-a dezvoltat și lărgit concomitent cu cea nomocanonică, accentuînd pluralismul de sisteme de drept al dreptului feudal român. Cu generalizarea receptării laice și intrarea ei într-o sinteză domnească cu caracter național crescînd, în timp ce receptarea nomocanonică dispărea, se face trecerea la dreptul modern de tip burghez (capitalist).

V.G.

nonă. Apare și sub forma de *nonalitas*, de *pars fructuum*. Dare impusă în Trans, din 1351, tuturor locuitorilor, exceptîndu-se cei ai orașelor regale, împrejmuite cu ziduri. Se percepea 1/9 din roade și semănături, nu și din vite, și de pe toate domeniile feudale (regale, ecleziastice și nobiliare). Se menționa expres că dacă nobilii sau prelații nu strîngeau **n.**, urma s-o colecteze regele, prin agenții săi. Perceperea **n.** în Trans. s-a lovit de rezistența tuturor păturilor sociale, în afara celor privilegiate. Sașii și secuii, apărați de autonomiile lor fiscale locale, nu au fost impuși la **n.** Tot astfel și locuitorii orașelor-cetăți, pînă la legea din 1518, care prin art. 27 impune **n.** și acestora. Unii feudali, pentru a-și putea pune în valoare domeniile prin atragere de coloni, nu percep **n.** Este foarte probabil că inițial românii nu plăteau **n.**, întrucît ea era o completare a decimei (dijmei) ecleziastice, obligație impusă doar contribuabililor catolici, iar românii plăteau dări specifice lor. Cu vremea, probabil din sec. 15 chiar, **n.** a fost extinsă și asupra iobagilor români. Una din cauzele marei răscoale țărănești din 1437 a fost și greaua sarcină a **n.**: în convențiile încheiate între capii răsculaților și reprezentanții ordinelor privilegiate, la Cluj-Mănăștur, se menționează expres interzicerea perceperii **n.** După înăbușirea răscoalei, **n.** este generalizată în Trans. și va fi percepută pînă în 1848. Orașul Cluj, care se alăturase răscoalei din 1437, a pierdut vechea lui imunitate față de **n.** (ca oraș înconjurat cu ziduri). Alte legi din 1507 și 1518 au reiterat obligativitatea plății **n.**, dar din o serie de documente se poate conchide că această obligație nu exista pentru toate domeniile din Trans. V. *acău*.

D.L.

nume. *1.* **N.** de persoane au avut la români o structură socioforică, de influență latină, exprimînd ambianța familială, relațiile de rudenie și integrarea socială prin spița de neam din cadrul unei comunități sătești. În perioada feudalismului dezvoltat, **n.** a tins să aibă o funcțiune juridică cutumiară semnificativă, sub forma *numelor triple*, de tip latin și de aspect funcțional, comportînd prenume, **n.** gentilic și *cognomen* (porecla). Se ajunge astfel la indicarea activității economico-culturale a unei persoane, în mediul ei social, prin intermediul **n. N.** gentilic derivă din **n.** moșului întemeietor, sau are un aspect matri- patri-, sau adelfolinear. **N.** gentilic era esențial pentru stabilirea dreptului succesoral pe linie patrimonială nominală. Asemenea **n.** se putea forma prin *prefixe* (Toma Alimoș, Iordache al Lupului), prin *sufixe* (Negrescu, Corbeanu) sau prin *desinență* (Stoica Vladului). Se mai constată persistența genitivului partitiv de posesie pentru **n.** femeilor căsătorite, cu indicarea **n.** soțului (ex. Ioana *de Vlad*). Matronimic, **n.** se pot forma fie *prefixual* (Ion Asaftei), fie *sufixual simplu* (Ion Marian, Ion Voican), specific pentru copiii unor femei văduve, fie *sufixual și partitiv* (Ion Asăfteanu). În afara stării civile a unei persoane și a descendenței ei, **n.** indică frecvent și caracterele ei fizico-psihologice, și morale, poziția socială și ierarhia comunității sătești (libere sau aservite) sau în comunitatea profesională respectivă și capacitatea juridică. Analiza casuistică a cutumelor juridice referitoare la vechile **n.** românești de persoane scoate în relief importante aspecte ale structurii socio-juridice a vechilor comunități românești și moștenirea culturală a unei concepții antropomorfice originale, specifice comunităților agro-pastorale din spațiul carpato-dunărean. *2.* Unitate fiscală în Ț. Rom. (sec. 17), care nu corespundea totdeauna cu numele de botez ale capilor de familie înscriși în evidențele vistieriei. La 1 mart. 1639, satul Glodul figura cu 60 de **n.**; „iar acum —

spune Matei Basarab — le-am ertat 20 nume, să aibă a da de acum numai pre patruzeci de nume"; la 20 apr. 1683, locuitorii din Gricov sînt iertați de dări, urmînd să dea „de numele de om însurat cu fămeie" (familie) cîte 1 1/2 galbeni anual.

D.L. — N.S.

num. Martor care asistă perechea la cununie, cu luminări aprinse. **N.** mari (un bărbat și o femeie) erau desemnați, după obicei și canoanele bisericii, de faptul nășiei, care crea rudenia spirituală. Botezarea unui copil implica obligația pentru naș de a-l cununa și a-i boteza copiii. Nășia trecea și la moștenitori. Nășia era de 2 feluri: *1.* din botez: *2.* din cununie↑. Nășia din botez crea interdicții la căsătorie, ca și rudenia de sînge. Faptul de a cununa pe cineva, adică a-i fi **n.** la căsătorie, crea și el o legătură spirituală numită de pravilă „rudenia cununiei". Aceasta crea piedici la căsătorie numai între naș și copiii lui de o parte și cumătru și copiii lui de altă parte.

P.S.

oaie seacă (Ţ. Rom., sec. 16—17). Dare introdusă de Alexandru Mircea (1574) pe oile sterpe, numită de aceea şi *oaie seacă*.

N.S.

oameni ai cetăţilor *(castrenses, civiles)*. Categorie de locuitori din Trans. care trăiau pe domeniul unei cetăţi, avînd obligaţia de a întreţine cetatea în timp de pace şi de a participa la luptă în vreme de război, în schimbul unor privilegii. Cu vremea, situaţia lor s-a înrăutăţit, datorită în primul rînd abuzurilor săvîrşite de comandanţii cetăţilor, care le limitau privilegiile şi îi obligau la sarcini tot mai grele, astfel încît cei mai mulţi au devenit iobagi. În sec. 16 locul lor a fost luat de oşteni de meserie, de regulă mercenari.

N.S.

oameni buni şi bătrîni. Instituţia **o.b.b.**, al cărei caracter „democratic" este relevat de N. Iorga, a jucat un rol remarcabil în organizarea *obştii sătești*. În concepţia clasică, **o.b.b.** erau priviţi ca formînd organul de conducere al satului arhaic, întruniţi într-un consiliu, o adunare; ei judecau pricinile dintre membrii obştii, stabileau cisla, alegeau pe cei ce trebuiau să meargă la oştire. În adunările satului în care se discutau probleme de ordin administrativ „grupul care va domina va fi cel al *oamenilor buni şi bătrîni*, adică al capilor de familie vîrstnici şi experimentaţi, şi, în consecinţă, al căror sfat este respectat unanim. Aceştia nu trebuie priviţi însă ca nişte «*conducători*» sau şefi ai satelor, eventual chiar funcţionari aleşi din obşte, acţionînd autonom". Acelaşi rol îl aveau **o.b.b.** şi la administrarea oraşelor, dar hotărîrile lor aveau caracter consultativ. **O.b.b.** sînt atestaţi documentar în Ţ. Rom. şi Mold. în a doua jumătate a sec. 16 şi prima jumătate a sec. 17, ca „oameni buni şi bătrîni". „oameni buni şi bătrîni şi tineri şi megiaşi", „oameni buni, bătrîni megiaşi de pre împregiur", „oameni bătrîni şi buni din jurul locului", „oameni buni şi bătrîni, megiaşi, cu barbă albă", sau numai „oameni buni". Ei judecau singuri pentru nişte ogoare; şi dacă părţile „nu s-au putut întocmi şi linişti", se plîngeau domnului, care judeca din nou; sau sudeţul cu cei 12 pîrgari „şi toţi oamenii buni şi bătrîni din oraşul Bucureşti" judecau şi dădeau carte de judecată. Dar, **o.b.b.** făceau mai ales hotărnicii ca jurători tocmelnici sau socotitori, avînd atît rolul de judecători, cît şi un rol probatoriu, deoarece erau cunoscători ai faptelor. În Mold., în special, documente în acest sens sînt numeroase: domnul poruncea unui dregător să stringă „oameni buni, bătrîni megiaşi, de pre împregiur" şi *să socotească* „hotarăle cele bătrîne pre unde au fost din vacu [...]". Domnia a adoptat astfel o procedură „pentru aşezarea hotarelor *dinaintea întemeierii*" ei. Se întîmpla chiar ca domnul să judece pe baza înscrisurilor de stăpînire şi apoi să trimită părţile „şi la oameni buni şi bătrîni şi la megiaşii dimprejur" ca să judece după cunoştinţele lor la faţa locului. În general, atît în Mold., cît şi în Ţ. Rom., jurătorii erau „oameni buni şi de ocină". Chiar şi aceşti jurători, luaţi pe răvaşe domneşti în Ţ. Rom., erau, desigur, numiţi „dintre oamenii de încredere de la faţa locului", care cunoşteau situaţia de fapt.

O.S.

oameni de șeici (Mold., sec. 17—18). Obligația locuitorilor de a de un număr de oameni pentru șeicile turcești; uneori se spune: „oameni de tras la șăici".

N.S.

oaspeți. Obligația religioasă și morală a ospitalității a trecut din antichitate în societatea medievală și a fost generalizată și instituționalizată de biserică, care a practicat-o în mănăstiri, spitale etc. și a impus-o educativ și colectivităților rurale. În Trans. implantarea coloniștilor străini ca o. a fost practicată în special în sec. 12—13, prin implantări masive de o. mai ales germani pentru punerea în valoare economică a unor ținuturi de graniță (a căror apărare urmau s-o asigure tot o.) sau a unor regiuni economice specifice (mai ales cele miniere). Astfel au fost aduse diferite colonii de sași (flamanzi, renani, saxoni), începînd cu mijlocul sec. 12, inițial în 3 locuri (Cricău, Ighiu și Romos). *Diploma andreiană* (emisă de regele Andrei II după 30 nov. 1224 și confirmată la 25 mai 1317 de Carol Robert de Anjou și apoi la 20 iun. 1366 de fiul său Ludovic cel Mare) confirmă privilegiile↑ recunoscute o. de către rege și numeroase imunități↑ (administrative, judiciare, fiscale, de strajă, de găzduire, militare, economice, cum ar fi dreptul de tîrg fără vamă etc.). În schimbul punerii în valoare a unor ținuturi *desertae*, ceea ce înseamnă în esență nefolosite din p.d.v. economic, adică împădurite, înțelenite sau necultivate din cauza primejdiei permanente a năvălirilor de peste Carpați (pecenegi, cumani, ulterior tătari), o. primeau de la rege un statut de libertate și autonomie, care a culminat cu constituirea unei *Universitas Saxonum* (v. *Universitate*).

D.L.

oaste. Organizarea militară este „elementul de căpetenie căruia poporul român îi datorește existența" (A.D. Xenopol). *1.* Constituirea statelor feudale Ț. Rom. și Mold. a marcat un moment de seamă pentru mai buna organizare a apărării lor. Acum obligația mai veche a țărănimii de a participa la apărare a devenit o îndatorire față de autoritatea centrală și de statul feudal, iar domnia a căpătat posibilitatea să organizeze mai bine mijloacele de apărare ale țării (funcția externă a statului). Întrucît majoritatea locuitorilor o constituia țărănimea liberă care trăia în obști↑, aceasta a continuat să alcătuiască baza o. țării. Izvoarele istorice nu amintesc nimic despre măsurile primilor voievozi pentru organizarea o. Fără îndoială însă că aceștia nu au putut schimba în totalitatea ei structura o., așa cum nu au modificat nici structura societății existente care furniza această o. „Cea mai veche alcătuire obștească a românilor se reazimă pe datoria de a lupta a tuturor" (N. Iorga). Nu există nici o îndoială că în lupta pentru asigurarea independenței celor două state feudale românești extracarpatice în sec. 14 un rol de seamă l-au jucat țăranii. Pentru Ț. Rom. avem mărturia cronicii pictate de la Viena, unde ostașii lui Basarab sînt țărani cu căciuli, ca și cronica lui Petru de Duisburg care-i numește *rustici* (țărani) pe ostașii primului voievod al țării. Pentru Mold. amintim mărturiile cronicarilor Ioan de Thurocz și Antonio Bonfini, potrivit cărora, la 1395, Ștefan vodă a pornit „cu toată puterea poporului său", stringînd sub steaguri „o oaste ușor înarmată și o mare mulțime de arcași", care nu puteau fi decît țăranii moldoveni ce-și apărau pămîntul împotriva invadatorilor. În Ț. Rom., îndatorirea locuitorilor de a participa la o. apare încă din primele documente interne, ceea ce dovedește că obligația este mai veche. La 1374, Vlaicu Vladislav scutește satul Jidoștița al mănăstirii Vodița de toate dările și toate muncile datorate domniei „și de oaste". La această dată locuitorii erau deci datori să se prezinte la o., scutirea de slujba militară fiind o excepție care nu se obținea decît cu asentimentul domnului. Această scutire de o. este singura ce ni s-a păstrat, ceea ce dovedește că celelalte sate erau datoare să vină la o. Termenul de *„oastea cea mare"* apare în documentele Ț. Rom. la începutul sec. 15, în vremea domniei lui Mircea cel Mare, domnie ce se caracterizează, printre altele, și printr-o mai bună organizare a statului. La ⟨1407—1418⟩, domnul scutește de dări și slujbe pe locuitorii satului Ciulnița al mănăstirii Snagov „afară de singură oastea cea mare să se ridice pentru

domnia mea". Participarea la **o.m.** constituia o obligație a tuturor locuitorilor, inclusiv a țăranilor aserviți. Importanța **o.m.** rezultă din faptul că și atunci cînd acorda scutiri de dări și slujbe unor stăpîni feudali, domnul nu renunța la obligația țăranilor aserviți de a participa la apărarea țării în caz de mare primejdie, obicei pe care-l vor respecta și urmașii lui Mircea. Cît privește Mold., aici obligația locuitorilor de a participa la **o.** apare mai tîrziu în documenta, deși nu există nici o îndoială că ea este mult mai veche, ca și în Ț. Rom. La 1 aug. 1144, cînd acordă scutiri de dări și slujbe satului Horodnic, Petru voievod include între acestea și obligația de a merge la **o.** Acesta a fost singurul sat scutit de **o.** în sec. 15. Domnia lui Ștefan cel Mare coincide cu o etapă nouă în organizarea armatei moldovene, Trebuind să facă față unor primejdii externe de o gravitate necunoscută înaintașilor săi, să apere independența țării amenințate de Imperiul otoman, Ștefan cel Mare a făcut apel pe scară largă la forțele populare, a căror vitejie i-au asigurat victoriile sale strălucite. Despre participarea masivă a țăranilor la luptele conduse de Ștefan începînd din 1465 și despre aportul lor hotărîtor în obținerea victoriilor sale s-au păstrat mărturiile unor contemporani care sînt unanime în a recunoaște caracterul predominant țărănesc al **o.** moldovene din această epocă. Cele mai importante aparțin cronicarului polon I. Długosz, care, referindu-se la anul 1465, afirmă că domnul Mold. a strîns sub steaguri „pe toți ai săi, atît pe oșteni, cît și pe țărani, astfel încît numai femeile și copiii rămăseseră acasă". Despre luptele din 1475 același cronicar arată că Ștefan conducea 40 000 de oameni „dintre care cea mai mare parte erau țărani". Tot Długosz precizează obligațiile militare ale locuitorilor, așa cum au fost statuate de domnul Mold., care „strîngea la oaste nu numai pe oșteni sau pe nobili, ci și pe țărani, învățînd pe fiecare să vegheze la apărarea țării. Dacă afla pe un țăran că nu are săgeți, arc, sabie și pinteni, îl condamna fără milă la tăierea capului". Țărănimea constituia marea rezervă de ostași a Mold. Referindu-se la anul 1477, cronicarul polon afirmă că domnul și-a reorganizat armata, înlocuind cu țărani pe cei căzuți în luptele cu turcii. În afară de priceperea sa deosebită în organizarea **o.** și conducerea războaielor, Ștefan cel Mare are deci meritul de a fi știut să mobilizeze și să utilizeze ca nimeni altul forțele populare în lupta pentru apărarea țării. De aceea, pe bună dreptate, *domnia lui este considerată ca epoca de apogeu a* **o.m.** Urmașii lui Ștefan cel Mare au apelat, de asemenea, la forțele țărănești în caz de mare primejdie pentru țară. La 1514, polonul I. Laski constata că **o.** Mold. era alcătuită din 40 000 „oameni de rînd" *(communis populi)*, iar despre oastea lui Petru Rareș un alt polon afirmacă era alcătuită din ostași „bravi, meșteri în a mînui sulița și pavăza, deși sînt niște țărani simpli, luați de la plug". Decăderea **o.m.**, proces care a avut loc către mijlocul sec. 16, s-a datorat mai multor cauze. O primă cauză a fost instaurarea dominației otomane, care a avut loc după 1529 în Ț. Rom. (de aceea ultima mențiune a **o.m.** este din 1533) și la 1538 în Mold. De teama unor răscoale împotriva dominației sale, Poarta nu a mai îngăduit țărilor române să ridice oștiri prea numeroase, asumîndu-și, în același timp, rolul de apărătoare a lor de atacurile din afară. Această interdicție nu a fost însă respectată totdeauna cu prea multă strictețe, astfel încît, în anumite perioade, țările române au putut ridica efective destul de mari de **o.** O altă cauză deosebit de importantă a fost perfecționarea pe scară tot mai largă a armelor de foc, precum și schimbările structurale în organizarea și dotarea armatelor; cum țăranii luptau cu arme proprii — îndeosebi arme albe, arcuri cu săgeți, săbii și sulițe — ei nu puteau face față unor oștiri dotate cu arme de foc. În sfîrșit, o altă cauză, de ordin social, constă în accentuarea procesului de aservire a țărănimii în cursul sec. 16. Încărcați cu tot mai multe obligații față de statul feudal și de stăpînul de moșie, după ce mulți dintre ei pierduseră dreptul de proprietate, țăranii nu mai aveau interesul să apere pămîntul care nu mai era al lor și libertatea de care nu se mai bucurau. Pe de altă parte, urmărind să obțină foloase cît mai mari de pe urma vecinilor lor și temîndu-se să nu le rămînă moșiile pustii, stăpînii feudali nu priveau cu ochi buni chemarea la **o.** a țăranilor aserviți. Referindu-se la epoca de glorie a **o.m.**, revoluționarul democrat Nicolae Bălcescu — autorul primelor lucrări de istorie despre armata română — scria: „tot românul se năștea cu îndatorirea de a fi

soldat și de a apăra statul la vreme de nevoie și, cînd dușmanul călca pămîntul românesc, toată țara trebuia să fie la arme". De aceea, pe bună dreptate în *Programul partidului* se spune că țărănimea a fost „factorul militar hotărîtor în bătăliile pe care poporul a trebuit să le ducă pentru apărarea entității naționale, a integrității patriei, a dreptului său sacru de a trăi liber". 2. Constituirea domniei și a statului feudal a făcut necesară apariția și dezvoltarea unui aparat permanent care să asigure administrarea țării în timp de pace, stringerea dărilor și, totodată, să facă față unor amenințări externe neprevăzute, deoarece ridicarea întregii țări la arme cerea timp și se realiza destul de greu. Astfel, au apărut și s-au dezvoltat, pe lîngă o. mai vechi de țărani liberi, pe care o putea chema sub arme numai domnul țării, alte două categorii de ostași: cei care alcătuiau anturajul domnului, curtea sa și aparatul administrativ-militar, și cetele boierilor†, formate din „slugile" acestora, care în timp de pace asigurau administrarea domeniilor și în fruntea cărora boierii veneau la război. Aceste două categorii vor alcătui așa-numita **„oaste cea mică"** a țării. O. domnească se constituia în primul rînd din dregătorii și slujbașii domniei, apoi din viteji†, curteni† și steagurile din ținuturi (la cel pomenit la Tutova la 1432). Acestea din urmă erau alcătuite din micii proprietari de pămînt ce veneau la oaste sub comanda dregătorilor teritoriali. Rareori, începînd din sec. 15, la o. de curteni și mici boieri a domnului se adăuga un număr restrîns de lefegii†. De la sfîrșitul sec. 16, un rol important vor juca slujitorii†. Nu insistăm asupra acestor categorii de ostași, care au fost prezentate separat. 3. *Organizarea armatei Trans.* era destul de complexă: pe lîngă organizarea teritorială, exista aici și una etnică, fiecare din populațiile țării avînd anumite obligații militare. Un important rol îndeplineau astfel cnezii români, foarte numeroși în sec. 14—15. În această vreme cnezii înnobilați erau datori să se prezinte la o. cu o „lance"†. Rolul militar al cnezilor a crescut în vremea luptelor conduse de Iancu de Hunedoara, cînd cnezii hunedoreni și bănățeni — deveniți slujitorii *(familiares)* lui Iancu — au constituit o parte însemnată din armata Trans. Pentru vitejia lor deosebită, mulți dintre acești cnezi au fost răsplătiți cu moșii. Dintre aceștia s-au remarcat în mod deosebit în lupta de la Varna (1444) Cîndeștii din Riu de Mori, care și-au cîștigat „mare cinste" datorită vitejiei lor. Îndatoririle militare ale iobagilor — în mare majoritate români — îmbracă diferite aspecte: obligația de a face serviciul militar, de a plăti darea militară, subsidiile, dările extraordinare de război, de a presta lucru la cetăți, obligația de întreținere a o. etc. În Trans. există numeroase reglementări scrise ale acestor obligații; din aceste reglementări rezultă că numărul oștenilor ridicați la vreme de primejdie varia de la caz la caz. În caz de mare pericol, se apela și aici la ridicarea generală. După 1396 — într-un moment de mare primejdie — s-a prevăzut că toți locuitorii țării erau datori să se ridice la o. „după datina ostașilor" *(more exercituantium)*. Primele măsuri pentru mai buna organizare a armatei în vederea apărării împotriva primejdiei otomane au fost luate în timpul lui Sigismund de Luxemburg. Prin aceste măsuri se hotăra în principiu ca fiecare nobil și baron să fie obligați să dea cîte un arcaș de fiecare 20 de iobagi pe toată durata purtării războiului împotriva otomanilor; faptul că în hotărîrea dietei din 1397 se vorbește de obiceiul încetățenit arată că aceasta legifera o practică mai veche. La începutul sec. 15, era chemat la oaste fiecare al zecelea iobag; obligația era impusă și scaunelor săsești, care trebuiau să mobilizeze cîte un ostean de fiecare 10 familii. La 1435 s-a emis un decret special cu privire la obligațiile militare ale țărănimii iobage, în care se prevedea că, în caz de ridicare generală *(universalis exercitus)*, nobilii erau obligați să aducă cîte un arcaș de fiecare 33 de iobagi aflați sub stăpînirea lor. În caz de mare primejdie pentru țară, nu se mai ținea seama de numărul de iobagi fixat prin hotărîrile dietelor, ci se apela la ridicarea în masă a acestora pentru apărarea țării. Un asemenea caz s-a petrecut în 1442, cînd otomanii au invadat țara și cînd Iancu de Hunedoara a pus să fie purtată prin tîrguri și sate sabia însîngerată, ceea ce însemna mobilizarea generală; în acest fel a strîns o mare armată, alcătuită în cea mai mare parte din țărani, cu care a reușit să învingă pe invadatori. Deși după războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja iobăgimea a fost dezarmată și i s-a

interzis, sub amenințarea cu aspre pedepse, să mai poarte arme. evenimentele grave din 1526 au reclamat imperios creșterea forțelor militare și in consecință revenirea la impunerea iobăgimii la obligații militare. În 1526 e prevăzută astfel obligația individuală a fiecărui iobag de a fi gata să răspundă chemării generale la o. Dieta din Tirgu Mureș, din ian.1535, prescrie fiecărui iobag care poseda intre 6 și 8 boi de plug obligația de a avea arc, 32 de săgeți și sabie; cei mai înstăriți trebuiau să aibă și scut și secure, iar cei mai săraci doar lance și secure. Se poate spune deci că *țăranii din Trans.--in majoritate români—aveau obligația de a participa la apărarea țării in caz de mare primejdie, pe umerii lor sprijinindu-se principalul efort militar pentru respingerea invaziilor străine.* Întrucit nobilimea maghiară—redusă ca număr—nu putea răspunde singură la sarcinile apărării—la care o obligau privilegiile sale—apărarea țării revenea în mod obiectiv majorității locuitorilor, adică românilor. Un rol militar important indeplineau și secuii, colonizați pentru a apăra granița răsăriteană. Prin decretul din 1438, secuii și sașii erau obligați să trimită impreună la o. 1 000 de oameni. În schimbul slujbelor militare, secuii și-au păstrat libertatea și s-au bucurat de anumite scutiri de dări pînă în sec. 16, in vremea Bathoreștilor. Ei au constituit in toată această epocă un corp de ostași ..de o nespusă vitejie și de o mare tărie", după cum îi prezintă unele izvoare. Secuii erau împărțiți in mai multe categorii, cu obligații diferite: cei mai puternici *(poliores)* trebuiau să aibă cal și să vină bine inarmați, cu suliță, scut, sabie și platoșă; secuii mai de jos *(inferiores)* erau datori să aibă același echipament, mai puțin platoșă, iar cei mai săraci doar lance, sabie și secure. Sașii au indeplinit un rol militar mai redus; in schimb, orașele cu populație săsească (indeosebi Brașovul, Sibiul și Bistrița) jucau un rol de seamă în confecționarea armamentului. La 1535, sașii au fost și ei împărțiți în două categorii. după avere: cei care posedau bunuri in valoare de cel puțin 12 florini erau datori să aibă pușcă de mină *(pixidem manualem)* și sabie; cei mai săraci erau obligați să aibă sabie sau lance, secure, arc și săgeți. Prin legiuirea din 1535 se stabilea o o. teritorială, alcătuită dintr-un călăreț la 16 iobagi (aceștia erau în majoritate români), ridicarea la o. a nobililor, o o. secuiască și una săsească, precum și înarmarea iobagilor care aveau o oarecare situație materială. Și ca principat autonom Trans. a cunoscut o organizare militară oarecum diferită de a celorlalte două țări române extracarpatice. O. sa era alcătuită din trupe cu caracter permanent și din trupele așa-numite „insurecționale", la care se apela în caz de mare primejdie. Acestea erau compuse din: delașamentele nobililor; trupele „portale" (ridicate după numărul „porților"): contingentele furnizate de secui și de orașe și garda curții principelui, ultima formată in mare parte din lefegii. Delașamentele nobililor erau proporționale cu intinderea domeniilor lor și cu importanța funcțiilor ce ocupau in stat. Iobagii chemați la oaste se înrolau în banderiile stăpînilor lor dacă aceștia dispuneau de efective suficient de numeroase; în schimb, iobagii de pe domeniile princiare, bisericești sau ale nobililor, cu o populație mai puțin numeroasă, erau incadrați în banderiile comitatelor. Exista deci in Trans. o dublă subordonare a o. țărănești. În cadrul o. țării un loc important ocupa nobilimea română din regiunile Făgăraș, Hațeg, Hunedoara, Chioar, Bihor etc. Din a doua jumătate a sec. 16 s-au păstrat numeroase hotăriri ale dietelor transilvănene referitoare la ridicarea oștenilor după numărul „porților"; în general, se cerea cite un ostaș bine echipat la 16 „porți". Regulamentul militar al Trans. în 1565 a legiferat acest sistem; separat, se prevedea ca la „oștitul comunității" să participe de 10 „porți" un pușcaș cu pulbere și gloanțe, un arcaș și 8 lăncieri sau sulițași. Dieta din 1575 a adăugat la un călăreț de 16 „porți" și cite un pedestraș care primea soldă pe o lună de la stăpînul său. Se tinde deci ca oștenii să fie plătiți; în aceeași vreme — ca și în Ț. Rom. și Mold. — au început să se formeze anumite categorii de ostași, desprinse din țărănime sau din nobilimea măruntă, între care un rol de seamă îl aveau pușcașii. Iobagii fiscului alcătuiau o parte a garnizoanelor cetăților de margine, ale căror efective erau, in vremea domniei lui Gabriel Bethlen, de 6 000—8 000 de oșteni. În condițiile cînd nobilimea era scutită de impozite,

toată greutatea întreținerii armatei, în primul rînd plata lefurilor oștenilor în vreme de război, apăsa asupra țărănimii. „Pasul înainte pe care-l face sistemul militar e suportat în primul rînd de țărănime", care participă la o. și contribuie masiv la întreținerea și plata ei (David Prodan). În cazul unor expediții de mare anvergură obligațiile de a da oșteni se măreau. Astfel, înainte de campania împotriva imperialilor din 1620, Gabriel Bethlen a poruncit ca în cel mai scurt timp „toată pedestrimea din scaune, cu toți juzii crăiești din scaune, cu toată gătirea de război, cu provizii, puști bune și cu bani de leafă" să plece spre tabăra de lîngă Tîrgu Mureș. În sec. 17 — deși obligația iobăgimii de a participa la o. se păstrează — ea nu mai este chemată decît foarte rar, cum se întîmplă în vremea lui Gh. Rákóczi II. Obligația principală a țărănimii devine plata dărilor pentru întreținerea armatei, formată tot mai mult din oșteni de profesie. Secuii au continuat să alcătuiască o importantă parte din o. principatului Trans. La 1552 se spunea că „sînt datori, fiecare în parte [...], să însoțească pe principe la război și să facă slujbă ostășească fără plată o lună de zile, iar odată împlinită acea lună, dacă nu se poartă lupta cu dușmanul, li se cuvine leafă din partea principelui, dacă acesta ar vrea să-i rețină mai multă vreme la oaste". În afară de această obligație, secuii furnizau pentru paza curții principelui cîte 100 de ostași călări, care făceau de servici cu rîndul, fiind schimbați de 3 ori pe an. După răscoala din 1562, obligația generală a secuilor de a participa la o. s-a restrîns, ea rămînînd numai asupra fruntașilor, a primipililor↑ și a unei categorii militare denumită a trabanților roșii (după culoarea îmbrăcămintei ce purtau). Situația secuilor care îndeplineau rosturi militare era destul de grea, din care cauză unii preferau să treacă în rîndurile iobagilor. Într-o serie de documente de la începutul sec. 17 se găsesc numeroase cazuri de trecere de bunăvoie în iobăgie în schimbul scutirii de o. Puterea centrală a căutat să împiedice acest fenomen pentru ca să nu se micșoreze efectivele o. Gabriel Bethlen a incorporat numeroși iobagi secui între trabanții roșii. *4.* În Ț. Rom. și Mold. chemarea la o. în caz de mare primejdie se făcea prin strigarea în tîrguri și sate a poruncii domnului de strîngere a o., cărcia i se fixa un loc de adunare în funcție de situația existentă. „În toată țara trimisă de sîrg să iasă toți la oaste", „de sîrg au trimis în toate părțile în țară să se strîngă la Roman" sau „au dat veste și țării de sîrg să se strîngă", definește Grigore Ureche sistemul de strîngere a o.m., echivalentă — datorită participării generale — cu „țara". Pentru Ț. Rom. există o știre din 1496, potrivit căreia, în cazul pregătirii de război, „se strigă în toate părțile, în toate cetățile și tîrgurile, că toți ostașii cei buni și toți oamenii sănătoși să încalece pe cai și să plece". În Trans., chemarea la o. se făcea pe baza unui ordin al voievodului sau principelui, care porunceau locuitorilor să se prezinte echipați și înarmați la locul stabilit, într-un termen stabilit. Recrutarea oștirii se făcea atît prin intermediul dregătorilor domniei, cît și prin acela al boierilor, pentru cetele cu care aceștia veneau la luptă. Documente din sec. 16—17 arată că domnul sau principele făceau periodic „căutare" *(lustratio,* inspecție) oștirii, cu care prilej avea loc probabil verificarea instruirii oștenilor. *5. Oștenii care se distingeau în cursul luptelor erau cinstiți și răsplătiți după victorie.* Astfel, după luptele din 1481, Ștefan cel Mare „a dăruit multe daruri și îmbrăcăminte scumpă boierilor săi și vitejilor și întregii lui oștiri [...], după vrednicie"; după luptele victorioase din 1497, același mare domnitor și-a strîns „toată oastea" la Hîrlău „și au făcut ospăț mare tuturor boierilor și tuturor vitejilor săi și cu daruri scumpe i-au dăruit pe dînșii". Cît privește Ț. Rom., în cunoscutele sale *Învățături,* Neagoe Basarab sublinia obligația domnului de a-și cinsti „slugile" rămase în viață după luptă. Un alt mijloc de răsplătire a ostașilor care se distingeau în luptă a fost ridicarea acestora în rîndurile „vitejilor", ceremonial utilizat în vremea domniilor lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. *6. Efectivele armatei* le fixau domnul sau principele și sfatul său, ținînd seama, în primul rînd, de posibilitățile țării de a furniza oștași, precum și de mărimea primejdiei ce se abătea asupra țării. Se înțelege că, în cazul în care statul era amenințat cu invazia de o armată mare, domnul căuta să adune sub steagurile sale toate forțele de care dispunea țara. Nu se cunosc prea bine efectivele armatelor române înainte de mijlocul sec. 15; în a doua jumătate a acestui secol,

mai exact în epoca lui Ştefan cel Mare, oştirea Mold., ca şi aceea a Ţ. Rom., a atins fiecare, în caz de mare primejdie, un efectiv de 40 000 de oameni (această cifră este repetată cel mai adesea de izvoarele istorice). După decăderea o.m., în a doua jumătate a sec. 16, efectivele au scăzut; în anumite epoci însă, de pildă în timpul domniilor lui Mihai Viteazul, Vasile Lupu şi Matei Basarab, Ţ. Rom. şi Mold. au putut ridica din nou efective de circa 40 000 de oameni. În a doua jumătate a sec. 17, efectivele au scăzut mult; la sfîrşitul acestui secol, Mold. mai dispunea doar de 1 500 slujitori, în timp ce o. lui C. Brîncoveanu era alcătuită din 1 500—2 000 slujitori. În această epocă slujitorii îndeplineau mai mult sarcini de administraţie decît militare. *7. Comandanţii militari.* Comandantul suprem al armatei era domnul sau principele, singurii care puteau decreta mobilizarea o. Domnul putea delega la conducerea o. în timpul luptelor pe oricare din marii săi dregători; în unele cazuri (în Mold.), comandantul delegat de domn purta el însuşi titlul de voievod. Comandanţii obişnuiţi ai armatei erau marele spătar în Ţ. Rom. şi hatmanul în Mold. Diversele categorii de oşteni aveau, la rîndu-le, proprii lor comandanţi din rîndurile dregătorilor: curtenii erau comandaţi de marele logofăt în Mold. şi de marele paharnic în Ţ. Rom.; dorobanţii se aflau sub ordinele marelui agă, în timp ce călăraşii aveau un mare căpitan. Existau apoi comandanţi teritoriali: pîrcălabii†, comandanţi ai cetăţilor, sub ordinele cărora se strîngeau oştenii din ţinuturi, şi căpitanii de margine, care asigurau paza şi administraţia în regiunile de margine. Tot un asemenea comandant teritorial a fost şi serdarul†, căruia îi era încredinţată după 1650 paza regiunii de răsărit a Mold. Pe lîngă aceşti comandanţi de corpuri sau cete mai mari de oşteni, au existat numeroşi alţii de unităţi sau subunităţi mai mici: vătafi, mari vătafi, căpitani, mari căpitani, iuzbaşi, hotnogi, ceauşi şi stegari. În Trans., un rol militar de seamă îndeplinea căpitanul gărzii principale şi marele căpitan al secuilor, precum şi căpitanii principalelor cetăţi (Satu Mare, Oradea, Făgăraş etc.). Existau, de asemenea, comandanţi de unităţi mai mici. În general, oştenii erau organizaţi pe steaguri de cîte circa 500 de oameni, fiecare avînd în frunte un căpitan; căpitanul avea în subordine 5 hotnogi, respectiv 5 subunităţi a cîte 100 de oşteni fiecare. *8. Ostaşii veneau la război în general cu propriile lor arme.* Despre Ştefan cel Mare se spune că pedepsea cu moartea pe ţăranii care nu aveau arc, săgeţi şi sabie. În timp ce boierii şi nobilii se prezentau la luptă îmbrăcaţi în cămăşi de zale şi armuri — ca şi cavalerii apuseni — ţărănimea venea cu arc şi săgeţi, suliţe, uneori chiar topoare, coase etc. Armele erau confecţionate atît de meşteri locali, cît şi de cei străini. Ni s-au păstrat numeroase scrisori prin care domnii Ţ. Rom. şi Mold. cereau meşterilor transilvăneni arcuri, săbii, scuturi de fier, săgeţi, precum şi fier pentru confecţionarea armelor. Faptul că Trans. era principala furnizoare de arme a dus la o oarecare uniformizare a acestora în cele trei ţări române. *9.* Un rol important în sistemul de apărare al ţărilor române l-au avut *cetăţile†* de la hotarul şi din interiorul ţării. *10.* Cît priveşte *vitejia şi priceperea cu care ostaşii români îşi apărau patria,* vom cita cîteva mărturii străine. Astfel, pe la 1439, un bizantin, Torcello, aprecia că oştirea Ţ. Rom. era alcătuită din 15 000 de oameni, consideraţi „printre cei mai viteji din lume"; învăţatul papă Pius al II-lea (contemporan cu Vlad Ţepeş) afirma că românii erau „fortissimi et bellicosissimi"; doctorul Matteo Muriano — care a vizitat Moldova la 1502 — considera că supuşii „preavestitului" Ştefan cel Mare sînt toţi „bărbaţi viteji, ageri şi nu făcuţi să stea pe perne, ci la război, pe cîmpul de luptă", părere asemănătoare cu a lui Georg Reicherstorffer despre ostaşii lui Petru Rareş „destul de deprinşi cu treburile războiului, după obiceiul lor", „destul de îndemînatici în treburile ostăşeşti şi foarte ageri" sau „deosebit de bine pregătiţi în felul lor în treburile ostăşeşti şi războinice"; la rîndul său, eruditul Anton Verancsics — uimit de vitejia românilor — mărturisea că au o „armată ţărănească atît de pricepută şi atît de dîrză în atacarea duşmanului" [...], încît cei ce nu ar vedea acest lucru cu greu ar putea fi făcuţi să-l creadă". În sfîrşit, peste mai bine de două decenii, un alt italian, Giovan Andrea Gromo, caracteriza la rîndu-i pe românii din Trans. ca fiind „foarte viteji în lupte", iar Possevino afirma chiar

că aceștia „se arată mai viteji la război decît ungurii". Chiar cronicarii otomani — în general foarte zgîrciți în laude la adresa dușmanilor — sînt siliți uneori să recunoască că românii se luptau ca niște „balauri curajoși". *11. Între țările române a avut loc în evul mediu un intens schimb de oșteni*: cătanele erau oșteni veniți din Trans., așa cum trabanții din sec. 16 din Ț. Rom. și Mold. au venit toț din Trans.; leventii erau moldoveni care slujeau cu plată în Ț. Rom.; uneori seimenii din Ț. Rom. au trecut în Trans. și Mold., la mijlocul sec. 17 etc. Aceste treceri de oșteni dintr-o țară într-alta a contribuit la o anumită unificare a organizării oștășești a celor trei țări române. Nu trebuie să uităm nici faptul că adeseori principii acestor țări se ajutau între ei, trupe ale lor trecînd din țările române extracarpatice în Trans. și invers, ceea ce a contribuit la generalizarea experienței militare pe care o dobîndiseră în acțiunile întreprinse. În concluzie, se poate spune: „sîntem deci, sub raportul guvernării, mai sus decît cele mai multe țări din Europa. Cu instituțiile de acolo, turcii ar fi trecut peste noi: dacă am rămas noi singuri și nu ne-am confundat, cum se mai crede de toată lumea, într-un fel de robie otomană, de care ne-am fi eliberat numai în sec. al XIX-lea, aceasta se datorește faptului că eram o comunitate militară strîns legată, răspunzînd la fiecare poruncă a domnului" (Nicolae Iorga). V.: *călăraș, căpitan, cete boierești, curtean, dorobanț, lefegiu, plăiaș, slujitor, străjer* etc. *Bibl.*: 64, 76, 77, 111, 119, 120, 137, 210, 295, 305, 306, 312, 353, 435, 530, 667, 723, 792, 796, 801, 815, 820 a, 903, 1 087, 1 091—1 093, 1 110, 1 166, 1 295, 1 296, 1 311, 1 312, 1 435, 1 436, 1 438, 1 439, 1 449, 1 453, 1 663.

N.S.

obezi. V. *buluci*.

obiceiul pămîntului Ansamblul normelor juridice cutumiare reglementînd viața socio-economică a colectivităților pastorale și agrare românești. Aceste colectivități sînt de tipul pe care Marx și Engels îl numesc *Dorfgemeinde*. Constituirea lor a fost legată de o îndelungată stratificare a unor practici și obiceiuri pastorale și agrare și au fost recunoscute și acceptate ca drept românesc atît de țările străine locuite de români (Serbia, Ungaria, Polonia), cît și de aparatul de stat voievodal românesc, paralel cu edictarea unor norme juridice de inspirație feudală alogenă. **O.p.** pare a se fi generalizat prin teritorializarea și difuzarea unor practici gentilice cu caracter agrar, agrarо-pastoral și pastoral. După cum arată N. Iorga, „aceste instituții țărănești, cu viața de sat, cu obștea de stăpînire a pămîntului, cu judecata prin oameni buni și bătrîni, cu lupta sub ordinele voievozilor, cu legea nescrisă, aceeași de la un capăt al Țării Românești (= România) la altul [...], formează alt element, de neînlăturat, al *unității românești*". Caracteristicile lui într-o fază evoluată sînt: solidaritatea obștei gentilice la diferite nivele; primatul legăturii de sînge cu care a ajuns să fie asimilată *înfrățirea*, existența, mai ales în Ț. Rom., a zestrei. Pe plan procedural se caracterizează prin: instituția cojurătorilor (atît în sfera dreptului penal, cît și în probleme de delimitare funciară); predominarea formelor verbale și a semnelor juridice. În faza cnezială a obștii, **o.p.** poate fi urmărit documentar la colectivitățile românești stabilite în alte țări, mai ales în Polonia *(ius valachicum)*. Odată cu constituirea statelor feudale românești, a început un proces de diferențiere a **o.p.** pe măsura stratificării sociale de tip nou, apărînd astfel norme de drept specifice straturilor inferioare ale societății: în timp ce **o.p.** rămîne în mod generic să desemneze normele de drept aplicabile țărănimii (întîi celei libere, apoi și celei aservite), apare un drept al robilor *(pravo holopskoe)*, drept care în Mold., unde au existat inițial două categorii de robi, a cunoscut o variantă pentru robii tătari *(pravo tatarskoe)*, menționată documentar. Actele interne ale domnilor români disting următoarele denumiri pentru dreptul cutumiar: *1. Zakon*, cu sensul de normă juridică pozitivă, sau de principiu juridic pe deplin fixat și unanim acceptat, deci lege comună recunoscută ca atare și de autorități. Termenul slav de *zakon* cuprinde noțiunile romane corelate de *ius* și de *lex* și apare uneori în documente slavone străine ori cu sensul de *lege divină (Zakon Bojiom)*, sau, cum apare într-un hrisov al lui Ștefan

Dușan referitor la românii din Serbia, cu adjectivul întăritor *stari: stari zakon* (legea veche). În momentul în care limba română începe să fie folosită în documente, *zakon* și-a găsit tălmăcirea firească în *leage (leagea țării)*, diferențiată cu vremea în *leage bisericească* și *leage mireană*. *2. Pravo*, normă juridică reglementînd viața și activitatea unei anumite categorii sociale considerată ca inferioară, și care, ca atare, nu era socotită a avea calitatea să invoace în favoarea ei *leagea țării*. În afara acestui sens, vizibil în formele ca *pravo holopskoe* sau *pravo tatarskoe*, *pravo* avea și sensul de a fi inferior *leagei*, nu în virtutea poziției sociale inferioare a celor ce-o puteau invoca, ci într-un alt înțeles semantic, acela al unei norme morale, de echitate, putînd fi invocat ca atare în spețe de moștenire sau în penal, pentru a căuta o limitare, după împrejurări și după anumite precedente consuetudinare afirmate, a severității legii, prin adoptarea unor soluții mai elastice pentru unele situații specifice. *3. Obiceai* denotă, documentar, o situație juridică insuficient de clară, încă neajungînd să constituie o normă juridică fixată și unanim admisă. Cu acest sens apare termenul *obiceai* într-un document extern, și anume în actul de închinare al lui Ștefan cel Mare către regele Poloniei, în 1462, și la Cantemir: „*Quod morem aut consuetudinem designat*". Se poate deci considera că *obiceai*, *pravo* și *zakon* constituie trei etape ale consolidării juridice a unei instituții care poartă numele generic de **o.p.** Asupra originei posibile a normelor socio-juridice generale alcătuind **o.p.** există numeroase teorii divergente. S-a considerat că ar fi de origine: *tracă* (B. P. Hasdeu, V. Pârvan, I. Nădejde, N. Iorga, G. Fotino); *romană* [Gr. Tocilescu, St. G. Longinescu; Andrei Rădulescu (nuanțat), I. Nistor]; *slavă* (A. D. Xenopol, G. Popovici, C. Dissescu, P. Negulescu, I. Peretz); *bizantină* (D. Russo, L. Pić, care reia o veche teorie a lui Z. von Lingenthal); germano-maghiară (P. Skok, C. Diculescu, I. Condurachi). Problema este deosebit de complexă, implicînd discuția influențelor și modelelor, dar trebuind să țină seama și de similitudinea de situații pastoral-agrare în diferite regiuni (Peninsula Iberică, Sardinia, sudul Franței, ținuturile balcanice etc.). De asemenea trebuie să se țină seama de tensiunea mentală, inițial categoric tradiționalistă, a obștilor pastoral-agrare, apoi de infiltrarea preceptelor ortodoxiei bizantine, ca și de interesele domnilor și boierilor, care țineau seamă de **o.p.** sau încercau să-l modifice în sensul țelurilor urmărite de ei. Pe măsură ce s-a dezvoltat aparatul statelor feudale române se constată că **o.p.**, sub terminologia lui slavo-română *(zakon zemlii, obiceai zemlii, pravo zemsko, leagea țării)*, s-a impus întotdeauna cu stringență într-o serie de domenii care nu interesau în mod imperios țelurile politice ale domnilor și ale boierilor. El a jucat astfel rolul de drept comun în materie de drept civil (cu interferențe ecleziastice inspirate de legislația ortodoxă bizantină, mai ales de nomocanoane) și, multă vreme, pînă în sec. 16, și de drept agrar. În aceste domenii el poate fi considerat ca un sistem juridic complet și fundamental, recunoscut ca atare de domnie în paralel cu pravilele, a căror aplicare era primată în general de existența normelor consuetudinare (Val. Georgescu). Tendințele misoneiste ale oricărei societăți agro-pastorale au fost întărite de mentalul magico-fideist specific evului mediu, potrivit căruia o practică juridică bazată pe asentimentul obștei și pe lunga ei aplicabilitate în timp era considerată a participa la stringența și la imperativul legilor divine cîrmuind societatea de credincioși. Preeminența **o.p.** — conservat prin memoria bătrînilor obștii, a oamenilor „buni și bătrîni" și verificat prin contactele între comunități față de legea scrisă (pravila) — avea valoare mai ales *ratione materiae* (probleme în legătură cu statutul familiei și cu relațiile economico-sociale ale obștii); dar uneori și *ratione loci et materiae*, generîndu-se obiceiuri specifice unor microunități situate într-o anume ambianță, sau practicînd o anume îndeletnicire, ceea ce genera un **o.** care de data aceasta lua numele specific latin de *lege* (legea așezării, a bălții, a braniștei, a casei, a călivei, a cumpenei, a drumului, a gîrlei, a muntelui, a nedeii, a pădurii, a prisăcii, pămînteană, pastorească, a pășunii, a plaiului, a stînei, a tîrlei, a turmei). Tot lege se numea **o.** specific unei anumite comunități de vîrstă sau funcțiune în obște (legea băciei, a celnicatului, a cetei, a gazdei, a laptelui, a măsurătorii, a numelui), sau ansamblul **s**cutumelor unei stări social-economice (legea pastorească, păcurărească) sau a unei co-

munităţi etnice (legea valahă). Păstoritul transhumant a contribuit în mare măsură la difuzarea şi unificarea normelor consuetudinare pe întreaga ţară şi chiar a influenţat dreptul consuetudinar din întreg spaţiul carpato-danubian. O cutumă unanim recunoscută în probleme de drept civil şi, mai rar, penal, era regulă generală obligatorie pentru divanul domnesc, chiar dacă ar fi existat texte (pravile) interpretabile împotriva cutumei (evident, dacă nu se invoca un imperativ de ordine publică, religios, moral sau politic). Cenzurarea definitivă a unor cutume nu se putea face decît în cadrul unei solemne adunări obşteşti, cu reprezentarea tuturor stărilor, astfel cum s-au petrecut lucrurile în Ţ. Rom. sub domnia lui Radu cel Mare, din iniţiativa patriarhului Nifon, sau în ambele ţări în deceniul al cincilea al sec. 18, pentru validarea reformelor sociale ale lui C. Mavrocordat. Problema conflictului endemic dintre o.p. şi normele juridice elaborate de aparatul de stat, sau de diferitele pravile bisericeşti bazate pe nomocanoane, se va pune în receptarea legislaţiei civile franceze în 1865. Inexistenţa universităţilor şi a facultăţilor juridice pe teritoriul ţărilor române nu a îngăduit ştiinţei dreptului să ia avîntul pe care l-a luat în restul Europei, unde a contribuit, prin impunerea principiului dreptului roman imperial, la dislocarea ordinei feudale în favoarea ordinei monarhice şi a iniţiat stringerea, publicarea şi comentariul ştiinţific al cutumelor locale. Dreptul bisericesc a impietat asupra o.p. prin siguranţa cu care se afirma ca lege dumnezeiască universală şi prin acţiunea stăruitoare a preoţilor şi călugărilor pe plan local, folosindu-se nomocanoane traduse în slavonă şi chiar în română. Codificarea pravilelor are loc în ţările române la mijlocul sec. 17, din iniţiativa autoritară a domnilor Matei Basarab şi Vasile Lupu, dar aceste pravile, bazate în cea mai mare măsură pe legislaţia laică şi ecleziastică bizantină, s-au aplicat în special în cazuri mai complicate, o.p. continuînd să prevaleze ca normă juridică în materie civilă şi, mai rar, penală. S-a continuat astfel un sistem complex de pluralism juridic, caracteristic societăţilor precapitaliste, prilejuind jocul intereselor anumitor elemente feudale sau ecleziastice, care, după o expresie tipică a documentelor, „cu leagea strică obiceaiurile şi cu obiceaiul strică legea" (Val. Georgescu). *Bibl.*: 208, 214, 290, 394, 529, 542, 565, 933, 1 082, 1 119, 1 493.

D.L.

obligaţii. Dreptul obligaţiilor nu a cunoscut în feudalismul timpuriu din cele trei ţări româneşti o dezvoltare apreciabilă, datorită caracterului autarhic al economiei domeniale, predominaţiei sistemului economiei naturale. Numai în feudalismul dezvoltat, şi în special în perioada destrămării feudalismului, cînd creşte producţia pentru schimb, cînd o tot mai mare parte a producţiei este destinată pieţii şi tranzacţiile, privind atît produsele muncii cît şi mijloacele de producţie, se înmulţesc, apar şi se perfecţionează treptat noi forme juridice şi reglementări. Izvoarele o. au fost şi în dreptul vechi multiple. Acestea se năşteau atît din contracte↑, cît şi din lege↑, precum şi ca urmare a răspunderii civile (contractuale ori delictuale). În legătură cu aceste categorii, v. de ex. abitaţie, aldămaş, antichresă, arendă, cambie, carte funciară, chezăşie, chirie, comodat, darea mîinii, depozit, danie, *emenda linguae*, familie, hotărnicie, hrană, împrumut, infracţiune jurămînt, loc de adeverire, moştenitor, pagubă, pedeapsă, protimisis (precumpărare şi răscumpărare), schimb, tutelă (epitropie), vînzare, zălog. Ca aspecte de ordin general, care în Trans. au produs diferenţieri în materia o. între diferitele categorii sociale, subliniem că, dacă pentru clasa nobiliară sistemul a avut un caracter de pur drept feudal, pentru ţărănime el a păstrat şi elemente provenite din perioada prefeudală, iar pentru orăşenime, şi în special pentru cea săsească (lucru care rezultă evident din *S.M.S.)*, o. au fost reglementate foarte asemănător principiilor dreptului roman.

V.Ş.

obol. A desemnat în Elada atît o unitate ponderală, cît şi una monetară. La început, o. s-a prezentat sub forma unei bare de fier (= 1/6 dintr-o drahmă); mai tîrziu, a luat forma unei monede bătută din aur, argint, aramă sau bronz. În spaţiul românesc

este semnalat, încă din sec. 14, un **o.** de argint, emis de Ungaria (în 1324) și având o greutate medie de 0,35 g (greutatea teoretică de 0,485 g), cu titlul de 800‰ și valoarea de 1/2 dinar sau 1/4 creițar sau 10 fenigi sau 1 ban muntean. A circulat, ca monedă divizionară, în Ț. Rom. și Trans., unde a mai circulat un **o.** de argint de 0,30 g, cu titlul de 500‰, emis între 1538—1753.

A.C.

obraz. Folosit adesea asociat cu un adjectiv sau un alt substantiv care îi întregește înțelesul. *C.R.Î.* întrebuințează termenul cu sensul de soț (gl. 20, z. 2) sau de *rudă* (gl. 41, z. 5). *Prav. cond.* înțelege prin **o.** uneori *persoana* (V, 6), iar alteori anumite *calități* ale persoanei (V, 2): *persoană influentă, sus-pusă*. În documente, de asemenea, apare **o.** cu același înțeles. În actele domnești de reformă de la sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19, este folosit în mod curent, iar în *L. Car.* își găsește o largă aplicare. Cu înțelesul de persoană, această legiuire clasifică **o.** în 4 categorii: după fire, naștere, vîrstă, noroc. Cu același sens prevede că: „moștenitor iaste obrazul la care trec toate acelea drepturi ale mortului" (IV, 3,4). Dar, reglementînd succesiunea descendenților prin reprezentare, dispune că „nepoții cei din feciori depărtează pre nepoții cei din fete [...] și moștenesc pe *obrazul* părinților lor, luînd adecă fiecare familie partea ce să cuvenea să ia tatăl lor, de trăia" (IV, 3, 17g). „Pe obrazul ⟨persoana⟩ părinților" însemnează aici *în locul și după dreptul acestora*. În alt text din aceeași legiuire (IV, 5,5): „Facem fii de suflet *obraze* bărbătești, fămeești, rude sau streini", **o.** împreună cu adjectivul *bărbătesc* sau *femeiesc* indică sexul persoanei ce era făcută fiu de suflet. Cu adjectivul „public": „Cine va arăta copie de carte, acea copie trebuie să fie adeverită de judecători sau de *obraze publice* și dregători [...]", **o.** însemnează funcționar (VI, 2, 28).

O.S.

obroc; var. *oboroc*. *1.* Cele mai vechi documente românești atribuie **o.** sensul de danie cu caracter perpetuu, efectuată în rate anuale, deci o formă de rentă viageră. **O.** — danie anuală — se făcea în natură, în natură și bani, ori numai în bani. *2.* Ca unitate de măsură a capacității, **o.** este menționat în documentele muntene din sec. 16 și 17. Vasul numit **o.** era confecționat din scoarță de tei și avea două mărimi: *vel obroc* și *mali obroc;* deci **o.** mare și mic. **O.** mic și mare, menționate în sec. 17, erau de 22 ocale (= 37,356 l) și respectiv, 44 ocale (= 74,712 l). În Oltenia, au existat **o.** de 66 ocale (= 112, 068 l). În Mold., **o.**— măsură de capacitate — este întrebuințat mai rar și mai tîrziu (sec. 18). **O.** dispare din documentele muntene în sec. 19, fiind înlocuit — ca unitate și instrument de măsură — cu baniță↑. *3.* Cu sens de tain, **o.** este rația cuvenită fie ostașilor, fie altor slujbași ori figuri alese. Astfel, Vasile Lupu, în surghiun la hanul tătarilor, primește de la acesta un **o.** pentru întreținere. *4.* Tot **o.** se numea și oimul, dreptul cuvenit morarului din măciniș, măsurat cu **o.** mare sau mic. S-au desemnat cu numele de **o.** — după unitatea de măsură în care se calculau — și unele venituri domnești în natură; slugerul mare era „ispravnic pre toate obroacele ce să dau la cuhnele domnești"; jicnicerul mare „pre toate obroacele de pîne ce să dau la curtea domnului". Sub formă de rentă în natură, **o.** se apropie de sensul originar al termenului rusesc, care a desemnat, în primul rînd dijma plătită de țărani stăpînilor moșiei. *5.* În sfîrșit, termenul **o.** apare și în expresii ca: „a pune sub obroc", „a ține sub obroc", care s-au păstrat în mediul sătesc pînă în zilele noastre. Termenul **o.**, cu sensurile de măsură, danie, rație de întreținere și oim, a fost, de la o vreme, dublat și, pînă la urmă, înlocuit, în Ț. Rom., prin cuvîntul de origine maghiară mertic. Dispariția **o.** din limba vie a Ț. Rom., n-a fost însă totală; el s-a menținut, integrat în expresii ca cele de mai sus. În Mold., **o.** s-a păstrat, la sate, și cu sensul de măsură.

A.C.

obștea țărănea scă. *1.* Își are originea în comuna primitivă și continuă să existe în epoca feudală și ch iar în cea capitalistă. „Faptul principal al istoriei societății din țara

noastră după retragerea stăpînirii romane stă în aceea că viața acestei societăți a continuat timp de mai multe secole sub forma aproape exclusivă a obștilor teritoriale libere", iar „continuitatea obștilor pe teritoriul țării noastre de la geto-daci pînă la fundarea statelor feudale înseamnă continuitatea poporului român în Dacia, ca popor așezat, teritorializat, permanent legat de pămînt" (P. P. Panaitescu). Spre deosebire de o. gentilică, în care există o comunitate totală a pămîntului bazată pe legătura de rudenie, în o.ț. stăpînirea în comun persista numai asupra pădurilor, pășunilor și pămîntului nempărțit, iar legătura teritorială tindea să precumpănească asupra celei de rudenie. Este o comunitate de muncă în sensul că munca era rînduită de comunitate, care forma „un cerc închis în privința drepturilor de folosință a mijloacelor de producție în special a pămîntului sub diferitele lui aspecte". O. ț. stau la baza organizării social-politice a românilor prin gruparea lor în uniuni de o., numite de Nicolae Iorga „Românii populare", care s-au transformat apoi treptat în structuri social-politice de esență feudală, cu căpetenii proprii și cu tendințe de afirmare politico-militară (v. *voievod*). Aceste uniuni de o. au coincis, cîte una sau mai multe la un loc, cu așa numitele „țări" românești, atestate documentar în primele secole ale mileniului nostru, dar avînd o vechime mult mai mare (Radu Popa). În linii generale, o. românească are aceeași *evoluție* cu o. din celelalte țări răsăritene: prin stratificare și diferențiere social-economică, o.ț. au contribuit la formarea clasei feudale, feudalii au căutat cu tot dinadinsul să le cotropească, iar ele au luptat din toate puterile să-și păstreze ființa. În acest proces de aservire sînt de remarcat două momente principale: *a.* înainte de întemeierea statelor feudale românești, cînd s-a dezvoltat domeniul feudal prin aservirea a numeroase o.ț. în vederea întreținerii stăpînilor cu cetele↑ lor armate; *b.* din a doua jumătate a sec. 16, caracterizată prin predominarea rentei în muncă (clacă) pe rezerva stăpînului feudal, în vederea vînzării pe piață a produselor domeniului. La sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor, o. încep să se destrame din interior, prin creșterea diferențierii de avere între membrii lor, unii exercitînd meșteșuguri sau comerț, pătrunderea din afară a unor elemente mai avute, care acaparează pămînturile deturnînd dreptul de protimisis, și formarea proprietății funciare individuale în satele odinioară devălmașe. O. aservite continuă să existe pînă la 1864, iar cele libere chiar pînă în sec. 20. 2. Caracterul de instituție colectivă al o. rezultă din: *A.* proprietatea devălmașe a pămîntului; *B.* organizarea colectivă a muncii; *C.* conducerea comună; *D.* răspunderea comună. *A. Pămîntul.* Sînt în o. trei feluri de stăpîniri: *a.* individuale, ereditare și fixate de pămînt; *b.* comune ale o.; *c.* abstracte. Mai este și o stăpînire „superioară" a comunității asupra întregului pămînt, care nu este numai teoretică, ci se manifestă chiar prin acțiuni reale, în special prin exercitarea dreptului de protimisis. Unitățile de stăpînire peste tot hotarul (a pămîntului arabil) erau *delnița*↑, în Ț. Rom., și *jirebia*, în Mold. într-o primă fază ele se repartizau periodic; cu timpul însă devin ereditare, fixîndu-se pe teren (sec. 17). Erau o formă intermediară caracteristică o. între stăpînirea în comun și cea individuală. Celelalte elemente ale folosinței hotarului erau sau principial *fixe* (case de locuit, culturile permanente: pometul, viile) sau principial *comune* (pășuni pentru vitele satului, pădure, ape). *B. Munca* era cea care diferența în o. stăpînirea individuală de cea comună. Astfel, erau proprietate *individuală:* casa, curtea și construcțiile din ea. Erau, din contra, *comune*, cele create de natură: pădurea, cîmpul, țarina, apele, pășunea. Chiar din aceste elemente naturale, ceea ce era creat de om prin munca lui devenea proprietatea lui individuală; în categoria aceasta intrau curăturile (lăzuirile), viile plantate, prisăcile de albine cu stupi, culturile de pomi roditori, grădinile de zarzavat, heleșteele săpate de om. La 30 iun. 1822, 30 locuitori din Șotînga — Dîmbovița, care vînduseră 478 de stînjeni de pămînt lui Ioniță Cioranu și „din moșneni s-au făcut clăcași și dijmași", arătau că „toți clăcașii nu se scot din livezi și curături cînd trece o mosie de la un stăpîn la altul". Pămîntul o. era împărțit pe *bătrîni*↑ cu varianta pe *părți*, pe *funii*↑ (numai în Ț. Rom.), sau pe *locuri* și *pămînturi*↑. Această ultimă formă — în care fiecare stăpînește o bucată hotărnicită din sat — apare ca rezultat al diferențierii o. și este premergătoare destrămării ei totale. O. era organizată inițial în așa fel ca elemente străine să nu se poată strecura în ea. De aceea, într-o anumită

epocă, în Ţ. Rom., s-a aplicat privilegiul masculinităţii în succesiunea descendenţilor (v. *moşenitor*). Totuşi, deturnarea acestuia prin înfrăţirea fetelor cu băieţii sau aşezarea în locul lor, admiterea principiului egalităţii sexelor la moşteniri şi practica înfrăţirii cu străini a dat posibilitatea ca elemente din afara o. să pătrundă în ea şi astfel să se accentueze procesul de destrămare. Corolarul dreptului o. de admitere înlăuntrul ei a fost dreptul pe care o. îl avea de excludere din ea a elementelor care lucrau în contra intereselor comunităţii. C. o. libere erau conduse de un cnez sau jude ajutat de un sfat; iar cele aservite de reprezentanţii stăpînului lor. În toate cazurile oamenii buni şi bătrîni aveau un rol important în conducerea o. În Ţ. Rom., spre deosebire de ceea ce se întîmplă în alte state din Europa centrală şi apuseană, domnul acorda privilegii o. ca entitate. Aceasta emitea şi răvaşe↑ pentru vînzările făcute în sat. În Mold., pînă la sfîrşitul sec. 17, satele de răzeşi nu apăreau în privilegiile scrise ale domniei. Ca urmare, în Mold. nu exista între domnie şi satele de răzeşi altă relaţie decît obligaţia de participare a acestora la slujba militară în oastea aflată direct sub conducerea domnului, pe cînd în Ţ. Rom. satele de moşneni aveau faţă de domnie şi alte obligaţii rezultînd din specializarea lor în munca meşteşugărească sau din aşezarea lor geografică. *D.* o. avea o răspundere solidară în justiţie, care apare în special în duşegubină şi răscumpărarea crimei de către rudele criminalului. Judecata în o. era făcută de oamenii buni şi bătrîni↑, atît în pricinile penale şi în cele de stăpînire a pămîntului, cît şi în oricare altele. Condamnările la moarte nu se puteau pronunţa, însă, decît de domn. *3.* După modelul populaţiei autohtone româneşti aflată în Trans., au adoptat o.ţ. şi secuii, care au împrumutat de la populaţia autohtonă numeroase obiceiuri. Ei au utilizat sistemul de stăpînire în comun a terenului agricol; loturile se trăgeau la sorţi, aşa cum se făcea şi în Mold. La 1591, secuii pedestraşi din ţinutul Odorhei urmau să primească „arături şi fînete după sorţi, pe obiceiul şi legiuirile satelor în care locuiesc". Hotarul arabil se împărţea de obicei în 2: „opreliştea", unde se făceau culturile de cereale şi alte plante, şi „călcătura", partea rezervată pentru păşune. „Opreliştea" era păzită de „omul de gardină", iar pentru vitele care stricau semănăturile se plăteau judelui satului aşa-numitii „bani de minat". Pădurile erau folosite şi ele în comun, fiecare locuitor luînd lemne „după cum i se cuvine parte". Ca şi în Ţ. Rom. şi Mold., păminturile defrişate intrau în proprietate privată. O.ţ. a secuilor s-a destrămat datorită inegalităţii sociale care împărţea pe secui în trei stări: *primores* (fruntaşi), *primipili* ↑ şi secui de rînd, primele două categorii fiind privilegiate la împărţirea pămîntului, care se făcea după condiţia socială a locuitorilor: „pînă şi primipilului de rînd trebuia să i se dea din pămîntul obştii de două ori atîta cît unui ţăran, iar fruntaşului şi mai mult". În „constituţiile" scaunului Mureş disproporţia este şi mai mare: „nobililor stăpîni de iobagi trebuie să li se dea cîte 4 sorţi; celor din stările libere mai de jos cîte 2, iar dărăbanilor şi iobagilor cîte 1". Categoriile privilegiate au reuşit apoi să obţină stăpînirea „pe veci" a pămînturilor „de sorţi", ieşind astfel din o.ţ. Din categoriile privilegiate (primipili, pixidari şi liberţi) se recrutau de obicei juzii şi juraţii satelor. V. *compoziţie. Bibl.*: 138, 213, 214, 322, 323, 454, 593, 1 048, 1 168, 1 286a, 1 414—1 418.

O.S.—N.S.

obştească epitropie. V. *epitropie.*

oca. Unitate de măsură pentru capacităţi (lichide şi solide) şi pentru greutăţi; iniţial, o măsură de 400 drahme (dramuri). Documentele muntene o menţionează încă din prima jumătate a sec. 17. O întrebuinţare frecventă a avut şi în măsurarea lichidelor. Mărimea o. — măsură de capacitate — a fost, în Ţ. Rom., pentru materii uscate, de 1,698 l şi pentru lichide de 1,288 l; în Mold., o. pentru lichide echivala cu 1,520 l. Submultiplii o. au fost nominal aceiaşi în Ţ. Rom. şi în Mold., diferiţi însă ca mărime: litra (1/4 dintr-o o. = 0,322 l, resp. 0,380 l), cinzeaca (1/8 = 0,161 l), ciocanul (1/16 = = 0,081 l) şi dramul (1/400 = 0,0032 l, resp. 0,0038 l). Ca multiplu pentru măsurarea lichidelor, s-au utilizat vadra↑, de 10 o. sau de 12 o. O. — instrument de

măsurat — era confecționată, în Ț. Rom., din aramă și tinichea, iar în Mold., din tablă („her alb") și din alamă. Trans. nu a utilizat **o.** decît în relațiile cu țările de dincoace de Carpați. Grupul de măsuri, constituit de **o.** și submultiplii ei, a continuat să se aplice în mediul rural și după introducerea sistemului metric modern în a doua jumătate a sec. 19.

A.C.

ocină; var. *otcină*, *otnină*. *4 sept. 1389, B. Atit în Ț. Rom., precum și în Mold. apare uneori cu calificarea de *călugărească*, *bisericească*, *mănăstirească*, *domnească*, *cnezească*, *a orașului*. Într-un anumit sens termenul **o.** este sinonim cu *baștină*↑, *dedină* și *moșie*. În procesul de privatizare și consolidare a proprietății, **o.** are un rol de seamă și este orice „stăpînire locurească", dobîndind un caracter de permanență prin supunerea ei unei exploatări permanente, permise de îmbunătățirea tehnicii agricole. Nu este încă o adevărată proprietate cviritară, ci numai o stăpînire particulară a unei singure grupe familiale, devenită ereditară, dar „grevată de o serie de legături față de obște". Deși desprinsă oarecum de aceasta, **o.** nu avea o autonomie completă, ci continua, din p.v.d. economic și juridic, să facă parte din „complexul social al satului devălmaș". De aceea gospodăria familială căreia îi aparținea beneficia de părțile aferente din întregul teritoriu al satului, din pădure, izlaz, cimp deschis. Cuvîntul **o.** este folosit în 3 sensuri: *a.* proprietate agricolă; *b.* proprietate imună ; *c.* proprietate strămoșească. *a.* În pravilele sec. 17 se prevedea: „[...] de nu va mai putea să-și lucreadze viia [...] sau altă *ocină* ce va avea [...]", iar în documente: „[...] am avut pîră [...] pentru această bucată de ocină din ocina Stoicenilor". **O.** se putea vinde, dărui, zălogi împreună cu vecinii, robii, vitele de pe ea, sau fără: „[...] ocină stearpă, fără nici un vecin". *b.* Din numeroase documente rezultă caracterul de imunitate↑ al **o.** Mihai Viteazul întărește lui Fătul „3 pogoane de vie cu *ocină nedajnică*, ca să-i fie lui dedină și de ohabă, lui și cu fiii lui și nepoților și strănepoților și de nimeni neclintit". Ideea de imunitate este exprimată de obicei prin formula: „să fie de ocină și de ohabă de toate dăjdiile și slujbele și dările"; ori sub formă negativă; „nici unui cnez sau boier al domniei mele să nu fiți de ocină și de ohabă". *c.* Spre sfîrșitul sec. 16, înțelesul termenului **o.** evoluează însemnînd „pămînt moștenit din generație în generație sau stăpînit din moși-strămoși". Se spunea chiar în unele acte, spre a se preciza această idee: „le-a fost lor dreaptă ocină și dedină, de la întemeierea țării"; „străveche ocină și dedină domnească". În acest înțeles, termenul **o.** este sinonim cu baștină și dedină și moșie. *Dedina*, ca și **o.**, însemna stăpînire strămoșească și, de cele mai multe ori, în documente apar împreună, cu același înțeles. Spre a se accentua mai mult caracterul strămoșesc al dedinei, uneori se folosea și termenul *strădedină*, *3 sept. 1459, A. și <15 sept. 1495—31 iul. 1496>, B. Spre sfîrșitul perioadei în care cuvîntul dedină are circulație întîlnim *dedina preoților*, cu sensul de partea din sat care fusese rezervată din vechime preoților. Dedina (spre mijlocul sec. 16) și **o.** (spre sfîrșitul lui), prin caracterul lor ereditar, sînt opuse bunurilor dobîndite prin „cumpărătură". Termenul moșie (de la moș↑ *20 iul. 1400, B) cu înțelesul de proprietate ereditară, veșnică, apărînd în unele documente chiar sub forma compusă *strămoșie*. Spre finele sec. 17 și în special în sec. 18, *moșie* devine de circulație curentă, uneori alături de **o.**, ajungînd ca, spre sfîrșitul ultimului secol, să se substituie termenilor **o.**, *baștină* și *ohabă*↑, cînd, de altfel, ia din ce în ce mai mult sensul mai larg de proprietate rurală, pe care îl păstrează și astăzi. În documente oamenii de pe **o.** sînt numiți *ocinași*. Uneori starea lor de dependență față de stăpînul **o.** este exprimată în termenii: „[...] pentru că îi sînteți veche și dreaptă ocină [...]".

O.S.

ocîrmuire. V. *căimăcămie*.

oeră. *1.* A desemnat: *a.* locul de exploatare a sării↑; *b.* venitul realizat de domn (rege) din vînzarea sării (monopolul↑ sării); *c.* legată de **o.**, poate fi și vama plătită

la circulația și comercializarea sării. Cele mai vechi mențiuni aparțin Trans. (sec. 12); în sec. 14, 15, documente frecvente semnalizează o. și dincoace de Carpați. Bunuri domnești ⟨regale⟩, o. erau administrate de cămara domnească (regală în Trans.), condusă de marele cămăraș (Ț. Rom. și Mold.) sau comitele cămării *(comes camerae salium*, Trans.), care aveau ca subalterni un număr de slujbași. Din sec. 17, o. se exploatează și prin arendare. Munca în o. se făcea de ciocănași, meșteri, măglași (Ț. Rom.), șaugăi (Mold.), tăietori: *incisores salium* (Trans.), plătiți în natură și bani; tăietorii transilvăneni primeau (în 1435) 8 dinari de 100 de sări (bolovani de sare), plus alimente; măglașii primeau (în 1811) cîte 8 parale pe zi, ciocănașii cîte 6 parale, la care se adăuga un mertic zilnic de 10 ocale sare. În ansamblul veniturilor domnești, o. au reprezentat un post important: o mențiune din 1583 apreciază venitul o. din Ț. Rom. la 400 00 scuzi anual, o alta, din sec. 17, arată, pentru Mold., un venit de 25 pungi ughi sau 1 250 florini unguresti. D. Cantemir dădea, pentru vremea lui, cifra de 10 000 lei noi, ceea ce nu exprima realitatea, mult superioară. La 1742, o. din Ț. Rom. s-au vîndut cu 215 pungi. *2.* Sub regimul fanariot a fost folosit termenul *tuzla* pentru desemnarea ocnelor de sare; iar prin termenul *tuzimen* era desemnat cămărașul, vătaful, administratorul unei ocne de sare. Despre pedeapsa cu o. v. *închisoare*. V. *sărărie: sărărit*.

A.C.

ocol. *1.* **O.** a constituit un hiterland de sate aservite, ascultătoare de un oraș, tîrg sau cetate, aparținînd, în epoca prestatală, unor voievozi sau cneji. După constituirea statelor feudale, în locul acestor conducători prestatali, s-a suprapus puterea domnească, care a preluat o., înfăptuind primul gest de trecere pe seama statului a unei părți din teritoriul țării, mai înainte de organizarea ținuturilor. Devenind domnești, o. s-au dezvoltat în prima fază prin cumpărări de sate sau schimburi, iar cu începere din a doua jumătate a sec. 16, mai mult prin confiscări pentru acte de hiclenie săvîrșite față de domnie. *a.* În Mold., încă de la începuturile domniei, o. au făcut parte din domeniul public („ocoale domnești"), formate din mai multe sate, ascultătoare de cetăți, curți domnești sau de tîrguri. Urmărind să creeze un suport economic și social direct al domniei și, în același timp, să stimuleze dezvoltarea tîrgurilor moldovene, Ștefan cel Mare a procedat la organizarea unei întinse rețele de o., care depindeau de cetățile și curțile domnești; după unele calcule, aceste o. cuprindeau circa 200 de sate, din care domnul își putea recruta oșteni și colaboratori de nădejde prin intermediul dregătorilor reprezentanți ai puterii centrale. Marele domn a pus capăt sistemului de donații din satele de o. pentru răsplătirea marilor feudali. O. cetăților au fost mai mici ca întindere decît acelea ale orașelor, tîrgurilor, sau curților domnești. Cît timp cetățile au îndeplinit un rol de seamă în apărarea țării, o. lor s-au aflat sub administrația pîrcălabilor. În a doua jumătate a sec. 16, cetățile și-au pierdut valoarea militară și strategică, din care cauză domnii le micșorează o. prin danii și vînzări; la începutul sec. 17, cînd Ieremia Movilă înființează o cetate, are grijă să-i creeze și posibilități de existență proprie, luînd mai multe sate din juru-i și subordonîndu-le cetății: „și le-au făcut să fie ocol acelei cetăți". *b.* În afară de cetăți, curțile domnești dispuneau de o., mai întinse și mai bogate: Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Tazlăul Mare satele: Zănești, Stolnici și Fauri „care sate au fost din ocolul curților noastre de la Piatra". În timpul aceleiași domnii, această curte ajunsese să dispună de un o. cu 26 sate, 3 heleștee și un iaz. În documentele vremii, întîlnim mențiuni despre curțile domnești de la Iași, Hîrlău, Botoșani, Rădăuți etc., care dispuneau de o. cu domenii întinse, formate din sate, terenuri agricole, păduri, iazuri etc. *c.* Tîrgurile și orașele dispuneau de asemenea de o., care nu se confundau cu hotarul sau moșia orașului. Satele din o. tîrgului sau orașului erau aservite domniei, pe cînd locuitorii care munceau în moșia orașului erau liberi, ca orice orășean. În prima jumătate a sec. 15, Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun, împărțind puterea cu fratele său Ștefan II, îi cedează o parte din

țară, între care și „orașul Vaslui și ocolul ce ascultă de acest oraș [...] și tîrgul Bîrladului cu tot ocolul [...] și orașul Tecuci cu tot ocolul [...]". Sub Ștefan cel Mare, **o.** orașului Vaslui era compus din 17 sate și selișți, care se întindeau pe o suprafață de 432 ha. Aceste **o.** aveau o organizare proprie, deosebită de aceea a ținuturilor în mijlocul cărora erau așezate, avînd în fruntea lor pe vornici sau ureadnici, ca reprezentanți ai domniei, cu atribuții administrative, judecătorești și fiscale. Satele ieșite din **o.** printr-un act de danie, nu mai puteau să fie urmărite de organele domnești „pentru zeciuială de varză, sau [...] pentru alte mărunțișuri care sînt pre alte sate de ocoi", fiindcă după danie „ele umblă cu ținutul" și nu mai au nimic comun cu **o.** și cu obligațiile acestuia. Lichidarea **o.** domnești s-a făcut treptat în a doua jumătate a sec. 16, prin danii și vînzări. Ultimul domn care a fost preocupat de **o.** tîrgurilor a fost Ion Vodă cel Cumplit care a luat satele de pe rîul Miletin și le-a dat să fie „ascultătoare" de Hîrlău. În Ț. Rom. **o.** nu este întîlnit cu acest sens. În locul lui se folosește termenul de hotar. În cărțile de pîrcălăbie din vremea lui C. Brîncoveanu se arată că autoritatea pîrcălabilor din tîrguri se întindea asupra tîrgurilor respective și a celor 12 sate „din prejurul tîrgului". 2. Ca unitate administrativă, în cadrul ținutului sau județului, **o.** apare în țările române abia în a doua jumătate a sec. 18, în urma reformelor lui C. Mavrocordat, avînd același sens cu plasa și fiind înlocuit mai tîrziu de aceasta. La 25 apr. 1757, ținutul Fălciu avea 5 **o.** Harta Mold. din 1833 prevede 10 ținuturi și 55 **o.**, față de 16 ținuturi și 76 **o.**, cîte fuseseră mai înainte.

D.L. — T.V. — N.S.

ocolaș (Mold., sec. 18). Slujbaș însărcinat cu strîngerea dărilor. În iun. 1799, C. Ipsilanti hotăra: „numai un **o.** să fie la fiecare ocol spre strîngerea banilor birului [...], care ocolaș să fie om vrednic și de credință, din mazălii ținutului și, luîndu-și leafa sa de pe la sate pe fiștecare lună, după izvod anume ce se trimite la vistierie, altă nimica, cît de puțin, să nu supere pe locuitori". Cei care își cumpărau slujba erau amenințați „cu ulița și cu ocna".

N.S.

ocolnică. Carte de alegerea hotarelor, de hotărnicie: „Copie după ocolnica moșiei Bocoviciorul, după cum s-au găsit [...]".

O.S.

octalia. V. *capă.*

octave. Erau, în Trans., anumite zile acordate ca termene pentru judecata unor procese și fixate în raport cu o mare sărbătoare religioasă (Sf. Mihail, Sf. Gheorghe, Sf. Luca, Boboteaza ș.a.), și anume în cea de-a opta zi socotită de la sărbătoarea respectivă, începînd cu ziua sărbătorii. Denumirea lor completă era *octave judiciales*, *octavalia* sau *octavalis terminus*. Apărute din sec. 13, **o.** sînt reglementate în *App. const.* ca adevărate sesiuni judiciare, cu ziua de începere la data sus indicată și cu durată variabilă după următoarele subdivîziuni ale Trans.: comitatele nobiliare, scaunele secuiești. Partium.

V.Ș.

odaia vizirului. V. *raia.*

odaie. Originar a însemnat cazarmă sau regiment de ieniceri; mai tîrziu, a indicat o așezare improvizată în cîmp, munți sau păduri pentru adăpostul vitelor în perioada păscutului. Cu timpul, **o.** au căpătat oarecare stabilitate, constituind puncte permanente de gospodărire a turmelor de oi sau cirezilor de vite. Existența lor în Ț. Rom. s-ar ridica pînă la 1 300, după N. Iorga, ar fi posterioară anului 1600; documentele menționează „odăi turcești" încă de la sfîrșitul sec. 16. **O.** turcilor aflate pe pămîntul Ț. Rom. pricinuiau mari pagube vistieriei și locuitorilor, motiv pentru care unii domni, precum C. Mavrocordat (1739), a trimis un turc și un român în jud. Ialomița

„să dărîme odăile, ca să dispară cu totul". **O.** pămîntenilor erau așezate pe locuri dăruite de domni, cumpărate sau arendate de la proprietari. Ungurenii, bucovinenii și galițienii și asigurau locul pentru **o.** prin închiriere, plătind un adet↑ anual.

N.S. — A.C.

odobașă. Mic comandant militar: **o.** de seimeni (Mold., 1693); **o.** agesc (1732) etc.

N.S.

ofis. Întrebuințat în prima jumătate a sec. 19, în limbajul cancelariei, cu sensul de decret domnesc, poruncă domnească: **o.** generalului Kiselev către divanul Mold.; **o.** domnesc pentru numire de egumen.

P.S.

ogeac. Termenul a fost receptat ca nume colectiv, de obicei pentru o trupă militară (**o.** de seimeni, de arnăuți), dar și sinonim cu sălaș de țigani sau cu breaslă. **O.** apare și sinonim cu *asiclă fiscală*, în Mold. („birul pămîntului reprezenta 3 lei pe ogeac") În Dobrogea, sub ocupație otomană, **o.** a fost folosit pentru a desemna ostașii pe care trebuia să-i dea ținutul în caz de război.

D.L.

ohabă. Autorii nu sînt de acord asupra sensului instituției; dublul înțeles al cuvîntului („a opri" „a se abține" și „a uza") ni se pare însă că poate explica îndoita semnificație a acestuia, de *imunitate*↑ (domnul oprește pe slujitorii lui să intre în imobilul scutit) și de bun *ereditar*, de veci, proprietate *deplină*, inalienabilă; moșia *ohabnică* era în acest ultim înțeles o proprietate scutită de unele dări și sarcini, dar și o proprietate ereditară *de baștină*↑, deci proprietate deplină și moștenită, nu cumpărată. Din documente rezultă — ca și pentru ocină↑ — un înțeles sau altul, după raportul cuvîntului **o.** cu contextul în care figurează. Întîlnim acest cuvînt în special în expresiile „să-i fie *de ohabă*", sau „să-i fie de *ocină* și *de ohabă*", în mod curent în Ț. Rom și „*de uric* și *de ohabă*", accidental în Mold. *De ohabă* este, fără îndoială, o *scutire*, într-o întărire redactată în termenii următori: „[...] să le fie de ocină și *de ohabă*, începînd de la vama oilor [...], adică de la slujbele mici pînă și la cele mari, de acestea toate să le fie *de ohabă* lor și copiilor lor, nepoților și strănepoților, cît va trăi domnia mea și cît va trăi fiul domniei mele Mihail voievod [...]". Sensul acesta de sate libere, scutite de anumite obligații față de domnie, explică existența și astăzi a unor localități pe teritoriul țării noastre cu numele de *Ohaba* sau altele derivate din el. Dar **o.** sau *ohabnică* pare a fi o proprietate definitivă, *ereditară*, inalienabilă în fraze ca: „să le fie de ocină și de ohabă sfintei mănăstiri" sau „[...] lor și fiilor lor", sau „[...] să-i fie aceste ațigănci ohabă fiilor, nepoților și strănepoților și de nimeni neclintit[...]". În acest sens se folosește mai des cuvîntul **o.**, fără prepoziția *de*. Nu numai moșii și sate puteau fi *ohabnice*, ci și case, prăvălii, țigani sau rumîni. Beneficiarul imunității putea să nu fie boier. Examenul documentelor duce la concluzia că termenul **o.** a fost folosit de cancelaria domnească din Ț. Rom. în sensul de imunitate în sec. 14 și 15 și de proprietate deplină, ereditară din sec. 16 pînă la începutul sec. 18.

O.S.

oi de sursat. V. *sursat*.

oierit. Una din principalele dări ale sistemului fiscal feudal, prelevată asupra oilor care păsteau pe teritoriul țării. Oile reprezentau, în sectorul animalelor, o importantă bogăție; de aceea au format, încă de la constituirea statelor românești, o materie impozabilă de bază, sursă a diferite venituri pentru domn: gorștină, stînit, cășerit, vama↑ de graniță etc. În primele documente cunoscute din Ț. Rom., această dare figurează sub numele generic de vamă, adică parte din produs, în speță vama oilor. Cam în aceeași vreme, este denumită și dijmă. Dim. Cantemir o numește de asemenea decima, dijmă de oi. Într-un document din 1443, întîlnim termenul oierit:

„i-am iertat de oierit şi de gorştinărit". Pînă în sec. 17, darea asupra oilor apare sub aceste diverse denumiri; în Condica brîncovenească, se statorniceşte termenul **o.**: „să le scutească de oierit". În Mold., darea pe oi s-a numit *goştină*↑, iar în Trans. *quinquagesima*↑ (cincizecime). Plata **o.** s-a efectuat la început în natură, mai tîrziu în bani. Decima-dijma a constituit o indicaţie aproximativă asupra cuantumului în această perioadă. În Trans. şi ţările vecine a existat o dijmă mică (5 oi din 100), o dijmă mare (10 porci sau stupi din 100) şi de asemenea o *quinquagesima* (o oaie din 50), sistem care a putut influenţa şi ţările române extracarpatice. În sec. 17, **o.** se plătea în bani, cu excepţia rechiziţiilor *(sursaturi)* intempestive pentru necesităţile armatelor turceşti sau tătăreşti. Cuantumul în bani al **o.** a variat după categoria contribuabililor şi după necesităţi. Braşovenii (ungurenii) au plătit, în general, o dare mai mică decît localnicii. **O.** a cunoscut, sub raportul cuantumului, variaţii multiple. **O.** pămîntenilor marchează variaţii asemănătoare: pentru Ţ. Rom., în 1739 era de 16 bani, în 1748 de 6 parale; pentru Mold., între 1716—1719, era de 11 parale, în 1731 de „zăce bucate un leu". La începutul sec. 19, cuantumul **o.** se ridică la cifre neobişnuite: de la 10 aspri la 45 în 1814, la 78 în 1816 şi la 81 în 1817. Separat de darea propriu-zisă, contribuabilii trebuiau să plătească şi ploconul, care în 1809 era de 160 bani de nume pentru stăpînii cu peste 10 oi. **O.** era datorat principal de toţi posesorii de oi; categoriile privilegiate au fost însă adeseori scutite integral, sau impuse la un cuantum mai redus decît ţăranii, de ex. 1/3 din cota acestora. La 1805, mănăstirile, mitropolia, episcopiile şi boierii de la vel ban la clucer de arie, ca şi văduvele celor ce ocupaseră aceste funcţii, erau scutiţi de **o.** „precum se urmează şi în ţara Moldovei". Încasările vistieriei din **o.** au ocupat locul al doilea în ordinea importanţei, după bir. Astfel, în 1768—1769, s-a încasat în Ţ. Rom. 218 500 lei din **o.**, iar din sferturi (bir) 1 145 014. Cadenţa în care a crescut venitul **o.** este marcată de următoarele cifre: în 1696 a fost de 25 514 1/2 taleri, în 1700 de 39 585 taleri, în 1703—1704 de 80 325 taleri, pentru ca în 1768 să atingă cifra, deja menţionată, de 218 500 lei, în 1811 să ajungă la 330 000 lei, iar în 1812 la 600 000 piaştri. **O.**, ca şi goştina, a dispărut din nomenclatura fiscală a ţărilor române după reformele *Reg. org.* din 1831. V. şi *bîrsan.*

A.C.

olae; olăcar. V. *cai de olac.*

aluc-hac. V. *iervărit.*

om domnesc *(gospod).* În sec. 17—19 se numea orice reprezentant al domniei trimis să rezolve sau să cerceteze o problemă, să îndeplinească o hotărîre a domnului şi a sfatului, să aducă la judecată un împricinat sau să silească pe ţărani să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de stăpînii de moşii. În numeroase documente se spune: „va veni om domnesc de vă vor aduce cu ciubote" sau „vom trimite om domnesc cu treapăd". Deplasarea **o.d.** era plătită de locuitorii consideraţi vinovaţi cu o taxă numită *ciubote* în Mold. şi *treapăd*↑ în Ţ. Rom.

N.S.

om împărătesc. Delegat al sultanului, trimis în ţările române, de obicei la cererea domnilor, pentru a cerceta anumite situaţii privind mai ales hotarele ţărilor sau limitele administrative ale raialelor sau ale aşezărilor tătarilor din Bugeac. Un asemenea **o.î.**, cu rang de *aga*, a hotărnicit limitele raialei Brăila, la cererea lui Antonie din Popeşti (1669—1672). Ivindu-se discuţie asupra justeţei hotărîrii din 1671, s-a făcut o nouă hotărnicie în 1695, la cererea lui Constantin Brîncoveanu, de către un capugi-başa şi un cadiu.

D.L.

omagiu feudal. Instituție feudală fundamentală, materializînd prin anumite gesturi legătura de credință dintre un suzeran și un vasal. În esență, prin formalitățile de o., un vasal accepta să-l recunoască pe suzeran și primea, ca o consecință *investitura* suzeranului pentru *feuda* (sau *beneficiul*) concedat. O. era, din p.d.v. juridic, un contract sinalagmatic, comportînd obligații corelative — deși nu identice — din partea vasalului și a suzeranului. Toate raporturile de natură feudală: raporturi militare, sociale, economice, penale, fideiste etc., derivă din instituția corelată a o. și a investiturii, ca și din ideea fundamentală de *credință* care formează cheia moralo-juridică a sistemului feudal. O. consacra ideea esențială a feudalismului, care implica dubla divizare a *suveranității* (între suveran, suzerani și vasali) și a *proprietății* (în *dominium eminens, beneficiu* și *dominium utile*). O., cu toate consecințele lui, îl vom găsi, atît în raporturile dintre diferitele căpetenii politice ale statelor Europei feudale, cît și între acestea și vasalii lor *interni*. O.i. a fost prestat de către unii domni ai Ț. Rom. și Mold. regilor Ungariei și Poloniei, aceasta în afară de o. specific datorit sultanului pe tot timpul *suzeranității otomane* Au fost și cazuri în care domnii români au prestat o.f. împăratului romano-german sau principelui Trans. și e neîndoielnic, deși un e-xistă documente, că în cazul în care domnul unuia din cele două principate impunea celuilalt principat un domnitor (Alexandru Aldea, impus Ț. Rom. de Alexandru cel Bun, numeroșii domni impuși de Ștefan cel Mare, Vintilă vodă impus de Ion vodă cel Viteaz), domnitorul astfel impus își asuma anumite obligații care se pot asimila cu cele rezultînd din o.f. Actele de o. sînt prestate în numele domnului, al fiilor și urmașilor lor, al dregătorilor, boierilor mari și mici, al tuturor supușilor *(subdicti)*. Semnificativă este evoluția rolului boierilor moldoveni, astfel cum apare în actele de o., din 1387 pînă în 1485. În primele acte de o., *boierii garantează credința domnului față de suzeran* și se angajează să prevină orice act de necredință din partea domnului, rămînînd în acest caz credincioși coroanei poloneze (o. boierilor lui Ștefan I, consemnat la Suceava, la 6 ian. 1395). Asemenea formule dispar ulterior, dar pînă și în actul de o. semnat în 1485 la Colomeea apar pecețile a 12 boieri. Conform tipicului dreptului feudal, actul de o. trebuia prestat *personal* și reînnoit la moartea suzeranului sau a vasalului. În principiu trebuia prestat la reședința suzeranului. Documentele moldovene cunosc cazuri de jurăminte omagiale prestate personal de domnitori în fața unui suzeran polonez: (6 mai 1387) de Petru Mușat față de Vladislav Jagello și regina Hedwiga; (6 oct. 1407) de Alexandru cel Bun și boierii lui, către același rege și (19 sept. 1436) de Ilie voievod, către același rege; la Colomeea (16 sept. 1485) de Ștefan cel Mare către Cazimir. V. *vasalitate*.

D.L.

omor. Denumirea „moarte de om" (înlocuind pe cea de „omor" cu începere din sec. 15) a durat pînă în sec. 18, cînd a reapărut „omor". Încercarea pravilelor sec. 17 de a înlocui „moarte de om" cu „ucidere" n-a reușit. „Ucidere" a reapărut abia în *Cod. crim.* (§ 211). După întemeierea statelor feudale, o. fiind crimă importantă („faptă mare"), judecata lui a fost rezervată domnului („caz domnesc"). Spre deosebire de dreptul germanic medieval, dreptul vechi românesc, urmînd concepția dreptului roman, cerea, pentru existența infracțiunii, pe lîngă faptul material și intenția de a ucide. Toate pravilele aplicate în țările române, începînd cu *Synt.* lui Vlastares, au consacrat această concepție. Uciderea unui rob constituia o., ca și în dreptul roman. Documentele muntene și moldovene, începînd din sec. 16, dovedesc că uciderea unui țigan era pedepsită ca o. Robul, fiind persoană, era capabil să săvîrșească o. El răspundea penal pentru fapta lui, iar stăpînul lui răspundea civil pentru despăgubiri. Pravila distingea 2 categorii de *moarte de om: 1.* grabnică (spontană, din mînie) și *2. vajnică* (cu chibzuință). Aceasta reprezintă o. cu premeditare din dreptul modern. Mobilurile crimei de o. în orînduirea feudală erau: jaful, dragostea, ura față de clasa dominantă, în special față de dregători, ca reacție împotriva nedreptății. Marele număr de o. săvîrșite de autori

rămași necunoscuți îndreptățesc ipoteza că aceste crime aveau un mobil social: exterminarea indezirabililor care căutau să pătrundă în obște cu încuviințarea ei tacită. Pedeapsa prevăzută de pravile pentru **o.** era una din acestea sau o combinație între ele: moartea, mutilarea, tortura, ocna, închisoarea, confiscarea, surghiunul, gloaba. *Tentativa* era pedepsită. V. *compoziție*; *infracțiune*: *pedeapsă*.

P. S.

onoare (infracțiuni în contra ~i). Din această categorie fac parte: *injuria, defăimarea, calomnia, denunțarea calomnioasă*. Ele au fost prevăzute și pedepsite și în vechiul drept românesc, uneori fără denumire tehnică, alteori sub diferite denumiri *(sudalmă, clevetire)*, dispărute astăzi din limbajul juridic. *1. Sudalmă.* Folosit de obiceiul pământului, termenul a fost adoptat de pravilele sec. 17. Acestea dădeau un sens foarte larg termenului **s.** și clasificau diferitele expresii și actiuni ultragiante în două categorii: *a.* mari și *b.* mici. *a.* Erau **s.** *mari:* tăierea bărbii cuiva, în batjocură; retractarea unui act de danie făcut cu zapis în public; îmbrîncirea cuiva cu intenția de a-l umili; suduirea unei persoane, de către mai mulți, în public ș. a. *b.* Toate celelalte **s.** erau considerate mici. **S.** se pedepsea, după aprecierea judecătorului, cu sancțiuni care variau de la gonirea de pe moșie pînă la tăierea capului, după gravitatea infracțiunii și starea socială a infractorului. Suduirea domniei se „certa" cumplit. *Prav. cond.* nu mai folosește termenul de **s.** în înțeles atît de larg; ea pedepsește cu bătaia pe acela care înjură pe judecător, afară de cazul cînd judecătorul îl înjurase mai înainte (VII, 6). *Manualul* lui Donici nu se mai ocupă de **s.** *L. Car.* califică drept „necinstitor" pe cei care injuriază „cu cuvîntul sau cu fapta" și-i pedepsește după mărimea faptei; pedeapsa aplicată constă în dare de bani, bătaie, închisoare, surghiun, după voia judecătorului (V, 9, 1—4). *Cond. crim.* aplica pentru aceeași faptă: globirea la cutia milelor, surghiun la o mănăstire pe timp hotărît și bătaia la poarta curții gospod (§ 262). *2. Defăimarea.* Spre deosebire de **s.**, care era o injurie prin fapta sau vorbe (în ultimul caz un termen de dispreț sau o invectivă, fără a cuprinde imputarea unui fapt precis), **d.** se referea la un fapt determinat, indiferent dacă imputarea era exactă sau nu. *a.* Infracțiunea de **d.** consta în stricarea faimei cuiva, în public, verbal sau în scris. Fără a cunoaște această denumire tehnică, pravilele sec. 17 prevedeau **d.** și o sancționau cu alungarea infractorului din sat, rareori cu trimiterea lui la ocnă. Obișnuit, defăimătorul „rămînea fără de cinste", adică își pierdea orice credit, dar cînd arunca cuvinte grele pe uliți, în gura mare, sau făcea acest lucru în scrisori scrise „cu vicleșug", încercînd astfel să strice reputația cuiva, era purtat prin tot tîrgul și înjosit. *Manualul* lui Donici pedepsea cu bătaie și închisoare pe „cel ce va găsi hîrtie scrisă cu ocară și batjocură și nu o va rupe îndată, după cuviință, socotindu-să ca un împreună sîrguitoriu spre defăimarea celui de aproape", atît el cît și cel care a scris-o (XLI, 22). *b.* **D.** era cunoscută și ca sancțiune. *Cond. crim.* prevedea că cei ce se ridica împotriva stăpînirii era pedepsiți, împreună cu complicii săi, „cu pierderea cinului și a evgheniei și cu defăimare în fața obștirii prin îmbrăcare de sucman". Aceeași pedeapsă se aplica și aceluia care împingea la desfriu pe o fată încredințată lui spre educare. *c.* Și actele puteau fi defăimate (V. *inscrisuri*). *3. Calomnia; denunțarea calomnioasă.* Fără denumire tehnică, aceste infracțiuni au existat în trecut, constînd într-un atac nedrept, săvîrșit prin vorbe în public *(calomnia)* sau în scris *(denunțarea calomnioasă)* împotriva unei persoane, punîndu-i în sarcină fapte determinate și neapărat mincinoase (ceea ce le deosebește de **d.**) cu privire la viața sa obștească sau particulară. Obiceiul pămîntului a sancționat atît **c.**, cît și **d.c.** cu însemnarea vinovatului în frunte cu fierul roșu. Termenul de **c.** este deseori întîlnit în documentele redactate în limba latină. Pravilele sec. 17 pedepseau **c.** și **d.c.** Pedepsele pentru **c.** erau lăsate la aprecierea judecătorului. În timpul ocupației Olteniei de către austrieci, **c.** la adresa Curții imperiale se pedepsea cu surghiunul. **C.** se practicau pe o scară mare și cu consecințe grave. De aceea s-au făcut proteste dîrze împotriva lor. Astfel, boierii olteni se plîng contelui Walis că au fost bîrfiți

„prin urite și nedrepte delațiuni și chiar prin *calomnii*, numai cu scopul de a fi pedepsiți și surghiuniți din patrie" și cer să se facă o anchetă pentru restabilirea adevărului; boierii munteni, printr-un arzmahzar trimis la Poartă prin pașa de Silistra, cereau ca orice **c.** la adresa domnului „să fie cercetată prin judecată" și numai „de a se găsi vinovat cel reclamat, să se arate vinovăția lui prin anafora către Înaltul Devlet și să hotărască pedeapsa lui; dacă însă nu se va găsi vinovat, să dobîndească dreptatea lui și să se pedepsească *calomniatorul*". *L. Car.* pedepsea pe cel care chema în judecată penală pe un nevinovat cu o pedeapsă asemănătoare cu aceea pe care ar fi primit-o pîrîtul, dacă acuzația s-ar fi dovedit adevărată (V, 7, 1—2). *Cond. crim.* pedepsea cu „globirea la cutia milelor sau cu închisoarea la o mănăstire pe o hotărîtă vreme, sau de va fi din proști, cu bătăi la poarta curții", pe cel ce se făcea vinovat de vătămarea cinstei cuiva (§ 262). *I.* Același legiuire denumea *clevetire* orice pîră neîntemeiată pe care cineva o făcea la judecată „pentru vreo vinovăție criminalicească care să dovedește a fi neadevărată". Autorul ei „cade supt vinovăția clevetirii și se osîndește cu taftopatie", rînduindu-se — ca și sub regimul *L. Car.* — aceeași pedeapsă ce s-ar fi aplicat celui învinuit, dacă cele afirmate despre el s-ar fi dovedit adevărate (§ 259).

T.V.

opăcinași. Obligația locuitorilor din Ț. Rom. de a da vîslași pentru corăbiile care aprovizionau Imperiul otoman (sec. 16—17). În Mold. aceeași obligație se numea „oameni de șeici" ↑.

N.S.

opoziție. În dreptul modern, **o.** e o cale de atac ordinară, prin care partea împotriva căreia s-a pronunțat o hotărîre în lipsă poate cere aceleiași instanțe să-și retracteze hotărîrea. În vechiul nostru drept consuetudinar **o.** nu era organizată. La finele unor hotăriri date în lipsa pîrîtului, după examinarea probelor prezentate de reclamant, întîlnim formula: „iar cui ar părea cu strîmbul să-și aducă diresili înaintea domnii mele", pe cînd în altele, pronunțate în aceleași condiții, citim: „să nu aibă de acum înainte niciodată a mai pîri". *Prav. cond.* reglementează **o.** în favoarea aceluia „care de vreo nevoie n-a putut veni la judecată" (VIII, 4). Domici prevede, de asemenea, că „de se va întîmpla să lipsească o parte și să va da hotărîrea, atuncea acea hotărîre nu are nici o tărie" (II, 12). *L. Car.* și *C. Cal.* nu se ocupă de **o.**

O.S.

oprire. V. *măsură de asigurare.*

oraș. Așezări omenești importante, centre meșteșugărești dezvoltate, centre comerciale, administrative, politice și culturale. **O.** medievale s-au format prin urbanizarea treptată și lentă a unor așezări rurale care beneficiau de condiții geografice și economice favorabile. Unele din acestea s-au născut prin aglomerarea unor categorii de meșteșugari care satisfăceau cu produsele lor necesitățile populației din regiunea limitrofă. Altele s-au format din dezvoltarea unor centre de schimb sau tîrguri periodice, situate de obicei la limitele regiunilor de șes și deal, regiuni care furnizau produse diferite, sau pe drumurile principale de comerț. Aceste două căi au conlucrat adesea în grăbirea procesului de urbanizare, prin dezvoltarea pieții locale atît prin vînzarea produselor meșteșugărești realizate, cît și prin aducerea pe aceeași piață a materiilor primei necesare meșteșugarilor. Schimbul și producția meșteșugărească au fost factorii principal în procesul de apariție și dezvoltare a **o.** Altă serie de **o.** (Cluj, Satu Mare, Timișoara, Roman, Tîrgoviște etc.) s-au născut în jurul sau la adăpostul unor cetăți sau curți domnești fortificate, unde exista deci un centru politic, care oferea atît protecție, cît și piață de desfacere pentru produsele necesare personalului cetății sau curții domnești, centrele

politice stimulînd în aceste cazuri schimburile economice. În Trans. au mai existat şi alte căi de formare a o.: din aşezările miniere în care erau aduşi specialişti pentru exploatarea acestora (Baia Mare, Turda, Dej sau Rodna) sau în jurul unei reşedinţe episcopale, ca în cazul oraşelor Oradea, Cenad sau Alba Iulia. Cele expuse mai sus nu exclud, se înţelege, posibilitatea interdependenţei sau conlucrării dintre căile amintite. În Trans., unele o. s-au dezvoltat pe urmele vechilor aşezări (municipii şi castre) din Dacia romană. Cel dintîi o. transilvănean menţionat în documente este Turda (Potaissa, 1075, C); urmează Oradea (1091, C), Alba Iulia (Apulum, 1097, C), cetatea Orod (Arad, 1132, C), Cluj, (Napoca, 1173, C) etc. După colonizarea saşilor, apar în Tran. o. noi, ca: Braşov, Sibiu, Sighişoara, Sebeş, Orăştie şi Mediaş în sudul şi centrul provinciei, iar către nord Rodna, Dejul şi Bistriţa. Unele o. din Ţ. Rom. şi Mold. s-au întemeiat înaintea constituirii statelor feudale româneşti, altele apar în cursul sec. 14—15 sau mai tîrziu, datorită unor condiţii economice specifice fiecărei regiuni. În Ţ. Rom., cel mai vechi o. este Cîmpulung, format înainte de constituirea statului feudal. Slatina este menţionată în documente la 1368, cu ocazia acordării unui privilegiu comercial, prima menţiune despre Piteşti este din anul 1388, iar despre Rîmnicu Vîlcea de la 20 mart. 1388, B. Tîrgovişte, deşi aşezare omenească veche, anterioară constituirii statului, este menţionată în documente abia în timpul lui Mircea cel Mare. O. Bucureşti *29 sept. 1459, B ; iar Craiova, 1 iun. 1475, B; Ruşii de Vede *18 mai 1526, B; Caracalul * ca sat, 17 nov. 1538, B, devine o., ca şi Ploieştii, în timpul lui Mihai Viteazul. În Mold., Baia pare a fi prima aşezare orăşenească; Tîrgu Siret şi Hîrlăul apar în documente la sfîrşitul sec. 14, ultimul cu titulatura de curte a mamei lui Petru Muşat; Suceava şi Neamţ * 10 febr. 1388, A şi respectiv la 5 ian. 1393, A; Roman, 30 mart. 1392, A, ca cetate de scaun, Bacăul la începutul sec. 15, ca punct de vamă de margine, pentru schimburile comerciale cu Trans., Cîmpulungul la 11 apr. 1411, A; iar tîrgul Iaşilor capătă caracteristici urbane la 25 mai 1434. La 8 oct. acelaşi an, avea curte domnească, iar capitală devine sub Alexandru Lăpuşneanu. Galaţi * 23 sept. 1445, A. Toate o. constituite înainte de formarea statelor feudale româneşti au devenit domneşti, fiind aşezate pe pămîntul care aparţinea de drept domnului *(dominium eminens)*, iar celelalte, pe măsura constituirii lor. O. constituiau o comunitate autonomă care depindea direct de domnie. Atît în Mold., cît şi în Ţ. Rom., unele o. devin boiereşti sau mănăstireşti, prin daniile făcute de domni în sec. 18 pînă la jumătatea sec. 19. Unii domnitori au încercat să împiedice acest proces: N. Mavrocordat a luat măsura „să se strice daniile ce s-au făcut de domnii de mai curînd, cu împuţinarea locurilor tîrgurilor domneşti", aceasta deoarece „tîrgurile sînt ale ţării, stătătoare în veci, ce nu să cade a le da, numai domnii au datoria să-şi ia veniturile, iar locul rămîne tot a ţării". Orăşenii au dus o luptă permanentă cu aceşti feudali pentru a-şi recăpăta autonomia pe care o avuseseră înainte de danie. Lupta s-a dus şi cu ajutorul breslelor ↑ de meseriaşi şi prin intermediul epitropiilor ↑ orăşeneşti. În Trans.. o. au fost libere. Cel ce locuia mai mult de un an într-un o. scăpa de sub dependenţa feudalului. O. au jucat un rol de seamă în viaţa economică a celor 3 ţări române. Structura o. a fost modificată substanţial de meşteşugarii mai iscusiţi, mai întreprinzători, care au organizat mici manufacturi, legate mai mult de produsele agroalimentare şi de nevoile casnice ale locuitorilor. Încep să se instaleze în o. mori domneşti, mori boiereşti, mori mănăstireşti, topitorii de în şi de ceară etc., pentru satisfacerea nevoilor populaţiei, dar şi pentru export. Astfel apar meseriaşii în număr mai mare: măcelari, croitori, cismari, zidari, lăcătuşi etc., care ajută la dezvoltarea vieţii aşezărilor omeneşti. Odată cu economia de schimb se înmulţesc prăvăliile, care erau în acelaşi timp şi mici ateliere meşteşugăreşti, se formează centre sau pieţe cu caracter permanent, numite *pazare* (v. *bazar)*. Prăvăliile se vînd sau se închiriază „cu ştirea tuturor negustorilor", care, alături de meşteşugari, constituiţi în bresle, încep să joace un rol de seamă în viaţa o. Înstărindu-se, ei cumpără case, prăvălii şi chiar moşii în afara o. Boierii şi mănăstirile, de asemenea, cumpără case cu pivniţe, pentru a-şi depozita şi vinde mai uşor produsele de pe moşii. Casele se închiriază pe bani; din cauza

cererii chiriile cresc. Apar și speculanții de bani, cămătarii. Într-un document se menționează chiar „locul ce se cheamă al zarafilor". Treptat, pe măsura dezvoltării lor, **o.** capătă o autoritate administrativă, cu jurisdicție proprie. În Trans., **o.** au avut o autonomie mai mare decît în Ț. Rom. și Mold. În Țara Rom. și Mold., orășenii erau birnici și obligați la anumite dări speciale către domnie sau feudali (boieri sau mănăstiri), cînd casele lor erau așezate pe moșiile acestora. Domnii au dus o politică de sprijinire economică a **o.** Cu tot aportul fiscal pe care l-au adus **o.** vistierici, domnia nu s-a putut sprijini pe ele în lupta împotriva boierilor, decît la jumătatea sec. 17. În Mold., **o.** dipuneau de ocoale ↑. În Trans., în fruntea **o.** se afla un sfat ales, format dintr-un jude și mai mulți jurați, care aveau sarcina să se ocupe de administrația **o.** și de problemele juridice, fiscale și militare. În Ț. Rom., **o.** erau conduse de un sudeț sau județ, ajutat de 12 pîrgari. Reprezentantul domniei în conducerea **o.** era pîrcălabul ↑, iar în orașele cetăți de scaun, un ispravnic, care a căpătat puteri din ce în ce mai mari. În Mold., organul de conducere al **o.** era șoltuzul sau voitul, ajutat, ca și în Ț. Rom., de 12 pîrgari. În **o.** în care o parte din populație era de origine străină, funcționau cîte 2 șoltuzi, unul ales pentru populația românească, iar celălalt pentru populația străină, cum a fost cu germanii sau armenii. Pe bază de înțelegere, în unele **o.** (Bacău), șoltuzul era ales într-un an dintre români, iar în anul următor dintre străini. Dregătorul domnesc care funcționa în administrația **o.** a fost la început vornicul, iar cu începere din sec. 16, ureadnicul. Atît în Ț. Rom., cît și în Mold., organele de conducere ale **o.** reprezentau administrația în fața domniei, în relațiile cu marii dregători și cu alte **o.** din țară sau de peste hotare; luau parte la hotărniciiț, eliberau cărți de hotărnicie; judecau pricini ivite pe teritoriul sau în hotarul **o.** (ajutați de bătrînii orașului) între locuitorii **o.** sau între aceștia și străini, treceau în catastihul ↑ **o.** toate schimbările de proprietate, intervenite prin vînzări, cumpărări, danii, înzestrări, succesiuni, chiar atunci cînd dobînditor era domnul. *Bibl.*: 10, 31, 59, 219, 246, 252, 253, 258, 549, 559, 569, 624, 634, 637—639, 647, 659, 672, 675, 676, 683, 706, 892, 928, 955, 956, 1 040, 1 094, 1 125, 1 156, 1 162, 1 426, 1 481, 1 483, 1 484, 1 551.

T. V.

orbire. V. *mutilare*.

ordalie. *1.* Procedura **o.**, răspîndită la popoarele primitive, consta în supunerea celui bănuit sau celui indicat de judecată la o mare suferință (foc, apă, otravă ș.a.), cu credința că zeii, care ocrotesc pe nevinovați, îi vor da puterea să reziste. **O.** au fost practicate în antichitate, în India, în Africa, în Grecia etc. Romanii au respins **o.**, procedură barbară și mistică de pe urma căreia sufereu mai ales nevinovații. În Europa medievală, **o.** au fost introduse de popoarele germanice. Ele au fost practicate și de slavi (ruși, polonezi, cehi, sîrbi). Numele acestei proceduri, derivat din cuvîntul anglo-saxon *ordal* („judecata lui Dumnezeu"; *or* „mare" + *dael* „judecată") care a dat pe germanul *Urteil* „judecată", dovedește filiera germanică prin care a pătruns în Europa. Deși întemeiate pe credințe păgîne, **o.** au fost adoptate de biserica catolică, explicînd că Dumnezeu, în interesul dreptății, poate realiza abateri de la legile naturii (minuni). În Trans., **o.**, care pătrunseseră prin practica germană preluată de unguri direct sau prin slavi, au fost sprijinite și supravegheate de biserica catolică. Exercitînd o presiune morală asupra poporului, **o.** au fost folosite de biserică pentru a-și justifica amestecul în viața laicilor. Pentru Trans., s-a decis că **o.** vor putea fi practicate numai în fața capitlului catolic din Oradea, unde era episcopie catolică. Acolo, la începutul sec. 13, s-au trimis numeroase cazuri în care s-au îndeplinit **o.** Registrul de la Oradea, între anii 1208—1235, este cel mai vechi document european relativ la **o.** El cuprinde detalii privind 389 de cazuri, în special penale, dar și civile, judecate cu proba fierului roșu (*examenum ferri candentis*). În Trans., dintre toate formele de **o.**, nu s-au folosit decît 3: fierul roșu, apa (*examenum aquae*) și duelul judiciar. Se ardea fierul pînă la roșu, iar bănuitul trebuia să-l ducă în mînă dintr-un loc în altul, conform indicațiilor. Mîna se lega apoi cu o față care se pe-

cetluia. După un timp (cca 8 zile), desfăcîndu-se bandajul, dacă arsura nu era vindecată, bănuitul era socotit vinovat și condamnat. Ca efect întîrziat al Conciliului de la Latran (1215), care a interzis clerului participarea la administrarea o., procedura aceasta a fost interzisă și în Trans. în anul 1279; totuși a continuat duelul. 2. *Duelul judiciar (iudicium duelli)* apărut în sec. 12, poate chiar în sec. 11, menționat apoi în Bula de aur (1222), interzis de Matei Corvin în 1486 (care-l permite numai între militari) apoi de Vladislav II (1492), practicat totuși pînă în sec. 17, era utilizat, de asemenea, mai ales în pricini penale, dar și în pricini civile; însă nu s-a practicat în procese judecate în fața instanțelor ecleziastice, ci în fața instanțelor laice. Instanța hotăra data și locul duelului prin al cărui rezultat trebuia să se exprime „voința divină". Părțile luptau personal sau prin reprezentanți, potrivit hotăririi instanței; clericii și femeile luptau prin reprezentanți. De obicei nu luptau personal nici marii feudali. Astfel, într-un proces relatat în actul de la 16 sept. 1281, C, părțile (episcopul Trans. și un comite) au luptat prin luptători reprezentanți, pentru un pămînt și o despăgubire. 3. Deși practicate pe teritoriul Trans. de către o populație străină, cu sprijinul regalității ungare și al bisericii catolice, o. au rămas străine poporului român, care a rămas credincios vechilor sale obiceiuri de tradiție romană; *ius valachicum* nu cunoștea o. Cazurile sporadice de români care apar în Registrul de la Oradea arată că românii, cînd se judecau cu străinii, erau obligați să suporte o., dar nu prin aplicarea lui *ius valachicum*. Tot astfel, duelul n-a fost practicat de românii din Trans. Duelul, pe lîngă că era necunoscut în *ius valachicum*, era incompatibil cu starea socială a românilor (aserviți). O. n-au fost folosite de români în nici una din țările române. Nu există document sau alt izvor în sens contrar. Dimpotrivă, D. Cantemir arată că moldovenilor, deși înclinați spre gîlceavă, „vorba *duel* nu le este cunoscută". Românii, continuatori ai tradiției juridice romane, au avut și ei repulsie față de o., după cum vădește lipsa oricărei urme din această procedură în *ius valachicum* sau în obiceiul pămîntului. *Bibl.:* 528, 560, 632, 731, 856, 1 064.

P.S. — V.Ș.

orfanotrofie. Prima o. a luat ființă în Ț. Rom. din inițiativa lui Al. Ipsilanti și a funcționat pe lîngă biserica „Toți Sfinții" din București. Mihail Sutu, printr-un pitac, numește pe „doftoru Polichronie" medic la o. „cu leafa [...] după obicei" și aduce această la cunoștința boierilor epitropi. În o. erau adăpostiți și îngrijiți în primul rînd copii orfani și săraci și rareori bătrîni și văduve fără venituri. Veniturile o. se alimentau din cutia milei↑. Pentru acoperirea cheltuielilor, domnitorul rînduiește în favoarea o. o taxă de o para la fiecare cot de stofă vîndut, „și aceasi para să o ia iarăși postăvarii de la cumpărător cînd îl vor vinde". Alexandru Ipsilanti încuviințează deschiderea unui număr de bragagerii, care trebuia să aducă la o. un venit anual de 600 de taleri „pentru copiii ce se cresc prin mahalele". Domnitorul Constantin Hangerli, cu încuviințarea sfatului de obște, închina o. din București mănăstirea Strehaia, „ca să servească la cheltuielile de întreținere a copiilor săraci". Au mai fost în Ț. Rom. și inițiative particulare: Manea brutarul, „seimen buluchbășesc din breasla spătăriei", a înființat o o., care „a început a da odihnă și hrană pruncilor sărmani fără de părinți". Ea a funcționat pe lîngă biserica din mahalaua „Popii Radului", care fusese construită cu cheltuielile acestuia. Pentru această danie, domnitorul a acordat fondatorului o. diverse scutiri de dări. În Mold., printr-un hrisov semnat de Al. C. Moruzi în 1804, s-a constituit la Iași un așezămînt pentru ocrotirea copiilor săraci, fără părinți. Pentru susținerea lui s-a dat din veniturile vistieriei cîte 4 000 de lei pe an. În fruntea așezămîntului a fost numită o epitropie↑ formată din: mitropolit și 4 boieri mari care aveau sarcina să se îngrijească de buna gospodărire a o. și de zidirea unei case proprii. În 1817, Scarlat Calimah a înființat cîte o comisie sau epitropie a o. în fiecare capitală de ținut, care nu au dat însă rezultate pozitive. *C. Cal.* se ocupă de legatele destinate o. (§ 843), precum și de drepturile Casei publice și o. la averea unui decedat fără moștenitori (§ 962 și 1 135).

T.V.

orîndar (Mold., sec. 18 — 19). Arendașul monopolurilor feudale ale stăpînilor de moșii (să fie volnic „a pune orîndari [...] ca să vînză tot feliul de băuturi"). Monopolul vînzării vinului și rachiului se numea și „orînda paharului".

N.S.

orîndulală. V. *rînduială*.

ort. Înseamnă sfert și indică — sub aspect monetar — o piesă de argint cu o valoare relativă de 1/4 din altă monedă (leu, piastru, taler, gulden). Totuși, valoarea monedei s-a menținut în jurul cotei de 10 parale. A avut o largă circulație în țările germane, în Polonia, Turcia, iar în spațiul românesc a apărut în sec. 16 și s-a menținut pînă în pragul sec. 19. A servit ca monedă divizionară metalizată, „ort bătut", și de asemenea ca monedă teoretică. În cele 3 țări române, unde a cunoscut o intensă circulație, o. a fost instrument de plată în tranzacții comerciale, pentru vamă, pentru dări („ortul de casă", o. vătășesc, o. stărostesc). Folclorul românesc îl mai păstrează în expresia „ortul popii" și în termeni derivați ca „ortac", „ortoman", cu funcții semantice deosebite.

A.C.

ort stărostesc (Mold.) și **vătășesc** (Ț. Rom.). Taxă plătită de cîrciumile și de scaunele de carne din orașe, care era încasată de starostele de negustori în Mold. și de vătafii de măcelari și de cîrciumari în Ț. Rom.

N.S.

osîndă. V. *pedeapsă*.

osluh; osluhar. V. *neascultare*.

oștean. V. *voinic*.

otaștină. Rentă feudală plătită stăpînilor pămîntului de către stăpînii viței de vie. Termenul o. * sept. 1491 — aug. 1492, B: cu sensul neîndoielnic de vinărici boierești sau mănăstirești apare în sec. 17. Documentele sec. 18 înregistrează frecvent o. prin expresii ca: „dijma pămîntului", „hacul pămîntului", „otaștina din vinuri", „zeciuiala pămîntului", „otaștina pămîntului", „adetul pămîntului", „otaștina moșiei sau otaștina viilor". Distincția dintre o. — rentă feudală — și vinărici domnești este adeseori subliniată în documente. Distincția rezultă și din cuantumul diferit. De regulă, cuantumul o. era de o vadră din 20 și se achita fie în natură, fie în bani, după interesul și puterea economică a părților. Uneori, stăpînii solului reușeau să impună țăranilor o cotă superioară: „din zece vedre de vin o vadră". Același interes — în speță al stăpînului de moșie — dicta uneori fixarea o. în bani la pogon, deci o a treia modalitate de plată. Domnii au încercat să mențină o. la o cotă fixă și unică pe țară. În 1744, se pare că o. a fost legalizată la 1/20 sau 5% din producție. Desființarea vinăriciului, la 26 iun. 1831, nu a atins și o., care, ca venit privat, a supraviețuit *Reg. org.*, cuantumul ei oscilînd între 1,50 și 5 lei vechi pe pogon sau 1,20 vedre. V. *embatic; pogonărit*.

A.C.

otcup. Concesionarea unor servicii publice producătoare de venituri (poștele, vămile, ocnele, încasarea anumitor dări). Termenul este aplicat și instituției concesionare, în a doua jumătate a sec. 18. O. se scoteau la mezat sub supravegherea marelui vistier, termenul concesiei fiind de maximum 5 ani. Concesionarii *(otcupcii* sau *otcupcicii)* erau de obicei străini (greci, armeni, balcanici), care din cîștigurile realizate cu o. își cumpărau pitace de boierie și moșii. În perspectivă istorică, domnii fanarioți pot fi considerați, cum a făcut Vaillant, ca otcupcici *(fermiers-généraux)* investiți de sultani pentru veniturile țărilor române.

D.L.

otrăvire. O. (introducerea unei substanțe în organism care poate provoca moartea) a fost deseori folosită în viața publică, de domn împotriva unor adversari

politici, de boieri împotriva domnului. Pravilele sec. 17 pedepseau „cu cumplită certare" pe cei ce ucideau cu otravă, socotindu-i mai periculoşi decît pe cei ce ucideau „cu sabia sau cu altă armă". Pedeapsa se răsfrîngea şi asupra urmaşilor lor: „încă şi cuconii lui, ce vor rămînea peurmă, vor fi neputearnici, fără nice de o cinste şi ruşinaţi înaintea tuturor". *C. pen. Ips.* pedepsea ca pe un ucigaş atît pe otrăvitor, cît şi pe cel ce prepara otrava, o ţinea sau o vindea, cu scopul de a omori pe cineva. Acelaşi cod pedepsea cu surghiunul la o mănăstire pe cel care, fără chibzuială, dădea unei femei „siliption", din care cauză aceasta murea. Divanul Ţ. Rom., de asemenea, a trimis la mănăstirea Dintrunlemn din Vilcea, în surghiun, pe tînăra Stana, descoperită că a voit să otrăvească pe Ecaterina Caragea. Ca o măsură de securitate publică, Nicolae Caragea a poruncit ca otrava să nu se mai vîndă decît în spiţerii, cu răspundere legală pentru spiţeri. *Cond. crim.* osîndea ca pe un ucigaş pe cel „ce cu adăpare de otravă va face ucidere"; la fel şi pe acela care punea la dispoziţia altuia „bani sau unelte, sau otravă, spre omorîrea cuiva". Aceeaşi condică pedepsea tentativa de omor prin o. numai cu bătaia în public, citirea faptei „întru auzul obştiei în trei rînduri" şi închiderea condamnatului la o mănăstire „unde să aibă a sluji în hotărîtă vreame" (§ 213—214, 219).

T.V.

pagubă. Pierdere materială pricinuită cuiva cu sau fără voie. Săvîrşită fără voie, nu atrăgea răspunderea penală a autorului ei. În caz de **răspundere penală**, împlinirea p. avea un caracter secundar. În evul mediu românesc, atît obiceiul pămîntului cît şi pravilele s-au îngrijit ca **p.** să fie împlinite integral, iar în unele împrejurări, îndoit sau chiar întreit. Dacă cineva împrumuta un bou pentru arat, numai în cazul cînd moartea acestuia survenea la un alt loc de muncă, neconvenit de **părţi**, împrumutatul era obligat să plătească boul deplin. Dacă cineva fura un plug sau un jug şi acestea erau păzite de el acasă, hoţul era obligat să plătească „cite 12 aspri pe zi [...] sau cît se va da unui om ce lucrează pe zi", socotindu-se aceasta din ziua cînd s-a săvîrşit furtul, pînă la restituirea uneltelor, asemănător cu daunele cominatorii din dreptul modern, fără sancţiune penală. Pravilele se ocupau analitic de diferitele situaţii în care se cuvin despăgubiri pentru **p.** produse, prevăzînd acoperirea lor sub diverse forme (obligaţia ucigaşului de a hrăni pînă la majorat pe copiii victimei) şi urcîndu-le cuantumul, în general, în caz de repetare a infracţiunii. La despăgubire se asociau adesea şi pedepse corporale ca bătaia cu toiagul, mutilări, „pecetluirea în mînă" ş.a. *C. pen. Ips.* reglementează **p.** în cazul unui rob mort după vînzare. *Prav. cond.* prevede că soţul care nu depune aceeaşi grijă în salvarea zestrii soţiei de la tîlhari, foc sau cutremur, pe care se dovedise că o pusese pentru propriile lucruri, este obligat să o plătească deplin. De asemenea, fratele care pricinuia **p.** în administrarea zestrii surorii sale (XIX, 6 şi 7). Problema răspunderii pentru **p.** cauzată nu era bine lămurită în vechiul nostru drept: răspunderea civilă pentru fapte penale era în general reglementată după cum s-a arătat mai sus. Dar nu erau trecute cu vederea nici răspunderea pentru fapte ilicite, fără coloratură penală, şi nici răspunderea contractuală. Cu timpul noţiunile încep să se precizeze. Astfel Donici, în titlul pentru *Vini*, prevede că „din han sau din circiumă, perind lucrul cuiva, să învinovăţesc hangiul şi circiumarul", regulă care este aceeaşi cu cea prevăzută de art. 1 623 a *C. civ.* din 1865, şi consacră răspunderea pentru cazul depozitului necesar. Iar *L. Car.* reglementează principiile responsabilităţii civile pentru fapte ilicite, intenţionate sau numai culpabile, pe care mai tîrziu le întîlnim în *C. civ.* (art. 998—1 003) şi prevede, cu privire la responsabilitatea contractuală: „În verice aşezămînt, cine nu va păzi toată tocmeala [...] nu este dator paguba celuilalt". *C. Cal.*, în cap. „Despre desdăunare" (§ 1 723—1 770), se ocupă pe larg, atît de responsabilitatea contractuală, cît şi de cea delictuală. *Cond. crim.* a Mold., ocupîndu-se de responsabilitatea penală şi de cea civilă în cazul punerii de foc, prevede că dacă cineva pune foc gospodăriei altuia şi se dovedeşte că vinovatul a pus foc în mai multe rînduri, sau a făcut-o dinadins, în scopul de a prăda cu această ocazie, sau cînd focul pricinuieşte „o mare pagubă, atuncea vinovăţia easte mai mare şi pedeapsa mai cumplită", vinovatul fiind bătut pe ulîţele oraşului şi obligat să suporte „paguba pricinuită", urmînd să fie închis la groapa ocnii pe termen de 6 ani (§ 231, al. 1).

T.V.

paharnic; var. *peharnic*, *păharnic*. *1.* Mare dregător, existent la curtea domnilor români, ca la toate curțile monarhilor feudali: francezi, unguri, bizantini etc. El a avut 2 denumiri: **p.** de la *peharnic* și *ceașnic* de la *ceasnik*. Un al treilea termen *picernic* îl întîlnim într-un singur document. Prima denumire a circulat mai des în Ț. Rom. și mai rar în Mold., iar a doua invers. Denumirea de **p.** a fost, se pare, împrumutată de la slavii de sud: din Serbia sau Bosnia; cea de ceașnic, de la polonii sau de la lituanienii. În cursul sec. 17, denumirea de ceașnic a fost treptat înlocuită de cea de **p.**, sprijinită de cuvîntul pahar, pătruns în limba română vorbită. Dregătoria datează din sec. 14 și, respectiv, 15. *2.* Atribuțiile care au determinat apariția dregătoriei au fost: grija de băutura domnului atît pentru aprovizionarea pivnițelor domnești, cît, mai ales, ca băutura domnului să nu fie otrăvită. **P.** și subalternii săi trebuia să guste în prealabil băutura domnului, să ia „credința". Cu timpul, atribuțiile s-au înmulțit: **p.** administra viile domnești, supraveghea pe cele particulare, percepea dijma vinului cuvenită domnului, judeca pricinile ivite în legătură cu viile, mai ales în Mold., comanda cetele de pîhărnicei, în special în Ț. Rom., iar în a 2-a jumătate a sec. 17, comanda pe roșii săi curteni. Subalternii **p.** erau: **al doilea p.**, pivnicerul, cuparul, iar în Mold. și al treilea **p.** Avînd subalterni, el a primit încă din sec. 16 titlul de *mare* **p.** și rang de mare dregător. **M.p.** nu servea pe domn la masă decît în zile de mare sărbătoare, în restul zilelor fiind înlocuit de subalterni. Rangul său în ierarhia marilor dregători era înalt: făcea parte din sfatul domnesc, fiind (în sec. 17) al șaselea mare dregător în Ț. Rom., iar în Mold., al șaptelea. În Mold. a existat și un *ceașnic al doamnei*, care a dăinuit și în sec. 16, dar nu mai exista pe vremea lui Dimitrie Cantemir. *3.* Deși **m.p.** nu avea salariu, veniturile lui erau importante. În Ț. Rom., el primea plocoane de la pîhărnicei, numeroși și înstăriți. Mai primea venitul numit pîhărnicia↑, constînd într-o cantitate însemnată de vin (1 000 vedre) de la proprietarii de vin. În Mold., **m.p.** primea de la fiecare proprietar un plocon cînd îi da autorizația fără de care nu putea să culeagă via. În plus, el avea un mare venit de la stărostia de Cotnari, unde strîngea zeciuiala cuvenită domnului și anumite dări pe vinurile vîndute. A existat și în Mold. „venitul pîhărniciei" menționat tîrziu, dar existent dinainte; acest venit consta într-o dare pe butea de vin intrată în Iași. Prin hrisovul din 1754, **m.p.** a mai primit 1/2 din ortul stărostesc perceput de starostele de Putna, care a fost împărțit între el și **p.** II. Venitul pîhărniciei a fost ultima oară confirmat prin hrisovul din 1775 al lui Gr. Ghica, dar a fost luat de la **m.p.** și dat mănăstirii Sf. Spiridon din Iași pentru spital. *4.* În a doua jumătate a sec. 18, **m. p.** pierde caracterul de dregător de curte; în ultimele decenii ale sec. 18, atribuțiile lui de la curte au fost tot mai mult exercitate de un alt dregător, *cuparul*. Acesta a făcut ca **m.p.** să rămînă un dregător fără atribuții, un boier cu titlu fără dregătorie. **P.** II strîngea dijma de pe locul domnesc din Huși pînă la 1755, cînd C. Racoviță a dăruit-o episcopiei locale.

P.S.

paler (Trans., sec. 17—19). Supraveghetori (un gen de vătafi) ai muncii iobagilor: aveau voie cu bâta să lovească și să gloabă pe cei nesupuși.

N.S.

palmă. Unitate de măsură a lungimii egală cu distanța dintre extremitatea degetului mare și a degetului mic al palmei larg deschise. Împreună cu pasul, degetul și linia **p.** a făcut parte din sistemul stînjenului, reprezentînd 1,8 dintr-un stînjen, adică 0.2458 m în Ț. Rom. și 0,2787 m în Mold. În sec. 19 (1855), sistemul stînjenului fiind organizat după principiul zecimal, **p.** a devenit a zecea parte dintr-un stînjen. **P.** s-a folosit și pentru a indica o lungime mică în expresii de genul: „nici o palmă să nu se întindă".

A.C.

pan. V. *jupan*.

pandur. *1.* În Ț. Rom. întîlnim **p.** documentar cu sensul de *haiduci*, veniți din țările vecine, pentru pradă; că veneau, în acea vreme, din afara hotarelor, ne-o dove-

deşte un document al lui Alexandru Cuconul, privind scutirea de dări a satului Tismana, aparţinînd mănăstirii cu acelaşi nume. 2. În prima jumătate a sec. 17 apăruseră mai întîi în Slovacia, ca armată regulată, făcîndu-se cunoscuţi prin vitejie, apoi şi în celelalte ţări aflate sub stăpînire austriacă. În acelaşi timp, îi întîlnim ca apărători ai hotarelor în regiunea dintre Mureş, Tisa, Dunăre şi Sava. De aci au trecut şi în Ţ. Rom. Pe vremea lui Mihai Cantacuzino (1776), între „căpităniile" şi elementele militare ale judeţului Argeş (Loviştea, Piteşti, Vînători) sînt pomeniţi şi p. judeţului. Principalul obiectiv urmărit la înfiinţarea p. era paza de hoţi şi prinderea lor. În acest scop, p. erau organizaţi pe judeţe. Pentru paza de hoţi a jud. Ilfov se lăsaseră 15 p. pe lîngă spătărie, iar pentru alte judeţe mai expuse, cum era Argeşul, numărul lor era de la 20 la 30. Pentru serviciile aduse ţării, p. primeau ca „ermilic" (raţie) cite 10 parale de fiecare zi, iar căpeteniile lor cite 20 parale pe zi. Sub domnia lui Ion Gh. Caragea, p. s-au răsculat, împingînd şi pe ţărani la răzmeriţă, dînd astfel revoltei lor un caracter social. Fiindcă, „din toată bruma de oaste ce a mai rămas în ţară" singuri p. mai reprezentau o valoare reală, Caragea a graţiat mulţi p. de peste Olt, cu cărţi de iertăciune pentru fiecare, spre „a nu mai fi traşi pentru greşelile ce vor fi făcut în vremea răzmeriţii". Numărul de p. de peste Olt s-a redus la 500 (100 Vîlcea, 150 Jiul de Sus, 250 Mehedinţi), ceilalţi p. pînă la totalul de 2 075 fiind daţi în bir ca ruptaşi. Obijduirile şi nedreptăţile, lipsa de încredere din partea domniei, prigonirile şi jafurile pe care sînt siliţi să le îndure din partea arendaşilor greci „fac din panduri factorii mişcării antigreceşti înaintea mişcării revoluţiei lui Tudor". În Oltenia, un corp de p. români serveşte sub comanda lui Tudor Vladimirescu în oastea rusă, în timpul războiului din 1806. În proiectul ruşilor pentru organizarea armatei din Ţ. Rom. se prevedea, între altele, şi înfiinţarea unui corp de 5 000 de p. pentru Oltenia (1812). Dintr-un memoriu întocmit de boierii munteni, aflaţi în pribegie la Sibiu, se constată că după revoluţia lui Tudor Vladimirescu, corpul de p. a fost desfiinţat, fiind înlocuit cu „arnăuţi şi alţi străini".

T.V.

panţîr (Mold.). Corp de mercenari localnici „ce erau în leafă din ţară", înfiinţat de Grigore II Ghica la 1727—1728. Numele a fost împrumutat din Polonia, unde existau „panţîri care sînt cu zale" îmbrăcaţi. Mai tîrziu, p. au fost repartizaţi ca slujitori pe la isprăvniciile ţinuturilor, unde făceau „slujbă isprăvnicească". La 1776 existau 11 steaguri de p., cu un efectiv de 490 oameni şi 33 de zapcii. La 18 iun. 1800, ispravnicii ţinutului Suceava „au aşezat pe satul Boroaia panţîri în slujba isprăvnicii". La 1827, isprăvnicia ţinutului lasi dispunea de 156 p. recrutaţi din satele Tabăra şi Grozeşti.

N.S.

para. Monedă de origine turcă, emisă de Murad IV în 1626; iniţial, piesă de argint reprezentînd 3 şi 4 accle (1,10 g) sau 1/40 dintr-un piastru. Apare pe piaţa comercială românească în sec. 17 şi se menţine pînă la introducerea sistemului monetar naţional. A circulat, o vreme, în concurenţă cu banul muntean, pe care l-a şi înlocuit, sau cu fenigul în Trans. (1 p. = 3 fenigi). În 1770, sub ocupaţia rusească, s-au bătut, în monetăria de la Sadagura, p. de aramă, în piese de 1 p. (= 3 denghi) şi de 2 p. (= 3 copeici), purtînd stemele alăturate ale Ţ. Rom. şi Mold., ca recunoaştere a unităţii lor. Cursul p. a variat, ca la majoritatea monedelor reale, astfel că în 1683 valora 1/40 dintr-un taler adică 3 bani; în 1747, 1/80 dintr-un taler, la 1766, p. avea 2 leţcăi. În sec. 19, cînd a fost abolită pe piaţa internă, p. nu mai reprezenta decît 3/4 din valoarea iniţială.

A.C.

parafernă; sin. *exoprică*. Ambele denumiri apar în *L. Car.* şi *C. Cal.*; p. cuprindea toată averea pe care femeia nu şi-a constituit-o zestre, cît şi cea cîştigată de ea în timpul căsătoriei prin moştenire, legate, daruri, sau în alte chipuri legiuite. Femeia avea dreptul de dispoziţie asupra p. în timpul vieţii şi prin testament. *L. Car.* şi *C. Cal.*

consacrau prezumția muciană prevăzînd că, dacă femeia nu va putea dovedi proveniența bunurilor parafernale, se consideră că le-a dobîndit de la bărbat și se cuvin acestuia și succesorilor săi. *C. civ.* din 1865 nu a menținut o asemenea prezumție. Bărbatul nu putea înstrăina vreun bun parafernal decît cu înscris încredințat cu martori din partea femeii aflată în vîrstă legiuită. Pentru garantarea **p.**, femeia avea ipotecă legală asupra averii bărbatului. După desfacerea căsătoriei, ea sau moștenitorii ei puteau cere **p.**, iar bărbatul trebuia să o întoarcă, afară de ceea ce s-a distrus datorită trecerii timpului ori dintr-un caz de forță majoră.

O.S.

paricid. Uciderea părinților sau a celor asimilați cu ei: ascendenți, descendenți, soț (respectiv soție) sau oricare rudă. Pravilele sec. 17 calificau „ucigătoriu de părinți" pe ucigașul oricăruia dintre aceștia. Pedeapsa tradițională în dreptul bizantin pentru **p.** era arderea de viu. *Synt.* lui Vlastares, *Manualul* lui Arm. (§ 2 053), iar mai tîrziu *Manualul* lui Mihai Fotino din 1766 (par. despre omor, nr. 6) și *Manualul* lui Donici (XLI, 8) prevedeau pentru **p.** aceeași pedeapsă. La sîrbi, *Zakonicul* lui Dușan (30, nr. 96) pedepsea pe **p.** tot cu arderea în foc. Pravilele sec. 17 pentru **p.** hotărau „moarte mai cumplită": tăierea mîinii care a ucis, urmată de tîrîrea de cozile cailor și decapitarea. Nu era considerat **p.** părintele care-și ucidea fata prinsă curvind, nici soțul sau soția care-și ucideau soția sau soțul, prinși în aceeași vină. De asemenea, nu era considerat **p.** tatăl care își ucidea fiul „pentrucă-și va fi lepădat legea lui Hristos". *C. pen. Ips.* pedepsea **p.** cu arderea în foc; aceeași pedeapsă era prevăzută și de Donici (XLI, 8). *L. Car.* nu se ocupă de această infracțiune. *Cond. crim.* o pedepsește „cu cumplită pedeapsă a trupului, cu bătaia în public pe toate ulițele orașului în trei rînduri" și apoi cu moartea (§ 215). V. *biserică.*

P.S.

parmac. Numele dat în Mold. degetului↑, unitate de măsură. A reprezentat 1/8 dintr-o palmă↑ și a servit la măsurarea lungimilor mici. V. *stînjen.*

A.C.

pas. Veche măsură de lungime, egală cu distanța dintre picioarele unui om mijlociu în timpul mersului. Folosit de romani și apoi de toate popoarele europene, **p.** este menționat în documentele românești la începutul sec. 16. Măsurarea cu **p.** a fost practicată în spațiul carpato-dunărean încă din perioada anterioară întemeierii statelor românești; a servit, în principal, la măsuratul pămîntului. Lungimea **p.** a variat în timp și spațiu. Odată cu organizarea sistemului legal al stînjenului↑ (2 m), în sec. 17, mărimea **p.** s-a stabilizat: în Ț. Rom. la 4 palme (**p.** mic, 0,9832 m) și 6 palme (**p.** mare, 1,4748 m); în Mold. la 6 palme (1,6725 m). **P.** a fost scos din nomenclatura legală a măsurilor românești odată cu introducerea sistemului metric modern.

A.C.

pasuș. V. *pașaport.*

pașalîc. Termen otoman semnificînd: demnitatea și rangul de pașă, apoi teritoriul administrativ pus sub cîrmuirea militară și administrativă a unui pașă cu 2 sau 3 tuiuri. Regimul de **p.** a fost aplicat în unele regiuni românești de graniță înglobate Imperiului otoman: Dobrogea și raialele de pe teritoriul românesc ocupate de turci, ca și unele ținuturi de peste Carpați. Otomanii au încercat în mai multe rînduri să transforme țările române în **p.**, dar nu au reușit; asemenea încercări s-au făcut pentru Ț. Rom. la 1522 sau 1595, dar ele au fost respinse de oastea română condusă de Radu de la Afumați sau Mihai Viteazul. O nouă încercare a avut loc la 1660, cînd Grigore Ghica își manifesta convingerea fermă că orice modificare a statului de autonomie al Ț. Rom. va declanșa o reacție violentă care va depăși hotarele țării, pentru a se transforma într-o nouă ediție a evenimentelor din timpul lui Mihai Viteazul: „de vor auzi celelalte țări precum că fac ei ⟨turcii⟩ beglerbei în Țara Românească, atunci toți se vor face una și

moldovenii încă, fiind ei drepți, se vor face și ei « haini » numai cît se va afla acest cuvînt de belglerbei în Țara Românească. Zău că va vrea vizirul să-i așeze și nu va putea". „Era afirmată din nou limita peste care turcii nu puteau trece fără a risca o răscoală care să solidarizeze toate forțele societății românești" (Florin Constantiniu). Subliniem faptul că — spre deosebire de țările din jur (Grecia, Bulgaria, Serbia, Ungaria) — țările române nu au cunoscut stăpînirea otomană sub forma de p., ele reușind să-și păstreze autonomia ↑ și să oprească expansiunea otomană la Dunăre. V. și *capitulații*.

D.I. — N.Ș.

pașaport. În accepția cea mai largă, a însemnat autorizația de liberă trecere dintr-o țară în alta; într-un sens mai restrîns, a denumit și autorizația de circulație sau patentele de exercitare a comerțului în țară de către un străin. O denumire care circula prin sec. 18 în raporturile cu Trans. și sub influența acesteia a fost aceea de *pasuș;* în aceeași perioadă, a circulat și expresia *răvaș↑ de drum*, cu același sens de **p.** Forma sub care se emiteau **p.** era aceea de scrisoare de liberă trecere; „litterae salvi conducti". Mai tîrziu, limbajul diplomatic a făcut distincție între **p.** și scrisorile de recomandare (acreditare): „pașaport și scrisori", „lettere et passaporti". **P.** de liberă circulație a străinilor, de exercitare a comerțului, sau de domiciliere în țară, numite și „pasuri domnești", „răvașe de drum" sau „scrisori libere domnești" (fîrstliche Frey-Briefe) erau eliberate de domn sau de marele spătar cu aprobarea domnului. În orașele transilvănene certificatele de liberă circulație puteau fi eliberate și de juzii respectivi. În regiunile supuse autorității unui comandant sau pașă (raiale turcești), acordarea **p.** constituia o prerogativă a acestora. În timpul ocupațiilor (austriacă și rusă) prerogativa acordării **p.** a trecut asupra comandanților generali sau înalților comisari civili. După ce regimul **p.** a fost reglementat prin acorduri internaționale — între ruși și turci și între turci și austrieci —, **p.** se elibera de departamentul externelor sau de agențiile diplomatice din țările respective. Acordarea **p.** a fost supusă unor condiții, aceleași în toate țările europene: solicitatorul trebuia să indice numele, afacerea pentru care călătorea, mărfurile — dacă era negustor —, precum și un garant.

A.C.

patentă. Un important izvor de drept pentru Trans. l-au constituit în sec. 18 **p.** *imperiale*, acte normative emise în formă de ordonanțe de către forul superior de conducere al statului fără concursul Adunării țării (fie în lipsa, fie cu ocolirea acesteia). Prin astfel de acte normative (numite și ordonanțe, decrete, edicte), în special Maria Tereza și Iosif II au introdus o serie de reforme ale administrației statului, dintre care multe au avut efect și cu privire la români. Rațiunea utilizării acestui mod de legiferare a fost evitarea opunerii corpului legislativ, compus din membri ai ordinelor privilegiate, față de reformele determinate de curentul iluminist. Printre cele mai însemnate dintre **p.** acestor doi monarhi, reprezentanți ai absolutismului luminat, se situează: **p.** privind dările către stat (1754); **p.** numită *Certa puncta* (1769), privind îndatoririle iobagilor și jelerilor față de domnii de pămînt; **p.** privind reforma învățămîntului (1774, 1777, 1781); ordonanțele silvice din 1769, 1781 etc.; ordonanța asupra presei (1781); edictul de toleranță (1781); celebra **p.** privind desființarea dependenței personale, edictată la 1785 în urma răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan etc.

V.Ș.

patriciat. Pătura superioară a orășenimii, formată din marii negustori, cămătari și bancheri, care — datorită puterii sale economice — deținea majoritatea funcțiilor municipale, jucînd rolul conducător în administrarea orașelor. P. s-a manifestat mai puternic și mai organizat în Trans., unde populația orașelor avea o stratificare mai pronunțată. El a jucat un rol de seamă în viața principalelor orașe (Bistrița, Brașov, Sibiu și Cluj). „Patricienii se deosebeau de orășenii de rînd prin modul de viață, prin titlurile ce li se dau (*dominus, Herr, providi viri*), prin îmbrăcămintea luxoasă, iar unii dintre ei și prin stemele pe care și le confecționau, asemenea nobilimii" (Ștefan

Pascu). Orășenimea săracă a dus o luptă dîrză împotriva **p.**, asociindu-se la marile răscoale țărănești, în timp ce **p.** a fost de partea nobilimii feudale. Potrivit unor cercetări recente, pot fi considerați ca făcînd parte din **p.** și negustorii bogați din Ț. Rom. și Mold. din sec. 15 și prima jumătate a sec. 16.

N.S.

pazar. V. *bazar; oraș.*

pază (împotriva fugii de bir). V. *fugă.*

păhărnicel. Subaltern al paharnicului, care slujea la masa domnului și dădea de băut oaspeților. În Ț. Rom., în sec. 17, erau numeroși, organizați în cete, apoi în bresle și încadrați în armată. În Mold., în timpul lui Dimitrie Cantemir, erau în număr de 24. Existența lor este atestată documentar din sec. 15.

P.S.

păhărnicie (bani de ~). Dare în bani cuvenită domniei în Ț. Rom. de la cîrciumile din orașe (sec. 17), asemănătoare cu *cămănaț* din Mold. V. *paharnic.*

N.S.

pălmaș; sin. *toporaș.* Clăcașii cei mai săraci, lipsiți de mijloace de producție, îndeosebi animale, care prestau clacа cu brațele.

N.S.

pămînt. Măsură empirică a terenurilor arabile în Mold., reprezentînd suprafața ce se putea ara într-o zi și numită, în Germania, *Morgen* sau *Acker, Gelänge* sau *Gewande*; în Anglia *acre*: în Franța *arpent* sau *bonnier*; în Austria *loch*, iar la romani *iugerum*. **P.** erau atribuite gospodăriilor în țarina satului și se determinau prin lățime, numeroși și prin lungime; aveau mărimi diferite (lățime: 15, 18, 20 sau 22 pași). Importanța economică a satelor se determina statistic prin numărul de **p.**: existau sate cu 120 **p.** (satul Năstureni) și altele cu 938 (satul Ruginoasa). Gospodarii puteau stăpîni în țarina satului unul sau mai multe **p.**

A.C.

pămînteau. Concept cu multiple sensuri: *1.* sub numele vechi de *zemlean* a însemnat, în Mold., proprietar individual de pămînt; din această calitate, decurgeau obligații (militare, fiscale) și drepturi (privilegii diverse), care îl definesc ca membru al stării; în Ț. Rom., zemleanului îi corespundea *horeanul*, iar în documentele de limbă latină, *terrigena*: *2.* aceiași termeni (*zemlean, horean*) au indicat și o categorie socială distinctă de vecini și boieri, țăranii liberi; *3.* s-a mai înțeles prin **p.** locuitorii născuți din strămoși autohtoni, „locuitori ai țării de la strămoșii lor"; în această accepțiune, etnicitatea este nota dominantă: *4.* În sfîrșit, s-a numit **p.** locuitorul „supus pravilelor pămîntului", îndeosebi obligațiilor fiscale, noțiune care nu coincide cu aceea de sub nr. 3, întrucît, în acest sens, puteau fi **p.** și evreii „ale căror nume s-au trecut și în catastiful vistieriei" și ungurii „ce sînt așezați cu dajdia la vistierie" și armenii etc. Factorul fiscal a devenit atît de important în sec. 18, încît înscrierea unui străin în registrele vistieriei echivala cu o încetățenire. Cele 4 elemente de mai sus figurează, cu mici variante, în toate definițiile ulterioare ale cetățeniei române. Neexistînd o concepție clară asupra cetățeniei, nu s-a organizat nici un regim legal riguros al ei; n-au existat reguli precise și statornice de împămîntenire sau de pierdere a calității de pămînțean. Uneori, stăpînirea pămîntului de către un străin îl asimila indigenilor: proprietatea funciară constituia, în conceptul internațional al indigenatului, condiția primordială; alteori, impunerea la dare personală prin înscrierea în catastiful vistieriei era suficientă; de asemenea, participarea străinilor la alcătuirea sloboziilor îi asimila, după un stagiu variabil, cu **p.**: căsătoria cu o pămînteancă boierească putea deschide drumul spre dregătorii și toate drepturile derivînd din împămîntenire; tot așa, numirea de către domn a unui străin într-o

dregătorie a echivalat totdeauna cu impământenirea; la începutul sec. 19, calitatea de **p.** se obținea prin hotărîrea divanului. Dispoziții domnești puteau retrage străinilor drepturile **p.**, fie prin lichidarea proprietăților imobiliare achiziționate de ei în țară, fie prin anularea contractelor de arendare. Prin impământenire, străinul căpăta o serie de drepturi fundamentale care-i fuseseră — total ori parțial — interzise ca străin. Pe de altă parte, străinul impământenit pierdea unele privilegii recunoscute și garantate prin regimul capitulațiilor. V. *indigenat*.

A.C.

părinte sufletesc. V. *înfiere*.

părpări; var. *părpăr, perper, pirpăr*, de la perperul bizantin. Veche dare indirectă, în ț. Rom., prelevată asupra produselor destinate circuitului comercial. Forma cea mai frecventă de **p.** a fost aceea asupra vinului: a existat însă și o dare asupra vînzării cerealelor cu acest nume și alta asupra peștelui comercializat. Modalitatea percepерii **p.** pe vin era „de fundul de bute și de fundul de putină de stejar, cîte 12 bani și de fundul de putină de brad, bani 6". Darea pe bute mică (putină) se mai numea și berbeniță ↑. Veniturile **p.** (resp. berbeniței) era vîndut la licitație cu contracte, ponturi și constituia havaletul spătarului al doilea și armașului al doilea. Cuantumul **p.** asupra peștelui era, în sec. 17, de 9 bani pe car și de 10 bani pe luntrea de raci. În Mold., a apărut mai tîrziu o dare corespunzătoare **p.** muntean, numită *leul pe bute* ↑, prelevată de asemenea asupra vinului comercializat. **P.** a fost desființat prin *Reg. org.* V. *vinărici* și *perperă*.

A.C.

pecete; var. *peciate, pecetie*. Mijloc de păstrare a secretului corespondenței și de întărire a unui document, înlocuind semnătura sau adăugîndu-i un element de autenticitate. În orînduirea feudală, termenul **p.** a avut un sens larg, permanent, cuprinzînd: **p.** țării, **p.** dregătorilor, **p.** particularilor, și un sens restrîns, *fiscal*. *Domnul* avea 3 **p.**: mare, mică și mijlocie (v. *logofăt*). Uneori, domnul pecetluia documentul cu inelul său, deosebit de **p.** mică. *Boierii*, adică dregătorii, aveau și ei **p.**, pe care le aplicau în sec. 14—15 pe documentele domnești la care erau martori ↑. *Târgurile* aveau fiecare „pecetea târgului" care se aplica atît pe documentele oficiale emise de ele, cît și pe documentele private: zapisele la care participau șoltuzii și pîrgarii. *Particularii*, în majoritate neștiutori de carte, aveau rareori **p.** cu care semnau sau întăreau documentul la care erau părți sau martori ↑. În multe documente medievale figurează expresia „am pus degetele în loc de pecete".

P.Ș.

pecetluituri roșii; var. *pecetluit; pecete* ↑. S-au numit adeverințele personale eliberate contribuabililor impuși la darea personală (bir), introduse în Mold. de C. Mavrocordat. Sinonime cu „hîrtiile" ↑ introduse de Gh. Duca (1668—1672; 1678—1683), o dată cu măsura respectivă și amintite de Neculce sub Antioh Cantemir (1695—1700; 1705—1707). Noua denumire a circulat paralel cu prima, sub M. Racoviță și N. Mavrocordat: „pecetluiri roșii (pecetluiri cu ceară roșie), de scris fețele oamenilor de la mic la mare". De obicei, **p.** se dădeau în satele unde își aveau reședința birnicii. La 1742 — fiind „mare lipsă de contribuabili" — s-au împărțit **p.** fiecărui locuitor acolo unde se găsea și, separat, și **p.** „la satele de care erau legați", astfel încît circa 5 000 de oameni „au primit cîte două pecetluite și este mare jale". Locuitorii săraci refuzau primirea **p.**; după o informație din 1763, „unii mai săraci și nu prea cunoscuți se îngropau sub pămînt, lăsînd o răsplătoare, și mulți au murit de frig stînd acolo pînă ce se distribuia acel înscris". V. și *cislă*.

A.C. — N.Ș.

pedeapsă: sin. *certare* și *osîndă*. *1.* În orînduirea feudală, bazată pe exploatare, **p.** a fost unul din principalele mijloace pentru susținerea și întărirea clasei exploatatoare; aceasta explică multimea, cruzimea și varietatea **p.** în feudalism, ca și faptul că în

pravile majoritatea textelor conțineau drept penal. Pentru a înțelege atrocitatea **p.**, trebuie să spunem că evul mediu a fost o *epocă de mare cruzime*, pretutindeni în lumea cunoscută atunci, din Asia pînă în Apusul Europei. Sintetizînd vechiul sistem de pedepse, autorii *Enciclopediei franceze* din 1789 arătau: „un dictionnaire des diverses supplices pratiqués chez tous les peuples du monde feroit frémir la nature: c'est un phénomené inexplicable que l'étendue de l'imagination des hommes en fait de barbarie et de cruauté". Istorici de mare renume au arătat că pînă în sec. 18 cei care aplicau pedepsele, obișnuiți cu cruzimea și cu suferințele victimelor lor, erau străini de sentimente omenești. Se înțelege că nu vom putea înșiruri aici un repertoriu al pedepselor obișnuite în acea epocă în Europa. Ne vom mulțumi cu două exemple. Ludovic XI, regele Franței, contemporan cu Vlad Țepeș, considerat un mare rege, aplica următoarele **p.**: trădătorul de condiție socială inferioară era mai întîi spînzurat, jupuit de viu, i se tăia burta, era castrat, tăiat apoi în patru bucăți, i se scoteau intestinele; falsificatorii de monedă și cei vinovați de inversiune sexuală erau condamnați să moară fierți de vii în ulei încins; răufăcătorilor li se crăpau ochii, li se tăia o ureche sau nasul, li se tăia o mînă etc. Aplicînd aceste **p.** și altele la fel de crude, regele Franței nu făcea decît să respecte practicile obișnuite, deși a fost acuzat de cruzime: „regele Ludovic aplica metodele în vigoare în epoca sa, fără să facă dovada nici unei originalități" (P.M. Kendall). Pentru Imperiul otoman amintim numai modul cum a fost ucis bătrînul domn Alexandru Ipsilanti la 1806, după „haințirea" fiului său Constantin: „stînd vizirul de față, au poruncit la gialați de l-au început a tăia din toate încheieturile, adecă de la degetele mîinilor pînă la umere, care sînt 17 încheieturi la o mînă pînă la umere; asemene și la altă mînă iar 17. Și la picioare, iar de la degete pînă la încheieturile armurilor la trup, 13 încheeturi la un picior și alte 13 la alt picior, care fac de toate încheeturi 60. Și rămăindu-i numai trupul, tăvălindu-să în sînge, i-au tăiat pe urmă capul". Lista **p.** prevăzute de pravile sau aplicate în țările române cuprind: *a.* **p.** cu moartea ↑; *b.* mutilarea ↑ (slutirea); *c.* munca silnică în groapa oenei; *d.* tortura ↑; *e.* compoziția ↑ *f.* închisoarea ↑; *g.* surghiunul ↑; *h.* exilul ↑ peste hotare; *i.* bătaia ↑; *j.* confiscarea ↑; *k.* gloaba ↑ cu varietățile: hatalm ↑, gloaba pîntecelui, dușegubina ↑; *l.* degradarea civică; *m.* pierderea rangului și a titlului boierese („pierderea cinului", „ridicarea evgheniei", „ridicarea scutelnicilor"); *n.* rașinarea; *o.* raderea bărbii. Datorită evoluției, **p.** au înregistrat unele modificări de la o epocă la alta, însă de-a lungul întregii orînduiri feudale, **p.** prezintă caractere generale care le deosebesc de **p.** moderne. Aceste caractere sînt realizate din plin în perioada de la întemeierea statelor feudale pînă la mijlocul sec. 18 și se atenuează, unele din ele, în perioada următoare, cînd se pregătește răsturnarea de concepție și sistemul de drept penal corespunzător din orînduirea burgheză. Independent de evoluția socială, aplicarea **p.** a fost influențată de caracterul domnului sau de concepția lui de guvernare. 2. *Caracterele generale* ale **p.** în orînduirea feudală au fost: *a. Scopul* **p.** era să intimideze pe supuși. De aceea, **p.** erau aspre, iar executarea lor înconjurată de largă publicitate: spînzurarea la bilci sau „la o zi de tîrg". Acest scop, mărturisit în unele documente domnești, există și în **p.** modernă; în orînduirea feudală lipsea însă finalitatea corectivă (reeducarea) care apare abia în dreptul penal modern: *b.* **p.** erau *severe*, uneori crude, totdeauna disproporționate cu gravitatea vinei. De exemplu, **p.** cu moartea pentru furt de vite sau, în Trans., pentru furtul unui bun în valoare de 1 florin. Pravila admitea cumulul de **p.**: în „moartea mai cumplită" era cumulată mutilarea cu moartea. Cumulul era practicat efectiv; *c.* **p.** erau nu numai cele prevăzute de lege: domnul avea dreptul să născocească „feluri de munci nouă". Pînă în sec. 19, domnul avea dreptul să aplice o **p.** neprevăzută de lege, să agraveze sau să reducă **p.** prevăzută de lege. Principiul legalității incriminării și a **p.** este o cucerire a dreptului penal modern; *d.* **p.** erau prevăzute și aplicate *inegal*, în interes de clasă: pentru aceeași faptă, erau **p.** diferite după apartenența socială a vinovatului. *Synt.* lui Vlastares pedepsea pentru omor cu moartea pe ucigașii de rînd și cu deportarea sau confiscarea pe ucigașii nobili. *C. pen. Ips.* (60:39) aplica pentru omor **p.** diferențiate celor „dă cinste și din stare mare" și la „cei proști". Pînă și *Cond. crim.* (1829 —

1826) prevedea **p.** discriminatorii pentru persoane nobile („evgheniți"). Boierii, înainte de a executa pedeapsa principală, erau degradați prin îmbrăcarea în suman; *e.* Pravilele (în special cele din sec. 17) lăsau majoritatea **p.** să fie fixate „după voia judecătorului". Astfel, sudalma (v. *onoare*) se pedepsea în *I. L.* (gl. 113, z. 2), cu ocna, cu confiscarea averii sau cu degradarea civică, la alegerea judecătorului; *f.* **p.** erau *producătoare de mari venituri* pentru domn și dregători: pentru o moarte de om, gloaba era, de obicei, în sec. 15—18, de 100 de galbeni sau 50 boi, în Mold., și de 90 vaci în Ț. Rom. Chiar pentru fapte minore (relații sexuale în afara căsătoriei) se luau gloabe serioase: 12 ughi de la fata mare; *g.* Principiul personalizării **p.**, care a coexistat în Biblie cu răspunderea colectivă a neamului, a fost consacrat de pravilă. El a fost deseori încălcat, mai ales în materie de hiclenie, (v. *trădare*), pedepsindu-se și membrii familiei celui vinovat; primul document care reamintește principiul e cel moldovenesc din 30 apr. 1588, A. Alte documente din sec. 17 și cronicarul Miron Costin au apărat principiul împotriva încălcărilor care au continuat pînă la reanimarea lui de către Beccaria (1764) și gîndirea beccariană care a avut ecou și în Principate ; *h.* În orînduirea feudală se întîlnesc urme de răzbunarea sîngelui care n-a existat, ca sistem de drept penal, în nici una din țările românești, deoarece, încă de la formarea lor ca popor, românii au fost creștini și influențați de religie. După întemeierea statelor, s-a adăugat și constringerea organelor statului pentru combaterea răzbunării private. Tot o rămășiță a mentalității vechi, care admitea justiția privată în materie de **p.**, trebuie să considerăm și *compoziția* ↑. Urme de talion, formă evoluată a răzbunării sîngelui, întîlnim atît în mentalitatea cancelariei domnești: „moarte pentru moarte", cît și în unele pravile. Cea mai tîrzie se află în *Manualul* lui Donici care admite talionul cînd cineva chiorăște intenționat pe altul (XLI, 11); *i.* **p.** erau, în general, *expiatorii*, în acord cu mentalitatea religioasă a ispășirii păcatului săvîrșit. **P.** *educatorii*, privative de libertate, erau aproape necunoscute. În sec. 17, ele reprezentau abia 5% față de celelalte. Evoluția **p.** s-a făcut lent și anevoios. Pentru legalitatea incriminării, boieri din Ț. Rom. au impus lui Radu Leon recunoașterea ei. Pravilele sec. 17, deși aspre, con țineau un început de consacrare a principiului legalității **p.** Tot în sensul legalității **p.** *Prav cond.* interzicea judecătorilor micșorarea sau mărirea **p.** prevăzută de pravilă; însă, împotriva principiului, rezerva domnului acest drept (IV, 5—6). Pe deplin, principiul legalității **p.** a fost consfințit în Mold. de *Cond. crim.* (§ 173). În legătură cu severitatea **p.**, se observă, în perioada de după 1750, o tendință de îmblînzire a **p.** și o pornire împotriva **p.** cu moartea. Împotriva pravilei, tîlhăria nu se mai pedepsește cu moartea decît dacă a fost însoțită de omor; tot astfel și furtul de vite. În Ț. Rom., *C.pen. Ips.* (60:15) pedepsea de ascmenea furtul cu **p.** băneacă. După mărturia contelui d'Hauterive, Alexandru Mavrocordat ar fi jurat să nu încuviințeze nici o execuție capitală, iar sub Alexandru Ipsilanti, care poruncise vel armașului să nu execute pe nici un condamnat fără a-l fi întrebat de 3 ori, nici o **p.** cu moartea n-a fost executată. La fel Mihail Sturdza în 1837, 1840 și 1848 se mîndrea că nici un vinovat n-a fost condamnat la moarte. În Ț. Rom., domnul declara că **p.** cu moartea este „de fapt abolită". Pentru proporționarea **p.** cu vina, se pronunța *Cond. crim.* care lua și poziție împotriva **p.** expiatorii, declarînd că scopul **p.** nu este „numai ca să mu muncească trupul vinovatului [...]" (§ 180). Inegalitatea **p.** în interes de clasă a continuat tot timpul pînă la completa destrămare a orînduirii feudale. În pravilele vechi, proporția între **p.** fixate de lege și cele lăsate „la voia judecătorului" era de 31% față de 69%; *Cond. crim.* a Mold. a ridicat proporția la 50%, iar în *Cond. crim.* a Ț. Rom. din 1841— 1850, mai mult de 80% din **p.** sînt precis fixate de lege. În aceeași perioadă, caracterul **p.** de a fi producătoare de venituri pentru domn și dregători se menține, dar se atenuează într-o oarecare măsură. Astfel, confiscarea averii care, după lupta boierimii din sec. 16 și 17, fusese îngrădită, este tot mai rară în sec. 18; condamnată prin anaforaua din 9 apr. 1827, ea a fost desființată prin *Reg. org.* A fost desființată șugubina „de muieri" (gloaba pentru adulter) prin hrisovul din 23 nov. 1754 dat de Matei Ghica în Mold. În schimb, gloaba pentru moarte de om, pentru tîlhărie și pentru majoritatea infracțiu-

milor a continuat să aducă venituri mari domniei și dregătorilor. Compoziția a continuat să funcționeze pînă în sec. 19. *L. Car*, printr-o dispoziție, o consideră permisă, iar *Cond. crim.* admite că în caz de împăcare cu rudele victimei, pentru loviturile cauzatoare de moarte, **p.** va fi mai ușoară (§ 217). 3. *Apărarea de* **p.** Pravilele prevedeau legitima apărare drept cauză care apără de pedeapsă pe cel învinuit de omor. Botezarea vinovatului evreu în religia creștină și călugărirea învinuitului creștin puteau să apere de asemenea de orice **p.** sau să o ușureze. 4. *Micșorarea* **p.** Altă cauză de micșorare a pedepsei era lipsa vicleșugului și a înșelăciunii, cu ocazia săvîrșirii unei infracțiuni. Pravilele sec. 17 presupuneau că un țăran prost și „gros", un cucon mic de vîrstă sau o muiere nu greșesc cu vicleșug. Mai duceau la micșorarea **p.**: mînia și sfada, vîrsta, beția, nebunia, obiceiul locului, ascultarea de porunca domnului sau a stăpînului, sexul (femeia se certa mai puțin decît bărbatul), dragostea (echivalată de pravile cu beția), categoria socială, destoinicia, mulțenia și surzenia. *Manualul* lui Donici ține seamă la stabilirea vinovăților de „gîndul și cugetarea celor vinovați", micșorînd **p.** numai celui ce „din beție fiind cuprins sau din trupească poftă" săvîrșea o infracțiune gravă, precum „și celuia ce să va întîmpla să nebunească" (LI, 5). După *L. Car.*, cauzele care duceau la micșorarea **p.** erau: legitima apărare, vîrsta, nebunia, nebăgarea de seamă, lipsa de cugetare, beția, mînia (V, 4, a — e). Potrivit *Cond. crim.*, numai crima săvîrșită „cu neluare aminte" și beția duceau la micșorarea **p.** (§ 212, pct. 3—4). Legitima apărare, vîrsta (cruda copilărie), nebunia, mînia erau cauze de nevinovăție (§ 271, pct. 1, 2, 5). 5. În dreptul penal transilvănean, pe cît de variate și de numeroase erau infracțiunile ↑, tot pe atît de diverse și de multe erau felurile **p.** cu care acestea erau sancționate. Cea mai gravă dintre toate, **p.** cu moartea, prezenta multiple moduri de executare, dintre care cele mai obișnuite în perioada feudalismului timpuriu au fost tăierea capului și spînzurarea, la care s-au adăugat în perioada feudalismului dezvoltat, în special sub influența dreptului feudal german și pe calea legiuirilor orășenești, diverse moduri împreunate cu chinuri fizice, ca de pildă arderea pe rug, tragerea pe roată, tragerea în țeapă, înecarea, ruperea membrelor. Împăratul Iosif II a desființat temporar, prin *Codul* iosefin, **p.** cu moartea asupra cetățenilor (menținînd-o numai în ce privește pe militari), înlocuind-o cu **p.** la galere, dar după moartea sa ea a fost din nou pusă în vigoare. *Mutilările* s-au aplicat în întreaga perioadă a feudalismului (și după apariția *Codului* iosefin). *Celelalte* **p.** *corporale* (bătaia cu biciul, cu bețe, cu nuiele, stigmatizarea cu fierul roșu etc.) aveau, prin aplicarea lor publică, și rolul de **p.** infamante, de **p.** contra onoarei; atît **p.** cu mutilări, cît și celelalte **p.** corporale (în afară de **p.** cu moartea) nu se puteau aplica contra membrilor clasei nobiliare. Cele mai frecvente **p.** *contra onoarei, infamante, injositoare* (în afară de acele **p.** corporale care aveau și acest rol) au constat în tunderea părului, legarea la stîlpul infamiei, pierderea calității de nobil sau a funcției, cererea iertării în condiții rușinoase (de pildă descult) etc. **P.** *privative de libertate* nu au fost aplicate la început, cu excepția vînzării ca rob (temnițele servind în feudalismul timpuriu mai ales pentru detențiunea preventivă); în perioada feudalismului dezvoltat au fost aplicate, dintre aceste **p.**, exilul (expulzarea din țară ↑, proscripția), interdicția de a locui în anumite localități sau de a ieși din ele, temnița. Între alte aplicări ale acestei ultime forme de **p.** era arestul pe timp determinat în temnițele militare, care se aplica militarilor pentru anumite infracțiuni; în ceea ce-i privește pe grăniceri, la fiecare regiment de graniță exista o temniță supraveghiată de *profos*. În fine, o categorie de **p.** foarte frecvent aplicate în perioada feudalismului au fost **p.** contra averii, dintre care mai cunoscute au fost confiscarea averii (aplicată mai ales ca **p.** complimentară în caz de *nota infidelitatis* (v. *trădare*)) și **p.** bănești: omagiul (v. *compoziție*), *emenda linguae* ↑ și în general amenzile, plata dublată sau întreită a unei pagube etc. *Bibl.*: 14, 34, 737, 932, 1 302, 1 421, 1 499, 1 569, 1 571, 1 631, 1 638.

P.S. — T.V. — V.Ș. — N.S.

pendar. V. *beșlic*.

pensie. Necunoscută ca termen în evul mediu, era folosită uneori: la 15 oct. 1677, Antonie Ruset, domnul Mold, scutește de dări pe soția unui ceauș care murise în război și rămăsese cu 4 copii.

N.S.

perepisnie: var. *pererubnic, pererupt*. Termeni desemnînd, în Mold., pe slujbașii însărcinați cu impunerea și perceperea birului la sfîrșitul sec. 16 și în sec. 17; în Ț. Rom., s-au numit *rizoteli, birari* ↑ sau *birceі*. V. *cislă*.

A.C. — D.L.

perperă. Veche monedă bizantină de aur, de greutăți diferite (4,55 g; 2,35 g; 2,27 g). În sec. 17 și 18, republica Raguzei a bătut **p.** de argint în valoare de 12 și 6 groși. Inițial, **p.** a fost o monedă reală, cu intensă circulație în comerțul de pe coastele Mării Negre și din Balcani (sec. 13 și 14); mai tîrziu, a devenit monedă ideală, reprezentînd anumite cantități de monede de argint (pe vremea lui Mircea cel Mare, valora 18 ducați). În țările române, o întîlnim destul de frecvent în sec. 14 și 15, ceea ce explică și folosirea ei la plata unei dări, *părpăritul*↑, care îi supraviețuiește. În Ț. Rom., **p.** avea o valoare deosebită de **p.** țărilor vecine, de unde și expresia „perperi de Valachia".

A.C.

persoană. V. *obraz*.

peșcheș. Cuvîntul **p.**, care a circulat 4 secole (15 — 19) în limba română, a însemnat darurile obișnuite în relațiile domnilor români cu Imperiul otoman. Totuși, îl întîlnim și cu sensul de dar oferit unui dregător român: în sec. 19, *Manualul* lui Donici permitea judecătorilor să primească de la împricinați **p.**, dar numai „puțin lucru [...] spre mîncare sau băutură" (II, 4). În raporturile țărilor române cu Imperiul otoman, **p.** erau darurile importante, în bani și în natură, plătite în mod obligator și periodic de domni sultanului și marilor dregători turci peste haraci. **P.** s-au dat, începînd din sec. 15, inițial cu caracter de curtenie, de recunoaștere a unei suzeranități onorifice, constînd mai ales din șoimi, cîini de vînătoare și cai, dealtfel obișnuite în relațiile feudale. În sec. 16, regii Ungariei s-au obligat chiar prin tratate să plătească turcilor **p.** **P.** aveau o mare valoare: aproape egală cu haraciul, sau chiar mai mare decît acesta: Petru Cercel a plătit 150 000 scuzi tribut și tot atîta **p.**; în 1538, Petru Rareș a plătit 10 000 galbeni haraci și 12 000 **p.**, plus blănuri de samur, de rîs, cai buestrași și șoimi. **P.** se plăteau: *a.* periodic, anual, odată cu haraciul și, în plus, la sărbătoarea bairamului. Pînă la Congresul din Focșani (1772), *bairam* **p.** reprezenta 75 000 aspri, plus cca 500 000 aspri marelui vizir și altor dregători din Constantinopol și cam 1/2 din această sumă dregătorilor din serhaturi; *b.* La anumite evenimente ca: înscăunarea domnilor, urcarea pe tron a unui nou sultan, căsătoria copiilor sultanului, botezul fiilor lui, schimbarea marilor dregători otomani, vizitele domnilor la Poartă. De asemenea, **p.** primeau dregătorul turc care venea în țară ca să ridice haraciul, cel care aducea steagul de domnie și, în general, oricare slujitor al împărăției venit în țară cu poruncă imperială. **P.** se dădeau sultanului, mamei acestuia (sultana valide), înalților demnitari turci: beglerbegul Rumeliei, marele vizir, chehaia, tefterdarul, reis-effendi, precum și comandanților serhaturilor și raialelor Dunării și Nistrului. După Pacea de la Kuciuk-Kainargi, prin hatișerifuri și seneduri, Poarta a plafonat *bairam*-**p.** (la 90 000 piaștri) și *richiabia*. Oficial, deși **p.** a fost desființat prin Acordul de la Petersburg din 17/29 ian. 1834, toate sumele cuvenite Porții fiind înglobate în tribut, practica **p.** a continuat. **P.** erau oferite de domn, dar în realitate erau suportate de țară; ca și haraciul, cheltuielile cu **p.** erau în practică repartizate între contribuabili. V. *geaigea*; *mucarer*.

P.S.

petae. V. *pitac*.

piastru. Indică o monedă de argint (și mai rar de aur), care a circulat în țările europene (îndeosebi în Spania și Italia). Aceeași denumire a fost dată de europeni și

Veche monedă turcească, cunoscută în Imperiul otoman și țările dependente sub numele de *gurus (ghursh* sau *gurush)*. Greutatea **p.** turcesc a variat între 19—24 g, iar valoarea sa a reprezentat 1/100 dintr-o liră otomană sau 40 parale sau un taler turcesc. **P.** european a constituit atît un instrument de plată în tranzacții internaționale, cît și o monedă de calcul. În țările române, **p.** de argint de proveniență turcească apare în sec. 17. Cursul **p.** turcesc a variat ușor în raport cu celelalte valute, pendulînd în jurul unui florin sau taler.

A.C.

piatră. *1.* Ca măsură de greutate pentru ceară, **p.** este atestată documentar, în Mold., în sec. 15. În Ț. Rom. o întîlnim, mai rar, la mijlocul sec. 16, ca măsură de greutate pentru grîu, făină și mei. **P.** avea, în Ț. Rom., greutatea de 4—8 obroace; în Mold. și Trans. se pare că era egală cu 1/5 dintr-un cîntar. *2.* Ca semn de hotar↑ .V **și** *cămănă*.

A.C.

pintă. Măsură de capacitate pentru lichide, folosită în Trans. A fost submultiplu al *ciblei* (1/8) și echivalentă cu 3,394 l. În regiunea Abrudului, s-a mai numit și *măsură*.

A.C.

pisar. Cuvînt cu care era denumit dregătorul cancelarici domnești în Mold., menționat în documente încă din sec. 15; avea sarcina să scrie documentul domnesc. În cancelaria domnească erau mai mulți **p.** ierarhizați: un document din 1575 menționează pe un „vtori pisar". La început era echivalentă între *diac*↑ și **p.** Cu timpul, au început să se deosebească, în sec. 18 **p.** rămînînd ai domnului, iar diecii ai divanului. Reforma lui Constantin Mavrocordat desăvîrșește despărțirea celor două cancelarii (cu *pisari gospod* și *dieci de divan)*. Existau și **p.** pentru limbi străine; la 1690 este menționat în Mold. Andrei Wolf **p.** leșesc.

P.S.

pitac. *1.* În terminologia administrativă din țările române, sec. 18—19, act oficial scris, în general, dar mai ales cu sensul de act domnesc prin care se conferea o demnitate: **p.** de boierie (diplomă nobiliară, brevet). Cu acest sens apare în *I.L.* (gl. 407). **P.** mai însemna și înștiințarea scrisă provenind de la un domn sau de la un înalt demnitar străin (sultan, pașă, țar) sau român. În prima jumătate a sec. 19, **p.** este folosit mai ales în acest sens. Termenul *pităcit* (ajuns peiorativ în urma inflației de diplome boierești, mai ales în Mold., în prima jumătate a sec. 19) însemna „investit cu diplomă nobiliară". *2.* Monedă de argint de origine rusă, valorînd 5 copeici. În Trans. a circulat de asemenea un **p.** de aramă de 5 creițari — emisiune austriacă — și unul maghiar *(peták)* de 7 creițari, denumit și *siebener* (șeptar). **P.** este semnalat prima dată în documentele interne ale țărilor române în sec. 17. La 1732, vadra de vin se vindea cu 7 **p.** la Craiova. V. *dinar*.

D.L. — A.C.

pitar. În Ț. Rom. * 25 apr. 1489. D. **P.** figura uneori și printre membrii sfatului domnesc. Titlul de *mare* **p.** apare în sec. 16. Cum rezultă din titulatura dregătoriei și din unele documente, atribuția inițială a **m.p.** a fost să îngrijească de pîinea care trebuia servită, proaspătă, domnului și curții. Din sec. 17, atribuțiile lui s-au amplificat: **m.p.** avea în grija sa carele și călețile domnului, precum și caii de ham ai domnului; cu timpul, noile atribuții au ajuns precumpănitoare. Din sec. 16, **m.p.** a devenit mare dregător, avînd ca subaltern un al doilea **p.** În a doua jumătate a sec. 17, **m.p.** era al zecelea dregător membru al sfatului domnesc. În sec. 18, el figura printre dregătorii de cl. I la locul 14, cu o leafă lunară de 30—40 lei și cu 20 scutelnici. În sec. 19, rangul **m.p.** era imediat după marele comis; nu mai avea leafă, dar din veniturile legate de slujba lui cîștiga anual 10 000—12 000 piaștri și avea 6 scutelnici. În Mold.,

* 22 mai 1476, A. Titlul de **m.p.** apare pentru prima dată în sec. 16. Spre deosebire de Ţ. Rom., în Mold., **m.p.** nu este menţionat ca membru al sfatului domnesc. La începutul sec. 18, el era „mai marele brutarilor". Probabil sub influenţa Ţ. Rom., **m.p.** a primit în sec. 18 şi în Mold., pe lîngă vechile atribuţii, şi grija pentru trăsurile şi caii de tracţiune ai domnului. Şi în Mold., **m.p.** a fost mare dregător, primind uneori, ca şi în Ţ. Rom., misiuni diplomatice. În sec. 17 şi 18, **m.p.** era al 8-lea dintre dregătorii de starea I care nu luau parte la sfaturile secrete ale domnului. În Catalogul de rînduiala boierilor din 1775, **m.p.** era boier de cl. II (după cei 7 boieri de cl. I), şi anume între boierii de divan de cl. II, el era al 18-lea. **M.p.** avea ca ajutoare încă din sec. 17 un al doilea şi un al treilea **p.** În sec. 18, **m.p.** avea sub ordinele sale, în afară de personalul inferior (vizitii etc.), **4 p.** ai curţii domneşti. **M.p.** a primit prin condica de venituri a lui Gr. Ghica din 1776 o leafă anuală de 600 lei. În afară de veniturile pităriei, **m.p.**, ca toţi marii dregători, era rînduit de domn să judece pricini, realizînd cîştiguri şi pe această cale. În sec. 19, **m.p.** a rămas boier fără dregătorie.

P.S.

piţulă. Denumire populară a unei mici monede de aramă din familia şustaculuiţ polonez. A circulat în sec. 19 ca monedă divizionară.

A.C.

pivnicer. Mic dregător al curţii domneşti care avea grijă de pivniţa de vinuri.* În Ţ. Rom. în 1392, iar în Mold. în 1441. Era subaltern al *cuparului*ţ şi avea sub porunca lui pe chelari, dogari şi lucrătorii din crame. În Mold., în oraşele cu vii (Huşi, Cotnari, Hîrlău) funcţiona în sec. 17 cîte un **p.** ca subaltern al paharnicului.

P.S.

pivnicerit (Mold., sec. 18). Dare, asemănătoare camenei↑, ce se plătea pentru pivniţele unde se depozitau şi comercializau băuturi spirtoase. La 1733 era de 5 lei de pivniţă.

N.S.

pixidar. Era numele ce se da seculor de rînd, care slujeau în armată ca pedestraşi. După răscoala din 1562, mulţi dintre ei au intrat în dependenţa principelui, care i-a donat ca iobagi; cei rămaşi liberi au fost încadraţi între puşcaşii ↑ pedeştri, fiind scutiţi de dări în schimbul obligaţiei de a fi „pururea gata de război, cu bună pregătire, sabie şi sineaţă". Întrucît purtau uniformă roşie, au fost numiţi şi trabanţi (dărăbani) roşii, categorie asemănătoare cu dorobanţii din Ţ. Rom. şi Mold. (v. *oaste*). Secuii de rînd s-au dovedit aliaţi de nădejde ai lui Mihai Viteazul — care le-a restituit libertăţile — şi Radu Şerban, pe care i-au sprijinit în luptele lor. La 1614 existau 2 877 **p.**, care reprezentau 14,25% din numărul populaţiei.

N.S.

pîlc. Era unitatea militară cea mai mare alcătuită în vederea purtării luptei sau pentru marş; el corespundea unui corp de armată din vremea noastră. Ca şi ceata↑, nu era o unitate stabilă; efectivele sale se fixau după necesităţi. De pildă, Vlăduţ vodă şi-a împărţit oastea cu care mergea împotriva lui Mihnea cel Rău în 3 **p.**, iar în 1528 Petru Rareş a intrat în Trans. cu 2 **p.** de oaste; la Jiliştc, Ioan vodă cel Cumplit a atacat cu 3 **p.**, iar la Cahul şi-a împărţit oastea în 30 de **p.** a cîte 1 000 de oameni. Rezultă că **p.** era o ceată mai mare, formată în vederea executării unor manevre tactice sau strategice.

N.S.

pîră. V. *chemare în judecată*.

pîrcălab. Dregătoria de **p.** a existat în toate provinciile româneşti; sensul şi importanţa ei au variat după epocă şi provincie. Ea îşi are probabil originea de pe vremea lui Carol cel Mare. În documentele de limbă latină, **p.** apare sub denumirea *capitaneus* sau *castellanus*. În Mold., * 1387, cu denumirea *capitaneus*, iar sub denumirea de **p.** 28 iun. 1411. **P.** au fost printre cei mai vechi dregători; fiind comandanţi ai cetăţilor,

ei au avut o mare însemnătate. Sub Ștefan cel Mare luau parte la sfatul domnesc, iar în documente apăreau la loc de frunte, după marele vornic. Decăzînd cetățile, în sec. 17, dregătoria a decăzut și ea. În a doua jumătate a sec. 17, s-au numit **p.** la toate tîrgurile și cetățile, astfel că toate ținuturile aveau (1—2). În sec. 18, odată cu înființarea ispravnicilor de ținuturi, **p.** au primit atribuții de ispravnici, transformîndu-se în *ispravnici*. În unele ținuturi (Covurlui), ispravnicii au păstrat denumirea de **p.** chiar în sec. 19, pînă la Unirea din 1859. În ținuturile de margine, **p.** avea denumirea de *staroste*. În afară de atribuțiile militare, **p.** au avut atribuții județorești și administrative încă din sec. 15, cînd puterea exercitată de ei în cetăți semăna cu suveranitatea domnului. În sec. 17 încasau „gloaba pircălăbească" de la răufăcătorii prinși. În Ț. Rom., **p.** au jucat un rol mai mic, acolo fiind mai puține cetăți, *1368. Cel mai însemnat **p.** din Ț. Rom. a fost al cetății Poienari. Ca și în Mold., exercitau, în afară de comandă militară, atribuții județorești și administrative. Un document din 1741 menționează existența unui **p.** *de curte*. În sec. 15—17, reprezentantul autorității domnești în orașe era **p.** *de oraș*. Ca și în Mold., în sec. 17, dregătoria a decăzut. Încă din prima jumătate a sec. 17, titlul de **p.** este dat și unor dregători mărunți de sat asemănători vătămanului. **P.** erau căpeteniile satelor (un fel de primari) existenți în fiecare. Ei aveau atribuții administrative și județorești; în sec. 18 sub ocupația austriacă, în Oltenia, aveau competența să judece pricini mărunte și să pronunțe pedepse ușoare. Numirea se făcea de către ispravnici, afară de cazul cînd satul aparținea unei mănăstiri cu hrisov de imunitate, în care caz egumenul mănăstirii „punea" **p.** La 30 oct. 1632 se cere satelor mănăstirii Bistrița: „să ascultați de **p.** care va fi de la sfînta mănăstire"; **p.** „să aibă a judecarea și a-i globirea" (27 apr. 1711). Existența **p.** de sat s-a prelungit în Ț. Rom. pînă la *Reg. org.* În Trans., ca și în celelalte provincii românești, dregătoria de **p.** a avut mai ales caracter militar. **P.** au fost comandanți de cetate: în 1548, orașul Bistrița trimitea la voievodul Mold. cu daruri pe **p. Thorozki**. Un document din 1677 menționează pe un Veres, „pircălab al cetății Deva"; documente din sec. 17 atestă existența unor **p.** la Bistrița sau la Alba Iulia. Un document din 1766 menționează, într-o cercetare la Simbăta de Jos, că birăul fusese pîrît la **p.** că a furat 2 care de fîn. Dar și alte documente mai vechi atestă existența unor **p.** de sat în Trans.

P.S.

pircălăbie. Instituția a existat în Ț. Rom. și Mold. *1.* Dregătorie fruntașe a tîrgului, constituind un privilegiu pe care domnul îl acorda boierilor sau îl vindea. *2.* Taxa numită **p.**, prelevată asupra mărfurilor, care treceau ori se negociau într-un tîrg, era un venit al tîrgului, care însă putea fi vîndut, atribuit de domn ca havaet boierilor dregători sau dăruit mănăstirilor. Apare în sec. 16, sub forma de vamă la bariera tîrgurilor și dispare ca nomenclatură spre sfîrșitul sec. 17, cînd este absorbită în darea mai cuprinzătoare a mortasipiei. Se exceptau produsele aparținînd celor „12 boieri mari ai divanului", care erau scutiți și de această vamă, după cum rezultă dintr-o „carte de pircălăbie" de la C. Brîncoveanu din 1695. Cei aflați vînzînd „și făcîndu-și tîrgul pe la casele lor" erau amendați cu vamă îndoită „după obicei"; în veniturile **p.** intrau în gloabele încasate „pentru curvii și pentru hoții". În Mold., la 1776 — considerînd că **p.** erau „de stricăciune și supărare lăcuitorilor țerei" — pentru a asigura „odihna norodului", Grig. III Ghica „au rădicat venitul părcălăbii de pe la tîrgurile țerăi și l-au așezat ca să se ia numai pe la marginile țerii de către ispravnici". O taxă vamală se încasa la ținuturile de margine, „de la fiecare car, încărcat sau neîncărcat, la intrare sau ieșire". Taxa numită **p.** era de 20 bani pe car și scutea pe platnic de **p.** „în toată țara și pe la toate tîrgurile". **P.**, ca taxă, a fost desființată prin *Reg. org.*; o reminiscență a ei a supraviețuit însă sub forma acsizului *3.* Tot **p.** se numea în Mold. amenda de 1 leu de boul rătăcit de cireadă, încasată „pe obiceiul țării" la 1739. V. *cămănărit*.

A.C.—N.S.

pîrgar. În evul mediu românesc, **p.** erau membrii sfatului unui tîrg sau oraș. Se alegeau de către obștea tîrgului sau orașului și erau, de obicei, în număr de 12. În Ț. Rom. funcționau sub conducerea unui județ sau sudeț, iar în Mold. sub conducerea unui șoltuz. În Trans., orașele erau conduse de un sfat, avînd în frunte un jude sau doi — după nevoi — și mai mulți jurați. În orașele locuite de sași, judele se numea *Burgmeister* și jurații *Burgers*, de unde s-a luat și numele *pîrgari*. Îi întîlnim în Mold. la începutul sec. 15, iar în Ț. Rom. * 17 iul. 1425, B: „Ilanoș purgar" figurează ca martor. **P.** se îngrijeau de administrația orașelor și tîrgurilor, de curățenia lor; întocmeau certificate de rudenie pentru cei care aveau de primit moșteniri de peste hotare; supravegheau toate afacerile care se contractau în tîrguri; făceau intervenții pe lîngă orașele și tîrgurile din alte țări, în favoarea negustorilor din tîrgurile lor; audiau martori prin comisie rogatorie, la cererea tribunalelor străine. Judecau chiar pricini mărunte, ivite între locuitorii tîrgurilor, putînd aplica pedepse corporale, pentru furturi de obiecte de mică valoare. **P.** luau parte la întocmirea actelor de vînzare și aveau sarcina de a trece în catastihul orașului toate schimbările de proprietate, care interveneau în hotarul comunei lor; luau parte la hotărnicii, dădeau cărți de întărire la cumpărări de ocine sau prăvălii. La sfîrșitul sec. 17, atribuțiile **p.** din București au fost tot mai restrînse prin amestecul domniei și al reprezentanților săi, îndeosebi vornicul. La 15 ian. 1741, „breasla pîrgarilor" din Iași — formată din 29 jude — era scutită de dări, urmînd a da de om cîte 2 galbeni anual pe care-i strîngea șoltuzul.

T.V.

plai. În evul mediu românesc, **p.** apare numai în Ț. Rom., cu 3 înțelesuri: *1.* *4 iun. 1497, B, cu înțeles de loc de trecere, cu punct vamal, *2.* În sec. 18, **p.** apare ca unitate administrativă, mai întîi în județele din Oltenia, extinzîndu-se apoi în restul Ț. Rom., dar numai în județele de munte, care aveau puncte de trecere către Trans. **P.** erau conduse de vătafi de **p.** La 1775, cînd Alex. Ipsilanti trimite cu pitac un număr de vătafi de **p.** să ia conducerea plaiurilor, în Ț. Rom. erau 17 județe cu 137 de plăși și 17 **p.** *3.* Ținut situat între depresiunea subcarpatică și povîrnișurile munților.

T.V.

plasă. Termenul este cunoscut în evul mediu românesc numai în Ț. Rom., cu 2 înțelesuri: *1.* Moșie sau parte dintr-o moșie. *2.* La începutul sec. 18, termenul de **p.** apare în Oltenia, sub ocupația austriacă (1718—1739), cu sens de unitate administrativă: județele au fost împărțite în 4 **p.**: de sus, de jos, de mijloc și de margine. Fiecare **p.** era condusă de un ispravnic. Din Oltenia, după eliberarea provinciei, **p.** s-au extins și în celelalte județe ale Ț. Rom., în urma reformei lui Const. Mavrocordat. Conducătorii de județe numindu-se acum ispravnici, administratorii de **p.** se chemau zapcii. La început, ei au fost numiți de către ispravnici; constatînd mari abuzuri cu ocazia acestor numiri, Alexandru Ipsilanti a dispus ca zapciii de **p.** să fie numiți de către domnie numai dintre fiii de boieri, socotindu-i pe aceștia mai puțin lacomi decît pe ciocoi. La începutul sec. 19, cu ocazia întocmirii Casei Politici, orașul București a fost împărțit în 10 **p.**, aflată fiecare sub conducerea unui epistat, ajutat de 3—4 oameni înarmați, care răspundeau de ordinea și paza capitalei.

T.V.

plastografie. V. *fals.*

plata capului. V. *compoziție.*

plăieș: var. *plăiaș.* Paza hotarelor prin satele de la margine face parte din vechile atribuții ale obștilor țărănești de a participa la apărarea țării care, după întemeierea statului feudal Ț. Rom., a devenit o obligație a acestora față de domnie. Se numeau **p.** locuitorii satelor din regiunea de munte a Ț. Rom. care aveau obligația de a păzi trecerea peste plaiuri în schimbul unor ușurări fiscale. Instituția exista și în Trans., în regiunea de sud a acesteia (un vătaf de plăieși este menționat la Zîrnești în 1698). În sec. 17 se constată în Ț. Rom. și obligația unor sate de vecini de a recruta **p.** În Olte-

nia, sub ocupația austriacă, se dispune, la 12 nov. 1723, ca rumînii† mănăstirești și boierești să fie înlocuiți în formațiile de **p.** cu localnici „din statul de mijloc". Din *Așezămîntul* lui Constantin Brîncoveanu rezultă că nu toți locuitorii celor 200 de sate† „de plai" aveau obligația străjii hotarelor, ci de obicei cei cu stare mijlocie. În cele 5 județe de munte ale Olteniei, numărul **p.** a fost de 696 în 1729–1739 și de 323 în 1735. **P.** aveau drept căpetenii vătafii† de plai, care conduceau o vătășie de cîteva zeci de **p.**, dintr-un sat sau din mai multe sate apropiate, grupate pentru supravegherea unui punct de trecere. Matei Basarab a reorganizat paza hotarelor, dispunînd ca domnii să-i numească pe vătafii de plai, cărora li se înmîna o *carte* cu obligațiile pe care le aveau, pentru care răspundeau cu capul. Obligațiile erau de natură vamală, fiscală, polițienească etc., inițial la punctele de trecere peste munți, apoi și în interiorul țării, **p.** devenind astfel organ represiv intern. În schimbul îndatoririlor lor, **p.** beneficiau de scutirea totală sau parțială de dări; ei mai aveau dreptul la un anumit procent din mărfurile confiscate la hotare, fiind considerate contrabandă. Trecerile frecvente de o parte și de alta a Carpaților și reducerea evasimonopolului otoman prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi, ceea ce a prilejuit sporul volumului comerțului exterior al țărilor române și a impulsionat și contrabanda (pe linia Carpaților, căci Dunărea era păzită de turci), au determinat sporirea numărului **p.** În catagrafia administrativă a județelor Ț. Rom. întocmită de D. Fotino pe la 1817, figurează 367 sate de plai și 2 300 sate de cîmpie. În Mold. se folosea termenul de *străjer*, locurile de trecere la graniță numindu-se străjă. La 1804 existau și în Mold. 395 **p.**, repartizați astfel: 99 la Bicaz, 76 la Trotuș, 220 la Comănești, adică la trecerile spre Trans.

D.L.—N.S.

plean. V. *dobîndă*.

plocon, var. *poclon*. În sensul cel mai frecvent, a desemnat darul făcut unui demnitar sau stăpîn feudal. **P.** a evoluat de la simplul dar spontan, ocazional, pînă la obligația instituționalizată, cu întinse aplicații în raporturile interne, bazate pe dependența față de stăpîn, și în cele externe, axate pe obediența față de suzeran. În prima formă, de gest facultativ, ocazional, este practicat în toate cele trei țări române. Cu acest sens general, **p.** a persistat și în etapa următoare, cînd gestul ocazional devine obicei, practicat la anumite date calendaristice, sau la anumite evenimente, sub forma unor daruri de obiecte determinate ori sume precise. Darul de la începutul domniei se transformă apoi în „plocon al steagului" sau „bani ai steagului". Între primele **p.** de acest fel, se menționează acela introdus de Grigore Ghica la 9 apr. 1673, imitat de Antioh Cantemir, în Mold. și continuat de Grigore II Ghica în 1735 și de Constantin Mavrocordat în 1740. Ulterior, obiceiul a primit investire legală prin înserarea lui în *Condica de venituri și cheltuieli* a vistieriei, unde figurează ca o dare — proporțională cu veniturile — asupra tuturor categoriilor de contribuabili. Tot domnul încasa și „ploconul după vechiul obicei", datorat de proprietarii de oi ardeleni odată cu plata oieritului. **P.** domnesc acoperă, în fond, o suplimentare a dărilor, căreia domnul dorește să-i păstreze aparența de dar liber consimțit, deși fundamentarea lui nu mai este accentuat subiectivă. O trăsătură nouă prezintă **p.** primit de marii dregători. Obligator, periodic și în cuantum fix, **p.** acestora, destinat, în primă intenție, să subvină nevoilor de întreținere, a constituit, mult timp, o sursă de venituri importante, a căror principală legitimare nu erau serviciile prestate, ci poziția socială privilegiată a beneficiarilor și starea de dependență a locuitorilor; astfel, *m.* vornic primea **p.** de la vătașii plaiurilor; *m.* logofăt de la vameșul cel *m.*; *m.* vistier de la cămărașul oenelor; *m.* agă de la căpitanii de slujitori; *m.* cămăraș lua „ploconul cămărășiei nouă"; *m.* paharnic și cuparul încasau un **p.** devenit dare (cămiuăritul); *m.* ciohodar primea ciohodăritul, **p.** (apoi dare) suportat de cavafi, cizmari și papugii. **P.**, înainte de a fi înlocuit cu răsura†, a servit și la întreținerea slujbașilor mai mici, reprezentînd un fel de îndemnizație plătită de către locuitori pentru serviciile primite. Aceste **p.** reprezentau ori o cotă din venitul unor slujbași subalterni, sau un adaos la dările existente, amintit frecvent în documente sub denu-

mirea de „plocon de nume". Mitropolitul țării primea „ploconul vlădicesc", cîte 4 ughi pe an, plătit de preoți și de diaconi, numit și „ploconul cirjii"; episcopii încasau „ploconul episcopului", care era, în Trans., de un florin pe an, în Mold., de 10 lei pe an, iar în Ț. Rom. de „cîte taleri 3 și 2 costande" sau chiar îndoit. În afara acestor **p.** instituționalizate, existau diverse **p.** datorate stăpînilor feudali de către țăranii dependenți, numite în Trans. și daruri *(munera)*. Am indicat numai cîteva din numeroasele forme ale **p.** intern: practica lui era generalizată, iar denumirile variate ca și numerosii beneficiari. Sistemul a continuat abuziv — mai ales în favoarea marilor dregători — după introducerea regimului fanariot de către Constantin Mavrocordat (1740 în Ț. Rom., 1743 în Mold.) și Gr. Ghica (1747—1748, în Mold.). Un proces paralel de instituționalizare parcurge și **p.** externe, adică *peșcheșul*↑. Pe lîngă **p.** destinate Porții (**p.** sultanului sau împăratului, **p.** bairamului, **p.** vizirului și **p.** chehaielii), un alt **p.** era acela către hanul tătarilor, plătit anual și la ocazii festive. Toate aceste **p.** erau „după obiceiu", expresie care atestă, odată cu vechimea, și caracterul lor instituțional. **P.** intern a rezistat tuturor intențiilor unor domni, cum a fost Constantin Mavrocordat, care a abolit „ploconul de la boieri la început de domnie", reînființat însă de Matei Ghica (1752—1753) sub forma de **p.** al steagului. Instituția feudală a **p.** a dispărut în urma reformelor politice, sociale și fiscale din prima jumătate a sec. 19, însă a supraviețuit în moravurile societății românești sub forma veche de dar facultativ, expresie a recunoștinței și deseori dependenței economice, administrative sau morale față de o persoană. V. *iobag*.

A.C.

ploconul baltagului. Obligația slujitorilor de a da o sumă de bani căpitanilor lor. La 1812, în Ț. Rom., **p.b.** era de 22 de parale de slujitor și el constituia „din vechime" adetul căpitanilor.

N.S.

ploconul vlădicesc, (Mold.). Dar oferit de preoți ierarhilor în eparhia cărora se aflau; la 1752 era de 2 galbeni de preot.

N.S.

ploscar. Mic dregător în Mold., subaltern al marelui paharnic. * 6 mart. 1443. În sec. 16, **p.** nu mai apare în documente, se pare fiind înlocuit cu cuparul.

P.S.

plug. Unitate mare de măsură a suprafețelor, reprezentînd — în sec. 16 — 150 iugăre (107.490 ha). Măsuratul cu plugul a fost practicat în Trans. încă din sec. 13; dimensiunile lui — de-a lungul timpului — n-au putut însă fi determinate precis.

A.C.

plutărit (Mold.). Taxa plătită de plutele ce veneau pe Bistrița. La 1835 era „din vechime" de 10 parale de plută și se încasa de biserica domnească din Piatra Neamț.

N.S.

poartă. *1.* În Trans. a fost principala unitate fiscală după care se făceau impunerile la dări. În sec. 14 (1336), **p.** era alcătuită dintr-o gospodărie pe poarta căreia intra un car cu fîn sau cu bucate. În sec. 15 existau **p.** mari și **p.** mici, după averea contribuabililor, o **p.** mare plătind dări mai mari. În sec. 16, **p.** era egală cu gospodăria țărănească ce avea vite în valoare de 6 florini. Cu vremea, **p.** a ajuns să cuprindă un număr mai mare de gospodării (4—12), care-și plăteau împreună dările, fixate după numărul **p.** La 1599—1600 existau în Trans. 14 424 **p.**; la 1692, numărul lor scăzuse la 2 550 (în care nu intrau secuii, orașele și Făgărașul). Valoarea dărilor plătite de o **p.** varia după necesități: la 1659 era de 5 florini, la 1661 se plăteau 8 florini de **p.** pentru

a se aduna oștași; la 1664, darea s-a mărit cu 3 taleri de **p.** pentru „acoperirea lipsei din tributul datorat turcilor" etc. În regiunea locuită de sași, **p.** purta numele de *Zahlsäuser* sau *domus numeralis*, fiecare scaun sau district fiind alcătuit dintr-un număr de x.: Țara Bîrsei 11, Bistrița 10 etc. Tot după numărul **p.** se calcula și numărul oștașilor chemați sub arme de principele Trans.; dieta din 1623 hotăra astfel ca nobilii să scutească de slujbele iobăgești cîte un supus la fiecare două **p.**, să-l înarmeze cu pușcă și să-l țină gata pentru caz de mobilizare. După ocuparea Trans. de către austrieci, **p.** a fost înlocuită cu unitatea fiscală denumită *calculi*. 2. În Mold., **p.** domnească juca un rol de seamă în organizarea judecătorească a țării prin vornicii de **p.** care selectau pricinile de judecată și fixau termenele de înfățișare; într-un document din 1617 se spune că un om venise la divanul domnesc „cu hîrtie de ziua pe care și-a luat-o înaintea porții domniei mele" pentru un proces. V. și *vornic de* **p.**

N.S.

podan. A avut, în sec. 16—18, sensul de țăran aservit atît în Ț. Rom., cît și în Mold. La 1497, oștile poloneze au intrat în Mold. „de i-au ars tîrgurile și i-au robit podani"; despre Constantin Brîncoveanu se spune că a strîns toată „slujitorimea" „de i-au făcut podani prin satele lui și ale rudelor lui". În Mold. exista chiar o dispoziție potrivit căreia „care din breslași (slujitori) nu va veni la oaste își va pierde moșiile și va fi podan".

N.S.

podărit. Taxă plătită drept contravaloare a folosirii podurilor de peste rîuri sau a podurilor (străzile pavate cu podine de lemn) din orașe. Existența podurilor — fixe sau umblătoare — peste rîuri este atestată de cele mai vechi documente. Un document din 1498 releva obligația țăranilor de a presta munci pentru podurile domnești. N. Iorga afirmă că aceste poduri aparțineau mănăstirilor și boierilor; dar domnul putea construi și exploata direct podurile. Documentele menționează de asemenea chiar sate care construiau poduri, le întrețineau și încasau venitul aferent (la podul de peste Olt, punctul Cîineni). În Trans., numeroase erau podurile pe Mureș, Someș, Olt, pentru care se plătea vama de trecere. Domnul putea interzice sau aproba construirea și exploatarea de poduri și putea impune proprietarilor unor poduri anumite reglementări, cum erau acelea privitoare la străini. Venitul podurilor domnești de peste rîuri putea fi realizat în regie sau prin arendare. Taxa plătită la trecerea podurilor s-a numit vamă, termen generic pentru acest fel de venituri. Termenul de **p.** apare în documente cu deosebire pentru desemnarea taxei plătită la intrarea sau ieșirea mărfurilor din București. Cuantumul **p.** se calcula pe carele încărcate. La 1794 se plătea **p.** la Craiova: 240 de bani de carul de marfă de Lipsca, 90 de bani de carul cu bute cu rachiu, 60 de bani de carul cu brașoveneie etc. Aceleași taxe se plăteau la București în 1792. Venitul acestei taxe era afectat întreținerii străzilor (poduri) prin oficiul unei comisii speciale, „epistasia podurilor". Sub numele de **p.**, străinii plăteau o taxă fixă anuală. În sec. 19, **p.** dispare din nomenclatura fiscală a țării, fiind înglobat în grupa acesizelor↑. V. *brudină; dare; epistat; pircălăbie.*

A.C.

podvoadă. V. *cărături.*

pogon. Unitate de măsură a suprafeței, echivalînd cu 1/2 ha sau 5 012 m **p.**, a desemnat, la început, suprafața de pămînt arată cu boii într-o zi. A fost utilizat cu deosebire în Ț. Rom., unde documentele îl înregistrează încă din sec. 15. În Mold., **p.** este semnalat mai tîrziu și numai în sudul țării (Odobești). **P.** a avut — ca toate măsurile medievale — mărimi variabile după loc și timp. În Ț. Rom., documentele sec. 17 menționează un **p.** de 576 stînjeni pătrați, altul de 330 stînjeni pătrați etc., iar în perioada *Reg. org.* existau 3 variante de **p.** (mare de 1 296 stînjeni pătrați = 5 012 m p, mijlociu de 784 stînjeni pătrați = 3 032 mp și mic de 729 stînjeni pătrați = 2 918 m p). Toate aceste variante au continuat să se aplice și după *Reg. org.* (1831), care a legalizat **p.** mare. În Mold., s-au practicat de asemenea măsurători în **p.** de mărimi diferite: în sec. 18, s-a fixat mărimea **p.** la 144 prăjini pătrate, iar în

sec. 19, au existat un **p.** de 216 prăjini pătrate (1 944 stînjeni pătrați) și altul de 1 296 stînjeni pătrați, egal cu cel din Ț. Rom. (5 012 mp). **P.** a avut ca submultipli: ferdela, cesvirta și ciricul; apoi: prăjina pogonească (1/24 **p.**) și prăjina pătrată (1/144 din **p.** mare). V. *falce*; pt. *Trans.* v. *iugăr*.

A.C.

pogonărit. Dare asupra viilor, plătită pe pogon. Înființată de Eustratie Dabija (1661—1665) în Mold., a fost introdusă și în Ț. Rom. de N. Mavrocordat (1716). Era plătită de proprietarii viilor, cu excepțiile create de domn în beneficiul anumitor categorii sociale. Socotită ca o dare nedreaptă, întrucît viile erau impuse și la vinărici și vădrărit, darea a fost desființată și reînființată de repetate ori; în Mold. a fost desființată de N. Mavrocordat prin hrisovul din 20 dec. 1713; reînființată în 1729, desființată de Const. Mavrocordat în prima domnie și reintrodusă în a doua; abolită din nou de Matei Ghica la 5 aug. 1755, este desființată definitiv prin hrisovul lui Gr. I. Calimah din 15 oct. 1763. În Ț. Rom. se menționează o primă desființare de către Const. Mavrocordat (1740), o reactivare sub domnii următori și dispariția ei din documente după 1775. Cuantumul **p.** a variat de la o domnie la alta; Eustratie Dabija l-a fixat la 1 leu de pogon; ulterior, a crescut pînă la 1 galben, iar sub forma de „pogonărit al străinilor" a fost de 2 taleri, 2 lei și 24 parale și chiar 4 piaștri (lei) și 16 aspri. După desființarea **p.** asupra băștinașilor, documentele menționează un **p.** al străinilor, care „nu erau legați cu dajdie la vistierie". **P.** era, împreună cu alte rusumaturi ↑, o dare reală, pe care vistieria o exploata obișnuit prin arendare la licitație. V. *otaștină*. A existat și un **p.** pe păpușoi (porumb), înființat în Mold. de C. Duca (1693—1695) și desființat de N. Mavrocordat (1709—1710); se plăteau 2 orți de pogon.

A.C.

pojarnic. Cel care folosește pompa de apă pentru stingerea incendiilor. Serviciul de pompieri a luat ființă, în București, către sfîrșitul sec. 18. În 1794 exista în București un steag de foc *(iangaul)*, care funcționa pe lîngă agie, compus din 50 de **p.** La aceștia se mai adăuga o altă ceată sau o căpitănie de foc, formată din același număr de **p.**, care stăteau la dispoziția spătăriei. **P.** dispuneau de sacale, cîngi, topoare și cîte o pompă cu tulumbă. Aceste instrumente erau păstrate la curtea domnească, sub paza lui baș-buluc-bașa. Serviciile de **p.** s-au creat din veniturile eforiilor înființate în multe tîrguri. **P.** erau organizați în roți ↑ pojarnicești. În Mold. iau ființă cu ajutorul veniturilor eforiilor din Iași, Galați și Botoșani, constituindu-se în companii pojarnicești.

T.V.

polcovnic. Rang militar, de origine rusă, adoptat în Ț. Rom. și Mold. la sfîrșitul sec. 18 — începutul sec. 19, cînd coexistă cu cel de căpitan. În această vreme existau **p.** de județ, însărcinați cu paza contra răufăcătorilor, **p.** de poduri, care aveau atribuția de a îngriji de podinele (podurile) ulițelor din orașele mari, **p.** de martalogi, de seimeni etc. **P.** erau numiți printr-o poruncă domnească; într-o astfel de poruncă, din 1803, prin care se înființează o polcovnicie la marginea pădurii Vlăsici, se fixează efectivele, atribuțiile **p.** și leafa acestuia, de 20 taleri lunar. La 1815 se spunea că **p.** „sînt orînduiți pentru paza și străjuirea locuitorilor județului și a călătorilor de a petrece odihniți și fără de grije de către hoți și făcătorii de rele". Utilizat prima oară pentru domnia lui G. Duca în Mold., cînd i s-a încredințat acestuia și „Țara Căzăcească", unde a pus **p.** „după obiceiurile lor".

N.S.

poliță. V. *cambie*.

polturac; var. *poltura*, *poltra*. Indică 2 monede divizionare (argint sau aramă) de emisiune poloneză și austriacă (**p.** împărătesc). Valoric, a reprezentat 1/40 dintr-un florin renan sau 3 bani ungurești (fenigi, dinari). **P.** a înregistrat echivalențe

variate. În țările române, a circulat de-a lungul sec. 17 și 18. Subdiviziune a grosului valorînd 1/2 gros sau 2 creițari sau 4 fenigi ungurești și de asemenea 1 1/2 creițar sau 3 dinari (fenigi). **P.** este prezent cu deosebire în Mold. și în Trans., unde are funcția de monedă dominantă.

A.C.

pond. V. *marcă*.

pont *(ponturi gospod)* (Mold., sec. 18). Hotărîre domnească pentru reglementarea obligațiilor sătenilor față de stăpînii de moșii.

N.S.

popă; sin. *preot*. Persoană însărcinată cu oficierea serviciului religios al unui cult, într-o biserică de sat sau de oraș, sau într-o mănăstire;*în Trans. în sec. 12, în Mold. în vremea lui Alexandru cel Bun, în Ț. Rom. la 16 iul. 1405, B. Pentru ca o persoană să fie hirotonită ca **p.** trebuia: să știe carte, să se bucure de o bună reputație, să fie sănătos și să aibă cel puțin 30 de ani. Cu toate acestea, în țările române, mulți **p.** de țară au fost neștiutori de carte, iar cea mai mare parte, absolvenți ai unor școli de catehism, cu un curs redus de 2 ani, școli care funcționau pe lîngă mănăstirile sau pe lîngă scaunele episcopale. Aceste școli modeste au îndeplinit un mare rol educativ și cultural în viața societății românești din acea vreme. Bine organizate și îndrumate, ațind în frunte lor oameni cu dragoste de țară, ele au dăinuit pînă în sec. 19, cînd au luat ființă seminariile, în scopul de a da o pregătire mai temeinică și corespunzătoare. Spre deosebire de Ț. Rom. și Mold., în Trans. **p.** s-au bucurat de scutiri de dări încă de la începutul sec. 13. Mai tîrziu, **p.** religiilor recepte „nu numai că nu se confundă în nici un fel cu iobăgimea, dar beneficiază de condiții de favoare, dotație ecleziastică, a patra *(quarta)* sau și mai mari părți din dijmă, din vama morii și desigur și alte favoruri de la stăpînul de aceeași confesiune" (D. Prodan). Spre deosebire de aceștia, **p.** ortodocși împărtășeau soarta iobagilor, fiind obligați la dijmă, daturi și de multe ori chiar la slujbă iobăgească; viața de toate zilele a **p.** nu se ridica peste media iobagului. **P.** ortodocși au fost scutiți de dări la 1600, la intervenția lui Mihai Viteazul. Scutirea a fost înnoită la 1609 de Gabriel Báthory, apoi de Acațiu Barcsai și de Mihai Apafi, care constata „soarta și starea umilă" a preoților români, care, „strîmtorați de multele lor lipsuri[...], nu pot trăi din cîștigul slujbei lor, ci sînt siliți să se apuce de muncă țărănească". În Ț. Rom. și Mold., în cursul sec. 14—17, **p.** au avut obligații fiscale mai mici decît sătenii sau tîrgoveții din satele sau tîrgurile în care slujeau. Grigore Ghica introduce, la 15 apr. 1673, sistemul ruptoarei pentru preoții din eparhia Rîmnicului, obligîndu-i să dea, la vremea haraciului, 750 ughi ca bir, iar la înnoirea domniei „poclonul steagului", scutindu-i în același timp de cai de olac, podvoade, conace etc. Gheorghe Duca, la 2 mart. 1674, generalizează ruptoarea la toți **p.** munteni. Adăugarea însă la aceasta și a unui „bir al datoriilor", impus și **p.**, produse o mare tulburare în rîndurile acestora și mulți dintre ei părăsiră satele pentru a scăpa de năpastă. Gh. Duca reveni asupra măsurii la 9 apr. 1676. La 30 ian. 1682, Șerban Cantacuzino reînnoiește ruptoarea pentru toți **p.** și diaconii din eparhia Buzăului, fixîndu-le tot un bir global de 750 ughi anual, ca și celor din eparhia Rîmnicului, care se plătea cu ocazia haraciului. Sub Constantin Brîncoveanu, **p.** figurau la bir în mod obișnuit de 4 ori pe an; preoții din cele 3 județe ale episcopiei Buzău plăteau 2 000 de galbeni în 4 sferturi. La începutul sec. 18, Ștefan Cantacuzino a acordat o scutire generală de bir pentru toți **p.** din Ț. Rom., care nu a fost respectată de toți domnii. În Mold., **p.** au fost scutiți din cînd în cînd de bir, ca și în Ț. Rom. La 1692, C. Cantemir hotărăște ca **p.** să dea cîte 2 ughi la bir anual și alți 2 ughi la înnoirea domniei. Cea dintîi scutire cu caracter general a fost acordată de Const. Mavrocordat, dar și aici ea nu a fost respectată de domnii următori. În afară de bir, **p.** mai plăteau și dări pe avere: dijmărit, oierit, căminărit, fumărit, vamă etc.; aceste dări erau totuși ceva mai mici decît ale celorlalți locuitori. **P.** răspundeau și de unele datorii ale stăpînirii, de zaherele; contribuiau pentru școli cu cîte 3 taleri și 15 parale la sf. Dumitru, iar cei care țineau de mitropolie cu cîte 4 taleri și 10 parale. La toate acestea se

adăugau și obligațiile lor față de episcop și mitropolit. **P.** mai plăteau anual mitropolitului cîte 200 de aspri și o piele de vulpe sau de jder. În statul feudal, **p.** domnești nu au avut lefuri pînă la Constantin Brîncoveanu, care i-a „miluit" cu 100 taleri pe an de la visterie, măsură întărită de Alexandru Ipsilanti. Veniturile **p.** se alimentau din slujbele pe care le făceau pentru locuitorii satelor sau orașelor, care însă, uneori, nu acopereau nevoile familiilor lor. Din această cauză întîlnim în documente **p.** care au ajuns rumîni sau vecini, fiind siliți să muncească pămîntul la rînd cu țăranii. În sec. 17—19, **p.** se îndeletniceau, ca și țăranii, cu munca cîmpului, creșterea vitelor și cu celelalte ocupații ale țăranilor; „vivunt aratro et œconomia", se spune într-un raport din timpul ocupației austriece a Olteniei (1718—1739), în care se precizează că portul lor nu diferă de al țăranilor decît printr-un potcap albastru, pe care îl purtau întotdeauna și pe care nu-l scoteau în fața nimănui. La 1731, episcopul Inochentie al Rîmnicului poruncește **p.** din eparhia sa „să-și facă haine de [post]av și să poarte cizme, iar să nu fie slobozi să poarte haine albe și opinci, ca să se osebească cinstea portului preoțesc de oamenii cei proști, pentru ca să nu se micșoreze cinstea darului preoțesc cu portul țărănesc". **P.** nu aveau voie să se recăsătorească. Dacă cumnau robi, fără învoirea stăpînilor acestora, ei erau obligați să suporte valoarea robului pierdut prin căsătorie. Împrumuturile intervenite între țăranii „cei proști" se făceau sub mărturia și garanția **p.** În cazul tăgăduirilor făcute asupra pîrîlor, **p.** primeau jurămîntul pîrîților. **P.** apar în documente și în alte calități: isprăvnic în act domnesc, martor, hotarnic, jurător, scriitor de zapise etc. Ca membri ai clerului, **p.** s-au bucurat de un tratament special în fața instanțelor de judecată. V. *hirotonisire*. *Bibl.*: 85, 105, 230, 334, 361, 776, 827, 1211, 1383, 1447.

T.V.—N.S.

portar. Dregător în țările române de dincoace de Carpați: păzitor al porții domnești; însoțitor al solilor, servind și ca interpret, din care cauză trebuia să cunoască cel puțin limba turcă. În Ț. Rom. * în timpul domniei lui Vlad Călugărul, în sfatul domnesc, într-un act de întărire, după spătar, ca martor. În sec. 16, **p.**, numit uneori și **m. p.**, apare între membrii sfatului domnesc, dar mai des ca isprăvnic al hotărîrilor domnești privitoare la stăpînire de pămînt. În sec. 17, **m. p.** nu făcea parte dintre membrii sfatului domnesc, ci dintre dregătorii care asistau numai la ședințele sfatului. **M. p.** apare printre membrii sfatului, dar mult mai rar decît în sec. 16. El îndeplinea la curtea domnească rolul de maestru de ceremonii: primea agalele turcești, precum și pe alți soli sau oameni de seamă străini, se îngrijea de găzduirea lor, de tainurile cuvenite și de înmînarea darurilor trimise de domn acestora. Distribuirea tainurilor o făcea în colaborare cu *m.* clucer, cu pitarul și slugerul, care aveau sarcina să împartă tainurile de pîine, carne și alimente. **P.** avea în subordine pe un vtori **p.** și mai tîrziu pe un treti **p.** și chiar mai mulți. Pe la mijlocul sec. 17 întîlnim cel puțin 4 **p.** al doilea, iar între anii 1695—1700, documentele menționează chiar 20. În sec. 17, hotărniciile se făceau numai în prezența **m. p.** El avea împuternicirea să ia măsuri împotriva boierilor hotarnici care lipseau de la lucrările încredințate lor de domnie. Din însărcinarea domnului, **m. p.** depunea jurămîntul, în biserică, în calitate de isprăvnic într-o pricină și asista la depunerea jurămîntului de către jurători. Uneori el era însărcinat să cerceteze pricini legate de stăpînirea pămîntului. Veniturile **p.** și **m. p.** rezultau din hotărnicii, la care fiecare boier hotarnic lua cîte un galben (6 ughi), iar **m. p.** primea galbenul care era „adetul său", chiar dacă nu participa direct la hotărnicie, ci trimitea pe **p.** al doilea. *Prav. Cond.* împuternicirea pe vel **p.** „să aibă a lua havaet de la hotărnicie cîte bani două sute, adică cîte un galben vechi după numărul hotarnicilor". În afară de diferite daruri pe care le primea de la soli, **m. p.** realiza venituri și din treapădul fixat inițial la 3 taleri și care a ajuns mai tîrziu la 5—6 galbeni. **M. p.** putea să încaseze și amenzi pentru încălcarea de hotare. În Mold., **p.*** în timpul lui Ilie și Ștefan, într-un act de danie al domnilor. Funcționează cu aceleași atribuții pe care le avea cel din Ț. Rom. pînă în vremea lui Ștefan cel Mare, care, creînd dregătoria de rang

înalt a portarului de Suceava, care avea comanda ostilor, trece atribuțiile **p.** în sarcina uşarului pe care îl întîlnim în documente la 15 apr. 1482. V. *uşar*.

T.V.

portion. Obligația locuitorilor din Trans. de a da diverse alimente pentru întreținerea armatei austriece începînd de la sfîrșitul sec. 17. La începutul anului 1694 trebuiau date 20 000 de găleți de ovăz și 60 000 de găleți de grîu, repartizate pe porți, care se strîngeau la magaziile militare sau „casele de bucate".

N.S.

posadă. Termen devenit celebru prin bătălia din 1330, care a consfințit independența Ț. Rom. și care a fost denumită de N. Iorga „lupta de la Posada" („ca loc al luptei am dat Posada, singurul cazan de munte ca acesta ce duce de la Cîmpulung la Bran"). Originea și sensurile termenului au fost îndelung dezbătute de istorici. *1.* Punct obligatoriu de trecere, de obicei păzit. *1395, cînd trupele lui Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, au fost surprinse de români „în trecătorile foarte înguste ale munților, numite Posada" *(in alpibus, Pazata dictis, strictissimis indaginibus)*. Cu același sens, la 1674, se spune că se numărascră „aici la posadă", în straja vămii de la Rucăr și Dragoslavele" niște vite ce urmau a fi trecute în Trans. *2.* Obligația de a face pază la hotare, sin. cu viglu, menționată adeseori în documente. Într-o scrisoare către brașoveni, Neagoe Basarab se plînge că, întrucît aceștia făceau mereu „răzmeriță", „în aceste vremuri de iarnă trebuie să ținem pe siromahi în posadă", adică la locul ce trebuia păzit de la hotarele Ț. Rom. Într-un document mai tîrziu sînt amintiți în Oltenia „posădării posăzii ce păzesc potecul". Uneori obligația de **p.** a țăranilor din regiunea de margine a Ț. Rom. era concedată de domn unor mănăstiri. Astfel, la ⟨1407⟩, Mircea cel Mare poruncește satelor aflate sub stăpînirea mănăstirii Tismana să fie „în supunere pentru toate slujbele și dăjdiile și de posadă". Întrucît din documente mai tîrzii aflăm că locuitorii satelor din preajma mănăstirii păzeau mănăstirea cu rîndul „zi și noapte", rezultă că **p.** de la ⟨1407⟩ constituia obligația de pază. Obligația este menționată și în Mold. (sec. 15), cu același sens.

N.S.

posesie (*possessio*). Termen cu înțeles de stăpînire, moșie, domeniu ↑, utilizat adeseori în documentele de limbă latină din Trans. Uneori are și sensul de sat cu hotarele sale (*possessiones seu villas nostras liberas*). Dreptul feudal transilvănean nu a făcut distincție netă între **p.** și dreptul de proprietate. Totuși, *Trip.* (I,24) se apropie de justa înțelegere a sensului acestei noțiuni, atunci cînd arată că acest cuvînt indică atît bunurile imobiliare de diferite categorii, cît și stăpînirea, folosirea și administrarea unui lucru mobil sau imobil. Pentru primul sens, el înșiră toate așa-numitele *iura possessionaria*, atît de numeroase și diverse: cetățile, castelele, întăriturile, orașele, satele, posesiunile (moșiile) sau părțile de posesiuni (*portiones possessionariae*), pămînturile, pădurile și pămînturile pustii, precizînd că termenul desemnează în special satele, celelalte categorii de bunuri imobile enumerate avînd numiri separate. Pentru al doilea sens, el precizează că se înțelege prin **p.** un fel de păsire de punere a piciorului (*pedum positio*) în uzul și stăpînirea (*in usum ac dominium*) unui lucru pe care cineva îl deține în mod real (*realiter tenet*) și îl administrează (*gubernat*). În altă parte (I, 67), *Trip.* adaugă că unul din modurile prin care se manifestă stăpînirea asupra unui bun este **p.** (*iure possessorio*), precizînd că această, modalitate se realizează atunci cînd cineva deține stăpînirea (*dominium*) reală, pașnică și manifestă a unui bun atît în ce privește perceperea fructelor, cît și serviciile iobagiale. Ca mijloace de apărare a **p.**, *Trip.* permite respingerea cu forța a tulburătorilor **p.** și reluarea cu forța a lucrului ocupat cu forța de către aceștia (I, 68). Cauzele privind **p.** erau de competența exclusivă a instanțelor laice (II, 52).

V.Ș.

posluşnic. În sens propriu, ţăran scutit de dări şi prestaţii către domnie, în favoarea unor biserici sau mănăstiri. Scutirea constituia ca atare un statut fiscal de excepţie, justificat prin diferite consideraţii fideiste, economice sau politice. În speţă, principiul de bază al instituţiei, ca şi al aceleia, ulterioare, a scutelnicilor↑, consta în transferul către membrii clasei dominante a unei forţe de muncă sustrase patrimoniului domniei. Termenul de **p.** apare documentar cu cîteva veacuri înainte de termenul specific de scutelnic, iniţial cu sensul general de supunere, fiind aplicat uneori şi boierilor în obligaţiile lor faţă de domn, dar de obicei pentru cei ajunşi, de bunăvoie sau din poruncă domnească, în slujba unui locaş de cult. La (cca 1400), Mircea cel Mare cere satelor mănăstirii Cozia „să fie în supunere" *(ei posluşani)* faţă de egumen. **P.** beneficiau de un regim fiscal privilegiat, de excepţie (imunitar total sau parţial), dar aveau obligaţii de muncă sporite faţă de cei în slujba cărora se aflau, astfel încît au putut fi caracterizaţi cît se poate de just ca fiind „o rămăşiţă şi o metamorfoză tîrzie a imunităţii". Spre deosebire de rumîni şi vecini, **p.** nu aveau alt izvor de trai decît munca lor proprie. Există cazuri în care **p.** erau şi în slujba laicilor; astfel, la 11 sept. 1696, Velizarie cîlnedarul primeşte de la domn 6 linde, scutiţi de dări, „să fie de ajutor de *posluşania casii*". După reforma lui Constantin Mavrocordat dintre 1739—1747, **p.** ar corespunde scutelnicilor introduşi prin această reformă, cu deosebirea că scutelnicii ar fi fost daţi de domnitor boierilor, după rang, în vreme ce **p.** ar fi rămas în continuare repartizaţi domeniilor bisericeşti şi mănăstireşti. Constantin Mavrocordat pare a fi avut de gînd să desfiinţeze orice imunităţi fiscale. În acest sens este textul foarte precis al cronicii, care spune că Mavrocordat „de la început nu iertase pe nici unul din acei care se aflau în slujba boierilor, ci pe toţi i-a pus la dajdie". La marile proteste ale boierilor, domnul a fost nevoit să introducă instituţia *scutelnicilor*; **p.** rămîn mai departe în slujba mănăstirilor. Rumînii şi vecinii, spre deosebire de **p.**, nu erau scutiţi de dări către stat, chiar dacă aveau o poziţie dependentă, decît dacă erau în acelaşi timp şi **p.** sau scutelnici. În problema **p.** şi a scutelnicilor s-a desfăşurat o lungă contestaţie între aparatul fiscal şi clasele privilegiate, contestaţie care se va încheia numai prin desfiinţarea **p.** şi a scutelnicilor prin *Reg. org.* După reforma din 1739—1747, cînd **p.** au fost acordaţi în Ţ. Rom. şi boierilor, ei se deosebeau de scutelnici prin faptul că erau folosiţi pe moşii sau la curţi pentru munci efective. Ei erau desemnaţi dintre ţăranii mijlocaşi, domnia interzicîndu-le ţăranilor fruntaşi să devină **p.** sau scutelnici, pentru a nu pierde contribuabili preţioşi şi a încuraja frauda. În acest sens sînt instrucţiunile lui Mihail Suţu din 22 ian. 1792 (Ţ. Rom.). Străinilor li se interzicea în general a ţine **p.**, lucru firesc întrucît străinii nu puteau obţine proprietăţi rurale, finalitatea **p.** fiind aceea de a contribui la punerea acestora în valoare. Pentru acelaşi motiv li se interzicea boierilor fără proprietăţi rurale să aibă **p.** În iun. 1813, Ion Gh. Caragea înfiinţase, printre cei 16 logofeţi noi pe lîngă vistierie, un logofăt al **p.** şi unul al scutelnicilor. **P.** erau supuşi jurisdicţiei domeniale (ecleziastice). Ei erau uneori supuşi şi la bir, în cazuri de mari presiuni otomane, mai ales în Mold., dar domnii nu au îngăduit niciodată autorităţilor fiscale regresul asupra bunurilor ecleziastice pentru datoriile unor **p.** insolvabili. Numărul **p.** a variat şi este destul de greu de precizat, întrucît marile domenii obişnuiau să tăinuiască un mare număr de **p.** şi de scutelnici, cu toate anchetele şi protestele vistieriei; astfel, în 1810, în Ţ. Rom. recensămintele vistieriei indică 18 545 scutelnici şi 18 619 **p.**, în 1815, 15 820, respectiv 16 487, în 1819, 19 000 şi 18 000. În Mold., numărul **p.** trebuie să fi fost aproximativ acelaşi, datorită marelui număr de mănăstiri. La 12 ian. 1816, divanul Ţ. Rom. dispusese plafonarea numărului **p.** la 10 737.

D.L.

postelnic; sin. *stratornic* (Ţ. Rom., sec. 15—16). De origine controversată, probabil de la cuvîntul românesc *strat*, cu sensul de „pat". În documentele latine, **p.** era uneori numit *cubicularius*, ca şi în Imperiul bizantin. Interesant e că, la români, copiii de boieri purtau de mici titlul de **p.**; aceasta arată că **p.** era cel mai răspîndit titlu onorific. **P.** *în Ţ. Rom. 18 iul. 1437, B. La început, **p.** a fost un dregător de curte, prestînd serviciii personale domnului; avea grijă de patul domnului, de camera lui

de culcare; putea intra la domn oricînd. I s-a dat apoi și atribuția de a primi pe trimișii străini și a-i introduce în audiență la domn; de aceea trebuia să cunoască limbi străine. În sec. 15—16, rangul său era modest, fiind menționat ultimul între membrii sfatului domnesc. În sec. 16 apare un **al doilea p.** În sec. 17, au funcționat și cîte 3—4 **p.** al doilea în același timp. Avînd subalterni cu titlul de **p.**, el a devenit **m. p.** Rolul său de mijlocitor între domn și dregători, între domn și trimișii statelor străine i-a sporit importanța; din dregător în serviciul personal al domnului, **m. p.** a devenit dregător al țării. Izvoarele narative din sec. 16—18 îl consideră mai important decît îl arată documentele. După Sîrbori, **m. p.** era al patrulea din cei 12 mari dregători; după A. M. del Chiaro era al șaptelea mare dregător în sfatul domnesc. În sec. 19, prin amplificarea vieții de stat și crearea consulatelor, rolul lui sporind, **m. p.** a devenit un fel de ministru „al trebilor din afară". El ținea corespondența domnului cu Poarta și cu pașalele din serhaturi. Veniturile **m. p.**, pînă în sec. 18, proveneau din daruri de la subalterni, de la dregătorii căftăniți, de la unele orașe cărora oblăduiro o avea. În sec. 19, pe lîngă leafa de 1 500 lei lunar, **m. p.** continua să primească darurile din trecut. Dacă era înfluent pe lîngă domn, **m. p.** realiza un venit anual pînă la 150 000 lei. În Mold., **m. p.** * 8 mart. 1407, A. Acest dregător a avut inițial același caracter și aceeași evoluție ca și în Ț. Rom. Cronicarul Macarie califica pe **m. p.** „paznicul iatacului domnesc". M. Costin arăta că **p.** poate intra la domn, chiar nechemat „și chiar dacă domnul nu este îmbrăcat". De la rangul de ultim dregător al sfatului sub Alexandru cel Bun, **m. p.** a ajuns în sec. 17 al cincilea dintre marii dregători, iar în sec. 18 cu cea mai mare leafă: 12 000 lei pe an în 1795, fiind văzut de străini ca „un fel de prim-ministru". Gr. Ureche arată că **p.** era tîlmaci de limbi străine, atribuție efectiv exercitată. M. Costin și D. Cantemir îl arată ca un fel de mareșal al curții domnești, cu drept de a judeca pe curteni și avînd în sarcina sa protocolul curții. De la Croix îl numea „mare maestru de ceremonii". Cînd domnii, în loc să conzoace sfatul, preferau să se sfătuiască cu un dregător, poreclit „chivernisitor", **m. p.** fiind mai aproape de domn, juca el acest rol, cum a fost cazul **m. p.** Ramadan. Atribuțiile **m. p.** au fost, în sec. 18—19: *a.* Supraveghea confortul domnului; grija de așternutul acestuia trecuse asupra subalternilor săi. *b.* La începutul domniei și la anul nou, **m. p.** chema la domn pe dregătorii numiți sau confirmați în dregătorie și le înmîna caftanul. *c.* A avut sarcina să ducă, în numele domnului, negocieri cu consulii puterilor străine. *d.* **M. p.** a avut încă din sec. 17 atribuții de „pircălab de Iași". El nu a exercitat efectiv această dregătorie, dar a avut venitul ei, așa cum rezultă din hrisovul lui Matei Ghica din 23 nov. 1754. *e.* Atribuțiile judecătorești ale **m. p.** au fost reduse. El era foarte rar rînduit de domn să judece pricini și atunci numai împreună cu alți boieri mari. Veniturile **m. p.** au fost foarte mari. Cînd Matei Ghica, în 1754, a creat venituri fixe marilor dregători, a exceptat pe **m. p.**, hotărînd ca „postelnicia să ia pircălăbiile sale, după vechiul obicei". În afară de leafa care i s-a fixat în 1775 și care s-a mărit mereu, ajungînd în sec. 19 la 18 000 lei anual, **m. p.** primea taxe de la fiecare dregător la îmbrăcarea caftanului. În plus, **m. p.** primea plocoane tarifate prin condica de venituri: de la vătaful de călărași de Țarigrad, de la chehaia de călărași de Țarigrad, de la cei 40 călărași de Țarigrad, de la vătaful și de la odobașa de lipcani etc. Ca mare dregător cu trecere pe lîngă domn și pe lîngă ceilalți dregători, **m. p.** făcea intervenții plătite cu bani sau ocine: într-un caz, a primit 50 stînjeni de moșie ca să scape pe un om de la oaste. Subalternii **m. p.** au fost: începînd din sec. 16, **p.** *al doilea*, care locuia efectiv în palatul domnesc, iar din sec. 17 și un *al treilea* **p.** În afară de aceștia, în sec. 18 existau încă 7 **p.** de rang mai mare și vreo 24 de rang mai mic. La 1804 existau în Ț. Rom. 250 de **p.** scutiți de dări, obligați să plătească în mod excepțional cîte 40 de taleri pentru lefile ostășești. Titlul se obținea pe baza unei cărți domnești.

P.S.—N.S.

poștinar (Mold., sec. 19). Mic slujbaș care supraveghea trecerea vitelor peste hotar pentru a încasa *poștina*. V. *Casa poștinei*.

N.S.

poștă. A însemnat: *1.* stație în general, apoi stație de cai de schimb (conace †); *2.* distanță între 2 asemenea stații; *3.* oficiul însărcinat cu transportul scrisorilor și persoanelor. Documentele Ț. Rom. înregistrează termenul către sfîrșitul sec. 18; documentele ardelene îl menționează încă din sec. 16. Distanța între 2 stații de **p.** a variat, în țările europene, între 8 și 20 km; în țările române, **p.**, ca unitate de măsură, a oscilat între 15 și 20 km, distanță parcursă cu cai în 4—6 ceasuri. Serviciul **p.** a fost, în țările române, un monopol al domnului; mai tîrziu, reprezentanțele diplomatice din țară au primit privilegii să-și organizeze servicii de **p.** proprii: suedezii, austriecii și rușii. Cuantumul arenzii **p.** constituia un venit important pentru visterie; astfel, în 1796, serviciul **p.** din Mold. a fost arendat cu 80 de pungi, iar în 1810, întreținerea **p.** reprezenta 265 000 lei. În Ț. Rom., serviciul **p.** costase pe arendaș 70 000 piaștri în 1796, pentru ca în 1818 să se ridice la 595 000 piaștri, sumă depășită la licitație. Exploatarea **p.** prin arendare a continuat și în sec. 19. În Trans. a existat un oficiu al **p.** care avea în frunte un vicegerant, sau un magistru suprem. Întreținerea acestui oficiu se realiza din *poștărit*, contribuție suportată de țărani. V. *cai de olac*; *menzil*.

A.C.

poștărit. Obligația locuitorilor din Trans., sec. 17, de a da cai de poștă, aprovizionare și găzduire poștei principelui, obligație asemănătoare cu conace și mertice din Ț. Rom.

N.S.

poteire: sin. *pocire*. În credința superstițioasă a satului, anumite interese economice foarte precise se exprimă printr-un ansamblu de reprezentări legate de **hotarele** dintre „locuri", „ocine", „moșii". Aceste reprezentări au un caracter dual, ambivalent. De ele se leagă o idee de respect, de sfințenie; este străvechea reprezentare — atît de vie la români — produsă de interesele proprietății private, care face din piatra de **hotar** un obiect sfînt, pus sub protecția divinității, iar din călcarea hotarului, un sacrilegiu. Dar în obștea românească, unde, în condițiile unei îndîrjite lupte a **obștenilor** de jos împotriva privatizării crescînde a stăpînirii și a întregii obști, împotriva aservirii de către feudalii străini ei, sistemul hotarelor de parcelare a marelui hotar devălmaș a apărut ca imaginea vie a destrămării obștii. De aceste hotare interioare în haturile lor se leagă și reprezentări negative, de teamă și suspiciune. Materialul ideologic de elaborare a acestei atitudini a fost furnizat de chiar religia creștină, dovadă că procesul nu este mai vechi de înrădăcinarea creștinismului. Locul de hotar este socotit impur, sediul preferat al diavolului, loc bun de săvîrșire a vrăjilor, dar și loc unde e înțelept lucru „să nu dormi, să nu șezi [... că de îndată îți vuește în cap". Această reprezentare negativă în conștiința unei importante părți din obște, a introducerii hotarelor private înlăuntrul hotarului devălmaș al obștii se îmbină cu o alta, pozitivă, creație a elementelor înstărite din obște, interesate în privatizarea stăpînirii asupra pămîntului. Ea consta în folosirea credințelor despre caracterul „necurat" al hotarului, ca procedeu de magie juridică, prin care să se obțină o protecție a hotarului privat, legînd de el o superstiție de teamă care să îndepărteze de la orice încălcare pe dușmanii parcelării și pe cei ispitiți de buna stare a negiețului trecut în fruntea obștii. Semnele de hotar devin obiecte purtătoare ale unei însușiri magice și așezarea lor „pocește" locul și, totodată, pe cel ce s-ar atinge de hotar sau ar umbla pe acolo. Documentele atestă existența unui obicei al *potcelor* și al *pocirii cu semne* (1794), care atrage obligația lăsării în pace a locului astfel însemnat (1693), dar H. H. Stahl, analizînd aceste documente, concluzionează judicios că din ele nu rezultă clar și o nuanță „magică" a procedeului respectiv. Pentru noi, din celălalt ansamblu de fapte adunate și sistematizate de H. H. Stahl, rezultă fără putință de contestare acest caracter originar și folosirea obiceiului ca procedură juridică. Elementele de magie neagră, de participare a diavolului au fost de natură a împiedica specializarea obiceiului, în aceeași măsură ca jurămîntul sau chiar ca blestemul. De unde slaba lui eglindire în documente tardive.

V.G.

potecaș. V. *conducaș*.

poteră. Vechi procedeu de urmărire și prindere a rănfăcătorilor care consta în urmărirea criminalului, în vederea descoperirii și pedepsirii lui, de către comunitatea interesată să exercite răzbunarea sîngelui (*vendetta*), comunitatea putînd fi un sat ori mai multe sate asociate. Sub dominația otomană, instituția a fost receptată în Oltenia, apoi în Ț. Rom., unde de altfel exista sub o formă rudimentară numită *slid*. P. îl urmărea pe infractor pînă-l prindea sau îi pierdea urma; în acest din urmă caz proprietarul sau obștea de pe locul unde se pierduse urma trebuia să jure că nu avea cunoștință de locul unde s-ar putea afla infractorul. Sub fanarioți, neexistînd o forță armată permanentă, în afara micului număr de lefegii de la curte, instituția **p.** — căpătînd și această denumire — a fost folosită — sub forma unor grupuri de oameni înarmați, aflați în slujba stăpînirii — pentru urmărirea și prinderea celor de haiducî ↑. În timpul domniei lui Al. Mavrocordat, divanul, îngrijorat de acțiunile tîlharilor, cere să se aleagă dintre slujitorii ținuturilor Orhei și Soroca „oameni vrednici" care, „cu armele lor și cu zapciî dintre dînșii, să se rînduiască pe la locurile unde se vor socoti de trebuință, ca prin năzafetul ispravnicilor de acolo, să umble după tîlhari să-i prindă". Așa s-au format primele **p.** În 11 „cărți" trimise de domn ispravnicilor, le cere să dea de știre **p.** „îndată ce veți afla că s-a arătat undeva ori măcar acea ceată, ori măcar și alții și an supărat pe cineva, ori din locuitori sau din călători drumeți", „să porniți asudra lor cu potere". Poterași care nu își făceau datoria și-i scăpau pe hoți erau pedepsiți aspru.

D.L. — T.V.

potlogărie. V. *furt*.

potronic. Monedă de argint de origine poloneză, emisă în sec. 16. Era un multiplu al grosului ↑, bătut în piese de 3 groși (triplu gros), care au circulat în Mold. începînd cu sec. 16. Echivalentul său în Ț. Rom. a fost *costanda* ↑. Trans. a cunoscut o piesă similară (*Dreigroscher*), imitată după potronicul polonez încă din 1594. La începutul sec. 18, un **p.** valora în Ț. Rom. și Mold. 10 bani. La 1747, galbenul avea 20 **p.** A circulat pe piața internă românească în sec. 16—18 și mai rar în sec. 19 pînă la introducerea sistemului monetar național (14/16 apr. 1867).

A.C. — N.S.

povară. *1.* A desemnat greutatea mărfii încărcată pe un cal. Este menționată în cele mai vechi documente vamale privind comerțul dintre Ț. Rom. și Trans. sau în actele de danie. Greutatea unei **p.** a variat, în Ț. Rom. între 110 și 125 ocale (140 și 159 kg); brașovenii au acceptat măsura de 108 kg. În Mold., **p.** a fost utilizată mai rar; puținele mențiuni existente indică o greutate superioară celei din Ț.Rom. (în sec. 18 : cca 180 kg). *2.* În domeniul monetar, **p.** valora 100 000 de aspri. Era utilizată îndeosebi la plata haraciului către Poartă; la 1620, Alexandru Iliaș plătea haraci 56 de **p.** a cîte 100 000 de aspri, iar la 1691 sultanul cere lui C. Brâncoveanu să dea 5 **p.** (iük), adică 500 000 de aspri lui Emeric Thoköly.

A.C. — N.S.

pradă. *1.* Întrebuințat în limba cancelariei și a cronicarilor cu sensul legal de a executa amenzi. În Mold., hrisovul din 1627, al lui Miron Barnovschi, restrînge activitatea dește̦gubinarilor care „fac năpăști la femei și fete de oameni buni și la giupînese sărace de fac pradă și-i bagă în fiare [...]". În Ț. Rom. are același sens; a prăda are sensul de executare silită: fugind sătenii dintr-un sat fără să-și plătească „parte de miiare și talerile", domnul constata că „au prădat slugile domniei mele pe popa Tatomir pentru dajdea sătenilor" și dă carte popii să-i caute pe fugari prin sate, slobozii sau orașe și să-i apuce să-i plătească banii pentru care a fost urmărit. *2.* Numai în Ț. Rom., **p.** desemna clauza care se insera într-un act de învoială intervenit pentru curmarea unor neînțelegeri ce existau între părți, sau într-o carte de judecată și care consta în darea unei valori patrimoniale către domnie de ecl ce nu-și respecta angajamentul, sau relua judecata.

*14 mai 1627. B. Uneori figura alături de blestem, de amenințarea cu toiege sau de sancțiunea pierderii moșiei. În general, impăcările a căror executare era sancționată cu p. priveau pământul. Ele puteau avea însă și alt obiect (țigani). Într-o astfel de învoială părțile prevăd: „iară cine s-ar mai scula unu la altul cu pîră si gîlcevă să fie afurisitu et și tot casa lui [...] și la ce judecată ar merge să nu li se creazăă nici unui nici altuia și să fie închinată pradă ughi 50". P. se dădea în bani (50, 300 galbeni, 30 taleri, 50 ughi, 400 florini). V. *gloabă; legătură; pandur; prădăciune; zavesecă.*

P.Ș.—O.S.

praedium. Termen latin desemnînd un sat pustiu, similar cu silișteu. În documentele de limbă latină din Trans. înseamnă uneori și sat *(villa)*, în documente întîlnindu-se atît „predium desertum", cît și „praedia populosa".

N.S.

pravilă. A avut în limba română o largă circulație și următoarele sensuri: *1. Lege scrisă*, în opoziție cu obiceiul juridic nescris. *2. Legislație, cod. 3. Manual, carte de doctrină.* În acest sens, pravila lui Vasile Lupu (1646) s-a intitulat *Carte românească de învățătură*. Donici își intitula pravila *Manual juridic* (1814). *4. Dispoziție, prevedere legală.* Cu sensul ei fundamental de lege scrisă, p. a primit, în practica dreptului feudal român, calificative corespunzătoare unor semnificații deosebite; *a.* p. *sfîntă:* „[...] și să fie după pravila sfîntă: să nu prade adică tatăl pentru fiu, nici fiul pentru tată"; *b.* p. *împărătească*, ca drept laic, a echivalat cu „pravilele ceale mirenești", deosebite de „pravila bisericii", adică de drept canonic care se împletește cu cel laic în nomocanoane; *c.* p. *împărătești* au fost numite, în sec. 18, în special *Basilicalele; d.* p. *țării*, p. *pămîntului* s-au numit p. scrise sau traduse în românește, precum *C.C.I.* (1646), *I.I.*, (1652), *I. Car.* (1818), *Vaticiria (Cîrja arhierească)*, care este nomocanonul lui Iacob din Ianina, tradus de călugărul Cosma (1754). Aceste calificative serveau ca să le deosebească de cele scrise în grecește. *Bibl.:* 338, 451, 506, 545, 546, 570, 607, 742, 828, 1 205, 1 244—1 247, 1 400, 1 409—1 412, 1 423, 1 473, 1 549, 1 593.

P.Ș.

prădalica. Apare în peste 229 de documente ale Ț. Rom. Are calitate de p. bunul (sat, moșie, ocină, începînd cu 1 și 12 iul. 1526 un rob țigan) care, aparținînd unui „hiclean" (trădător, felon, necredincios) față de domnie, a suferit pedeapsa unei distrugeri materiale a mijloacelor lui de împotrivire și rezistență (cuvîntul întărită, moșia, în Trans., castelul), înainte ca acel bun confiscat să revină în domeniul domnesc, printr-un fel de retract feudal sau, cum spun documentele, *să fie luat pe seama domniei*, să devină domnesc. Un singur document folosește de 3 ori perfectul *(prădălicit)* unui verb cu sensul de a face p., tradus azi prin *prădălicit* și greșit mai înainte prin *prădălnicit*. Sancțiunea violentă dispărînd sau devenind excepțională (v. cazul agăi Bălăceanu la finele sec. 17), s-a impus ca esențial aspectul feudal de retract, îmbinat cu ideea bizantină de confiscare, adică de pedeapsă statală pentru trădare ca o crimă publică. În felul acesta, p. s-a aplicat tuturor bunurilor „luate pe seama domniei", nu numai pentru „hiclenie", ci și pentru desherență feudală. Aceasta se producea prin stingerea cercului de persoane definite ca urmași la stăpînirea bunului, în contractul feudal (danie domnească cu titlul de beneficiu sau feudă, întărire, închinare a unei moșii străvechi), Lărgirea acestui cerc de urmași-strămoșitori — lărgire care va sfîrși prin a cuprinde tot neamul de sînge și, de la o vreme (1555, 1631), chiar pe cei din afară, potrivit unui testament de tip romano-bizantin sau diată — era aprobată de domnie de la caz la caz și, din cînd în cînd, prin dispoziții generale implicit sau explicit sprijinite pe principiile pravilei bizantine și ale dreptului bisericesc (1555, 1631). Aprobarea se dădea prin inserarea în actul de întărire a unei clauze *„o nih prădalica da neasț"* (prădalica să nu fie) (215 cazuri cunoscute), urmată în general de o alta care indica generic cercul noilor urmași stăpînitori, suficientă chiar numai ca pentru a înlătura desherența. Se dubla deci clauza de „prădalica să nu fie" (în funcțiunea ei originară de renunțare la retractul de „hiclenie"), dîndu-i-se acum înțelesul de renunțare la orice retract, inclusiv cel de des-

herență. Cele două clauze au fost rezultatul unei îndoite lupte a boierimii și a bisericii: *1.* Lupta boierimii împotriva politicii domnești de autocratică reprimare a vicleniei: adică a oricărei opoziții politice personale, și *2.* Lupta bisericii convergentă cu a elementelor privatizante din sînul boierimii care doreau, în contra solidarității tradiționale de neam, o stăpînire consolidată în persoana șefului de familie boierească mică (conjugală) cu prerogative cît mai apropiate de ale proprietarului în dreptul romano-bizantin. Fără această evoluție, biserica nu-și putea asigura alimentarea prin danii pioase a vastului său domeniu, iar boierimea nu se putea apăra de un retract domnesc pentru numeroasele cauze prevăzute de dreptul feudal și invocate de domn potrivit intereselor și capriciilor sale. Consolidarea însă nu putea merge prea departe, din cauză că stăpînirea funciară trebuia — obiectiv — încă să rămînă condiționată față de țărani și față de titularii privilegiului de protimisis†(rude, vecini, răzeși — moșneni). Domnia avea interese contradictorii: *a.* să slăbească boierimea prin menținerea sistemului de feudă cît mai precară și chiar de beneficiu; *b.* să-și asigure aderiunea devotată (și deci răsplătită substanțial) a unor efective din sînul boierimii, acordîndu-le consolidarea stăpînirii funciare revendicată. Această revendicare se va dovedi peste tot a corespunde evoluției istorice. Aplicările retractului pentru vicleșug nu se înregistrau imediat decît în mod excepțional: s-au transmis mai ales ecouri tîrzii, cu prilejul reabilitărilor sau variatelor conflicte cu moșiile confiscate (I. Donat). Deci cu atît mai mult erau necesare garanții, în larga circulație a satelor *prădalice*, atribuite partizanilor domnului (care le treceau din mînă în mînă), dăruite mănăstirilor (ceea ce era forma cea mai legală) revendicate cu stăruință de rudele vicleanului, chiar de la domnul pedepsitor, care avea interes să se impace cu rudele sau chiar cu vicleanul (nedecapitat). Această politică domnească umple sec. 15 și 16 și a fost convingător luminată de inventarul satelor confiscate și de reconstituirea recentă a circulației lor (I. Donat). De aceea, chiar aparent legată numai de desherență, clauza „prădalica să nu fie" constituie în același timp o prețioasă siguranță și contra p. pentru vicleșug, deoarece satul putuse fi odată confiscat pentru trădare, împrejurare trecută intenționat sub tăcere sau efectiv ignorată. **P.** a fost în general interpretată ca o manifestare a dreptului domnesc de domeniu eminent asupra întregii țări (I. Nădejde, I. C. Filitti, D. C. Arion, P. P. Panaitescu, Șt. Ștefănescu, Vl. Hanga). Idee justă, care însă în speță se îmbină cu poziția de *autocrator* a domnului român și cu tradiția bizantină a crimei publice de trădare *(crimen lesae maiestatis)* pedepsită cu moartea și confiscarea tuturor bunurilor. Și aici avem o sinteză românească a structurii autocratice bizantine, a celei de dominiu eminent și a celei de retract. Autori bulgari și români (v. recent D. Angelov și Șt. Ștefănescu) au admis că în hrisovul lui C. Asen raportul de **p.** pentru desherență se putea stabili și între o mănăstire și paricii ei cu privire la lotul de așezare al acestora, devenit *prădalika*. Cel puțin un document românesc poate fi interpretat ca referindu-se la raporturile dintre mănăstirea Dealul și țărani, de la care este imputernicită să încaseze, *prădalica*, dușegubinele etc. (Val. Georgescu). În acest caz ar trebui admis că și boierii aveau un drept de **p.** față de slugile lor cu privire la daniile de pămînt pentru slujbă credincioasă. De altfel, P. P. Panaitescu a susținut că în faza de declin clauza de renunțare domnească la **p.** (desherență) o scriau în act boierii beneficiari. Adevărul este că o singură dată cel care renunța la **p.** este sfatul orășenesc, iar în 5 cazuri clauza, deja înscrisă în actul încheiat de părți, care scontau renunțarea domnească promisă, era reluată de diacul de cancelarie nu ca o clauză pusă spontan de domn, ci ca o reluare a aceleia din actul părților. Această practică, începînd din 1538, nu poate fi explicată (P. P. Panaitescu) prin declinul instituției provocat de introducerea libertății de a testa la 1555. Au nevoie de a fi adîncite raporturile între noțiunile de ocină prădalică și ocină domnească. Amintim că Svetkova-Penkova, din compararea hrisovului lui C. Asen cu acela al lui Uroș II pentru aceeași mănăstire, conchide că **p.** înseamnă proprietate *(praedium)* a mănăstirii, cuvîntul aparținînd unui grup de termeni juridici derivați din rădăcini latine. Trebuie subliniată importanța textului lui Mușat, în care termenul necunoscut de dreptul moldovenesc (în care existau însă aceleași instituții de bază) este folosit în legătură cu bunurile

în desherență după moartea lui Matias Corvinul fără urmași legitimi. Devenite *prădalica no ugorscom zemli* (după obiceiul țării ungurești), o parte din aceste bunuri au revenit lui Ioan Hunyady, prin efectul unei tranzacții politice (renunțarea lui Ioan la tron). Apariția la 1454 a clauzei „prădalica să nu fie" (sensul de „retractat", „reluat prin retract", se întîlnește abia la 5 nov. 1465) nu poate fi explicată, cum face P. P. Panaitescu, legînd-o exclusiv de desherență, prin introducerea retractului de către un domn autoritar ca Vlad Țepeș, în cadrul politicii lui de centralizare a puterii domnești. Procesul este dialectic: domnii autoritari sancționează violența, fac retractul de desherență, dar de nevoie și în interesul lor conced renunțări numeroase la retract în favoarea partizanilor și receptează, sub presiunea mai ales a bisericii, principiul bizantin al libertății de a testa chiar în afara neamului. Totul în contextul luptei mai sus expuse a boierimii. Din bogata literatură a problemei, cu ingenioase ipoteze etimologice, subliniem meritul lui I. Nădejde (1926) de a fi descoperit structura de renunțare la retractul domnesc a clauzei „prădalica să nu fie", de a se fi referit la *praeda, prédál*, fără fundamentarea istorico-socială din interpretarea noastră, și de a fi eliminat definitiv etimologia lui Hasdeu (prodati = a vinde). Această etimologie greșită făcuse timp de o jumătate de secol din *prădalica să nu fie* o clauză de inalienabilitate cu grave consecințe pentru sistemul proprietății funciare imaginat după o astfel de traducere a clauzei în chestiune în 215 documente. Etimologia lui Const. Vasilicoiu, prea ingenioasă, pornește forțat de la ideea preconcepută că *prădalica să nu fie* lărgea cercul de moștenitori, ignorînd toată problematica vicleniei. Etimologia slavă *(preadati, preadal* = a restitui) propusă de Valeria Costăchel este, în sine, posibilă, dar nu răspunde la particularitățile explicate prin interpretarea noastră. P. P. Panaitescu derivă p., într-o regiune maghiară, de la *praedium, praedialis*, termeni folosiți în concesiile feudale care prevedeau expres retractul pentru desherență în favoarea seniorului suzeran. Și aici legătura cu desherența era excesivă, Panaitescu admițînd ulterior, fără a o explica, și o contingență neclară cu retractul pentru „hiclenie". În plus, de la *praedialis* ne-am aștepta la *prădialica*. Interpretarea noastră nu exclude apropierea lui Panaitescu între *prădalica* și *pirdalica*. *Prădalnic* și *prădalnicit* (puse greșit în unele traduceri în loc de *prădalic* sau *predalicit*) reprezintă altă formație românească (cu sufix slav) de la *praeda praedari*. *Prădalnic* se referă la autorul unui *praedari; prădalica* exprimă efectul ei asupra obiectului unui astfel de act. Prădalnic n-a suferit etalarea juridică a p. Interesantul paralelism statistic, observat de H. H. Stahl, între curba de frecvență a clauzei „prădalica să nu fie" și aceea a clauzelor de înfrățire se explică prin legătura ambelor instituții cu procesul general de consolidare și privatizare a stăpînirilor funciare (inclusiv limitarea privilegiului masculinității prin înfrățirea fetelor). P. P. Panaitescu, semnalînd rărirea clauzelor „prădalica să nu fie" și dispariția termenului după 1600, cu denaturările citate din documentul din 1482, vede în ele efectul libertății de a testa decisă în 1555. Procesul descris este real. De el se leagă și celebra formulă din documentul din 13 iun. 1588, impusă de boieri lui Mihnea Turcitul în sensul că „nu este lege ca domnul să vîndă satele boierilor", iar la 22 iun. 1581 același domn inventaria locurile prădalnice, cu care se făceau abuzuri în dauna domniei. Dar explicația autorului citat este insuficientă, p. nefiind exclusiv legată de desherență, iar după 1600, principiul că domnul ia pe seama sa bunurile în desherență rămîne valabil, în cadrul noului sistem succesoral. De altfel, problema libertății de a testa nu era lămurită la 1555, fiindcă hrisovul din 15 iul. 1631, B („charta libertatum" smulsă de boieri și slujitori lui Leon Tomșa), mai avea nevoie să prevadă: „după moartea boiarului sau fiește om să nu i se ia bucatele domnești *(prădalica*, n.n.), ce să rămie la singe sau unde va lăsa mortul (se reconfirmă libertatea de a testa de la 1555, nerespectată scrupulos, n.n.), să fie cum au fost de veac [...] nici un om fără judecată și fără divan să nu se omoară, ce să-l închiză întîiu, de aciia să-l scoată la divan, să-i fie vina cunoscută de toți. Atunce să piară, cumu-l va ajunge légea, pre vina lui". Sînt tratate cele două aspecte ale p. În noul regim de legalitate feudală, reclamată și obținută de boieri, clauze de *non-prădalica* își pierde rațiunea de a fi, iar

retractul de felonie este înlocuit prin regimul bizantin de judecată publică în divan, cu pedeapsa stabilă a confiscării. Cînd se vorbește de dispariția p., trebuie înțeles că pentru motivele arătate a dispărut clauza de *prădalica să nu fie* și a dispărut și termenul de *prădalică*, deși bunurile fără moștenitori (după noua lărgire a cercului lor) reveneau tot domniei, iar violența dădea naștere la confiscare: bunurile erau luate pe seama domniei, fără calificare de *prădalice*, deși Constantin Brîncoveanu va ordona un act de *pradari* în sensul lui originar. Lupta boierilor contra „prădalicei de confiscare" continuă, fiindcă în proiectele de cod ale lui M. Fotino din 1765, 1766 și 1775—1777 se inserează textul din *Bas.* prin care domnul era obligat ca atunci cînd aplică o pedeapsă asupra persoanei (de pildă decapitarea vinovatului), să nu „pedepsească" și mosiile (care n-aveau nici o vină), ci să le lase să meargă la rudele de sînge, fiind ale neamului. O luptă similară, cu ajutorul acelorași texte bizantine, era dusă, din sec. 16, de boierimea moldoveană contra politicii domniei în materie de confiscare pentru violență, deși în dreptul moldovenesc nu exista termenul de **p.** și clauza de renunțare la ea. Limitarea lor în Ț. Rom. a rămas pînă acum fără explicație satisfăcătoare.

V.G. — O.S.

prăjină, Unitate și instrument de măsură a lungimii și suprafeței în Ț. Rom. și Mold. * Ț. Rom. în 1570; * Mold. în 1537. Mărimea **p.** muntene a variat între 2—3 stînjeni la 16—24 palme pînă la *Reg. org.* (1831), care legalizează **p.** de 3 stînjeni (24 palme), echivalînd, în termenii sistemului metric, cu 5,886 m. **P.** moldovenească, deși formal tot de 3 stînjeni, a avut o lungime superioară celei muntene, fapt explicabil prin mărimea diferită a stînjenului din Mold. (2,23 m); deci, în termeni actuali, **p.** a reprezentat 6,69 m. În afară de această **p.** oficială, au mai circulat în Mold. și **p.** particulare, de mărimi variind între 12—24 palme. Instrumentul de măsurat numit **p.** a fost confecționat, la început, dintr-o nuia sau stînghie, mai tîrziu, dintr-o **p.** marcată la capete cu pecețile domnească. **P.** a servit și la măsuratul suprafețelor. Înainte de *Reg. org.*, este menționată, în Ț. Rom., **p.** pătrată de 4 stînjeni pătrați (2 × 2 stînjeni), echivalînd cu 7,8480 mp; după *Reg. org.*, **p.** pătrată a fost de 9 stînjeni pătrați (3 × 3 stînjeni), adică 17,6985 mp. Tot în prima jumătate a sec. 19 a circulat și **p.** pogonească de 54 stînjeni pătrați (3 × 18 stînjeni), ceea ce reprezintă 208,82 mp. În Mold. a existat **p.** fălcească, pe care o mențione din 1839 o arată ca fiind de 36 stînjeni pătrați. Introducerea sistemului metric modern n-a eliminat complet **p.** din practica măsurătorilor rurale. V. *falce*.

A.C.

preacurvie. V. *adulter*.

precupeț. Negustori organizați la 1805 în București într-un iznaf (breaslă) de 40 de oameni, aleși de agă ca „oameni de credință și cu statornicie bună".

N.S.

preemțiune. V. *protimisis*.

preot. V. *biserică; popă*.

prepuitor. *L. Car.* (V, 7, 1—2) numea **p.** pe cel ce pornea „o pîră de învinovățire, asupra unui nevinovat". **P.** era sancționat cu pedeapsa care s-ar fi aplicat „prepusului", dacă cele puse în sarcina sa, de către **p.**, s-ar fi dovedit adevărate (*talhgedie*). *Cond. crim.* (§ 259) califica această faptă drept *clevetire* și îl osîndea pe **p.** ca și *L. Car.* V. *omoare*.

O.S.

prescripție. Instituție în virtutea căreia, după un timp de inacțiune, se dobîndește sau se stinge un drept sau o obligație. Cînd efectul ei este dobîndirea, **p.** se numește *achizitivă* sau *uzucapiune*. Cînd efectul ei e stingerea, **p.** se cheamă *extinctivă*. **P.** achizitivă e totdeauna civilă. **P.** extinctivă poate fi: *civilă, penală, fiscală, vamală*. Scopul **p.** este să limiteze în timp incertitudinea asupra situațiilor juridice. **P.** a fost cunoscută de greci. La romani, **p.** s-a dezvoltat mult. Principiile asupra **p.** au trecut din dreptul romano-bizantin prin normanoane în dreptul feudal român. **P.** a fost practicată probabil înainte

de întemeiere, cînd a avut loc o reglementare în obiceiul pămîntului. În documente existența ei apare abia în sec. 16. În documente și chiar în pravile, uneori **p.** apare sau exprimată prin perifraze sau sub una din aceste 2 denumiri: *1. paragrafe* în unele din pravilele sec. 18, în pravilele sec. 19 și în documente; *2. prescripție* care figurează în *C. Cal.*, trad. 1833 și se generalizează în limbajul juridic modern. În obiceiul pămîntului, **p.** se caracterizează prin lipsa unui termen precis și acceptarea noțiunii vagi: „multă vreme", „atîta vreme" sau a unui termen foarte lung: *C. Cal.* fixînd la **p.** moștenirii termenul de 40 de ani, lămurește: „după obiceiul pămîntului" (§ 1 951). Pornirea unor procese după 60—70 de ani de la începerea curgerii **p.** sau aplicarea **p.** fără ca hotărîrea să se refere la un termen precis de **p.** dovedește că obiceiul pămîntului a avut până tîrziu în materia **p.** o anumită valoare. Dar regulile patriarhale ale acestuia au venit în contradicție cu necesitățile economice. De aceea, încă din sec. 17, regulile **p.** din dreptul bizantin au început să se aplice chiar fără trimitere la pravilă. **P.** cuprinsă în nomocanoane încă din sec. 15 a fost prevăzută în pravilele sec. 17, 18 și 19. **P.** *achizitivă* a fost guvernată de principiile dreptului roman. Pravilele și practica au cerut pentru dobîndirea nemișcătoarelor și țiganilor prin **p.** (uzucapiune) stăpînirea cu *just titlu* și *bună credință* timp de 10 ani între prezenți și de 20 de ani între absenți. Dacă stăpînirea durase 30 de ani, nu se cerea titlu nici bună credință. Totuși, țiganii fugiți peste hotare și pămîntul călcat de vecin nu se prescriau niciodată. *C. Cal.* cerea însă bună credință chiar la **p.** de 30 de ani (§ 1 940). Bunurile publice și cele bisericești se dobîndeau prin stăpînire timp de 40 de ani. **P.** nu opera împotriva incapabililor (nebuni, nevârstnici, robiți). Curgerea **p.** era întreruptă prin „cuvinte sau price". În sec. 19 s-a precizat că simpla corespondență nu întrerupe **p. P.** bunurilor mișcătoare cerea stăpînirea cu bună credință timp de 3 ani. Lucrurile furate nu puteau fi niciodată dobîndite prin **p. P.** *extinctivă* apare, în pravile și documente, sub forma unor **p.** speciale. Astfel, în materie de preemțiune, deși tendința populară a fost să se răscumpere oricînd, iar **p.** consuetudinară ar fi avut un termen nedefinit, în procese se invoca termenul de 10 ani din pravila bizantină și apoi s-au introdus prin diferite legiuiri termene speciale mai scurte. Acțiunile pentru datorii bănești, zălog, chezășie, depozit, moștenire se prescriau prin 30 de ani. În Mold. acțiunile pentru moștenire se prescriau, după obiceiul pămîntului, după 40 de ani. Restituirea zestrei se prescria după 10 ani. Acțiunea de despăgubire se prescria prin 3 ani de la pagubă, afară de crime, cînd **p.** era de 30 de ani. **P.** *penală* apare în pravilele sec. 17 cu un termen general de 5 ani; afară de răpirea de femeie care se prescria după 10 ani. *L. Car.* a introdus o regulă severă: răspunderea penală dura toată viața celui vinovat, afară de curvie și necinste, care se prescriau în termen de o lună. În regulă generală, **p.** nu se invoca din oficiu, ci numai de partea interesată. **P.** *vamală.* În *C.R.I.* (pr. XIV, z. 1 1) se întîlnește o **p.** a drepturilor de vamă cu termen de 5 ani, care nu se constată să se fi aplicat vreodată. În dreptul feudal transilvănean, **p.** achizitivă era prevăzută ca unul dintre modurile de dobîndire a proprietății, fiind reglementată precis și minuțios, între altele, în *Trip.* (I, 78—79), 82, 85), în *Quadripartit* (II, 54), în *S.M.S.* (III,6) etc. În legătură cu această instituție se stabileau în textele menționate: condițiile în care ea are loc, cazurile în care ea nu e permisă, termenele de împlinire a ei și cazurile de suspendare. În ce privește prima chestiune, o condiție necesară era intenția *(animus)* de a stăpîni pentru sine, pentru a deveni proprietar al bunului respectiv; nu erau necesare însă, spre deosebire de dreptul roman, nici buna credință, nici titlul just, stabilindu-se de pildă, în legătură cu moșiile, că prescripția achizitivă are loc în caz de vînzare-cumpărare, în caz de ocupare sau orice alt fel de înstrăinare. În *S.M.S.* (III, 6, 15), mai puternic influențate de dreptul roman, se prevedea expres ca necesară existența justului titlu. Spre a proteja anumite interese speciale demne de ocrotire, nu se permitea **p.** achizitivă în unele cazuri: zălogir *i (in bonis impignoratitiis)*, rectificări de hotare *(in metis rectificandis)*, sau între frații de sînge aflați în indiviziune *(frates generationales et condivisionales)* în ce privește dreptul de moșie și plata *dotaliților* și *quartaliților* (v. *recompensă conjugală; moștenire)*, cazuri la care *S.M.S.* adaugă și lucrurile de furat, bunurile luate în stăpînire prin violență, lucrurile primite ca împrumut, comodat, ori depozit, lucrurile lăsate ca legat; de asc-

menea, ele adaugă și locurile sfinte și pe cele publice. În ce privește durata **p.** achizitive. *Trip.* prevede pentru bunurile și drepturile de moșie regale o sută de ani, pentru cele ale bisericilor 40, pentru a le nobililor 32, pentru ale orășenilor 12, iar pentru ale sătenilor un an și o zi. *S.M.S.*, fiind o legiuire orășenească, prevăd numai termenul de 12 ani. Drept cazuri de suspendare a curgerii termenului de prescripție, *Trip.* prevede timpul cît cineva se află în captivitate la turci, saraceni, tătari sau alți necredincioși, iar *S.M.S.* suspendă curgerea prescripției pe timpul cît stăpînul bunului *(dominus rei)* este minor *(in minore aetate)*, stabilind că ea începe să curgă numai cînd acesta ajunge la majorat. Regulile prezentate reflectă anumite aspecte caracteristice ale societății feudale și ocrotirea diferențială a intereselor de către legislația feudală.

P.Ș.—V.Ș.

prezumție. Un împricinat este scutit de probă cînd legea prevede o **p.**, adică privește un fapt ca stabilit. **P.** absolută *(iuris et de iure)* nu poate fi înlăturată, pe cînd **p.** relativă *(iuris tantum)* poate fi combătută prin proba contrară. Fără denumire teoretică, **p.** erau folosite în vechiul nostru drept ca mijloace de probațiune. Apăreau uneori ca adevărate **p.** legale: în cazul răspunderii colective a satului pentru o moarte de om un fapt săvîrșit pe teritoriul lui. Dacă se descopereau omoritorii sau hoții, răspunderea cădea asupra acestora și satul era exonerat; în caz contrar, răspunderea era a întregului sat. Această **p.** relativă *(iuris tantum)* putea fi răsturnată însă chiar prin afirmarea sub prestare de jurămînt a „doi oameni că nu știu ei să fie oameni tîlhari în satul lor". În cazul cînd o casă nelocuită lua foc, era **p.** că vecinii au incendiat-o. Instanța hotărînd într-un proces că proprietarul este în drept „să apuce pe megieșii lui pentru aprinderea casăi, să-i plătească casa și toată paguba ce-au avut în casă", fiind vorba de o **p.** *iuris tantum*, le *rezervă* însă acestora dreptul ca „de vor ști pe altcineva vinovat să-l dea de grumaz". **P.** *omnium* — adică cele care nu rezultă din lege, ci din împrejurările cauzei — puteau și ele să fie luate în considerare în judecăți, dacă erau destul de puternice ca să înlăture aparența contrară. Astfel, judecata apreciază ca o **p.** puternică a neparticipării unei femei la actul de amînetare de către soț a moșiei ei, faptul că „jeluitoarea se vede iscălită cu condeiul bărbatului său", deși „ea știe a iscăli singură" *L. Car.* denumește **p.** „dovezi cu meșteșug"; acestea sînt „cîte le izvodesc judecătorii cu istețimea lor". Legea nu se ocupă de ele: „ca unele ce sînt anevoie de a să cuprinde și de a să canonisi, le lăsăm la mintea judecătorilor" (VI, 2,5). *C. Cal.* admite ca mijloc de probațiune **p.** legale relative și le aplică în mai multe cazuri (§ 28,35 ș.a.)

O.S.

pricină. Cuvîntul, intrat de mult în limba română, înainte de a fi folosit în limbajul juridic cu sensul de *proces*, a fost folosit în sec. 17, într-o singură pravilă, cu sensul de *capitol* (*C.R.Î.*, *Pravile pentru plugari* are 16 pricini în loc de *glave*↑), iar în limba curentă cu alte sensuri: *1. cauză*, motiv; acest sens îl păstrează și azi; *2. vină; 3. pretext;* a pune pricină = a pretinde; *4.* în sec. 18, deși se mai întîlnește cu sensul de *justificare*, cuvîntul **p.** e tot mai des folosit în terminologia judiciară cu sensul de *proces*. În *Prav. cond.* (1780) sînt reglementate **p.** *vinovățești* (I, 1). **p.** *politicești* (XIII, 1), **p.** *bisericești* (XXXIX, 1), **p.** *ostășești* (XIII, 1). În sec. 19, *Manualul* lui Donici îl întrebuințează cu același sens: pricini de lucruri (IX, 1). *L. Car.* nu-l mai folosește, înlocuindu-l cu sin. prigonire (VI, 1).

P.Ș.

pricul. V. *cui.*

prigonire. V. *chemare în judecată.*

primipil. Călărești secui cu o situație intermediară între fruntași *(primores)* și secuii de rînd (v. *pixidar*). Ei au avut o evoluție asemănătoare cu curtenii din Ț. Rom. și Mold.: unii s-au ridicat în rîndurile nobilimii, iar alții au decăzut între secuii de rînd. Diferențierea socială în rîndurile societății gentilice a secuilor era înregistrată la 1339, cînd apare denumirea de *tria genera Siculorum*. Schimbări importante s-au produs în rîndurile **p.** îndeosebi în sec. 16. La 1558, dieta de la Alba Iulia i-a impus pe cei mai mulți

p. la dări, fiind exceptați doar aceia ai căror strămoși au fost soldați călăreți în timpul domniei lui Matia Corvin și care rămîneau în continuare să îndeplinească serviciul militar. După răscoala secuimii din 1562, fruntașii și p. au fost declarați egali din punct de vedere juridic cu nobilii din comitate. „Fruntașii și primipilii din fiecare scaun să aibă dreptul de a se folosi de starea lor de fruntași ori de primipili la fel cum se folosesc de titlul lor nobilii, să-i stăpînească pe cei așezați pe moșiile lor și pe care-i dețin pe drept ca pe niște iobagi de-ai lor, la fel cum nobilii stăpînesc pe iobagii lor". În deceniile următoare, în timp ce p. săraci intrau treptat între secuii de rînd, care erau pedestrași, unii dintre aceștia erau ridicați — prin privilegii princiare — din starea de iobăgie între trabanții roșii și p. Aveau o situație privilegiată față de secuii de rînd; lor li se cuvenea de două ori mai mult pămînt decît pedestrașilor (v. *obște*). La 1602 — 1603 existau în scaunele secuiești 2 172 p., care alcătuiau 23% din populație, iar la 1614, 4 131, sau 20,45%.

N.S.

principate. Aplicarea acestui termen de drept public european țărilor române apare, sporadic, în tratatele secrete încheiate de domnii români cu Imperiul habsburgic sau cu Rusia (tratatul de la 13 apr. 1711, încheiat de Dimitrie Cantemir cu țarul Petru I). În tratatele de pace încheiate de Imperiul otoman sau în convențiile comerciale, încheiate cu o putere europeană, Ț. Rom. și Mold. figurează inițial cu termenul de *provincii* (echivalînd cu termenul turcesc de *vilayet*). Sub acest termen apar în tratatele de la Karlowitz (1699), Passarowitz (1718) și Belgrad (1739), ca și în Convenția de la Constantinopol din 6 iul. 1771. Pentru întîia dată, termenul francez de „Principautés de Valachie et de Moldavie" apare în textul francez al Tratatului de la Kuciuk-Kainargi din 10 iul. 1774 (art. XVI). Același termen francez este folosit și în convenția explicativă a Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, încheiată la Constantinopol la 10 mart. 1779 (art. VII). În tratatele de pace semnate de Poartă la Șistov (1791) cu Austria, și la Iași (1792) cu Rusia, țările române extracarpatice sînt iarăși calificate *provincii*, în vreme ce firmanele emise de Poartă continuă să le numească raiale. Termenul de „Principautés" reapare în textul francez al acordului de armistițiu ruso-turc de la Slobozia (24 aug. 1807), dar nu și în Tratatul de pace de la București (16/28 mai 1812), în textul căruia nu e pomenită decît Mold. (de 4 ori), fără a fi precedată de vreun calificativ. Tot astfel, în Convenția de la Akkerman (7 oct. 1826), considerată ca fiind explicativă a Tratatului de la București, se menționează privilegiile ce care se bucură „la Moldavie et la Valachie", fără alte mențiuni, cum de altfel e menționată și Serbia. Termenul de „Principautés de Moldavie et de Valachie" apare însă frecvent în Tratatul de la Adrianopol (2/14 sept. 1829) și de atunci încolo este folosit aproape în permanență, fiind definitiv intrat în terminologia politică și diplomatică europeană, pînă la apariția termenului de „Principatele Unite" (1859) și ulterior de România. În memoriile epocii (sec. 19) se folosește frecvent și expresia, neoficială, de „Principautés danubiennes".

D.L.

principatul Trans. După prăbușirea Ungariei la Mohacs (1526), Trans. s-a desprins de sub dominația fostului regat și a alcătuit un principat autonom sub suzeranitatea Porții. „Desfacerea Transilvaniei din legăturile cu regatul ungar și organizarea ei ca principat sub ocrotirea suzeranității turcești era menită să aducă țara aceasta în legături mai strînse cu Muntenia și cu Moldova, după cum cerea o veche dorință a locuitorilor ei" (Ioan Lupaș). Principele era ales de dietă; dieta întrunită la Cluj în 1543 declară că i s-a recunoscut dreptul de a alege „orice principe ar voi". P. autonom al Trans. cuprindea cele șapte comitate din fostul voievodat, scaunele săsești și secuiești, cele trei districte (Brașov, Făgăraș și Bistrița), precum și comitatele apusene din „Partium" (Maramureș, Satu Mare, Crasna, Solnocu de Mijloc, Solnocu Exterior, Bihor, Zarand și Arad). Banatul în întregime, unele comitate din Ungaria Superioară (Bereg, Ugocsa și Szabolcs). Stăpînirea acestor regiuni îi era recunoscută lui Ioan-Sigismund, încă de la 30 aug. 1540, de sultanul Soliman. De la această dată, „Partium" (cuprinzînd

și Banatul) se unește tot mai strîns cu Trans. În vara anului 1542, Martinuzzi cheamă la dietă pe reprezentanții comitatelor Timiș, Arad, Zarand, Békés, Cenad, Csongrad, Bihor și Solnocu Exterior; reprezentanții acestora sînt prezenți și la dieta din anul 1511. Partea sudică din „Partium", Banatul, a fost însă pierdută în urma ocupării ei de turci, începînd din anul 1552. Principele, ales de dietă sau numit uneori direct de Poartă, era înscăunat cu ceremonial și fast, în prezența unui ceaus, reprezentant al sultanului, în catedrala din Alba Iulia, capitala țării și orașul de reședință a curții princiare. Principele era învestit teoretic cu largi prerogative: hotăra în problemele de politică externă, declarînd război și încheind pace; numea sau aproba numirea trimișilor în misiuni diplomatice; primea trimișii diplomați sosiți în țară. Dacă aceste prerogative aparțineau în drept principelui, ingerințele Porții în problemele de politică externă însemnau în fapt o îngrădire importantă a autorității sale. Principele întrunea prerogative însemnate în politica internă a țării, asemănătoare cu cele exercitate de domnii Ț. Rom. și ai Mold: era comandantul suprem al ostirii, care trebuia să servească uneori și interesele Porții; era judecătorul suprem al țării, judecătile făcîndu-se în numele său; convoca dietele; numea în funcții publice; conferea titluri de nobleță; hotăra în problemele religioase. Amestecul Porții în problemele de politică internă era mult mai puțin vădit decît în cele de politică externă; sultanul respecta autonomia țării în interior atîta vreme cît nu-i erau primejduite interesele prin neplata regulată a tributului statornicit sau neîmplinirea celorlalte obligații. Principele cîrmuia țara cu ajutorul unor colaboratori direcți, care alcătuiau sfatul *(consilium)* său (v. *consiliu princiar*). Numărul membrilor sfatului a variat în cursul sec. 16, stabilindu-se în cele din urmă la 12. Disputat vreme de mai bine de un secol între Imperiul otoman și cel habsburgic, p.T. va ajunge pînă la urmă sub dominația acestuia din urmă. După victoriile răsunătoare obținute de trupele austriece în 1686 — cînd au cucerit Buda, capitala fostului pașalic — la 17/27 oct. 1687, prin tratatul de la Blaj, împăratul l-a obligat pe principele Mihai Apafi să accepte suzeranitatea habsburgică și să primească armata imperială în Trans.; Diploma leopoldină† (1 dec. 1691) stabilește relațiile dintre Trans. ocupată și Imperiul habsburgic, iar împăratul devine mare principe al provinciei (v. *guvernator*). Tratatul de la Karlowitz (1699) consfințește trecerea Trans. sub stăpînirea austriacă. V. și *consiliu princiar*, *dietă*, *natio*. În ultima vreme unii istorici au susținut neîntemeiat că p. autonom al Trans. ar fi constituit în sec. 16 „regatul de răsărit al Ungariei", deși *nu au existat niciodată două asemenea regate*; după dispariția regatului Ungariei, Trans. a devenit un stat autonom, întrerupînd toate legăturile cu defunctul regat sub dominația căruia se aflase. În plus, trebuie să subliniem faptul că *această provincie românească nu s-a integrat niciodată în Ungaria, ci s-a considerat și a fost considerată ca o unitate social-politică aparte: așa se face că în toate hărțile medievale Trans. este trecută separat de Ungaria*. De altfel, numeroși istorici și geografi unguri au recunoscut ei înșiși această realitate. Iată cîteva opinii: Kós Károly susține: „în tot cursul evului mediu Transilvania a fost sprijinul permanent, aproape rezerva sigură a tuturor aspirațiilor, revoltelor, pretențiilor și rivalităților îndreptate împotriva puterii centrale a regatului maghiar". În 1915, un cunoscut geograf maghiar, Jenö Cholnoky, recunostea cu sinceritate că Trans. rămăsese încă o unitate fizico-geografică distinctă și că, în cursul istoriei, autonomia ei a ieșit mereu în evidență: „fie ca Dacia, fie ca provincia Transilvaniei, ea a avut întotdeauna o istorie proprie". O opinie asemănătoare a exprimat un mare istoric maghiar, Sandor Szilagyi, care susținea că Ungaria și Trans. au fost țări deosebite, care nu s-au contopit niciodată. În sfîrșit, pornind de la spusele cronicarului Mihai Cserei, E. Lukinich afirma: „pentru majoritatea transilvănenilor, Ungaria era o țară străină, de care trebuiau să se apere ca de oricare alta". De aceea ni se pare perfect întemeiată concluzia lui Ioan Lupaș că Trans. „nu s-a contopit niciodată cu Ungaria în așa măsură încît să-și piardă cu totul individualitatea sa istorică, distinctă, să dispară caracterul ei de provincie, de țară deosebită, a cărei autonomie teritorială și administrativă a ieșit totdeauna la iveală în mod destul de pronunțat". Și după ocuparea ei de către austrieci Trans. și-a păstrat o stare de

autonomie, avîndu-și propriul său guvern la Cluj sau la Sibiu, propriile sale diete și propria sa cancelarie, iar diplomele și decretele imperiale relative la Trans. recunosc această autonomie *(ab alio regno independens Principatus Transilvaniae)*. Dar nu numai din p.d.v. politic, ci și economic Trans. nu a fost legată de Ungaria, de care o separa regiunea joasă și mlăștinoasă a Tisei, care izola două zone economice distincte, avînd orientări diferite (Ioan Moga). În tot cursul evului mediu, Trans. a întreținut strînse legături economice cu Ț. Rom. și Mold., legături generate de caracterul complementar al economiei lor (v. *vamă*). Însemnătatea deosebită a acestor schimburi pentru asigurarea unității românilor a fost subliniată de N. Iorga, care scria: „pe o bază de interese comune — nu mai vorbim de Moldova și Muntenia, care formau economic o singură țară — *cea dintîi unire a românilor a existat*, cînd în capul cărturarilor nu răsărise această idee, *în unitatea perfectă a vieții economice*, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale, și Ardealul a intrat și el în această viață prin intercirculația românească: un singur corp un singur sistem, am zice, vinos, prin care străbătea același sînge viu". V. și *marcă; măsură; voievodat*.

N.S.

prinsoare. *1.* Cu sens de convenție: „m-am prins înaintea dumitale, într-un an să nu beau vin [...], dar de m-ar afla dumneatui că beau vin [...] să fie volnic cu această scrisoare a mea, fără nici o judecată, să mă bage în obeadă, să mă bage și în temniță cea rea și 100 de lopăț". *2.* Cu sens de învoială: „70 de lei prinsoare stănu fără dobîndă, cîtă va paște pămîntu și cînd îi va da banu să ne fie pămîntă slobodă".

T.V.

pripas. Vită rătăcită, fără stăpîn, care „cade" în hotarul unui sat. **P.** era în strînsă legătură cu instituția *ispașei*↑. În actele normative din sec. 17 și 18, ambele erau reglementate împreună. **P.** apare documentar în Mold. în sec. 15, odată cu *pripășarii*, mici dregători domnești care exercitau drepturile domniei în legătură cu **p.** * **11** mart. **1446**, A. După părerea majorității istoricilor (I. Bogdan, N. Iorga, C. C. Giurescu, M. Costăchescu, D. P. Bogdan) pripășarii încasau gloabe pentru vitele de **p.** P. P. Panaitescu a susținut că nu era gloabă, ci însăși vita rătăcită, care, ca bun fără stăpîn, se cuvenea domnului; el invocă documentele moldovenești dintre 1446—1481, care fac verosimilă interpretarea sa. Durata scurtă a existenței pripășarilor și prezența lor exclusiv în Mold. pune la îndoială această interpretare. Din documentele tîrzii ce posedăm (sec. 17—18) rezultă că **p.** și *ispașa* au fost instituții vechi, create de obiceiul pămîntului, care trebuie să fi funcționat în cadrul justiției obștești sătești. Actele normative ale domniei au reglementat cu detalii instituțiile acestea, dar, în linii generale, regulile de drept consuetudinar erau următoarele: *1.* pentru vitele rătăcite *(pripasuri)* stăpînul lor datora o răsplată numită *colac*↑ celui care le găsea și le întreținea pînă la predarea lor; *2.* colacul cuprindea în sine atît răsplata pentru găsirea vitei, cît și cheltuiala întreținerii, fiind mai mare dacă întreținerea se prelungea; *3.* cînd stăpînul nu era găsit un timp îndelungat (ex. un an), organele locale trebuiau să predea vita dregătorului superior, primind de la acesta cheltuiala: *4.* cînd vitele făceau stricăciuni pe loc străin, stăpînul lor, pentru vina lui, datora gloabă către vornic, gloabă care se numea *vornicie*; *5.* el datora, în afară de gloabă, plata către păgubaș a stricăciunilor cu o sumă denumită *ispașă*. Principalele documente care reglementează tîrziu **p.** sînt, în Ț. Rom., porunca domnească din **1695** a lui Constantin Brîncoveanu și *Praw. cond.* (1780), iar în Mold. *rînduiala pripasurilor* din Condica lui Gr. Ghica de la 1775 și ponturile lui M. C. Sutu din **1794**. Din ele și din alte documente rezultă că, pentru vitele de **p.**, pe baza unui vechi obicei, stăpînul lor plătea colac. Veniturile rezultate din **p.** și din ispașe au fost „din vechime" ale marelui vornic, din care cauză s-au și numit în Ț. Rom. *vornicii*. Din lăcomia dregătorilor, colacul și-a schimbat natura inițială (răsplată și întreținere), ajungînd un soi de gloabă; sumă rotundă, importantă, variind după valoarea vitei: „de cal bani 200, un bou 100 [...]". Aceasta ne face să credem justă interpretarea majorității istori-

cilor, cu corectivul că *gloabă* se lua pentru stricăciuni, iar pentru **p.**, *colac*, care era în parte gloabă, în parte plata întreținerii vitei. Pripășarii au lucrat desigur sub ordinele vornicului și, la desființarea lor, atribuțiile lor au trecut asupra globnicilor. Din aceleași documente, rezultă că veniturile din **p.** au aparținut vornicilor pînă la salarizarea acestora, cînd au trecut asupra ispravnicilor. În Ț. Rom., prin *Prav. cond.* (XVIII, 1—2), veniturile rezultate din **p.** au fost date în competența vornicilor, dar afectate pentru construirea de străzi în București. Denumirea gloabelor pentru vitele intrate în țarinele plugarilor a rămas tot aceea de „vornicii de pripasuri". În 1813, Ion Gh. Caragea vindea la cochii vechi vorniciile de pripasuri din 17 județe, cu 28 500 taleri. Ele au fost desființate abia prin *Reg. org.* al Ț. Rom. (art. 61, XIII), dar instituția **p.** a rămas, vinovații urmînd a fi judecați și pedepsiți după o lege din 1831 asupra stricăciunilor pricinuite de vitele de **p.** În Ț. Rom., încă din sec. 17, pentru vitele care făceau stricăciuni „prin vii" sau „pe dealuri", existau dregători speciali: *gărdurarii*.

P.S.

prisăcărit. Dare prelevată în Mold. asupra prisăcilor; a fost înființată de Mihai Racoviță (1716—1726) și abolită de Grigore II Ghica (1726—1733). Cuantumul **p.** era de doi ughi de prisacă. V. *albinărit; stupi*.

A.C.

pristav. Executor al unei sentințe judiciare sau al unei dispoziții regale sau nobiliare. Atribuțiile **p.** în Trans. erau inițial apropiate de cele ale *crainicului*. **P.** consemna declarațiile contribuabililor privind asieta produselor solului și vitelor, din care se plătea dijma ecleziastică. În atribuțiile **p.** intra și executarea sentințelor judecătorești. Ca urmare, din Registrul de la Oradea, rezultă că toți inculpații sau împricinații trimiși înaintea organului judiciar din Oradea pentru a se supune ordaliei fierului roșu erau trimiși de un **p.**, retribuit de împricinați, care aducea la cunoștința instanței speța respectivă. **P.** erau folosiți în Trans. pentru comunicarea poruncilor organelor superioare, apoi, în sec. 15—18, pentru vestirea sarcinilor impuse iobagilor și aducerea lor la munci. **P.** erau răsplătiți în diferite feluri, în funcție de secol. Termenul de **p.** și funcția au trecut și în țările române de dincoace de Carpați. Astfel, în 1417—1418, B, Mihail, fiul lui Mircea cel Mare, interzice slujitorilor domnici „jupan [...], vornici sau pristavi" să tulbure cele 10 familii scutite de dăjdii și slujbe în favoarea mănăstirii Cozia, interdicție repetată de Dan II. *Publicitatea hotărîrilor domnești* era asigurată prin **p.**, care strigau poruncile în tîrguri și sate, atunci cînd comunicarea directă detentorilor de domenii feudale nu era suficientă. * 4 sept. 1495, B.

D.L.

privilegiu. Regim legal excepțional, de favoare, caracteristic orînduirii feudale, bazată pe principiul inegalității; principiu care se conturează și întărește odată cu constituirea statului feudal. Cancelaria moldovenească a receptat termenul *privilia*, foarte probabil prin intermediul cancelariei lituane, și-l folosește în 1437 (un act de întărire a proprietății unor sate dăruite de Alexandru cel Bun). Numai prin sec. 16 este înregistrat sporadic și sub denumirea latină; termenul latin va cunoaște o răspîndire largă abia în sec. 18. **P.** au avut o dublă sursă: stăpînirea pămîntului și voința domnului. Stăpînii de pămînt — încă din perioada destrămării obștii sătești — se bucurau, în raport cu masa cultivatorilor, de o poziție privilegiată din p.d.v. fiscal și administrativ. Cînd domnul va constitui domeniul feudal, va include în actul de danie și scutirea de dări și recunoașterea imunității. Ca stăpîn al statului, domnul va acorda **p.** și cu ocazia numirii de dregători sau slujitori, fără a lega aceste avantaje de proprietatea funciară. Așadar, **p.** constau, pe de o parte, din scutiri de dări și diverse slujbe, precum și dintr-o jurisdicție excepțională *ratione personae;* pe de altă parte, din constituirea anumitor venituri fără bază economică (plocoane, havaeturi, diverse taxe) ori din atribuirea unor demnități politice și administrative sau concesionarea unor monopoluri cu caracter economic. *1.* Cele mai numeroase **p.** sînt de natură *fiscală*: satele dăruite

mănăstirilor erau „slobode de muncile, dările și veniturile domniei", la fel cele atribuite *boierilor; marii dregători* beneficiau de scutiri cu excepția birului, iar uneori erau absolviți chiar de plata acestei contribuții; *clerul* nu plătea darea poslușnicilor străini, era scutit uneori de dijmărit, de desetină și goștină, ori de totalitatea dărilor; *slujitorii statului*, ostași sau civili, beneficiau — drept echivalent al serviciilor prestate — de anumite ușurări fiscale; *curtenii*, în Mold., plăteau „dajdia curtenească", un impozit de favoare; tot astfel *roșii*, în Ț. Rom.; pe vremea lui Matei Basarab, ei plăteau „rumpta roșilor", dare specială, unică. Un statut fiscal de favoare aveau, în Ț. Rom., și *călărașii*, „ostași fără leafă, ci numai pe scuteală", precum și „satele plăeșești", cum erau Dragoslavele, Rucărul, „fiind purtători de grije și de paza schelii"; în Mold., această categorie de slujitori-ostași plătea „dajdia călărășească", iar anumite sate de margine (Berlești, Mănești, Grozăvești etc.) plăteau numai bir. Slujitorii civili, organizați în cete (bresle), plăteau o sumă unică, nu „cu satul" („țărănia" în Mold.), ci „cu breasla" sau ceata respectivă. **P.** fiscale se acordau și din considerente economice anumitor *categorii profesionale*, negustori și meșteșugari, care plăteau dările cu breasla, sub forma unei contribuții forfetare, *rupta*. Negustorii străini (armeni, brașoveni, evrei), care „aduc folos și cămării gospod și lăcuitorilor înlesnire la alișveriș", se bucură de asemenea de **p.** fiscale, precum și de scutiri vamale. **P.** fiscal a servit și la stimularea și protecția industriilor incipiente, sau la atragerea coloniștilor, pământeni ori străini. Tot ca un **p.** trebuie privit și monopolul aprovizionării, producției și vînzării anumitor bunuri, recunoscut breslelor de negustori și meșteșugari sau boierilor. *2.* **P.** *judiciare* constau, pe de o parte, în existența unui regim jurisdicțional de favoare atît din p.d.v. formal, cît și material pentru boieri și dregători, pentru slujitori și bresle, pentru anumite orașe și tîrguri; pe de altă parte, în atribuirea dreptului de jurisdicție locală sau profesională stăpînilor de moșie, marilor dregători, agenților administrativi locali și organelor de conducere a breslelor. Acte asemănătoare instituiesc **p.** judiciare și în Ț. Rom. *3.* **P.** *administrative* constau în dregătorii și slujbe, la care nu aveau acces decît boierii și boiernașii; odată cu organizarea breslelor — de negustori și meșteșugari —, anumite sarcini administrative au fost atribuite și organelor de conducere a acestora. Un număr important de alte **p.** întregeau tabloul societății feudale: dreptul de vînătoare, de pescuit, de vînzare a vinului sau cărnii, de a întreține mori, teascuri etc. **P.** fiscale au dăinuit pînă la Convenția de la Paris (1858), care le-a abolit de drept. V. *bilet; imunitate; pronomii; tarean.*

A.C.

privilegiu comercial. Document eliberat de domnii Ț. Rom. și Mold. negustorilor străini pentru practicarea comerțului în condiții avantajoase pentru aceștia. La 1482, Vlad Călugărul îngăduia astfel conducerii orașului Brașov: „să umble oamenii domniei voastre cu marfă prin tîrgurile din țara domniei mele și la Dunăre după pește și să-și vîndă marfa fie cu ridicata, fie cu bucata, cum le va plăcea". Cele mai vechi **p.c.** cunoscute sînt cel din 1368 acordat de Vlaicu-Vladislav negustorilor brașoveni și cel eliberat la 1408 negustorilor lioveni de către Alexandru cel Bun. În aceste **p.c.** sînt trecute mărfurile care se importau, exportau și tranzitau, taxele vamale datorate, locurile unde se încasa vama etc. În a doua jumătate a sec. 15, **p.** de care se bucurau negustorii străini au fost restrînse treptat, încurajîndu-se astfel dezvoltarea comerțului local. La 1517, Neagoe Basarab explica astfel brașovenilor politica sa comercială: „vedeți bine și d-voastră, dacă vom slobozi pe neguțătorii d-voastre să cumpere și să vîndă prin orașele noastre, atunci săracii și neguțătorii noștri cum se vor mai hrăni și cui vor vinde peștele și cum se vor înlesni să se plătească de dajdea domniei mele?".

N.S.

privilegiul masculinității. V. *moștenitor; sesie.*

privilia. V. *privilegiu.*

proba apei; proba fierului roșu. V. *ordalie.*

probă. Se numesc **p.** mijloacele prin care împricinații își pot dovedi pretențiile în procesul civil și inculpatul nevinovăția, în cel penal. În perioada medievală stabilirea adevărului se putea face în 2 moduri: prin **p.** de *veritate* și prin **p.** de *credibilitate*. Prin primele se căuta a se dovedi adevărul material, împrejurările concrete, reale, în care se petrecuse un fapt, pe cînd prin celelalte se tindea a se stabili încrederea pe care o merită una dintre părți curățirea ei de suspiciune *(purgarea)* prin mijloace prin care se făcea apel la judecata divinității. În domeniul acestor **p.** se manifestă din plin formalismul procedurii judiciare feudale, reliefat prin ritualuri în cuprinsul cărora apare rolul elementului religios, al bisericii, al credinței în forța divină, în supranatural. Este cazul cu ce se întîmplă la unele resturi de ordalii, ca jurămîntul, blestemul, (co)jurătorii, jurămîntul cu brazda în cap și în special la ordaliile propriuzise, printre care se numără și duelul. După o clasificare curentă, p. se subdivid în *scrise* și *orale*. În hotărîrile judecătorești se reflectă rolul important pe care îl au **p.**; în toată perioada medievală ele se întemeiază, în Ț. Rom. și Mold., în special pe mărturia părții, înscrisuri, martori, jurămînt, cercetare la fața locului, cunoștința personală a judecătorului și chiar prezumții cu permanentă tendință de îmbunătățire a felului de administrare a acestor **p.**, manifestată în special în pravilele de la finele sec. 18 și începutul sec. 19. Jurătorii, cartea de blestem (v. *blestem*) și tortura, de largă aplicare în prima parte a perioadei feudale, dispar spre sfîrșitul ei, deși de cazne și cărți de blestem se mai pomenește și în *L. Car.*, ca vestigii ale trecutului, de care această legiuire se resimte încă. În schimb, din ce în ce mai mult se face apel la cunoștințele oamenilor de specialitate, mai ales doctori și ingineri (v. *expertiză*). Spre sfîrșitul evului mediu românesc apar în legiuiri texte speciale în care se reglementează **p.** O importanță deosebită din acest p.d.v. au *Manualele* lui Fotino din 1765, și 1766, unde atît dispozițiile privitoare la **p.** în general, cît și cele privitoare la fiecare mijloc de probațiune în special, au corespondent în *Bas. L. Car.* are și ca un capitol special privitor la **p.** (VI, 2, 1—5), cu următoarele dispoziții: cel ce afirmă trebuie să-și dovedească spusele, pîrîtul neputînd fi silit de pîriș să-i facă dovada acțiunii; cînd se cere un lucru și cuvintele prigonitoarelor părți au deopotrivă putere, este preferat cel ce posedă; cel ce cere un lucru, pentru a avea cîștig de cauză, trebuie să probeze că acel lucru este al lui, nu că nu este al adversarului său; dovezile cu meșteșug, adică prezumțiile, sînt cele pe care „le izvodesc judecătorii cu istețimea lor"; cele fără meșteșug sînt: cărțile (înscrisurile), martorii, jurămîntul, cartea de blestem și cazna (tortura). *Prav. cond.*, *Manualul* lui Donici și *C. Cal.* nu cuprind un titlu general despre **p.**, numeroase texte ale acestuia din urmă reglementează însă probleme privitoare la materia **p.**, ca de ex. sarcina **p.**; diversele mijloace de probațiune: înscrisuri, martori, mărturisire, jurămînt, expertiză; apoi **p.** admise în cazuri speciale: hotărnicie (§ 1 140), căsătorie (§ 115—116) etc. În *Trans.*, *Trip.* enunță principiul că *iudex secundum allegata et probata iudicare teneatur. Const. apr.* stabilește în mod repetat că pronunțarea hotărîrii trebuie să se facă „după descoperirea adevărului lucrului". Sînt principii juridice fundamentale, permanente de justiție, care își au germenul în nevoile vieții materiale, dar și în morală și în natura umană. Aceste principii urmăresc dovedirea realității exacte, „descoperirea adevărului material", după formula dreptului socialist. Prezintă importanță atît din p.d.v. al fondului, pentru precizarea conținutului faptelor, cît și din p.d.v. al formei procedurale, pentru impunerea utilizării tuturor mijloacelor și metodelor apte a conduce la aflarea adevărului material, care permite o concluzie juridică adecvată asupra fondului. Principalele categorii de **p.** au fost, în Trans. — ca de altfel și în celelalte țări române —, în perioada feudalismului: *a.* dovezile *scrise* și *b.* dovezile *orale*. O mare pondere au prezentat însă atunci **p.** *de credibilitate* (jurămîntul cu jurători, jurămîntul cu brazda în cap, precum și ordaliile). În fine, mărturisirea, tortura și *occulata repisio* (v. *cercetare la fața locului*) încheie șirul probelor utilizate în dreptul transilvănean.

O.S. — V.Ș.

proegumen. Călugăr la mănăstirile mai mici cu aceleași atribuții ca și egumenul. Supraveghea întreaga viață spirituală, administrativă și economică a mănăstirii, controlînd organele în subordine și raportînd, cel puțin o dată pe an, la un anume termen, autorității superioare „despre viața monastică și purtarea monahilor și despre gospodăria mănăstirii". Funcția apare înainte de constituirea statelor feudale. În documente, în Ț. Rom., ⁸ ⟨1487—1492⟩, B. **P.** au rămas în administrația mănăstirilor pînă în epoca modernă.

T.V.

proestos; pl. **proestoși, proești.** A pătruns în limba noastră spre sfîrșitul sec. 18, desemnînd pe fruntașii breslei, bătrîni pricepuți și cu autoritate în rîndurile meșteșugarilor, cunoscuți și sub numele de epitropi. Numărul lor a variat după importanța breslei care îi alegea. Erau ajutoarele starostelui și se îngrijeau ca marfa produsă să fie de calitate și vîndută la un preț „cuviincios". În literatura oficială din perioada fanariotă, **p.** a însemnat și staroste, căpetenie a rufetului. **P.** asistau pe staroste în exercițiul atribuțiilor sale administrative și se constituiau în instanță de judecată sub președinția acestuia, pentru rezolvarea pricinilor dintre breslași și dintre aceștia și clienții lor. Termenul a circulat și cu sensul generic de conducător bisericesc. În urma reformelor *Reg. org.*, termenul de **p.** a ieșit din circulație din lumea meșteșugărească, păstrîndu-se numai în limbajul bisericesc.

A.C. — T.V.

progon (Ț. Rom., Mold.). La începutul sec. 19, plata carelor luate pentru nevoile oștilor rusești. La 1811, vistieria dădea o sumă de bani „pentru plată de progoane la carăle ce s-au luat de către polcuri de la lăcuitori". Începînd din deceniul 3 al sec. 19, taxa plătită pentru transportul cu caii de poștă, înlocuind *ugeretul;* **p.** era proporțional cu distanța parcursă (măsurată în ceasuri) și cu numărul cailor de la căruța de poștă. La 1813, taxa de poștă pentru particulari era de 30 de bani de cal pe ceas.

N.S.

pronomie. Folosit în limba română în sec. 18 și 19 cu sensul de privilegii boierești. Mitropolitul Gavril Calimah preciza că boierii trebuie să-și păstreze „pronomiile pămîntului". În 1782, boierii se jurau să lupte pentru „pronomiile statului boieresc". La 12 apr. 1827, marii boieri smulg lui Ioniță Sandu Sturza întărirea anaforalei sobornicești (5 clerici, 66 boieri) din 9 apr. 1827 pentru „pronomiile Moldaviei" [„a fi aceste pronomii și dreptăți în veșnică lucrare"; „dreptăți asupra pămîntului"; „privilegion" (al orășenilor); „legiuri și pronomii a Prințipatului Moldaviei"; „nestrămutat pronomion"].

O.S.

proprietate feudală. Problema **p.** este fundamentală pentru orînduirea feudală; ea condiționează atît relațiile sociale stabilite între proprietari și țărănimea aservită sau liberă care folosește proprietatea acestora, cît și puterea politică a deținătorilor **p.** Originea **p.f.** a constituit în trecut obiectul unor aprige discuții îndeosebi între cei care susțineau justețea cauzei împroprietăririi țăranilor și cei care se împotriveau acesteia, respectiv liberalii și conservatorii. Ilustrativă este din acest punct de vedere disputa acerbă iscată la începutul secolului între G. Panu și Radu Rosetti. Primul susținea că marea **p.** a existat încă de la începutul istoriei noastre medievale, ca o moștenire a stăpînirii romane, și că „aproape toată populația rurală era așezată pe domeniile unui restrîns număr de proprietari". Apologet al marii proprietăți, Panu afirmă că „în aceste țări a fost un singur fel de proprietate, proprietatea mare, cea boierească. O parte din această proprietate, fracționîndu-se în cursul veacurilor, a dat loc la mica proprietate a răzeșilor, de aceeași origine ca și cea boierească", deși procesul este invers. Spre deosebire de G. Panu, R. Rosetti a arătat că: „întregimea hotarului fiecărei așezări fusese de la început al obștei sătenilor [...]. Pretutindeni dreptul de folosință al țăranului asupra hotarelor așezării este neasemănat mai vechi decît al nobilului

și acest drept al nobilului este rezultatul unor cotropiri succesive ale căpeteniei așezării", punct de vedere acceptat în general de istoriografie. „În orînduirea feudală, baza raporturilor de producție a format-o proprietatea feudalului asupra mijloacelor de producție, în primul rînd asupra pămîntului, și proprietatea necompletă asupra producătorului, asupra țăranului dependent, pe care stăpînul, în anumite condiții, îl poate vinde și cumpăra. Alături de proprietatea feudală, există și proprietatea individuală a țăranului și a meseriașului asupra uneltelor de producție și asupra gospodăriei lor, bazată pe munca proprie. Dreptul de proprietate prezenta ca atare, în feudalism, un caracter complex, cuprinzînd două aspecte principale: proprietatea feudalilor (fie laici, fie bisericești) și proprietatea țărănească" (Vladimir Hanga). Unii istorici din trecut (de pildă, C. Giurescu) nu făceau deosebire între aceste 2 feluri de p.. afirmînd că „toți proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moșiei lor, făceau parte din boierime" și că numai în sec. 16—17 — cînd marii proprietari și-au hotărnicit părțile — „proprietatea mare se constituie separat de cea mică". În realitate, există o mare deosebire între p. mare boierească și p. liberă țărănească: în timp ce boierii își exploatează moșiile prin utilizarea forței de muncă a țărănimii aservite (v. *rentă feudală*), megiașii, moșnenii și răzeșii își munceau ei singuri pămînturile. Pentru p. țărănească v. *obștea țărănească*. P. feudală era de 3 feluri: *domnească* (v. *domeniu domnesc*), *boierească* și *mănăstirească* (v. *domeniu feudal*). P.f. boierească s-a constituit pe două căi: prin uzurparea drepturilor de p. ale membrilor obștilor sătești și prin danii domnești pentru slujbe. În timp ce în Ț. Rom. p.b. este în mare parte anterioară domniei și s-a format prin uzurparea treptată a drepturilor membrilor obștii sătești de către foștii cnezi, la început aleși, în Mold., multe p.b. au o origine donativă, fiind dăruite de domn apropiaților săi (A. D. Xenopol, I. Tanoviceanu). După Dinu C. Arion, în Mold. „numai actul domnesc de donațiune este constitutiv al titlului de proprietate", iar „proprietatea privată nu ia ființă decît printr-o donațiune a domnului". Aceasta nu înseamnă însă că în Ț. Rom. nu a existat p. donativă sau că în Mold. nu existaseră proprietari feudali înainte de venirea lui Dragoș și Bogdan pe care boierii moldoveni i-au acceptat ca domni. După întemeierea domniei Mold., domnul considera pămîntul obștilor p.. sa, din care acordă ocine boierilor pentru drept credincioasă slujbă; această p. se numește vislujenie↑. În sec. 18 se păstra încă tradiția că „tot locul țării Moldovei dintr-un început loc domnesc au fost [...] și toate moșiile ce se stăpînesc din vremile vechi [...] sînt date danie cu hrisoave domnești, după slujba și cinstea fiecăruia, pe cît au voit domnul". În sec. 15, domina p.f. rezultată din descompunerea obștii agrare încă înainte de întemeierea statului. Treptat, cele două feluri de p. se contopesc, beneficiind de imunități↑, „unic cu tot venitul" (C. Cihodaru). P. donativă se întîlnește și în Ț. Rom. încă din sec. 14; la ⟨1398⟩ jupan Aldea recunoștea că își cîștigase satele pe care le avea în p. „pentru slujba și credința" cu care îl slujise pe Mircea cel Mare, deși de la acest domn nu au rămas documente despre danii pentru slujbe. Indiferent de originea ei, p.b. era limitată nu absolută ca cea burgheză: în sus de *dominium eminens*↑ al domnului, iar în jos de dreptul de folosință al rumînilor sau vecinilor (v. *delniță* și *jirebie*). Domnul putea să-și însușească p.b. în două împrejurări speciale: în caz de hiclenie (v. *trădare*) sau în caz de desherență (lipsă de moștenitori; v. *prădalică*). P. *mănăstirească* s-a născut din danii domnești sau boierești, în primul rînd cele făcute de ctitorii marilor lăcașuri, și a crescut prin danii, cumpărări și silnicii. Este semnificativ faptul că din cele 54 de sate cît avea mănăstirea Tismana în a doua jumătate a sec. 16, 35 au constituit obiect de contestație la sfatul domnesc. P.m. a avut mai multă stabilitate decît cea boierească, întrucît mănăstirile nu aveau voie să înstrăineze bunurile imobile (v. *mănăstire*). Mănăstirile s-au numărat printre marii stăpîni feudali din Ț. Rom. și Mold.: la sfîrșitul sec. 16 existau numeroase mănăstiri care stăpîneau domenii ce cuprindeau 20—40 de sate și părți de sate (Cozia, Curtea de Argeș, Tismana, în Ț. Rom., Neamț, Putna, Bistrița etc., în Mold.). La 1822, mănăstirile închinate din Mold. aveau peste 200 de sate. Între marea p.f. și cea țărănească a avut loc în tot timpul evului mediu o aprigă luptă, terminată

în favoarea primei, care a înghițit în mare parte p. liberă țărănească. În sec. 16—17, p.p. a crescut în mod deosebit: acum are loc „tragedia proprietății sub povara fiscalității" (I. C. Filitti). Mulți dintre țăranii liberi, nemaiputînd să-și plătească dările tot mai mari — în primul rînd birul — au fost siliți să-și vîndă odată cu pămîntul și libertatea, devenind rumîni sau vecini. Aceste vînzări de sate sau ocine au luat proporții în vremea domniilor lui Mihai Viteazul și Matei Basarab, cînd sute de sate au fost silite să se vîndă. Matei Basarab a luat chiar măsura confiscării averilor fugarilor de bir: „care om nu va merge la moșia lui să-și ia bir și taler, aceia moșie și acela om să fie pre seama domnească". Șerban Cantacuzino va formula chiar principiul: „pămîntul este al împăratului dajnic, cine îl plătește acela să-l stăpînească" Mulți alți săteni au fost siliți să-și vîndă ocinele pentru plata unor amenzi mari; la 1639, locuitorii din Gălășești, trebuind să plătească 27 de galbeni partea lor dintr-o dușegubină, au fost siliți să vîndă 150 de stînjeni de moșie unui boier. Alții își înstrăinează pămîntul din cauza foametei: „au luat bani gata pe vreme de foamete și de lipsă și au fost rămas vecini" (1654, Ț. Rom.). O altă cale a fost cotropirea. În numeroase documente, referitoare la cotropiri de ocine și sate ale țăranilor din Ț. Rom., se spune că marii dregători săvîrșiseră abuzurile respective „pentru că au fost atunci tari și puternici", „ca niște boieri puternici fiind", „fiind puternic în acea vreme", sau „fiind atunci mare vornic, s-a pus în spatele acestor oameni ca să-i vecinească cu sila, cu puterea lui". În Mold., la 15 apr. 1644, niște locuitori declarau în fața lui Vasile Lupu că Chiriță Dumitrache, fost mare postelnic, cotropise o ocină „după obiceiul celor mari și puternici". O serie de documente rămase de la Ștefan II Tomșa constată numeroase cotropiri săvîrșite în vremea Movileștilor de Nestor Ureche mare vornic sau de Balica hatmanul „cu mare asuprire și cu multă strîmbătate". „Marii proprietari feudali, boierii și mănăstirile, atunci cînd nu pot aservi întregul sat de moșneni, caută să pătrundă pe diferite căi în interiorul obștii sătești, ca apoi, cu încetul, după delimitarea părții ce le revenea, să acapareze treptat și părțile celorlalți săteni, pe care, în majoritatea cazurilor, îi aserveau". Pe aceste căi numeroși boieri din Ț. Rom. și Mold. și-au constituit domenii întinse, cuprinzînd de la 20 pînă la 100 de sate. După spusele lui Sivori — secretarul lui Petru Cercel — în Ț. Rom. erau destui boieri care posedau cîte 50 de sate și peste 1 000 de țărani dependenți *(Istoria Românici*, II). Boierii s-au străduit să îngrădească dreptul de folosință al rumînilor sau vecinilor, îndeosebi în primele decenii ale sec. 19, pentru a dispune în mod liber de o parte din moșie. La 1828, boierii din Mold. obțin de la Ioniță Sturza dreptul de a-și opri pe seama proprie 1/3 din suprafața moșiilor, cu motivarea că „vecinicul stăpîn, adică proprietarul, să nu fie lipsit de locurile trebuincioase pentru arătura lui, pentru fîn" etc. Această dispoziție a fost respectată și de legea de împroprietărire din 1864, care prevedea că suma locurilor date în deplină stăpînire sătenilor "nu va fi mai mare decît 2/3 ale moșiei". Dreptul de p. în feudalismul transilvănean se caracterizează prin diferite limitări și obligații conexe, precum și prin aspectul complex, constînd din suprapuneri și discriminări, diferind sub acest aspect, esențial, de *dominium ex iure quiritium*. El se mai caracterizează prin diversificarea p. pe *categorii*, după categoriile sociale ale celor cărora ea aparținea. În ce privește categoriile bunurilor, distincția fundamentală între bunuri mobile *(bona mobilia, res mobiles)* și imobile *(bona immobilia, iura possessionaria)* prezintă importanță datorită limitării aparținerii acestora din urmă la numai o parte a membrilor societății care, prin stăpînirea mijloacelor de producție (dintre care cel mai important în feudalism era pămîntul), își crea mijlocul cel mai eficace de constrîngere economică. Iar constrîngerea economică era dublată și ușurată de constrîngerea extraeconomică, datorită poziției politice dominante a membrilor clasei privilegiate în statul de tip feudal. **P.** *feudalilor* (laici sau eclezіastici) constă din bunuri imobile și bunuri mobile. În ce privește *modurile de dobîndire*, ea putea fi dobîndită *originar:* prin ocuparea mobilelor fără stăpîn sau prin defrișarea (lăzuirea) pămînturilor; dar în cele mai multe cazuri era dobîndită *derivat:* prin moștenire, donație regală, uzucapiune (v. *prescripție)*, acte între vii (vînzare, danii de la persoane

private, schimb; v. și *obligații)* și acte *mortis causa* (v. *diată)*. O distincție esențială și caracteristică dreptului feudal era cea între bunurile avitice *(bona avitica;* v. *moștenire)* și bunurile dobândite *(bona acquisita)*, distincție care acorda drepturi diverse pe de o parte proprietarului, pe de altă parte familiei acestuia. Tendința dreptului feudal a a fost să mențină integritatea patrimoniului familial și să garanteze transmiterea lui intactă din tată în fiu, prin interzicerea liberei înstrăinări a bunurilor avitice, asupra cărora drepturile rezervate familiei erau deosebit de accentuate, creînd o adevărată indisponibilitate pentru titularul momentan al dreptului de **p.** Cea mai caracteristică și importantă categorie de bunuri imobile în feudalism au constituit-o *moștile donative* (inițial *beneficii* temporare, apoi *feude* ereditare), cu care regele (ulterior principele Trans.) răsplătea serviciile de natură în special militară făcute de supuși. Importanța acestei forme de **p.** apare în *Trip.* (I, 13). Asupra acestei categorii de bunuri, regele avea diverse prerogative derivate din dreptul său de *dominium eminens*. În virtutea acestui drept și a corolarului acestuia: *retractul succesoral*, înstrăinarea moșiilor donative nu se putea efectua decît cu consimțămîntul regelui *(consensus regius)*, la fel și adopțiile (v. *înfiere)*, înfrățirile, precum și „prefacerea" juridică a fetelor în băieți (v. *moștenitor)*. De asemenea, dreptul eminent regal legitima reîntoarcerea bunurilor imobiliare donative la rege în caz de lipsă de urmași *(defectum seminis;* v. *prădalica)* sau în caz de trădare *(nota infidelitatis)* a donatarului. O procedură specifică în legătură cu donațiile regale era *punerea donatarului în posesia pămîntului*, care se numea *statutio* și trebuia să se facă în termen de un an de la data actului de donație, la fața locului, de către un om al regelui *(homo regius)*, asistat de un delegat al unui capitlu și de un reprezentant al comitatului, în prezența donatarului și a vecinilor. A persistat în feudalismul timpuriu transilvănean, **p.** *obștească a comunităților vecinale de țărani liberi*, care a fost progresiv acaparată în perioada feudalismului dezvoltat de nobilimea laică și ecleziastică, țărănimea din obști fiind treptat redusă la starea de iobăgie; același sistem a fost aplicat și de orașe față de satele administrate de ele. O altă formă importantă a raporturilor agrare în feudalism au constituit-o *sesiunile grănicerești* din perioada destrămării feudalismului (v. *sesie)*. Un caracter special a prezentat în cadrul orînduirii feudale **p.** *orășenilor* asupra bunurilor imobile (case și terenuri intravilane ori extravilane), reglementată de un drept care s-a apropiat de concepția dreptului roman (cf. *S.M.S.)*; în legătură cu aceasta s-au dezvoltat și norme aparte privind evidențele funciare (v. *carte funciară)*. În fine, în ce privește **p.** *iobagilor*, aceștia au avut numai **p.** mobiliară și **p.** casei de locuit; asupra sesiilor lucrate de ei aveau numai posesia, nu **p.**, care aparținea moșierului feudal. În legătură cu limitările la înstrăinarea prin diferite acte (vînzare, schimb etc.) a **p.** imobiliare v. și *protimisis (dreptul de precumpărare și răscumpărare)*. Trăsături specifice în legătură cu **p.** imobiliare prezenta în feudalism procedura la hotărnicirea moșiilor. *Bibl.;* 49, 54, 170, 173, 217, 234, 237, 246, 256, 320, 464, 468, 488, 489, 512, 537, 539, 549, 554, 559, 592, 676, 725, 726, 863, 968, 1 083, 1 136, 1 169, 1172 a, 1 308, 1 368, 1 406, 1 502, 1 512, 1 520, 1 659, 1 670.

N.S. — V.S.

prostituție. V. *adulter; proxenetism.*

protimisis. Drept real legal, opozabil *erga omnes*, în virtutea căruia persoanele care se găseau în anumite raporturi durabile de solidaritate (rudenie, devălmășie, vecinătate, megiesie de obște etc.) cu stăpînul, silit să-și înstrăineze anumite bunuri către o persoană din afara cercului respectiv de solidaritate, puteau dobîndi lucrul însuși sau folosința lui, plătind prețul de înstrăinare și făcînd să fie astfel preferate dobînditorului străin. Se exercita sub forma ofertei de preempțiune pe care înstrăinătorul trebuia să o facă privilegiatului, pentru ca acesta, în anumite termene (în general 30 de zile), să se decidă dacă plătește prețul oferit de străini și păstrează bunul pentru el, menținîndu-l astfel în cadrul cercului de solidaritate respectiv. Dacă această preferință nu era respectată, se năștea o sancțiune a ocolirii obiceiului de **p.**: un drept de răscumpă-

rare (retract), în schimbul prețului plătit, de la străinul care dobîndise bunul în mod ilegal. Termenul de răscumpărare s-a stabilizat, după modelul bizantin, la 10 ani. Sub impulsul bisericii, daniile (pioase) au fost exceptate de la **p.**. feudalii extinzînd acest privilegiu și la daniile făcute lor chiar de oameni săraci și fără apărare. Instituție caracteristică societății feudale, **p.** se găsește legat de cele mai variate forme de solidaritate în cadrul acestei societăți: de obște, neam, familie, vecinătate, vasalitate, tovărășie, superficie, arendă, închiriere. În toată evoluția dreptului de **p.**— de la ivirea lui în obștea agrară și pînă la desființarea lui (în 1840 în Ț. Rom. și în 1865 în Mold.) — el apare ca o formă de condiționare generală a stăpînirii pămîntului, robilor, vecinilor sau rumînilor în obștea pe cale de destrămare și în feudalism, și ca un sistem de control asupra circulației respectivelor bunuri (lucruri și oameni considerați ca lucruri: robii, sau indisolubil legați de pămînt: vecinii). Prin condiționare se înțelege suprapunerea — reciproc-condiționată — de drepturi, de o intensitate variabilă, asupra aceluiași bun. Apărea astfel o formă de proprietate divizată, în care prerogativele acestui drept erau repartizate între mai mulți titulari, după criterii foarte variate. Condiționarea prin **p.** există în orice formă de feudalism, ca fiind legată de condițiile economici naturale, de structura ierarhizată a societății și de formele stăpînirii pămîntului, deci, în ultimă analiză, de modul de producție din societatea respectivă. Prin condiționare se ajunge la o restrîngere a dreptului de dispoziție respectiv, ceea ce face ca **p.** să nu-și găsească loc în orînduirea capitalistă, care privește proprietatea ca un drept absolut și exclusiv și care are nevoie de o largă circulație chiar a bunurilor nemișcătoare. **P.** devine o necesitate după ce în obști, orașe și devălmășiile boierești apar forme de stăpînire privatizată. De aplicație redusă la început, **p.** își afirmă progresiv utilitatea în raport direct cu creșterea privatizărilor și a numărului tranzacțiilor. Exploatarea de clasă îl face însă să devină, în același timp, nu numai un instrument de apărare, dar și unul de acaparare. Într-adevăr, el este folosit, pe de o parte, de săteni, de orășeni și de orice sărăciți, ca mijloc de apărare împotriva celor puternici și bogați (mănăstiri, boieri, orășeni îmbogățiți) care le acaparaseră pămîntul, iar pe de altă parte, este invocat de către acești acaparatori înșiși. Pătrunzînd în obști sau devălmășii familiale prin cumpărare sau ca donatari și ajungînd astfel să dobîndească aceleași drepturi ca membrii obștii sau devălmășiei, acești feudali exercitau, la înstrăinările ulterioare, dreptul de **p.** fără nici o concurență din partea celorlalți devălmași, ei înșiși sărăciți, și în modul acesta dezagregau obștea sau devălmășia, acaparîndu-i pămîntul. După o lungă perioadă consuetudinară, **p.** este reglementat în scris începînd din sec. 18, prin hrisovul lui Al. Ipsilanti din 1775, *Prav. cond.*, *L. Car.* și prin legislația modificatoare pînă la 1840 (în Ț. Rom.) și prin *Sob. hr.*, *Manualul* lui Donici, *C. Cal.* și anaforaua din 31 oct. 1818 (în Mold.). Mai este reglementat și prin legile bizantine care s-au aplicat în țările noastre și prin proiectele autohtone care n-au devenit legi: *Nomocanonul* lărgit al lui Iacob din Ianina, din 1645 (tradus în rom. la Iași, în 1754), *Manualele de legi* din 1765, 1766, 1777 ale lui M. Fotino (în Ț. Rom.) și prin *Manualul de legi*, din 1788, al lui Teofil al Cambaniei. *Îndemănoasa adunare* (1804), care este traducerea românească a lui Arm., făcută de Toma Carra, și *Pandectele*, adică proiectul de cod al acestuia din 1806 (în Mold.). Chiar după desființarea legală a **p.**, el a continuat să subsiste ca obicei juridic extralegal în viața satelor, alături de dreptul burghez oficial. **P.** este o instituție cutumiară de obște asupra căreia s-a exercitat la început (sec. 15, scutirea daniilor) o slabă, și apoi, îndeosebi în sec. 18 și 19, o puternică influență bizantină cu caracter tehnic și social (nov. imp. din sec. 10—11), direct sau prin Arm. **P.** a existat și în Trans. feudală, în favoarea rudelor, devălmașilor și vecinilor, respectarea lui formînd o condiție de valabilitate a contractelor de vînzare-cumpărare de imobile avitice, precum și a schimburilor, donațiilor și zălogirilor unor asemenea bunuri. Format inițial în cadrul proprietății devălmașe, ca o puternică armă juridică de apărare a obștii vecinale față de intrușii străini de comunitate, acest drept a ajuns să se extindă și aici la proprietatea individuală, după formarea ei, în același scop al evitării trecerii unui bun strămoșesc în mîna străinilor. El a avut drept corolar

«obligația anunțării prealabile a rudelor, devălmașilor și vecinilor cu privire la înstrăinarea proiectată. Această obligație era satisfăcută prin vestirea *(praemonitio, admonitio)* celor îndrituiți să-și exercite dreptul. Vestirea se făcea, în mod obișnuit, în 3 duminici consecutive, în unele regiuni la 3 tîrguri sau scaune periodice de judecată, în fața sau prin intermediul organelor oficiale competente, în piața publică sau înaintea bisericii. Pentru a se asigura despre cunoașterea intenției de înstrăinare de către cei îndrituiți la **p.**, autoritățile în fața cărora se încheiau contractele (locuri de adeverire, magistrați orășenești etc.) obișnuiau să întocmească actele în prezența celor îndrituiți, înscriind în contract renunțarea lor la **p.** și punîndu-i să semneze și ei contractul. În cazul cînd cei îndrituiți nu-și exercitau dreptul de **p.**, proprietarul bunului putea să-l înstrăineze oricui. Dacă înstrăinarea era făcută fără a se fi efectuat înștiințarea prealabilă, consecința era că îndrituiții puteau răscumpăra bunul prin depunerea prețului obișnuit al acestuia (oricît de mare ar fi fost suma înscrisă în act); dacă ea era făcută cu înștiințarea prealabilă, ei puteau și în acest caz răscumpăra bunul, însă numai depunînd întreaga sumă — oricît de exagerată — înscrisă în contract. Această instituție s-a practicat în Trans. atît la români, cît și la unguri și sași. În perioada feudalismului timpuriu, dreptul de **p.** s-a aplicat și la vînzarea robilor, imobile prin destinație. *S.M.S.* au prevăzut că la schimbul efectuat fără dol sau fraudă a două bunuri similare acest drept nu se aplică. Aceleași *Statute* au reglementat un drept de **p.** a bunurilor mobile în favoarea rudelor pînă la al treilea grad, iar Regulamentul urbarial din 1769 prevedea la punctul 14 din secț. III dreptul de **p.** al stăpînilor de moșii în caz de alienare a averilor iobagilor și jelerilor de pe moșia lar.

V.G. — O.S. — V.Ș.

protocol de porunci (p. circularelor sau p. comisiilor). Condici ținute de preoții bisericilor din Trans. în care erau înregistrate „toate poruncile împărătești și gubernialicești", după ce acestea erau aduse la cunoștința locuitorilor. Evidența a fost introdusă la 6 apr. 1780, iar printr-o ordonanță din 25 febr. 1783 se stabilește că la redactarea **p.** putea fi utilizată și limba română. **P. p.** au funcționat pînă la 1 nov. 1849.

N.S.

protoiereu. V. *protopop.*

protomedic. V. *arhiiatros.*

protomeșter. Se spunea uneori starostelui de breaslă. La 1803, breasla bărbierilor din București avea un **p.** mai „mare peste dînșii, adică staroste".

N.S.

protonotar. V. *scaunele de judecată din Trans.*

protopop. Organ de conducere în ierarhia bisericească. În Mold, la sfîrșitul sec. 14, patriarhul de Constantinopol însărcinează pe **p.** Petru, trimisul lui Ștefan I, cu conducerea bisericii Mold. pînă la aplanarea conflictului ivit în legătură cu numirea unui mitropolit, dîndu-i toate puterile unui mitropolit, afară de dreptul de a hirotoni. În documentele interne, *16 sept. 1427, A, în Mold., într-un act de danie; * 28 mart. 1412 B, în Ț. Rom., într-un act de vînzare. Pînă către sfîrșitul sec. 18 a funcționat cîte un **p.** de fiecare județ, iar după aceea cîte unul de fiecare plasă, în afară de cel din fruntea județului. **P.** era numit de către mitropolit, la propunerea episcopului, din rîndurile preoților „vrednici, de cuviință și cu știință de învățătură, cu viața fără de prihană", dar nu putea să intre în funcțiune pînă ce nu-i dădea domnul carte de volnicie. Avea împuternicirea să se ocupe de bunul mers al bisericii în jurisdicția sa, supraveghînd desfășurarea serviciului religios obișnuit, cît și celelalte lucrări care cădeau în sarcina preoților și diaconilor din subordinea sa. Cercetа „trebile bisericești, adică de curvii, de răpirea fetelor, de amestecul sîngelui, de paragonia nuntei a 4-a, de fermecătorii, de vrăjbi între bărbat cu soția lui", și acolo unde dovedea „vreuna dintre aceste necuviosase fapte", avea dreptul să facă judecată „după învățătura ce au de la p. sa

[...] și de nu le poate face îndreptare, adecă numai cu închisoarea de femei la protopopi, iară pe bărbat la închisoarea politicească", trebuia să înștiințeze pe mitropolit, singurul care avea competența, după pravilă, să judece și să pedepsească amestecarea de sînge și răpirea de fecioară. Caragea, constatînd că p. făceau abuzuri cu ocazia acestor cercetări „și pradă și jefuiesc pre fetele i muierile ce se întîmplă de cad în fapte de curvie", le-a interzis să ia „măcar un ban" sub formă de globire pentru astfel de cazuri. Din însărcinare domnească, p. avea puterea să judece pricinile mărunte dintre laici (de ex. „niște dijme de grîu, orz și fîn"). P. aveau dreptul să încaseze de la judecați cîte 2 taleri treapăd „pentru osteneala lor, iar mai mult nu, după cum pentru aceasta au protopopii și cărți domnești", iar de la pricinile „care se săvîrșescu și se izbăvescu prin protopopi, nu oprim domnia mea de a lua de la partea cea vinovată acei 300 de bani obișnuiți [...], care se numesc «dichermă» iar nu gloabă". P. încasa de la preoți *peciul cununiilor*, cîte 1 taler vechi la prima cunună dintre „un june cu fată", la a doua cunună 2 zloți, iar la a treia, 2 taleri vechi, dînd adeverință. Urmărea veniturile episcopului, „scoțînd" banii *ploconului praznicului sfintei episcopii*, cîte 3 taleri și 2 costande, de la fiecare preot și diacon, din care p. lua o costandă, iar pe celelalte, cel ce stringea banii. Urmărea *ploconul cinstei* la înălțarea în grad a unui episcop, din care oprea 7 lei, partea lui. Din cauza abuzurilor comise la acest havaet de către p., preoții și diaconii îi cereau să-l plătească o singură dată, la Sf. Gheorghe. Ca și preoții și diaconii, p. au plătit dări mai puține și mai mici decît ceilalți locuitori de la orașe și sate, fără să formeze o categorie specială de birnici. În perioada de la 1631 la 1762, dările au crescut pentru tot clerul, deci și pentru p. Dajdiile pe avere au fost așezate și asupra p., dar unii domni le-au acordat scutiri, ca și preoților. P. apar în unele documente ca tălmăcitori de inscrisuri slavone; în altele ca mar'ori la diverse acte judiciare. Diatele și foile de zestre ce se întocmeau în județ erau făcute de logofețel, dar pentru a fi valabile — potrivit *Prav. cond.*, XV, 6 — trebuia „să se iscălească și de către protopopi", iar în lipsa lor, de către egumenii marilor mănăstiri. Termenul de p. este și astăzi prevăzut în organizarea bisericii. El se folosește concomitent cu acela de protoiereu, care are același înțeles și aceeași funcțiune. V. *scaunele de judecată din Trans.*

T.V.

protopresbiter. Organ administrativ de supraveghere și control a bisericilor dintr-o eparhie. În Trans., unde termenul avea o circulație mai largă (= protopop), p. lucra ajutat de un sinod protopresbiterial, în componența căruia 2 treimi din membri erau laici, desemnați de popor prin vot, iar o treime clerici, desemnați tot prin vot de clerul județului. Acest organ se ocupa de problemele administrative bisericești, precum și de cele în legătură cu școala. În cuprinsul mitropoliei Sibiului, p. prezida un sfat presbiterial format din 6 clerici, care se ocupa numai de problemele pur bisericești. De cele privitoare la cheltuielile bisericilor și școalelor pendinte de biserică, se ocupa o epitropie protopresbiterială, compusă din 4 epitropi. Termenul este în circulație și în prezent.

T.V.

proviant. V. *zaherea.*

provincialist. În regimentele grănicerești transilvănene, persoanele de diferite categorii sociale și situații economice care nu făceau parte din starea militară (statutul militarilor) pentru că nu se înscriseseră ca grăniceri *(milites limitanei)*. Întrucît nu preluaseră obligațiile militare ce caracterizau starea militară, ci nu posedau nici pămînturi cultivabile cu caracter de feude militare pe teritoriul graniței; cu alte cuvinte nu dețineau *sesii grănicerești*, care erau repartizate numai celor conscrișii ca grăniceri. Nu se bucurau nici de alte drepturi și privilegii ale acestora. Pentru că locuiau pe teritoriul graniței, p. plăteau taxa „protecțională" și taxa „capitis", iar după subcategorii plăteau, în afară de acestea, și alte impozite ori taxe privind diverse feluri de bunuri și de venituri în legătură cu ocupațiile lor; de asemenea, nu puteau folosi bunurile comune

(pădurile, păsunile) decît contra plăţii unor taxe. În categoria p. erau *jeleriţi*↑, *minerii* şi *funcţionarii de la mine, ţiganii aurari* etc. Aceste pături la un loc formau pe teritoriul graniţei o minoritate faţă de masa grănicer mii.

V.S.

provizor (Trans). Dregător sau jude al curţii nobiliare sau pe moşiile fiscului care îndeplinea îndeosebi sarcini judiciare. Avea un scaun de judecată, unde judeca în apel pricinile judecate de juzii satelor. Realiza venituri din gloabe.

N.S.

proxenetism; sin. *hotrie, votrie*. Pravilele sec. 17 pedepseau cu severitate *votria* (proxenetismul). *Votru* sau *hotru* se chema cel care ţinea femei în casa lui, „carele-şi dau trupurile de le spurcă bărbaţii cei răi, pentru dobînda lui"; cel ce foloseşte roaba sa în acest scop: „cela ce îndeamnă şi amăgeşte pe vreun cucon, de-l spurcă cineva". La fel era considerat şi bărbatul care găsindu-şi „pre muierea lui făcînd preacurvie" îi răbda greşelile şi continua să locuiască cu dînsa. Cînd se constata că cineva a amăgit o femeie, convingînd-o „a se da spre dezmierdăciunea bărbaţilor", acesta era sancţionat ca „supuitor şi votru". Pedepsele aplicate pentru votrie variau: uneori vinovatul era scos din oraşul sau satul în care se dovedise că a practicat votria; alteori trebuia „să-l bage în ocnă sau să-l poarte pre ulite şi să-l bată cu pietre". În cazul în care hotrul ademenea pe un minor şi îl „spurca" cineva cu ajutorul lui, atunci hotrului trebuia să i se taie capul. În afară de acestea, el rămînea un om de ocară şi fără de cinste „ce nu-i ţine nime în seamă cuvîntul ce grăieşte". *C. pen. Ips., Manualul* lui Donici şi *L. Car.* nu au pedepsit proxenetismul. *Cond. crim.* pedepsea pe proxenet cu globire la cutia milelor↑ şi înzestrarea fetei ademenite, dacă infractorul era un păminteanu; în caz că era un străin, se exila. V. *adulter; concubinaj*.

T.V.

pruncucidere. Denumire modernă pentru infracţiunea constînd în uciderea propriului copil, de curînd născut. Obiceiul pămîntului, ca şi pravilele, sancţionau cu severitate această faptă; totuşi, în acelaşi timp, se admitea şi transformarea pedepsei într-o valoare materială. Astfel, Const. Movilă dă poruncă lui Petraşco, mare vornic, „să ia 50 de boi ca pedeapsă" pentru un copil mic omorît şi îngropat de mama sa şi găsit la Corlătele. Pravilele sec. 17 apărau de pedeapsă pe cel care-şi ucidea feciorul, numai dacă se „va fi născut cu niscare seamne groaznice ca acealea, cum ar fi cu capul ca de dobitoc, sau cu tot trupul sau de tot cu totul să fie lucru ca acela nice de o treabă, şi cumu-i mai grozav şi cum să nu să poată socoti să fie om". *L. Car.*, ocupîndu-se de „vini", nu reglementa p. *Cond. crim.* (Mold.) pedepsea pe mama care, născînd un prunc „ce l-au făcut în cununie", îl omora „cu cugetată răutate"; ca urmă să fie tunsă în public, purtată şi bătută pe ulite şi trimisă într-o mănăstire de călugăriţe, „unde în obezi să robească toată viaţa ei" (§ 216). V. *moaşă*.

T.V.

pumn. Măsură empirică pentru lungimile mici, reprezentînd cca 2/3 dintr-o palmă (aproximativ 0,130 m în Ţ. Rom. şi 0,110 m în Trans.). Apare, ca submultiplu al palmei, în documentele de la sfîrşitul sec. 18 şi sec. 19.

A.C.

punere de foc. Pravilele sec. 17 pedepseau pe cel care, din neglijenţă, lăsa *pojarul* în pometul propriu, cu intenţia de a-l curăţa prin pîrjolire, fără să ţină seama „că iaste vînt mare", care întreţea „pojarul" şi-l făcea să sară şi la vecin, arzîndu-i casa. Cînd focul era pus, cu intenţie, într-o pădure străină sau la gardul viei vecinului, infractorul era pedepsit cu pecetluirea în mînă şi cu bătaia, fiind în acelaşi timp obligat să restituie va-

loarea pagubelor îndoit. Cel ce punea foc la casa cuiva, la o arie cu „pîne sau fîn", din pizmă, se pedepsea cu arderea în foc; iar cel care punea foc la grajduri sau în alte locuri în care erau depozitate fînul sau paiele pentru hrana animalelor era pedepsit cu tăierea mîinilor. Potrivit dispozițiilor *Cod. pen. Ips.*, cel care punea foc într-adins, cu vicleșug, la o casă, se osîndea ca un ucigaș, iar dacă focul era pus la stogul de grîu sau de fîn, era bătut și ars în foc. Dacă focul era pus afară din oraș sau sat, vinovatului i se tăia mîna. Cine punea foc în oraș, din vreo vrajbă, era pedepsit cu tăierea capului sau cu arderea în foc. Cel ce incendia o colibă sau o holdă era pedepsit mai ușor. *Manualul* lui Donici pedepsea cu pierderea capului pe cei ce „vor arunca foc ca să facă aprindere, cu cuget rău" (XLI, 25). *L. Car.* nu se ocupa de această infracțiune. *Cond. crim.* dispunea ca cel dovedit că a pus foc în mai multe rînduri, cu intenție, pentru a prăda împreună cu alții la adăpostul focului, să fie bătut pe ulițele orașului și închis la groapa ocnei pentru șase ani și să suporte paguba pricinuită; dacă, însă, dintr-o întîmplare, focul nu se întindea, vinovatul se pedepsea cu bătaia pe uliță și închiderea în temniță pentru 2 ani; în cazul cînd focul era pus noaptea, sau într-un loc anume, unde s-ar fi putut întinde, vinovăția se mărea, fiindcă fapta acum „privește împotriva obștestii siguranții" (§ 235, al. 1—4). **P.f.** era folosită și ca metodă de defrișare a cîmpurilor; ea se putea efectua numai toamna și primăvara „cînd nu sînt peste cîmp nici bucate, nici nimic de a face vreo stricăciune". Cei ce nu respectau poruncile domnești date în această privință erau obligați să împlinească pagubele pricinuite și erau sancționați și penal. V. *curătură*.

T.V.

punyă. Unitate de măsură monetară, însemnînd 500 lei sau 500 taleri sau 500 lei vechi. Pentru asigurarea conținutului ei, **p.** era pecetluită.

P.S.

puritan. Membru al unei secte religioase existentă în Trans. în vremea lui G. Rákóczi I, după influența engleză. Prin hotărîrile sinodului de la Satu Mare, din 10 iun. 1646, al bisericii calvine, secta a fost desființată, promotorul ei, Ștefan Böszermeny, a fost condamnat la închisoare, numele de **p.** fiind considerat „rușinos și demn de toată ocara", iar cei ce-l purtau amenințați cu excomunicarea.

N.S.

pușcaș: var. *pușcar*. În Trans. și Ț. Rom. au fost un grup de ostași pedeștri înarmați cu puști, care în Mold. se numeau *sinețari*↑. Cei mai numeroși **p.** au existat în Trans. unde, la 1565, ei alcătuiau 1/10 din totalul oastei ridicate din țară (1/10 erau arcași, iar restul de 8 lăncieri). În a doua jumătate a sec. 16, **p.** au fost grupați în jurul unor cetăți a căror pază o asigurau (**p.** Gîlăului, Gherlei etc.). În sec. 17, **p.** făceau parte din categoria libertinilor↑; erau datori să slujească cu pușcă, pe cal, în haină verde, oricînd le cerea stăpînul: existau și **p.** pedeștri, ca drabanții, care slujeau la cetăți, cu pușcă lungă. În sec. 17 exista o categorie de p. (sclopetarii), ridicați din rîndurile iobăgimii de pe domeniile fiscale. Calitatea de **p.** era ereditară, fiind condiționată de serviciul militar; în schimbul acestuia, **p.** erau scutiți de prestațiile publice și iobăgești. În Ț. Rom., primii **p.** apar la începutul sec. 16; întrucît aici predominau armele albe, numărul lor nu era prea mare, fiind comandați de un vătaf. Ca și în Trans., pentru serviciile prestate primeau unele scutiri de dări. În afară de **p.**, tot cu puști erau înarmați și alți oșteni pedeștri, îndeosebi *seimenii*↑. În Mold., unde tunurile se numeau puști **p.** erau oștenii care făceau serviciul la tunuri, îndeosebi la cetăți (Neamț, Hotin etc.). La 20 aug. 1708 este menționat un vătaf de **p.** de la Cetatea Neamț. În prima jumătate a sec. 18, Grigore II Ghica a înființat două steaguri de vînători și **p.**, care făceau de pază la curtea domnească.

N.S.

pușcărie. V. *închisoare.*

putere. Capacitatea contributivă a locuitorilor din Ț. Rom. apreciată după valoarea bunurilor lor mobile și imobile; birnicii se cisluiau între ei după această „putere", cei bogați plătind mai mult decît cei săraci, pe baza principiului că „cine pe ce are, pe aceia dă". În poruncile de „așezare" a birurilor domnii cereau boierilor să nu încarce „mai mult peste puterea satelor". La 1661, ispravnicul de Craiova cere sătenilor din Uscați „să căutați să luați seama să-i cisluiți pre putere și din casă și din afară [...], cine precum îi va fi puterea". V. și *cislă.*

N.S.

quartalitium. V. *moștenilor.*

quindenele. Drau. în Trans., anumite zile acordate ca termene pentru judecata unor procese și fixate de regulă în raport cu lăsarea la vatră a oastei, în a 15-a zi de la această dată (inclusiv ziua evenimentului). Fixarea termenelor judecătorești, prin amânare, în acest mod, se făcea în scopul apărării intereselor celor mobilizați pentru expediții militare, în special contra turcilor.

V.Ș.

/ **quinquagesimă** *(cincizecime)*: sin. *dalul oilor.* Una dintre cele mai vechi dări reale din Trans. prelevată asupra oilor și caprelor („quinquagesima ovium sive caprarum"), reprezenta, principial, a 50-a parte din bunul impus. **Q.** este prezentă în toate ținuturile aflate sub regimul lui *ius valachicum*; *într-o diplomă din 1234 a papei Grigore IX către regele Bela IV al Ungariei, într-un act al regelui Andrei III din 1293, C se vorbește de 60 gospodării de români „scutite de cincizecime, de dijmă și de alte dări". **Q.** a constituit un venit al regelui și afecta toate categoriile de producători, inclusiv nobilii: „Quinquagesima va fi încasată — după vechiul obicei — chiar din bunurile nobililor". Din 1541, venitul **q.** s-a încasat de principele Trans. de la turmele de pe teritoriul principatului autonom. Dieta de la Turda (1548) a fixat cuantumul **q.** după următoarele norme: *1.* pentru 25 de oi, o oaie cu un miel; *2.* pentru 50 de oi, o oaie, un miel și o mioară; *3.* pentru 75 sau 100 de oi, 2 oi, 2 miei și o mioară. La 1553, darea din oi pe domeniul cetății Ciceu însemna 800 de capete. Deși dare prin excelență în natură, totuși, într-un raport ulterior, se preciza că, „pentru fiecare oaie sau capră dintr-un grup sub 25 capete, se plătește cîte două parale". Unele comunități valahe se răscumpărau de **q.** printr-o sumă forfetară (1494, Hațegul cu 330 florini). Era cea mai productivă dare (1537, 20 000 florini, față de un total al încasărilor de 31 700 florini). **Q.** era percepută între Paște și Rusalii. Încasarea se efectua fie de nobili, fie de funcționari speciali, pe baza unor recensăminte periodice, destul de riguros efectuate. Perceptorii se numeau *collectores et exactores quinquagesimalium* sau *decatores* și *quinquagesimatores*. În legătură cu această dare, trebuie să arătăm că unii istorici străini au exagerat caracterul pastoral al poporului român. În realitate, așa cum au dovedit cercetătorii români, „Aranshumanța a fost un fenomen limitat din punct de vedere economic și excepțional din punct de vedere etnografic", aceasta deoarece populația românească a practicat mai ales păstoritul agricol; bazat pe mișcări de mică amploare (I. Donat).

A.C. — N.S.

raclă. Bucată de pămînt, parcelă: „[...] și iar a cumpărat [...] un răzor în lung în cîmpul de sus, în *racla* de la Corni[...]". Tendința de ocupare cu predilecție a unor anumite porțiuni din satul devălmaș de către toți moșnenii (răzeșii) a dus la o distribuție egalitară a întregului teren în chestiune celor îndreptățiți. Zonele împărțite în loturi — numite *racle* — deveneau astfel stăpînire individuală, transmisibilă din generație în generație. Ele erau însă grevate de o servitute colectivă, rezultată mai ales din regula transformării periodice a **r.** în izlaz. Regimul juridic al **r.**, care era o „stăpînire pe sumă de stînjeni", apare clar într-un document din 9 oct. 1793. **R.** erau împărțite la rîndul lor în fîșii lungi (curea, funie, chingă, hliză, etc.), ele întinzîndu-se „peste tot hotarul"; cuprindeau, adică, din vatră, pădure, izlaz, fîneață, „de pretutindeni". Egalitatea **r.** nu durează însă mult timp și ele ajung să fie chiar punctul de plecare al acțiunii de destrămare a devălmășiei egalitare întreprinsă de acaparatorii locali prin cumpărarea loturilor-matcă din cuprinsul **r.**, împuinînd prin aceasta proporționalizarea drepturilor lor asupra întregului teritoriu devălmaș. Satul determină **r.** și el decide împărțirea ca rezultat al luptei din obște pentru un început de privatizare. O inegalitate a loturilor se remarcă, de altfel, de la început, pentru că prin împărțirea lor pe funii și repartizarea acestora cetelor de neam, ne găsim în fața unui număr de loturi egal cu numărul familiilor-gospodării componente ale neamului. Numărul acestor familii fiind variabil însă la fiecare ceată, rezultă că unele familii vor avea loturi mai mari, iar altele mai mici. Prin înzestrări și moșteniri se ajunge cu timpul la noi inegalizări. **R.** apare totuși ca o unitate agricolă a pămîntului satului, înlăuntrul căreia se întrebuințează un anumit regim juridic și ca urmare există o unitate de cultură (aceeași cereală se cultivă pe toate funiile) și o ritmicitate a muncilor agricole (aratul, seceratul, culesul se făceau în același timp pe toate fîșiile unei **r.**); cînd nu mai era productiv, pămîntul **r.** era părăsit tot, în același timp, pentru a fi înlocuit cu altul de pe moșie.

O.S.

radere de la dajdie, scoatere din catastif. A desemnat operația urmată după scutirea de bir↑ a unui contribuabil, radierea lui din evidența vistieriei. **R.d.** sînt menționate încă din sec. 16. Uneori aceste **r.** erau parțiale: la 1637, postelnicul Dumitrașco a ras „doi potronici de dajdie din vistierie" unui locuitor din Pomîrla. V. *dare*.

A.C. — N.S.

rahtivan. Termen otoman receptat în țările române sub fanarioți. **R.** era slujbașul curții domnești care avea în pază harnașamentul curții. Se numea inițial *cămăraș*↑ *de rafturi* și mai avea și sarcina de a-l ajuta pe domn să încalece sau să descalece. V. *comis*.

D.L.

raia. *1.* În sens social larg , **r.** erau toți supușii Imperiului otoman, indiferent de religie, care se îndeletniceau cu munci economice (agricole, industriale, comerciale) și nu făceau parte din clasa superioară a *slavilor sultanilor* (militari și funcționari scutiți de impozite prin slujbele militare și administrative pe care le îndeplineau). **R.**, neavînd

obligații militare, constituiau sub diferite forme masa impozabilă în imperiul otoman, plătind diferite dări (pentru r. creștine, *gizie*, *haraci* și *ispence*), dijme, ca și contribuțiile speciale impuse de Poartă în împrejurări excepționale. *2.* După ocuparea ținuturilor balcanice, otomanii au impus statutul de r. maselor rurale, menținîndu-le de obicei instituțiile locale și obligațiile și înscriindu-le în registre *(tahrir)*, care ulterior au fost colaționate într-un *kanunname* pentru fiecare sangeac. După organizarea comunităților rurale indigene de apărare locală de către Soliman Magnificul, au fost înregistrați 82 692 valahi și martalogi ca avînd un regim privilegiat, comportînd imunitate fiscală și autonomie administrativă locală. *3.* Pe teritoriul românesc, în afara sensului general al termenului r., pe care-l întîlnim în Dobrogea, Banat etc., r. avea un sens restrîns. E vorba de cetățile cucerite pentru asigurarea dominației otomane. Rînd pe rînd au fost ocupate de turci: Giurgiu (1420), Turnu Măgurele sau Nicopolul Mic (1420), Chilia și Cetatea Albă (1484), Brăila (1540), Bender (1538), în sfîrșit, Hotinul (1715); exista o garnizoană în fiecare din aceste orașe. Odată cu cetățile respective au fost anexate și un număr de sate. Astfel, r. Brăilei cuprindea cca 150 kmp, cu 9 sate inițial, sporite prin diverse răsluiri practicate în dauna Ț. Rom. la 30 de sate și 4 siliști și la încă 14 sate și siliști încălcate sporadic de garnizoana r. Unele r. de pe teritoriul român (Giurgiu și Brăila) aveau statut administrativ și fiscal de *has* (domeniu imperial). Hotarele r. Brăilei au fost stabilite inițial de o comisie mixtă turco-muntеană (1516). Răsluirile continue din partea garnizoanei au provocat proteste frecvente din partea domnilor și în 1671 Poarta dispune o nouă hotărnicie, sub Antonie din Popești. Un nou protest al lui Constantin Brîncoveanu duce la o nouă hotărnicie în 1695. În sfîrșit, în 1761, Ștefan Racoviță obține de la sultan să trimită un *om împărătesc* ca, pe bază de constatare la fața locului, să rectifice și delimiteze ținuturile supuse direct Porții și cele rămase sub administrația voievodului muntean, de la Ada-Kaleh și pînă la Brăila. Comisia nu și-a desăvîrșit lucrările, care au fost reluate în 1767 și la o dată ulterioară neprecizată. Regimul social și fiscal al locuitorilor români ai r. era de tipul celui aplicat r. din restul Imperiului otoman. Ei se puteau îndeletnici cu agricultura, grădinăria, pomicultura, pescăria și comerțul, și chiar erau îndemnați s-o facă, pentru aprovizionarea garnizoanelor. Turcii au impus inițial o *gizie* de 12 taleri și 60 bani pentru orice locuitor nemusulman căsătorit și cîte 12 taleri de fiecare copil de la 10 ani în sus. Localnicii mai erau supuși la diferite clăci pe proprietățile domeniale *(has)* și anume cîte 3 zile de om cu plugul și cîte 10—12 zile de om cu brațele, pe an. Brăila era administrată de un pașă asistat de un capuchehaie pentru relațiile cu domnul Ț. Rom., de un *beșli-aga* pentru paza carantinelor de și un *gîrümegiu* pentru vama, foarte importantă, a portului. Problemele religioase și judiciare erau coordonate de un cadiu, cele fiscale de un nazir al pașalei. R. Brăilei avînd caracter de *has*, deci de domeniu imperial, pașa a luat inițiativa să răsluiască un teritoriu cu o populație de 1 500 țărani români pentru a constitui așa-numita *Odaie a vizirului*, al cărui venit era atribuit sultanelor. Sub domnia lui Scarlat Ghica (1758—1761), vistieria Ț. Rom. a răscumpărat *Odaia vizirului*, în schimbul unei sume forfetare de 25 000 lei anual pe care vistieria se obliga s-o plătească sultanelor. Tot Scarlat Ghica a obținut, cu mare greutate, recuperarea unor *ciftlicuri* și *cișle* făcute de turcii din r. Brăilei pe pămîntul Ț. Rom., plătind pentru răscumpărare aproape 800 de pungi. R. Hotinului, constituită în urma campaniei de pe Prut din 1711 ca pază și supraveghere a frontierei spre Polonia și Rusia, a dus la izgonirea boierilor din noua r. și la ocuparea domeniilor lor de turci. Locuitorii au fost impuși la plata unei teșcherele, pe 3 clase. Toate r. de pe teritoriul Ț. Rom. și Mold. au fost desființate prin pacea de la Adrianopol (1829).

D.L. — N.S.

ratio educationis. V. *învățămînt.*

răboj. Procedeu mnemotehnic cu etiologie magică și finalitate sociogospodărească. Inițial se crestau anumite semne pe stîlpii unei prispe sau pe grinzile din tindă, semne amintind îndeobște anumite obligații spirituale și materiale ale capului familiei

față de obște, de organele ecleziastice, fiscale, administrative, dar și pentru a marca dreptul de proprietate asupra gospodăriei. **R.** mobile, de mină, aveau o semnificație mai restrînsă (anume date economice, contractuale).

D.L.

răbojar (sec. 15—17, Ț. Rom.). Slujbași ai domniei însărcinați cu ținerea evidenței dărilor plătite de locuitori. În această calitate puteau face abuzuri, punînd pe locuitori să plătească „năpăști↑ de biruri". Către mijlocul sec. 17, locul **r.** a fost luat de sameșici și cîsluitori.

N.S

răfuială. Derivă din verbul *a răfui* = a socoti, a lichida. E folosit în pravile cu sensul de *compensație*, instituție juridică în virtutea căreia 2 obligații reciproce se sting pînă la concurența celei mai mici. *C. Cal.* folosește atît verbul, cît și substantivul cu acest sens.

P.S.

rănire. Vătămarea corpului cuiva, adică **r.** lui, constituia o infracțiune. Pravilele sec. 17 făceau deosebire între **r.** grave cauzatoare de moarte, care atingeau „inima și creerii" și **r.** ușoare „ce se vindecă mai pre lesne", adică acelea care vătămau partea inferioară a corpului „cumu-s la stînghi și la pulpile picioarelor, așijdere și la mîini". Caracterizarea **r.** se făcea de către „vraci"↑, care stabileau dacă rana este sau nu mortală. Pravilele, fiind legiuiri de clasă, țineau seama și de categoria socială a victimei, cînd era vorba de stabilirea gravității **r.** Dacă victima era de rang boieresc „ce se zice domnesc", se da crezare acelora care susțineau că rana este gravă și tinde să pricinuiască moartea; „iară de va fi madularîul din ceale mai mici, va credea pe cealaltă parte de vraci, ce zice că rana nu-i de moarte". În cazul cînd erau mai mulți infractori, se pedepsea mai grav cel care a lovit în piept decît cel care a lovit numai în deget, fiindcă se considera că lovitura aplicată mai sus de abdomen era pricinuitoare de moarte. *C. pen. Ips.* și *Manualul* lui Donici, aplicînd legea talionului, pedepseau cu scoaterea ochilor „pe cel ce va lovi pre om în ochi ca să-l chiorască" (XLI, 11). *Cond. crim.* osîndea pe cel ce „va răni pre cineva sau îl va betegi", obligîndu-l la plata „a toate cheltuielile lecuirii și celelalte pagube și după silnicia faptii și vătămarea ce va fi pricinuit, va lua certare, sau să va pedepsi cu închisoare spre veghearea și a altora" (§ 223). În cazul în care bătaia avea loc între doi sau mai mulți, intervenind răni grave și din neglijență se întîmpla o moarte „în pripă", atunci bătăușii „să se vegheaască cu bătae" și după ce se vor împăca cu rudele mortului „să se pedepsească cu trimitere la groapa ocnii pe doi ani" (§ 224). În documente întîlnim uneori **r.** pedepsite numai cu bătaie la tălpi.

T.V.

răpire; sin. *rapt, răpitură, răpit.* **R.** unei femei în scop de a avea cu dînsa raporturi sexuale a fost considerată ca infracțiune la aproape toate popoarele. În Imperiul roman de răsărit, pînă la împăratul Constantin, **r.** era pedepsită fie ca violență, fie ca injurie. Constantin a făcut, cel dintîi, din **r.** o infracțiune independentă. Dreptul bizantin, inspirat de biserică, a determinat înăsprirea pedepselor de la Constantin pînă la Iustinian, asimilînd **r.** cu omuciderea și cu crima de lezmaiestate. Vechiul drept românesc s-a aflat sub acțiunea a 2 forțe: biserica, sprijinită pe pravilă, care cerea asprime; poporul — care păstrînd amintirea moravurilor vechi atît în folclor, cît și în practica **r.** închipuite ca ritual la nuntă — a înclinat totdeauna spre îndulgență față de răpitori. *Synt.* lui Vlastares pedepsea cu moartea **r.** cînd femeia răpită era călugăriță, căsătorită, fecioară sau cînd **r.** se făcea cu ajutorul armelor. În alte cazuri, **r.** se pedepsea cu tăierea unei mîini *C.R.Î*, generaliza principiul pravilei vechi: „certarea răpitorilor iaste numai moartea" (gl. 32, z.2) și prevedea în plus că averea răpitorului va fi dată femeii răpite. *Răpitura* era mai gravă cînd se răpea o fată de „mare boiariu" (gl. 32, z. 25). Aceeași pravilă cerea pentru

existența infracțiunii: *a.* transportarea răpitei dintr-un loc în altul; *b.* necinstirea ei prin violență; cînd **r.** se făcea cu voia femeii, răpitorul se pedepsea după voia judecătorului. Dacă răpitorul se căsătorea cu răpita nu mai era pedepsit. Domnia a adoptat în principiu asprimea pravilei, dar a admis în practică răscumpărarea vinei, care, fiind frecventă, producea venit. La 1699, un călător străin remarca faptul că atunci „cînd un român se îndrăgostește de o fată, ca să o ia de soție, se duce cu cîțiva tovarăși sau prieteni buni, o răpesc de la tatăl ei și numai după cîteva zile se face nunta. Dacă însă în acel timp mireasa nu-i place și nu-i convine mirelui, acesta o trimite înapoi acasă". **R.** de fecioară era, încă din sec. 15, considerată, ca și moartea de om, vină gravă („faptă mare"). Judecarea ei era rezervată domniei. Dregătorii domnești, începînd cu marele vornic, judecau în numele domniei cazurile de **r.** Încă din sec. 15, pedeapsa cea mai frecventă era gloaba. Domnul însă păstra dreptul de a aplica și pravila, atunci cînd voia. Se citează cazul unui căpitan, decapitat sub domnia lui Const. Duca, condamnat „cu pravila pentru căci au răpit o fată logodnica altuia". În sec. 18, pravilele au avut o tendință de îmblînzire. *Manualul* lui M. Fotino (1766) a considerat **r.** numai dacă răpitorul a fost înarmat și a furat „cu puterea" o fecioară, femeie măritată sau călugăriță, caz în care pedeapsa era moartea. Totuși, *C. pen.Ips.* pedepsea cu moartea **r.** cu arme a unei femei de orice stare: de neam, slobodă sau chiar roabă. În sec. 19, *Manualul* lui Donici prevedea că răpitorul va fi pedepsit „din pravilă", iar răpita va putea să-l ia de bărbat. Puțin înainte, însă, domnul, judecînd pe un tînăr care răpise cu voia ei pe o fată de boier, cu scopul de a se căsători cu dînsa, a considerat că „este vrednic de osîndă ocnei" și l-a trimis la ocnă, iar pe fată la mănăstire. Și în Trans., **r.** persoanelor de sex feminin formează o infracțiune destul de frecventă în acea perioadă, pentru stăvilirea căreia statul feudal s-a considerat obligat să ia, prin legi, severe măsuri represive. Printre alte trăsături care o caracterizează și printre precizările întîlnite în legătură cu pedepsirea acestei infracțiuni pe teritoriul de la vest de Carpați, sînt de menționat, ca mai esențiale, acelea că: în cele mai multe cazuri, ea avea ca scop încheierea căsătoriei; un element constitutiv necesar pentru existența infracțiunii era silă, lipsa consimțămîntului; urmărirea se putea termina prin compoziție; făcea parte dintre infracțiunile grave și, potrivit unora dintre actele normative, a atras, în anumite condiții, chiar pedeapsa capitală. Cazuri judecate apar în diverse acte încă din perioada feudalismului timpuriu; în aceeași perioadă apar și dispoziții legislative cu privire la această infracțiune și la pedepsirea ei. Astfel, între judecățile dintre anii 1208—1235 cuprinse în Registrul de la Oradea, se află și mai multe spețe privind această infracțiune, care reflectă trăsăturile subliniate mai sus. Legiuirea transilvăneană cea mai importantă care incriminează și sancționează **r.** de femei, și anume la români, printre care acest obicei rămăsese frecvent și la mijlocul sec. 17, este *App. const.* care prevede pedeapsa capitală pentru cazul cînd cei în cauză nu se învoiesc, iar pentru cazul cînd cei interesați își dau încuviințarea pedepsea cu plata prețului de răscumpărare a capului. V. și *căsătorie*; *logodnă*.

P.Ș.—V.Ș.

răscumpărare. V. *compoziție; protimisis; rob; rumîn.*

răscumpărare pentru injurie. V. *emenda linguae.*

răspopire. Pedeapsă aplicată de autoritatea bisericească ierarhică pentru un timp determinat sau pentru toată viața, ca urmare a unor fapte grave, pedepsite de legile canonice sau laice. Pedeapsa **r.** se aplica numai după o judecată prealabilă, făcută de instanța competentă și se aducea la îndeplinire de forurile bisericești. **R.** ducea la interdicția celui sancționat de a mai îmbrăca odăjdiile, pentru a oficia. Preotul răspopit definitiv pierdea dreptul de a mai figura în evidența clerului, în care fusese trecut imediat după hirotonisire↑. Numele preoților răspopiți era comunicat de către episcopie ispravnicilor de județ ca ei să intre „la dajdie cu locuitorii satelor unde locuiesc". Pravilele sec. 17 pedepseau cu **r.** pe tîmp de 3 ani și trimiterea la mănăstire pe preotul care mărturisea strîmb într-un proces privitor la moșii, vii, case, haine sau bani; dacă mărturisirea se

referea la o persoană și tindea „ca să i se facă stricăciune la trupul omului, sau să-i piarză viața, sau de în trupul lui ceva, atunci să i se ia popia de tot". La fel se pedepseau și alte fapte grave. Arhiva Mitropoliei Ț. Rom. cuprinde numeroase cazuri de **r.** Și în alte documente figurează destul de des preoți răspopiți. Se întîlnesc chiar și sate care poartă numele „Răspopi", probabil ca o amintire că în acel sat a fost un preot răspopit.

T.V.

răspundere civilă. V. *obligații; pagubă.*

răsură. Dare suplimentară, din al cărei venit se plătea leafa slujbașilor publici. Inițial, **r.** a fost o indemnizație de cheltuieli, plătită perceptorilor sau slujbașilor administrativi de către contribuabili. Cu acest sens o înregistrează primele documente din sec. 18 (5 apr. 1701— Mold.) Mai tîrziu, **r.**-indemnizație (havaet) a coexistat cu **r.** vistieriei; în 1740 (Ț. Rom.) și 1743 (Mold.), Constantin Mavrocordat a fixat lefuri ispravnicilor, în care scop a reglementat **r.**, sub forma unor zecimi adiționale la principalele dări încasate de vistierie. Gr. II Ghica (Mold.: 1747—1748; Ț. Rom.: 1748—1752) a extins regimul lefurilor și la alte categorii de funcționari, ceea ce nu s-a putut realiza decît printr-o sporire a **r.** care s-a aplicat la: sferturi, ajutorință, dăjdii, venitul mazililor, al negustătorilor și ruptașilor, „cîte 11 parale de tot leul". O altă aplicație a **r.** privea venitul destinei, al vădrăritului, goștinei, vamei și oenelor, cîte 3 lei pentru punga de 500 lei, fie că se arendau la licitație, fie că se exploatau în regie. La 1 sept. 1776, Gr. Al. Ghica a dat venitului realizat din **r.** un statut deosebit de al vistieriei: sub numele de *ghenicon* (venitul boierilor), **r.** erau administrate de o epitropie specială, compusă din m. logofăt, m. vornic, m. spătar și m. ban. Această *Casă a* **r.**, numită și *Casa a lefilor*, a devenit o instituție financiară de importanță capitală, odată cu sporirea corpului funcționăresc. **R.** au crescut de la 10 la 14, 15, 16 și 20 parale de leu. Cuantumul plăților a crescut disproporționat față de venituri: în 1795, vistieria Mold. plătea „circa 400 000 lei, acoperiți în parte numai din banii răsurilor". În 1804, totalul lefilor plătite în Ț. Rom. a atins cifra de 1 088 592 lei, iar Casa **r.** a înregistrat un deficit de 190 000 lei, ceea ce l-a determinat pe C. Al. Ipsilanti să propună ridicarea **r.** de la 16 la 20 parale de leu. Plata acestui supliment urma să fie suportată de țărani. În 1818, **r.** (cîte 15 parale de leu) aduceau vistieriei Moldovei 450 000 lei, față de bir, care însuma 1 200 000 lei; la această dată, lefile reprezentau 800 000 lei. Pînă în prima jumătate a sec. 19, înalții — și chiar mai mărunții — dregători au continuat să încaseze, pe lîngă lefurile legale, și havacturi ori plocoane diverse, ridicate uneori de la Casa lefilor. Principalii beneficiari ai acestui regim de favoare erau vel logofătul, hatmanul, postelnicul cel mare, vel aga. V. *casa răsurilor.*

A.C.

răufăcător. V. *infracțiune.*

răutate. V. *complicitate; infracțiune.*

răvaș. *1.* Cu sens de scrisoare întîlnim **r.** în *Cond. crim* (§ 66). *2.* **R.** *de drum.* Boierul stăpîn al unui sat emitea bilete de identitate sătenilor care voiau să părăsească temporar satul; **r.** era solicitat de la preotul sau vornicelul satului. Practica aceasta a fost legalizată în Mold. prin nizamul propus de boieri în divan și aprobat de Al. Mavrocordat la 24 mai 1783. Ea corespundea măsurilor echivalente din Trans., avînd aceeași finalitate: sporirea controlului boierilor asupra țăranilor din satele lor. Mai tîrziu acest control este făcut de autoritatea publică, pentru apărarea locuitorilor împotriva tîlharilor (a celor ce fac „înetrebnicii"). I. Gh. Caragea dispune ca pentru **r.** de drum „ce se dau de la căimăcămie la călători, să ia logofătul numai cîte 10 parale"; iar ispravnicilor le pune în vedere printr-o circulară, „ca toți cei ce vor vrea să se călătorească pentru al lor interes, oriunde", să ia de la isprăvnicat, „prin chezășie [...], răvaș de drum" și într-o condică „să se treacă chezășiile", cum se procedează și la spătărie. „Iar cei ce se vor găsi călătorind fără a avea dovadă în scris de cinstea sa, adecă de unde au plecat și unde merge și cu ce treabă, sau și de vor avea răvaș și vor avea arme și armele nu vor fi cuprinse

în răvașul de drum, [...] să se trimită la spătărie, spre îndreptare [...]". La 2 febr. 1835, domnul Mold. comunică Obștești adunări, în legătură cu urmărirea tîlharilor, pentru ca asemenea indivizi să nu poată circula liber în țară, s-a hotărît că nici un sătean nu va putea lipsi din sat fără a fi obținut un **r.** de drum. 2. **R.** *de trecere pentru Ardeal.* Const. Ipsilanti poruncește vătafilor de plai printr-o carte domnească din 3 ian. 1803 ca: „Înlăuntru în Ardeal să nu îndrăznească a lăsa pe nimeni să treacă neavînd răvaș de drum de la dumnealui vel spătar, care *răvașe de trecătoare* să le stringeți și la sfîrșitul fiecărei luni să le trimiteți la dumnealui vel vistier, care le va arăta la domnia mea, prin catastih". Oierii transilvăneni plăteau 4 parale pentru fiecare **r.** de drum în Ț. Rom. V. *căsătorie; citație; jurători; martor; pașaport.*

A.C.

răzeș. Pătura socială care apare documentar în Mold. avînd aceeași accepțiune cu megiaș↑ și moșnean↑, adică mic proprietar de pămînt stăpînit în devălmășie. Definiția o dă un document moldovean, unde se spune: „stăpînire răzășească este aceea unde o bucată de loc înconjurată cu hotară o stăpînesc multe obraze împreună, stăpînitorii cu toții, însă fără să fie partea nemărui dispărtită cu hotară". * 20 iun. 1584, cînd Petru Șchiopul poruncește lui Mareș vătaf să aleagă partea lui Mihăilă din Hălășeni „de către răzeșii săi de acolo"; peste doi ani, la 20 iul. 1586, Mihăilă era considerat „neameș", adică boier, iar foștii săi copărtași erau numiți simplu „țărani" Într-un alt document din 1588 se vorbește de alegerea unor „părți nemești" din satul Horbinești, aparținînd lui Gavrilaș logofătul, de acelea ale „răzeșilor săi", adică ale foștilor copărtași. A doua accepțiune a termenului de **r.** — ca și a aceluia de megiaș — este aceea de vecin de ocină: „răzeșii împrejurași care se megieșesc cu această moșie". Cantemir îi pomenește pe **r.** ca pe a patra și ultima treaptă a boierimii, după *boierii* numiți de domn în dregătorii, *curtenii*, care au moșenit un sat sau două de la înaintașii lor, și *călărașii*, care pentru folosul moșiilor ce li s-au dăruit de domn, trebuie să-l însoțească totdeauna la război cu cheltuiala lor. **R.** sînt considerați a se situa pe pragul dintre țărănime și boierimea de slujbe, mai aproape de „țăranii slobozi decît de boieri" și nu au gospodării țărănești mari, „ci locuiesc laolaltă într-un sat lucrîndu-și moșiile, fie prin munca lor sau a familiilor lor, fie cu slugi năimite". După teoriile lui Radu Rosetti, Seb. Radovici și C. Giurescu, e probabil că **r.** sînt descendenții unor cneji sau judeci de obști, sau întemeietori de obști, recunoscuți ca atare de domnie, în schimbul anumitor obligații, militare sau de alt ordin. În catagrafia fiscală a lui Petru Șchiopul (1590) nu se menționează **r.**, ci numai săracii, țăranii de istov, preoții, curtenii, vătășii și nemeșii. În schimb, în sec. 17 și 18, **r.** apar în numeroase documente, dovedindu-se deosebit de procesivi. Din minuțioasa statistică întocmită în 1849 pentru Moldova de N. Suțu, completată cu alte date ulterioare, rezultă că din totalul satelor acestei țări, în 1849—1853, satele răzești reprezintă mai puțin de un sfert, cu o suprafață de 15,5% din suprafața totală (745 309 fălci) a țării, și o populație reprezentînd 22% din totalul locuitorilor Mold., apreciat la 1 462 105 suflete. Mai importantă este însă *localizarea* satelor răzășești, și anume în cîteva județe din sudul și centrul Mold. Din tabelul întocmit de Suțu rezultă că satele răzășești erau concentrate pe lunca Siretului, aproape jumătate fiind situate în trei ținuturi: Putna, Tutova și Tecuci (207 sate răzășești din totalul de 448 sate). Ele sînt foarte rare în județele nordice, de șes (Iași, Botoșani, Dorohoi, unde prevalează satele boierești și domnești) și în județele de munte (Neamț, Suceava) cu multe sate mănăstirești. În 1921, după atîtea reforme agrare, Petru Poni, în *Statistica răzeșilor* (incluzîndu-i și pe moșneni), constata prezența în Mold. a 103 130 familii de **r.**, dintr-un număr total de 422 651 de capi de familii, ceea ce reprezenta 24,30% din capii de familii (față de 39,9% în Oltenia și 20,9% în Ț. Rom.) Repartiția satelor de **r.** corespunde datelor din 1590 și 1849 (ca și celor din *Condica liuzilor*). Anume, în Putna se constată 21 583 familii de r. din 36 457 de familii în total (deci 59%), iar în Tutova, Covurlui și Tecuci proporția este de 45%. *Bibl.:* 35, 266, 314, 1 214, 1 271, 1 368, 1 558.

N.S.—D.L.

răzvrătire. V. *trădare.*

recensământ. V. *samă*.

recidivă. Repetarea de către o persoană a unei infracțiuni identice sau de aceeași natură cu prima, pentru care i s-a aplicat o sancțiune. Pravilele sec. 17. ca și cele ulterioare, pedepseau r., fără a-i cunoaște denumirea tehnică, înăsprind totdeauna sancțiunea pentru cea de-a doua infracțiune, însă în mod diferit, după natura acesteia din urmă. Astfel, acela care era prins prima dată cu „furtișag" era bătut și obligat „să întoarcă tot păgubașului": prins a doua oară asupra aceleiași fapte, era pedepsit cu bătaia și obligat „să întoarcă două prețuri. Însă de va fura și a treia oară, să le scoată ochii, să-i orbească". Acela care se prefăcea că vinează pe lîngă drum, dar în fapt fura tot ce găsea în cale „sau jecuia pe cineva", la prima abatere se certa cu ocna, „iar de va fi făcut și altădată, să i se facă moarte"; iar cel care fura un lucru mic, de la un mișel, la prima abatere era bătut, „iară de va fura și a doua oară, să-l însămneze la nas de o parte, iară de va fura și a treia oară, acesta să moară în furci". Furtul de la stăpîn, în caz de repetare, era pedepsit cu spînzurarea infractorului. Chiar hoțul de păsări sau de vite, dacă era dovedit că a făcut acest lucru de mai multe ori, era trimis la spînzurătoare. Siluitorul recidivist era de asemenea pedepsit cu moartea. Pravilele nu cruțau nici pe minori, în caz de recidivă: la a doua abatere, ei erau pedepsiți „mai mult ca dintîi", dar niciodată cu moartea, chiar dacă pravilele sau obiceiurile ar fi prevăzut o asemenea pedeapsă. *L.Car.* pedepsea mai aspru pe recidivistul în materie de furt. El era osîndit cu plimbarea prin tîrg, cu bătaie pe uliță și trimiterea la ocnă pe 5 ani (V, 3, 2). *Cond. crim.* pedepsea cu asprime pe cel care punea foc în mod obișnuit, chiar dacă în unele cazuri, din motive fortuite, focul nu se aprindea și nu producea pagube (§ 235, pct. 2). În materie de furt, „dacă tot acela va fura și de-al doilea, atunce să se bată pe uliță și să se osîndească la temniță pentru un an de zile" (§ 239).

T.V. •

recompensă conjugală *(în favoarea femeii)*. În vechiul drept românesc, sub influența dreptului bizantin, femeia (fecioară sau văduvă), ca preț al fecioriei sau a primei nopți a celei de-a doua căsătorii, primea o recompensă, care constituia o creștere a zestrii↑. Apare în *Sin. alf. Bas.* (§ 451) și apoi în *Manualul* lui Donici și *C. Cal.* Potrivit acestuia din urmă (§ 1 678), dacă s-a dat zestre, dar nu și contrazestre (dar cu ocazia căsătoriei↑), femeia va mai primi, la moartea bărbatului său, în lipsă de convenție contrară, pe lîngă zestre, și a treia parte din averea lui, „cu numele de ipovolon"; sin. *văduvărit*. Nu era un drept de moștenire, ci de reluare a zestrii mărite cu *ipovolon*. Dacă prin scoaterea ipovolonului se ataca partea succesorală a moștenitorilor legiuiți ai bărbatului, femeia lua numai o parte egală cu a unui copil, cînd erau copii; iar în concurs cu alte rude, ea lua invariabil o pătrime din succesiune (§ 1 679). Dacă erau copii rezultați din căsătorie, nuda proprietate a ipovolonului le aparținea lor, femeia avînd numai folosință. Femeia care devenea însărcinată în anul de doliu pierdea ipovolonul. În Trans., instituția echivalentă ipovolonului purta numele de *dotalitium* sau *dos*, prin care se înțelegea totalitatea bunurilor de valoare variabilă (după starea și poziția soțului), date soției din averea acestuia, după moartea lui sau desfacerea căsătoriei, ca răsplată a îndeplinirii îndatoririlor conjugale. Valoarea acestei cantități de bunuri era stabilită în Trans., pentru nobilii ce dețineau funcții baronale la 100 de mărci, iar pentru ceilalți nobili la 66 de florini. Plata se făcea de către soț ori moștenitorii săi, parte în bani (2/3), parte în alte bunuri (1/3). În caz de predeces al soției, *dotalitum* putea fi pretins de cele mai apropiate rude de sînge ale acesteia. Valoarea lui scădea în raport cu numărul căsătoriilor: după primul soț se primea cantitatea integrală, după al doilea jumătate, după al treilea un sfert, după al patrulea o optime ș.a.m.d. Femeia adulteră (în caz de adulter dovedit, urmat de divorț) pierdea *dotalitium*, dar nu pierdea *paraphernum* (v. *dar cu ocazia căsătoriei*). În caz de infracțiune comisă de soț și urmată de confiscarea mișiilor sale, însoțită sau nu de execuție capitală, soția nu pierdea *dotalitium*, putîndu-l pretinde de la noul posesor al acelor bunuri.

în ce privește procedura de judecată, o lege dietală din 1619 trecea cauzele privind *dotalitium* în categoria cazurilor beneficiind de o procedură accelerată *(brevis processus)*.

O.S.—V.Ș.

reformă. Măsură cu caracter general menită să îmbunătățească situația într-un anumit domeniu (social, fiscal, administrativ, etc.). Cele mai multe astfel de **r.** datează din sec. 18: desființarea ruminiei și veciniei în Ț. Rom. (1746) și Mold. (1749); desființarea iobăgiei în Trans. (1785); **r.** fiscale ale lui C. Brâncoveanu (1701) și C. Mavrocordat (1740—1741) prin care se înlocuiau dările cu 4 sferturi; **r.** administrativă a lui C. Mavrocordat (1740—1741) prin care numește ispravnici la conducerea județelor și ținuturilor etc.

N.S.

regență. V. *căimăcămie.*

regiment grăniceresc. Unitate militară de graniță, organizată pe timpul Mariei Tereza în completarea brîului de unități confiniare cu care era prevăzută frontiera Austriei către Imperiul otoman. În ordine cronologică, s-au organizat mai întîi 2 **r.** de infanterie și un **r.** de dragoni în Trans., în anii 1762 și urm., elaborîndu-se și regulamentul din 12 nov. 1764, special destinat organizării administrației românești transilvănene. **R.** de dragoni fiind desființat la 1770, au rămas 2 **r.** de infanterie, primul cu reședința în Orlat, iar al doilea în Năsăud (denumite, respectiv, *Erstes* și *Zweites Walachen Grenz-Infanterie Regiment)*, care au existat pînă la 1851, depunînd ambele o frumoasă activitate în domeniul militar, economic și social-cultural. Ultima unitate confiniară românească înființată a fost cea din Banat, organizată mai întîi sub forma unui batalion românesc *(Walachen-Bataillon)*, constituit la 1768, reunit după cîțiva ani (la 1775) cu unitățile de graniță sîrbești în cadrul **r.** româno-iliric *(Walachischillyrisches Grenz-Regiment)*; numai la 1845 s-a organizat un **r.** distinct româno-banatic *(Walachisch-Banater Grenz-Infanterie-Regiment)*. Teritoriile **r.g.** au fost puse sub administrația militară, constituind districte militare de graniță, în cadrul cărora s-a aplicat o legislație specială grănicerească, nu numai în treburile militare, dar și în cea mai mare parte a raporturilor civile. Cu privire la diferitele aspecte ale administrației graniței militare și ale vieții grănicerimii v. *auditor; carantină; carte funciară; conscripție; comisie grănicerească; comuniunea de casă; district grăniceresc; celejie; fond grănicerese; grănicer; învățămînt; pădure grănicerească, păraclea; provincialist; regiminis commendans; sesie; statutul militarilor; stațiune grănicerească; tribunalul regimentelor grănicerești.*

V.Ș.

regiminis commendans. Numit și *tribunus* sau *praefectus legionis*, iar în limba germană *Regiments-Commandant*, era, în cadrul regimentelor grănicerești transilvănene, ofițerul comandant al regimentului, care a avut, la început, grad de locotenent-colonel, iar după scurtă vreme a fost ridicat la gradul de colonel. Avînd atribuții multiple și complexe, era cîrmuitorul întregii vieți din cuprinsul teritoriului regimentului, conducînd, coordonînd și controlînd activitatea districtului grănicerese în toate sectoarele: militar, economic, administrativ, polițienesc, judecătoresc, cultural, bisericesc. În district de graniță aflîndu-se sub conducere și administrare pur militară, comandantul regimentului era răspunzător pentru ordinea și siguranța interioară; de aici derivau multiplele lui atribuții. V. *comisie grănicerească; conscripție.*

V.Ș.

rentă feudală. A reprezentat ansamblul avantajelor trase din stăpînirea pămîntului în epoca medievală. Țăranii dependenți și cei liberi fără ocină, care-și asigurau hrana din folosința pămîntului altuia, datorau stăpînului moșiei (domn, boier, mănăstire) o parte din produsele și puterea lor de muncă. Ruminii, în Ț. Rom., datorau găleata

pentru cereale și dațul pentru vite; vecinii, în Mold., erau obligați să dea ilișul și celoada (găleata mold.) sau a zecea parte pentru cereale, iar pentru vite dațul, numit și gorștină, desetină; iobagii transilvăneni datorau censul *(teragiu)*, darurile în natură *(munera)* și serviciile *(servitia)*. Țăranii fără ocină, liberi, datorau pentru folosința pămîntului dijmă (desetină, zeciuială, a zecea) și suhat (pentru pășune). Pe lîngă r. în natură, cultivatorii pămîntului feudal datorau și o prestație în lucru, care figurează în documente sub diverse denumiri: angaria, lucrul sau robota, treaba, truda, slujba, claca[sau boieresc. Această prestație apare odată cu stăpînirea feudală. Printre cele mai vechi forme ale r. în muncă, figurează cositul și căratul finului, tăiatul și căratul lemnelor, aratul, semănatul și seceratul pe rezerva feudală, întreținerea iazurilor, reparatul morilor etc. R. în muncă era legată de aceea în produse, sătenii fiind obligați să transporte ei înșiși produsele realizate de stăpîni din dijmă: „acea pîne cîtă s-ar strînge (din dijmă) voi să o trierați toată și să o încărcați în carăle voastre și să o duceți la mănăstire" (Mold., 1729). Atît r. în produse, cît și prestația în muncă s-au putut plăti și în bani. Evoluția r.f. a cunoscut mai multe faze, a căror periodizare n-ar putea fi rigid delimitată. Pe măsură ce, sub influența factorilor interni și externi (creșterea forțelor de muncă, productivitatea muncii, piața comercială etc.), domeniul feudal abandonează economia domestică, autarhică, spre a se angaja într-o economie deschisă, exploatarea muncii țărănești se intensifică. Vom avea deci o primă fază, în care stăpînul feudal se va mulțumi cu o cotă mai modestă din produse — dijma în natură — și cu munca strict necesară gospodăriei sale, fără precizarea unui număr de zile pe an. Paralel cu creșterea nevoii de muncă agricolă pentru exploatarea rezervei feudale, vom înregistra sporirea zilelor de muncă. Transformarea domeniului feudal într-o întreprindere de producție agricolă-marfă, cu un personal și necesități crescute, va determina instituționalizarea darurilor-plocoane și convertirea progresivă a dijmei în zile de muncă sau în redevență pecuniară. Claca, r. în muncă, oscilînd la început în jurul a 3 zile pe an, ajunge — în anul reformei lui C. Mavrocordat — la 12 zile, în ajunul *Reg. org.* la 20 și chiar 36 zile, iar după reformele regulamentare la 42 zile (Ț. Rom.) și 48 zile (Mold.) pe an. R. în produse este menținută formal la 10% (pentru cereale și legume), dar, convertită în bani, ea crește obiectiv pentru vite (4 bani de cap), pentru oi, porci și stupi (3 bani), pentru vin (20—40 bani de vadră) etc. În sfîrșit, convertirea zilelor de muncă în bani și fixarea prin *nart* a echivalentului lor pecuniar desăvîrșesc acest proces de exploatare a populației rurale, sub forma nouă a relațiilor de drept capitalist. Principala formă de luptă a țărănimii împotriva prestațiilor feudale a fost refuzul de a le efectua; la 1 ian. 1766, Grigore III Ghica, domnul Mold., remarca faptul că oamenii care șed pe moșiile boierești și mănăstirești, „nu să supun nici la o slujbă, sau, de să și supun, cînd le este voia și cît li-i voia", din care pricină se produceau multe jalbe și judecăți „și niciodată nu să deșărta divanul de pricini ca acestea". Domnia a fost nevoită să intervină adeseori în raporturile dintre săteni și stăpînii de moșii, pentru reglementarea r.f., îndeosebi în sec. 18 și primele decenii ale sec. 19. V. și *ascultare*. În Trans. situația iobagilor — în marea majoritate români — a fost mult mai grea decît a vecinilor și ruminilor din Mold. și Ț. Rom. Mai întîi, dijma din toate produsele și diverse daruri sau daturi obligatorii: „aproape nu există produse asupra cărora sarcina să nu se poată extinde, de la grîne, găini, pui, ouă, caș, miere, feluritele produse ale vînatului, pescuitului, ale cîmpului, pînă la alune, măceșe, porumbele și altele [...]. Din semănături se ia în principiu din toate semănăturile din cîmp, din: grîu, secară, alac, orz, ovăz, mei, hrișcă, mazăre, linte, fasole, cînepă, in, [...] din toate semănăturile sau bucatele din cîmp *(fruges, legumina)*". Daturi se dau „la diferite prilejuri din viața stăpînului: căsătorii, ospețe sau altele inventate de el". Se dădeau din animalele din jurul casei: găini, pui, ouă, gîște, rațe, purcei, miei, oi, boi, vaci: din produsele gospodăriei: caș, unt, brînză, pîine sau colaci, cergi, țoale; din grădini;

poame, prune uscate; din sălbătăciuni: cerbi, căprioare, iepuri, piei de jder și de vulpe; păsări: șoimi, corui, găinuși, potîrnichi; din pădure: lemne de foc, de construcție, pari de vie, șindrilă, rășină, ciuperci etc. Adeseori aceste produse erau strînse în zilele de sărbătoare. La 1726, țăranii din Arpașu de Sus arătau astfel că, fiind obligați să dea diferite cantități de muguri de arini, ghindă, mere pădurețe, hamei, alune, „toate acestea trebuie să le adunăm duminica, pentru că altă dată n-avem timp din cauza lucrului domnesc care nici o dată nu se isprăvește din casa noastră". Existau și dări specific românești: vita de tăiat, tretina, păturile, dări de grîne. După cum mărturiseau țăranii din Zarand la 1781, domnii i-au încărcat cu atîtea slujbe, dări și dijme, „cît numai apa nu am plătit". Cît privește r. în muncă, fixată la o zi pe săptămînă (deci 52 de zile pe an) în urma răscoalei din 1514, ea a crescut treptat „la 2 zile, la 3, la 1 pe săptămînă, la toate zilele săptămînii. În genere devine nelimitată, cînd și atît cît are nevoie stăpînul" (I. Prodan). La 1726, locuitorii a numeroase sate din Țara Făgărașului se plîngeau astfel că vara slujba lor era continuă, fără rînd, zi de zi, inclusiv zilele de sărbătoare, de luni dimineața pînă sîmbătă seara, fiind scoși la lucru toți ai casei: chiar și iarna, stăpînii abia le lăsau o zi, două pe săptămînă pentru lucrul în gospodăriile proprii. „Cînd avem sărbătoare, afară de duminică — declarau iobagii din Arpașu de Jos cu prilejul unei anchete din 1726 — pe toți oamenii din casă, capabili de lucru, îi scoate la slujbă, așa că și cînd noi n-am avea nici o dată sărbătoare". V. *clacă, iobag. Bibl.*: 218, 260 a, 309, 321, 550, 568, 860, 995, 1 002, 1 030—1 032, 1 139, 1 140, 1 173, 1 256, 1 259 a, 1 279, 1 281, 1 283, 1 284, 1 436, 1 501.

A.C.—N.S.

represalii. Obicei specific feudal, care constă din „dreptul" celui păgubit de un locuitor al unei țări străine de a-și recupera dauna de la alți locuitori din țara respectivă. Procedura r. s-a născut din nevoia ca negustorul care făcea afaceri în altă țară să fie protejat de statul său împotriva lăgadei de dreptate suferită de el în străinătate. Ea a apărut în relațiile dintre orașele italiene în sec. 9 și s-a perfecționat pînă în sec. 14, cînd a început să decadă, ca o consecință a principiului nou care da acces la justiție străinilor ca și supușilor proprii. Această procedură care, în dreptul privat, pare astăzi bizară, era foarte eficace și s-a răspîndit în Europa, fiind practicată și de statele vecine cu țările române: Polonia și Ungaria. În Ț. Rom., Trans. și Mold. ea s-a aplicat începînd din sec. 15 pînă la mijlocul sec. 18, sub denumirile: *oprire, poprire* (Ț. Rom. și Trans.), *zăbor, zăberire, ziberire* (Mold.), *trăsură* (Ț. Rom. și Mold.). În Mold.* despre r. o cuprinde tratatul dintre Alexandru cel Bun și regele Poloniei: domnul Mold. accepta ca pensia anuală constituită fostei sale soții Ringala să poată fi executată asupra bunurilor negustorilor moldoveni aflați în Polonia și chiar prin constrîngerea persoanei acestora. Procedura r. a fost frecvent aplicată în raporturile moldo-polone, dar au fost și cazuri de r. în relațiile dintre Mold. și Trans. Unii domnitori au căutat să interzică aplicarea r. Astfel, prin salvconductul din ⟨1135⟩ acordat negustorilor brașoveni, Ștefan al II-lea oprea pe creditorii moldoveni să-și exercite dreptul de r. pentru datorii asupra brașovenilor în Mold., cerînd, totodată, ca nici negustorii moldoveni să nu fie urmăriți la Brașov pentru datoriile neplătite ale concetățenilor lor (Radu Manolescu). Tratatul de alianță încheiat la 1475 între Ștefan cel Mare și Matia Corvin, regele Ungariei, prevedea: „negustorii să nu mai fie de aici înainte opriți de către cealaltă parte" pentru datoriile altora, ci să li se facă judecată dreaptă. În Ț. Rom., procedura r. a fost practicată mai ales în relațiile cu negustorii din Trans. încă din sec. 15. Dovada o avem în privilegiul dat brașovenilor de Mircea cel Mare în 1413, prin care le garanta: creditorii români își vor căuta datornicul sau chezașii, iar „de oameni drepți să nu se atingă". Aceste privilegii au fost reînnoite prin tratate de Mihai, fiul lui Mircea, de Dan II, de Radu Praznaglava. La 1470, Radu cel Frumos imputa negustorilor brașoveni că „nu s-a început niciodată nici o răutate de la noi, ci s-a început tot de la voi [...], căci mergeau acolo ⟨la Brașov⟩ săracii mei și cu avutul ⟨marfa⟩ lor; voi le luați avutul și cîștigați voi, iar săracii mei rămîneau în pagubă și nu erau slobozi cu avutul

lor. De aceea am făcut și cu tot așa oamenilor voștri", motivînd astfel r. aplicate. Practica r. a continuat, mai ales în sec. 17 și chiar în sec. 18, în relațiile Ț. Rom. cu Trans. Caracterele acestei proceduri în practica Ț. Rom. și Mold. au fost: *1.* Domnii români erau conștienți că r. constituiau o practică internațională nedreaptă, dar eficace și consacrată de obicei. Matei Basarab scria: „nu numai ciastă țară are obiceai ca cesta, ce toate țările [...]: ce nu ne să cade să stricăm obiceaiul". *2.* R. erau socotite de domni ca o procedură care strică prietesugul și raporturile de bună vecinătate (, nu sînt fapte megiești"). De aceea, documentele românești cuprind mai mult amenințări cu r. decît măsuri de aplicare a r. *3.* Aplicarea r. se făcea cu porunca domnului, după constatarea că un român creditor a suferit o nedreptate prin refuzul executării creanței sau a fost executat pe nedrept. *4.* Domnii români au aplicat mai mult defensiv și asupra bunurilor, nu persoanelor. *5.* Repulsia domnilor față de practica r. se explică prin simțul de dreptate și dorința de pace ale poporului român.

P.Ș.—N.Ș.

reprezentare. V. *împuternicire.*

retract. Principiu și practică feudală de reîntoarcere către suzeran (reluare de către acesta) a bunurilor nemișcătoare concesionate unui vasal, în caz de încălcare gravă a condițiilor *beneficiului feudal.* **R.** oglindea grăitor structura condiționată a stăpînirii funciare feudale. Concesia fiind făcută de obicei ca *răsplată* și *retribuție permanentă* a serviciului militar feudal, era firesc ca, în feudalismul timpuriu, r. să opereze cînd serviciul militar feudal nu mai putea funcționa, și anume: *1.* cînd se stingea cercul de titulari avut în vedere de concedent fără a se fi obținut de la suzeran subrogarea în drepturile lui asupra beneficiului a altei persoane (ginere, rudă mai îndepărtată, sau *înfrățiți*); *2.* cînd vasalul comitea acte de hiclenie (necredință, felonie) față de suzeran, afectînd astfel grav relația socio-morală a pactului feudal, întemeiată pe credință, onoare; *3.* cînd bunul era înstrăinat în afara cercului de beneficiari voit de suzeranul concedent (donator). Toate trei formele de r. se constată a fi funcționat în toate sistemele feudale europene. În Ț. Rom. r. pentru hiclenie și pentru desherență (cu privilegiul masculinității în scădere) a purtat numele de *prădalica*↑, iar cel pentru înstrăinare n-a fost consecvent aplicat. Pe măsura dezvoltării și consolidării feudalismului românesc, proprietatea donativă s-a consolidat și domnii au renunțat, mai întîi de la caz la caz (prin clauze speciale și de renunțare la *prădalica*), apoi prin desuetudine, la exercițiul r. pentru desherență asupra unei proprietăți nobiliare devenite creditare. **R.** pentru hiclenie despărțindu-se de termenul de prădalica s-a exercitat pînă în epoca fanarioților, dar cu o serie de atenuări marcate mai ales în sec. 17. În realitate, el a fost restructurat după schema confiscării din dreptul bizantin, concepută mai mult ca pedeapsă de stat, decît ca r. feudal. La r. se putea renunța expres sau tacit. În Mold. și Ț. Rom. s-a practicat mult renunțarea tacită. Clauza expresă de „prădalica să nu fie" sau cele care permiteau înfieri, înfrățiri, așezări ca băieți a fetelor etc., în dreptul Ț. Rom. (sec. 15—17) sînt caracteristice, dar dispar în sec. 17, odată cu consolidarea stăpînirii feudalilor. Renunțarea expresă s-a practicat și în voievodatul Trans., unde era desemnată prin termenul de *consensus regius* (în dreptul românesc *voia domnului*, care însă avea și înțelesul general de încuviințare, aprobare, ca și *consensus regius*). *Consensus regius* era încuviințarea regală la anumite acte juridice importante: vînzări, schimburi și donații de moșii donative, zălogirea lor *ultra communem aestimationem*, înfrățiri, adopții, *praefectio* („așezarea" fiicelor în loc de fii), necesară datorită dreptului de *dominium eminens*, de stăpînire superioară pe care îl avea regele asupra teritoriului țării, și ca urmare a condițiilor impuse beneficiarului prin actul special de concesie feudală sau de obicei. Prin acordarea acestui consimțămînt se manifesta renunțarea la dreptul de r. pe care îl poseda regele, și îndeosebi a retractului pentru

desherență. *Consensus regius* echivala cu clauza de „prădalica să nu fie" (Val. Al. Georgescu). V. *moștenire*; *prădalica*; *trădare*; *vistujenie*.

V.G. — D.L. — V.Ș.

rezerva feudală (seniorială). Porțiunea de pămînt pe care și-o rezerva stăpînul feudal (laic sau ecleziastic) pentru a practica pe ea o cultură în propriul său folos și avînd responsabilitatea ei economică directă. **R.** era muncită, pînă în faza precapitalistă și chiar și în această fază, în unele regiuni și epoci, de locuitorii dependenți ai domeniului. Instituția este contemporană cu începuturile orînduirii feudale din Europa, deși termenul propriu-zis nu figurează în documente, ei fiind o creație postumă a istoricilor, economiștilor și juriștilor. **R.** se caracteriza, din p.d.v. juridic și economic, prin faptul că seniorul feudal culegea direct produsele porțiunii din domeniu pe care și-o rezervase, spre deosebire de loturile rămase în posesia iobagilor sau atribuit colonilor, loturi a căror răspundere economică o aveau posesorii, datorind în schimb numeroase prestații seniorului, statului și bisericii. Asemenea loturi si numeau, în Apus, *tenuri* (manse, sesii etc.), iar în țările române delnițe sau jirebi. În Trans., rezerva a fost numită în actele juridice *allodium*, termen împrumutat de la concepția romană pentru a sublinia caracterul ereditar al acestei proprietăți, cu tendința de a fi considerată ca o proprietate consolidată, eviritară. În Ț. Rom. și Mold. originea **r.f.** e complexă, provenind de la domeniul inițial centrat pe o curte, domeniu care putea fi *ereditar* (eventual datînd dinainte de întemeierea Principatelor), *donativ* (de la domn, boieri etc.) sau *achiziționat* prin cumpărare, zestre, schimb, sau, frecvent, prin uzurparea fondului obștesc (părțile inițial comune sau uneori și delnițele, prin presiune extraeconomică exercitată de feudali). **R.f.** comporta de obicei pămînt arabil, dar putea consta și din pășuni, grădini, prisăci, stini. În sec. 14—15, **r.f.** a servit mai ales la întreținerea curții feudale, contribuind la formula autarhică firească într-o economie axată pe producția pentru consum; ca urmare, în această perioadă, nevoia de brațe pentru **r.f.** era neînsemnată. Țările române au fost antrenate în circuitul conjuncturii favorabile pentru țările din Răsăritul Europei, circuit inițiat mai ales prin deschiderea curentului de schimburi de cereale prin Marea Baltică, după atingerea litoralului acestei mări (la Gdańsk și în Pomerania) de către Polonia, în urma războiului de 13 ani (1452—1464) cu Ordinul teutonic. Această conjunctură favorabilă n-a dăinuit însă multă vreme, căci în sec. 16 se agravează evasimonopolul economic otoman și țările române sînt în mare măsură scoase din circuitul piețelor europene. Mai puțin controlată de turci și mai aproape de Polonia, Mold. și-a putut continua exportul de cereale (și mai ales de vite și de alte produse ale economiei rurale) spre Polonia și Trans., ceea ce a contribuit la constituirea unor **r.f.**, multă vreme însă de mică importanță. În Ț. Rom., procesul lărgirii **r.f.** se produce în ultimele decenii ale sec. 16. În țările române de dincoace de Carpați, **r.f.** s-a dezvoltat mai ales pentru a se face față cerințelor tot mai mari ale turcilor în cereale. În urma Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, după deschiderea Mării Negre navigației europene, și mai ales după desființarea evasimonopolului otoman și deschiderea Dunării maritime comerțului internațional, problema **r.f.** și a consecințelor ei (clacă și imobilizarea țăranilor dependenți pe domeniu) s-a pus tot mai stringent de către boierime, care a izbutit să obțină o creștere necontenită a clăcii prin dispoziții legislative succesive (*Prav. cond.*, așezămintele lui Gr. III Ghica, Al. Moruzi, M. Suțu, Ion Sandu Sturdza, *C. Cal.* și *L. Car.*), care au culminat cu dispozițiile *Reg. org.*. Principiile care au asigurat rentabilitatea **r.f.** implicau: dreptul stăpînului de a-și alege porțiunea din domeniu pe care o vrea, cu condiția să nu fie o curătură a țăranilor; delimitarea obligațiilor țăranilor, în zile de lucru, munci specificate și *nart* (normă zilnică); condițiile (foarte grele) ale strămutării. În Trans., porțiunea din domeniul feudal pe care seniorul o punea în valoare în regie a tins să sporească în sec. 16—17, pe măsură ce se creau condițiile unei economii agrare de schimb. Prin diferite procedee, seniorul izbutea să-și constituie astfel o bază economică *autonomă*, pe care tindea s-o transforme în drept de proprietate absolută, de tip roman eviritar. Pe această

r., seniorii au început, din prima jumătate a sec. 17, să folosească un *jude* special, numit *poller biró*, sau *poller*, cu care se încheia de obicei un contract scris de prestare de servicii. Însușindu-și toate caracterele proprietății individuale cvirităre, **r.i.** devine în cele 3 țări române o proprietate funciară, care se va valorifica prin formula juridică modernă a arendei↑sau printr-o formă pe dijmă adecvată noilor condiții social-economice (chirie↑ fixată prin liberă învoială). Totuși, unele practici feudale vor persista încă în exploatarea moșiilor boierești până la abolirea proprietății funciare individuale.

A.C. — D.L.

richiabie. Cei 4 ofițeri superiori care stăteau în preajma calului sultanului, pe cîmpul de luptă, au ajuns, după sedentarizarea puterii otomane, înalți demnitari ai Porții. După ce a crescut dependența țărilor române față de Poartă, ei au primit, din partea acestor țări, din sec. 17, un dar în numerar, cunoscut sub numele de *richiabie*, al cărui cuantum a variat. În urma Tratatului de la Kuciuk Kainargi și a **hatișerifului** pentru pronomiile Mold. din 4 nov. 1774, confirmat prin firmane sau **hatișerifuri** din 1784, 1792 și 1802, **r.** a fost plafonată la 40 000 piaștri anual pentru Ț. Rom. și la 25 000 piaștri pentru Mold. **R.** s-a desființat prin Tratatul de la Adrianopol (1829).

D.L.

ridicare împotriva stăpînirii. V. *trădare*.

risipitor. Sec. 19 debutează cu o preocupare de ocrotire a patrimoniului oricărui **incapabil**, nu numai minor, dar și major, împotriva actelor de dispoziție (înstrăinare, ipotecă) dăunătoare, pe care le-ar săvîrși titularul dreptului. Zorile capitalismului în țările române aduc cu ele dorința de îmbogățire și grija de păstrare a bunurilor achiziționate, organizîndu-se un sistem de apărare mai minuțios decît în deceniile anterioare, cînd, aplicînd un principiu de drept bizantin, M. Fotino (*Manual*, 1777) înscria deja îndatorirea domnului de a da curatori **r.** Într-un document din Ț. Rom. se arată că, la cererea unei surori a cămînarului C. Dudescu, domnul poruncește ca acesta să fie declarat „nevolnic", fiindcă „e rău iconom al casii", iar la cererea surorii sale „să se ia în zaptul și purtarea de grijă a Epitropiei obștilor↑, fără a mai fi volnic dumnealui cămînarul de acum înainte a mai vinde". Pravilele de la începutul sec. 19 se ocupă și ele de **r.** *Manualul* lui Donici (XXIX, 4) prevede că „celor desfrînați (noțiune care în sens larg îi poate cuprinde și pe **r.**, — n.n.) li se pune purtătoriu de grijă". *L. Car.* reglementează într-un titlu special: „Pentru răsipitori" (I, 5) situația acestora, adică a celor care „își prăpădesc fără cuvînt averea". Rudele sau prietenii pot să-i cheme în judecată spre a li se orîndui epitropi. După punerea sub epitropie, **r.** nu mai pot încheia convenții și face daruri fără autorizarea epitropilor. Ei răspund însă de pagubele pe care le cauzează altora și de vinele lor. *C. Cal.* nu tratează materia într-un capitol, însă se ocupă de **r.** în mai multe paragrafe. Astfel, el prevede că cei „vădiți întru răsăpire" se pun sub *curatorie* sau *apărare* (§ 357, pct. 4), și pune sarcină comisiei epitropicești să publice „de răsăpitoriu pe acela ce prin înfățoșare și cercetare să va dovedi răsipitoriu a averii sale [...] prin tocmele de împrumuturi fără socoteală sau cu păgubitoare condiții"; arată, apoi, care este procedura de urmat pentru luarea acestei măsuri și care sînt consecințele admiterii ei. V. *curatelă*.

O.S.

rînduiala sursatului. V. *sursat*.

rînduială: var. *orînduială*. 1. Nume dat de la sfîrșitul sec. 17 în Ț. Rom. anumitor dări, menite în primul rînd să satisfacă obligațiile țării față de Imperiul otoman: **r. cinepii**, pentru otgoanele necesare flotei, **r.** oilor împărătești, **r.** untului împărătesc, **r.** mierii și cerii împărătești, ce se trimiteau la Poartă; **r.** carelor, necesare pentru transportul oștilor turcești; r. lemnelor lui Ali pașa, din care se procurau lemnele necesare șeicilor otomane, sin. cu „birul șeicilor" sau „birul lui Ali pașa". În Mold.: **r.** lui

mai, r. lui aug. (1678); 3 r. pentru neajungerea birului (1708). În Mold., la 1714, N. Mavrocordat „au socotit să nu mai imble orînduiali pe țară și au așezat țara cu rupta, de da oamenii pe ciferturi". 2. Grupuri fiscale privilegiate (Ț. Rom., sec. 18 — primele decenii sec. 19), alcătuite fie din boieri și urmașii acestora (r. boierilor de neam, r. boieroaselor mazili, r. postelnicilor), fie din alte categorii; la 1819 se poruncea ca sătenii Hîrșovei „să nu se poată așeza la nici un fel de orînduială [...], adică precum diaconii, tîrcovnicii, scutelnicii, breaslă slujitorească, bicigași și poslușnicii fără voia și adeverința satului".

N.Ș.

roată de măsurat. Vechi instrument de agrimensură simplă, cu circumferința de un stînjen (80 de „călcături" însumau o falce); a avut o întrebuințare frecventă în Mold. pînă în a doua jumătate a sec. 19.

A.C.

rob; robie. *1.* A fost, în feudalism, cea mai de jos stare de dependență a omului, analogă, dar nu identică, cu *sclavia* antică. În orînduirea sclavagistă, baza producției era munca sclavilor; în societatea feudală, din contră, baza producției a fost la început munca liberă a țăranilor în obște, care a fost cu timpul aservită. Deosebirea esențială între robie și sclavie era în Ț. Rom. și Mold. că stăpînul nu avea drept de viață și de moarte asupra robului. Robia se apropie mai mult de *șerbie* (servaj, iobăgie, vecinie, rumînie) decît de sclavie. Dar nici între robie și șerbie nu este identitate, deși amîndouă sînt stări de dependență. R. este proprietatea stăpînului, muncește cu inventarul stăpînului și pentru el; el slujește împreună cu femeia și copiii, în toate zilele și la orice treabă pe stăpînul său. Șerbul (vecinul, rumînul etc.), dimpotrivă, slujește numai bărbatul, numai un număr de zile și numai la munca pămîntului. Evoluția istorică a celor 2 instituții a fost inversă: robia s-a atenuat, iar vecinia s-a agravat treptat, ajungînd să se confunde; în sec. 17 și 18, vecinii ajunseseră să fie folosiți de stăpînii lor la toate trebuințele întocmai ca r. țigani, părinții să fie despărțiți de copii etc. Uneori, însuși vecinul se vindea drept r. Invers, țiganii r. erau impropriu denumiți în documente șerbi. Robia își avea izvorul: *a.* în *războaie* (prizonierii deveneau r.); *b.* în *nașterea* din părinți r.; *c.* în *căsătoria* unui om liber cu o roabă sau invers. Românii nu puteau fi r. decît peste hotare, cînd erau robiți de tătari sau de turci și rămîneau în robie pînă la răscumpărare. Familiile îi răscumpărau cu jertfe grele chiar în sec. 18. *2. Tătarii* sînt menționați ca r. în documente moldovenești din sec. 15. * 22 sept. 1410, cînd Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Pobrata 5 dvoruri (case) de tătari. Alte documente dovedesc că tătarii făceau parte din inventarul curților boierești, erau dăruiți, vînduți, în sfîrșit erau tratați ca r. *3.* În dreptul feudal timpuriu din Trans. se numea *servus* persoana de sex masculin aflată în cea mai de jos categorie socială și în cea mai precară situație juridică. Femeile r. se numeau *ancillae*. Robia a durat în Trans. în toată perioada feudalismului timpuriu (sec. 11—13), iar odată cu înflorirea feudalismului dezvoltat a intrat în desuetudine: *Trip.* nu mai reglementează această instituție. Ca și reglementarea situației celorlalte clase sociale, și cea a r. a suferit transformări. Constituirea clasei sociale a r. s-a făcut pe diferite căi. La început, încă înainte de întemeierea regatului, r. au provenit din prinși în războaie (despre acest fapt relatează scrierile lui Gardizi, Simeon de Kéza ș.a.). Ulterior, izvoarele robiei s-au înmulțit: transformarea în r. a liberilor care furaseră și apoi căutaseră azil în biserică (ei deveneau robi ai bisericii) și a liberilor care uciseseră și fiind săraci nu dispuneau de avere; în general, săvîrșirea unei infracțiuni pedepsibile cu sentință capitală, urmată de refugiul într-un loc de azil, atrăgea vînzarea ca r.; iar ca moduri de transmitere a r. se înșiruiau: cumpărarea lor, primirea lor prin donație, testament etc. Fiind considerați mai mult ca obiecte, ei puteau fi nu numai vînduți, dăruiți, lăsați prin testament, dar chiar — potrivit unui decret al lui Ștefan I — uciși, fără ca stăpînul să fie pedepsit pentru uciderea r. ori să plătească vreo

despăgubire: numai dacă un **r.** era ucis de o altă persoană decît de stăpînul său, acea persoană era obligată să plătească stăpînului despăgubire, pentru compensarea forței de muncă pierdute. Ulterior sînt menționați în actele normative și **r.** care au case ori vite de muncă proprii. În acest din urmă caz ei trebuiau să dea o cotă mai mică din produse stăpînului (numai jumătate) decît dacă lucrau cu vitele lui, cînd trebuia să-i predea 2 treimi (e vorba de **r.** bisericii). Era posibilă, și cu timpul a devenit tot mai frecventă, eliberarea **r.**, act oneros sau mai adesea gratuit prin care ei se transformau în *libertini*↑ sau *dușnici*↑. Prin intermediul acestor categorii, clasa **r.** a ajuns cu timpul la contopirea cu țărănimea iobagă. Faptul se explică prin dezvoltarea pe scară tot mai mare a noului mod de producție, care nu mai avea nevoie de instituția desuetă a robiei, ci de existența clasei semilibere a țărănimii dependente, care reprezenta în perioada feudalismului dezvoltat forma cea mai adecvată de subordonare, cea mai potrivită în raport cu dezvoltarea forțelor de producție. *4. Țiganii.* Originari din India, unde aveau poziție de paria, **ț.** s-au răspîndit în lume. Unii, liberi, au pătruns în Imperiul bizantin, în Balcani și au ajuns în țările apusene. Alții, ramura de nord, majoritatea, au fost robiți de tătari și aduși de aceștia la invazia lor în Europa (1241). Cînd tătarii s-au retras din țările aflate sub dominația lor (sec. 14), **ț.** au rămas pe loc, tot ca **r.**, schimbînd stăpînii. Aceasta este originea **ț.** din T. Rom. și Mold. După altă părere, **ț.** au venit în țările române prin Peninsula Balcanică la sfîrșitul sec. 13 sau începutul sec. 14. Numele **ț.** vine de la cuvîntul grec *atiganos*. În documente, forma acestei denumiri este aceea de „ațigan" pînă în sec. 17. Marea majoritate a **ț.** din Ț. Rom. și Mold. erau calificați în documente ca „robi", „șerbi", cu ambele calificative: „șerbu și rob". În documentele slavo-române din Mold., **r.** erau denumiți în mod curent, din anul 1524, cu termenul *holop*, cînd a apărut și noțiunea de *drept al holopilor*. Robia **ț.** nu avea însă sensul sclavici antice: uciderea unui **ț.** era socotită omucidere și pedepsită cu moartea. **Ț.**, spre deosebire de sclavi, aveau personalitate juridică: puteau încheia contracte și sta în justiție, se puteau căsători cu consimțămîntul stăpînului, puteau dobîndi bunuri, cu care uneori își răscumpărau libertatea. **Ț.** trăiau în grupuri; cel mai mic grup era *sălașul* (familia) compus din **ț.**, țigancă, copiii și nepoții lor. În general, domnii protejau familia **ț.**, neadmițînd să „se spargă sălașul". Hrisovul din 1759 al lui I. Teodor Calimah stabilea să nu se despartă țiganca de soțul ei: „obiceiul pămîntului este moldoveanul ce va lua țigancă rămîne și el țigan (= rob), cum și fămeia moldovancă ce va mergi după țigan iarăși rămîne și ea țigancă". Un grup mai mare de **ț.** era *ceata*↑, alcătuită pe bază profesională: lingurari, ursari, lăutari etc. Fiecare ceată avea un *giude* de **ț.** Mai multe cete de **ț.** erau puse sub ascultarea unui *vătaf* de **ț.** Vătaful de **ț.** în sec. 17 era tot **ț.** Vătafii de **ț.** în Mold. s-au numit în sec. 18 *buluebași* sau *vornici* de **ț.** În sec. 19, vornic de **ț.** domnești era un boier: în 1811, în Mold. era un stolnic. Cetele pe baze profesionale (lingurari etc.) s-au numit și *bresle de țigani*. După stăpînii lor, **ț.r.** erau de 3 feluri: *a. domnești, b. mănăstirești, c. boierești.* În general, **ț.** erau așezați pe moșia stăpînului lor, într-un loc numit *țigănie*. Dar erau și **ț.** ambulanți care umblau prin țară ca „să se hrănească cu meșteșugul lor". *a.* **Ț.** *domnești* proveneau din moștenire, danii, cumpărări, pradă de război, **ț.** fără stăpîn (după care umblau globnicii ca să-i scrie la „tabla de țigani gospod"), precum și **ț.** imigranți din țările vecine, numiți „țigani străini" care, după dreptul consuetudinar, se luau „pe sama domnească". De obicei, **ț.** străini aveau un regim de favoare. **Ț.** străini puși la bir deveneau **ț.** domnești. Într-un document din 1799, domnul Ț. Rom. poruncea „păzirea pronomiilor lor". **Ț.** domnești aveau cea mai bună situație: erau liberi să-și exercite meseria, sub supravegherea dregătorilor domnești și aveau obligația să plătească dăjdiile cuvenite stăpînirii. Venitul realizat de la **ț.** domnești, în Mold., era un apanaj al doamnei. Supravegherea superioară a **ț.** domnești, în Mold., a rămas din sec. 17 asupra hatmanului, din care cauză s-au numit și **ț.** *hătmănești*. În Ț. Rom., supravegherea a revenit marelui armaș. În sec. 19, în Mold. această supraveghere era încredințată de domn cîte unui mare dregător: marele vistier,

marele comis etc. care avea titlul de „nazir" † sau „epistat" † asupra țiganilor domnești. *b.* **Ț.** *mănăstirești* proveneau mai ales din danii pioase făcute de domni sau boieri. În Ț. Rom*. 5 oct. 1385, B (o danie de ț. către mănăstirea Tismana). **Ț.** mănăstirești erau obligați să muncească pentru mănăstire. Ei nu plăteau bir decît atunci cînd munceau altcuiva, în care caz plăteau din simbria lor bir către mănăstire. **R.** mănăstirești erau unii „în bir", iar alții „în poslușanie". *c.* **Ț.** *boierești* proveneau din danii domnești, din moștenire, din cumpărări, din zestre. **Ț.** moșteniți se numeau „țigani de moșie", spre a se deosebi de ț. „de cumpărătură". **Ț.** boierești și mănăstirești alcătuiau împreună categoria ț. *vătrași*. **Ț.** de vatră, de care pomenesc documentele, erau fixați la o anumită vatră (de sat). **Ț.** vătrași se subîmpărțeau în: ț. *de curte* (căsași) și ț. *de ogor*. **Ț.** de curte, calificați într-o meserie, trăiau mai bine, fiind prețuiți: ex. o boieroaică a dat 1/2 de moșie pe un ț. bucătar. **Ț.** de ogor munceau pămîntul și aveau o situație grea, vecină cu a animalelor. **Ț.** *domnești* erau judecați de „*giuzii de țigani*" și de *vătafii de ț.*, care lucrau sub supravegherea marelui dregător domnesc (vel armașul în Ț. Rom., hatmanul în Mold.), fiind socotiți „giuzi domnești". Juzii de ț. strîngeau de la ei dările cuvenite domniei. La 1711, ț. lingurari din Mold., conduși de 15 juzi, plăteau cîte doi galbeni dajdie, iar la 1793, aceiași lingurari plăteau la „obicinuita dajdie al trille", pe apr. —iun., cîte 3 lei, iar rudarii și ursarii cîte 2 taleri și 1/2, plus răsura, banii strînși urmînd a fi înmînați doamnei. Pricinile ivite între ț. și alți pămînteni trebuiau să fie trimise la divan. **Ț.** mănăstirești și boierești erau judecați de stăpînul lor, care, prin „giuzi boierești" sau mănăstirești, avea dreptul să-i globească; acești ț. nu puteau fi judecați sau globiți de juzii domnești sau hătmănești. Chiar pentru șugubine cu țigănci boierești sau călugărești erau judecați și globiți de stăpîn. Pentru moarte de om, însă, ț. boierești și mănăstirești erau judecați de dregătorii domnești. **Ț.r.** erau vînduți cu sălașul sau cu sufletul. Lăutarii erau dintre cei mai scumpi. **Ț.** liberi, care erau puțini, proveneau din: cei liberați de stăpînii lor, mai ales prin testament; cei care se răscumpărau ei înșiși. Sub influența ideilor iluministe, situația **ț.r.** a început să se îmbunătățească. Prima legiuire în acest sens a fost hrisovul din 1785 al lui Al. Mavrocordat, domnul Mold. Tot în Mold., o legiuire din 1844 a dezrobit pe ț. statului, ai mitropoliei și ai mănăstirilor. În Ț. Rom., în 1847, sub domnia lui George Bibescu, au fost dezrobiți fără despăgubire ț. mănăstirești și ai așezămintelor publice. Revoluția din 1848 a proclamat libertatea ț. particulari, făgăduind stăpînilor despăgubire. După înăbușirea revoluției, ț. particulari au recăzut în starea de robie; au fost liberați, în Mold., în anul 1855, sub domnia lui Gr. Ghica, iar în Ț. Rom., în 1856, sub domnia lui Barbu Știrbei. În Trans., regimul la care erau supuși era asemănător cu acela din Ț. Rom. și Mold. Și în Trans. ț. erau folosiți de predilecție ca gizi, fiind prețuiți în făurirea instrumentelor de tortură și primind mari recompense. Spre deosebire de Principatele dunărene, în Trans., ț. aveau un mare *voievod*, numit chiar din rîndurile nobilimii maghiare. **Ț.** erau sub jurisdicția marelui voievod și plăteau fiecare acestuia un impozitanual de 1 galben. Ultimul mare voievod al ț. din Trans. a fost în sec. 17 nobilul Peter Vallon. Dieta Trans., în 1560, obliga pe fiecare ț. care avea un cort să depună impozitul de 100 dinari voievodului. În Bucovina, ț. aflați acolo în momentul anexării la Austria au fost puși sub jurisdicția unui *voievod*, în persoana lui Ivanovici, care a funcționat pînă la moarte, cînd postul de voievod al ț. a fost desființat. 5. Se numeau robi și cei căzuți în captivitatea turcilor sau tătarilor în cursul luptelor purtate cu aceștia sau al incursiunilor de jaf pe care aceștia le săvîrșeau. Românii sau vecinii care reușeau să scape din robie, odată ajunși în țară, erau eliberați din starea de servitute. *Bibl.*: 165, 360, 682, 760, 853, 1 008, 1 241, 1 652.

P.S. — V.Ș. — N.S.

robotă. V. *lucru domnesc; rentă feudală; rumîn.*

rohmistru. Ca titlu se întîlneşte în Trans. şi în Mold., unde a fost adus de moldovenii intraţi în armata polonă în sec. 17. Unul dintre aceşti **r.** a fost viitorul hatman Alexandru Buhuş.

N.S.

roire. În viaţa comunităţilor rurale întîlnim două feluri de **r.**: *1.* de obşte; *2.* de sate. *1.* Autarhic, satul feudal producea numai pentru trebuinţele proprii; de aceea o suprafaţă de pămînt redusă era suficientă pentru creşterea vitelor, agricultură, pădure şi apă. Cînd însă numărul membrilor obştii se înmulţea, această suprafaţă nu mai era corespunzătoare; dacă hotarul nu se mai putea întinde, din cauza pămîntului prost sau a apropierii de hotarul altor obşti, atunci *obştea roia*, adică o parte din ea se desprindea şi trecea pe un alt hotar. *2.* Dacă **r.** se făcea pe acelaşi hotar, ne aflăm în faţa unei **r.** *a satelor* unei obşti, adică o diferenţiere internă a lor, provocată de creşterea populaţie şi intensificarea lucrării pămîntului stăpînit de obşte. De aici nevoia despărţirii din satul iniţial a altor sate care se aşezau pe acelaşi hotar. În toponimie satul creat prin **r.** e denumit uneori printr-un diminutiv (Romoş-Romoşel, jud. Hunedoara); alteori satul nou poartă acelaşi nume cu cel vechi, din care s-a format şi de care ţine încă (Bolintinul din Deal, comună şi sat, Bolintinul din Vale, comună şi sat, jud. Giurgiu), sau cele două sate se diferenţiază prin adaosul „de Jos" şi „de Sus" (Uda de Jos şi Uda de Sus, jud. Arges) etc. Se poate însă ca satul format prin **r.** să aibă un nume diferit de al celui din care a roit. În Vrancea, satul Praluda este un roi al Nărujei, iar satele Paltenul şi Spulberul au roit din Nerej.

O.S.

roşii. V. *curtean.*

rubie; pl. *rubiele.* Documentele din ţările române o înregistrează în sec. 19, cînd circulă pe piaţa internă cu valoarea de 110 parale, de 2 piaştri şi 30 parale sau de 6 lei vechi. La 1821 valora 2,5 groşi, iar la 1823, 3 lei.

A.C.

rublă. A desemnat în Rusia, la început (1315), o bară de argint ştampilată, îndeplinind funcţie monetară; mai tîrziu (1725), o piesă monetizată de argint în greutate de 20,76 g şi titlu de 736 ‰. Subdiviziunile din aramă ale **r.** au fost *copeica* (= 1/100) şi *cernovefful* (= 1/10). În ţările române, **r.** de argint — sub forma de lingouri ştampilate — este semnalată, încă din sec. 14, ca mijloc de plată în sistemul comercial, alături de ducat, şi ca monedă de calcul. Cursul **r.** a oscilat, după conjunctura comercială şi politică. Astfel, la 1711, 20 de pungi de bani (10 000 de lei) valorau 6 000 de **r.**, **r.** fiind egală cu un leu vechi şi jumătate, adică cu un galben; în 1810, **r.** de argint a cotat 3 piaştri şi 24 parale; în acelaşi an, alte documente înregistrează egalitate valorică între **r.** şi piastru; iar în 1834, cursul **r.** apare ridicat la 10 1/2 piaştri. **R.** a servit atît în plăţile interne, cît şi în schimburile şi plăţile internaţionale din Europa răsăriteană.

A.C.

rufet; var. *răfet, refet.* V. *breaslă.*

rumîn: *ruminic.* Treaptă socială inferioară în Ţ. Rom., corespunzînd *vecinilor*↑ în Mold. şi *iobagilor*↑ în Trans. **R.** erau ţărani dependenţi, în anumite condiţii şi cu anumite sarcini, atît faţă de domnie, cît şi faţă de un stăpîn feudal (laic sau eclezіastic). În anumite cazuri, domnia putea renunţa la dările↑ şi muncile percepute de la **r.** în favoarea stăpînilor acestora. Asemenea ţărani dependenţi apar în documentele slave ale Ţ. Rom. sub numele de *vlahi* — ultimul document în acest sens fiind cel din 4 ian. 1617. B., şi de *vecini.* În documentele greceşti, termenul corespunzător este *paroici*↑, *vlahi* şi, în sec. 18, *romounoi.* În afara termenului specific, ţăranii dependenţi din Ţ. Rom. sînt înglobaţi uneori în denumiri generale ca sate *(selo).* Primul document original românesc în care termenul **r.** are sensul de ţăran dependent sau vecin datează din 4 iul.

1572, **R.** iar folosirea tot mai largă în sec. 17 a termenului **r.** este o dovadă evidentă a generalizării ruminiei. La început, „rumîn e cel ce nu e altceva decît român, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane" (N. Iorga). „A existat desigur conștiința aparteneței la comunitatea etnică românească — de aici numele țării și al poporului — dar, odată stările sociale delimitate, fiecare membru al lor s-a autodefinit prin apartenența la respectiva stare, care-i fixa și locul în ierarhia socială. Boierimea, clerul, orășenii, moșnenii se puteau fiecare raporta la o situație socială superioară prin faptul că dispuneau de o stăpînire funciară, sau beneficiau de un privilegiu; ruminul de rînd nu avea însă nici pămînt, nici privilegii; era doar un rumîn (așa cum în Rusia țăranul era doar un creștin; se știe că în limba rusă țăran se opune «krestianin», care vine de la krestianî-creștin" (Fl. Constantiniu). Pînă în sec. 16, situația **r.** a fost mai bună: ei beneficiau de dreptul de strămutare, iar obligațiile față de stăpîni nu erau prea mari. Mircea cel Mare îngăduie strămutarea țăranilor din satele boierești în satele mănăstirii Cozia. La strămutare, țăranii trebuiau să dea stăpînului „gălceata↑ de ieșire". Dreptul de strămutare a fost desființat (după părerea majorității cercetătorilor) prin faimoasa „legătură" a lui Mihai Viteazul care prevedea cu toți **r.** să rămînă pe moșia unde se găseau; în plus, legătura a creat și o categorie nouă de **r.**, numiți **r.** „de legătură". Înăsprirea condițiilor politice, sociale și economice a provocat în ultimele decenii ale sec. 16 și în sec. 17 (mai ales în primele lui decenii), un proces larg de aservire a țăranilor liberi, aservirea fiind denumită *ruminire*. Aservirea avea un caracter ereditar și nu-l exonera pe **r.** de unele obligații către domnie, decît dacă devenea poslușnic al unui domeniu feudal, de obicei ecleziastic. Interzicerea strămutării apare clar în documentele Ț. Rom. din sec. 17. Astfel, Radu Șerban dispune: „Și așa s-au apucat acei megieși care au vîndut mai sus zisa ocină [...] ca să fie ei vecini pe această mai sus zisă ocină a lor, *fiecare la locul său să se hrănească, iar pe alte ocine și la alți boieri să nu fie volnici să se mute niciodată de la locul lor părintesc*". Ruminirea avea caracter definitiv și, pentru a i se asigura publicitatea, se prevedea ca ea să se facă cu știrea „tuturor megieșilor din jurul locului și din jos și din sus și dinaintea domniei mele". Strămutarea fără voie era sancționată, atît penal (prin raderea părului și a bărbii și trimiterea la ocnă), pentru tentativa nejustificată de cnezire, cît și economic (prin confiscarea bucatelor). **R.** puteau scăpa din starea de dependență pe 4 căi: *1.* prin fuga de pe moșie; *2.* prin robire și apoi eliberare; *3.* prin răscumpărare și *4.* prin iertarea căpătată de la stăpîn fără despăgubire. **R.** scăpați din robia turcilor sau tătarilor deveneau oameni liberi, căci robii nu pot fi vecini. Radu Mihnea îngăduie unui „rob cu capul lui să fie volnic unde va vrea să se ducă, numai să-și ducă și partea lui de bir după dînsul; iar de va vrea să șază în sat, să plătească birul în satul Leurdeni". O cale utilizată îndeosebi în deceniul 2 al sec. 17 a fost răscumpărarea cu bani a libertății, uneori și a pămîntului. Referindu-se la domnia lui Gavril Movilă (1618—1620), un document mai tîrziu arată că atunci „s-au răscumpărat și celelalte sate, toate". În afară de bani, **r.** se mai puteau răscumpăra dînd alți oameni în loc „cap pentru cap", de obicei țigani în sec. 17, cînd ruminia devine aproape sinonimă cu robia. La 10 iun. 1652, Bunea din Cilieni se răscumpără din ruminie de la domnița Anca, cumpărînd cu 17 ughi pe Bobe din Cilieni, *om slobod, megiaș*↑, și dîndu-l în locul său, cap pentru cap. Nedelco din Vișina, **r.** al mănăstirii Cozia, se răscumpără, dînd în loc un alt locuitor, „ca să fie rumîn al svintei mănăstiri, el și feciorii lui și strănepoții în veci neclătiți". Formula este importantă, căci scoate în relief caracterul în principiu perpetuu și ereditar al rumînici, față de care nu există prescripție de nici un fel (în afara novațiilor prieinuite de înrobire și dezrobire, cum am văzut), și care, din context, pare a avea mai degrabă un caracter personal și mai puțin real; problema e mult controversată, A. D. Xenopol, Radu Rosetti și N. Iorga considerînd că **r.** și vecinii erau legați de pămînt, în vreme ce I. C. Filitti și mai ales C. Giurescu consideră că legătura este între **r.** și stăpînul său, laic sau ecleziastic. În sfîrșit, **r.** puteau deveni liberi prin iertarea acordată de stăpîni, care le opreau de obicei delnițele↑. Într-un document se spune că niște **r.** din Vîlsă-

neşti fuseseră iertaţi de ruminie de către jupineasa Baloşina „pentrucă sînt vlahi creştini, nu sînt ţigani". În alte cazuri iertarea de ruminie era condiţionată fie de întreţinerea soţiei stăpînului, rămasă în viaţă, fie de obligaţia de a face „pomenirea" fostului stăpîn după moarte. În principiu, **r.** erau consideraţi numai bărbaţii, nu şi femeile. Totuşi, în documente apar şi femei **r. lt.** aveau drept de folosinţă asupra unei părţi din pămîntul stăpînului, părţi denumite delniţe sau jirebii. Într-un raport al lui Acsinte Uricariul către domn se spune: „ţăranii lucriadză pe moşia stăpînului său şi unde le dau loc de arat şi de cosit, că să împart între dînşii, şi, după ce mor şi părinţii lor, ţin ficiorii lor şi nepoţi tot aceali pămînturi şi locuri de finaţ, măcar că-i moşia stăpînească; şi nice ţăranii nu intră unul în locul altuia, ce-şi lucriadză cine-ş pe al său". În afară de delniţe, **r.** puteau avea şi ocine↑ în proprietate. Disocierea lor pe moşia înstrăinată trebuia prevăzută în mod expres, altminteri se prezuma că fondul s-a vîndut împreună cu **r.**, căci fără **r.** nu avea valoare. „Cum s-ar putea a cumpăra un boier moşie fără de vecinici?", se întreabă Gavril Movilă. Vînzarea **r.** sau vecinilor se făcea de obicei „cu toate delniţele lor şi cu toate ogrăzile lor şi din pădure şi de preste tot hotarul", stăpînul obţinînd astfel un drept eminent nu numai asupra lotului **r.** (delniţa, jireabia), ci şi asupra părţii lui din hotar (părţile comune ale unei obşti ţărăneşti în descompunere). Vînzarea se face explicit „cu delniţa lui, cîtă se va alege partea lui, den cîmp, den pădure, den apă, den săzutul satului, de peste tot hotarul↑". Dacă ocinele (delniţele) nu au fost încă individualizate, hotărnicite, stăpînul obţine un drept eminent asupra părţilor de peste tot hotarul, „cît se vor alege". Înţelegerile făcute de **r.** îi aparţin, deşi şi asupra contravalorii lor el datorează dijmă. Tot astfel **r.** putea rămîne proprietar liber pe o parte din ocină pentru care nu se vînduse **r.**, sau putea dobîndi, prin căsătorie sau alte moduri de achiziţie, o proprietate, considerată ca fiind „ocină rumînească". Îndatoririle **r.** din cele mai vechi timpuri au constat în renta feudală↑, în 3 categorii de obligaţii faţă de stăpîn: *găleata*↑, *datul*↑ şi *lucrul*↑. Pe delniţele cultivate de el ca **r.** (delniţe care, ca în toate sistemele feudale europene, erau calculate astfel încît să îndestuleze o familie de cultivatori şi să îngăduie şi plusvaloarea preluată de stăpîn), **r.** avea obligaţia să dea o parte din produse, de obicei a zecea parte (dijma↑) stăpînului. Ca şi în Trans., unde funcţionau *decima* şi *nona*↑, în Ţ. Rom. şi Mold., **r.** era obligat la 2 dijme, găleata boierească (către stăpîn) şi găleata domnească (către domnie), aceasta din urmă luîndu-se din grîu, orz şi fîn. Dijma din vin se numea *vinărici*↑. *Datul* consta într-o dare plătită stăpînului şi domniei pentru vite şi stupi, pentru păşunat percepîndu-se o dare numită *suhat*↑. În sfîrşit, *lucrul* (robota) sau *claca*↑ constituie obligaţia primordială a ţăranilor dependenţi, atestată documentar de pe vremea lui Mircea cel Mare. Desfiinţarea rumînici a fost opera lui C. Mavrocordat, atît în Ţ. Rom. (1746), cît şi în Mold. (1749), cele două ţări fiind primele din sud-estul Europei unde s-a desfiinţat servitutea personală. La baza acestor reforme au stat atît lupta ţărănimii, cît şi unele calcule în care s-a ţinut seama de necesitatea redresării demografice, economice şi fiscale a ţării, de principiul iluminist al introducerii unei ordini egalitare în problemele sociale la un anumit nivel. Prin aceste reforme, foştii **r.** au devenit clăcaşi. V. *ascultare; feudalism; proprietate feudală; şerbie.*

D.L. — N.S.

rup; pl. *rupi*. Măsură de lungime reprezentînd 1/8 dintr-un cot↑. În Ţ. Rom., **r.**, ca submultiplu al cotului halep, a fost egal cu 0,085 m şi, ca submultiplu al cotului ordinar, cu 0,0795 m.

A.C.

ruptaş. Categorie fiscală privilegiată care plătea dările prin sistemul *ruptei* sau *ruptoarei*↑. În Mold., în sec. 18 — primele decenii ale sec. 19, se acordau „cărţi de ruptaşi" unor locuitori pe motiv că erau „neamuri de ruptaşi", situaţie care se moştenea.

în afară de darea globală, r. mai plăteau uneori și alte dări; în nov. 1768, „ruptașii cămării" din ținutul Iași, în număr de 91, plăteau suma de 332 de lei și 57 bani noi la "slujba agiutorinței". La 23 aug. 1786, Al. Mavrocordat hotăra să nu mai rămînă între r. decît cei „ce vor fi trecuți prin izvodile de dajdi cu pecete gospod". în 1795 s-a hotărît să fie trecuți între r. numai străinii, „nicidecum pămîntenii de loc" (Mold.).

N.S.

ruptoare; var. *rumtoare*, *ruptă*. Inițial, r. a însemnat tocmeală, învoială; cu timpul, termenul a căpătat o funcție specială în nomenclatura fiscală: dare unică, forfetară stabilită prin bună înțelegere cu vistieria. Documentele sec. 16 și 17 înregistrează r. mai ales în relațiile de drept privat, cu semnificația de învoială, acord prin tocmeală. **R.** devine un privilegiu fiscal, modalitatea ușurătoare de plată a dărilor, încă din sec. 17 în Ț. Rom., în Trans. și în Mold. Instituția se structurează treptat, precizîndu-și, în sec. 18 și 19, următoarele caractere: *1.* dare cu caracter personal; *2.* stabilită pe cap de locuitor sau pe grup (bresle, companii, sate); *3.* înlocuind celelalte dări (amintim r. făcută de C. Brîncoveanu în 1701); *4.* plătibilă în 4 rate trimestriale (sferturi, ciferturi) sau semestrial. Sub această formă, r. era utilizată de vistierie atît în scopuri fiscale, cît și ca stimulent pentru dezvoltarea economică și demografică a țării. Modul de fixare a cuantumului, „după starea și puterea fiecăruia", confirmă caracterul de dare personală, corespunzătoare *mutatis-mutandis* impozitului modern pe venitul global. Domnul a folosit sistemul r., fie pentru readucerea în satele de baștină a țăranilor fugari, fie pentru atragerea coloniștilor străini prin înființarea de slobozii, fie pentru încurajarea negustorilor pămînteni, fie pentru determinarea comercianților străini să se așeze în țară. Cuantumul r. varia după starea contribuabilului individual sau colectiv, după interesele economice sau demografice ale autorității centrale, după situația finanțelor publice și conjunctura politică. În 1666, străinii așezați în slobozia de la Brătășani — Mold. urmau să dea cu ruptul cîte 6 galbeni anual. În 1794, țăranii stabiliți provizoriu în mahalalele Bucureștilor erau împărțiți în 3 categorii fiscale pentru plata r.: fruntașii, care plăteau cîte 12 taleri, mijlocașii dădeau cîte 9 taleri și codașii cîte 7,60 taleri. Vistieria și-a păstrat libertatea de modificare a r., limitînd durata impunerii la un an. R. a fost desființată prin *Reg. org.*, asimilîndu-i pe meșteșugarii breslași și negustoricompaniști cu contribuabilii obișnuiți.

A.C. — N.S.

rusumaturi. Termen generic, desemnînd ansamblul dărilor reale care reveneau domnului; este incorporat nomenclaturii fiscale a Mold. în sec. 18; în Ț. Rom., dările similare s-au numit *huzmeturi* ↑. La 1784, r. însumau 715 495 lei, față de 1 270 727 lei și 97 bani cît reprezentau veniturile țării (ciferturi, dăjdii, ajutorințe, răsuri etc.). **R.** erau compuse din: desetină = 102 800 lei; vădrărit = 187 500 lei; gorștină = 100 150 lei; vamă = 140 000 lei și ocne = 120 000 lei. Separat de r., doamna avea un venit anual de 67 375 lei și 40 de bani. La 3 iul. 1792, desetina, vădrăritul și gorștina erau definite ca fiind „slujbile rusumaturi". În 1812, r. principale ale Mold. însumau 900 000 lei, iar în 1815, *Condica de socoteli a lui Scarlat vodă Callimachi* înregistrează analitic r.: 100 (sic) lei desetina, 202 950 lei vădrăritul, 91 000 lei goștina. Aceste r. au fost desființate prin reformele *Reg. org.*, iar termenul, rămas fără obiect, a ieșit din circulația limbii vii.

A.C. — N.S.

rușală. V. *curtean*; *curtenic*;

rușfet. V. *milă*.

salahor. Obligaţia Ţ. Rom. şi Mold. (sec. 17–19) de a da un număr de **s.** pentru lucrările necesare la cetăţile turceşti de la marginea acestor ţări. În vremea domniei lui C. Brîncoveanu se încasa anual „birul salahorilor", cu care se plăteau cei trimişi la lucru; la 10 mai 1699, „rinduiala **s.**" a fost plătită de breslaşi (7 575 taleri). La 1816 se stringeau 149 250 taleri lunar pentru plata a 3 400 **s.** şi a 580 de care necesare pentru cetăţile turceşti.

N.S.

samă; var. *seamă*; *sămeşie*. *1.* În ţările române apare cu sens de: *a.* recensămînt, *b.* sfert (rată trimestrială), *c.* dare de seamă, socoteală anuală. *a.* Cu acest sens în Ţ. Rom., cu ocazia reformei fiscale a lui Matei Basarab (1634–1635) intitulată „talerul", care părăseşte impunerea colectivă (cisla), adoptînd-o pe cea individuală. Cancelaria domnească folosea chiar expresia „sama talerului" pentru acest recensămînt. De la denumirea recensămîntului şi-au luat numele unul din cele 4 sferturi, la început, „seama cea mare" sau „vel seama", iar mai tîrziu şi **s.** a doua şi a treia. *b. Rata trimestrială* la plata birului. Constantin Brîncoveanu, prin reforma sa fiscală din vara anului 1701, reduce numărul mare de dări ce se ridicau la 42, după condica oficială a vistieriei, introducînd 4 dări principale: **s.** a doua (pe vite. 25 apr.), **s.** a treia (10 iul.), **s.** cea mare sau vel **s.** (1 oct.) şi haraciul (12 dec.). *Vel* **s.** era o dare personală pe care o plăteau chiar şi subalternii marilor dregători. Cînd Brîncoveanu a pus **s.** cea mare pe silişti, în toate judeţele, a scutit de ea pe boierii mazili, sutaşi, popi, logofeţii de divan etc. Braşovenii care făceau negoţ intens cu Ţ. Rom., în afară de „ruptoarea" pe care o plăteau prin bunăvoinţă, au fost supuşi în timpul domniei lui Brîncoveanu şi la o sumă fixă anuală de 1 000 taleri, pe care se obligau să o plătească la 4 termene: la **s.** a doua, la **s.** a treia, la vel **s.** şi la haraci. Constantin Mavrocordat, în a treia domnie din Ţ. Rom. (anul financiar 1739–1740) şi în domnia următoare din Mold., care începea în anul 1741, desfiinţa dările personale – poclonul steagului, **s.** cea mare şi cea mică sau haraciul, peşcheşul bairamului, pecetluitul etc. – înlocuindu-le cu o dare fixă de 10 lei pe an, pe cap de contribuabil, plătibilă în 4 sferturi de cîte 2,50 lei, adăugînd la aceasta cîte 10 parale în Ţ. Rom. şi 15 în Mold., ca „răsură" ↑pentru stringătorii de dări. Al. Ipsilanti înlocuieşte sferturile, care între timp se înmulţiseră, ajungînd la 12, cu 4 **s.** ca pe vremea lui Brîncoveanu, „una destinată plăţii haraciului, iar celelalte 3, de cîte un galben fiecare, acoperirii cheltuielilor generale". La 1783, numărul **s.** a crescut la 6 pe an, fiecare de cîte 4 taleri; la 1804, fiecare din cele 6 **s.** era de 12 taleri, plus 6 pentru poştă, deci în total 78 taleri. *c.* În timpul domniei lui Gr. III Ghica termenul de **s.** se foloseşte cu sens de *dare de* **s.** *anuală*, la încheierea socotelilor. În anul 1880, în urma unui incendiu, s-au găsit în arhivele Palatului Administrativ de la Iaşi condicile vistieriei Mold., în număr de 9, conţinînd **s.** anilor 1777, 1786, 1795, 1796, 1797, 1798 şi 1804. *2. Samsii* erau stringătorii de biruri în judeţe şi ţinuturi, un fel de vistieri locali. Funcţia de **s.** era foarte productivă. Prin numirile de **s.** domnia realiza venituri importante, fiindcă de la un

singur s. se încasa pînă la 20 000 lei. În anul 1819, Alex. Suțu a încasat de la s. 160 000 piaștri. Printr-un hrisov de la 1813, I. Caragea stabilea sarcinile s., care erau datori: „a-și avea în toată vremea catagrafia adevărată a stării județului, extractului de hîde pentru toate împlinirile din județ și pentru încheierea socotelilor, catastișe curate pentru breslele județului, de scutelnici, de poslusnici, de slujitori și de verice orînduieli ale vistieriei". Cu privire la obligațiile față de șeful lor, se hotăra: „sameșii ce se vor alege și se vor orîndui de acum înainte să dea la vistierul cel mare, ca o filodormă, numai cîte taleri 1 500 (fiecare), iar nu mai mult". Vel vornicul de politie, numit și „vel vornic de București", instituit la 5 mart. 1794, sub Al. Moruzi, cu atribuția de a strînge dările de la locuitorii din București, avea în subordine un s., un polcovnic de străini și vătașii sau zapcii de mahalale. Barbu Văcărescu, pentru a pune ordine în finanțe, propunea lui Al. Suțu un corp de s. credincioși și cinstiți, care să fie „nestrămutați", cu drept de a supraveghea pe ispravnici (dar și ispravnicii pe ei) și a raporta marelui vistier toate neregulile. *3. Sămeșie*: sediile sameșilor. Funcționa cîte una în capitala fiecărui județ și cîte una centrală, în fiecare capitală. Printr-o dispoziție a vel vistiernicului, s. a ieșit de sub autoritatea ispravnicilor, aceștia rămînînd numai cu datoria de a da s. oameni de pază.

T.V.—N.S.

samodărjeț. V. *singur* (*de sine*) *stăpînitor* (*țiitor*).

sangeac. Numele generic dat steagului otoman. Prin extensiune, circumscripția administrativă avînd în frunte ei un s.-bei, cu semn distinctiv un steag cu un singur *tai* ↑. Începînd cu perioada 1526-1541, au funcționat pe actualul teritoriu al țării noastre, în afara s. din Dobrogea, 6 s. depinzînd de pașalîcul de Timișoara (constituit între 1551—1553).

D.L.

saragele. Corp de cavalerie turcă purtînd uniformă și steaguri de culoare galbenă. În sec. 17. Mihnea III, apoi Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu au constituit un corp de *saragele* din mercenari turci călări, pentru paza capitalei și a graniței, ca și pentru misiuni de curieri reclamînd mare celeritate. S. beneficiau de imunități fiscale, ca orice trupă militară medievală. În 1739 existau încă în Ț. Rom. 8 steaguri de s. cu 258 lude și 12 zapcii.

sat. Formă de așezare omenească, ai cărei locuitori se îndeletnicesc, în principal, cu agricultura. Originea s. se pierde într-un trecut îndepărtat, fiind o dovadă de continuitate. Formula „pe unde din veac au trăit", întîlnită în nenumărate documente, dovedește existența s. cu mult înainte de constituirea statelor feudale românești. Cea mai veche formă de proprietate a s. românești a fost stăpînirea pămîntului în devălmășie ↑, în cadrul obștii ↑ sătești. Cele mai multe s. românești poartă un nume la plural: Cindești, Bădești, Rusănești, Voinești etc., ceea ce dovedește caracterul de comunitate al așezării, precum și vechimea ei. Numele s. este legat fie de un conducător feudal, fie mai ales de comunitatea sătească liberă după al unui fruntaș sau „bătrîn", în caz de roire ↑ sau colonizare. În documentele moldovene din sec. 15, numele s. vine uneori de la un stăpîn feudal, de la cnezi sau juzi, care au stăpînit fără privilegiu, menționați în mod obișnuit în documente: „un sat pe Tutova, anume Pulpeștii unde a fost jude Pulpe". Primele s. au fost așezări omenești foarte modeste, începînd de la 3 case pînă la 120, fiecare casă reprezentînd o gospodărie de 3—5 persoane; acestea s-au dezvoltat treptat, pe măsura creșterii economice a așezării. S. mediu avea 20 de case. În toate cele trei țări române casele s. erau răspîndite, nu adunate „la linie", dovadă a vechimii lor (Romulus Vuia). Primele încercări de sistematizare au fost întreprinse, din motive fiscale, de administrația austriacă a Olteniei la 1719, cînd s-a prevăzut ca obligație a vornicilor „să-și

dea toată silința ca oamenii să părăsească pădurile și munții in care sălășuiesc încă, ascunzîndu-se pînă acum, și să se adune în sate care urmează a fi construite in locuri potrivite și priincioase, și anume acolo unde erau așezate inainte sate cu biserici". Țăranii refractari erau amenințați cu sancțiuni grave. În Trans., in primele decenii ale sec. 13, se constată existența a 563 așezări omenești, cu o medie de 48 familii pe așezare, iar la mijlocul sec. 14, 2 552 așezări. În Ț. Rom., după relatările unui străin, la 1620 se aflau cca 4 000 de s., iar în Mold. numărul lor era și mai mare. Din cauza asupririi turcești, numărul s. a scăzut. După o statistică întocmită de Ion Donat, Oltenia și Muntenia, la un loc, aveau în 1831, 3 576 s., iar în Mold. după statistica lui N. Sutzu, in 1849 erau 1 933 s. Erau două categorii de s.: *1. libere* și *2. dependente (aservite)*. *1.* S. *devălmașe libere* erau locuite în Ț. Rom. de moșneni, iar în Mold., de răzeși, constituiți in obști teritorializate, rămășițe din timpul destrămării comunei primitive, care au reușit să supraviețuiască acestei perioade istorice. Ele și-au păstrat libertatea și in feudalism. *2.* s. *dependente* au devenit astfel prin aservirea lor de domnie sau de feudalii laici sau eclaziastici, pentru constituirea sau mărirea domeniului domnesc sau a celui feudal. *a.* S. *domnești* erau administrate in Mold. de cnezi, juzi sau vătămani, iar în Ț. Rom. de pircălabi care aveau grija să stringă birul și dijma de la locuitori. *b.* S. *boierești* se bucurau adesea de privilegii și de scutiri, domnul interzicind slujitorilor săi intrarea în ele: „și să nu cuteze să-i turbure nici sudeț, nici globnic, nici birar". Ele erau administrate în Mold. de ureadnici și vătămani, ca reprezentanți ai proprietarilor, în Ț. Rom. de pircălabi, iar in Trans. de un jude, ajutat de jurați. Aceștia se îngrijeau de stringerea dijmei pentru stăpînul de pămînt și de executarea muncilor de peste an. *c.* S. *mănăstirești* erau așezate pe moșiile mănăstirilor dobîndite prin dărnicia domnilor și a boierilor sau prin cumpărare. Ca și s. boierești, s. mănăstirești se bucurau de scutiri de dări și „slujbe" domnești. Întrucît mulți locuitori își părăseau s. pentru a scăpa de plata dărilor, prin reforma sa fiscală, C. Mavrocordat hotăra: „Nici un om dintr-un sat intr-altul de acuma inainte să nu se mai mute, că unul ca acela ce va umbla mutîndu-se se va globi și se va pedepsi". Locuitorii erau legați astfel de s. unde fusseseră înscriși la dări. Același domn poruncea: „Nime de pe la locurile lor, dă unde li s-au așezat banii, să nu mai strămute". Atît în Ț. Rom. și Mold., cît și în Trans., conducerea administrației s. mănăstirești se făcea de aceleași organe ca și la cele boierești. *3.* În afară de s. dependente și libere, mai erau și s. de *plăieși*, locuite de oamenii care făceau paza plaiului și care se bucurau de scutiri. Aceste s. erau conduse de vătafii de plai. *4. Sloboziile* ↑ erau s. noi sau repopulate. V. *măglaș*; *sate de drum*. *Bibl.*: 259, 576, 622, 654, 744, 751—753, 1 068, 1 275, 1 326 a, 1 457, 1 629, 1 631.

T.V.—N.S.

satara. Dare apăsătoare, excepțională, ca și mîncăturile ↑ și năiamele ↑: „[...] satarale ce să pun aici în oraș pe mahalale și pentr-alte tîrguri și sate",, un bir greu ce s-au numit satara" (Mold., 1742).

A.C.

sate de drum. Categorie fiscală alcătuită din locuitorii așezați aproape de drumurile mari ale țării. Avînd o serie de obligații suplimentare care apăsau greu asupra lor (cai de olac, conace, mertice), erau scutite de o parte a dărilor; in Ț. Rom., in sec. 17, își dădeau „nevoile" pe jumătate. Cu toate acestea, locuitorii se fereau să stea in apropierea drumurilor mari, ceea ce dădea călătorilor străini in trecere pe la noi impresia că țara este lipsită de populație.

N.S.

săpunărit. Dare prelevată asupra cherhanalelor de săpun. Una din primele mențiuni documentare despre darea pe săpun datează din timpul domniei lui Const. Brincoveanu; mai mult decît probabil că darea a preexistat actului domnesc. Documentele ulterioare — din vremea lui Al. Ipsilanti și M. Suțu — vorbesc de „săpunăritul din Bucu-

reşti şi din cele 17 judeţe". Darea, sub această denumire, nu apare şi în documentele din Mold. Erau supuşi la darea **s.** toţi producătorii de săpun destinat comercializării. La început, darea s-a plătit pe întreprindere, „pe nume", şi a fost fixă: sub C. Brîncoveanu, era de 1 taler şi 1/2 „după obiceiu"; în timpul domniilor lui Ai. Ipsilanti şi M. Suţu, se calcula pe cantitatea produsă şi era „de fiece oca de săpun cîte un ban". Venit al domnului, în 1803, **s.** devine havaet al vornicului de harem (v. *vornicul doamnei*). Slujba **s.** se administra prin concesiune, aşa cum reiese dintr-un document al lui Al Suţu. **S.** se menţine pînă la *Reg. org.*, care inaugurează sistemul modern de fiscalizare a activităţilor economice.

A.C.

sărac. Termen desemnînd în evul mediu o categorie socială lipsită în general de mijloace de existenţă. Astfel, în Trans. *pauperes* constituiau o categorie a iobagilor posedînd numai o subdiviziune de *sesie* sau chiar lipsiţi cu totul de *sesie*. Pauperii erau scutiţi de cens, dar trebuiau să contribuie în natură sau bani la întreţinerea oastei crăieşti. În principiu, pauperii cu avere sub 3 florini nu erau impuşi la dări. În documentele române termenul de *siromah* sau **s.**, preluat de la slavi, a suferit un lung proces de evoluţie semantică, marcînd o treptată diferenţiere sociopolitică şi economică. Astfel, iniţial s-au numit **s.** orfanii în general, apoi membrii obştii ţărăneşti decăzuţi din drepturile lor asupra unei delniţe, în sfîrşit, marea categorie a celor lipsiţi de proprietate. **S.** apar într-un document din 22 iun. 1418, B, prin care domnul, autorizînd donaţiile *piae causa*, interzice revendicările din partea familiilor donatorilor şi enumeră următoarele trepte sociale: *1. sluga* domniei mele; *2. boieri; 3. cnez* şi *4.* „ceilalţi oameni de mina de jos, adică **s.**" *(sirak)*. În Ţ. Rom., **s.** erau supravieţuitorii obştii ţărăneşti, şi anume cei rămaşi la limita socială inferioară, la cea superioară situîndu-se *cnezii*. În Mold., termenul corespunzător este cel de *ubogli*↑ Ln di, categorie inferioară celei de liudi↑. Pe măsura modificării mentalităţii medievale, sensul termenilor **s.**, *siromah* etc. tinde să capete semnificaţia socială — cu vagi reminiscenţe morale — a unei populaţii situate pe treapta inferioară a unei societăţi şi dispunînd de mijloace de existenţă precare, aflîndu-se astfel sub permanenta ameninţare a aservirii şi a nesocotirii drepturilor ei umane de către clasele exploatoare. Procesul semantic pare încheiat în sec. 16, cînd prin **s.** se înţeleg locuitorii fără pămînt, muncitorii cu braţele, decsebiţi, deci n entar, de proprietarii de delniţe. În catastihul statistic-fiscal al lui Petru Şchiopul, din 1591, se constată existenţa a 4 237 familii de **s.**, faţă de 31 843 de familii de istovţ. Dintr-un document din ⟨1586—1591⟩, relativ la un sat din judeţul Gorj, rezultă că locuitorii satelor erau împărţiţi în 2 categorii: **s.**, care erau impuşi cu mai puţin, şi cei „cu averi", care plăteau mai mult. La 1695, **s.** avea semnificaţia de astăzi; la acea dată Constantin Brîncoveanu acorda unor **s.** haine „pre obicei". **S.** a mai avut şi sensul de orfan sau văduv; la 30 iul. 1741, soţia răposatului clucer Miron Donici rămăsese „săracă".

A.C. – N.S.

săracă. Moştenire **s.**, adică deficitară. Termen folosit de *C. Cal* (§ 1 047): „Dacă cineva fiind trecut peste 25 ani, amăgindu-se de altul prin îndemnuri viclene, va primi o moştenire *săracă*, atunce ce poate porni jalbă de vicleşug asupra amăgitorului de la care poate cere despăgubirea sa [...]".

O.S.

sărăcustă. V. *moştenire*.

sărărie. Vînzarea sării în oraşele principale ale ţării constituia un monopol al domniei, exploatat prin concesiune. Concesionarul era ţinut, prin ponturile contractului, să vîndă sarea după un nart amănunţit, care în 1778—1782 era fixat la 5 bani ocaua de sare pisată şi la 4 bani aceea nepisată, iar în 1803, la 6 bani sarea pisată şi la 5 bani sarea nepisată. Printr-un hrisov din 27 ian. 1869 (Ţ. Rom.) se hotărăşte desfiinţarea **s.**, începînd cu anul următor.

A.C.

sărărit; sin. *solărit*. În Ţ. Rom., dare asupra sării, plătită de locuitorii din judeţele Rîmnicu Sărat, Buzău şi Saac. pentru privilegiul de a se aproviziona gratuit cu sare, pentru nevoile proprii, din malurile de sare existente la suprafaţă (subsolul fiind proprietatea domniei); ei aveau dreptul să ia sarea numai „cu traista pentru trebuinţa caselor lor". Apariţia s. şi a solăritului este legată de organizarea exploatării ocnelor de sare ca monopol domnesc: această organizare datînd cel puţin din sec. 15, probabil că şi darea s. este mult mai veche decît o indică documentele scrise. La 1700, s. era de 44 bani de „nume, precum au fost obiceiul"; la 1775 se ridicase la 66 de bani sau o jumătate de taler. Tot s. se numea şi darea plătită de oierii mocani pentru sarea utilizată de oile lor; la 1822, aceştia plăteau cîte 5 taleri de turmă sau „mielul, hîrşia, caşul şi 6 ocale de lînă". În Mold., darea numită *solărit* sau *solărie* este menţionată mai întîi în ţinutul Cernăuţi (5 dec. 1681); mai tîrziu şi în ţinuturile Suceava (4 dec. 1703) şi Vrancea („s-au plîns vrîncenii pentru rîndul solăritului că au avut obiceiu de au dat solărit"). La 1727, s. era de 35 de bani. La 24 ian. 1676 sînt menţionaţi „solarii care umblă pentru slatină de la cămărăşii de ocnă din ţinutul Neamţ".

N.S.

sărman; var. *sărăiman*. Cu înţelesul de *orfan* îl întîlnim în documentele şi în pravilele sec. 19. În legea din 1832, „pentru obştească epitropie", se prevedea înfiinţarea în Bucureşti a unei obşteşti epitropii „spre a îngriji pentru creşterea şi averea tuturor celor ce în nevîrsnicia lor vor rămînea *sărmani* şi fără nici un fel de îngrijitori" (art. 1). V. *nevîrstnic*.

O.S.

scaun. În evul mediu românesc, sediu, reşedinţă, s. de judecată, *1.* s. *domneşti* * În Ţ. Rom., 27 dec. 1391, B: act de danie „scris în scaunul nostru Argeş"; în Mold.* 30 iul. 1401, A: întemeierea unei episcopii armeneşti „cu scaunul la Suceava", în urma demersului făcut de episcopul armenesc, la „scaunul nostru al Moldovei". *2.* s. *de bir* (Ţ. Rom., sec. 16—17). Satul unde şedeau stringătorii birului puneă ce încasau dările din satele învecinate, timp în care erau întreţinuţi şi găzduiţi gratuit de locuitorii din satul s. de bir. Alexandru Iliaş interzice birarilor să-şi facă s. de bir în satul Flămînzeşti, „pentru că deacă-şi dau partea de bir, ei tot şed în sat pînă string birurile şi de la alte sate, căci nu este scaun de bir". În timpul celei de-a doua domnii a lui N. Mavrocordat, otomanii din raiaua Brăilei puseseră „scaune pe baltă de lua vamă". *3.* S. *de carne*; către sfîrşitul sec. 17, butucul pe care se tăia carnea în măcelării. Mai tîrziu, chiar măcelăria. Se înfiinţau numai cu aprobarea domniei, în oraşe, pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. Unele dintre ele se bucurau de scutiri, mai ales cele de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. Aprobarea de scutire se dădea în mod expres prin actul de autorizare. În oraşele în care măcelarii erau organizaţi în bresle, aprobarea pentru funcţionarea unui s. de carne se dădea cu avizul vătafului de măcelari. Veniturile unui s. de carne alimenteau fondurile necesare constituirii şi întreţinerii cişmelelor de apă, pe vremea lui Ioan Gh. Caragea. *4.* S. *de judecată*: *a. domnesc*; *b.* s. *de judecată ai banului Craiovei*; *c.* s. *de judecată al episcopiei*; *5.* S. *de la părinţi* v. *moşenilor* (cămin). *6.* În Trans., districtele secuieşti au căpătat, la sfîrşitul sec. 14, numele de s. *(sedes)*; ele au constituit vreme de 5 veacuri autorităţile publice locale ale teritoriului locuit de secui. În sec. 16 existau 7 s. secuieşti: Odorhei, Mureş, Sepsi, Orbai, Kézdi, Ciuc şi Arieş. În prima jumătate a sec. 17, s. Sepsi, Kézdi şi Orbai s-au unit sub denumirea de Trei Scaune. Existau şi cîteva s. filiale, dintre care Caşin şi Gheorgheni în s. Ciuc, cu care s-au şi unit. Conducerea locală era asigurată de „adunările scăunale", iar judecarea diverselor pricini — care era funcţia de bază a s. — se făcea la s. de judecată. V. şi *comitele secuilor*. V. *justiţie*; *scaunele de judecată din Trans.*

N.S.—T.V.

scaunele de judecată din Trans. *1. În Trans. voievodală*, au funcţionat ca instanţe obişnuite: *a. instanţele domeniale*, prin intermediul cărora feudalii laici sau ecleziastici

exercitau jurisdicția seniorială asupra țăranilor de pe moșiile lor; o asemenea instanță, numită *forum dominale*, avea o competență mai largă sau mai redusă, după cum stăpinilor domeniilor respective li se acordase sau nu de către rege dreptul paloșului (*ius gtaaii*), în temeiul căruia, având așa-numita „justiție majoră", puteau judeca și în cauze penale grave și aplica pedeapsa cu moartea; *b. instanțele comitatense* numite, din cauza compoziției lor, *sedes nobilitares* sau *sedes iudiciaria nobilium:* erau superioare în grad instanțelor domeniale; ele judecau apelurile împotriva hotărîrilor acestora și, în primă instanță, diferite cauze, pînă la o anumită valoare, privind atît pe nobili, cît și pe nenobili; *c. instanțele orășenești*, compuse din județe orașului și jurații orașului, *iurati cives*, care judecau pricinile civile și penale ale cetățenilor orașului; *d. instanțele ecleziastice*, cu competență specială, judecînd pe clerici (*privilegium fori*) și, în anumite cauze (în legătură cu o „taină" bisericească), pe laici; *e. instanța voievodală*, s. j. al voievodului sau vicevoievodului, pe care voievodul l-a ținut fie, mai întîi, singur, fie, începînd din sec. 14, mai mult cu ocazia și în cadrul adunărilor obștești (congregațiilor generale), și care judeca pe nobili și nenobili, cu excepția clericilor și a persoanelor scoase de sub jurisdicția sa (asupra nobililor avea în cazurile penale competență exclusivă în raport cu instanțele enumerate anterior); el judeca și apelurile împotriva hotărîrilor forurilor de judecată comitatense. Era instanța cea mai înaltă în ierarhia judecătorească transilvăneană. *2. În perioada principatului autonom (1540—1688)*, organizarea judecătorească devine mai complexă și, grație dobîndirii autonomiei administrative, conducerea supremă în materie judecătorească în Trans. revine unui organ intern: *principele*, care posedă și dreptul de grațiere și are ca sfetnic și ajutor în această materie, în Consiliul intim, pe *iudex curiae*, numit și *palatinus curiae* (corespunzător vornicului din Principatele extracarpatice). Deși în principiu judecător suprem, principele Trans. nu a exercitat cu regularitate și frecvent, în mod direct, această prerogativă, ca domnii Ț. Rom. și Mold., ci de obicei a exercitat-o prin delegații săi. De aceea, aici s. suprem obișnuit de j. a devenit *Officium palatinale*, numit și *Tabla principelui* sau *Tabula septemviralis*, prezidat de *primarius iudex* și alcătuit din jurați nobili. Acest for nobiliar superior judeca atît apelurile contra hotărîrilor instanțelor imediat inferioare *(sedes nobilitares* din comitate, s. general secuiesc și s. Universității săsești), cît și, în primă și ultimă instanță, diferite procese mai importante, de pildă cele relative la dreptul de proprietate. În materie de crime de înaltă trădare judeca în primă și ultimă instanță *dieta*. Ca instanțe inferioare și intermediare se întîlnesc în această perioadă : s. j. din sat *(forum pedaneum)*, compus din județe sătesc și jurați, care judeca în cauzele minore dintre săteni; s. stăpînului de moșie *(forum dominale)*, care judeca pe oamenii de pe moșia respectivă în termenul scurt, de opt zile de la introducerea acțiunii, prevăzut de *App. const.* (IV, 1, 28); s. județesc de plasă *(sedria partialis)*, prezidat de pretor; s. orășenesc, compus din jude *(iudex)* și jurați *(iurati cives)* ; și s. cetății, constînd din căpitanul cetății și asesori. Instanțele intermediare cu caracter general cele mai importante rămîn, ca și în perioada precedentă, s. comitatelor *(sedes nobilitares)*, care formau instanța ultimă pentru țăranii iobagi reclamanți, oamenii liberi având dreptul de apel la Tablă. Ca instanțe cu caracter și competență speciale funcționează și în această perioadă forurile ecleziastice. *3. În perioada dominației habsburgice* (1688—1848), organizarea judecătorească din perioada precedentă e inițial menținută (Diploma leopoldină din 1691 prevede expres aceasta), însă cu timpul i se aduc diferite modificări și completări pe cale de reforme, care urmăresc modernizarea și în acest sector a organizării statului în spiritul politicii absolutismului luminat, dominat de ideile iluministe. O altă caracteristică, consecință a cuprinderii în cadrul unui imperiu constînd dintr-un conglomerat de țări și provincii, este faptul că împotriva hotărîrilor instanțelor provinciale superioare este deschisă calea de atac la forurile supreme ale Imperiului habsburgic. Reformele în domeniul justiției, întreprinse de monarhii austrieci, au urmărit separarea ei de administrație, introducerea unei continuități în activitatea instanțelor, crearea de noi instanțe și îmbunătățirea formelor procedurale în general, concomitent cu îmblînzirea lor în materia dreptului procesual penal. Forurile județărești care au funcționat în această perioadă în Trans. au

fost, pornind de la inferior la superior: s. *dominale (sedes dominales)*, păstrate din perioada precedentă, prin care stăpînii de pămînt judecau pe supușii și slugile nenobile ale lor în cauze civile și penale (potrivit *App. const.* ei judecau și pe indivizii din afara moșiei, înfăptuitori de infracțiuni, prinși la locul faptei), cu drept de apel la tablele comitatense; instanțele s. districtelor săsești, precum și cele ale comitatelor și s. secuiești transformate la 1764 în *table permanente (continuae tabulae)* ale acestor unități teritorial-administrative, care au rămas forurile de judecată cele mai generale ale principatului, funcționînd atît ca prime instanțe, cît și ca instanțe de apel; s. *orașelor și tîrgurilor*, rămase și ele din perioada anterioară și alcătuite din conducerea acestor unități *(magistratus civitatum et oppidum)*; *forurile ecleziastice*, păstrate ca instanțe cu competență specială și tot ca instanțe cu competență specială, create acum, *instanțele militare; Tabla regească (Inclyta Tabula regia judiciaria)*, al cărei sediu a fost stabilit în cursul acestei perioade, la 1754, în Tîrgu Mureș, era alcătuită din președinte, 3 protonotari și 12 asesori, a funcționat ca primă instanță în cazurile penale grave și în cazurile civile importante enumerate în *App. const.*, și ca instanță de apel în cazurile prevăzute de lege relativ la procesele nobililor judecate în primă instanță în fața oricărui alt for judecătoresc; pe lîngă această instanță superioară și-au făcut practica ori au funcționat avocați renumiți (dintre români pot fi amintiți Avram Iancu, Papiu-Ilarian); *guberniul regesc (gubernium regium)*, la care se putea apela de la tablă în anumite cazuri; *forul producțional (forum productionale)*, care judeca în cauzele privind bunurile și veniturile fiscului, constituit din consilierii guberniali, oficialii superiori din plăși și Tabla regească; numele lui este datorat obligației celor chemați în judecată de a prezenta *(producere)* actele pe care le aveau; în unele cauze privind pe membrii nobilimii aceștia puteau apela de la instanțele supreme locale la *Cancelaria aulică transilvană* de pe lîngă Curtea din Viena, împăratului revenindu-i în consecință decizia finală. Caracteristicile principale ale dezvoltării organizării judecătorești din comitatele Trans. în cele 3 perioade amintite au fost: păstrarea permanentă a unor instanțe corespunzătoare organizării administrative locale, dar totodată înmulțirea și specializarea instanțelor, diversificarea și completarea organizației lor, iar în perioada de la sfîrșit, reformarea organizării și a unor aspecte ale funcționării lor, spre a corespunde noilor condiții. Astfel, au persistat permanent, trecînd din perioadă în perioadă: instanțele comitatense, forurile dominale etc.; s-au creat ca instanțe noi, speciale: forul producțional, instanțele militare etc.; s-a diversificat și completat organizarea unor instanțe păstrate, organizîndu-se, de pildă, printr-o ramificare a competenței, în cadrul organizației s. j. comitatense: s. *general*, s. *parțial* (cu competență limitată) și s. *filială* (acesta judecînd în cauzele civile și penale ale iobagilor); ori transformîndu-se s. comitatense în table continui. Reformele introduse potrivit politicii iluministe a conducătorilor statului habsburgic au urmărit, ca și reformele din celelalte sectoare ale vieții de stat, păstrarea edificiului de stat feudal prin adaptarea organizării sale la noile condiții social-economice, care provocaseră procesul destrămării feudalismului. S. de j. *românești ecleziastice*. *Forurile ecleziastice* au rămas competente în judecarea cauzelor bisericești și a cauzelor mirenilor în legătură cu o taină a bisericii sau cu o infracțiune împotriva religiei, chiar după ce competența s. laice a scăzut ori acestea au fost cu timpul desființate. Cele mai numeroase au fost s. *protopopești*, iar în cadrul bisericii unite au prezentat importanță și *forurile vicariale;* superioare acestora și puține la număr erau *forurile episcopale*. În sec. 17—18 este dovedită documentar pentru ambele biserici românești, în multe localități transilvănene, în care rezidau protopopi, funcționarea s. *protopopești*. Ele aveau în frunte pe protopop, iar ca asesori preoți din protopopiatul respectiv, participînd, din sec. 17, sub influența bisericii calvine, și reprezentanți ai populației mirene înstărite. Dintre cazurile de judecăți protopopești atestate documentar în sec. 17—18 unele se referă la proprietatea unor cărți bisericești, altele la anumite locuri din strană ori la prioritatea în biserică, altele la desfaceri de logodne etc. Forul de judecată superior s. protopopești în cadrul bisericii era *soborul mare*, al clericilor din cuprinsul unei eparhii, la care participau episcopul, protopopii și preoții eparhiei. El putea fi general (ținut cu clerici din toate protopopiatele eparhiei) sau parțial (ținut cu clericii din unele proto

popiate). Era compus numai din protopopi și din preoți, atunci cînd alegea sau judeca și depunea pe vlădică (cum a fost în cazul episcopilor Sava Brancovici și Ioasaf la 6 iul. 1679, la 2 iul. 1680, 12—14 iul. 1682). Mai citām soborul ținut la 17 apr. 1698 în Sighet de episcopul Maramureșului, la care participă mai mulți protopopi și preoți și 2 „jupini" maramureșeni, care judecă o ceartă ce avusese loc în biserică, aplicînd o amendă de 24 florini părții vinovate; soborul parțial („parțialesiu sobor"): cel din 15 mai 1690, ținut de același episcop în Budești împreună cu 2 asesori (între care un protopop), în care s-a judecat o controversă privind un „iosag" (moșie) al bisericii; altul (tot parțial), ținut la Drăgoești în ian. 1699, sub președinția aceluiași episcop, asupra folosirii unor locuri în biserică. În intervalele dintre soboare, s. episcopale și protopopești aveau loc cu participarea juraților sau asesorilor aleși de soboare (pentru episcopate, pînă la 12 protopopi, care alcătuiau în biserica unită *consistoriul episcopal*; iar pentru protopopiate, în general, 2—3 preoți). În categoria instanțelor de judecată ecleziastice se situează și *forurile vicariale* ale bisericii unite, cu organizare și competență apropiate de a s. *protopopești*, mai puține însă la număr decît acestea, datorită faptului că vicarii aveau poziție superioară protopopilor, un vicariat cuprinzînd mai multe protopopiate, în dieceza greco-catolică transilvăneană (de Alba Iulia și Făgăraș) existînd la 1835 doar 11 decanate (din care 4 vicariale: Făgărașul, Hațegul, Rodna și Șimleul Silvaniei), în cuprinsul cărora se aflau 72 protopopiate sau arhidiaconate. Cu privire la organizarea forurilor vicariale, e de remarcat că ele au funcționat pe teritoriile regimentelor grănicerești, cu excepția celui din vicariatul Șimleului Silvaniei. Forul din districtul grăniceresc năsăudean era constituit dintr-un „asesoriu", compus din 6 asesori, un „apărător al căsătoriei și fisc" și un notar, toți preoți, funcționînd de regulă sub președinția vicarului. Reprezentînd justiția ecleziastică, cu caracter special, acest for era competent numai în anumite cauze și față de anumite persoane, jurisdicția generală, de drept comun pe teritoriul regimentului, fiind cea militară. *Ratione personae*, forul vicarial judeca pe preoți în cele mai multe cazuri, iar pe mireni numai în legătură cu o „taină" a bisericii (căsătoria etc.). În legătură cu competența *ratione materiae* a acestei jurisdicții speciale, a existat temporar un conflict între autoritățile militare și cele ecleziastice de pe teritoriul regimentului, acestea din urmă pretinzînd ca competența lor să nu fie limitată la chestiunile cu caracter pur bisericesc. Vicarul Ioan Nemeș (1802—1834) a reușit să extindă competența jurisdicției bisericești, obținînd ca preoții din district să fie judecați de instanțele bisericești nu numai în problemele strict religioase și disciplinare, ci și în cauzele penale și familiale, rămînînd în competența justiției militare numai procesele preoților privitoare la bunuri (posesia și folosința acestora, contractele privind bunurile etc.). V. și *biserică*. S. de j. *românești laice*. Dintre s.j. *compuse, exclusiv sau parțial, din elemente autohtone*, unele reprezintă un rest al vechii autonomii a organizațiilor locale ale acestora; altele derivă din privilegiile recunoscute în domeniul judecătoresc anumitor stări (clerul, militarii grăniceri); toate dovedesc capacitatea acestor elemente de a organiza și desfășura o activitate pe teren jurisdicțional. Acceptarea de către statul feudal ungar a unei părți din vechile instituții autohtone de drept public și privat o relevă păstrarea instituției voievodatului transilvănean, a unor „țări" și „districte", a unora din s.j. și a unei părți a obiceiurilor juridice ale populației băștinașe în materie de drept privat, drept penal, drept procesual etc. Atît competența de judecată a instanțelor românești, cît și sfera de aplicare a dreptului consuetudinar românesc au fost cu timpul restrînse, tendința generală fiind înlocuirea lor treptată cu instanțele generale și dreptul comun al regatului. Dintre documentele care ilustrează primul aspect ne referim la actele emise de regina Elisabeta la 30 sept. 1364 și la 26 sept. 1370. În cel dintîi, recunoscînd comunității românilor din comitatul Bereg dreptul de a-și alege voievodul (precum precizează, au dreptul și românii din Maramureș și din alte părți ale regatului), regina consacră și dreptul acestuia de a judeca toate cauzele dintre dînșii; în cel de-al doilea, la suplica mai multor români din același comitat, hotărăște ca în cauzele privind posesiunile să-i judece comitele de Bereg, iar

în cauzele mai mici voievodul românilor din acel comitat. Din aceste două acte emise la un interval de cîțiva ani rezultă limpede restrîngerea competenței voievodului respectiv. În același secol, instituția voievodatului Maramureșului este înlocuită cu comitatul, prin extinderea organizării comitatense a regatului; deci o înlocuire totală a unei vechi instituții administrativ-judiciare băștinașe. Tendința înlocuirii normelor dreptului cutumiar local cu normele legilor regatului și în cauzele privind pe locuitorii băștinași e evidențiată de documentul din 7 mai 1371, emis în Deva de juzii nobililor comitatului Hunedoarei, în care aceștia relatează despre opunerea tuturor cnezilor și românilor din cele 4 districte ale cetății Deva la aplicarea legilor regatului în cazul judecării unui român și cererea acestora ca el să fie judecat *iuxta legem Olachorum*; cazuri similare de împotriviri ale elementelor autohtone la aplicarea legilor feudale ale regatului ne relatează și alte documente din același sec. 14. **S.j.** constituite, fie numai din români, fie cu participarea românilor, în unitățile teritorial-administrative cu populație total sau majoritar românească, erau compuse dintr-un președinte și mai mulți membri (de regulă 12). **S.** era prezidat fie de voievodul sau vicevoievodul din acea regiune, fie de un dregător al statului feudal (vicevoievodul Trans., comitele, banul, castelanul din regiunea respectivă, ori — excepțional — regele însuși). Membrii s. constau de obicei din cnezi, și numai excepțional din alte categorii sociale (boieri, preoți, țărani); ei erau în general aleși de către populație, în unele cazuri pe un an, în altele pe alt termen. Cercetarea principalelor **s.j.r.** din Trans. cunoscute documentar învederează variațiile locale în modul constituirii și al structurii acestora. În țara Hațegului, devenită ulterior districtul Hațegului, aflăm documentată, începînd din sec. 14, o instanță locală prezidată de castelanul de Hațeg (care putea fi concomitent și vicevoievodul Trans.) și alcătuită la început din 12 cnezi, 6 preoți și 6 români de rînd, în calitate de jurați asesori aleși de obștea cnezilor și a oamenilor de altă stare din district, iar ulterior din 12 jurați asesori aleși numai dintre cnezi. Denumirea de *jurați (iurati)* a fost determinată de faptul că la intrarea în funcție ei depuneau jurămînt. Cu unele transformări, **s.** de **j.** local funcționa la Hațeg și în sec. 18. În Maramureș, voievozii locali au avut, ca și cei vecini ai Beregului, și atribuții judiciare, nu numai militare și administrative, și aceasta atît înainte de întemeierea comitatului, cît și, într-o măsură mai redusă, după aceasta. Și aici s-a petrecut, desigur, același proces de restrîngere treptată a funcției lor judecătorești, indicat pentru comitatul limitrof al Beregului de documentele menționate mai sus. Nici pentru Maramureș, nici pentru Bereg nu este precizat documentar modul organizării **s.j.** voievodal. El însă trebuie să fi fost asemănător celui atestat la începutul sec. 15 pentru **s.** local prezidat de organele comitatense, care își avea sediul în tîrgul Sighetului și se compunea din 12 membri recrutați dintre „jupanii", „nemeșii" români locali, sub președinția vicespanului. Un voievod ales anual de cnezi și întreaga comunitate se afla și peste cele 10 sate ale domeniului numit Craina din părțile maramureșene; un altul pe domeniul Homoana din aceleași părți; funcția judecătorească a acestora e atestată de unele documente. Cu privire la exercitarea funcției judecătorești de către voievodul român de pe domeniul Cetății de Piatră (Chioar), se știe că el ținea **s.j.** la intervale de 2 săptămîni. Documente din 1592 și 1594 ne informează că din amenzile edictate, voievozilor le revenea a treia parte. S. voievodal de judecată al românilor din localitățile districtului Beiuș — care forma o parte *(provincia, pertinentia)* din domeniul episcopiei catolice de Oradea, era compus din voievodul sau vicevoievodul „provinciei" Beiuș și 12 jurați, cnezi aleși de popor dintre cnezii districtului pe cite o jumătate de an; alegerile aveau loc la 6 ian. (Boboteaza) și la 20 iul. (Sf. Ilie) ale fiecărui an și trebuiau să se facă dintre cnezii potriviți acestei sarcini. Aleșii depuneau jurămînt; pe durata mandatului erau scutiți de servicii iobăgești. Instanța era obligată să judece cauzele tuturor litiganților din ținutul respectiv, audiind și conchizînd; judecata trebuia să se efectueze *in loco sedis iudiciariae;* cei nemulțumiți de judecată aveau drept de apel la curtea episcopală din Oradea (ca instanță domenială). Încasarea pedepselor bănești, pronunțate de instanța voievodală sau de cea de apel episcopală, era de atribuția

voievodului și crainicului („oficial" al districtului, subordonat voievodului, dar superior cnezilor); în cazul cînd aceștia neglijau s-o execute în timp de 15 zile de la partea condamnată, avea dreptul s-o încaseze castelanul (căpitanul) Beiușului de la voievod sau crainic. O regiune în cuprinsul căreia elementele superioare din sînul populației românești locale (nobilii și cnezii) au intrat în componența instanțelor de judecată care au funcționat acolo sub președinția organelor statului, fie locale (banii, vicebanii, comiții, castelanii), fie în unele cazuri supreme chiar regele, a fost Banatul. Aceste **s.j.**, după cum ne atestă mai multe acte, au aplicat în diverse cazuri de judecată, în probleme de fond sau de procedură, dreptul românesc (*antiqua et approbata lex districtuum volachicalium* la 1478, *ius volachie* la 1500, *ritus volachie* la 1503 etc.). Cele 8 districte românești din Banat (Almaj, Bîrzava, Cemiat, Crașova, Hadia, Lugoj, Mehadia și Sebeș, ulterior Caransebeș), situate pe teritoriile comitatelor Timiș și Caraș, aveau fiecare **s.** propriu de **j.**, **s.** principal fiind cel din Sebeș. Între aceste districte a existat o legătură administrativă și judecătorească. *Universitas nobilium et kenesiorum* din fiecare **s.** a avut atribuții și în materie de jurisdicție contencioasă și grațioasă. Astfel, la 1428, regele Sigismund împreună cu adunarea generală a obștei nobililor și cnezilor din districtul Mehadiei judecă un proces între niște cnezi locali; la 1439, obștea nobililor și cnezilor din districtul Sebeș, strînsă în adunare generală, dă adeverință, printr-un raport adresat comiților de Timiș, relativ la fidelitatea față de coroană a unui membru care nu mai era în viață și a fiului său, din pătura nobiliară. Aceste congregații puteau fi compuse nu numai din nobilii și cnezii unui anumit district, dar și din cei din mai multe sau din toate districtele. În districtul Făgărașului (menționat ca district la 1428; numit, înainte de aceasta, *Terra Blacorum* sau *Terra Blachorum*, în 1222; *Terre Fugaras* în 1372, *Terra Fugrasch* în 1413), **s.j.** erau compuse de asemenea cu asesori din pătura superioară a populației românești. Boierii de aici aveau așadar nu numai rosturi militare și administrative, dar și judecătorești. În general, numărul boierilor jurați asesori era de 12, dar putea fi și de 6 (excepțional 8). **S.j.** făgărășene au fost prezidate, după caz, de organele locale sau centrale ale statului. Conform *Constituțiilor Țării Făgărașului* din 1657, în sec. 17 funcționau în acest district 2 categorii de **s.** locale de **j.**: *1.* **S.** *superior (Fogarasiensis sedes superior)*, numit și **s.** căpitănatului *(sedes capitaneatus)*, compus din 12 asesori, un notar, 2 juzi ai nobililor și prezidat de căpitan; acest **s.** judeca pricinile civile în care cel puțin una din părți era boier, libertin, negustor, dorobanț sau cleric, și pricinile penale mai grave cu drept de apel la principele Trans.; în cazul cînd o persoană liberă chema în judecată penală pe un iobag, trebuia să fie de față la judecată provizorul, „ca să poată ocroti și ajuta pe iobag în cauza dreptății sale" (XX, 2). *2.* **S.** *inferioare* erau în număr de 5; *a.* **S.** *provizoral* al Făgărașului *(sedes provisoralis Fogarasiensis)*, numit așa fiindcă era prezidat de provizori *(provisores*, judecătorii de curte), numit, totodată, și boieresc *(boeronalis)*, datorită faptului că era compus din 12 asesori boieri; și în componența acestui **s.** intra un notar; în fața acestui **s.** se judecau iobagii care țineau de domnul cetății și persoanele libere care aveau pretenții față de supuși; în apel, persoanele libere se adresau **s.** superior, iar persoanele supuse se adresau prefectului; **s.** provizoral judeca pricinile succesorale dintre iobagi, silniciile, injuriile, certurile, procesele de datorii. *b* **S.** din Porumbac, compus din 6 boieri jurați și un notar și prezidat de un provizor, judeca pricinile între iobagi și boieri, cu drept de apel la prefect, cu excepția infracțiunilor care se judecau de **s.** superior din Făgăraș. *c.* **S.** din Comana, compus și el din 6 boieri jurați și un notar, prezidați de un provizor, de la care boierii care se judecaseră cu iobagii puteau face apel la prefect și de acolo la **s.** căpitănatului. *d.* **S.** tîrgului (orășelului, *oppidi)* Făgăraș, care judeca numai cauzele dintre orășeni. *e.* **S.** din Șercaia, numit și Curtea din Șercaia. Dintre aceste 5 **s.** inferioare din cele 4 localități mai importante din districtul Făgărașului, cel mai însemnat a fost cel provizoral (boieresc) din Făgăraș. Date privitoare la numirea, respectiv alegerea membrilor **s.j.** făgărășene, la durata mandatului lor, la zilele de judecată, la apelurile împotriva jude-

căților scăunale, la unele pedepse corporale și bănești, la diverse taxe judecătorești, la desființarea unora din **s.j.**. se întîlnesc în diferite conscripții urbariale ale localităților Făgărașului. Tot în aceslea aflăm și date asupra organizării (constînd din jude și 5 jurați) și a competenței (pricinile mici, pînă la 1—3 florini, după localități) instanțelor numite *iudicium pedaneum*, precum și a căilor de atac împotriva hotărîrilor lor. De asemenea, găsim în aceleași surse date cu privire la inexistența în Făgăraș a **s.** *dominale* sau *triduale* și la introducerea lor abuzivă, pe alocuri, în sec. 18. La decăderea **s.j.** din Făgăraș, în special ale celor mai importante (al căpitănici și al boierilor), a contribuit și întemeierea regimentului 1 de graniță, care a determinat organizarea altor categorii de instanțe. În regiunea Sibiului, la Săliște, este menționat, în protocoalele comunei păstrate în arhivele Sibiului începînd din sec. 16, un **s.j.** a cărui competență se întindea peste 6 sate în frunte cu Săliștea, al cărei jude, ales anual la Crăciun, era cel mai de seamă dintre juzii acelor sate; în afară de juzi, ca ajutoare ale lor, sînt menționați pîrgarii. Cele 6 sate constituiau un **s.** românesc, în cadrul **s.** săsesc. Magistratul sibian impune ca organe proprii în organizarea **s.** săliștean 2 juzi aleși din sînul sfatului sibian, privind la 1585 pe juzii români locali de competența luării jurămintelor, pe care o atribuie exclusiv juzilor desemnați de la Sibiu, reducînd astfel competența elementelor autohtone în administrarea justiției. Un fenomen identic se constată pentru satul Rășinari, din aceeași regiune; acest sat poseda un **s.j.**, compus din jude și jurați, care a deținut la început o competență largă, redusă treptat în sec. 17 și 18, de același oraș, pînă la valoarea de un florin. Spre comparație, se poate menționa că un alt **s.j.r.**, cel din satul Ungureni din fostul județ Solnoc-Dobîca, avea la 1759 competență pînă la 3 florini. Un **s.j.** sătesc este documentat și pentru localitatea Feleac de lîngă Cluj, căruia sfatul orașului Cluj îi confirmă la 1569 dreptul de judecată; această instanță avea în frunte pe cnezul satului, căruia i se impun anumite condiții de celeritate în distribuirea justiției. O altă categorie de instanțe în componența cărora au intrat, în regimentele de graniță românești, elemente autohtone din cadrul grănicerimii (ofițeri, subofițeri), au fost *forurile de judecată grănicerești*, dintre care pe primul plan se află tribunalele regimentare. **S.** de **j.** *ale sașilor*. În unitățile teritorial-administrative săsești au existat în perioada feudalismului, ca instanțe de drept comun similare celor din comitatele regale: *instanțele scăunale*, constînd în fiecare **s.** din judele regal *(iudex regis, iudex regalis*, sau *iudex regius)*, judele scăunal *(iudex sedis*, numit și jude pămîntean, *iudex terrestris*, iar în limba germană *Stuhlrichter)* și juriții asesori; de la instanțele scăunale se putea apela la instanța superioară, de asemenea proprie populației săsești, intitulată *sedria septem iudicum*, alcătuită din judecătorii **s.s.** și din *seniores*, prezidată de comitele Sibiului, care era și *iudex regius Cibiniensis;* acesta prezida și *adunările generale ale națiunii săsești*, care aveau și ele atribuții judecătorești, fiind forul suprem al comunității săsești, de la care se putea apela numai la rege (nu la voievodul Trans.). Instanțe inferioare la sași mai erau *instanțele orășenești*, constînd din jude și jurați, care judecau în pricinile orășenilor, și cele *sătești*, compuse din juzii satelor *(Richter, Hannen, Gräfen)*, care judecau în pricinile mici dintre săteni. Organizarea judecătorească proprie a sașilor s-a păstrat și în perioada destrămării feudalismului, sub dominația Imperiului habsburgic, cînd prima instanță generală au format-o judecătoriile **s.** și districtelor, a 2-a, consiliile scăunale, iar a 3-a, instanța superioară de apel, Universitatea săsească. Organizarea aparte proprie a sașilor, inclusiv cea judecătorească, a avut ca temelie privilegiul autoconducerii acordat prin actul regal de colonizare, care le asigura o evasiautonomie în cadrul Trans., stabilind pentru populația lor ca unitate, ca *Universitas* — fixată pe un teritoriu concedat de regalitate, constituind o „provincie" proprie —, raporturi directe de subordonare față de rege (care în cursul timpului a intervenit prin imixtiuni, aducînd diverse modificări organizării sașilor). **S.** de **j.** *ale secuilor*. Teritoriul concedat secuilor s-a bucurat, ca și al sașilor, de o cîrmuire autonomă: nici aici nu s-a extins organizația comitatensă; organizarea **s.** secuiești prezintă paralelisme cu cea a **s.** săsești, neputîndu-se stabili cu certitudine

influențe dintr-o anumită direcție, similitudinile datorîndu-se probabil stabilirii în condiții asemănătoare peste un fond autohton comun. Unitățile teritoriale în care s-a divizat teritoriul acordat lor erau organizații administrative-judecătorești; datorită funcției lor judiciare, numele de *scaun (szék, sedes)*, ce li s-a dat, a reprezentat o extindere de la denumirea **s.j.** *(sedes iudiciaris)* asupra teritoriului supus jurisdicției lui, fenomen identic cu cel petrecut la sași, în unele teritorii românești și la cumanii așezați în comitatul Cenad. **S.j.** secuiești erau alcătuite din cei 2 dregători aleși în s. administrative respective: căpitanul↑ *(capitaneus maior exercitus, hadnagy)* și *judele*↑ (numit jude pămîntean, *iudex terrestris*, sau jude al scaunului, *iudex sedis, székbíró)*, asistați inițial de obștea s., iar din sec. 15 de 12 jurați↑ asesori↑, de asemenea aleși. În sec. 15 începe să fie numit în fiecare s. (de către comitele↑ secuilor, numit la rîndul lui de rege) un jude regal *(iudex regis)*, care, în calitate de reprezentant al comitelui și al regelui, controla administrația și justiția scăunală. În perioada principatului, și judele regal *(főkirálybíró)* era ales, trebuind însă să obțină confirmarea principelui. Forul de apel împotriva sentințelor judecătoriilor scăunale era *adunarea obștească (congregația) secuilor*. Ultima instanță de apel era, în vremea voievodatului, *curtea regală*, iar în vremea principatului, *Tabla principelui*. În perioada dominației habsburgice s-au organizat și în s. secuiești tablele continui *(tabulae continuae)*, apelul făcîndu-se la Tabla regească din Tîrgu Mureș și în ultimă instanță (dar numai în cazurile cele mai importante) la împărat.

V.Ș.

scăunași *(vigiles)*. Locuitorii din regiunea dinspre Olt și Dunăre a Olteniei ocupată de austrieci, care asigurau paza hotarului. Aflați sub conducerea vameșilor, erau scutiți de jumătate din contribuție pentru serviciile prestate. La începutul sec. 19, I. Ghica afirmă că s. însemna și comisionar al unui turc în sudul Olteniei.

N.S.

sceptru (schiptru). Însemn al puterii domnești, amintit adesea în cronici și documente (sec. 15—17). La 1457, Ștefan cel Mare „a luat schiptrul Moldovei"; în lupta de la 1471, Ștefan cel Mare a capturat și „schiptrul cel mare" al lui Radu cel Frumos; după moartea lui Ștefan cel Mare, „a luat schiptrul Moldovei" fiul său, Bogdan; într-un document din 1618, Gavril Movilă se adresează urmașilor săi: „pe cine va alege Dumnezeu să fie domn cu schiptru, să țină Țara Românească" etc. V. și *domn*.

N.S.

scheeau: *scheau*. V. *birsan*.

schelă. A indicat, la început, porturile și piețele comerciale din Levant unde negustorii europeni — îndeosebi italieni — își stabileau factoriile, plăteau vama și-și organizau afacerile, sub protecția consulilor proprii, ca locuitori „liberi" („francs"). Vechimea s. în țările române este legată de practica taxelor vamale și de existența comerțului internațional, în special cu s. italiene de pe litoralul Mării Negre. Pe vremea lui Alexandru cel Bun, este menționat un „vameș mare ce ține scălile țării pentru vămășie". Inițial la români, s. a însemnat port — cu birou vamal — pe țărmul Mării Negre sau pe Dunăre; prin extensiune, s-au numit s. și punctele vamale de pe graniță (s. Clineni, s. Cîmpinei, s. Văleni etc.). Termenul și-a pierdut semnificația de mai sus odată cu modernizarea regimului vamal; se menține totuși în vorbire, dar cu alte sensuri. V. *consul; schiler*.

A.C.

schiler. Veche denumire a vameșului↑; controla traficul de mărfuri și persoane și încasa taxele vamale la schelele↑ de la Dunăre sau din trecătorile Carpaților. Avea în subordine un număr de plăieși↑ sau martalogi↑, asupra cărora exercita o întinsă jurisdicție profesională; de asemenea avea sub control satele plăierești din zona schelei,

cu dreptul de a judeca, singur sau împreună cu pîrcălabul, anumite infracțiuni locale și de a administra singur importantul sector al pripasurilor. Termenul de s. s-a identificat cu genericul vameș (încasator de taxe), astfel că sînt menționați s. și la posturile din interiorul țării (la oene, pentru încasarea taxelor pe sare).

A.C.

schimb. Este un contract („tocmeală de schimbătură") prin care părțile își dau reciproc un lucru pentru altul; de largă aplicare în societățile primitive, sau chiar în alte organizări sociale, în epoci de criză economică. S. *(trocul)* poate fi considerat strămoșul vînzării. Lipsa de numerar, caracteristică perioadei medievale, făcea să fie folosit chiar de domnie; Ștefan Tomșa comandă bistrițenilor trei măji de cositor, comunicîndu-le că le trimite „sau vite sau bani". Puțin timp înainte, Al. Lăpușneanu le propusese ca pentru niște untdelemn ș.a. furnizate de aceștia plata să se facă din vinul trimis de domn. Ca și vînzarea, s. este un contract consensual, sinalagmatic, comutativ și translativ de proprietate. Dar, spre deosebire de vînzare, prețul în bani este înlocuit printr-un lucru în natură: sat pentru sat; moșie pentru moșie, pentru casă în oraș, pentru stupi, pentru prăvălie; casă de locuit pentru prăvălie; 2 cai bălegari pentru un săleș de țigani; 5 vecini cu jirebii pentru 6 vecini cu jirebii sau capete de rumîni contra țigani etc. Pravilele sec. 17, din texte luate din legea agrară bizantină, reglementează s. de pămînturi între plugarii din obște în situații care oglindesc o avansată dezagregare a devălmășiei de sat. Dacă valoarea bunurilor nu este egală, echivalentul prestațiilor se restabilește prin plata unei diferențe în bani *(sulță)*, ipoteză prevăzută în *C.R.I.* și *Î.I.*; se schimbă o ocină pentru un săleș de țigani și o sultă de 780 lei; o ocină pentru altă ocină, și pentru că una dintre ele „au fost mai bunișoară", cel care a primit-o a mai dat în plus 5 coți de postav subțire și 70 lei. Fiind o vînzare cu prețul în natură, s. a fost supus ca și aceasta controlului obștii și al familiei, dar răscumpărarea de protimisis nu a fost admisă decît în mod excepțional, cînd era cu sultă. *Sob.hr.* nu distinge între s. simplu și cel cu sultă, divanul urmînd să aprecieze în ce caz el avea caracterul unei vînzări. Donici (XVII, 2) prevede că dîndu-se „bani și lucru", dacă „cea mai mare parte a prețului va fi în lucrul ce să dă, atuncea iaste schimb, fiindcă banii să socotesc ca o adăogire la îmbunătățirea lucrului ce să dă în schimb". *C. Cal.* lămurește diferența dintre s. și vînzare, în cazul cînd s-a dat sultă, în termenii următori: „Dacă cumpărătorul unui lucru au dat pentru dînsu nu numai bani, ci împreună și alt lucru, atuncea de vor covîrși banii obicinuitul preț al lucrului dat cu bani, sau de vor fi deopotrivă cu prețul, atuncea se socotește tocmala aceasta cumpărare, iar dacă obicinuitul preț al lucrului va covîrși suma banilor, atuncea se socotește schimb" (§ 1 416). *Sob. hr.* și *L. Car.* (III, 3, 5) cer autorizarea stăpînirii pentru s. de moșii între mănăstiri, iar *C. Cal.* (§ 1 402) precizează: întărirea mitropolitului și a divanului. În ceea ce privește „schimbările cele curate a lucrurilor nemișcătoare", părăsește regimul de control al *Sob. hr.* și admite că ele „au tărie și fără a se face înștiințare divanului" (§ 1 400). Atît *Sob. hr.*, cît și *C. Cal.* (§ 1 401) sprijină acțiunea de dezagregare a obștilor precizînd că s. de părți răzășești între răzeși nu se pot face decît după ce s-au hotărnicit aceste părți. Același lucru se urmărea și prin înlăturarea protimisisului în caz de schimb, principiu consacrat de legea țării încă din secolele precedente, cu unele inconsecvențe. *Prav. cond.* nu se ocupă decît de s. de țigani (v. și *Sob. hr.* în Mold.) care prezenta o mare importanță practică și era minuțios reglementat în interesul stăpînilor de robi. S. este amplu reglementat pe linia dreptului romano-bizantin și deci a pravilelor de la începutul sec. 19, de proiectele de cod redactate de M. Fotino (1765, 1766 și 1777) și de diferitele sinopse manuscrise care circulau în a doua jumătate sec. a 18. Contractul de s. *(permutatio, concambium, concambialis permutatio)* a fost supus în dreptul feudal transilvănean unor reglementări asemănătoare cu cel de vînzare-cumpărare, avînd unele laturi comune cu aceasta, pe lîngă diferențierile inevitabile, datorite diversității obiectelor lor. Atît textele normative care reglementează s., cît și actele care ne atestă cazuri de s.

se referă în special la s. de imobile, mai ales de moșii (unele acte se referă și la s. de iobagi). Werböczy, definind s. de bunuri și moșii, îl caracterizează ca o trecere legală de la un contractant la altul a lucrurilor, operată din diferite motive și interese. Dacă un posesor consideră că un s. îi este util și profitabil, e liber să-l facă, fără ca fiii, [illegible]ele și frații săi să se poată opune, dreptul de moștenire al acestora trecînd însă asupra lucrului primit în s. S. frauduloase și simulate pot fi însă atacate de către acestia și ca urmare revocate de instanțe, cu excepția cazului cînd nu reclamaseră, iar [illegible]l primit în schimb a fost folosit și fructele percepute de ei. *Trip.* (I,74), relevînd frecvența inserării în contractele de s. a clauzei răspunderii pentru evicțiune, precizat că în caz de nereușită a menținerii în stăpînire a celeilalte părți, coschimbătorul e obligat să înapoieze celui evins moșia primită în s. de la acesta, iar în cazul cînd aceasta fusese între timp înstrăinată, obligația de a-i da în loc o altă moșie, de suprafață, rodnicie și valoare egală. *S.M.S.* (III, 6, § 18) prevăd de asemenea neaplicarea dreptului de preemțiune în cazul cînd s. a 2 bunuri similare s-a efectuat fără înșelăciune sau viclenie. Potrivit patentei imperiale intitulate *Certa puncta* (1769), s. de locuri (locuri de casă, ogoare și fînațuri) era permis și între iobagi (III, 3). În unele contracte de s. păstrate se găsesc și stipulații speciale: apărarea unei părți de către cealaltă în caz de evicțiune; sancționarea părții care ar revoca unilateral s. operat; obligația unei părți care nu predase încă bunul de schimbat (în speță niște iobagi) de a-l preda pînă la o dată anumită; alegerea de către unul din contractanți a bunului (în speță un iobag) pe care dorește să-l primească în s.

V.G. — O.S. — V.Ș.

schimbul banilor. Reprezenta în Ț. Rom. și Mold. (sec. 17 — începutul sec. 19) retragerea anumitor monede↑ de pe piață, operație care se efectua în s. unui agiu, reținut de domnie. Categoriile de orășeni obligate la s.b. erau cu deosebire negustorii, preoții, mănăstirile, boierii, posesorii obișnuiți de bani lichizi. Într-o scutire de dări din 1692, documentul menționa: „și de schimbul banilor"; intr-alta se preciza: „și de împrumut și de schimb". S.b. apare rar în scutirile de dări acordate unor sate (20 apr. 1636, T. Rom). Domnia realiza beneficii importante prin obligația de „schimb" pe care o impunea locuitorilor, și anume de a primi de la domnie o monedă în locul alteia de valoare mai mare. V. *lucrum camerae.*

N.S. — A.C.

schit. V. *metoh.*

scoaterea ochilor. V. *mutilare.*

scrisoare. V. *carte; înscris; pașaport; sol.*

scutelnic. Sensul general al termenului este „scutit de bir", deci echivalează cu imunitatea, cu deosebirea că imunitatea era acordată claselor stăpînitoare, în vreme ce scutelnicia privea pe oamenii dependenți. Justificarea imunității fiscale putea fi: *1.* prestarea unor servicii de interes public (în domeniul militar, al străjii și vamei la hotare, în mine etc.); *2.* încurajarea imigrării, în care caz scutirea de bir era temporară (cazul întemeierii de *slobozii*↑*); 3.* favorizarea claselor superioare, prin punerea la dispoziția lor a unor s. (sau *poslușnici*↑, mai ales pentru mănăstiri), scutiți de sarcini către domnie și integrați, cu toate obligațiile transferate de la domnie la boieri, în sfera juridico-economică a unui domeniu feudal. Scutelnicia propriu-zisă este legiferată în cadrul reformelor sociale și fiscale inițiate de Constantin Mavrocordat (1739—1747) în ambele principate. La protestul boierimii față de desființarea șerbiei (ruminiei și veciniei), Mavrocordat, după ce a precizat obligațiile fiscale față de domnie, a acordat boierilor, sub formă de compensație economică, indispensabilă pentru cultivarea și administrația domeniilor lor — dar, de fapt, și pentru a le cîștiga bunăvoința și a evita trimiterea de arzuri ostile la Poartă — un număr de săteni scutiți de dări către domnie și puși astfel la dispoziția boierilor. Săteanul s. este un *poslușnic al boierului;* în schim-

bul imunității sale fiscale, el este obligat să presteze anumite munci sau să plătească boierilor cite 2 taleri pe an. Numărul s., după relatarea lui Ion Neculce, varia după importanța funcției boierilor, nu după întinderea domeniilor lor, ceea ce implică ideea de supliment de retribuție a slujbelor publice, în funcție de importanța lor în ochii domnului. Astfel, boierii mari au primit cite 50—60 s., boierii mai mici și mazilii cite 15—20, iar boierii de pe ultima treaptă cite 4—15. Jupinesele văduve și sărace au beneficiat și ele de un număr de s., calculat la jumătate din numărul cuvenit rangului soților lor. Populația Mold. mai ales era atît de scăzută încît Neculce afirmă că, după reforma lui Mavrocordat, „țara era giumătate scutelnică", ținînd seama, evident, și de imunitatea fiscală a claselor superioare, de s. militari și de poslușnici. Folosind presiunea exercitată prin funcțiile lor administrative și beneficiind de rapida schimbare a domnilor fanarioți în a doua jumătate a sec. 18, ca și de noile raporturi dintre domni și boieri, aceștia au ajuns să-și sporească samavolnic numărul s. personali, recrutîndu-i chiar dintre țăranii fruntași, impuși mai mult la fisc, ceea ce a fost de altfel interzis prin diverse porunci domnești, fără mari rezultate. Pentru reglementarea situației s-a admis ca boierii să primească de la vistierie o sumă forfetară pentru scutelnicii lor, care urmau să fie impuși. În 1796, după o situație fiscală din Mold., vistieria, care avea venituri anuale de 1 150 656 lei, plătea boierilor, în contul s., 226 760 lei, adică 1/5 din buget. La 1805, din încasările de 1 869 517 lei se scădeau pentru s. 288 618 lei. J. A. Vaillant, exagerînd, evident, apreciază numărul s. din Ț. Rom. la 58 000 (probabil fiind vorba de toți membrii familiei s.) și consideră instituția scutelniciei ca fiind „le moyen le plus infâme dont gouvernement se soit jamais servi pour récompenser ou pour corrompre". Asemenea aprecieri găsim și la Bauer, care consideră scutelnicia ca implicînd un transfer de capitație de la fisc la boieri, după modelul practicat în Rusia. Mecanismul juridico-economic al scutelniciei era de fapt suficient de echivoc, întrucît stăpînii de pămînt și țăranii erau lăsați să încheie convenții personale *(tocmeli)*, dar în limitele obligațiilor fiscale de care țăranii fuseseră scutiți, astfel încît nu se poate vorbi de o libertate de contractare, cele două părți nefiind pe poziții egale. D. Fotino, în tabelul său statistic pentru Ț. Rom., consemnează, în 1817, 16 487 familii de poslușnici și 15 720 de s., majoritatea acestora din urmă în județele de munte (de plai), și anume 9 321 familii. La 1819 existau 19 000 s. În Mold., recensămîntul ordonat de generalul Pahlen în 1829 consemnează 28 009 s. și 12 583 breslași. S. obligați să muncească pentru boieri aveau un regim de muncă mult mai greu decît acela al foștilor rumîni sau vecini, numărul de zile muncă obligatorii fiind de 65—96 în Mold. și de 90—120 în Ț. Rom., sporirea zilelor fiind paralelă cu restrîngerea evasimonopolului otoman și cu posibilitatea progresivă a valorificării rezervei↑ domeniale. Ca și poslușnicii, s. au fost desființați prin *Reg. org.*, prevăzîndu-se despăgubiri forfetare înscrise în bugetele celor două principate. Tot s. s-a numit și o categorie de slujitori din Ț. Rom., menționată la 11 nov. 1678, cînd se înșiră: „fie scutelnic, dărăbanț, călăraș, măcară ce slujitoriu va fi". În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, s. erau slujitori care se bucurau de unele scutiri fiscale, fiind grupați cîte 4—8 la o cruce ↑. La 1702 existau 14 steaguri de s. călări și 6 steaguri de s. pedeștri cu un efectiv mai mare decît al călărașilor și dorobanților luați împreună. La 1764 existau 608 s. grupați în 12 steaguri, iar la 1813 sînt amintiți s. „spătărești"

D.L. — N.S.

seeui. V. *comitele secuilor.*

seimen. Mercenari de origine sud-dunăreană (sîrbi), aflați în armata țărilor române (sec. 17—18). În Ț. Rom., corpul s. a fost înființat de Matei Basarab la 1636 după modelul trupei de pedestrași organizată de sultanul Murad IV. Cronicarul G. Kraus are cuvinte de laudă despre această oaste de pedestrași, înzestrată cu arme de foc, „vitează, destoinică și mobilă". S. și dorobanții au adus o contribuție de seamă la victoriile lui Matei Basarab, motiv pentru care, după bătălia de la Finta, susținînd că „ei au bătut

războiul cazacilor", cereau să li se dea cîte trei lefuri drept răsplată. De frica dezordinilor provocate de **s.**, Matei Basarab vroia să-i desființeze, ținînd pe care nu a apucat să-l înfăptuiască. Motivînd că țara este în pace cu vecinii săi și că **s.** „nu iaste țării nici de un folos", Constantin Șerban a încercat să desființeze corpul **s.**, dar dorobanții s-au solidarizat cu aceștia și au pornit împreună marea răscoală din 1655. După înfrîngerea acesteia, cînd „foarte mulți din dorobanți și din seimeni au căzut jos", efectivele **s.** au scăzut mult: la 1655—1656, C. Șerban dispunea de 6 steaguri de **s.**, alcătuite din 400 de oameni. La 1702, C. Brîncoveanu avea tot 6 steaguri, alcătuite din cîteva sute de **s.** În 1739, **s.**, împărțiți în două categorii: **s.** *vechi* și **s.** *holtei*, alcătuiau 9 steaguri, cu 9 căpitani, 27 de zapcii și 469 de ostași. În această vreme, principala atribuție a **s.** era paza curții domnești și a închisorii. La 1820, **s.** din București, conduși de un polcovnic, purtau „capoade" roșii. În Mold., **s.** sînt amintiți prima oară de Miron Costin în legătură cu răscoala boierilor din 1633 contra lui Alexandru Iliaș, care a plecat din țară însoțit de „săimeni cu sinețele gata". În prima jumătate a sec. 18, existau 3 categorii de **s.**: *de curte* — avînd în sarcină paza curții domnești, — *hatmănești* și *agești*, care îndeplineau diverse însărcinări, printre care asigurarea pazei în orașul capitală. La 1736, Gr. II Ghica avea 4 steaguri de **s.** de curte; tot el le-a schimbat și portul, „o samă tot cu haine verzi, alții roșii, iar în capul lor chivăre negre". Ceata **s.** a continuat să existe și după reformele lui C. Mavrocordat, care a redus mult numărul slujitorilor. La 1776, ei constituiau cel mai important corp de slujitori ai domniei: 14 steaguri, cu un efectiv total de 658 de oameni. Menționăm că, în a doua jumătate a sec. 17, existau **s.** și în Trans., mai puțini însă decît în Ț. Rom. și Mold.

N.S.

seliște; var. *siliște*. În documente apare cînd ca locul unde a fost undeva un sat ↑ și, din diferite motive, s-a risipit (caz frecvent în toate țările medievale), cînd ca un loc vîndut sau dăruit în vederea întemeierii unui sat, în cadrul politicii domnești de a valorifica solul pe cale demo-economică. Este de subliniat faptul că în toate ținuturile românești a prevalat termenul de origine latină și militară *(f)sat*, iar nu termenii slavi ca *grad*, *gorod*, *selo*. În Trans., **s.** denumește de obicei un sat întins. Miron Costin folosește termenul în sensul de sat risipit, părăsit de localnici, care vor fi fugit de urgia năvălitorilor. **S.** domnești, mai ales cele din ocoalele tîrgurilor, erau folosite în sec. 17, în Mold., pentru a se așeza pe ele *călărași*, în calitate de coloni militari scutiți de dări.

D.L.

semințe: var. *semențe*, *săminție*, *săminșenie*, *săminșănie*. Rudenie, neam în Mold.: „Și, țigani, anume Lehr, cu toată *săminșănia lui*". *Prav. Lucaci* (165—166) prevede că „*semențea* [...] să împarte în trei părți: în ceaca ce merge mai în sus și în ceaca ce merge mai în gios și în ceaea semențe ce mearge pre mijloc", arătînd, în alți termeni, că rudenia este în linie directă (ascendentă și descendentă) și în linie colaterală.

O.S.

semne de hotar. Erau puse la hotărnicii pentru determinarea hotarului. **S.h.** vechi erau căutate cu ocazia unor noi hotărnicii cu ajutorul oamenilor bătrîni, hotarnicul umblînd din semn în semn. Caimacamul Craiovei poruncește hotarnicilor cu ocazia unei noi hotărnicii: „să cități ocolnica Craioviții și pe unde va scrie în ocolnică și vor ști și bătrînii craioviceni și podbăniceni semnèle cèle vechi, să le descoperiț d-stră și să le înnoiț [...]". **S.h.** erau de 2 feluri: *naturale* (cursuri de apă, culmi de deal etc.), aproape exclusive în hotarnicele cele mai vechi, și *artificiale*, puse de mîna omului. *22 febr. 1446, A. Acestea din urmă erau: *înfierarea* copacilor de la hotar cu fierul roșu, în Ț. Rom., sau *bourul (boor, buor, buore)*, în Mold. (purtînd acest nume după stema țării, ceea ce arată caracterul public al hotarelor dintre sate), sau *crucea*, *împietrirea*, *stîlpul*, *cărbunii* și *cenușa* sub pietre, *groapa*, *movilița*. Piatra de hotar nu trebuia

să aibă 4 muchii egale, ci să fie cu o față mai lată *(pravăț)*, care indica direcția în care urma să meargă hotarnicul spre a găsi piatra următoare. În oraș, de cele mai multe ori, nu era necesar să se pună **s.h.**, distanțele măsurate fiind mici. *L. Car.* (II. 3, 2, 6, 7) arată importanța pe care o au „semnile ce sînt puse drept hotară"; iar *C. Cal* (§ 1 146), tratînd despre „înnoirea hotarelor", se ocupă și el de aceste semne: „aflarea celor vechi semne de hotară" este unul dintre „cele mai [...] puternice mijloace de agiutor spre îndreptarea hotarelor" (§ 1 140, 1 143 1 146). Mutarea **s.h.** era pedepsită cu amendă sau gloabă. În Oltenia, la 1731, se prevedea ca „cine va strica și va tăia hotarăle și va muta hotarăle, adecă pietrile, [...] pe unii ca aceia să să prade cu 71 de boi, dupe cum iaste obiceiul țării". V. *semne juridice*.

O.S.

semne juridice. S.j. populare, a căror origine se urcă pînă la comuna primitivă, au durat tot timpul orînduirii feudale și s-au menținut chiar mai tîrziu. **S.j.** populare au existat în țările române atît la români, cît și la populațiile conlocuitoare. De altfel, ele au constituit un fenomen popular înregistrat nu numai în toată regiunea carpato-balcanică, ci și în toată lumea. Create de ingeniozitatea poporului, ele au răspuns unor nevoi practice ale vieții economice și au fost consacrate de obiceiul pămîntului. **S.j.** populare, după legătura de apartenență, se împart în: *a. obștești* (aparțin obștei sătești); *b. familiale* (pe spițe de neam); *c. individuale*; *d. meșteșugărești* sau *profesionale* (cînd relevă anumite profesiuni sau aparțin anumitor bresle); *e.* în sfîrșit, mai existau și **s.j.** care arătau anumite stări *juridice* sau *sociale* (infamie, robie) sau constituiau mijlocul de individualizare a unor produse de valoare artistică. **S.j.** obștești au fost răspîndite în țările române pînă la destrămarea feudalismului. **S.j.** familiale au fost folosite mai ales în epoca feudalismului dezvoltat. Toate se aplicau pe lucrurile și vietuitoarele care puteau deveni obiect de litigiu. **S.j.** profesionale aveau: creșcătorii de animale, inclusiv păstorii, cu care aceștia „înfierau" sau respectiv „crestau" animalele aparținînd, în perioada feudalismului, unei obști sau unui domeniu senioriat; stăpînii de moșii sau obștile aveau semne de hotar; plutașii aveau semnele lor cu care marcau lemnele plutite de ei; minerii, de asemenea, își însemnau cu emblema lor produsele extrase prin munca lor; olarii, cismarii, cojocarii, fierarii, dulgherii etc. aveau, fiecare, semnele lor. Cu semnele infamiei erau înfierați condamnații (pe șold, pe umăr, pe frunte, după gradul vinovăției), precum și țiganii robi sau cei atinși de lepră etc. În Trans. și Banat, un **s.j.** folosit de populația germană era cel destinat a marca proprietatea **locuinței** *(Hausmarke)*. El consta din o placă de lemn *(Kabel* sau *Kavel)* pe care se trasa inițiala sau mai multe litere din numele proprietarului casei. Între cele mai frecvente **s.j.**, atît la români, cît și la celelalte popoare din spațiul carpato-balcanic, au fost semnele de *răboj*↑. Grafia **s.j.** populare a fost foarte variată, prin repetarea sau combinarea elementelor simple, prin imitarea ideografică a elementelor din natură, sau prin imitarea unor semne alfabetice. **S.j.** populare au jucat un rol însemnat în trecut. Ele au avut chiar o valoare legală pînă la *Reg. org.*, iar în unele regiuni de munte au rămas în uz și tolerate de autorități chiar după introducerea legislației moderne.

P.S.

sened. V. *înscris*.

serdar. În țările române cuvîntul **s.** a fost folosit întîi cu sensul generic de comandant de oaste și numai de la mijlocul sec. 17 cu sensul de mare dregător. Dar și după aceasta, a fost uneori utilizat cu sensul de comandant. În 1742, domnul Mold. numea la Galați un **s.** turc, sau cerea pîrcălabului să-i recomande un turc ca **s.**, evident pentru a comanda pe neferii și arnăuții de acolo. În Ț. Rom. *27 iul. 1646. **S.** avea atribuții militare: era subaltern al marelui spătar. Lipsesc știri privitoare la atribuțiile civile ale **s.**; de vreme ce figura printre sfetnicii domnului și avea

rang de mare dregător, el trebuie să fi avut și atribuții politice, administrative, judecătorești. *Hist. rel.* îl menționează ca ultimul dintre cei 14 sfetnici domnești (1678—1688). N. de Porta îl arată ca al 11-lea dintre cei 12 sfetnici (1718—1739). **S.** se recrutau, de obicei, dintre *m.* căpitani sau căpitani. În Mold. dregătoria de **s.** a fost creată de Vasile Lupu ca să apere marginea de răsărit a țării împotriva tătarilor din Bugeac și din Crimeea. **S.** avea sub comanda sa directă pe călărașii („călărași de margine") din 3 ținuturi: Orhei, Lăpușna și Soroca. De la înființare și pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat, **s.** a fost un mare dregător; Miron Costin îl vedea „hatman al doilea" sau „un fel de hatman de cimp". El figura printre *m.* dregători care nu luau parte la sfat (al 4-lea după stolnic, comis și medelnicer). În timpul lui Cantemir, **s.** era tot printre boierii de divan din starea I: al 5-lea după stolnic, comis, medelnicer și clucer. Altă dovadă este și faptul că oficial el a dobîndit titlul de vel **s.** În 1730, Gr. Ghica a reglementat dregătoria, coordonînd pe **s.** cu pîrcălabii din ținuturile comandate de el: păstrînd atribuția principală (paza marginii), îi lasă în competență judecata furturilor de cai tătărești sau turcești, dar îi interzice să se amestece la furturi mari sau mici, care rămîneau în competența pîrcălabilor. **S.** mai păstra dreptul de a judeca și globi „pe vechiul obicei" 3 zile pe an, la tîrgurile din cele 3 ținuturi, precum și competența generală în tîrgul Ouițcani. I se interzicea însă **s.** să „strice" orice judecată, chiar „rea", a pîrcălabilor. Prin așezămîntul din 1741, Constantin Mavrocordat, înființînd la toate ținuturile ispravnici, a înființat și pentru ținuturile Lăpușna și Orhei 2 ispravnici, cărora le-a păstrat titlul vechi de **s.**, iar dregătoria s-a numit „sărdăria ot Lăpușna și Orhei". Ei erau deseori „rînduiți" de domn să judece sau să cerceteze pricini, să facă hotărnicii sau să execute porunci domnești. În sec. 19, **s.** a rămas un dregător fără dregătorie, adică un titlu boieresc onorific.

P.Ș.

serhat. În sens restrîns, termenul are înțelesul de ținut, sau cetate, sub administrație militară otomană. Apar astfel ca **s.** cetățile: Turnu, Giurgiu, Brăila, Nicopole, Rusciuc, Silistra, Chilia, Bender, Hotin.

D.L.

servitia. V. *iobag; lucru domnesc; slujbă.*

servitute. *1.* Era într-o stare de **s.** *personală* acela care într-o anumită organizare politico-socială se afla în raport de dependență față de altul. În orînduirea feudală: robii↑, ruminii↑, vecinii↑, iobagii↑. *2.* **S.** *reală* este un drept imobiliar stabilit în sarcina unui imobil (fond aservit) și în favoarea unui alt imobil (fond dominant) care aparțin unor proprietari deosebiți. Prin natura ei, **s.** este perpetuă. *Arm.* se ocupă de **s.** (II, 4), arătînd diverse feluri ale acestora, fără a folosi o clasificare științifică; iar în § 788—798 le reglementează în general, definindu-le, menționîndu-le caracteristicile și prevăzînd termenele de prescripție în diverse cazuri. În vechiul drept românesc, de **s.** urbane se ocupă mai întîi M. Fotino, în *Manualul* din 1766 și în proiectul de cod general din 1775—1777, folosind *Tratatul* lui Iulian din Ascalon și marele hrisov din 12 mai 1768, care recepta dreptul urban bizantin din *Bas.* și *Arm.* Materia **s.** este reglementată apoi în *L. Car.* (II, 2, 1—5: „Pentru robirea lucrurilor") și în special în *C. Cal.* (§ 616—686: „Pentru șerbirea lucrurilor; servitute"). Ambele legiuri, după ce definesc **s.**, în feluri asemănătoare celui de mai sus, indică enunțiativ cîteva **s.**: de trecere, lumină, vedere, picătura streșinii, pășunat etc.; *C. Cal.* arată și caracteristicile fiecăreia dintre ele. În plus, acesta, deși nu face o expunere metodică, înainte de a se ocupa de **s.** în particular, prevede norme generale privitoare la toate **s.** Astfel, el le clasifică dintr-un p.d.v. în reale *(realnice)* și personale *(personalnice:* uzufruct↑, uz↑, abitație↑), primele fiind, la rîndul lor, *pozitive* (cînd proprietarul fondului dominant poate face ceva: „de a răzima cineva greutatea zidirii sale pe o zidire străină; de a deschide fereastra în părete străin pentru lumină sau pentru priveală; a scurge

picăturile streșinii sale pe loc străin"), sau *negative* (cînd proprietarul fondului aservit este îndatorit să nu facă ceva: să nu înalțe sau să nu coboare o clădire, să nu oprească „lumina și aerul despre casa cea stăpînitoare sau priveala"); or, din alt p.d.v., în *urbane* (numite „orășenești" sau „ale zidurilor", cum sînt cele de mai sus) și *rurale* (numite „moșierești", din care fac parte: „dritul potecei [...] prin loc străin"; de a lua apă de pe loc străin; de a-și adăpa vitele sale; de a abate sau atrage apa; de a pășuna vitele sale etc.). Apoi arată modul de dobîndire a **s.** (convenție, testament, hotărire judecătorească dată „în vremea împărțelii unei moșii răzășești", prescripție), „dritul jălbilor pentru șerbire" în cazul **s.** pozitive și al celor negative, și modurile de stingere a **s.** Pe lîngă modurile generale de stingere a oricăror drepturi și obligații, acestea mai încetează și în următoarele cazuri: distrugerea unuia dintre fonduri, confuziunea sau reunirea fondului dominant și a celui aservit în patrimoniul aceluiași proprietar, trecerea termenului hotărît. 3. Pentru **s.** în sens feudal, ca explicație a dărilor, v. *dare; șerbie.*

O.S.

servus. V. *rob.*

sesie; var. *sesiune*. *1.* Se numea în dreptul feudal transilvănean lotul de pămînt constînd dintr-un complex de terenuri (parcele) intravilane și extravilane, în suprafață totală de un anumit număr de iugăre ↑. Termenul a servit să denumească în primul rînd terenurile acordate de către moșieri iobagilor↑ spre stabilire și cultivare, asupra cărora aceștia aveau un drept de posesiune legat de o suită de obligații care au variat în cursul timpului. El a servit și la denumirea proprietății nobililor *unius sessionis* care aveau întindere de o **s.**; aceștia nu posedau iobagi (erau *nobiles iobbagiones non habentes).* De asemenea, el a fost folosit la numirea unor pămînturi aparținînd bisericii, folosite de preotul paroh *(sessio parochialis).* Tot **s.** s-au numit și complexele funciare date în posesia familiilor grănicerești. Prin urmare, termenul *sesie* nu s-a aplicat numai pămînturilor folosite de populația aservită, ci și unor pămînturi aparținînd populației libere (fie nobilă, fie țărănească), sau chiar bisericii. În principal, termenul a desemnat însă posesiunile iobăgești *(sessio iobbagionalis* sau *colonicalis)*, care formau cea mai dezvoltată ca număr dintre toate aceste categorii. Mărimea terenurilor acordate nu era uniformă, ceea ce a condus la o stratificare din p.d.v. economic a țărănimii aservite, stratificare dovedită prin fracționarea **s.** și, ca urmare, deținerea de către unii iobagi mai bine situați materialicește a unor **s.** întregi *(sessio integra,* în principiu de 34 iugăre, dar mărimea nu a rămas fixă), iar de către alți iobagi, dintre care cei mai săraci erau numiți *pauperes* în actele vremii, a unor fracțiuni de **s.** Aceste fracțiuni erau variate: trei sferturi, jumătate, un sfert, o optime dintr-o **s.** Din p.d.v. al situației materiale, membrii clasei aservite erau de 3 categorii: cei prevăzuți cu terenuri însumînd ca întindere cel puțin un sfert de **s.** se numeau *iobaggiones sessionati vel coloni,* deci iobagi cu **s.**, coloni↑; cei care aveau mai puțin de un sfert de **s.** și o casă se numeau *inquilini domos habentes*, jeleri↑ cu casă; iar cei care nu aveau nici un fel de teren, nici casă se numeau *subinquilini, inquilini domos non habentes*, jeleri fără casă. Proprietatea **s.** o deținea domnii de pămînt, pe cînd iobagii (și jelerii posesori ai unui minim de pămînt) aveau numai posesiunea, care se concretiza într-un drept nelimitat de folosință. Tendința generală a procesului de evoluție a **s.** iobăgești a constat pe de o parte în accentuarea fărămițării, pe de altă parte în ciuntirea suprafeței lor, în scopul trecerii suprafețelor răsluite în cadrul rezervei feudale↑ (alodiului↑). *2.* Deosebit de interesante ca rost și mod de administrare, și prezentînd în Trans. diferite aspecte proprii care le diferențiează de **s.** din celelalte părți ale Imperiului habsburgic, au fost **s.** *grănicerești,* existente în a doua jumătate a sec. 18 și prima jumătate a sec. 19 în regimentele de graniță. Acordarea acestor **s.** grănicerilor a avut multiple rațiuni, printre care prima a fost cea a organizării unei forțe armate cu sarcini complexe, de-a lungul granițelor statului, prin concedarea către ostași a unor loturi de pămînt din teritoriul statului. În aplicarea în cursul graniței militare austriece, în-

clusiv al celei transilvănene, și în fundamentarea acestei concepții a feudei militare, s-a considerat că împăratul — reprezentant prin erariul militar — are asupra teritoriului granițel *dominium eminens*, iar grănicerii au asupra loturilor acordate *dominium utile*, întemeiat pe obligația serviciului militar. Independent de starea socială anterioară, caracteristicile modului stăpînirii imobilelor înscrise în evidențele funciare pe numele grănicerilor transilvăneni se pot grupa, potrivit regulamentelor de bază și actelor normative ulterioare, într-o suită de trăsături esențiale. Aceste imobile *(fundi, bona immobilia)* se aflau în posesiunea și folosința perpetuă, ereditară a locuitorilor militarizați. Totalitatea imobilelor pe care le poseda o familie grănicerească purta în limbajul oficial denumirea de *Gränz-Session*, s. grănicerească. În limbajul localnicilor din districtul grăniceresc năsăudean era însă folosit termenul de „moșie", care reflecta conștiința stăpînirii din vechi, ancestrale a populației autohtone asupra acestui pămînt. O s. nu putea consta din mai multe parcele disparate; aceste parcele trebuie să se afle pe teritoriul aceleiași comune, adică al aceleiași „stațiuni militare". Suprafața lor varia de la sub un hectar pînă la mai multe zeci de hectare. Aceste diferențe în mărimea s. au condus la o stratificare socială, conturîndu-se în raport cu situația economică 3 categorii de grăniceri: săraci, mijlocași și avuți, printre care majoritatea o formau mijlocașii. În confiniul transilvan, întreaga s., de caracter unitar, era în principiu inalienabilă. Actele de dispoziție asupra s. sau a unor porțiuni din acestea nu erau permise decît cu autorizația autorităților militare și numai în favoarea altor grăniceri. Dacă o s. rămînea vacantă prin deces fără urmași sau din alte cauze, devenea „împărătească" în virtutea dreptului de retract↑. În caz că o s. devenea vacantă prin fuga și emigrarea unei întregi familii, părăsirea ei în acest fel era considerată drept o călcare de jurămînt, un sperjur, și atrăgea drept consecință confiscarea↑ generală a averii mobile și imobile a acelei familii; în acest caz, retractul s. avea caracterul unei sancțiuni. Dreptul de retract și de confiscare sînt printre cele mai pregnante trăsături care acordau s. posedate de grăniceri un caracter net de feudă militară. Revenită erariului militar, o s. putea fi atribuită de către autoritățile militare fie în întregime unei familii grănicerești nevoiașe, fie prin împărțire mai multor familii grănicerești nevoiașe. Dreptul de moștenire legală se sprijinea pe principiul feudal al privilegiului masculinității. S. trecea la moștenitorii de sex masculin cei mai aparopiați în grad, conscriși în familia respectivă, împreună cu obligația militară. Atîta vreme cît exista un bărbat în casă, fie cît de îndepărtat ca grad de înrudire, femeile, fie ele rude cît de apropiate, nu aveau nici un drept asupra s.; numai în cazul cînd pe o s. nu se mai aflau persoane înrudite de sex masculin, moșia rămînea membrilor de sex feminin ai familiei. Deși Regulamentul din 1766 nu a reglementat pentru regimentele românești de graniță ardelene sistemul comuniunii de casă↑, rezultă din unele dispoziții și documente ulterioare că și pe teritoriul regimentului II s-a introdus acest sistem, general în granița sudică. Diferitele restricții puse în calea liberei administrații și dispoziții asupra terenurilor din granița militară au fost resimțite de populația locală ca piedici în dezvoltarea relațiilor noi, a căror necesitate începea să se impună tot mai accentuat, cu cît se apropia sfîrșitul perioadei destrămării feudalismului. V. *delniță*; *moștenitor*.

V.S.

seu domnesc (Mold., sec. 18) Obligația scaunelor de carne din tîrguri de a livra domniei cantitatea de seu necesară „pentru treaba luminărilor de curtea gospod.".

N.S.

sfanțic. A desemnat o monedă de argint emisă în Austria (1753). S. a avut greutatea teoretică de 6,68 g, titlul de 583‰, iar valoarea de 20 de creițari sau 2 lei și 10 parale. A circulat în Austria și țările dependente, inclusiv Trans.; documentele interne ale țărilor române îl înregistrează în sec. 19, cînd constituie — alături de ducatul olandez — a doua monedă a sistemului bimetalist introdus prin *Reg. org.*

A.C.

sfat domnesc; sin. *divan*, *divan domnesc*. **S.d.** a jucat un rol de seamă în organizarea statelor feudale românești extracarpatice, fiind principala instituție care ajuta pe domn în rezolvarea tuturor problemelor de politică internă sau externă; în același timp, ca reprezentant al clasei boierești — clasa dominantă în acea epocă —, el avea grijă ca domnul să conducă țara în conformitate cu interesele acestei clase. Așa cum au evoluat lucrurile și în alte state medievale europene, la constituirea **s.d.** s-a ajuns pe două căi: pe de o parte, boierii — vasali ai domnului — fiind obligați față de acesta să-i acorde așa-numitul *consilium* și, în plus, avînd grijă ca domnul ales de ei să conducă țara în conformitate cu interesele clasei lor, era firesc ca o parte din ei să fie prezenți la curtea domnească încă de la constituirea statelor feudale românești; pe de altă parte, domnul, ca orice suveran feudal, avea nevoie de dregători în primul rînd pentru întreținerea fastului curții sale, acești dregători fiind la început boierii mai apropiați de persoana domnului. *1.* Denumirea de sfat („svat" în doc. rom. din sec. 17) vine de la *sărutătă*, „sfat". Denumiri echivalente se întîlnesc în documente: **s.** domnici, **s.** țării, **s.** de oaste, sobor, singlit, pretoriu, divan. Dintre acestea, cea mai importantă este cea de *divan*, de origine turcă, unde însemnează consiliul de stat și tribunalul suprem. Ea a pătruns în Ț. Rom. la sfîrșitul sec. 16, iar în Mold. la începutul sec. 17, ca sinonimă cu **s.d.**; a devenit oficial în sec. 17, iar în sec. 18 s-a generalizat, dăinuind pînă după *Reg. org.*, fără să fi înlocuit complet pe cea de **s.**, pe care o întîlnim chiar în sec. 19. În sec. 14 și în prima jumătate a sec. 15, **s.d.** era compus mai mult din boieri, stăpîni de moșii, care nu aveau dregătorii. Puținii dregători membri ai **s.d.** rămîneau în planul doi. În a doua jumătate a sec. 15 și în sec. 16 au intrat în compunerea **s.d.** aproape numai dregători și foști dregători. *2.* În timp, termenul **d.** a avut 5 sensuri: *a.* locul unde se aduna **s.d.**: *b.* însuși **s.d.**: *c.* un **s.** mai larg, cuprinzînd pe dregătorii mari și mici; *d.* ședința **s.d.**: *e.* judecata **s.d.** **S.d.** era alcătuit de domn dintre rudele lui și oamenii de mare încredere. Deși numiți de domn, membrii **s.** reprezentau, în sens feudal, clasa boierească pe care se sprijinea domnia și întreaga orînduire feudală. Totdeauna, dar în special în sec. 14—16, compunerea **s.d.** a fost foarte variabilă. În Ț. Rom., în sec. 16—17, **s.d.** avea 12 membri care, în a doua jumătate a sec. 17, erau marii dregători: banul, logofătul, vornicul, spătarul, vistierul, paharnicul, comisul, stolnicul, postelnicul, clucerul, slugerul și pitarul (N. Stoicescu). În Mold. în sec. 16—17 și la începutul sec. 18, **s.d.** era compus din 8 mari dregători: logofătul, vornicul Țării de Jos, vornicul Țării de Sus, hatmanul, postelnicul, spătarul, paharnicul, vistiernicul. Izvoarele narative arată din sec. 16 pînă în sec. 19 cifra 12 ca reprezentînd numărul membrilor **s.d.**: în sec. 16, Sivori; pentru sec. 17, italianul Locadello; în sec. 18, Boscowich; pentru sec. 19, Reinhard. Willkinson. Cifra 12 are o semnificație simbolică și o valoare tradițională, care explică dăinuirea ei timp de 4 secole (C. Cihodaru). Chiar cifra 8 arătată de D. Cantemir, completată cu mitropolitul și cei 3 episcopi care intrau în **s.d.** al Mold. ajunge tot la 12 membri. Compunerea **d.**, mult mai numeroasă, cuprindea, în afară de membrii **s.d.**, pe marii dregători care nu intrau în compunerea **s.d.**, precum și alți dregători de treapta II și III („boieri de divan"). În Mold., intrau în **d.**, în afară de cei 8 membri ai **s.d.**, toți ceilalți mari dregători (alcătuind starea I a boierilor de **d.**) și boierii de treapta II și III, ajungînd ca **d.** să cuprindă în total 48 membri. În Ț. Rom., în compunerea **d.** intrau, pe lîngă toți marii dregători, dregătorii al doilea și unii din dregătorii al treilea, precum și foștii mari dregători, toți numiți „boieri de divan". În compunerea **s.d.** din Mold. găsim, la sfîrșitul sec. 14 și începutul sec. 15, printre boierii **s.d.** pe unii care poartă titlul de „viteaz". În ambele țări participau la ședințele **s.d.** sau la **d.d.** patriarhii bisericii ortodoxe aflați în trecere (destul de des) prin aceste țări; ei puteau influența hotărîrile **d.d.** în favoarea intereselor bisericești. Doctrina politică feudală (cronicarii Azarie, Gr. Ureche, Miron Costin, mitropolitul Matei al Mirelor, *Învățăturile* lui Neagoe Basarab etc.) a propagat ideea că domnul nu poate conduce singur țara și că în toate problemele trebuie să consulte **s.d.** Pînă în sec. 17, **s.d.** sau **d.d.** a avut o îndoită semnificație: de sfat al domnului (legat de persoana acestuia) și de exponent al clasei feudale, pe care domnul, prin

boierii de frunte din sfat, o asocia la cîrmuirea statului. Abia în sec. 17, **s.d.** se instituționalizează, transformîndu-se din sfat al domnului în sfat al țării. Întinderea atribuțiilor **s.d.** a a variat după epocă și după temperamentul, experiența sau vîrsta domnului. Tendința **s.** a fost să-și afirme și să-și lărgească atribuțiile, iar a domnului să le reducă și chiar să se dispenseze de **s.d.** în unele probleme. Între domn și clasa boierească a fost o luptă îndelungată pentru limitarea puterii domnești; mijlocul pentru realizarea acesteia era întărirea **s.d.** *a. politice* (în special de politică externă, dar și de politică internă, mai ales financiară), *b. administrative* și *c. judecătorești*. În politica externă, atribuțiile **s.d.** au fost mai întinse în sec. 14—16 în special cu privire la alianțe, care uneori implicau raporturi de vasalitate↑, precum și la pornirea unui război. Astfel, Mihai Viteazul, cînd a hotărît să schimbe politica față de turci, a consultat **s.d.**, este drept, după ce schimbase componența lui; el a consultat însă și marea adunare a țării↑. Bineînțeles, în problemele mari de politică externă, domnul consulta și marea adunare a stărilor, dar nucleul cel mai activ și influent al acesteia rămînea tot **s.d.** **S.d.** era consultat de domn și în problemele războiului. Astfel, în 1476, Ștefan cel Mare a fost sfătuit de boieri ca să aleagă „loc de război la strîmtoare la Valea Albă". Neagoe Basarab sfătuiește ca, în război, domnul să țină în jurul său „toți sfetnicii cei bătrîni" și pe „boierii cei mari" și pe toți boierii de frunte și să se consulte cu ei chiar în privința tacticii de luptă. În sec. 18, mai ales în epoca fanarioților, atribuțiile de politică externă ale **s.d.** s-au redus; suzeranitatea otomană știrbise autonomia externă, iar domnul numit de turci se simțea independent față de boieri. **S.d.** avea supravegherea asupra vistieriei, în care scop în Mold. marele vistier era obligat să-i prezinte trimestrial o dare de seamă. **S.d.** era consultat cînd țara urma să facă noi eforturi bănești; de obicei, însă, cînd era nevoie să se înființeze dări noi asupra poporului, domnul consulta marea adunare a stărilor (D. Mioc). Tot pe plan intern, **s.d.** avea atribuții în legătură cu organizarea bisericii, ca: înființarea unei mitropolii sau a unei episcopii, mutarea scaunului mitropolitan, alegerea mitropolitului, care se făcea „cu sfatul de obște", adică „adunîndu-se cu toții, partea bisericească și politicească". **S.d.** era consultat și la numirea de egumeni importanți. Problemele însemnate ale bisericii, ca închinarea mănăstirilor sau scoaterea lor de sub închinare, erau de obicei supuse marii adunări a stărilor (P. P. Panaitescu). Una din atribuțiile care însumează cea mai voluminoasă activitate a **s.d.** este participarea sa la judecarea pricinilor. Ca judecător suprem, domnul judecă rareori singur; de obicei, el judecă împreună cu **s.d.**, pe care îl consultă înainte de a da hotărîrea. **S.d.** sau **d.d.** apar în documentele judiciare în formule ca „tot sfatul domniei mele", „marele divan cu mulți boieri", „înaintea boierilor noștri" etc. Deși domnul judeca împreună cu **s.d.** sau **d.d.**, hotărîrea o lua el singur, **s.d.** fiind numai un organ consultativ. **S.d.** sau **d.d.** nu era o instanță judecătorească pînă la înființarea departamentelor, în a doua jumătate a sec. 18. El nu era nici un organ de control asupra domnului care să-i limiteze puterea; obligat de obiceiul țării să se consulte cu boierii care reprezentau clasa conducătoare, domnul și **s. d.** constituiau împreună o unitate dialectică, domnul păstrînd dreptul de a hotărî singur după cercetarea pricinii împreună cu **s.d.** Domnul avea dreptul să judece și singur, ca: pricini de hiclenie sau după jurisdicția grațioasă (fără dezbateri contradictorii). Împotriva dreptului domnului de a condamna singur pe boierii hicleni, în Ț. Rom. este hrisovul din 15 iul. 1631, B. În Mold., abia *Cond. crim.* (§ 189) a hotărît că trădarea se judecă de obștească adunare a divanurilor, adică de **d.** în plenul său. În pricini de însemnătate deosebită, domnul judeca, întrunind fie un sfat mai larg decît cel obișnuit, fie convocînd marea adunare (Val. Georgescu). Aglomerarea de pricini la **d.d.**, ca efect al mitului dreptății domnești asupra imaginației populare, a determinat în sec. 18 măsuri reformatoare cu privire la **d.d.** Procedeul delegării unor boieri care să cerceteze și să propună o hotărîre prin anafora s-a generalizat. Boierii mari au fost autorizați să judece pricini chiar acasă la ei. Reforma lui Constantin Mavrocordat (1741) a descon-

gestionat **d.d.** (v. ispravnic). Reforma de structură a **d.d.** a fost însă realizată în Ţ. Rom. şi Mold. prin crearea *departamentelor*↑ judecătoreşti. De-a lungul sec. 18, din cauza ocupaţiilor străine, cînd domnul lipsea din scaun, **d.** a cîştigat în importanţă, pierzînd treptat caracterul de organ consultativ şi personal al domnului, pentru a deveni, prin instituţionalizare, un organ al ţării. Perioada în care **d.** a fost restructurat prin crearea departamentelor s-a numit, popular, „vremea divanului". Oficial, **d.** a primit denumiri corespunzătoare noului caracter: „divanul Principatului Valahiei" şi, respectiv, „divanul Cnejiei Moldovei". Descongestionat, **d.d.** a avut, ca instanţă supremă, de judecat mai puţine pricini. Specializarea a mers mai departe, ajungîndu-se să se disocieze între un divan executiv, „implinitor", şi un „divan judecătoresc", chemat să judece pricinile venite de la departamente. În sec. 19, se convocau uneori „amîndouă divanurile", adică atît veliţii boieri, cît şi „departamentul judecătoriei" în scop de „obştească cercetare". În acelaşi sens, o convocare a **d.** cu 19 boieri mari, în frunte cu mitropolitul şi episcopii, care s-a întrunit ca să judece o pricină „la divan şi în obştească adunare", arată că un asemenea organ era un fel de adunare plenară a **d.** În sfîrşit, cînd **d.** se ocupa cu probleme administrative, el primea uneori denumirea de „obştească adunare a boierilor". Cu acelaşi sens de adunare plenară a **d.**, dar cu atribuţii excepţionale de judecată a cazurilor de trădare, este denumită „obştească adunare a **d.**" de către *Cond. crim* (§ 189). Adunările **d.** cu atribuţii administrative sau judecătoreşti nu trebuie confundate cu marea adunare a stărilor. În acest sens, un istoric al sec. 19 aminteşte „divanurile generale ale ţării". *I. Reg. org.* a consacrat ca instanţă judecătorească supremă „înaltul divan" în Ţ. Rom. (art. 319) şi „divanul domnesc" în Mold. (art. 280, 362, 363). Acest **d.** avea pe domn „în persoană prezident". S-au creat în ambele ţări cîte 2 instanţe de apel: în Ţ. Rom. 2 „divanuri judecătoreşti", unul la Bucureşti, altul la Craiova (art. 267—269); în Mold. 2 „divanuri de apelaţie", unul ca „divan de Ţara de Jos", altul ca „divan de Ţara de Sus" (art. 320). *5. Divanul Craiovei.* În sec. 16 a existat în Oltenia, pe lîngă marele ban, un sfat bănesc, similar, dar şi deosebit de **s.d.** Într-un document din 5 sept. 1696 se menţionează un **d.** al **C.**, dar existenţa lui este îndoielnică. În sec. 18, după ocupaţia austriacă a Olteniei (1718—1739), existenţa **d.C.** este certă. Originea lui trebuie căutată în căimăcănia↑ colectivă formată din 4—5 boieri care a funcţionat între anii 1740—1759. Filitti consideră că **d.C.** îşi trage originea din consiliul dirigent înfiinţat de austrieci. După 1775, în locul căimăcămiei colective a apărut caimacamul unic, nou dregător domnesc care exercita puterea marelui ban, cu reşedinţa fixată la Bucureşti. **D.C.** funcţiona pe lîngă caimacam. Fiind alcătuit din boierii olteni, domnul da prin aceasta boierimii prilej de participare la cîrmuirea provinciei şi o satisfacţie ambiţiilor locale. Acest **d.** era numit de domn, de acord cu marele ban şi era compus la început din 4 boieri, apoi din 5 membri (1789) sau 7 membri (1812). **D.C.** avea atribuţii judecătoreşti şi administrative. El judeca în apel pricinile soluţionate în primă instanţă de ispravnici sau de Departamentul de 4 creat la Craiova prin hirsovul lui M. Suţu din 30 apr. 1785. **D.** întărea hotărîrile departamentelor, însă, în procesele penale, **d.** nu hotăra, ci întocmea anafora, pe care împreună cu hotărîrea departamentului o trimetea **d.** din Bucureşti. În sfera administrativă, **d.C.** avea dreptul să întărească acte de stăpînire, să numească în funcţiuni, să stabilească preţuri la alimente etc. În probleme de importanţă majoră, **d.C.** lucra împreună cu caimacamul. **D.C.** funcţiona încă în 1830. *Bibl.:* 151, 239, 677, 1 342, 1 344, 1 441 (lucrarea principală). Pentru Trans. v. *consiliul princiar.*

P.S.—N.S.

sfătuire: var. *sfătuire*; echivalent cu îndemn, povăţuire, instigare. Pravilele sec. 17 considerau **s.** infracţiune, cînd cel sfătuit săvîrşea o faptă pedepsită de lege. Sfătuitorul se certa ca şi principalul vinovat, adică întocmai ca un coautor. *C. pen. Ips.* pedepsea cu spînzurătoarea, cu darea la fiarele sălbatice spre a se lupta cu ele, sau cu surghiunul pe cei ce îndemnau norodul la apostazie şi la tulburare, ţinînd seama de starea socială

a infractorului. *Manualul* lui Donici pedepsea pe „povățuitori ca și pe gazdele de tilhari" deopotrivă cu tilharii și „făcătorii de reale" (XLI, 6). *L. Car.* nu pedepsea pe „sveatnic"; *Cond. crim.*, însă, învinovățea „cu fapte de criminal" nu numai pe făptuitor, dar și pe acela ce se va dovedi „că au poruncit, au îndemnat, au povățuit, au sfătuit și au înlesnit săvîrșirea vreunii fapte reale" (§ 170). „Mijlocitorii și îndemnătorii la fapte de curvie" se pedepseau cu: defăimarea de obște, globire la cutia milelor și închiderea pe timp limitat într-o mănăstire (§ 228,232).

T.V.

sfert. V. **cifert.**

sfetnic. Termenul a însemnat, în Ț. Rom. și Mold., membru al sfatului domnesc, sfătuitor al domnului și, mai larg, dregător. În Ț. Rom. *într-un document latin sub forma sfetnic *(consiliarius)* la 27 dec. 1391, B, iar la 9 oct. 1492, B, sub forma „întîiul sfetnic". Acesta constituia un fel de titlu acordat boierului Staico, mare logofăt și ginere al domnului, pentru a sublinia trecerea deosebită a acestui dregător. Titlul de întîiul sfetnic s-a mai dat în Ț. Rom. unor mari dregători (m. ban, m. logofăt, m. vornic) în sec. 16. Dovada că era o distincție, un titlu, este faptul că putea fi acordat de domn la mai mulți dregători în același timp. În sec. 16, în documente reapare și termenul simplu de „sfetnic". Deoarece în sec. 16 prin sfat se înțelegea sfatul restrîns al domnului, termenul **s.** însemna prin el însuși dregător important. Poate de aceea, în sec. 17, termenul întîiul **s.** este abandonat, ultima mențiune fiind în documentul din 10 mart. **1641**. Calificativul **s.** adăugat la acela de dregător voia să sublinieze poziția deosebită a dregătorului. Folosirea termenului **s.** a fost mult mai rară decît aceea de dregător. În Mold., termenul **s.** a fost întrebuințat și mai rar.*12 iul. **1434**, A. Cronicile slavo-române din sec. **16** desemnează cu termenul „săveatnik" pe dregătorii foarte importanți. În sec. 15, în Mold., într-un document izolat apar „sfetnicii tîrgului", membrii unui sfat orășenesc care pare să fi fost alt organ decît șoltuzul și pîrgarii.

P.S.

sigiliu. Capsule de ceară, uneori și de metal (plumb, rar de aur), atîrnate sau aplicate pe un document pentru a-i conferi autenticitate din partea celui în drept să-l elibereze. Vechile **s.** românești (domnești, boierești, ecleziastice) au fost, după modelul general european, **s.** *heraldice*, conținînd stemele personale ale emitenților (domni sau boieri), sau, în cadrul unei instituții ecleziastice, efigia sfîntului ei patron. În sec. 17 și 18 apar **s.** iconografice pe actele sigilate de vornicii mari ai Ț. Rom., **s.** înfățișînd acum figura dregătorului, cu veșmintele și însemnele proprii dregătoriei lui. V. *hrisov; pecete.*

D.I.

signatura boum. V. *datul boilor.*

silă. Termen folosit de pravilele sec. 17 pentru viol. Dacă **s.** se săvîrșea față de o văduvă, infractorul „se va certa cu bani, după destoinicia acelui obraz". Robul sau năimitul, „de vor face silă featei stăpînu-său", se pedepseau cu arderea în foc de viu; în cazul cînd **s.** s-a făcut cu voia fetei, ea împărtășea aceeași soartă. Acela care făcea **s.** vreunei fete sau muieri, folosindu-se de arme și tovarăși pentru intimidare, se pedepsea cu moartea. În cazul cînd lipseau armele, dar erau de față tovarăși, pedeapsa era dată „după voia judecătorului". Dacă infractorul era un cleric, episcopul trebuia să-l oblige să înzestreze fata siluită; în caz că era mirean, județul acelui loc trebuia „să-l nevoiască să o înzestreze". Clericul se închidea într-o mănăstire sau într-o temniță „de va șidea pînă cînd va fi voia județului". *C. pen. Ips.* pedepsea cu tăierea nasului pe cel ce „strica fecioria" unei fete, obligîndu-l „să-i dea fetii jumătate din avutul său". Donici aplica aceeași pedeapsă — tăierea nasului — aceluia ce „prin silă va batjocori fecioară", obligîndu-l să dea fetii 1/3 parte din averea sa (XLI, 20). *L. Car.* nu s-a ocupat de această infracțiune. *Cond. crim.* înlocuiește termenul cu *silnicie*↑. Acela care folosea „îngroziri

și silnicie" pentru a răpi fecioria unei fete era bătut pe ulițe și îndatorat să înzestreze fata. Numai în cazul cînd nu era în stare s-o înzestreze, se închidea în temniță pe termen de un an, dacă era un om de rînd, iar dacă era din „evghenisi", după înzestrarea fetei se pedepsea cu o vremelnică închisoare (§ 225). În aplicarea pedepsii pentru **s.** se remarcă variația sancțiunii în raport cu clasa socială și averea infractorului, fiind favorizate și aici clasele privilegiate (boierii și clerul). V. și *silnicie*.

T.V.

silnicie; var. *silnicie*. *1.* Pravilele sec. 17 sancționau infracțiunile săvîrșite pe calea violenței. Acela care muta un hotar „cu puterea sa", știind gata „cu arme să facă război", se certa trupește (cu bătaia) după aprecierea judecătorului; vameșul care făcea „năpaste" unui negustor, luîndu-i marfa, sub motiv că nu a plătit vama, era obligat să restituie marfa confiscată și se certa ca un fur, dacă negustorul făcea dovada că a plătit-o. *Manualul* lui Donici prevedea că „jaloba pentru silnicii', împotriva persoanei silnicului se cerceta și se rezolva „în curgere de un an, iar lucrul luat în silnicie se restituia îndoit dacă era mișcătoriu". Donici mai întrebuința termenul **s.** cu sensul de *tîlhărie*↑ (XLI). *L. Car.* punea îndatorire celui „care ține în silnicie lucru străin [...] să-l întoarcă stăpînului". *2.* În *Cond. crim.* obștească **s.** era „silnica împotrivire către judecători sau către dregători sau altă persoană rînduită în trebile obștei", săvîrșită „cu nebăgare de seamă, cu primejdioasă amenințare". Ea se pedepsea „după mărimea vinovăției și după împrejurările faptei, cu trimiterea la groapa ocnii, socotindu-se de la un an pînă la patru" pentru un om de rînd, iar dacă vinovatul „va fi din evghenisi, cu vremelnică închidere la o mănăstire". Legea mai prevedea și alte infracțiuni făcînd aceeași diferență de clasă cu privire la sancționare (§ 194—199). *3.* În dreptul feudal transilvănean erau denumite *actus potentiarii* infracțiunile care se înfăptuiau pe calea violenței sau *silnicici (factum vel actus potentiae)*, îndreptate contra persoanei fizice, libertății sau averii acesteia, fie în casa ori în afara casei sale. Ca infracțiune specială și noțiune aparte de drept penal, este reglementată întîia oară în 1298. La început nu s-au stabilit distincții juridice între diferitele cazuri de **a.p.**, și încă în decretul 56 din 1298 s-a prevăzut ca pedeapsă specială pentru tîlhăriile comise în afara orașelor plata unei despăgubiri de o valoare de 10 ori mai mare decît cea a lucrului furat, spre deosebire de decretul 79 din același an, potrivit căruia pedeapsa generală pentru *factum potentiae* **s-a** hotărît a fi *sententia capitalis*. La sfîrșitul sec. 14 s-a făcut distincție între **a.p.** *majores* și **a.p.** *minores*, potrivit criteriului gravității infracțiunilor, fără a preciza cazurile care erau cuprinse în aceste categorii. Precizarea în acest sens o aduce *Decretum maius* al regelui Matia Corvin, care stabilește cazurile de **a.** *maioris potentiae*, determinînd că ele sînt următoarele cinci: pătrunderea cu forța „fără justă cauză" în casa unui nobil *(invasio domorum nobilium sine iusta causa)*, ocuparea moșiilor nobiliare *(occupatio possessionum et pertinentiarum earundum)*, deținerea ilegală a unui nobil *(detentio nobilium sine iusta causa)*, bătaia *(verberatio)* sau rănirea *(vulneratio)* unui nobil, și omorîrea unui nobil *(interemptio nobilium)*. Se relicfează prin această reglementare grija apărării clasei feudale privilegiate în ce privește persoanele și bunurile membrilor ei. Decretul 5 din 1492 confirmă decretul lui Matia Corvin, distingînd net cazurile de **a.** *maioris potentiae* (cele 5 cazuri menționate) de **a.** *minoris potentiae* (celelalte cazuri de **a.p.**). Cuprinse în *Trip.* (II, 42 și 67), aceste reglementări au încriminat și sancționat o infracțiune tipic feudală, recrudescentă în perioadele de anarhie feudală, urmărind stăvilirea acesteia prin asprimea pedepselor. Considerată ca infracțiune privată, s-a admis compoziția între reclamant și pîrît. Infractorul scutit de *sententia capitalis* ce i s-ar fi cuvenit pentru cazurile *maioris potentiae* pierdea în favoarea reclamantului valorile cedate prin compoziție (din care o parte revenea judecătorului), dar mai era pedepsit de judecător și cu amendă. Cazurile *minoris potentiae* erau sancționate numai cu o amendă, care se împărțea în mod egal între reclamant și judecător. V. *silă*.

V.Ș.—T.V.

sindie: *sindic*. V. *jude sătesc*.
sinepitrop. V. *epitropie*.
sinet. V. *inseris*.

sineţar. *1.* Termen derivat din „sineaţă", puşcă cu cremene; desemnează pe făuritorii de arme. *2.* În sec. 16—17, categorie puţin numeroasă de oşteni din Mold. înarmaţi cu sineţe sau puşti (numiţi în Trans. şi Ţ. Rom. puşcaşi). Ei locuiau în regiunea Orhei-Soroca, erau conduşi de un vătaf şi primeau unele scutiri de dări pentru serviciile militare prestate.

•

N.S.

singur sau de-sine-stăpînitor (sau **ţiitor**): sin. *samodărjeţ*, *samovolnic*. Formulările româneşti ale calităţii de suveran şi independent, exprimată în titulatura basileului bizantin prin *autokrator* (= împărat), şi, după model bizantin, în aceea a şefilor de state slave prin *semodărjeţ*, termen preluat de cancelaria română din limba slavă sub formele *semodrjavnii*, *samodrjaviu*. Gr. Ureche, referindu-se la Ştefan cel Mare, numeşte „*însuşi* (sau *singur*) ţiitor peste toată Ţara Moldovei". *Ist. Ţ. Rom.*, referindu-se la tratativele lui Şerban Cantacuzino, foloseşte expresiile: *singur stăpînitor* şi *samavolnic*, definind autocraţia: „cum va vrea (domnii) să facă cu ţara şi cu ai ţării de nimeni opreală să n-aibă". *Samodărjeţ*, singur (de-sine-) stăpînitor traduceau formal pe bizantinul *autokrator* în sensul de titular al unei puteri preeminente (în raport cu o asociere la domnie, sensul propriu atribuit de E. Virtosu), nelimitat suverane (G. Ostrogorsky), imperial ecumenice (Val. Al. Georgescu). În titulatura căpeteniilor politice slave, *samodărjeţ* a început prin a oglindi pretenţiile de succesiune imperială, definind însă în realitatea istorică expresia autonomiei lor politice faţă de basileul bizantin (ţarul bulgar şi sîrbesc, marii cneji ruşi). Procesul acestea era general, însuşi bizantinul *autokrator* aplicîndu-se altor şefi politici decît împăratul, îndeosebi unui despot cu pretenţii de emancipare. Domnii români, fără a adopta titulatura slavă (ţar, cnez), l-au întrebuinţat cu stăruinţă numai în documente interne de structură autocratică, începînd cu inscripţia din biserica domnească (Curtea de Argeş), unde *samodărjeţ* apare în titulatura lui Radu Negru, pe lespedea funerară a lui Nicolae Alexandru († 1364) din biserica din Cîmpulung şi în titulaturile lui Vladislav Vlaicu, Radu I, Mircea cel Mare, Mihail I, pînă la Mihnea Radu (1659), cu unele eclipse începînd din a doua jumătate a sec. 16. În acte de la Mircea cel Mare, Dan II, Alexandru Aldea, Vlad Dracul, Vladislav II, Radu cel Frumos, Basarab cel Bătrîn şi cel Tînăr etc. *samodărjeţ* califică stăpînirea sau cîrmuirea *(oblasti)*. În Mold., *samodărjeţ* apare în 2 hrisoave de la Roman (1392—1393), în inscripţia grecească de pe patrafirul cu portretele lui Alexandru cel Bun şi doamnei Maria *(autokrator pantis Moldovlahias panethattias;* iar ca *autokratorissa)*. În documentele redactate în latineşte nu apar echivalentele lui s.s. sau *veliki voivoda*. Patriarhia din Constantinopol nu foloseşte pe *autokrator*, ci cel mult pe *„megas voïvodas kai authentis pasis Oungrovlahias"*, adresîndu-se lui Alexandru Nicolae. Domnii români au folosit în limba cancelariilor lor, excepţional şi în greceşte, un model sîrbo-bulgar, dar şi unul bizantino-balcanic, punînd accentul pe funcţiunea internă a structurii autocratice, în confruntarea domniei centralizatoare cu marii boieri legaţi de o politică de fărîmiţare. Cu acest înţeles structura autocratică şi deci poziţia de *samodărjeţ* revine în politica dinastică a lui Şerban Cantacuzino şi a lui Dimitrie Cantemir care, în sprijinul politicii sale, exaltează poziţia de *samodirjeţ* a lui Alexandru cel Bun, inventînd episoade istorice şi atribuind acestuia, în convorbirea cu împăratul bizantin, formula occidentală care afirma că un monarh (independent) nu deţine coroana sau ţara decît de la Dumnezeu şi de la propria sa sabie (v. Al. Elian, care citează şi un alt text contemporan publicat de Melchisedec). Se poate afirma că adevărata funcţiune a structurii de *samodărjeţ-autokrator*, desprinsă de funcţiunea ei imperial-ecumenică din contextul de basileu, trebuia, din sec. 14—15, să servească, într-un sens particularist, prenaţional, politica de afirmare creşcîndă a suveranităţii şi independenţei domniei româneşti. Titlul de *samodărjeţ* avea sensul formulei occidentale: „Regele Franţei (Angliei

etc.) este împărat (= *autokrator, samodărjeț*) în regatul său"; în Occident, formula vizează pretențiile de supremație (ecumenicitate) papală și imperială. Dezvoltarea normală a structurii autocratice a fost blocată de dominația otomană. În cadrul concepției bizantine despre familia de monarhi și state, autocrația (neimperială) nu era incompatibilă cu ierarhia și dependența, ci decurgea din această structură. Regii, despoții, autocratorii, inferiori și subordonați basileusului, erau totuși *autocrați*, suverani și independenți *hoc sensu*. În proiectul de cod din 1765 și 1766, M. Fotino, fără a folosi termenul de *autokrator*, definește puterea domnului cu formulări luate din *Bas.*, ca fiind o *apolyton exousian kai sempestieti* (putere absolută și independentă), iar în cel din 1775–1777 ca un *meizon kratous panton* [...] *kata ton basileia* (puterea supremă după împărat). Proiectul *L. Car.* definea pe domn ca fiind *protiston prosopon* (întâiul obraz) al țării, echivalentul vechii poziții de **s.s.**

V.G.—D.L.

sinmoștenitor. V. *moștenire*.

sinod. V. *sobor*.

sinucidere. V. *ucigaș de sineși*.

siromah. V. *sărac*.

silnicie. V. *silă; silnicie*.

simbră: sin. *simbrie*. Tovărășie, asociație, în special la arat, la păscutul vitelor, la alcătuirea unei stîni pentru vărătul oilor și pentru apărarea ei, în Mold. și Trans. *C.R.Î.* (gl. 48, z. 4) consideră ca un semn de iertare a sudalmei faptul că cel suduit și suduitorul „vor avea *simbră* împreună", ceea ce *Î.L.* (gl. 111, z. 4) exprimă în termenii explicativi: „cînd vor avea *amestecătură* împreună". În documente: „[...] ei sînt păgubaș de *simbra* a 4 boi", sau într-o poruncă a lui Ioniță Sandu Sturdza: „Și pe aceia din lăcuitori care nu vor fi avînd boi, să-i siliți și să-i supuneți, și fără voia lor, a să uni întru lucrarea pămîntului cu acei ce vor fi avînd plugurile lor, pentru ca să poată a lua *sămbră;* precum și pe cei cu plugurile să-i îndatorați a primi să se alcătuiască întru *acest fel de unire, însămbriuluindu-să* așa unii cu alții". S-a arătat că în Țara Oașului „stăpînirea de odinioară în comun a oilor a transmis în zilele noastre o rămășiță folclorică, așa-numita *simbră* a oilor": oile se mulg în comun, se reunește laptele „și se face apoi socoteala pe răboj a cantității de lapte ce se cuvine fiecăruia". Cu timpul **s.** ajunge să însemne orice angajament personal contra unei remunerații în numerar, și apoi remunerația însăși. În acest sens e folosit termenul de Gr. Ureche care, traducînd un text din cronicarul polon Martin Paskovski, arată că Despot s-a lăsat pîrît „pentru simbrii" pentru a ajunge să fie recunoscut ca moștenitor legiuit al adevăratului Despot. *Simbriașii* erau cei care se întovărășeau pentru a constitui o stînă, apoi cei care se angajau la stînă sub diferite forme, primind plata în natură sau numerar. La 1755 (Mold.), s-a hotărît ca păstorii năimiți „cu simbrie" să fie angajați numai cu tocmeală în scris și cu martori.

D.L.—O.S.

slid. V. *urmă*.

slobozie: „sat de milă". S-a numit o așezare sătească nouă sau repopulată, scutită de dări și slujbe pe un termen limitat. *Slobozeniile* erau ușurările fiscale acordate acestor sate; locuitorii **s.** se numeau *slobodnici* sau *slobozeni* (v. *birsan*). Cele mai vechi informații despre **s.** datează din sec. 15: în 1415, Alexandru cel Bun menționează indirect o atare **s.**; Mircea cel Mare autoriza de asemenea mănăstirea Cozia să colonizeze satul Cărăreni de pe moșia sa cu țărani din satele boierești. Întemeierea de noi sate era dictată de multiple interese: strategice, demografice, economice, sociale. Dreptul de a întemeia noi așezări aparține domnului, care îl deleagă, prin cărți de **s.** ori hrisoave, dregătorilor (căpetenii de ținuturi, pîrcălabi, starosti), boierilor sau mănăstirilor. Coloniștii **s.** au fost — la început (sec. 15—16) — țărani autohtoni ori țărani „din țara străină"; mai tîrziu

(sec. 17), au fost preferați străinii sau oamenii liberi, fără bir, fără dajdie. Străinii colonizați în s. aveau un regim mai bun decît autohtonii. Durata imunităților fiscale, acordate noilor așezări sau celor reconstituite după risipire, a oscilat între 1 și 10 ani, în funcție de interesele colonizatorilor. Întinderea scutirilor era, de asemenea, dictată de condițiile locale și de timp; în general, se acordau scutiri de munci și dăjdii, exceptîndu-se birul și unele slujbe publice (militare). Un sistem practicat adeseori a fost ruptoarea: slobodnicii plăteau o sumă forfetară, inferioară dărilor obișnuite. Pe lîngă avantajele fiscale, s. aveau și dreptul de judecată locală („bătrînii aleși"), precum și dreptul de control asupra indigenatului local (obștea hotărăște asupra asimilării străinilor). După expirarea termenului de scutire, slobodnicii treceau „în rînd cu țara", erau asimilați, sub raportul obligațiilor fiscale, cu ceilalți contribuabili. Sub Alexandru Cuconul (1623—1627), s-a procedat chiar la suprimarea regimului privilegiat al s., din motive de echitate fiscală. V. *ungurean*.

A.C.

slobozit. Robul liberat *(Arm.*, § 1 643). *L. Car.* (I, 8, 1—5) prevedea că țiganii s. „sînt de o cinste cu cei slobozi supuși, adică cu birnicii domnești". Cel ce se slobozea trebuia să fie în vîrstă de cel puțin 20 de ani. Slobozenia nu se putea face decît în scris. Egumenii nu puteau slobozi țiganii mănăstirești.

O.S.

slugă. În evul mediu, termenul definea raportul dintre vasal și suzeran ; în ordinea internă a țărilor române, raportul dintre boieri și domn, precum și acela dintre țăranul dependent și stăpînul de pămînt. Termenul de s. cerea astfel, totdeauna, un raport de dependență. *1.* Domnul îl folosea față de boierii săi, dar și față de alte persoane aflate în slujba domniei, care uneori puteau să nu fie boieri. Erau „slugi domnești" orice persoane aflate în slujba domniei. *2.* S. boierești erau persoanele aflate în slujba unui dregător. Alexandru Iliaș imputernicește pe Socol să se *d*pere împotriva oricui, pentru ocina sa din Clici: „nici slugă domnească, nici slugă boierească". *3.* S. mănăstirești se numeau toți locuitorii care se aflau în slujba unei mănăstiri, țărani dependenți de pe moșiile mănăstirești sau chiar poslușnicii. Scutind 5 poslușnici ai mănăstirii Sfînta Troiță (Radu vodă) de poclon, Matei Basarab poruncește: „așișderea și voi, birarilor, în foarte bună pace să lăsați aceste slugi ale mănăstirii Sfintei Troițe". În Trans. apare cu sens de iobag: „ca biserica aceea să aibă toate dijmele sale și ale tuturor oamenilor ei atît liberi, cît și slugi".

T.V.

sluger; var. *sulger*. Dregător în Ț. Rom. și Mold. cu sarcina de a aproviziona curtea domnească și oastea țării cu carne. În Mold., *13 iun. 1456, A; în Ț. Rom. *7 nov. 1480, B, ca martor în acte de întărire. În Ț. Rom., s. era socotit „șeful măcelarilor, care avea grijă să aprovizioneze cu carne pentru curte cît și porțiile date turcilor și altor oaspeți" ; s. era „mare împărțitor de tainuri". Și în Mold., după relatarea lui Gr. Ureche, s. era „ispravnic pre toate obroacele de carne ce se dau la cuhnele domnești și la slujitorii curții și la oaspeții ce vin în țară". Din cauza atribuțiilor multiple, s. devine *mare* s., avînd în subordinea sa, ca ajutoare, pe s. II și s. III. În Ț. Rom., m.s. apare, de la început, în sfatul țării, după cum se vede din documentul din 1480, precitat; în timpul domniei lui Matei Basarab destul de des, iar după domnia acestuia cu regularitate, el figurează ca martor în documente domnești, după marele postelnic și înaintea marelui paharnic. În Mold., s. începe să se intituleze m.s. încă de la sfîrșitul sec. 16. M.s. și s. puteau primi sarcini diferite. După izvoare străine (Kreuchely), înainte de reforma lui Mavrocordat, s. era un boier de rangul 3 „care inspecta rațiile de carne și de luminări cuvenite boierilor și slujitorilor care aveau drept la un tain". Pentru această sarcină, el primea bani de la vistierie, cumpăra vite, după nevoi, și distribuia carnea celor în drept.

Avea un venit substanțial. La 1697 se fixa prin catastif „rînduiala vacilor și a oilor" necesare „pentru cheltuiala slugerii"; fiecare sat era dator să dea cîte un număr de vaci și oi, plătite vaca cu 5 taleri și oaia cu 1 taler. Din oct. 1696 pînă în sept. 1697 — vreme de un an —, cheltuiala slugeriei lui C. Brîncoveanu a fost de 15 695,42 taleri, adică prețul a peste 3 100 de vaci. În Mold., vitele confiscate în țară erau aduse „la sulgerie gospod". Către sfîrșitul perioadei medievale, funcția își pierde din importanță, s. rămînînd numai cu rangul și cu 10 scutelnici. Între dregători, venea acum la rînd după medelnicer și înaintea marelui pitar. V. și *ialoviță*.

T.V. — N.S.

slujbă. *1.* În lumea feudală, s. a constituit un factor important în raporturile dintre vasal și suzeran (v. *vasalitate*). S. stabilea un raport de dependență a feudalului față de conducătorul țării; pentru s. făcută, domnul îl răsplătea pe feudal, dăruindu-i de obicei o moșie. *2.* Termenul s. cu un sens mai larg îl găsim și în hrisovul lui Leon vodă din 15 iul. 1631, B, dat sub presiunea adunării de stări din acea dată, în care se arată măsurile care se luau împotriva grecilor „care vin aici în țeară" și „nu socotescu să umble după obiceiul țării, ce [...] alte slujbe le-au mărit și le-au ridicat fără seamă [...] ca să-și plătească ei cametile lor și să-și îmbogățească casele lor". În sens larg, se numeau și diverse servicii aduse țării, ca strîngerea dărilor („slujba zlotării"), precum și dările (s. vădrăritului, s. gorștinei, s. cheltuielii țării etc.). *3. Slujbe*, termen generic cuprinzînd obligațiile în muncă ale locuitorilor aserviți atît față de stăpînul feudal, cît și față de stat (domnie). Dăruind mănăstirii Tismana niște sate, Mircea cel Mare scria locuitorilor lor: „să fiți în supunere despre toate *slujbele* și dajdiile". În Trans., în documentele sec. 12, s. purta numele de „servitia". V. *clacă; iobag; lucru domnesc; slujitor*.

T.V.—N.S.

slujitor. *1.* În evul mediu românesc, termenul cuprindea, într-un prim-sens, pe toți *slujbașii* statului feudal: „Strîns-au țara și slujitorii săi și au intrat în Țara Munteneasc㠖 [...]". La alegerea lui Constantin Brîncoveanu au luat parte „toată boierimea țării și slujitorii". *2.* Către sfîrșitul sec. 16 și începutul sec. 17, sub denumirea de s. se înțelegeau mai ales corpurile de oaste formate din călărași și dărăbani. În Mold., această categorie de s. apare după recensămîntul efectuat din porunca lui Petru Șchiopul, la 20 febr. 1591, în care s. nu figurează încă alături de curteni. Documentar s. sînt menționați în același sens la începutul sec. 17. Într-un document emis de Miron Barnovschi, preoții și diaconii de la toate bisericile din Iași sînt scutiți de dări, precum și de cazarea s. În Ț. Rom. au luat ființă sub Mihai Viteazul; după o relatare a lui Venier către dogele Veneției, Mihai Viteazul, în urma măcelăririi cămătarilor turci din București, a reușit să atragă în oastea sa un număr mare de oameni de jos, promițîndu-le scutiri de dări; acestora li s-a spus s. Documentar, acești s. sînt menționați, pentru Ț. Rom., tot la începutul sec. 17. În timpul lui C. Brîncoveanu, toți mercenarii sînt cuprinși sub numele de „slujitorime". S. erau organizați în bresle, ca și curtenii. Spre deosebire de aceștia, ei nu erau proprietari de pămînt, ci aveau numai folosința pămîntului domnesc. În sec. 17 și 18, s. reprezintă principala categorie de slujbași ai administrației domnești. În Ț. Rom., în rîndurile lor se numără talpoșii, saragelele, martalogii, scutelnicii și mai tîrziu mocanii. La 1700 este menționat „birul lefilor" pentru lefurile s. În Mold., în timpul primei domnii a lui Grigore II Ghica (1726—1733) apar noi cete de s., numiți roșii și vînători. La începutul sec. 18, oastea Mold. era alcătuită din: oastea de scuteală sau slujitorii și cea cu leafă. Tot din rîndurile s. au făcut parte și plăieșii, străjerii, hînsarii, haiducii, arcașii, sulițașii, sineții, pușcașii și tunarii. *3.* S. s-au numit și subalternii marilor dregători ca: spătărei, pîhărnicei, logofeți, așezați la țară ca oameni liberi, care, prestînd servicii pe lîngă stăpînii lor, se pregăteau pentru demnități mai înalte. În timpul lui Al. Ipsilanti, polcovnicii care funcționau pe lîngă zapcii aveau în subordinea lor s. care se bucurau de scutiri de dări. La 1764 existau în Ț. Rom. 5 285 s. și

menzilgii, iar la 1819 numai 1 437 s. La 1804 existau în Mold. 2 345 **s.** isprăvnicești, recrutați numai din anumite sate și repartizați astfel pe ținuturi: Bacău — 130; Botoșani — 134 (aici se numeau **s.** vornicești); Cîrligătura — 49; Codru — 59; Covurlui — 160; Dorohoi — 96; Fălciu — 125; Greceni — 74; Herța — 44; Hîrlău — 120; Hotărniceni — 135; Iași — 234; Neamț — 224; Roman — 120; Soroca — 129; Succava — 120; Tecuci — 160; Tutova — 111 și Vaslui — 117. Separat de aceștia, în ținutul Orhei existau 984 **s.** serdărești, căpitănești și ai polcovnicului de Chișinău și alți 398 **s.** căpitănești în ținutul Soroca. La 1820, domnul Mold. constata că fiecare ținut „are de ajuns slujitorii săi". Înscrierea ruminilor sau vecinilor în rîndul **s.** era interzisă. Din vremea lui Matei Basarab au rămas numeroase porunci de genul: „că domnii mele nu-mi tribuescu slujitori ruminii boiarilor și birnicii" sau că „nu scriu domnia mea călărași ruminii boierești sau ai mănăstirii". Cînd se dădeau porunci de aducere la urmă a ruminilor fugiți, se specifica să fie luați și cei „supuși pe lîngă nescare slujitori". V. *călăraș; dorobanț. 4.* În Trans., **s.** se numeau *servientes*; existau 2 categorii de **s.**: unii aserviți, ca și iobagii de cetate, și alții liberi, asimilați nobililor; pentru fapte deosebite de vitejie, primii puteau fi treculi în categoria secunzilor. La 1333, citiva iobagi și **s.** de cetate *(iobagiones et conditionarii castrenses)*, care se remarcaseră prin „slujbe credincioase" în campania din 1330 în Ț. Rom., au fost scoși „din iobăgia și starea de slujitori ai cetății" *(iobagionatu et conditionatu castrensi)*, fiind trecuți „în ceata și în numărul slujitorilor liberi și nobili ai regatului" *(in cetum et numerum liberorum servientium et nobilium regni)*, urmînd a se bucura, ei și urmașii lor, „de aceleași privilegii de care se bucură ceilalți nobili și slujitori liberi".

T.V.—N.S.

sminteală. Avea sensuri variate: tulburarea minții, nebunie; stingherire, tulburare, clintire, scoatere; păgubire; vătămare; împiedicare. Ne ocupăm aici numai de *tulburarea minții*, reglementată pentru prima dată în pravilele sec. 19. *L. Car.* numește „fără minte [...] pe cei ce sînt întru adevăr nebuni sau lipsiți de minte sau zmintiți". Orice act juridic făcut de aceștia se socotește fără valoare. Ei nu răspund nici de faptele lor culpabile (I, 4, 1—3). Iar *C. Cal.* enumeră printre incapabili pe „cei întru desăvîrșită nebunie, acei sminteți la minte și acei zăluzi ⟨=zăpăciți⟩, care sau de istov↑ sînt lipsiți de întrebuințarea minții sau sînt neputincioși de a prividea isprăvile faptelor lor" (§ 33 lit. d). Aceștia nu se pot căsători (§ 72); nu pot fi martori la testamente (§ 751); pot fi dezmoșteniți, chiar fiind rezervatari (§ 981); fiind succesor vreun „nebun, ieșit din minte ori timpit", nu se poate face „împărțirea moștenirii fără știrea și voia stăpînirii sau a judecătoriei" (§ 1 078).

O.S.

smomire. V. *momire.*

sobor; var. *săbor.* În evul mediu românesc, termenul este întîlnit cu mai multe sensuri. *1.* „*Soborul țării*" (v. *adunare de stări*). *2.* **S.** *bisericesc*, cu o participare mai restrînsă, în sinul mănăstirilor și al mitropoliilor: *a.* **s.** *mănăstiresc*, care are dreptul să se pronunțe în problemele vieții interne a mănăstirii și a patrimoniului său: „de bunăvoia noastră am făcut vînzătoare și ne-am tocmit cu egumenul de la sfînta mănăstire cea mai sus zisă chir Nil dimpreună cu tot săborul"; *b.* **S.** *episcopiei* convocat de Radu Șerban, pentru o întărire de proprietate; *c.* **S.** *mitropoliei.* Definiția cea mai clară o găsim într-un document din 14 apr. 1666, care cuprinde o mărturie dată de mitropolit, episcopi „și cu toți năstavnicii ⟨= egumenii⟩ sfintelor lavre, ce se cheamă tot săborul". Aceste **s.** aveau loc cu prilejul unor mari sărbători (Bobotează, Paște). Neacșul, diacon, întocmește un zapis pentru o datorie de 10 ughi la Vlad vătaful „de față fiind Drăgoi și tot soburul mitropolii. Cînd avea de judecat cazul unui mitropolit sau episcop, domnul aduna un mare **s.** Astfel, la cererea fostului mitropolit Teodosie, depus din scaun și aflat „la opreală" la mănăstirea Tismana, Șerban Cantacuzino a adunat un „mare săbor de arhierei ai țării și de alți arhierei care se întîmpla atunci aici și toți egumenii din toată țara și cu toată boierimea". *3.* **S.** *sinodal* sau *sinod.* Miron Barnovschi, în documentul

din 20 sept. 1626, A, numește cele 7 sinoade ecumenice „săboare". Se înțelege prin *sinod* forul suprem al bisericii ortodoxe, care se întrunea periodic sau ocazional, spre a găsi o cale comună pentru rezolvarea problemelor controversate ale timpului, privitoare la dogme, morală și administrație. Singurul sinod care s-a ținut pe teritoriul țărilor române, în epoca medievală, a fost acela din 11—21 mart. 1642, convocat de Vasile Lupu la Iași, pentru a pune capăt disputelor dogmatice pricinuite de calvinism. Prin componența lui, acesta a fost un sinod patriarhal de mare importanță fiindcă au luat parte la el 2 delegați ai Patriarhiei din Constantinopol: Porfirie, mitropolitul Niceii, Meletie Sirigul și 3 reprezentanți ai Mitropoliei din Kiev. Ei au luat în dezbatere „mărturisirea de credință a bisericii ortodoxe" întocmită de mitropolitul Kievului, Petru Movilă, adoptînd-o și condamnînd-o pe aceea a lui Lucaris, care era sub influență calvină. Hotărîrile acestui sinod s-au tipărit sub forma unui decret sinodal, care, avînd și semnătura patriarhului Partenie al Constantinopolului, s-a aplicat de către toate bisericile ortodoxe. Reprezentanți ai bisericii ortodoxe române au fost prezenți la s. care s-au ținut în alte țări. Astfel, Damian, mitropolitul Moldovei, a luat parte la sinodul de la Florența (10 ian. 1439), însoțit de o ambasadă compusă din logofătul Neagoe și încă 5 persoane. V. *blestem*.

T.V.

sodomie. Se chema *sodomlean* bărbatul care se împreuna trupește cu o parte bărbătească, major sau minor, cu o femeie, fie chiar soția sa, „preste fire"↑, sau cu un animal. Și femeile, dacă se împreunau între ele, comiteau infracțiunea de s. Greșeala s. se judeca la două „județe": cel bisericesc, care afurisea pe sodomlean, și cel mirenesc, „care-i făcea moarte", trupul urmînd a fi ars în foc. Sodomleanul era lovit de incapacitatea de a dispune și de a primi, cu titlu gratuit, averea sa urmînd să devină domnească. Dacă sodomleanul făcea parte din cler, el era mai întîi oprit de la săvîrșirea serviciului religios, apoi trimis la o mănăstire și, de acolo, dat „pre mîna giudețului celui mirenesc, să-l certe cu moarte, ce să dzice să-i taie capul". În nici o împrejurare judecătorul nu putea să micșoreze pedeapsa sodomleanului, fie că acesta era boier sau om „de gios", ci totdeauna trebuia să-l osîndească cu tăierea capului și cu arderea trupului în foc. Numai atunci cînd s. se făcea între „cuconi micșori, ce nu vor fi încă de vîrstă", giudețul putea să mai micșoreze pedeapsa, evitînd pe cea capitală. Dovada infracțiunii de s. se făcea cu martor „și cu seamne", care constituiau prezumții de vinovăție. *C. pen. Ips.*, *L. Car.* și *Cond. crim.* nu s-au ocupat de această infracțiune. *Manualul* lui Donici pedepsea pe sodomlean cu tăierea nasului (XLI, 16).

T.V.

sol. În documentele interne slavone ale cancelariilor țărilor române apare termenul de *poclisar* sau *apoclisar* sau cel de *poslanic*. În sec. 15—16 prevalează termenul slav de *sol*, în vreme ce în documentele latine apar termenii specifici medievali de *oratores*, *nuntii*, *ambasadores*, *negociatores*. Gr. Ureche folosește termenul de s. mai ales pentru trimișii străini. Diplomația țărilor române, pînă în sec. 15—16, în virtutea independenței lor politice și acceptată, formal sau tacit, de țările străine, cu excepția acelora care aveau pretenții la suzeranitate asupra uneia sau alteia din ele, a fost foarte activă, inițial în spațiul balcanic, apoi, în perioada rezistenței antiotomane, în țări mai îndepărtate europene (Polonia, Lituania, Veneția, Ungaria, Moscova, Vatican), și chiar asiatice (Iranul lui Uzun Hasan). În *Învățăturile* lui Neagoe Basarab ni s-a păstrat un adevărat tratat despre modul cum trebuiau primiți s. străini la curtea domnească. După intrarea țărilor române sub dominația Porții, ele au pierdut oficial dreptul de legație pasivă și activă, dar au continuat să aibă legături diplomatice sporadice, prin agenți de taină (mai ales străini: armeni, raguzani, greci, apoi francezi, italieni etc.), și să încheie unele convenții internaționale cum ar fi: acordul de alianță antiotomană încheiat, la 1 mart. 1542, la Suceava, de Petru Rareș, în a doua domnie, cu electorul de Brandenburg, Joachim II; acordul dintre Alexandru Lăpușneanu și Sigismund August, regele Poloniei, încheiat la Vilno, la 16 dec. 1551; tratatele lui Mihai Viteazul și Aron

Tiranul cu Sigismund Báthory în vederea cruciadei antiotomane inițiate de Sfînta Ligă; tratatul lui Mihai Viteazul cu împăratul Rudolf II, încheiat la Tîrgoviște la 30 mai/9 iun. 1598; tratatele de alianță și prietenie dintre Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe Rákóczy I, principele Trans.; tratatul politico-confesional de la Moscova (17 mai 1656) dintre Gheorghe Ștefan, domnul Mold., și țarul Rusiei, Alexei Mihailovici, dublat de o convenție comercială; negocierile și tratatele secrete dintre Șerban Cantacuzino, împăratul Leopold I și țarii Rusiei; acordul de la Luck (13/21 apr. 1711) dintre Dimitrie Cantemir și Petru I. Domnii fanarioți aveau și misiunea de a supraveghea situația politică și diplomatică a Europei și de a informa la timp autoritățile otomane; au fost obligați prin această misiune permanentă, asupra căreia Poarta le atrăgea necontenit atenția, să întrețină agenți oficiali (la Varșovia) și neoficiali (în capitalele țărilor vecine și chiar la Viena, Veneția etc.), în vederea culegerii de știri. După Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Rusia și Austria mai întîi, apoi și celelalte puteri europene, au acreditat agenți consulari (v. *consul*) la București și Iași și apoi în cîteva centre economice ale țărilor române. La Poartă, domnii au început, din a doua jumătate a sec. 16, să acrediteze agenți permanenți, capuchehaiele ↑, dovadă a autonomiei țărilor române.

D.L.—N.S.

solarium. V. *embatic.*

solărit. V. *sărărit.*

somație. V. *chemare în judecată.*

soroc. V. *zi.*

sorocovăț. A indicat o monedă de argint de 40 de parale. **S.**, piesă rusească, a pătruns în țările române în sec. 19 și, împreună cu ducatul austro-olandez, a constituit sistemul bimetalist, învestit de *Reg. org.* cu putere legală de eliberare. În afară de **s.** rusesc, a circulat pe piața internă românească și un **s.** austriac de 40 și 20 creițari, cu submultipli de o jumătate (polsorocovăț) și un sfert de **s.**

A.C.

sorți. V. *delniță.*

soț supraviețuitor. V. *moștenilor.*

spătar. *1.* Dregătoria a existat în Ț. Rom. și Mold. La început, a fost un dregător de curte, cu atribuția principală să poarte spada domnului în marile ceremonii. În documentele slavo-române, apare denumirea *spatar* sau *orijnik*, iar în cele latine *spatharius, supremus ensifer* sau *armiger*. *2.* În Ț. Rom., *10 iun., 1415, B. **S.** avea atribuția de comandant al întregii armate, după unele izvoare (Joppecourt, Paul de Alep, Miron Costin), sau numai al cavaleriei, după altele. Nu se poate preciza cînd s-a transformat **s.** din dregător de curte, personal al domnului, în comandant al oștirii. Ca mare dregător, participă la sfatul domnesc, fiind trecut în documentele sec. 15, de obicei, al 4-lea, imediat după marele logofăt (N. Stoicescu). Subalternii **s.** erau **s.** II, din sec. 16, iar din sec. 18 și **s.** III. După apariția **s.** II, **s.** a luat titlul de **m. s.** Alți subalterni ai **s.** erau baș-bulucbașa, căpitanul de lefegii, precum și toți *spătăreii*↑. Veniturile **s.** pînă în sec. 18, în afară de daniile primite din „mila domnească", erau în principal cele strînse de la subalterni: în natură (o baniță de grîu și alta de orz, un car de fîn și altul de lemne) sau în bani (cîte un leu de fiecare cruce↑ de călărași↑). Mai realiza de asemenea venituri din judecarea pricinilor și din diferite intervenții pe lîngă domn sau marii dregători. Cu timpul, **m.s.** a primit atribuții de poliție și justiție penală. *Prav. cond.* i-a dat în competență judecarea pricinilor din mahalalele Bucureștilor, privitoare la furt, adulter, bătaie, injurii, beție (XII, 1—3). Pe măsura reducerii efectivelor armatei, **m.s.** — ca și aga ↑ — a căpătat tot mai largi atribuții polițienești: eliberă „pasușuri" (pașapoarte) sau „răvașe de trecere" (v. *răvaș*) și avea grijă de poliția capitalei. La 9 aug. 1813, I. Caragea arăta că: „cea dintîi datorie a dregătoriei spătărici este de a străjui atît aici ⟨la București⟩ mahalalele politici, cît și de afară de către cei netrebnici și făcători de rele"; ca urmare, domnul cere **m.s.**:

„să împănezi noaptea toate mahalalele cu străji vrednice de zapcii si neferii spătăriei, de a se înconjura toată noaptea spre pază" și să aibă „mare privighere" pentru paza capitalei: cei prinși erau închiși la „grosul spătăriei". **M.s.** avea și un departament al spătăriei, „unde se caută pricini mai mici". Tot **m.s.** avea datoria să organizeze „felurime de pază a tuturor mărginilor" capitalei, misiune deosebit de grea în vremea ciumei din 1813, și să asigure curățenia podurilor din București, atribuție în care colabora cu vornicul de politie ↑. Dregătoria de **m.s.**, s-a menținut și după *Reg. Org.* În 1834, garda teritorială era subordonată **s.** La 1802, **s.** II încasa vădrăritul din jud. Buzău și Rîmnicu Sărat „după obicei", cîte 50 de bani de fiecare om care cultiva viță de vie, plus cîte o vadră de vin de butea ce se vinde precum și gărdurăritul ↑ *3*. În Mold., *24 apr. 1434. Sub domnia lui Ștefan cel Mare, însemnătatea **s.** a crescut, venind după pîrcălabi și înaintea vistiernicului; în sec. 17, a trecut înainte postelnicului. În sec. 18, **m.s.** are rang superior vel agăi; în sec. 19 rămîne după aceșta. **S.** II îndeplinea la sărbătorile mai mici sarcina **m.s.** de la sărbătorile mari; **s.** III purta în toate zilele spada domnească și era un fel de supleant al **m. s.** Atribuțiile **m.s.** în Mold. erau deosebite de ale celui din Ț. Rom.: el nu avea comandă superioară a armatei, care revenea hatmanului, dar făcea parte dintre boierii de sfat. *Cronica moldo-polonă* arată că erau 3 **s.** și că „fiecare din acești dregători are pe alții mai mici sub puterea lui, un număr mare". În plus, el comanda breasla spătăreilor ↑. Atribuțiile civile ale **m.s.** erau de ordin administrativ sau judecătorese: *a.* Pînă la mijlocul sec. 18 **m. s.** a avut și atribuții de staroste de Cernăuți, încasînd și venitul corespunzător: după Gr. Ureche în întregime, după Miron Costin, jumătate; *b.* **M.s.**, ca mare dregător, avea și atribuții judecătorești: el judeca pe toți subalternii și orice pricină i se înfățișa, dacă părțile erau de acord să fie judecate de el. De asemenea, judeca și ca delegat („rînduit") al domnului, iar ca membru al sfatului domnesc participa la judecata divanului domnesc. Prin așezămîntul lui C. Mavrocordat, **m.s.** a primit competența să judece pe străinii care vor merge la el. Prin hrisovul din 1754, vel **s.** a pierdut stărostia Cernăuților și prin aceasta competența de a judeca pricinile ținutului, cît și 1/2 din venitul acestei stărostii. A primit însă, în compensarea celor 500 de lei de la stărostia Cernăuți, un venit de la ocnă; prin condica de venituri din 1776 i se crecază o leafă fixă anuală de 3 000 lei, menținută prin buget și mai tîrziu. Dregătoria de **m.s.** a fost menținută prin *Reg. org.*

P.S. — N.S.

spătărel. Subalterni ai m. spătar, răspîndiți în județe, organizați militărește în cete sau bresle atît în Ț. Rom., cît și în Mold. În Ț. Rom. existența lor în județe este dovedită din sec. 16. În sec. 17 erau numeroși, mai ales sub domnia lui Matei Basarab, și comandați de căpitani sau iuzbași. Dădeau plocon spătarului și plăteau unele dări domniei. În Mold., deși sînt menționați din sec. 15, **s.** apar mult mai rar în documente.

P.S.

spital. Primele **s.** din țările române au luat ființă în Trans., în sec. 11—12, din inițiativa bisericii ↑, ca fundații caritative mănăstirești. În sec. 13—14 sînt înființate noi așezăminte spitalicești sub forma de aziluri-**s.**, întemeiate și administrate, de data aceasta, de patriciatul ↑ orășenesc. Două documente sibiene le atestă existența timpurie; din altul, mai vechi, rezultă funcționarea la 1061 a unui **s.** pe lîngă mănăstirea benedictină din Mănăștur, lîngă Cluj. Într-un document din 27 apr. 1377 se pomenește de azilul-**s.** Sf. Ecaterina din Cluj, care a durat de la începutul sec. 14 pînă la 1818, cînd a fost transformat în azil de bătrîni. Numărul spitalizaților nu depășea cifra de 15—20 de persoane. În documentele sec. 15 și 16 mai sînt atestate încă 2 așezăminte de asistență spitalicească: lazaretul Sf. Duh și **s.** Sf. Iov, primul destinat leproșilor și riioșilor, iar secundul bolnavilor de sifilis. Primul **s.** comunal se înființează la Timișoara în 1757; un mic **s.** laic, *lazaretum* (12 paturi), ia ființă la Oradea, în 1806; se întemeiază apoi **s.** publice din Tîrgu Mureș (1812) și Cluj (1818), acesta din urmă cu un rol important în tot sec. 19. Au mai funcționat temporar în Trans. **s.** pentru ciumați, holerici, sifilitici, cum și militare

etc. În Ţ. Rom., la începutul sec. 18 (probabil 1702), spătarul Mihail Cantacuzino ridică la Bucureşti, s. Colţea, pe lîngă mănăstirea cu acelaşi nume, care prin rivna aceluiaşi ctitor se înălţase cu puţin timp înainte. Normele de funcţionare a s. erau luate după cele ale vechiului aşezămînt spitalicesc venetian „Ospedale di S. Lazzarro e Mendicanti". La mijlocul sec. 18 (1750), Gr. Ghica deschide pe lîngă mănăstirea Pantelimon, pe care tot el o întemeiase, s. Pantelimon, pentru suferinzii de boli obişnuite şi „pentru bolnavii de ciumă şi lingoare". Din cauza epidemiei de ciumă din 1795, Alex. Moruzi găseşte că un s. nou şi mai mare este necesar, şi la 1 iul. 1796 construcţia s. de ciumaţi de la Dudeşti este terminată şi s. începe să funcţioneze, avînd un doctor†. După un secol de la înfiinţarea primului s., se deschide (în 1811), tot la Bucureşti, s. Filantropia, cu numele iniţial Iubirea de oameni. Începînd modest, cu 20 de paturi, în 1859 ajunge la 145. Printr-un ofis. din 2 apr. 1832, aceste trei fundaţii din Bucureşti (Colţea, Pantelimon, Filantropia) sînt reunite într-o *Eforie a spitalelor*. Cu un an înainte fusese înfiinţat la Ploieşti un s., de către Gh. Boldescu. În 1835, băneasa Safta Brîncoveanu dispune prin testamentul său să se întemeieze, pe cheltuiala ei, un al patrulea s. în Bucureşti, stabilind prin actul de fundaţie condiţiile funcţionării lui. S. Brîncovenesc a fost deschis la 1 nov. 1838, avînd un medic, un chirurg şi un ipochirurg. Încă din 1775, Al. Ipsilanti ridicase azilul şi s. de copii numit Orfanotrofion, pe care Kiselev îl va trece sub îngrijirea Eforiei Caselor făcătoare de bine şi folos obştesc, înfiinţată de el odată cu *Eforia spitalelor* în 1838, la schitul Malamuci. În scurt timp, localul devine neîncăpător şi statul construieşte împreună cu Eforia Spitalul central de boli nervoase şi mintale de la Văcăreşti. În Mold., se pare că un spital a fost fondat independent de vreo biserică sau mănăstire, în 1619, sub Gaspar Graţiani. La Iaşi, s. Sf. Spiridon — o ctitorie mai veche a lui Ştefan cel Bosie — este îmbunătăţit şi mărit de Const. Racoviţă. Este reorganizat prin hrisovul lui Alex. Mavrocordat din 1765 şi cel al lui Const. Al. Ipsilanti din 1799, interzicîndu-se categoric orice amestec al arhiiatrosului în treburile s. Ipsilanti sporeşte numărul paturilor la 70. Pînă la *Reg. org.* a mai existat în Mold., în afară de cel din Iaşi, un singur s. cu „zece crivaturi", pe lîngă mănăstirea Precista din Roman, care era administrat de Eforia Casei Sf. Spiridon. Al. I. Calimah dă dreptul mănăstirii Precista să încaseze venitul mortasipiei din Roman şi să aibă scutelnici, ca ajutor „pentru ţinerea doctorului şi a cheltuielilor doctoriilor şi alte trebuincioase la spital". V. *asistenţă socială; bolniţă; orfanotrofie; spiţer. Bibl.:* 72, 531, 651, 652, 807, 1 260, 1 288, 1 598, 1 613.

O.S.

spiţă. *1.* În satul arhaic, s. *de neam* este legată de calitatea de băştinaş, satul fiind format „dintr-o ceată de familii băştinaşe înrudite", adică din mai multe grupe familiale băştinaşe. S.u. din satul evoluat este diferită de aceasta; şi la ea apare „fenomenul băştinăşiei colective", cu precizarea subgrupelor de gospodării componente care alcătuiesc acelaşi „cring-ceată", în acest caz s. înregistrînd individual atît cota-parte deţinută de descendenţii băştinaşilor, cît şi pe cea a cumpărătorilor. Nici una dintre s. nu este genealogică: ambele au caracter social, deoarece în arborii genealogici ai diferitelor s.u. nu sînt menţionate decît rudele care, în sistemul juridic şi social respectiv, influenţează situaţia socială sau patrimonială a cuiva. *2. Grad de rudenie, stare socială.* În sec. 17—18, cu aceleaşi sensuri era folosit şi termenul *stepenă*. *a.* „Fieştecare naştere se numeşte o spiţă [...]. Spiţele rudeniei între două persoane se hotărăsc după numărul naşterii lor, prin care la linia cea dreaptă una din naşteri se trage din cealaltă, iar la linia lăturalnică se trag amîndouă de la cea mai aproape a lor trupină". *b. Î.L.* (gl. 244, z. 53): „Atunce boiarenul sau şi domnul, făcînd silă cuiva, să schimbă de în *spiţa* cea de sus în cea de jos şi den domn se face rob şi de în boiaren rămîne ca sluga". V. *moştenire; moştenitor.*

O.S.

spiţer. Cuvîntul s. a intrat în limba română cu sensul de farmacist, deoarece în evul mediu băcanii (spiţerii) vindeau medicamentele. Alte denumiri folosite: *apotecar* (sec. 16), *vînzător de miroase, aromatar* (sec. 17), *pigmentar (C. pen. Ips.), farmacist* (din sec. 19).

Termenul **s.**, întîlnit în documente începînd din sec. 17, a fost cel mai răspîndit în sec. 18 și 19 atît în limba oficială, cît și în limba populară, în care a rămas pînă astăzi, deși din a doua jumătate a sec. 19 termenul farmacist a intrat definitiv în limba cultă. * În Trans.: 13 aug. 1535. În Ț. Rom.* 1703: un **s.** stabilit în București, la curtea lui Constantin Brîncoveanu. Primii **s.** au fost aduși de domn ca **s.** de spital sau ca **s.** ai curții, salarizați de domn. **S.** cu caracter particular se întîlnesc abia în a doua jumătate a sec. 18. În 1797, desigur înmulțindu-se **s.**, un regulament („nizamul spițerilor"), întărit de domn, a obligat pe **s.** să respecte farmacopeea Austriei din 1780, să vîndă medicamentele după tariful austriac din 1785 și numai pe bază de rețete emise de doctor. **S.** erau, de obicei, străini. Ei cîștigau mult: Moretti, **s.** lui Sc. Calimah, strînsese 40 000–50 000 de piaștri.

O.S.

spînzurătoare. V. *moarte (pedeapsă cu ~a).*

sprevîrstnic. V. *nevîrstnic.*

stambol. Indică o monedă↑ de aur (galben, ducat), emisă la Istanbul. A circulat în toate cele trei provincii românești, din sec. 18 pînă în a doua jumătate a sec. 19 (1867), cu o valoare relativ stabilă, de 8 lei↑ (piaștri). Concomitent cu speciile de un **s.**, au circulat și subdiviziuni de 1/2 și 1/4. Se pare că a existat și un **s.** („stamboală"), măsură de capacitate, mai mare decît banița moldovenească.

A.C.

stare civilă. V. *acte de stare civilă.*

stare militară *(militaris status).* Categorie socială formată în sec. 18 în cadrul națiunii române din Trans. prin întemeierea regimentelor de graniță; **s.m.**, compusă din soldații, ofițerii și slujbașii de diferite categorii, clerici și laici, din cupr'insul acelor regimente, cu familiile lor, a constituit o parte importantă a păturii libere a națiunii, alături de nobilime, cler, orășenime și țărănimea liberă, pătură la antipodul căreia se află țărănimea aservită, compusă din iobagi și jeleri, care forma majoritatea populației române transilvănene. Preconizată încă în suplicele lui Inocențiu Micu, constituirea acestui strat social liber a însemnat o cotitură hotărîtoare în procesul de eliberare și afirmare a elementului autohton al Trans. Prin formarea acestui strat social, s-a înmulțit în mod simțitor numărul populației băștinașe de condiție liberă; s-a ridicat starea economică a celor militarizați prin posesia pămînturilor concedate perpetuu ca feude militare și prin practicarea intensificată și coordonată a unor activități economice variate; li s-a format spiritul de disciplină prin exercițiul unui strict regim militar de viață și activitate; li s-a ridicat nivelul intelectual prin organizarea unor școli de diferite grade; s-a contribuit esențial la dezvoltarea conștiinței naționale și a conștiinței originii romane; s-a stimulat lupta pentru drepturi a tuturor claselor sociale ale națiunii. Dorința, împiedicată în realizare, de înscriere ca grăniceri a iobagilor a fost una din cauzele imediate ale răscoalei din 1784–1785; printre inițiatorii acțiunilor revendicative din 1790–1792, se afla la loc de frunte activul reprezentant al grănicerimii năsăudene, vicarul Ion Para: în manifestul din mart. 1848, îndreptat către toate clasele națiunii: preoți, nobili, grăniceri, orășeni și săteni, și în cuvîntarea din catedrala Blajului, Simion Bărnuțiu se adresează cu căldură grănicerimii, făcînd apel la ea ca la un ajutor în lupta social-națională deschisă; prin activitatea lor revendicativă și practicată de la 1848–1849, regimentele grănicerești au dat un prețios sprijin acțiunii generale a revoluționarilor români din Trans. Conturarea conștiinței de clasă, ajungerea la cristalizarea ideii că grănicerimea formează o categorie socială superioară, cu libertăți și drepturi bine precizate, s-a tradus în cristalizarea noțiunii de **s.m.** și în invocarea, repetată cu mîndrie, a acestei situații. Astfel, în petiția trimisă de Ion Para Curții vieneze la 1790, indicîndu-se compoziția socială a națiunii române din Trans., se trece în frunte **s.m.** Memoriul de la 1791, intitulat *Supplex Libellus Valachorum*, e semnat, între alte pături sociale, și de **s.m.** În fine, al doilea *Supplex Libellus*, din 30 mart. 1792, solicitînd între altele permiterea întrunirii unei adunări naționale similare congresului națiunii ilirice (sîrbești), adunare care să fie

compusă din toate stările naţiunii de astă-dată (ca un pas înainte faţă de *Supplex Libellus* din 1791), aşează, ca în memoriul lui Para din 1790, în frunte **s.m.**, propunînd compunerea adunării din deputaţi aleşi din această stare, precum şi din cea nobiliară, ecleziastică, civilă şi plebeie.

V.Ş.

stareţ. V. *egumen.*

staroste. A avut, în terminologia instituţiilor feudale, 2 sensuri: *1.* dregător domnesc în Mold. cu atribuţii de şef administrativ al unui ţinut; *2.* conducător al unei bresle. *1.* Termenul **s.** se întîlneşte în documente încă din timpul lui Ştefan cel Mare. El desemnează pe pîrcălabii↑ ţinuturilor↑ Cernăuţi şi Hotin de la graniţa Poloniei. Mai tîrziu, această denumire s-a extins şi la alte ţinuturi: Putna, Tro uş, Tecuci. În schimb, **s.** de Hotin s-au numit în sec. 17 pîrcălabi. Dregătorii din fruntea ţinuturilor Cernăuţi şi Putna au continuat să poarte denumirea de **s.** în sec. 17 şi 18. După crearea ispravnicilor↑ în Mold. prin reforma lui Const. Mavrocordat (1741), denumirea de **s.** a fost atribuită ispravnicilor de Putna care s-au numit **s.** de Putna, pînă în prima treime a sec. 19. Echivalenţa între dregătoria pîrcălabilor şi a **s.** rezultă din izvoare. Teodor Bălan stabileşte identitate între **s.**, pîrcălab şi vornic. N. Grigoraş afirmă că **s.** a avut „cam aceleaşi atribuţii ca şi pîrcălabul", negînd implicit identitatea între cei 2 dregători. Adevărul este că **s.** n-a fost un dregător, ci un termen care a servit ca denumire pentru pîrcălabi, vornici şi ispravnici, în condiţiile arătate mai sus. *2.* **S.** era ales de adunarea breslei dintre cei mai respectabili membri şi întărit de domn. Sub influenţa turcească, **s.** breslei s-a mai numit şi bas, başa etc. Cele mai vechi menţiuni documentare de **s.** ai breslelor datează din prima jumătate a sec. 17. **S.** ales era întărit de domn prin carte↑ de **s.** Spre sfîrşitul sec. 18 şi începutul sec. 19, imixtiunea puterii centrale în viaţa breslelor s-a manifestat şi prin numirea directă a **s.** de către domn. În cadrul breslei, **s.** aveau atribuţii administrative, judecătoreşti, financiare. În calitate de conducător al breslei, **s.** păstra cutia de milostenie pecetluită şi, împreună cu sfatul epitropilor (bătrînilor), dispunea acordarea de ajutoare financiare. **S.** de negustori îndeplinea — prin delegaţie domnească sau judecătorească — şi un rol de expert în afacerile judiciare, calitate în care era chemat să evalueze anumite bunuri mobile, sau imobile; organiza şi prezida mezaturile; efectua catagrafii. Ca răsplată pentru această varietate de servicii, **s.** beneficia de anumite scutiri şi privilegii: era apărat — el şi familia lui — de podvoadă şi angarii, scutit de fumărit, dijmărit, vinărici; avea dreptul să ţină prăvălie în centrul tîrgului, să folosească un număr mai mare de calfe şi ucenici, iar uneori să primească o retribuţie în bani din partea breslaşilor.

P.Ş. — A.C.

stat. A avut şi sensul de stare : 1712, Mold , să se deosebească „statul boieresc şi nemişesc de statul ţărănesc".

N.Ş.

staţiune grănicerească. Se numeau **s.g.**, în cadrul districtelor grănicereşti, comunele de pe teritoriul regimentelor în care se aflau repartizaţi ofiţerii de diferite grade ai acestora. **S.**, din acest punct de vedere, erau de diferite categorii: **s.** *de stab*, cea în care îşi avea reşedinţa colonelul comandant al regimentului şi comandamentul („ştabul") său ; **s.** *de companii* erau cele 12 **s.** în care rezidau căpitanii comandanţi de companii ; *celelalte* **s.**, în care erau stabiliţi ofiţeri de grad inferior sau, în unele, subofiţeri (acest din urmă caz se prezenta numai în companiile al căror număr de comune depăşea numărul ofiţerilor din companiile respective). În cadrul **s.** se desfăşura întreaga viaţă publică şi particulară a grănicerilor. Casele acestora erau numerotate pe **s.** Cărţile funciare erau ţinute pe **s.** Tot în **s.** se ţinea o întreagă serie de evidenţe şi statistici. Parcelele din care se compuneau „o sesiune" grănicerească trebuiau să fie situate toate pe teritoriul uneia şi aceleiaşi **s.** Comandanţii de orice grad ai **s.** aveau o poziţie superioară faţă de organele locale „civile", păstrate din perioada anterioară militarizării. În plus, ei repre-

zentau, față de primari și jurați, și un element de stabilitate, rezidînd în comună un termen nedefinit (pînă la deces, pensionare, demisie sau transferare), în timp ce primarii și jurații funcționau numai un an; în plus, primii reprezentau în primul rînd interesele regimentului; ceilalți reprezentau în primul rînd interesele populației locale. În afară de ofițeri (respectiv, ca excepție, subofițeri), primar și jurați, se mai aflau în s.: preotul cu ajutoarele sale și diferite alte persoane oficiale îndeplinind funcții minore, auxiliare, desemnate fie dintre grăniceri, fie — pentru cele mai mici funcții — dintre „provinciali". Formînd o caracteristică specială și esențială a regimentelor de graniță, stabilirea ofițerilor (ori, în cazurile excepționale mai sus precizate, a subofițerilor) în fiecare din comune, repartizarea dispersată peste întreg ansamblul rețelei acestor unități teritoriale a comandanților de s., avea ratiuni temeinice, întrucît ei posedau, în afară de atribuțiile militare, și atribuții de ordin administrativ, conducînd comunele respective cu ajutorul primarilor și auxiliarilor acestora, participînd astfel activ la rezolvarea problemelor obștești și particulare, aplicînd sau controlînd aplicarea măsurilor hotărîte de forurile superioare. Chiar activitatea și viața particulară a grănicerilor și familiilor lor era îndrumată și supravegheată de comandanții militari de diferite grade din s., sub diversele ei aspecte.

V.Ș.

stavropighie. Fundație religioasă importantă (mănăstire) subordonată unei patriarhii, scoasă de sub autoritatea mitropoliei Ț. Rom. sau Mold. La întemeierea unei s., patriarhul trimitea crucea patriarhală spre a fi pusă la temelia mănăstirii. Orice mănăstire trebuie să depindă de episcopul în a cărui eparhie este situată. De aceea, în general, mănăstirile se numesc eparhiale. Prin excepție, patriarhul are dreptul de a-și subordona o biserică sau o mănăstire, în chip nemijlocit, făcînd-o independentă de episcopul respectiv. Cea mai veche mănăstire din Peri, zidită de Sas voievod al Maramureșului, a fost închinată Patriarhiei din Constantinopol de voievodul Baliță (Bale) și Drag în anul 1391. Această mănăstire, condusă de un egumen care era exarh patriarhal, atîrna direct de patriarh și, avînd jurisdicție asupra mai multor ținuturi, îndeplinea o funcțiune cvasiepiscopală. De la această s. s-a luat obiceiul creării în Trans. a „episcopiilor de mănăstire", cum a fost a Vadului, a Geoagiului și a Silvașului. În Ț. Rom., prima mănăstire cu statut de s. a fost mănăstirea Sf. Nicolae a Postelniceasei, recălădită de banul Mihai (mai tîrziu Mihai Viteazul) în 1591 și numită apoi biserica Mihai vodă. Cea mai importantă s. din Ț. Rom. a fost mănăstirea Hurezi, ctitoria lui Const. Brîncoveanu. Prin gramata patriarhală din febr. 1702, mănăstirea era „slobodă" de orice amestec bisericesc ierarhic și de orice influență din partea mirenească. Nici mitropolitul Ț. Rom. nu avea dreptul de supraveghere asupra mănăstirii; chiar domnul, dacă nu ar fi fost de sînge brîncovenesc, nu avea nici un amestec în treburile mănăstirii. Egumenul era ales de călugări „cu știrea și cu socoteala" celor care reprezentau neamul ctitorului. Nici patriarhia nu avea drept să trimită încasatori sau socotitori ai veniturilor. Singura legătură, simbolică, cu patriarhia era obligația mănăstirii de a trimite anual patriarhiei 30 oca de ceară după obiceiul s.

P.S.

steag. A avut în evul mediu 3 înțelesuri: *1.* însemn militar, steag sau prapore (*vexilus*) sub care se stringeau oștașii unei unități; *2.* unitate militară mai mică, denumită și banderie. *3.* s. de domnie sau s. țării *1.* Ca însemn militar, s. purta pe el semnele distinctive ale unității sau categoriei de oșteni căreia îi aparținea. Despre Grigore Ghica se spune că făcuse s. breslelor de curteni și slujitori plecați la luptă „fealiuri, fealiuri, fiesteeare după breasla lor". În general, s. din Mold. și Ț. Rom. aveau zugrăvite pe ele cruci și figuri de sfinți. În Trans., s. purtau blazonul sau stema principelui, orașului etc., sub conducerea cărora se aflau oștenii unității respective. Pierderea s. pe cîmpul de bătălie era considerată ca o dezonoare; învingătorii se mîndreau totdeauna cu numărul s. capturate. *2.* Ca unitate militară (Ț. Rom. și Mold.), s. a fost format dintr-un număr

variabil de oșteni: în sec. 14—16 se pare că efectivele s. au fost mai mari, în sec. 17 s. devenind o subunitate a căpitănici, alcătuit din 50—100 de oameni; la sfîrșitul acestui secol, s. a înlocuit căpitănia, ca urmare a scăderii efectivelor armatei. În perioada cînd era o subunitate a căpitănici, fiecare din acestea avea 4—5 s., comandate de iuzbași sau hotnogi (Mold.). *3.* S. de domnie era unul din însemnele domnilor țărilor române. După instaurarea dominației otomane, s. de domnie era primit de la Poartă; „și fărzăbavă sosi și Mihai postelnicul cu steagul de domnie" pentru Gheorghe Duca. Uneori acest însemn se numea și s. împărătesc.

N.S.

steșar. Purtătorul steagului sub care se strîngeau oștașii în timpul luptei. A fost numit în Trans. *vexilifer*, iar în Ț. Rom. și Mold., începînd din sec. 18, *bairactar*. S. era subordonat căpitanului (în Trans.), iuzbașei și căpitanului (în Ț. Rom. și Mold.), fiind unul din cei mai mici comandanți militari. În sec. 16, în Trans., un s. primea 3 taleri leafă pe lună.

N.S.

stepenă. V. *spiță*.

stîlp; *stîlpire*. *1.* Împărțire a pămîntului în Mold.; s. era o parte de moșie, asemănătoare cu fînia din Ț. Rom., dar *stîlpită*. Cu vremea și s. trebuia să fie împărțit între diverși moștenitori sau cumpărători, așa că devenea, ca și fînia din Ț. Rom. o împărțire ideală a satului, stăpînită în realitate de mai mulți copărtași. *2. Stîlpirea* era delimitarea de către hotarnici a unui loc cu s. ciopliți din lemn sau „cu petri hotară"; „să alegeți partea ei despre ceilalți a ei răzeși și le puneți stîlpi [...]" sau să „stîlpești, să pui petri" (de hotar). În cazul cînd nu erau toate părțile de acord asupra hotarului, nu se așezau s., ci se făceau numai semne și cu cercetarea hotarnicilor în scris, părțile erau trimise la divanul domnesc cu zi de soroc fixată. Stîlpirea era o operație tehnică necesară efectuării hotărniciei care, din cauza importanței ei, ajungea să aibă și sensul de hotărnicie. În ceea ce privește stîlpirea, *C. Cal.* prevedea: „Dacă un răzeș va voi să schimbe partea sa, este datoria ca mai întîi să o deosebească și să o stălpească [...]" (§ 1 401), iar: „Dacă și această măsură a stăpînirei ambelor părți va fi cu îndoială, atunce trebuie să se împartă întinderea locului gîlcevit între aceștia în părți deopotrivă și pe urmă să se facă stălpirea" (§ 1 142).

O.S.

stînit. V. *căsărie*.

stînjen. Una dintre cele mai vechi unități de măsură din țările române, reprezentînd aproximativ 2 m. Termenul pare a fi — după B. P. Hasdeu — de origine latină, trecut prin limbile slave și revenit în limba română. Ca unitate metrologică, s. este prezent — cu mici deosebiri de mărime — pe arie europeană. În Trans., este atestat documentar în sec. 14 sub numele de *orgia*, iar de la 1515 de *ulna*. Mărimea sa a variat în timp: 2,88 m la 1514 *(Trip.)*, 1,896 la 1875 („stînjenul nemțesc"). Documentele Ț. Rom. înregistrează s. ca măsură a suprafeței și lungimii în sec. 16, iar cele moldovenești la începutul sec. 17. Dată fiind larga lui răspîndire, s. a constituit etalonul de fapt al unui sistem metrologic de oarecare stabilitate. În Ț. Rom., prima reglementare legală a mărimii s. (cca 1679) se datorește lui Șerban Cantacuzino, care-l fixează în arhitectura mănăstirii Cotroceni, ctitoria sa: coloanele porticului erau de cîte un s. (1,962 m). Un stînjen-etalon impune și Const. Brîncoveanu (2,00 m), variantă care a avut o circulație mai restrînsă decît „stînjenul lui Șerban vodă". Mold. n-a cunoscut o reglementare legală a s.; totuși, documentele pomenesc un s. domnesc („opt palme domnești"), care a circulat concomitent cu s. „prost", dimensionat după „palma de om de mijloc", mărimea acestuia variind după ținuturi și chiar localități. S. moldovenesc a fost, în general, mai mare decît cel din Ț. Rom. (2,23 m în sec. 19). Diversele modele

de s. au fost — la început — mărcile pe pereții sau crestate pe bîrnele bisericilor; mai tîrziu, vistieria s-a îngrijit să confecționeze s. din lemn sau din fier, care — în sec. 19 — se încredințau judecătorilor: erau „stinjenii pecetluiți", adică ștampilați de autoritatea centrală. Submultiplii s. au fost: palmul↑, palmicul sau degetul↑; iar ca multiplu a avut prăjina↑. După 1855, s-a adoptat și pentru sistemul metrologic al s. principiul zecimal, astfel încît submultiplii lui au reprezentat: 10 palme, 100 degete și 1 000 linii. S. s-a menținut în practica măsurătorilor de lungime și suprafață și după introducerea sistemului metric modern.

A.C.

stog. Unitate empirică de măsură a volumului păioșelor și fînului. Folosit cu deosebire în Mold., s. a avut dimensiuni diferite în timp: documentele semnalează — pentru fîn — s. de 12 stînjeni împrejur și „trei în sus" (sec. 18), de 15 stînjeni împrejur și de trei „peste cap", sau mai tîrziu de 9 stînjeni împrejur și 8 „peste cap" (sec. 19), ceea ce echivalează cu 18 și respectiv 16 m. S. a fost cunoscut și în Trans., unde prezintă aceeași variabilitate de dimensiuni: 14,50 stînjeni lungime, 3 lățime și 2,50 înălțime, sau 6 stînjeni lungime, 2 lățime și 2 înălțime (sec. 16). Exprimate în clăi↑ s. apar (sec. 16) foarte variate: s. = 2 500 clăi; 750 clăi; 453, 459, 230 clăi etc., după diversele domenii și regiuni. Pe lîngă „stogul de măsură" (unitate de volum), a existat, în Mold., și „stogul de o falce", reprezentînd cantitatea de fîn recoltată de pe suprafața unei fălci↑, ca și „stogul de boieresc", obligația clăcașilor de a face fîn pentru stăpînul de moșie.

A.C.

stolnic. Dregător în ambele țări românе extracarpatice, care purta grija mesei domnești. Servea personal la mesele oficiale, gustînd mîncările, pentru a arăta oaspeților că nu sînt otrăvite. În Ț. Rom. apare în sfatul domnesc ca martor într-un hrisov de întărire ⟨1392⟩; figura printre ultimii dregători, uneori înaintea paharnicului, alteori după acesta. În documentele interne din prima jumătate a sec. 17, el apare ca al șaptelea dregător din sfatul domnesc, după comis și înaintea paharnicului. Era mai mare peste bucătărie, avînd în subordine pe m. șufar. Aproviziona curtea domnească cu pește, carnea rămînînd în sarcina slugerului. **M. s.** apare în documente, în a doua jumătate a sec. 15, într-un act de întărire a mai multor sate și țigani. În convenția încheiată de Neagoe Basarab și voievodul Trans. pentru delimitarea hotarelor „Istrate vel stolnic" figurează ca semnatar după comis. Subalternii **m. s.** erau: al doilea **s.** și *m. șufar*. Avea în subordine pe stolnici sau *stolnicei*, care stringeau dijma din pește, din bălțile Dunării. În Mold., **s.** este menționat în documente de la finele sec. 14 (1393) printre primii dregători, înaintea vornicului. În sec. 15—17, el continuă să figureze printre membrii sfatului domnesc, dar printre ultimii. Ca și în Ț. Rom., **s.** supraveghea bucătăria domnească. Îngrijindu-se de masa domnului. Miron Costin afirmă că el nu lua parte la sfaturile secrete ale domniei, alături de cei 8 mari dregători. **S.** lua loc la masa domnului. Ca și în Ț. Rom., el era mai mare peste grădinari, pescari, dar și peste „toate bălțile formate de brațele Prutului și ale Nistrului". Avea în subordine pe un al doilea **s.** și pe m. șufar. *Stolniceii* aveau sarcina să servească bucatele la masa domnească, ajutînd pe **s.** sau pe **m. s.** Toți dispar odată cu reformele lui Al. I. Cuza.

T.V.

stradă: *străjeri*. *1.* În Mold., paza la hotare, asemănătoare cu *posadă*↑ din Ț. Rom. **S.** apare în documente în vremea lui Alexandru cel Bun. Stabilind obligațiile negustorilor lioveni, domnul Mold. dă poruncă să se ia ca vamă: „la stradă de fiecare car cîte doisprezece groși". În jud. Bacău și Neamț întîlnim localități cu numele *Straja*, care reamintesc numele satelor care au fost de **s.** la trecătorile către Trans. Satul Bălțătești din Neamț fusese „de-a pururea păzitor la straja Hangului și la alte poteci prin munți, la marginea hotarului dinspre Țara Ungurească". **S.** se făcea prin rotație „pe

rîndu, cu săptămîna", adică nu avea un caracter de permanență. Ea constituia o obligație deosebită de oaste. Într-un document din sec. 15, privitor la satele mănăstirii Horedniс, se spune că acestea urmau ca „nici la strajă să nu meargă [...], nici la oaste să nu meargă". Locuitorii satelor care făceau paza sau s. la hotarele țării se numeau *străjeri*, corespunzători *plăieșilor* din Ț. Rom. Străjerii erau puși sub comanda unor vătafi↑, care aveau aceleași atribuții cu vătafii de plai din Ț. Rom. Fiindcă ajutau la încasarea vămii, străjerii ascultau și de vameși și de căpitanii de ținut. Străjerii beneficiau de unele scutiri de dări, sau dădeau birul cu rupta. *2.* Avangardă sau avanpost, reprezentînd un corp mic de oaste, mobil sau fix, care supraveghea mișcările inamicului, asigurînd înaintarea grosului trupelor. În convenția dintre Bogdan cel Orb și poloni se prevedea restituirea prizonierilor căzuți „în luptă ori la străji". În *Învățăturile* lui, Neagoe Basarab sfătuiește pe fiul său Teodosie să trimită în luptă întîi prima s., apoi s. a doua și numai după aceea s. a treia. *3.* La sfîrșitul sec. 18, termenul de s. se folosește și cu sensul de pază internă a orașelor și satelor. M. Sutu, alarmat de desele încălcări ale hotilor, ca să ușureze slujba străjerilor, ia măsuri „ca la locurile unde șed străjerii să se instaleze adăposturi". V. *miglu*.

T.V.– N.S.

stratornic. V. *postelnic*.

străin. Condiția juridică a s. în țările române a fost în general un regim tolerant. Țiganii și tătarii din Ț. Rom. și Mold. se aflau în condiție servilă încă din sec. 14—15, iar musulmanii nu au avut niciodată îngăduința legală de a se stabili pe teri oriul țărilor române și nici dreptul de a ridica geamii sau alte lăcașe de cult, sau de a achiziționa proprietăți. Negustorii străini (sași, lioveni, levantini, armeni etc.) au căpătat, în secolele 14—15, numeroase privilegii de la domnii români, în vederea dezvoltării comerțului, care, prin vămi, alimenta vistieria Principatelor. De asemenea, țările române erau în general deschise imigranților străini de religie creștină, veniți, sau aduși, ca: *1.* Meșteșugari și comercianți (sași, armeni, germani, bulgari, sirbi, greci); *2.* coloniști rurali în *slobozii; 3. mercenari* în oștile domnești (v. și *seimeni*); *4.* refugiați politici sau religioși din țările învecinate, mai ales din Peninsula Balcanică. În sec. 15—16, anumiți domni limitează activitatea în tranzit a negustătorilor străini (mai ales în Ț. Rom.) și chiar stabilirea lor în țară, spre a favoriza activitatea meșteșugarilor și a negustătorilor români. În 1551, Ștefan Rareș — probabil pentru a atenua efectul penibil produs de renegarea fratelui său Ilie Rareș — a dispus convertirea în masă la ortodoxie a „ereticilor" (deși husiții refugiați în Mold. fuseseră primiți în sec. 15) și a armenilor, consecința imediată fiind migrarea unui număr de armeni în Ț. Rom. și mai ales în Trans. Este, de altfel, singurul caz de intoleranță confesională în țările române, întrucît armenii, husiții și, mai înaintea lor, bogomilii, se bucuraseră în țările noastre de o primire atît de tolerantă încît scandalizase curtea pontificală. Străinii creștini puteau fi înălțați de domn pe trepte boierești iar, dacă se căsătoreau cu boieroaice, deveneau stăpîni pe moșiile soției. C. Sion enumeră, în *Arhondologia Moldovei*, 16 familii boierești de origine străină, dintr-un total de 772, datele lui Sion fiind însă de acceptat cu prudență. Pravila lui Matei Basarab interzice formal căsătoria și adopția între creștini și necreștini, dispoziția figurînd și în *C. Cal.*, care, prin § 91, o extinde și la relațiile dintre ortodocși și catolici sau protestanți, sub influența mentalității fanariote panortodoxe. Obștile rurale au avut reflexul respingerii s. în general, mentalitate ilustrată prin calificativele frecvent peiorative atribuite străinilor (venetici, lifte, limbotă, nemernici, pribegi, băjenari). În tratatul încheiat de Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare se prevedea că „din moscali să nu se amestece la boierii le Moldovei, nici să se însoare în țară, nici moșii să nu cumpere". S. grupați în comunități naționale (brașoveni, armeni, evrei, chiproviceni etc.) plăteau dări pe bază de înțelegere, cu „rupta", de unde denumirea lor fiscală (ruptași). Unii domni din sec. 18 au luat măsuri împotriva s. La 1761, Ștefan Racoviță interzice stabilirea meșterilor și negustorilor străini

în Ţ. Rom. pe motivul: „ciştigul şi folosul ce ar putea să aibă pămînteanii îl apucă ei şi se pricinuieşte de obşte răzvrătire şi stricăciune la toată patria". Tratatul de pace de la Kuciuc-Kainargi (10 iul. 1774), stipulînd dreptul puterilor europene de a avea consulate în ţările române, cu încuviinţarea Porţii otomane, numeroşi locuitori s. din Principate se vor pune sub protecţia unui consul, devenind *sudiţi*, cu un regim fiscal deosebit şi cu dreptul de a fi judecaţi de tribunalele consulare, printr-o aplicare abuzivă, împotriva căreia s-a protestat în permanenţă, a capitulaţiilor încheiate de Poarta otomană, începînd din anul 1536, cu diferite puteri europene. Sudiţii depuneau jurămînt de credinţă capului statului a cărui protecţie o obţineau. În Mold., încă din 1784, se interzicea ispravnicilor de a-i „închide, globi sau pedepsi pe sudiţi". Procesele sudiţilor se desfăşurau în prezenţa consulilor sau reprezentanţilor lor. În schimb, sudiţilor li se interzisese dreptul de a dobîndi proprietăţi imobiliare în ţările române, dar aveau vocaţie succesorală. Mai ales sub domniile pămîntene au început să se impună anumite restricţii s. şi sudiţilor, cum ar fi: ţinerea scaunelor de carne, tăierea păsărilor etc. Din cauza privilegiilor de care se bucurau sudiţii, unii localnici renunţau la cetăţenia română şi se puneau sub protecţia unui consul s., cum constată divanul Ţ. Rom. într-o adresă către comandamentul trupelor ţarului Alexandru I din 15 mart. 1810. Ion Gh. Caragea reglementează situaţia sudiţilor, suprimînd toate privilegiile lor fiscale şi înfiinţînd noua instanţă judecătorească a *Departamentului străinelor pricini* cu competenţa judecării pricinilor dintre sudiţi, sau dintre aceştia şi *raiale*. La 19 apr. 1819, au fost numiţi 2 ispravnici pentru s., unul în Valahia Mare şi altul în cea mică (Oltenia), care să îngrijească de „orînduiala străinilor", ce refuzau să fie trecuţi între birnicii pămînteni. Ei plăteau 80 000 de taleri anual ca dări. Între 1803 şi 1821 numai în Mold. numărul sudiţilor austrieci a sporit de la 540 la 1 557, din care 265 s-au putut anula, în urma denunţării abuzurilor consulului Lippa de către Ion Sandu Sturdza la Poartă. Situaţia supuşilor musulmani stabiliţi, împotriva străvechilor privilegii ale ţărilor române, pe pămîntul lor s-a reglementat de Poartă în 1774, printr-un hatişerif care satisfăcea în parte cererile formulate de boieri prin arz, asigurîndu-se „securitatea proprietăţilor şi liniştea necesară dezvoltării producţiei" şi înlăturîndu-se abuzurile săvîrşite înainte de 1769 de către funcţionarii turci în Ţ. Rom., mai expusă actiunilor iniţiate din *raiale*. De asemenea, hatişeriful revenea la spiritul vechilor *capitulaţii* şi reglementa dreptul turcilor de a intra în ţară numai pe bază de firman; se interzicea, de asemenea, conform uzului, celor de altă religie de a dobîndi în ţările române proprietăţi imobiliare, fie chiar prin succesiune. *Reg. org.* au pus capăt regimului sudiţilor în ţările române. Primele măsuri împotriva dregătorilor străini s-au luat la 1822, odată cu instaurarea domniilor pămîntene; la 21 iul. 1822, caimacamii Ţ. Rom. anunţau „că cei străini au să se depărteze şi să fie pămînteni în slujbele ţării". Măsura era îndreptată îndeosebi împotriva grecilor, compromişi din pricina Eteriei, recent înnăbuşită. În Trans., s. s-au aşezat, fie cu forţa, prin ocupaţie pură şi simplă, fie pe bază de privilegii regale (v. *colonat; oaspeţi)*. Regii arpadieni au favorizat stabilirea de s. pe teritoriile asupra cărora îşi exercitau supravegherea şi suveranitatea, aplicînd cunoscuta maximă predilectă a regelui Ştefan I: „*Nam unius linguc uniusque moris regum imbecille et fragile est*". Sub Matia Corvin şi în special în sec. 16 şi 17, Trans. a cunoscut un climat de toleranţă aproape unic în Europa catolică (şi protestantă) din acea epocă, climat care a stîrnit admiraţia umaniştilor europeni. Habsburgii s-au arătat mult mai intoleranţi, cu excepţia lui Iosif II (1780—1790), care a edictat libertatea confesională a ţinuturilor sale creditare. În general, se poate conchide că istoria poporului român nu cunoaşte fanatismul, intoleranţa şi obscurantismul confesional sau politic faţă de s. V. *vinzare. Bibl.:* 17, 19, 20, 287, 957, 968, 1 118, 1 393, 1 565, 1 639.

D.L. — T.V. — N.S.

strămutare de brazdă. V. *rumîn.*

strica. V. *abrogare.*

stricăciune. V. *pagubă.*

strigoi. V. *vrăjitorie.*

strîmbul (*cu ~*); var. *cu strîmbătate.* Formulele *cui îi va părea strîmb, cui îi va părea cu strîmbul* sau *cu strîmbătate* erau des întrebuințate de cancelariile domnești ale Mold. și Ț. Rom. în sec. 16 și 17. Ele consfințeau dreptul părții împotriva căreia se dăduse o poruncă de executare sau se pronunțase o hotărîre fără a fi fost ascultată în prealabil de a repune pricina în discuția divanului, în cazul cînd se credea nedreptățită prin soluția dată. Expresia *cu strîmbătate* mai figurează și în *C. Cal.* (§ 489) cu sensul de „fără drept". V. *carte de voinicie; opoziție.*

O.S.

strînsoare. V. *tortură.*

strungă. S-a numit în Trans. „datul strungii" (o variantă locală a *datului oilor*) darea plătită în natură de satele românești. Cuantumul s. varia după domenii: în 1566, oierii români de pe domeniul Chioar datorau o oaie stearpă pentru un număr de 10 sau mai mare de oi; în 1569, românii de la Noțig (Cehu Silvaniei) dădeau, pentru fiecare turmă, o oaie de un an și un caș. În alte părți, datul acesta consta dintr-un miel sau o oaie cu miel etc. pentru fiecare turmă de oi, indiferent de mărimea ei. Tot s. s-a numit și în Mold. o obligație asupra produselor lactate. V. *cășărit; folărit; quinquagesima.*

A.C.

stupi; *stupărit.* Termeni sub care e cunoscută darea asupra s. în Ț. Rom. *(1390—1400), B. Împreună cu rimătorii, s. au fost impuși la 1/10 (dijmă), de aceea acestе 2 dări sînt înregistrate deseori și cu termenul comun de *dijmărit.* În Mold., darea pe s. și aceea pe rimători, tot de 1/10, au fost reglementate de asemenea împreună și denumite printr-un singur termen, *deseținâ* (zeciuială). Trans. a cunoscut o rentă din s. numită *stupărit* sau „banii albinelor", care a reprezentat, în general, un stup din 10. S. — stupăritul, dijmăritul — a fost o dare asupra capitalului: s. producători de ceară și miere. Separat de această dare, a existat *albinăritul* în Ț. Rom., „*ceara* și *mierea*", dare pe venitul propriu-zis. Această dublă impunere, care n-a existat, pare-se, permanent, a fost privită totdeauna ca un abuz: „la vremea desetinei, scria N. Costin, au mai adaos ceara și mierea, osebit de banii desetinei". Dijmăritul, plătit la început în natură, s-a convertit mai tîrziu în bani, cuantumul lui variind în timp și spațiu. În prima jumătate a sec. 18, după reforma lui Const. Mavrocordat (1739), dijmăritul era, în Ț. Rom., de 15 bani de s. pentru cine poseda 1 pîuă la 3 s.: de 14 bani de la 3 la 10 s. și de 13 bani de la 10 s. în sus, plus ploconul de 60 bani pe numele posesorului. Trans. a practicat sistemul răscumpărării de la dijmă cu 2 dinari de s.; pentru fiecare s. sub 10 se plătea de asemenea 1—4 dinari, după regiuni. Venitul realizat din darea s. a fost mai redus în Ț. Rom. decît în Mold. Cîteva mențiuni documentare îl arăta de 65 000 lei în 1766 și de 60 659 lei în 1767; în Mold. desetina figurează în bugetul anului 1770 cu 74 078 lei, iar pe la 1810 cu 120 000 lei. Dijmăritul, ca și desetina, dispare din nomenclatura fiscală a *Reg. org.*

A.C.

subaș. Dregător otoman care îndeplinea atribuțiile pîrcălabului sau vorniculuĭ de sat, un gen de primar. Prin abuz, otomanii au pus uneori, temporar, s. în satele Ț. Rom. De pildă, Mehmet beg la 1522 a pus s. în Ț. Rom., uciși curînd de oștenii lui Radu de la Afumați.

N.S.

subinquilin. V. *jeler.*

sublima (Înalta) Poartă. V. *Poarta otomană.*

subsidia. V. *ajutoare.*

substituție fideicomisară. V. *dială.*

sudalmă. V. *onoare.*

sudeț: sin. *județ.* Termen cunoscuți în evul mediu numai în Ț. Rom. cu înțeles de cîrmuitor al unui sfat local. S. apare într-un zapis al boierului Aldea, prin care acesta dăruiește un sat mănăstirii Cutlumuz de la Athos, interzicînd amestecul oricui, „fie și sudeț", în această danie, sub amenințarea blestemului. Mai tîrziu alternează cu **j. S.** își exercită funcția atît în sate, cît și la oraș. S. conducea activitatea obștească timp de un an, putînd fi reales. Era ajutat în exercitarea funcțiunilor sale de 12 pîrgari. În afară de activitatea pe care o desfășura pentru buna gospodărire a orașului pe care îl conducea alături de pîrgari, s., împreună cu aceștia, emitea zapise de proprietate sau întărea stăpîniri în ocine. S. cu pîrgarii luau parte la hotărnicii. Împreună cu bătrînii orașului judeca pricini mărunte și dădea aviz în pricini mai importante că părțile pot merge la judecată. Dădea mărturie, alături de pîrgari, la vînzările de rumîni. Domnii opreau numirea s. sau j. în satele privilegiate, aparținînd unor boieri sau mănăstiri. Întîlnim, de asemenea, numeroase interdicții adresate s. de a face vămuiri la asemenea sate. Treptat, atribuțiile s. se reduc, el ajungînd în cele din urmă să fie înlocuit cu dregători domnești ca vornicul și vătaful. V. *șoltuz.*

T.V.

sudit. V. *străin.*

suduire; suduitor. V. *onoare.*

sugrumare. În limbajul pravilelor sec. 17, *zugrumare:* cel ce „cu mîinile-l zugrumă pe altul".

T.V.

suhat. Contract de arendare a pășunilor; arenda — în natură, bani sau muncă — plătită de țăranii liberi din Ț. Rom. pentru folosirea pășunilor în baza contractului (învoielii). S. — numit și *adetul pășunii, havaetul pășunii, vinzarea ierbii* — a constituit, alături de dijmă, o componentă a rentei feudale. Documentele muntene semnalează această instituție încă din sec. 16. Un adet al pășunii plăteau și păstorii ardeleni pentru turmele aduse la pășunat pe pajiștile din munți *(oierit↑).* Instituția a existat, sub alte denumiri, și în Mold., cu aceleași caractere ca și în Ț. Rom. Corespondentul transilvănean — cu caractere specifice — al s. este *păsunea (pascus).* S. se încasa pentru „orice fel de vite s-ar hrăni pe moșie, au cal, au bou, au bivoli, au rîmători, au oi [...]" și de asemenea „de la stupine", de la capre. Plata s. s-a făcut inițial în natură și a reprezentat 1/20 din suma vitelor păscute. În Trans. s-a plătit în natură, obișnuit cîte o oaie cu miel de fiecare turmă; românii erau scutiți *ab antiquo.* Odată cu intensificarea circulației monetare, s. s-a plătit în bani: astfel, la 18 mai 1713, pentru vite se plătea 4 bani de cap „după obicei". Al. Ipsilanti obliga, în 1776, pe niște țărani din jud. Saac „să dea de vită cîte bani 12 pe an". În aceeași vreme, pentru „hrana oilor împărătești" gelepii plăteau moșierilor „cîte 1 1/2 para pentru oaie". În general, folosirea pășunilor de către țăranii liberi a devenit treptat obiect de tranzacție. Tendința stăpînilor de moșii era însă spre o asimilare a țăranilor liberi cu cei dependenți, astfel încît se vor înregistra cazuri în care contravaloarea pășunatului va fi pretinsă în zile de clacă. Plata s. în bani sau în muncă a continuat și în sec. 19 și n-a dispărut complet decît odată cu abolirea proprietății private asupra bunurilor funciare. V. *ierbărit.*

A.C.

suiulgiu. Îngrijitorii cișmelelor și haznalelor de apă din orașe (sec. 18—19), conduși de un suiulgi-bașa.

N.S.

sulger. V. *sluger.*

sulgiu. Dare asupra vacilor și oilor prelevată în natură pentru aprovizionarea curții domnești și a oastei de la curte (mai tîrziu și a turcilor, tătarilor sau a unor oaspeți).

A existat în ambele Principate dunărene, * în Mold. la 20 iul. 1586, A și în Ț. Rom. la 10 mai 1623, B. Pînă la sfîrșitul sec. 16, datorau s. numai țăranii și poslușnicii; mai tîrziu, s. se extinde de la „toți mișcii țărani" și la alte categorii sociale: „curtenii de țară și cei de cămară [...], aprozii de tîrg și cei de divan [...], stolnicceii și hînsarii și călărașii și ruptele". Se pare că s. a fost ridicat numai în natură prin sistemul cîștei: mai mulți țărani se întovărășeau și contribuiau prin bani la împlinirea prețului unei vaci, pe care o furniza unul dintre ei. S. a coexistat o vreme cu ialoviță. Nu există indicații certe asupra cuantumului s.: totuși putem deduce, prin analogie cu ialoviță, proporția în care țăranii participau la darea s.. S., ca și alte dări, forma obiectul unor liberalități din partea domnului în favoarea mănăstirilor sau boierilor. În atari situații, s. era prelevat de mănăstirile sau boierii beneficiari, devenind rentă feudală, ca și vinăriciul mănăstiresc sau boieresc. Darea tradițională a s. a continuat să greveze țărănimea, fie sub forma ialoviței, contribuție în bani, fie în natură: ca rentă feudală, s. a persistat sub forma obligației de a preda mănăstirii sau boierului o parte din carnea vițel tăiate. V. *sluger*.

A.C.

sultan mezat. V. *mezat*.

supuitor. V. *proxenetism*.

suret. Copie de pe documentele medievale moldovene. La 19 mai 1757, pîrcălabii de Galați arătau domnului Mold. că au scos „sureturi" de pe o carte domnească pe care le-au trimis în ținut „să să cetească prin toate satele". V. și *izvod*.

N.S.

surghiun. Instituție foarte veche, existentă atît la romani, cît și la bizantini, sub denumirea de exil sau deportare. În vechiul drept românesc, chiar înainte de a avea o denumire tehnică, s. apare ca pedeapsă aplicată membrilor clasei dominante vinovați de trădare, cărora domnul, în loc să le ia viața, le-o cruța, închizîndu-i la o mănăstire, sau dîndu-le domiciliu obligatoriu; pravilele sec. 17 pedepseau cu trimiterea la mănăstire („să șează acolo în toată viața lui") pe un membru al clerului care săvîrșea „o ucidere grabnică". Termenul de s. apare în documente în sec. 17, sub influența contactelor cu instituțiile turcești. În timpul celei de-a doua domnii a lui Grig. I Ghica (1672), la cererea domnului, marele vizir „au făcut surgun" în insula Creta pe boierii Cantacuzini aflați la Poartă. Aplicat la început numai clerului și boierimii, sub influența ideilor beccariene, s. ajunge să se aplice și altor categorii sociale pentru infracțiuni foarte variate. Astfel, *C. pen. Ips.* prevedea s. pentru fapte grave ca: adulterul, ierosilia, violul, răpirea femeilor, tîlhăria la drumul mare, vrăjitoria, asasinatul, otrăvirea fără intenție și schimbarea de hotar săvîrșită de un tînăr, pedepsită pînă atunci cu mai multă severitate. Teoretic s. se aplica pe termen limitat, de la 2 pînă la 5 ani. În practică însă, pedepsele erau uneori coborîte sub minimum, sau aplicate fără termen. Cînd un surghiunit fugea de la locul unde își executa pedeapsa era surghiunit din nou pe viață *(C. pen. Ips.)*. S. se executa de obicei la mănăstiri fără pază. În alte împrejurări se luau măsuri mai severe, după persoană, și s. se executa sub pază. Într-un caz grav, cel surghiunit la mănăstire a fost obligat să se călugărească, luîndu-și alt nume. Un s. mai ușor de suportat, asemănător cu domiciliul forțat de mai tîrziu, era cel executat la moșia vinovatului. Astfel, beizadea Ioniță, fiul lui Antioh vodă, este trimis în s. la moșia sa, fiindcă se amestecase în treburi bisericești, fără știrea domnului. Și alungarea din sat sau de pe moșie era tot o formă de s. Rada lui Budulac din satul Gura Văii (Vlașca) este surghiunită împreună cu bărbatul său într-un sat din părțile de munte ale jud. Argeș, din cauza scandalurilor pe care le făcea în satul său. Nici femeile și minorii nu au fost cruțați de s. (v. *tentativă*). Un fiu care a lovit pe tatăl său a fost trimis în s., scăpînd astfel de tăierea mîinilor, cerută de pravile. *Manualul* lui Donici pedepsea cu s. și confiscarea averii pe plastografi, martorii mincinoși, pe cei care luau bani pentru a alcătui și porni piri mincinoase și viclene împotriva unor nevinovați și pe cei ce săvîrșeau adăugiri în scrisori sau în diate (XLI, 27); *L. Car.* pedepsea cu s. pe 3 ani și bătaie pe cel

care omora la beție, dacă era om sărac și cu surghiun pe 2 ani „pe necinstitori, cu cuvîntul sau cu fapta", pe vinovatul de adulter. *Cond. crim.* pedepsea cu s. pe boier, dacă se împotrivea judecătorilor; pe cel ce săvîrșea o omucidere, la beție; pe femeia care-și provoca, singură, pierderea copilului; pe proxenet și pe femeia ademenită de acesta. V. *infracțiuni*.

T.V.

sursat, var. *birul sursatului; rînduiala sursatului; oile de sursat*. A desemnat rechizițiile în natură pentru necesitățile armatei: „ieu de la locuitori grîu, orz, mălai, plătindu-le cum le va fi voca și de multe ori neplătindu-le nimica. Acest obiceiu rău urmează din vremea lui Calimah voievod, precum este cunoscut în tot pămîntul cu numele de sursat și ca un lucru de silă". Amintită prima oară în Ț. Rom. în *Condica vistieriei* lui C. Brîncoveanu, în anii 1694—1698, cînd r.s. a variat între sumele de 3 562 și 25 511 taleri, plătiți de bresle și birnici. La 1697, „rînduiala oilor de sursat" din Ț. Rom. prevedea 10 000 de oi care trebuiau date lui casap-pașa; „însă să fie berbeci mari, aleși". S. era înglobat uneori în categoria largă a *ajutorințelor* ↑. V. *dare*.

A.C. — N.S.

sutași (Ț. Rom., sfîrșitul sec. 17 — începutul sec. 18). Categorie fiscală formată din locuitorii bogați, care, în schimbul scutirii de restul dărilor, plăteau cîte 100 de galbeni anual. În timpul domniei lui Const. Brîncoveanu, ei dădeau cca 13 400 galbeni pe an.

N.S.

sveatnic. V. *sfăluire; sfetnic*.

şalău. Denumire populară a unei monede moldovene de bilon sau bronz, bătută ub Eustratie Dabija (1661—1665) în bănăria de la Suceava (1662); cunoscută şi sub numele de *solidus valachicus* în Polonia (unde circulă şi la începutul sec. 18) şi *șiling* în Trans. Ş. reprezintă valoric 1/225 dintr-un ducat de aur, 1/135 dintr-un taler de argint, 1/3 dintr-un gros şi 1/4 dintr-un „ban bun". Menţiuni numeroase despre ş. găsim în documentele interne ale Mold. în sec. 17, cînd circulă ca monedă divizionară. La 7 mai 1665 „umbla leul 100 bani proşti, şalăi".

A.C.—N.S.

şaugău *(şavgău).* Corespundea ciocănaşilor ↑ din Ţ. Rom. La 23 aug. 1764, Gr. III Ghica dă hrisov pentru „şaugăii ce taie sare la ocnă", mărindu-le leafa de la 1 ban la 3 bani pentru un bolovan de sare „ce sînt obicinuiţi să dea la căutări"; la 1783 li se plăteau 4 bani de bolovan, iar la începutul sec. 19, 12 bani noi. Un ş. tăia în medie 6—7 drobi zilnic, printr-o muncă deosebit de grea.

N.S.

şătrar. În evul mediu românesc, dregător cu atribuţii militare, care avea în grija sa paza corturilor domnului în timp de război. În Ţ. Rom. apare în documente la începutul sec. 16: Mihnea ş. figurează ca martor, ultimul dintre dregători, într-un act de întărire în favoarea mănăstirii Nucet. Cîţiva ani mai tîrziu, într-un hrisov al lui Vladislav III, ş. apare pentru o singură dată ca membru în sfatul domnesc, după armaş şi înaintea comisului. Dregătoria începe să capete importanţă în a doua jumătate a sec. 17, cînd oastea Ţ. Rom. este mai des solicitată să participe la războaiele otomanilor. În timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, ş. era al 13-lea mare dregător, luînd loc în sfatul domnesc după sluger şi înaintea serdarului. Avînd atribuţia principală de a se îngriji de corturile domneşti şi de organizarea cantonamentelor, el putea primi şi alte sarcini în legătură cu organizarea apărării. Astfel, Const. Brîncoveanu a trimis pe Mănăilă, **m.ş.**, „să tocmească" care pentru cetăţile turceşti şi tăietori pentru lemnele necesare trupelor turceşti. **M. ş.** era recrutat de obicei din rîndurile boierilor cu experienţă căpătată în luptă, în funcţii de comandă. În Mold., ş. apare în documente cam în acelaşi timp cu Ţ. Rom. La începutul sec. 17, Baica ş. este menţionat printre boierii sfatului, după Lupe vornic de gloată. Miron Costin îl aşează pe ş. ca al 9-lea dregător, după portar şi înaintea armaşului, menţionînd că nu lua parte la sfaturile secrete ale domnului. Tot înaintea armaşului îl situează şi Dimitrie Cantemir. Atribuţiile **m. ş.** din Mold. nu se deosebesc de ale celui din Ţ. Rom.: în timp de pace, el avea în grijă corturile domneşti, iar în timp de război, la această grijă se adăuga aşezarea taberelor şi armamentului greu. Cantemir îl defineşte ca marele general de artilerie şi intendent al armatei. Spre deosebire de Ţ. Rom., în Mold. se constată prezenţa unui al 2-lea ş. Însuşi Dimitrie Cantemir a dat poruncă la 1711 lui Ioan al 2-lea ş. să întindă corturile lîngă Bahlui. Al 2-lea ş. era un dregător de starea a 2-a şi îndeplinea parte din atribuţiile **m.ş.**

T.V.

șe hicapă. Măsură de lungime reprezentînd distanța între extremitatea degetului mare și a arătătorului, larg deschise. Deși documentele numtene și moldovene menționează o ș. „domnească", nu i s-a putut stabili lungimea exactă; probabil că a fost egală cu 2/3 dintr-o palmă (0,180 m — 0,195 m). În Trans. este menționată mai tîrziu (sec. 19) o ș. de cca 0,20 m.

A.C.

șerb; *șerbie.* Sistem de relații sociale specific perioadei tîrzii a antichității (colonatul) și feudalismului. Era caracterizat prin dependența masei muncitorilor de pămînt de deținătorul cu orice titlu al unui domeniu care devine, prin aceasta, feudal; deținătorul se interpune între autoritatea de stat și muncitorii pămîntului, prin exercitarea unor drepturi regaliene, senioriale, atribuite de stat, de bună voie sau prin uzurpare. Șerbia se caracterizează printr-o economie cu tendințe autarhice, fără o largă piață de schimb, și în care comerțul, moneda și orașele joacă un rol scăzut. Pentru asigurarea brațelor de muncă necesare domeniului și pentru asigurarea asietei fiscale, statul, cu complicitatea seniorului feudal, sau acesta din urmă împotriva statului, au tendința să-l fixeze de sol pe cultivator, interzicîndu-i sau limitîndu-i dreptul de strămutare. În țările române, șerbia apare sub diferite forme: *iobăgie, vecinie* și *rumînie*, a căror situație devine tot mai dependentă și mai aspră, pînă la legarea de glie la începutul sec. 16 (Trans.), la sfîrșitul sec. 16 (Ț. Rom.) și la începutul sec. 17 (Mold.). Cu toate condițiile vitrege ale pieței interne și externe, șerbia, mai ales sub forma ei personală, se agravează atît de mult încît echivalează cu vechea robie.; la începutul sec. 18 li se spune ș. țiganilor, care erau de fapt robi. V. și *iobăgie.*

D.L.

șoimi. Obligația domnului Ț. Rom. de a furniza ș. pentru vînătorile sultanului. În sec. 16—17 se stringea o dare numită *aspri* de ș. În *Anaforul* lui C. Brîncoveanu sînt trecuți 30 de ș., repartizați pe 7 județe, „pentru treaba împărăției". Șoimii trebuiau să fie „mari, frumoși, ca să poată trece la împărăție". La 1803, ș., în număr de 15, erau repartizați pe cele 11 plaiuri existente în regiunea de munte a țării, cărora li se cereau „șoimi buni, frumoși, însă șoimoaice, iar nu șoimi, parte bărbătească".

N.S.

șoltuz. Conducătorul sfatului tîrgului sau orașelor. Apare numai în Mold., avînd corespondent în Ț. Rom. *județul* sau *sudețul* ↑, iar în Trans., în orașele cu populație săsească pe *Burgmeister* sau *Schultheiss.* Se alegea, ca și pîrgarii, o dată pe an, cu drept de realegere, din rîndurile negustorilor celor mai înstăriți, care se bucurau de un nume bun în localitate. *5 mart. 1435, A, într-o scrisoare a lui Ștefan II, adresată boierilor, vornicilor, ș. și pîrgarilor din Mold. care au treburi cu negustorii din Brașov. Prin ș. și pîrgari, se aduceau la cunoștință hotărîrile luate de domn împreună cu sfatul domnesc, cu poruncă de a se ține seama de ele. Ș. era uneori invitat să participe la lucrările sfatului domnesc, la judecarea unor pricini, alături de ceilalți dregători. Ș. și pîrgarii reprezentau orașul în raport cu celelalte orașe și tîrguri din țară și de peste hotare. În mod obișnuit, ș. ajutat de pîrgari se ocupa în primul rînd de buna administrare a orașului sau tîrgului pe care îl conducea. Astfel, el înregistra schimbările de proprietate, trecîndu-le în catastih; întocmea acte pentru stabilirea gradelor de rudenie, necesare acelora care aveau de primit moșteniri din alte țări; supraveghea afacerile comerciale ce se încheiau pe teritoriul orașului; controla mărfurile și măsurile folosite în tranzacții; intervenea în favoarea negustorilor din oraș, pe lîngă autoritățile din alte țări, pentru a li se face dreptate, cînd erau păgubiți. Autoritatea lui se întindea și asupra ocolului tîrgului sau orașului. Participa la judecarea unor pricini mărunte (contravenții) sancționate cu amenzi; întreprindea cercetări din proprie inițiativă sau la poruncă, pentru stabilirea vinovăților; avea rolul de comisie rogatorie, pentru ascultarea de martori în afaceri de*

judecată în alte localități. Făcea parte și din complete de judecată cu competență mai largă, în materie penală și putea proceda la împăcarea părților. Ș. din Dorohoi judeca, alături de „oamenii buni și bătrîni", pe un oarecare Ștefan, care furase 4 boi și trecuse peste hotare, în Polonia. Ș. și pîrgarii repartizau sarcinile fiscale pe cap de locuitor, după sistemul cislei; puneau la dispoziția domnului forțe armate sau mijloace bănești pentru echiparea și întreținerea lor. Nu se știe dacă ș. a primit leafă pentru serviciile aduse orașului. Este posibil ca el să fi încasat o cotă parte din veniturile aduse vistieriei. Era scutit de bir și dări, împreună cu membrii familiei sale. Odată cu numirea vornicului de tîrg sau a ureadnicului, ca organe centrale pe lîngă administrația tîrgului sau orașului, s-au redus în primul rînd atribuțiile fiscale ale ș. Începînd din sec. 17, ș. și pîrgarii devin „un fel de auxiliari ai instanțelor centrale și locale de judecată", fiind adesea chemați numai ca martori, pentru lămurirea cauzelor aflate spre judecare în fața acestora. Unele procese din sec. 18 au fost judecate de dregătorii domnești, împreună cu toți tîrgoveții, fără să se mai menționeze prezența ș. și pîrgarilor. Către sfîrșitul sec. 18, un ș. era însărcinat de ispravnic să găsească o bucată de „loc domnesc" pentru ca un oarecare Bacalu să-și poată face casă în Dorohoi. Toate acestea arată că la sfîrșitul sec. 18 autonomia orașelor moldovene nu mai exista, iar autoritatea ș. dispăruse aproape complet. În Trans. se numea *soltesz* căpetenia judiciară și administrativă a unei comune, cînd era vorba de o comună constituită de coloniști chemați în vederea defrișării unei localități (*drept de Magdeburg*). V. *voit*.

T.V.

ștraf. S-a folosit în Ț. Rom. și Mold. cu sensul de amendă. După 1831, cînd s-a organizat mai bine controlul și supravegherea instrumentelor de măsurat, negustorii prinși că foloseau măsuri „nedrepte" erau supuși la ș. ce varia după gravitatea faptei săvîrșite.

N.S.

ștreang. V. *moarte (pedeapsă cu ~a)*.

șufar: var. *șifar*. A fost, în Ț. Rom. și Mold., un dregător subordonat marelui stolnic; el era mai marele bucătarilor de la curtea domnească. *1560 Ț. Rom., sec. 17 Mold. În Ț. Rom. se pare că el avea în grija sa unele bălți din care se aproviziona cu pește bucătăria domnească.

N.S.

șugubină de muieri. V. *adulter: dușegubină*.

șuștac: var. *șastag*. Indică o monedă de argint poloneză. Ș. apare în documentele interne din Trans. ca o monedă de argint valorînd 6 creițari (*Sechskreuzerstück*) sau 12 dinari: în Ț. Rom., la aceeași epocă, ș. avea un curs de 8 dinari. La 1709 existau ș. noi și vechi. Din 1799, Trans. cunoaște încă 2 categorii de ș. de 12 și 24 creițari, iar în sec. 19 un ș. de aramă popular denumit pițulă. A servit ca monedă reală în schimburile curente de pe piața internă; în Trans. și ca monedă de calcul.

A.C.

tabla hîrtiilor. V. *cîslă.*
tabla principelui. V. *scaunele de judecată din Trans.*
tabla regească. V. *scaunele de judecată din Trans.*

tabla vistieriei (Mold., sec. 18). Evidența tuturor contribuabililor (un gen de catastih); la 7 nov. 1733, dajdia mănăstirilor a fost scoasă din **t.v.** odată cu iertarea lor de dajdie.

N.S.

tablele comitantense. V. *scaunele de judecată din Trans.*

tablele permanente. V. *scaunele de judecată din Trans.*

tacsildar: var. *tahsildar, taxidar, taxildar, taxindar.* Sînt încasatori ai dărilor și începînd de la finele sec. 18 și pînă la *Reg. org.*, documentele menționează **t.** domnești, alături de boieri **t.** Arendarea principalelor venituri ale statului (oierit, dijmărit, ocne, vînărici etc.) a constituit o sursă importantă de îmbogățire pentru unii boieri și, mai tîrziu, pentru cîțiva negustători influenți. Deși preluarea încasării dărilor se făcea prin licitație publică (v. *mezat*) și îmbrăca forma unui contract scris (ponturi), **t.** se dedau la abuzuri, care, în perioada 1806—1812, au provocat numeroase tulburări și plîngeri la divan. La 1819 se poruncea **t.** huzmeturilor „să nu facă locuitorilor cea mai puțină năpăstuire". Boierii **t.**, pe lîngă încasarea dărilor prin prepuși — **t.** propriu-ziși —, aveau și atribuții judecătorești: „Pricinile și judecățile ce se vor întîmpla între podgoreni în popoarele lor [...] să se caute de boierii tacsildari [...]".

A.C.

tain. V. *mertic; obroc.*

taler. Termen derivat din numele unei văi argentifere, *Joachimsthal*, aparținînd conților de Schlick, care au bătut (către 1520) o monedă de argint, după modelul alteia mai vechi, emisă (1484—1486) de arhiducele Sigismund de Tirol; noua monedă s-a denumit, la început, *Joachimsthaler*, iar mai tîrziu, cu termenul scurtat de *thaler*. A fost imitat de numeroase state, așa încît piețele comerciale s-au văzut invadate de cele mai variate specii de **t.** Dată fiind multitudinea speciilor, numite generic *taleri*, greutatea, titlul și valoarea lor apar tot atît de variate. În 1685, **t.** valora 195 bani, în 1709 era cotat la 30 groși, în 1736 la 109,9 bani, în 1747 la 80 parale, în 1816 la 6 piaștri turcești, în 1821 la 22 „bani de argint", în 1848 la 10,5 lei. **T.** este înregistrat în documentele interne ale țărilor române în sec. 16 și se menține pe piața comercială pînă la jumătatea sec. 19. A circulat ca monedă metalizată, servind în *tranzacțiile interne* și *externe*, precum și la plata tributului, a unor daruri ori subvenții internaționale. Alături de zlot și leu, **t.** a ocupat poziția de monedă dominantă în sec. 17 și 18, constituind împreună un sistem monetar recunoscut de vistierie. A servit atît ca monedă reală, cît și ca monedă ideală. În **t.** s-au plătit și unele dări; în 1636, Matei Basarab a făcut o „samă" (= recensămînt) „de au pus talere, cineș pre capul lui". V. *ducat.*

A.C.

talhiș. Raportul pe care îl înainta marele vizir sultanului prin care se argumenta, motivat, necesitatea înlocuirii domnilor români, sau se propunea, tot motivat, confirmarea sau numirea lor în scaun. Motivele invocate pentru înlocuire erau: neîndeplinirea la timp a obligațiilor curente față de Poartă (tribut, peșcheș, zaherele etc.); neglijență vinovată în administrație; oprimarea *memlechetului* și a *raialei*, ceea ce constituia, după Coran, un păcat și putea avea drept consecință slăbirea capacității fiscale și economice a țărilor române. Uneori se invoca în **t.** și motivarea figurînd în arz-mahzarurile înaintate în taină de boierii țărilor respective.

D.L.

talpă. V. *picior; urmă.*

talpoș. Mercenar, inițial de origine croată. Șerban Cantacuzino a înființat și el în Ț. Rom. un corp de **t.** pus sub ordinele marelui căpitan de dorobanți și slujind la paza curții domnești. În 1739 mai exista la București un steag de **t.**, compus din 35 de lude și condus de un căpitan de **t.** și de 2 zapcii. După reforma fiscală-administrativă a lui Const. Mavrocordat (1739—1745) au mai rămas numai 120 **t.** la București. La 25 iul. 1815 li se spune „talpoșii dorobănțești pedeștri".

D.L.—N.S.

tarcan. Prin **t.** cancelaria moldovenească înțelegea: *1.* imunitatea concedată; *2.* beneficiarul imunității; *3.* actul însuși de concesiune a imunității, care apare sub termenul slavizat de *tarkanstvo*. Termenul e folosit și pentru calificarea unei mărfi al cărui monopol de vînzare și-l rezerva domnul Mold., după modelul dat de hanul tătarilor.

D.L.

taxalist (Trans., sec. 17). Se numeau foștii libertini ↑ trecuți în rîndul iobagilor care își răscumpărau slujbele iobăgești cu o taxă. Existau și tîrguri **t.** care-și răscumpărau serviciile către stat cu o taxă; la 1644 Odorheiul plătea 250 florini taxă anual.

N.S.

taxă. Numele general al dărilor din Trans. la începutul sec. 19. La 1816 se încasau următoarele **t.**: **t.** *moșiilor din afară (aparținențelor)* pentru locuri arătoare, fînațe și vii; **t.** *agonisirii osebite*, pentru fiertul rachiului și al berii, morărit, pive etc., cîte 6 creițari la 1 florin; **t.** *dobitoacelor* pentru animale și stupi (un gen de văcărit și desetină): 24 creițari pentru o vită mare, 5 creițari pentru un porc, 3 creițari pentru o oaie, aceeași sumă pentru o „coșniță de albine" etc.; **t.** *protecții*, pentru cei fără avere, era de 18 creițari pentru un bărbat și 12 creițari pentru o femeie; **t.** *capului* era plătită de diverse categorii: oamenii liberi cîte 4 florini renani, jelerii 3, țiganii 2, minerii și cărbunarii 1 etc.; **t.** *orășenească a negustătorilor și a meșterilor* se plătea pe 4 categorii, după importanța orașelor, fiind de 6, 7, 8 și 10 florini.

N.S.

tăierea capului. V. *moarte (pedeapsa cu ~a).*

tăierea de bani. V. *falsificarea monedei.*

tăierea limbii; a mîinilor ; a nasului. V. *mutilare.*

tăinuire. În evul mediu, ca și astăzi, **t.** era o infracțiune care consta în ascunderea cu știință a unui infractor sau a unor obiecte sustrase de altul prin furt sau jaf. Pravilele sec. 17, în caz de **t.** a unui „fur" sau tîlhar cu lucruri de furat, îl pedepseau pe tăinuitor ca și pe fur sau tîlhar. El se „certa" însă după voia judecătorului, dacă tăinuia numai pe fur sau tîlhar, sau numai lucrurile aduse de acesta. Tăinuitorul recidivist se pedepsea cu spînzurătoarea, indiferent de sex. Tatăl, mama, frații și surorile unui fur nu erau pedepsiți pentru **t.**, decît dacă se dovedea că l-au sfătuit să fure. Oricare fecior sau slugă sau orice

altă persoană „de va ști și de va cunoaște" pe cineva că vrea să ucidă pe o altă persoană „au cu otravă, au cu armă, au fie cu cel fel de moarte" și nu va căuta să-l împiedice' „acela ca un ucigătoriu de părinți să va certa împreună cu ceilalți cu toți carii au vrut sau au și făcut uciderea". Sub influența ideilor beccariene, *C. pen. Ips.* prevedea că fratele care a simțit pe un alt frate al său că pregătește otrava pentru a o da tatălui lor și nu-l înștiințează pe acesta se pedepsește cu surghiunul; iar acela care tăinuia răpirea unei femei, fie de neam, fie slobodă, fie roabă, de către persoane înarmate, se pedepsea cu tăierea nasului: cînd răpirea se făcea de către oameni neînarmați, sancțiunea era numai tunderea, bătaia și trimiterea în surghiun. *Manualul* lui Donici nu pedepsea **t.** *L. Car.* osîndea cu 5 ani de ocnă pe cel ce tăinuia pe tîlhari (V, 2,5). *Cond. crim.* califica însă drept pîrtaș la infracțiune pe cel ce tăinuia lucruri de furat și îl pedepsea ca și pe fur, după mărimea și gravitatea faptei săvîrșite (§ 242–243). În Trans., **t.**, despre care relatează și Registrul de la Oradea, este reglementată atent în *S.M.S.*, care prevăd pentru tăinuitorii și găzduitorii în cazuri de hoție și tîlhărie pedeapsă egală cu aceea a făptașilor; la fel prescriu statutele și pentru cei ce au dat drumul hoților și tîlharilor pe care au putut să-i prindă, în urma primirii de bani sau a unei părți din lucrurile sustrase; rudenia sau afinitatea între tăinuitor și răufăcător este considerată ca o cauză de micșorare a pedepsei (IV, 2, § 7). V. *moarte; mutilare.*

T.V.–V.Ș.

tălpi. Una dintre dările frecvent menționate în actele de întăriri și danii din Ț. Rom., în sec. 15 și 16. Prima mențiune cunoscută datează din anul 1424, iar ultima din timpul domniei lui Radu de la Afumați. Specificul acestei dări nu reiese din documentele publicate pînă în prezent.

A.C.

telal. Termen turc receptat sub fanarioți în țările române cu sensul de: *1.* mijlocitor în negoț, misit, intermediar; *2.* strigător public, sinonim cu *crainic* sau *pristav; 3.* în sens restrîns de la *2*: strigător la mezaturi. Starostele **t.** la mezat se numea *telalbașa.*

D.L.

temniță. V. *închisoare.*

tentativă. Încercarea de a săvîrși o infracțiune, întreruptă din motive independente de voința infractorului. Pravilele sec. 17 pedepseau ca „pe un ucigătoriu de părinte" pe acela care cumpăra otravă să o dea părintelui său „măcar că nu va fi putut nemeri să i-o dea". La fel se pedepsea și străinul care cumpăra otrava și o dădea unui fecior ca să otrăvească pe tatăl său, „iară el nu se va fi putut meștersugul să i-o dea". Pedeapsa era lăsată la aprecierea judecătorului, dar nu putea fi niciodată capitală. Același pedeapsă se aplica și aceluia care încerca să otrăvească pe cineva și nu izbutea. *C. pen. Ips.* pedepsea cu arderea pe fiul care cumpăra otravă să i-o dea tatălui său, chiar dacă nu apuca să i-o dea. Ca un ucigaș se pedepsea oricine cumpăra otravă și o ținea într-adins, ca să omoare pe cineva. În practică, sub influența ideilor beccariene, pedepsele erau mai blînde, de exemplu, trimiterea „la ocna Slănicului spre osîndă". Divanul Ț. Rom. trimite în surghiun la o mănăstire în jud. Vîlcea „pe fata Elenca ce a vrut să otrăvească pe Luminăția sa Ecaterina Caragea". *Manualul* lui Donici și *L. Car.* nu pedepseau **t.** *Cond. crim.* prevedea bătaia „în publică și cu cetirea faptii, întru auzul obștei în trei rînduri și să se pocăiască cu închiderea la o mănăstire unde să aibă a sluji în hotărîtă vreame", a aceluia care se va dovedi „că au cercat să otrăvească, sau să ucigă pe altul" (§ 219).

T.V.

teoritra. V. *dar cu ocazia căsătoriei.*

termen. V. *zi.*

terziman. V. *dragoman.*

teslărie (Mold., sec. 17). Obligația locuitorilor de a furniza lemn de construcție pentru curtea domnească.

N.S.

testament. Pe lîngă sensul de diată↑, **t.** a mai avut și pe acela de așezămînt, regle. entare, urbariu. La 1760, Ioan Teodor Calimah, domnul Mold. hotărăște: „care n-a... gea să lucreze, să dea tot căsașul cîte un leu, după hotărîrea testamentului"; la 1763, Grigore III Ghica decide ca oamenii șezători pe moșie trebuiau să presteze cîte 5 zile de lucru „după hotărîrea testamentului ce este făcut cu sfatul de obște", adică într-o adunare mai largă.

N.S.

teșcher. Dare plătită de țăranii săraci din raiaua Hotin (sec. 18); era de 1 piastru și 4 parale.

N.S.

tezaurariat *(regius thesaurarialus)*. Instituție care administra veniturile statului în Trans., asemănătoare cu vistieria↑ din Ț. Rom. și Mold. În cadrul său au luat ființă în sec. 18 două secții: **t.** *in cameralibus*, care se ocupa de venitul sării, de vămi, domenii fiscale și dijme↑ și **t.** *in monetariis et montanisticis*, care avea în grije minele, baterea monedei și chestiunile silvice. Conducătorul instituției era tezaurarul (= vistierul↑), care făcea parte din consiliul țării.

N.S.

tină. Măsură de capacitate pentru lichide, folosită în Trans. Mărimea **t.** a variat, după regiuni, între 1 și 4 vedre, cea mai răspîndită fiind **t.** de o vadră.

A.C.

tîlhărie: var. *tîlhușag*. Foarte răspîndită în toată Europa, **t.** a fost cunoscută și în țările române. Exploatarea feudală nemiloasă împingea pe mulți țărani să ia calea codrului, devenind *haiduci*. **T.** a însemnat, pînă tîrziu în sec. 19, o formă disperată a luptei împotriva orînduirii feudale. Domnii urmăreau stîrpirea tîlhăriei, care constituia un prilej protestatar contra orînduirii și îndepărta pe negustori; ei organizau potere↑ pentru prinderea tîlharilor și represiunea pentru suprimarea lor. Urmărirea nu era ușoară, tîlharii avînd de obicei gazde care îi alimentau și adăposteau. În plus, tîlharii se bucurau deseori de simpatia poporului, iar citeodată chiar de complicitatea unora din dregători. Urmărirea, ca să fie eficientă, lua uneori forma de „goană obștească". Împotriva gazdelor, pravilele, păstrînd tradiția dreptului roman, prevedeau aceleași pedepse ca pentru tîlhari. **T.** a constituit la români, totdeauna, o infracțiune pedepsită atît de pravile, cît și de normele consuetudinare. *Synt.* lui Vlastares pedepsea cu spînzurătoarea numai pe tîlharii vestiți (ucigași). Pentru tîlharii care țineau drumurile neînarmați, pravila prevedea surghiunul. Norma consuetudinară era mai aspră; tîlharii, fără deosebire, trebuiau spînzurați „cum iaste leagea tîlharilor". O represiune crudă a organizat Const. Cantemir (1687). Miron Costin, ca staroste de Putna, a tras în țeapă atîția tîlhari, că se făcuseră „movile de diușii". Mihai Racoviță spînzura zilnic tîlhari în fața porții domnești. În afară de pedeapsa cu moartea, tîlharilor li se mai aplica gleaba și confiscarea (ca pedepse complementare) și despăgubirea celor păgubiți, care după pravilă era de 4 ori valoarea lucrurilor jefuite. Documentele dovedesc că pravila nu se aplica la despăgubire: restituirea simplă era socotită suficientă. Ca un fel de îndulgență, în locul spînzurătoarei, se aplica uneori mutilarea↑: tăierea mîinii. Compoziția, care, normal, nu s-ar concepe la **t.**, se practica totuși la intervenția boierilor; tîlhari dovediți scăpau cu viață prin „plata capului". În sec. 18, sub influența iluminismului, s-a tins spre îmblînzirea pedepselor. Se pedepseau cu moartea numai tîlharii ucigași. Dar, sub influența dreptului bizantin, jurisconsulții prevedeau în legiuirile întocmite de ei pedeapsa cu

moartea și încă sub forma cea mai crudă : tragerea în țeapă. *Cond. crim.* a Mold. a prevăzut chiar pentru tîlharii „vestiți", care „ar face prădăciuni cu chinuri", pedeapsa cu moartea sau. „după împrejurările faptei", cu groapa oenci (§ 248). Tăinuitorul se pedepsea ca și „tîlhariul prădătoriu" (§ 250). În 1810, doi tîlhari, boieri de frunte — Catargiu și Cantacuzino — au fost executați. **T.** nu se confundă cu haiducia↑.

P.S.

tînăr; sin. *în măsură de vîrstă.* „Se chiamă — în terminologia pravilelor din sec. 17 — parte bărbătească de la zece ani și jumătate pînă la 14 ani; iară partea femeiască de la 9 ani și jumătate pînă la 12 ani". Tinerețea era privită de pravilă, în general, ca o cauză de micșorare a pedepsei. Dar „de vor fi tineri foarte răi, pînă nainte de 10 ani și jumătate, atunce se vor socoti mai sus de 25 de ani" V. *nevîrstnic.*

O.S.

tîrg. V. *oraș.*

tocmeală. V. *așezămînt.*

Toloacă. Termen folosit în Mold. pentru a desemna porțiunea din pășunea obștească unde păștea vitele mari ale satului.

D.L.

toptangiu. Negustori angrosiști care vindeau mărfurile cu toptanul sau cu ridicata (sec. 18—19) sau, după o definiție contemporană (1819), cei care desfăceau „marfă în sumă mare de la magazie și prin cantar gospod". Activitatea **t.** a fost reglementată la 1823, cînd li s-a interzis să vîndă marfă cu amănuntul: potrivit poruncii domnești, numai băcanii și precupeții aveau dreptul să vîndă mărfurile „cu cumpăna și cu balanța, cu mărunțeaua", **t.** fiind obligați „să vînză acea marfă la isnaful băcanilor".

N.S.

tortură. Violență fizică aplicată în cercetarea penală asupra celui bănuit spre a-și mărturisi vina ori complicii, iar uneori mijloc de agravare a pedepsei sau de executare a unei datorii. Folosită în țările române sub denumiri variate : cazne, munci (T. Rom. și Mold.), strînsoare, schingiuiri, trudiri (Mold)., uneori chiar față de boieri sau de clerici. *Strînsoarea* a însemnat mai mult violența morală „înfricoșarea". Chiar pravila disocia între *strînsoare* și *muncă*, prin muncă înțelegîndu-se violența fizică *(cazna)*, documentele la fel. Despre adversarii boierilor Cantacuzini din T. Rom. se spune că-i băteau pe acești la tălpi, îi spînzurau de mîini „și-i muncea în tot felul", din care pricină cronicarul îi aseamănă cu Maximilian și Diocletian, „muncitorii (= chinuitorii) creștinilor". Pravilele sec. 17 prevedeau că **t.** poruncită de domn „cu asupreală" nu obliga pe dregător la executare, decît dacă, după scrisoarea lui, domnul poruncea din nou cu mențiunea „într-alt chip că nu fie". La **t.** se recurgea de obicei cînd lipsea alt mijloc de probă, ca de exemplu, la investigație. Sub influența ideilor beccariene, M. Fotino și Al. Ipsilanti au adoptat principiul că **t.** e admisă numai cînd vinovatul, dovedit, tăgăduia. *Prav. cond.* (IV, 5, 7) a pus **t.** sub supravegherea judecătorilor. În practică, **t.** a continuat chiar pentru plata birului. *L. Car.* a autorizat **t.** ca mijloc de cercetare penală pentru constrîngerea vinovatului dovedit la recunoașterea vinei (VI, 2, 56—57). **T.** a fost practicată și sub domnia lui Grigore Ghica (1823), cînd un ispravnic a afumat cu ardei pe un învinuit de delapidare. În Mold., *Cond. crim.* autoriză **t.** (eufemistic „pedeapsă trupească") în timpul cercetărilor, dacă învinuitul răspunde șovăielnic sau refuză să răspundă (§ 89). *Reg. org.* au desființat **t.** (art. 298 V; art. 355). **T.**, considerată în procedura penală feudală ca „regina probationum", a fost și în Trans. atît o metodă folosită în procesele penale pentru lămurirea adevărului, cît și o formă de agravare a pedepsei principale. Ca metodă de probă, a fost reglementată: *S.M.S.* (IV, 1, § 9) prevăd că cercetarea crimelor nu trebuie să înceapă cu **t.**, care se poate folosi numai în cazul cînd bănuitul este dovedit cu alte probe, însă lipsește recunoașterea lui

(deci metodă de smulgere a mărturisirii). În aplicarea **t.** au existat, în primele secole ale feudalismului, limitări care dovedesc caracterul de clasă al justiției din acel timp: nobilii, honoratiorii și orășenii nu erau supuși **t.** decît în caz de lezmaiestate și vrăjitorie; autoritățile militare austriece au început însă s-o aplice, în sec. 17, și față de cei pînă atunci scutiți. Numai sub influența filozofiei iluministe, s-a interzis, la 1776, **t.** ca mijloc de cercetare în infracțiunile comune și de înăsprire a pedepsei; ea a continuat să fie aplicată abuziv de unele instanțe.

P.Ș. — V.Ș. — T.V.

Tragerea de păr a copiilor. V. *hoțărnicie.*

Tragerea în țeapă. V. *moarte (pedeapsa cu ~a).*

trădare. În Ț. Rom. și Mold., în epoca medievală, trădarea se numea *hiclenie.* (sin. *hilenie, viclenie, hainie*), iar în Trans., *nota infidelitatis. I.* **II.** era o infracțiune (crimă) a lumii feudale, cu o structură specifică, îndeplinind oarecum funcțiunile **t.** de țară din dreptul roman și modern. Istoricește, **h.** prin declinul ei face loc crimei de **t.** în schema dreptului respectiv. Din contractul feudal și din raportul de vasal-senior și chiar din cel de om dependent-stăpîn, sau din legătura foarte personalizată (închinare) dintre supus și monarh, rezultă o obligație fundamentală de *credință*, avînd la bază un jurămînt expres sau implicit. La nivelul clasei dominante, încălcarea acestei îndatoriri producea starea de *infidelitas, felonie, necredință, viclenie, hiclenie*, sancționată prin ruperea legăturii feudale, prin revocarea (în Ț. Rom., *prădalica)* daniei feudale pentru slujbă credincioasă și prin tăierea capului, ca pedeapsă maximă, dacă nu intervenea *indulgența* (iertarea) domnului, ca expresie a unei tranzacții sau a unei tactici politice. **II.** apare documentar sancționată pentru prima oară sub domnia lui Nicolae Alexandru (1352—1364) în Ț. Rom. **II.** cuprindea **t.** militară și politică, uneltirea, rebeliunea, conspirația, exilul voluntar al boierului (pribegia pentru uneltiri în afară), intrarea în serviciul unui stăpînitor străin, încuscrirea cu acesta și chiar simpla cumpărare de moșii la graniță, fără voia domnului. Era **h.** originară privind numai raporturile boierilor cu domnul. Chiar în această fază, structura feudală a **h.** a fost influențată de regimul instituționalizat al **t.** reglementată în textele bizantine ca o crimă de drept public, unde confiscarea generală a averii, pedeapsă patrimonială de stat, înlocuia retractul feudal și distrugerea *(praedari → prădalica)* domeniului fortificat al celui necredincios. Domnii au tins să aplice, în cazurile de **h.**, regimul **t.** bizantine, într-un stil autocratic, fără judecată publică, adesea la mînie *(ira regis)*, cu confiscarea totală a averii, chiar mobile. Dar instituția prădalicii atestă și impactul unor structuri feudale clasice: „confiscările" pentru **h.** au alimentat domeniul domnesc pentru alte danii feudale în favoarea partizanilor politici ai domnului sau ca masă de manevră în tratativele cu chiar boierii fugiți sau cu familiile lor. Soarta bunurilor și a vieții boierului neexecutat varia mult de la un domn la altul, mai ales dacă urmașul nu se situa pe aceeași linie politică. 2. Problema **h.** a fost complicată și agravată de: *a.* asocierea boierilor la actele de omagii feudale ale unor domni față de regii Poloniei sau Ungariei; *b.* crearea în Ț. Rom. (sec. 15—16) a 2 partide boierești, legate de cele 2 spițe domnești, și apoi orientarea politicii externe: filootomană și filocreștină; *c.* contrastul între centralizarea autocratică urmărită de voievozi și eforturile constante de instaurare a unui regim nobiliar, eforturi care izbutesc relativ între 1611—1714—1716; *d.* solidaritatea de familie boierească și rolul economic și politic al moșiilor de *baștină* (în contrast cu cele *agonisite* sau de *cumpărătoare*) în viața fiecărui *neam boieresc*; acesta, fără baștină, era desființat politicește și de aceea lupta ca actul personal de **t.**, dacă nu putea fi anulat, să nu fie sancționat și prin pierderea moșiilor; *e.* regimul dominației otomane, care a făcut ca boierii să fie legați de domn prin Poartă, devenind posibilă o **h.** (în realitate, *hainie)* față de aceasta, cu sau fără **h.** față de domn, și, uneori, în contrast cu poziția boierului față de domnul său căruia îi rămînea credincios. În noul climat, delapidarea, îndeosebi a birului către turci, și neplata birului, cu fuga moșnenilor de pe moșie,

devin acte de **h.** Megiașii și ruminii ajung să se poată hicleni față de domnie, acte lor lezind interesele Porții și creind domniei dificultăți la plata haraciului. Primele măsuri împotriva fugarilor de bir, deveniți astfel „hicleni", datează din vremea domniei lui Matei Basarab, care declara: „domnia mea, văzind hitlenia ruminilor și a megiiaștilor, cum că de la o seamă de vreme s-au învățat răi și hitleni și fugari, făcut-am sfat cu ambiereii și cu toți boiarii mari și mici și cu toată țara pentru cești oameni răi și fugari [illegible], cum care om nu-și va merge la moșia lui, să-și ia bir și taler, aceia moșie și acela [illegible] să fie pre sama ⟨domnească⟩ și cui voi da domnia mea și pre cine voi milui, să-i fie moșia stătătoare cu pace și lui și coconilor, în veci". *3.* În pravilele sec. 17 se menționează și *viclenia* slugii față de boierul său, adică, oarecum, a vasalului față de [illegible] și a călugărilor și călugărițelor față de *cinul* lor (lepădarea rasei, ieșirea pe furiș din mînăstire), precum și a soților unul față de altul (*soția hicleneștе pe soț* cu otravă sau altceva, farmece, arme; un soț punea pe un terț să facă *vicleșug* celuiall soț). *Viclenia* devine orice rupere a unui jurămînt, a unei legături de credință. *C. h. Î.* și *Î.L.* deosebesc pe boierul *hiclean* unui domn de cel *hain țării*, pedeapsa lor fiind mai gravă decît a omului de jos: furcile spînzurătorii vor fi mai înalte, boierești. Tentativa de vicleșug contra domnului era pedepsită ca și crima consumată. Pravilele adaptînd (ele sau modelul lor padovan neogrec) pe Farinacius, care vorbea de *latro, seductor* și *proditor patriae suae*, deosebesc **h.** față de domn de *hiclenirea moșiei și nașterii unde a născut* și *de hainia moșiei*. Originea italiană, renascentistă, a acestor texte explică gradul înalt de elaborare doctrinală a conceptelor folosite, legate (deși nu exclusiv) de noțiunea romană de **t.** a țării și a șefului statului. Se schițează în pravile și distincția între **h.** (necredință) și *hainie* (vrăjmășie) cu tendința ca prima să fie referită la legătura personală față de domn, și a doua la legătura mai abstractă cu moșia, cu patria, cu țara. *4.* Din istoria politică și socială a Principatelor române, **h.** și circulația corespunzătoare a moșiilor confiscate au ocupat un loc care nu poate fi îndeajuns subliniat. Politica de fărămițare feudală a boierilor și cea de centralizare a domniei, lupta partidelor boierești pentru a-și pune protejatul pe tron și tendințele autocratice ale multor domni, în fine continua nevoie de a alege între supunerea dureroasă față de Poartă și o eroică rezistență, cu necesar sprijin de la puteri din afară, au ridicat **h.** și represiunea ei, inclusiv ispititoarea confiscare a satelor, la rang de primă armă politico-economică a domniei față de boierime, în cadrul conflictelor dinlăuntrul clasei dominante. Documentele menționează multe cazuri de **h.** a boierilor în timpul domniilor lui: Țepeș, Ștefăniță, Mircea Ciobanul, Lăpușneanu, Ion vodă cel Viteaz, Mihnea III și chiar Const. Cantemir. Judecata era sumară, adesea fără divan, pribegia, mai ales în Trans. și Polonia, devenise endemică, urgia se întindea asupra familiei, care, pînă la urmă, avea interes, ca și domnul pedepsitor, sau urmașul lui, să găsească o formulă de împăcare. De unde numeroase iertări și reabilitări, cu complicate restituiri de sate confiscate, după ce „umblaseră din mînă în mînă". Majoritatea vicleniilor nu se oglindesc în documente decît indirect sau tardiv. În Ț. Rom. (1459—1631), boierimea a luptat contra acestei politici, smulgînd domnului o renunțare expresă la statutul de prădalica (extins de la moșiile *hiclene* și la cele rămase fără moștenitor în cercul limitat al beneficiarilor daniei↑ domnești). Renunțarea a luat forma clauzei „prădalica să nu fie" (peste 200 de cazuri). În 1631, adunarea de stări, din 15 iul., în *Charta libertatum* pe care boierii și slujitorii o smulg domnului (Leon Tomșa), obține promisiunea că acesta va renunța la aplicarea prădalicei domnești ca retract seniorial. În Mold., lupta s-a dus cu alte mijloace juridice. S-a pus accentul pe distincția între *baștină* și *agonisită*↑, aplicîndu-se principiul bizantin că în anumite infracțiuni grave bunurile rămîn *neamului, fiindcă nu bunurile săvîrșesc crima, ci cei care stăpînesc aceste bunuri*. Principiul se regăsește, ca motivare pentru a exclude confiscarea baștinei de la confiscarea pentru hainie, la Ștefan Tomșa, Radu Mihnea, Gaspar Grațiani, Miron Barnovschi. Ultimul declara categoric: „nu se cuvine să se piarză nici un sat pentru hiclenie" (doc. din 19 ian. 1627). În Ț. Rom. se confiscă toată averea, deși un document de

la Radu de la Afumați vorbește în primul rînd de *agonisita lui*, dar adaugă: *și averile*, ceea ce nu implică cu necesitate *baștina*. Întinderea confiscării depindea de gravitatea faptei și de mînia sau de interesul domnului. 5. **II.** *către Poartă*. La finele sec. 16 și în cel următor, agravarea dominației otomane s-a manifestat prin intrarea **h.** boierilor în cadrul dreptului suveranității, boierii fiind considerați că se pot vicleni direct față de Poartă. Astfel: *a. cînd* Grațiani se hainește față de turci și este ucis de hatmanul Șeptilici și de postelnicul Goia, noul domn (Alex. Iliaș) le taie capul, fiindcă săvîrșiseră „scîrnavă și groazdnică faptă și neaudzită în toate țările creștine. Domnul, ori rău, ori bun, la toate primejdiile ferit trebuiește, că oricum iaste, de la Dumnezeu iaste". Ecou de mentalitate fidestă, dar și artificiu care permite să fie condamnați cei credincioși turcilor și să fie cruțat mitul domnul care încercase să scuture jugul acestora. Amintim că Alex. Iliaș va lua pentru hainie și moșiile vornicului Bucioc, cel care se ridicase împreună cu domnul Grațiani contra turcilor. În această epocă, unii domni supuși Porții ajung să considere orice ridicare împotriva lor ca un act de **h.** nu numai față de țară, ci și față de Poartă. După înfrîngerea agăi Matei din Brîncoveni și a pribegilor veniți din Trans., în sept. 1632, confiscînd averea lui Matei, Leon vodă, domnul învingător, motivează că satele acestea au fost pierdute „cu rea hiclenie, ca fiind un dușman al cinstitului împărat și al țării". Vasile Gealalăul, care însoțise pe C. Șerban împotriva lui Ștefăniță Lupu, devine „viclean împăratului și țării", este cumul de felonie; *c.* la 24 ian. 1723, în Mold., Nicolae Mavrocordat este executantul condamnării pronunțate de Poartă contra lui Gh. Cantacuzino și spătarului Toma Cantacuzino care „s-au făcut haini și hicleni de către puternica împărăție și s-au dat, din porunca împărătească, toate satele și moșiile lor pre seama domniei". De-acum înainte, de cîte ori turcii vor confisca moșii pentru hainie, domnii sau obțin o renunțare sau răscumpără moșiile de la Poartă, pentru a nu se încălca obiceiul, referit în general la capitulațiile din sec. 15—16; turcii nu trebuie să stăpînească moșii în țările române. În sec. 18, domnii fanarioți nu neglijează să afirme, la nevoie, dreptul lor de a pedepsi direct pe boierii hicleni. Este o trăsătură a regimului nobiliar și a jocului de echilibru între domnie și boierime, urmat de Poartă. În țările române, nici lupta boierimii pentru dezbaterea publică a proceselor de hainie, nici aplicarea pravilei bizantine, cerută și promisă solemn la 1631 și 1668, nici lamentațiile cronicarilor, nu duc la instaurarea unei adevărate legalități feudale. Pe de altă parte, nici nu se creează judecata feudalilor (o cameră a *pairilor)*. Pînă la urmă, boierimea continuă lupta și, ținînd seama de condițiile regimului fanariot, îmbină conflictele cu reclamațiile prin *arz-mahzar* la Poartă, ceea ce ușura acesteia amestecul în politica țării și contribuia la deteriorarea statutului de autonomie. După 1774 nu vor evita să folosească protectoratul instituit prin tratat pentru „a ține în friu pe domn". Cazurile de **h.** feudală practic dispar. 6. *Instituționalizarea* **h. H.** este o structură personală. Încă de la finele sec. 16, treptat în cel următor și vizibil în sec. 18, **h.** își pierde acest caracter, devenind o infracțiune împotriva domniei și țării în același timp. Hainirea împotriva țării se desprinde de persoana domnului pentru a deveni o infracțiune contra statului, sancționată de pravilă, care favorizează mult această evoluție. Într-un caz de **h.** mixtă, ca cel din 9 dec. 1658, hrisovul lui Mihnea III declară că Preda vornicul, Istrate postelnicul și Pîrvu vistiernicul „s-au sculat asupra domniei mele și țării [...] ca niște oameni răi și călcători de jurămînt, și au rămas toate moșiile lor spre seama domnească". Cu toată raportarea infracțiunii la țară, baza harismatică, jurămîntul față de persoana domnului, rămîne pe primul plan. Cronica brîncovenească, citînd pravila, spune, în cazul lui Prooroceanu și Milcoveanu, că spînzurătoarea se aplică celui ce va umbla „împotriva domnului și a țării". De altfel, Brîncoveanu, îmbinînd asprimea cu clemența, pare preocupat de problema legalității: judecă în divan și punea pe mitropolit să deschidă pravila *(Î.L.)* „la un loc și la un cap, unde zice [...]". Cînd îl iartă pe paharnicul Staico, cronica precizează: „nu fiește cum l-au iertat, că după politicește pravile îi era vina de moarte". Sub Nicolae Mavrocordat

se continuă cristalizarea conceptului de „h. față de domn și țară". În culegerile de legi bizantine din a doua jumătate a sec. 18 și în cele românești dintre 1780—1826 precumpănește concepția bizantină a t.. a uneltirii și rebeliunii față de domn ca șef al statului, evoluție accentuată de noul impact al dreptului burghez iluminist. Totuși Fotino mai receptează principiul bizantin că în infracțiunile cu răspundere personală se pedepsește persoana făptuitorului, iar nu moșiile, care sînt ale neamului. Principiul este amintit ca o datorie a domnului, fără a mai fi legat expres de problema hainiei. *Manualele* n-au fost întărite, dar textul din *Bas.* și din novela lui Iustinian avea aplicabilitate de principiu. În *Cond. crim.* a Mold., **h.** devine faptă criminalicească împotriva stăpînirii și împotriva patriei (II, cap. 4), fiind declarată „cea mai mare faptă de vinovăție". Se distinge (§ 188) ridicarea împotriva „persoanii stăpînitorului", „oborîrea alcătuirii ocirmuirii și a orînduialelor cealor legiuite a patriei", prin „tăinuite ispitiri", prin „răzvrătirea și rădicarea de arme" sau prin „învitări aievea spre vătămarea patriei", ceeea ce cuprindea și delictul de opinie politică. Judecata se făcea de „obștească adunare a divanurilor pămintești", pedeapsa fiind: moartea, oena pe viață, temnița, pierderea evgheniei și a cinului sau numai „defăimarea în față obștei prin îmbrăcarea de sucman". Deosebit de grăitor este proiectul de constituție al cărvunarilor moldoveni (1822), care în art. 11 prevede că cel ce face „entrigă și spionlic, prigonire sau viclenire, precum și tot cel ce ar ridica tulburare sau răzvrătire împotriva binelui patriei, să fie neapărat supus pedepsei pravilicești", ca și cel ce ar săvîrși „o silnicie asupra oblăduitorului". Cu aceasta, cariera istorică a **h.** feudale era încheiată. 7. *Nota infidelitatis* era considerată și în dreptul feudal transilvănean ca cea mai gravă dintre toate infracțiunile. Ea consta în călcarea, într-unul din modurile stabilite prin legi sau cutume, a credinței datorate suveranului țării și corespundea cu **h.** din dreptul moldovean și muntean. Pedeapsa pentru această crimă era aceeași ca și în celelalte 21 țări române: execuția capitală asupra persoanei vinovate și confiscarea averii sale. Îndatorirea generală de supunere, ascultare și credință față de monarh putea fi încălcată în mai multe moduri, pe care Werbőczy le precizează astfel: *a. Crimen laesae maiestatis,* crima de vătămare a suveranului sau, mai exact, îndreptată spre vătămarea suveranului, pentru că, în afară de vătămarea pesoanei acestuia cu mîna, cu sabia sau cu otravă, mai cuprindea în sfera noțiunii sale și invazia violentă a clădirii în care acesta se afla. Pedeapsa capitală în acest caz se aplica și feților bisericești, față de care în dreptul feudal exista o discriminare în aplicarea pedepselor. Pierderea vieții și a bunurilor pentru astfel de crime era prevăzută și în *S.M.S.* (IV, 8). *b.* Cînd cineva, în mod evident, se ridică și se opune statului, regelui și coroanei. Werbőczy observa că atunci cînd această ridicare și opunere are loc în scopul unei drepte apărări proprii, nu este vorba de infidelitate; distincția aici are contingență atît cu noțiunea generală a legitimei apărări, cît și cu aceea specială a dreptului de rezistență a nobililor *c.* Confecționarea de acte false și utilizarea de astfel de acte în fața justiției; aici e considerată ca aparținînd de asemenea și confecționarea ori utilizarea de false sigilii. *d.* Baterea de monede false, sau folosirea publică și în mare cantitate, cu știință, a unor asemenea monede. *e.* Uciderea fraților, rudelor de singe pînă la gr. IV, taților (categoriile întîi și a treia întrau de altfel în aceea menționată în al doilea rînd), soțului sau soției (relativ la aceste 2 cazuri din urmă Werbőczy precizează: înfăptuită fără proces și contra echității). *f.* Siluirea consingenelor, tot pînă la gr. IV, precum și a mamelor vitrege, și incestul dovedit evident. *g.* Incendierea satelor și moșiilor. *h.* Aducerea din afară a unor jefuitori sau năimiți (angajați cu plată) în scopul tulburării situației interne a statului. *i.* Violarea scrisorilor de interes public ori salveonductelor în ipoteza dovedirii evidente a faptului. *j.* P. cetăților propriilor stăpîni, atacarea, ocuparea ori acapararea pe furiș a cetăților, castelelor sau altor fortificații, de către orice locuitori ai țării, în caz de dovedire evidentă a acestor fapte. *k.* Omorîrea, sechestrarea, lovirea sau rănirea judecătorilor obișnuiți ai țării sau a locțiitorilor lor. *l.* Omorîrea părților în proces care mergeau să participe la dezbaterile judecătorești înaintea

regelui sau înaintea oricărei alte instanțe (comitatense etc.), ori omorîrea celor care mergeau să participe la dezbaterile dietelor. *m.* Omorîrea, rănirea sau lovirea oamenilor regelui ori a oamenilor capitlelor sau conventelor care acționau în exercițiul funcțiunii lor. *n.* Iarăși specific evului mediu: cruciții publici, care aderau la o erezie condamnată. *o.* Cei care scoteau ochii și schilodeau mădularele (exceptîndu-se expres, datorită poziției lor în cadrul statului, banii, voievozii și alții care ocupau funcții la marginile țării). *p.* Pierderea sau predarea cetăților de margine ale țării. *q.* Furnizarea de arme și hrană turcilor și altor necredincioși, dușmani ai regatului. *r.* Cei ce tîlburau, prindeau sau spoliau pe refugiații din Turcia care, renunțînd la credința lor „condamnabilă", veneau să se așeze în cuprinsul țării. Înșirarea multiplelor și atît de variatelor cazuri dovedește complexitatea situației concrete interne din acea perioadă; evidențiază multiplicitatea formelor de subminare a orînduirii feudale; reflectă asprimea moravurilor, care atrăgea cruzimea pedepselor. Trecerea în sfera noțiunii de **t.** a unor crime grave care nu aveau nimic de-a face cu subminarea orînduirii feudale, dar care au constituit crime în concepția oricărei societăți, nu e atît o inadvertență juridică, cît o preocupare de a egaliza pedepsele în cele mai grave cazuri de crime cu cele dictate în contra încercărilor de subminare a orînduirii feudale. *Bibl.:* 591, 885, 1 328, 1 468.

V.G. — V.Ș.

trăsură. *1.* În afară de procedeul hotărniciei prin *ocolniță*, folosit în special pentru moșiile cu forme neregulate, se mai recurgea în evul mediu românesc și la acela al celor 3 **t.**, în cazul cînd terenul avea o formă geometrică dreptunghiulară sau apropiată de aceasta. Hotarnicul fixa cele 4 colțuri, măsurînd apoi de-a curmezișul celor 2 capete. Majoritatea moșiilor erau însă divizate în două părți: cea de sus și cea de jos; în asemenea situație era necesar să se facă și a 3-a măsurătoare pe la mijlocul terenului. Hotarnicul măsura deci aceste 3 lungimi și le fixa poziția punînd pietre (cheotoare). Hotărnicia consta astfel în *tragerea a 3* **t.**: de sus (numită, **t.** I), de mijloc (**t.** II), de jos (**t.** III). Din cauza formei neregulate a moșiei era nevoie, în unele cazuri, de un număr mai mare de **t.** Dacă se trăgeau 3 **t.**, suma totală de stînjeni, rezultată din adunarea lungimii lor, se împărțea în 3, obținîndu-se astfel media aritmetică în stînjeni. Această cifră se împărțea apoi la numărul bătrînilor și se stabilea cîți stînjeni aparțineа fiecărui bătrîn. *2.* V. *represalii.*

O.S.

treapăd: sin. *ciobote*. Cei care, prin pasivitatea față de actele autorității, făceau necesară deplasarea omului domnesc pentru executarea lor silită, trebuiau să plătească o taxă denumită în Ț. Rom. **t.**, iar în Mold. **c.** *Ț. Rom. este 2 ian. 1622; în Mold. 15 apr. 1588. Instituția corespunzătoare acestor denumiri este, probabil, mult mai veche, de vreme ce într-un hrisov din 1631 se arată că **t.** se va plăti „pă obicei". Înainte de apariția **t.** și **c.** în documente, constringerea celor rezistenți la ascultare față de stăpînii feudali și poruncile domnești se realiza, probabil, prin *osluhari*. **T.** sau **c.** se plăteau în următoarele cazuri: *1.* neexecutarea obligațiilor față de stăpînii de moșii sau față de alți creditori, inclusiv vistieria; *2.* neprezentarea la termenul fixat de domn sau de divan a împricinaților sau a jurătorilor; *3.* altă nesupunere la porunca domnului sau a dregătorului care îl reprezenta (ispravnic). Gloaba sau deșegubina, cuvenite vistieriei și încasate prin oameni domnești, erau distincte de **t.** și **c.**, care se cuveneau executorilor. Oamenii domnești care încasau **t.** sau **c.** erau în primul rînd armașii și aprozii, iar în al doilea rînd: vornicii, copiii de casă, călărașii și oricare alt dregător sau slujitor care primea sarcina de a se deplasa pentru o executare de orice gen. Valoarea acestei taxe era fixată de autoritate și, după o practică îndelungată, întrase în obicei. Ea era destul de mare ca să constituie o sperietoare pentru cei înclinați la nesupunere: în Ț. Rom., în cîteva cazuri, **t.** a fost de 10 ughi. În Mold., la o gloabă de 5 boi, un armășel ia 5 taleri **c.**, iar în alt caz, se iau 25 ughi **c.** pentru o dușegubină.

Cu toate acestea, prin abuz, oamenii domnești încasau adesea mai mult decît li se cuvenea după obicei sau după porunca domniei. De aceea, în sec. 18, cuantumul t. a fost fixat prin acte normative. În Ț. Rom., *Prav. cond.* a fixat t. în funcție de distanța parcursă de zapcii și de categoria acestora. La împlinirea datoriilor, legiuirea acordă executorilor zeciuiala: 1/10 din suma realizată de la debitor, așa cum era regula veche, consuetudinară. În Mold., prin așezămîntul lui C. Mavrocordat din 1741, cuantumul a fost fixat în funcție de categoria celor aduși cu forța la judecată: „de frunte", „de-a doua și de-a treia mînă". Așezămîntul lui Gr. III Ghica din 1775 și ponturile lui Mihail C. Suțu din 1795 au reglementat t. și c. cuvenite executorilor în funcție de timpul necesar drumului parcurs de ei: aprozii erau plătiți cu 2 bani de ceas; oamenii isprăvnicești cu 10 bani de ceas. În sec. 19, t. și c. continuă să existe, cu aceeași funcțiune. Cancelaria domnească continua să amenințe pe împricinații care refuză să vină la divan că vor plăti „grele ciobote", dar cuantumul c. cuvenite aprozilor de 20 parale pe ceas a rămas în vigoare în Mold. În Ț. Rom., prin hrisovul din 2 oct. 1819, s-au fixat sumele cuvenite ca t. zapciilor și mumbașirilor care aduceau pe împricinați la judecată; ele variau după distanța de la fiecare județ pînă la capitală, fiind cuprinse între 5 taleri și 25 parale pentru județul Ilfov și 22 taleri și 20 de parale pentru județele Gorj și Mehedinți, sume foarte mari. În afară de bani t., reclamantul trebuia să procure și mîncare executorului. Zeciuiala cuvenită celor care împlineau datoriile s-a menținut. Instituția t.(e.) a dăinuit pînă la *Reg. org.* Dar sub noua legiuire, au apărut metode echivalente pentru exercitarea unei presiuni asupra debitorului: de exemplu, dacă un birnic întîrzia cu plata birului, autoritatea trimitea un dorobanț la casa acestuia, care trebuia să hrănească și dorobanțul și calul pînă la achitarea birului, drept pedeapsă pentru întîrzierea plății.

P.S.—N.S.

treti. Întrebuințat în titulatura dregătorului al treilea: de exemplu, treti logofăt.

P.S.

tretină. Denumire specifică Mold. în sec. 15 pentru cota de 1/3 cuvenită autorității din valoarea despăgubirii sau a bunurilor recuperate de victima unei infracțiuni. *22 aug. 1447, A: domnul interzice globnicilor și altor dregători domnești să ia din satele dăruite de el, cu privilegiu de imunitate, mănăstirii Neamț „nici gloabă, nici tretină". Cu numele ei, t. e menționată în puține documente moldovene, ultimul fiind din 16 febr. 1459, A. Instituția însă a continuat să existe și după această dată: un document din 1496 constată acordul moldo-polon ca la furt sau tîlhărie săvîrșite de moldoveni în Polonia sau de poloni în Mold., autoritatea să ia numai 1/10 în loc de 1/3 din lucrurile furate, cum deducem că se lua obișnuit. Norma consuetudinară de a se opri din gloabe o cotă de 1/3 a fost practicată și în Trans. și chiar la românii din Polonia. În Ț. Rom., partea cuvenită dregătorilor din gloabe era, după documente, certă, cota însă era indefinită. Instituția își trage originea din obiceiul germanic feudal, după care compoziția era divizată: 2/3 *(faidus)* se cuveneau ca reparații victimei sau rudelor ei, iar 1/3 *(fredus)* revenea vistieriei pentru tulburarea păcii obștești. Acest obicei, consacrat prin legea salică, a fost practicat și de boemi în sec. 14 și de unguri în sec. 13. În istoriografia română s-a discutat originea și natura t. Ea a fost considerată de istorici ca: „dare, cînd în bani, cînd în natură" (Hasdeu), „amendă judecătorească" de 1/3 din valoarea obiectului în litigiu (Melchisedec), „amendă de natură nehotărîtă" (Costăchescu), gloabă de 1/3 din valoarea lucrurilor furate (Giurescu), amendă pentru infracțiuni grave (Pântea), taxe de judecată (I. Ursu), amendă, cotă sau poate adaos în bani la gloaba în natură (Grigoraș). O valoroasă contribuție la lămurirea t. a adus D. Prodan care disociază între sensul regional transilvănean al t. ca dare în anumite de 3 ani datorată numai de români și sensul de cotă din amenzi *(tertia pars damnarum)*, aplicată în Trans., analoagă cu t. din Mold. Acest autor consideră t. ca avin-

du-și originea în dreptul celui care judeca (cnez, jude) la 1/3 din amenzi. Interpretarea ni se pare justă, cu precizarea: *1.* cota 1/3 nu privește numai amenzile, ci și despăgubirea cuvenită victimei infracțiunii, ceea ce rezultă din documentele moldovene care menționează gloaba distinct de **t.**; *2.* această cotă, limitînd drepturile dregătorilor, s-a desființat cu timpul în Mold., făcînd ca **t.** să se contopească cu gloaba, ceea ce explică dispariția ei din documente în sec. 16. Iar în Ț. Rom., deși instituția a existat, ca n-a purtat numele de **t.**, pentru că cota a fost fixată de dregătorii domnești, de la caz la caz. O interesantă rămășiță a **t.** se întîlnește în Oltenia în sec. 18, sub ocupația austriacă: vătafii și plăiașii primeau 1/3 din mărfurile de contrabandă confiscate.

P.S.

tribunalul regimentului grănicieresc. Jurisdicțional, ca și administrativ, regimentele grănicerești erau independente de unitățile administrativ-teritoriale vecine (comitatele, scaunele, districtele), avîndu-și organizarea administrativă și judecătorească proprie. Încă dinainte de înființarea granței transilvănene, instituțiile proprii acestei ramuri a organizației grănicerești erau conturate în sistemul granței austriece. Printre acestea, cea mai importantă și fundamentală a fost **t.r.**, numit în limbajul grănicieresc oficial *Regiments-Gericht*. Organizarea unor asemenea instanțe a avut loc pentru întîia oară în sistemul granței militare austriece (între 1737 și 1749), cu care ocazie cele două generalate au fost divizate, primul (la 1737) în 2, al doilea (la 1745) în 4 regimente de graniță, cu organizație strict militară, similară regimentelor de linie, organizație desăvîrșită prin reforma din 1753. Cu ocazia divizării în 4 regimente a generalatului Clujului (la 1745), s-a format în fiecare regiment un tribunal propriu, independent. Această organizare a fost adoptată și în regimentele de graniță românești transilvănene, prin regulamentul din 1766, care prevede că administrarea justiției penale și civile este încredințată comandanților regimentelor grănicerești, instanța regimentului funcționînd la sediul comandamentului, săptămînal sau chiar zilnic, dacă e nevoie, cu următoarea compunere: un căpitan, un locotenent, un sublocotenent, un sergent, un caporal, un fruntaș, un soldat de rînd, împreună cu auditorul†; această instanță decidea după obținerea aprobării comandantului regimentului. Competența *ratione materiae* a **t.** *regimentar* era, în teritoriile pur militare, generală, cu excepția cauzelor matrimoniale și bisericești judecate de forul vicarial. Competența *ratione personae* a acestui tribunal era de asemenea generală (cu excepția comandantului regimentului și a persoanelor aparținînd categoriei așa-numite „militia vaga", care erau justițiabili de instanțele constituite pe lîngă comandamentul general din Sibiu, și cu excepția preoților în cauzele extrapatrimoniale, justițiabili în fața forului vicarial). Procedura în fața acestei instanțe militare era gratuită și accelerată. Apelurile contra sentințelor **t.r.** în orice categorie de cauze se judecau de către jurisdicția organizată pe lîngă comandamentul general: curtea militară de apel; astfel de curți au funcționat în granița austriacă de la 1787 pînă la 1810: la Agram (Zagreb), la Petrovaradin și la Sibiu (aceasta din urmă pentru granița transilvăneană); de la 1810 a funcționat una singură, cu sediul mai întîi la Petrovaradin și apoi la Viena. Ca instanță supremă pentru granița transilvăneană și pentru întreaga armată din imperiu a funcționat departamentul justiției din cadrul Consiliului aulic de război din Viena *(Justizabtheilung des K. K. Hofkriegsrathes)*. Asupra funcționării regulate și reglementare a justiției în regimentele de graniță se exercita un control strict din partea Comandamentului general prin referenții de justiție *(Justiz-Referenten)* care funcționau în cadrul acelui comandament.

V.Ș.

tricesimă. Taxă vamală plătită în Trans. pentru mărfurile importate, exportate sau în tranzit. Vlaicu I comunica, în 1368, brașovenilor care treceau cu mărfuri în

Muntenia că „vor plăti două tricesime, una la intrare și alta la ieșire". Ca și vigesima↑, această taxă se calcula fie după cantitate (greutate, număr), fie *ad valorem* și se achita, după caracterul mărfii, în natură sau în bani. Cuantumul era de a 30-a parte sau 3%. În principiu, erau supuse t. toate mărfurile, indiferent de natura lor: produse agricole, vite, produse industriale etc. Taxa vamală se încasa în anumite orașe de pe liziera Carpaților (Sibiu, Brașov, Bistrița, Dej, Bran) sau în alte puncte din interiorul țării; sistemul acesta constituia o practică internațională și-l găsim de asemenea și în țările române. Puterile europene angajate în comerț cu Imperiul otoman erau interesate să se aplice regimul capitulațiilor pe întreg teritoriul controlat de Poartă, inclusiv provinciile române, spre a plăti taxa vamală o singură dată pentru toate țările vasale Porții și cuantumul taxei să fie egal în orice punct al imperiului și relativ redus (3%). Principatul transilvănean, ca și Ț. Rom. și Mold., s-a opus regimului capitulațiilor, ceea ce a provocat repetate intervenții din partea statului suzeran în favoarea puterilor europene. Relațiile de bună vecinătate între țările locuite de români s-au tradus prin acorduri tacite sau exprese, stipulînd avantaje reciproce în comerțul dintre ele. Actele de reducere sau scutire de t. erau frecvente între Principate. Încasarea t. în Trans. era asigurată prin *tricesimatori*, un corp de slujbași riguros organizat. Contrabandele vamale erau sancționate cu confiscarea mărfii și cu amendă. Tricesimatorii încasau o primă de 1/3 din valoarea contrabandei, iar judecătorii, 1/3 din amendă.

A.C.

trimirie. V. *dar cu ocazia căsătoriei.*

tui. Steag turcesc, alcătuit dintr-o prăjină de cca 3 m, purtînd în vîrf o sferă de plumb aurită, sub care atîrnau mai multe fire de păr de cal împletite în 5 șuvițe roșii. Numărul cozilor de cal, adică al t., determina simbolic rangul demnitarilor otomani. Domnii români erau asimilați în ierarhia administrativă otomană cu pașalele cu 2 t., fiind considerați conducători de vilaiete↑. V. *capuchehaie; emblemă.*

D.L.

tulburare de posesie. V. *colropire.*

tulpină. V. *moștenire.*

tult. Monedă divizionară turcească de argint, în valoare de 1/3 dintr-un piastru. În țările române, t., cunoscut și sub numele de *leiță*, a circulat în sec. 17, 18 și prima jumătate a sec. 19. Documentele interne menționează diverse echivalențe ale t.: în 1709, a valorat 1/2 zlot sau 11 de bani, în 1775, reprezenta 1/3 dintr-un leu vechi sau 15 parale sau 5 groși.

A.C.

tulumbe hătmănești. V. *hatman.*

tunar (Trans. și Ț. Rom.). Categorie de oșteni specializați în manevrarea tunurilor (numiți în Mold. *pușcași*). Numărul lor nu a fost prea mare, datorită slabei dotări cu artilerie în evul mediu. În Ț. Rom. în sec. 17 erau comandați de un iuzbașe și erau utilizați mai ales la ceremoniile curții, trăgînd salve la evenimentele mai de seamă petrecute (îndeosebi alegerea domnilor). În Trans., t. sînt amintiți îndeosebi la cetăți, a căror pază o asigurau.

N.S.

turnir. V. *vierșun.*

tutelă. V. *epitropie.*

tutunărit. Dare asupra culturilor de tutun. Cultura tutunului era liberă; cultivatorii dădeau însă o dare, care se calcula pe pogon. O primă mențione asupra t. datează, în Mold., din timpul lui Const. Duca (1693—1695), care fixează această dare la 4 lei

de pogon. În Ţ. Rom. este menţionată într-o scutire de dări din 7 iul. 1702; la 1803 era de 4 taleri vechi de pogon, plus 80 de bani ploconul de nume. În Ţ. Rom., documente din sec. 18 vorbesc de asemenea de 4 lei. T. era o dare riguroasă generală, care nu cunoştea decît rare scutiri. Venitul tutunului reprezenta valori apreciabile: în 1759, încasările la t. s-au cifrat, pentru Ţ. Rom., la 5 000 lei, iar în 1767, arenda lui s-a ridicat la 7 950 lei. La 1822 se plăteau 14 bani de stînjen şi cîte 2 parale de „răvaşul de nume" ce se da pentru plată. În afară de t. şi „ploconul de nume", vistieria încasa şi taxe de export sau import la tutun. Sub Al. Ipsilanti (1775), vama tutunului exportat era de „cîte un ban de oca"; pentru tabacul importat din Ţara turcească se plătea, în 1810, „de una oca cîte parale 50 şi osăbit la cutia milosteniei".

A.C. — N.S.

ţară. Derivînd de la lat. *terra*, termenul de ţ. este el însuşi un element necontestat de continuitate. În evul mediu timpuriu, uniunile de obşti sau „romaniile populare" — cum le numea Nicolae Iorga — s-au constituit în „ţări" româneşti, care sînt primele formaţiuni social-politice atestate documentar încă din sec. 9—10 pe întreg teritoriul românesc, cele mai multe în Trans. Cele peste 20 de ţ. româneşti, zone de străveche şi densă locuire existente din Oaş şi Maramureş pînă în Almăjul din Banat şi în codrii din răsăritul Mold., au tradiţii proprii de cultură materială şi spirituală foarte vechi (Radu Popa). Cu vremea, printr-un proces îndelungat, ţ. s-au transformat în voievodate. V. *voievod*.

N.S.

ţăran. *Ţărănimea a constituit principala clasă socială din trecutul ţărilor române.* După cum se arată în *Programul Partidului Comunist Român*, „Multă vreme, de-a lungul milenarei existenţe a poporului român, ţărănimea a reprezentat cea mai importantă forţă socială a progresului. Lupta de clasă a ţărănimii, a maselor populare împotriva asupririi a constituit factorul fundamental al tuturor transformărilor sociale, al înaintării poporului nostru pe calea progresului economico-social şi a eliberării naţionale". Referindu-se la existenţa unei puternice ţărănimi libere în evul mediu, acelaşi document precizează „Această împrejurare a imprimat ţărănimii, în întregul ev mediu, un rol deosebit în viaţa ţărilor româneşti, făcînd din ea atît forţa socială principală a dezvoltării economico-sociale, cît şi factorul militar hotărîtor în bătăliile pe care poporul a trebuit să le ducă pentru apărarea entităţii naţionale, a integrităţii patriei, a dreptului său sacru de a trăi liber". Şi mai departe: „ţărănimea a constituit forţa principală a armatelor multor mari conducători de oşti, care au înscris pagini de înălţător eroism în lupta împotriva dominaţiei străine [...]. Ţărănimea a dus greul bătăliilor împotriva cotropitorilor străini, pentru unirea ţărilor române, pentru cucerirea independenţei de stat, pentru închegarea statului naţional unitar român". Este definit astfel *rolul istoric al ţărănimii de principală forţă socială a societăţii româneşti*. În tot cursul evului mediu, ţ. a ţinut mereu trează flacăra luptei pentru dreptate socială, pentru scuturarea exploatării şi asupririi. Întrucît ţ. nu a fost o masă unitară, fiind împărţită în două categorii principale: ţ. liberă şi aservită, am tratat aceste categorii separat: cnez, moşnean, megiaş, răzeş pentru prima categorie; iobag, rumîn, şerb şi vecin pentru cea de-a doua. Obligaţiile lor faţă de stăpînii de moşii sînt prezentate la: clacă, domeniu feudal, rentă feudală. Pentru obligaţiile militare v. *oast*.

N.S.

ţărănie. Se numea în Mold. situaţia de neprivilegiat, locuitor de rînd; la 12 iun. 1664, nişte locuitori declarau: „fiind noi oameni lipsiţi, n-am avut prilej de curtenie sau de altă breaslă, ci am căzut la ţărănie". Aceşti locuitori plăteau dările „ţărăneşte",

ca și „dajdea țărănească" (doc. din 1664—1665), făcînd parte din „statul (= starea) țărănesc".

N.S.

țechin. V. *ducat*.

țeh. V. *breaslă*.

țigănărit var. *țigănit*. Dare asupra țiganilor, scoasă în Mold., de N. Mavrocordat (1711—1716) și desființată curînd cu blestem. Mihai Racoviță (1716—1726) a reintrodus ț.. iar Grig. II Ghica (1726—1733) l-a aplicat, după cronică, un singur an. Cuantumul ț. a fost invariabil: „de tot țiganul cite 2 ughi".

A.C.

țiitoare. V. *posadnică*.

țimiraș (Ț. Rom., Mold., sec. 17—19). Ostași îndeplinind atribuții de curieri și călăuze pentru soli. Ei purtau o placă de argint cu stema țării și fiecare sat sau oraș întilnit în drum „e dator să asculte de acest țimiraș și să aibă grijă de găzduire. provizii, cai și căruță pînă la etapa următoare". La 1804 existau la Iași 121 ț. V. *cuiace, mertice*.

N.S.

ținut. Circumscripție administrativă modovenească, corespunzătoare *județului* din Ț. Rom. Diferențierea etimologică e semnificativă, în Ț. Rom. punîndu-se accentul pe unitatea locală de jurisdicție, iar în Mold. pe ideea implantării unor organe ale puterii domnești într-o regiune „ținută" pentru domnie, mai ales prin cetatea locală. În documentele slavone se folosește termenul slav *volosi*. Ț. apar relativ tirziu în actele emise de cancelaria domnească, localizările de ocine și sate făcîndu-se, pînă în a doua jumătate a sec. 15, după cursul apelor, sau după formula cunoscută „unde a fost cnez [...] jude [...] vătăman [...]". Primele ț. au apărut în documente la scurtă vreme după moartea lui Alexandru cel Bun, ceea ce poate îndreptăți opinia că organizarea lor a început în această vreme. Iată ordinea apariției lor în documente: Țețina, Chilia, Vaslui, Tutova, Bîrlad, Tecuci (1435), Cernăuți (1457). Cîrligătura (1458), Trotuș (1466), Suceava (1472), Horincea (1528), Soroca (1529), Lăpușna (1535), Dorohoi și Chigheci (1546), Hîrlău (1518), Putna (1555) etc. În 1566, diplomatul polon N. Brzeski afirmă că la acea dată existau 21 de ț. și anume: Bîrlad, Tecuci, Chigheciul, Lăpușna, Vaslui, Orhei, Soroca, Hotin, Cernăuți, Suceava, Hîrlău, Dorohoi, Cîrligătura, Iași, Fălciu, Covurlui, Horincea, Putna, Agiud, Tutova, Trotuș, Bacău, Roman și Neamț. Din același izvor aflăm că ț. erau conduse de pîrcălabi sau vătafi. În catagrafia de cisle a lui Petru Șchiopul din 1591 sînt menționate numai 22 de ținuturi. lipsind Horincea și Adjud, contopite între timp cu Covurlui și, respectiv, Putna. Miron Costin consemnează numai 19 ț. și anume: Suceava, Neamț, Roman, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova, Vaslui, Fălciu, Lăpușna, Orhei, Soroca, Hotin, Cernăuți, Dorohoi, Hîrlău, Cîrligătura (Tîrgu Frumos) și Iași. Aceleași ț. sînt menționate de Dimitrie Cantemir, cu descrierea lor statistică și cu mențiunea că alte 4 ț. au fost răsînite de turci și de tătari (Chilia, Akerman, Bugeac și Ismail). Față de situația din 1591 au dispărut 3 ț.: Bîrlad, reunit cu Tutova, Trotuș, încorporat la Bacău, și Chigheci, care a fost subordonat ț. Fălciu, formînd însă o unitate administrativă distinctă, numită căpitănia de Codru. Este posibil ca reorganizarea ț. să fi avut loc în vremea domniei lui Vasile Lupu, cînd sînt menționați și căpitanii de ț. ce au înlocuit pe marii vătafi de ț. În sec. 18 mai apare un ț. al Grecenilor, cu reședința la Greceni, menționat documentar între 1712 și 1816, un ț. al Codrului (codrul Chigheciului), un ț. Hotărniceni, înființat de Gr. III Ghica în dec. 1775 și, între 1711—1766, ț. Cîmpulungul Sucevii, Cîmpulungul rusesc (pe Ceremuș) și Botoșanii. După ocuparea Bucovinei de austrieci, se înființează temporar ț. Herții. Toate acestea din urmă, ca și ț. Cîrligăturii, au fost desființate în baza noii organizări

introduse de *Reg. org.* La 1812, ţ.: Soroca, Orhei, Hotărniceni, Codru şi Greceni, ca şi o parte a ţ. Iaşi ce se întindea şi la est de Prut au fost încorporate în Rusia ţaristă. Ţ. erau administrate iniţial de *pîrcălabi* şi de *marii vătafi*, apoi, din sec. 17, de *căpitanii de ţ.*, iar de la reforma lui Const. Mavrocordat (1719) de *ispravnici*.

D.L. — N.S.

ţol. Măsură de proveniență austriacă, reprezentînd 1/60 dintr-un stînjen (0,0 316 m). A fost introdus în Trans. odată cu încorporarea ei la Imperiul austriac. În Ţ. Rom. şi Mold., ţ. a cunoscut o scurtă aplicaţie (sec. 19) în lucrările de construcţii.

A.C.

uboghi. Apar mai intîi într-un document sîrbesc din 1220 *(uboghie liudi)* și apoi în *Zakonicul* lui Dușan (art. 28, 179). În documentele moldovene figurează începînd din sec. 15, cu sensul de săraci, adică de cei fără pămînt în proprietatea feudală. În sec. 17, **u.** sînt toți neprivilegiații. V. *sărac*.

O.S.

ucenic. V. *breaslă; meșteșug*.

ucidere. V. *omor*.

ucigaș. V. *omor*.

ucigaș de sineși: sin. *sinucigaș*. **S.** era privit că are o atitudine antisocială și tratat ca atare de vechiul nostru drept. Astfel, *I.L.* nu îngăduia să se facă slujbă religioasă acelui care-și „va face moarte de voie", afară de cazul cînd se dovedea că „va fi ești afară de minte" (gl. 250). *C. Cal.* socotea nevrednic de jelire pe **u.s.**, dacă era întreg la minte în momentul cînd și-a luat singur viața. Soția lui avea dreptul să se mărite după 40 de zile de la nașterea copilului cu care se afla gravidă în momentul sinuciderii soțului, chiar dacă la acea dată nu se scursese încă anul de doliu (§ 145–146).

T.V.

ucigători de părinți. V. *paricid*.

udvornic. Nume dat țăranilor din Trans. care, în schimbul anumitor privilegii și imunități fiscale, datorau serviciul militar pedestru, la chemarea regelui.

D.L.

ugeret. Receptat în țările române în sec. 18, era numită taxa de călătorie cu poștă; la 1817, în Ț. Rom. se plătea cîte 60 de bani de cal pe ceasul de mers, după ce la 1807 era doar de 30 de bani.

N.S.

ughi. Desemnează moneda de aur ungurească imitată după florin (ducat). Confundat cu galbenul propriu-zis și cu zloții de aur, **u.** apare sub diverse alte denumiri: **u.** zlot de aur, **u.** zloți, zloți unguresți și zloți roșii unguresți, **u.** galbeni *(ungari d'oro)*, **u.** venetici, florin unguresc. Este semnalat pe piața internă a țărilor române în sec. 15 și se menține în circulație pînă în sec. 19. A avut o valoare mai constantă în raport cu celelalte specii monetare: la 1586, **u.** valora 100 de aspri; în 1658, valorează 1,73 lei; după un veac, 2,75 lei; în sec. 18, 300 bani; sub Const. Brîncoveanu, 1,50 taleri; în 1745, înregistrează 1,66 taleri. În sec. 18, a fost, alături de galben, monedă dominantă și a constituit, împreună cu leul și talerul (specii de argint), sistemul monetar comercial al vremii, cu putere eliberatorie recunoscută de vistierie. Datorită intensei circulații pe piața comercială, **u.** a îndeplinit și funcția de unitate metrologică

în Ţ. Rom. Ca monedă metalizată, a servit
şi la *plata gioabelor şi a dărilor*. (de pildă „u
în Ţ. Rom.).

ughi pentru casă. V. *fumărit*.

uium. Venit realizat din mori: la 20 i
Stavnic împreună cu mănăstirea Hadîmbul
cîte 16 baniţe de păpuşoi anual „cu baniţa

universitate. Concept juridic medieval folosit în dreptul public din Trans. pentru a desemna o cumunitate etnico-socială investită de suveran cu existență juridică și politică privilegiată. O diplomă dată în 1291 de Andrei III (1290—1298) recunoaște 4 *universități: Universi nobiles, saxones, siculi et olachi.* După întemeierea voievodatului Ț. Rom., monarhia angevină a modificat acțiunea politică a Ungariei față de românii din Trans., ținînd seama de influența pe care noul stat românesc de peste Carpați ar fi putut s-o aibă asupra unui ordin românesc privilegiat din Trans. și a hotărît ca „schismaticii" să nu mai poată aparține unui ordin privilegiat, unei *Universitas*, în stăpînirea ungară. Nobilii români rămași în Trans. au fost siliți fie să treacă la catolicism pentru a-și menține domeniile și privilegiile, fie să renunțe la privilegii și să cadă în rîndurile iobagilor, soluție preferată de cei mai mulți. U. sașilor *(Universitas Saxonum)* s-a format prin unificarea scaunelor și districtelor săsești (Sibiu, Brașov, Mediaș etc.) într-o organizație teritorială și politică mai largă; la 1486, regele Matia Corvin a recunoscut autonomia teritorială a sașilor din Trans., care alcătuiau una din „națiunile" privilegiate.

D.L. — N.S.

unt împărătesc (untul Țarigradului). Obligația Ț. Rom. și Mold. de a aproviziona cu unt capanul împărătesc. La 1697, C. Brîncoveanu arăta că dădeau „unt iar nu bani" toți locuitorii, exceptînd pe boieri și sutași. În afară de unt, se mai plăteau cîte 3 bani de oca „pentru cheltuiala foilor și a chiriei" transportului. A fost desființat de Ion Caragea la 1817. În Mold. apare la 18 iun. 1658. La 1799, serdarul de Orhei trimitea la vistierie 4 000 lei pentru **u.i.**

N.S.

urbariu. Evidență feudală, în Trans., privind domeniile diferitelor categorii de stăpîni de pămînt și sate, relativ la oamenii aserviți, locuitori pe acele domenii, în care erau înregistrate de obicei numărul acestor oameni și suprafețele cultivate de ei, cu indicarea culturilor; în toate cazurile obligațiile lor (dări, slujbe, dijme etc.); cu alte cuvinte, **u.** erau elemente de interes economic și fiscal care reliefau valoarea economică a moșiilor. Denumirea s-a extins la actele normative emise în timpul dominației habsburgice (**u.** sau *regulamente urbariale)*, prin care autoritățile superioare ale statului au căutat să dea o reglementare generală acestor obligații, spre a preveni exploatarea diferențiată și uneori prea accentuată a iobăgimii de către feudali, care împieta asupra realizării obligațiilor acesteia față de stat. Un **u.** deosebit de important este cel eliberat de Maria Tereza la 1767 care deschidea „o etapă nouă în raporturile urbariale" (A. Răduțiu) și care reglementa: slujbele, obligațiile censului și daturilor datorate de iobagi, dreptul stăpînului de a-i judeca și pedepsi pe supuși, alegerea și atribuțiile dregătorilor sătești și raporturile acestora cu stăpînii etc. V. *carte funciară. Bibl.*: 143, 1 259.

V.Ș. — N.S.

urbură. Darea care se presta suveranilor de către posesorii minelor, din produsul zăcămintelor miniere exploatate; prin doc. din 8 aug. 1338, C. conferit unor magiștri transilvăneni, regele le acordă permisiunea de a exploata zăcămintele miniere (de aur și argint) care s-ar afla pe moșiile lor, dar le impune respectarea îndatoririi de a-i da, atît ei cît și moștenitorii lor, în fiecare an, **u.** cuvenită potrivit obiceiului din acele zăcăminte.

V.Ș.

ureadnic. V. *dregător.*

urgie. V. *abuz.*

uric; var. *oric*. *1.* Termenul a avut în terminologia cancelariei domnești medievale două sensuri: *a.* posesia ereditară dobândită prin danie domnească sau numai întărită de domn, uneori cu anumite scutiri; *b.* înscrisul însuși, doveditor al dobândirii. *28 nov. 1599, A. În cuprinsul aceluiași document, **u.** apare uneori cu ambele sensuri arătate mai sus. În cancelaria Ț. Rom., termenul **u.** are echivalent *ohaba* pentru primul înțeles, și *zapis, ispisoc, dires, sinet, carte* pentru cel de-al 2-lea. Formula cea mai uzitată de întărire domnească era: „să-i fie uric cu tot venitul în veci vecilor și fiilor lui nepoților, strănepoților și prestrănepoților lui". Domnul însuși cumpăra uneori sate pe care le lipea de ocolul unui târg, scriind că ele „să fie domnii mele uric, cu tot venitul [...] în veci". De unde rezultă că prin **u.** nu se înțelegea neapărat acordarea unei imunități, ci și întărirea unei proprietăți depline pe care titularul ei era îndreptățit să o transmită ereditar. Cu sensul de *instrumentum*, termenul **u.** are o arie circulație: **u.** de întărire, de mărturie, de cumpărătură etc. *2. Uricii* = cu uric: „[...] i-a fost danie *uricită* mai înainte lor". V. *înscris; ocină; ohabă.*

O.S.

uricar (de la *uric*). Înseamnă scriitor, redactor de documente (Mold.). Cu acest termen, începând din sec. 16, au fost desemnați *diecii*↑, cele 2 cuvinte fiind la început sinonime. Cuvântul **u.** *1549. După ce documentele domnești au început să fie redactate în limba română, **u.** și-au păstrat atribuțiile de traducători de documente slavone („a scoate pe moldovenie") tot timpul sec. 18. V. *înscris.*

P.S.

urma răutăcătorului. În orânduirea feudală, obștea satului era obligată să identifice și să prindă pe ucigași, tâlhari sau hoți care săvârșiseră fapte pe teritoriul ei. Ea plătea despăgubirea dacă nu prindea pe făptaș sau nu dovedea că el, fugind, a intrat în hotarul altui sat. Cercetarea se făcea pe **u.r.**, din sat în sat; satul în hotarul căruia se înfunda urma răminea răspunzător. Această instituție, veche, practicată și la vecini (*polonі, ruși*), în Mold. s-a numit **u.r.** A fost practicată și în Ț. Rom. ca variantă de dușegubinii. Un document domnesc este grăitor prin porunca de a se căuta niște boi furați „de în sat în sat" și „unde se vor înfunda urma acelor boi să aibă a luare de în satul acela 5 boi". Obligația de a goni **u.r.** era foarte importantă. Ca să avantajeze un sat (mănăstiresc, de exemplu), domnul îl scutea de această obligație. Ca să ajute descoperirea făptașilor și încasarea despăgubirei, în sec. 15 au funcționat, ca slujbași domnești, „gonitorii de urmă" (în doc. slavone *slidogonci*). Instituția a funcționat până în sec. 18. Weismantel atestă că, datorită acestei norme, deseori suedezii și-au găsit caii furați sau le-au fost plătiți. Această eficacitate a determinat aplicarea ei și în raporturi interstatale (v. normele de judecată moldo-polone din 1540). În Trans., responsabilitatea colectivă a obștii sătenilor a fost reglementată în legislația scrisă, în materie penală, pentru cazurile de scăparea infractorului de sub paza încredințată lor, sau de neglijarea îndatoririi de a prinde și aduce pe infractor înaintea dregătorilor (*Statutele Țării Făgărașului* din 1508).

P.S. — V.Ș.

urnă. V. *vadră.*

usebire de tată. Avea sensul de lipsă a puterii părinteşti, în limbajul pravilelor sec. 17: tatăl putea să se plîngă de „sudalma" făcută fiului său numai dacă acesta nu era „usebit" de el, adică dacă avea puterea părintească asupra lui; pe de altă parte, tatăl pierdea însăşi puterea părintească şi trebuia să dea copiilor averea ce li se cuvenea de la el, dacă îşi maltrata fiul sau se învoia ca fiica sa să ducă o viaţă imorală.

O.S.

uşar: var. *uşeriu*. Denumirea acestui dregător vine, probabil, de la *ostiarios*, titlul dregătorului bizantin care introducea persoanele primite la palatul imperial. Dregător specific Mold., el avea atribuţii comune cu unele din atribuţiile *marelui portar* din Ţ. Rom.: în afară de primirea şi găzduirea agalelor turceşti şi a altor străini „de seamă", avea şi competenţa în hotărnicii↑. Din cauza analogiei, Dimitrie Cantemir i-a dat acestui dregător, în afară de prima denumire „*uszar magnus*", şi pe aceea de „*supremus ianitor*" (= „portarul cel mare"), stabilind echivalenţa între ele. *15 apr. 1482, *Atribuţiile marelui u.* erau în legătură cu primirea şi găzduirea străinilor, în special a turcilor veniţi în ţară cu misiuni de la Poartă. D. Cantemir arată ca atribuţie a **m.u.** numai grija „de capugibaşii trimişi de vizir de la curtea împărătească şi de alte agale"; drept consecinţă, **m.u.** trebuia să cunoască bine limba turcă. De aceea, această dregătorie este încredinţată de domni unor greci (Alex. Ramandi, Panaiotache Morona ş.a.). Pînă în sec. 17, **u.** era un boier mărunt: figura printre slugile domneşti, nu printre dregători. Creşcînd frecvenţa vizitatorilor turci, **u.** a trebuit să aibă ajutoare, care i-au sporit însemnătatea. În sec. 17, el avea ca subalterni un al doilea **u.**, un al treilea **u.**, un *vătaf de uşerei* şi *o ceată de uşerei*. **U.** aveau sarcina găzduirii trimişilor turci; în consecinţă, ei trebuiau să fie nelipsiţi de „la slujba curţii". În sec. 18, **m.u.** ajunsese mare dregător: făcea parte din categoria boierilor de divan de starea I şi ocupa locul al 12-lea dintre aceştia, între al 2-lea logofăt şi marele agă. La 1735, „breasla uşăreilor", care se afla „de-a pururea nelipsiţi la slujba curţii" domneşti, avea scutiri de dări, plătind fiecare **u.** cîte 2 galbeni pe an.

P.S.

uşur: var. *uşor*. A reprezentat darea↑ (dijma) plătită de tătari („turci sau ezice limbă") din produsele pămîntului aflat într-o zonă de la marginea Mold. (lată de 2 ceasuri şi lungă de 32 de ceasuri).

A.C.

uz. *C. Cal.* (§ 654—659)—ocupîndu-se mai pe larg decît celelalte legiuiri contemporane de instituţiile civile — reglementează **u.** în cîteva paragrafe, ca o variantă restrînsă a uzufructului şi anume, ca un drept real asupra unui bun, în virtutea căruia uzuarul să se poată folosi de acel bun şi să-i perceapă fructele, însă numai pentru nevoile sale personale şi ale familiei sale. Acest drept nu poate fi deci cedat.

O.S.

uzucapiune. V. *prescripţie*.

uzufruct. Este un drept real de folosinţă asupra unui lucru care aparţine altcuiva decît titularul **u.** şi care se stinge cel mai tîrziu la moartea uzufructuarului. Se poate exercita asupra unui lucru mobil sau imobil. Uzufructuarul este îndrituit să uzeze de lucru şi să-i ia fructele; dreptul de dispoziţie asupra lucrului *(abusus)* aparţine însă nudului proprietar. În epoca medievală, se obişnuia să se doneze numai folosinţa unui lucru, nud proprietar rămînînd donatorul sau o altă persoană desemnată de acesta, adesea o mănăstire, care la moartea donatorului devenea proprietar deplin. Iată un exemplu cu valoare istorică datorită importanţei sociale a părţilor contractante:

„Alexandru voievod [...] am dat în stăpînire, cît va trăi, doamnei Anastasia, soacra noastră, satul Colmanul Mare [...]. Iară după trecerea ei din viață, toate acestea mai sus numite sate să fie în stăpînirea Episcopiei de Rădăuți", care pînă atunci era numai nudă proprietară. Nereglementat în *Prav. cond.* și *Manualul* lui Donici, u. apare în *L. Car.* sub numele de *hrisis* („folosință"), iar în *C. Cal.* este tratat în cap. VII, privitor la „serbirea lucrurilor (servitute)", cu titlul de „dritul întrebuințării rodurilor" (§ 660—673), prevăzîndu-se dispoziții privitoare în special la : drepturile și îndatoririle uzufructuarului „pentru însărcinările unite cu lucrul, pentru păstrarea lucrului, pentru zidirea din nou, pentru cheltuielile îmbunătățirii", modul de dovedire a pretențiilor nudului proprietar față de uzufructuar și viceversa, proprietatea fructului nestrînse la încetarea u.

O.S.

vaci grase. V. *ialoviță.*

vacuf. Proprietate pusă sub protecția legii coranice (șeriatul) și având ca scop asistența publică și retribuirea educatorilor și demnitarilor religioși și juridici musulmani. Datorită situației lor privilegiate, v. sustrăgeau din circuitul economico-fiscal un mare număr de bunuri de mînă moartă și confereau raialelor care le exploatau scutirea de obligația de găzduire a funcționarilor locali, a ostașilor otomani sau a curierilor. Ținuturile recent cucerite de otomani, mai ales în Peninsula Balcanică și în Dobrogea, Banat sau Partium, suportau regimul v.

D.L.

vadea. V. *zi.*

vadră. Unitate și instrument de măsură a lichidelor: a circulat în toate țările vecine de limbă slavă: țările române l-au împrumutat de la slavi, odată cu instrumentul de măsurat. *În Ț. Rom. la 16 sept. 1440, B, iar în Mold. la 11 dec. 1682, A. A servit la măsuratul vinului, mierei, păcurii. Mărimea v. a fost oarecum stabilă: „zece ocale și ocaua de 400 dramuri", echivalentă cu 12,88 l în Ț. Rom. și 15,20 l în Mold. Legalizarea acestei capacități se datorește, în Ț. Rom., lui Const. Brîncoveanu: acte domnești repetate de-a lungul sec. 18 i-au fixat, și în Mold., aceeași capacitate formală, de 10 ocale moldovenești (resp. 15,20 l). Pe lîngă v. domnească, a mai circulat, în Oltenia, v. de 12 ocale, v. „mare" (sec. 17), iar în Mold. o „măsură a țării". V. instrument era confecționată din lemn cu cercuri de lemn sau din aramă, aceasta din urmă servind și ca etalon. Capacitatea ei era garantată de domnie prin pecetluire. Exista și o dare pe vinuri numită v. *domnească;* la 1741, C. Mavrocordat interzice să se ia „vadra domnească de cramă de la Odobești". În Trans., măsura corespunzătoare v. a circulat sub denumiri și mărimi diverse — *hidria, feria, urna* — încă din sec. 11. *Hidria*, denumită și v., ar fi echivalat, în sec. 16, cu 10,8 l, iar în sec. 18 cu 11,57 l; *feria*, nume dat v. în sec. 18 și 19, a avut aceeași mărime ca hidra, 10,8 l și 10,1, după 1875; în sfîrșit, *urna* — a treia denumire a v. transilvănene, provenită din urna romană (12,96 l) — a fost identică celorlalte două. În realitate, în relațiile comerciale cu Ț. Rom. orașele transilvănene au făcut uz de v. românească, deosebită ca mărime de aceea unguroască, (8/10 din prima). Ca și în Ț. Rom., v. ardeleană era construită din doage de lemn strînse în cercuri de fier. V., ca unitate de măsură a vinului, s-a menținut în practica țărilor române și după introducerea sistemului metric modern.

A.C.

vadră stărosteacă. Obligația posesorilor de crame din ținutul Putna de a da cîte o vadră de vin starostelor locali. Întrucît aceștia „făcea măsura vedrelor cît le era voia lor de mare", producînd pagube locuitorilor, la 15 oct. 1763, se hotărăște ca vadra să fie „dreaptă" de 10 ocale.

N.S.

vamă. În primele documente interne de limbă slavă, instituția apare sub denumirea de „vama": în textele latine este desemnată prin termenul *tributum*. *1.* Cu sensul general de *dare*, **v.** abundă în documentele primelor veacuri: „vama peștelui", „vama morii": „vama porcilor" etc. (Trans.): „vama oilor, rimătorilor, griului"; „vama calului"; „vama de sare" etc. (Ț. Rom. și Mold.). Treptat, termenul **v.** își va restrînge sfera numai la taxele pe circulația internă și internațională a bunurilor, pentru ca, după reformele *Reg. org.*, să se limiteze la sectorul strict al circulației internaționale a mărfurilor și valorilor. Plata **v.** se efectua fie în natură, fie în bani. **V.** în natură reprezenta o anumită cotă, 1/10 (**v.** stupilor sau a porcilor, **v.** peștelui etc.), sau 1/50 (**v.** oilor, quinquagesima, în Ardeal) etc. *2. Taxă pe circulația internațională a bunurilor.* În 1368, Vladislav I-Vlaicu permitea brașovenilor tranzitul mărfurilor prin țara sa cu obligația de a plăti o **v.** la ducere și alta la întoarcere; Mircea cel Mare a redus la una această **v.** și a scutit pe negustătorii **poloni** și lituani, care treceau marfă prin țară, să dea alte **v.** în afară de aceea de la Tîrgoviște; iar Alexandru cel Bun acordă reduceri de **v.** la exportul postavurilor din **Mold.** spre **Trans.** și Ț. Rom. și la importul altor produse de acolo în **Mold.** **V.** de la hotare era un venit domnesc și se negocia pe baza raporturilor de bună vecinătate și a obiceiului din trecut. În 1529, Moise vodă, înlărind mănăstirii Tismana dania **v.** de la Calafat, o preciza astfel: „6 aspri de cal, 3 de bou, 2 de vacă, 1 de 2 oi, 2 de sac cu grîu, 10 de bute de vin, 3% din bolovanii de sare, 10% din pește, 30 aspri de luntrea cu pește, 15 aspri de maje, 1 de carul cu pește, 2 de calul cu pește [...]"; reconfirmată în 5 sept. 1561. *Vigesima*↑ transilvană se încasa fie în natură (1/20), fie în bani, *ad valorem*. Transilvănenii încasau drept **v.** la început tricesima↑ principial 1/30; 3% se încasa și la unele schele din Ț. Rom. Pentru orientarea economică aproape exclusivă a **Trans.** spre cele două țări române extracarpatice este revelator faptul că, în 1717, **v.** încasată la punctele de trecere spre Ț. Rom. și **Mold.** reprezenta 83% din totalul sumelor percepute drept **v.** în **Trans.** Pe măsură ce comerțul marilor puteri cu Imperiul otoman a căpătat amploare (sec. 18 și 19), au intervenit reglementări, care au afectat și țările române; s-a stabilit că, pentru mărfurile importate în Imperiul otoman (inclusiv țările române) se va plăti o singură **v.** la punctul de intrare sau la locul de vînzare și această **v.** s-a fixat *ne varietur* la 3%. Domnii români, invocînd vechea autonomie, au continuat să încaseze **v.** și la hotarele țării lor. La protestele repetate ale agenților diplomatici străini, Poarta a venit cu explicații generale, arătînd că negustătorii „nu vor plăti mai mult de 3% vamă, o singură dată [...]" în provinciile Imperiului otoman (art. 2 al Senedului din 24 febr. 1784). Voievozii români au replicat că țările române se bucură de un regim excepțional în cadrul Imperiului otoman. Punctul de vedere al domnilor români a prevalat pînă la urmă, astfel încît un hatișerif din 1806, interpretînd dispozițiile Tratatului de la Șistov, preciza că „vămile mărfurilor sosite la Galați vor fi percepute după regula țării, în numele gospodarilor". Prin *Reg. org.*, țările române își organizează regimul vamal pe baze autonome: tarifele sînt fixate de adunarea obștească cu întărirea domnului. În toată această perioadă, tarifele vamale au marcat creșteri și scăderi după conjunctura politicii și economiei, după influența partenerilor etc. În principal, nu se acordau scutiri pentru că „vama iaste domnească". Reducerile sau scutirile de **v.** erau dictate uneori de interese economice. Domnii practicau o adevărată politică vamală în scopul stimulării comerțului cu țările vecine sau al protecției industriei naționale începătoare. În 1467, Matia Corvin notifica vameșilor de la Bran că negustorii brașoveni nu plătesc **v.** pentru mărfurile exportate în Ț. Rom.; scheienii s-au bucurat totdeauna de privilegii în comerțul cu țările române; iar armenilor li se acordau scutiri de **v.** și alte privilegii spre a înființa colonii în **Mold.** Reduceri de **v.** erau consimțite și boierilor pentru exportul anumitor produse proprii. Un regim de favoare aveau și mărfurile de tranzit. La începutul sec. 19, solidaritatea economică a Principatelor și tendințele unioniste au dictat o serie de măsuri, între care și libertatea circulației mărfurilor prin desființarea **v.** pentru unele din principalele produse, ca sarea și cherestéaua. Prin politica

vamală, s-a protejat, de asemenea, industria națională în primii ei pași. Exploatarea acestui important venit domnesc — v. la hotare — se făcea în regie sau prin arendare la licitație. În sec. 18 și 19, sistemul arendării s-a permanentizat. Prețurile realizate la licitația v. cresc de la un an la altul: astfel, în Ț. Rom. înregistrăm pentru 1785 un preț de 168 000 piaștri; pentru 1809, prețul obținut este de 420 000 taleri care, prin subarendare, ajunge la 444 450 lei; în anul următor, v. sînt cumpărate de același arendaș cu 385 000 lei; în 1819, agentul austriac din București raportează că v. „au fost arendate pe un an de bogatul vistier Hagi Moscu cu 800 000 piaștri (?)"; iar în 1822, același agent indică cifra de 376 700 piaștri. În Mold., procesul este similar. După rapoartele acelorași diplomați străini, în 1808 vistieria încasa din arendarea v. 220 100 piaștri; 3 ani mai tîrziu, slujba v. se adjudecă cu 305 000 piaștri, iar în 1815 cu 265 000 piaștri. Pînă la *C.R.I.*, nu a existat un sistem precis de sancțiuni legale pentru contrabandă. În această legiuire se prevedea confiscarea. 3. Am arătat că prin termenul de v. s-au desemnat și *taxele pe circulația internă a bunurilor și pe comercializarea lor*. Într-un memoriu din 1831 al boierilor munteni refugiați la Sibiu, se determină natura și aria acestei v.: „La noi se plătește vamă atît la frontieră, cît și în fiecare oraș, în fiecare sat și în fiecare bîlci (tîrg) și aceasta nu numai pentru mărfuri, dar și pentru vite, grîu, lemn, vin și rachiu, produse pe care locuitorii și le vînd unii altora pentru subsistența zilnică". La aceste v. trebuie adăugate v. de trecerea podurilor; „vama pe apă", „vama drumurilor"; „vama cîmpească", „vama de la vaduri", „vama de plaiuri" etc. Dările pentru comercializarea mărfurilor aveau și denumiri speciale: zăminărit în Ț. Rom, mortasipie și pircălabie în Mold. Documentele fac distincție între v. domnească (v. de la hotar) și v. tîrgului (numită și agească), între v. mare (principală) și v. mică. În primul caz, este vorba de distincția între dările generale cu caracter de *cvasimpozit* și între cele locale, cu caracter de rentă feudală aparținînd tîrgurilor sau stăpînilor de moșii (mănăstiri și boieri); în al doilea caz, care privește, pare-se, exclusiv taxele vamale propriu-zise, distincția se face după criteriul valorii mărfii și al cuantumului taxei. Această a doua distincție e întîlnită în Mold.: v. de la Suceava este denumită v. mare sau principală, pe cînd v. de la Bacău, Tazlău, Siret, Vaslui, Bîrlad, Roman etc. formează categoria v. mici. Taxele vamale — mare și mică — se încasau cumulativ, deci atît la Suceava, cît și în diferitele tîrguri din interiorul țării. Modalitatea impunerii v. interne era, în general, după cantitate, nu după valoare: pe care sau cal încărcat, iar plata se făcea fie în natură, fie în natură și bani. Cuantumul taxei varia de la un tîrg la altul și de la vameș la vameș. Pentru produsele comercializate în tîrguri, se fixa uneori o cotă *ad valorem*. La 1721, schitul Gîrcina din Mold. încasa „după obicei" cîte 2 potronici de fiecare dugheană din tîrgul ce se făcea pe moșia sa, iar la 1819 vameșii din Tîrgu Jiu luau v. cîte 7 pîini zilnic de fiecare cuptor de pîine. În Trans., v. interne erau regale (pe moșiile regelui) sau seniorîale (pe moșiile nobililor sau mănăstirilor), v. ale orașelor și tîrgurilor; se distingeau v. pe uscat (drumuri, trecători, tîrguri, bîlciuri) și v. pe rîuri (vaduri, zăgazuri, poduri fixe și umblătoare); se încasa v. pentru cai, boi, care, sare și orice mărfuri, ca și pentru oameni; tarifele variau arbitrar. La începutul sec. 19, divanul Ț. Rom. desființează „vama din toată politia Bucureștilor de orice fel de zaherea", iar în 1831, se proclama în Obștească Adunare că „toate rusumaturile [...], vămile dinlăuntru și celelalte [...] sînt cu hotărîre desființate". V. *pircălăbie; schelă; tricesimă; vigesimă*. *Bibl.*: 371, 636, 870 a, 994, 1 109, 1 482.

A.C.—N.S.

vamă din bălți. V. *măjerit*.

vamă din pește. V. *măjerit*.

vameș. Denumire generică a dregătorilor însărcinați cu încasarea vămilor. Documentele atestă apariția v. din primele secole de viață statală românească. Un act de danie din 11 febr. 1400, A, menționează un „pan Dan vameș". Au existat atîtea categorii de

v. cite genuri de vămi; *1.* În cel mai larg sens, v. era perceptorul dărilor domnești; existau deci „vameși de oi, de porci și de albine", „vameși de stupi", „vameși de bălți" etc. *2.* Se dădea numele de v., de asemenea, persoanelor împuternicite să culeagă veniturile și milele unor mănăstiri, deci administratorilor de rente feudale. *3.* Categoria cea mai importantă a acestor dregători era formată din v. *de hotar* sau *schileri*. Amintiți încă în documentele lui Vladislav I—Vlaicu și Mircea cel Mare, v. de hotar cumulau multiple funcții: fiscale, administrative, judecătorești, militare etc. Nu rareori acești iscusiți reprezentanți ai domnului la hotare erau folosiți și ca soli în relațiile cu țările vecine. Zonele puse sub controlul v. erau cele de la graniță, în Carpați și pe Dunăre. În afară de punctele de graniță, existau oficii vamale și în unele tîrguri și orașe din interiorul țării, unde funcționau, de asemenea, v. cu o competență restrînsă la calcularea și perceperea taxelor. V. transilvăneni se numeau generic colectori, sau, după natura v., vigesimatori și tricesimatori. Cronicarii semnalează prezența în divanul domnesc al Mold. a unui „vameș mare ce ține scălile țării pentru vămășie [...] și ispravnic pre negutători", demnitar care ocupa un loc modest în forul suprem al țării. Mențiuni consemnate în rapoartele agenților diplomatici străini atribuie m.v. rolul de șef al contabilității vistieriei V. *comitat*.

A.C.

vartă. Apare în documente cu înțeles de gardă, straja la începutul sec. 18. Către sfîrșitul sec. 18 întîlnim v. și cu sens de închisoare de prevenție.

T.V.

vasalitate. *1.* Raport contractual, întemeiat pe fidelitatea personală, în cadrul căruia între două persoane — vasal și suzeran — se stabilesc îndatoriri reciproce, ca urmare a prestării omagiului↑ de către vasal suzeranului și a acordării unui beneficiu (feud) de către suzeran vasalului. În formele clasice ale feudalismului↑, feudul era de obicei un domeniu↑, dar, uneori, el putea fi și un venit bănesc (*fief de bourse*). În schimbul feudului primit, vasalul era îndatorat la *consilium et auxilium*, adică își asuma, prin jurămînt, obligația de a răspunde la convocarea militară a suzeranului și de a fi prezent la curtea acestuia, acordîndu-i sfatul (concursul) în administrarea domeniului, împărțirea dreptății etc. În țările române, îndeosebi în Ț. Rom. și Mold. (în Trans. cucerirea maghiară a introdus forme ale feudalismului occidental), raporturile feudo-vasalice nu au căpătat forme atît de riguros articulate ca în Europa apuseană, dar esența lor nu este deosebită de cea din amintita zonă. În virtutea lui *dominium eminens*↑, stăpînirile funciare (chiar cele de moștenire) erau considerate ca venind de la domn, astfel că deținătorii lor erau îndatorați la „dreaptă și credincioasă slujbă"↑, care este echivalentul românesc al lui *consilium et auxilium*. La instalarea domnului, boierii, slujitorii și întregul popor îi prestau un jurămînt, care este analog omagiului↑. Paul de Alep redă astfel textul jurămîntului la luarea domniei Ț. Rom. de către Constantin Șerban (1654): „jurați voi și fiți într-un cuget și într-un gînd cu chir Constantin voievod, fiul lui Șerban voievod, să-l ascultați și să-i fiți credincioși, pe față și în taină, fără să-i ascundeți vreo taină atîta timp cît va trăi el și veți trăi și voi să nu-l trădați, nici să uneltiți împotriva lui". Încălcarea fidelității față de domn, care se identifică cu jurămîntul de v., atrăgea după sine pedepsirea vinovatului prin dreptul de retract↑ al domnului. *2.* V. s-a manifestat în cazul țărilor române și în relațiile cu Ungaria, Polonia și Imperiul otoman. Față de cele două regate creștine, raporturile feudo-vasalice care îi uneau în anumite perioade pe suveranii ungari și poloni cu domnii Ț. Rom. și Mold. au îmbrăcat formele obișnuite ale feudalismului apusean de *consilium et auxilium*. Astfel, domnul Mold. Ștefan I, prestînd omagiu lui Vladislav Jagello, regele Poloniei, se obligă în termenii următori: „vom fi credincioși [...] și vom sta lîngă dînșii cu toate cu viețile noastre și cu toată puterea noastră și cu toți boierii noștri [...] îl vom ajuta contra tuturor dușmanilor neexceptînd pe nici unul, pe cinste, pe credință, fără înșelăciune, fără violență. Asemenea

făgăduim să-l înștiințăm de toate, să-i sfătuim cu sfat bun, niciodată să nu fim împotriva lor și afară de dînșii să nu căutăm alți domni". Domnii Ț. Rom. și Mold. au prestat jurămînt de v. față de regii ungari care fie le-au recunoscut stăpînirea unor „țări" mai vechi care făcuseră parte din componența Ț. Rom., precum Amlaș, Făgăraș, fie le-au încredințat unele noi ca: Geoagiul de Jos, Ciceu, Cetatea de Baltă etc. După alte opinii, la baza pretențiilor de suzeranitate ale regilor Ungariei asupra Ț. Rom. și ale regilor Poloniei asupra Mold. stăteau interese economice, și anume necesitatea de a asigura negustorilor brașoveni accesul liber la Dunăre (în cazul regelui Ungariei) și a celor lioveni la Marea Neagră (pentru regele Poloniei) (Șerban Papacostea). După cum spunea Nicolae Iorga, „era o vasalitate specială care nu încurca întru nimic jocul liber al politicii vasalului față de interesele suzeranului, rămînîndu-i acestuia numai dreptul de a-l declara «infidel» și de a porni, dacă putea, o campanie de pedepsire începută prin confiscarea feudelor". Același istoric consideră că situația domnului Ț. Rom. față de regele maghiar era asemănătoare cu aceea a regelui Angliei față de regele Franței. De altfel, trebuie să spunem că de cîte ori așa-zișii vasalii lor au fost înfrînți de aceștia; să amintim doar victoriile de la Posada (1330) sau Cetatea Dîmboviței (1368) pentru Ț. Rom., Ghindăoani sau Hlohău (1395), Baia (1467), sau Codrii Cosminului (1497) pentru Mold. Prestarea omagiului care implica întrarea în v. se putea face în scris sau personal (de pildă Ștefan cel Mare la Colomeea). Alături de domn, prestau omagiu și marii boieri ai țării, care aduceau astfel garanția fidelității domnului lor față de suzeran. În perioadele cînd domnia era puternică, aceste prestări de omagiu din partea boierilor nu mai erau solicitate. Acceptînd uneori o dublă v. (ungară și polonă), domnii Mold. au exploatat rivalitatea între cele două puteri pentru a-și asigura o neatîrnare de fapt. V. țărilor române față de Imperiul otoman s-a înscris în concepția islamică despre teritoriile „tributare" (*dār-al-sohl* sau *dār al 'ahd*), care beneficiau de un statut de autonomie, recunoscut printr-un act oficial *'ahdnāme* (așa-zisele capitulații). Ț. Rom. în sec. 15, Mold. în sec. 16 și Trans. între 1541—1690 au avut un statut de autonomie completă cu *'ahdnāme* reînnoit în repetate rînduri; din sec. 16 în Ț. Rom. și din 1538 în Mold. reînnoirea se rărește pînă la dispariție, locul ei fiind luat la sfîrșitul sec. 18 de hatișerifele de privilegiu. Acordarea statutului de autonomie de către Poartă a fost rezultatul rezistenței poporului român; așa cum spunea umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus, românii s-au supus turcilor „prin tratate [...] nu ca învinși, ci ca învingători". V. și *autonomie*.

F.C. — N.S.

vatra satului. Loc cuprinzînd inițial așezarea a unui sat, ca un perimetru calculat în jurul stîlpului central al satului. **V.s.** constituia inițial un cerc magico-juridic închis, izolînd un spațiu sacru de tot ce era profan (Roma *quadrata*, de exemplu) și rezervat spiților din neamul moșului întemeietor. Dreptul de așezare pe moșia obștească (atît în **v.s.** cît și la marginea sau la hotarele lui) era strict îngrădit de voința colectivă a coboritorilor din moșul întemeietor. Pămîntul de arătură din **v.s.** putea fi folosit numai pentru grădinărit. V. *obște; oraș*.

D.L.

văcărit. O dintre cele mai apăsătoare dări — „lepră sau fistulă în pîntece" —, care a bîntuit țările române, de la sfîrșitul sec. 17 pînă în a 2-a jumătate a sec. 18 și care a provocat ruinarea economică și demografică a satelor, a fost **v.**, prelevat asupra vitelor mari: vaci, boi, cai, bivoli. **V.** este înființat în Ț. Rom. la 1689 de Const. Brîncoveanu; în Mold. îl introduce Const. Duca (1693—1695). Caracteristici: *1.* dare reală; *2.* obligatorie pentru toți posesorii de vite, fără discriminări sociale sau etnice; *3.* discontinuă în timp; *4.* cuantum variabil; *5.* rentabilitate ridicată pentru vistierie; *6.* foarte apăsătoare pentru țărănime; *7.* impus de evenimente politico-militare excepționale, v

prezenta pentru visterie avantajul de a putea fi sigur și mai prompt realizabil, fiind exclusă evaziunea fiscală; 8. darea v. avea un caracter general: cădeau sub incidența ei toate vitele din țară, ale băștinașilor — domn, boieri, mănăstiri, boiernași, țărani — și ale străinilor; 9. răspunzînd unor nevoi extraordinare și fiind permanent contestat de păturile privilegiate, v. a avut o aplicație intermitentă: a fost desființat cu solemnitate și jurăminte și reînființat atît în Ț. Rom., cît și în Mold. de numeroase ori. O primă desființare se datorește lui Ștefan Cantacuzino, la 4 mai 1714; va fi restabilit, după 3 ani, de Ioan Mavrocordat ș.a.m.d.; aceleași intermitențe în Mold.: după puțini ani de la introducere, v. este abolit de Antioh Cantemir la 1 mart. 1698, reintrodus de Mihai Racoviță și din nou abolit de Const. Duca în 1702. După o existență intermitentă de peste o jumătate de secol, v. pămînteni or este desființat definitiv, în Mold., la 20 febr. 1757, spre a fi înlocuit în 1759 cu *ajutorința*, o formă mai ușoară; în Ț. Rom. dispare la 1763, dată la care se „scoate obicinuita dajde a ajutorinței". Un v. se menține și după aceste date, însă numai pentru străini, sub numele de *cuniță* în Mold. și cu vechiul nume în Ț. Rom. V. pămînteni lor cunoaște o scurtă reactivare (1798—1799) în Ț. Rom., sub Const. Hangerli, care îl reînființează la 5 dec. 1798; v. dispare definitiv la 15 febr. 1799. Cuantumul v. pe cap de vită a variat în timp și a fost diferit în cele două Principate extracarpatice. La data înființării, reprezenta în Mold. „de vacă un zlot și de cal un leu". Sub Const. Brîncoveanu pornește de la 33 aspri pe cap de vită și ajunge la 76 și apoi la 152 aspri; în 1753, în Ț. Rom., se încasau 66 bani pe cap de vită, iar în scurta perioadă de sub domnia lui Const. Hangerli, muntenii au plătit 2 lei și oltenii 2 zloți de vită. Străinii au plătit, la început, un cuantum redus pînă sub a 3-a domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1728) în Ț. Rom.: acesta l-a asimilat pămîntenilor, impunîndu-i la 66 bani pe an. Pînă la abolirea v. pămîntenilor, străinii au avut același regim, ca modalitate de impunere și cuantum (cu excepții de scurtă durată); după această dată, v. străinilor a format obiectul unor continue presiuni din partea statelor interesate, astfel încît cuantumul lui a oscilat între 66 și 33 aspri. La 1822, v. străinilor era de 33 de bani de vita mare, iar pentru vita mică pe jumătate. Pentru visterie, randamentul v. era substanțial; o indicație din 1741 privind cuniță arată cifra de 124 911 lei. Interesantă apare, de asemenea, repartizarea pe categorii sociale a acestei dări: după același document, din totalul de mai sus, „birnicii țării" au plătit 105 485 lei, adică de 10 ori mai mult decît boierii și mănăstirile laolaltă. Sub apăsarea acestei sălbatice dări, țărănimea reacționa prin mijloacele atunci posibile: violențe contra perceptorilor, părăsirea satelor, exodul în străinătate sau disoluția gospodăriilor etc. În afară de greutatea în sine a dării — de multe ori cuantumul impunerii depășește valoarea vitei impuse —, calcularea și încasarea ei dădeau naștere la abuzuri: se impuneau vitele moarte; se încasau două v. pe an în loc de unul, iar, atunci cînd se plătea în 2 rate, aceea de iarnă era arbitrar încărcată; întreținerea aparatului fiscal (conacele)) cădea în sarcina birnicilor. V. străinilor a rămas în vigoare și după reformele *Reg. org.*, continuînd să fie exploatat prin arendare.

A.C.

vădrar. Slujbași domnești care încasau darea pe vin numită vădrărit. La 1795, veniturile v. erau compuse din 1 para de „tădula" lipită pe fundul vaselor măsurate și din cîte 2 parale pentru răvașul de drum ce-l dădeau posesorilor de vase de vin. V. făceau dese abuzuri, măsurînd vasele cu „năpastă" (v. *cotărît*), sau luînd mîncare de la podgoreni în timpul percepерii dării.

N.S.

vădrărit. Dare asupra vinului în Ț. Rom. și Mold. (sec. 18—19), ce se încasa separat de vinărici și pogonăritul pe vii. Înființată de Antioh Cantemir (1705—1707), care „a făcut obicei în țară, care n-au mai fost, cîte doi bani de vadra de vin". La 1763 crescuse la 8 bani de vadră, iar la 1795 la 12 bani vechi de vadră. După modelul Mold., v. s-a introdus și în Ț. Rom. La 1802, v. din județele Buzău și Rîmnicu Sărat

constituia venitul spătarului II și era „după obicei" de 50 de bani de om, plus o vadră de vin de bute și 15 de bani de tocitoarea de tescovină ce se vinde. Darea pe vin ocupa locul al doilea după bir (capitație). Astfel, la 1777 era de 120 000 lei, la 1784 de 187 500 lei, iar la începutul sec. 19, a atins cifra de 140 000 lei. Erau exonerate de plata acestei contribuții îndeosebi treptele superioare ale boierimii și clerului, mai rar categoriile inferioare, breslele meșteșugărești sau negutătorii. La 20 oct. 1827, Obșteasca Adunare preface v. în vinărici↑: „adică să nu se mai colească, ci să se ia plata pe pogoane", o măsură care garanta proprietarilor o rentă fixă, la adăpost de fluctuațiile producției. După o primă reorganizare sub Const. Mavrocordat (hrisoavele din 1733, 1734, 1742, 1743, 1749), care desființează unele dări (pogonăritul↑) și le simplifică pe altele, unificînd cuantumul și sistemul de impunere, v. (resp. vinăriciul) este desființat în 1831. V. *oloștină*.

A.C.—N.S.

văduvă săracă. V. *moștenilor*.

văratec (Mold., sec. 17—19). Se numea perioada din timpul verii cînd oile sau alte animale erau ținute în pădure sau în braniște. La 1630 cei care duceau oi sau alte dobitoace în braniște, „vărînd sau tomnind", dădeau cîte 12 berbeci de turmă, „cum este obiceiul".

N.S.

vătaf; var. *vătah*; *vătaș*; *vătav*. În evul mediu, termen des întîlnit în documente, în variantele de mai sus, cel mai des *vătaf*, fără să se arate lămurit funcția. În Ț. Rom. *15 ian. 1467, B. În Mold. ceva mai tîrziu. Marii v. funcționau la ținuturi sau județe, cu atribuții cu caracter fiscal, administrativ, judecătoresc și militar. Dispunem de puține știri și nu îndeajuns de sigure cu privire la atribuțiile militare ale m.v. Avînd în vedere faptul că, în *Cronica moldo-polonă*, v. de ținut sînt numiți stegari, putem presupune că ei erau comandanții steagurilor din ținuturile pe care le conduceau, așa cum în ținuturile unde existau pîrcălabi, această funcție o îndeplineau dregătorii respectivi. Dealtminteri, în această vreme, atribuțiile militare erau îndeplinite de aceiași oameni care asigurau și administrația. Din scutirile acordate unor mari stăpîni feudali la sfîrșitul sec. 16 și începutul celui următor, în care este interzis mai întîi accesul m.v., apoi al dăbilarilor, globnicilor și dușegubinarilor, rezultă că m.v. îndeplineau diverse sarcini fiscale: scoteau satele la munci pentru domnie, luau cai de olac↑, „trăgeau" averea celor fugiți de bir pentru a despăgubi vistieria etc. M.v. asigurau apoi „poliția" internă a ținuturilor, prinzînd pe răufăcători, vegheau la păstrarea „ordinei" feudale în ținutul ce li se încredința, avînd grije să restituie stăpînilor de domenii ruminii sau vecinii fugiți în ținutul pe care îl conduceau și prinzînd pe cei care fugeau de bir. M.v. aduceau la îndeplinire diverse porunci ale domniei referitoare la ținutul respectiv și aveau un rol deosebit de important la efectuarea hotărniciilor, care constituiau una din atribuțiile cele mai de seamă ale aparatului local de stat. În calitatea lor de conducători ai autorităților locale, m.v. sînt cei care eliberează adeseori diverse zapise de adeverire pentru vînzări și cumpărări de ocine. În sfîrșit, m.v. îndeplineau — ca și starostii și pîrcălabii — însemnate atribuții judecătorești în ținuturile moldovene. În Ț. Rom., primul m.v. apare la începutul sec. 16, iar în Mold., în timpul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș. M.v. dispar în Ț. Rom. în timpul lui Mihai Viteazul, iar în Mold. în timpul lui Vasile Lupu, locurile lor fiind ocupate de căpitanii de ținut sau de curteni. Începînd din a doua jumătate a sec. 16, mulți v. au sarcina de a comanda grupuri mici de curteni. În a doua jumătate a sec. 17, orice conducător de ceată↑ organizată poartă numele de v. Astfel, întîlnim în documente v. de comiși; v. de păhărnicei; v. de stolnici; v. de pitari; v. de copii de casă, un fel de șef al slujitorilor de la spătărie; v. de tîlmaci; v. al beizadelelor, care supraveghea apartamentul copiilor domnului; v. de paici, care avea în subordine 8 slujitori numiți paici; v. de argați etc. Odată cu apariția slujitorilor, formați din corpurile de călărași și dorobanți, întîlnim în documente și pe v. acestora. Astfel avem în Mold. v. de hînsari; v.

de dorobanți; **v.** de sineiari; **v.** de granită. Conducătorii de bresle meșteșugărești poartă și numele de **v.**: de croitori, un fel de staroste; de cărăuși sau de harabagii. Pe **v.** îl întîlnim în documente și cu alte însărcinări. **V.** de divan convoca divanul, cu poruncă domnească. Era îmbrăcat la solemnități cu o haină roșie și purta obișnuit arcul și tolba cu săgeți, precum și stindardul de mătase roșie. Mai funcționa pe lîngă divan un **v.** *de aprozi*; era șeful aprozilor divanului și se îngrijea de executarea hotărîrilor divanului. Ca sarcină suplimentară, introducea pe împricinați la judecată, funcție care în vremea lui **Al.** Ipsilanti a trecut asupra zapciului. Funcționa în subordinea marelui vistier și avea în țîrg și sarcina de a strînge tributul și alte dări, din care i se atribuia o mică parte. Un **v.** de aprozi apare ca hotarnic; altul e trimis de marele posteinic să întîmpine pe un sol austriac. **V.** *de țigani domnești* avea sarcina de a strînge birul de la aceștia și a-l depune la vistierie; judeca pricinile mărunte dintre țiganii domnești; se îngrijea de trimiterea împricinaților la judecata domnească, atunci cînd era cazul. **V.** *de plai* era conducătorul unui grup de plăieși, numit *vătășie*. El avea în subordine cîteva zeci de plăieși, proveniți din mai multe sate, așezate în apropierea unui plai sau punct de trecere. Avea sarcina să facă paza plaiului „de hoți, tîlhari și furii de dobitoace" și să împiedice pe birnici să treacă peste munți, în Trans. Încasa vămile și judeca gîlcevile mici dintre locuitorii plaiului, rezervînd pricinile mai mari ispravnicilor și judecătorilor de județ. Controla intrarea și ieșirea mărfurilor din țară, prin punctul de frontieră pe care îl avea în supraveghere și avea dreptul la o treime din mărfurile confiscate pentru contrabandă. Se bucura de scutiri de dări, de podvezi, de clacă și angarii. În cursul sec. 17 și 18, atribuțiile **v.** de **p.** se lărgesc, el devenind conducătorul aparatului administrativ local (Stoicescu). La 1817, **v.p.** încasau cîte un caș și cîte un miel de turmă „cînd se suie oile la munte". În calitate de șefi ai administrației locale, **v.p.** săvîrșeau numeroase abuzuri. La 1812 aflăm astfel că **v.p.** „se întind a pedepsi pe oameni cu bătăi strașnice și cu cazne nesuferite" și se dă poruncă „de acum înainte foarte să se ferească vătaful plaiului de niște urmări ca acestea, să nu fie volnic vătaful de plai a certa pe locuitorii satelor plaiului ce vor cădea în pricini de vini mici mai mult decît cu 20 sau 30 bețe", și aceasta numai pentru „vină de faptă dovedită". La 1819, satele din plaiul Novaci-Gorj se plîngeau că **v.p.** „le-au luat cîte taleri 100 de fieșcare sat pentru vornicie", iar pentru ziua de clacă ce i se datora cerea cîte 1 leu pentru fiecare om din casă. V. *strajă*.

T.V.—N.S.

vătaf de plai. V. *plai; vătaf*.

vătaf de ușerei. V. *ușar*.

vătăman (Mold). Funcție asemănătoare cu aceea de vornicel de sat, cu care coexistă. *1415 („unde au fost Maxim și Voinea vătămani"). Deși Al. Gonța susținea că **v.** au fost conducătorii satelor de tătari, numele lor românesc și persistența instituției pînă tîrziu — cînd puținii robi tătari dispăruseră — dovedesc că erau moldoveni, ca și cnezii. La 1740, **v.** și vornicelii satelor din ținutul Hotin erau scutiți de bir „devreme ce ei sîntu alergători și cu strînsul banilor și purtători de grijă satelor". V., ca și vornicelii, făceau dese abuzuri, „cîsluind banii îndoiți și întreiți pe săraci" (1741). Erau și sate care aveau și **v.** și vornicei; sătenii din Nicorești se jeluiau astfel căpitanului de Tecuci „că au și vornicel și vătăman și scriu ca să rămîie au vornicel au vătăman, iar pe unul să-l scoată și să-și plătească birul său, ca să nu se mai supere oamenii plătind pe doi".

N.S.

vătășel. Vornicel, zapciu de mahala, însărcinat cu adunarea dărilor. Avea obligația să cunoască pe toți locuitorii de ambele sexe, chiar și pe copiii lor, spre a le face impunerile pentru toate proprietățile. * 18 iul. 1603, A, în Mold.: un **v.** de dorobanți figurează ca martor într-un act de vînzare. În Ț. Rom., la sfîrșitul sec. 18, întîlnim pe **v.** de mahalale primind poruncă de la epistatul agiei să cerceteze „fiecare în mahalaua lui", cazurile de boală (ciumă) și să raporteze în fiecare duminică preotului din

acea mahala. Boierii aveau și ei v. lor, care se îngrijeau de organizarea mâncărilor agricole și anunțau pe locuitori cînd și unde să iasă la lucru; ei erau adesea instrumente de impilare a acestora. Serveau de crâșnici și de curieri personali ai boierilor.

T.V.

vechil: *vechilet; vechilimea.* În cadrul familiei, reprezentarea în acte juridice sau în judecăți se făcea în primul rînd pe o bază naturală, organică, printr-o rudă apropiată, care multă vreme nici nu pare a fi avut nevoie de o împuternicire formală. Nimic mai firesc decît ca fratele să reprezinte „organic" pe soră, ginerele pe soacră și invers și în special soțul pe soție, chiar dacă vreunul din ei abuza de această situație. Treptat, calitatea de rudă a reprezentatului nu mai este suficientă pentru reprezentant și se aplică în toate cazurile regulile comune ale reprezentării între persoane străine una față de alta, ajungîndu-se să se recurgă la persoane în afară de familie pentru reprezentarea la diverse acte juridice sau în judecăți cu procură scrisă: *vechilimea, vechilet*. Numit *ispravnic* sau *rătaș* sau chiar numit în nici un fel, procuratorul devine mai tîrziu v. Gr. I Calimah îi scrie lui Ion Sturza biv vel vornic, pirit pentru un țigan, să se prezinte cu titlurile de proprietate, adăugînd că poate trimite și v. Boierii mari nu mai stau în judecată decît prin v.; negustorii recurg în mod obișnuit la v. în afaceri și în judecăți: practica procurii scrise devine curentă, purtînd numele de *carte de vechil de judecată* sau *de vechilie;* mănăstirile nu mai compar în instanță prin egumen și sobor, ci printr-un v. (călugăr sau logofăt). Cînd din cauza importanței lui, se voia să se dea mandatului un oarecare caracter de autenticitate, el era prezentat unei autorități publice pentru întărire: o călugăriță îl înfățișează stariței și soborului mănăstirii, format din 9 călugărițe, care semnează; un laic îa întărirea domnului. V. atît cei care reprezintă în afaceri, cît și cei din justiție, nu aveau studii de specialitate și adesea nici o morală profesională. De aceea uneori apărarea intereselor mandantelui lăsa de dorit. Dezvoltarea relațiilor marfă-bani, în a doua jumătate a sec. 18, și schimbările interne și externe făceau totuși foarte necesară recurgerea tot mai mult la v. și deci o reglementare a statutului lor. De aceea, *Mica sinopsă a Eas.*, aplicată în Ț. Rom. și Mold. în a 2-a jumătate a sec. 18, *Prav. cond.* (VI) și *L. Car.*, aplicate în Ț. Rom., și *Manualul* lui Donici (VII) și *C. Cal.*, aplicate în Mold., se ocupă toate de această materie. *L. Car.* tratează mai întîi despre *vechilet* (III, 19, 1—20) și apoi despre *vechilul de judecăți* (III, 20, 1—4): „Vechil iaste cel ce stă în locul stăpînului la vreo treabă", iar *vechilet* este „lapta vechilului". Vechiletul se dă prin convenție scrisă sau orală de către stăpîn sau altul în numele lui, cu puteri depline sau limitate, pentru un lucru sau mai multe, pentru orice acte juridice de dispoziție, administrare sau judecăți. V. trebuie să lucreze conform înțelegerii și fără vicleșug, altfel este răspunzător de paguba cauzată față de stăpîn, afară numai dacă ea se datorește întîmplării. Răspunde și de paguba produsă prin faptul că a neglijat să se ocupe de vechiletul primit. V. este despăgubit de stăpîn pentru cheltuielile pe care le-a făcut cu ocazia executării vechiletului. Actele săvîrșite de v. conform însărcinării primite sînt opozabile stăpînului. V., deși a primit vechiletul, se poate lepăda înainte de a începe treaba, sau chiar după aceea, pentru „cuviincioasă pricină și zăticneală", sau și fără motiv, dacă prin aceasta nu produce vreo pagubă stăpînului, dar cu obligația de a-l înștiința în prealabil. Vechiletul încetează prin moartea stăpînului sau a v. V. de judecăți nu se poate orîndui decît prin act scris. Se mai folosesc de *L. Car.* (III, 21, 1) termenii v. și *vechilet* și în materie de epitropie („Epitropul iaste vechilul tatălui celui nevîrsnec" și „Epitropie să zice vechiletul epitropului"). *C. Cal.* se ocupă pe larg de vechilet (§ 1 347—1 387) sub denumirea de *împuternicire* (în + *potere*), folosită și astăzi, numai în mod excepțional utilizînd termenul v. Reglementarea — mai amănunțită — este similară celei din *L. Car.* „În pricini criminalicești, vechilii nu sînt primiți" pentru nici una dintre părți.

O.S.

vecin. Termen sinonim cu rumîn↑, țăran dependent. Asupra originii termenului s-au purtat lungi discuții. După opinia lui Dimitrie Cantemir, **v.** ar fi fost locuitori aduși de moldoveni din țările vecine, „unde șerbia țăranilor era introdusă". Această afirmație a învățatului domn moldovean era menită să slujească ideea originii nobile, latine, a poporului român: fiind romani, deci nobili, românii nu puteau fi înjosiți prin aservire. În realitate, aservirea a avut loc și în Mold. prin uzurparea treptată a libertății și a drepturilor de proprietate ale țăranilor de către conducătorii obștilor în care trăiau acești țărani. La 1907, Radu Rosetti a dat o explicație destul de naivă termenului, care ar fi provenit din așezarea apropiată a **v.** de locuința cnezului; cnezii „le vor fi dat, pentru a-și face casele, loc mai în apropiere de casa lor, spre a-i avea mai la îndemînă. De aici a venit, fără îndoială, numele de vecin". După Marcel Emerit, în apusul Europei *vicinus* era locuitorul unui *vicus* = sat, în timp ce la români **v.** ar deriva de la slavul *vece* = adunarea populară din epoca democrației primitive, opinie respinsă de la început de N. Iorga (1931). După Al. Boldur (1944), termenul de **v.** traduce pe cel rusesc de *sused*, care înseamnă membru al obștii. Valeria Costăchel (1951) susține că **v.** derivă din *vicinus*, termen ce desemnează pe membrii comunității sătești, deși țăranii liberi nu au fost numiți nici o dată **v.** După P.P. Panaitescu (1964), „originea cuvîntului latinesc este din *vicinus*, vecin, adică cel ce stăpînește cu vecinii împreună, *alături*, și nu [...] din *vicus*, sat". Recent, Fl. Constantiniu — reluînd o sugestie mai veche a lui C. Giurescu — a dovedit că **v.** nu este altceva decît traducerea cuvîntului grec parec = vecin, el fiind împrumutat pentru a se putea face deosebire între țăranul aservit și vecin, adică cel aflat în apropiere, care a devenit sused.* Ț. Rom. la 23 mart. 1482 (document original) și 25 aug. 1469 (traducere). Începînd din a doua jumătate a sec. 16, termenul **v.** a fost înlocuit în Ț. Rom. cu acela de rumîn; termenul a continuat să fie utilizat însă în Țara Făgărașului — unde a fost împrumutat din Ț. Rom., de care a aparținut multă vreme — și în Mold. „Spre deosebire de Țara Românească, unde etniconul a devenit și termen social, în Moldova o evoluție semantică de acest fel nu era posibilă" (Fl. Constantiniu). Pentru a evita confuzia între accepțiunea românească a termenului **v.** și noul conținut social atribuit, cancelaria moldovenească l-a tradus pe **v.** în slavonește *(sused)*. Obligația principală a **v.** — ca și a rumînilor — era „ascultarea"↑ față de stăpîn și de reprezentanții acestuia; stăpînul, avea dreptul „să-i bată ca pe niște vecini" pe cei care nu se supuneau la împlinirea rentei feudale ↑ (Mold., 17 iul. 1612). Starea de **v.** se numea *vecinătate*; Miron Costin afirmă despre cazaci că trăiau „slobozi de vecinătate", iar într-un document moldovean din sec. 18 se spune despre niște locuitori că „nu i-au tras nimeni plînă acmu la vecinătate". Constatînd că „vecinii robi nu sînt", prin reforma lui C. Mavrocordat din 1719, „s-au hotărît din poruncă gospod ca să nu să mai pomenească hîme din lăcuitorii Moldovei cu nume de vecini, ce să aibă toți volnică slobozeniia lor". V. *șerb*.

N.S.

vecinie; sin. *vecinătate* (Trans.). În sec. 15–19, gruparea mai multor familii vecine, din același oraș, cu scopul de a se ajuta reciproc, a păstra curățenia, ordinea și buna cuviință și a asigura apărarea comună. Orașul Brașov și suburbiile sale aveau 39 de **v.** Instituția era condusă de un „tată de vecini", mai ales dintre bătrînii **v.**, care era ajutat de un vorman și de 4–8 consilieri bătrîni. Fiecare **v.** își avea o ladă, în care se păstra averea, și o tablă, pe care se scriau ordinele. În regiunea Năsăudului, **v.** se numeau *decurii*.

N.S.

veghetor (Trans., sec. 16–17). Erau tîrgoveți scutiți de slujbe pentru a face pază de noapte la cetăți sau la curțile nobiliare.

N.S.

vel vornic al obștirilor. În Ț. Rom. a funcționat de la 1797 un nou mare dregător: **v.v.o.**, creat de Al. Ipsilanti prin hrisovul din 5 oct. 1797. Acest domn, care înființase în 1775 Cutia milelor↑, sub epitropia mitropolitului și a unor mari boieri, a reorganizat

epitropia†, sub conducerea unui mare dregător, **v.v.o.** Dregătoria aceasta a avut, în afară de Cutia milelor, atribuții privind edilitatea, tutelele, moștenirile. Este deci o înrudire între **v.v.o.** din Ț. Rom. și vornicul (sau **v.v.**) *obștii* din Mold. De la o vreme, acest dregător s-a numit și *vornic de cutie*. Al. Ipsilanti organizase atît în Ț. Rom., cît și în Mold. „Cutia cea de obște a milosteniei", alimentînd-o cu fonduri. La 1816 **v.v.o.** avea în grija sa „trei cutii: milostenia, cișmelele și orfanotrofia". În anul următor, bugetul lunar al **v.o.** era de: 3 595 taleri pentru „săracii lefași" (de la Cutia milelor); 1 620 de taleri, doctorii și gerahii orașului București; 1 810 taleri leafa pentru „tagma vorniciei obștirilor" și 100 taleri pentru logofătul epitropilor „sărmanilor evgheniți", deci în total 7 125 taleri. Banii necesari se realizau din: taxe pe cununiile săvîrșite în București (20 taleri pentru boier mare, 10 pentru boier de al 2-lea, 5 pentru boieri de al 3-lea și negustători), cîte 10 taleri de la fiecare polcovnic de județ, taxele la hirotonii (5 taleri de preot și 2 taleri și 60 de parale de diacon), 9 bani de ocaua de ceară exportată, cîte 1 taler pentru fiecare carte eliberată de vistierie negustorilor pămînteni etc.

P.S.—N.S.

vel vornic de politie. În Ț. Rom., în sec. 19, a funcționat un mare dregător, numit **v.v.p.**, cu atribuții financiare și administrative în orașul („politia") București. Era foarte bine plătit (400 taleri lunar). Avea și alte atribuții: *1.* judecătorești, fiind considerat ca „jude superior al reședinței"; *2.* în legătură cu străinii. Precursorul acestui dregător pare să fi fost *vel vornicul de București*, creat prin hotărîrea lui Alex. Moruzi din 5 mart. 1794, cu atribuții de întocmirea și strîngerea dăjdiilor. În Mold., **v.v.p.** a fost creat de Scarlat Calimah. Atribuțiile lui constau în grija edilității orașului de reședință și competența de a hotărnici terenurile din oraș. El era egal în rang cu **v.v.** obștii, făcînd parte din „treptele boierilor cele de protipendadă".

P.S.

veliții boieri. În Ț. Rom. și Mold., începînd din sec. 17 — cînd „boier" a devenit sinonim cu „dregător", iar în compunerea divanului intrau toți marii dregători —, prin **v.b.** s-a înțeles fie un grup restrîns de boieri mari „rînduiți" de domn să judece o pricină, fie însuși divanul domnesc, cînd judeca în lipsa domnului. În ambele ipoteze, judecata **v.b.** se încheia de obicei cu o propunere (de la mijlocul sec. 18 numită anafora), care devenea hotărîre numai după întărirea ei de către domn. Cu timpul, **v.b.** au devenit, prin practica îndelungată, o instanță superioară prin compunerea ei (exclusiv din boieri mari), dar subordonată divanului, care era de drept prezidat de domn. De aceea, chiar cînd domnul întărea anaforaua **v.b.**, el deschidea părții nemulțumite calea apelului la divanul domnesc. Reforma lui Al. Ipsilanti a consacrat prin lege scrisă instanța **v.b.**, dîndu-i o structură precisă și o competență determinată; *Prav. cond.* a făcut din departamentul I (existent de la 1775), compus din boieri mari în funcție și 3 boieri mazili, o instanță numită „judecătoria veliților boieri", superioară celor 2 departamente II, dar inferioară divanului domnesc. **V.b.** aveau drept să judece fie ca primă instanță pricinile repartizate de domnie, fie ca instanță de apel pricinile judecate de cele 2 departamente II. În ambele ipoteze, hotărîrea **v.b.** avea valoare de anafora: nu producea efecte decît dacă era întărită de domn sau dacă părțile „dădeau mulțumire" pe ea. **V.b.** au judecat în aceste condiții în tot restul sec. 18 și 19 pînă la *Reg. org.*

P.S.

venalitate. Asimilarea domeniului public cu cel privat — caracteristică dominantă a feudalității — a produs **v.** oficiilor publice (administrative sau financiare). (**V.** ca infracțiune penală nu intră în cadrul acestui articol). Sistemul **v.** funcțiilor nu a cunoscut o reglementare legală riguroasă decît în sectorul financiar. Negocierea scaunului domnesc al țărilor române la Poartă și sumele fabuloase plătite de pretendenți au intrat — din prima jumătate a sec. 16 — în mentalitatea și moravurile curente,

însă practica lor s-a ascuns sub forme avuabile, cum au fost peschesul↑, hatmanlîcul sau mucarerul↑. Sistemul statornicit la Constantinopol s-a adoptat și înăuntrul țărilor vasale. În ambele țări române extracarpatice, căftănirea boierilor a constituit o sursă lucrativă de venituri pentru domn, care conferea rangurile boierești contra plată. S-au vîndut de asemenea dregătoriile, care — prin havaeturi↑ la început și prin lefuri mai tîrziu — constituiau surse importante de venituri pentru categoriile privilegiate. Sarcinile mai mici, slujbele, se plăteau în mîna marilor dregători de care depindeau. La 10 ian. 1794, logofătul Golescu prelua vorniciile din 12 județe (Ț. Rom.) cu 12 374 taleri, iar vel spătarul Ienache Văcărescu pe cele din 5 județe de peste Olt cu 4 500 taleri. Slujbașii necesari acestor servicii erau numiți de concesionari contra plată. În sectorul financiar, v. a fost organizată legal: majoritatea dărilor↑ de cotitate — ca și a veniturilor regaliene — erau concesionate prin licitație publică. Concesionarii plăteau o sumă globală, cumpărau venitul pe un an și-l încasau cu mijloace proprii. Armata de agenți fiscali era recrutată și organizată de ei; slujbele acestea se îndestulau de la contribuabili, de aceea erau plătite scump de slujbașii respectivi. V. oficiilor publice a fost abolită prin *Reg. org.*

A.C.

vexel. V. *cambie.*

vicar. În cadrul bisericii românești unite din Trans., v. a fost un demnitar bisericesc de grad intermediar între episcop și protopop. În dieceza greco-catolică din Trans. au funcționat în total 4 v.: de Făgăraș, Hațeg, Rodna și Silvania, cu reședințele în: Făgăraș, Hațeg, Năsăud și Șimleu Silvaniei. Dintre aceștia, primii 3 se aflau pe teritoriile regimentelor românești de graniță din Trans. V. conducea treburile bisericești din cuprinsul vicariatului său, ajutat de soborul vicarial (compus din preoții din cuprinsul vicariatului), iar în materie judecătorească de forul vicarial, compus din cîțiva preoți din cuprinsul vicariatului, prevăzuți cu această sarcină. Dintre v. uniți s-au distins, prin activitatea depusă pe teren ideologico-politic și social-cultural, îndeosebi Ioan Para și Ioan Marian, ambii din Năsăud.

V.Ș.

viciu de consimțămînt. V. *contract; dolă; vînzare.*

vicleșug. V. *înșelăciune; trădare.*

vierșun. Nume sub care sînt cunoscute întrecerile cavalerești din Mold. în sec. 16. Un asemenea v. este amintit într-un document din 26 mai 1589 că ar fi avut loc în vremea domniei lui Alex. Lăpușneanu în tîrgul Bîrlad, cînd „au alergat caii săi ⟨ai unui boier⟩ cu dînșii și caii tuturor boierilor care au fost atunci, de la gura Tutovei de la pod pînă la tîrgul Bîrlad. Și a trecut acel cal înaintea tuturor cailor care au alergat cu el la acel vierșun". Obiceiul l-a moștenit și Bogdan Lăpușneanu, care „își pierdea vremea [...] în alergări cu caii". Asemenea întreceri sînt amintite și în Ț. Rom. la 1631, cînd boierii se întreceau între ei în iscusința de a mînui lancea și arcul, învingătorii fiind răsplătiți de domn.

N.S.

vigesimă. Taxă vamală încasată în Trans. asupra mărfurilor importate, exportate sau în tranzit, reprezentînd a 20-a parte din cantitatea ori valoarea lor. În 1493, Vlad Călugărul cerea brașovenilor să-i scutească de v. niște postav cumpărat acolo; alte documente menționează *tricesima*↑ și v. în schimburile comerciale dintre Mold. și Trans. Modalitatea calculării — după cantitate sau *ad valorem* —, ca și cuantumul taxei (1/20 ori 5%), au fost clar determinate într-un raport al comisarilor regelui Ferdinand I din 1552: „Cînd vigesima nu se poate preleva din mărfuri, se încasează în bani după prețul cu care se vînd mărfurile [...]. Din celelalte mărfuri care se numără se pretinde totdeauna a douăzecea parte *(vigesima pars excipitur)*". Exploatarea v. se făcea fie în regie, fie prin arendare. V. și *vamă.*

A.C.

viglu. Obligația locuitorilor orașelor din Ț. Rom. de a asigura paza acestora în timpul nopții. Este pomenită cu acest nume într-o scutire acordată unor locuitori din Târgoviște la ⟨1417—1418⟩. Deși târgoveții și-au păstrat această obligație și în secolele următoare, termenul a dispărut, fiind înlocuit cu *pază* sau *strajă* (Mold.). La 17 mart. 1760, poslușnicii episcopiei Roman erau astfel scutiți „de strajă ce umblă noptile, rînduită de către ispravnicii și pîrcălabii de Roman".

N.S.

vină. V. *infracțiune*.

vinărici. În complexul dărilor care grevau viticultura medievală (părăritul, pogonăritul, cotăritul, gărdurăritul, poclonul de nume, pîrcălăbia, morisipia, datul din vin etc.), **v.**, darea pe vin (în Mold., desetina↑ din vin, vădrăritul↑), ocupă locul principal. Termenul apare prima dată în documentele de limbă slavă în expresii ca: „vama ot vinarici" (vamă de vinărici) sau „desecatak ot vina" (zeciuiala, desetina din vin); din sec. 17, îl întîlnim și în textele românești. Alături de dările asupra cerealelor, oilor, stupilor și rîmătorilor, **v.** este menționat în cele mai vechi documente: sec. 14, în Ț. Rom., sec. 15 în Mold. **V.** a constituit unul dintre primele venituri ale statului feudal românesc. Cercetările recente stabilesc două tipuri de **v.** (în Ț. Rom.): domnesc și boieresc. Ultimul se mai numea și „dijma (sau zeciuiala) pămîntului" pe care creștea vița. Spre sfîrșitul sec. 17, **v.** boierese figurează în documente și sub numele de otaștină↑; de la mijlocul sec. 18, acesta îl înlocuiește. S-a afirmat că **v.** domnesc ar fi reprezentat un evasiimpozit și că s-ar fi datorat de stăpînii viilor, spre deosebire de cel boieresc — rentă feudală —, datorat numai de stăpînii viței. Se pare că, în primele timpuri, și **v.** domnesc, care intra în cămara domnului, avea un caracter domenial, domnul încasîndu-l fie ca stăpîn direct al mosiei, fie ca stăpîn suprapus *(dominium eminens)*; numai după ce s-a produs separarea între vistieria statului și cămara domnească, această dare a căpătat caracterul de evasiimpozit. Datorau **v.**: stăpînii viei (**v.** domnesc), stăpînii viței (**v.** boieresc și adesea domnesc), arendașii (arendă feudală), ruminii („datul de vin", **v.** boieresc). Ca element constitutiv al patrimoniului real, **v.** putea fi vîndut odată cu solul („vie și cu vinăriciul domnesc și boieresc"), ori dăruit integral sau parțial. Plata **v.** s-a făcut, într-o primă perioadă, cu precădere în natură, apoi în natură sau bani (sec. 17), pentru ca apoi, din sec. 18, să predomine plata în bani. Sub raportul cuantumului, **v.** domnesc a fost una dintre dările cu cea mai mare stabilitate: „din zece vedre una" sau 4 bani de vadră, cu unele oscilații între 2 și 8 bani și uneori peste aceste limite. **V.** boieresc a variat între 1/10 și 1/20, cu predominarea ultimei cote (5%), care s-a generalizat pe țară, probabil după 1740. Darea vinului, ca venit domnesc, era administrată fie în regie („în credință") de cămara domnească, fie prin arendare. Încasarea **v.** se efectua prin *vinăricери*, mai tîrziu *otășnieri*, care făceau și măsurătoarea butilor, cu vadra domnească de aramă sau cu cotul↑. Cămara domnului (sau vistieria, mai tîrziu) realiza din darea vinului un venit anual mediu de cca 50 000 lei în Ț. Rom. și peste 100 000 lei în Mold. Prin reforma fiscală a lui Const. Mavrocordat (hrisoavele din 1740, 1746 etc.) s-a desființat, pentru scurtă durată, pogonăritul, sporindu-se în schimb **v.** cu 6 bani la vadră. Cînd cuantumul **v.** se mărea, aceasta aducea venituri mai mari; la 1811 era estimat în Ț. Rom. la 200 000 de taleri pe an. La 1 aug. 1822 — avînd nevoie de bani pentru „plata ostirilor împărătești" — caimacamii Ț. Rom. au hotărît: „locuitorii să plătească vinăriciul cîte 2 parale de vadră, măcar că din vechime a fost obicei și hotărîre a plăti cîte 5 bani de vadră, iar la viitorii ani să fie tot după întocmirea cea de mai nainte". Boierii și mănăstirile erau scutiți în general de **v.** În cunoscutul hrisov al lui Leon vodă din 15 iul. 1631, se arată că boierii erau scutiți de **v.** „cum au fost de veac", iar în *Genealogia Cantacuzinilor* se afirmă că „de cînd este Țara Românească", boierii și mănăstirile nu au dat **v.** și dijmărit. Ei erau impuși la **v.** numai în împrejurări excepționale; de pildă, la 1803, Ț. Rom. avînd de plătit o datorie mare, C. Ipsilanti i-a impus pe „privileghiați" la cîte 9 bani de vadra de vin, asigurîn-

du-i însă „că numai acum odată, într-acest an, să se urmeze la această mare și deosebită trebuință [...], iar nu și altă dată întru alți ani, pentru ca nu care cumva să se mai ceară de la privileghiați această dare, ori cu cuvînt de ajutor sau cu pricină că s-au mai luat și altă dată". La 1804 se întărește scutirea de v. pentru: mitropolie, cele 3 episcopii, mănăstirile mari și metoasele lor, boierii de rangul I, II și III „pînă la boieria cea mai de pre urmă ce se face cu caftan". Domnia putea ceda părți din v. unor fundațiuni religioase; la 1801 bisericile domnești din București încasau 6 000 de lei din v. județului Vlașca. Huzmetul v. a fost desființat în Ț. Rom. prin ordinul vistieriei din 26 iun. 1831. Sub numele de *olaștini*, v. boieresc supraviețuiește, cu un cuantum oscilînd între 1,50 și 5 lei vechi de pogon sau 1,20 vedre. V. *darea din vin*.

A.C.—N.S.

viol. V. *silă*.

violare de domiciliu. Pătrunderea cu forța în locuința cuiva, fără autorizare legală. Pravilele sec. 17 nu au considerat-o infracțiune. *Prav. cond.* o califică infracțiune, fără să-i dea această denumire. Nimeni nu avea voie să intre în locuința cuiva și să-l „tragă cu sila" din casă „făr' de osebită poruncă domnească". Zapciul care ar fi îndrăznit să facă acest lucru se pedepsea foarte greu, în afară de cazul „cînd va fi pricină de vinovăție cum de omor" (XII, 2). *Cond. crim.* pedepsea cu bătaia la fața locului „spre veghearea și a altora", precum și cu plata pagubelor, pe acela care pătrundea în casa altuia, înarmat. Dacă infractorul făcea parte din „evghenisi", pe lîngă întoarcerea pagubei, el era obligat să verse la Cutia milelor o sumă fixată de judecător (§ 196—197).

T.V.

violență. V. *contract; strînsoare; tortură*.

vîslujenie: var. *vistujenie*. Termen juridic semnificînd *causa feudală* a donațiilor de moșii făcute de un principe unui războinic aflat în slujba lui. Folosit de cancelariile țărilor slave înconjurătoare, mai ales de cancelaria principatului Lituaniei, a fost receptat de cancelaria domnilor Mold., în prima perioadă după întemeierea statului. Ideea este exprimată limpede în cronica lui Gr. Ureche, în domnia lui Iuga: „și au început a dărui *oșteni* prin țară la *voinici* ce făceau vitejii la *oști*". V. constituie o donație (uric) cu caracter specific, explicată prin cauza ei: răsplata unei fapte de vitejie pe cîmpul de luptă. În mod firesc era făcută numai în favoarea laicilor, în vreme ce uricul în general putea fi acordat și unei instituții ecleziastice. Documentar, v. apare *expressis verbis* într-o serie de acte din ultimele decenii ale sec. 14, în Mold. V. este echivalentul moldovean al beneficiului *militar feudal*. Termenul nu mai apare în a doua jumătate a sec. 15 — în actele lui Ștefan cel Mare, de pildă — întrucît, prin jocul dreptului de moștenire, beneficiul *personal*, concedat inițial cu titlu viager, a ajuns drept de posesie ereditară, uric, conform termenului sinonim occidental de *hoirie*, derivat din lat. *haeres* (fr. *hoir*, engl. *heir*). V. *jude; vasalitate*.

D.L.

vistier: var. *vistiernic*. *1.* Denumirea derivă din *vistierie*, v. fiind mai marele acesteia. Denumirea o găsim în documentele slave din Ț. Rom. și din Mold. sub forma „vistiearĭ" sau „vistiearnik", iar în Ț. Rom. în sec. 14—16 rareori și sub forma „protovistiari". În documentele de limbă latină, v. se numește „thesaurarius", „camerae praefectus", „thesaurarius magnus" etc. Pînă la despărțirea vistieriei de cămară, v. avea, în afară de sarcina stringerii veniturilor țării, și pe aceea a procurării și păstrării pentru domn a obiectelor de lux vestimentar (blănuri, stofe, mătăsuri etc.) pentru uzul său și pentru daruri necesitate de protocol. Această atribuție, de la mijlocul sec. 17, cînd s-a creat dregătoria de mare cămăraș, a trecut asupra acestuia. *2.* V. este unul din cei mai vechi dregători; în Ț. Rom. *8 ian. ⟨1392⟩, B, iar în Mold., 11 febr. 1400, A. Rangul acestui dregător a fost, la început, mai mare în Ț. Rom. decît în Mold. În Ț. Rom., v. a fost al 4-lea mare dregător, după marele logofăt, sau al 5-lea, după marele spătar. În Mold., în sec. 15—16, v. figura printre ultimii membri ai sfatului domnesc,

înaintea stolnicului și comisului. La începutul sec. 18, v. era ultimul dintre marii dregători care compuneau sfatul domnesc: Dimitrie Cantemir scria că v. participa la sfat numai pentru că păstra cheia de la cămara unde aveau loc ședințele. Însemnătatea lui a crescut în sec. 18 și mai ales în sec. 19, cînd, sub influența mentalității rusești, a fost un timp în care era considerat ca primul membru al divanului domnesc. 5. După despărțirea cămării de vistierie, v. a păstrat ca atribuții: *a.* să așeze impozitele asupra țării; *b.* să primească banii adunați din impozite de la cei care îi stringeau, fie ca arendași, fie ca slujitori domnești, dînd chitanțe de primire; *c.* să păstreze acești bani; *d.* să elibereze banii necesari cheltuielilor poruncite de domn; *e.* să țină socoteala tuturor sumelor primite și plătite spre a putea da oricînd seama domnului și boierilor de gestiunea lui. În Mold., trimestrial, v. era obligat să prezinte sfatului domnesc socoteala veniturilor și cheltuielilor vistieriei. La sfîrșitul sec. 18 și începutul sec. 19, v. a avut și altă atribuție importantă: el numea și controla pe ispravnicii ținuturilor și pe sameșii↑ fiecărui ținut. Prin aceasta, controla întreaga administrație a țării. *1.* V. avea și importante atribuții judecătorești: *a.* la încasarea impozitelor se făceau mari abuzuri de către organele de executare. Așezămîntul din 1741 al lui Const. Mavrocordat a dat *vel* v. dreptul de a judeca „pe cei ce jăluiesc de slujbași și pricinile dăjdiilor precum hotărăsc ponturile". *b.* În virtutea dregătoriei sale, vel v. judeca pe negustori; hrisoavele domnești întărind privilegiul negustorilor, în special pămînteni, decid că pricinile lor vor fi judecate de *vel* v. „după vechiul obicei"; *c.* v. era deseori delegat („rînduit") de domn să judece pricini importante. 5. Subalternii direcți ai m.v. au fost, în ambele țări, al 2-lea și al 3-lea v. și logofeții de vistierie, iar în Mold., *diecii de vistierie* (sec. 15) și *cămărașii de vistierie* (sec. 16). Diecii de vistierie erau puși sub ordinele logofeților de vistierie. În Mold., m. v., al 2-lea și al 3-lea v. îndeplineau slujba vistieriei prin rotație: cîte 3 luni primii doi și 2 luni al 3-lea. În a 2-a jumătate a sec. 18, în Mold. apar noi subalterni: vătaful↑ de vistierie, sameșul de vistierie, condicarul vistieriei etc. În 1813, I. Caragea reorganizează „canțelaria" vistieriei Ț. Rom., orînduind: „16 calemuri, adecă sameși ai vistieriei: extractar, logofăt de bresle, logofăt al havalelelor, logofăt de scutelnici, logofăt de slujitori, logofăt de rămășițuri, logofăt de capan, logofăt de răspunsuri, logofăt de poslușnici, logofăt de jălbi, logofăt al răsurilor prin care să se dea lefile, i condicar și trei logofeți să aibă găzdiile județelor și 6 zarafi, numindu-le aceste dregătorii ale vistieriei domniei mele, cu care am însărcinat pe cei ce s-au arătat de dumnealui vel vistierul de credincioși și de destoinici de aceste slujbe, cărora să li se dea și deosebite cărți ale domniei mele cuprinzătoare de treaba fieșcăruia, cum și pentru datoria supunerii ce se cade a avea către dumnealui vel vistierul". Nu ni s-au păstrat „cărțile" de care e vorba. Din sec. 17, atît în Ț. Rom., cît și în Mold. au funcționat, ca subalterni ai m.v. răspîndiți în județe, cete de *vistiernicei*, organizate militărește, sub comanda unui căpitan (Ț. Rom.) sau a unui vătaf (Mold.). Atribuțiile lor erau în legătură cu colectarea și transportarea la vistierie a banilor strînși de la contribuabili (N. Stoicescu). *6.* Veniturile m.v. izvorau: *a.* pînă în sec. 18 din sume realizate de la subalterni; *b.* din cote cuvenite la încasarea impozitelor; *c.* din sec. 18, din leafă fixă: în Ț. Rom. 9 000 lei anual, în Mold., 3 600 lei anual, plus 2 500 lei anual de la arendașii veniturilor domnești; *d.* din havaeturi: de exemplu, la eliberarea cărților de scutire (la neamuri etc.). Veniturile v. trebuie să fi fost foarte mari, devreme ce m.v. putea să strîngă averi uriașe și să împrumute pe domn; în sec. 17, m.v. Ursachi putea plăti el singur întregul tribut al Mold. către Poartă. Către sfîrșitul sec. 18 și în sec. 19, veniturile v. au crescut prin atribuția dobîndită de acesta de a numi pe ispravnici, care fiecare plătea la numire o sumă importantă. Dregătoria de v. era cea mai rîvnită, aducînd titularului un venit sigur de 500 000 piaștri anual. La 1821, slujbașii vistieriei din Mold. primeau anual din banii gorștinei: v. II 500 lei, v. III 200 lei, sameșul de vistierie 500 lei, iar diecii de vistierie 1 000 de lei; cel mai bine plătit era logofătul de vistierie cu 1 000 de lei. V. și *samă*.

P.S. — N.S.

vistierie; var. *vistorie*. În Ţ. Rom. şi Mold., veniturile ţării şi ale domnului se stringeau în **v.**, unde se păstrau şi lucrările de îmbrăcăminte (blănuri, stofe, mătăsuri) necesare domnului şi curţii. Numele instituţiei, de origine bizantină, se explică tocmai prin sarcina ei de a păstra aceste obiecte (*vestis* = haină). Un document din 6 mart. 1470 dovedeşte că **v.** păstra blănurile colectate pentru domn. Ca şi cămara↑, **v.** se afla în palatul domnesc. Obiectele de preţ şi banii erau păstraţi de cămărasi↑. La început sub supravegherea vistierului, apoi sub aceea a marelui cămăraş. Paza în jurul ei a făcut ca **v.**, iar mai tîrziu cămara, să devină închisoare pentru boieri. **V.** ţinea evidenţa tuturor categoriilor de contribuabili: pe sate, pe judeţe (ţinuturi) şi pe ţară, în condici sau catastife în care erau înmatriculate şi scutirile sau reducerile de impozite. În sec. 18 şi 19, documentele domneşti cu caracter fiscal erau protocolite de vel vistiernic şi trecute la condica **v.** Primele semne de diferenţiere între veniturile ţării (care intrau în **v.**) şi cele domneşti (care alcătuiau cămara domnească) datează din 1479—1480, cînd boierii munteni ai lui Basarab cel Tînăr (Ţepeluş) cer braşovenilor să le restituie „acea vistierie care este a Ţării Româneşti", pe care o capturase prin suprindere Basarab cel Bătrîn (Laiotă). Despre Dumitraşco Cantacuzino, domnul Mold., se spune că banii strînşi din ţară „nu-i trimitea la vistierie, să-i stringă după obiceiul ţării, ci-i stringea în casă la dînsul". În sec. 17 se starornicise deci „obiceiul ţării" ca veniturile ţării strînse de la locuitori să fie depozitate la **v.** Unii domni au încercat să contopească veniturile **v.** cu ale cămării: de exemplu, Mihai Racoviţă în Mold. (1716—1726), Const. Mavrocordat în Ţ. Rom., în 1738, Contopirea încercată de Grig. Ghica în Ţ. Rom., în 1824, n-a fost reală; ca a constat numai în încredinţarea **v.** şi cămării aceleiaşi persoane. Toate încercările de contopire au eşuat. Datorită centralizării financiare excesive, **v.** a avut totdeauna o mare însemnătate. Domnii erau conştienţi de aceasta. Matei Basarab, încredinţînd **v.** şi cămara unor boieri, i-a pus să jure pe Evanghelie şi i-a legat cu carte de blestem de la 4 patriarhi. Ion Neculce spune despre un domn, la numirea unui mare vistiernic, că i-a dat „cheia ţării în mînă".

P.Ş.—N.Ş.

vită de tăiat (trecina, Trans. sec. 17—18). Obligaţia satelor de iobagi români de a da anual curţii nobiliare cîte o vită sau două de tăiat.

N.Ş.

vită de pripas. V. *colac; pripas.*

viteaz. Categorie militară în orînduirea feudală românească corespunzînd în general seriei *miles — caballarius — chevalier — Ritter — knight* din sistemul feudal occidental. Toţi aceştia au un element comun, şi anume: sînt luptători călări, greu înarmaţi şi se bucură de o autonomie războinică şi socială relativă, după contextul sistemului social respectiv. S-a discutat îndelung asupra originii cuvîntului **v.** la noi; după cele mai îndreptăţite opinii, termenul a rămas din timpul convieţuirii cu slavii, ceea ce indică o mare vechime. Opinia lui Al. Gonţa după care **v.** ar deriva din wiking nu poate fi luată în serios. Dragoş, apoi Bogdan, au *deseălecat* în Mold. întovărăşiţi de o suită de **v.** Pe aceşti **v.** i-au folosit domnii români pentru organizarea şi apărarea domniei şi pentru extinderea sferei de obedienţă voievodală spre est şi sud, pe valea riurilor, pînă la ţărmurile Dunării şi ale Mării Negre. În afara funcţiilor lor aulice sau locale, **v.** au constituit iniţial o oaste feudală de călăreţi, retribuită, după practica feudală universală, prin concesii de pămînt, prin *beneficii (slujenie*↑, în documentele moldovene). Termenul **v.** apare în documentele române în limba slavă iniţial ca titlu; primul document care îl menţionează fiind un act redactat în limba elină, unde e pomenit un *Neagoe vitezis*, trimis de Vlaicu vodă la muntele Athos pentru a cerceta starea unei mănăstiri pentru care se solicita ajutor material din Ţ. Rom. În Mold., termenul **v.** apare asociat, în formă de rang, titlu sau demnitate — întocmai ca şi *miles* în documentele apusene —, cu numele unor martori: Costea Viteaz, Grozea Viteaz, Dragoş Viteaz, Ioaniş Viteaz. **V.** constituiau o categorie socială militară, inferioară marii boierimi. Calitatea de **v.** le era conferită

de domni pentru mari fapte de arme. Atribuțiile v. erau esențial de natură militară, ei fiind obligați, la chemarea domnului, să se prezinte prevăzuți pentru luptă: călări și greu echipați. În sec. 15, domnii munteni și moldoveni (mai ales Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare) s-au străduit să extindă instituția v., conferind acestă demnitate, cu avantajele socio-economice aferente, unor ostași din clasele de jos care se acoperiseră de glorie pe cîmpul de luptă. Despre Ștefan cel Mare se spune că „a instituit mulți viteji" după lupta de la Rîmnic din 1481 și după biruința de la Codrii Cosminului din 1497, după ce, în lupta de la Valea Albă din 1476, au pierit mulți „din vitejii cei buni". Vlad Țepeș a procedat la fel: „care (din oșteni) era rănit în față, aceluia îi dădea mare cinste și-l făcea viteaz al său". V. care se distingeau în luptă și își datorau numele vitejiei lor, primind în timp de pace atribuții administrative, ținînd de o curte, au fost numiți curteni. Ultima amintire a v. datează din timpul domniei lui Ștefăniță. Termenul a rămas în limba română cu sensul de astăzi al adjectivului *viteaz*, care nu implică nici un fel de conotație socială sau morală.

D.L.—N.S.

vînător. Corp de ostași, redus ca număr, apărut la începutul sec. 18. În Mold. v. au fost organizați de Grigore II Ghica (1726—1733), cînd existau 100—110 v., grupați în 2 steaguri; erau scutiți de dări și îmbrăcați de domnie „în port unguresc, cu bărate (bonete) negre de pislă" și aveau „sinele ghintuite". La 1776 exista un singur steag de v. În Ț. Rom. existau la 1739: 165 de v., conduși de 2 căpitani și 7 zapcii. La 1829 erau două cete de v., agieți și spătărești, conduși de polcovnici.

N.S.

vînzare. Se înțelegea uneori arendarea. De asemenea, impozitele erau uneori „vîndute" (concesionate) de domnie („ponturile de vînzarea vămilor"). Ca și în dreptul roman, v. era în dreptul românesc feudal învoiala prin care vînzătorul transfera cumpărătorului stăpînirea de veci a unui lucru, în schimbul unui preț. Dar condițiile economice și sociale proprii orînduirii feudale au făcut ca v. să capete aspecte specifice în legătură cu fiecare din elementele ei. Pierzînd caracterul consensual, v. imobiliară a devenit un contract aproape solemn, supus unei publicități și unor formalități, explicabile prin forma și însemnătatea proprietății funciare în orînduirea feudală. Instrumeant de înstrăinare a ocinei sau libertății, v. a fost un contract foarte frecvent în orînduirea feudală. Multe v. erau însă camuflate sub înfățișarea altor acte juridice: danii, înfrățiri, așezări pe moșie. O caracteristică generală a v. în feudalismul românesc este că era privită în popor ca o nenorocire pentru vînzător, mai ales cînd avea ca obiect moșia. De aci a rezultat dreptul vînzătorului de a stricа v. dacă se întrema economicește, precum și dreptul de a fi preferat în caz de v. față de dobînditorii ulteriori (Val. Georgescu). Normele juridice privitoare la v. le găsim în obiceiul pămîntului și în pravile, din care unele cuprindeau prea puține dispoziții (exemplu, *Synt.* lui Vlastares), altele nici o dispoziție privitoare la v. (*C.R.I.* și *I.L.*). V. putea avea ca obiect bunuri imobile sau mobile, robi (țigani), vecini sau rumîni. *1.* Imobilele constau în: moșii, sate sau părți de sate, cu vecini sau fără, ocine sau părți de ocină. Se puteau vinde cote care urmau a se „alege" ulterior. *Sob. hr.* (1785) a impus ca ieșirea din indiviziune să preceadă v. *2.* Lucrurile mobile care se puteau vinde (stupi, cereale, animale, lînă, ceară etc.) apăreau obișnuit în documente nu ca obiect, ci ca preț al v. În special pînă la mijlocul sec. 18, cît timp a precumpănit economia naturală, prețul v. consta mai mult în lucruri și mai ales în animale (boi, vaci, cai, porci) care amintesc rolul inițial de monedă al acestora. *3.* Ca obiect al v. apar adesea țiganii, individual sau ca familie: „un sălaș de țigani"; țiganii erau importanți în economia feudală și erau tratați ca nemișcătoare în ce privește formalitățile v. *4.* De asemenea, vecinii (rumînii) se puteau vinde, de obicei, de stăpînul moșiei. Dar se vînd și oameni liberi de către ei înșiși ca să fie vecini. Prețul v. putea consta în: bani, lucruri plus bani, servicii. De exemplu, prețul în țigani: 2 sălașe, sau animale și „20 valuri de lînă".

Cînd prețul consta în lucruri, acestea erau de obicei prețuite („biciuluite"). Deși prețul în natură se rărește în a doua jumătate a sec. 18, *C. Cal.* admite că v. poate avea un preț în bani și lucruri cel mult în proporții egale (§ 1416). Prețul era uneori lăsat a fi determinat ulterior. În legătură mai ales cu capacitatea și consimțămîntul vînzătorului, normele au fost specific feudale. V. bunurilor nemișcătoare nu se putea încheia numai prin consimțămîntul părților. Din cauza legăturii de solidaritate cu familia, cu obștea, cu vecinii, vînzătorul trebuia să respecte dreptul acestora de a fi preferați, în condiții egale, la cumpărarea bunului vîndut: dreptul de preemțiune (protimisis). Ca o garanție că v. a fost adusă la cunoștința interesaților și ca o dovadă a condițiilor v., aceasta trebuia, cînd avea ca obiect nemișcătoare sau țigani, să se încheie față de martori și să se întocmească un zapis. Această regulă, statornicită prin obicei, a fost în sec. 18 și 19 prevăzută și în pravile. În legiuirile din a doua jumătate a sec. 18 și din sec. 19, se organiza o publicitate statală. Pentru constatarea ei în mod autentic, se încheia printr-un zapis de mărturie în fața unei autorități care verifica și zapisele sau „diresele" vechi și plata prețului. La v. de bunuri nemișcătoare, era necesară și întărirea domnească: creată de obiceiul pămîntului, ea a fost legiferată prin *Pran. cond.* (XXXII, 12) care dădea și caimacamului Craiovei dreptul de întăritură, efectiv exercitat. În sec. 19, întărirea Logofeției Mari a fost socotită suficientă. Publicitatea transferului proprietății imobiliare era realizată prin catastifele orașelor care au existat din sec. 16. Un document din sec. 17 constată că zapisul s-a înscris în registrul orașului „după vechiul obicei". *Pran. cond.* a creat condici în care erau întabulate toate v. și care erau păstrate la mitropolie și la episcopii. Zapisele de v. cuprindeau și întărâri cu blestem, îndreptat contra celor îndreptățiți la protimisis. Obiceiul pămîntului a creat incapacități de a dobîndi unele bunuri pentru anumite categorii de persoane. În general, străinii nu aveau drept să cumpere bunuri imobile rurale, cu excepția viilor și caselor. Const. Brîncoveanu spunea brașovenilor că la el au voie să cumpere „au vii au case [...]". Turcii, pe baza vechilor capitulații, nu aveau drept să dobîndească imobile în țările române. Evreii aveau drept, în Mold., să cumpere prăvălii în orașe, iar armenii vii în podgorii. Interdicțiile erau deseori călcate, mai ales de sudiți↑. Pentru împiedicarea celor străini de obște de a pătrunde în obște, zapisele de v. cuprindeau uneori clauza (valabilă) care obliga pe cumpărător să nu vîndă decît „tot la noi moșenii". Răspunderea de evicțiune funcționa în dreptul feudal românesc. Cumpărătorul înscra uneori în zapis clauza prin care vînzătorul se obliga, în caz de evicțiune, „să poarte pira", adică să-l apere în proces și să dea „ocină pentru ocină și rumîn pentru rumîn". Cînd un lucru se vîndea de 2 ori, regula aplicată a fost că prima v. este valabilă. Această regulă creată prin obicei a fost consacrată și prin pravilă. Contractul de v. a fost în Trans. feudală cel mai important și cel mai frecvent uzitat dintre contracte, atît între membrii clasei nobiliare, cît și între orășeni și țărani. La cei dintîi, spre a-l deosebi de zălog↑, care era considerat ca o vînzare temporară, el era numit contract *veșnic (perennalis fassio)*. V. mobilelor nu prezenta particularități. V. imobilelor se efectua în anumite forme; transmiterea imobilelor nobiliare nu era valabilă fără respectarea acelor forme. Astfel, se încheia în fața unor locuri de adeverire↑ sau a unui funcționar din cadrul unor asemenea oficii; vînzătorul și cumpărătorul trebuiau să se prezinte personal ori prin reprezentanți; contractul se redacta în scris; pentru bunurile avitice trebuia obținut consimțămîntul celor îndreptățiți, pentru cele donative consimțămîntul regelui. Obiectul contractului era mai ales pămîntul, dar și casele, oamenii aserviți ș.a.; prețul consta de obicei din bani, dar și din obiecte; consimțămîntul părților — cum s-a arătat — se exprima, cu privire la anumite bunuri, în fața unor organe oficiale, în scris. În ce privește v. bunurilor avitice, se cerea ca acest contract să fie necesar sau cel puțin rațional; în ipoteza unor v. fără nici un motiv, *fassiones simplices*, ele puteau fi revocate de rude. Oferta *(praemonitio)* către cei care beneficiau de dreptul de *preemțiune și răscumpărare* era în orice caz necesară. *S.M.S.* au reglementat minuțios acest contract, consacrîndu-i un întreg titlu (III, 6). Arătînd că el se încheia prin consensul părților,

această legiuire admite rezoluția lui prin consensul contrar al acestora, înainte de „tradițiunea" lucrului sau plata prețului. După perfectarea contractului, lucrul trece *in rizico* — pericolul cumpărătorului —, chiar dacă rămîne în custodia vînzătorului, care nu răspunde decît de culpa și dolul său, în afară de cazul cînd și-a luat răspunderea pentru orice situație. După încheierea contractului, dacă s-a dat o arvună cît de mică, vînzătorul rămîne obligat la predarea lucrului și cumpărătorul la primirea lui și la plata restului prețului. Se reglementează o serie de aspecte ale aplicării în cazul acestui contract a dreptului de preempțiune (bunurile la care se aplică, persoanele îndreptățite, procedura); se acordă chiar cu privire la bunurile mobile vîndute pe ascuns, fără știrea consangvinilor, un drept de răscumpărare în favoarea acestora pînă la al treilea grad. Se prevede pentru imobile procedura introducerii solemne a cumpărătorului în posesia bunului (*statutio*). Pentru străini se restrînge la cadrul tîrgurilor din orașe sau orășele locul de practicare a acestui contract relativ la animalele mari. Cel ce vinde cu știință un lucru străin comite un furt, nu însă și cel care crede că lucrul pe care-l vinde îi aparține (IV, 2, § 6). În orașe s-a introdus mai timpuriu decît în mediul rural obiceiul înscrierii v. de imobile în anumite evidențe funciare (v. *carte funciară*). În ce privește pe românii din Trans., cei destul de puțini care aparțineau clasei nobiliare puteau vinde și cumpăra bunuri mobile și imobile în aceleași condiții cu membrii maghiari ai acestei clase. Iobagii nu aveau dreptul de v. a sesiilor pe care le cultivau. Țăranii liberi de pe pămîntul crăiesc aveau însă dreptul de v. a „mosiilor" lor. Contractul de v. la membrii acestei clase s-a încheiat la început verbal, apoi în scris (prin zapis, termen uzitat în sec. 17—19). Pentru v. de imobile erau necesare: acordul părților relativ la obiect și preț, consimțămîntul familiei (soț, copii, care semnează de obicei și ei), anunțarea rudelor și a vecinilor (prin trei înștiințări publice, înaintea bisericii, făcute prin judele satului); vînzarea se încheia de regulă cu aldămaș↑; înscrisul redactat (cu rol probator) era semnat de părți sau cel puțin de vînzător și de cei prezenți (jude, jurați, rude, martori-aldămășari); elementele care figurau în regulă generală în înscris erau: numele vînzătorului și cumpărătorului, obiectul, prețul, menționarea vestirilor prealabile, menționarea aldămașului, semnăturile (sau cel puțin punerea degetului) și data; unde existau evidențe funciare se efectua și înscrierea în acestea, care avea și ea rol probator, nu constitutiv de drepturi. De timpuriu a apărut în contractele de v. *garanții de evicțiune (cautio de evictione* sau *expediloria cautio)*. A fost reglementată prin legea („constituția") din 1298, prevăzîndu-se că dacă un nobil a vîndut cuiva moșia sau moșiile sale ori părțile sale de moșie, adoptîndu-l totodată ca urmaș, în cazul cînd, după aceea, moșia respectivă ar fi revendicată de cineva de la cumpărător, atunci vînzătorul garant și urmașii săi vor fi obligați să garanteze pe vecie pe cumpărător și pe succesorii acestuia cu privire la acea moșie. La începutul sec. 16, Werbőczy releva frecvența obiceiului înscrării în contractele de schimb și de v. de moșii a clauzei răspunderii pentru evicțiune și preciza care sînt consecințele acesteia; *S.M.S.* din 1583 (III, 6, 12) se ocupau și ele de garanția de evicțiune. Din textele legislative indicate, rezultă că în dreptul transilvănean au fost conturate cu destulă claritate unele laturi esențiale ale obligației garanției de evicțiune: rostul de a menține pe cumpărător sau pe cel ce a schimbat cu altul un imobil în stăpînirea lucrului cumpărat sau primit în schimb; trecerea obligației și asupra urmașilor vînzătorului sau coschimbătorului; obligația cumpărătorului de a chema în garanție pe vînzător în cazul cînd e acționat în justiție de un terț care reclamă bunul cumpărat; în *Trip.* (I, 76) se tratează și despre ipoteza evicțiunii parțiale. Faptul că pămînturile alcătuiau în feudalism cea mai importantă categorie de bunuri a făcut ca reglementarea garanției de evicțiune să se efectueze numai pentru această categorie. Apărarea cumpărătorului sau urmașilor acestuia de către vînzător sau urmașii săi trebuia să se facă prin osteneala și pe cheltuiala acestora din urmă; că datorită importanței sale și faptului că obligația vînzătorului se transmitea asupra urmașilor săi, garanția de evicțiune se lua de obicei în fața unor *loca credibilia;* că ea putea avea loc nu numai în caz de v. și de schimb, dar și în caz de donație și de

zălogire; și că garantul răspundea numai pînă la darea hotăririi în procesul intentat dobînditorului bunului, răspunderea lui încetînd în acel moment în cazul cînd el nu fusese chemat în proces.

P.S. — V.Ș.

vînzare silită. V. *mezat.*

vînzarea ierbii. V. *sanat.*

vîrstă. V. *bătrîn; copil; infracțiune; nevîrstnic.*

vlastel: var. *vlastelin;* sin. *maiores terrae*↑. Termen social sîrb, peatru membrii înaltei nobilimi cu funcțiuni politice și militare și care, în Serbia și în Bosnia, a înlocuit în sec. 13—14 termenul mai vechi de *velmoza (velmuz)*, avînd ca echivalent termenul de influență turanică, de *boier, boliarin*, receptat în Bulgaria, Rusia și țările române. Termenul v. a fost receptat în Ț. Rom. de la cancelaria sîrbă, odată cu termenul de boier de la cancelaria bulgară, probabil încă din sec. 14; îl găsim documentar cu sensul de prim-sfetnic, echivalînd cu titlul onorific și administrativ de jupan abia în sec. 15, iar în documentele muntene din sec. 16 termenul apare de 34 de ori pentru boieri sau dregători importanți, 11 dintre ei fiind rudele domnului. În Mold. apare foarte rar, primul document fiind cel din 10 mai 1466, A. în care apare ca v. Dobrul logofăt. De asemenea, termenul e folosit de cronicarii moldoveni (Macarie, Azarie), care arată că v. îl aleg pe domn. Atribut al marii nobilimi (cea care beneficia de titulatura onorifică de *jupan* în Ț. Rom. și de *pan* în Mold.), titlul a fost înlocuit definitiv în sec. 16 cu cel de boier, cu calificativul de *mă.* Pînă la înlocuirea lui și-a păstrat însă o mare însemnătate, titlul fiind conferit de domnitor ca semn de mare distincție. Astfel, pe piatra de mormînt a lui Vladislav II († la 22 aug. 1456), pusă sub Neagoe Basarab de boierii Craioveşti, se menționează că edificarea acestei pietre de mormînt este un act de recunoștință pentru că domnul îi ridicase la rangul de v. Termenul a fost interpretat ca făcînd legătura, de tip feudal, între puterea politică recunoscută prin conferirea unui anumit rang (acel de v.) și posibilitatea folosirii resurselor economice ale unei regiuni. Treptata ieșire din uz a termenului poate fi interpretată ca o întărire a prerogativelor domniei în dauna marii boierimi, domnii izbutind principial să desființeze titlurile nobiliare care nu erau asociate puterii domnești printr-o funcție și să considere ca boieri numai pe cei investiți cu funcțiuni de către domnie, adică pe dregători.

N.S. — D.L.

voie vegheată. Radu Mihnea făcea „giudețele cu mare dreptate și socoteală fără fățărie, cu cinste, iară nemăruia cu voie vegheată", adică *fără părtinire.* În acest sens, expresia are o largă circulație în cadrul reformelor judiciare de la finele sec. 18 și începutul sec. 19, în încercarea de stăvilire a hotărîrilor părtinitoare. Cu sensul de intenție rea figurează în *Cond. crim.*, iar cu sensul de favoare în *C. Cal.* Despre N. Mavrocordat se spunea că avea credință și v. v. de la turci.

O.S.

voievod. La români, v. n-a fost numai comandant militar ci conducătorul unei confederații de obști, cu atribuții politice, administrative și judecătorești. V. a fost șeful primelor formațiuni statale românești. V. au existat în toate țările locuite de români. Deși poartă un nume de origine slavă, voievodatul este o instituție românească, avînd o origine unică, dar care a evoluat în moduri diferite de o parte și de alta a Carpaților. *1.* Cele mai vechi voievodate sînt semnalate în Trans. de *Anonymus:* cele conduse de Menumorut, Glad și Gelu. Ele sînt mai vechi decît începutul sec. 10. V., care la început fuseseră aleși, ajunseseră să moștenească demnitatea. V. din Trans. aveau cetăți, armată formată din țărani și erau puternici, astfel că au putut să lupte împotriva invaziei ungare. Cînd ungurii au cucerit Trans., aceasta și-a păstrat autonomia și numele de voievodat, care își avea rădăcini adînci în tradiția româ-

nească. Titlul de v. purtat de conducătorul Trans. l-au împrumutat de la români și l-au folosit atît oficial, cît și în limbajul curent. Apariția în documente a v. Trans. cu 1 1/2 sec. înainte de întemeierea Ț. Rom. dovedește identitatea de origine a formațiunilor statale românești, unitatea și continuitatea poporului român pe ambele versante ale Carpaților. 2. Pe teritoriul Ț. Rom., existența voievodatelor este tot atît de veche. Ea este atestată de Diploma cavalerilor ioaniți (1247) dată de regele Ungariei Bela IV, care le cedează cnezatele lui Ioan și Farcaș odată cu țara Severinului, în afară de voievodatele lui Litovoi și al lui Seneslau. Aceste voievodate, aflate în vasalitate față de regii Ungariei, de care se emancipează, erau puternice și luptau contra tătarilor, chiar după ce aceștia stabiliseră controlul asupra teritoriului țărilor române (1241). Letopisețul rusesc numit *Voskresenskaia* arată că o parte din tătarii ajunși la Dunăre au avut război cu românii (voiohii). În 1273, Litovoi, răzvrătit împotriva legăturii de vasalitate, cade în luptă, iar fratele lui, Bărbat, este prins, dar se răscumpără cu o mare sumă de bani. Voievodatul a rămas mai departe sub suzeranitatea ungară, dar a căutat să se extindă în toate direcțiile și să se unească cu alte voievodate, în special cu cel din stînga Oltului al lui Seneslau. Căutînd să scuture vasalitatea maghiară, profitînd de slăbirea tătarilor prin moartea lui Nogai (1299) și luptînd pentru întărirea clasei feudale românești, voievodatele din stînga și din dreapta Oltului au reușit după strădanii de cîteva decenii, sub v. Basarab, fiul lui Tihomir, să întemeieze statul feudal unificat Ț. Rom.; acesta își afirmă independența în războiul cu regele Carol Robert, încheiat victorios prin bătălia zisă de la Posada (1330). Alți v. au continuat să existe și după întemeiere, ca vasali ai lui Basarab care devine **m. v.** și la titlul vechi de v. își adaugă pe acela nou de *domn*↑, adică de stăpîn a toată Ț. Rom. 3. În Mold., sub dominația tătară, mai pronunțată ca în celelalte provincii, au continuat să existe voievodate. Dovada existenței lor în Mold. înainte de întemeiere o avem în cronica rimată a lui Ottokar de Stiria care ne spune că, în 1307—1308, Otto de Bavaria, prins de v. Trans., a fost trimis „peste munți" la un v. valah care era domn *(herr)* „peste ceilalți". Ca și în Ț. Rom., lupta contra tătarilor a favorizat întemeierea Mold. În această luptă s-au ilustrat îndeosebi românii din voievodatul Maramureșului. Ludovic I, regele Ungariei, luptînd pentru izgonirea tătarilor, urmărea extinderea dominației maghiare în Mold. El a așezat la Baia, devenită centrul unei „mărci" alcătuită din români, pe v. maramureșan Dragoș, acceptat de feudalii locali. În acest timp, în Maramureș, regele urmărea să desființeze voievodatul românesc și să-l înlocuiască cu un comitat regal. N-a reușit, dar a înlăturat pe v. Bogdan. Acesta, nemulțumit, a trecut în Mold. în anul 1359. Profitînd de conjunctura politică favorabilă și exploatînd nemulțumirile moldovenilor, Bogdan izbutește să îndepărteze de la conducere pe Balc, urmașul lui Dragoș, rupe legătura de dependență cu Ungaria și întemeiază statul feudal Mold. de-sine-stătător. Toate expedițiile regelui Ungariei pentru reprimarea răzvrătirii au fost infructuoase. V. Bogdan a rămas domn al Mold. 4. Titlul de v. a fost păstrat de v. înscăunați la cîrma statului și întărit prin adăugirea celui de domn. Pentru a-l întări și pentru a releva preeminența v. uns domn asupra celorlalți v., în primele timpuri după întemeiere, în Ț. Rom., s-a adoptat titlul de „mare voievod". Acest titlu a fost atribuit lui Basarab (mai mult de urmași), lui Nicolae-Alexandru, Radu v. (1377—1383) (pe monede), dar mai ales lui Mircea cel Mare. Acest titlu, care vrea să arate și independența, a fost purtat de domni numai în documentele interne, în sec. 14—15 și cu oarecare intermitențe. În Mold., titlul de **m.v.** a fost atribuit în cîteva documente numai unui domn (Roman). 5. În afară de domn, titlul de v. a fost atribuit după întemeiere și fiilor de domn. În sec. 14 și 15, acordarea titlului de v. unui fiu de domn avea semnificația unei desemnări a moștenitorului prezumtiv al tronului sau chiar a unei asocieri la domnie. Mai tîrziu însă, cînd dominația otomană a slăbit ordinea succesiunii la tron, toți fiii de domn purtau titlul de v.; într-un hrisov al lui Matei Ghica, apar 3 fii ai săi cu acest titlu. 6. Tot în afară de domn, titlul de v. a continuat să fie purtat de v. locali, o bună bucată de vreme după întemeiere. În 1374, un v. Stoican

era în fruntea boierilor nemulțumiți fugiți din T. Rom. în Trans. În Mold., sub domnia lui Ștefan cel Mare, titlul de **v.** a fost păstrat și cu vechea lui semnificație de comandant de oaste. *Letopisețul de la Bistrița* consemnează că, în 1497, Ștefan vodă a trimis împotriva unei armate polone pe „voievodul său Boldor". În Trans., **v.** locali au continuat să existe, având însă altă evoluție decît în T. Rom. și Mold ; în sec. 17, ei ajung să fie echivalați cu juzii satelor : strîngeau dările, se ocupau de slujbele iobagilor, mergeau la război, iar la moarte lăsau calul și echipamentul stăpînului de moșie. „Perpetuarea pînă tîrziu a unor preeminențe cneziale și voievodale pe domeniile nobiliare, vitalitatea acestor categorii suprapuse autohtone, rezistența instituțiilor autohtone stau mărturie pentru trăinicia structurilor tradiționale și pentru caracterul etnic preponderent românesc al Transilvaniei medievale " (Ioan Aurel Pop). *Bibl.:* 111, 138, 177, 280, 282, 429, 880, 881, 917, 1 186 a, 1 189, 1 216, 1 220 a.

P.S.

voievodat. Formă de organizare social-politică condusă de un voievod↑. Pe teritoriul patriei noastre au existat mai multe **v.** (așa-numitul pluralism statal, proces specific Europei medievale); din aceste **v.**, două au devenit state independente, T. Rom. și Mold., în condițiile expuse în articolul precedent. Introducînd organizarea acestor două **v.** a fost prezentată pe larg la alte articole (domn, stat domnesc etc.), vom insista aci asupra **v. Trans.**, intrat treptat sub dominația regatului feudal maghiar în sec. 11—13. **V.** Trans. este dezvoltarea la scara întregii țări a unor vechi instituții autohtone pe care regii arpadieni le-au găsit aici la cucerirea Trans. „Această formă de organizare rămîne o instituție specifică numai Transilvaniei în întreg regatul maghiar, imprimînd o altă notă, deosebitoare, țării Transilvaniei" (Ștefan Pascu). Voievodul se bucura de largi prerogative, limitate doar parțial de acelea ale regelui Ungariei, suzeranul său. În anumite perioade, **v.** Trans. dispunea de o adevărată autonomie, așa cum s-a întîmplat la sfîrșitul sec. 13 și începutul sec. 14, sau în sec. 15, cînd voievozii din familiile Bors, Lackfi și Csaki au încercat să transforme **v.** într-o funcție ereditară, asigurîndu-i o putere suverană aproape deplină (*regnum Transilvaniae*). Numit și revocat de rege, voievodul își alegea subalternii — de la vicevoievod și comiți pînă la notari — dintre „familiarii" săi, oameni aflați în slujba sa personală, care depindeau de el și răspundeau numai față de el, în virtutea acelei *familiaritas*, formă specifică a raporturilor vasalice (v. și *slugă*). Voievozii și vicevoievozii nu aveau la început o reședință stabilă, ci rezidau la curțile de pe domeniile lor. Începînd mai ales de la începutul sec. 15, voievozii trebuiau să stea uneori în afara hotarelor Trans., lăsînd conducerea treburilor aproape exclusiv pe seama vicevoievozilor; vicevoievodul Lorand Lepes a cîrmuit astfel țara peste 20 de ani (1415—1438). Începînd din sec. 15, dregătoria de voievod și cea de vicevoievod au fost exercitate adesea de doi sau chiar trei demnitari în același timp. Voievodul întrunea în mîinile sale atribuțiile administrative, judiciare și militare cele mai înalte din Trans.: convoca congregațiile generale, conducea armata Trans., se bucura de întinse privilegii judiciare, administra veniturile regale, din care își oprea 1/3 etc.. Autoritatea sa a fost limitată treptat la cele 7 comitate aflate sub jurisdicția sa proprie: Solnocu Interior, Dăbîca, Cluj, Turda, Tîrnava, Alba și Hunedoara. Devenind și comite al secuilor↑, voievodul și-a extins autoritatea și asupra regiunii secuiești. V. și *principatul Trans.*

N.S.

voinic. *1.* **V.** *de curte.* În unele documente termenul de **v.** are sens de *oștean* (de la *voine* „război") *de curte. 2.* **V.** *de luană* era tînărul ajuns la majorat, capabil să-și cîștige singur existența.

T.V. — N.S.

voit; var. *voitul;* sin. cu *șoltuz*↑. Apare, alternînd cu acesta, în documente, cu sens de administrator numai în Mold. pînă la sfîrșitul sec. 17, de cînd este folosit numai termenul de șoltuz.

T.V.

volnicie. V. *carte de volnicie.*

vornic: var. *dvornic*. Termenul a fost folosit pentru desemnarea marelui dregător, mai marele curții domnești. A servit ca denumire și a unor mari dregători asimilați cu cei dintîi (vel **v.** *de aprozi* etc.), dar și a unora mai mici (**v.** *de poartă*, **v.** *de sel* numiți și *vornicei*). În primele timpuri după întemeiere, vornicia a fost o dregătorie militară; domnul și boierii mari aveau la moșii curți întărite, cu **v.** drept comandanți militari. În *Ț. Rom.*, dregătoria de *vel* **v.** a fost creată după modelul palatinului apusean, dregător cu atribuții similare. * Despre **v.** ca mare dregător este din 4 sept. 1389, B. Atit în Ț. Rom., cît și în *Mold.*, **m. v.** este primul mare dregător care apare în documente. Atribuțiile **m. v.** au fost precumpănitor judecătorești. La început, judeca numai curtea; paralel cu întărirea puterii centrale, el și-a extins jurisdicția asupra întregii țări (sec. 15), excepțind Oltenia, unde judeca marele ban. De aceea, în documente, titlul de **m.v.** este înlocuit uneori cu „marele judecător al curții", iar în documentele latine el este „judex et palatinus curie nostre", „judex generalis" etc. Competența sa era largă: civilă și penală; judeca pricini de stăpînire de pămînt, de rumîni, de țigani, furturi. El judeca direct sau apelînd la judecător; uneori delega cu judecata pe un alt dregător, alteori judeca el însuși pe baza unei delegații domnești, ca oricare dregător. În Ț. Rom., în sec. 14—18, a existat un singur **m.v.** pînă în anul 1716, cînd C. Mavrocordat a mai creat un **m.v.**, împărțindu-le competența: **m.v.** al Țării de Sus avea județele apusene (Olt, Arges, Telcorman, Vlașca, Ilfov, Dîmbovița), iar **m.v.** al Țării de Jos județele răsăritene (Buzău, Săcueni, Prahova, Muscel și Ialomița). Sub domnia lui Alex. Moruzi s-au creat încă 2 **m.v.** care aveau numai sarcina să judece la judecătoria veliților, cu leafă de cîte 500 lei pe lună și 80 scutelnici. La 1814 leafa celor doi **m.v.** „al treilea și al patrulea" a fost mărită la 750 de taleri pe lună (deci 9 000 de taleri pe an), la care se adăugau cîte 15 taleri încasați de la fiecare povarnă sau velniță negustorească ce fabrica rachiu. Subalternii **m.v.** se numeau în sec. 15 **v.** mici. În sec. 16 sub **m.v.** funcționau și alți **v.** al 2-lea. În sec. 17 au fost numeroși (cel puțin 6) **v.** al 2-lea. Sub Const. Brîncoveanu, **m.v.** numea în fiecare județ cîte un **v.** numit *vornicel*. Aceștia judecau și globeau pentru vini mai mici (hoții, curvii, gîlcevi), stringeau vitele de pripas, primeau colacul și încasau gloabele de la cei ce stricau recoltele. Veniturile **m.v.** erau importante, deși pînă în sec. 18 nu avea leafă; ele proveneau de la tîlhari și hoții de vite, din răscumpărarea capului, din „partea lui" la încasarea dușegubinelor, din gloabe pentru stricăciunile recoltelor („gloaba vornicieî") pînă în sec. 18, cînd au fost preluate de către domnie. La 1822, **m.v.** încasau anual 5 100 taleri ca havaet de la vătafii de plai. **M.v.** aveau la dispoziție 1 logofăt, plătit cu 20 de taleri lunar, plus cîte 30 de taleri primiți la numirea fiecărui vătaf de plai. În *Mold.*, **m.v.*** 18 nov. 1393, A; existența lui este însă anterioară. Denumirea în documentele slave este aceeași ca în Ț. Rom. În documentele latine, denumiri ca „supremus judex curie", „magister curiae alias dwornik" „giudice supremo" relevă atribuțiile judecătorești. În denumirea „voievod", tradusă în latinește „capitaneus", se vădește atribuția de comandant de oaste, specifică **m.v.** moldovean. Pînă în sec. 16, cînd m. logofăt i-a luat înainte, **m.v.** a fost cel dintîi dregător al Mold. În sec. 16, dregătoria **m.v.** s-a dublat. Existența a 2 **m.v.** este sigură de la 1564—1565, data cronicii moldo-polone, care îi menționează pe amîndoi. De la 11 mart. 1569, A, **v.** Țării de Jos și **v.** Țării de Sus apar în documente. Primul avea reședința la Bîrlad și în jurisdicția sa 12 ținuturi; cel de-al 2-lea avea reședința la Dorohoi și 7 ținuturi. **M.v.** nu rezidau obișnuit la Bîrlad și Dorohoi, unde aveau „șcaun" (loc de judecată), prezența lor fiind necesară la reședința domnului. În cele 2 orașe, **m.v.** au lăsat întîi înlocuitori („namesnici"), deveniți apoi **v.** de Bîrlad și **v.** de Dorohoi (cîte 2 de fiecare țară). În sec. 18, numărul **m.v.** s-a dublat: cîte 2 **m.v.** de Țara de Jos și cîte 2 de Țara de Sus. Atribuțiile principale ale **m.v.** erau judecătorești, cu cea mai largă competență: civilă și penală; el era „giudecătoriu tuturor den țară cine au strîmbătăți". De la judecata **m.v.** nu se putea sustrage nici un împricinat; ceilalți dregători judecau numai pe cei care acceptau judecata. Din sfera sa de competență civilă, pînă în sec. 18, erau exceptate pricinile

de mosii boierești, care intrau în competența m. logofăt. **M.v.** judeca, cu drept propriu, pricini civile: fie singur, fie cu „oameni buni și bătrîni", fie personal, fie delegînd un subaltern. El judeca pricini de orice fel, inclusiv de stăpînire de bunuri imobiliare răzesești. Principala sa competență era penală: judeca pe vinovații de moarte de om, cu dreptul de a pronunța chiar pedeapsa capitală, judeca pe tîlhari și pe hoți. Pentru prinderea ucigașilor, tîlharilor, hoților, avea subalterni: vornici, globnici, deșugubinari. **M.v.** avea și o temniță la reședința sa (N. Costin). El avea competența să judece și să globească legăturile sexuale în afară de căsătorie: „sugubina de muieri". Competența **m.v.** s-a restrîns în sec. 18. De la 1741, era obligat să prindă pe tîlhari și să-i trimită pentru judecată la divan. Prin crearea Departamentului Criminalicesc (circa 1789), moartea de om, tîlhăria, furtul mare au încetat de a fi judecate de **m.v.**, trecînd în competența departamentului. În sec. 14—16, **m.v.** a avut și atribuții militare însemnate. Pînă la înființarea hătmăniei (sec. 16), **m.v.** era comandantul oștirii. Boldur sub domnia lui Ștefan cel Mare, Cărăbăț sub Ștefăniță vodă, Grozav sub Petru Rareș, au comandat oști în timp de război ca **m.v.** Chiar după crearea hatmanului, **m.v.** erau uneori folosiți la comanda oștirii, alături de hatman. Veniturile **m.v.** erau foarte mari: ele proveneau din gloabe, din cote de dușegubine care se cuveneau domnului, din judecăți etc. Din sec. 18, **m.v.** a primit leafă fixă de 5 000 lei anual și unele taxe la exportul de vite și la hotărîcă, create special pentru vornicia mare.

P.S.

vornic al obștii. În Mold., la 1 ian. 1803, s-a creat, ca mare dregătorie, *Vornicia obștii*, condusă de un vel **v.o.** Atribuțiile acestuia au fost *administrative* (a Casei milei, sarcină retrasă de Sc. Calimah) și, mai ales, *judecătorești:* toate problemele privind tutela și moștenirile, cu toate implicațiile lor: inventar, lichidarea bunurilor succesorale, împărțirea moștenirilor, preluarea averilor străinilor morți fără moștenitori și lichidarea lor etc. Acest dregător lua parte la divan, ca boier velit, după cei 4 vornici mari. Un document arată abuzurile lui cu averile străinilor morți fără sau chiar cu moștenitori. Taxele percepute pentru serviciile sale erau ruinătoare. După alt document, dintr-un activ succesoral de 50 600 lei, a rămas de împărțit moștenitorilor 12 800 lei, în timp ce 36 060 lei reprezenta „implineala domisale vel vornic al obștii". Dregătoria a fost desființată la 1832.

P.S.

vornic de aprozi. Dregător mare, specific Mold., creat de către Al. Mavrocordat (1782—1785). * 18 sept. 1789. Era „zapciu divanului", avînd sarcina de a înfățișa pe împricinații la judecată, de a executa măsurile procedurale în cursul proceselor și hotărîrile judecătorești. Avea rol important și în procedura mezatului↑. Depășindu-și atribuțiile, el judeca adeseori pricini fără însărcinarea divanului, fapt care a determinat divanul în 1821 să-i precizeze atribuțiile. El avea sub ordinele sale o închisoare *(varta↑)* care îi înlesnea abuzurile împotriva debitorilor. La executarea creanțelor, el lua, prin abuz, două zeciuieli: una de la datornic și alta de la creditor. Dregătoria **v.a.** era foarte mănoasă. Veniturile proveneau din plocoanele de la subalterni, din taxele de executare și, mai ales, din sumele stoarse prin executări abuzive sau favoruri. Pentru obținerea dregătoriei, se plăteau sume foarte mari. Mihai Sturza, ajuns domn al Mold. în 1834, a fost **v.a.** între 1815 și 1816. Dregătoria a fost menținută prin *Reg. org.*, limitîndu-i-se competența la executări de hotăriri judecătorești civile și comerciale. V. *aprod.*

P.S.

vornic al obștirilor; vornic de cutie. V. *vel vornic al obștirilor.*

vornic de poartă (de gloată). Dregători specifici Mold., **v.p.** au funcționat 4 secole: din sec. 15 * 15 iun. 1436, A până la *Reg. org.* (1832). Pînă în sec. 17, au avut 2 denumiri: **v.p.** și **v.g.** Mai tîrziu, a rămas una singură: **v.p.** Sarcina lor inițială a fost să trieze

pricinile în fața porții domnești și să judece pe cele mici ale oamenilor din popor (gloată). Deși rangul lor era mic (ultimii boieri de starea a treia), însemnătatea lor socială era mare: aveau scaun de judecată, pecete proprie („pecetea porții gospod") și participau uneori la divanul domnesc↑. Veniturile dregătoriei erau mari: Nestor Ureche, ca **v.g.**, a cumpărat mai multe sate cu 1 200 galbeni, iar peste 3 ani a ajuns m. logofăt. **V.p.** nu erau subalternii m. vornic. Ei erau ai porții domnești (simbol al domniei și al puterii domnești, după exemplul Porții otomane) și primeau ordine de la domn și de la m. logofăt. Numărul **v.p.** a variat: 12 în sec. 17, 4 la începutul sec. 18, 6 în a doua jumătate a sec. 18. Atribuțiile **v.p.**: *1.* competența de judecată; *2.* rol de auxiliari ai justiției. Pînă în sec. 18, ei judecau, cu drept propriu, pricini mici. Din însărcinare, ei judecau și pricini importante ca: hotărnicii, revendicări, tulburări de posesie etc. Ca auxiliari ai justiției, **v.p.** făceau expertize și aduceau pe împricinați de la poartă la judecata domnească „după catastif". În sec. 18, au pierdut atribuțiile de a judeca pricinile mărunte și de a pedepsi pe femeile imorale. În schimb, s-au accentuat atribuțiile de cercetare și de judecată în pricini importante, în special la hotărnicii de moșii. Ei îndeplineau aceste sarcini, rînduiți de domn, de divan, de vel logofăt sau chiar de ispravnici. În sec. 18 (a doua jumătate), ei au primit leafă (mică: 10 lei pe lună), dar li s-au fixat tarife la expertize și la stîlpirea hotarelor moșiilor hotărnicite de ei. În sec. 18 și 19, **v.p.** și-au păstrat considerația de care s-au bucurat în trecut. La mesele domnești din ziua Crăciunului, la care erau invitați numai boieri mari, erau invitați și 2 **v.p.**

P.S.

vornic de Vrancea. Dregător domnesc al regiunii Vrancea, care cuprindea 12 sate de pe cursul superior al Putnei și al Zăbalei, și care, pînă în sec. 18, s-a bucurat de un fel de autonomie. Dimitrie Cantemir, care o califică, exagerat, republică, arată că locuitorii Vrancei se conduceau după legile lor, nu primeau porunci, nici judecători de la domnie, dar îi plăteau anual o dajdie. Nu știm precis cînd s-a înființat această dregătorie, despre care nu pomenește Cantemir. Existența **v.V.** în sec. 18 a însemnat o restrîngere a autonomiei Vrancei. Vrîncenii și-au păstrat regimul de proprietate asupra munților, deosebit față de restul țării, dreptul de a se folosi de sarea de pe Valea Sării, exceptat de la monopolul domnesc și, în unele probleme, „obiceiul Vrancei" (A. Sava). **V.V.**, deși avea rang mic, era numit de domn, după recomandarea hatmanului, al cărui subaltern era. Vrancea fiind regiune de margine, dregătoria prezenta o însemnătate de prim-ordin. Prima atribuție a **v.V.** era să cerceteze pe toți străinii care treceau prin Vrancea, să le verifice documentele, să afle scopul călătoriei lor și, în caz de bănuială, să-i trimită hatmanului, cu toate lucrurile lor. **V.V.** supraveghea ca locuitorii să nu aibă arme. Atribuțiile acestui dregător erau administrative și judecătorești. Asigura domniei perceperea birului și supraveghea ca vrîncenii să respecte drepturile cămării domnești asupra sării. Administrativ, **v.V.** avea ca șef ierarhic pe starostele ținutului Putna. Ca atribuții judecătorești, **v.V.** judeca pricini, mai ales penale, ca: furt, fals, distrugere, bătaie, sudalmă, ofensă etc., avînd dreptul să globească. Gloabele era obligat să le treacă într-o „tablă", în care el trecea uneori mai puțin, alteori nimic. **V.V.** avea la reședință o închisoare *(gros)* ; panțirii locali erau sub ascultarea sa. În pricini civile, el judeca, rînduit de staroștii de Putna, încheind „mărturii de judecată". El executa creanțe („împlineli"), primind zeciuială. Vrîncenii au suportat greu pe acest dregător care contrazicea mîndria locală și spiritul lor de libertate. Numeroasele lor plîngeri împotriva abuzurilor **v.V.** au determinat o largă anchetă administrativă, ordonată de domnie în 1827.

P.S.

vornicel; sin. *vornic de sat*. Termenul **v.**, care implică o subordonare față de un vornic, are mai multe sensuri în Ț. Rom. și Mold. În Ț. Rom.: *1.* pînă la Const. Mavrocordat, în toate județele au existat **v.** ca subalterni ai marilor vornici, așa cum erau în

Oltenia bănisorii, ca subalterni ai marelui ban. Ca dregători de județ, subalterni ai marelui vornic, erau competenți în sec. 18 să judece pricini și în special să globească pentru vite de pripas, stringînd venitul „vorniciei". Dintr-o „carte de vornicie" de la C. Brîncoveanu din 1695, rezultă că, în afară de pripas↑, v. de județ cerceta stricăciunile făcute de vite pe cîmp și încasa „gloaba vorniciei": 50 de bani de porc, 40 de bivol, 30 de cal, 20 de bou și vacă. Tot el cerceta problema vitelor de furat și făcea certare „după obicei" celor vinovați, „scotea" datoriile „drepte, au cu zapise, au fără zapise," toate acestea „după cum iaste vechiu obiceiu al vornicii". La 1822, vornicia a devenit huzmet (venit) al Casei milosteniilor↑ din Ț. Rom. V. au fost menționați prin *Prav. cond.* (XVIII. 1); 2. De la 1775, prin hrisovul lui Al. Ipsilanti, s-au creat pe lîngă departamente cîte 2 v. cu sarcina de a face cercetări, a căuta semne de hotare, asemănători cu vornicii de poartă din Mold.: 3. Mai tîrziu, marii vornici (de Țara de Jos și de Țara de Sus) au avut ca ajutoare fiecare cîte 8 v. ca executori de sentințe (mumbașiri). Marele vornic III și marele vornic IV, creați sub domnia lui Al. Moruzi, aveau fiecare cîte 40 v. 4. În Mold. în documente apar v. *de sat* din prima jumătate a sec. 17 pînă în sec. 19. Denumirea lor a variat între „vornic" și „vornicel", cu precumpănirea celei din urmă. V. pare să fi înlocuit în Mold. pe vătăman. În satele boierești, v. era numit de stăpînul moșiei, așa cum era pus vătămanul. La 28 sept. 1724, Mihai Racoviță anunță pe sătenii din Săbăoani: „de nu veți fi având vornicel, vom pune pe cine veți socoti voi să vă poată purta de grije". În satele de răzeși, v. era ales de obștea satului. V. avea dreptul să judece pe săteni pentru „gîlceve" sau pentru alte pricini mici, să-i „certe" și să-i globească. În afară de aceasta, C. Mavrocordat i-a scutit de dări, „numai să fie ei purtători de grijă pentru strînsul banilor și pentru alte alergături și osteneli ale satului". V. și *vătăman*. Ei răspundeau față de stăpînire de repartiția dărilor: „unde găseau zlotași cîte un om fără pecete îl puneа pe vornicel sau pe vătăman în butuci și-l purtau la Iași pe uliță prin tîrg căci n-au scos oamenii la ruptă să-și fi luat pecețile".

P.S.—N.S.

vornicie. V. *pripas; vornic; vornicel.*

vornicul doamnei; sin. *vornic de harem*. De la Petru Rareș, care a făcut din Botoșani apanajul doamnei (din care cauză i se spunea și Tîrgul Doamnei), a apărut dregătoria de v.d. Ei stringeau veniturile doamnei și îi organizau paza. V.d., în număr de 2, apar în documentele sec. 16. În documentele sec. 17, figurează sub denumirea „vornicii despre doamna". În a doua jumătate a sec. 18, doamna avea un singur v., „vornic al doamnei", plătit cu 100 lei lunar. Către sfîrșitul sec. 18 și în sec. 19, v. d. se numea v.h. Prin *harem* se înțelegea partea palatului domnesc rezervată doamnei și femeilor din anturajul sau serviciul ei. Deși avea leafă mică și rang inferior, v.h. purta barbă ca și boierii de treapta I. De obicei, soția sa ocupa dregătoria de „vornicească a doamnei", adică era marea gospodină a haremului, dregătorie existentă din sec. 18, plătită cu jumătate din leafa v.d.

P.S.

vorșpan; var. *forșpan*. Obligația locuitorilor din satele așezate pe drumurile principale ale Olteniei ocupate de austrieci (1718—1739) de a furniza cai și a acorda găzduire slujbașilor civili și militari aflați în trecere prin aceste sate; în schimbul acestei obligații, „forșpănașii" erau scutiți de contribuție. Într-un raport din 1728 se afirma că „asupririle de neîndurat pe care le suportă întreaga provincie cu vorșpanul nu pot fi descrise".

N.S.

vraci. V. *doctor; vrăjitorie.*

vraniță deschisă. V. *gărdurărit.*

vrăjitorie. Influențarea oamenilor, evenimentelor, obiectelor prin folosirea „puterilor" malefice sau benefice sau chiar controlul asupra acestor „puteri". A existat

din timpuri străvechi (paleolitic) la toate popoarele. Era înrudită cu magia: stadiul rudimentar al acesteia. La popoarele orientale, magia a fost cultivată de oameni iscusiți și cărturari. V. a rămas pe seama oamenilor din popor cu timpul. Romanii au deosebit magia albă, caracterizată prin scopul ei de a face bine, de magia neagră care urmărește să provoace un rău, pe care au considerat-o crimă, pedepsind-o uneori cu moartea. La daci, medicina era în strînsă legătură cu magia. Medicii daci, paralel cu aplicarea tratamentelor medicale, foloseau v. rostind descîntece. Prestigiul medicinii la daci apare în faptul că atît regele, cît și marele preot erau medici. Mozaismul interzisese în bloc orice fel de magie. Creștinismul, preluînd magia albă, urmărește alungarea diavolului și a duhurilor rele prin procedee magice. Biserica ortodoxă a compus molitve pentru scoaterea dracilor din om. Preoții au fost mereu în concurență cu descîntătoarele. Preoții români ortodocși din Trans. aveau atît succes, mai ales la unguri și la sași, cu molitvele lor de scoaterea dracilor, încît s-au luat măsuri oficiale restrictive. La români, vrăjile și farmecele au fost foarte prețuite sau temute; ei recurgeau la v. mai ales pentru găsirea lucrurilor furate, pricini de judecată, dragoste. Una din formele de magie neagră era „legătura", vraja care „leagă nunta" și împiedică „pre mire să nu se împreune cu nevasta [...]". Corelativ, s-a dezvoltat și contravraja: „deslegătura". Ca și romanii, românii credeau în deochi *(oculus malignus)* și foloseau *descîntecul* contra lui. Poporul păstrează și azi obiceiul de a scuipa de 3 ori asupra copilului deocheat. Obiceiul este moștenit de la romani, unde a fost consemnat de Plinius (28, 35): „*spuere in sinum*". Moștenirea romană se vădește și în terminologie: striga și strigoi își au originea în lat. *striga*, vrăjitoare. Într-un document, termenii „vrăjitoare și strigoaică" sînt folosiți ca echivalenți. În feudalism, credința în forțe oculte și în eficiența magiei era generală: la oamenii de rînd și la clasa dominantă, la laici ca și la clerici. Dimitrie Can'emir povestește, convins, ca martor ocular, un caz de vindecare a unui cal de către o vrăjitoare, cu apă și cu vorbe rituale. Vechiul drept românesc, urmînd tradiția dreptului roman, a pedepsit, în general, numai magia neagră. Pentru magie, limba română a folosit termenii: *vrajă, farmec, descîntec*. Între etnografi este controversat sensul exact al acestor termeni. În pravilele sec. 17, vrajă înseamnă magie neagră; farmec și descîntec țin de magia albă. Totuși, un document din Mold. constată că niște împricinați care au umblat cu „farmece" au fost pedepsiți. În sec. 18, farmec și vrajă sînt sinonime și înseamnă magie neagră. Tot astfel este folosit cuvîntul farmec și în cronica lui Radu Popescu. În sec. 18 se menține echivalența între farmec și vrajă. Descîntecul este considerat de pravile ca fapt licit. În Mold., în sec. 17, descîntătorii și descîntătoarele se bucurau de stimă, ei exercitînd o profesiune cinstită. Vracii erau în număr redus. V., adică magia neagră, a fost pedepsită de pravile. Deși *Synt.* lui Vlastares pedepsea cu moartea pe vrăjitorii din popor și cu exilul pe cei din clasa conducătoare, pravilele sec. 17 prevedeau împotriva v. numai pedepse canonice sau civile. Obiceiul pămîntului, cu rădăcini adînci în tradiția geto-dacică, era mai blînd decît pravilele bizantine. Nici un document nu atestă condamnarea la moarte pentru v. Sînt însă documente din care rezultă indulgența, de exemplu, „rușinarea" și „purtarea de gît prin tot tîrgul". Pravilele sec. 18, de esență bizantină, erau aspre. *Manualul de legi* al lui Mihail Fotino din 1766 a reintrodus pedeapsa cu moartea pentru oamenii de rînd și confiscarea averii pentru demnitarii vinovați de v. *C. pen. Ips.* pedepsea cu moartea invocarea diavolului sau vătămarea vreunui obraz mare prin „filtre" (băuturi magice menite să trezească pasiunea amoroasă). *L. Car.* nu cuprindea prevederi contra v., care rămînea supusă pravilelor bizantine. Neaplicarea pedepsei cu moartea în nici un caz de v. în Ț. Rom. și Mold., în sec. 16 și 17, cînd în țările apusene se executau anual mii de oameni pentru v., este un fapt semnificativ. Cazul din 1714, cînd mătușa doamnei lui Ștefan vodă Cantacuzino, bănuită de a fi făcut farmece nepoatei sale, a fost zidită de vie, a fost excepțional și a avut o cauză politică: teama domnului că răul soției sale, survenit chiar în ziua execuțării lui Const. Brîncoveanu la Constantinopol, să nu se creadă că ar fi o pedeapsă de la Dumnezeu. Documente din sec. 18 dovedesc de asemenea că vina de v. nu a determinat niciodată represiunea severă prevăzută de pravilă. Alta a fost însă situația în Trans., unde, din

cauza influenței bisericii catolice, a luptelor interconfesionale și a clasei dominante maghiare, v. a fost reprimată cu pedeapsa capitală. În orașe, v. se pedepsea cu moartea prin ardere. Registrul de la Oradea (sec. 13) menționează multe femei acuzate de v. majoritatea „dovedite" vinovate. În sec. 16, un document arată că 3 romînce au fost condamnate pentru v. și executate. Numai în regiunea Cluj și numai în anul 1586, au fost 2 procese de v., urmate de condamnarea și executarea a 10 femei. Pentru perioada 1621—1713, lista proceselor de v., întocmită de dr. Zoltán Szabó, arată numai în regiunea Brașov 17 femei arse pe rug, în afară de alte zeci de femei executate la Rupea, Mediaș, Ocna Sibiului. Pentru sec. 17, interesante amănunte dă Fr. Teutsch. La începutul sec. 18, un călător englez încă semnala că în Trans. multe femei tinere sau bătrîne erau învinuite și condamnate pentru v. *Bibl.:* 133, 147, 937, 1 066, 1 531.

P.S.

vulpe; var. *hulpe*. O variantă lexicală a *cunițeiˆ*, dare plătită cneazului, în Bucovina pentru fata măritată în alt sat. Plata s-a efectuat, la început, în piei de jderˆ sau de v., mai tîrziu în bani sau băutură.

A.C.

zabet; var. *zabit*. *1.* căpetenie otomană (militară sau administrativă) în general; *2.* agenți domnești însărcinați cu poliția bîlciurilor și care comiteau frecvente abuzuri; *3. Cond. crim.* (§ 29) înțelege prin **z.** sau *boeații zabeți* pe administratorii județelor.

D.L.

zaherea. Ansamblul mijloacelor de aprovizionare necesare unei oștiri otomane în campanie. Pentru campaniile turcilor în vestul și estul Europei, **z.** era indeobște furnizată de țările române și consta în cereale (mai ales orz și grîu), făină, unt și vite de tăiere (cu excepția porcilor, a căror carne e proscrisă de Coran). Derivînd din obligațiile militare și economice asumate de țările române în cadrul suzeranității otomane, **z.** constituie sfera de aplicare a evasimonopolului otoman în domeniul economic, întrucît produsele alimentare și cheresteaua țărilor române trebuiau livrate (la prețuri fixe și inferioare celor reale) administrației, armatelor otomane sau garnizoanelor cetăților din serhaturi. Încă din 1560, un firman al sultanului Soliman Magnificul îi impune lui Al. Lăpușneanu să furnizeze **z.** și cherestea pentru lucrările de reparații întreprinse la importanta cetate Oceakov *(Ozu)*. În același an este menționată obligația de **z.** impusă de sultan și Trans. **Z.** se adăuga la obligația generală de aprovizionare a Istanbulului *(mueaiesea; mukayesé,* „proporție", „analogie") impusă domnilor țărilor române începînd din sec. 16; Soliman Magnificul a impus Mold. obligația anuală de a livra Porții pentru aprovizionarea capitalei 100 000 chile (de Istanbul) de orz, adică cca 2 200 tone, și 1 200 bovine, în afara oilor colectate de gelepi. Uneori, **z.** era impusă cu titlul gratuit, ca plocon în cadrul obligațiilor militare. De obicei, **z.** comporta un preț minim, oficial, care se scădea din haraci. Astfel, printr-o favoare specială a sultanului Mehmed IV față de Mihail Apafi, în oct. 1684, în cadrul operațiilor militare dintre turci și austrieci, **z.** impusă Trans. pentru garnizoana din Buda urma să se scadă din haraciul anual. În 1756, deși nu era stare de război în Europa, Ț. Rom. era obligată să furnizeze pentru aprovizionarea Istanbulului 200 000 chile orz și 300 000 chile grîu, iar Mold. cîte 100 000 chile orz și 200 000 chile grîu. În timpul războiului ruso-austro-turc, Mold. furnizează, între 13 dec. 1786 și 16 apr. 1788, pentru aprovizionarea oștirilor otomane, 219 833 chile grîu, 265 267 chile orz și 119 631 chile (de Istanbul) de făină, în afara celor 117 000 oi trimise de Al. Ipsilanti în 1787. În cadrul aceluiași război, Selim III impusese Ț. Rom. (firman din 1791) livrarea a 100 000 chile de grîu, 60 000 chile de orz etc. În 1795, deși nu era stare de război, Mold. livra 50 000 chile de grîu, iar în 1796 era silită să livreze **z.** și pentru cele 2 orașe sfinte ale Islamului, Meca și Medina, prin portul Galați. **Z.** este reglementată oficial prin firmanele sultanului Selim III din sept. 1802, odată cu toate celelalte obligații față de Poartă, cumpărăturile pentru **z.** urmînd să se facă la preț curent la schela Galați, transportul **z.** „să nu mai fie o povară pentru raia", iar cuantumul ei să fie fixat pe bază de firmane. După revoluția din 1821, **z.** impusă țărilor române a fost de 33 000 oi (de la vechea obligație de 50 000) pentru Ț. Rom., iar pentru Mold. de 10 000 (de la 20 000) și de 80 000 chile orz (Ț. Rom.) și 40 000 chile orz (Mold.), pentru

grajdurile sultanului, plata urmînd să se facă prin *arpa-emini* (căpetenia grajdurilor sultanului). De notat tendința, în sec. 17—19, de a fi pusă la contribuție T. Rom. în proporție dublă ca Mold., fiind considerată mai bogată și mai aproape de linia cetăților de apărare otomane.

D.L.

zapciu. Apare în ambele țări române extracarpatice în sec. 17, sub influența contactelor cu administrația turcească. La început, cîrmuitor fiscal al unei plase, însărcinat cu strîngerea dărilor, mai tîrziu, mic dregător care, în afara sarcinilor fiscale, primea și sarcina de a executa diferite porunci cu caracter militar, judecătorești sau administrativ-gospodărești. În sec. 18, z. erau numiți de ispravnicii de județ, ceea ce a dus (din cauza venalității acestora) la recrutarea unor persoane necorespunzătoare. De aceea, Al. Ipsilanti a stabilit ca z. să fie numiți, la propunerea vistieriei, numai de către domnie „din rîndurile fiilor de boieri și boiernași". Cu toate acestea, ispravnicii au continuat să numească z. fără știrea domniei, luînd de la ei sume importante de bani. Pînă în anul 1795, z. nu aveau o leafă fixă; veniturile lor se împlineau din gloabe și amenzi încasate direct, uneori în mod abuziv. La 1 mai 1795, cînd s-au fixat lefurile veliților boieri, boiernașilor și altor slujitori ai curții domnești, s-a stabilit și pentru z. o leafă fixă. Leafa unui z. mergea pînă la 225 taleri lunar. Z. urmărea împlinirea dăjdiilor la vreme și proceda la execuții silite, în caz de neplată. Nu avea voie să acorde nici scutiri, nici păsuri și nici să intre în sate „cu calabalicuri" și însoțit de mai mult de 2—3 slugi. Nu avea voie să supere pe boieri sau mănăstirile care se bucurau de privilegii. Urmărea împlinirea pentru „madeaua untului". Dările datorate de țigani erau urmărite de un z. armășesc, care avea sarcina să țină un catastif cu numele lor. După hrisovul lui Al. Ipsilanti din 1775, z. avea sarcina să aducă la judecată pe cei chemați la divan „cu pricini", de către judecător și să stea acolo pînă la terminarea judecății. Nu putea să ia măsuri de executare împotriva nimănui, înainte de judecată. Z. era trimis la împricinat numai dacă acesta nu se prezenta la primul termen. Uneori domnul folosea un z. spătărești pentru a aduce pe împricinați la judecată. Z. avea și drept de judecată pentru unele pricini mărunte. El lua parte la vînzările efectuate la mezat, întocmind inventare pentru a urmări drepturile vistieriei de la debitorii scoși în vînzare. La începutul sec. 19, „cei din București, aduși de zapciu la judecată" plăteau acestuia „treapăd de 2 taleri și 30 parale, o singură dată [...], după finea judecății". Pe lîngă divan, funcționa un z. care avea sarcina „să ia jalba pîrîșului, ca să aducă la judecată pe cel pîrît", după ce i-a arătat jalba, cu cel puțin o zi înainte de termenul de judecată. Se îngrijea să introducă părțile la judecată și martorii. Arăta, fără zăbavă, celor ce „se pricinuiau", anaforaua sau cartea de judecată, pentru ca cel nemulțumit să facă apelație. Lua 2 bani pentru osteneala „de a săvîrși hotărîrea". Z. de divan avea dreptul să încaseze zeciuiala „la cîți bani vor împlini, iară nu la toată suma ce să hotărăște de către judecător, dar nu se împlinește". Z. era și organ de urmărire, agent polițienesc. În această calitate, el nu avea voie „să tragă afară din casă fără poruncă domnească" pe nici o persoană și nici să bată pe locuitori. Numirea în postul de z. se făcea de vornicul politiei. Numai domnia îl folosea pe z. în cercetări, autorizîndu-l să smulgă adevărul pe orice cale: „are voie orînduitul zapciu să-l silească ca și fără voie să mărturisească adevărul". Către sfîrșitul sec. 18, z. i se dau sarcini diferite.

T.V.

zapis. V. *inscrisuri.*

zapt. Luare în posesie a unei proprietăți sau a unui venit în numele statului otoman *(zapt-ferman)*. Pentru domnii români, *zapt-fermanul* (ordinul de luare în posesie) se trimitea de sultan odată cu *însemnele domniei*. Termenul z. a intrat în terminologia românească în sensul de *sechestrare, administrație, autoritate*. Cu sensul de administrație apare în Cond. 1776: „Venitul cîntarului să-l aibe sub zaptul lui". În Oltenia, mai apropiată de stăpînirile otomane de peste Dunăre și din Banat, z. a ajuns sinonim cu *jaf*. În același

sens, Ion Neculce: „Turcii balgii se temeau de dinsul ⟨Grigore Ghica⟩ [...] de nu puteau face zapt intru nemică". Derivate: *zapciu, zapcilie, a zapcii, zapciitură.*

D.L.

zaraf: var. *saraf.* Termenul, pătruns în țările române prin influența otomană, a avut două accepțiuni curente: *1.* casier al vistieriei sau administrațiilor locale (județ); *2.* negustor care face operații asupra monedelor (schimb, agiotaj, împrumut). Cu acest din urmă sens, z. era sin. cămătarului. Informațiile documentare despre z. datează de la sfîrșitul sec. 17. În general, z. se recrutau dintre străini: greci țarigrădeni, armeni, evrei spanioli. În 1775, speculațiile asupra banilor erau destul de îngrijorătoare pentru a fi determinat intervenția lui Al. Ipsilanti, care plafonează dobînda la 50 taleri pentru punga de 500 taleri, deci 10%. Z. apar organizați profesional, într-o breaslă proprie, în lista „isnafurilor politii Bucureștilor" din 1788—1800. Dintr-un pitac al lui Al. N. Suțu reiese că, în 15 aug. 1819, z. nu erau organizați în breaslă separată, ci se găseau numai membri in compania mare de aici a negutătorilor.

A.C.

zavescă: var. *zavească.* În Mold., suma pe care se lega sau era obligată să o plătească domnului partea participantă la un act juridic sau la un proces, în cazul cînd nu ar fi respectat actul sau hotărîrea in care figura clauza. *Într-o carte de danie și întărire a lui Alexandru cel Bun; „Și am pus zavescă 50 de ruble de argint curat celor ce au stăpînit acest sat și copiilor lor și întregului lor neam, cine ar începe cu sfada sau pîra sau cu orice fel de răutate, in orice zile și ceasuri, acela să plătească acele 50 de ruble de argint curat"; apoi, intr-o carte de judecată a aceluiași domn: „Și noi am pus lui Vlad și Cirstea zavescă vecinică 80 de ruble de argint curat și copiilor lor și fraților lor și [...] întregului lor neam. Cine din ei va începe cu cearta sau cu pîra sau cu orice fel de răutate pentru acest sat, acela să plătească aceste 80 de ruble". Z. era plătită deci și de moștenitorii părților contractante sau litigante. Ultimă atestare documentară: 23 apr. 1560. Z. pusă la judecăți era o structură concretă care suplinea absența autorității lucrului judecat și scopul ei era de a împiedica reluarea pricinilor soluționate definitiv. Într-adevăr, ar fi fost de crezut că partea care voia să reînceapă un proces — la care se pusese z. — avea să se gîndească mai mult înainte de a acționa, din cauza sumei de bani ce era ținută să o depună în prealabil. Aceasta era variabilă (de exemplu, 50—100 ruble de argint curat, 100—300 galbeni unguresti, 40—100 zloți, 200 forinți). Însă, deși suma nu era mică, procesele tot erau numeroase, ceea ce poate explica și viața scurtă a instituției. De altfel, chiar în timpul cînd funcționa z., întîlnim multe cărți de judecată în care nu figurează, de unde se poate deduce, de asemenea, că nu se punea un temei deosebit pe eficacitatea ei. În Ț. Rom. funcțiunea z. este asigurată printr-o instituție proprie *(pradă)* și prin alta comună și Mold. ulterior datei de 23 apr. 1560: *gloabă.* În lipsa unei reglementări legislative precise în dreptul feudal a autorității lucrului judecat, se întîlnește și în Trans., in cazuri sporadice, obiceiul obligării acelei părți care, după ce se judecase în fața unei instanțe, redeschidea litigiul în care se adusese o hotărîre ori intervenise o înțelegere, la depunerea unei sume de bani, obicei cunoscut în Mold. sub numele de *zavescă* și, in general, sub acela de *gloabă.* În Trans., o asemenea legătură apare de exemplu în judecăți ținute în fața instanțelor ecleziastice românești (scaune protopopești, scaune vlădicești). Astfel, la 4 dec. 1689, vlădica Varlaam din Bălgrad (Alba Iulia), hotărind in problema proprietății unui exemplar din Cazania mitropolitului Varlaam al Moldovei, stabilește la sfîrșitul actului, care cuprinde consemnarea hotăririi date în baza tranzacției dintre părți, că „cine s-ar ridica mai mult după această împăciuială să caute lucrul acestei cărți, să nu poată pînă nu pune două sute de florinți, o sută vlădicești, o sută spănești". Într-un litigiu pentru o strană, soborul protopopesc unit de la Șinca Veche (Țara Făgărașului) hotărăște: „cine va mai face vrajbă pentru acea strană, întîi să pună judecătorilor 25 de florinți, apoi să înceapă altă judecată". Într-o cauză succesorală a unor locuitori, soluționată de o instanță laică de pe teritoriul Țării Făgărașului, se prevede că atunci cind una din părți

ar vrea să reia judecata, va trebui să depună suma de 66 florini, din care jumătate va reveni instanței de judecată, iar cealaltă jumătate părții care a respectat sentința. Werbőczy, tratînd despre obiceiul opunerii *(repulsio, visszaüzés)* la executarea sentințelor, arată că o singură opunere este permisă, cel ce se opune trebuind să plătească o marcă de aur, respectiv 72 florini, din care 2 treimi judecătorului în fața căruia se judecă justificarea opunerii și o treime părții cîștigătoare. Între aceste cutume cu finalitate corespunzătoare, asigurarea respectării hotărîrilor judecătorești, există probabil o legătură de derivație, nefiind exclusă nici existența unor forme de tranziție, neatestate.

O.S.—V.Ș.

zăbor; zăberire. V. *represalii.*

zălog. Lipsa de numerar caracteristică epocii medievale și nevoile mari pentru plata birului, a feluritelor și nenumăratelor dări, a răscumpărării din robie sau a vreunei alte năpăști ducea pe cei în suferință la zălogirea puținelor bunuri pe care le posedau: o casă, o ocină, o vie, un sat, uneori mai multe. **Z.** de imobile a avut mult timp particularitatea de a trece — din momentul împrumutului — posesiunea bunului zălogit asupra creditorului, împreună cu vecinii de pe moșia zălogită, care lucrau acum pentru acesta, pînă cînd debitorul îi va putea plăti datoria. Iar dacă nu o putea onora la termenul fixat, imobilul trecea în patrimoniul creditorului, fără controlul justiției sau cu o cercetare pur formală a acesteia, ceea ce era deosebit de oneros pentru debitor. Documente foarte numeroase atit în Mold., cît și în Ț. Rom., folosesc formule în felul celor următoare: „Și am pus zălog două fălci de vie ale mele în mîinile lui Grigorie, pînă la culesul viilor. Iar dacă nu vor fi la acea zi acești bani ce sînt scriși mai sus, 9 260 aspri, aceste două fălci de vie [...] să fie pierdute [...]". Domnul întărea asemenea convenții: „Și singur și-a pus zi, dinaintea sfatului nostru [...]. Dacă atunci nu va da acești mai sus scriși bani, să fie pierdută acea mai sus scrisă ocină". În cazul cînd debitorii nu puteau plăti la soroc, creditorul venea înaintea divanului și domnul, mulțumindu-se să constate că „la zi ei ⟨debitorii⟩ nu au răscumpărat acel loc de casă, ci s-au lipsit și au rămas", decidea în mod automat, fără a cerceta dacă valoarea bunului zălogit e superioară sumei datorate: „Pentru aceia să-i fie lui ⟨creditorului⟩ și de la noi ocină cu tot venitul și altul să nu se amestece". Se întîmpla uneori ca debitorul, făcînd un efort suprem (dîndu-și „marfa lui agonisită cu trudă"), să-și poată plăti datoria. Atunci el își relua lucrurile zălogite. Zălogirile au fost un fenomen caracteristic de „spargere" a obștii, care și-a făcut apariția la finele sec. 16 și a luat proporții în sec. următor. Lupta împotriva acestui fenomen nu era posibilă pentru că nici protimisiul nu se putea exercita de obicei de rude și vecini, din cauza dificultății judecăților și a cheltuielilor mari pe care le necesita o judecată. Un contract de asa largă aplicare și-a găsit reglementarea și în dreptul scris, care a încercat să-l protejeze pe debitor de lăcomia creditorilor. *Î.L.* (gl. 296, z. 16; gl. 288) prevede că dacă se zălogește o ocină, după 7 ani judecătorul să socotească venitul ocinii pe care l-a încasat creditorul și jumătate să-l scadă din datorie; iar dacă se zălogesc unelte, să se facă act scris, în prezența martorilor. *Sob. hr.* (art. 10) și *Prav. cond.* (XXIV, 4) spre a curma abuzul care se făcea încă, prin aceea că pentru o datorie mică neplătită la termen se putea pierde un bun mult mai valoros, care trecea în mod automat în patrimoniul creditorului — , dispun ca în caz de neplată la scadență să se mai dea un termen, iar la acesta, dacă tot nu se făcea plata și nu se exercita nici dreptul de protimisis, averea zălogită să fie vîndută la mezat. Deasemenea (XIII, 26 par.), *L. Car.* (III, 11, 18 par.), și *C. Cal.* (§ 582—615) se ocupă pe larg de z. *L. Car.* definește z. ca „lucru ce dă datornicul împrumutătorului spre încredințarea datorii", iar *C. Cal.*, *amanetul* ca „acel drit realnic, carele se dă creditorului, ca să se împlinească împrumutul din lucrul zălogit la dînsul, dacă nu va lua la terminul rînduit îndestularea sa". Apoi legea — făcînd distincție între bunurile mobile și cele imobile — explică: „Dacă lucrul este mișcătoriu, se numește chiar amanet, iar de este nemișcătoriu se zice ipothichi" și precizează o dispoziție importantă: **z.** mișcător se constituie prin predarea lucrului, pe cînd cel nemișcător prin predarea

„documenturilor lui". *I. Car.* reglementează și *antihreza.* Făcînd diferență după natura bunului zălogit, această legiuire prevede că „zălogul mișcător să vînză cu știrea judecății, iar cel nemișcător cu știrea domnii". *C. Cal.* — cu o concepție mai modernă — stabilește, din contră, că dacă debitorul nu-și plătește datoria, creditorul „poate să ceară prin judecată vînzarea amanetului sau a ipotecii". În Trans., în legătură cu împrumutul de bani și alte lucruri fungibile, z. a constat în bunuri mobile sau imobile. Inițial, a format un element constitutiv al contractului de împrumut și, în caz de neachitare a împrumutului, el trecea în proprietatea împrumutătorului; începînd din sec. 13 el a devenit un element de asigurare a plății datoriei, și dreptul creditorului s-a redus la vinderea bunului zălogit spre a se satisface din preț. Zălogirea bunurilor imobile avea loc (ca și a celor mobile) prin predarea acestora în posesia creditorului pînă la răscumpărarea obiectului; deoarece aceasta dura de obicei mult timp, zălogirea a fost considerată o vînzare temporară. Practicat pe scară largă de clasa nobiliară transilvăneană, z. a fost uzitat și de țărănimea liberă, inclusiv cea românească. El a fost practicat și de iobăgime, după cum ne atestă actele privind conscripția czirákyană. În districtele grănicerești zălogirea sesiilor sau a unor părți de sesie se putea efectua numai cu autorizația autorităților militare. *S.M.S.* reglementează prin dispoziții minuțioase această materie într-un titlu special, iar în titlul privitor furtul (IV, 2) consideră ca furt sustragerea de către debitor a lucrului dat drept z. *(pignus)* creditorului. Cel ce a dat un lucru ca z. putea pretinde pe cale judiciară, în baza contractului de zălogire, de la cel ce a primit lucrul ca z., restituirea lucrului în starea în care a fost în momentul primirii, dacă primitorul l-a stricat prin vina sau viclenia sa. Originea acestei acțiuni se află în *actio pignoraticia* din dreptul roman.

O.S. — V.Ș.

zeciuială. V. *deșetină; dijmă; dobîndă.*

zeciuitor crăiesc. Numele celui care încasa dările în Trans. în sec. 18.

N.S.

zestre. Înzestrarea este una dintre instituțiile cu rol precumpănitor în vechiul nostru drept, aceasta mai ales în Ț. Rom. pînă la mijlocul sec. 17, cît timp coexistă cu privilegiul masculinității. Prin ea se evita intrarea unui străin în obște (soțul fetei care se căsătorește) și în același timp fetele nu sînt înlăturate de la moștenirea părintească, numai că în loc să moștenească pămînt, ca băieții, primesc părțile lor în bunuri mobile, prin înzestrare; în virtutea aceluiași privilegiu, bărbații ar fi fost îndrituiți să răscumpere de la femei bunurile imobile care ar fi intrat în patrimoniul acestora prin înzestrare. Principiul venea din vechiul *ius Valachicum* al Țării Făgărașului, consemnat în scris în sec. 16 și aplicat încă în Maramureș în sec. 17—18. La înzestrare — cînd fata „își lua z. cu carul", adică numai în lucruri mobile: vite, obiecte de îmbrăcăminte și „scule" — se prevedea: „și a înzestrat-o ca pe o fată, cu vite și cu scule. Deci nici un amestec să nu aibă în ocină, ci să ție numai Danciul singur și cu sora sa Vlădae". Foaia de z. era făcută de obicei în scris, în prezența a cîtorva martori, „oameni buni", sau chiar verbal în fața domnului. Zapisul de z. fără iscăliturl de martori era „un lucru fără credință" (Mold., 14 mai 1669). Z. se dădea atît fiicei, cît și ginerelui. Dar la urmărirea averii gazdelor de hoți, I. Gh. Caragea poruncește, cu drept cuvînt, ca lucrurile „de zestre ale femeilor lor [...] să se deosebească și să se dea pe seama femeii ca unele ce ele nu se în vinovățesc a-și pierde zestrea pentru relele urmări ale bărbaților lor [...]". Z. imobilă era *inzezisabilă,* dar *alienabilă:* jupînița Hîrșova plîngîndu-se, în repetate rînduri, că o urmăresc în averea ei dotală creditorii tatălui său decedat, domnul poruncește că jeluitoarea „să ție aceste bunuri ⟨moșiile și țiganii de z.⟩ în pace de alți datornici și niminea să n-o tragă în judecată nici să n-o bîntuiască, nici să aibă voie a luarea din zestrele ei măcar cît ar fi un cap de ață [...]". Însă 2 soți avînd prin bună învoială, pentru 50 de lei noi, un loc de casă despre care soția declară în zapis: „[...] mi să trage și mie zestre de la părinții mei [...]", iar într-o hotărîre a Departamentului de patru din Craiova se afirmă: „măcar ⟨ca vînzarea⟩

să fie și cu știrea și voia muierii". Alienarea averii dotale imobile se făcea totuși, de obicei, cu aprobarea domnului, pentru motive temeinice, cum ar fi plata datoriilor. Pravilele sec. 17 *s*-au ocupat și ele de **z.** După ce prevăd cîteva principii generale privitoare la înzestrări, arată cazurile de restituire a **z.** femeii sau succesorilor ei, cazurile de pierdere a **z.** de către femeie, obligația de înzestrare pusă răpitorului sau siluitorului pentru paguba adusă femeii prin fapta sa. Arhiv. *Sin. alf. Bas.* (14 p.) și în special Fotino cuprind, de asemenea, dispoziții privitoare la **z.** *Prav. cond.* (XIX), *L. Car.* (III, 16, 9—43), Donici (XXXIII, 1—35) și *C. Cal.* (§ 1 922—1 657) reglementează pe larg materia: modul de constituire a **z.**; obligația de înzestrare; prețuirea **z.** mobile; drepturile și îndatoririle soțului; drepturile femeii și ale moștenitorilor ei; inalienabilitatea **z.** și excepții de la acest principiu; protimisisul față de creditori; cazurile de restituire; schimbul imobilului dotal cu un bun de aceeași valoare al soțului sau al altei persoane (numit în *L. Car. antipricon, anti-pricos* —„zestre"); ipoteca legală *(C. Cal.)* ș.a. **Z.**, numită și *allatura, allatura uxorea, allatae res*, consta, în dreptul transilvănean, din totalitatea bunurilor mobile (veșminte, lucruri gospodărești și alte mobile) aduse ca o contribuție la întîmpinarea sarcinilor căsătoriei, de sau pentru femeia căsătorită (și din această cauză numite și *res deductae, res secum adductae, res secum delatae).* Acest ansamblu de bunuri afectat susținerii sarcinilor matrimoniale alcătuia, spre deosebire de *dotalitium* și de *res paraphernales* sau *paraphernum* (care formau categorii diferite de bunuri ale femeii măritate), **z.** propriu-zisă, corespunzînd cu instituția juridică numită *dos* din dreptul roman, cu **z.** din vechiul drept nescris și scris al Principatelor române, cu *dota* din dreptul civil român modern. Obligația de a da **z.** o avea tatăl fetei, sau, în cazul morții sale, cel care exercita în locul acestuia puterea paternă. **Z.** era proporțională cu starea socială a fetei ce se mărita; la 6 iun. 1813, marii boieri ai Ț. Rom. arătau domnului că „într-această vreme fetele se mărită cu zestre mari, mai virtos de o familie ca aceasta ⟨=Dudescu⟩ de starea dintîi, cînd la o fată de boier de al-doilea stare trece zestrea peste 200 de pungi (= 100 000 de taleri), cu moșii, vie, țigani, scule și haine". Nu toate bunurile duse de femeie în casa soțului constituiau **z.**, ci numai cele transmise lui sub titlu de **z.** Bunurile din care se compuneau **z.** nu deveneau proprietatea soțului, dar stăteau în timpul căsătoriei sub administrația lui, în afară de lucrurile de folosință personală a femeii. Numai banii și lucrurile consumabile deveneau proprietatea lui. În caz de desfacere a căsătoriei, bărbatul sau moștenitorii↑ acestuia aveau obligația să restituie femeii sau moștenitorilor ei lucrurile *allatae* ce-i fuseseră predate sau — pentru cele consumate și distruse — valoarea lor. În ce privește lucrurile neconsumabile, asupra cărora soțul cîștiga pe durata căsătoriei drept de folosință, raporturile dintre constituitorul **z.** și soț erau similare celor dintre proprietar și uzufructuar. Femeia avea dreptul de a testa bunurile *allatae;* fără testament al femeii, ele reveneau moștenitorilor legitimi ai acesteia. V. *dar cu ocazia căsătoriei; moștenire; recompensă conjugală.*

O.S.—V.Ș.—N.S.

zi. *I.* Punere (luare) de zi; sin.: *soroc, sorocirea părților.* Primirea unei jalbe a provocat totdeauna chemarea impricinaților la judecată. În acest scop se fixa termen de înfățișare sau — în terminologia epocii de care ne ocupăm — se lua **z.** se punea soroc, ori se soroceau părțile. În Ț. Rom. și Mold. se punea **z.** la divan: *a.* cînd acesta, fiind sesizat printr-o plîngere, urma să soluționeze un litigiu; se lua **z.** pentru orice act necesar desfășurării pricinii (ascultarea părților, administrarea probelor și dezbaterea procesului în fond); *b.* ca urmare a unei proceduri grațioase urgente și provizorii, declanșate de domn la cererea unui reclamant de a interveni pentru menținerea unui drept al său amenințat, sau chiar pentru restabilirea unui drept vătămat. Într-un asemenea caz domnul dădea carte de volnicie↑ reclamantului, ca să-și apere dreptul sau trimitea poruncă unui dregător în acest sens. În ambele cazuri obișnuia să scrie: „cui îi va părea cu strimbul", să vie să stea de față „înaintea domniei mele" sau altă formulă asemănătoare. Se întîmpla să dea poruncă direct tulburătorului dreptului, arătîndu-i și pericolul care îl ame-

ninţă în cazul cînd nu se supune de îndată; *c.* ca urmare a delegării de către domn a unui dregător care să cerceteze şi să judece pricina, după indicaţiile date în porunca domnească Se adăuga în poruncă formula: „Iar de va fi poveste într-alt chip, să vie la divan" sau alte asemănătoare. **Z.** de judecată putea fi pusă de domn direct, trimiţînd citaţii părţilor (*răvaşe de soroc*). Adesea însă, pentru ca acestea să fie de acord asupra termenului, domnul poruncea unui dregător să ia contact cu ele şi împreună să fixeze **z.** de prezentare la divan. Determinarea **z.** la care urma să se prezinte părţile pentru o plată sau o execuţie, cum şi pentru judecată se făcea cu precizie, chiar dacă nu se arătau **z.** şi luna calendaristică, ci prin referire la data cînd se fixa sau la o sărbătoare. Obiceiul mai vechi era însă ca dacă una dintre părţi nu se prezenta la termen, să fie aşteptată o săptămînă şi uneori chiar mai mult şi eventual să se amîne soluţionarea operaţiei juridice sau a judecăţii pentru o altă dată, deşi chemarea se făcuse cu ameninţarea judecării în lipsă. În acest caz, pentru noul termen partea lipsă era adusă, de obicei, cu mandat de aducere (v. *carte de volnicie*). Se putea însă ca un înalt dregător (caimacamul Craiovei, de exemplu), printr-o plîngerea unei boieroaice, *să volnicească* de la început „o catană" ca să-i aducă pe răzeşii pîrîţi la judecată. În cazul cînd una dintre părţi rămînea nemulţumită cu judecata ispravnicului în Mold., acesta punea **z.** la divan şi înainta dosarul cancelariei domneşti; în Ţ. Rom., pentru accelerare, fără a pune termen, trimitea cauza la divan şi împricinaţii cu mum basir. După obiceiul pămîntului, în Mold., nu se puteau acorda mai mult de 3 termene pentru lipsa părţilor; totuşi, invocîndu-se chiar acest obicei — cînd partea lipsă era un puternic al zilei — „se mai aştepta încă mult prezentarea lui şi peste aceste termene *Manualul* lui Donici reglementează problema, precizînd că, dacă nu se prezintă la judecată pîrîtul este adus „cu puterea stăpînirii". El „are vadea de trei luni pentru ca să-şi gătească dovezile sale", în 3 termene de cite o lună. Dacă dovezile sînt într-o ţară străină, termenul se prelungeşte, după caz, pînă la 9 luni (IV, 2, 3, 6). În Ţ. Rom., în sec.18, neprezentarea unui împricinat în instanţă, nici personal, nici prin procurator, nu împiedică judecarea procesului; aceasta se făcea însă cu mare întîrziere, aşteptîndu-se timp îndelungat partea care nu venea, ceea ce păgubea grav partea cealaltă, mai ales cînd aştepta cu martorii pe cheltuiala sa. *Prav. cond.*, spre a micşora tergiversările, îl obligă pe reclamant să termine procesul început (VII, 2); iar *L. Car.* (VI, 1, 13—18), pentru acelaşi motiv, prevede că pîrîtul care nu se prezintă în instanţă, într-o pricină civilă, fără a se găsi în vreunul dintre cazurile menţionate în pravilă (boală, înmormîntare, lucrul pămîntului etc.), va fi judecat neapărat la al treilea termen. La începutul sec. 19, în Ţ. Rom., în perioada muncilor agricole intense, judecăţile erau interzise; astfel, între 14 apr. şi 15 mai, „după obiceiul ce s-au urmat în toţi anii pentru trebuinţa arăturilor de porumb, de mei, de lucrul viilor" (29 mart. 1816); între 1 iul. şi 15 aug., perioada secerişului (18 iun. 1820) şi după 18 sept. pînă la sfîrşitul lui oct., „într-această vreme cînd sînt culesul viilor, culesul porumburilor şi arăturile [...], pentru ca să-şi poată căuta fieştecare de aceste agoniseli" (18 sept. 1814). În Trans., *S.M.S.* dispune că citaţia se va repeta în caz de neprezentare a împricinatului şi în caz de lipsă a acestuia după prima citare i se va aplica o amendă de un florin, după a doua citare de 2 florini, iar după a treia, cauza se va soluţiona în favoarea reclamantului. În actul de judecată emis la 15 sept. 1339, C, de un magistru vicar general al episcopului Trans. se arată că s-a dat hotărîre împotriva unui pîrît, întrucît, fiind chemat de mai multe ori în chip legiuit, nu s-a înfăţişat la judecată (v. *treapăd*). *2.* Unitate de măsură reprezentînd suprafaţa de teren arată într-o zi şi echivalînd cu 16 prăjini↑ pătrate (prăjina de 16 palme↑ domneşti).

O.S.—V.Ş.—A.C.—N.S.

zingirliu; var. *zengerliu*. Moneda turcească de aur valorînd 2 piaştri şi 30 parale. Pe piaţa internă românească circulă în sec. 18 şi 19, cu valoarea de aproximativ 3 lei. V. *leu*.

A.C.

zlot. Termenul indică o monedă de aur. Primele documente moldovene desemnează cu acest nume ducatul de aur venețian sau genovez de la Caffa, pătruns în ținuturile noastre prin comerțul cetăților italiene. Avînd o largă circulație, **z.** a căpătat sensul generic de monedă de aur, astfel că îl găsim denumind diverse valute: **z.** tătărăști, leșești, nemțești, turcești, unguresti, de Moncastro, piaștri turcești etc. În Ț. Rom. — prin sec. 18 — se da numele de „zlot valah, românesc vechi" unui florin depreciat de argint. La 1718, vizirul Ibrahim a emis un nou piastru în valoarea de 80 de aspri care a luat numele de **z.** turcesc. În Oltenia ocupată de austrieci 2/3 din banii plătiți pentru dări de locuitori erau **z.** turcești, pe care autoritățile austriece i-au devalorizat la 80 de bani. Menționăm cîteva din echivalențele mai des întîlnite în documente: în 1620, pentru **1** florin se plătea 1,17 **z.**; în 1711, **z.** era egal cu 1 florin și 20 dinari sau 93 1/2 bani românești, în 1714, se plătea leul cu 1,70 **z.**; în 1718, **z.** valora 80 aspri↑; la 1720, în Oltenia, valora 1 florin și 6 creițari: în această vreme existau 2 feluri de **z.**: unul vechi de 88 aspri, altul nou de 90 aspri, în 1775, valora 1/2 caragros, iar în sec. 19, pentru un **z.** de argint se plăteau 30 parale. **Z.** — sub numele de **z.** *tătărăsc* — e semnalat în Mold., în prima jumătate a sec. 15, unde ajunge curînd monedă dominantă, situație păstrată pînă în sec. 17. Continuă să circule și după această perioadă, însă cu o mai redusă frecvență, atît în Mold., cît și în celelalte ținuturi românești. **Z.** a servit deopotrivă ca monedă reală — „zlot bătut" — și monedă de calcul (sec. 17).

A.C.—N.S.

zlotaș. Dregător domnesc însărcinat cu perceperea dărilor. Denumirea își are originea într-o dare cu caracter personal, *zlotul de casă*↑(1635); încasatorii acestui cvasi-impozit s-au numit *zlotași*, apoi, prin extensiune, termenul a desemnat categoria generală a perceptorilor. Între atribuțiile **z.** menționăm: încasarea ciferturilor (sferturile trimestriale), controlul adeverințelor de plată a dărilor („cercătura" pentru „peceți"), efectuarea recensămîntului fiscal și eliberarea adeverințelor de impozit (facerea „istovului" și împărțirea peceților pentru sferturi), confiscarea adeverințelor îndoielnice (poprirea peceților), încasarea răsurii, încasarea văcăritului, desetinei, camenei etc. Abuzurile **z.** au reprezentat o plagă pentru marea masă a birnicilor: încasau dările de la cine puteau nu de la cine trebuia, „prădau", „ciuboțeau" (luau amenzi pentru întîrziere), aplicau dușegubine↑ și năpăști↑, puneau oamenii în fiare etc. Slujba lor se numea *zlotărie*; la 4 mai 1729, C. Costachi era „cu slujba zlotării la Suceava".

A.C.

zlotul de casă (Mold., sec. 17). Dare plătită de fiecare gospodărie în moneda numită *zlot*↑. La 1635, Ioan Movilă arăta că ar fi fost primit ca domn în Mold., dar „să nu fie în țară dare de zlot, adică de taleri". Tot sub numele de **z.c.** (sau de *vatră*) a fost cunoscută răscumpărarea clăcii în Ț. Rom. în sec. 18. V. *zlotaș*.

N.S.

zminteală. V. *sminteală*.

zorbalie. V. *răzvrătire*.

zugrumare. V. *sugrumare*.

zulum. V. *abuz*.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

1 Acsády J., *A magyar jobbagyság története*, Budapesta, 1948.
2 Acsinte Uricariul, *De a doua domnie a lui Nicolae Alexandru vodă*, ed. I. St. Petre, Buc., 1944.
3 *Acte judiciare din Țara Românească (1775—1781)*, ed. întocmită de Gh. Cronț, Al. Constantinescu, Anicuța Popescu, Theodora Rădulescu și C. Tegăneanu, Buc., 1973.
4 *Acte și documente relative la istoria renașterei României*, adunate de Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, C. Colescu-Vartic, J. J. Skupiewski, 11 vol., Buc., 1888—1901.
5 *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*; seria I, 4 vol., adunate de D. C. Sturdza-Scheianu; seria II, 8 vol., adunate de Radu Rosetti, Buc., 1907—1908.
6 *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, 3, Sofia, 1969.
7 Adăniloaie N., *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, Buc., 1955.
8 Agapie Bogdan, *Problema jurătorilor români. Studiu critic de drept vechi românesc*, Iași, 1939.
9 — *Instituția feriei. Contribuțiune la cunoașterea dreptului cutumiar românesc*, Iași, 1942.
10 Agust Irving A., *Urban Civilization in pre crusade Europe*, 2 vol., Leida, 1968.
11 Ahrweiler Hélène, *La frontière et les frontières de Byzance en Orient*, în *XIVe Congrès international des études byzantines*, Buc., 1971.
12 — *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, în *Variorum Reprints*, Londra, 1971, 1, 103—114; 7, 1—22.
12 a Albu N., *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944.
13 Alexandresco Dimitrie, *Droit ancien et modern de la Roumanie*, Paris — Buc., 1898.
14 — *O ochire retrospectivă asupra pedepselor și în special asupra executării pedepsei cu moarte în diferite timpuri și în diferite țări*, în C.J., 1902, 471 urm.
15 — *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, 14 vol., ed. 1 și 2, Buc., 1906—1925.
16 Alexandrescu Grig. I., *Studiu asupra obiceielor juridice ale poporului român și teoria viitorului cod civil*, Galați, 1896.
17 Alexandrescu-Dersca M. M., *Despre regimul supușilor otomani în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, în S., 16, 1961, nr. 1, 87—112.
18 — *Rolul hatișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)*, în S., 11, 1958, nr. 6, 101—122.
19 — *Sur le régime des ressortissants ottomans en Moldavie (1711—1729)*, în S.A.O., 5—7, 1967, 143—182.
20 — *Sur le mariage entre les Turcs ottomans et les Roumains (XVIe s. — XIXe s.)*, în „Recherches", 6, 1981, 15—17.
20a Ali, *Le prime monete e i primi aspri dell' Impero ottomano*, în „Rivista italiana di Numismatica", 1921, 77—93.
21 Alivissatos A., *Das Kanonische Recht der Orthodoxen Kirche*, în „Ekklesia", 10, 1939, 75—90.

2 Allen W.E.D., *Problems of the Turkish Power in the Sixteenth Century*, Londra, 1963,
23 Amiras Alex., *Cronica anonimă a țării Moldovei. Care se începe de la domnia lui Istrati Dabija vv. și se sfîrșește la domnia lui Grigore Ghica vodă cel bătrîn (1662—1733)*. trad. din greceşte... de Alex. Amiras, la M. Kogălniceanu, *Let.*, 3, 97—180.
24 *Analele parlamentare ale României, 1831—1852*, 17 vol., Buc., 1890—1915.
25 *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Const. Brîncoveanu, 1695—1803*, ed. Dinu C. Giurescu, în S.M.I.M., 5, 1962, 353—493.
26 Andea Av., *Opțiuni pentru o istorie a administrației*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj-Napoca, 1974, 340—345.
27 Anderson M.S., *The Eastern Question, 1774—1923*, Londra, Melbourne, Toronto (1966, republ. 1968).
28 Andreescu C., *Știri noi asupra aducerii apei în Iași în cursul sec. XVIII și începutul sec. XIX*, în A. R., 3, 1939, 193—219.
29 Andronic Al., *Din problemele dreptului civil român: Citație și mandat*, în S.C.I., Iași, 20 (vol. 3 din seria nouă), 1947, 299—311.
30 Andronic Al., *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, în S.A.I., 13, 1969, 67—78.
31 — *Les villes de Moldavie au XIVe siècle à la lumière des sources les plus anciennes*, în R.R.H., 9, 1970, 837—853.
32 — *Curtea domnească din Iași — reședință voievodală*, în A.I.I.A., 18, 1981, 543—549.
32 a — *Fortificațiile medievale din Moldova*, în M. Ant., 1970, 403—416.
33 Andronic Al. și Matei M.D., *Cetatea de scaun a Sucevei*, Buc., 1965.
34 Angelescu Const. C., *Pedeapsa cu moartea la români în veacul XIX*, Buc., 1927.
35 Angelescu I. N., *Originea răzeșilor și moșnenilor. Caracterul codevălmășiei lor*, Pitești, 1909.
36 — *Evoluția economică a țărilor românești*, I, Buc., 1918.
37 — *Histoire économique des Roumains*, Geneva (f. a.).
38 Angelescu N. I., *Acte și documente din trecutul farmaciei în țările românești*, Buc., 1904.
38 a — *Tariful vamal și nartul luerurilor de băcănie din 1776*, Buc., 1907.
39 Angelov D., *Bulgaria*, în *Actes Sofia*, 3, 1969, 27—37 (v. nr. 6).
40 Anghelov D. și Ștefănescu Șt., *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social-economică în Bulgaria și Țara Românească în sec. XIII—XIV*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor: sec. XII—XIV*, Buc., 1971, 57—106.
41 Anghel Gheorghe, *Considerații generale privind tipologia cetăților medievale din România din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Apulum", 1981, 151—163.
41 a — *Cetăți medievale din Transilvania*, Buc., 1972.
42 Anonymus, secretarul regelui Bela, *Gesta Hungarorum*, la Popa-Lisseanu, *Izv.*, I, 23—134 (v. nr. 1 221).
43 Antoine de Saint-Joseph M., *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, Paris, 1820.
44 Antonovici I., *Istoria comunei Bogdana din plasa Simila, jud. Tutova*, Bîrlad, 1905.
45 — *Documente bîrlădene*, 5 vol., Bîrlad, 1911—1926.
46 *Anul 1848 în Principatele române*, Buc., 1903.
47 Apostolescu G., *Duelul*, în „România literară" 1855, nr. 33.
48 *Approbate constitutiones Regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum. Ex articulis ab ano millesimo quingentesimo quadragesimo, ad. presentem huncusque millesimum sexcentesimum quinquegesimum tertium conclusis*, Claudiopoli, 1696.
48 a Aricescu C. I., *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704)*, Buc., 1873.
49 Arion Dinu C., *Încercare asupra domeniului eminent în Principatele Muntenței și Moldovei, în secolele XV și XVI*, în *Închinare lui N. Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, 20—23.

50 — *Cnezii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, Buc., 1938.
51 — *Vlahii, clasă socială în voivodatele românești*, Buc., 1930.
52 — *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1930.
53 — *Două studii de istoria dreptului românesc: 1. Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ștefan cel Mare* (1—24); *2. Ce înțeles au avut actele domnești de donație* (25—62), Buc., 1942.
54 — *Caractere juridice și sociale ale proprietății rurale în voievodatele românești*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, 107—137.
55 Armenopol = *Manualul legilor sau așa-numitele Cele șase cărți, adunate de prelutindeni și prescurtat de vrednicul de cinstire păstrătorul de legi și judecător la Salonic Constantin Harmenopulos*, trad. de I. Peretz, Buc., 1921.
56 Arz Albert, *Burzenländer Breunzeichen*, în „Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums", Brașov, 1940, caiet. 1—4.
57 Atanasov P., *L'activité littéraire de Radul le Grammairien*, în „Études balkaniques", Sofia, 6, 1970, nr. 3, 70—94.
58 Auner C., *Moldova la soborul din Florența*, ed. 2, Buc., 1915.
59 Avrigeanu Domnica, *Contribuții la cunoașterea instituției cetățuirilor din orașul Sibiu (1495—1876)*, în R.A., 1970, nr. 1, 23—32.
60 Babinger Fr., *Cel dintîi bir al Moldovei către sultan*, în *Omagiu fraților Alexandru și Ion Lapedatu*, Buc., 1936.
61 — *O relațiune neobservată despre Moldova*, Buc., 1937.
62 Bakalov George, *Quelques particularités de la titulature des souverains balkaniques au Moyen Âge*, în „Études balkaniques", 1977, nr. 2, 67—86.
63 Bally Ange, *La Bessarabie comme pays moldave*, în R.H.S.E.E., 17, 1940, 51—86.
64 Balotă Anton, *Viteji lui Ștefan cel Mare*, în S.A.I., 9, 1967, 43—64.
64 a Barbu Gabriel, *Arta vindecării în Bucureștii de odinioară*, Buc., 1967.
65 Bardach Julien, *L'État polonais du Haut Moyen Âge*, în *Acta Poloniae Historica*, 5, 1962, 7—47.
66 — *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Ksiestwa Litewskiego, XIV—XVII W.*, Varșovia, 1970.
67 Barnuțiu Simion, *Dreptul public al României*, Iași, 1867.
68 Bartal Ant., *Glossarium mediae et informae latinitatis Regni Hungariae*, Budapesta, 1901.
69 *Basilicorum libri LX*, ed. K.W.E. Heimbach, Leipzig, 1833—1870.
70 Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt și Leipzig, 1778.
71 Băcilă Ioan C., *Împărțirea administrativă a Moldovei în anul 1833. Două documente cartografice*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, 139—155.
72 Băileanu Gh., *Fondarea Epitropiei Sf. Spiridon și crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat*, în C.I., 5—7, 1929—1931, 3—26.
73 Bălan Teodor, *Vornicia în Moldova*, Cernăuți, 1931 (din „Codrul Cosminului", 7, 1931—1932, 63—204).
74 — *Documente bucovinene*, 6 vol., Cernăuți, 1933—1942.
75 — *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, Buc., 1960.
76 Bălcescu Nicolae, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, Buc., 1872.
77 — *Puterea armată și arta militară la moldoveni, în timpul măririi lor*, în *Opere*, I, 1953.
78 Bănățeanu Vlad, *Armenii în istoria și viața românească*, Buc., 1938.
79 Beck H. G., *Senat und Volk von Konstantinopel*, în *Sitzungsberichte der Bayer. Akademie des Wissenschaften Philosophische-historiche Klasse*, 1966, caiet. 6.
79 a Bedeus-Scharberg Joseph, *Das Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes*, Sibiu, 1838.

80 Beldiceanu-Steinherr Irène, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, München, 1967.
81 Beldiman Al., *Eterie sau jalnicele prilejite în Moldova din răzvrătirile grecilor: prin şeful lor Alexandru Ipsilanti*, ed. Alecu Balica, Iaşi, 1861; şi la M. Kogălniceanu, *Let.*, 337—433 sub titul *Tragodiea sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare, după răzvrătirea grecilor, 1821.*
81 a Belu Sabin, *Două registre ale breslei postăvarilor din Braşov în sec. XVI*, în A.M.N., 4, 1967, 127—151.
82 Benkö József, *Diaetae sive Rectius Comitia Transilvaniae eorum decreta que vulgo adpellantur articuli dietales*, Sibiu-Cluj, 1791.
82 a Benveniste Emile, *Don et échange*, în *Année sociologique*, IIIe serie, 2, 1951, 7—20 = *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, 315—326.
83 — *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 2 vol., Paris, 1969.
84 Béranger Jean, *La monarchie autrichienne de 1650 à 1700*, Paris, 1971.
85 Berechet Şt. Gr., *Caterisirea (degradarea) preotului şi frăţia de cruce*, Chişinău, 1924.
86 — *Particularităţile conjurătorilor la români după documente slave*, Chişinău, 1925.
87 — *Judecata la români pînă în secolul al XVIII-lea (Cercetare pe baza documentelor slavo-române)*, Chişinău, 1926.
88 — *Procedura de judecată la slavi şi la români*, Chişinău, 1926.
89 — *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I, *Izvoarele*, Iaşi, 1933.
90 — *Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc*, vol. I, partea 1, *Izvoadele*, Vaslui, 1937.
91 — *Dreptul vechilor noştri ierarhi la judecarea mirenilor*, în B.O.R., 56, 1938, 741 — 761 (şi extras).
92 — *I riflessi del diritto'canonico-bizantino dopo la caduta di Constantinopoli sull diritto canonico rumeno*, Roma, 1939.
93 Berindei Dan, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureştilor*, în S.C.Ş., 30, 1962, fasc. 1, 129—138.
94 Berza M., *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta otomană în secolele XVI—XVIII*, în S., 11, 1958, 59—71.
95 — *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, în S.M.I.M., 2, 1957, 7—47.
96 — *Le féodalisme roumain*, Sinaia, 1964 (Cursurile de vară ale Universităţii din Bucureşti, litografiat).
97 Berza M., Stoicescu N., Marcu L., *Organizarea statului feudal*, în S., 15, 1962, 1479—1490.
97 a Bezviconi Gh., *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru. Documente*, 2 vol., Buc., 1940, 1943.
98 Bianu Ion, *Documente româneşti*, Buc., 1907.
99 Binder Paul, *Contribuţii la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureş şi nordul Transilvaniei*, în S.A.I., 10, 1967, 27—61.
100 Binner R., *Zur Datierung des Samoderzet in der russischen Herrschertitulatur*, în „Seculum", 20, 1969, 57—68.
100 a Biro Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlödése 1540—1690* [Evoluţia puterii princiare în Transilvania, 1540—1690], Cluj, 1917.
100 b — *Erdély követei a Portán* [Solii Transilvaniei la Poartă], Cluj, 1921.
101 Birdaş E., *Stavropighia în dreptul bisericesc*, în G.B., 1955, nr. 3—4, 186—198.
102 Bloch Marc, *La société féodale. La formation des liens de dépendance*, Paris, 1949, 1968.
103 Bobescu I. B., *Mecanismul de guvernare al Ţării Româneşti înainte de Regulamentul organic*, în R.I.A.F., 10, 1909, 314—323.
104 Bobulescu C., *Lăutarii noştri. Din trecutul lor...*, Buc., 1922.

105 — *Fețe bisericești în războaie, răzvrătiri și revoluții*, Chișinău, 1930 (extras din „Revista Societății de istorie și arheologie bisericească", Chișinău, 20, 1930, 1—115).
106 — *Afurisania patriarhului de Constantinopol asupra casei Roznovanu din Iași*, Cluj, 1931 (extras din vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931).
107 Bocăneț u Al., *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic, istoric, cultural*, în „Codrul Cosminului", 2, 1925.
108 Bocșan Nicolae, *Cnezii bănățeni în secolul al XVIII-lea. O componentă a structurilor elitare românești*, în *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, 141—148.
109 Boga L. T., *A doua ocupație rusească a țărilor române, după arhiva Ministerului de Justiție din Moldova*, ⟨Chișinău⟩, 1930.
110 — *Documente din arhivele Basarabiei (1607—1806)*, Chișinău, 1931.
111 — *Paza marginii. Căpităniile de margine despre Nistru, Ciuhur spre raiaua Tighinei și Bugeac*, Chișinău, 1932.
112 Bogdan Ion, *Cinci documente istorice slavo-române, din arhiva Curții imperiale de la Viena*, Buc., 1889 (din A.A.R.M.S.I.).
113 — *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Buc., 1895.
114 — *Originea voievodatului la români*, Buc., 1902 (din A.A.R.M.S.I, s. III, t. 24, 1902, 191—207).
115 — *Despre cnejii români*, în A.A.R.M.S.I., t. 26, 1903, 13—44; reprodus în vol. *Scrieri alese*, Buc., 1968, 180—206.
116 — *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, 1, Buc., 1905.
117 — *Istoriografia română și problemele ei actuale*, Buc., 1905.
118 — *Ohabă-ohabnic*, în C.L., 40, 1906, 295—299.
119 — *Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnezilor și boierilor moldoveni în sec. XIV—XV*, în A.A.R.M.S.I., s. II, t. 29, 1907, 613—628.
120 — *Documentul răzeșilor din 1484 și organizarea armatei moldovenești în sec. XV*, Buc., 1908 (din A.A.R.M.S.I.).
121 — *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 2 vol., Buc., 1913.
122 Bogdan Damian P., *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, Buc., 1938.
123 — *Caracterul limbii textelor slavo-române*, Buc., 1946.
124 — *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, 2, Buc., 1956.
125 Bogdan N., *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ed. 2, Iași, 1913.
126 Bogrea V., *Din vechea noastră terminologie juridică: Ferlie*, în A.I.I.N., 2, 1923, 520—521.
127 — *„Poarta" lui Vasile Lupu*, în A.I.I.N., 2, 1923, 355—356.
128 Boldur A. V., *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, 1, Chișinău, 1937.
129 — *Originea și sensul cuvîntului „vecin"*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, 167—174.
130 Bolgiu D., *Cetele de moșneni*, Buc., 1902.
131 Bologa V., *Le début des sciences naturelles et médicales chez les Roumains*, Buc., 1940.
132 Bologa V. și Izsac S., *Aspecte din trecutul medical al patriei noastre de la comuna primitivă pînă la clasicii medicinii românești*, în *Contribuțiuni la istoria medicini în R.P.R.*, Buc., 1955, 15—121.
133 Bologa V., *Despre vrăji, doftoroaie și leacuri băbești*, Buc., 1961.
134 Bónis G., *The Hungarian Feudal Diet (13-th — 18-th Century)*, în *Recueil Soc. Jean Bodin. Gouvernés et gouvernants*, Bruxelles, 26, 1965, 287—308,
135 — *Recherches hongroises sur les Assemblées d'états*, în „Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, 17, 1971.

136 — *Recherches hongroises sur les institutions des ordres*, în „Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, 17, 1971.
137 Borcea Liviu, *Contribuții la istoria căpităniei de Oradea în secolele XVI—XVII*, în A.I.I.C., 1981, 343—351.
138 — *Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezii ei în secolele XIII—XVII*, în „Crisia", 1982, 123—159.
139 Boroianu D. G., *Cestiuni de drept bisericesc*, Buc., 1905 (cuprinde: I. *Dreptul ctitoricesc*, 1—47; II. *Biserica și organizarea ei*, 48—72; III. *Biserica și statul*, 73—96).
140 — *Dreptul bisericesc*, ed. 2, Buc., 1911.
141 Boranowski B., Chmielowski S. ș.a., *Histoire de l'économie rurale en Pologne jusqu'en 1964*, Wrocław — Warszawa — Kraków, 1964.
142 Boscowich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne en 1762*, Lausanne, 1772.
142 a Botezan L., *Situația rentei în bani din comitatele transilvane în perioada 1785—1820*, în S.U.B.-B., 1970, fasc. 2, 31—49.
142 b — *Slujba iobăgească în Transilvania în perioada 1785—1829*. în A.M.N., 10, 1973, 270—285.
143 Botezan L. și Schilling R., *Conscripțiile urbariale hunedorene din 1785*, în „Sargetia", 1970.
144 Boutruche Robert, *Seigneurie et féodalité*, 2 vol., Paris, 1959—1965; 1968—1970.
145 Brătescu I., *Măsurătoarea pământului la românii din vechime*, Buc., 1913.
146 Brăiloiu C., *Colecțiune de legi, ordonanțe și decrete domnești*, Buc., 1867.
147 Brătescu Gh., *Procesele vrăjitoarelor*, Buc., 1970.
148 Brătianu George, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938,
149 — *La distribution de l'or et les raisons économiques de la division de l'Empire romain*. în *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, 37—91.
150 — *Servage de la glèbe et le régime fiscal. Essai d'histoire comparée romaine, slave et byzantine*, Paris, 1938.
151 — *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările românești și în cadrul istoriei generale*, Buc., 1946, 1971.
152 — *Les assemblées d'états dans les Principautés roumaines*, în *IXe Congrès international des sciences historiques, Paris (1950). Études présentées à la C.I.H.A.E.*, Louvain, 1950, 187—252.
153 — *Assemblées d'états en Europe orientale au Moyen Âge et l'influence du régime politique byzantin*, în *Actes du Congres international d'Études byzantines*, Paris, 1, 1950, 35—56.
154 — *La Mer Noire des origines à la conquête ottomane*, Paris, 1969.
155 Bréhier L., *La civilisation byzantine*, Paris, 1949; ed. 2, 1970.
156 — *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris 1949; ed. 2, 1970.
157 Brezoianu I., *Vechile instituțiuni ale României (1327—1866)*, cu un apendice, Buc., 1882.
158 Brockhaus, *Der Grosse* ~, Leipzig, 1935.
159 Broșteanu C., *Salinele noastre*, Buc., 1901.
160 Buchner R., *Die Rechtsquellen*, Weimar, 1953.
161 Bulat T. G., *Foi de zestre oltenești*, în A.O., 3, 1924, 47—50.
162 — *Contribuții la viața judecătorească și administrativă a Moldovei, 1806—1812*, în A.B., 2, 1930, 34—51.
163 — *Farmaciști și medici, la începutul veacului al XIX-lea în țările române*, în A.B. 4, 1932, 1—18.
164 — *Boieriile-slujbe în țările românești la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și Începutul celui de al XIX-lea*, în A.B., 4, 1932, 32—46.
615 — *Țiganii domnești din Moldova la 1810*, în A.B., 5, 1933, nr. 2, 1—6.

166 — *Asistența socială și pensionarii Țării Românești la începutul secolului al XIX-lea*, în A.B., 5, 1933, 127—200.
167 — *Dregătoria armășiei și ființii la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, în A.B., 8, 1936, 3—13.
168 Bunea A., *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.
169 Bunta Magdalena, *Contribuții la istoria destrămării breslelor din Cluj*, în A.M.N.,1, 1964, 237—254.
169 a — *Mittelalterliche Zunftpetschafte*, în „Folia Archaeologica", 21, 1970, 119—135.
169 b Bunyitay Vince, *A váradi püspökseg története* [Istoria episcopiei de la Oradea], 3 vol., Oradea, 1883.
170 Burada T. T., *Despre crestăturile plutașilor pe cherestele și alte semne doveditoare de proprietate la români*, Iași, 1880.
171 — *Datinile poporului român la înmormîntări*, Iași, 1882.
172 — *Condica șireților, o veche instituție judiciară*, în „Arhiva", 1895, 34—46.
173 — *Despre unele formalități ce se obiceinuiau la strămutarea proprietăților în vechea legislație a Moldovei* în „Arhiva", 20, 1909, nr. 12, 505—510.
174 Burlacu Gh., *Ocolul domnesc al Bacăului (sec. XV—XVIII)*, în „Carpica", 1982, 159—195.
175 Buzescu Al., *Domnia în țările române pînă la 1866*, Buc., 1934.
176 Buzilă Ștefan, *Monografia comunei Siniosif sau Poiana Siniosif*, 1910.
177 Caciora A., Glück E., *Cnezate și voievodate arădene*, în *Studii privind istoria Aradului*, Buc., 1980, 82—174.
178 Caenegem R.C. van, *History of European Civil Procedure*, în *International Encyclopaedia of Comparative Law*, XVI, 2, Türbingen—Paris — New York, 1973.
179 Calmette J., *La société féodale*, Paris, 1947.
180 Calmuschi C., *Principalele dări ale Moldovei și Țării Românești mai ales în secolul al XVIII-lea*, Vaslui, 1891.
181 Cam H. M., Marongiu A., Stöckl G., *Recent works and present views on the origins and development of representative assemblies*, în *Relazioni del X Congresso internazionale di scienze storiche*, Florența, 1, 1955 ; bogată literatură în *Études présentées à la C.I.H.I.R.P.* (fost C.I.H.A.E.) și în A.P.A.E., 1—49.
182 Camariano Nestor, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique, 1673-1709*, Salonic, 1970.
183 Camariano-Cioran Adriana, *Academiile domnești din București și Iași*, Buc., 1971.
184 — *Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753—1754)*, în S.M.I.M., 5, 1962, 505—528.
185 — *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol, 30. VIII. 1741—XII. 1742. Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, Buc., 1985.
186 *The Cambridge Economic History of Europe* (mai ales cap. redactate de O. Verlinden și A. B. Hibbert), 5 vol., 1963—1969.
187 Čankova-Petkova G., *Za agrarite otnošenija v srednovekovna Bălgarija (XI—XIII v.)*, Sofia, 1964.
188 Canta Ioan, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua pînă la a patra domnie a lui Constantin vodă Mavrocordat (1741—1768)*, la Kogălniceanu, *Let.*, 3, 181—193 (v. nr. 855).
189 Cantacuzino Constantin stolnicul, *Istoriia Țării Românești, într-care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost lăcuitorii ei atunci...*, ed. de N. Cartojan și Dan Simonescu, Craiova, ⟨f.a.⟩.
190 Cantacuzino Mihai banul, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc., 1902.
191 Cantemir Démètre, *Histoire de l'Empire Othoman où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa décadence. Avec des notes très instructives*, trad. fr. Joncquières, 4 vol., Paris, 1743.

192 Cantemir D., *Istoria ieroglifică*, ed. îngrijită şi studiu introductiv de N. Stoicescu şi Stela Toma, Buc., 1973.
193 — *Istoria Imperiului otoman; naşterea şi descreşterea lui*, trad. I. Hodosiu, Buc., 1876.
194 — *Hronicul vechimei Romano-Moldo-Vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, Buc., 1901.
195 — *Viaţa lui Constantin vodă Cantemir*, text latin revăzut şi trad. rom. de N. Iorga, Buc., 1924.
196 — *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guţu, note de N. Stoicescu, Buc., 1973.
197 Caproşu I., *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăţi în Moldova (pînă la începutul regimului fanariot)*, în A.I.I.A., 7, 1970, 107—137.
198 — *Cămătă şi cămătari în Moldova în epoca fanariotă*, în A.I.I.A., 8, 1971, 27—51.
199 Carra M., *Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, Iaşi, 1777, trad. M. Orăşeanu, Buc., 1857.
200 *Carte românească de învăţătură (1646)*, ed. crit. Acad. R.P.R., Buc., 1961.
201 *Catalogul documentelor referitoare la viaţa economică a ţărilor române în sec. XVII — XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, II, Buc., 1967.
202 *Catalogul documentelor din Arhivele Statului de la Braşov*, 2 vol., Buc., 1958.
203 *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, 4 vol., Buc., 1957—1970.
204 Cazacu A., *Vechile organizări româneşti. O ipoteză asupra originii lor*, Buc., 1947.
205 Cazan Florentina, *Preţul fix al produselor din Ţara Românească la sfîrşitul sec. XVIII şi începutul sec. XIX*, în A.U.B., 1961, 10, 51—63.
205 a — *Împotrivirea meşteşugarilor şi negustorilor din Bucureşti la sfîrşitul sec. XVIII şi începutul sec. XIX faţă de îngrădirile de breaslă*, în A.U.B., 12, 1963, 15—26.
206 Cazangiu Al., *Istoricul probei cu martori*, în „Justiţia nouă", 13, 1957, nr. 6, 1 040—1 050.
207 *Călători străini despre ţările române*, ed. îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, vol. 1—8, Buc., 1968—1982.
207 a Căliman Valeria, *Căutarea urmei animalelor furate şi „colacul". Mărturii ale obiceiului pămîntului în Ţara Bîrsei*, în „Culegere", 1, 1967, 169—174.
208 — *Sindia în Ţara Birsei*, în „Cumidava", 3, 1969, 151—157.
209 Cărăbiş V., *„Teiul", denumire de proprietate moşnenească*, în S., 1970, nr. 5, 979—987.
209 a — *Bilciurile şi tîrgurile din Oltenia în sec. XIX*, în „Historica", 2, 1971, 143—153.
210 Căzănişteanu C., *Războiul popular, formă superioară de luptă a poporului român pentru unitate politică în evul mediu*, în „Anale de istorie", 1978, nr. 3, 63—79.
211 Cernea Emil, *Efectele patrimoniale ale înfrăţirii în vechiul drept românesc*, în A.U.B., 1954, nr. 1.
212 — *Quelques considérations sur le Jus valachicum dans la Pologne féodale*, în R.R.H., 1971, nr. 5.
213 — *Le rôle de la communauté villageoise dans la formation des États roumains féodaux*, în A.U.B., şt. juridice, 1972, nr. 1.
214 — *Le rôle de la communauté villageoise dans la formation du droit coutumier en Roumanie*, în A.U.B., şt. juridice, 1972, nr. 2.
215 — *Traditions autochtones et influences étrangères dans l'ancien droit roumain*, în „Recherches", 1977, nr. 1, 7—18.
216 — *Ius valachicum*, în „Recherches", 1978, nr. 2, 21—28.
217 — *Traditions et droit concernant la propriété foncière roumaine*, în „Recherches", 1979, nr. 3.
218 — *Istoria statului şi dreptului român*, 1, 1976.
219 Cernovodeanu Paul I., *Consideraţii privitoare la organizarea administrativă a oraşului Bucureşti în secolele XVI—XVII*, în M.I.M., 7, 1964, 159—176.

220 — *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV—XVIII)*, Buc., 1973.
221 Cernovodeanu P.I., și Vătămanu Nic., *Considerații asupra „calicilor" bucureșteni în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Cîteva identificări topografice legate de așezările lor*, în M.I.M., 8, 1965, 25—42.
222 Chavanis P., *The Aristocracy of Byzantium in the Thirteenth Century*, în *Studies in Honor of A.C. Johnson*, Princeton, 1951, 336 urm.
223 — *On the social structure and economic organisation of the Byzantine Empire in the thirteenth century and later*, în Bsl., 12, 1951, 94 urm.
224 Cherteș A., Pal-Antal Al., *Conscripția generală a contribuabililor din Transilvania în anii 1721—1722*, în „Revista de statistică", 1969, nr. 5, 33—45.
224 a Chircă Haralambie, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după condica Vistieriei*, în S.M.I.M., I, 1956, 213—232.
225 Chirică Gheorghe, *Cercetări istorice asupra legislației bisericii române în sec. XVII și XVIII*, Buc., 1895.
226 Chirot Daniel, *Social Change in a Peripheral Society*, New York — Londra, 1976.
227 Chishull Edmund, *Travels in Turkey and back to England*, trad. Caterina Pitești eanu *(Călătorie prin Țara Românească)*, Buc., 1923.
228 Chițescu Lucian, *Fortificațiile de pămînt și lemn pe teritoriul țărilor române în evul mediu*, în S.M.M.I.M., 2—3, 1969—1970, 46—61.
229 Chițimia Ion C., *Histoire et sémantique des deux termes slaves: povoz et podvoz chez les Slaves et chez le Roumains*, în „Slavia", 1949—1950, 349—361.
230 Chițu, V., *Norme disciplinare în cărțile de învățătură pentru preoți din veacurile XVII—XIX*, în M.O., 1966, nr. 7—8, 620—631.
231 *Chronicon pictum Vindobonense*, la G. Popa-Lisseanu, *Izv.*, 111—251 (v. nr. 1 221).
232 Cicanci Olga, *Les statuts et les reglements de fonctionnement des compagnies grecques de Transylvanie (1636—1746). La compagnie de Sibiu*, în R.E.S.E.E., 14, 1976, nr. 3, 477—496.
232 a — *Informații despre organizarea administrativă și fiscalitate în Țara Românească în opera lui Atanasie Comnen Ipsilanti*, în S., 19, 1966, nr. 2, 343—361.
233 Cihac A. de, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments slaves, magyars, turcs, gréco-moderne et albanais*, Frankfurt/M., 1879.
234 Cihodaru C., *Forme de proprietate feudală în Moldova*, în S.C.Ș., 6, 1955, nr. 3—4, 1—30.
235 — *Stefia, un impozit nou introdus în Moldova de Movilești la începutul sec. XVII*, în S.C.Ș., 7, 1956, nr. 2, 163—174.
236 — Recenzie la *Viața feudală . . .*, în S.C.Ș., 8, 1957, fasc. 1, 251—264.
237 — *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în S.C.Ș., 12, 1961, fasc. 1, 31—66.
238 — *Populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor*, în S.C.Ș., 14, 1963, fasc. 2, 215—248.
239 — *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV—XVI)*, în A.I.I.A., 1, 1964, 55—86.
240 — *Judecia și cnezatul în Moldova. Contribuții la cunoașterea lor*, în A.S.U.I., 3, 1965, 4—40.
241 — *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Buc., 1965, 267—273.
242 — *Originea unor termeni referitori la vîrfurile societății feudale din țara noastră*, în M. Ant., 1970, 359—401.
243 — *Începuturile cancelariei domnești în Moldova*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, 184—194.
244 Cimetier F., *Les sources du droit ecclesiastique*, Paris, 1930.

245 Ciobotea Dinică, *O mărturie documentară de la începutul secolului al XVIII-lea privind tradițiile instituțiilor feudale în Oltenia*, în *Mehedinți. Cultură și civilizație*, IV, 1982, 117—120.
246 Ciocan Nistor, *Procesul de înstrăinare a moșiei târgurilor ein Moldova. Cîte[illegible] considerații (sec. XV—XVI)*, în vol. *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1982, 59—73.
247 Ciorănescu Al., *Documente privitoare la istoria românilor culese [illegible] din Simancas*, Buc., 1940.
248 Ciubotaru Iuliu, *Așezăminte agrare moldovenești (1766—1832)*, în A.[illegible], 1968, 87—120.
248 a — *Precizări în legătură cu documentul din 10 martie 1828 privitor la relațiile dintre țărani și proprietari în Moldova*, în S.C.Ș., 9, 1958, nr. 1—2, 132—142.
249 Ciuhandu Gh., *Cărți de afurisanie sau de blestem din Ardeal*, în R.T., 1927[illegible] extras, Buc., 1930.
250 Ciulei Gheorghe, *Procese civile judecate după „Jus Valachicum" în Banat*, în „Banatica", 6, 1981, 225—236.
251 Ciurea D., *Originea lui Iω*, în A.A.R.M.S.I., s.III, t. 26, 1943, nr. 4.
252 — *Orașele și târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, în S.C.Ș., ist., 7, 1956, nr. 1, 97—105.
253 — *Noi date pentru istoricul orașelor din Moldova în sec. XVIII și XIX*, în S.C.Ș., ist., 8, 1957, fasc. 1.
254 — *În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova (Cîteva date noi și precizări)*, în A.I.I.A., 1, 1964, 139—144.
255 — *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în A.I.I.A., 2, 1965, 143—235.
256 — *Precizări în problema evoluției marii proprietăți feudale în Moldova în secolele XVII—XVIII*, în S., 22, 1969, nr. 1, 3—19.
257 — *Quelques considérations sur la noblesse féodale chez les Roumains*, în N.E.H., 4, 1970, 83—90.
258 — *Noi contribuții privind orașele și târgurile din Moldova, sec. XIV — XIX*, în A.I.I.A., 7, 1970, 21—58.
259 — *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în A.I.I.A., 14, 1977, 126 și urm.
260 — *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII*, în A.I.I.A., 17, 1980, 159—228.
260 a *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985.
261 Cîmpina Barbu, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și în Țara Românească*, în *Lucrările sesiunii științifice, 2—12 iun. 1950*, 1 602—1 638.
262 — *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Buc., 1956.
263 Cîncea Paraschiva, *Rachats de bourgs, localités et propriétés urbaines pendant la période 1865—1900*, în N.E.H., 3, 1965, 319—330.
264 — *Date privind țărănimea embaticară între anii 1862—1921 în fonduri ale A.S.B.*, în R. A., 47, 1970, 1, 131—145.
265 Clarke E. D., *Voyages en Russie, en Tartarie et en Turquie*, Paris, 1812.
266 Clăinescu T. S., *Cîteva cuvinte despre originea moșnenilor și răzeșilor (tează)*, Buc., 1908.
267 Codex Bandinus = V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra seriei lui Bandinus de la 1646, urmat de textu, însoțitu de acte și documente*, Buc., 1895 (extras din A.A.R.M.S.I., s. II, t. 16).
268 *Codul Calimach*, ed. critică Acad. R.P.R., Buc., 1958.
269 *Codu judeciaru pentru tribunalele din Moldova înorînduitu și adnolatu de avocatul Scarlat Pastiea*, editatu de T. Codrescu, Iași, 1862.

270 *Codul penal Ipsilanti* (ms. 1 336 B.A.R.), text descoperit și stabilit de Valentin Al. Georgescu.
271 Coing H., *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, Bd. I: *Mittelalter (1100—1500)*; Bd. II, 1: *Neue Zeit (1500—1800). Das Zeitalter der gemeinen Rechtswissenschaft*. München, 1973—1977.
272 Cojocaru I., *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800—1850*, 2 vol., Buc., 1958.
272 a — *Începuturile învățământului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, Buc., 1967.
273 Colan Ion, *Contribuțiuni la cunoașterea țeliurilor românești brașovene*, Brașov, 1944.
274 Coles Paul, *The Ottoman Impact on Europe*, Londra, 1969.
275 Colescu Leonida, *Geschichte des rumänischen Steuerwesens in der Epoche der Fanarioten, 1711—1821*, München, 1897.
276 *Colloque de Toulouse sur l'abolition du système féodal*, în „Ann. hist. Rév. fr.", 41, 1969, 147—377.
277 Columbeanu Sergiu, *Sistemul de impunere pe lude în Țara Românească (1800—1830)*, în S., 21, 1968, nr. 3, 469—479.
277 a — *Evoluția raporturilor agrare din Țara Românească după răscoala lui Tudor Vladimirescu pînă la Regulamentul organic, 1822—1831*, în S.M.I. Mod., 2, 1960, 3—72.
277 b — *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul sec. XIX (1800—1830)*, în S., 18, 1965, nr. 2, 323—351.
278 — *Date privitoare la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în S., 15, 1962, nr. 1, 111—134.
279 — *Monopolurile feudale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea în raport cu instituțiile similare din Europa*, în S., 23, 1970, nr. 4, 727—737.
280 — *Cnezate și voievodate românești*, Buc., 1973.
281 Columbeanu S. și Velescu Oliver, *Registrul de la Oradea*, Buc., 1961.
282 Comșa Maria, *Sur le caractère de l'organisation sociale, économique et politique sur le territoire de la Roumanie durant le passage à la féodalité*, în N.E.H., 4, 1970, 31—45.
283 *Condica criminalicească a Moldovei (1821—1826)*, ed. Șt. Gr. Berechet, Chișinău, 1928.
284 *Condica lui Gheorgachi, 1762. Literatura românească de ceremonial*, ed. Dan Simonescu, Buc., 1939.
285 Condurachi Emil, *Juzii și judeciile moldovenești*, în C.I., 5—7, 1929—1931, 304—316.
286 Condurachi J., *Recherches sur l'ancienne organisation judiciaire des Roumains*, Paris, 1913.
287 Condurachi I. D., *Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul organic*, Buc., 1918.
288 — *Expunere rezumată a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, Buc., 1919.
289 — *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în sec. XVII*, Buc., 1920.
290 — *Obiceiul pămîntului. Formarea vechiului drept românesc nescris*, Brașov, 1935.
291 — *Diplomați români în trecut (sec. XIV—XVII)*, Brașov, 1937.
292 Conduratu Gr., *Încercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria, pînă la 1526*, Buc., 1898.
293 Conea I., *Plaiul și muntele în istoria Olteniei*, în „Oltenia", 1943, 75—87.
294 Constantinescu Alexandru, *Ploconul*, în S.M.I.M., 6, 1973, 217—224.
295 — *Instituții militare în țările române (sec. XIV—XVI)*, în S.A.I., 21, 1973, 117—124.
296 — *Dările în secolele XIV—XV în țările române*, în S.A.I., 23, 1973, 110—118.
297 — *Jurămîntul judiciar în vechiul drept bisericesc*, în B.O.R., 92, 1974, nr. 9—10, 1 261—1 265.

298 -- *La composition dans l'ancien droit pénal roumain*, în R.R.H., 15, 1976, 753—757.
299 — *Structuri și codificări în țările române la începutul secolului al XIX-lea*, în „Rev. ist.", 30, 1977, 1 885—1 891.
300 — *Creștin și creștinătate în istoria poporului român*, în B.O.R., 1978, nr. 3—4, 267—276.
301 — *Contribuții ale bisericii în justiția Țării Românești sub Alexandru Ipsilanti*, în B.O.R., 1979, nr. 1—2, 165—178.
302 Constantinescu Ioana, *Arendarea moșiilor în Moldova pînă la Regulamentul organic*, în S.M.I.M., 6, 1973, 259—267.
303 — *Aspecte ale destrămării feudalismului în Țara Românească și Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea; „Oamenii de scuteală"*, în S.M.I.M., 9, 1978, 9—42.
304 — *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei pînă la Regulamentul organic*, Buc., 1985.
305 Constantinescu N.A., *Formarea „vitejilor" la români în evul mediu*, Buc., 1942.
306 — *Chestiunea celei mai vechi organizații oștășești la români — vitejii și arimanii*, în R.I., 31, 1945, nr. 1—2, 87—97.
307 Constantinescu Radu, *La bigamie dans le droit canon du Sud-Est européen et les pénitentiels (XIVe s. — XVIIe s.)*, în R.E.S.E.E., 19, 1981, nr. 4, 673—680.
308 Constantinescu-Mircești C. și Drăgomirescu Ion, *„Marginea țării". Aspecte caracteristice în zona hotarului dintre Moldova și Țara Românească*, în S.A.I., 9, 1967, 82—121.
309 Constantiniu Florin, *Relațiile agrare în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, Buc., 1972.
310 — *Fărîmițarea feudală. Opinii pentru o discuție*, în S.M.I.M., 6, 1973, 291—301.
311 — *Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică*, în „Rev. ist.", 31, 1978, nr. 7, 1 215—1 226.
312 — *Premisele formării armatei române moderne (secolul al XVIII-lea — începutul secolului XIX)*, în „File din istoria militară a poporului român", 7, 1980, 7—26.
313 *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, Buc., 1970.
314 Corfus Ilie, *Renta feudală în Țara Românească în ajunul aplicării Regulamentului organic (1831)*, în S., 17, 1964, nr. 5, 1 001—1 020.
315 — *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Buc., 1969.
315 a — *Dreptul de stăpînire al clăcașilor din Țara Românească asupra pămîntului defrișat în perioada destrămării feudalismului*, în S., 23, 1970, nr. 2, 341—361.
316 Corivan N., *Formele de aservire a țărănimii moldovenești în sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea*, în S.C.Ș., 7, 1956, fasc. 1, 75—95.
317 — *Mijloacele de cotropire a pămînturilor țăranilor liberi din Moldova în secolul al XVII-lea*, în S.C.Ș., 7, 1956, fasc. 2, 89—109.
318 — *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui Constantin Mavrocordat privitor la perceperea birului (1741—1743)*, în S.C.Ș., 6, 1955, nr. 3—4, 51—76.
319 Costaforu G., *Despre moșteniri*, în M.J., 1855, 41—322.
320 Costăchel Valeria, *La formation du bénéfice en Moldavie*, în R.H.S.E.E., 23, 1946, 118—130; și în R.I., 30, 1944, 61—86.
321 — *Les immunités dans les Principautés Roumains aux XIVeme et XVeme siècles*, Buc., 1947.
322 — *Despre problema obștilor agrare în Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XV*, în S.C.I.M., 2, 1951, nr. 1, 91—110.
323 — *Dezagregarea obștii sătești în țările române în evul mediu. Săracii*, în S.R.I.R., 1, 1954, 753—799.
324 — *Unele considerații privind rezerva seniorială în Țara Românească și Moldova în sec. XV*, în A.U.B., ist., 10, 1961, 25—36.

325 — *Contribuții la istoria socială a Moldovei în secolele XIV—XVII*, în Rsl., ist., 1965, 155—165.
325 a — *„Golovnicestvo" v rumânskom obicinom prave*, în N.E.H., 3, 1970, 71—81.
326 Costăchescu M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 vol., Iași, 1931—1932.
327 — *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933.
328 — *Despre un episcop catolic latin omorît în Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1937.
329 Costin Miron, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1944 (și în *Opere*, Buc., 1958).
330 — *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958; reeditare, 2 vol., 1965.
331 Costin N., *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan St. Petre, Buc., 1942.
332 — *Letopisețul Țării Moldovei de la Ștefan sin Vasile vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul*, la Kogălniceanu, *Let.*, 2, 1—117.
333 Cotoșman G., *O nouă teorie privitoare la originea mitropoliei Ardealului pe baza izvoarelor străine*, în M.A., 10, 1965, nr. 7 — 8, 547—564.
334 — *Preoți din Oltenia și Țara Românească la parohiile din Lanat. Contribuții la unitatea culturală a poporului român în sec. XVIII*, în M.O., 1973, nr. 5—6, 466—476.
335 Covercă C.V., *Judecata bisericească în epoca veche*, în S.T., 1961, nr. 1—2, 66—85.
336 — *Protopopii în trecutul bisericii ortodoxe române*, în G.B., 1962, nr. 7—8, 756—778.
337 Cozianu Mardarie, *Lexicon slavo-românesc și tîlcuirea numelor din 1649. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigorie Crețu*, Buc., 1900.
338 Cristache-Panait Ioana, *Pravila de la Tîrgoviște (1652), document al unității românești*, în R.M., 1980, nr. 1, 14—18.
339 *Cronica Ghiculeștilor (Istoria Moldovei între anii 1695 și 1754)*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Buc., 1965.
340 *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bodgan, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Buc., 1959.
341 Cronț Gheorghe, *Alegerea ierarhilor în biserica ortodoxă*, Buc., 1937.
342 — *Influența creștinismului asupra dreptului*, Buc., 1937.
343 — *Clericii în serviciul justiției*, în B.O.R., 56, 1938, 741—751.
344 — *Prescripția în dreptul bisericesc ortodox*, Buc., 1938.
344 a — *Dreptul bizantin în țările române*, în S., 11, 1958, nr. 5 și 1960, nr. 1.
345 — *Dreptul la etitorie în Țara Românească. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din evul mediu*, în S.M.I.M., 4, 1960, 72—116.
346 — *Le livre de jugement de l'empereur Justinien*, Buc., 1968.
347 — *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, Buc., 1969.
347 a — *Feudalismul bizantin*, în S., 24, 1971, nr. 1, 139—152.
348 — *Justiția bisericească din Moldova și Țara Românească în secolele XIV—XVIII*, în M.M., 1975, nr. 3—4, 258—274; 1976, nr. 5—6, 338—359.
349 Cserey Zoltan, *Atribuțiile juridice ale breslei cojocarilor din Tîrgu-Secuiesc*, în „Aluta", 10—11, 1980, 127—154.
349 a Csetry Alexa, *O încercare de eliberare a iobagilor din anul 1832*, în A.I.I.C., 1958—1959, 179—189.
350 Csizmadia A., *Les problèmes de l'administration provinciale en Hongrie au XVIIIe siècle*, în „Acta juridica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, t. 11, 1969, nr. 3—4, 355—389 (și extras).
351 — *Magyar állam és jogtörténet*, Budapesta, 1972.
352 — *Die Entwicklung des Patronatrechtes in Ungarn*, Viena, 1974.
353 Culici Al., *Din vechea noastră organizare militară. „Steagul" în trecutul nostru oștășesc*, în „România militară", 1945, nr. 6, 65—82.

354 Cvetkova B.A., *Le service des „celep" et le ravitaillement en bétail dans l'Empire ottoman (XVe — XVIIIe siècle)*, în *Études historiques*, Sofia, 3, 1966, 145—171.
355 — *Changements intervenus dans la condition de la population des terres bulgares, depuis la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle*, în *Etudes historiques*, Sofia, 5, 1968, 291—318.
356 — *Quelques problèmes du féodalisme ottoman de l'époque du XVIe — XVIIIe siècles*, în *Actes Sofia*, 3. 1969, 209—270.
357 Cziple Al., *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, în A.A.R.M.S.I., s. II, t. 38, 1916, 308—311.
358 Daicoviciu C., Pascu Șt., Cherestețiu V., Imreh Șt., Neamțu Al., Morariu T., *Din istoria Transilvaniei*, ed. 3, Buc., 1963.
359 Dal Vladimir, *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, Petersburg, 1880—1882.
360 Dan Dimitrie, *Țiganii din Bucovina*, Cernăuți, 1892.
361 — *O inspecție ecleziastică din anul 1667*, Buc., 1908.
361 a — *Cronica episcopiei de Rădăuți. Cu apendice de documente slavone originale și traduse și mai multe ilustrațiuni*, Viena, 1912.
361 b Dan Mihail, *Din istoria iobăgimii române transilvănene. Iobagi români în Polonia în sec. XVI*, în A.M.N., 2, 1965, 345—364.
361 c Danielopolu-Papacostea Cornelia, *Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne (1718—1739)*, în R.E.S.E.E., 4, 1966, nr. 3—4, 475—490.
362 Daumard A., *L'évolution des structures sociales en France à l'époque de l'industrialisation (1815—1914)*, în R.H.D., 247, 2, 1972, 325—346.
363 Davy G., *La foi jurée*, Paris, 1922.
364 Decei Aurel, *Tratatul de pace Sulh-Namé încheiat la 1479*, în R.I., 15, 1941, 465—494.
365 — *„Canesii" călugărului Rogerius*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, Buc., 1943, 211—220.
366 — *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, Buc., 1978.
367 — *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Buc., 1978.
367 a Deciani T., *Tractatus criminalis*, Venetiis, 1612.
368 Degré Al., *Scrieri juridice*, 4 vol., Buc., 1900.
369 Del Chiaro A. M., *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, 1913.
370 Demetrescu V. M., *Instituția jurătorilor*, în C.L., 33, 1899, nr. 4, 300—310; nr. 5, 429—440; nr. 6, 544—552; nr. 7, 657—668; nr. 8, 749—767; nr. 9, 854—870.
371 Demény Lidia, *Regimul tricesimelor și punctelor vamale din Transilvania în perioada principatului autonom*, în S.M.I.M., 7, 1974, 207—221.
371 a — *Regimul negustorilor străini din Transilvania în a doua jumătate a sec. XVII*, în S., 26, 1973, nr. 2, 283—298.
372 Demény Lidia, Demény Ludovic și Stoicescu Nic., *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655, Țara Românească*, Buc., 1968.
373 Demény Ludovic, *Introducerea nonei în Transilvania*, în S., 13, 1960, nr. 5, 179—190.
374 Demian Gh. I., *Politica externă a Principatelor române. Încercare de sinteză*, I, Timișoara, 1933.
375 Densușianu N., *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, Buc., 1885.
376 — *Chestionariu despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români*, 2 vol., I, Buc., 1893, II, Iași, 1895.
377 Deslandes Jean, *Les sources du droit canonique oriental*, în „Echos d'Orient", 1933, 476—487.
378 Diaconu Gh., *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, în S.R.I.R., 1, 1954, 551—571.
379 Dianu G. I., *Istoria închisorilor din România. Studiu comparativ, legi și obiceiuri*, ed. 3, Buc., 1901.
380 *Diccionario de Historia de Espana*, coord. Valdeavellano Luis Garcia, 3 vol., Madrid, 1969—1970.

381 *Dicționar enciclopedic român*, 4 vol., Buc., 1962—1966.
382 *Dicționarul limbii române*, întocmit de Acad. Rom., Buc., 1913.
383 *Dicționarul limbii române moderne*, Buc., 1958.
383 a Diculescu Vladimir, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească, 1830—1848*, Buc., 1973.
384 Diehl Ch., *Byzance*, Paris, 1919.
385 Dimitriu Const. V., *Doi dregători moldoveni: I, Portarul de Suceava; II, Hatmanul și pîrcălabul de Suceava*, Buc., 1935.
386 Dimiu R., *Judecători și judecăți de altădată*, Buc., 1929.
387 — *Stilul juridic al actelor vechi*, în „Revista Fundațiilor", 4, 1937, nr. 6, 584—600.
388 — *Stilul judiciar*, Buc., 1940.
389 — *Cercetări asupra vechiului drept românesc*, în P.R., 19, 1940, 4, 93.
390 — *Primele hrisoave pe tru organizarea judecătorească ale lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească (1775)*, în S.C.J., 20, 1975, 285—292.
391 *Din istoria medicinii românești și universale*, sub îngrijirea prof. V. L. Bologa, Buc., 1962.
392 Dionisie Eclesiarhul, *Chronograful Țării Românești de la 1764—1816*, în *Tesauru*, 2, [illegible]—236 (v. nr. 1529), ed. D. Bălașa—N. Stoicescu, Buc., 1987.
393 Dissescu C. G., *Despre așezăminte*, în Dr., 1892.
394 — *Originile dreptului românesc*, Buc., 1899.
395 — *Din dreptul vechi românesc. Care a fost și este condiția juridică a monastirilor din România*, în Dr., 30, 1901, nr. 53.
396 Djamo Lucia și Stoicovici Olga, *Din terminologia socială a documentelor slavo-românești din sec. XIV—XV*, în Rsl., 6, 1962, 61—92.
397 Djurdjev B., *Les changements historiques et ethniques chez les peuples slaves du sud après la conquête turque*, în *Actes Sofia*, 3, 575—578 (v. nr. 6).
398 Doboși Al., *Datul oilor (quinquagesima ovium)...*, Buc., 1937.
399 — *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV—XV)*, în S.C.I.M., 2, 1951, nr. 1, 125—166.
400 Dobrescu Nicolae, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace (1716—1739)*, Buc., 1906.
401 — *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintîi mănăstiri din țară*, Buc., 1906.
402 — *Lămuriri canonico-istorice asupra sinodului și asupra organizării bisericești din biserica ortodoxă*, Buc., 1908.
403 — *Rolul bisericii în trecutul românesc*, Buc., 1909.
404 — *Din istoria bisericii române. Secolul al XV-lea*, Buc., 1910.
405 Docan N., *Frate*, în „Arhiva", 1900, 427—430.
406 *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, ed. E. Lukinich și L. Gáldi, Budapesta, 1941.
407 *Documente din Basarabia*, adunate de Visarion Puiu, Șt. Berechet, C. Tomescu, Șt. Ciobanu, Chișinău, 1928.
408 *Documente privind istoria orașului București*, publ. de Fl. Georgescu, P. Cernovodeanu, Ioana Cristache-Panait, Buc., 1960.
409 *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, publ. de V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, Ioana Constantinescu, C. Istrati, 2 vol., Buc., 1961, 1966.
409 a *Documente privind fiscalitatea în sec. XVIII. Moldova*, ms. la Inst. de istorie „N. Iorga".
410 *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, în colaborare cu I. Bogdan, C. Colescu-Vartic, N. Densușianu, C. Esarcu, Nerva Hodoș, N. Iorga, E. Kaluzniaki, O. Lugoșianu, I. Nistor, Al. Odobescu, A. Papadopol—Kerameus, I. Skupiewski, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, Gr. C. Tocilescu, 43 vol., Buc., 1876—1946.

411 *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki*, serie nouă, 3 vol. sub îngrijirea lui A. Oțetea, Buc., 1962—1967.
412 Dogaru Maria, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, Buc., 1976.
413 — *Sigiliile cancelariei lui Ștefan cel Mare*, în R.A., 1984, nr. 2, 197—202.
414 Dölger Fr., *Das Mitkaisertum in der Urkunden und die Entwicklung der Byzantinischen Kaisertitulatur...*, în *Byzantinische Diplomatik*, Ettal, 1956, 102—129.
415 Donat Ion, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în S., 9, 1956, nr. 6, 75—95.
416 — *Satele lui Mihai Viteazul*, în S.M.I.M., 4, 1960, 465—506.
417 — *Păstoritul românesc și problemele sale*, în S., 19, 1966, nr. 2, 281—304.
418 — *Le domaine princier rural en Valachie, XIVe — XVIe siècles*, în R.R.H., 6, 1967, nr. 2, 201—231.
419 — *Domeniul domnesc în sec. XIV—XV*, ms. comunicat de autor.
420 Donat I. și Retegan G., *La Valachie en 1838 (d'après une source statistique inédite)*, în R.R.H., 4, 1965, 925—961.
421 Dongoroz Vintilă, *Drept penal român*, Buc., 1928.
422 — *Explicații teoretice și practice ale Codului penal român*, 1, Buc., 1969.
423 Donici Andronachi, *Manualul juridic*, ed. crit. Acad. R.P.R., Buc., 1959.
424 Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Iași, 1974.
425 Dragojlović Dragoljub, *La Zupa chez les Slaves balkaniques au Moyen Age*, în „Balcanica", Belgrad, 1971, 85—116.
426 Dragomir Silviu, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în „Da coromania", 1, 1920—1921, 147—161.
427 — *Cei mai vechi protopopi români*, în R.T., 1911, 531—534.
428 — *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Buc., 1959.
429 Dragomir S. și Belu S., *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu*, în A.M.N., 3, 1966, 173—181.
430 Drăganu N., *Ferie (herie); feriile (heriile)*, în „Dacoromania", 5, 1927—1928, 354—358.
431 Drăghiceanu Virgiliu, *Curțile domnești brîncovenești*, în B.C.M.I., 1911, 49—78.
432 Drăghici Manolache, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani. Pînă în zilele noastre*, 2 vol., Iași, 1857.
433 Duby Georges, *La noblesse dans la France médiévale. Une enquête à poursuivre*, în „Rev. hist.", 226, 1961, 1—22.
434 — *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médieval (IXe—XVe siècles)*, 2 vol., Paris, 1962.
435 — *Les origines de la chevalerie*, în *Ordinamenti m.m.*, Spoleto, 1968, 739—761 (v. nr. 1 130).
436 Du Cange Carolus du Fresne, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, ed. L. Favre, 11 vol., Paris, 1937—1938.
337 Ducas, *Istoria turco-bizantină (1348—1462)*, ed. critică V. Grecu, Buc., 1958.
438 Dudas Gyula, *A Pandúrok 1741—1748*, în „Hazank", 3 1885, 307—315.
439 Dură Ioan, *Voievozii Valahiei și Moldovei și patriarhii ortodocși ai Răsăritului în a doua jumătate a secolului al XVII*, în G.B., 1982, nr. 9 — 10, 729—754.
440 — *La tolérance religieuse en Valachie et en Moldavie pendant la seconde moitié du XVIIe siècle*, în R.R.H., 24, 1985, nr. 3, 249—266.
441 Dvornik Fr., *The Slavs in European History and Civilisation*, New Jersey, 1962.
442 — *Les Slaves. Histoire et civilisation. De l'antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970.
443 Ebersolt J., *Sur les fonctions et les dignités du vestiarum byzantin*, în *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, 81—89.
444 Eck Alex., *Le Moyen Âge russe*, Paris, 1933.

445 — *L'asservissement du paysan russe*, în *Recueil Jean Bodin. Le servage*, Bruxelles, 1959, 243—262.
446 — *La notion du servage à la lumière de la méthode comparative* (v. nr. 445, 339—342).
447 Eckhard August, *Präfekt und Burgraf*, în Z. Savigny-Stiftung f. R., 1926, 163—205.
447 a Eckhart Ferenc, *A földesuri büntetőbiráskodás a XVI—XVII szazadban* [Jurisdicția penală seniorială în sec. 16—17], Budapesta, 1954.
448 Eckhart Franz, *Der ständische Reichstag Ungarns*, în *VIIIe Congrès international des sciences historiques*, Zürich, 1938.
449 Eichhorn Alberi, *Siebenbürgische Zunftsiegel*, în F.V.L., 1969, nr. 2, 72—81+8 pl.
450 Elian Alex., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte biserici ortodoxe de la întemeiere pînă la 1800*, în B.O.R., 77, 1959, nr. 7—10, 904—935.
451 — *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1964, 97—179 (și extras).
452 — *Inscripțiile medievale ale României (Studiu introductiv)*, Buc., 1965.
453 — *Antim Ivireanul — apărător al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei*, în S.T., 18, 1966, 519—530.
454 Ellul J., *Histoire des institutions*, 3 vol., Paris, 1955.
455 Emerit Marcel, *L'adoption fraternelle en Valachie et son influence sur la formation de la propriété colective*, Buc., 1928 (extras).
456 — *La solidarité du clan dans l'ancienne Roumanie*, extras din *Mélanges de l'Institut français de hautes études en Roumanie*, 1928, 19—38.
457 — *Sur l'origine de la „ferie"*, în R.H.S.E.E., 10, 1933, 31—33.
458 — *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie*, în *Mélanges offerts à Nicolas Iorga*, Paris, 1933, 243—251.
459 — *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrianople jusqu'à la libération des terres (1829—1864). Étude d'histoire sociale*, teză de doctorat, Paris, 1937.
460 — *Reflexions sur le régime seigneurial en Roumanie*, în R.H.S.E.E., 15, 1938, 168—183 (și extras).
461 Enăceanu Efrem, *Privire generală asupra monahismului român*, I—II, Rîmnicu Vîlcea, 1933—1934.
462 *Enc. Islam* (H.A.R. Gibb și J. H. Krameks, *Shorter Encyclopaedia of Islam*, Londra, 1953).
463 *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, 41 vol., Roma, 1948—1961.
464 Engels Fr., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx și Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. 2, Buc., 1955, 2, 180—355.
465 — *Războiul țărănesc german*, trad., ed. 3, Buc., 1958.
466 Erbiceanu Const., *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane din Iași*, Buc., 1888.
467 — *Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscriptul grecesc al lui Manuel Malax notarul. Forma și conținutul manuscriptului*, în B.O.R., 1892—1893, 319—334.
468 Erbiceanu V., *Lupta pentru păstrarea proprietății mănăstirești în vechiul drept românesc*, în P. R., 2, 1923, partea a II-a, 1—14.
469 Eszlary Ch., *Histoire des institutions publiques hongroises*, 2 vol., Paris, 1959—1965.
470 Esmein A., *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, ed. 15 în îngrij. lui R. Génestal, Paris, 1930.
471 *Études sur l'histoire de la pauvreté (Moyen Âge — XVIe siècle)*, ed. M. Mollat, 2 vol., Paris, 1974.
472 Fenești Costin, *Mărturii despre cnezii bănățeni la începutul stăpînirii austriece*, în A.I.I.C., 21, 1978, 379—386.
473 Fenești-Bulgaru Cristina, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului, Lugojului și Caransebeșului*, în „Banatica", 4, 1977, 223—238.

474 Fer Nicolae, *Contribuția bisericii ortodoxe române la păstrarea limbii și unității etnice a românilor din Transilvania*, în B.O.R., 1977, nr. 5—6, 551—560.
475 Filitti J. C., *Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901.
476 Filitti Ioan C., *Domniile române sub Regulamentul organic, 1834—1848*, Buc., 1915.
477 — *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728—1810)*, Buc., 1915.
478 — *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919.
479 — *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române*, Buc., 1925.
480 — *Despre reforma financiară a lui Constantin vodă Mavrocordat*, Buc., 1928.
481 — *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, Buc., 1929.
482 — *O pagină din istoria medicinii în Muntenia (1784—1828)*, Buc., 1929 (extras din „Revista științelor medicale", 1929, nr. 2).
483 — *Cu privire la cîteva chestiuni de drept vechi românesc*, Buc., 1930.
484 — *Banatul Olteniei și Craioveștii*, în A.O., 11, 1932, 1—36, 135—176, 319—351 (și extras).
485 — *Frămîntările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, Buc., 1932; reprodusă în *Scrieri alese*, Buc., 1985, 61—189.
486 — *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele române în secolele XV—XVII*, Buc., 1933 (din A.A.R.M.S.I., s. III, t. 13, 1933).
487 — *Vechiul drept penal român (Întregiri prinitoare la vechea organizare județătorească)*, Buc., 1934.
488 — *Proprietarii solului în trecutul Principatelor române*, Buc. 1934 (din A.A.R.M.S.I., s. III, t. 16, 1934).
489 — *Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864*, Buc., 1935; reprodusă în *Scrieri alese*, Buc., 1985.
490 — *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor române pînă la Regulamentul organic*, Buc., 1935 (extras din „Analele economice și statistice", 1935, nr. 1—3).
491 — *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române*, Buc., 1935.
492 — *Cîteva cuvinte despre alcătuirea oștii de țară în Principatele române pînă la Regulamentul organic*, Buc., 1936.
493 — *Organizarea județătorească în România*, în *Enciclopedia României*, 1, Buc., 1938, 327—347.
494 — *Despre primele steme ale Principatelor române*, în *Cercetări și documente*, 1—3.
495 — *Banii și caimacamii Craiovei*, în A.O., 3, 1924, 193—217 și Craiova (f.a.).
496 — *România față de capitulațiile Turciei*, Buc., 1915; reprodusă în *Scrieri alese*, Buc., 1985, 1—54.
497 Filitti I. C. și Suchianu D. I., *Contribuții la istoria justiției penale în Principatele române*, Buc., 1928.
498 — *Contribuții la istoria dreptului penal român*, Buc. (f.a.).
499 Firoiu Dumitru V., *Istoria statului și dreptului românesc*, Buc., 1976.
500 — *Cîteva considerații referitoare la forma de redactare a hotărîrilor județătorești date de domnii Țării Românești și ai Moldovei în secolele XIV—XVII*, în S.U.B.—B, jurisprudentia, 21, 1976, 34—43.
501 Fischer E., *Beitrag zur Munzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums", 9, 1901, 3—83.
502 Fischer S. N., *The Foreign Relations of Turkey (1481—1521)*, Urbana, 1948.
503 Floca Ioan N., *Originile dreptului scris în biserica ortodoxă română. Teză de doctorat*, în M.A., 1969, nr. 1—3, I—X și 1—188.
504 — *Considerații privind începuturile creștinismului și problema existenței unei biserici organizate pe pămîntul țării noastre*, în M.A., 1972, nr. 9—10, 698—707.
505 — *Forme de organizare statală autonomă a românilor din Transilvania*, în M.A., 1975, nr. 4—6, 231—241.

506 — *Pravila lui Vasile Lupu*, în S.T., 1983, nr. 7—8, 620—638.
507 Florescu G. G., *L'aspect juridique des Khatt-i-chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire Ottoman avec les Principautés Roumaines*, în S.A.O ., 1, 1957, 212—247.
508 — *Înființarea reprezentanțelor diplomatice ale României la Constantinopol*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, 1, Buc., 1967.
509 Fossier Robert, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, 1970.
510 Fotino Dionisie, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, 3 vol., Buc., 1859.
511 Fotino George, *Încercări de vechi drept românesc. Obiceiuri la fixarea hotarelor*, Craiova, 1925.
512 — *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain. Un chapitre de l'histoire de propriété au Moyen Âge*, Paris, 1926.
513 — *Contribuțiuni la studiul regimului succesoral în vechiul drept consuetudinar românesc. Cercetări monografice*, Craiova, 1927.
514 — *Pagini din istoria dreptului românesc. Antologie*, introducere, note și bibliografie de Gh. Cronț și Stanca Fotino, Buc., 1972.
515 Fotino Ilie, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821 supranumită Zavera*, trad. din limba elenă de P. M. Georgescu; revăzută și ed. de dr. A. I. Fotino, Buc., 1874.
515 a Foucault Michel, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris, 1975.
516 Fourquin Guy, *Seigneurie et féodalité au Moyen Âge*, Paris, 1970.
517 Frîncu Teofil și Candrea G., *Românii din Munții Apuseni — moții*, Buc., 1888.
518 Fruma I., *Problema Universității săsești și a institutiei celor șapte juzi*, Sibiu, 1935.
519 Funck-Brentano Frantz, *Grandeur et décadence des aristocraties*, Paris, 1907.
520 Furdui Titus, *Un document istoric iosefin: forma jurământului*, în A.M.N., 5, 1981, 673—677.
521 Furnică D. Z., *Din istoria comerțului la români*, Buc., 1908.
522 — *Industria și dezvoltarea ei în țările românești*, Buc., 1926.
522 a Furtună Dumitru, *Preoțimea română în sec. XVIII. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915.
523 — *Documentele moșiei Ceptura din jud. Prahova*, Buc., 1934.
524 — *Cinci cărți de blestem din Moldova*, în B.O.R., 54, 1936, 423—431.
525 Galan M., *Ocupația rusească în Moldova*, în C. I., 10—13, 1934—1936, 1942.
526 — *Organizarea justiției moldovene în timpul ocupației rusești din anii 1828—1834 (Cu ocazia jubileului de 100 de ani de la organizarea justiției române)*, în „Întregiri", 1938, 97—168.
526a Ganshof F.L., *Qu'est-ce que la féodalité?*, Paris, 1982.
527 Gaster M., *Crestomație română, texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX)*, 2 vol., Leipzig — Buc., 1891.
528 Gaudemet Jean, *Les ordalies au Moyen Âge: doctrine, législation et pratique canoniques*, în *La Preuve*, în *Recueil Jean Bodin*, 17, 1965, 99—196 (cu bibl. gen.).
529 — *La loi et la coutume. Manifestation d'autorité et sources d'enseignement à Rome; Coutume et raison en droit romain. A propos de C. J. 8.52.2; La coutume au Bas Empire. Rôle pratique et notion théorique. L'autorité de la loi et la coutume dans l'Antiquité*, în *Etudes de droit romain*, Neapole, 1, 1979, 1—110.
530 Gautier Léon, *La chevalerie*, Paris, 1884.
531 Gălășescu Al. G., *Eforia spitalelor civile*, Buc., 1899.
531 a Georgescu D. I., *Istoria armatei române și a războaielor poporului român*, Buc., 1929.
532 Georgescu Ilie, *Ierarhi români soli diplomatici în veacurile XVI—XVII*, în S.T., 9, 1957, nr. 3—4, 262—276.
533 Georgescu Valentin Al., *La magie et le droit romain, XIe—XIIe s.*, în R. C., 1939—1940, 171—179.

534 — *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges H. Lévy-Bruhl*, Paris, 1959, 373 urm.

535 — *Alte Albanische Rechtsgewohnheiten*, în R.E.S.E.E., 1, 1963, 69—102.

536 — *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans les développement du droit féodal roumain*, în *Mélanges Phillippe Maylan*, Lausanne, 1963.

537 — *La préemption et le retrait dans le droit féodal de Valachie et de Moldavie. Aspects de structure et de réception*, în N.E.H., 3, 1965, 181—203.

538 — *Cîteva contribuții la studiul receptării dreptului bizantin în Țara Românească și Moldova (1711—1821)* în S., 18, 1965, 49—73.

539 — *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1965.

540 — *L'assemblée d'états comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe — —XVIIe siècles)*, în R.R.H., 5, 1966, 761—808 = A.P.A.E., 48, 1969, 141—181.

541 — *Contribuții la studiul „trimiriei" și al operei juridice a lui Mihail Fotino*, în R.A., 9, 1966, 104—112.

542 — *La place de la coutume dans le droit des États féodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle*, în R.R.H , 6, 1967, 533—586.

543 — *L'œuvre juridique de Michel Fotino et la version roumaine du IVe livre de droit coutumier de son „Manuel de lois" (1777)*, în R.E.S.E.E., 5, 1967, 119—166.

544 — *Contribuții la studiul Luminismului în Țara Românească și Moldova. Locul gîndirii lui Beccaria în cultura juridică românească și în dezvoltarea dreptului penal, pînă la mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu*, în S., 20, 1967, 947—969; 21, 1968, 685—714.

545 — *Prosper Farinaccius et les codes roumains de 1646 (Moldavie) et de 1652 (Valachie). Une influence indirecte de la glose sur ces deux codes*, extras din *Atti del Covegno internazionale di studi Accursiani (Bologna, 21—23 oct. 1963)*, Milano, 1968, 1, 1 165 — 1 206.

546 — *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XVe — —XIXe siècles). Contribution à la réception du droit byzantin en Roumanie*, în R.E.S.E.E., 6, 1968, 625—647; 7, 1969, 335—365.

547 — *Continuitate elenistico-romană și inovație în doctrina bizantină a filantropiei și indulgenței imperiale*, în S.C., 11, 1969, 187—218.

548 — *Types et formes d'assemblées d'états dans le droit féodal roumain (XVe—XIXe siècles)*, în *Liber memorialis G. de Lagarde*, Londra, 1969, 111—131.

549 — *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVIIe—XVIIIe siècles*, în „Studia Balcanica", 1970, 63—81 (cu o bibl. bogată).

550 — *Date noi despre reglementarea relațiilor agrare în domnia lui Alexandru Ipsilanti*, în S., 22, 1970, 441—468.

551 — *Byzance et les institutions roumaines, jusqu'à la fin du XVe siècle, Raport*, în *Actes du XIVe Congrès des études byzantines*, Buc., 1971.

552 — *Le droit roumain de Justinien dans les Principautés Danubiennes au XVIIIe siècle*, în S.C., 13, 1971, 207—239.

553 — *Les assemblées d'états en Valachie et en Moldavie de 1750 à 1831—1832*, în R.R.H., 11, 1972, 23—51, 369—397.

554 — *„Prădalica", le retrait princier en droit féodal roumain. Communication à la Session internationale de la Société d'histoire du droit*, Clermont-Ferrand, mai 1972.

555 — *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe—XVIIIe siècles)*, în „Bizantina", Salonic, 3, 1971, 95—187.

556 — *N. Iorga et l'histoire des institutions*, în *Nicolas Iorga, l'homme et l'œuvre*, Buc., 1972, 65—84.

557 — *L'idée impériale romano-byzantine et la structuration du pouvoir princier en Valachie de 1765 à 1818*, în *Mélanges P. I. Zepos*, Atena, 1973.

558 — *Le chrysobulle valaque du 15 juillet 1631 et sa place parmi les types de „chartae libertatum"*, în *Actes de la session de la C.I.H.A.E., Alba Regia, 1972*, Budapesta 1973.
559 — *Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și în Moldova (1711—1831)*, în S., 25, 1973, nr. 2, 255—281.
560 — *Ordalia în vechiul drept românesc*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj-Napoca, 1974, 306—316; și în „Ethnologica" 2, 1979, 1—10, 84—94.
561 — *Momente principale ale dezvoltării dreptului românesc de la începuturi pînă la constituirea statului național român*, în „Rev. ist.", 29, 1976, 1 791 — 1 806.
562 — *Psychohistoire et histoire des mentalités sud-est européennes au niveau de l'histoire du droit*, în R.E.S.E.E., 18, 1980, 573—580.
563 — *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Buc., 1980.
564 — *Instituțiile statelor românești de-sine-stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Buc., 1980, 200—250.
565 — *Les survivances du droit romano-byzantin dans la coutume roumaine (XIVe—XIXe siècles)*, în R.R.H., 19, 1980, nr. 2—3, 277—300.
566 — *Le problème des origines des Assemblées d'états; Réflexions méthodologiques à la lumière de l'histoire sud-est européenne de l'Institution*, în *Parliaments Estates and Representation*, vol. 2, nr. 1, iunie 1982.
567 — *La grande peur du monde dans l'Europe du XVIe siècle*, Toulon, 1982.
568 Georgescu Val. și Popescu Emanuela, *Legislația agrară a Țării Românești, 1775—1782*, Buc., 1970.
569 — *Legislația urbană a Țării Românești, 1765—1782*, Buc., 1975.
570 Georgescu Val. și Sachelarie O., *Contacts entre le droit moldave et le droit autrichien au début du XIXe siècle*, în *Festschrift für Ernst Carl Hellbing*, Salzburg, 1971, 159—193.
571 Georgescu Val., Strihan P. și Sachelarie O., *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. 1611—1831*, partea I (vol. I și II) de Val. Georgescu și P. Strihan, Buc., 1979—1981; partea II de Val. Georgescu și O. Sachelarie, Buc., 1982.
572 Georgescu Val. și Strihan P., *Les représailles par lettres de marque en droit féodal roumain (XIVe—XVIIIe siècles)*, în N.E.H., 1980.
573 Georgescu-Buzău Gheorghe, *Contribuții la istoria unui bir vechi: ajutorința*, în „Analele economice și statistice", 26, 1943, nr. 7—9, 318—356 (și extras).
573 a — *Descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1950.
574 Ghiață Anca, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII—XV)*, în „Rev. ist.", 34, 1981, nr. 10, 1 863—1 897.
575 Ghibănescu Gh., *Condica șireților*, în „Viitorul", Iași, 1—15, iunie 1900.
576 — *Organele administrative rurale*, în „Arhiva", 12, 1901, nr. 7—8.
577 — *100 de palme domnești*, în „Arhiva", 1902, nr. 3—4, 154—166.
578 — *Cu ocaua mică*, în „Viitorul", Iași, 15 sept. — 1 oct. 1904, 3—4.
579 — *Ispisoace și zapise (documente slavo-române)*, 12 vol., Iași, 1906—1933.
580 — *Surete și izvoade*, 25 vol., Iași, 1906—1933.
581 — *Feriea*, în „Arhiva", 19, 1908, nr. 11—12, 393—402; 20, 1909, nr. 2, 59—70.
582 — *Breasla armenilor din Roman*, Iași, 1910 (din „Arhiva", 20, 1909, nr. 10 și 11).
583 — *Slovar*, în *Ispisoace și zapise*, III, Iași, 1911.
584 — *Succesiunea la tron (Interpretare diplomatică)*, în „Arhiva", 1916, 1—7.
585 — *Breasla mișeilor și locul calicilor din Iași*, în B.N., 1924, fasc. 4, 81—111.
586 Ghica I., *Scrieri economice*, 3 vol., ed. I. Veverca, Buc., 1937.
587 — *Opere*, 2 vol., ed. I. Roman, Buc., 1956.
588 — *Scrisori către V. Alecsandri*, Buc., 1967.
589 Ghica I., Sturdza D. A., *Măsuri și greutăți*, Buc., 1873.

590 Gianni D., *Notă (asupra moștenirii monahilor)*, în Dr., 1871, nr. 2.
590 a Gioglovan Radu, *Două procese pentru apărarea moșiei orașului Târgoviște în sec. XIX*, în S.A.I., 2, 1957, 459—480.
591 Gionea Vasile, *Quelques aspects de la trahison dans l'ancien droit roumain*, în „Recherches", 2, 1978, 53—56.
592 — *Quelques aspects concernant la formation de la propriété en Transylvanie dans la période de Moyen Âge*, în „Recherches", 3, 1979, 59—76,
593 — *La desagrégation des communautés rurales en Valachie et en Moldavie*, în „Recherches", 4, 1980, 3—24.
594 — *L'élection du prince régnant en Valachie et en Moldavie et son pouvoir absolu aux XIVe—XVIIe siècles*, în „Recherches", 4, 1980, 113—125.
595 — *L'asservissement des paysans en Valachie et en Moldavie au Moyen Age*, în „Recherches", 5, 1980, 31—40.
596 — *Quelques aspects du mariage dans l'ancien droit roumain entre 1646—1865*, în „Recherches", 6, 1981, 23—27.
597 — *L'évolution de la situation juridique de l'enfant naturel*, în „Recherches", 6, 1981, 29—41.
598 — *Quelques eléments caractéristiques des dispositions de droit pénal dans les Approbatae Constitutiones*, în „Recherches", 7—8, 1982—1983, 19—23.
599 Girard P. F., *Manuel élémentaire de droit romain*, ed. 8, Paris, 1929.
600 Giurescu Constantin, *Capitulațiile Moldovei la Poarta Otomană. Studiu istoric*, Buc., 1908.
601 — *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, 3 vol. + indice, Buc., 1913—1947; vol. 2 și 3 publ. de C. C. Giurescu.
602 — *Vechimea ruminiei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, Buc., 1915 (din A.A.R.M.S.I., s. II, t. 37, 1915, 479—543).
603 — *Organizarea socială în Țara Românească*, curs universitar, 1915—1916 (litografiat).
604 — *Concepția asupra boierimii în sec. XVIII și XIX*, în „Transilvania", 1920, 764—767.
605 — *Despre boieri*, Buc., 1920.
606 — *Studii de istorie socială*, ed. 2, Buc., 1943, publ. de C. C. Giurescu.
607 Giurescu Constantin C., *Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut*, Buc. 1923.
608 — *Contribuțiuni la studiul marilor dregători din sec. XIV—XV*, Vălenii de Munte, 1926.
609 — *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1927 (din A.A.R.M.S.I., s. III, t. 7, 1927, 1—58).
610 — *Despre „sirac" și „siromah" în documentele slave muntene*, în R.I., 13, 1927, 23—43 (și extras).
611 — *Instituțiile vechi românești*, curs universitar, 1926—1927, Buc., 1927 (litografiat).
612 — *Județe dispărute din Țara Românească*, extras din *Omagiu profesorului Gusti*, Buc., 1937.
613 — *Despre iliș*, în R.I.R., 7, 1937, 253—257.
614 — *Istoria românilor*, 5 vol., ed. 3—4, Buc., 1938—1946.
615 — *Cum se împărțea dreptatea la noi. Jurământul cu brazda în cap*, în vol. *Din trecut*, Buc., 1942, 182—203.
616 — *Cine era boier în vechime?* în vol. *Din trecut*, 172—181.
617 — *Două vechi obligații fiscale românești: cărăturile cu cai și podvoadele au boii*, Buc., 1947 (extras din R.I.R., 17, 1947, fasc. 3, 229—232).
618 — *Relațiile economice dintre români și ruși pînă la Regulamentul organic*, Buc., 1947 (extras din R.I.R., 1947, 1—53).
619 — *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în B.O.R., 78, 1959, nr. 7—10, 673—697.
620 — *Împrumuturi cumane în limba română: odaie și cioban*, în „Studii și cerc. lingvistice", 12, 1961, nr. 2, 205—214.

621 — *Istoricul pescuitului și al pisciculturii în România*, I, Buc., 1964.
622 — *Caracteristici ale vechiului sat românesc*, în „Ramuri", 1965, nr. 3, 20—21.
623 — *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Buc., 1966.
624 — *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. X pînă la mijlocul sec. XVI*, Buc., 1967.
625 — *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967.
626 — *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, Buc., 1969.
627 — *Vechea agrimensură românească*, în *Contribuții la istoria științelor și tehnicii românești în sec. XV — începutul sec. XIX*, Buc. 1973.
628 — *Le jugement par les cojureurs dans les pays roumains*, în *Festschrift für Pan I. Zepos*, 1973, 473—479.
629 Giurescu C. C. și Giurescu Dinu, *Istoria românilor*, 2 vol. apărute, Buc., 1974, 1976.
630 Giurescu Dinu C., *Ion vodă cel Viteaz*, ed. 2, Buc., 1966.
631 — *Țara Românească în secolele XIV—XV*, Buc., 1973.
632 Glotz G., *L'ordalie dans la Grèce primitive*, Paris, 1904.
633 Goilav Grigore, *Statutele breslelor tinerilor botoșeneni și romașcani*, în „Arhiva", 7, 1896, 632—641.
634 — *Armenii ca întemeietori de orașe în părțile de răsărit ale Europei*, Buc., 1909.
635 Goldenberg S., *Clujul în sec. al XVI-lea*, Buc., 1958.
636 — *Despre nona (vigessima) Sibiului în sec. XVI*, în A.M.N., 1965, 673—677.
637 — *Despre tîrgurile și bîlciurile din Transilvania în sec. XIV—XVII*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj-Napoca, 1974.
638 — *Le pouvoir central et les villes des Pays Roumains au XVe—XVIIe siècles*, în A.I.I.C., 1980, 77—96.
639 — *Aprovizionarea și politica de prețuri a unor orașe din Transilvania în secolele XVI—XVIII*, în A.M.N., 1980, 199—217.
640 Golescu D., *Însemnare a călătoriei mele făcută în anii 1824, 1825, 1826*, Buc., 1952.
641 Golimas Aurel, *Diarhii sau caimacamii*, în „Arhiva", 45, 1938, nr. 3—4, 303—309.
642 — *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova p'nă la 1829 Contribuții la cunoașterea raporturilor de drept dintre Moldova și turci*, Iași, 194 3
643 — *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronării domnilor în cîmp*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, 271—275.
644 — *Les relations des marchands Lazes (Lajes) avec la Moldavie au Bas Moyen-Age*, în „Recherches", 3, 1979, 77—96.
645 — *Contributions moldaves au développement de l'ancien droit roumain durant la première moitié du XVIIe siècle (1600—1634)*, în „Recherches", 4, 1980, 25—34.
646 — *Un domnitor, o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi*, Buc., 1980.
647 Göllner C., *Das Leben in den mittelalterlichen Städten von Siebenbürgen*, Buc., 1971.
648 — *Regimentele grănicerești din Transilvania, 1764—1851*. Buc., 1973.
649 Gomoiu dr. V., *Din istoria medicinii și învățămîntului medical în România*, Buc., 1923.
650 Gonța Alexandru, *Un așezămînt de cultură de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Secului înainte de ctitoria lui Nestor Ureche: schitul lui Zosin*, în M.M., 38, 1962, 694—712.
651 — *Mitropolitul Anastasie Crimca, fondatorul celui dintîi spital în Moldova*, în M.M., 38, 1962, 33—39.
651a — *Despre orașul moldovenesc în veacul al XV-lea. Locuitorii și starea lor socială*, în S.A.I., 5, 1963, 27—48.
652 — *Un spital de mănăstire la Putna în veacul al XV-lea*, în M.M., 39, 1963, 592—701.
653 — *Femeia și drepturile ei de moștenire în Moldova după „obiceiul pămîntului"*, în A.I.I.A., 17, 1980, 597—602.
654 — *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*. Buc., 1986.
655 Gorjanov B., în „Vizantiisky Vremennik", 11, 1956, 177—199; 12, 1957, 97—116.

656 Gcrovei Artur, *Datinile noastre la nuntă*, Buc., 1910.
657 — *Partea sufletului. Un vechi obicei juridic al poporului român*, Fălticeni, 1925.
658 — *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, 1926.
659 Gorovei Ștefan, *„Am pus peceţea orașului"*, în „Magazin istoric", 1978, nr. 2, 35—38, 55.
660 — *Moldova în „Casa Păcii"*, în A.I.I.A., 17, 1980, 629—668.
661 Gorun Gheorghe, *Fortificații bihorene în lupta pentru apărarea autonomiei Transilvaniei*, în M. N., 5, 1981, 165—170.
662 Götzner Victor, *Das Moskauer Cartum und die Byzantinische Kaisercidee*, în „Seculum", 21, 1970, 393—418.
663 Grassoti Hilda, *La ira regis en Leon y Castilla*, Buenos Aires, 1969.
664 Graur Al., *Nume de persoane*, Buc., 1965.
665 Graus Fr., *Rauě středověké, družiny a jejich význam při vzniku státu ve střední Europě*, în „Československy asopis historicky", 13, 1965, nr. 1, 1—18.
666 Grămadă N., *Studii mărunte din domeniul științelor auxiliare ale istoriei*, Cernăuți, 1934.
667 — *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, Cernăuți, 1935.
667 a — *Vechile peceți bisericești bucovinene*, Cernăuți, 1939.
668 Grecescu C., *Căpeteniile oștirii moldovene la 1757*, Buc., 1939.
669 Grecianu Radu vel logofăt, *Viața lui Costandin-vodă Brîncoveanu. Cu note și anexe de Șt. D. Grecianu*, Buc., 1906; ed. Aurora Ilieș, Buc., 1970.
670 Grecianu Șt. D., *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, 2 vol. + supl., Buc., 1913—1916.
671 Grecov B. D., *Țăranii în Rusia. Din timpurile cele mai vechi și pînă la sec. al XVII-lea*, trad., Buc., 1952.
672 Grégoire L., *Dictionnaire encyclopédique d'histoire, de biographie, de mythologie et de geographie*, Paris, 1888.
673 Grigoraș N., *Dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiunile lor pînă la Regulamentul organic*, Iași, 1942.
674 — *Vechi cetăți moldovenești (Originea lor)*, Iași, 1946.
675 — *Primele mănăstiri și biserici moldovenești (Ctitorii și proprietăți bisericești)*, Iași, 1946.
676 — *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, Iași, 1960.
677 — *Proprietatea funciară a orașelor moldovenești în timpul orînduirii feudale și evoluția ei*, în S.C.Ș., istorie, 12, 1961, nr. 2, 213—232.
678 — *Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc din Moldova pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, în S.C.Ș., istorie, 12, 1961, nr. 1, 133—144.
679 — *Contribuții la cunoașterea politicii domniei în Moldova față de proprietatea funciară condiționată (sec. XIV—XVII)*, în S.C.Ș., 13, 1962, fasc. 1, 55—80.
680 — *Date noi despre beilicul din Iași*, în S.C.Ș., istorie, 14, 1963, nr. 1, 91—98.
681 — *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, Buc., 1968 (în colab. cu I. Caproșu).
682 — *Robia în Moldova. De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în A.I.I.A., 4, 1967, 31—79; 5, 1968, 43—85.
683 — *Unele aspecte privind breslele din orașele moldovenești în secolele XVI—XVIII*, în S., 22, 1969, nr. 6, 1 103—1 125.
684 — *Principalele amenzi din Moldova în timpul orînduirii feudale (secolele al XV-lea — al XVIII-lea)*, în A.I.I.A., 6, 1969, 159—176.
685 — *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV—XVIII)*, Iași, 1971 (extras).
686 — *Instituții feudale din Moldova, I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, Buc., 1971.

687 — *Ilișul, o dare plătită în Moldova și Transilvania*, în vol. *Sub semnul lui Clio* Cluj-Napoca, 1974, 114—121.
688 — *Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la începuturile statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, în „Rev. ist.", 1974, nr. 1, 55—77.
689 — *Funcția judecătorească a domniei în Moldova. Domnul și instanțele auxiliare (1741—1832)*, în C.I., 9—10, 1978—1979, 355—386.
690 — *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359—1741)*, în C. I., 1980, 299—323; 1981—1982, 317—341.
690 a Grimm I. A., *Die politische Verwaltung in Grossfürstenthum Siebenbürgen*, 1857.
691 Gromo (Giovani Andrea), *Compendio di tutto il regno posseduto dal Re Giovanni Transilvania...*, publ. de A. Decei, în „Apulum", 2, 1943—1945, 140—214.
692 Grotius Hugo, *Despre dreptul războiului și al păcii. De iure belli ac pacis*, trad. G. Dumitriu, prefață Vl. Hanga, postfață Val. Al. Georgescu, Buc., 1968.
693 Groza Liviu, *Legile fundamentale grănicerești (statutul din 1764, Constituția din 1807 și cea din 1850)*, în „Drobeta", 4, 1980, 171—178.
694 — *Justiția militară austriacă și pedepsele ce se aplicau soldaților în cadrul regimentelor de grăniceri*, în „Banatica", 6, 1981, 253—263.
695 Grunwald Béla, *A régi Magyarorszag 1711—1825*, Budapesta, 1888.
696 Guboglu Mihail I., *Tabele sincronice pentru datele hegirei și datele erei noastre, cu o introducere în cronologia musulmană*, Buc., 1955.
697 — *Paleografie și diplomatică turco-osmană. Studiu și album*, Buc., 1958.
698 — *Catalogul documentelor turcești (din depozitele Arhivelor Statului și ale Academiei R. S. România)*, 2 vol., Buc., 1960, 1965.
699 — *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle*, în „Revue des études islamiques", 37, 1969, 49—76.
700 Guboglu M. și Mehmet Mustafa, *Cronici turcești privind țările române; 1, sec. XV — mijlocul sec. XVII*, extrase, Buc., 1966.
701 Guérin Songeon, *Histoire de la Bulgarie*, Paris, 1913.
702 Guilhermoz P., *Essai sur l'origine de la noblesse en France au Moyen Âge*, Paris, 1902.
703 Guilland R., *Études de titulature byzantine. Les titres auliques aux eunuques*, în „Revue des études byzantines", 13, 1955, 79 urm.
704 — *Le droit divin à Byzance*, în „Études byzantines", Paris, 1959, 207—232.
705 — *Études byzantines*, Paris, 1959.
706 Gündisch K. G., *Cu privire la începuturile patriciatului orășenesc medieval la Bistrița*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj-Napoca, 1974, 199—206.
707 Gusti Dimitrie, *Sociologia războiului*, Buc., 1916.
708 Haberkern Eug. și Friedrich Wallach Joseph, *Hilfswörterbuch für Historiker-Mittelalter und Neuzeit*, München, 1964.
708 a Halkin Léon, *La cruauté dans les supplices*, în *Initiation á la critique historique*, Paris, 1963.
709 Hanga Vladimir, *Legile penale ale lui Sulla*, Cluj, 1956.
710 — *Istoria statului și dreptului R.P.R.*, ed. a III-a, Buc., 1957.
711 — *Contribuții la problema imunității feudale pe teritoriul patriei noastre*, în S.U.B.—B. Jurisprudentia, 1960, fasc. 2, 29—52.
712 Harsin P., *Conditions des personnes en Germanie dans le Haut Moyen Age*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", 6, 1927, 147—181.
713 Hasdeu Bogdan Petriceicu, *Despre Io*, în „România", 1858, nr. 1—4.
714 — *Ius Valachicum*, în A.I.R., 2, 1865, 65 urm.
715 — *Fraternitatea și Unirea*, în „Buletinul Instrucțiunei publice", 1—31 martie 1866
716 — *Jurisdicțiunea consulară în România*, în „Românul", 24 dec. 1867 și ian. 1868.
717 — *Istoria toleranței religioase în România*, ed. 2, Buc., 1868.

718 — *Cuvente den bătrîni. Limba română vorbită între 1550—1600*, 4 vol., Buc., 1878—1881.
719 — *Obiceiele juridice ale poporului român*, Buc., 1882.
720 — *Șugubeț și șugubină. Un rest din influența juridică a slavilor asupra limbii române*, în „Columna", 1882, 612—619.
721 — *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, 2 vol., Buc., 1887—1898.
722 D'Hauterive Conte Alexandre Maurice, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la, Moldavie, présenté à S.A.S., le prince Alexandre Ypsilanti, hospodar régnant en 1799*; trad. rom., Buc., 1902.
723 Hearnshaw J. C., *Chivalry and its Plan in History*, în *Chivalry its historical Significance and civilizing Influence*, Londra 1928.
724 Hegyi Klara, *Le condominium hungaro-ottoman dans les eyalets hongrois*, în *Actes Sofia*, 3, 593—604 (v. nr. 6).
724 a Herbert Heinrich, *Das Zunftwesen in Hermannstadt zur Zeit Karls VI.*, în A.V.S.L., 27, 1897, 451—527, 531—586.
725 Herlea Alexandru, *O falsă concepție despre proprietatea agrară medievală*, Brașov, 1944.
726 — *Vechile cărți de proprietate în Transilvania*, Brașov, 1945 (extras din „Observatorul social-economic", 12, 1945, nr. 1—3, 14—77).
727 — *Dietele în Transilvania autonomă*, în S.M.I.M., 6, 1973, 207—215.
728 — *Une institution peu connue: le „Bilol"*, în „Recherches", 1, 1977, 47—56.
729 — *Sur l'histoire de la condition juridique de l'enfant en Roumanie*, publ. Société Jean Bodin, t. 36, 38, 39; extras, Bruxelles, 1977.
730 — *L'institution de la diète dans la Transylvanie autonome*, în „Recherches", 2, 1978, 57—75; extras, Buc., 1978.
731 — *L'absence de l'ordalie dans l'ancien droit roumain*, în „Recherches", 3, 1979, 97—104.
732 — *Studii de istorie a dreptului*, ed. îngrijită, note și comentarii de V. Șotropa, prefață de V. Netea, Cluj-Napoca, 1983.
733 Herlea Al., Șotropa Valeriu și Floca Ion, *Vechile legislații transilvane. Approbatae constitutiones, 1653*, studiu și traducere; la traducere au colaborat dr. Romul Pop și av. Iuliu Nasta, în M.A., 1978, 427—615.
734 Hess Andrew, *The Evolution of the Ottoman seaborne in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453—1525*, în „American Historical Review", 75, 1970, 1892—1920.
735 Hitchins Keith, *Ottoman domination of Moldavia and Wallachia in the sixteenth century*, Bombay, 1966.
736 Hohlweg A., *Zur Frage der Pronoia in Byzanz*, în „Byzantinische Zeitschrift", 60, 1967, 288—308.
737 Holban Maria, *Despre osîndiri la moarte prin „glasul poporului" sub Despot*, în S., 22, 1969, nr. 6, 1155—1163.
737 a — *Variations historiques sur le problème des cnèzes de Transylvanie*, în R.R.H., 4, 1965, nr. 5, 901—923.
738 Holban T., *Cneazul. Contribuție la Ius Valachicum in Polonia*, în C. I., 10—12, 1934—1936, nr. 1, 62—79.
738 a — *Jus Valachicum in Polonia*, în S.C.I., 1943, 313—373.
739 Hóman Bálint, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, 2 vol., Berlin, 1943.
740 Horváth Alexandru, *Considerații istorice și juridice privitoare la Banatul de Severin și funcția de ban al Caransebeșului și Lugojului*, în „Studii și comunicări", Caransebeș, 3, 1979, 297—303.
741 Iarcu D., *Măsuri și greutăți*, Buc., 1962.
742 Iavorschi Ion, *Dreptul feudal scris al Moldovei și Țării Românești. Material pentru studiul istoriei, statului și dreptului R.P.R.*, Iași, 1956.

743 Ică Ioan, *Relațiile dintre ortodocși și luterani din sec. XVI până astăzi*, în M.A., 25, 1980, nr. 1—3, 58—78.
744 Ilea Ana, *Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în „Crisia", 6, 1976, 61—73.
745 Iliescu Octavian, *Domni asociați în țările române în sec. XIV și XV*, în S.C.I.M., 1951, nr. 1, 39—61.
746 — *Cu privire la problema redactării unui corpus al monedelor feudale românești*, în S.M.I.M., I, 1956, 285—327.
747 — *Moneda în România*, Buc., 1970 (cu bibl., p. 59—61).
748 Ilieș Aurora, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în secolul al XVIII-lea*, în S.M.I.M., 1, 1956, 155—196.
749 Illés I., *A magyar szerzödési jog az Árpádok korában*, Budapesta, 1901.
750 Imreh Istvan, *Székely falutörvények* [Legi rurale secuiești], Cluj, 1947.
751 — *A rendtarló székely falu* [*Organizarea satului secuiesc*], Buc., 1973.
751a — *Viața cotidiană la secui, 1750—1850*, Buc., 1982.
752 — *A törvényhozo székely falu (1581—1817)* [Funcția legislativă a satului la secui], Buc., 1983.
753 — *Caracteristici ale statutelor rurale secuiești*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, 116—131.
754 Inalcik Halil, *L'Empire ottoman*, în *Actes Sofia*, 3, 1969, 75—105 (v. nr. 6).
755 — *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300—1600*, trad. Norman Itzkowitz și Colin Imber, Londra, 1973.
756 Ionașcu Ion, *Politica fiscală a lui Ioan vodă Caragea oglindită în corespondența inedită a lui Manuc bei*, în S.A.I., 8, 1966, 45—82.
757 Ionașcu Traian și Georgescu Val., *Unité et diversité des formes de la réception du droit romain en Occident et du droit byzantin en Orient*, în R.E.S.E.E., 2, 1964, 153—186.
758 Ioneanu George S., *Mica colecțiune de superstițiile poporului român (Deosebite credințe și obiceiuri) adunate de...*, Buzău, 1888.
759 Ionescu Dionisie, Țuțui Gh. și Matei Gh., *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Buc., 1957.
760 Ionescu Gh. T., *O anafora din domnia lui Constantin Hangerli privind un interesant caz de eliberare de robie prin căsătorie*, în A.U.B., istorie, 17, 1968, 155—169.
761 — *Un caz de nerespectare de către domnie a „mărturisirii" martorilor adeveritori*, în A.U.B., istorie, 1969, nr. 2, 129—147.
762 Ionescu Grigore, *Istoria arhitecturii românești*, Buc., 1937.
763 Ionescu Ștefan și Panait I. Panait, *Constantin vodă Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, Buc., 1969.
764 Ionescu Take, *Legea clerului. Discursuri rostite în discuția generală din Cameră și din Senat*, Buc., 1893.
765 Ionescu Traian, *Hatișeriful din 1502 și începutul luptei pentru asigurarea păcii interne a Principatelor dunărene*, în S.A.I., 1, 1965, 37—79.
766 Ionescu de la Brad I., *Calendarul pentru binul cultivator*, Buc., 1861.
767 — *Arenda moșiilor*, Buc., 1864.
768 Ionescu-Nișcov Traian, *O judecată domnească la 1539 în Țara Românească*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Buc., 1965, 283—287.
769 Iorga Nicolae, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, 3 vol., Buc., 1895, 1897.
770 — *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, Buc., 1898 (din A.A.R.M.S.I., 1898).
771 — *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, Buc., 1898.
772 — *Documente românești din arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, partea I—II, Buc., 1899—1900.
773 — *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, 32 vol., 1901—1916.
774 — *Documente privitoare la familia Callimachi*, 2 vol., Buc., 1902—1903.

775 — *Documente privitoare la familia Cantacuzino, scoase în cea mai mare parte din arhiva d-lui Gr. Cantacuzino*, Buc., 1902.
776 — *Sate și preoți din Ardeal*, Buc., 1902.
777 — *Documente și cercetări asupra situației financiare și economice a Principatelor române*, Buc., 1902.
778 — *Introducere* la Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N. Iorga, Buc., 1902.
779 — *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul ca întemeietori ai bisericii românilor din Ardeal*, Buc., 1904.
780 — *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, 2 vol. Gotha, 1905; publicată în trad. rom. cu titlul *Istoria poporului românesc* de G. Penelea, Buc., 1985.
781 — *Istoria românilor în chipuri și icoane*, 3 vol., Buc., 1905—1906.
782 — *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, Buc., 1908.
783 — *Geschichte des osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt*, 5 vol., Gotha, 1908—1913.
784 — *Doamna lui Ieremia vodă*, Buc., 1910.
785 — *Breasla blănarilor din Botoșani. Catastihul și actele ei*, Buc., 1911 (din AARMSI, III, t. 34, 1911—1912, 1—34).
786 — *Femeile în viața neamului nostru*, Vălenii de Munte, 1911.
787 — *Contribuțiuni la istoria bisericii noastre*, Buc., 1912.
788 — *Scrisori domnești*, Vălenii de Munte, 1912.
789 — *Histoire des Etats balkaniques à l'époque moderne*, Buc., 1914.
790 — *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, 2 vol., Buc., 1915.
791 — *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*. Buc., 1915.
792 — *Acte despre vechea oștire*, în R.I., 1, 1915, 58—60.
793 — *Histoire de Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Buc., 1915—1916.
794 — *Medici și medicina în trecutul românesc*, Buc., 1919.
795 — *Formes byzantines et réalités balkaniques*, Paris, 1921.
796 — *Un act privitor la căpităniile sub fanarioți*, în R.I., 10, 1924, 273—274.
797 — *Istoria comerțului românesc*, 2 vol., Buc., 1925.
798 — *Istoria industriilor la români*, Buc., 1927.
799 — *O paralelă istorică* Buc., 1927.
800 — *Istoria bisericii românești și vieții religioase a românilor*, 2 vol., ed. 2, Buc., 1928—1929.
801 — *Istoria armatei românești*, 2 vol., ed. 2, Buc., 1929—1930.
802 — *Istoria românilor prin călători*, ed. 2, Buc., 1928—1929.
803 — *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, în B.C.M.I., 23, 1929, 49—70.
804 — *Evolution de la question rurale en Roumanie*, Buc., 1929.
805 — *Les caractères communs des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.
806 — *Anciens documents de droit roumain*, Paris-Buc., 1930 (cuprinde și studiul *Brève histoire du droit coutumier roumain*).
807 — *La continuation des hôpitaux byzantins par les hôpitaux roumains. Communication au IXe Congrès d'histoire de la médecine à Bucarest*, Buc., 1932, în R.H.S.E.E., 1932, 395—450.
808 — *Acte românești și cîteva grecești din Arhivele companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932.
809 — *Un act de drept cu privire la retragerea zestrei*, în R.I., 1933, 51—63.
810 — *Les Balkans et l'Empire byzantine*, Beigrad, 1936.
811 — *Istoria românilor*, 11 vol., Buc., 1937—1939.
812 — *Calicii lui Mihai Viteazul. O nouă orînduire a lui*, Buc., 1939.
813 — *Un străvechi obicei juridic la români*, în R.I., 28, 1942, 48—49.

814 Iorgulescu Vasile, *Mărturii privind monahismul pe pământul românesc înaintea Sfîntului Nicodim*, în B.O.R., 1983, nr. 3—4, 253—263.
825 Iosipescu Sergiu și Eskenazy V., *Schiță a structurilor militare din țările române*, în „File din istoria militară a poporului român", 4, 1977.
816 Isac V., *Despre originea alcătuirii unor condici de documente privind proprietățile bisericești din Moldova*, în R. A., 1960, nr. 1, 278—281.
817 Iscru G., *Fuga țăranilor — forma principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, în S., 18, 1975, nr. 1, 125—146.
818 — *Un dregător puțin cunoscut: ispravnicul de „ungureni" în Țara Românească*, în R. A., 11, 1968, nr. 2, 35—52.
818 a — *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea sec. XIX*. Buc., 1975.
819 *Istoria dreptului românesc*, coordonator Ceterchi I., vol., I și II. 1. Buc., 1980—1983.
820 *Istoria medicinii universale*, sub îngrijirea prof. Bologa V. L., Buc., 1970.
820 a *Istoria militară a poporului român*, II și III, Buc., 1986, 1987.
821 *Istoria României*, 4 vol., Buc., 1960—1964.
822 *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Buc., 1959.
823 *Istoria Țării Românești. Letopisețul Cantacuzinesc. 1290—1690*, ed. C. Grecescu — Dan Simonescu, Buc., 1960.
824 Ivan Iorgu, *Embaticul în dreptul bisericesc*, în M. M., 46, 1970, 196—218.
825 — *Bunurile bisericești în primele șase secole, situația lor juridică și economică*, Buc., 1973.
826 — *Recăsătorirea soților despărțiți*, Buc., 1937.
827 — *Demisia din preoție*, Buc., 1937.
828 — *Pravila mare de-a lungul vremii*, în S.T., 1952, nr. 9—10.
829 — *Vechimea și formele raporturilor bisericii ortodoxe române cu celelalte biserici ortodoxe*, în G. B., 1980, nr. 10—12, 772—797.
830 *Îndreptarea Legii (1652)*, ed. crit., Buc., 1962.
831 *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ed. Florica Moisil și Dan Zamfirescu, Buc., 1971.
832 Jakó S., *Organizarea cancelariei voievodale ardelene la începutul secolului al XVI-lea* în „Hrisovul", VI, 1946, nr. 2, 111—146.
832 a — *Sigilografia cu referire la Transilvania pînă la sfîrșitul sec. XV*, în D.I.R., *Introducere*, II, Buc., 1956, 559—619+14 facs.
833 Jiga Caius, *Pagini din trecutul breslei măcelarilor brașoveni*, în R. A., 12, 1969, nr. 2, 107—116.
834 Jirecek C., *Geschichte der Bulgaren*. Praga, 1876.
835 — *Geschichte der Serben*, Gotha, 1911.
836 — *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, 4, vol., Viena, 1912—1919.
837 — *La civilisation serbe au Moyen Âge*, trad. din lb. germană de Louis Eisenman, Paris, 1920.
838 Jouanno Arlette, *La notion d'honneur au XVIe siècle*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", 15, 1968, 597—623.
839 Juchereau Baron de Saint Denis, *Histoire de l'Empire ottoman de 1792 à 1844*, Paris, 1844.
840 Juhász L., *A Porta története 1526—1648-ig* [Istoria Porții, 1526—1648], Budapesta, 1936 (extras din „Szazadok", 1936).
841 Kadlek K., *Valasi a valasske pravo v zemich slovanskych a uherskych*, Praga, 1916.
842 Kaindl M., *Geschichte der Bukowina*, Cernăuți, 1905.
842 a Kaldy-Nagy Gy., *The first centuries of the Ottoman military organization*, în „Acta Orientalia", 1977, nr. 2, 147—183.
843 Kalinderu Ion, *Portul barbei și părului la romani*, Buc., 1900.

844 Karpat Kemal H., *The Land Regime, Social structure and modernisation in the Ottoman Empire*, Chicago, 1968.
845 Каждан А. П., *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.*, Moscova, **1952**
846 Király Béla K., *Hungary in the late Eighteenth Century. The Decline of Enlightened Despotism*, New York și Londra, 1969.
847 Király János, *Pozsony város joga a Középkorban*, Budapesta, 1894.
848 Kiriţescu Costin C., *Sistemul bănesc al leului şi precursorii săi*, I, Buc., 1954.
849 — *Moneda*, Buc., 1982.
850 Kiss A., *Forul dominal în Transilvania*, în R. A., 12, 1969, nr. 2, 59—70.
851 Kiss István, N., *Mérték, állam és társadalom*, în „Agrártörténeti szemle", 1975, nr. 3—4, 273—292.
852 Klima H., *Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867*, în A.I.I.N., 9, 1943—1944, 233—328.
853 Kogălniceanu Mihail, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Ciganes*, Berlin, 1837.
854 — *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, Berlin, **1854.**
855 — *Cronicele României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, 3 vol.; ed. 2, Buc., 1872—1874.
856 Kohler I., *Über die Ordalien der Naturvolker*, în „Zeitschr. für vg. Rechtswiss", **5,** 1855.
857 Koschaker R., recenzie la C. A. Spulber, în „Z. d, Savigny Stift. f. R", 49, 1939, 694—695 (V. nr. 1 411).
858 Kosev D., *Les rapports agraires et le mouvement paysan en Bulgarie de la fin du XVIIIe siècle à nos jours*. în *Études historiques*, 5, Sofia, 1970, 57—100.
859 Kovács A. şi Ţeca N., *Arhitecţi italieni în Transilvania în cursul sec. XVI şi XVII*, în S.U.B.—B, ist., 18. 1973, fasc. 2.
860 Kovacs Iosif, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1973.
861 Kowalewsky M., *Coutume contemporaine et loi ancienne. Droit coutumier ossetien eclairé par l'histoire comparé*, Paris, 1893.
862 Kraus G., *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, trad. şi studiu introd. de Gh. Duzinchevici şi E. Reus-Mirza, Buc., 1965.
863 Krebik B., *Contribution à l'étude de la pronoia et de la bastina, aux dernières années de la Serbie médievale*, în „Zbornik rad. vizant. Inst.", Belgrad, 8, 1964, nr. 2, 227—234 (= *Melanges G. Ostrogorsky*, 2).
864 Kula W., *L'histoire économique de la Pologne au XVIIIe siècle*, în *Acta Poloniae historica*, 1961, 133—146.
865 Kurzeba Stanislas, *Les principes du développement des états en Europe occidentale et orientale*, în *VIIIe Congrès international des sciences historiques*, Zürich 1933.
865 a Kutschera R., *Guvernatarii Transilvaniei, 1691—1774*, în A.I.I.N., 9, 1943—1944 131—222.
866 Kyrris C. P., *Gouvernants et gouvernés à Byzance pendant la révolution des zelotes (1341—1350)*, în *Recueil de la Société Jean Bodin*, 23. *Gouvernants et gouvernés*, II: *Antiquité et Haut Moyen Âge*, Bruxelles, 1968, 271—330.
867 — *Representative associations and taxation in the Byzantine Empire between 1204 and 1341*, în *XIIe Congrès international des sciences historiques*, Viena, 1965 (= *Etudes présentées à la C.I.H.A.E.*, 31, Louvain — Paris, 1966, 43—54).
868 Lahovary G. I., *Hirtii vechi. Blestem şi carte de blestem*, în C. L., 23, 1889—1890, nr. 6, 495—500.
869 — *Un divorţ din anul 1896*, în C. L., 26, 1891, 289—295.
870 Lambrior A., *Obiceiuri şi credinţe la români. Înmormîntările*, în C. L., 9, 1875.
870 a Láng Lajos, *A vámpolitika az utolsó szaz éven*, Budapesta, 1904.
871 Larousse Pierre, *Grand dictionnaire universel*, 17 vol., Paris, 1865—1890.
872 Lascaris M., recenzie la C.C. Giurescu, *Contribuţii . . .şi Noi contribuţii . . .*, în Bsl.,1929.

872 a Laurence M. *Le pene capitali*, Milano, 1962
873 Laurencon P. G., *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les mœurs et les coutumes des habitants et sur son gouvernement*, Paris, 1822.
874 Laurent V., *Contributions à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine avec l'Eglise roumaine au début du XVe siècle*, Buc., 1945.
875 Lazar Miklos, *Erdély főispánjai 1540—1711* [Comiții comitatensi ai Transilvaniei, 1540—1711], Budapesta, 1889.
876 — *Székely ispánok* [Greavii secuilor], Budapesta, 1881.
877 Lazăr Mihai, *Date și sublinieri noi cu privire la „sulgia" și „ialoviță" în Moldova secolelor XVI—XVIII*, în „Hierasus", 1979, 131—140.
878 — *Gorștina de oi în Moldova în secolele XV—XVII*, în „Suceava", 1981, 243—255.
879 — *Gorștina (desetina) de porci în Moldova secolelor XV—XVIII*, în „Suceava", 1983, 455—470.
880 Lazea Emil, *Cnezatele și voievodatele transilvănene, expresie a dezvoltării de sine stătătoare a românilor*, în „Era socialistă", 1981, nr. 14, 29—32.
881 — *Les cnézats et les voïvodats roumains de Transylvanie*, în R.P.H., 1983, nr. 2, 96—111.
882 Lăbușcă N., *Despre cuniță, un impediment la căsătorie*, în „Viața românească", 1925.
883 Lăzărescu Dan A., recenzie la *Colloque de Toulouse*, 1969, în S., 23, 1970, 999—1 009.
884 — recenzie la Sanchéz-Albórnoz, *El ejército*, în S., 23, 1970, 306—309.
885 — *La félonie et sa cause juridique en droit pénal féodal roumain*, în *Études...*, Varșovia, 1976, 115—118.
885 a Lecca Octav, *Familiile boierești române, istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, Buc., 1899.
886 Lefebvre des Noëttes, *L'attelage. Le cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'histoire de l'esclavage*, Paris, 1931.
887 *Legea Vinodolului (1288)*, trad. Jules Preux, în N.R.H., 1896.
888 Léger Louis, *Les anciennes civilisations slaves*, Paris, 1921.
889 *Legiuire de contribuție în Transilvania*, în „Gazeta de Transilvania", 1844.
890 *Legiuirea Caragea*, ed. crit. Acad. R.P.R., Buc., 1955.
891 *Legenda sancti Gerhardi*, publ. de St. Lad. Endlicher, în *Rerum Hungaricorum Monumenta Arpadiana*, 1849.
892 Lehr Lia, *Organizarea administrativă a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650*, în S., 9., 1956, nr. 2—3, 57—75.
893 — *Camăta în Țara Românească până în secolul al XVIII-lea*, în S., 23, 1970, 693—716.
894 Lejeune A., *Monnais, poids et mesures des principaux pays*. Paris, 1894.
895 Lemarignier J. B., *La France médiévale, institutions et société*, Paris, 1970.
896 Lenin V.I., *Opere complete*, vol. 3, 1961.
897 Leon G.N., *Istoria economiei publice la români*, Buc., 1924.
898 — *Elemente de știință financiară*, Cluj, 1925.
899 Leonte Ileana, *Două etaloane: palma lui Șerban vodă și a lui Constantin Brâncoveanu*, în R.A., 1, 1958, 218—219.
900 *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, ed. C. Giurescu, Buc., 1913.
901 Levy-Bruhl L., *La mentalité médiévale*, Paris, 1904.
902 Limona Elena, *Acte relative la breslele din Brașov*, în *Arhivele Statului. 125 ani de activitate, 1831—1856*, Buc., 1957, 327—343.
903 Linția Elena, *Termeni militari de origine polonă în limba cronicarilor români*, în Rsl., 10, 1964, 198 și urm.
903 a Lischev Str., *Über manche Feudalinstitutionen im mittelalterlichen Rumänien und Bulgarien*, în *Actes du XIVe Congrès intern. des études byzantines (Buc., 1971)*

Buc., 1973.
904 Littré, *Dictionnaire de la langue française*, ed ntégrale, de J.J. Pauvert, 7 **vol.** 1961—1962.
905 Löbel Theophil, *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*. Constantinopol, 1894.
906 *Loi de jugement, versions slave et roumaine établies par M. Andreev et Gh.* **Cronț,** Buc., 1971.
906 a Loiseleur J., *Les crimes et les peines dans l'antiquité et dans les temps modernes*, Paris 1863.
907 Longinescu G.D., *Feria*, în „Balcania", 2—3, 1939—1940, 144—318.
908 Lopez R.S., *La nascità dell'Europa, secoli V—XIV*, Turin, 1966.
909 Lousse Emile, *Parlementarisme ou corporatisme? Les origines des assemblées d'état*, în R.H.D., 1935.
910 — *Absolutisme, droit divin, despotisme éclairé*, în *Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte*, 16, 1958.
911 Lowianski H. *Transformations sociales en Europe centrale et orientale aux VI—XIIe siècles, Congrès Moscou, 1970.*
912 Luchian Oct., *Moneda lui Ion vodă cel Cumplit*, în S.C.N., 1, 1957, 441—446.
913 *Das Lucrum camerae in Ungarn und Siebenbürgen*, în „Transilvania", 1838, 1—147 și Brașov, 1838.
914 Lungu V., *Ținuturile moldovenești până la 1711*, în C.I., 4, 1928, nr. 2, 97—109.
915 — *Despre olatul Hotinului (1715—1806)*, în C.I., 5—7, 1929—1931, 253—290.
916 Lupaș I., *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.
917 — *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, în A.A.R.M.S.I., s. III, t. 18, 1936—1937, 83—114.
918 — *Documente istorice transilvane*, 1, Cluj, 1940.
919 — *Fazele istorice în evoluția constituțională a Transilvaniei*, Cluj, 1944.
920 Lupu Ion, *Vina și procesul ei la români*, Iași, 1934.
921 Lupus Iustin, *Mina-moartă și răscumpărarea averilor ei*, Buc., 1911.
922 Macieiovschi Wenzel Al., *Slavische Rechtsgeschichte*, 4 vol., Stuttgart — Leipzig, 1835 — 1839.
923 Magdeleine, chevalier de la, *Le Miroir de l'Empire Otoman, ou état présent de la cour et de la milice du Grand Seigneur. Avec une description toute particulière de la manière de vivre des Turcs*, Paris, 1678 (în două părți, cea dintîi publ. și la Basel 1677).
924 *Magyar állam-és jogtörténet*. 1, Budapesta, 1968.
924 a Magyari Andrei, *Date privind relațiile agrare din Maramureș la sfîrșitul sec. XVII*, în S.U.B.-B, 1961, fasc. 1, 35—52.
925 Malița Mircea, *Diplomația. Școli și instituții*, Buc., 1970.
926 Malița M., Cândea V. și Giurescu Dinu, *Pagini din trecutul diplomației românești*, Buc., 1966.
927 Mályusz E., *Zsigmondkori okmánytár*, 1, Budapesta, 1950.
928 Manolescu Radu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei (secolul al XV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Cumidava", 4, 1970, 91—99.
929 Marcovici S., *Datoriile omului creștin*, Buc., 1839.
929 a Marcu Liviu P., *Forme de guvernămînt și regimuri politice în țările române în ortnduirea feudală*, în „Revista română de drept", 24, 1968, nr. 3, 41—54.
930 — *Le caractère unitaire des institutions politiques et judiciaires roumaines au Moyen Age*, în N.E.H., VI,1, 1980, 143—161.
931 — *Le „jus valachicum" et le statut personnel des Vlaques balkaniques au Moyen Age*, în „Recherches", 6, 1981, 127—134.
932 — *Le système traditionnel de délits et des peines ches les Vlaques balkaniques*, în „Ethnologica", 1981, 103—110.

933 — *Considérations sur les rapports entre le coutume et les premières codifications de Moldavie et de Valachie (XVIIe siècle)*, în „Recherches", 7—8, 1982—1983, 25—32.
933 a *Marele Mircea Voievod*, coordonator Ion Pătroiu, Buc., 1987.
934 Marian S. Fl., *Nunta la români*, Buc., 1890.
935 — *Nașterea la români*, Buc., 1892.
936 — *Înmormîntarea la românî*, Buc., 1892.
937 — *Vrăji, farmece și deșfaceri*, Buc., 1893.
938 Maries-Agapi S., *Din abuzurile consulilor în Moldova în anii 1822—1828*, în A.I.I.A., 7, 1970, 281—288.
939 — *Precizări la data înființării Departamentului Pricinilor Străine în Moldova (1783)*, în A.I.I.A., 1978, 445—447.
940 Marin I.D., *Contribuții la studierea curților domnești din Moldova*, în S.A.I., 9, 1967, 25—41.
941 Marinescu C., *Înființarea mitropoliei în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1924 (din A.A.R.M.S.I., 1924).
942 Marinescu S., *Competența și atribuțiile judiciare ale clericilor în secolele XIV—XVII*, în B.O.R., 88, 1970, nr. 7—8, 796—811.
943 — *Redactarea unor acte juridice de către clerici în trecutul nostru*, în M.O., 23, 1971, nr. 9—10, 691—707.
944 — *La justice ecclesiastique dans les Principautés Roumaines au XVe — XVIIIe siècles*, în „Recherches", 2, 1978, 77—94.
945 — *Contribution à l'étude de la succesion testamentaire en Valachie et en Moldavie au XVIII-e siècle*, în „Recherches", 6, 1981, 135—154.
946 Marinov V., *Viehzucht und Hirtenleben on Ostemitteleuropa*, Budapesta, 1961.
947 Marongiu, A., *Medieval Parliaments*, trad. de S.J. Wolf, Londra, 1968.
948 Marx Karl și Engels Fr., *Opere alese în două volume*, ed. 2, Buc., 1955.
949 — *Opere*, 29 vol., Buc., 1968.
950 Matecescu Tudor, *Contribuție la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în A.I.I.A., 17, 1980, 609—614.
951 Matei I., *Contribuții la istoria dreptului bisericesc*, Buc., 1922.
952 — *Vechi instituțiuni de arepi privat la românii din Transilvania*, Brașov, 1940.
953 Matei Ion, *Capuchehăile Țării Românești*, ms. la Institutul de studii sud-est europene.
954 Matei M.D., *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava. Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, Buc., 1963.
955 Matei Mircea D. și Chițescu I., *Nouvelles données du problème des fortifications des villes moldaves du Moyen Âge*, în „Dacia", 11, 1967, 321—330.
956 Mauss M. *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaiques*, în „Année sociologique", II-e série, 1, 1923—1924, 30—186 (= Sociologie et anthropologie. Paris, 1950).
957 Maxim Mihai, *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVIe s. — XVIIe s.)*, în A.U.B., istorie, 29, 1980, 85—89.
957a — *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte ottomane ...*, în N.E.H., VI, 1980, 1, 237—250.
958 — *Tătarii românești sub administrație otomană în secolul al XVII-lea*, în „Rev. ist.", 36, 1983, nr. 8, 802—817, nr. 9, 879—890.
959 — *Din istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu: „Capitulațiile"*, în vol. *Din cronica relațiilor poporului român cu popoarele vecine*, I, Buc., 1984; și în „Anale de istorie", 1982, nr. 6, 34—38.
960 Mănescu Jean N., *Cu privire la originea stemei Țării Românești*, în „Cercetări numismatice", 5, 1983, 183—195.
961 *Mărturisirea de credință a bisericii ortodoxe — 1642*, trad. și studiu introd. de Al. Elian, Buc., 1982.
962 Mc. Neil William H., *The value of Balkan; Studies for contemporeny History*, în *Actes Sofia*, 3, 1969, 246—275.

963 Medvedev I.P., *A propos des soi-disant assemblées représentatives à Byzance, en particulier au XIVe siècle*, în *Actes du XIVe Congrès international des Etudes byzantines (Buc. sept. 1971)*, Buc. (1975) (cu literatura problemei).
963 a Mehedinți S., *Frontaria Romanici spre răsărit*, în *Opere complete*, I, Buc., 1942
964 Mehmed Mustafa A., *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanouname) du Sultan Mohamet III*, în S.A.O., 2, 1960, 127—160.
965 — *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în S., 12, 1960, 166—178.
966 — *O condică la firmane turcești, 1786—1788*, în S., 15, 1962, 403—427.
967 — *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792*, în S., 19, 1967, 691—707.
968 — *Despre dreptul de proprietate al supușilor otomani în Moldova și Țara Românească în sec. XV—XVIII*, în C.I., 3, 1972, 65—81.
969 — *Istoria turcilor*, Buc., 1976.
970 Melchisedec, episcopul, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, Buc., 1869.
971 — *Cronica Romanului*, I, Buc., 1874.
972 — *Viața Sf. Ioan cel nou de la Suceava, scrisă în limba slavonă de mitropolitul Grigorie Țamblac și tradusă de . . .*, în R.I.A.F., 1884, 163—174.
973 Mendel B., *Les corporations byzantines*, în Bsl., 1961, nr. 2, 302—319.
974 Mereuțiu V., *Județele din Ardeal și din Maramureș pînă la Banat*, Cluj, 1929.
975 *Meșteșugari și negustători din trecutul Craiovei. Documente (1666—1865)*, publ. de Direcția Arhivelor Statului, Buc., 1957.
976 Metes St., *Istoria bisericii și vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, 1, Arad, 1918.
977 — *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921.
978 — *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane*, 1, Buc., 1921.
979 — *Din istoricul dreptului românesc în Transilvania*, Buc., 1935.
980 — *Mănăstirile românești în Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
981 — *Cercetări și sentințe judecătorești privitoare la românii din ținuturile Cetății de Piatră (Chioar) în sec. XVII*, în R.A., 7, 1946—1947, nr. 1, 10—56.
982 — *Contribuții nouă la istoria românilor din Țara Făgărașului*, Buc., 1949.
983 *Meyers Lexikon*, 12 vol., Leipzig, 1936—1938.
984 Mezincescu G.I., *Studii despre răspunderea pentru alții în dreptul roman, în vechiul drept român și în dreptul actual*, Buc., 1901.
985 Michel Jacques-Henri, *La gratuité en droit romain*, Bruxelles, 1962.
986 Michelet Jules, *Légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854.
987 Micu Iolanda, *Instituția agiei în Țara Românească (sec. XVI — prima jumătate a sec. XIX)*, în „Rev. ist.", 1985, nr. 2, 160—178.
988 Migne J. P., *Patrologiae cursus completus. Pytrologiae latinae 1—221*, Paris, 1844—1886. (V. *Synt.* lui Vlastares).
989 Mihail Paul, *Documente moldovenești găsite la Constantinopole (1462—1577)*, în C.I., 8—9, 1932—1933, nr. 3, 3—63.
990 Mihail P. și I. Caproșu, *Despre ceremonialul domnesc*, în A.I.I.A., 8, 1971, 397—399.
991 Mihályi Ioan, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, Sighet, 1900.
992 Mihăilă Gheorghe, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Buc., 1960.
993 — *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVII)*, Buc., 1974.
994 Mihordea Vasile, *Arendarea vămilor și ocnelor din Țara Românească la 1830*, în S., 11, 1958, nr. 2, 145—149.
995 — *Les obligations des „vecini" envers leurs maîtres entre 1650 et 1749*, în N.E.H., 3, 1965, 153—169.

996 — *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Buc., 1968.
997 — *Vătăritul, dare temporară*, în S., 21, 1968, nr. 3, 449—467.
998 — *Vinăriceiul domnesc și răzășiul*, în S., 22, 1969, 1 077—1 101.
999 — *Les lignes de développement de la diplomatie roumaine au XVIIIe siècle*, în R.R.H., 9, 1970, 43—62.
1000 — *La crise du régime fiscal des Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, în N.E.H., 4, 1970, 121—132.
1001 — *Les règlements fiscaux édités par Constantin Mavrocordat en Valachie*, în R.R.H., 9, 1971, 267—291.
1002 — *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Buc., 1971.
1003 — *Obligațiile locuitorilor dependenți, rumânii și vecinii, față de vistierie*, în S., 25, 1973, nr. 1, 61—80.
1004 Miklosich Fr., *Lexicon palaeo slovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865.
1005 — *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Viena, 1867.
1006 — *Dictionnaire des six langues slaves*, Moscova — Viena, 1885.
1007 — *Die Muhamedaner bei den Slaven*, Viena, 1887.
1008 — *Ursprung des Wortes „Zigeuner"*, în „Denkschriften der K.K. Akademie der Wissenschaften zu Wien", 26, 53—64.
1009 Milaș Nicodem, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. Dim. I. Cornilescu și Vasile S. Radu, revăzută de I. Mihălcescu, Buc., 1915.
1009 a Milleus I., *Practica criminalis*, Venetiis, 1549.
1010 Milkova Fanny, *Pozemlenate sobstveniost balgariskite zemi prez XIX vek*, Sofia, 1970.
1011 Minea Ilie, *Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului*, Buc., 1914.
1012 — *Banii calului*, în C.L., 2—3, 1926—1927, 258—259.
1013 — *Reforma lui Constantin vodă Mavrocordat*, Iași, 1927.
1014 — *În legătură cu fruta de cruce*, în C.L., 5—7, 1929—1931, 418—419.
1015 — *Despre solemnitatea înfrățirii*, în C.L., 5—7, 1929—1931, 364—365.
1016 — *O inovație juridică a lui Miron vodă Barnovschi*, Iași, 1932, (extras din „Întregiri", 1932, 75—96).
1017 — *Gospocin și gospodar*, în C.L., 8—9, 1932—1933, nr. 2, 241—255.
1018 — *Despre fetio din așezămîntul lui Miron vodă Barnovschi*, în C.L., 10—12, 1934—1936, nr. 2, 206—207, 304—308.
1019 — *Începuturile marei bănii de Craiova*, în A.O., 13, 1934, 1—12.
1020 — *Importanța juridică a peceților domnești*, în C.L., 10—12, 1934—1936, nr. 1, 344.
1021 — *Din vechiul drept românesc. Ceremonia de blestem din vremea lui Matei Basarab*, în „Arhiva de drept public", 1939, nr. 2—4, 290—293.
1022 Minea I. și Boga L. T., *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Contribuții la istoria vechiului drept românesc în Țara Românească*, în C.L., 10—12, 1936, nr. 1, 303—336; nr. 2, 145—192; 13—14, 1940, nr. 1—2, 1—52.
1023 — *Despre fideicomis în dreptul vechi muntenesc*, în C.L., 13—14, 1940, nr. 1—2, 30—36.
1024 Mioc Damaschin, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea*, în *Studii și referate privind istoria României*, 1, Buc., 1954, 641—662.
1025 — *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în S.M.I.M., 2, 1957, 41—119.
1026 — *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, în S., 12, 1959, nr. 2, 54—85.
1027 — *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în S.M.I.M., 5, 1962, 151—174.

1028—1029 — *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în R.R.H., 5, 1966, nr. 2, 197—233; și în A.P.A.E., Bruxelles, 48, 1969, 95—140.
1030 Mioc D. și Bălan M., *Aspecte ale rentei funciare feudale în Țara Românească. Vinăriciul boieresc (olaștina)*, în S.A.I., 7, 1965, 127—146.
1031 Mioc D., Chircă H. și Ștefănescu Ștefan, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècles*, în N.E.H., 2, 1960, 221—252.
1032 Mioc D., Ștefănescu Șt. și Chircă H., *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIVe—XVIIe siècles*, în R.R.H., 1, 1962, nr. 1, 39—60.
1033 Mitilineu M., *Jurisdicția consulară în România*, Buc., 1868.
1034 — *Colecțiune de tratate și convențiunile României cu puterile străine de la anulu 1368 pînă în zilele noastre*, Buc., 1874.
1035 Mitu Mihai, *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenești, 1388—1517*. în Rsl., 8, 1963, 155—224.
1036 Mindrescu S., *Elemente ungurești în limba română*, Buc., 1892.
1037 Mladenovici M., *L'État serbe au Moyen Âge. Son caractère*, Paris, 1931.
1038 Moga I., *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944.
1039 — *Scrieri istorice*, Cluj, 1973.
1040 Möhlenkamp Renate, *Die ältesten Siegel moldauischer Städte*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 1981, nr. 3, 337—365.
1041 Moisil C., *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924 (extras din A.I.I.N., 3, 1924—1925, 107—159).
1042 — *Bule de aur sigiliare de la domnii Țării Românești și ai Moldovei*, Buc., 1925.
1043 — *Monedele României*, în *Enciclopedia României*, Buc., 1938.
1044 — *Probleme de numismatică românească*, Buc., 1939.
1045 — *Stemele primelor monete românești*, Buc., 1939.
1046 Moisil Iuliu, *Vătășii sau fraternități și decurii sau vecinătăți*, în „Transilvania", 1936, nr. 3, 132—146.
1047 Moisin Alexandru, *Rolul monahismului ortodox transilvănean în păstrarea conștiinței de unitate națională și bisericească*, în M.A., 1978, nr. 11—12, 746—753.
1048 Molcuț Emil, *Le rôle de la communauté territoriale dans la formation du droit féodal roumain*, în A.U.B., drept, 30, 1981, 19—24.
1049 Moldovan Liviu, *Tabla regească din Transilvania*, în R.A., 1975, nr. 2, 197—201; nr. 3, 247—256; nr. 4, 374—383.
1050 Mollat Michel, *Les pauvres et la société médievale*. (comunicare la al XIII-lea Congres internațional de studii istorice, Moscova, 1970, broșură, 1—12). V. și nr. 471.
1051 Molnar J., *Wörterbuch Deutsch und Walachisches*, Hermannstadt, 1822.
1052 Mommsen Th., *Le droit penal romain*, 2 vol., Paris, 1907.
1053 *Monumenta Germaniae historica*, 91 vol., Hanovra, Berlin, 1877—1941.
1054 Montesquieu, *De l'éspril des lois*, text stabilit de Jean Brethe de la Gressaye, 4 vol., Paris, 1950—1961.
1055 Motogna Victor, *Articole și documente*, Cluj, 1923.
1056 — *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, C. I., 13—16, 1940, 453—544.
1057 — *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești*, în „Revista Institutului Societății Banat—Crișana", 11, 1943, 3—30.
1058 Mototolescu D.D., *Privilegiul masculinității este o inovație a legiuirii Ipsilanti și Caragea sau este o conservare a unui obiceiu juridic preexistent?*, Buc., 1915.
1059 — *Ius valachicum in Polonia*, Buc., 1916.
1060 — *Darurile dinaintea nunții în dreptul vechiu românesc comparat cu cel romano-bizantin și slav*, Buc., 1921.
1061 — *Jurămîntul cu brazda în cap întrebuințat la hotărnicii în vechiul drept românesc*, Buc., 1922.
1062 — *Herie*, în R.A., 1, 1924, 109—115.
1063 — *Herie, eine alt-rumänische Rechtsinstitution*, Praga, (1928).

1064 — *Ritus explorandae veritatis: examinum ferri candentis in Regestrum Varadinense: Ordaliile*, Cluj, 1939.
1065 Mousnier Roland, *Les concepts d'ordre, d'État, de fidelité et de monarchie absolue en France de la fin du XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle*, în R.H.D., Paris, 247, 1972, nr. 2, 289—312.
1066 Müller Fr., *Beiträge zur Geschichte des Hexenglaubens und Hexenprozesses in Siebenbürgen*, Braunschweig, 1854.
1067 Müller Georg Eduard, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Sächsischen Nations universität, 1141—1876*, Sibiu, 1941.
1067 a — *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes*, Sibiu, 1931.
1068 — *Der sächsische Dorfschulmeister und Dorfnotär in der Zeit von Reformation*, Sibiu, 1934.
1069 Müller G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen*, Sibiu, 1923.
1070 Mureşan Camil, *La constitution de la principauté autonome de Transylvanie*, în R.P.H., 6, 1981, nr. 2, 82—97.
1071 Murguleţ Vasile, *Voroave asupra Ţării Moldaviei*, în *Răscoala din 1821. Documente*, 5, Buc., 1962, 533—550.
1072 Musicescu Maria-Ana, *Date noi cu privire la epitrahilul lui Alexandru cel Bun*, în S.C.I.A., 4, 1958, nr. 1, 75—114.
1073 Muste Nicolae, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la domnia lui Istrate Dabija vv. pînă la a treia domnie a lui Mihai Racoviţă vv.*, în A.T. Laurian şi N. Bălcescu, *Cronicarii Ţării Româneşti*, 3 vol. Buc., 1846—1847 şi Kogălniceanu, *Let.*, 1—95.
1074 Muşlea Candid, *Contribuţii la instituţia „veciniei" la românii braşoveni*, în S.A.I., 2, 1957, 317—344.
1075 Mutafcieva V. şi Dimitrov S., *Die Agrarverhältnisse im Osmanischen Reiche im XV—XVI Jahrhundert*, în *Acta Sofia*, 3, 1969, 709—720 (v. nr. 6).
1076 Nägler Doina, *Breasla blănarilor din Sibiu în cursul secolelor XIV—XVIII*, în „Studii şi comunicări", Sibiu, 14, 1970, 243—252.
1077 — *Tabelele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, în A.M.N., 4, 1967, 187—198.
1078 Nagy Aladar, *A pristaldusok* [Pristavii], în „Századok", 1876, 337—343.
1079 Nandriş Grigore, *Documente româneşti în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos, 1372—1658*, Buc., 1937.
1080 Nădejde Ioan, *Dicţionariu latino-român*, Iaşi, 1894.
1081 — *Istoria comparată a dreptului românesc vechi*, în P.R., 7, 1928, IV, 81 urm.
1082 — *Originea dreptului consuetudinar român*, în „Anale de istorie", 25, 1979, nr. 2, 75—91.
1083 — *Formarea marii proprietăţi la noi*, în „Literatură şi ştiinţă", Buc., 1893—1894.
1084 Năsturel P.V., *Stema României*, Buc., 1892.
1085 Neacşu I., *Oastea pandurilor conduşi de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în S.R.I.R., 2, 1954, 1 003—1 045.
1086 — *În legătură cu componenţa socială a pandurilor din Oltenia participanţi la războiul ruso-turc (1828—1829)*, în S., 21, 1966, 83—87.
1086 a — *Haiducia în Ţara Românească între anii 1822—1828*, în S.A.I., 11, 1968, 221—231.
1087 Neagoe Manole, *Din vechea organizare militară a ţărilor române. Cetele boiereşti*, în A.I.I.A., 10, 1973, 151—160.
1088 Neculce Ion, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi o Samă de cuvinte*, ed. îngrijită cu glosar, indice şi o introducere de Iorgu Iordan, ed. 2, Buc., 1959; ed. G. Ştrempel, Buc., 1983.
1089 Neda I.M., *Notă privind jurămîntul cu „trăiştile" în Ţara Românească*, în R.I.R., 15, 1945, 93—95.
1090 Nedelcu George P., *Puterea părintească în vechiul drept românesc*, Ploieşti, 1933.
1091 Negruţi-Munteanu Ecaterina, *Reforma sistemului de recrutare a breslelor de slujitori în vremea lui Ioan Sandu Sturza voievod*, în A.I.I.A., 1, 1964, 129—139.

1092 — *Numărul slujitorilor din Moldova în informațiile statistice de la sfîrșitul sec. XVIII și primele decenii ale sec. XIX*, în R.A., 11, 1968, nr. 1, 89—105.
1093 — *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale sec. XIX*, în S., 22, 1969, nr. 2, 219—230.
1094 — *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a sec. XIX. Considerații demografice*, în A.I.I.A., 12, 1975, 1—16 + 1 pl.
1095 — *Breslele de slujitori din Moldova în perioada de destrămare a feudalismului și de început a capitalismului (1749—1822)*, Cluj, 1969 (rezumatul tezei de doc. ora).
1096 Negulescu Paul, *Adopțiunea fraternă sau înfrățirea. Studiu comparativ*, în C.L. 32, 1898, nr. 3, 276—296.
1097 — *Divorțul în vechiul drept român*, în „Revista de drept și sociologie", 1898, nr. 1, 29—51.
1098 — *Studii de istoria dreptului românesc*, Buc., 1900.
1099 — *Istoricul județelor României*, în „Revista de drept public", 1942, nr. 1—2, 82—105.
1100 Neigebaur F., *Das Kanonische Recht der morgenländischen Kirche in der Moldau und Walachei*, în „Neuer Jahrbericht der Geschichte und Politik", 1847, 495—508.
1101 Neubauer Helmut, *Car und Selbstherrscher*, Wiesbaden, 1964.
1102 Nichita D., *Pircălăbia în Moldova pînă în veacul al XVII-lea*, în „Anuarul Liceului și Școlii comerciale superioare M. Kogălniceanu", Iași, 1922—1932, 53—75; și extras, Iași, 1932.
1103 — *Contribuții asupra pircălăbiei în Moldova pînă la sfîrșitul sec. XVI*, în „Arhiva", 1925, 245—254.
1104 Nicolaescu Stoica, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*, Buc., 1905.
1105 Nicolescu Corina, *Istoria costumului de curte în țările române — secolele XIV—XVIII*, Buc., 1970.
1105a—*Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumaine*, în R.E.S.E.E., XV, 1977, nr. 2, 233—258.
1106 Nicolau V.C., *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*, Bîrlad, (1913).
1107 Niederle Lubov, *Manuel de l'antiquité slave*, 2 vol., Paris, 1927.
1108 Nistor Ion, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV, XVI, Jahrhundert*, Gotha, 1911.
1109 — *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912.
1110 — *Un proiect de organizare a oștirilor pămîntene din 1812*, în A.A.R.M.S.I., s. III, t. 22, 1941, 149—162 (și extras).
1111— *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat*, în A.A.R.M.S.I., s. III, t. 25, 1943, 843—883 (și extras).
1112 — *Clasa boierească din Moldova și privilegiile ei*, Buc., 1944 (extras din A.A.R.M.S.I., s. III, t. 26, 1943—1944, 511—550).
1113 — *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantinal la Dunăre*, în A.A.R.M.S.I., s. III, t. 27, 1945, 357—399.
1114 — *Un tratat de topometrie din secolul al XVIII-lea*, în A.A.R.M.S.I., s. III, t. 29, 1946—1947, 2—43 (și extras).
1115 *Nomikon Procheiron, élaboré par Michel Phatinapoios à Bucarest (1765—1777)*. Texte établi d'après le ms. suppl. gr. 1323 de la Bibliothèque Nationale de Paris par Pan. J. Zepos, Val. Al. Georgescu et Anastasia Siteniou-Karapas, suivi de la traduction roumaine (1869) de la version de 1766, publiée par Nestor Camariano, Académie d'Athènes, „Annuaire du Centre de Recherches de l'Histoire du droit hellénique", 24—26, 1977—1979, Atena, 1982.
1116 Nörr Dieter, *Zur Entstehung der gewohnheitsrechtlichen Theorie*, în *Festschrift für Wilhelm Felgenträger zum 70. Geburtstag*, Gottingen, 1969, 353—366.

1116 Novaković St., *„Bastina" und „Boljar" in der sv. slavischen Terminologie des Mittelalters*, în „Glas srpske Kraljevske Akademije", 1913.
1117 a Nussbächer G., *Statutul breslei cercărilor din Brașov*, în „Cumidava", 1968, 91—96.
1118 Obedeanu Const., *Grecii în Țara Românească, cu o privire generală asupra stării culturale pînă la 1717*. Buc., 1900.
1119 Obedeanu G.V., *Originile dreptului penal român în dreptul neamîs, obiceiul pămîntului*. în „Revista penală", 5, 1925, nr. 1—3, 61—71.
1120 Oeconomu Ciru, *Despre vechile așezăminte judecătorești*. în Dr., 1891, 299 urm.
1121 — *Despre penalitățile în români în timpul lui Matei Basarab și al lui Vasile Lupu*, în Dr., 12, 1883, nr. 53, 473—480.
1121a Okyar O.—H. Inalcik, *Social and economic history of Turkey, 1071—1920*, Ankara, 1980.
1122 Olivier-Mar în François, *Précis d'histoire du droit français*, Paris, 1938.
1123 Olson Leonard, Eugene, *Paul Dimitriewich Kisseleff and the Roumanian Peasantry: The influence of the Russian occupation on the agrarian relations in the Danubian Principalities (1828—1834)*, Urbana, 1975.
1124 Oiteanu Ștefan, *Meșteșugurile din București în sec. XVI—XVIII*, în S., 12, 1958, nr. 5, 71—112.
1125 — *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în S., 16, 1963, 1 255—1 282.
1126 — *Lupta pentru libertate și independență a poporului român, oglindită în două instituții medievale românești: posada și munca la cetate*, în „Carpica", 1977, 41—50.
1127 Oiteanu Șt. și Serban C., *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Buc., 1969.
1128 Oncul D., *Viața lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. II, Buc., 1968, 19—142.
1129 Onișor T., *Forme de organizare statală în trecutul Transilvaniei. Studii de istoria dreptului*, în „Observatorul social-economic", 11, 1944, nr. 4—6, 521—567.
1129 a Opreanu Sabin, *Județele. Câteva contribuții de geografie istorică*, Cluj, 1947,
1130 *Ordinamenti militari in Occidente nell'alto medioevo, Settimane di Spoleto (1967)*, Spoleto, 1968.
1131 Ostrogovsky G., *Autokrator i samodrjet*, în „Glas srpske Kral. Akad.", Belgrad, 164/84, 1935, 94—187.
1132 — *Die byzantinische Stadtdemarchie*, în „Seminarium Kondakovianum", 8, 1936, 41—61; reprodus și în vol. *Zur byzantinischen Geschichte*, Darmstadt 1973, 119—141.
1133 — *Autokrator Johannes II und Basileus Alexios*, în „Seminarium Kondakovianum", 10, 1938.
1134 — *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954; trad. fr. H. Grégoire *(Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia*, II).
1135 — *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1956.
1136 — *Die Pronoia unter den Komnen*, în „Zb. rad. vizant. Inst.", Belgrad, 12, 1970, 41—54.
1137 — *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, în „Dumbarton Oaks Papers", 20, 1971, 1—32.
1138 Ojetea Andrei, *Înființarea consulatelor franceze în țările române*, în R.I., 18, 1932, 330—349.
1139 — *Constrîngerea extraeconomică a clăcașilor la începutul sec. XIX*, în S.R.I.R., 2, 1954, 1 055—1 076.
1140 — *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1812)*, Buc., 1955.
1141 — *Geneza Regulamentului organic*, în S.A.I., 2, 1957, 387—402.
1142 — *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și în Țara Românească. Iobăgia a 2-a în țările din centrul și din răsăritul Europei* în S.M.I.M., 4, 1960, 307 — 390.

1143 — *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Buc., 1971.
1144 — *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Buc., 1977.
1145 Oțetea A. și G., *Țăranii sub regimul Regulamentului organic*, în S.A.I., 1, 1956, 136—150.
1146 Ourliac P., *L'objet de l'histoire des institutions*, în R.H.D., 1955. 282—293.
1147 Pal-Antal A., *Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunale*, în R.A., 10, 1967, nr. 2, 129—146.
1148 Pall Fr., *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe*, în „Balcania", 8, 1945, 66—140.
1149 — *Contribuții la problema locurilor de adeverire din Transilvania medievală (sec. XIII—XV)*, în S.M.I.M., 2, 1957, 391—405.
1150 — *Cancelaria voievodatului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, în R.A., 3, 1960, nr. 1, 267—277.
1151 Pamfile T., *Sărbătorile la români. Crăciunul*, Buc., 1914.
1152 — *Frații de cruce și alte înrudiri sufletești la români*. Bîrlad, 1920.
1153 — *Agricultura la români*, Buc., 1931.
1154 Panaitescu P.N., *Războiul*, Buc., 1946.
1155 — *Satul bătrînesc*, Sibiu, 1944.
1156 Panaitescu P.P., *Cel mai vechi act municipal*, în R.I., 9, 1923, 183—186.
1157 — *Călători poloni în țările române*, Buc., 1930.
1158 — *Influența polonă și rusă în vechea cultură românească* (curs poligr.), Buc., 1935—1936.
1159 — *Mihai Viteazul*, Buc., 1936.
1160 — *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Buc., 1936.
1161 — *Documentele Țării Românești*. I, Buc., 1938.
1162 — *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Buc., 1947.
1163 — *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în S.M.I.M., 1, 1956, 63—122.
1164 — *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în S., 10, 1957, nr. 3, 153—165.
1165 — *Pripășari și ostuhari*, în S.A.I., 2, 1957, 57—66.
1166 — *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii române*, în S.C.L., 9, 1958, 159—163.
1167 — *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, în S., 14, 1961, nr. 1, 49—86.
1168 — *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, Buc., 1964.
1169 — *„Prădalika", feodalna institutija v Bălgarija i Rumănija*, în „Izvestia na Instituta za istorija", Sofia, 14—15, 1964, 235—241.
1170 — *La grande assemblée du pays en Valachie et en Moldavie*, în N.E.H., 3, 1965, 117—139.
1171 — *Introducere la istoria culturii românești*. Buc., 1969.
1172 — *Note și discuții pe marginea volumului „Viața feudală"*, în S.C.Ș., 9, 1958, fasc. 1—2, 159—177.
1172 a Panu G., *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, Buc., 1910.
1173 Papacostea Șerban, *Contribuții la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a sec. XVIII*, în S.M.I.M., 3, 1959, 233—321.
1174 — *Oltenia sub stăpînirea austriacă, 1718—1739*, Buc., 1971.
1175 — *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman: ficțiune politică și realitate istorică*, în *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*. Cluj-Napoca, 1982, 93—106.
1176 Papacostea Victor, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în S., 14, 1961, nr. 1, 1 139 — 1 167.
1177 Papadopol-Calimah Al., *Slobozițile în România*, în C. L., 17, 1883—1884, 445—451.

1178 — *Despre moneda de argint acce a domnului Moldovei Ioan vodă cel Cumplit, din 1573.* în C. L., 1884.
1179 — *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, în A.A.R.M.S.I., s. II, t. 8, 1885—1886, 93—150.
1180 — *Notiță istorică despre Bîrlad.* Bîrlad, 1889.
1181 Partenie P., *Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei*, Buc., 1907.
1182 Pascal Aristide, în „Gaz. Trib.", 1861, nr. 13.
1183 Pascu Ștefan, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944 (memorialul lui Franco Sivori, tradus și în *Călători străini*, III).
1184 — *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Buc., 1954.
1185 — *Bobilna*, ed. 2, Buc., 1963.
1186 — *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, în „Bulletin de la Faculté des Lettres et de philosophie de Strasbourg". 1967, nr. 5, 389—404.
1186 a — *Voievodatul Transilvaniei*, 3 vol., Cluj-Napoca, 1971, 1983, 1986.
1187 — *L'enregistrement des baptêmes, mariages et sépultures par les églises*, în *Populație și societate*, vol. III, Cluj-Napoca, 1980, 23—24.
1188 — *Le remarriage chez les ortodoxes*, în *Marriage and remarriage in Populations of the Past*, Londra — New York, 1981, 61—66.
1189 — *Voievodatul — expresie politică și militară a caracterului românesc al Transilvaniei*, în „File de istorie militară a poporului român", 11, 1983, 92—105.
1190 Pascu St. și Hanga Vl., *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. 2 și 3, Buc., 1958, 1963.
1191 Pastica Scarlat, *Codu judeciar pentru tribunalele din Moldova*, ed. T. Codrescu, Iași, 1862.
1192 Pașcanu M., *Asupra originei veciniei (ruminiei). Studiu de istoria dreptului*, Buc., 1902.
1193 Pavelescu Gh., *Cercetări asupra magiei la românii din munții Apuseni*, Buc., 1945.
1194 Pavlescu Eugen, *Economia breslelor în Moldova*, Buc., 1938.
1195 — *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, Buc., 1970.
1196 Păcurariu Mircea, *Dicasteria și consistoriul Mitropoliei Ungrovlahiei*, în B.O.R., 1959, nr. 7—10, 961—979.
1197 — *Ajutoarele acordate de Țara Românească bisericii ortodoxe din Transilvania (sec. XV—XVII)*, în M.O., 1960, nr. 9—10, 601—626.
1198 — *Mănăstirile bisericii ortodoxe române în Transilvania și Banat în sec. XVIII*, în B.O.R., 1975, nr. 1—2, 208—213.
1199 — *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Buc., 1980.
1200 Pătrașcu Corina, *Uniformizarea măsurilor și greutăților folosite în comerțul Țării Românești, o acțiune de unificare a pieții interne (1829—1840)*, în S., 21, 1968, 667—683.
1201 Penelea Georgeta, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774—1848*, Buc., 1973.
1201a Pere N., *Osmanliarda mâldeni paralar* [Monedele metalice la otomani], Istanbul, 1968.
1202 Peretz Ion, *Histoire de la vente en droit roumain*, Paris, 1904.
1202 a — *Privilegiul masculinității în Pravilniceasca Condică Ipsilant și în Legiuirea Caragea*, Buc., 1905.
1203 — *În chestia privilegiului masculinității*, în Dr., 1906.
1204 — *Curs de istoria dreptului român*, 4 vol., Buc., 1926—1931.
1205 — *Pravilele românești din sec. XVII*, Buc., 1930.
1206 — *Hrisoavele domnești*, Buc., 1931.
1207 Pessiacov, A., *Hotărnicie. Portăreii acum 200 de ani*, în *Acte și notițe istorice*, Craiova, 1908, 62—66.
1208 Petrescu-Provian Th., *Logodna în dreptul vechi, în dreptul actual și în noul cod civil*, Buc., (f.a.).

1209 Peyssonnel, *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent*, Amsterdam, 1787.
1209a Pippidi A., *Tradiția politică bizantină în țările române în sec. XVI — XVII*, Buc., 1983.
1210 Pintea Viorel, *Impozite, taxe și amenzi moldovenești până la 1504*, în C.I., 10—12, 1954—1956, nr. 2, 216—224 și 13—16, 1949, nr. 1—2, 133—167.
1211 Pleșianu Zenobie, *Contribuții istorice privitoare la situația materială a preoțimii din Ardeal și Ungaria*, în „Cultura creștină", 6, 1916, 135—140.
1212 — *Vechile districte românești de peste munți*, în R.I.R., 13, 1943, 19—30.
1212 a Pârnuță Gheorghe, *Istoria învățământului și gîndirea pedagogică din Țara Românească (sec. XVII—XIX)*, Buc., 1971.
1213 Platon Ion., *Problema cu jumătățile naftului și statului român*, în „Revista română de drept", 1956, nr. 4, 18—31.
1214 Poni Petre, *Statistica răzeșilor*, Buc., 1921.
1215 Pop Ioan Aurel, *Mențiuni documentare privind așezările enclavă cu instituții românești din Transilvania în veacul le XIV—XV*, în „Rev. ist.", 1981, nr. 11, 2 097—2 110.
1216 — *Despre existența cnezatelor și a instituției voievodale în Țara Hațegului până în veacul al XV-lea*, în A.M.N., 20, 1983, 147—154.
1217 — *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în vol. *Civilizație, națiune și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, 102—115.
1218 Pop Șt., *Activitatea vicarilor foranei din districtul Năsăudului*, Budapesta, 1875.
1219 Pop St., *Măsurile noastre*, Blaj, 1875.
1219 a Popa Mircea, *Contribuții privind circulația monetară în Țara Românească la începutul sec. XIX*, în N.A., 1969, nr. 2, 145—153.
1220 Popa Radu, *Zur Kirchlichen Organisation der Rumänen in Nordsiebenbürgen im Lichte des patriarchalischen Privilegiums vom 1391*, în „Ostkirchliche Studien", 1975, nr. 4, 305—317.
1220 a — *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970.
1221 Popa-Lisseanu G., *Fontes Historiae Daco-Romanorum (izvoarele istoriei românilor)*, texte latine, trad. rom. și comentarii, 15 vol., Buc., 1931—1939.
1222 Popea N., *Vechea mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei*, Sibiu, 1870.
1223 Popescu Anicuța, *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în sec. XVII*, în S., 23, 1970, nr. 1, 55—80.
1224 Popescu Const. și Popescu Rica, *Contribuții la cunoașterea situației social-economice a colibașilor din zona Brănului în secolele XVIII—XIX*, în „Culegere", 1, 1967, 175—181.
1225 Popescu Mihai, *Cetățile turcești dimprejurul Principatelor române*, în B.C.M.I., 20, 1927, 76—87.
1226 — *O judecată pentru falsificare de bani în 1779*, în „Cronica numismatică și arheologică", 12, 1938, nr. 109, 8—10.
1227 Popescu Radu, vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, Buc., 1959.
1228 Popescu-Mihuț Emanuela, *Nouvelles donnés sur la pénétration des basiliques en Valachie*, în R.E.S.E.E., 21, 1983, nr. 2, 117—125.
1229 Popescu-Teiușani I., *Legislația școlară feudală în țările române*, în *Contribuții la istoria învățământului românesc*, Buc., 1970, 60—85.
1230 Popovici Eusevie, *Istoria bisericească* (trad. rom.), 2 vol., Buc., 1900.
1231 Popovici G., *Cronica lui Ureche despre ocoalele ținuturi*, în C.L., 24, 1891, nr. 12, 1 009—1 023.
1232 — *Stărostia sepenicensă (Notiță privitoare la istoria vechii organizațiuni a Moldovei de Sus)*, în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, Buc., 1900, 476—482.

1233 — *Ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în secolul XIV*, în *Omagiu lui D. A. Sturdza*, Buc., 1903; și extras.
1234 — *Așezămintele, obiceiul și legea Moldovei și a Munteniei din vechime*, B.A.R., ms. 5, 278.
1235 Porcescu Scarlat, *Episcopia Romanului. Întemeiere și organizare*, Buc., 1964.
1236 — *Organizarea bisericii din Moldova pe vremea domniei lui Mihai Viteazul*, în M.M., 1975, nr. 5—8, 398—406.
1237 — *Episcopia Romanului*, Roman, 1984.
1238 Porșnev B. F., *Esența statului feudal*, în „Studii", 4, 1951.
1239 Portal Roger, *Les Slaves, peuples et nations, VIII—XXe siècles*, Paris, 1965.
1240 Pothier Robert-Joseph, *Œuvres annotées et mises en correlation avec le code civil et la législation actuelle par Bugnet*, 11 vol., ed. 2 conformă cu prima, Paris, 1861—1862.
1241 Potra George, *Contribuțiuni privind istoricul țiganilor din România*, Buc., 1939.
1242 — *Documente privind istoria orașului București*, 2 vol., Buc., 1961, 1975.
1243 — *Despre vinărici și vinăriceri în Țara Românească*, în „Studii și comunicări de istorie și etnografie", Golești, 1980, 237—255.
1244 *Pravila aleasă*, ed. C. Tegăneanu, ms. Institutul de istorie „N. Iorga".
1245 *Pravila de la Govora*, ed. crit., ms. Institutul de istorie „N. Iorga".
1246 *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, Buc., 1971.
1247 *Pravilniceasca condică*, ed. crit. a Acad. R.P.R., Buc., 1957.
1248 Pricop Adrian, *Contribuții privind scutelnicia în Moldova*, în S.A.I., 2, 1957, 279—292.
1249 Pringsheim F., *Le témoignage dans la Grèce et Rome archaique*, în „Revue internationale des droits de l'antiquité", 1951, 161—175.
1250 *Problema organizării statale cu „regim boieresc" în Țara Românească și Moldova (Discuții)*, în „Rev. ist.", 32, 1979, nr. 5, 941—956.
1251 Procopius din Caesarea, *Istoria secretă*, ed. H. Mihăescu, Buc., 1972.
1252 Prodan David, *Despre „iliș" în Transilvania*, în A.I.I.N., 8, 1939—1940, 361—373.
1253 — *Ce era „tretina" în Transilvania*, în *Omagiu lui Ion Lupaș*, Buc., 1943, 728—742.
1254 — *Judele satului iobăgesc în Transilvania în sec. XVII—XVIII*, în A.I.I.C., 4, 1961, 217—235.
1255 — *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII*, în A.I.I.C., 6, 1963, 161—312 (și extras).
1256 — *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, 3 vol., Buc., 1967—1968 (operă fundamentală).
1257 — *Încă un Supplex Libellus românesc, 1804*, Cluj-Napoca, 1970.
1258 — *Desființarea șerbiei în Transilvania*, în S.M.I.M., 7, 1974, 9—68.
1259 — *Urbariile Țării Făgărașului*, 1—2, Buc., 1976 (în colab.).
1259 a — *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, 2 vol., Buc., 1986.
1260 Pruteanu Paul, *Contribuție la istoricul spitalelor din Moldova*, Buc., 1957.
1261 Puffendorf S., *Le droit de la nature et des gens ou Système général des principes les plus importants de la Morale, de la Jurisprudence et de la Politique*, trad. din lat. de Jean Barbeyrac, 2 vol., Amsterdam, 1712.
1262 Pușcariu I., *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, 2 vol., Sibiu, 1892—1895.
1263 — *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, 1, Sibiu, 1905.
1264 Quicherat L. și Daveluy A., *Dictionnaire latin-français*, ed. 14, Paris, 1861.
1265 Racoviță C., *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei, 1387—1432*, în R. I., R., 1940, 237 urm.
1266 Radovici Sebastian, *Moșnenii și răzeșii. Originea și caracterele juridice ale proprietății lor. Studiu din vechiul drept românesc*, Buc., 1909.
1267 Raichevic, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

1268 — *Voyage en Valachie et en Moldavie, avec observations sur l'Histoire, la Physique et la Politique*, trad. I. M. Lejeune, Paris, 1822.
1269 Ranca I., *Abuzul seniorial în Transilvania în lumina plîngerilor iobăgeşti de pe Tîrnave înaintate lui Iosif al II-lea la 1773*, în A.I.I.C., 26, 1983.
1270 Rădulescu Andrei, *Dispoziţii din vechiul drept moldovenesc privitoare la testamente*, în Dr., 1908, nr. 5.
1271 — *Din trecutul moşnenilor arefeni*, în C. L., 44, 1910, 683—698.
1272 — *Chestiuni privitoare la embatic şi la olaşniţă*, Buc., 1911.
1273 — *Studii de drept civil. Dovedirea embaticului şi olaşniţei*, Buc., 1915.
1274 — *Dreptul de moştenire al soţului supravieţuitor*, Buc., 1925.
1275 — *Viaţa juridică şi administrativă a satelor*, Buc., 1927.
1276 — *Ressemblances entre les idées primitives dans la Bretagne contemporaine et celles du peuple roumain*, Paris, 1932.
1277 — *Organizarea tutelei minorilor în dreptul românesc*, Buc., 1942.
1278 — *Pagini din istoria dreptului românesc*, ed. îngrijită, comentarii şi note, studiu introductiv de Irina Rădulescu-Valasoglu, Buc., 1970.
1279 Răduţiu Aurel, *Nona în Transilvania între 1437—1540*, în A.I.I.C., 10, 1967, 297—305.
1279 a — *Despre ierdaş în estimarea sesiei iobăgeşti*, în A.I.I.C., 14, 1971, 283—290.
1280 — *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale*, Cluj-Napoca, 1973.
1281 — *Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767*, în A.I.I.C., 22, 1979, 301—336.
1282 — *Instituţiile săteşti din ţările române în secolul al XVIII-lea*, în S.U.B.-B, 26, 1981, fasc. 1, 35—46 şi în R.R.H., 20, 1981, nr 3, 503—515.
1283 — *Despre clacă în Transilvania*, în A.I.I.C., 25, 1982, 209—216.
1284 — *Timp de lucru şi zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII—XVIII)*, în *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, 215—233.
1285 Răduţiu Aurel, Gyemant Ladislau, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română*, Buc., 1981.
1286 Rămureanu Ion L., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol*, în B.O.R., 78, 1959, 935—960.
1286 a *Răscoala seculor din 1595—1596*, redactor resp. Demeny Lajos. Buc., 1978.
1287 Răşcanu Oltea, *Evoluţia ocolului domnesc al tîrgului Bîrlad*, în vol. *Bîrladul odinioară şi astăzi*, 1984. *Miscelanea*, III, 67—76.
1288 Răşcanu V., Năstase Gh., Bîrsan St. şi Băileanu Gh., *Istoricul spitalului orăşenesc clinic de adulţi din Iaşi, în cadrul evolutiv al Aşezămintelor Sf. Spiridon*, 1, Buc., 1966.
1289 *Recherches sur les structures sociales dans l'Antiquité classique. Colloques nat. du C.N.R.S., Caen (apr. 1969)*, vol. 6, Paris, 1970.
1290 Regleanu M., *Ordonarea şi inventarierea documentelor feudale din Ţara Românească şi Moldova*, în R.A., 5, 1962, nr. 2, 247—264.
1291 *Regulament organic al Prinţipatului Moldaviei*, Iaşi, 1846.
1292 *Regulamentul organic întrupat cu legiuirile din anii 1831, 1832 şi 1833 şi adăugat la sfîrşit cu legiuirile de la anul 1834 pînă acum...*, Buc., 1847.
1292 a *Relaţiile internaţionale ale României în documente, 1368—1900*, Buc., 1971.
1293 Reli S., *Medicina călugărească în trecutul românesc*, în „Candela", 45, 1934, 16—31.
1294 Resch A., *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Sibiu, 1901.
1295 Rezachevici Constantin, *Steagurile militare ale Ţării Româneşti şi Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Rev. ist.", 29, 1976, nr. 8, 1 199—1 214.

1295 a — *Despre evoluția husarilor (hînsarilor) la români în evul mediu, în legătură cu instituția similară la popoarele vecine*, în S.M.M.I.M., 4—5, 1971—1972, 79—94.
1296 — *Mercenarii în oștile românești în evul mediu*, în „Rev. ist.", 34, 1981 nr. 1, 37—73.
1297 — *Aservirea femeilor în Țara Românească în vremea lui Radu Șerban (Note de istorie socială)*, în S.U.B.-B., 25, 1980, fasc. 2, 8—14.
1298 — *Cel mai vechi sigiliu inelar (matrice) de dregător moldovean (sec. XV) păstrat în Polonia*, în R.A., 1984, nr. 3, 340—347.
1299 Rezsohazy R., *Les assemblées d'états dans le royaume de Serbie au Moyen Âge*, în A.P.A.E., 3, 1952, 127—133.
1300 Rhangabe Rhizo Em., *Livre d'or de la noblesse phanariote et les familles princières de la Valachie et de la Moldavie*, Atena, 1904.
1301 Richard Jean, *Le château dans la structure féodale de la France de l'est au XII siècle*, în *Probleme des 12 Jahrhundert*, Konstantz-Stuttgart, 1968, 169—176.
1302 Rizescu I., *Din vechea noastră terminologie juridică (a pedepsi = a certa)*, în „Limba română", 9, 1960, nr. 5, 93—95.
1303 Roesler R., *Die Anfange des walachischen Furtstentums*, Viena, 1868.
1304 Romanescu Marcel, *Despre schiptru*, în R.I.R., 17, 1947, nr. 3, 288—294.
1305 Romașcanu M. A., *Contribuții la istoria monetară a Principatelor*, Buc., 1923.
1306 Rosetti Al., *Scrisori românești din arhivele Bistriței (1592—1638)*, Buc., 1944.
1307 Rosetti Radu, *Cronica Bohotinului*, în A.A.R.M.S.I., s. II, t. 28, 1905.
1308 — *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova. I. De la origini pînă la 1834*, Buc., 1907.
1309 — *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, Buc., 1907 (din A.A.R.M.S.I., s. II, t. 29, 1906—1907, 145—213).
1310 — *Pentru ce s-au răsculat țăranii?*, Buc., 1907.
1311 Rosetti general Radu, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Buc., 1947.
1312 — *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la acea a lui Matei Basarab*, II, *Organizarea*, Buc., 1930.
1313 Rosetti-Bălănescu I., Sachelarie O., Nedelcu N. G., *Principiile dreptului civil român*, ed. 2, Buc., 1947.
1314 Rösler R., *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Alteres Zunftwessen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, Sibiu, 1912.
1315 Ruffini Mario, *Gli inizi della vita monastica in Romania*, Roma, 1967.
1316 Runciman Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968.
1317 Russo Demostene, *Elenismul în România*, în *Studii istorice greco-române*, I, Buc., 1939, 1—70.
1318 Rusu Adrian, *Castelani din Transilvania în secolele XIII—XIV*, în A.I.I.C., 22, 1979, 71—98.
1319 Rusu Al., *Condicile de circulări bisericești din secolele XVIII—XIX, un bogat izvor pentru cercetători*, în R.A., 1960, nr. 2, 193—200.
1320 Rusu Mircea, *Castrum, urbs, civitas (Cetăți și „orașe" transilvănene în sec. IX—XIII)*, în A.M.N., 8, 1971, 197—203.
1321 Rycaut Paul, *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1675; reeditare de către M. Savage (Londra, 1701, 2 vol.); trad. fr. (Paris, 1675, 1783); germ. (Augsburg, 1694, 1710); it. (Bologna, 1675, 1709) etc.
1322 Sabău I., *Judecata probei fierului roșu în Transilvania feudală*, în S.R.I.R., 1, 1954, 625—640.
1323 — *Din politica financiară a Habsburgilor în Tansilvania la sfîrșitul sec. XVII*, în „Studii și cercetări științifice", Cluj, 8, 1957, 193—212.
1324 — *Circulația monetară în Transilvania sec. XI—XIII în lumina izvoarelor numismatice*, în S.C.N., 2, 1958, 269—301.

1325 — *Contribuții la studiul circulației monetare în Transilvania în prima jumătate a sec. XIV*, în S.M.I.M., 4, 1960, 7—61.

1326 Sacerdoțeanu A., *Andreanum și alte acte*, în „Țara Bîrsei", 7, 1935, nr. 1—4, 1—57.

1326 a — *O chestiune de diplomatică românească*, în A.O., 1930, 5—29.

1327 — *Considerațiuni asupra istoriei românilor în evul mediu*, Buc., 1936.

1328 — *Cea dintîi pedeapsă de „hicleanie" în Țara Românească*, în R.I., 1936, 294—297.

1329 — *Așezămîntul lui Radu Paisie pentru episcopia Buzăului*, în R.I., 22, 1936, nr. 1—3, 18—23.

1330 — *Acte fără pecete*, în Hr., 1941, 430—438.

1331 — *Despre circulația monetară la români în evul mediu, după documente*, în Hr., 3, 1943, 5—34.

1332 — *Titlul de „mare voievod" al Țării Românești*, în *Omagiu lui I. Lupaș*, Buc., 1943, 793—806.

1333 — *Note de diplomatică românească: Calul domnesc. Bătaie la scara domnească etc.*, în Hr., 7, 1947, 137—146 (și extras).

1334 — *Cancelaria mitropoliei Țării Românești și slujitorii ei pînă la 1830*, în G.B., 18, 1959, 542—586.

1335 — *Legăturile mitropoliei Ungrovlahiei cu Transilvania și Moldova*, în B.O.R., 77, 1959, nr. 7—10, 889—903.

1336 — *„Catarii" la Rîmnicul Vîlcii*, în M.O., 13, 1961, 317—330.

1337 — *Condițiile în care a apărut sigiliul orașului București*, în G.B., 21, 1962, 1 097—1 100.

1338 — *Dreptul de moștenire al fraților vitregi. Zestre constituită de rudele soțului*, în M.O., 16, 1964, nr. 5—6, 459 urm.

1339 — *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV—XV*, în R.A., 9, 1966, nr. 2, 23—40.

1340 — *„Procelnicul", o instituție medievală românească. Din istoria relațiilor româno-turcice*, în A.U.B., istorie, 15, 1966, 49—58.

1341—1342 — *Metrologia. Unele aspecte istorice*, în „Metrologia aplicată", 1966, nr. 7, 320—328.

1343 — *Originea băniei și a „banilor" la români*, în „Ramuri", 1967, nr. 6.

1344 — *Sfatul domnesc al Moldovei pînă la Ștefan cel Mare*, în R.A., 10, 1967, nr. 2, 41—92.

1345 — *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, 105—134.

1346 — *Organizarea bisericii ortodoxe române în sec. X—XIII*, în S.T., 20, 1968, 242—257.

1347 — *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în R.A., 11, 1968, nr. 2, 11—68.

1348 — *Cu privire la problema continuității poporului român*, în S., 1970, nr. 1, 3—16.

1349 Sachelarie Alexandru D., *Căsătoria în dreptul roman și dreptul român*, Buc., 1888.

1350 Sachelarie Ovid, *Moștenirea monahilor în vechile noastre orînduiri juridice*, în G.B., 28, 1969, 104—110.

1351 — *Privilegiul masculinității în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XVII-lea*, în S., 23, 1970, 483—489.

1352 — *Rolul clericilor la facerea diatelor în vechiul nostru drept*, în G.B., 29, 1970, 539—554.

1353 — *Contribuții la studiul formulei „prădalica să nu fie"*, în S.M.I.M., 6, 1973, 193—206 (cu lit. anterioară).

1354 — *Autoritatea hotărîrilor judecătorești în vechiul drept românesc*, în S.M.I.M., 7, 1974, 243—250.

1355 — *Réflexions sur l'histoire du statut juridique de l'enfant en Roumanie*, în „Recherches", 5, 1980, 186—193.
1356 — *Brèves considérations sur le concept d'institution*, în „Recherches", 6, 1981, 59—60.
1357 Sachelarie O. și Al. Constantinescu, *Instituții publice fundamentale în cele trei țări românești*, în S.A.I., 20, 1972, 129—138.
1358 Sachelarie O. și Dimiu Radu, *Les assemblées d'États en Valachie et en Moldavie (1831—1858)*, Varșovia, 1975.
1359 Saigny M., *Traité de métrologie ancienne et moderne*, Paris, 1931.
1360 Samarian Pompei Gh., *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, 2 vol., Călărași — Buc., 1935—1938.
1361 — *Din epidemiologia trecutului românesc*, Buc., 1952.
1362 Sanchez-Albornoz Claudio, *El ejército y la guerra en el primo Reino asturleónes, 775—1 037*, în *Ordinamenti m.m.*, Spoleto, 1968, 293—427 (V. nr. 1 130).
1363 Sava Aurel V., *Documente politice*, 2 vol., Focșani, 1929—1931.
1364 — *Departamentul criminalicesc*, Buc., 1933.
1365 — *Vornicul de Vrancea. O cercetare administrativă de acum o sută de ani*, Buc., 1934 (din A.A.R.M.S.I., 1934).
1366 — *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, Buc., 1937.
1367 — *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, Buc., 1944.
1368 — *Din istoria jurisprudenței românești. Răzeșii în proces pentru moșie cu domnia Moldovei*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, 453—471.
1369 — *Târguri, ocoale domnești și vornicei în Moldova*, în „Buletinul științific al Academiei R.P.R.", 1952, nr. 1—2, 71—97.
1370 Săvoiu Emilian, *Contribuțiuni la studiul succesiunii testamentare în vechiul drept românesc*, Craiova, 1942.
1371 — *Asocierea la domnie în țările române*, în P.R., 25, 1946, IV, 80—84.
1372 — *Studiu asupra cămăcămiei*, ms.
1372a Schacht J., *Introduction au droit musulman*, Paris, 1983.
1373 Schavil Ferdinand, *The History of Balkan Peninsula*, ed. 2, New York, 1939.
1374 Scheltema H. J., *Byzantinischen Feudalismus*, în *An den Wurzeln der mittelalterlichen Gesellschaft* (Immink + Scheltema). II. *Das oströmische Reich*, Oslo, 1958, 152—152.
1375 Schilling Roland, *Cu privire la cele mai vechi informații scrise despre cnezii români*, în „Apulum", 8, 1970, 41—49.
1376 Schuler von Libloy Fr., *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, 3 vol., Sibiu, 1855—1868.
1377 — *Das Procesrecht der Siebenbürger Ungarn und Szekler in systematischen Grundisse*, Sibiu, 1867 (V. și nr. 1 426).
1378 Schuller Fr., *Beiträge zur ältern Geschichte der Erbgrafen der Sieben Stuhle*, în A.V.S.L., 21, 1887, nr. 2, 313—366.
1379 Schuller G. A., *Zur Frage der Sächsischen Viehbrennzeichen*, în K.V.S.L., 53, 1930.
1380 Scriban August, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
1381 Scriban arhimandritul N., *Scurtă istorisire și cronologie despre Mitropolia Moldovei*, în *Uricarul*, 5, 152 urm.
1382 Secășeanu Corneliu, *Numismatica medievală și modernă*, Buc., 1942.
1383 Secelea P., *Cazuri de caterisire în dreptul românesc până la sfîrșitul sec. XVII*, în C.I., 5—7, 1929—1931, 80—86.
1384 Secula S. S., *Țara de Sus și Țara de Jos*, în C. L., 1899, nr. 8, 678—711.
1385 Seiwert Gustav, *Akten und Daten über die gesezliche Stellung und den Wirtungskreis der sächsischen Nationsuniversität*, Sibiu, 1870.
1385 a Seivert Johann, *Die Grafen der Säschischen Nation und Hermannstädtischen Königsrichter im Grossfürstenthume Siebenbürgen*, în „Ungrisches Magazin", 2, 1782, 261—302; 3, 1783, 129—163, 393—432.
1386 *Die Siebenbürgen Sachsen. Wer sie sind und was sie wollen*, Colonia-Viena, 1969.

1387 Simedrea Tit, *Mănăstiri vîndute și dăruite în sec. XV în Moldova*, în B.O.R., 1949, nr. 1—2, 65—83.
1388 — *Viața mănăstirească din Țara Românească înainte de anul 1370*, în B.O.R., 70, 1962, nr. 7—8, 673—687.
1389 Simonescu Dan, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în S.M.I.M., 3, 1959, 7—99.
1390 Simu T., *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Lugoj, 1941.
1391 *Sinopsa alfabetică a Basilicalelor* (ms. rom. 1 405, B.A.R.).
1392 Sion Const., paharnicul, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane*, cu o prefață analitică de Gh. Ghibănescu, Iași, 1892.
1392 a Sion Gh., *Spitalele din Țara Românească*, Buc., 1859.
1393 Siruni H. Dj., *Armenii în viața economică a țărilor române*, în „Balcania", 1—3, 1939—1940, 107—199.
1394 — *Domnii români la Poarta otomană...*, Buc., 1941.
1395 — *Titulatura domnilor români. Hașmetlu pe marginea titulaturii domnilor români în cancelaria otomană*, Buc., 1942.
1396 — *Acte turcești referitoare la hotarele dunărene ale Țării Românești*, Buc., 1943.
1397 — *Monetele turcești în țările române*, Buc., 1944.
1398 Sinzianu M., *Despre posadă*, în R.I.R., 4 1934, 306—309.
1398a *Slovnik jazyka staroslovenskeho*, Praga, 1962.
1399 Smaranda Aurel, *Jus monetae dans les pays roumains depuis la fondation jusqu'en 1867*, în „Recherches", 1978, 121—128.
1400 *Sobornicescul hrisov*, ed. crit. a Acad. R.P.R., Buc., 1958.
1401 Soboul Albert, *Survivances „féodales" dans la société rurale au XIXe siècle*, în „Annales", 1968, nr. 5, 965—986.
1402 Solomon C. și Stoide C., *Documente tecucene*, 3 vol., Bîrlad, 1938—1942.
1403 Sommer I., vezi *Deux vies de Jacques Basilicos seigneur de Samos, marquis de Paros, conte Palatin et Prince de Moldavie, l'une par Jean Sommer et l'autre par A. M. Graziani...*, publ. de Emile Legrand, Paris, 1889.
1404 Soutzo N., *Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand logothète de Moldavie*, publ. de Panaioti Rizos, Viena, 1899.
1405 — *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1849.
1406 Sovetov P. V., *Proprietatea condiționată în Moldova în sec. XVI—XVII și deosebirea ei de celelalte țări ale Europei răsăritene*, în „Analele româno-sovietice", istorie, 1960, nr. 4, 43—56.
1407 Speranță Gh., *Dovezi de toleranță religioasă în țările române*, în B.O.R., 80, 1965, nr. 7—8, 735—751.
1408 Spieralski Zdzislaw, *Geneza i początki hetmanstwa w Polsce* [Geneza și începuturile hătmăniei în Polonia], în „Studia i materialy do historije wojkowosci", V, 1960, 295—348.
1409 Spulber Const., *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuți, 1930.
1410 — *Le concept byzantin de la loi juridique*, Buc., 1938.
1411 — *Îndreptarea legii, le code valaque de 1652*, Buc., 1938.
1412 — *Le code d'Alexandre le Bon et les Basiliques dans les Principautés Roumains*, Buc., 1943 (din B.S.H.A.R., 1943).
1413 Stahl Henri, *Falsuri, fraude și raze ultraviolete*, Buc., 1933.
1414 Stahl H. H., *Sociologia satului devălmaș*, 1, Buc., 1946.
1415 — *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 vol., Buc., 1958—1965.
1416 — *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Buc. — Paris, 1969.
1417 — *Controverse de istorie socială românească*, Buc., 1969 (cuprinde și studiul: *Greșita identificare a feudalismului nostru cu cel apusean*).
1418 — *Cînd satele umblau „pe bătrîni"*, în „Magazin istoric", 1969, nr. 8—9, 151—153.

1419 — *Studii de sociologie istorică*, Buc., 1972.
1420 — *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, Buc., 1980.
1421 **Stahl Paul-Henri**, *Histoire de la décapitation*, Paris, 1986 (Col. „Les chemins de l'histoire").
1422 **Stamatiade Epaminonda**, *Biografiile marilor dragomani greci din Imperiul otoman*, trad., Buc., 1897.
1423 **Stan Liviu**, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a mitropoliei Moldovei*, în M.M., 1960, nr. 3—4, 170—214.
1424 **Stanca Sebastian**, *Pricină pentru o carte bisericească. Soborul mănăstirii Varlaam la 1689*, în R.T., 20, 1930, 31—34.
1425 — *Blesteme și afurisenii*, în R.T., 34, 1944, nr. 3—4, 204—208.
1425 a *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982.
1426 *Statuta jurium municipalium Saxonum in Transilvania, aprobate de principele Transilvaniei în 1583*, ed. de Schuler von Libloy, Sibiu, 1853.
1427 **Stavrianos** L.S., *The Balkans since 1453*, ed. 3, New York, 1961.
1428 **Stănculescu Florea**, *Lefile boierilor moldoveni la 1795*, în R.I.R., 17, 1947, fasc. 3, 255—272 (și extras).
1429 **Stănescu D.**, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, Buc., 1906.
1430 **Stănescu Eugen**, *Les problemes de l'État sous le regne de Michel le Brave*, în R.R.H., 1962, nr. 1, 61—76.
1431 **Steck Jean-Christophe-Guillaume**, *Essai sur les consuls*, Berlin, 1790.
1432 **Steinberg S.H.**, *A New Dictionary of British History*, Londra, 1963.
1433 **Stoicescu Const.**, *La magie dans l'ancien droit roumain*, Buc., 1939.
1434 **Stoicescu D.**, *Despre ferie*, în Dr., 14, 1919, nr. 8, 57—59.
1435 **Stoicescu Nicolae**, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVII*, în S.M.I.M., 4, 1960, 191—222.
1436 — *Rolul curtenilor și slujitorilor în Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a luptei țărănimii*, în S., 15, 1962, nr. 3, 631—648.
1437 — *Aprovizionarea cu apă a orașului București*, în S., 16, 1963, 903—919.
1438 — *Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen Age (XVe siècle — première moitié du XVIIIe siècle)*, în R.R.H., 6, 1967, nr. 5, 731—763.
1439 — *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, Buc., 1968.
1440 — *Unele categorii de slujitori ai statelor feudale Țara Românească și Moldova*, în S.A.I., 12, 1968, 107—121.
1441 — *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1968.
1442 — *Treapădul și ciubotele în sec. XVI—XVIII*, în S., 22, 1969, nr. 2, 281—288.
1443 — *Sur l'origine des grandes dignités en Valachie et en Moldavie*, în R.R.H., 1970, nr. 3, 305—315.
1444 — *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, *Țara Românească*, 2 vol., Buc., 1970.
1445 — *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Buc., 1971.
1446 — *Cum măsurau strămoșii*, Buc., 1971.
1447 — *Regimul fiscal al preoților în Țara Românească și Moldova pînă la Regulamentul organic*, în B.O.R., 7, 1971, 335—354.
1448 — *Dicționar istoric — Birul*, în „Magazin istoric", 1972, nr. 6—8.
1449 — *„Oastea cea mare" în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVI)*, în vol. *Oastea cea mare*, Buc., 1972, 25—52.
1450 — *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV-mijlocul sec. XVIII)*, în S.M.I.M., 6, 1973, 61—90.
1451 — *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, în A.I.I.A., 11, 1974, 251—256.

1451 a — *Despre „oaste" și „oastea cea mare"*, în „Rev. ist.", 1974, nr. 2, 344—350.
1451 b — *Oastea lui Mihai Viteazul*, în vol. *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Buc., 1975, 75—112.
1452 — *Le rôle des monastères et des eglises fortifiées dans la defense des Pays Roumains*, în R.R.H, 18, 1979, nr. 1, 181—185.
1453 — *Structura organizatorică a oștilor țărilor române în secolele XIV—XVIII*, în vol. *Armata și societatea românească*, Buc., 1980, 161—186.
1454 — *Întărirea puterii centrale în vremea domniei lui Ștefan cel Mare*, în R.A., 1982, nr. 2, 125—134.
1455 — *Unitatea românilor în evul mediu*, Buc., 1982.
1456 — *Organizarea statului Țara Românească în vremea domniei lui Mircea cel Mare*, în vol. *Marele Mircea voievod*, Buc., 1987.
1457 Stoide Const. A., *Despre sulgiu și ialoviță*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, 493—502.
1458 — *Dregătorii satelor românești din Țara Bîrsei*, în S.A.I., 2, 1957, 293—316.
1459 Stoide C.A. și Turcu Const., *Documente și regeste din ținutul Neamțului, secolul XVII*, Piatra Neamț, 1934—1935.
1460 Stojcević Dragomir, *Gouvernes et gouvernants dans la Serbie médiévale*, în *Recueil Jean Bodin, Gouvernés et gouvernants*, XXIV, 309—338.
1461 Stourdza Al. A.C., *L'Europe orientale et le rôle politique des Mavrocordato (1660—1830)*, Paris, 1913.
1462 Strihan Petre, *Divan-effendi în Țara Românească și în Moldova*, în S., 21, 1968, nr. 5.
1463 — Recenzie la N. Grigoraș, *Instituții*, în S., 25, 1972, 172—198.
1464 — *Regența în dreptul feudal român*, în „Rev. ist.", 32, 1979, 687—701.
1465 — *Organe excepționale și ajutătoare ale justiției domnești: Căimăcămia*, ms. la Institutul de istorie „N. Iorga".
1466 — *Organizația divanului pe departamente și departamentul pricinilor străine*, ms. la Institutul de istorie „N. Iorga".
1467 — *Marii dregători în Moldova, sec. XVIII—XIX*, ms. la Institutul de istorie „N. Iorga".
1468 — *Despre hielenie*, ms. la Institutul de istorie „N. Iorga".
1469 — *Instituțiile penale în Moldova*, sec. XIV—XVII, ms. la Institutul de istorie „N. Iorga".
1470 Sturmer L. von, *Skizze einer Reise nach Constantinopel*, Pesta, 1821, în *Călători străini, sec. XIX*, trad., ms. la Institutul de istorie „N. Iorga".
1471 Suciu I.D., *Monografia mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.
1472 Sulzer Franz Joseph, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist des Walachey, Moldau*, 2 vol., Viena, 1781—1782.
1473 *Syntagma lui Matei Vlastares*, trad. lat. de Mîgne J. P., *Patrologiae cursus completus: Patrologiae graecae*, t. 1—161, Paris, 1857—1900.
1474 Szadecky L., *A czehek történetéröl Magyarországon* [Din istoria breslelor în Ungaria], Budapesta, 1890.
1475 Szekfu J., *Der Staat Ungarn*, Stuttgart — Berlin, 1918.
1476 Șăineanu Lazăr, *Elemente turcești în limba română*, Buc., 1885.
1477 — *Influența orientală asupra limbii și culturii românești*, 2 vol., Buc., 1900.
1478 Șerban C., *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în S.C.I.M., 1, 1951, 61—76.
1479 — *Breslele bucureștene în secolul al XVIII-lea*, în S., 12, 1959, nr. 6, 55—90.
1480 — *Despre vătășia lăutarilor din Țara Românească în sec. XVIII*, în S.C.I.A., 7, 1960, nr. 2, 226—228.
1481 — *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale*, S., 13, 1960, nr. 6, 27—46; 14, 1961, nr. 3, 623—568.

1482 — *Sistemul vamal al Țării Românești în sec. al XVIII-lea*, în S.A.I., 4, 1961, 519—524.
1483 — *Târgurile și orașele medievale românești. Considerații generale*, în *Studii și cercetări economice*, 1968, nr. 1—2, 159—167.
1484 — *Geneza orașelor medievale românești*, în S.A.I., 14, 1969, 59—72.
1485 — *Problèmes de centralisation de l'État dans les Pays Roumains au Moyen Âge*, în N.E.H., 5, 1975, 43—56.
1486 Șerbănescu N., *Titulatura mitropoliților, jurisdicția și reședința. Mitropolia Ungrovlahiei*, în B.O.R., 77, 1959, 698—721.
1487 Șesan Milan, *Jurisdicția bisericească în părțile românești în secolele XI—XIII*, în M.A., 26, 1981, nr. 1—3, 35—42.
1488 Șimanschi L. ș.a., *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, în A.I.I.A., 9, 1972, 107—131; 10, 1973, 123—149.
1489 Șotropa Valeriu, *Introducere și bibliografie la istoria dreptului român*, Cluj, 1937.
1490 — *Aspectele unitare ale dezvoltării instituțiilor juridice pe teritoriul României*, în C.I., 1973.
1491 — *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1975.
1492 — *Conditions sociales et politiques de la fonction du droit transylvain*, Buc., 1975 (extras).
1492a — *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Buc., 1976 (extras).
1493 — *La coutume de la „foire aux filles" pratiquée dans les Monts Apuseni, preuve de la continuité autochtone au nord du Danube*, în „Recherches", 2, 1978, 129—132,
1494 — *„Legea țării" sau dreptul cutumiar românesc*, în „Sumus", 3, 1979—1980, 11—29.
1495 — *Judecăți și norme românești în Transilvania feudală*, în „Steaua", 1983, nr. 12, 44—45.
1496 — *L'importance historique de l'institution de „jude" comme preuve de la continuité roumaine*, în R.E.S.E.E., 1985, nr. 1, 47—68.
1497 Ștefanelli T.V., *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc*, Buc., 1915.
1498 Ștefănescu Margareta, *A pune în cofă*, în „Arhiva", 34, 1927, nr. 1, 55—58.
1499 — *Instrumente de pedeapsă în vechime*, în „Arhiva", 37, 1930, nr. 1, 52—53.
1500 Ștefănescu Ștefan, *Începuturile băniei de Craiova*, în S.M.I.M., 1, 1956, 325—332.
1501 — *Date cu privire la problema relațiilor feudale pe teritoriul Țării Românești în istoriografia românească*, în S., 1957, nr. 1, 199—221.
1502 — *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească până în sec. XVII*, în S., 11, 1958, nr. 1, 53—66.
1503 — *Considerații asupra termenilor „vlah" și „rumân" pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVII*, în S.M.I.M., 4, 1960, 63—76.
1504 — *Despre terminologia țărănimii dependente din Țara Românească în sec. XIV—XVI*, în S., 15, 1962, nr. 5, 1155—1169.
1505 — *Bania în Țara Românească*, Buc., 1965.
1506 — *L'évolution de l'immunité féodale en Valachie aux XIVe—XVIe siècles*, în R.R.H., 7, 1968, nr. 1, 17—27.
1507 — *Mișcări demografice în țările române până în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1969, 187—208.
1508 — *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat*, în R.R.H., 8, 1969, nr. 3, 491—500.
1509 — *Eléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în R.R.H., 8, 1969, 891—895.
1510 — *La reconstitution de la vie d'État sur le territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Âge*, în R.R.H., 9, 1970, 3—18.

1511 — *Țara Românească de la Basarab I Întemeietorul până la Mihai Viteazul*, Buc., 1970.
1512 — *Relațiile sociale în raport cu proprietatea funciară în țările române în secolele XII—XVI*, în vol. *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, 1982, 161—172.
1513 — *Statalitatea — factor de progres în istoria României*, în A.O., 2, 1983, 87—92.
1514 Ștefănescu Ștefan și Damaschin Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul XVII*, în „Rev. ist.", 32, 1979, nr. 12, 2 285—2 301.
1515 Ștefulescu Al., *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu Jiu, 1904.
1516 — *Documente slavo-române relative la Gorj*, Târgu Jiu, 1908.
1517 — *Mănăstirea Tismana*, ed. III-a, Buc., 1909.
1518 — *Mănăstirea Polovragi*, Buc., 1930.
1519 Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta, 1966.
1520 Tanoviceanu Ion, *Formațiunea proprietății fonciare în Moldova. Pământul gospod*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, Buc., 1903, 413—433.
1521 — *Documentul din 6 iunie 1705*, în R.I.A.F., 1913, 5—12.
1522 — *Adopțiunea în vechiul nostru drept*, în „Arhiva", 25, 1914, nr. 7—8, 231—256.
1523 — *Zavesca și fertie*, în Dr., 1916, 81—87.
1524 Tanoviceanu I., Dongoroz V., ș.a., *Tratat de drept penal și procedură penală*, ed. 2, 5 vol., Buc., ⟨f.a.⟩.
1525 Tăutu C., *Impozitele directe din România*, Buc., 1939.
1526 Tchérepnine L., *Le rôle des Zemski Sobory en Russie lors de la guerre des paysans au début du XVIIe siècle*, în *Album H.M. Cam.*, Louvain — Paris, 1, 1960, 247—266.
1527 Temperly Harold, *History of Serbia*, Londra, 1917.
1528 Teodorescu Caius, *Date privind instituția plăieșiei în Transilvania în secolele XVII—XVIII*, în „Culegere", 1, 1967, 151—167.
1529 *Tezaurul de monumente istorice pentru România, altfel din vechiu tipărite cătu și manuscripte, cea mai mare parte străine*, adunate publicate cu prefațiuni și note ilustrate de A. Papiu Ilarian, 3 vol., Buc., 1862—1864.
1530 Teulescu P., *Arhiva română. Documente istorice. Seria anteiu*, Buc., 1860.
1531 Teutsch Fr., *Sächsische Hexenprozesse*, în A.V.S.L., 1915, nr. 3.
1532 Theodorescu Răzvan, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia*, în S.C.I.A., 1962, nr. 2; și în vol. *Itinerarii medievale*, Buc., 1979.
1533 — *Pagini de veche artă românească*, Buc., 1970 (red.).
1534 Thonissen J.J., *Études sur l'histoire du droit criminel des peuples anciens*, vol. 3.
1535 — *L'Organisation judiciaire, le droit pénal et la procédure pénale de la loi salique*, Bruxelles — Paris, 1882.
1536 Thurocz Ioannis de, *Chronica Hungarorum*, în *Scriptores rerum veteres ac genuini*, pars prima, ed. I. I.G. Schwandtner, Viena, 1766.
1537 Tihanyi L., *A szerzödési akarat a középkori kötelmi jogunkbah*, Budapesta, 1904.
1538 Tiktin D.H., *Dicționar român-german*, 3 vol., 1903—1912.
1539 Timon v. Akos, *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichten*, Berlin, 1904; ed. 2, 1909.
1540 — *Magyar alkotmány-és jogtörténet*, ed. 5, Budapesta, 1917.
1541 Tinculescu Paul, *Cărți de despărțeală (1765—1774)*, Buc., 1932.
1542 Tocilescu Gr. George, *Juriul la români*, în „Foaia Societății Românismul", 1, 1870.
1543 — *Curs de procedură civilă*, 3 vol., Iași și Buc., 1887—1895.
1544 — *Despre legatu în dreptulu romanu și în dreptulu românu precessu de unu studiu istoricu asupra legateloru din timpurile primitive pene astăzi*, Buc., 1874.
1545 — *Étude historique et juridique sur l'emphythéose en droit romain, en droit français et en droit roumain*, Paris, 1883.
1546 — *Materialuri folcloristice*, 2 vol., Buc., 1900.

1547 — *Țara Românească și în special sistemul ei de apărare în epoca romană (Conferință)*, Buc., 1907.

1548 — *534 documente istorice slavo-române . . .*, Buc., 1931.

1549 Toderașcu Ion, *Legiuirile feudale scrise în spațiul românesc medieval*, în vol. *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1983, 47—58.

1550 Tonk Sándor, *A középkori közjegyzőség Erdélyben* [Notarul public în Transilvania medievală], în vol. *Művelődéstörténeti tanulmányok*, Buc., 1980, 36—61, 271—274.

1551 Tontsch G.H., *Dispozițiile penale ale statutelor municipale săsești din anul 1583*, în „Studia jurisprudentia", 18, 1972, 81—100.

1552 Topolski Jerzy, *Croissance économique de la Pologne du Xe au XXe siècle*, în *Studia Historiae Oeconomicae*, Poznan, 1968, 1—2, 29 urm.

1553 Totoiu I., *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în S., 13, 1960, 5—35.

1554 Trestik Dușan, *K Socialni Structure Premyslowkych Cech*, în „Cesk. Cesopis hist.", 19, 1971, 537—567.

1555 *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Ungariae* de Werbőczi Stephanus, 3 vol., Viena, 1628.

1556 Tripcea N.T., *De l'organisation cnesiale en Banat de la première moitié du XVIIeme siècle jusqu'à la première moitié du XIXeme siècle*, în R.E.S.E.E., 7, 1969, nr. 1, 497—509.

1557 Tsourkas Cléobule, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1570—1646)*, ed. 2, Salonic, 1967.

1558 Tufescu Victor, *Răspîndirea satelor răzășești*, în A.B., 6, 1934, 11—35.

1559 Tunusli frații, *Istoria politică și geografică a Țării Românești, de la cea mai veche a sa întemeiere pînă în anul 1774, dată mai antaiu la lumina în limba grecească la anul 1806*, trad. de George Sion, Buc., 1863.

1560 Turcu Const., *Curtea domnească din Tîrgul Pietrii*, Piatra Neamț, 1935; extras din „Anuarul Liceului Piatra Neamț", 1935—1936.

1561 — *Contribuții la cunoașterea posadei*, în S.C.Ș., 5, 1954, nr. 3—4, 401—418.

1562 — *Știri despre beilicul din Iași*, în S.C.Ș., 8, 1957, nr. 1, 233—235.

1563 Tzenoff Dr. G., *Geschichte der Bulgaren und der andern Südslaven*, Berlin, 1935.

1564 Țintă Aurel, *Aspecte din lupta maselor populare din Banat împotriva exploatării habsburgice în prima jumătate a sec. XVIII*, în S.A.I., 2, 1957, 27—277.

1565 — *Colonizările habsburgice în Banat, 1716—1740*, Timișoara, 1972.

1566 Țircovnicu V., *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat*, Buc., 1970.

1567 Udalțova Z.V. și Gulnova E.N., *La genèse du féodalisme dans les pays de l'Europe*, în *XIIIe Congrès international des sciences historiques, Moscou, 16—23 aug. 1970*, Moscova, 1970.

1568 — *K voprosu tipologii feodalizma v zapadnoj i jugovostočnoj Evropi*, în vol. *Jugovostocnaja Evropa v epohu feodalizma*, Chișinău, 1973, 12—23.

1569 Ungureanu Gh., *Vadășele în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Iași, 1931.

1570 — *Justiția în Moldova, 1741—1831*, Iași, 1934.

1571 — *Pedepsele în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, după documente inedite*, în „Întregiri", 1939, 41—74.

1572 — *Despre breslele. Contribuție la cunoașterea categoriilor fiscale din Moldova înainte de Regulamentul organic*, în *Arhivele Statului, Iași, 125 ani de la înființarea lor (1831—1956)*, 259—274.

1573 — *Aspecte de stare civilă în Moldova pînă la Regulamentul organic*, în R.A., 1, 1958, nr. 1, 82—92.

1574 — *Cancelaria institutiilor din Moldova în anii 1800—1828*, în R.A., 10, 1967, nr. 2, 93—118.

1575 Ungureanu Gh. și Balica Gh., *Cuvinte și expresii vechi*, în R.A., 12, 1969, nr. 2.
1576 Ungureanu Gh., Anghel G. și Botez C., *Cronica Cotnarilor*, Buc., 1972.
1577 Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. 2, Buc., 1958.
1578 Urechia V.A., *Notițe despre slobozii*, în A.A.R.M.S.I., 1886—1887, 41—46.
1579 — *Din istoria breslelor*, în C.L., 22, 1888, 784—807.
1580 — *Documente inedite din domnia lui Al. C. Moruzi, 1793—1796*, în A.A.R.M.S.I., 15, 1895, 1—907 (și extras, Buc., 1895).
1581 — *Istoria românilor. Curs făcutu la Facultatea de litere din București, după documente inedite*, 14 vol., Buc., 1891—1902.
1582 — *Istoria școalelor de la 1800—1864*, 4 vol., 1892—1901.
1583 — *Din domnia lui Ioan Caragea*, în A.A.R., 52, t. 17, 222—300.
1584 — *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786, însoțit de documente cu totul inedite*, Buc., 1893.
1585 *Uricariul*, editat de T. Codrescu și Gh. Ghibănescu, 25 vol., Iași, 1852—1895; vol. 1—3, ed. 2, 1871, 1889, 1892.
1586 Ursăcescu V., *Cărțile de blăstăm în trecutul nostru*, în B.O.R., 44, 1926, 506—514.
1587 Urșianu V., *Despre azil și expulziune*, Buc., 1907.
1588 Ursuțiu L., *Foruri de judecată, judecăți și gloabe pe domeniul Gurghiu între anii 1652—1715*, în A.M.N., 9, 1972, 195—203.
1589 Ușakov D.N., *Tolkovyj slovar russkogo jazyka*, 4 vol., Moscova, 1935—1940.
1590 Vaillant J., *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, 3 vol., Paris, 1844.
1591 Valdeavellano Luis Garcia de, *Instituciones españoles. De los origines al final de al Edad Media*, Madrid, 1968.
1592 — *Historia de las instituciones españolas*, ed. 2, Madrid, 1970.
1593 Valdman Tr., *Principalele probleme de drept bisericesc cuprinse în vechile legiuiri ale Țării Românești*, în G.B., 30, 1974, nr. 3—4, 270—284.
1594 Varga Arpád, *A váradi káptalan hiteleshelyi működése* [Activitatea capitlului din Oradea pînă la secularizare], în vol. *Művelődestörténeti tanulmanyok*, Buc., 1980, 20—35.
1595 Vasilescu Al. A., *Diplomele lui Sigismund I, regele Ungariei, și Ioan Huniadi, voievodul Transilvaniei, de la mănăstirea Tismana sînt false*, în R.I.R., 1943, fasc. 4, 1—114.
1596 Vatel, *Le droit des gens ou Principes de la loi naturelle appliquée à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, 1, Leyda, 1758.
1597 Văcărescu Ianache, *Istorie a puternicilor împerați othomani*, în *Tesauru*, 2, 1863, 239—302.
1598 Vătămanu Nicolae, *Bolnițe și spitale*, în „Viața medicală", 11, 1964, 1 471—1 475.
1599 — *De la începuturile medicinii românești*, Buc., 1966.
1600 — *Voievozi și medici de curte*, Buc., 1972.
1601 — *Doctorul, povestea unui titlu*, în „Viața medicală", 16, 1969, 926—929.
1602 Velcu Anton, *Steagul lui Constantin vodă Ipsilanti*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, 547—550 + 1 pl.
1603 Velescu O., *Cetăți țărănești în Transilvania*, Buc., 1964.
1604 Veranciu (Verancsics) A., *Despre expedițiunea lui Soliman (împăratul turcilor), în Moldova și Transilvania, asupra lui Petru și Ioane*, în *Tesauru*, 3, 1864, 145—182.
1605 Veress A., *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, Buc., 1927 (din A.A.R.M.S.I., 1927).
1606 — *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, 11 vol., Buc., 1929—1939.
1607 Veress Endre, *Az erdélyi ipari cékek élete* [Viața breslelor de meșteșugari din Transilvania], Cluj, 1929.

1608 Vesela Z denkà, *Contribution aux rapports de la Sublime Porte avec la Transylvanie pendant la deuxième moitié du XVIIe siècle*, în *Actes Sofia*, 3, 1966, 755—760 (v. nr. 6).

1609 Vianu Al., *Considerații asupra caracterului activității administrației fasse în țările române (1769—1774)*, în S.M.I.M., 1, 1956, 233—244.

1610 *Viața feudală* = P.P.Panaitescu, V. Costăchel și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVIII)*, Buc., 1957.

1611 Viteucu Al., *Vechi documente moldovenești*, Cernăuți, 1925.

1612 Vives Jaime Vicens, *Approaches to the History of Spain*, ed. 3, Los Angeles — Londra, 1970.

1613 Virtosu Emil, *Așezămintele brîncovenești*, Buc., 1931.

1614 — *Documente privitoare la calpuzani și calpuzanlîc*, în „Buletinul Societății numismatice române", 23, 1929, nr. 69—72, 49—52.

1615 — *Chirilicalele — note de paleografie românească*, în A.R., 4, 1940, 287—319 și 8, 1942, 383—438.

1616 — *Mari dregători din Țara Românească și Moldova cu sigiliile secolelor XVII—XVIII*, în S.C.I.M., 1, 1950, 140—180 (și extras).

1617 — *Sigilii de tîrguri și orașe din Țara Românească și Moldova*, în A.U.B., istorie, 1956, nr. 5, 131—156.

1618 — *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Introducere* la D.I.R., II, Buc., 1956, 333—537.

1619 — *Ce înseamnă „domn singur stăpînitor" în titulatura domnească a Țării Românești și a Moldovei*, în A.U.B., istorie, 1957, 34—59.

1620 — *Titulatura domnilor și asocierea lor la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în sec. XVI)*, Buc., 1960.

1621 — *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., 3, 1960, 333—346.

1622 — *Sigiliile de corporații bucureștene*, în S.C.N., 3, 1960, 347—374.

1623 — *Eclisiarhul — păstrătorul arhivelor mănăstirești*, în B.O.R., 79, 1961, nr. 11—12, 1 050—1 054.

1624 — *Les idées politiques de I. Tăutul, candidat au trône de Moldavie en 1829*, în R.R.H., 4, 1965, nr. 2, 261—281.

1625 — *Sigilii cu însemnele dregătoriei (Țara Românească, 1786—1827)*, în R.M., 2, 1965, nr. 2, 152—159.

1626 — *L'apparition et le rôle politique et juridique du sceau princier*, în R.R.H., 6, 1967, nr. 1, 57—66.

1627 — *Despre cosigilarea actelor domnești*, în A.I.I.A., 6, 1969, 151—158.

1628 Vlad Matei, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în țările române (pînă la sfîrșitul sec. XVII)*, în S., 10, 1957, 135—152.

1629 — *Cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova în sec. XVII—XVIII*, în S.A.I., 13, 1969, 99—115.

1630 — *„Ruptoarea", o instituție caracteristică regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XVII—XVIII)*, în R.R.A., 12, 1969, nr. 2, 71—86.

1631 — *Regimul administrativ al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XVII)*, în S., 22, 1969, nr. 2, 35—47.

1632 Vlaicu Monica, *Scaunul Mierea (Istorie și evoluție, 1290—1850)*, în *Culegere de lucrări. Direcția Generală a Arhivelor Statului*, II, Buc., 1974, 116—137.

1633 Vlădescu I., *Despre dări sau impozite*, Buc., 1925.

1634 Voinea Tudor, *Le contenu social de la justice pénale en Valachie au XIVe—XVIIe siècles*, în R.R.H., 9, 1970, nr. 4, 953—962.

1635 — *Surghiunul*, în S.M.I.M., 7, 1974, 251—258.

1636 — *La peine de la mutilation dans les Principautés danubiennes*, în *Etudes...*, Varșovia, 1976, 181—182.

1637 — *Contributions en problème de la continuité et l'unité juridique du peuple roumain, dans l'ancien droit roumain*, în „Recherches", 4, 1936, 89—98.

1638 — *Pedeapsa capitală în Țara Românească (sec. XIV—XVIII)*, ms. la **Institutul de istorie**, „N. Iorga".

1639 Voordeckers E., *Les juifs*, în *Actes du XIVe Congrès des études byzantines*, **Buc.**, 1971.

1640 Vornicescu Nestor, *Legăturile patriarhiei de Constantinopole cu biserica românească în veacul al XVI-lea*, în M.O., 10, 1958, nr. 3—4, 191—202.

1641 *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche. Texte arabe et trad. française par Basile Radu*, Paris, 1930, trad. în *Călători străini*, VI, Buc., 1976, **21—307.**

1642 Vuia I., *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, Timișoara, **⟨1930⟩.**

1643 Vulcănescu Romulus, *Etnologia juridică*, Buc., 1970.

1644 — *Dicționar de etnologie*, Buc., 1979.

1645 Wachmann G. Ed., *Despre corporațiuni (bresle)*, Buc., 1902.

1646 Weigand G., *Die Nalmen der rumänischen „județe"*, în „Balkan Archiv", **1928,** nr. 4, 778—781.

1647 Weismantel Erasm Heinrich Schneider von, *Jurnal de campanie (1710—1714)*, trad. din germ., în R. I., 1930, nr. 1—4, cu o prezentare de N. Iorga; și în *Călători străini*, VIII, Buc., 1983, 310—363.

1648 Werner Victor, *Die Mediascher Zunft-Urkunden*, Mediaș, 1910.

1649 Wertner M., *Siebenbürgens Komitatsbeamten [...] bis zum Ende des vierzehnten Jahrhunderts*, Sibiu, 1899 (extras din A.V.S.L., 29, 1899, nr. 1, 236—311).

1650 Wilkinson W.G., *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1824.

1651 — *Voyage dans la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1831.

1652 Wlislocki H., *Vom wandernden Zigeunervolke*, Hamburg, 1890.

1653 Wolf Andreas, *Beitrage zu einer statistisch-historischen Beschreibung der Fürstenthums Moldau*, 2 vol., Sibiu, 1805.

1654 Xenopol Alexandru D., *Studii asupra vechilor noastre așezăminte.* I. *Jurătorii*, în C.L., 8, 1874—1875, nr. 4, 137—152; nr. 5, 182—196; nr. 6, 214—234.

1655 — *Finanțele în epoca Fanarioților*, în R.I.A.F., I, 1883, 45—73.

1656 — *Societatea și moravurile în timpul Fanarioților*, în „Arhiva", 1, **1889—1890,** 32—50.

1657 — *⟨Comentariu privind firia depusă la o carte de judecată a lui Vasile Lupu, din 1648⟩* în „Arhiva", 1, 1889—1890, 631—633.

1658 — *Primul proiect de Constituție a Moldovei din 1822*, în A.A.R.M.S.I., **s. II, t. 20** 1898.

1659 — *Proprietatea mare și cea mică în trecutul țărilor române*, în „Viața românească", 8, 1913, nr. 28, 161—192.

1660 — *Istoria românilor din Dacia trajană*, ed. 3, îngrijită de I. Vlădescu, **14 vol.**, Buc., 1925—1930; ed. a IV-a, vol. II, îngrijit de N. Stoicescu, Buc., **1986 (cu** note și bibl. bogată).

1661 Yeremian S. T., *The role of Armenians and Armenian Marchants in the Develop ment of Trade between Europe and Asia in the XIX-th Century*, Colocviul internațional de istorie economică (broșură), Leningrad, 1970.

1662 *Zakonicul lui Ștefan Dușan*, trad. I. Peretz, Buc., 1905.

1663 Zachariä von Lingenthel K.E., *Geschichte des griechisch-byzantinischen Rechts*, Berlin, 1892.

1664 Zagoritz G., *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, în C.L., **1914** (și extras).

1665 Zallonyi M. Ph., *Essai sur les Phanariotes, ou l'on voit les causes primitives de leur élévation aux hospodariats de la Valachie et de la Moldavie, leur mode d'administration et les causes principales de leur chute*, Marsilia, 1824.
1666 Zane Gh., *Sisteme monetare și monete principale în veacurile trecute*, Iași, 1928.
1667 — *Economia de schimb în Principatele române*, Buc., 1930.
1668 Zane Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri, cu un glosar româno-francez*, 8 vol., Buc., 1895—1903.
1669 Zaniewicki Witold, *L'actuelle „noblesse de village" en Masovie et Podlasie*, în „Revue d'histoire économique et sociale", Paris, 48, 1970, 395—423.
1670 Zepos P. I., *Sur les origines du privilège de masculinité des codifications roumano-byzantines publiées en Valachie en 1780 et 1818*, în „Jura", 3, 1952, 233 urm.
1671 Zimmerman Franz, *Die Nachbarschaften in Hermannstadt: Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Stadtverfassung und Verwaltung in Siebenbürgen*, în A.V.S.L., 20, 1885, nr. 1, 47—202.
1672 Zotta Sever, *Notă*, în B.N., 1923, 135—138.

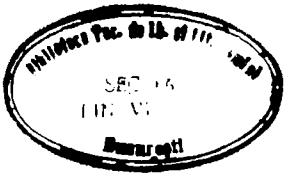

Redactor: BEATRICE BUDESCU
Tehnoredactor: SILVIA DEOCLEȚIAN

Bun de tipar: 21.04.1987. Format: 16/61×86.
Coli de tipar: 38,50 C.Z. pentru biblioteci mari:
459—316.4:3(498)«08:18»
3(498)«08:18»:459—316.4
C.Z. pentru biblioteci mici: 3(498).

c. 12. I. P. Informația
str. Brezoianu, nr. 23—25,
București